T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Arkeoloji Anabilim Dalı

APOLLON KLARİOS KÜLTÜ, KEHANET PRATİKLERİ VE ADAKLAR

DOKTORA TEZİ

Duygu Sevil AKAR TANRIVER

DANIŞMANI: Prof. Dr. Nuran ŞAHİN

İZMİR - 2009

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Arkeoloji Anabilim Dalı

APOLLON KLARİOS KÜLTÜ, KEHANET PRATİKLERİ VE ADAKLAR

DOKTORA TEZİ

CİLT I
METİN

Duygu Sevil AKAR TANRIVER

DANIŞMANI: Prof. Dr. Nuran ŞAHİN

İZMİR - 2009

ÖNSÖZ

2002-2007 yılları arasında çalışma olanağı bulduğum Klaros kazısında, kendi sorumluluğum altındaki Apollon sektöründe ele geçen buluntuları incelemekle başladığım bu tez, Apollon Klarios'u kült özellikleri ve adakları ile birlikte ele almayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, tanrının en önemli özelliği olan kehanet tanrısı kimliği ve kehanetin yapılışı da ayrı bir konu olarak araştırılmıştır. Batı Anadolu'nun ve giderek Akdeniz dünyasının en ilginç kimliklerinden biri olan Apollon Klarios'u anlamaya çalışmayı hedefleyen böyle bir araştırma kuşkusuz çok kapsamlı olacaktı. Bununla birlikte tanrıya adanmış kutsal alanı ve adakları onun kimliğinden ayırmak da çok uygun değildi. Bu nedenle, konunun çok dağılmış olduğu şeklindeki bir eleştiriyi de önceden göze alarak, bir yandan antik kaynaklar ve arkeolojik buluntulardan hareketle tanrının kimliğini, kültünü ve Klaros'daki kehanet olgusunu incelerken, bir yandan da antik dönem insanının Apollon Klarios'u nasıl algıladığını ortaya koyan adak eşyalarını sınıflamaya ve yorumlamaya gayret ettim.

Öncelikle Klaros kazılarında ele geçen buluntuları incelememe izin veren tez danışmanım ve kazı başkanı Prof. Dr. Nuran Şahin'e teşekkür ederim. Tez izleme jürisinde görüşleriyle beni yönlendiren ve destekleyen Prof. Dr. Ersin Doğer ve Prof. Dr. Binnur Gürler'e de içtenlikle teşekkür ederim. Tez çalışmalarım sırasında her zaman desteğini gördüğüm, İngilizce çevirilerde bıkmadan yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Gülriz Kozbe'ye minnettar olduğumu belirtmek isterim. Almanca çevirilerimi yapan Prof. Dr. Nevzat Kaya'ya, Geometrik altarla ilgili görüşlerini benimle paylaşan Anton Bammer ve Doç. Dr. Ulrike Muss'a, Geometrik figürinlerle ilgili yardımlarını gördüğüm Dr. Martin Dewailly'e, çalışmalarım sırasında çeşitli görüşleriyle beni yönlendiren Prof. Dr. Andreas Furtwängler ve Yard. Doç. Dr. Akın Ersoy'a teşekkür ederim. Ayrıca Araş. Gör. Derya Erol'a ve Klaros kazı çalışmaları sırasında bana yardımcı olan öğrencilerime de teşekkür etmek isterim.

Son olarak tezimin her aşamasında beni fikirleriyle yönlendiren ve çalışmamda kullandığım antik metinlerin çevirilerini yapan hayat arkadaşım ve meslekdaşım Doç. Dr. Cumhur Tanrıver ile maddi ve manevi açıdan daima beni destekleyen aileme teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İzmir 2009 Duygu Sevil AKAR TANRIVER

İÇİNDEKİLER

CİLT I

BÖLÜM I 8
GİRİŞ 8
BÖLÜM II 18
KURULUŞ EFSANESİ 18
1- Antik Kaynaklar Işığında Kehanet Merkezinin Kuruluşu 18
Klaros İsminin Etimolojisi 46
BÖLÜM III 50
APOLLON KLARİOS'UN KUTSAL ALANI: KLAROS 50
1- KLAROS'UN KONUMU ve COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ 50
2- GEÇ BRONZ ÇAĞDA KLAROS: KEHANET OCAĞI'NIN ÖNCÜSÜ KUTSAL MAĞARA? 72
3- ARKEOLOJİK BULUNTULAR IŞIĞINDA KUTSAL ALANIN KURULUŞU: PROTOGEOMETRİK VE GEOMETRİK DÖNEMLERDE KLAROS 75
3.1 Yuvarlak Sunak 77
3.2 Kutsal Yol 83
4- ARKAİK ve KLASİK DÖNEMDE KLAROS 85
4. 1 Dikdörtgen Apollon Sunağı 85
4.2 Arkaik Tapınak: 87
4.3 Diğer yapılar 88
5- HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİNDE KLAROS 89
5.1 Apollon Tapınağı 89
5.2 Geçici Altar ? 96
5.3 Büyük Apollon Altarı 96
5.4 Güneş Saati 97
5.5 Koltuk 98
5.6 *Hekatomb* 99
5.7 Propylon 101
5.8 Büyük Eksedra 103
5.9 Arınma Havuzu ve Perirrhanterion'lar 104
5.10 Hiera Hodos (Kutsal Yol) 104
5.11 Diğer Anıtlar 108
5.12 Dönem İçindeki Değişim ve Kutsal Alanın Sonu 109
BÖLÜM IV 112
ADAKLAR 112
1- ANTİK DÖNEMDE ADAK ADAMA VE ADAK EŞYALARI 112
1.1 Terminoloji 113
1.2 Adak Sunumu 116
1.3 *Anathemata* 121

2- APOLLON KLARİOS'A ADANAN ADAKLAR 126
2.1 PİŞMİŞ TOPRAK FİGÜRİNLER VE METAL HEYKELCİKLER 126
2.1.1 Pişmiş Toprak Hayvan Figürinleri 126
a) Sığır/Boğa 126
b) At 128
c) Koç 128
d) Kuşlar 129
2.1.2 Tekerlekler 136
2.1.3 Pişmiş Toprak İnsan – Tanrı Figürinleri 140
a) Protogeometrik – Geometrik Dönem İnsan Figürinleri 141
b) İonia Tipi Giyimli Erkek Figürinleri 143
c) Apollon Figürinleri 144
d) Atlılar 147
e) Kadın/Tanrıça Figürinleri 148
f) Diğer Figürinler 148
2.1.4 Metal Heykelcikler 149
2.2 HEYKELLER 151
2.3 BRONZ KAPLAR 157
2.4 PİŞMİŞ TOPRAK KAPLAR 163
2.4.1 Antropomorphik Libasyon Kapları 168
2.4.2 Üç Ayaklı Kazanlar 169
2.4.3 Kernoid kaplar 170
2.4.4 Diğer Vazolar 171
a) Parfüm Kapları 173
b) Minyatür Kaplar 174
c) Kandiller 175
d) Zoomorphik Kulp Parçası 177
2.5 SİLAHLAR 178
2.6 SÜS EŞYALARI 186
2.6.1 Bronz Defne Yaprakları 186
2.6.2 Fibulalar 188
2.6.3 Elbise İğneleri 189
2.6.4 Kemerler 189
2.6.5 Halka ve Yüzükler 189
2.6.6 Spiral, Minyatür Nar, Boncuk, Asa 189
2.7 BALIKÇILIK ALETLERİ 197
2.8 AT KOŞUMLARI 200
2.9 OBELOS'LAR VE SİKKELER 203
2.10 MÜZİK ALETLERİ 206
2.10.1 Aulos 206
2.10.2 Lyra 210
2.11 DOKUMA ALETLERİ 220
2.12 ASTRAGALOS VE ZAR 223
2.13 *PHALLOS*'LAR 226
2.14 DİĞER ADAKLAR 226
2.15 DENİZ KABUKLARI 228

BÖLÜM V 230
APOLLON KLARİOS KÜLTÜ 230
1. Yunan Dininde Apollon 230
2. Apollon Klarios 243
2.1 Kült ve Mitos 243
2.2 Apollon Klarios'un İkonografisi ve Atribüleri 248
2.3 Apollon Klarios'un Kimlikleri 255
2.3.1 Müzisyen Tanrı 255
2.3.2 Kehanet Tanrısı 257
2.3.3 Kötülükleri / Belaları Uzaklaştıran - Arındıran Tanrı 258
2.3.4 Çoban-Hayvanları Koruyan Tanrı 260
2.3.5 Tarım ve Bitkilerin Koruyucusu 264
2.3.6 Yasa, Düzen ve Şehrin Koruyucusu 268
2.3.7 Güneş Tanrısı 271
2.3.8 Sağlık Tanrısı ? 272
2.3.9 Savaş Tanrısı ? 274
BÖLÜM VI 276
APOLLON KLARİOS İÇİN DÜZENLENEN DİNSEL TÖRENLER ve BAYRAMLAR 276
1. DİNSEL TÖRENLER 276
1.1 Pompe 276
1.2 Thysia 280
1.3 Libasyon 293
1.4 Hymnodia 294
1.5 Theoksenia 298
1.6 Arınma 301
2. APOLLON KLARİOS ONURUNA KUTLANAN BAYRAMLAR 305
2.1 Büyük Klaria Bayramları 311
2.2 Küçük Klaria Bayramları 329
2.3 Panionia /Panionia-Pythia Bayramları (?) 329
2.4 Thargelia 330
2.5 Daphneophoria (?) 333
3. KLAROS MYSTERLERİ 336
BÖLÜM VII 339
KLAROS'DA KEHANET 339
1- HELLENLER'DE KEHANET OLGUSU 339
1.1 TANRIYLA İLETİŞİM KURMA: Enthousiasmos (ἐνθουσιασμός) 342
1.2 KAHİNLER 344
1.3 KEHANET MERKEZLERİ 348
1.4 KEHANETLER 356
1.4.1 Resmi Onay ve Karar Vermede Kehanetlerin Rolü 357
1.4.2 Savaş Kehanetleri 359
1.4.3 İnsanların Kaderlerini Belirleyen Kehanetler 372
1.4.4 Kamusal Düzene İlişkin Kehanetler 377
2- APOLLON KLARİOS KEHANET MERKEZİNDE İLK KAHİNLER 380
MANTO, MOPSOS ve SİBYLLA 380

3- KLAROS'DA KEHANETE DANIŞMANIN BAŞLANGICI 387
4- KLAROS'DA KEHANETİN İŞLEYİŞİ 391
5- KEHANETLE İLİŞKİLİ ÖĞELER 399
5.1 Kutsal Kaynak Suyu 399
5.2 Mağara ve Adyton 404
5.3 Astragalos 408
5.4 Üç Ayaklı Kazan 411
5.5. Omphalos 413
5.6 Defne 416
6- GÖREVLİLER 417
6.1 Rahip (hiereus) 431
6.2 Kahin: Khresmologos – Thespiodos – Hypophetes 438
6.3 Prophetes 443
6.4 Grammateus (yazman) 447
6.5 Kleidophoros (anahtarcı) 449
7- KEHANETLERİN AÇIKLANMASI, YAYILIMI VE ARŞİVLENMESİ 451
8- BAŞVURU VE BAŞVURUCULAR 453
8.1 KİŞİSEL BAŞVURULAR 457
8.2 RESMİ BAŞVURULAR 461
8.2.1 Yakın Kentler 461
8.2.2 Uzak Kentler 463
8.3 KLAROS'A GELEN HEYETLERİN ÖZELLİKLERİ 467
9- KLAROS'A BAŞVURU NEDENLERİ ve KEHANETLER 476
9.1 KEHANETLERİN DİLİ 479
BÖLÜM VIII 481
APOLLON KLARİOS'UN KEHANETLERİ 481
BÖLÜM IX 513
TESTİMONYA 513
SONUÇ 572
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR 591

CİLT II

KATALOG ..... 679 - 901
LEVHALAR ..... I - CLXXI

BÖLÜM I
GİRİŞ

İzmir'in Özdere beldesine bağlı bir mahalle olan Ahmetbeyli'nin güneyinde, denizden ve dolayısı ile Deniz Kenarındaki Kolophon'dan (Notion) yaklaşık 1300 metre kuzeyde yer alan Klaros kutsal alanı, Delphoi ve Didyma ile birlikte antik dönemin en önemli kehanet merkezlerinden biridir (bk. **Lev. I-II**). Ancak bu ikisinin aksine, M.S. 4. yy'da terkedildikten sonra alüvyon tarafından tamamen örtüldüğünden yeri 20. yy başlarına kadar bilinmiyordu. Bu nedenle, Klaros bilim dünyası tarafından nispeten geç bir dönemde keşfedilmiş ve araştırılmaya başlanmıştır. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde açıkladığı kehanetleri ile ün kazanmış olan Klaros, alüvyonların altında kaldığı uzun yıllar boyunca Avrupalı gezginlerin ve giderek araştırmacıların daima keşfetmek istedikleri bir yer olmuştur. Homerik *hymnos*'lardan başlayarak, özellikle Hellenistik Dönem sonrasının yazarları tarafından Apollon'un kehanet ocağı olarak anlatılan ve Bizans döneminin kilise otoriteleri tarafından bile hala izlerinin silinmeye çalışıldığı güçlü bir pagan merkezi olarak görülen Klaros'u bulmak birçok araştırmacının rüyalarını süslemiş olmalı ki, Klaros'u saklayan Ales (Avcı çay/Ahmetbeyli Çayı) vadisi, 18. yy'dan itiberen birçok gezginin uğrak noktalarından biri olmuştur. Bölgeye geldiği bilinen ilk önemli gezgin, Dilettanti Derneği'nin parasal desteği ile bir araştırma yapan R. Chandler'dir. 1764'te bölgeye gelen ve sonraki araştırmacıların adını verdiği Gavurköy'den (bugün Ahmetbeyli) hiç bahsetmeyen Chandler, Zile (Chille, bugün Çile) köyünün yolunda bir mezar odası ve bundan biraz daha ilerde bazı kalıntılar saptamıştır. Gezgin, kalıntılar arasında bir kilisenin yıkıntıları ve bunun yakınında içinde merdivenlerle inilen bir kuyu bulunan büyük bir tapınağın izlerine rastlamıştır. Chandler, sonraki araştırmacılar tarafından bir daha saptanamayan bu kalıntılar nedeniyle Klaros'un Çile'ye yerleştirilmesi gerektiğini düşünür[1]. 18. yy sonunda Klaros'u araştırmak üzere vadiye gelen J. Dallaway ise, deniz kenarındaki mağaranın, kehanet ocağı olduğunu ileri sürer[2]. Yine 18. yy sonunda bölgeye gelen C.

[1] Chandler 1817, 120-121.

[2] Dallaway 1801, 222.

B. Elliot, burada gördüğü bir kilisenin inşa edilmesinde kullanılmış olan mimari parçalar nedeniyle, yeri bilinmeyen Apollon tapınağının yakınlarda olduğunu düşünür[3]. 1826 yılında burada bir araştırma yapan Fr. V. J. Arundell ise, "*köylüler Gavurköy'ün üzerinde, etrafında beş ya da altı mermer sütun ve bir kuyu bulunan bir mağara olduğuna beni ikna etmeselerdi, deniz kenarında bulunan içinde küçük bir kuyu bulunan büyük mağarayı, kehanet ocağı olarak kabul ederdim*" demektedir. Arundell'in köylülerden öğrendiği mağarayı bulmak için yaptığı araştırma sonuçsuz kalmış, ancak tepenin zirve noktasına yakın bir yerde, kayaların arasında yeni kazılmış bir çukur saptamıştır. Gezgin, burada merdivenler ve bunların yakınında birkaç sütun bulunduğunu ifade etmektedir[4]. Arundell Çile'nin güneyine doğru yaptığı araştırmada, denize giderken vadinin sol kısmında yer alan dar vadinin başlangıcında, bir kayalığın üzerinde çok eski bir duvar saptamıştır. Burada daha geç tarihli kalıntılar da olduğunu not eden araştırmacı, bu kalıntılara köylülerin Agios Elias adını verdiklerini belirtmektedir. Güneye doğru yoluna devam eden Arundell, vadinin içinde iki tane büyük boyutlu sütun gördüğünden bahsetmektedir. Olasılıkla kutsal alana ait olan bu sütunların, Klaros'un kesin yerini gösteren buluntular olduğunun farkına varamasa da, Arundell bu kalıntılar nedeniyle, Kolophon'un Çile yakınında, Klaros'un da Gavurköy (Giaurkeuy) yakınında olabileceğini ileri sürmüştür[5].

Ünlü Fransız gezgin Ch. Texier de 1833-1844 yılları arasındaki bir tarihte bölgeye gelmiş ve Klaros'u sonradan Notion olarak tanımlanmış olan deniz kenarındaki Gavurköy Kalesi'ne yerleştirmiştir. Hatta Texier, kentin ortasında saptadığı büyük bir yapının da Apollon tapınağı olduğunu düşünmüştür[6]. Ona göre, deniz kıyısındaki büyük mağara da Mopsos'un mağarası olmalıdır[7].

[3] Elliot 1838, 154

[4] Arundell 1828, 305.

[5] Arundell 1828, 306.

[6] Texier 1862, 359.

[7] Texier 1862, 360.

Klaros üzerine yapılan bu çalışmaların etkisi, Avrupa'da kısa zamanda görülmeye başlanmış ve 19. yy'ın ilk yarısında yayınlanmış birçok haritada Klaros, vadinin denize ulaştığı noktaya yerleştirilmeye başlanmıştır[8].

1880 yılında bölgede bir araştırma yapan A. Fontrier, Gavurköy Kalesi'ni Kolophon olarak tanımlamış, Notion'u da bunun doğusundaki tepeye yerleştirmiştir. Bu arada Gavurköy'ün inşasında kullanılmış olan ve Klaros'a ait olduğu anlaşılan bazı yazıtları kopyalamıştır[9].

Bölgede en detaylı ve sistematik çalışmayı yapan C. Schuchhardt, 1886'da Notion'u ve Kolophon'u bugün bilinen noktalara lokalize etmiştir. Schuchhardt, Klaros'un da Gavurköy'ün karşısındaki mağara civarında yer alabileceğini ileri sürmüştür[10]. 1891'de bölgede kısa bir araştırma yapan J. Chamonard ve E. Legrand, kutsal alan konusunda bir görüş bildirmeseler de, bir Avrupa dergisinde Klaros'a ait ilk yazıtı yayınlamışlardır[11].

Th. Macridy, 100 yılı aşkın bir süredir Avrupa bilim dünyasında en azından bölgesel olarak lokalize edilmiş olan, ancak henüz tam yeri ortaya çıkarılmamış olan Apollon Klarios'un kutsal alanını bulmak üzere, İstanbul'daki Osmanlı İmparatorluk Müzesi adına 1897'de önce Eylül ayında tek başına, iki ay sonra da O. Benndorf ile birlikte bölgeyi ziyaret eder. Bu sırada, O. Benndorf bazı yazıtlar kopya etmiştir[12]. Bu iki kısa ziyaret, bir sonuç vermese de, Th. Macridy'yi tekrar bir araştırma yapmaya yönlendirmiş olmalı ki, o 1904 yılında tekrar bölgeye gelir. O dönemde resmi adı Hristiyan-Köy olan Gavurköy'de yeni inşa edilen kilisede kullanılmış olan birçok antik bloğun taşındığı Notion'daki Bizans kilisesinde bir kazı yapan Macridy, burada

[8] Lapie 1833, lev. 9'da, Klaros, Ales Çayı'nın denize döküldüğü noktaya, Notion ve Kolophon ise bunun kuzeybatısındaki sahile ardarda yerleştirmiştir. Thomas 1835, 14'de de Klaros, nehrin denize döküldüğü yerdeki mağaranın bulunduğu bölgede işaretlenmiştir. Benzer haritalar için ayrıca bk. Smith 1843, 77; Garnier 1862, lev. 34.

[9] Fontrier 1878/1880.

[10] Schuchhardt 1886, özellikle s. 430-431.

[11] Chamonard ve Legrand 1894.

[12] Macridy 1905, 155; Benndorf'un kopyaladığı yazıtlar için bk. Engelmann 1983.

Klaros'a çeşitli kentlerden gelen temsilcileri kaydeden 12 yazıtın bulunduğu beş blok ortaya çıkarır[13].

1907 yılında araştırmalarına devam eden Th. Macridy, köylüler tarafından vadi içinde görülen bir sütunun, Arundell'in söz ettiği sütunlar olduğu inancıyla burada bir sondaj açar. İlk olarak Apollon Klarios kutsal alanına ulaşmış olan Macridy, kazıda ortaya çıkardığı ante duvarları ve bunların arasındaki iki sütundan oluşan yapıyı Apollon tapınağı olarak tanımlar. Yapının duvarlarında Klaros'a gelen heyetlerin isimlerini kaydeden yazıtların bulunması, onun bu görüşünü kuvvetlendirmiştir[14].

Ancak, 1913 yılında Ch. Picard ile birlikte bu sondajı genişletmeye yönelik kazıda bu görüşün yanlışlığı anlaşılmıştır. Yeni kazıyla birlikte, bu yapının kutsal alana girişi sağlayan *propylon* olduğu ortaya çıkmıştır (**Lev. III**). Bu kazıda *propylon* ve büyük *eksedra* ile birlikte 125 yazıt ortaya çıkaran Macridy ve Picard[15], 1915 yılında kazının sonuçlarını yayınlarken, kutsal alanın kuzeydoğusundaki Demirli Mağara'da yaptıkları araştırmadan da söz edip, bunun kehanetin yapıldığı mağara olabileceğini ileri sürmüşlerdir[16].

Macridy ve Picard'ın çalışmaları I. Dünya Savaşı nedeniyle devam etmez ve Klaros kutsal alanı 1950 yılına kadar tekrar gözlerden uzaklaşır. 1950 yılında Klaros'da kazılara başlayan J. ve L. Robert, 1961 yılına kadar sürdürdükleri çalışmalarda, Artemis Apollon ve Leto heykellerinden oluşan ve "Klaros Üçlüsü" adı verilen kült heykeli ile birlikte Apollon tapınağını ve kutsal alandaki bugün görülebilen yapıların ve anıtların birçoğunu ortaya çıkarmışlardır (**Lev. IV**). 1961 yılı sonrasında yirmibeş yıldan fazla bir dönem herhangi bir çalışmaya sahne olmayan Klaros'daki kazılar, 1988 yılında J. de la Genière yönetimindeki bir ekip tarafından tekrar başlatılır. 1997 yılına kadar süren bu çalışmalarda özellikle Klaros'un Hellenistik Dönem öncesi araştırılmıştır. 2001 yılından itibaren ise Klaros kazıları Prof. Dr. N. Şahin tarafından yönetilen bir ekip tarafından gerçekleştirilmektedir. Biz de 2002-2007 yılları arasında tez çalışmamızla ilgili olarak

[13] Macridy 1905, 163-172, no. II-VI.

[14] Macridy 1912, 41-55.

[15] Macridy ve Picard 1915, 33-52.

[16] Macridy ve Picard 1915, 39-40.

Apollon'a ait Geometrik Dönem yuvarlak altarı ve Arkaik altardaki çalışmaları yürüttük.

Önemli bir *manteion* (kehanet ocağı) olması, Klaros'un hem antik dönem yazarlarının hem de modern araştırmacıların ilgisini üzerine çekmesinde en önemli etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de kehanet, geleceklerine güvenli bir yön vermek isteyen ya da başlarına gelen belalara çareler arayan antik Yunanlılar'ın hayatında önemli bir rol oynuyordu. Onların bu ilgisi, modern araştırmacıların da bu konuya ayrı bir önem vermesine neden olmuştur. Bu konudaki ilk önemli çalışma A. Bouché-Leclerq'in *Histoire de la divination dans l'antiquité* (Paris 1879-1882) isimli dört ciltlik kitabıdır. Bugün hayli eskimiş olan bu çalışma sonrasında da, gerek kehanet konusundaki genel çalışmalar, gerekse kehanet ocaklarının her biri için yazılmış ve onların açıkladığı kehanetleri araştırmayı hedefleyen bir çok yayın yapılmıştır. Bu konuda en son yazılmış genel eser olarak V. Rosenberger'in *Griechische Orakel, Eine Kulturgeschichte* (Darmstadt 2001) adlı kitabı verilebilir. Bouché-Leclerq'in çalışmasında küçük bir bölüm kaplayan Klaros üzerine yapılan çalışmalar da 19. yy sonlarından itibaren hızla artmıştır. Bunda doğal olarak edebi kaynaklardan sadece Pausanias, Aelius Aristides ve bazı geç yazarlar tarafından aktarılan sınırlı sayıdaki kehanet metinlerinin dışında Klaros tarafından verilmiş olan kehanetleri kaydeden yazıtların ortaya çıkarılmasının önemli bir rolü olmuştur. Klaros'un kehanetleri üzerine ilk çalışma K. Buresch'in, *Klaros. Untersuchungen zum Orakelwesen des späteren Altertums; Nebst einem Anhange das Anecdoton "Chresmoi ton Hellenikon theon" enthaltend* (Leipzig 1889) adlı kitabıdır. Buresch bu çalışmasında, Klaros tarafından Kaisareia Troketta (Turgutlu) kenti için verilmiş bir kehaneti yayınlamakla kalmamış aynı zamanda, *Tübingen Thesophia* adı verilen bir metinde kaydedilen kehanetlerin Klaros'a ait olduğunu ortaya koymuştur. Apollon Klarios'un kehanetleri üzerine yapılan çalışmalar 20. yy içinde ele geçen yeni kehanet metinlerinin tartışıldığı makalelerle devam etmiştir. Picard (1922b), Pugliese Carratelli (1963/64), Graf (1992, 2007) ve Merkelbach'ın (1991) makaleleri dışında, özellikle Klaros'un, tanrının kimliği üzerine verdiği teolojik kehanetler nedeniyle hem Bizans dönemi teologları hem de Hristiyanlığı etkileyen Klaros kehaneleri üzerine Nock (1928), Robert (1968) ve Lane Fox (1986) gibi bir çok yazar tarafından yayınlanmış araştırmalar da bulunmaktadır.

Farklı yerlerde tek tek yayınlanan bu kehanetler Merkelbach ve Stauber (1996) tarafından bir araya getirilmiş ve bir katalog olarak yayınlanmıştır. Bu konuda son olarak A. Busine'in, *Paroles d'Apollon. Pratique et traditions oraculaires dans l'Antiquité tardive (IIe-VIe siècles)* (Leiden ve Boston 2005) isimli çalışması yayınlanmıştır. Klaros'da kehanetin nasıl yapıldığı konusunda ise en kapsamlı çalışma olarak H. W. Parke'nin, *The Oracles of Apollo in Asia Minor* (Londra 1985) adlı kitabında Klaros bölümü sayılabilir. Bu arada Ch. Picard'ın kehanetler üzerine olmasa da, özellikle Klaros'un tarihi ve Apollon Klarios kültü konularında yoğunlaştığı *Ephèse et Claros. Recherches sur les sanctuaires et les cultes de l'Ionie du Nord* (Paris 1922) isimli çalışmasından da söz etmek gerekir. Her ne kadar kitabın yazıldığı dönemde Klaros kehanetleri hakkında çok veri olmasa da, Picard'ın kitabı Klaros'da kehanetin nasıl yapıldığı ve Apollon Klarios kültü üzerine önemli bir çalışma olarak kabul edilebilir. Çalışma, bu konularda hayli bilgi verici olmakla birlikte özellikle erken dönemler için yetersiz kalmıştır. Çünkü, kitabın yazıldığı dönemde erken tabakalar gibi tapınağın kendisi de gün ışığına çıkmamıştır. Tüm eksikliklerine karşın Picard'ın çalışması Apollon Klarios kültü üzerine en önemli çalışma olarak kabul edilmelidir. Çünkü 1922'den beri bu konuda Parke'nin kitabındaki bölüm ve N. Şahin'in "Yeni Buluntular Işığında 'Lyra'lı Apollon Klarios' İkonografisi" adlı makalesi (Şahin 1999) dışında başka bir çalışma yapılmamıştır.

Yunan dini üzerine yapılan çalışmalarda adaklar da çok ilgi çeken konulardan biridir. Bu konudaki en önemli çalışma olarak hayli eski de olsa hala W. H. D. Rouse'nin, *Greek Votive Offerings, an Essay in the History of Greek Religion* (Cambridge 1902) adlı kitabı kabul edilmektedir. Daha çok edebi metinlerden yararlanarak hazırlanmış bu çalışmanın sonrasında bu konu daha çok genel kitapların içindeki bölümlerde ya da makalelerde ele alınmıştır. Bu makaleler içinde en önemlilerden birisi olarak F. T. van Straten'ın, "Gifts for the Gods", H. S. Versnel (ed.), *Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World* (Leiden, 1981) adlı çalışması sayılabilir. Adakların adanma nedenleri ve antik dönemin sosyal hayatı içindeki önemleri konusunda son çalışmalardan biri olarak R. Czech-Schneider'in, *Anathemata. Weihgaben und Weihgabenpraxis und ihre Bedeutung für die Gesellschaft und Wirtschaft der frühen Griechen* (Münster 1998) adlı doçentlik tezi

önemlidir. Öte yandan, Ch. G. Simon'un, *The Archaic Votive Offerings and Cults of Ionia* (Berkeley 1986) adlı yayınlanmamış doktora tezi, arkeolojik buluntuların sınıflanması açısından en önemli çalışma olarak kabul edilmektedir.

Apollon Klarios kültünü, adanan adaklar ve kehanet pratikleri ile beraber ele almak kuşkusuz çok kapsamlı bir çalışma olacaktır. Bununla birlikte, bu üç olgudan her hangi birini dışarda bırakmak, Klaros'da tapım gören tanrının özelliklerini anlamaya çalışmayı amaçlayan bir tezin önemli ölçüde eksik olmasına sebep olacaktı. Bu nedenle, hayli kapsamlı da olsa Apollon Klarios'u, onun kehanetlerini ve kutsal alanını bir bütün olarak incelemeye çalıştık. Çalışmamızın planlanmasında, Klaros'a benzer birçok özellikleri barındıran bir başka önemli kehanet merkezi olan Didyma'nın üzerine yazılmış bir çalışmayı örnek olarak aldık. Bu eser, J. Fontenrose'un doktora tezi olarak yaptığı, daha sonra Delphoi üzerine yaptığı çalışmalarla olgunlaşan *Didyma. Apollo's Oracle, Cult and Companions* (Londra 1988) adlı kitabıdır. Onun çalışması gibi bizim tezimizde de, yerel mitos, kutsal alanın ve mimarinin tanımlanması ve sonrasında adaklar, kült ve kehanet incelenecektir. Fontenrose, Didyma'daki adak çeşitlerini ve bunların kültle ilişkisini çok yüzeysel bir şekilde ele almıştır. Bu nedenle biz çalışmamızın bu kısmı için, Ch. G. Simon'un yukarıda söz edilen çalışmasını temel aldık. Çünkü, 1986 yılında yapılan çalışma, yayınlanmamış olmakla birlikte, hem İonia'daki adak tipleri hem de arkeolojik buluntu olarak adakları sınıflama konusunda en önemli çalışma olarak daima başvurulan bir eserdir. Biz de çalışmamızda adakları gruplara ayırırken Simon'un sınıflamasını temel olarak aldık.

Apollon Klarios kültünü anlamayı amaçlayan bu çalışmada, tarihsel çerçeve kültün kendisi tarafından çizilmiştir. Bu nedenle tez çalışmamızın tarihsel çerçevesi, Klaros'un kuruluş mitolojisiyle bağlantılı olarak M.Ö. 15. yy'dan başlamakla birlikte, asıl olarak arkeolojik buluntular bağlamında Protogeometrik Dönem'den başlamaktadır. Ele alınan en geç dönem ise Klaros'un terkedildiği M. S. 4. yy'a kadar uzanmaktadır.

Klaros'la ilgili bir çalışmada kuşkusuz öncelikle, antik kaynaklardaki kehanet merkezinin ilk kuruluşuyla ilgili metinleri bir araya getirmek ve bu anlatımları eleştirel bir gözle ele almak yararlı olacaktır. Bu nedenle çalışmamızda, öncelikle Kolophon'a yapılan Girit, Thebai ve Myken göçleri ve Klaros'la ilişkili olarak anlatılan Manto ve

oğlu Mopsos hakkındaki hikayeleri ele alarak, bunların bir efsane mi yoksa tarihi gerçekler mi olduğu saptanmaya çalışılacaktır.

Kutsal alanın konumu ve kendisi Apollon Klarios'un kültünün oluşumunda etkili olduğundan, çalışmada kutsal alanın tarihi coğrafya açısından ele alınması bir gereklilik olarak kabul edilmelidir. Bunun dışında yine kültün oluşmasında önemli bir etmen olan ya da başka bir açıdan bakarsak kült tarafından şekillendirilmiş olan kutsal alanın yapılanmasını ve tarih içinde geçirdiği değişimi ele almak da gerekmektedir. Bu gelişimi daha iyi takip edebilmek için kutsal alan çalışmamızda üç dönem halinde ele alınmıştır. Öte yandan, tapınağın mimarisi kehanete danışma prosedürü açısından çok önemli olduğu için, tapınak mimarisi ve mimarideki aşamalar da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Klaros'daki mimari, kült görevlilerinin tanrı ve ziyaretçilerle ilişkisini düzenleyen bir olgu olarak da ele alınmaya gayret edilmiştir.

Apollon Klarios'a sunulmuş adaklar bölümünde, öncelikle Türkçede benzer bir çalışma olmadığı için, Yunanlılar'da adak adama pratiği ve adak terminolojisini ele aldığımız bir giriş bölümü koymak zorunlu olmuştur. Bu, antik dönemde adak adama nedenlerini ya da adak türlerini açıklamak için de yararlı olacaktır. Bir kutsal alanda ele geçen adaklar, o kutsal alanın adanmış olduğu tanrının kültü hakkında yazılı kaynaklardan çıkarılamayacak veriler sunarken, yazılı kaynaklardan derlenen bilgilerin de maddi kültürde yansımalarını ortaya koyabilir. Bu nedenle Apollon Klarios'a sunulduğunu düşündüğümüz, çoğunlukla Apollon altarlarıyla ilişkili sektörlerde ele geçen adak eşyaları çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma kapsamına alınan malzeme, asıl olarak bizim çalıştığımız Apollon tapınağının hemen önündeki Geometrik ve Arkaik altarların yer aldığı sektörde, 2002-2006 yılı arasında ele geçen buluntulardır. Aynı sektörde 2007 yılında ele geçen buluntular ise sınırlı olarak araştırılabilmiştir. Amacımız Apollon Klarios'a adanmış olan adakları bir bütün halinde ele almak olduğundan Klaros'da önceki kazılarda ele geçen yayınlanmış buluntuları da çalışmaya dahil etmek kaçınılmaz olmuştur. Bu buluntular, her ne kadar yayınlanmış da olsalar, çok az bir kısmı hariç adak olarak daha önceden ele alınmamış ve bu açıdan araştırılmamışlardır. Öte yandan, 2001-2007 yılları arasında kutsal alanın başka noktalarında, olasılıkla tanrıya adanmış başka adaklar da ele geçmiştir. Bu buluntuları ancak yayınlandıkları ölçüde çalışmamıza dahil edebildik.

Çalışmamızda, Apollon Klarios'a sunulmuş adakları tiplerine göre grupladık ve bu grupları tanrıya sunulma nedenleri açısından değerlendirmeye çalıştık. Ayrıca, dönemlere göre adak tiplerinde olan değişimi de saptamaya dikkat ettik. Bu adak eşyaları, tanrının kimliği ve kültü konusunda çok önemli bilgiler verdiği gibi, Apollon'a adak adama pratikleri konusunda da hayli aydınlatıcı olmuştur. Öte yandan, bir kutsal alanın adak buluntularının bir bütün olarak incelenmesi, adak ve onun adandığı tanrı arasında karşılıklı bir ilişki var mıdır sorusunun aydınlatılması açısından da önemli ipuçları verecektir.

Çalışmamızda Apollon Klarios'un kültü ayrı bir bölüm halinde ele alınsa da, kuşkusuz bu kısım çalışmanın bütünü ile organik bir şekilde bağlantılıdır. Gerçekten de, Apollon Klarios'un kimliği kutsal alanda olduğu kadar, adak adama şekillerinde ya da onun kehanetlerinde de kendisini ortaya koymuş olmalıdır. Bu nedenle, çalışmamızda nümizmatik ve arkeolojik veriler ve antik kaynakların yanı sıra adak türleri ve kehanetlerden yola çıkarak Apollon Klarios'u tanımlamaya, ikonografisini ortaya koymaya ve Apollon'un özelliklerini ya da kimliklerini saptamaya çalıştık. Ayrıca, antik dönem kültlerinin ayrılmaz öğeleri olan dini törenler, bayramlar ve bazı kültlerde görülen mysterler de Klaros bağlamında ele alınmış, Apollon Klarios'a onuruna yapılan her türlü tören de saptanmaya çalışılmıştır.

Apollon Klarios'un en önemli özelliği olan kehanet, çalışmada başlı başına bir bölüm olarak ele alınmıştır. Bir *manteion* olarak Klaros'un yerini anlayabilmek için Yunan kültüründe kehanetin ve kehanet ocaklarının önemini ortaya koymak gerekmektedir. Bu nedenle, çalışmamızda öncelikle Yunan kültüründe kehaneti ele almayı uygun gördük. Bundan sonra efsanelerden başlayarak, Klaros'un ilk kehanetleri, kehanetin yapılış uygulaması, kehanete başvuranlar, kehanet personeli incelenmiştir. Klaros'da kehanet pratikleri, yani kehanetin nasıl yapıldığı, İamblikhos'un *De Mysteriis Aegyptiorum Chaldaeorum Assyriorum* adlı kitabında anlatılmaktadır. Tacitus ve yaşlı Plinius'da da genelde İamblikhos'un anlatımını destekleyen açıklamalar yer almaktadır. Ancak, epigrafik buluntular, kehanetin yapılışı hakkında olmasa da kahinin kimliği ve Klaros'daki görevliler konusunda daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu nedenle çalışmada antik kaynaklarda anlatılan kehanetin yapılışına, yazıtlardan saptanan görevliler bağlamında eleştirel bir açıdan yaklaşılarak, kehanetin kim tarafından

yapıldığı ve diğer görevlilerin işlevleri araştırılmıştır. Bu arada kehanetle doğrudan ya da sembolik olarak bağlantılı defne ve omphalos gibi nesneler ya da kaynak suyu ya da mağara gibi oluşumlar da kendi içlerinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Öte yandan, kehanet uygulamasının Klaros'a özgü yönleri ortaya konulmaya çalışılırken, kehanet uygulaması tarafından şekillenmiş olan tapınak mimarisi de bu açıdan yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, kehanetlerin başvuru nedenleri açısından sınıflanması ya da Klaros'a başvuranların özelliklerinin de değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Metinde sık sık kullanılan Klaros kehanetleri gibi antik kaynaklarda geçen Klaros'la ilgili metinler de tezin sonuna iki bölüm olarak eklenmiştir. Kehanetler için Merkelbach ve Stauber'in (1996) kataloğu kullanılmıştır. Klaros testimonyası için ise C. Talamo'nun (2003) çalışması temel olarak alınmıştır. Bununla birlikte, Klaros için çok önemli gördüğümüz başka antik metinleri ve iki yazıtı daha testimonyaya dahil ettik.

Çalışmanın rahat kullanılabilmesi için, arkeolojik buluntular iki harf ve numaradan oluşan bir sistemle kataloglanmıştır. Bu katalog numaraları metin içerisinde de örneğin **AA 1** şeklinde kalınlaştırılmış karakterle yazılmıştır. Daha önceden yayınlanmış buluntular, katalog numarasının yanına kalınlaştırılmış (*****) karakteri konularak işaretlenmiştir. Aynı şekilde tezde Klaros kehanetleri (**K 1-28**) ve Testimonya bölümünde toplanmış olan antik yazarlardan alıntılar da (**T 1-100**) kalınlaştırılmış harf karakteri ile gösterilmiştir.

BÖLÜM II
KURULUŞ EFSANESİ

1- Antik Kaynaklar Işığında Kehanet Merkezinin Kuruluşu

Apollon kehanet merkezinin kuruluşu Kolophon kentinin kuruluş efsaneleriyle bağlantılı olmalıdır. Bu efsaneler, hem Kolophon'un kuruluşunu hem de kehanet merkezinin kökenini Yunan anakarasına ve Girit'e bağlamaktadır. Antik efsanelere göre Kolophon farklı zamanlarda gerçekleşen göçler sonucu kolonize edilmiştir. İlk göçler Pausanias'a göre Rhakios önderliğindeki Giritliler tarafından gerçekleştirilmiştir. Pausanias, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır[17]:

Κολοφώνιοι δὲ τὸ μὲν ἱερὸν τὸ ἐν Κλάρῳ καὶ τὸ μαντεῖον ἐκ παλαιοτάτου γενέσθαι νομίζουσιν: ἐχόντων δὲ ἔτι τὴν γῆν Καρῶν ἀφικέσθαι φασὶν ἐς αὐτὴν πρώτους τοῦ Ἑλληνικοῦ Κρῆτας, Ῥάκιον καὶ ὅσον εἵπετο ἄλλο τῷ Ῥακίῳ [καὶ ὅσον ἔτι] πλῆθος, ἔχον τὰ ἐπὶ θαλάσσῃ καὶ ναυσὶν ἰσχῦον: τῆς δὲ χώρας τὴν πολλὴν ἐνέμοντο ἔτι οἱ Κᾶρες

"Kolophon halkı Klaros'daki kutsal alanın ve kehanet merkezinin çok eski zamanlarda kurulduğuna inanırlar. Onlar şunu iddia ederler: Topraklara Karlar hakimken, ilk gelen Yunanlılar büyük bir kalabalık tarafından takip edilen Rhakios önderliğindeki Giritlilerdi. Güçlü gemilere sahip olan bu işgalciler sahili ele geçirdiler. Ancak, arazinin çoğu hala Karlar'ın elindeydi."

Pausanias'a göre Kolophon bölgesi göçlerden önce yerel halk Karlar'ın elindeydi ve Kolophonlular, buraya gelen ilk Yunanlılar'ın Giritliler olduğuna inanıyorlardı. Bu halk deniz gücü sayesinde deniz kenarında bulunan toprakları yerel halkın elinden aldılar ve buraya yerleştiler. Ancak arazinin çoğunluğu hala yerli halkın elindeydi[18]. Bu hikayenin bir efsaneden öte tarihi bir olayı anlatıp anlatmadığı ve Giritliler'in ilk yerleştikleri bu "deniz kıyısındaki arazinin" tam olarak nereye lokalize

[17] **T 44 =** Pausanias 7. 3. 1.

[18] Bu metnin yorumu için bk. Sakellariou 1958, 147.

edilmesi gerektiği konusundaki tartışmalar sürmektedir. N. Şahin bu arazinin Notion tiyatrosunun bulunduğu tepenin kuzey eteklerinde aranması gerektiğini ileri sürmektedir[19].

Pausanias'ın anlattığı kuruluş efsanesi, Θερσάνδρου δὲ τοῦ Πολυνείκους καὶ Ἀργείων ἑλόντων Θήβας [καὶ] ἄλλοι τε αἰχμάλωτοι καὶ ἡ Μαντὼ τῷ Ἀπόλλωνι ἐκομίσθησαν ἐς Δελφούς: Τειρεσίαν δὲ κατὰ τὴν πορείαν τὸ χρεὼν ἐπέλαβεν ἐν τῇ Ἁλιαρτίᾳ. ἐκπέμψαντος δὲ σφᾶς ἐς ἀποικίαν τοῦ θεοῦ, περαιοῦνται ναυσὶν ἐς τὴν Ἀσίαν, καὶ ὡς κατὰ τὴν Κλάρον ἐγένοντο, ἐπεξίασιν αὐτοῖς οἱ Κρῆτες μετὰ ὅπλων καὶ ἀνάγουσιν ὡς τὸν Ῥάκιον: ὁ δὲ—μανθάνει γὰρ παρὰ τῆς Μαντοῦς οἵτινές τε ἀνθρώπων ὄντες καὶ κατὰ αἰτίαν ἥντινα ἥκουσι— λαμβάνει μὲν γυναῖκα τὴν Μαντώ, ποιεῖται δὲ καὶ τοὺς σὺν αὐτῇ συνοίκους. *"Polyneikes oğlu Thersandros ve Argoslular Thebai'ı ele geçirdiklerinde, Delphoi'a getirilen esirler arasında Manto da vardı. Babası Teiresias yolda, Haliartia'da öldü. Tanrı onları bir koloni kurmak için gönderdiği zaman, Asia'ya gemilerle geçtiler. Fakat Klaros'a geldiklerinde Giritliler onları silahlarla karşıladılar ve onları Rhakios'a götürdüler. O ise Manto'dan onların kim olduklarını ve neden buraya geldiklerini öğrenince Manto'yu eş olarak aldı ve onunla birlikte olanların da bu topraklara yerleşmelerine izin verdi."* şeklinde devam eder[20]. Bu anlatılan Kolophon bölgesine yapılan ikinci göç dalgasıdır[21] ve Argoslular'ın elinden kurtulan Thebailılar tarafından gerçekleştirilmiştir. İçinde Manto'nun da bulunduğu Thebailılar, Delphoi kehaneti ile Kolophon'a gelmişlerdir. Efsaneye göre Thebailılar'ın Giritli göçmenlere katılmasıyla buradaki halk daha da güçlenmiş ve sonunda Giritliler'in önderi Rhakios ile Thebailılar'ın önderi Manto'nun oğlu Mopsos, bu yeni ülkenin topraklarını daha da büyütmüştür. Pausanias'ın yukarıda alıntılanan metninin devamındaki "Μόψος δὲ ὁ Ῥακίου καὶ Μαντοῦς καὶ τὸ παράπαν τοὺς Κᾶρας ἐξέβαλεν ἐκ τῆς γῆς". "*Rhakios ve Manto'nun oğlu olan Mopsos, Karlar'ı tamamen*

[19] Şahin 2007, 331.

[20] **T 44** = Pausanias 7. 3. 1-2.

[21] Sakellariou 1958, 147; Şahin 2007, 329.

ülkeden dışarı attı" şeklindeki ifade[22], Mopsos'un yerleşimi yerli halkın tehlikelerinden koruyan ve kendilerine ait arazileri daha da büyüten bir önder olduğunu göstermektedir[23].

Pausanias'ın anlatımı İonia'nın kolonizasyonunda büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılan Kodros'un oğullarının diğer bir deyişle İonlar'ın Kolophon'a gelmesi ile devam eder. Yazarın sözleriyle İonlar'ın göçü şöyle olmuştur:

Ἴωνες δὲ ὅρκους ποιησάμενοι πρὸς τοὺς ἐν Κολοφῶνι Ἕλληνας συνεπολιτεύοντο, οὐδὲν ἔχοντες πλέον: βασιλείαν δὲ Ἰώνων ἡγεμόνες Δαμασίχθων λαμβάνει καὶ Πρόμηθος Κόδρου παῖδες. Πρόμηθος δὲ ὕστερον τὸν ἀδελφὸν Δαμασίχθονα ἀποκτείνας ἔφυγεν ἐς Νάξον, καὶ ἀπέθανε μὲν αὐτόθι ἐν τῇ Νάξῳ, τὸν νεκρὸν δὲ οἰκαδε ἀπαχθέντα κατεδέξαντο οἱ Δαμασίχθονοε παῖδες: καὶ ἔνθα ὁ τοῦ Προμήθου τάφος, Πολυτειχίδες ὄνομά ἐστι τῷ χωρίῳ.

"İonlar Kolophon'da birlikte yaşayan Yunanlılara yemin ettirdiler ve hepsi şehirde eşit haklarla yaşadılar. Ama krallık İonialılar'ın liderleri olan Kodros oğlu Damasikhthon ve Promethos tarafından ele geçirildi. Sonra, Promethos kardeşi Damasikhthon'u öldürdü ve Naksos'a kaçtı. Orada öldü, fakat cesedi ülkesine geri götürüldü ve Damasikhthon'ın oğulları tarafından kabul edildi. Promethos'un gömülü bulunduğu yerin adı Polyteikhides olarak adlandırılıyordu"[24]

Burada eskiden gelenlerle (Giritliler ve Thebailılar) yeni gelen İonlar arasında bir savaştan bahsedilmemiş olması, Pausanias'ın daha önce yerleşmiş olan Yunanlılar'ın, daha sonra gelen yeni göçmenleri ülkelerine konukseverlikle kabul ettiklerine inandığını göstermektedir[25]

Pausanias'ın bu anlatısında Kolophon ülkesinin beş ayrı tarihsel aşaması açıklanmaktadır[26].

---

[22] **T 44** = Pausanias 7. 3. 2

[23] Sakellariou 1958, 148.

[24] **T 44** = Pausanias 7. 3. 3.

[25] Bu konuda bk. Sakellariou 1958, 148.

[26] Ayrıca bk. Sakellariou 1958, 345-346.

1- Karlar dönemi
2- Giritliler'in göçü
3- Thebailılar'ın göçü
4- Karlar'ın ülkeden dışarı sürülüşleri
5- İonlar'ın gelişi

Bu aşamalardan üçü göçmenlerin gelişiyle ilgilidir. Bunlardan ilk göç dalgası Girit Adası, diğer ikisi ise Kıta Yunanistan (Thebai ve Attika) ile bağlantılıdır. İonlar Kodros'un iki oğlu başkanlığında gelmişlerdir.

Bölgenin Thebailılar'ın gelişinden önceki durumu konusunda Pausanias şunları söyler: *Kolophonlular, Klaros kutsal alanının ve kehanet merkezinin çok erkene gittiğini ileri sürerler ve Giritlilerin bu bölgeye ilk gelen Yunanlılar olduğunu ileri sürerler.* M. B. Sakellariou'ya göre Pausanias'ın *"Kolophonlular böyle diyorlardı"* ya da *"ileri sürüyorlardı"* şeklindeki ifadesi, yazarın bu bilgileri daha erken bir yazardan aktardığını göstermektedir. Belki de bu yazar eseri bugün kaybolmuş olan yerel bir tarihçiydi[27].

Pausanias başka bir pasajında da bu olayı aktarır ve Manto'nun Delphoi'a verilmesinin ardından, tanrının emriyle Kolophon arazisine gittiğini belirtir.

λέγεται δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων Ἀργείους μετὰ τῶν Πολυνείκους παίδων ἑλόντας Θήβας ἐς Δελφοὺς τῷ θεῷ καὶ ἄλλα τῶν λαφύρων καὶ Τειρεσίαν ἄγειν, καὶ—εἴχετο γὰρ δίψῃ—καθ᾽ ὁδόν φασιν αὐτὸν πιόντα ἀπὸ τῆς Τιλφούσης ἀφεῖναι τὴν ψυχήν: καὶ ἔστι τάφος αὐτῷ πρὸς τῇ πηγῇ.

τὴν δὲ θυγατέρα τοῦ Τειρεσίου δοθῆναι μέν φασι τῷ Ἀπόλλωνι ὑπὸ τῶν Ἀργείων, προστάξαντος δὲ τοῦ θεοῦ ναυσὶν ἐς τὴν νῦν Ἰωνίαν καὶ Ἰωνίας ἐς τὴν Κολοφωνίαν περαιωθῆναι. καὶ ἡ μὲν αὐτόθι συνῴκησεν ἡ Μαντὼ Ῥακίῳ Κρητί: *"Polynikes'in oğulları Argoslular'la birlikte Thebai'ı aldıktan sonra esirleri Teiresias da dahil olmak üzere Delphoi'a kutsal köle olarak gönderir. Ancak Teiresias Tilphousa kaynağına geldiklerinde çok susar, suyu içtikten sonra ölür, mezarı da kaynağın kenarındadır. Teiresias'ın kızının ise Argoslular tarafından Apollon'a adak olarak verildiğini ve tanrının emriyle onun gemilerle şimdi İonia*

[27] Sakellariou 1958, 148.

denilen Kolophon arazisine geçtiğini söylerler. Manto orada bir Giritli olan Rhakios ile evlendi"[28].

Pausanias'ın bu ikinci anlatısı ile yukarıdaki pasajı arasında bir uyum görülmektedir. Buna göre;

A) Thebai'ın Epigonoslar tarafından ele geçirilişi

B) Thebailı esirlerin galipler (Epigonoslar-Argoslular) tarafından Delphoi'a kutsal köle olarak gönderilmeleri

C) Teiresias'ın yolda ölümü (Haliartia'da)

D) Manto'nun Apollon tarafından Batı Anadolu'ya gönderilmesi

E) Manto'nun Rhakios'la evliliği

Pausanias'ın bize vermiş olduğu her iki anlatıda da iki detay çok karakteristiktir. Buna göre Pausanias, Kolophon kentinden değil, Kolophon ülkesinden ya da arazisinden bahseder. Çünkü Manto'nun Batı Anadolu'ya geldiği dönemde kent henüz yoktur[29]. Hatta o zamanlar bu bölge İonia adını da almamıştır. Pausanias'ın verdiği bu bilgiler ondan bir yüzyıl kadar önce yaşamış olan Latin coğrafyacı Pomponius Mela'nın verdiği bilgilerle kısmen benzerdir. Pomponius şöyle yazmaktadır: "ibi Lebedos Clariique Apollinis fanum, quod Manto Tiresiae filia fugiens victores Thebanorum Epigonos, et Colophon quam Mopsus eiusdem Mantus filius statuit"; "*(İonia'da) Lebedos ve Teiresias'ın Thebailılar'ı yenen Epigonlar'dan kaçan kızı Manto'nun kurduğu Apollon Klarios'un kutsal alanı ve aynı şekilde bu aynı Manto'nun oğlu Mopsos tarafından kurulmuş olan Kolophon (yer alır)"*[30]. Bu ifadeye göre Yunanlı kolonistler Kolophon kentini daha sonraki bir dönemde işgal edebilmişlerdir; yani önce Klaros (Manto tarafından), daha sonra da Kolophon (Mopsos tarafından) kurulmuş olmalıdır[31]. Kolophon'un sonra kurulmuş olması Pausanias'ın verdiği bilgiyle uyumludur. Ancak Pausanias Klaros'taki kutsal alanının Manto tarafından

[28] **T 50** = Pausanias 9. 33. 1-2.

[29] Bk. Sakellariou 1958, 149; Şahin 2007, 329. Krş. Schuchhardt 1886, 398 v.d. Öyle görünüyor ki Yunanlı kolonistler iç kısımdaki Kolophon kentini daha sonraki bir dönemde işgal edebilmişlerdir.

[30] **T 31** = Pomponius Mela 1. 17.

[31] Bu konuda bk. Sakellariou 1958, 150; Parke 1985, 112; Şahin 2007, 333.

kurulduğundan söz etmemektedir. Aksine, Pausanias, kehanet merkezinin Yunanlılar'ın gelişinden önce de var olduğunu belirtmektedir[32].

Manto'nun Argoslular'ın ele geçirdiği Boiotia'da yer alan Thebai'dan Kolophon'a gelmesini ve Klaros'u kurmasını M.Ö. 3. yüzyıl yazarlarından Rhodoslu Apollonios'un ünlü epik şiiri *Argonautika*'ya yapılan bir "yorum"da (*scholion*)[33] buluruz. Hikaye aynı olmasına rağmen detaylarda bazı farklar da vardır:

οἱ δὲ τὴν Θηβαΐδα γεγραφότες[34] φασίν, ὅτι ὑπὸ τῶν Ἐπιγόνων ἀκροθίνιον ἀνετέθη Μαντὼ ἡ Τειρεσίου θυγάτηρ εἰς Δελφοὺς πεμφθεῖσα, καὶ κατὰ χρησμὸν Ἀπόλλωνος ἐξερχομένη περιέπεσε Ῥακίῳ τῷ Λέβητος υἱῷ Μυκηναίῳ τὸ γένος. καὶ γημαμένη αὐτῷ – τοῦτο γὰρ περιεῖχε τὸ λόγιον, γαμεῖσθαι ᾧ ἂν συναντήσῃ – ἐλθοῦσα εἰς Κολοφῶνα καὶ ἐκεῖ δυσθυμήσασα ἐδάκρυσε διὰ τὴν τῆς πατρίδος πόρθησιν. διόπερ ὠνομάσθη Κλάρος ἀπὸ τῶν δακρύων. ἐποίησεν δὲ Ἀπόλλωνι ἱερόν. λέγεται δὲ καὶ κρήνην ἀναβλύσαι ἀπὸ τῶν δακρύων Μαντοῦς κατὰ Κλάρον.

"Thebailılar" eserinin yazarları şöyle söylerler: Teiresias'ın kızı Manto Epigonos'lar tarafından yaptıkları yağmanın bir adağı olarak Delphoi'a gönderildi. O Apollon'un bir kehaneti uyarınca oradan ayrıldı ve soy olarak bir Mykenai'lı olan, Lebes oğlu Rhakios ile karşılaştı. O bu adamla evlendi – çünkü, kehanet onun her kimle karşılaşırsa evleneceğini de söylemişti- ve Kolophon'a geldi ve orada anavatanının tahrip olması nedeniyle çok üzülerek, ağladı. Bu şey yüzünden, Klaros adını gözyaşlarından aldı. O ise Apollon kutsal alanını yaptı. Klaros'da Manto'nun gözyaşlarından bir kaynağın fışkırdığı da söylenir."[35]

---

[32] Bk. Sakellariou 1958, 150.

[33] *Scholium*'lar birçok antik kaynak için sonradan yazılmış grammatik yorumlar, eleştiriler ya da açıklamalardır. Yorumlar anlamına gelen *Scholia*'ların yazarları çoğu zaman bilinememektedir. Selanik piskoposu Eustathius'un Homeros ve Johnnes Tzetzes'in Lykophron üzerine yazdığı yorumlar, yazarları bilinen nadir *Scholia*'lardır. *Scholia* konusunda geniş bilgi için bk. Reynolds ve Wilson 1974. Apollonios'un eserine yapılan bu yorumun da M.Ö. 1. yüzyılda Theon isimli bir yazar tarafından yazıldığı ileri sürülmektedir; Bk. *RE*, s.v. "Theon" (C. Wendel).

[34] Bk. *Epigonoi*, Fr. 4 (Kinkel 1878).

[35] **T 17** = *Scholia in Apollonium Rhodium* 1. 308.

Bu metin farklı araştırmacılar tarafından değişik şekilde okunmakta ve Manto'nun "tapınağın kapısından çıkınca hemen Rhakios'la tanıştığı" diğer bir deyişle onunla Delphoi'da karşılaştığı ileri sürülmektedir[36]. Bu metin Manto'nun esir düşüşü, Delphoi'a sunuluşu ve tanrının emriyle Batı Anadolu'ya gönderilmesi açılarından Pausanias'ın metniyle uyum göstermektedir. Ancak görüldüğü gibi Rhodoslu Apollonios'a yorum, Pausanias'dan farklı açıklamaları da barındırmaktadır. Bu metin, Klaros'a diğer Thebailılar'ın göç ettiğinden söz etmez. Ayrıca burada, Manto'nun kocası Rhakios Lebes adındaki kişinin oğlu olan fakir bir Mykenailı'dır[37]. Rhodoslu Apollonios'a yorumda ve Pomponius Mela'da kehanet merkezinin Manto tarafından kurulmuş olduğu şeklindeki bilgi de, Pausanias'ın metniyle uyuşmamaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Pausanias, kehanet merkezinin Yunanlılar'dan daha önceye gittiğini ileri sürmektedir[38].

Sakellariou'ya göre Manto'nun Delphoi'a sunulması ve daha sonra tanrının emriyle Klaros'a gönderilmesiyle ilişkili tüm antik anlatımlar, belirli bir tarihten sonra ortaya çıkmış olmalıdır[39]. Çünkü Delphoi kehanetlerinin ilk defa ortaya çıkması M.Ö. 8. yüzyılın sonlarından önceye gitmemektedir[40]. Ona göre, antik yazarlar tarafından Manto'nun Klaros'la ilgili hikayesi Klaros rahipleri tarafından kendi kutsal alanlarını Phokis halkı ve Delphoi'a bağlayabilmek için uydurulmuştu. Olasılıkla bu bağlantı, İonia'nın diğer kehanet merkezleriyle özellikle de Didyma ile rekabet edebilmek için

---

[36] Bk. Sakellariou 1958, 149-150; Parke 1985, 112; Şahin 2007, 329. Ancak metinden bu sonuç tam çıkmamaktadır.

[37] Rhakios'un fakir bir Mykenai'lı olması konusunda bk. **T 17** (*Scholia in Apollonium Rhodium* 1. 308): *"Rhakios da çok yoksul ve kötü elbiseler giymesinden dolayı bu ismi almıştı. Lakios olarak da isimlendirilir".*

[38] Bk. Sakellariou 1958, 150.

[39] Sakellearíou 1958, 153.

[40] M.Ö. 8. yy sonları Delphoi kehanet merkezinin Panhellenik bir öneme sahip olmaya başladığı bir dönemdir. En erken kanıt özellikle Kıta Yunanistan'ın politik yapısı konusundaki kehanet olup M.Ö. 700'lere tarihlenmektedir. (Bengtson 1950, 105). Yine aynı dönemde Herodotos'un 1. 14' de sözünü ettiği, Lydia kralı Gyges'in Delphoi'a sunduğu ünlü adaklar bilinmektedir ve bu Batı Anadolu'da yaşayan yerli halka ilişkin bize ulaşabilen en eski kehaneti de içermektedir. Bu konuda bk. Sakellariou 1958, 153, not. 4.

kurulmaya çalışılmıştır[41]. Sakellariou, Klaros'un kutsallığının ve kehanet merkezi olmasının, Pausanias'ın belirttiği gibi Manto'nun gelişinden önceye dayandığını ileri sürmektedir[42].

Sakellariou bu görüşe, Manto'nun Klaros'a gelişi ya da Kolophon'un Yunanlılar tarafından kolonize edilmesini kaydeden antik metinleri çok ayrıntılı bir biçimde tartışarak varmaktadır. Ona göre Rhodoslu Apollonios için yazılmış *scholia*'da geçen bu hikayelerin kaynağı, bugün elimizde sadece antik yazarların yaptıkları alıntılar kadar kalan eski bir epik şiirdir. Metinde bu "*Thebailılar*" olarak geçer. Bazı yazarlara göre bu, *Epigonoi* (Sonraki Kuşak) adı verilen epik eserin bir parçasıdır[43]. Ancak bazı yazarlar *Epigonoi* ve *Nostoi* (Dönüş) isimli iki ayrı eserin varlığını kabul etmektedirler. "*Thebai kyklos*'u" adı verilen "epik çember" içinde değerlendirilen *Epigonoi*'un yazılma tarihi de tartışmalıdır[44].

---

[41] Didyma'daki Brankhidler'in efsaneleri de Delphoi'a bağlıdır. Didyma'nın ilk kahin-kurucusu Brankhos'un hikayesi Kallimakhos, Varro, Strabon ve Konon tarafından anlatılmaktadır. Kallimakhos onun yerli bir çoban ve Apollon'un aşık olduğu bir genç olduğunu anlatır (Kallimakhos 168-173). Öte yandan anne tarafından da Apollon ile bağlantılıdır. Baba tarafından da Apollon'un Delphoi'daki en soylu rahibelerinden Daites'in soyuyla ilişkilidir. Geç yazarlar onunla Apollon arasındaki bağlantıyı, Apollon'un Admetos ve Hyakinthos arasındaki bağlantıya benzetmektedirler (Philostratos, *Epistulae* 5. 8. 51 ve Lactantius Placidus, *in Statii Thebaida Commentum* 8. 198). Strabon da, Brankhos'un Apollon'un aşığı olduğunu belirtir (Strabon 14. 1. 5). Konon ve Varro'nun anlatımları birbirine yakındır. Pythia Brankhos'un büyük babası Demokles'e (Varro'ya göre) oğlu Smikros ile birlikte Miletos'a gitmesini öğütler. Smikros o sırada 13 yaşındadır. Demokles bu öğüde uyar, ancak sahile ulaştıktan sonra oğlunu orada unutur. Onu bir keçi çobanı bulur ve büyütür. Konon'un yazdığına göre alt sınıftan bir Miletoslu ile evlenir. Smikros'un karısı Brankhos'a hamile olduğunda, bir rüya görür. Bu rüyada güneş ağzından ve cinsel organından onun vücuduna girmektedir. Bu rüya, Brankhos'un gerçek babasının Apollon olduğunu işaret etmektedir ve kendisine bir prestij sağlamıştır. (Konon 33; Varro'nun anlatımı şu eserde alıntılanmıştır: Lactantius Placidus, *in Statii Thebaida Commentum* 8. 198).

[42] Sakellariou 1958, 153-154.

[43] Bu eserin ikinci kısmı ise olasılıkla "Thebai'a Karşı Yediler" olarak biliniyordu. Bk. Pausanias 9. 5.

[44] Robert 1915, Vol. III, 950-951. *Epigonoi*'un M.Ö. 700'e doğru yazıldığını ya da oluşturulduğunu ileri sürer. Buna karşın Legrass 1905, 21'de bu konuda şüphecidir ve Manto'nun hikayesinin Apollonios tarafından *Epigonoi*'a eklendiğini ileri sürer. *Epigonoi*'un kimin tarafından ve ne zaman yazıldığı konusundaki tartışma için bk. Sakellariou 1958, 156, not. 3. Hagias'ın *Nostoi* (Dönüş) adlı eseri ise

Sakellariou'ya göre Manto'nun hikayesi sonradan *Epigonoi*'a Rhodoslu Apollonios üzerine *scholia*'ı yazan kişi tarafından konmuştur. Onu etkileyen eser ise M.Ö. 5. ve 4. yy'da yaşamış olan Kolophonlu şair Antimakhos'un *Epigonoi*'u olmalıdır[45]. Sakellariou, bu eklemenin, Klaros'un ve Kolophon'un kolonizasyonunu gerçekleştiren insanların kökenine bağlı bir hikaye uydurularak yapıldığını ileri sürer.

Epigonoi'dan alındığı anlaşılan farklı metinlerde de Manto'nun adı geçmektedir. Manto'nun esir edilişi ve Delphoi'a sunuluşu Pseudo Apollodoros tarafından da anlatılır. Onun anlatısına göre Epigonoslar Thebai'ı alırlarsa Apollon'a en güzel ganimetlerini adayacaklarına dair söz vermişlerdir ve kenti aldıktan sonra halkı köle olarak sunmuşlardır. Ancak bu yazarda Manto'nun Kolophon'a gönderilişi yoktur. Ayrıca, Thebai'ın alınışı üzerine farklı bir hikaye söz konusudur. Kahin Teiresias'ın önerisi ile halk gizlice kenti terk ederler. Tilphousa çeşmesine geldiklerinde henüz daha gecedir. Teiresias çeşmenin suyunu içtikten sonra ölür[46]. Argoslular Thebai'a girdikten sonra halkın kaçtığını fark ederler. Ganimetleri olarak halkı yakalarlar, duvarları da yıkarlar[47]. Pseuda Apollodoros, hikayenin devamını anlatmamaktadır.

---

olasılıkla *Thebai kyklos*'u değil, Homerik eserlerin yer aldığı *Epik kyklos* içinde yer almaktaydı. Bu eserin metni Proklos tarafından özetlenmiş versiyonundan bilinmektedir.

[45] Sakellariou 1958, 157-158. Robert 1915, Vol. I, 183 v.d.; Aristophanes, *Eirene* 1270'de Kolophonlu Antimakhos'un *Epigonoi* adlı eserinden bahsetmektedir. Ayrıca bk. Athenaios 11. 3. 2.

[46] Diğer yazarların aksine Proklos, Teiresias'ın Manto'ya Kolophon'a kadar eşlik ettiğini söyler. **T 93 =** Proklos, Fr. 1. 53 (Kinkel 1878): *"Leonteus, Kalkhas ve Polypoites'in etrafındakiler yürüyerek Kolophon'a gelip orada Teiresias'a cenaze töreni yaptılar."*

[47] Apollodoros (pseudo), *Bibliotheka* 3. 7. 3-4: οὗτοι πρῶτον μὲν πορθοῦσι τὰς πέριξ κώμας, ἔπειτα τῶν Θηβαίων ἐπελθόντων Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέους ἡγουμένου γενναίως μάχονται. καὶ Λαοδάμας μὲν Αἰγιαλέα κτείνει, Λαοδάμαντα δὲ Ἀλκμαίων. καὶ μετὰ τὸν τούτου θάνατον Θηβαῖοι συμφεύγουσιν εἰς τὰ τείχη. Τειρεσίου δὲ εἰπόντος αὐτοῖς πρὸς μὲν Ἀργείους κήρυκα περὶ διαλύσεως ἀποστέλλειν, αὐτοὺς δὲ φεύγειν, πρὸς μὲν τοὺς πολεμίους κήρυκα πέμπουσιν, αὐτοὶ δὲ ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὰς ἀπήνας τέκνα καὶ γυναῖκας ἐκ τῆς πόλεως ἔφευγον. νύκτωρ δὲ ἐπὶ τὴν λεγομένην Τιλφοῦσσαν κρήνην παραγενομένων αὐτῶν, Τειρεσίας ἀπὸ ταύτης πιὼν αὐτοῦ τὸν βίον κατέστρεψε. Θηβαῖοι δὲ ἐπὶ πολὺ διελθόντες πόλιν Ἑστιαίαν κτίσαντες κατῴκησαν. Ἀργεῖοι δὲ ὕστερον τὸν δρασμὸν τῶν Θηβαίων μαθόντες εἰσίασιν εἰς τὴν πόλιν, καὶ συναθροίζουσι τὴν λείαν, καὶ

Bu pasaj, Diodoros'un bir metniyle benzerlik göstermektedir. Diodoros'a göre, Thebailılar Teiresias'ın önerisiyle geceyarısı kentlerini terkederek Boiotia'daki Tilphoussa adlı köye sığınırlar. Ancak Epigonlar onları yakalarlar ve esir ederler. Teiresias'ın kızını dileklerinin hediyesi olarak tanrıya sunarlar. Ancak Diodoros diğer tüm yazarların söylediğinin aksine Teiresias kızının adını Manto değil Daphne olarak verir. Diodoros anlatımının devamında bu kişinin kahinlik yeteneğini babasından aldığını, Delphoi'da olduğu günlerde bu yeteneğini daha da geliştirerek çok sayıda ve diğer kehanetlerden çok üstün kehanetler yaptığını anlatmaktadır. Yazar, Homeros'un Daphne'nin birçok kehanet dizesini şiirlerini bezemek üzere kullandığını ve adının da Sybille olduğunu belirtir. Ayrıca bu kişinin her an tanrı ile iletişim kurmaya hazır olduğunu ve kehanetlerini tanrının esinleri altında konuşarak verdiğini ekler[48].

Birbirinden farklı versiyonlar söz konusu olsa da, efsanenin Klaros kehanet merkezinin kuruluşunu Manto'ya bağladığı anlaşılmaktadır. Kehanet ocağının yönetimi ondan sonra oğlu Mopsos'a geçmiş gibi görünmektedir. Mopsos ile ilgili aşağıda ele alınacak başka efsanelere de bakacak olursak, Mopsos hem kehanet ocağının sahibidir hem de yerleşimin idari ve askeri açıdan lideridir. Nitekim, Pomponius Mela ve Rhodoslu Apollonios'a ek yazan yorumcuya göre Kolophon'un kurucusudur. Bununla birlikte yukarıda ele alınan efsanenin başlangıcına ve Delphoi bağlantısına ilişkin çelişkilere ek olarak, bir çok araştırmacının efsanenin aktörlerinin tarihsel kişiler olduğu

---

καθαιροῦσι τὰ τείχη. τῆς δὲ λείας μέρος εἰς Δελφοὺς πέμπουσιν Ἀπόλλωνι καὶ τὴν Τειρεσίου θυγατέρα Μαντώ: ηὔξαντο γὰρ αὐτῷ Θήβας ἑλόντες τὸ κάλλιστον τῶν λαφύρων ἀναθήσειν.

[48] Diodoros 4. 66. 4-6. Bu konuda bk. A. Bouché-Leclercq, *Divination* II, 181-182; Sakellariou 1958, 152-153, not 2. Diodoros, Daphne'nin adını Manto ile özdeşleştirmiştir ya da Daphne adındaki kadın kahin Klaros'a gitmek için hiçbir zaman Delphoi'u terketmemiştir. Bu durumda da Daphne bir başka kişidir. Eitrem, bu pasajdan yola çıkarak, Manto'nun Daphne adını, Klaros kutsal alanının yanında bulunan defne koruluğundan ötürü aldığını ileri sürmüştür (bk. Eitrem 1930, kolon 1356-1358). Ancak bu görüş fazla kabul görmemektedir. Nitekim, Klaros'daki koruluk da defne koruluğu değil bir dişbudak ağacı koruluğu idi (bk. **T 14** ve **46**). Öte yandan Teiresias'ın Daphne adında bir kızı olduğu başka hiçbir yazarda geçmemektedir. Pisandros'a göre Teiresias'ın iki oğlu ve iki kızı vardı. Oğulları Phamenos ve Phersekerdes, kızlarının isimleri ise Manto ve Khiloris idi (*Scholia in Euripidem, Phoenissae* 834).

konusunda da bazı şüpheleri bulunmaktadır. Bu nedenle öncelikle Manto ve diğer kimlikler hakkında bilinenleri ele almak gerekmektedir.

Diodoros'un metnindeki karışıklık gibi, antik dönem mitoslarında Manto ismi üzerine verilen bilgiler de birbirine karışmıştır[49]. Olasılıkla dört ayrı kişiden söz eden mitoslara göre Teiresias'ın[50] kızı olan Manto'nun önce Thebai'daki Apollon İsmenios'un kahini olduğu söylenmektedir. Pausanias'ın anlatımına göre Thebai kentindeki Apollon İsmenios tapınağının önünde halkın "Manto'nun koltuğu" adını verdiği bir taş bulunmaktaydı ve Teiresias kızı Manto zaman zaman bu taşa oturmaya geliyordu[51]. Klaros'la ilişkili efsanelerden anlaşıldığına göre Manto sonradan, Thebai Argoslu Epigonoslar tarafından alınınca, önce Delphoi'a sonra Kolophon'a gitmiştir. Klaros'la ilişkili efsanelerde Rhakios ile evlendiği ve Mopsos'u doğurduğu anlatılır. Euripides'e göre ise Epigonoslar'ın lideri Alkmaeon'dan Amphilokhos ve Tisiphone isimli iki çocuk doğurmuştur[52]. Lesbos'la ilişkili bir mitosa göre buradaki Apollon Maloeis kutsal alanında dans ederken, altın elmalardan yapılmış kolyesinin bir parçasını kaybettiği söylenir[53].

Bir başka Manto, Melampous'un kızı olarak geçer[54]. Doğumu Argolis olarak gösterilir. Melampous, Dionysos tarafından cezalandırılmış olan kral Proidides'i iyileştirmiş ve ondan ödül olarak bir krallık almıştır[55].

Polyeidos isimli bir kahinin kızı olan Manto ise Megara ile ilişkilidir. Pausanias, kızkardeşi Astykrateia ile onun mezarlarının Megara'da Dionysos kutsal alnının girişinin yanında olduğunu anlatmaktadır[56].

---

[49] Manto ismi üzerine anlatılan efsaneler hakkında bk. Sakellariou 1958, 164-165.

[50] Teiresias'ın kökeni konusunda da tartışmalar bulunmaktadır. Onun doğum yerleri arasında Thebai olduğu kadar Orkhomenos ve Haliartes de vardır. Bu konuda bk. Schwenn 1934, 129-132; Sakellariou 1958, 166. Teiresias'ın kehanet gücü hakkında bk. Suárez de la Torre 1990, 351, not. 34. Teiresias için ayrıca bk. **T 44**, **50** ve **93**.

[51] Pausanias 9. 10. 3.

[52] Bk. Apollodoros (pseudo), *Bibliotheka* 3. 7. 7.

[53] Stephanos Byzantios, s.v. "*Maloeis*".

[54] Diodoros 4. 68. 5.

[55] Diodoros 4. 68. 5 ve Pausanias 2. 18. 4. Melampous hakkında bk. Antonetti ve Lévêque 1990, 200-202.

[56] Pausanias 1. 43. 5.

Roma mitolojisine göre Manto İtalya'ya gitmiş ve orada Tiberinus adlı kahramandan Ocnus adında bir erkek çocuk doğurmuştur. Ocnus, Mantua kentinin (Mantova) kurucusu olarak bilinmektedir. Bu Manto'nun babası ise Herakles olarak verilmektedir. O Mantua'yı kurmuştur[57].

Son olarak Suidas'ın, *Oracula Sibylline* adlı kitapta adının verildiğini söylediği Thessalialı Sybilla olarak bilinen Manto da vardır. Onun atası olarak da Teiresias gösterilmektedir[58]. Ancak, bu Thebai'da İonia göçünden çok önceden beri bilinen Manto'dan farklı bir kişiliktir[59].

Sakellariou'ya göre, Klaros'un kurucusu Manto'nun öyküsü, İonia'daki epik bir şiirin Thebai'a uyarlanmasından başka bir şey değildir[60]. Gerçekten de Manto'nun tüm yazarlar tarafından bize ulaştırılan hikayesi olasılıkla Klaros rahibi tarafından kehanet merkezini Delphoi'a ve Phokis halkına bağlayabilmek için uydurulmuştu[61]. Bunun nedeni, olasılıkla İonia'nın diğer kehanet merkezleriyle özellikle Didyma ile rekabet edebilmesiydi[62]. Parke de, Sakellariou'ya katılmakta ve Manto'nun kesinlikle Klaros'u Yunan anakarasıyla ve Hellen mitolojisinin büyük gelenekleriyle ilişkilendirmek için icat edilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Manto'nun adı *mantis* (kahin/rahip) kelimesinin sadece dişi biçimidir ve açıkça kurgusal bir karakterin adıdır[63]. Parke'ye göre, olasılıkla asıl hikayede Kolophon'un adı da hiç geçmez. Bu isim *Epigonoi*'u yeniden yazan yazar tarafından eklenmiş olabilir. Efsanenin ilk biçimi Parke'ye göre sadece ünlü bir kehanet merkezinin varlığı ve Klaros denilen bir yerde bulunduğunu anlatmak için ortaya

---

[57] Vergilius, *Aeneis* 10. 198-199 ve Servius, *ad Aeneis* 10. 198.

[58] Suidas, s.v. "*Sibylla Thessale"*. Anlaşılan Manto geç dönemde Thessalia'lı bir Sibylla ile birleştirilmiştir. Bu konuda bk. Sakellariou 1958, 166.

[59] Picard 1922a, 415.

[60] Sakellariou 1958, 165.

[61] Bk. Eitrem 1930, kolon 1356-1359.

[62] Sakellariou bunu şöyle ifade etmektedir: "Klaros'un kutsallık öyküsü Manto'nun Delphoi'un bir kehaneti ile buraya gelişinden çok daha önceye gidiyordu. Kesinlikle bu kehanet merkezinin ve yerin kutsallığının önemini bir başka şekilde ortaya koyan bir kehanet olmalıydı. Aynen Samos'daki Hera kültünün benzer şekilde çelişkiler içermesi gibi Klaros'la da ilişkili çarpıcı çelişkiler karşımıza çıkmaktadır". Bk. Sakellariou 1958, 154, not. 2.

[63] Parke 1985, 115.

çıkarılmıştı. Eğer, Apollon'un tapınağı Kolophon'un kurulmasından önce de varsa, o zaman bu efsane ilk kolonizasyona kadar geriye gidebilir. Öte yandan, *Epigonoi*'daki Manto'nun Klaros'a gelişini anlatan hikaye Delphoi'un bir kehanet merkezi olarak tanınır olduğu zamana kadar gelişmiş olmalıdır[64].

Manto'nun eşi[65] Rhakios'un kimliği konusunda da farklı anlatımlar bulunmaktadır. Pausanias'da Kolophon arazisine yerleşmiş Giritliler'in önderi olarak anlatılan Rhakios[66], Rhodoslu Apollonios'un epik şiiri *Argonautika*'ya yapılan yorumda *Thebailılar* adlı eserin yazarları[67] tarafından Mykenailı Lebes'in[68] oğlu olan fakir bir kişi olarak tanımlanmıştır. Yorumda Rhakios'un fakir olması ile ilgili bilgi şöyle verilmektedir: ὁ δὲ Ῥάκιος οὕτως ὠνομάζετο διὰ τὴν πενιχρότητα καὶ κακοειμονίαν. <ὀνομάζεται δὲ καὶ Λάκιος·> *"Rhakios da çok yoksul ve kötü elbiseler giymesinden dolayı bu ismi almıştı. Lakios[69] olarak da isimlendirilir"*[70]. Hesykhios, Giritliler'in de

---

[64] Parke 1985, 113. Bu konudaki tartışma için bk. Sakellariou 1958, 157-158.

[65] Manto'nun eşi olan kişi Nikandros'a yapılan iki ekte ise Bakkhiades ya da Zograios olarak verilmektedir (**T 20** ve **T 21**). Ancak bu, yorumcunun kattığı, daha çok Korinthos kökenli bir esinlenme olarak kabul edilmektedir; bk. Sakellariou 1958, 158. Öte yandan, Manto'nun oğlu Mopsos'un babası olarak Pausanias, Rhakios'u gösterirken (**T 44** = Pausanias 7. 3. 2), Pseudo Apollodoros ve Konon'da Mopsos, Apollon'un oğludur. Bk. **T 23A** =Apollodoros (pseudo), *Epitome* 6. 2-4 ve **T 27 =** Konon 6.

[66] **T 44** = Pausanias 7. 3. 1.

[67] Bk. *Epigonoi*, Fr. 4 (Kinkel 1878).

[68] Rhakios'un babası olarak geçen Lebes'in adı Thebai'daki isimler arasında da yer almaktadır. *İliada*'da yapılmış bir yorumda Thebe Hypoplakie isimli bir köyün, Boiotia'daki Thebai kökenli Astakos'un oğulları olan Lebes ve erkek kardeşi Erithelas tarafından kurulduğu yazılıdır (Bk. *Scholia in İliadem* 6. 397 v.d.). Öte yandan büyük bir olasılıkla Lebes, köken olarak Lebedos, Lebedeia, Leben v.b. Hellen öncesi bir dile kadar gitmektedir (bk. *RE*, XII, 1. 1924, s.v. "Lebadeia"; Sakellariou 1958, 173). Olasılıkla bu isim Yunanlılar'ın gelişinden önce de Kolophon bölgesinde biliniyordu; bk. Sakellariou 1958, 168. Öte yandan *lebes*, "kazan" anlamındadır ve üç ayaklı kazanın kehanetle ilişkisi nedeniyle, hikayeyi Apollon kehaneti pratiğine de bağlamaktadır. Bu konuda bk. Parke 1985, 243, not. 10.

[69] Λακίς sözcüğü "paçavra elbiseli" anlamındadır (*LSJ*).

[70] **T 17** = *Scholia in Apollonium Rhodium* 1. 308). Lakios ismi paçavra elbiseli anlamındaki λακίς (bk. *LSJ*, s.v. "λακίς") sözcüğünden geliyor olabilir. Aynı şekilde Rhakios ismi de paçavra ya da yırtık elbise anlamındaki ῥάκος kelimesinden türetilmiş gibidir (bk. *LSJ*, s.v. "ῥάκος").

Lake ismini Rhake olarak söylediklerini belirtir[71]. Bu bilgilerden yola çıkan Şahin[72] onu Akhaia kökenli bir Giritli olarak tanımlar[73]. Rhakios ismi başka yerlerden bilinmemektedir. Oysa Lakios ismi Attika'da Kerameikos'un kuzey-batısındaki Lakiades *demos*'unun *eponym* kahramanı olarak geçmektedir[74].

Tarihsel bir kimlik olarak varlığı saptanamayan Manto'nun hikayesi, Sakellariou'ya göre, Kolophon'a ve Klaros'a göç eden Yunanlılar'ın etnik kimliği konusunda ipuçları vermektedir. Sakellariou, efsanedeki Thebailılar'ın Manto efsanesiyle birlikte eklendiğini, öte yandan Rhakios'un Mykenai kökenlerinin de gene Mykenailı Kolophonlular tarafından kurgulandığını ileri sürer[75]. Efsanede anlatılan Thebai'ın Epigonoi tarafından ele geçirilmesi, Thebai'daki Kadmos'un sarayı olarak bilinen yapıda saptanan ve M.Ö. 1425-1400'lere tarihlenen bir yangın tabakası ile ilişkilendirilmektedir[76]. Bu nedenle, eğer Thebai'dan bir grup insan Argoslular'dan kaçarak Batı Anadolu'ya geçmişse; bunun tarihi M.Ö. 14. yy'ın başları olabilir. Her ne kadar, Kolophon ve civarında bu döneme tarihlenebilecek Kıta Yunanistan kökenli bir yerleşim saptanamamış da olsa, Klaros'a ilişkin geç dönemde ortaya atılmış efsanelerin içindeki Thebailı öğeler böyle bir göçün varlığını gösterebilir. Öte yandan Pausanias'ın (**T 44**) söz ettiği Kolophon'daki Girit yerleşimi, eğer tarihi bir gerçeğe dayanıyorsa M.Ö. 15. yy sonlarına ait olmalıdır[77].

Efsanenin karakterleri konusundaki araştırmaya devam etmek için, Kolophon'un kuruluşu hakkında bilgi veren başka antik kaynakları ve bu kaynaklardaki kimlikleri de

---

[71] Hesykhios, s.v. "λάκη, ῥάκη ve Κρῆτες".

[72] Şahin 2007, 329.

[73] Bu konuda bk. Sakellariou 1958, 163-164.

[74] Bk. Pausanias 1. 37. 2 ve Koch 1924, kolon 524-525. Öte yandan, Athenaios 7. 51=297 ef'de (**T 60**) Lakios, Lindoslu biridir ve Gela'yı kuran Antiphemos'un erkek kardeşi olarak geçer. O bir grup insanla birlikte Manto'nun bir kehaneti uyarınca Mopsos tarafından Phaselis'e gönderilmiştir. Ancak bu, aynı isimde başka biri olabilir. Bk. Vanschoonwinkel 1990, 193.

[75] Sakellariou 1958, 158.

[76] Sakellariou 1958, 347. O bu nedenle Girit kolonisinin M.Ö. 15 yy. sonunda kurulmuş olabileceğini ileri sürer; bk. Sakellariou 1958, 325. Ayrıca krş. Şahin 2007, 329.

[77] Şahin Notion'daki ilk yerleşimin M.Ö. 13. yy'ın başlarında, Klaros'un ise M.Ö. 13. yy'ın ilk çeyreğinde kurulduğunu ileri sürmektedir; bk. Şahin 2007, 333. Karşılaştır Sakellariou 1958, 325.

incelemek doğru olacaktır. Çünkü, bu kaynaklar Kolophon'un kurucuları arasında başka liderlerin ya da etnik grupların da var olduğunu belirtmektedirler.

Kolophon'un kuruluşu hakkında bilgi veren en erken kaynak olan Mimnermos'un *Nanno* adlı eserinde (M.Ö. 7. yy) ilk kuruluş şöyle anlatılmaktadır[78]:

ἡμεῖς δηὖτε Πύλον Νηλήιον ἄστυ λιπόντες
ἱμερτὴν Ἀσίην νηυσὶν ἀφικόμεθα:
ἐς δ᾽ ἐρατὴν Κολοφῶνα βίην ὑπέροπλον ἔχοντες
ἑζόμεθ᾽ ἀργαλέης ὕβριος ἡγεμόνες.
κεῖθεν δ᾽ Ἀστήεντος ἀπορνύμενοι ποταμοῖο
θεῶν βουλῇ Σμύρνην εἵλομεν Αἰολίδα

"Neleus'un sarp kenti Pylos'dan ayrıldıktan sonra, gemiyle güzel Asia'ya geldik ve biz korkutucu öfkeyle dolu liderler karşı konulamaz öfkeyle ele geçirerek şirin Kolophon'a yerleştik."[79]

Strabon'un aktardığı bu paragrafa göre, Mimnermos'un anlattığı bu göçün kurucu lideri (*oikistes*) Andraimon'dur[80]. Ayrıca ilginç olan Mimnermos'un anlatımında Kolophon'a Thebailılar'ın gelişi yoktur. Mimnermos'un kentin bu eski geleneğini ya da kendilerinden önceki göçmenleri bilmediği anlaşılmaktadır. Öte yandan, Pyloslular'ın gelmesi, Pausanias'ın anlattığı Kodros oğlu Damasikhthon ve Promethos tarafından gerçekleştirilen İon göçü ile de ilişkili olabilir[81]. Mimnermos'un öyküsünde Kolophon'un zorla kolonize edildiği ve kolonistlerin şiddete olan düşkünlükleri dikkat çekicidir[82]. Kolonizasyona önderlik edenler "öfkeyle dolu liderler" (ὕβριος ἡγεμόνες)

[78] Bu Kolophon'un kuruluşu hakkında bilgi veren en eski kaynaktır. Bk. Sakellariou 1958, 146.

[79] **T 4 =** Strabon 14. 1. 4 = Mimnermos, Fr. 9.

[80] **T 26** = Strabon 16. 1. 3. Bu bilgi Pherekydes'den aktarılmaktadır. Bu konuda ayrıca bk. Sakellariou 1958, 146. Sakellariou, Androimon'un Lokris, Aitolia, Elis ya da belki Pylos kökenli olabileceğini düşünmektedir; bk. a.g.e., 172.

[81] **T 44** = Pausanias 7. 3. 3.

[82] İlk kolonizasyon sırasında, kolonistlerle yerliler arasındaki çatışmalar konusunda ve kolonistlerin şiddet kullanmaları hakkında bk. Dougherty 1993. 40-41.

olarak tanımlanmaktadır. Birçok araştırmacıya göre, Pyloslular'ın öfke ile saldırdıkları halk büyük olasılıkla, Ege'nin karşı kıyısından göç ederek buraya önceden yerleşmiş olan Thebailılar'dır[83]. Sonuç olarak bu ifade ile Kolophon'un Attika ile ilişkileri kurulmuş olmaktadır[84]. Öte yandan, Marmor Parium'da diğer İon kentleri ile birlikte Kolophon'un da kurucusu olarak Neleus gösterilmektedir ve bu kuruluşun tarihi M.Ö. 1077/6 yılıdır[85]. Vitruvius da, Kolophon'u diğer İonia kentleri ile birlikte Delphoi Apollon'unun kehanetleri uyarınca, İon önderliğindeki Atinalılar tarafından kurulduğunu anlatmaktadır[86]. Ona göre İonlar arazilerini Karlar'ın elinden almışlardır: *"Onlar şehirlerine Karialılar'ı ve Lelegler'i buradan sürerek yerleştiler ve ölümsüz tanrıları için tapınaklar kurdular"*.

M.Ö. 2. yy'da yaşamış Kolophon ya da Klaroslu bir şair olan Nikandros'da da Kolophon'un İonlar tarafından kurulduğuna ilişkin bazı ifadeler yer almaktadır[87]. Onun *Aleksipharmaka* (panzehirler) adlı eserinde kendi için söylediği sözler bunu ortaya koymaktadır (**T 13**).

αὐτὰρ ἐγὼ τόθι παῖδες ἐυζήλοιο Κρεούσης
πιοτάτην ἐδάσαντο γεωμορίην ἠπείρου

---

[83] Bu konuda bk. Lenschau 1944, 229; Sakellariou 1958, 160. Olasılıkla Thebailılar'dan bahsetmeyen Mimnermos'un bir tarihçi değil de bir ozan olması nedeniyle, Kolophon'un Yunan kolonizasyonunun tüm tarihini vermek gibi bir kaygısı yoktur. Aksine onun için Pyloslular'ın Kolophon'u nasıl ele geçirdikleri konusu önemlidir.

[84] Mimnermos'un şiiri ile Kolophon'un Attika'ya bağlanması ve şiirde geçen Pyloslular'ın olası kökenleri konusundaki tartışma için bk. Sakellariou 1958, 171-172. Pausanias'ın söz ettiği Damasikhthon'un kökeni konusundaki tartışma için bk. Sakellariou 1958, 168. Öte yandan, bazı araştırmacılara göre Kolophon'da kutlanan Thargelia bayramlarının da Attika ile Kolophon arasındaki bağları gösterdiği düşünülmektedir; bk. Gebhard 1934, kolon 1294. Thargelia bayramları için bk. aşağıda Bölüm VI.

[85] (M.Ö. 1077/6) *"Neleus Miletos ve İonia'nın geri kalanını, Ephesos, Erythrai, Klazomenai, Priene, Lebedos, Teos, Kolophon, Myous….. vs. kolonize etti ve Panionion oyunları yapıldı (813 yılı)"*. Bk. Jacoby 1914, no. 27 ve Jacoby 1929, no. 239. Tarih için ayrıca bk. Sakellariou 1958, 310. Sakellariou, Neleus isminin Thesselia, Euboia, Attika, Korinthos ya da Messenia'da da görüldüğünü ileri sürerek onun farklı bir etnik kökene de ait olabileceğine işaret etmektedir; bk. Sakellariou 1958, 172.

[86] Vitruvius 4. 1. 4-5. Aynı şekilde M. Velleius Paterculus da Kolophon'un İon kolonisi olduğunu söyler (1. 4. 3).

[87] Nikandros'un hayatı ve eserleri konusunda bk. Lightfoot 2000, 248-250.

ἑζόμενοι τριπόδεσσι πάρα Κλαρίοις Ἑκάτοιο.

"*Ben, gıpta edilen Kreousa'nın çocuklarının kıtadaki en zengin toprakları paylaştıkları yerde, Klaroslu okçunun üç ayağının yanında oturarak yaşıyorum.*"

Bilindiği gibi İonlar'ın atası olan İon, Erekhteus'un kızı Kreousa'nın oğlu olarak gösterilmektedir[88]. Bu, Nikandros'un Kolophon arazisinin İonlar'ın yerleştiği bir yer olduğuna inandığını göstermektedir. Sakellariou'ya göre bu ifadede Nikandros sadece Kolophon'u değil tüm İonia'yı işaret etmektedir ve İonlar ile ilişkili olan mitosu kendi ülkesine uyarlayarak Klaros'la birleşmiştir ve bunu Klaros topraklarının paylaşımı olarak göstermiştir.[89]. Öte yandan Nikandros'un metninde Kreousa'nın çocuklarıyla İon'u ya da onun çocuklarını kastettiği anlaşılamamaktadır. Nitekim, Nikandros'un *Aleksipharmaka*'sına M.S. 6. yy'da bir yorum yazan sophist Euteknios tarafından yapılan bir ekte (*scholium*), "ὅτι δὲ ὁ χῶρος οὗτος κλῆρος ἐγένετο τῶν Κρεούσης παίδων Ραχίου καὶ Κλάρου" (arazi Kreousa'nın çocukları Rhakhios ve Klaros'un payı [kleros] oldu) ifadesi yer almaktadır[90]. Geç yazar, yine Nikandros'a yapılan başka yorumlarda geçen "Rhakhios ve Klaros kardeşler" ve Klaros'un "κλῆρος" (*kleros*: kura payı) sözcüğü ile ilişkisini bir araya getirmiş ve Klaros'un İon göçleri sırasında Kreousa'nın çocukları olan Rhakhios ve Klaros'un paylarına düşen arazi olduğu sonucuna varmıştır[91].

Nikandros'tan yaklaşık bir yüzyıl önce yaşamış olan Kolophonlu Theodoros'un Aiora bayramlarında kadınlar tarafından söylenen "Erigone ya da Aletis" isimli şiiri de yine Kolophon'un Attika ile bağlantısını gösterebilir[92]. Aynı şekilde Ahmetbeyli'de ele

---

[88] Bk. Euripides, *İon*; Stephanos Bysantios, s.v. "*İonia*".

[89] Sakellariou 1958, 161.

[90] Bk. Sakellariou 1958, 162, not. 2. Krş. **T 21**.

[91] Bk. **T 20** ve **21**.

[92] Aristoteles, Fr. 515 = Athenaios 14. 10; Polluks 4. 55. Erigone, Attika ve Argos efsanelerinde de geçen mitik bir kişiliktir. Aletis ve Aiora bayramı ise sadece Attika bölgesine özgü elemanlardır. Bk. *RE* VI, 1. s.v. "Erigone", sütun 450-452 ve Delvoje 1946, 130. Aiora bayramı ve Erigone mitosu Anthesteria bayramları ve Dionysos kültü ile ilişkilidir. Aioria bayramlarındaki ipte sallanma ve salıncakla ilişkili ritüeller ise olasılıkla bütün Yunanistan'da biliniyordu ve Yunan öncesi döneme kadar geriye gidiyordu.

geçen, Apollon Klarios rahibi olan Gorgos isimli bir bilgine ait mezar şiiri de (M.Ö. 2. yy), Kolophon'un Atina ile bağlantısı açısından ele alınabilir. Bu şiirde Gorgos'un Atina'nın efsanevi kralı Kekrops'un topraklarında yattığı ifade edilmektedir.[93]:

τὸν πάσης πο<λ>ύβυβλον ἀφ' ἱστορίης μελεδωνὸν
πρέσβυν ἀοιδοπόλων δρεψάμενον σελίδα,
τὸν σοφίην/στέρξα<ν>τα νόῳ μεγαλ<ό>φρονα Γόργον
τὸν Κλαρίου {τρι} τριπόδων Λητοΐδεω θέραπα
Κεκροπὶς ἐν κόλποις κρύπτει κόνις· εὐσεβίης δὲ
εἵνεκεν εὐσεβέων χῶρον ἔβη φθίμενος.

"Gorgos, araştırmanın her biçiminden elde edilmiş birçok kitabın koruyucusu, ozanların yazdığı sayfaları kopartmış saygıdeğer bir bilgindi. Yüce kalpli aklıyla bilgiyi sevdi ve Leto'nun Klaroslu oğlunun tripodunun hizmetkarıydı. Kekrops'un toprağının tozu onu bağrında saklıyor. Fakat dindarlığı sayesinde öldükten sonra dindarların bulunduğu yere gitti."

Görüldüğü gibi Kolophon ve Klaros'a yerleşen halklar konusunda biribirine girmiş efsaneler arasında, gerçekleri saptayabilmek pek de kolay değildir. Efsanelerde geçen isimlerin kökenlerini ayrıntılı şekilde araştıran Sakellariou'ya göre bu efsaneleri Kolophon ve dolayısı ile Klaros'a yerleşen halkların etnik yapısını anlamak için kullanmak mümkündür. Ona göre Kolophonlular'ın bir grubunun tarihçesi Thebai'a gitmektedir. Bunun dışında Kolophon'a yerleşen insanlar arasında Giritliler, Pyloslular, Argos/Mykenailılar (İonlar)[94] ve belki Thessalialılar da bulunmaktadır[95]. Antik kaynaklar takip edilirse gerçekten de İonia'ya M.Ö. 12. yüzyılın ilk yarısında göç eden Attika, Boiotia ve Argoslular tarafından yerleşildiği görülebilir. Khios ise Euboialılar

---

Aiora bayramı için bk. Nilsson 1955, 28, 585-586; Nilsson 1972, 33; Burkert 1983, 238,243. Öte yandan, Sakellariou Kolophon'daki Aiora bayramlarının Atina'dan alındığı görüşüne katılmamaktadır; bk. Sakellariou 1958, 162. Ayrıca bk. Şahin 1998, 55.

[93] Sakellariou'ya göre ise olasılıkla buradaki "Kekrops'un toprağı" ifadesi, onun Attika'da gömüldüğünü göstermektedir ve Kolophon arazisini tanımlamamaktadır. Bk. Sakellariou 1958, 161. Ayrıca bk. Parke 1985, 132. Gorgos'un Apollon Klarios'un bir rahibi olması konusunda bk. aşağıda Bölüm VII.

[94] Kolophon'un İonlar tarafından yerleşilmesi konusundaki tartışma için bk. Sakellariou 1958, 278-279.

[95] Bk. Sakellariou 1958, 172.

tarafından kolonize edilmiştir. Lenschau, M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren bu göçlerin anlatıldığı üç farklı kuruluş efsanesi ortaya çıktığını ve üç kurucu soy ve liderden söz edildiğini (Androklos, İon ve Neleus) ileri sürer. Bu Arkaik metinler farklı yazarlar tarafından takip edilmiş ve geç dönemde İon göçünün önderleri olarak farklı kişileri gösteren metinler ortaya çıkmıştır[96].

Şimdi tekrar Klaros'un kurulmasını anlatan efsanelere, Delphoi'un kehaneti ile Klaros'u kuran Manto'nun oğlu olarak gösterilen Mopsos'a geri dönelim. Onun kehanetle ilişkisi ve kahinlik gücü aşağıda ayrıca ele alınacağından, burada onunla ilgili efsaneleri ve onun mitolojik bir figür mü yoksa tarihi bir kişilik mi olduğunu irdelemeye çalışacağız.

Her ne kadar kutsal alan kavramsal olarak daha önceden Rhakios'un erkek kardeşi[97] ve Apollon'un gözdelerinden biri olan Klaros[98] ve efsanelere göre de Manto tarafından kurulmuş da olsa, Klaros'daki kehanet işlevi ile ilgili ilk bilgiler başka bir büyük kahin olan Teiresias'ın torunu ve Manto'nun oğlu olan Mopsos[99] ile bağlantılıdır. Mopsos'un Klaros'daki yaşamına ilişkin yazılı bilgiler sınırlıdır. Onun en iyi bilinen macerası, Troia'dan Klaros'a gelen Kalkhas'la yaptığı kehanet yarışmasıdır. Kalkhas'a önceden bildirilen bir kehanete göre o kendisinden daha büyük bir kahinle karşılaşınca ölecektir. Pseudo Apollodoros onların karşılaşmalarını şöyle anlatır[100]:

---

[96] Bk. Lenschau 1944, 215. Batı Anadolo'nun kolonizasyonu konusundaki antik kaynakların arkeolojik buluntular açısından yorumlanması üzerine bir genel çalışma için bk. Lemos 2007, 713-727.

[97] Bk. **T 21** = *Scholia in Nicandrum Alexipharmaca*, scholion 9 n : παῖδες] ὁ Ῥάκιος καὶ ὁ Κλάρος

[98] Bu *Scholia in Apollonium Rhodium* 1. 308'de (**T 17**) ünlü şair Theopompos'dan aktarılarak verilmektedir (Jacoby 1929, 115, Theopompos 346). Klaros Apollon'un sevgilisi olan bir kurucu kahraman (*ktistes heros*) olarak tanımlanmaktadır. Klaros'un Brankhos gibi Apollon'un sevgililerinden biri olarak tanıtılması ise M.S. 2. yy sofistlerinden Philostratos'da karşımıza çıkmaktadır; bk. Philostratos, *Epistulae* 5. 8. 51: ... ὅπου Βράγχοι καὶ Κλάροι οἱ Ἀπόλλωνος καλοί. "Apollon'un sevgilileri Brankhos ve Klaros".

[99] Mopsos'un babası Pausanias'da Rhakios olarak verilmektedir; Bk. **T 44** = Pausanias 7. 3. 2. Ancak Pseudo Apollodoros ve Konon'da Mopsos Apollon'un oğludur. Bk. **T 23A** =Apollodoros (pseudo), *Epitome* 6. 2-4 ve **T 27 =** Konon 6.

[100] **T 23A**. Apollodoros (pseudo), *Epitome* 6. 2-4.

Ἀμφίλοχος δὲ καὶ Κάλχας καὶ Λεοντεὺς καὶ Ποδαλείριος καὶ Πολυποίτης ἐν Ἰλίῳ τὰς ναῦς ἀπολιπόντες ἐπὶ Κολοφῶνα πεζῇ πορεύονται, κἀκεῖ θάπτουσι Κάλχαντα τὸν μάντιν: ἦν γὰρ αὐτῷ λόγιον τελευτήσειν, ἐὰν ἑαυτοῦ σοφωτέρῳ περιτύχῃ μάντει. ὑποδεχθέντων οὖν ὑπὸ Μόψου μάντεως, ὃς Ἀπόλλωνος καὶ Μαντοῦς παῖς ὑπῆρχεν, οὗτος ὁ Μόψος περὶ μαντικῆς ἤρισε Κάλχαντι.

"Amphilokhos, Kalkhas, Leonteus, Podaleirios ve Polypoites gemilerini İlion'da bıraktılar ve karadan Kolophon'a geldiler. Mantis Kalkhas burada gömüldü[101]*. Ona önceden verilen bir kehanete göre Kalkhas kendinden daha güçlü bir kahinle karşılaşınca ölecekti. Onlar Apollon ve Manto'nun oğlu olan Mopsos tarafından misafir edildiler ve Mopsos Kalkhas ile kehanet sanatı hakkında bir çekişmeye girdi".*

Hesiodos'un sözlerini aktaran Strabon hikayenin başka bir versiyonunu kaydetmektedir. Bu hikayede Kalkhas'la birlikte Klaros'a gelen, Amphiaraos'un oğlu Amphilokhos'dur[102]:

λέγεται δὲ Κάλχας ὁ μάντις μετ' Ἀμφιλόχου τοῦ Ἀμφιαράου κατὰ τὴν ἐκ Τροίας ἐπάνοδον πεζῇ δεῦρο ἀφικέσθαι, περιτυχὼν δ' ἑαυτοῦ κρείττονι μάντει κατὰ τὴν Κλάρον, Μόψῳ τῷ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρός, διὰ λύπην ἀποθανεῖν. .....λέγει δ' αὐτὸ Σοφοκλῆς ἐν Ἑλένης ἀπαιτήσει ὡς εἱμαρμένον εἴη ἀποθανεῖν, ὅταν κρείττονι ἑαυτοῦ μάντει περιτύχῃ: οὗτος δὲ καὶ εἰς Κιλικίαν μεταφέρει τὴν ἔριν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κάλχαντος. τὰ μὲν παλαιὰ τοιαῦτα.

"*Kahin Kalkhas'ın, Amphiaraos'un oğlu Amhilokhos ile birlikte Troia'dan dönüş yolculuğunda, buraya yaya olarak geldiği ve Klaros yakınlarında kendisinden daha üstün bir kahin olan olan Teiresias kızı Manto'nun oğlu olan*

[101] Krş. **T 23A** (Strabon 14. 1. 27). Ayrıca, hikaye Proklos tarafından da özetlenmiştir. Bk. **T 93** (Kinkel 1878, 53) ve Tzetzes, *Scholia in Lycophronem Alexandra* 427- 430, 980.

[102] **T 23** = Strabon 14. 1. 27.

Mopsos'la karşılaştığı ve kederinden öldüğü anlatılır..... Sophokles, Helena'nın Geri Alınması adlı eserinde kahin Kalkhas'ın kendisinden daha üstün bir kahinle karşılaşınca ölümünün onun alın yazısı olduğunu söylemiştir. Fakat o bu rekabet sahnesini ve Kalkhas'ın ölümünü Kilikia'ya aktarmıştır. Bu konuda eski efsane böyledir."

Strabon'un metninde Kalkhas'a eşlik edenler arasında Pseudo Apollodoros'un saydığı Leonteus, Podaleirios ve Polypoites isimleri bulunmamaktadır. Her iki metinde geçen ortak isim Amphiaraos'un oğlu Amphilokhos'tur. Ayrıca Strabon, Sophokles'in, *Helena'nın Geri Alınması (Helenes Apaitesis)* adlı oyununda[103] Kalkhas'ın ölümünün Klaros'da gerçekleşmediğini anlatmasından da söz ederek, bu hikayenin farklı bir versiyonu olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Strabon hikayesinin kendi versiyonunu başka bir pasajında daha ayrıntılı bir şekilde vermektedir[104].

Καλλῖνος δὲ τὸν μὲν Κάλχαντα ἐν Κλάρῳ τελευτῆσαι τὸν βίον φησί, τοὺς δὲ λαοὺς μετὰ Μόψου τὸν Ταῦρον ὑπερθέντας τοὺς μὲν ἐν Παμφυλίᾳ μεῖναι τοὺς δ᾽ ἐν Κιλικίᾳ μερισθῆναι καὶ Συρίᾳ μέχρι καὶ Φοινίκης.

"*Kallinos, Kalkhas'ın Klaros'da öldüğünü ve kalanların Mopsos'la birlikte Toroslar'ı geçerek Pamphylia'da kaldıklarını, diğer bazılarının ise Kilikia ve Suriye'ye, hatta Fenike'ye kadar yayıldıklarını söyler.*"

Klaros'a Akhaialılar tarafından yapılan bir göçe ilişkin ipuçları taşıyan hikayede, Troia'nın düşüşünden sonra kahin Kalkhas[105] ve Amphiaraos'un oğlu Amphilokhos'tan

---

[103] Bu oyun için bk. Pearson 1917, Vol. I, 121 v.d.

[104] **T 25 =** Strabon 14. 4. 3. Krş. Tzetzes, *Scholia in Lycophronem Alexandra,* 427-430 ve 980. Hikayenin başka bir verisyonu da Konon tarafından anlatılmaktadır: Bk. **T 27=** Konon 6. Bu hikayede de Manto'nun ölümünden sonra Klaros'un Mopsos'un eline geçtiği ve sonra Troia savaşının ardından Kalkhas'ın buraya geldiği anlatılmaktadır. Kalkhas ve Mopsos arasındaki yarışmanın hakemi Lykia kralı olarak tanımlanan Amphimakhos'tur. Başka bir versiyonda ise Troia'dan gelenler Kolophon'da Manto'nın babası olan Teiresias'ın cenaze törenine katılırlar. Bk. **T 93 =** Proklos, Fr. 1. 53 (Kinkel 1878).

[105] Kalkhas hakkında bk. Antonetti ve Lévêque 1990, 197-200.

oluşan[106] ve bazı yazarların eklediği gibi Leonteus, Polypoites, Podaleirios'un ve takipçilerinin de içinde olduğu bir grup Akhaialı kara yoluyla geri dönüş yolculuklarına başlamışlardır. Kahramanların tümünün deniz yoluyla geri döndüğünün anlatıldığı Homeros'un hikayesinden farklı olan bu anlatım, antik *scholia* yazarlarına kesinlikle zorluklar çıkarmıştır[107]. Fakat her zaman olduğu gibi onlar, *İliada*'dan bu konuyu açıklayabilecek bir pasaj bularak bu sorunu çözmüşlerdir. Örneğin, Homeros Agamemnon'a bir konuşmasında savaşla geçen dokuz yıl boyunca gemilerinin kerestelerinin çürüdüğünü ve ek yerlerinin gevşediğini söylettiği için[108], yorumcular bazı kahramanların gemilerini denize çıkılamaz bulduğunu ve karadan yola çıkmak zorunda kaldıklarını ileri sürerler[109]. Her durumda, Homeros'ta kesin olarak bulunmayan bir geleneğe göre bir grup Akhaialı savaşçı Kolophon'a gelmiş ve burada Manto'nun oğlu Mopsos'la karşılaşmışlardır. Ancak bu Epik kronolojisine göre zor bir olasılıktır[110]. Homeros'a göre, Diomedes ve Sthenelos, Thebai'ı ele geçirdikten sonra Troia savaşına katılan Thebailı Yediler'in iki oğludur. Öyleyse bir oğlun Thebai'da yaşayan birinden dünyaya gelmesi ve Troia savaşından dönen kahramanlarla karşılaşmak üzere büyümesi için çok kısa bir zaman vardı[111]. Kaynaklarda Kolophon'a gelenler arasında sayılanlardan Kalkhas, Leonteus, Polypoites ve Polideirius, *İliada*'nın farklı bölümlerinde görülürler. Fakat ilginç bir şekilde, Hesiodos öykülerinde önemli bir yeri olan Amphilokhos'un, *Odysseia*'da kahin ailesinin bir üyesi olarak geçmesine rağmen, Troia'da olduğundan Homeros'ta bahsedilmez. Tabii ki bu eksiklik yorumcular

[106] Kalkhas'ın Klaros'a geliş hikayesi *Epik kyklos* içinde yer alan *Nostoi* adlı eserde anlatılmaktadır. Hagias'ın bu eseri sadece Proklos tarafından kaydedilmiştir. Burada Teiresias da kızıyla birlikte Klaros'a gelmiş görünmektedir.

[107] Bk. Parke 1985, 113 - 114.

[108] Homeros, *İliada* 2. 135. Ayrıca bk Jacoby 1929, 115, Theopompos, Fr. 351.

[109] Troia savaşından dönen Akhaialılar, hikayenin Pseudo Apollodoros, Strabon ve Proklos versiyonlarında karadan gelmektedirler. Bk. **T 23A**, **23** ve **93**.

[110] Bk. Parke 1985, 114.

[111] Sthenelos, İdomeneus ve Kalkhas ile birlikte Kolophon'da batan gemisinden kurtulmuştur; Bk. *Scholia in Odysseam* 13. 259. Lykophron, *Aleksandra* 424'de (**T 8**) ise bu üç kahramanın Klaros yakınlarındaki Kerkaphos düzlüğüne gömüldükleri anlatılmaktadır.

tarafından fark edilmiş ve bir yorumcu Amphilokhos'un Troia'ya muhtemelen *İliada*'da anlatılan olaylar sona erdikten sonra vardığı sonucuna ulaşmıştır[112].

Klaros'un kehanet tarihinde Manto ile birlikte en önemli rolü oynayan Mopsos ise daha kafa karıştırıcıdır. Bu isim başka bir yerde, Argonautesler'den birine, bir Lapith olan Ampyks'ün oğluna ait olarak ortaya çıkmaktadır[113]. Lapith Mopsos, Kentauromakhia, Kalydonia avı ve Pelias cenaze oyunları gibi Argonautesler ile bağlantılı çoğu olayda rol oynamaktadır. Aynı zamanda bu kişi ünlü bir kahindir ve kuşların dilini anlar ve kuşlardan yararlanarak kehanetlerde bulunur. Bu yüzden Dodona'yla da bağlantısı vardır[114].

Klaros'la ilgili efsanelerde adı geçen Mopsos ise yukarıda da görüldüğü gibi Teiresias'ın kızı Thebailı rahibe Manto'nun oğlu olan bir kahindir. Kolophon'u kurduktan ve Agamemnon'un kahini Kalkhas'ı kehanet müsabakasında yendikten Klaros'tan ayrılıp, bir kurucu-kahin olarak Toroslar'dan güneye göç etmiştir. O ve beraberindekiler Pamphylia'da Aspendos ve Phaselis'i kurmuşlardır. Hatta, Plinius bir metninde Pamphylia'ya Mopsopia adının verildiğini belirtmektedir[115]. Mopsos, Kilikia'da Amphilokhos ile birlikte Mallos kentini kurmuştur[116]. Onun kent kurucusu işlevini kaydeden epigrafik buluntular ise Sillyon ve Perge'de ele geçmiştir[117]. Strabon

---

[112] Pseudo Apollodoros'un başka bir pasajında Amphilokhos'un bir gemi kazası sonucunda Klaros'a geldiği anlatılmaktadır (*Epitome* 6. 19). *Odysseia*'ya yapılan geç bir *scholia*'daki versiyonda ise İdomeneus, Kalkhas ve Sthenelos'un Kolophon'da gemileri batmıştır. Bk. *Scholia in Odysseam* 13. 259. Bk. Parke 1985, 114.

[113] Bk. Kruse 1933. Ampyks'ün oğlu Lapith Mopsos'la ilgili bütün bibliyografya için yeni bir yayın olarak bk. Vanschoonwinkel 1990, 193-194.

[114] Bu konuda bk. Kruse 1933, kolon 242-243; H. W. Parke, *Oracle of Zeus*, Oxford, 1967, 15 ve not 33. Parke 1985, 243, not 10.

[115] Plinius, *Naturalis Historia* 5. 96

[116] Mopsos'un göçü ve onun Klaros'da *İliada*'daki Agamemnon'un kahini Kalkhas'la olan yarışması, Kahramanlar Çağı'nın sona erişi ile ilgili erken Yunan geleneğinin ayrılmaz bir parçasıdır (bk. Hawkins 1997, 413). Mopsos, Amphilokhos ve Kalkhas'ın göçü ile ilgili gelenek için bk. *Melampodia* = Hesykhios, Fr. 278, 279 M-W. Ayrıca bk. Finkelberg 2005, 151.

[117] Sillyon'da ele geçen Mopsos'un heykel kaidesi için bk. Hereward 1958, 57-59, no. 1. Perge'de de şehir kapısındaki kurucuların (*ktistai*) heykellerinin kaideleri arasında Mopsos'a ait olan bir kaide de ele

ve Lykophron, Amphilokhos ve Mopsos'un Ceyhan nehri (Pyramos) kıyısındaki Magarsos kentinin yönetimi için birbirleriyle kavga ettiklerini ve buraya gömüldüklerini anlatmaktadırlar[118]. Öte yandan tarihi zamanlarda, Mopsos'un adı Kilikia'daki Mopsou(h)estia (Mopsos'un ocağı) ve Mopsoukrene (Mopsos'un kaynağı) kent isimlerinde de yaşamaktadır[119]. Kaynaklar onun Suriye ve Filistine kadar ilerlediğini anlatırlar[120]. Buna karşın, Herodotos'ta Pamphylialılar'ın Amphilokhos ve Kalkhas'ın soyundan geldiği anlatılmaktadır[121]. Öte yandan M.Ö. 5. yy'ın Lydialı tarihçisi Ksanthos'un, Ashkalon'a kadar ilerlediğini anlattığı Moksos adındaki liderin de Mopsos olduğu kabul edilmektedir[122]. Apollon Klarios'un bir kehanetinde ise Phrygia'daki Hierapolisliler'in Mopsos'un soyundan geldiği belirtilmektedir[123].

M.Ö. 7. yy ve daha öncesinin epik ve ağıtsal geleneklerine kadar uzanıyor olsalar da akademisyenler Mopsos'un Kilikia ve Pamphylia'da kent kurucusu olmasını konu alan efsaneleri pek ciddiye almamışlardır. Çoğunlukla, Kilikia ovasına yerleşen daha sonraki Yunanlı yerleşimcilerin kahramanlar çağına ait efsanevi öncüller yaratmaya çalışmış oldukları düşünülmüştür[124]. Fakat H. Bossert, 1946'da Kuzeydoğu Kilikia'daki

---

geçmiştir (Bk. D. Hereward, a.g.m., 58-59. Bu konuda ayrıca bk. Hawkins 1997, 413 ve Vanschoonwinkel 1990, 188-189.

[118] Strabon 14. 5. 16 ve **T 9** = Lykophron, *Aleksandra* 439.

[119] Eusebios, Mopsos'un Kilikia'da tahtta olduğunu (M.Ö. 1154) ve Mopsoukrene ve Mopsou(h)estia kentlerini kurduğunu söylemektedir; bk. Eusebios, *Khronika* 60; Hawkins 1997, 413. Mopsos'un bu kentlerin kurucusu olması konusunda ayrıca bk. Vanschoonwinkel 1990, 189; Finkelberg 2006, 116.

[120] Kalkhas'ın Klaros'da öldüğünü belirten Kallinos, Troia savaşından dönenlerin Mopsos'un liderliğinde Toroslar'ın öteki tarafına geçtiğini söyler. Bunların bir kısmı Pamphylia ve Kilikia'da kalır, bazıları ise Suriye ve hatta Fenike'ye kadar güneye gitmiştir. **T 25** = Strabon 14. 4. 3.

[121] Herodotos 7. 91.

[122] Ksanthos Sardianos, Fr. 17 (Jacoby 1929, 765). Bu hikaye Mopsos'un Klaros'dan yola çıkarak Fenike'ye kadar yürüyüşünden (Bk. **T 25**) etkilenmiş olabilir. Damaskoslu Nikolaos da Lydialı bir Moksos'dan bahsetmektedir. Bu kişi doğa üstü güçleri olan bir rahiptir. (Fr. 16 Jacoby 1929, 90). Güney Phrygia'daki Kabala'nın ismi olan Moksoupolis'in ismi de Moksos'dan gelmektedir; bu konuda bk. Ruge 1933, 409. Lydialı Moksos ile Mopsos'un aynı kişi olması olasılığı hakkında bk. Hanfmann 1958, 72-76. Bu konuda ayrıca bk. Vanschoonwinkel 1990, 193.

[123] Bk. **K 4**.

[124] Huxley 1972, 20-21. Krş. Parke 1985, 117.

Pyramos (Ceyhan) vadisini yukarıdan gören tepelerde yer alan yerel bir kralın yazlık sarayınının bulunduğu Karatepe'yi kazarken Hitit hiyeroglifiyle (Luvice) ve Fenike dilinde yazılmış uzun bir yazıt bulmuştur[125]. M.Ö. 8. yy sonuna tarihlenen bu bilingual yazıtta, Awarikus tahtına sahip olan Azatiwatas, Fenikece yazıtta "Danuniyim Kralı", Luvice kısımda ise "Adana kentinin Kralı" olarak tanımlanmıştır. Azatiwatas ayrıca Awarikus ailesinin Muksas (mu-ka-sa) hanedanına bağlı olduğunu da belirtir. İsmin Fenikece Mpš olarak yazılması, Awarikus'un atası Muksas'ın, Yunan efsanelerindeki Mopsos'a (Sardesli Ksanthos'da Moksos) bağlanabileceğini göstermiştir[126]. Yazıttaki Fenike dilindeki Danuniyim'in de Yunanlı Danaoi halkı ile ilişkilendirilmesi mümkündür[127].

Karatepe yazıtının okunmasından sonra, Boğazköy'de ele geçen Madduwattas davası konusundaki bir tablette kaydedilen Muksus ile Muksas da aynı kişi olarak tanımlanmıştır[128]. Bu tablet üzerinde yapılan yeni bir çalışmada metin tekrar incelenmiş ve Suppiluliumas I'den (M.Ö. 1344 – 1322) hemen sonraya tarihlenmiştir. Yeni tarihleme bu bağlantının uygun olmadığını ve Muksus'un sadece aynı ismi taşıyan bir başka kişi olduğunu ortaya koymaktadır[129].

Öte yandan, Karatepe yazıtının sağladığı Muksas-Mopsos eşleşmesi, Mopsos'un ismini taşıyan Kilikia ve Pamphylia'daki kentleri ve güney Phrygia'daki Moksoupolis'in isimlerinin açıklanmasına izin verdiği gibi, Yunan efsanelerindeki bir

---

[125] Barnet 1953, 140-143. Yazıtın kapsamlı bir yayını için bk. Astour 1967, 1-112; Boardman 1980, 36.

[126] Barnett ve diğerleri 1948, 60; Barnett 1953; Barnett 1975; Astour 1967, 53-67;Bron 1979, 172-176; Vanschoonwinkel 1990, 189 ve 195 v.d.

[127] Nitekim Ramses III döneminde Mısır'a saldıran Denen halkının da Danaoi olduğu kabul edilmektedir. Ramses III Madinet'deki ölü gömmeyle ilgili tapınağın duvarlarına, hükümdarlığının sekizinci yılında (M.Ö.1190) işgalci Deniz Halkları üzerinde kazandığı zaferi kaydetmiştir. *"Yabancı ülkeler aralarında bir plan yaptılar ve bir savaşta bir kerede topraklar boşaltıldı ve dağıtıldı ve onların ordularının önünde hiç bir toprak dayanamadı: Khatti (Hititler), Qode, Kargamış, Arzawa, Alashiya (Kilikia)"*. Hitit imparatorluğunu yıkan ve Kilikia, Suriye ve Filistin'den Mısır'ın sınırlarına kadar uzanan bu geniş çaplı göç, Mopsos ve halkının Batı Anadolu'dan harekete geçtikleri olay olabilir. Bu durumda Ramses'in işgalci halklar listesinde adı geçen "Denen" de *İliada*'daki Danaoi ile bir tutulmalıdır. Bu konuda bk. Barnett 1975, 364; Sandars 1978, 182-3.

[128] Barnett 1953, 142; Şahin 2007, 331.

[129] Hawkins 1997, 413. Krş. Şahin 2007, 331.

figürün ilk defa tarihsel bir kişiliğe dönüşmesini de sağlamıştır. Mopsus-Muksas bağlantısı Yunan kahramanlarının göçü ile ilgili diğer geleneklerin de tarihi bir temeli olduğunu göstermiştir[130]. Nitekim, Myken Dönemi tabletleri, buna benzer bir ismin, Myken dünyasında da bilindiğini ortaya koymaktadır. Muksas/Mopsos/Moksos'un Knossos ve Pylos tabletlerinde geçen *mo-qo-so* ismiyle aynı olduğu kabul edilmektedir[131].

Kilikia'da saptanan arkeolojik kanıtlar, Geç Hellas III Dönemi'nde gerçekten de bu bölgeye bir Yunan göçü olduğunu göstermektedir. Kazanlı[132], Mersin[133], Tarsus[134], Mopsuestia[135] ve Soloi'da[136] saptanan Myken buluntuları, Geç Hellas III B-C Dönemi'nde var olan Myken hareketliliğini kanıtlar niteliktedir[137]. Bu arkeolojik kanıtlar Mykenailı yerleşimcilerin Kilikia'ya, Klaros yoluyla geldiklerini kanıtlamamaktadır, fakat Mopsos isminin etimolojik bağlantıları, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Batı Anadolu'dan Kilikia ve Pamphylia'ya bir göç olduğunu gösterebilir. İsmin Muksas, Moksos şekilleriyle yerel dillerde de (*epikhorik*) varlığı bunun Yunanlı değil Anadolulu bir isim olduğunu destekler[138]. Linear B tabletlerinde geçen Mopsos'un da Anadolu kökenli birisi olduğu konusunda bir tartışma bulunmaktadır[139]. Bununla birlikte, Mopsos hakkında Klaros'a ilişkin bilgiler az ya da

[130] Barnett 1975, 365; Finkelberg 2006, 115.

[131] Tablet KN De 1381.B ve PY Sa774; bk. Hawkins 1997, 413.

[132] Sherrat ve Crouwel 1987, 325-352.

[133] Stubbings 1953, 243, 256, fig. 160. 1-2.

[134] Goldman 1956, 49-50, 203-229 ve 349-337

[135] Gjerstad 1934, 161, 163-164.

[136] Yağcı 2007, 367-376.

[137] Kilikia'daki Myken buluntuları ve bunun Mopsos'un bu bölgedeki varlığı ile bağlantısı konusundaki tartışma için bk. Vanschoonwinkel 1990, 190-192. Kilikia ve Pamphylia'da ele geçen Myken seramikleri konusunda bk. Özgünel 1996, 6-7.

[138] Mopsos isminin Anadolu kökenli bir isim olması konusundaki tartışma için bk. Vanschoonwinkel 1990, 194. İsmin Luvi kökenli olduğu konusunda bk. Parke 1985, 243, not. 10. Mopsos'un kökeni konusundaki eski tartışmalar için bk. Sakellariou 1958, 167.

[139] Hawkins 1997, 413.

çok bu bilgi ile bağdaştırılamaz[140]. Hawkins'e göre, bu farklı hikayelerin her biri belki sonradan ünlü bir figür olan Mopsos'a eklemlenmiştir ya da bu farklı anlatımlardaki Mopsos adı, aynı ismi taşıyan farklı kişilere aittir[141].

Parke'ye göre, Mopsos, Yunan efsanesinde bir kahin ve Kilikia'daki Yunan kültünde bir kurucu-kahin olduğu kadar Klaros'taki kehaneti başlatmış olan kişi de olabilir. Mopsos isminin Epik gelenekte bilicilik yeteneğinin armağan edilişi ile açık bağlantıları vardır ve bir kahin için uygun bir isimdir. Ondan bahseden antik yazarlar çoğunlukla Kolophon'a değinmektedirler. Fakat bunun nedeni olasılıkla bu kaynakların, Kolophon'un baskın şehir olduğu dönemden kalmış olmasıdır. Ona göre, bu İon kolonisi Mykenli bir yerleşimcinin oğlu tarafından kesinlikle kurulmuş olamazdı ve kent Troia savaşından önce kurulmamıştı; eğer Troia M.Ö. geç 13. yy'da düşmüşse, Mopsos'un göçünün yaklaşık M.Ö. 1190'da gerçekleşmiş olması kronolojik olarak akla yakındır[142].

N. Şahin'e göre ise, antik kaynaklarda geçen Rhakios, Manto ve Mopsos gerçek kişiliklerdir. Şahin, Kolophon arazisindeki ilk Yunanlı yerleşim olan Notion'un Rhakios tarafından M.Ö. 13. yy'ın başlarında, Klaros'un bu yüzyılın ilk çeyreği içinde ve Kolophon'un Mopsos tarafından M.Ö. 1250-1220 civarında kurulmuş olması gerektiğini düşünmektedir. Mopsos, yaklaşık olarak M.Ö. 1220 yıllarında Kolophon'u terk ederek Pamphylia ve Kilikia'ya gitmiştir[143].

Yukarıda tartışıldığı gibi, kurgusal bir karakter olan Manto'nun efsanesi Klaros rahiplerine bir köken sağlamıştır. Sakellariou ve Parke'ye göre Manto kesinlikle Klaros'u Yunan anakarasıyla ve Yunan mitolojisinin büyük gelenekleriyle ilişkilendirmek için icat edilmiştir[144]. Bu durumda oğlu Mopsos'un da, Klaros'la ilişkisinin tarihi gerçeklere dayanıp dayanmadığı kesinlik kazanmamaktadır. Bu bağlamda, Klaros'da daha sonraki dönemlerde Mopsos'un adına gönderme yapan

[140] Klaros'daki Mopsos, Thebailı Manto'nun kızı ve ünlü kahin Teiresias'ın torunu olarak gösterilmektedir.

[141] Hawkins 1997, 413.

[142] Parke 1985, 117 ve 243, not. 10.

[143] Şahin 2007, 331 ve 333.

[144] Parke 1985, 115.

herhangi bir verinin bulunmaması ve Didyma'daki Brankhidai gibi bir kahinler soyunun kurulmamış olması da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, efsanelere göre Klaros'da gerçekleşen Mopsos ve Kalkhas yarışması, Klaros kahinlerinin inanılabilirliklerinin garantisi olarak öne çıkmaktadır.

Klaros İsminin Etimolojisi

Klaros isminin nereden geldiği konusunda antik kaynaklarda farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bu açıklamaların büyük kısmı Rhodoslu Apollonios'a yapılmış bir *scholia*'da verilmektedir.

ἠὲ Κλάρον· τόπος τῆς Κολοφῶνος ἀνιερωμένος Ἀπόλλωνι καὶ χρηστήριον ἔχων τοῦ θεοῦ, ὑπὸ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρὸς καθιδρυμένον ἢ ὑπὸ Κλάρου τινὸς ἥρωος, ὡς Θεόπομπος[145]. Νεάνθης[146] δέ φησιν, ὅτι κατὰ κλῆρον ὁ Ἀπόλλων ἔλαχε τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ τοῦ κλήρου οὕτως αὐτὴν ὠνομάσθαι· ἢ διὰ τὸ αὐτόθι κληρώσασθαι Ποσειδῶνα Δία Ἅιδην..... ἐλθοῦσα εἰς Κολοφῶνα καὶ ἐκεῖ δυσθυμήσασα ἐδάκρυσε διὰ τὴν τῆς πατρίδος πόρθησιν. διόπερ ὠνομάσθη Κλάρος ἀπὸ τῶν δακρύων.....

"*Ey Klaros: Kolophon'un Apollon'a adanmış olan bir mevkiisidir (topos) ve (burası) Teiresias'ın kızı Manto ya da Theopompos'un söylediğine göre Klaros adında bir kahraman tarafından kurulmuş olan tanrının kehanet merkezidir. Neanthes, Apollon'un şehri (polis) kura çekmeyle (κλῆρος) aldığını ve κλῆρος sözcüğünden dolayı bu şekilde adlandırıldığını söyler. Ya da Poseidon, Zeus ve Hades arasındaki kura burada çekildiğinden dolayı (bu adı almıştır) ..... (Manto) Kolophon'a geldi ve orada anavatanının tahrip olması nedeniyle çok üzülerek ağladı. Bu şey yüzünden, Klaros adını gözyaşlarından aldı.* [147].

Bu metne göre Klaros isminin kökeninin üç açıklaması vardır: Klaros adında bir kahraman, kura ya da kura ile sahip olunan pay (κλῆρος) ve Manto'nun ağlaması (κλαίω). Kehanet ocağının kurucusu (*ktistes heros*) olarak gösterilen Klaros adındaki kahraman *scholia*'da ünlü şair Theopompos'dan aktarılarak verilmektedir. Klaros, Nikandros'a yapılan bir yorumda Rhakios'un kardeşi (**T 21**), başka bir yorumda da aynı Didyma'nın kurucusu Brankhos gibi, Apollon'un sevgilisi olarak geçmektedir. Klaros'un Brankhos gibi Apollon'un sevgililerinden biri olarak tanıtılması M.S. 2. yy

[145] Jacoby 1929, 115, Fr. 346.

[146] Jacoby 1929, 84, Fr. 42.

[147] **T 17** = *Scholia in Apollonium Rhodium* 1. 308

sofistlerinden Philostratos'da karşımıza çıkmaktadır: ... ὅπου Βράγχοι καὶ Κλάροι οἱ ᾽Απόλλωνος καλοί. "Apollon'un sevgilileri Brankhos ve Klaros"[148].

İsmin kura ya da kura ile alınan pay (κλῆρος)[149] sözcüğünden gelmesi konusunda da farklı anlatımlar bulunmaktadır. Rhodoslu Apollonios'a yapılan yorumda Neanthes'e göre, Apollon'un kura sonucu Klaros'a sahip olduğu için kehanet ocağı bu adı almıştır. Başka bir anlatıma göre ise bu Zeus, Poseidon ve Hades arasında bir kura çekilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlatımlar Nikandros'a yapılan iki yorumda da karşımıza çıkmaktadır:

μνῆστιν ἔχοις· ἤτοι μνησθείης ἄν μου, ὦ Ἑρμησιάναξ, τοιαύτας εὐρόντος θεραπείας. νιφόεσσα περιφραστικῶς ἡ Κλάρος, ἥτις οὕτως ὠνόμασται παρὰ τὸ ἐκεῖ γενομένην τὴν Μαντὼ τὴν Τειρεσίου μετὰ Ζωγραίου κλαῦσαι, ἢ διὰ τὸ λαχεῖν αὐτὴν τὸν Κλάριον ᾽Απόλλωνα. γράφεται καὶ Κλάρου πολίχνη, τουτέστιν ἡ Κλάρος αὐτή. ἔστι δὲ πόλις Κολοφῶνος.

"*Şunu hafızanda tutabilirsin: Ey Hermesianaks! Kesinlikle benim hizmette bulunduğumu aklında tut. Dolaylı bir ifade ile kar gibi beyaz Klaros, Teiresias kızı Manto, Zograios ile birlikte bu yakınlarda ağladığı için böyle adlandırıldı. Ya da Apollon Klarios'a burası kurada çıktığı için. Klaros'un şehri olarak yazılır , bu nedenle (dişil olarak) ἡ Κλάρος da denir. Kolophon'un bir şehridir.*"[150]

Κλάρος δὲ εἴρηται παρὰ τὸ κεκληρῶσθαι τὸν τόπον ᾽Απόλ-

λωνι, <ἢ ὅτι ἐκεῖ ἐκληρώσαντο Ζεύς, Ποσειδῶν> <καὶ> <Πλούτων, ἢ ὅτι ἐκεῖ ἔκλαυσεν ἡ Μαντὼ σὺν τῷ ἀνδρὶ

Βακχιάδῃ, διὰ τὴν τοῦ τόπου ἐρημίαν>

.....

Κλαρίοις] Κλάρος ἐκλήθη παρὰ τὸ κλῆρον λαχεῖν

τῷ ᾽Απόλλωνι

"..... *Apollon buraya kura ile sahip olduğu için de Klaros denir < ya da Zeus, Poseidon ve Plouton (Hades) orada kura çektiği için>, <veya Manto kocası Bakkhiades*

[148] Philostratos, *Epistulae* 5. 8. 51.

[149] Bk. *LSJ*, s.v. "κλάρος" aynı sözcüğün Dor lehçesindeki versiyonudur.

[150] **T 20** = *Scholia in Nicandrum Theriaca praefatio* 958.

ile birlikte ..... bu yerin ıssızlığı nedeniyle ağladığı için>. Kura sonucu Apollon'un eline geçtiği için Klaros denir."[151]

Nikandros'un *Aleksipharmaka*'sına M.S. 6. yy'da bir yorum yazan sophist Euteknios tarafından yapılan bir yorumda ise "ὅτι δὲ ὁ χῶρος οὗτος κλῆρος ἐγένετο τῶν Κρεούσης παίδων Ραχίου καὶ Κλάρου" (arazi Kreousa'nın çocukları Rhakhios ve Klaros'un payı [kleros] oldu) ifadesi yer almaktadır[152]. Euteknios'un, Nikandros'a yapılan başka yorumlarda geçen "Rhakhios ve Klaros kardeşler" ve Klaros'un "κλῆρος" sözcüğü ile ilişkisinden[153] yola çıkarak Klaros'un İon göçleri sırasında Kreousa'nın çocukları olan Rhakios ve Klaros'un paylarına düşen arazi olduğu sonucuna vardığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Konon ise Mopsos'un *"annesinin ölümünden sonra Klaros'daki Apollon kehanet ocağını pay olarak aldığını"* söylemektedir (**T 27**).

M.S. 12. yy'da Selanik başpiskoposu olan Eustathius ise, Klaros'un bir kehanet türü olan *kleromanteia* ile ilişkisine dikkat çeker: *Klaros şehri ise Kolophon'un limanıdır ve gelecekle bağlantı kurmaya yarayan "kleros" (kura) sözcüğünden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir*[154]. Ancak kura ile kehanete başvurma yönteminin Klaros'da kullanılıp kullanılmadığı tartışmalıdır[155].

Sözcüğün Manto'nun ağlamasından, başka bir ifade ile κλαίω (ağlamak) fiilinden kaynaklandığına ilişkin ifadelerde, Rhodoslu Apollonios'a yapılan yorumda ağlayan kişi sadece Manto iken, Nikandros'a yapılan yorumlarda Manto ile birlikte kocası Zograios ya da Bakkhalides de ağlamaktadır. Bu göz yaşlarından Klaros'daki kaynak da doğmuştur (**T 17**): λέγεται δὲ καὶ κρήνην ἀναβλύσαι ἀπὸ τῶν δακρύων Μαντοῦς κατὰ Κλάρον *(Klaros'da Manto'nun gözyaşlarından bir kaynağın fışkırdığı da söylenir*).

---

[151] **T 21** = *Scholia in Nicandrum Alexipharmaca* 11.

[152] Bk. Sakellariou 1958, 162, not. 2. Krş. **T 13** ve **T 21**.

[153] Bk. **T 20** ve **21**.

[154] **T 97** = Eustathius, *Commentarii Dionysius Periegeta* 445**.**

[155] *Kleromanteia* hakkında bk. Halliday 1913, 205 v.d.; Parke 1972, 85 v.d.; Nollé 1996/97, 167-172. Klaros'da kura kehanetinin yapılıp yapılmadığına ilişkin tartışma için bk. aşağıda bölüm VII. 5.3.

Antik kaynaklardaki Klaros'un etimolojisine yönelik bu açıklamaların hiç birisi modern araştırmacılar tarafından yeterli ve akla yakın bulunmamaktadır. Klaros adındaki kahraman-kurucu, daha çok sonradan uydurulmuş bir *androponym*'dür. Sözcüğün κλαίω fiilinden kaynaklandığı fikri de Sakellariou, Parke ve Şahin tarafından kabul görmemektedir. Aynı şekilde bu araştırmacılar, Klaros ile κλῆρος arasındaki bağlantının da gerçeğe dayanmadığı konusunda birleşmektedirler[156]. Eğer Pausanias'ın *"Kolophon halkı Klaros'daki kutsal alanın ve kehanet merkezinin çok eski zamanlarda kurulduğuna inanırlar*"[157] şeklindeki ifadesi bir gerçeği işaret ediyorsa, belki Klaros şeklindeki *toponym*'ün kökeni için Prehistorik Dönem'den süregelen bir isim söz konusu olabilir. Ancak bu sözcük hakkında henüz bir ipucu bulunmamaktadır.

[156] Bk. Sakellariou 1958, 151 ve 160; Parke 1985, 113; Şahin 2007, 331.

[157] **T 44** = Pausanias 7. 3.1.

BÖLÜM III
APOLLON KLARİOS'UN KUTSAL ALANI: KLAROS

1- KLAROS'UN KONUMU ve COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Apollon Klarios'un kutsal alanı, bugün Menderes'in Ahmetbeyli köyünde[158], kıyıdan 1300 metre içerde yer almaktadır (**Lev. II**). Bu konumuyla, Değirmendere'nin güneybatısındaki Kolophon'dan 15 km., deniz kenarında Sahilevleri adıyla bilinen Ahmetbeyli'ye bağlı mahallenin doğu kısmındaki Notion'dan da 1300 metre uzaklıkta yer almaktadır. Bununla birlikte antik dönemde bölgenin coğrafyası daha farklı, kıyı çizgisi çok daha içerdeydi. İ. Kayan tarafından yapılan jeomorfolojik ve jeoarkeolojik çalışmalar M.Ö. 2. bin yılın sonlarına doğru, kıyı çizgisinin bugünkünden çok içeride olduğunu ortaya koymuştur. Deniz, zamanla Ahmetbeyli (Ales, Avcıçay) ve onun bir kolu olan Kırmızıkayalar derelerinin getirdiği alüvyonla dolmuş ve kıyı şeridi bugünkü yerine çekilmiştir[159].

Antik kaynaklarda Klaros, Kolophon'a bağlı bir yer ya da kutsal alan veya kehanet merkezi olarak geçmektedir. Homeros'un *İliada* ve *Odysseia*'sı dışında Yunan edebiyatında en erken eserlerden itibaren Klaros'dan bahsedildiği görülmektedir. Bu eserlerin çoğu "Apollon Klarios" ya da "Klaros'daki Apollon kehanet merkezi" ifadelerinin dışında bilgi vermezken, birçok eser Klaros ve çevresinin görünümü ya da coğrafi özellikleri hakkında önemli bilgiler kaydetmektedir.

Antik kaynaklarda Klaros daima Kolophon kentine bağlı bir merkez olarak karşımıza çıkar. Örneğin ünlü coğrafyacı Strabon *"Sonra Gallesion'a ve bir İon kenti olan Kolophon'a ve ondan önce eski bir kehanet merkezi bulunan Apollon Klarios'un kutsal alanına/koruluğuna (alsos) gelinir"*[160] şeklinde, kutsal alanın yerini tarif eder (**T 23**). Strabon kutsal alanın yeri konusunda şu bilgileri de vermektedir: "*Ephesos'dan*

[158] Eskiden köyün adı Gavurköy idi. Sonradan Ahmetbeyli adını alan yerleşim, günümüzde Özdere'ye bağlı bir mahalledir.

[159] Kayan 1995, 1-24.

[160] Strabon 14. 1. 27.

dosdoğru yapılan yolculukla burası yetmiş stadion'dur. Şayet körfezlerin kıvrımları bu yolculuğa katılırsa yüz yirmi stadion tutar. Kolophon'dan sonra Korakion dağına ve Artemis'e adanan bir adaya gelinir" (**T 24**)[161]. Strabon'un bu ifadelerinden yola çıkılarak, Notion'un kuzeyinde yer alan ve Notion ile Kolophon arasındaki vadiyi doğudan sınırlayan dağ sırasının (Barbandondağ, Kaleboğazı Dağı) antik Gallession Dağı olduğu saptanmıştır. Bu dağın kuzeyde Metropolis'in güneyindeki dağların bir parçası olduğu ve tüm dağ silsilesinin antik dönemde Gallesion adıyla bilindiği anlaşılmaktadır. Öte yandan vadiyi batıdan sınırlayan dağın (Karacadağ/Mezarlık Dağ) antik dönemde Korakion olarak adlandırıldığı da yine Strabon'un bu ifadesi nedeniyle belirlenmiştir[162]. Strabon Klaros'un coğrafi konumunun yanı sıra, kutsal alanın etrafında yer alan koruluktan (*alsos*) da bahsetmektedir. Bu korulukla ilgili daha ayrıntılı bir bilgi Nikandros ve Pausanias'da bulunmaktadır. Klaros'un bulunduğu araziyi bir "derin vadi" (αὐλὼν βαθύς)[163] olarak tanımlayan Nikandros'un *"Phoibos, kötü hayvanları uzak tutmak için derin vadiyi dişbudak ağaçları ve çimenli bir zeminle kapladığından beri, ne zehirli yılanlar ne kötü örümcekler ne de derinlere sokulan akrepler Klaros'daki koruluklarda yaşamaya devam etti"* şeklindeki ifadesinden bu koruluğun dişbudak (*melia*) ağaçlarından oluştuğu anlaşılmaktadır (**T 14**)[164]. Nitekim Pausanias'ın *"Kolophon arazisinde Apollon'un dişbudak (μελία) koruluğu vardır"* şeklindeki ifadesi de hem bunu doğrulamaktadır hem de kutsal alanın Kolophon arazisinde yer aldığını belirtmektedir (**T 46**) [165].

M.Ö. 4 ya da 3. yüzyıla tarihlenen Pseudo Skylaks'da Notion ve limanı, Apollon Klarios kutsal alanı ve iç kısımda yer alan Kolophon ayrı ayrı sayılmıştır. (**T 11**)[166]. M.S. 23-79 yılları arasında yaşamış olan Yaşlı Plinius ise *"Kolophon'daki Apollon*

---

[161] Strabon 14. 1. 28. Yazar, kıyıdan bu adaya dişi geyiklerin geçtiğine ve burada yavruladıklarına inanıldığını da belirtmektedir.

[162] Bk. Şahin 2007, 330, 334, not. 43.

[163] αὐλὼν βαθύς konusunda tartışma için bk. Robert 1973, 474, not. 4.

[164] Nikandros, Fr. 31

[165] Pausanias 7. 5. 10. Bu koruluğun Apollon Klarios kültü açısından önemi aşağıda Bölüm V'de ayrıca ele alınacaktır.

[166] Pseudo Skylaks 98.

Klarios'un mağarası" olarak bahseder (**T 32**)[167]. Yine Plinius, *Naturalis Historia*, V 116'da *"Ephesos'dan sonra Kolophonlular'a ait bir başka Mantium'a gelinir. İç kısımda, Halesus (Ales) nehrinin yanından geçtiği Kolophon'un kendisi yer alır. Bundan sonra Apollon Klarios'un kutsal alanı ve Lebedos'a – ki burada vaktiyle Notion şehri yer alıyordu- varırız"* demektedir (**T 33**). Burada *Mantium* olarak adı verilen yer "kehanet merkezi" anlamındadır. Anlaşılan, Plinius Apollon'un kehanet merkezi ile kutsal alanını farklı yerler olarak anlamıştır. Aynı tür yanlışlığı, Lebedos'da eskiden Notion'un bulunduğunu söylerken de yapmaktadır.

Aelius Aristides, Kolophon'un Lebedos'dan uzak olmadığından (**T 51**), Ephesos'lu Ksenophon ise, Klaros'un bağlı olduğu Kolophon'un Ephesos'a yakınlığından bahseder (**T 66**). Ephesoslu Ksenophon ile yaklaşık olarak çağdaş olan Gaius Julius Solinus da "*Ephesos'a çok uzak olmayan Kolophon'da Apollon Klarios kehanet merkezi vardır. Mimas dağı bunlardan uzak değildir*" şeklindeki ifadesiyle daha geniş bir coğrafyada Klaros'u tanımlamaktadır (**T 75**).

Nikandros, *Theriaka* 958'de Klaros bir *polikhne* (şehircik, küçük şehir) olarak geçmektedir (**T 12**). Aynı yere yapılan bir yorumda ise **"***Klaros'un şehri olarak yazılır, bu nedenle (dişil olarak) ἡ Κλάρος da denir. Kolophon'un bir şehridir"* ifadeleriyle onun yerleşim yeri olduğu vurgulanmaktadır (**T 20**). Rhodoslu Apollonios'a yorumda da Klaros'un Kolophon'un Apollon'a adanmış bir *topos*'u (mevki) olduğu belirtilmektedir (**T 17**). Lykophron'un *Aleksandra* adlı eserine yapılan geç dönem yorumunda da Klaros'un Kolophon'da bir mevki (*topos*) olduğu ifade edilmiş ve burasının Apollon Klarios'a ait olduğu da eklenmiştir (**T 18**). Aynı ifade yani Klaros'un bir *topos* (mevki) ismi olduğu Nikandros'a yapılan bir başka yorumda da karşımıza çıkmaktadır (**T 19**).

Nikandros'un *Aleksipharmaka*'sına yapılan geç bir yorumda geçen **"***Klaros'un tanrısının zengin tapınağında oturanlar*" ifadesinden kutsal alan çevresinde bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır (**T 21**). Nitekim Nikandros'un kendisinin de Klaroslu

[167] Plinius, *Naturalis Historia* 2. 232. Burada Plinius'un mağara (*specus*) olarak bahsettiği, aslında tapınağın bodrum katındaki karanlık kehanet odasıdır. Bu konu Bölüm V'de incelenecektir.

olduğu bilinmektedir. Olasılıkla kendisi de buradaki yerleşimde doğmuş ve yetişmiş biridir[168].

Geç antik dönemin pagan yazarlarından biri olan (İ.S. 5. yy) Martianus Capella **"***İonia'nın başkenti Miletos'tur; Apollon Klarios kehanet merkezi Kolophon'un idaresi altındadır"* şeklinde yazmaktadır (**T 89**).

M.S. 12. yüzyılda yaşamış olan Selanikli Piskopos Eustathius Klaros'un Kolophon'un tersanesi (νεώριον) olduğunu söylerken (**T 97**), yine aynı yüzyılda eser veren Tzetzes onu bir Apollon Klarios'a ait kent ve bir dağ olarak tanımlamaktadır (**T 98**). Ancak ne Klaros'un bir tersane olduğu, ne de Klaros adlı bir dağ başka kaynaklardan bilinmektedir.

Klaros yukarıda da söz edildiği gibi Yunan edebiyatının en erken eserlerinde bile kaydedilmiş olan bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerde Klaros'un parladığı, ışıldadığı özellikle vurgulanmaktadır. Klaros'dan söz eden en erken metin Apollon Delios için yazılmış Homerik bir *hymnos*'tur (**T 1**)[169]. Bu *hymnos*'un 40. dizesinde parlak (αἰγλήεσσα) Klaros olarak geçer[170]. Klaros burada olasılıkla bir yer ismi olarak kullanılmıştır. αἰγλήεσσα sıfatı (ışıltılı, parıldayan, göz kamaştıran) Homeros'da yalnızca Olympos'un bir epitheti olarak geçmektedir. *Hymnos* 32. 9'da da atları niteleyen bir sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle "parlak sıfatı", Apollon Delios *hymnos*'unda, yükselen bir merkezin parlaklığını işaret ediyor olmalıdır. M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış olan Klaroslu şair ve yazar Nikandros'un *Theriaka* adlı eserinde ise karlı şehircik (νιφόεσσα πολίχνη) olarak geçmektedir (**T 12**)[171]. Buradaki sıfat Klaros'un karlı, soğuk bir yer olduğunu anlatmaktan çok, Homerik *hymnos*'da geçen parlak sıfatının bir benzeri olarak, "kar gibi parlak, ışıltılı" anlamında

[168] Antik kaynaklar bu şairin tarihi konusunda farklı dönemleri işaret etmektedirler. Biri 3. yüzyılın ilk yarısı, bir diğeri 2. yüzyılın başları üçüncü ise Pergamon kralı Attalos III Philometor'un Dönemi'yle (M.Ö. 138-133) ilişkilendirir. Ancak kesin tarihini belirlemek zordur. Bu nedenle bazı yazarlar aynı ismi taşıyan Kolophonlu iki Nikandros olduğunu ileri sürmektedirler. (bk. Easterling ve Knox 1985, 602).

[169] *Homerik Hymnos* III, 40.

[170] Allen ve Sikes 1904, *Hymnos* 3 satır 40' a yorum.

[171] Nikandros, *Theriaka* 958.

kullanılmış olmalıdır[172]. Nikandros'un *Theriaka* adlı eserine geç dönemde yapılmış yorumlarda da (*scholia*) aynı sıfat kullanılmıştır (**T 19** ve **T 20**).

Yine Homerik *hymnos*'lar içinde yer alan Artemis için yazılmış bir *hymnos*'da, Klaros ἀμπελόεις sıfatı ile nitelendirilmektedir (**T 2**)[173]. Bu sıfat "asmalarla kaplı, bağlar açısından zengin" anlamındadır[174]. M. S. 5. yüzyılda eser vermiş olan grammerci Hesykhios da Klarios'un "asmalarla kaplı" anlamına geldiğini söylemektedir (**T 90**)[175]. Bugün bu görünümden uzak olsa da anlaşılan antik dönemde çevresi dişbudak koruluğu ile kaplı Klaros'un etrafındaki tepelerde de üzüm bağları vardı. Klaros'un içinde bulunduğu vadi, bugün artık yüzeysel olarak kurumuş olsa da kuzeyden gelen ve doğuda ve batıda yer alan dağ yamaçlarından topladığı suları Notion'nun bulunduğu tepenin eteklerinde denize ulaştıran Ahmetbeyli Deresi (eskiden Avcıçay) tarafından sulanmaktadır. Bu küçük derenin de antik dönem yazarları tarafından Klaros ve Kolophon'la ilişkili olarak özellikle anlatıldığı görülmektedir. Bu dere ile ilgili en ayrıntılı bilgi Pausanias'da bulunmaktadır. Pausanias 7. 5. 10'da İonia'daki en soğuk nehir olan Ales'in Apollon'un koruluğundan fazla uzak olmadığını belirtmektedir (**T 46**). Başka bir paragrafında ise şunları söyler: *"Ben, güzel bir havaya sahip arazilerde akan ve yazın içince ve içinde yıkanınca insanı ferahlatan sulara sahip olan, kışın ise zahmet çektirmeyen sulara, soğuk akıntılar diyorum.....Kolophon'daki Ales'in soğukluğu mersiye (elegiak) şairlerinin dizelerinde bile seslendirilmiştir"* (**T 47**). Plinius, Halesus (Ales) nehrinin iç kısımdaki Kolophon'un yanından geçtiğini belirtir (**T 33**). Bizans Dönemi'ne ait Anakreon şiirlerinin toplandığı *Anacreontea* adlı eserde (**T 94**) geçen *"fakat Klaros'da dere kenarındakiler, Phoibos Daphnephoros'un konuşturan suyundan içip, çılgın çığlıklar atarlar"* şeklindeki ifade de Klaros kehanet merkezinin bir dere (Ales) kenarında yer aldığına işaret etmektedir. Öte yandan Klaros kehanet merkezinden söz eden birçok yazar, burada tanrıya danışma ile su arasında yakın bir bağ bulunduğundan bahsetmektedir. Gerek suyun kehanete danışma prosedüründeki yeri ve buradaki kuyu (**T 32**, **T 35**, **T 65**, **T 92**), gerekse antik

[172] Bu sıfat Nikandros, *The*riaka 291; 881 ve *Aleksipharmaka* 252'de de aynı anlamda kullanılmıştır.

[173] *Homerik Hymnos* 9. 5.

[174] Bk. *LSJ*, s.v. "ἀμπελόεις"

[175] Hesykhios, s.v. "κλάριον"

yazarlarda sık sık sözü edilen Apollon Klarios'un "mağarası" (**T 32**, **T 34**, **T 65**, **T 68**, **T 37**), aşağıda Bölüm VII'de ayrıca ele alınacaktır.

Klaros'un yakınlarında bazı önemli kişilerin mezarlarının bulunduğunu da antik kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bazı yazarlar bu mezarların bulunduğu mevkilerin adını da vermektedirler. Lykophron *Aleksandra* adlı eserinde şöyle yazmaktadır (**T 8)**: "*ve üç martı*[176] *Aleis'den fazla uzak olmayan Kerkaphos açıklığına gömülür*". Bu mevkinin lokalizasyonu henüz yapılamamıştır. Pausanias da İonialı liderlerden Promethos'un gömüldüğü yerin Polyteikhides olarak adlandırıldığını söyler (**T 44**)[177]. Pausanias, aynı paragrafta, Lysimakhos'a karşı yapılan savaşta ölen Kolophon ve Smyrnalılar'ın mezarlarının da Kolophon'dan Klaros'a giden yolun sağ tarafında olduğunu yazmaktadır.

Antik kaynakların Klaros'u Kolophon'a bağlı bir merkez olarak tanımlaması, hatta Apollon Klarios'un zaman zaman Kolophonlu Apollon olarak da adlandırılması ve Klaros'un Notion adı verilen şehrin (?) hemen yanına lokalize edilmesi, bu kehanet merkezinin gerçekte hangi *polis*'e bağlı olduğu sorununu gündeme getirmiştir. Bu sorun uzun yıllardan beri bilim adamları tarafından tartışılmaktadır.

Kolophon'un on iki İon kentinden biri olmasına karşın[178], H. W. Parke'ye göre Notion, aksi yöndeki kuşkulara rağmen on iki Aiol şehrinden biriydi. Ona göre, bu düşüncenin kanıtı Herodotos'un Notion'u on iki Aiol kenti arasında saymasıdır[179]. Aslında Smyrna'dan kuzeye uzanan Aiol kolonilerinin çok daha güneyinde yer aldığı için bu grupta sınıflandırılması ilk bakışta şaşırtıcıdır. Bir Aiol kolonisinin İonia yerleşimlerinin arasında kurulamayacağını bir ilke olarak varsaymak mantıksız olacaktır. Örneğin Phokaia, etrafında Aiol kentleri bulunan bir İon kolonisidir. Diyalekt ve kabile bağları bakımından farklı olan bu iki grup, her ne kadar çoğunlukla Aiolis ve

---

[176] Kalkhas, İdomeneus ve Sthenelos. Lykophron'a göre bu üç kişi Kolophon yakınlarında gömülmüşlerdir.

[177] Picard, Polyteikhides'i Malkacık isimli yere yerleştirir (Sancaklı-Bulgurca yakınlarında bir çiftlik alanı). Ancak bu lokalizasyon kesin değildir; Bk. Picard 1922, 6, not. 3; ayrıca bk. Robert 1936, 164, not. 1.

[178] Herodotos 1. 142. 3-4.

[179] Herodotos 1. 149. 1.

İonia olarak iki farklı bölgeye dağılarak yerleşmiş olsa da, bu düzenleme tamamen sistematik değildi. Notion'un, kelime anlamı 'güneye doğru' olan bir ismi taşıyor olması da belki Aiol kentlerinin en güneydeki olması gerçeğine bağlıydı[180].

Parke'ye göre, eğer Herodotos'un ifadesi dikkate alınmazsa, hata yaptığı da varsayılamaz. Aiol şehirlerinin sayısına ulaşmak için Notion'un da dahil edilmesi gerekir. Onun Ales nehrinin ağzındaki şehirle aynı adı taşıyan başka bir Aiol kentinden bahsettiğini varsaymak akla yatkın değildir. Eğer Notion adında iki şehir olsaydı Herodotos, aynı listedeki Kyme konusunda yaptığı gibi hangisinden bahsettiğini belirli bir ifade kullanarak ayırt ederdi. Aynı şekilde Atina vergi listeleri herhangi bir ayırt edici sıfatı olmayan tek bir Notion'dan bahseder. Parke'nin ifadeleriyle, "öyleyse tek mantıklı varsayım en azından M.Ö. 5. yüzyılda ve kesinlikle daha önceki bir zamandan itibaren birbirinden 15 km uzaklıkta iki Yunan şehrinin var olduğudur; Ales nehrinin ağzındaki Notion ve nehrin yatağının üzerindeki tepelerde yer alan Kolophon. Bu kadar kesin yakınlıktaki konumları ve bir nehir yatağıyla bağlı olmaları bu açıdan son derece özeldi ve antik dünyanın ilgisinden kaçmadı. Aristoteles, *Politika*'da "*şehirler bazen, bir tek şehrin yaratılması için uygun bir toprak parçası yoksa durumları yüzünden çeşitlilik gösterir*" diye belirtir ve bunun ikinci örneği olarak "*Kolophonlular ve Notionlular*" diye alıntı yapar"[181].

Parke, bu iki kentin neden böylesine birbirlerine yakın bir konumda kurulduğunun açıklanamayacağını; bu karanlığın nedeninin de Notion'un kuruluşu hakkında antik kaynakların sessiz kalması olduğunu belirtir. Ona göre Kolophon tarih içersinde Notion'u yutmuş ve onun erken dönem tarihini karartmıştır. Parke'nin bu şehirlerin hangi sırayla kurulmuş olabileceği üzerine yaptığı tartışma, kendisinin bu fikri savunurken ne kadar zorlandığını ortaya koymaktadır: "Hangi şehrin daha önce kurulduğunu tahmin ederken koşulları canlandırmada belli bir zorluk vardır. Eğer Kolophon daha önce kurulmuşsa Kolophonlular'ın nasıl olup da Aioller'in nehrin ağzına varmasına ve onların denize ulaşabileceği en yakın noktayı kontrol eden bir konum almalarına izin vermiş oldukları şaşırtıcı olurdu. Eğer Notion daha önce kurulmuşsa oraya yapılan bir İon yürüyüşüne etkili bir biçimde direnebilmeleri

[180] Parke 1985, 117-118.

[181] Aristoteles, *Politika* 5. 1303 b 9. Parke 1985, 118.

beklenirdi. Kolophon'un kurulmasına rağmen Notion'un hayatta kalmış olması gerçeği bu harekatta Notion'un ele geçirilmemiş olduğunu kanıtlar. Öyleyse geriye ya İonialı yerleşimcilerin kendi iç kısımdaki şehirlerine geçiş hakkı konusunda Aiollerle anlaşma yaptıklarını ya da daha muhtemel olarak oraya aslında diğer nehir yatağından geçerek geldiklerini varsaymak kalır. Kolophon sadece Ales'in yukarı yatağında değil ayrıca biraz daha batıda denize dökülen Astes'in (Tahtalı Çayı) iki kolunu da içine alan havzanın üzerinde yer alır. Bu konumun (Astes vadisinde yer almak) daha önce Myken yerleşiminden bilinen bir bölgeye ulaşmak için Notion'u bir kenara bırakıp başka bir rota sağlamış olması mümkündür"[182].

Parke, Klaros ve Kolophon'un kuruluş efsanelerinde geçen kimi isimlerin kökenleri konusundaki kesinliği hiç bir zaman saptanamayacak olan bazı ipuçlarını da görüşlerine destek olarak sıralamaktadır. O, Teiresias'ın kızı Manto'nun Thebailı olması ve aynı şekilde Mopsos'la kehanet müsabakasındaki diğer kahin Kalkhas'la birlikte Klaros'a gelmiş olan Amphilokhos ile onun arkadaşları Leonteus, Polypoites ve Podalirios'un Aiol kökenli olması gibi Aioller'le bağlantının, daha antik dönemde kaybolmuş olan Notion'un kuruluş efsanelerine dayandığını ileri sürmektedir[183]. Böylece, Notion'un hemen kuzeyinde yer alan Klaros'un Aioller tarafından ele geçirilmiş olması da mantıklı bir görüş haline gelmektedir. Parke, Kolophon'un daha antik dönemde birbirine karışmış kuruluş efsanelerindeki bazı zıtlıkları da kendi görüşleri için kullanmaktadır. Mimnermos'un işaret ettiği Pylos (Elis – Messenia) kökenini[184] ve Kodros oğullarının önderliğindeki kolonizasyonu anlatan Pausanias'ın metninini[185] göstererek, bu efsanelerin muhtemelen İonia şehirlerinin Atina tarafından M.Ö. 6 ve 5. yüzyıllarda kolonileri olarak asimile edilişiyle ilişkili olduğunu ileri sürer. Ona göre Kolophon'da Apatouria bayramının yapılmıyor olması da Kolophon'un Atina kökenli olmadığı konusunda karşı bir görüşü desteklemektedir[186].

---

[182] Parke 1985, 118-119.

[183] Parke 1985, 119.

[184] Bk. **T 4**.

[185] Bk. **T 44**.

[186] Herodotos 1. 147. Parke 1985, 119-120.

Parke, Kolophon'un kara kısmında yerleşmiş, kuzeye ve arazinin iç kısımlarına bakan bir kara gücüne dönüştüğünü[187]; çünkü onun Ales'in ağzını yani Notion'u kontrolü altına alamadığını savunur[188]. O, kentin zengin arazilere sahip olması nedeniyle, pek önemli koloniler kurmadığını, dikkate değer tek kolonisinin İtalya'daki Siris olduğunu belirtir. Lydialılar'la savaş halindeki Kolophon'un[189] bir koloni kurmak için Gyges'in müttefiki olan Delphoi'a başvurmadığını, olasılıkla Klaros'daki kehanet merkezinden bu kolonizasyon için bugün kaybolmuş olan bir kehanet almış olabileceğini ileri sürer[190].

Attika Delos Deniz Birliği'nin yıllık *tribut* listelerinde Kolophon ve Notion ayrı ayrı yer almaktadır. Miletos 5, Ephesos 6 talanton'luk yıllık vergi öderken Kolophon 3 talanton vergi ödüyordu. Notion ise bir talanton'un üçte biri kadar bir vergi ödemektedir[191]. Parke, bu dönemde iki ayrı kent olarak tanımladığı Kolophon ve Notion'un Peloponnesos savaşları sırasında farklı tarafları tuttuğunu belirterek Atinalılar'ın yenilgisinden ve savaşın bitmesinden sonra bile Notion'un Kolophon'dan bağımsız kaldığını ileri sürmektedir[192].

---

[187] Parke 1985, 120. Kolophon'un atlı gücü hakkında bk. **T 24**. Strabon bu paragrafta Kolophon'un deniz gücüne de vurgu yapmıştır. Ancak bu bilgi Parke tarafından dikkate alınmamaktadır.

[188] Arkaik Dönem'in ünlü Miletoslu filozofu Hekataios, Notion'un bir İon şehri olduğunu söylemektedir: Νότιον, πόλις Ἰωνίας (**T 62** = Stephanos Byzantios s.v".Νότιον" (Jacoby 1929, no. 1, Fr. 233). Ancak Parke bu tanımlamanın basit bir coğrafik tanımlama olduğunu ileri sürer, bk. Parke 1985, 244, not. 22.

[189] Gyges'in Kolophon'u ele geçirmesi hakkında bk. Herodotos 1. 14. 4.

[190] Parke 1985, 120. Siris "Lydia yönetiminden kaçan" Kolophonlular tarafından M.Ö. 675 civarında kurulmuş olmalıdır. Bk. Strabon 6. 1. 14. Kolophon'un diğer kolonisi Myrleia ise Hellenistik Dönem'e kadar küçük bir yerleşimdir.

[191] *Tribut* listeleri için bk. Meritt ve diğerleri, *ATL*. Notion ve Kolophon'un vergi kayıtlarını kaydeden yazıtlar için bk. *IG* I³ no. 259-266, 269-273, 279, 280, 283, 289. En erken listelere (M.Ö. 454/3) ait bir fragment için bk. Meritt 1972, 410.

[192] Parke 1985, 123. Parke bu görüşünü, Samos'tan gelen Atina yandaşı sığınmacıları konuk severlikle karşıladıkları için başka kentlerle birlikte Ephesos ve Notion yurttaşlarına da teşekkür etmek için kaleme alınan M.Ö. 403/2 tarihli bir Atina dekretine dayandırmaktadır. Bu dekret için bak. Tod 1949, no. 97 (= *IG* II² 1).

Parke'ye göre sonunda, M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısı içindeki bir tarihte Kolophonlular daha zayıf olan komşularını hakimiyetleri altına almışlardır[193]. Ancak bunun nasıl olduğu antik edebi kaynaklarda anlatılmamaktadır. Sadece M.Ö. yaklaşık 340'ta eser veren Theopompos, Notion'dan "*Kolophon şehrinin önünde uzanan bir yer* (*khorion*)" olarak bahseder[194]. Öyleyse daha öncesinde olmasa da bu tarih itibariyle Klaros tapınağı Kolophonlular'ın eline düşmüş olmalıdır. Kolophonlular M.Ö. 6. yüzyılın sonuna tarihlenen ilk sikkelerine bile Apollon'un başını sembolleri olarak koymuşlardır[195]. Fakat bunun nedeni, onların kontrolü altında olduğunu göstermeksizin sadece Klaros Tapınağı'na yapılmış bir atıf da olabilir. M.Ö. 4. yüzyılın ortalarından itibaren üç ayak sembolü Kolophon sikkelerinde sık rastlanır bir hale gelir ve bu sembol Klaros'ta bu yöntem kullanılmış olmasa bile kehanetle alakalı olduğu için Apollon Klarios kehanet merkezine daha direkt bir göndermede bulunmaktadır. Fakat Klaros'un Kolophon'un kontrolünde bulunduğuna dair kesin en eski kanıt M.Ö. 307-6'ya tarihlenen uzun bir yazıttır[196]. Bu belgedeki ritüel tariflerinde eski agorada, diğer tanrıların yanında Apollon Klarios'a adanmış bir sunak kaydedilmektedir. Her zaman olduğu gibi Athena Polias şehrin koruyucu tanrıçasıdır; fakat bu dönemde Klaroslu Apollon baş tanrı olmuştur. Parke bunun, Klaros'un bu dönemde Kolophon'un arazisine katılmasının bir sonucu olduğunu belirtmektedir[197].

J. de La Genière, Klaros'un Arkaik ve Klasik Dönemler'de Kolophon'un idaresi altında olduğunu ileri sürerek Parke'ye katılmaz[198]. O Klaros'un İon kökenli olmasına bir kanıt olarak Nikandros'un Kreusa'nın oğullarından söz etmesini kaynak olarak

---

[193] Parke 1985, 123.

[194] "Νότιον· ...ὅτι δέ ἐστι χωρίον προκείμενον τῆς Κολοφωνίων πόλεως". Harpokration tarafından aktarılan Theopompos'un bu ifadesi onun *Philippika* adlı eserine ait olmalıdır. Bu eser M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına ait olayları anlatır ve M.Ö. 342-340 yıllarında bitmiş olmalıdır. Theopompos'un fragmenti için bk. Jacoby 1929, no. 115, Fr. 118; Theopompos'un tarihlenmesi konusunda bk. Charneux 1966, 196, not. 2.

[195] Apollon başı tasvirli Arkaik Kolophon sikkeleri hakkında bk. Milne 1941, 31-35.

[196] Bu yazıt için bk. Meritt 1935, 357-397; Robert 1936, 158-168.

[197] Parke 1985, 123.

[198] Bu tartışma için bk. de La Genière 1998a, 253-255.

gösterir[199]. J. de La Genière, Klaros'da ele geçen adak eşyalarının Aiol'den çok İon özellikli olduğunu da ileri sürer. Ayrıca, küçük bir yerleşim olduğu için Notion'un Klaros'u kontrol edemeyeceğini belirtir. O, Kolophon'un M.Ö. 6. yüzyıl gibi erken bir tarihte Klaros'u kontrol ettiği teorisini kanıtlamak için nümizmatik verileri kullanmaktadır. Kolophon sikkelerinde M.Ö. geç 6. yüzyıldan itibaren ön yüzde Apollon başı yer almaktadır[200]; M.Ö. 5. yüzyıldan M.Ö. 4. yüzyıl ortalarına kadar ise arka yüzde bir *kithara* yer alır[201]. M.Ö. 4. yüzyıl ortalarından itibaren arka yüzde üç ayaklar görünmeye başlar[202]. Bu veriler ışığında, J. de La Genière şu görüşü savunmaktadır: "Apollon Klarios'a ait bu sembollerin görünmesi, Kolophon'un Arkaik ve Klasik Dönemler'de resmi olarak Klaros'u koruduğunu gösterir"[203].

Celeste Lovette Guichard, J. de La Genière'nin görüşlerini kesin bir şekilde redderek, Parke'ye katılmakta, hatta Klaros'un Notion'a bağlı bir Aiol kutsal alanı olmasının, bazı durumlarda bu merkeze kehanet danışmaya gelen kentleri bile belirleyecek kadar önemli olduğunu savunmaktadır. Örneğin o, Smyrnalılar'ın Apollon Klarios'a başvurmasının altında yatan gerçeğin Didymalı Apollon'un İonia kökenli olması ile açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre Klaros, Didyma'nın aksine Aiol kökenlidir ve bu nedenle genellikle Yunanlılaşmış barbarlar ve Yunan geleneğine kuvvetli bağlarla bağlı olmayan insanlar tarafından tercih edilmiştir[204].

Lovette Guichard'a göre en azından Aiol ve İon göçlerini takip eden yıllarda Notion'un kutsal alanı sahiplendiğini gösteren bir kaç kanıt da vardır: Klaros Notion'a

---

[199] Bk. Testimonia'da **T 13**.

[200] Milne 1941, 31-35. Periyod I (M.Ö. 525-490). En erken Kolophon sikke tipi için bk. *SNG Kayhan*, 342; *SNG von Aulock*, 1808; *SNG Tübingen*, 2745

[201] Bk. Milne 1941, 36-44 ve 49-56.

[202] Bk. Milne 1941, 59-62.

[203] Bk. de La Genière 1998a, 253-255.

[204] Lovette Guichard 2005, 21. O, görüşünü savunurken şu yorumları da getirmektedir: "Smyrnalılar'ın kutsal alanla akrabalık bağları ve İonia birliğinin üyesi olan Kolophon ile Smyrna kentleri arasındaki müttefiklik nedenleriyle Apollon Klarios'a başvurduğu ileri sürülebilir. Smyrna eskiden bir İon kenti değildi. Aslında, Klaros'a en yakın kent olan Notion ile Smyrna arasında bir yüzyıl kadar eski bir kabilesel (Aiol) bağlantı vardı. Olasılıkla Kolophon'dan önce Klaros'u kontrol eden Notion şehri, İon bölgesinde bir Aiol ileri karakolu idi."

çok yakındır. Kentten 3 km'den çok daha az bir mesafededir. Kutsal alana tek girişi belirleyen *propylon* Notion'a doğrudur[205]. Son olarak Klaros'daki kült aktivitesinin M.Ö. 10. yüzyıla kadar geriye gittiğini gösteren fiziki ve edebi kanıtlara rağmen, Hellenistik Dönem'e kadar kehanete danışmaya ilişkin bu tür bir kanıt yoktur.[206]

Lovette Guichard'ın görüşüne göre, Hellen öncesi dönemde kehanet merkezinin işlevini yerine getirdiğini kanıtlayan delillerin yokluğu için farklı nedenler olabilirse de, Didyma gibi bir İon kehanet merkezi ile Klaros'da ele geçen arkeolojik buluntular arasındaki farklılık[207], değişik ritüel geleneğini işaret ediyor olabilir. Aioller ile İonlar arasındaki asıl ayrışma öğelerini dini ritüeller belirlediğinden, zengin malzemenin azlığını ya da İon merkezi olan Didyma'da bulunanlar kadar geniş ölçekli olmamasını, Klaros'un bir Aiol kutsal alanı olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Kolophon'un Klaros'u her zaman kontrol ettiğine dair hiç kanıt yoktur. Kolophon Klaros'u zaman içinde kendi toprakları arasına katmıştır[208].

N. Şahin ise Notion, Klaros ve Kolophon'un Myken Dönemi'nde kuruluşlarını tartıştığı makalesinde Notion'u ilk Yunan göçlerinden itibaren "Deniz Kıyısındaki Kolophon", "Kolophon Nova", "Güneydeki Kolophon" olarak tanımlar ve Yunan göçlerinin buraya yapıldığını ileri sürer[209]. Ona göre, hem Giritliler, hem Thebailılar hem de İonlar'ın yerleştikleri yer Notion'dur[210] ve Herodotos İonia'da bir liman kenti olan Notion'u yanlışlıkla Aiol şehirleri arasında saymıştır[211]. Mimnermos'un bahsettiği

---

[205] Lovette Guichard, Propylon'un konumu ile ilişkili olarak de La Genière'nin savını şu şekilde eleştirmektedir "İlerde bir gün Kolophon yönünde bir *propylon* bulunacağını iddia eden de La Genière'yi hayal kırıklığına uğratan bir gerçek!"

[206] Lovette Guichard 2005, 22.

[207] Lovette Guichard Didyma'nın M.Ö. 7. yy tabakalarının zengin adaklara sahip olduğunu söyler. Didyma M.Ö. 7. yy adak buluntuları için bk. Gruben 1963, 78-182. Ancak Lovette Guichard'ın bu karşılaştırmayı yaparken, Klaros'un çağdaş tabakalarının buluntularını dikkate almadığı anlaşılmaktadır.

[208] Lovette Guichard 2005, 23.

[209] Şahin 2007.

[210] Şahin'e göre, Mimnermos'un bahsettiği (**T 4**) Kolophon da deniz kenarındaki Kolophon'dur. (Şahin 2007, 330). Mimnermos ise Kolophon'un Pylos'lu Andraimon tarafından kurulduğunu söyler. **T 26** (Strabon 16. 1. 3).

[211] Şahin 2007, 330. Şahin'e göre, Herodotos Notion'u Aiol kentleri arasında sayarken yanılmaktadır ya da belki Herodotos, Aiolis bölgesindeki başka bir Notion'dan söz etmektedir. Bk. Şahin 1998, 13.

Kolophon da "Deniz Kenarındaki Kolophon"dur. Şahin'e göre Parke, Mimnermos'un bu ifadesinden yola çıkarak Notion'un Kolophon'dan önce kurulduğunu ve sonra göçmenlerin kuzeye vadi boyunca Kolophon'un bulunduğu bölgeye yayıldıklarını savunduğunu söyler[212]. Notion'daki Myken yerleşmesinin tiyatronun bulunduğu tepenin kuzey eteklerinde aranması gerektiğini ileri sürer[213]. Şahin, Notion'un Rhakios tarafından M.Ö. 13. yy başlarında, Klaros'un Manto tarafından M.Ö. 13. yy'ın ilk çeyreği içinde ve Kolophon'un da Mopsos tarafından M.Ö. 1250-1220 arasında kurulmuş olduğunu savunmaktadır.

Apollon Klarios kehanet merkezinin Manto ve Mopsos dönemlerinde "Deniz Kıyısındaki Kolophon"a bağlı olduğunu savunan Şahin, Arkaik Dönem'de de Notion'a bağlı olduğu görüşüne katılmaktadır. Bu görüşünü şuna dayandırmaktadır: M.Ö. geç 7. yüzyıldan M.Ö. 4. yüzyılın 3. çeyreğine kadar kullanılan brej bloklarla yapılmış üst üste iki kutsal yolun güneye doğru uzanması ve bu yolun güney ucunda, Polemaios anıtında bahsedilen Arkaik *tripylon*'un yer alması olasılığı[214].

Görüldüğü gibi, Klaros'un bağlı olduğu kentin Kolophon mu Notion mu olduğu sorusu değişik bilim adamları tarafından faklı şekilde cevaplanmaktadır. Klaros kutsal alanının coğrafi konumundan dolayı Notion'la organik bir bağının bulunduğu kesindir. Ancak bu Notion'un Parke ve Lovette Guichard'ın savunduğu gibi Herodotos'un saydığı on iki Aiol kentinden biri olan kentle aynı kent olduğunu savunmak hayli zor görünmektedir[215]. J. de La Genière'nin savunduğu gibi Klaros'da ele geçen buluntular

[212] Şahin 2007, 330; Krş. Parke 1985, 119-120.

[213] Şahin 2007, 331.

[214] Şahin 2007, 332.

[215] E. Doğer, Aiolis'deki Notion'un, Kolophon arazisindeki Notion'dan farklı bir şehir olabileceğini belirterek, Menemen'in güneyindeki Asarlık köyünün hemen kuzeyinde yer alan Boztepe'de saptadığı yerleşmenin Notion olabileceğini belirtir. Ona göre, M.Ö. 5. yüzyıl olayları ile ilişkili olarak antik yazarlar tarafından kaydedilen yerleşme, Kolophon'un güneyindeki Notion'dur. (Bk. Doğer 1998, 29-30) Notion ismi,"güneydeki" ya da "güney rüzgarına açık" şeklindeki anlamı nedeniyle başka bölgelerde de bir yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Örneğin Khios adasında Notion isimli bir liman vardı; Bk. Strabon, 14. 1. 35.

burasının bir Aiol karakterine sahip olmadığını ortaya koymaktadır[216]. Öte yandan, Hellenistik Dönem öncesinde Klaros'la Notion arasında idari bir bağ olduğunu, başka bir şekilde ifade edilirse onların *polis* ile onun idaresi altındaki kutsal alan konumuna sahip olduklarını kabul etmek için de Notion'un bir kent olarak tanımlanması gerekmektedir.

Notion, antik kaynaklarda ilk olarak Hekataios'da "*İonia'nın bir şehri*" olarak geçmektedir (M.Ö. 560-485/75)[217]. Bununla birlikte birçok araştırmacı buradaki "*polis*" tanımlamasının "idari anlamda bir kenti" değil, bir yerleşmeyi şehirleşme açısından tarif eden bir tanımlama olduğunu kabul etmektedir. Notion'dan daha doğrusu Notionlular'dan bahseden M.Ö. 5. yüzyıla ait en önemli kaynak ise Attika-Delos Deniz Birliği'ne ait yıllık vergi listeleridir. Bu yazıtlarda, M.Ö. 454/3[218] - 416/5[219] yılı arasındaki listelerde Kolophonlular'ın ve Notionlular'ın adı ayrı ayrı yazılmıştır. Yıllara göre farklılık gösterse de Kolophon en çok 3 talantonluk *tribut* ödemesiyle diğer İon kentlerine göre hayli az bir meblağ ödemektedir. Notionlular ise başlangıçta bir talantonun 1/3 oranında vergi öderken, bu dönemin son üç yılında yılda 2000 drakhmi vergi ödemektedirler. Bu üç yılda Kolophon'un ödediği miktar ise 500 drakhmiye düşmüştür[220]. Bu listelerde Notionlular Kolophon'dan ayrı bir topluluk gibi görünmektedirler. Ancak, Thukydides Peloponnessos Savaşları sırasında M.Ö. 430 yılındaki olayları anlatırken Notion'u Kolophon'un limanı olarak tanımlamaktadır[221].

---

[216] Klaros'da bugüne kadar Aiol karakterini gösterecek şekilde tipik bir buluntu ele geçmemiştir. Ne Aiol kentlerinde yoğun olarak ele geçen gri monokrom seramikler ne de Aiolis orientalizan stilinde bir kap. Klaros'da ele geçen *kouros* ve *kore* heykelleri gibi Arkaik figürinler de İon stilini yansıtırlar (Apollon Klarios'a sunulmuş olan adak eşyalarının kültürel karakteri aşağıda Bölüm IV'de ele alınacaktır). Öte yandan, Klaros'da bugüne kadar bulunan yerel yönetim tarafından yazdırılmış yazıtlar içinde herhangi bir Aiol öğesine rastlanmamıştır.

[217] Νότιον, πόλις Ἰωνίας (Bk. **T 62** (Stephanos Byzantios s.v. "Νότιον"); Jacoby 1929, no. 1, Fr. 233 (Hekataios).

[218] *IG* I³, no. 259. III. 21-2.

[219] *IG* I³, no. 289. I. 40-41.

[220] Piérart 1984, 169.

[221] Thukydides, 3. 34. 1-4: παραπλέων δὲ πάλιν ἔσχε καὶ ἐς Νότιον τὸ Κολοφωνίων. Bu paragrafın devamında Önce, Lydialı İtamenes ve barbarlar yukarı kenti (Kolophon) ele geçirdiklerinde

Aristoteles ise Kolophonlular ve Notionlular arasındaki durumu, Peiraieus ve Atina ile Klazomenai ve Khyton'da yaşayanların arasındaki duruma benzetmektedir: "*Bazen şehirlerde arazinin tek bir şehrin varolması için uygun olmadığı durumlarda, coğrafi özellikler yüzünden de anlaşmazlık çıkmaktadır. Adadakilerle Khyton'da oturanların anlaşamadığı Klazomenai'daki ve Notionlular'la Kolophonlular arasındaki durum böyledir. Atina'da da halk arasında demokratik görüşlerde birlik yoktur. Peiraieus'ta oturanlar şehirdekilerden daha demokrattırlar*"[222]. Aristoteles'in ifadesinde Notion ve Kolophon halkları iki ayrı *polis*'in vatandaşları gibi değil, bir *polis* arazisini paylaşamayan iki yerleşim halkı olarak tanımlanmışlardır; aynı Atina *polis*'i ve onun limanı Peiraieus ile Klazomenai ve kentten ayrılan muhaliflerin yerleşimi Khyton'da oturanlar gibi[223]. Aristoteles'in anlattığı bu durumun hangi dönemde yaşandığı tam olarak bilinememektedir. Yine tarihi tartışmalı olan bir başka kayıt da, Hellenika Oksyrrhinika'da vardır. Bu metni inceleyen M. H. Hansen ve Th. H. Nielsen'e göre, bu eseri yazan tarihçi, Notion'u şehirleşme anlamında *polis* olarak kullanmıştır ama bu kişi, onun politik anlamda da bir *polis* olduğunu biliyordu[224].

Kolophonlular Notion'a yerleşirler. "*Bundan sonra Atinalı Pakhes, Notion'u Med yanlısı olmayan Kolophonlular'a verir, sonra Atina'dan gelenler yerleşti buraya ve Atina yasalarına göre kolonize edildi. Tüm Kolophonlular toplandığında herhangi bir şehir gibi kuruldu*". Thukydides'in bu ifadeleri Notion'un Kolophonlulaşması'nın başlangıcını anlatıyor gibi görünmektedir.

[222] Aristoteles, *Politika* 5. 1303 b 9-13: στασιάζουσι δὲ ἐνίοτε αἱ πόλεις καὶ διὰ τοὺς τόπους, ὅταν μὴ εὐφυῶς ἔχῃ ἡ χώρα πρὸς τὸ μίαν εἶναι πόλιν, οἷον ἐν Κλαζομεναῖς οἱ ἐπὶ Χύτρῳ πρὸς τοὺς [10] ἐν νήσῳ, καὶ Κολοφώνιοι καὶ Νοτιεῖς: καὶ Ἀθήνησιν οὐχ ὁμοίως εἰσὶν ἀλλὰ μᾶλλον δημοτικοὶ οἱ τὸν Πειραιᾶ οἰκοῦντες τῶν τὸ ἄστυ.

[223] Aristoteles'in bu metninin yorumu ve Klazomenai'daki Kython hakkında bk. Tanrıver 1989, 41-43. Bu dönemde Notion'un Kolophon'un limanı (emporion) olarak değerlendirilmesi konusunda bk. Hansen 1997a, 36 ve Hansen 1997b, 100-101 (Burada Hansen, Kolophon ve Notion arasındaki ilişkiyi Olbia ve onun limanı Borysthenes arasındaki ilişkiye benzetmektedir). Hansen'a göre Kolophon şehir merkezi ve devletin merkezidir bk. Hansen 1977, 59, 65, 83.

[224] Hansen ve Nielsen 2000, 147.

Notionlular M.Ö. 405/6 yılına tarihlenen bir Atina dekretinde de ayrı bir topluluk olarak geçmektedirler[225]. Bu yaklaşık olarak M.Ö. 330'lara kadar Notionlular'dan bahseden son yazıttır. Bu döneme ilişkin tek kayıt daha önce de bahsedilmiş olan Theopompos'da geçmektedir. Theopompos, bu dönemdeki Notion'un "*Kolophon şehrinin önünde uzanan bir yer/kale* (*khorion*)" olduğunu söyler[226]. Geç Arkaik Dönem'den beri sikke bastığı bilinen Kolophon kentinin ise[227], bazı M.Ö. 4. yüzyıl yazıtlarında politik anlamda bir polis olarak geçtiği görülür[228]. Bu yüzyılın sonundan itibaren epigrafik buluntuların Notion ve Kolophon hakkında tekrar bilgi vermeye başladıkları görülmektedir. Notion'un adı tek başına sadece Argos Heraia oyunlarında çağrılan *theoroi*'ları (kutsal elçiler) kaydeden ve biri M.Ö. 330'a tarihlenen iki yazıtta karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonra Notion tek başına yazıtlarda karşımıza çıkmaz.

Kolophon'da ele geçen ve İskender'in ölümünden sonra Antigonos'un isteği ile o dönemde var olan kentle eski kentin bir sur içine alınması projesini kaydeden bir yazıtta bu işlemin tanrıların da işe dahil edilmesini gerektirdiğini belirten şu ifadeler geçmektir: *"Kolophon halkı şu kararı aldı:.... Eski kenti yeni kentle aynı duvar içine almak için, ki eski kenti tanrılar atalarımıza vermiştir ve atalarımız tapınaklar ve altarlar yaparak buraya yerleşmiştir; bu nedenle tüm Yunanlılar arasında ünlü olmuşlardır. Bu derhal yapılmalıdır, gelecek ayın dördüncü günü Apollon rahibi ve diğer rahipler ve rahibeler ve prytanis, boule ile birlikte, bu kararda adı geçenler, eski agoraya gidecekler, bizim için, atalarımız tarafından bırakılmış olan altarlarda, Zeus Soter'e, Poseidon Asphaleios'a, Apollon Klarios'a, Ana Tanrıça Antaia'ya ve Athena Polias'a ve şehrimizde (polis) ve arazimizde (khora) olan diğer tüm tanrı ve kahramanlara dua edecekler, demos'un karar verdiği gibi bir prosesyon ve kurban töreni düzenleyeceklerdir*"[229]. M.Ö. 311-306 arasına tarihlenen bu yazıttan Kolophon'un

[225] *IG* II² 1.48. Bu dekrette Atina halkı, Samos'dan kaçan vatandaşlarını kabul eden Ephesoslular'a ve Notionlular'a teşekkür etmektedir.

[226] Bk. Jacoby 1929, no. 115, Fr. 118 (Theopompos).

[227] Milne 1941, 31-45. Periyod I (M.Ö. 525-490). En erken Kolophon sikke tipi için bk. *SNG Kayhan*, 342; *SNG von Aulock*, 1808; *SNG Tübingen*, 2745

[228] Meritt 1935, 379-380, no. 4. Ayrıca bk. Robert 1936, 166.

[229] Meritt 1935, 359-372, no. 1 (=*SEG* 19, 698); Robert 1936, 158-164.

Apollon Klarios'u sahiplendiği açıkça anlaşılmaktadır[230]. 1922-1925 yıllarında Kolophon'da kazı yapan Amerikan ekibin ortaya çıkardığı bu yazıtı yayınlanmadan önce inceleme fırsatı bulan Picard, yazıtta geçen "*palaia polis*" (eski kent) ifadesinin Değirmendere yakınındaki kenti, yeni kenti de Notion olarak değerlendirmiş ve sözü edilen duvarın bu iki yerleşimi çevreleyen çok uzun bir duvar olduğunu ileri sürmüştür[231]. Ancak L. Robert'in ortaya koyduğu gibi bu duvar Değirmendere yakınındaki Kolophon'un iki parçasını birleştirmektedir ve "*palaia polis*" terimi buradaki daha eski yerleşimi tanımlamaktadır; daha sonraki dönemlerde bu iç kısımdaki Kolophon'u deniz kenarındakinden ayırmak için kullanılan terim ise ἀρχαία'dır ("eski", *LSJ*)[232]. M.Ö. 4. yüzyılın sonundan itibaren böyle bir ayrım yapılması gerekmiştir, çünkü bu dönemde Kolophon ile Notion arasında bir *sympoliteia* anlaşması imzalanmış ve bu iki yerleşim bir *polis*'in iki parçası olmuşlardır. Ele geçen bir çok dekret, kararların bu anlaşma uyarınca (κατὰ τὴν συνθήκην) her iki kentte de oylandığını kaydetmektedir[233]. Bu tarihten itibaren M.Ö. 2. yüzyılın içlerine kadar, iç kısımdaki Kolophon'da oturanlar "Eski Kolophonlular"[234], Notion'dakiler ise "Deniz Kenarındaki Kolophonlular"[235] ya da "Notion'da (oturan) Kolophonlular"[236] olarak

---

[230] Kolophon halkı şehrin sınırları genişleyeceği için tanrılarla bir anlaşma yapması gerektiğine inanıyordu ve Bu arada şehirdeki tanrılarla arazideki tanrılar arasında bir ayırım yapmıyordu. Anlaşma bütün tanrılarla yapılmaktaydı. Çünkü Yunanlılar'da bütün arazinin (kent de dahil) tanrılara ait olduğuna inanılırdı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Cole 1995, 296-297.

[231] Picard 1922a, 635 ve 724.

[232] Robert 1936, 158-159, not. 6.

[233] Bu ifade ilk defa M.Ö. 4. yüzyılın sonuna tarihlenen bir yazıtta geçmektedir (Meritt 1935, 377-379, no. III). Bu konuda bk. Robert 1936, 165-166; Robert 1962, 54-70, özellikle 62. Ayrıca bk. Étienne ve Migeotte 1998, 150-151; Collas-Heddeland 2003, 140-141.

[234] Kern 1900, no. 53, satır 75-79 (M.Ö. 205/4-201): Κολοφώνιο[ι οἱ τὴν] ἀρχαίαν πόλ[ιν οἰκ]οῦντες; Engelmann ve Merkelbach 1973, no. 506: Κολοφωνίοις τοῖ]ς οἰκο<ῦ>σι τὴν ἀρχαί[αν πόλιν Κολοφῶνα·

[235] Κολοφώνιοι ἀπὸ θαλάσσης (Kern 1900, no. 53, 1, 78-79.); Κολοφώνιοι ἐπὶ θαλάσσηι (Macridy ve Picard 1915, 36-37.) Bu konuda ayrıca bk. Holleaux 1906, 349-359.

[236] Κολοφώνιοι οἱ κατοικοῦντες ἐν Νοτίωι (Étienne ve Migeotte 1998, 144-145, satır 38-39.

tanımlanmıştır. Notion'a yerleşen Kolophonlular ifadesi Apameia Barışı (M.Ö. 188) dönemini anlatan Polybios ve Livius'dan da bilinmektedir[237].

M. Ö. 5 ve 4. yüzyıl kaynaklarına bakıldığında Notion ve Kolophon'un birbirinden bağımsız iki kent olamadıkları anlaşılmaktadır. Bazen Kolophon ve Notion tek bir *polis* olarak görünür (iç kısımda merkez ve Notion'da liman): fakat bazen de iki bağımsız *polis* (politik anlamda) olmuşlardır, ama kimi zaman ise büyük *polis* Kolophon bağımlı *polis* Notion'u kontrol etmektedir.

Hellenistik Dönem'de gitgide iç kısımdaki Kolophon'un önemi azalırken Deniz Kenarındaki Kolophon'un önemi artmaya başlamıştır ve sonunda artık Roma Dönemi'nden itibaren Notion adı yazıtlarda tamamen ortadan kalkmış ve sadece Kolophon adı kalmıştır ve bu da Deniz Kenarındaki Kolophon'dur. Artık Arkhaia Kolophon da önemini yitirdiği için "Deniz Kenarındaki" tanımı bırakılmıştır[238]. Notion'un adı artık Kolophon'dur. Pausanias, Plinius, Aelius Aristides, İamblikhos, Ephesoslu Ksenophon ve Strabon'un yaşadığı dönemde Kolophon kenti Ales nehrinin denize döküldüğü yerdeki eski Notion'dur.

Hangi kente bağlı olursa olsun Klaros aynı Didyma gibi kendini kontrol eden şehrin dışında (extramural) yer alan bir kutsal alandır. Aristoteles şehir arazilerinin bir bakışla görülebilir yerler olmasının askeri korunma için önemli olduğunu söylemektedir[239]. Bununla birlikte bu ideala aykırı olarak, yerleşimlerden tepelerle ayrılan alanlarda kurulmuş kutsal alanlar da vardır. Klaros'daki Apollon kutsal alanı, aynı Kleonai'da yer alan Nemea'daki Zeus, Epidauros'daki Apollon Maleatas, Akraiphia'daki Ptoieus gibi uzaklardan bile görülebilen, diğer bir deyişle Aristoteles'in ideal olarak tanımladığı bir konuma sahiptir[240].

Kutsal alanlara, özellikle kent dışında yer alanlara uzun ya da kısa bir kutsal yolla ulaşılıyordu. Bu yolların başlangıcında tören yürüyüşünü başlatan bir kurban töreni yapılmaktaydı. Örneğin, Didyma'ya uzanan tören yürüyüşü Miletos'da Delphinion'da

---

[237] Polybios 21. 48. 4: Κολοφώνιοι οἱ τὸ Νότιον οἰκοῦντες; Livius 38. 39. 8: Colophonii qui in Notio habitant.

[238] Parke 1985, 126.

[239] Aristoteles, *Politika* 7. 5. 2. 1327 a.

[240] Kutsal alanların konumlanması konusunda bk. De Polignac 1995, 34, not. 2

başlıyordu. Ancak ne Kolophon'da ne de Notion'da Klaros'a doğru yapılacak tören yürüyüşünü başlatmak için kurban adanacak özel bir kutsal alan bilinmemektedir. Bununla birlikte Kolophon'dan Klaros'a uzanan yaklaşık 15 km uzunlukta bir yol vardı. Bu, kentten güneybatıya doğru Ales nehrinin vadisinden aşağıya doğru inen bir yoldu. Bu belki de kutsal alana değil Notion'a uzanıyordu[241].

Notion'dan Klaros'a uzanan yol ise en fazla 2 km uzunluktadır ve Notion'un yer aldığı tepeden başlayarak Barbardon Dağı'nın (Gallesion) batı eteklerine yayılmış *nekropolis*'ten geçerek düz verimli vadinin kenarında ilerler[242]. Ales nehri, büyük bir olasılıkla antik dönemde de bu yolun batısından geçiyordu. Bu kısa yola ait antik döşeme ya da yol yüzeyine ilişkin bir buluntuya henüz rastlanamamıştır. *Propylon*'un önünde bile bu yola işaret edecek bir bulgu yoktur.

Klaros, her ne kadar şehir dışında yer alıyor olsa da, etrafında bir yerleşim de yer alıyor olmalıdır. Nitekim Nikandros, Klaros'da bir köy (şehircik) bulunduğuna işaret eder (**T 12**)[243]. Bununla birlikte, kazılarda böyle bir yerleşimin varlığı ya da büyüklüğü ile ilişkili bir buluntu ele geçmemiştir. Didyma'da böyle bir köy yerleşiminin varlığı hem Strabon'dan hem de bazı yazıtlardan bilinmektedir[244]. Delphoi'da da Krisa adında bir yerleşim bulunmaktaydı. Ancak bu aslında kutsal alanın bir eklentisi şeklinde gelişmişti. Burada oturanlar olasılıkla Delphoi'daki kutsal alanda görev yapanlardan oluşuyordu[245]. Olasılıkla Didyma ve Klaros'daki köyler de Delphoi'daki Krisa gibi, kutsal alanda hizmet gören insanların yaşadığı yerlerdi[246].

Klaros'un neden bu konumda yer aldığı, yani şehir dışında kurulmuş olmasının anlamı ve nedenlerinin neler olabileceği de önemli bir konudur. A. Laumonier, Didyma'nın Miletos'dan uzak bir alanda yer almasını erken Kar etkisi ile açıklamak

---

[241] Lovette Guichard 2005, 43. İç kısımdaki Kolophon'dan Klaros'a uzanan yol ve bu yolun kenarındaki anıt mezarlar hakkında Pausanias 7. 3. 4 (**T 44**). Ayrıca bk. Schuchhardt 1886, 388 (harita) ve 415; Bean 1992, 168.

[242] Notion - Klaros arasındaki yol hakkında bir görüş için bk. Rougetet 1992, 101.

[243] Nikandros, *Theriaka* 958 B.

[244] Strabon 14. 1. 5. Yazıtlar için bk. *Didyma* II, no. 297 ve 312; *CIG*, no. 1879. Bu konuda bk. Günther 1971, 115-116; Lovette Guichard 2005, 43

[245] Dietrich 1992, 43.

[246] Lovette Guichard 2005, 44.

ister. Çünkü, Kar kültüründe dini merkezler genelde extramural bir konuma sahiptir[247]. Bu Klaros için de düşünülebilir[248]. Buna karşın Yunan kehanet merkezlerinin bir çoğu da extramural konuma sahiplerdir: Lebadeia'daki Trophonios, Dodona'daki Zeus ve Ptoos'daki Apollon kehanet merkezleri gibi. Öte yandan Yunan dünyasında birçok tanrı ve tanrıçanın kutsal alanı şehir merkezlerinin uzağındadırlar: Örneğin, Argos, Samos, Megara, Korinth (Perakhora), Pisa ve Elea'daki (Olympia, Zeus'la birlikte) Hera; Akraiphia (Ptoon), Megara (Tripodiskos), Khios (Phanai) ve Miletos'taki (Didyma) Apollon; Atina (Sunion, Athena ile birlikte), Korinth (İsthmia) ve Kalauria'daki Poseidon; Kleonai'daki Zeus (Nemea) ve Aigina Aphaia kutsal alanları şehirlerin *khora*'sında kurulmuşlardı[249]. Lovette Guichard'a göre antik edebi kaynaklar, Delphoi'un da kırsal bir merkez olduğunu işaret eder[250]. Nitekim Apollon *hymnos*'u Apollon'un burayı sakinliği, ulaşılmazlığı ve korku verici bir yer olmasından (insanlar ve uygarlıktan çok tanrılar için bir cennet) dolayı seçtiğini anlatır[251]. Klaros da başka kutsal alanlar gibi kent dışındadır; ama bunun nedeni belki de kurulmuş olduğu yerin Yunan öncesine giden kutsallığından kaynaklanıyordu.

F. de Polignac, kutsal alanların kırsal konumunun politik, dini ve sosyal yönlerden anlamını araştırmıştır. O, Didyma'nın Miletos'un *khora*'sının kenarında yer alan bir kutsal alan olarak Miletos topraklarının sınır taşı işlevini gördüğünü ileri sürer. Aynı şekilde Klaros da Kolophon *khora*'sının dış kenarında yer almaktadır. De Polignac bir şehir ile onun kırsalında yer alan kutsal alanları arasındaki ilişkiyi, o şehrin arazisinin kontrolünü korumak ve vurgulamak fikrininin üzerine dayandırır[252]. Bu görüşten

---

[247] Laumonier 1958, 258-290.

[248] Pausanias, Kolophon arazisinin Yunanlılar'dan önceki sakinlerinin Karlar olduğunu belirtmektedir. Bk. **T 44**.

[249] De Polignac 1995, 22

[250] Bk. Pausanias 10. 5. 5. Buna karşın de Polignac, Delphoi'daki en erken Apollon kutsal alanının yerleşimin tam merkezinde yer aldığını belirtmektedir. M.Ö. 7. yüzyılda kutsal alanndaki Rhodoslu Süvariler anıtının yakınında evler bulunuyordu. *Peribolos* duvarı M.Ö. 600-590 civarında inşa edilmiştir. Sonradan kutsal alan büyüdüğünde yerleşim güneye ve kuzeye doğru itilmiştir. Bk. de Polignac 1995, 22, not. 26.

[251] Lovette Guichard 2005, 44. *Homerik Hymnoi* III (Apollon), satır 245-300.

[252] De Polignac 1995, 34.

hareketle, Kolophonlular'ın, Klaros'u topraklarının gücünü ve zenginliğini temsil eden bir yer olarak gördüğü söylenebilir. Öte yandan, Klaros'un kırsal arazide, şehir dışında yer alması aynı başka kehanet ocakları gibi olasılıkla onun kehanet merkezi olmasından kaynaklanmaktaydı[253].

Birçok bilim adamı kutsal alanların kırsal alanda yer alması durumu ile insanlar ve tanrılar arasındaki iletişim arasındaki bağlantıyı açıklamaktan kaçınmaktadır. Çoğunlukla, kırsal kutsal alanların nasıl bir kontrol mekanizması ya da tarafsız yerler olarak işlev gördükleri üzerinde durmaktadırlar[254]. Lovette Guichard'a göre, şehirden uzak konum, hem şehre başka şehirlerle antlaşmalar geliştirebileceği bir alan, hem de sivil yöneticilerin politik uygulamaları için Apollon'un onayını sağlamıştır. "Extramural" konum bu anlamda, uygarlıktan uzak olmaktan çok bir şehrin politik etkisinden uzaklık anlamına gelmektedir. Kolophon, Klaros'u kontrol ediyor olabilir, ama kutsal alan kendi işlevini bağımsız olarak yerine getirerek şöhretini arttırmayı bilmiştir[255].

De Polignac, bir extramural kutsal alanın medeni ve vahşi alan arasında bir sınır rolü oynadığını belirtir. Ona göre "Extramural kutsal alan, ne olduğu bilinmeyen, düzensiz ve kısa ömürlü herşeyin, normal dışı ilişkiler tarafından baskı altına alınan ve kurumsal olmayan zorbalık ve hilekarlığın etkisi altındaki her yerin yaşam bulduğu alanın karşısına dikilmiş sembolik bir korunma duvarı görünümündedir: insan ve tanrı arasındaki (yasak hayaller, cinnet geçirten olaylar gibi), insanların kendi aralarındaki (insan sevmeme, erkek sevmeme, kadın sevmeme, kontrolsüz kızgınlık halleri, insan yeme ve cinsel vahşet gibi) ve insanlar ile hayvanlar arasındaki (avcılık gibi) hoşgörüsüz ilişkiler gibi normal olmayan ilişkiler"[256].

De Polignac'ın bu görüşü, Klaros'un ve başka kehanet merkezlerinin şehir dışında yer alma konumunun, kehanetin gerekleri ile nasıl bağlantılı olduğunu anlamaya yardım etmektedir. Kehanet merkezleri, doğanın kaotik ve vahşi dünyası ile kendilerini kontrol eden şehirlerin organize olmuş, akılcı dünyası arasında aracılık ederler. İnsanların alanı

[253] Lovette Guichard 2005, 45.

[254] Bu konuda özellikle şu eserlere bakılabilir: Green 1989, 91-111; Morgan 1993, 28-29.

[255] Lovette Guichard 2005, 45.

[256] De Polignac 1995, 36

ile tanrıların alanı arasındaki bağlantı yeri olma konumuna sahip olan kehanet merkezleri birbirine zıt iki dünyaya iki tarafın da kabul edeceği dini törenler vasıtasıyla bir biraraya gelme alanı sunarlar[257].

Extramural kutsal alanlarda insanlar ve tanrılar arasında karşılıklı etkileşimin gerçekleştiği bir yer için gerekli olan ve belli bir ihtiyaca dayanan farklı tipte dini ritüeller de gerçekleştiriliyordu. Örneğin, Brauron'da ve Sparta'da Artemis'e ait extramural kutsal alanlarda, kızların erginlenme törenleri gerçekleşiyordu. Bu törenlerde, şehir tarafından temsil edilen medeniyet ve tanrılar dünyası arasındaki sınırı işaret eden bir yerde, genç insanların yaşamın bir döneminden başka bir dönemine geçişleri sağlanıyordu[258]. J. de La Genière de Klaros'da Artemis altarının yakınında M.Ö. 6. yüzyıl tabakalarında ele geçen ve kızları temsil eden adak heykelciklerinin Klaros'da da küçük kızların erginlenme törenlerinin yapıldığını gösterdiğini ve bunun Artemis Klaria ile Artemis Brauronia'nın işlevleri arasında bir benzerlik olduğuna işaret ettiğini belirtir[259]. Ayrıca, Apollon tapınağının güneyinde bulunan bir *khous* bothrosunun burada Dionysos onuruna kutlanan Anthesteria bayramları ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir[260]. Öte yandan Apollon'un gençlerin topluma kabul edilmesi törenleri ile ilişkili olduğu da bilinmektedir[261]: Sparta'da Apellaios ayında gençlerin olgun erkekler toplumuna kabul töreni Apollon gözetiminde yapılıyordu[262] A. Brelich, Apollon ile *kouros*'lar arasındaki ilişki hakkında, Apollon'un delikanlılığa ulaşma ve erinme ile ilgisine dikkat çekmektedir[263]. Ducat'a göre Apollon'nun gençlerin topluma

[257] Bu konuda bk. Lovette Guichard 2005, 47.

[258] Lovette Guichard 2005, 47.

[259] Bk. de La Genière 1988a, 255.

[260] Bk. Şahin ve diğerleri 2003, 84-85; Şahin ve diğerleri 2004, 78.

[261] Harrison 1912, 441. Graf da Atina'da Apollon Delphinios'un erginlenme töreniyle ilişkili olduğunu kabul etmektedir (Graf 1979, 2-22). Bu konudaki tartışmalar için bk. Versnel 1989, 49-50, 54. Versnel Apollon'u da, Dionysos, Hermes, Poseidon, Artemis ve diğer bazı tanrılarla birlikte "erginlenme tanrıları" içinde değerlendirilmektedir (bk. a.g.e., 54). Apollon'un Atina'daki erginlenme törenleri ve gençlerin büyümesi ile ilişkisi için bk. Parker 2006, 436-437.

[262] Burkert 1975a.

[263] Brelich 1969, 448-449.

kazandırılması fonksiyonunu, *polis*'in gelişmesi ile M.Ö 8. yy sonu ile 7. yy başında kazandığı söylenebilir[264].

Su da medeniyetten uzak bir yer olarak Klaros'un şekilenmesinde rol oynamış olmalıdır. Denize çok yakın bir konumda olan Klaros, Ales ve ona birleşen kollar tarafından da çevrelenmişti[265].

Klaros'u çevreleyen dişbudak koruluğu öncelikle doğal peyzaj içinde bir işaretleyici olarak rol oynuyordu. Vadi içinde yükselen bir ağaç grubu, kutsal yoldan yürüyenlerin dikkatlerini hemen çekmiş olmalıdır. Bu koruluk, bir vaha gibi, onların ulaşmayı istedikleri yere geldiklerini gösteriyordu. Bu koruluk aynı zamanda *temenos* duvarına sahip olmayan kutsal alanın çevresinde gözenekli bir engel de teşkil etmekteydi. Koruluk kutsal alanın sınırlarını belirleyen bir *temenos* duvarı işlevine de sahipti. Ancak kesintisiz bir duvar gibi içeri girişe engel olmuyordu. Bununla birlikte, bu birisinin herhangi bir noktadan kutsal alana girebileceği anlamına gelmemektedir. Koruluğu oluşturan ağaçlar olasılıkla, kutsal alana ulaşan birkaç geçişe ziyaretçileri yönlendiriyordu. Bu geçişlerden birisi de *propylon*'a yönlenmiş olmalıdır[266].

2- GEÇ BRONZ ÇAĞDA KLAROS: KEHANET OCAĞI'NIN ÖNCÜSÜ KUTSAL MAĞARA?

Klaros'un kuruluş efsanesi birçok bilim adamı tarafından tarihi bir gerçek olarak kabul edilse de, kutsal alanda bugüne kadar bu efsanelerle çağdaş olabilecek bir tabaka saptanamamıştır. Klaros ve yakın çevresinde Demirli Mağara dışında bugüne kadar Geç Bronz Çağı'na tarihlenecek tabakalar ya da belli bir kontext buluntu yokken, iç kesimdeki Kolophon'un yakınlarında farklı alanlarda Geç Bronz Çağ yerleşimleri ya da mezarları ortaya çıkarılmıştır. Kolophon yakınlarındaki ilk buluntu bir Myken tholos mezarıdır[267]. 1994-2000 yıllları arasında Tahtalı Barajı havzasında gerçekleştirilen

[264] Ducat 1976, 245.

[265] Klaros'da suyun işlevi aşağıda Bölüm VII'de ayrıca ele alınacaktır.

[266] Lovette Guichard 2005, 56-57. Apollon Klarios'un koruluğu Bölüm V'de ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

[267] Bk. Goldman 1923, 68; Özgünel 1996, 3. Kolophon'daki Myken tholosunda bulunduğu söylenen ve British Museum'da saklanan bir bronz kılıç için bk. Sandars 1963, 140, lev. 27, 57. Bridges 1974, 264-

kurtarma kazıları, bu alanın Myken Dönemi'nde yoğun bir yerleşime sahne olduğunu göstermektedir. Kolophon'un kuzeyindeki Bakla Tepe'de ortaya çıkarılan ve Myken seramik buluntuları veren bir Geç Bronz Çağ oda mezarı[268], Kolophon'a daha yakın bir mesafede yer alan Kocabaş Tepe'de[269] ve Halil Ağa Tepesi'nde[270] saptanan Geç Bronz Çağı yerleşimleri eski Kolophon'un bu dönemi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eski Kolophon'un Kocabaş Tepe'de olduğu ileri sürülmüştür[271]. Ancak N. Şahin, Geç Bronz Çağ Kolophon'unun Halil Ağa Tepesi'ne yerleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır[272].

Klaros'un 500 metre kadar kuzey/kuzeydoğusunda, yarın güneye bakan yüzünde yer alan Demirli Mağara'da da (bk. **Lev. II**) Prehistorik malzemenin varlığı rapor edilmiştir. Klaros'un lokalizasyonu kesin olarak yapılmadan önce, kehanet merkezinin bu mağara olduğu düşünülmüş, ama tapınağın mağara benzeri bodrum katı ortaya çıkarıldıktan sonra da, bu mağaranın, tapınak kurulmadan önceki kehanet alanı olabileceği savunulmuştur. Klaros kehanet ocağı ile mağara arasındaki bağlantı, kutsal alanın kesin lokalizasyonu yapılmadan çok önce Schuchhardt tarafından kurulmuştur. Schuchhardt, kehanet ocağını bu mağaraya lokalize etmiştir[273]. Kutsal alanda ilk kazıları başlatan Macridy Bey ve çalışma arkadaşı Picard ise ilk kehanetin bu mağarada yapılmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Mağara'da kısa bir araştırma yapan Picard ve Macridy[274], burada M.Ö. 3. binden Roma Dönemi'ne kadar uzanan döneme ait seramik

266, lev. 52. Mee 1998, 140. Öte yandan Kolophon arazisinde, Geometrik Dönem'e ait buluntular da Klaros dışında sadece Kolophon'da ele geçmiştir. Kremasyon mezarlarda ele geçen bu seramikler M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenmektedir. Kolophon'da 1922 yılında gerçekleşen bu ilk kazıda ele geçen malzemelerin büyük çoğunluğu Yunan işgali döneminde kaybolmuştur. Kolophon kazısının tarihi ve arkeolojik kazı raporu için bk. Holland 1944, Myken ve Geometrik Dönem buluntuları için özellikle 91 ve 93, 137 v.d.

[268] Erkanal ve Özkan 1999, 14-16, res. 11-12. Bu mezarda ele geçen Geç Hellas III B (M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısı) Myken seramiklerinin tarihi, Şahin'e göre, Mopsos'un Kolophon'u kurduğu döneme denk düşmektedir; bk. Şahin 2007, 332.

[269] Erkanal ve Özkan 1999, 17, 42.

[270] Şahin 2007, 333.

[271] Erkanal ve Özkan 1999, 17.

[272] Şahin 2007, 333.

[273] Schuchhardt 1886, 431.

[274] Picard ve Macridy 1915, 39-41.

parçaları saptamışlardır. Onları bu mağarada araştırma yapmaya iten neden köylülerin onlara "labirent" gibi bir mağaradan söz etmiş olmalarıdır. Bu mağarada bir insanın yolunu bulması çok zordur. Nitekim onlar, mağaraya girdiklerinde, geri dönerken çıkış yolunu bulmak için dikitlerin oyukları arasından bir iple geçerek mağaraya girmişlerdir. Anlaşılan mağara, bu fiziksel özellikleri ile Hellenistik tapınağın bodrum kat geçitlerini hatırlatmaktadır. Picard ve Macridy'nin öne sürdüğü bu muhtemel bağlantı, J. de La Genière tarafından reddedilmektedir. Ona göre, akıl ve ışığın tanrısı asla rutubetli ve karanlık bir mağara ile ilişkili olamaz[275]. Mağarada şimdiye kadar bilimsel bir çalışmanın gerçekleşmemiş olması, mağaranın kutsal alan ya da kehanetin yapıldığı bir yer olarak kullanılıp kullanılmadığı konusunun karanlıkta kalmasına neden olmaktadır.

Bu mağaranın Ana Tanrıça kültü ile ilişkisi olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü, Th. Macridy, Notion'da kazı çalışması yürütürken bir köylü tarafından kendisine bir stel parçası getirilmiştir. Bu steli getiren kişi, bunu mağaranın yakınındaki yamaçlarda bulunan tarlasını temizlerken bulduğunu söylemiştir. 0.23 x 0.23 metre ölçülerindeki bu stelin üzerinde ayakta, *khiton* giyen bir Kybele figürü yer alır. Sol elinde bir *tympanon* vardır (**Lev V, 1**). Tanrıçanın sağ tarafında ise dört ayaklı bir hayvan bulunmaktadır; solundaki hayvan korunmamıştır[276]. Bu stel, Demirli Mağara ve Kolophon'daki Meter Antaia kültü ile birlikte, bu bölgede Prehistorik Dönem'den itibaren bir Ana Tanrıça kültünün varlığının kanıtı olarak gösterilse de, hem stelin mağara ile ilişkisi kesin değildir, hem de steli Hellenistik Dönem'den önceye[277] tarihlemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, mağaranın Ana Tanrıça tapımına ait bir "kült mağarası"[278] olduğu kanıtlanırsa, Klaros kehanet ocağının da Delphoi gibi Ana Tanrıça tapımının Apollon tarafından ele geçirilmesine sahne olduğu düşünülebilir. Öte yandan, Notion'un hemen batısında, deniz kenarında da bir mağara bulunmaktadır. G. E.

[275] Bk. De La Genière 1992b, 15. J. de La Genière'nin tanrının kehanet veren kimliğinin hem Klaros'da hem de başka merkezlerde khthonik bir karakteri olduğunu göz ardı ettiği de ortadadır; bu konuda bk. Lovette Guichard 2005, 76.

[276] Macridy 1912, 57, fig. 26. J. de La Genière'e göre bu hayvan belki bir yaban domuzudur; bk. de La Genière 1992b, 15.

[277] Tarihleme için bk. de La Genière 1992b, 15.

[278] Gallesion dağının kuzey tarafında olasılıkla Meter Gallesia'ya adanmış bir kült mağarası saptanmıştır. Bu mağara hakkında bk. Ekin Meriç 2007.

Bean'in tanımlamasıyla, genişlik ve derinliği 15 metre, yüksekliği 3,5 metre olan bu mağaranın içinde zayıf da olsa bir su kaynağı vardı. Bu pınarın üzerinde bir kemer yer alırken çevresinde bir takım nişler açılmıştı. Bean'e göre mağaranın kutsal bir niteliği vardır. Ancak, daha onun ziyaret ettiği 1963 yılında mağara bir çöplüğe dönüşmüştür[279]. Eğer, efsanelerden yola çıkarak Manto'nun gözyaşlarından oluşan bir kehanet ocağı aranacaksa, bu mağara da adaylardan biri olarak kabul edilebilir.

3- ARKEOLOJİK BULUNTULAR IŞIĞINDA KUTSAL ALANIN KURULUŞU: PROTOGEOMETRİK VE GEOMETRİK DÖNEMLERDE KLAROS

Klaros kutsal alanında gerçekleşen en erken mimari çalışma, 2003 ve 2004 yıllarında Hellenistik tapınağın batı krepisinin önünde açılan açmada saptanmıştır. 2003 yılında tapınağın önünde ve 2004 yılında yuvarlak sunağın altında, açmanın en alt seviyesinde (deniz seviyesine göre – 0.63 ile -0.71 metre) ortaya çıkarılan anakayanın belli bir şekilde düzeltildiği görülmüştür (**Lev. V, 2**)[280]. Bu düzeltmenin ne tür bir yapılaşma ile ilişkili olduğu anlaşılamamış olsa da, bu alandaki ilk kültür tabakasına düzgün bir zemin sağladığı açıktır. Bu düzeltilmiş anakaya ile, daha üst seviyede ortaya çıkarılmış olan yuvarlak sunağın oturma düzlemi arasında 0.40 metre kalınlığında kül, yanmış ve yanmamış kemik parçaları ve arkeolojik buluntular içeren bir dolgu mevcuttur. Bu dolgu içinden ele geçen buluntular, Klaros'daki en erken tabakanın tarihlenmesine olanak vermektedir[281]. Öte yandan, bu tabakanın en üst seviyesinde 2007 yılında ele geçen elle çizilmiş konsantrik daire bezemeli üzengi kulplu kap parçası (?) (**BE 108**) ile üst seviyede yer alan yuvarlak sunak içinde M.Ö. 7. yüzyıl malzemesi ile karışık bir şekilde ele geçmiş olan iki bronz bıçak , keman yayı formlu iki fibula (**BH 6-**

[279] Bean 1995, 170.

[280] Krş. Şahin ve diğerleri 2005, 293.

[281] Erken Protogeometrik Dönem'e tarihlenen oinokhoe için bk. katalog no. **BE 121**. Klaros'daki en erken tabakanın tarihi konusunda bk. de La Genière 1992a, 197; de La Genière 1998a, 237; de La Genière 1998b, 392-393; de La Genière 2003, 198.

7) ve bir taş balta (**BG 1**), daha erken bir tarih verebilirler[282]. Fibula, Myken Dönemi'nden Protogeometrik Dönem içlerine kadar kullanılmış bir tiptedir[283]. Asıl ilginç buluntular bronz bıçaklardır (**BG 26-27**) . Bunların üzerinde çalışan Verger, bu tip bronz bıçakların Geç Hellas IIIb ve Geç Hellas IIIc Dönemi'ne ait mezarlarda ve yerleşme yerlerindeki tabakalarda ele geçen örneklerden olduğunu ileri sürmektedir. Öte yandan o, bu tip bronz bıçakların Bronz Çağ sonrasında ortadan kalktıklarını belirterek, bu iki buluntunun Klaros'da ele geçen en erken buluntular olduğunu ileri sürer. Ancak o da bıçaklarla çağdaş bir tabakanın yokluğunu kabul eder[284]. Taş balta (**BG 1**), N. Şahin tarafından Halilağa Tepesi'nde ele geçen geç Bronz Çağ baltaları ile karşılaştırılır[285]. Bunlar atalara ait silahlar olarak da tapınağa adanmış olabilir[286]. Elle çizilmiş konsantrik dairelerden oluşan frizlerle bezeli olasılıkla Myken Dönemi'nin tipik formlarından bir üzengi kulplu kaba (Stirrup Jar) ait gövde parçası da (**BE 108**) erken döneme tarihlenebilecek buluntulardandır. Ancak, boya ve kil yapısı Myken vazolarına benzemeyen bu kabın karşılaştırılabileceği benzer bezemeli örnekler Atina'da erken Protogeometrik mezarlarda ele geçmiştir[287].

Klaros'daki bu en erken tabakanın karakteristik malzemesi, buradaki aktivitenin M.Ö. 10. yüzyılın ilk yarısı içinde başladığını ortaya koyar. Ele geçen Protogeometrik seramikler arasında Attika üretimi olanlar da bulunmaktadır (**BE 18**). Bununla birlikte, Protogeometrik malzemenin yakın paralelleri Lefkandi buluntuları arasında yer almaktadır. Bu buluntular, Verger tarafından öne sürülen M.Ö. 8. yüzyıl öncesinde bu alanın su ile kaplı olduğu şeklindeki görüşün doğru olmadığını ortaya koymaktadır[288].

---

[282] Bu malzemelerin dışında M.Ö. 2. bin yıla hiç bir kuşkuya yer vermeyecek bir şekilde tarihlenebilecek seramiklerin ele geçmemiş olması dikkat edilmesi gereken bir ayrıntıdır.

[283] Bk. Verger 2003, 174.

[284] Bk.Verger 2003, 173-174.

[285] Şahin 2007, 331.

[286] Rouse 1902, 318-321; Simon 1986, 258.

[287] Benzer Myken kapları için bk. *Clara Rhodos* VI-VII, 138, mezar no: XLVII (13989-90), 143, fig. 167. Protogeometrik mezar buluntusu için bk. Lemos 2002, fig 3.3. Bu örnekte de Klaros buluntusu gibi konsantrik dairelerin dışı rezerve bırakılmamış, tamamen boyanmıştır. Elle çizilmiş yarım konsantrik daireli kaplar için bk. Lemos 2002, fig 2.2, 2.7, 5.8.

[288] Bk. Verger 2003, 174.

Elimizdeki veriler ışığında Klaros'daki kült aktivitesinin Erken Demir Çağı'nın başlangıcında başlamış olabileceğini söylemek mümkündür. Bu durumda Yunan pantheonuna sonradan katılmış olan Apollon'un, Klaros'taki kültünün Delphoi ve Delos'tan daha erken bir tarihe gitmesi söz konusu olmaktadır. Ancak, bu iki merkezde kültün daha eskiye gidebileceğini gösteren buluntular da ele geçmiştir. Sonuç olarak, hem Klaros'da kültün başlangıcının, hem de Delos ve Delphoi'da Apollon kültünün ne kadar erken döneme gittiğini anlayabilmek, ancak bu merkezlerde gelecekte yapılacak kazıların sonuçlarına bağlı olacaktır.

3.1 Yuvarlak Sunak

Klaros'da saptanmış olan inşaa edilmiş en erken mimari buluntu, tapınağın hemen doğusunda bir kısmı korunmuş olarak ortaya çıkarılmış olan yuvarlak planlı sunaktır (**Lev. VI-XI**)[289]. Bu sunak yukarıda ele alınan ilk kültür tabakasının üzerine temelsiz olarak oturtulmuştur. Tek sıra halinde dizilmiş, düzgün işlenmiş dikdörtgen formlu kireç taşı bloklardan inşa edilmiş olan bu sunak, yaklaşık olarak 6.30 m. çapında ve 1.22 m. (deniz seviyesinden 0,93/-0,29 m.) yüksekliktedir[290]. Korunan bu yükseklikte üst üste dört sıra blok ele geçmiştir. Bloklar duvara yatay olarak yerleştirilmiştir. Sunağın yuvarlaklığı ise bloklar arasındaki küçük oynamalarla sağlanmıştır. Sunak duvarı örülürken dış yüzünün düzgün olmasına dikkat edilmiş, iç yüzde blokların birbirine uyumuna önem verilmemiştir (**Lev. VII, 1-2**). Bu nedenle, yapının iç kısmında duvar yüzeyi çok düzensiz bir görünüme sahiptir. Duvarın en alt taş sırası yukarıda anlatılan tabakanın üzerine oturmaktadır. Sunağın alt kısmında, kısmen sunak seviyesinde, kısmen de sunaktan daha alt seviyeye oturan bazı iri taşların bir dairenin parçasını oluşturabilecek şekilde dizildikleri saptanmıştır. Bu oluşumun içi ile dışı arasında toprak karakteri ve küçük buluntu durumu açısından bir farklılaşma saptanmamıştır. Bu özellikleri ile bu taşların yuvarlak sunağın tabanı olduğu ve/veya

---

[289] Yuvarlak sunakta Fransız arkeologlar tarafından yapılan kazının sonuçları için bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 182-184 ve de La Genière 2003, 200-203. Bu sunakla ilgili tartışma için bk. de La Genière 1998b, 393-399.

[290] J. de La Genière, altarın yüksekliğinin 1.50 m. olabileceğini düşünmektedir. Bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 183.

belki de aynı zamanda, yay şeklindeki taş dizisinin, daha erken tarihli daire şekilli bir adak yerinin (ateş yakma yeri) etrafını sınırlayan halkanın bir parçası olduğu düşünülebilir. Ancak içi ve dışı arasında malzeme ve toprak farklılığı olmaması ve dairenin güney kısmını oluşturan taşların daha üst seviyede, altarın oturduğu seviyeye oturmaları bu yapının açık bir şekilde anlaşılabilmesine engel olmuştur.

Yuvarlak sunağın içi yoğun bir taş dolgu ile doldurulmuştur. Altarın en alt seviyesine kadar aşağıya inen taş dolgunun arasında hayvan kemiği parçalarına rastlanmıştır. Bu dolgunun arasından ve özellikle tabana yakın kısımlardan yoğun olarak Protogeometrik Dönem'den M.Ö. 7. yüzyılın ortasına kadar geniş bir tarihe ait bronz ve demir buluntular, pişmiş toprak kaplar ve pişmiş toprak boğa ve at figürinlerinden oluşan adak eşyaları ele geçmiştir. En üstü işlenmemiş iri taşlarla tamamen kapatılmış olan yuvarlak sunak, dikdörtgen planlı Arkaik sunak tarafından tahrip edilerek çevrelenmiş ve etrafı dikdörtgen sunağın taş blokajı ile doldurularak tamamen örtülmüştür. Arkaik sunak inşaa edilirken yuvarlak sunağın doğu ve batı bölümleri itina ile sökülmüş ve blokajla adeta yeni sunağın içine gömülmüştür. Sunağın iki duvar yayının doğu ve batı uçları, dikdörtgen sunağın kenar bloklarına dayanmaktadır. Arkaik sunak ile yuvarlak planlı sunağın kuzeybatıda kesiştikleri noktada, yuvarlak sunağın duvar bloklarının dikdörtgen planlı sunağın en üst kaplama taşlarının altına girdiği saptanmıştır.

İç yüzünün görünmeyecek bir biçimde inşa edilmiş olması nedeniyle bu sunağın nasıl kullanıldığı, üzerinde tartışılması gereken bir konudur. Her ne kadar küllü bir toprak içerse de sunak duvarının iç yüzünde ve içinde ele geçen buluntularda yanık izi saptanamamıştır. Burada ele geçen kemiklerin büyük çoğunluğu küçük parçalar halindedir ve yanmamış kemiklerdir. Bu nedenle, bu altarın "içinde" ateş yandığını ve kemiklerin bu altardaki ateşe atıldığını söylemek imkansızdır. Altarın içinde ele geçen buluntulara ait parçaların, altarın farklı seviyelerinde karışık olarak bulunmaları da bu malzemelerin sunağın içine doldurulmuş olduğunu göstermektedir. Bu altarın içinde ele geçen "kernoid" pithosa (**BE 11**) ait bir parça 20-25 metre kadar güneydoğuda (1B Açması) 1989 yılında ele geçmiştir[291]. Ayrıca burada ele geçen buluntuların parçaları,

[291] Bk. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 22, lev. IV, 4. Öte yandan Hellenistik altarla Apollon tapınağı arasındaki alanda 1989-1991 yıllarında açılmış olan açmalarda, yuvarlak altar içinde ele geçen

altarın batısında tapınağın önündeki erken dolgu tabakalarının içinde de ele geçmiştir[292]. Bu malzemenin dikdörtgen Arkaik altar yapılırken buraya dağıldığı söylenebilir. Ancak "kernoid" pithos'un parçası belki de yuvarlak altar yapılmadan önce oraya kadar dağılmıştı.

Altarın yapılması ve kullanım şekli ile ilgili iki görüş öne sürmek mümkündür. Bu altar halka şeklinde bir sunaktı ve içinde ateş yanıyordu; sonra içine kendi etrafındaki adak eşyaları doldurularak iptal edildi. Bu görüş zayıf bir olasılık olarak görünmektedir. Altarın içinin doldurulmadan bırakılması, bu yüzdeki düzensizliğin dışardan da görülmesine ve altarın bu haliyle çok zayıf bir mimariye sahip olmasına neden olacağı açıktır. Ayrıca, kurbanların bu altarda nasıl kesilmiş olabileceğini de açıklamak zordur[293]. Öte yandan altarın içindeki küçük bir alanda ateşin yandığına ve ateşle kurbanın kesildiği yerin nasıl ayrıldığına ilişkin izler bulunamamıştır. Son olarak, kuyu şeklindeki bir altarın bir Olympos tanrısı için yapılmış olabileceğini kanıtlamak zor görünmektedir[294]. İkinci olasılık daha akla yakın gelmektedir. Altar inşa edildi ve daha önceki adaklar, ki bazıları bu sunağın yapıldığı yerde de bulunuyordu, sunağın içine dolduruldu ve üzeri yassı büyük taşlarla kapatılıp, içi dolu silindir şekilli bir platform oluşturuldu. Ateş bunun üzerinde yakılıyordu. Bu nedenle ne altarın iç yüzünde ne de içindeki buluntularda yanık izi oluştu. Bu görüş hem altarın içinde yaklaşık 250 yıllık bir dönemi temsil eden buluntuların ele geçmesini açıklamaktadır ve hem de bu kullanımın Ege dünyasında bazı paralel uygulamalarla karşılaştırılması mümkündür.

---

adak eşyalarıyla aynı karakterde birçok buluntu ele geçmiştir bk. katalog no. **BA 25** ayrıca bk. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 54, fig. 10; Jolivet 2003c, 134-135, fig. 44-45.

[292] Örneğin *lyra*'ya ait kaplumbağa kabuğu parçalarının çoğu altarın batısında, yuvarlak altarla çağdaş tabakada ele geçerken (**BE 12**), iki parça da altar dolgusu içinde bulunmuştur (**BE 13-14**).

[293] Altarın tahrip edilmiş olan batı kısmında bir kapı olduğu düşünülebilir. Ancak bu durumda, altar çok daha zayıf bir yapıya sahip olacaktır.

[294] Olympos tanrılarının altarları yüksek olarak yapılmıştır. Ancak yeraltı tanrılarının altarları yer yüzeyinde ya da bir kuyu biçiminde yapılmaktaydı; bk. Burkert 1985, 88.

Klaros'daki yuvarlak altar Didyma'da tapınağın batısında, olasılıkla Arkaik tapınakla aynı aksta yer alan yuvarlak yapı ile karşılaştırılmaktadır (Rundbau)[295]. Çapı dıştan 7.90, içten 5.50 metre olan bu yuvarlak yapının içinde, yanmış ve yanmamış hayvan kemikleri ve seramik buluntular ele geçmiştir. Ele geçen seramiklere göre Didyma yuvarlak yapısı M.Ö. 7. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir. Duvarın iç yüz kenarında bir seki yer almaktadır. Yapının, biri doğuda biri batıda olmak üzere iki kapısı da bulunmaktadır. Paros'da açığa çıkarılan bir altarın restitüsyonu da bu altara benzer şekilde yapılmıştır[296].

Apollon'a adanmış bir başka yuvarlak altar da Kıbrıs'ta Kourion'daki Apollon Hylates kutsal alanında ele geçmiştir[297]. İyi korunmamış durumda olan bu altar Klaros altarına Didyma yuvarlak yapısından daha yakın bir benzer örnek sunmaktadır. Bu altarda da, Klaros'da olduğu gibi dış yüz özenli bir işçiliğe sahipken iç yüz özensizdir. Yaklaşık 6 m. çapında olan altarın içinde, yanmış hayvan kemikleri ve biri altın biri gümüş iki boğa ve çoğunluğu öküz olmak üzere pişmiş toprak figürinler ele geçmiştir. Altarın inşası M.Ö. 8. yüzyılın sonuna ya da 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir[298].

Eretria'daki Apollon Daphnephoros tapınağında, bothros olarak tanımlanan yapı, uzun süre kullanılmış olan küçük yuvarlak bir yapıdır, dış yüz daha özenli iç kaba bırakılmıştır. J. de La Genière, bu yapının sonradan kare şekilli bir yapı tarafından örtülmüş olan, küçük yuvarlak bir altar olduğunu savunmaktadır[299]. M.Ö. 7. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar tarihlenen buluntu veren bu yapı tapınağın aksında yer almaktadır[300].

---

[295] Wiegand 1941, 136-139; Günther 1971, 17. Karşılaştırma için bk. De La Genière 2003, 200. Bununla birlikte, Klaros yuvarlak altarı konusunda değerli fikirlerine başvurduğum Didyma'daki kazıları yürüten A. Furtwängler ve Ephesos Artemisonu'nda uzun yıllardan beri çalışmakta olan A. Bammer ve U. Muss, Didyma'daki yuvarlak yapının bir altar olmadığı görüşünde birleşmektedirler. Ayrıca, Bammer ve Muss, Klaros'daki yuvarlak yapının bir altar olmadığı görüşünü savunmuşlardır.

[296] Ohnesorg 1991, 122 ve lev. XXVI b.

[297] İki sunak arasındaki benzerlik için bk. de La Genière 1998b, 395-396.

[298] Buitron-Oliver 1996, 1-10.

[299] Bk. de La Genière 2003, 201.

[300] Altarın planı için bk. Krause 1982, 155, fig. 3. Rupp, bu altarın başka yerlerdeki yuvarlak altarlarla (örneğin Didyma) aynı olmadığını, çünkü sunuları içine yerleştirmek için bir kapıya sahip olmadığını belirtmektedir. (Bk. Rupp 1983, 104 ve fig 15)

Epidauros'da Apollon Maleatas kutsal alanında da M.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen iç içe iki eliptik duvardan oluşan bir yapı ele geçmiştir. Bunun dinsel, kurbanla ilişkili bir kullanımı olduğunu savunan J. de La Genière, bu yapıyı da Klaros altarı için bir benzer olarak vermektedir[301].

Klaros'daki yuvarlak altarı yapılış şekli açısından, Mykenai[302], Troia[303], Mesenia'daki Nikhoria[304] ve Naksos'daki Grotta'da[305] ele geçen yuvarlak planlı platformlarla karşılaştırmak mümkündür[306]. Protogeometrik Dönem'den geç Geometrik Dönem'e kadar tarihlenen ve birçok bilim adamı tarafından atalar kültü ile ilişkilendirilen bu dairesel platformlar 1-2 metre çapları ile dikkat çekmektedirler. İçlerinde içki kapları, hayvan kemikleri, az da olsa bronz eşyalar gibi buluntular ele geçmiştir. Üstleri taş ya da kil ile kapatılmıştır. Bunların masa olarak kullanılmayacak kadar alçak olduklarından, kült eşyalarının konulması için yapılmış olabilecekleri de düşünülmektedir[307].

Bu platformlara benzer bir yapı da Miletos'da eski Athena tapınağının kuzeybatısında saptanmıştır. Oval bir platform ve onu çevreleyen aşağı yukarı dikdörtgen bir duvardan oluşan bu yapı geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir. Yapı çoğunlukla kireç taşından inşa edilmiştir. Duvarın dışı büyük taşlarla oluşturulmuşken,

---

[301] Bk. Lambrinoudakis 1976, 202-208 (*non. vidi.*). Bu konuda bk. de La Genière 2003, 201.

[302] Hägg 1983, 190-192.

[303] Bk. *Troy* IV, fig. 369-370. Troia'da 28 adet yuvarlak platform saptanmıştır. Bunlarda kantharos, tek kulplu kase ve kraterlere ait parçalar ele geçmiştir. Bk. Antonaccio 1995, 202-203, 205.

[304] Nikhoria'da M.Ö. 10-11. yüzyıllara tarihlenen apsisli bir yapının içinde taştan yuvarlak bir platform ele geçmiştir. İlk yayını için bk. MacDonald 1972, 218-259 özellikle 252 ve lev. 47c.

[305] Antonaccio 1995, 201. O en azından Naksos, Mykenai ve Nikhoria'dakileri, ritüel yemekler ve atalar/kahraman kültü ile ilişkilendirmek ister (Antonaccio 1995, 205). Öte yandan Antonaccio platformların M.Ö. 8. yüzyıldan sonra hemen hemen görülmediğini belirtmektedir. Fakat Naksos'daki M.Ö. 6. yüzyılın başındandır. Burada platform kullanımdan çıkarılmış ve kült aktivitesi, üzerine inşa edilen bir tümülüsün üzerinde yapılmaya devam etmiştir. (Bk. Lambrinoudakis, 1988, 244)

[306] Hägg 1983, 190-192.

[307] Hägg bunların ölü kültü için kullanılan yer altarları (ground altar) ya da eskhara (ocak) olduklarını ileri sürmektedir bk. a.g.e.

içi daha küçük taşlarla doldurulmuştur[308]. Hägg bu yapının tanrı kültü ile ilişkili olduğunu ve başka yerlerdeki yuvarlak taş platformlardan ayrılması gerektiğini öne sürer[309]. Ancak, Miletos örneğini altar olarak değerlendiren Rupp, bu yapının ortasının doldurulmuş olması nedeniyle bir *khthonik* bothros olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ve bir kutsal alanda yer almasının normal olduğunu söylemektedir[310]. Antonaccio, Miletos platformunun buradaki tapımın erken bir aşamasını gösterdiğini ve bunun kült töreninde gerçekleşen dini ziyafetle ilişkili olabileceğini belirtmektedir[311].

Bu örneklerle karşılaştırıldığında Klaros altarının yapılış aşamasında bugün korunduğu yükseklikte (1.20 m.) içi dolu bir platform olarak planlandığı (**Lev. XI, 1**) ve içinde ele geçen Protogeometrik (hatta Geç Hellas III c) ve Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen buluntuların, taş, kemik, kül ile birlikte birden, yapının yapılış aşamasında doldurulduğu ileri sürülebilir. Bu şekilde içindeki karışık buluntu grubunu ve gerek buluntularda gerekse duvarların iç yüzünde ateş izi olmamasını açıklamak mümkün olmaktadır. Aynı Miletos'daki platform gibi, Klaros platformu da, üzerinde kurban kesilen, Olympos'lu bir tanrıya uygun bir altar olarak düşünülebilir. Eski kült yemeklerinin kalıntıları ve o zamana kadar tanrıya adanmış ve henüz yerini saptayamadığımız daha erken bir altarın etrafına bırakılmış olan adak eşyaları bu altarın iç dolgusu olarak kullanılmıştır. Böylece kutsal eşyalar için korunaklı bir depo da sağlanmış olmaktadır. Altarın içinde ele geçen en geç seramikler, Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir. Bu nedenle, altarın en erken M.Ö. 7. yüzyılın ortasında yapılmış olması gerekmektedir. Altarın yakınında ele geçen en geç malzeme ise erken Orientalizan kap parçalarıdır (**BE 124**, **BE 126**). Bu nedenle, altarın yapılış dönemi için M.Ö. 7. yüzyılın ortasından hemen sonrasını önermek yanlış olmayacaktır[312]. Bu alanda M.Ö. geç 7. yüzyıldan, M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısı arasına tarihlenebilecek

[308] Mallwitz 1959/60, 82-85 ve fig. 2,6. Mallwitz, bunun kurban kesilmesi için kullanılan bir platform olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, bu alanda Geç Demir Çağ'a tarihlenebilecek bir kurban töreni için delil bulunmadığını da eklemektedir.

[309] Hägg 1983, 191 ve fig. 3.

[310] Rupp 1983, 120, no. 30.

[311] Antonaccio 1995, 204.

[312] J. de La Genière, altarın yapılış dönemini Gyges'in Kolophon'a hakim olduğu dönemle (Herodotos 1. 14) ilişkilendirilmektedir. Bk. de La Genière 2003, 200.

malzemelerin eksikliğini, bu altarın uzun süre kullanılmamış olması ya da daha büyük bir olasılıkla, bu altara konulan adakların da yeri saptanamamış olan başka bir depo alanında saklanmış olmasıyla açıklayabiliriz[313].

1988 yılında Apollon tapınağının kuzeyinde açılan bir sondajda da, Hellenistik temellerin altında kuzeydoğu-güneybatı aksında büyük bloklardan oluşan düzgün olmayan bir taş sırası açığa çıkarılmıştır (**Lev. XI, 2**). Olasılıkla *in situ* olmayan bu bloklarla ilişkili tabakada M.Ö. 7. yüzyıl sonundan M.Ö. 6. yüzyılın 2. çeyreği arasına tarihlenen seramikler ele geçmiştir[314]. Blokların buraya yerleştirilmesi, dolayısı ile orijinal yerlerinden sökülmeleri, olasılıkla M.Ö. 7. yy içinde olmuştur. Bu taşların erken Apollon tapınağına ya da bu dönemde burada yer alan başka bir yapıya ait parçalar olduğu düşünülebilir[315].

Hellenistik altarla tapınak arasındaki alanda 1989-1993 yılları arasında açılmış olan sondajlarda bu döneme ait bir mimari saptanamasa da Protogeometrik Dönem'den geç Geometrik döneme kadar tarihlenen seramikleri içeren bir tabakanın Hellenistik altara kadar (belki daha da doğuya uzandığı) görülmektedir[316]. Ancak, kutsal alanda Geometrik Dönem'e tarihlenen tabakanın yayılım alanı henüz tam olarak sınırlanamamıştır.

3.2 Kutsal Yol

Apollon tapınağının güneyinde, Batı Onur Anıtları sektöründeki R-14/A ve P-13/BD plankarelerinde yürütülen kazılarda yaklaşık 4.5 m genişlikte muntazam brej bloklardan inşa edilmiş olan bir kutsal yol açığa çıkarılmıştır (**Lev. VIII**). Yapılan çalışmalar bu yolun iki evreye sahip olduğunu ve burada kuzey-güney akslı ve birbiri üzerine inşa edilmiş iki yol kaplaması bulunduğunu ortaya koymuştur. Geç Yol'un

---

[313] Bu alanda erken ve olgun Arkaik Dönem'e ait buluntu ele geçmemiş olması dikkat çekmektedir. Ancak kutsal alanda ele geçen *kouros*'lar ve erken kutsal yolda ele geçen seramikler bu döneme tarihlendiğine göre, kutsal alanda bu dönem için bir *hiatus*'un varlığını önermek pek doğru olmayacaktır.

[314] Bk. Schwaller 1992, 77. J. de La Genière, daha sonra bu dönemin mimarisini ele alırken, bu buluntulardan hiç bahsetmemektedir.

[315] Lovette Guichard 2005, 77'de bu taşların tahrip edilmiş olan erken tapınağa ait olabileceğini ileri sürülmektedir.

[316] Dewailly 2003, 58-59, fig. 17.

hemen altında yer alan II. yol (üst kodu 0.25 m. alt kodu -0.25 m) M.Ö. 7. yüzyıldan M.Ö. 6. yüzyıl sonuna kadar kullanılmış olmalıdır. Üstteki yola göre daha özenli işlenmiş kaliteli brej bloklardan yapılmış olan bu yol üstteki yol ile paralel bir şekilde güneye doğru devam etmektedir. Yol, -1.40 m. seviyesine kadar inen ince bir kum tabakasının üzerine oturmaktadır. Bu alanda ele geçen en erken malzemeler M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenmektedir[317].

Erken yolun hemen üzerine yerleştirilmiş yaklaşık aynı ölçülerdeki büyük brej bloklardan inşa edilmiş geç yol (üst seviyesi 0.80 m)[318] erken yolu tamamen örtmektedir. Yolun şimdiye kadar ortaya çıkarılmış olan uzunluğu yaklaşık 30 metredir. Kuzey-güney akslı bu yolların Arkaik sunak ile Arkaik tapınak arasındaki boşluğun hizasında olduğu görülmektedir. Ancak altarın etrafında saptanan tabanlarla organik bağı kurulamamıştır. Bununla birlikte yolun batı konturunun hizası Arkaik tapınağın doğu sınırı yani cephesinin nerede olduğu hakkında da bir fikir verebilir.

N. Şahin, bu yolun Notion yönüne uzanmasından yola çıkarak Klaros'un M.Ö. 4. yüzyıl sonrasında olduğu gibi Arkaik Dönem'de de Notion'a bağlı olduğunu ileri sürer. Yolun geç evresi M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısında yapılıp M.Ö. 4. yy'ın 3. çeyreğine kadar kullanılmıştır[319]. Şahin, *kouros*'ların daima bu yolun yakın çevresinde bulunmuş olduğunu belirterek, bu heykellerin kendi dönemlerinde yolun iki yanına dikilmiş olduğunu da savunmaktadır. Öte yandan, daha önceden düşünüldüğü gibi[320] Arkaik Dönem giriş yapısını kuzeyde değil, güneyde aramak gerektiğini belirterek, bu giriş

[317] Bu konuda bk. Şahin ve diğerleri 2008, 433. Bu yolun üst seviyesi ile dikdörtgen altarın ilk basamağının üst seviyesi (-0.05) arasında yaklaşık 0.30 metrelik bir fark bulunmaktadır. Bu seviye yuvarlak altarın alt kodundan da yaklaşık 0.55 m. yüksektedir. Bu durumda, yolu M.Ö. 7. yy düzlemiyle ilişkilendirmek biraz zor görünmektedir. Bu sorunun gelecek dönem kazılarında aydınlanacağı umut edilmektedir. Öte yandan bu yolun tapınağın hemen güneyine kadar uzanmadığı ve tapınağın 12 metre güneyinde çok düzgün bir şekilde bittiği görülmektedir. Ayrıca, bu inşaat tekniğiyle çağdaş bir örneği bulunmayan yolun neden bu kadar kalın bir şekilde inşa edildiği de açıklanamamaktadır.

[318] Şahin ve diğerleri 2004, 78; Şahin ve diğerleri 2005, 296-297, 301, plan: 4.

[319] Şahin 2007, 332. Yolun bu evresinin üst seviyesi, Arkaik altarın ilk basamağından 0.85 m. daha yüksek bir seviyededir.

[320] Bk. de La Genière 1998a, 254-255 ve de La Genière, 13. *KST,* Cilt 2, Ankara 1992, 74.

yapısının yazıtlarda geçen "*tripylon*"nun[321] Arkaik *tripylon* olabileceğini sorgulamaktadır. Ona göre, bu *tripylo*n olasılıkla bu yolun aksında ve *propylon*'un batısındaki peristilli evin yakınında ya da altında olabilir[322].

4- ARKAİK ve KLASİK DÖNEMDE KLAROS

4. 1 Dikdörtgen Apollon Sunağı

Yuvarlak altarın iptal edilmesiyle onun üzerine inşa edilmiş olan dikdörtgen şekilli Arkaik sunak, 1990-1993 ve son kazılarda da 2002-2004 ve 2007 yılları arasında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır (**Lev. VIII-X**)[323]. Yürütülen kazılarda saptandığına göre, burada Hellenistik Apollon tapınağının aksından biraz daha kuzeyde ve tapınağa paralel olmayan büyük bir Arkaik sunak yer almaktadır. Sunak, yaklaşık olarak manyetik kuzey-güney aksında yerleştirilmiştir.

Yürütülen kazılarda henüz tamamen açığa çıkarılamasa da sunağın 6.10 x 15.45 metre ölçülerinde olduğu saptanmıştır. Sunak iki sıra olarak yerleştirilmiş gri renkli kireç taşı bloklardan inşa edilmiş yaklaşık 0.60 m. yüksekliğinde 6.10 x 15.45 m. ölçülerinde bir alt bölüme sahiptir. Bu bölümde, batı yüzdeki ikinci taş sırası yaklaşık 0.50 m. içerden başlatılarak burada bir basamak oluşturulmuştur. Bunun üzerine oturan üst bölümün kuzey ve güney yüzleri yaklaşık 1 metre yükseklikteki kalın *orthostat*'larla inşa edilmiş ve her iki yanda da 0.30 m. içeri çekilmiştir. Doğu yüzde bu *orthostat*'ların devam edip etmediği kesin olarak anlaşılamamıştır. Batı yüzde ise, yaklaşık 0.30 m. yükseklikteki bloklardan oluşturulmuş iki sıra merdiven yer alır. Bu inşa tekniği ile, batı yüzünde 4 (belki 5) basamak bulunan diğer yüzleri ise üzerine rahatlıkla çıkılmasına

[321] M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir Kolophon dekretinde, yazıtın "*tripylon*"a dikilmesi de karar altına alınmıştır. J. ve L. Robert, bu yapının, günümüzde propylon olarak adlandırılan yapı olduğunu belirtirler; Bk. Robert ve Robert 1992, 280, satır. 38-40 ve 283.

[322] Şahin 2007, 332. M. Ortaç ise, Klasik Dönem'e ait olduğunu düşündüğü eski *propylon*'un Hellenistik *propylon*'un altında olduğuna inanmaktadır bk. Ortaç 2001, 25.

[323] 1990-1993 yılı kazıları için bk. de La Genière 1992a, 197-198; de La Genière ve Jolivet 2003, 184-187.

izin vermeyen yükseklikte bir altar formu oluşturulmuştur (**Lev. XII-XIII, 1**)[324]. Bu arada altarın batısında, birinci basamağın üzerinde, altara dayanır durumda bir hayvan bağlama bloğu yerleştirilmiştir (**Lev. XIII, 2**)[325]. Altar çevresinde yürütülen kazılarda bol miktarda ele geçen beyaz ve az miktarda ele geçen kırmızı *stucco* parçaları, altarın muhtemelen bir sıva ile kaplanmış olduğunu göstermektedir (**Lev. XIV, 1**). Basamakların kaplanmış olmadığını varsayarsak, altarın alt kısmının kuzey, güney ve doğu yönlerinin ve *eskhara* kısmının belki mermer blok şekli verilmiş bir *stucco* sıva ile kaplanmış olduğu düşünülebilir[326].

Yukarıda da anlatıldığı gibi yuvarlak altar bu yeni altarın içine hapsedilmiştir (**Lev. XIV, 2-XV, 1**). Yuvarlak altarın dışında kalan kısımlar da yoğun bir taş dolgu ile üste kadar doldurulmuştur. Bu sayede, altarın üzerinde muhtemelen 3.90 x 14.85 m. ölçülerinde bir platform oluşturulmuştur. Bu platformun üzerinde yer alması gereken *eskhara* kısmına ait herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Ancak, altarın güney tarafında yapılan kazılarda saptanan izler, üst kısmın yaklaşık 0.20 m. kalınlıkta bir parapetle çevrelendiğini göstermektedir. Yaklaşık 0.50 metrelik bir parapet yüksekliği ile altarın orijinal yüksekliğinin yaklaşık 1.50-1.60 m. olduğu tahmin edilebilir. Altarın etrafında yürütülen kazılarda, altarla ilişkili üç taban saptanmıştır. Batı kısmında saptanan ilk taban, altarın ilk basamağının üst hizasına yakın zayıf bir tabandır. Bunun hemen üzerinde ele geçen ufak taşlardan yapılmış taban ilk basamağı tamamen örtmektedir. Bu taban altarın tüm etrafında, hatta kuzeyde Artemis tapınağının yakınlarına kadar uzanmaktadır (**Lev. XV, 2**). Bu kısımda, altarın 1.90 m. kuzeyinde doğu-batı akslı, 0.35 m. genişlikte, küçük boyutlu bloklardan örülmüş olasılıkla bu tabanla ilişkili olan bir su kanalı ele geçirilmiştir. Altarla ilişkili en sağlam ve geniş yürüme düzlemi olan bu taban ele geçen çok sayıdaki pişmiş toprak figürinler sayesinde M.Ö. 6. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir.

---

[324] Klaros altarı bu formuyla Attika'daki Apollon Zoster altarını hatırlatmaktadır. M.Ö. 6. yy'ın sonuna tarihlenen Zoster altarı, boyut olarak Klaros altarı ile karşılaştırılamayacak kadar küçüktür. Ayrıca bu altarda, *eskhara* kısmının kısa kenarlarında alçak alınlıklar olduğu düşünülmektedir (bk. Yavis 1949, 104, § 46, no. 19, fig. 31). Bu detayın Klaros altarında da var olup olmadığı henüz saptanamamıştır.

[325] Üzerinde demirden yapılmış bağlama halkası ile bu blok türünün en erken örneğidir.

[326] Altarın mimarisi için ayrıca bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 184-186.

M.Ö. 4. yüzyılda bu alanın altarın alttan üç basamağını kapatan kalın bir dolgu ile doldurulduğu saptanmıştır. Bu dolgunun üst seviyesindeki taban döneminde altarın üst kısmında bir yenileme çalışması yapıldığı anlaşılmaktadır. Altarın batı yüzünde 2007 yılında saptanan sıva izleri, bu dönemde altarın üst kısmının yaklaşık 0.10 m. kalınlıkta bir kerpiç ile kaplandığını ve onun üzerine beyaz *stucco* sıva uygulandığını göstermektedir (**Lev. XVI, 1**).

4.2 Arkaik Tapınak:

1990 ve 1991 yıllarında Hellenistik *adyton*'u çeviren duvarının iç yüzeyinde yapılan temizlik çalışmalarında daha eski bir tapınağın *cella*'sının güney-batı ve kuzey-batı köşe duvarları ele geçmiştir[327]. Duvar, güney-batı köşede üç blok yüksekliğinde korunmuştur. Bu tapınağın tümüyle Hellenistik tapınak tarafından örtüldüğü anlaşılmaktadır. Bu verilere göre, Fransız arkeologlar Arkaik tapınağın 8.30 m. genişliğinde olduğunu öne sürmektedirler[328]. R. Martin, erken bir yapıya ait parçaların Hellenistik tapınağın bodrum katında tekrar kullanılmış olduklarına inanmaktadır. Bu bloklar, bu malzeme ile Arkaik taş işçiliği arasında açık bir bağlantının kurulamamış olmasına ve bunların orijinal yerlerinin ve orijinal tapınağın şeklinin bilinememesine rağmen, Hellenistik öncesi tapınağın da bir şekilde kaynakla ilişkili olduğunu göstermektedir[329].

Arkaik tapınağın temellerinin oturma düzlemiyle dikdörtgen sunağın oturma düzleminin kodları hemen hemen aynıdır. De La Genière ve Jolivet'ye göre büyük bir olasılıkla iki anıt, kutsal alanın organizasyonuna uygun program çerçevesinde M.Ö. 6. yy'ın son çeyreğinden önce yapılmış olmalıdır[330]. Öte yandan dikdörtgen sunağın genişliği, 8.30 m.'yi geçmeyen tapınakla bağdaşmamaktadır. Bu nedenle, J. de La Genière, büyük bir olasılıkla *cella*'nın bir *peristhasis*'le çevrili olduğunu, ölçü olarak da bir *hekatompedon*'dan biraz daha büyük olması gerektiğini düşünmektedir[331]. Eğer

[327] Bk. de La Genière 1992a, 196-197, fig 2.

[328] Bk. de La Genière, Rougetet 2003, 169-171 ve de La Genière ve Jolivet 2003, 187-188.

[329] R. Martin'in yorumları için bk. Robert 1960a, 58-59; Robert 1960b, 21-22.

[330] de La Genière ve Jolivet 2003, 187.

[331] Bk. de La Genière, Rougetet 2003, 170; de La Genière ve Jolivet 2003, 187-188.

tapınağın aksı Hellenistik tapınağa paralelse, tapınak ile sunağın yönleri farklı (aşağı yukarı 6 derece) olmaktadır. Ancak yön farklılığı ve buna bağlı olarak binaların ileri ya da geri doğru çekilmesi, birçok Arkaik kutsal alanda, örneğin Samos'daki Hera kutsal alanında görülen bir durumdur[332].

Öte yandan, 2003 yılında Arkaik altarın kazısı sırasında tapınağın çatı örtüsüne ait olabilecek bazı pişmiş toprak *antephiks* parçaları ele geçmiştir. İki yana açılan spirallerden yukarı doğru çıkan palmetten (*anthemion*) oluşan plastik süslemeye sahip bu *antephiks* parçalarını benzerleri ile Arkaik Dönem'in sonuna tarihlemek mümkündür[333]. (**AA 1-4**) Bu *antephiks* parçalarından hareketle, Arkaik tapınağın çatısının pişmiş toprak kiremitle kapatılmış olduğunu ileri sürmek mümkün görünmektedir.

4.3 Diğer yapılar

Yukarıda ele alınan bu dönemle ilişkilendirilebilecek brej bloklardan inşa edilmiş yolun dışında bu dönemle ilişkili başka mimari buluntuları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tapınağın doğusundaki geniş alanda yürütülen kazılarda Hellenistik altarın kuzey doğusunda, Hellenistik altar ile *propylon* arasındaki alanda ise iki noktada Arkaik Dönem'e tarihlenen duvarlar saptanmıştır[334]. Son ikisi sadece plan olarak yayınlandığı için Arkaik Çağ'ın hangi dönemine ait oldukları bilinmemektedir. Son duvardan daha güneyde (*propylon*'un batısında yapılan açmalarda her ne kadar en alt kodlara inilmemiş olsa da, Arkaik Dönem malzemesinin ele geçmemiş olması, Arkaik Dönem'de kutsal alanın Hellenistik Dönem'dekinden daha küçük boyutlu olduğunu gösterebilir. Arkaik Dönem buluntusu veren alan, kaba bir hesapla (buna Arkaik Artemis tapınağı ve altarı da dahildir) 110 x 55 m. (6050 m²); Hellenistik kutsal alan ise

[332] de La Genière ve Jolivet 2003, 188.

[333] Benzer örnekler için bk. Zimmermann 2007, lev. 79.3; Vlassopoulou 1990, lev. 16, no. 19.

[334] Bk. de La Genière ve Jolivet 2003, Plan A.

bugüne kadar ortaya çıkarılan buluntulara göre en az 90 x 150 m. (13500 m²) ölçülerindedir[335].

5- HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİNDE KLAROS

5.1 Apollon Tapınağı

İlk defa 1950 yılında Louis Robert ve Roland Martin tarafından bulunan Klaros Apollon tapınağında, ne bir sütun tamburu ne de *sekos* duvarlarına ait bir blok *in situ* olarak ele geçmiştir[336]. Ancak, *krepis*, *peristasis*'in kaplama blokları, *pronaos* ve *naos*'un duvarlarının bazı izleri saptanabilmektedir (**Lev. XVI, 2**). Tapınağın en iyi korunmuş yeri tapınağın alt katında yer alan kehanetin gerçekleştirildiği iki odadır. Bugüne kadar kapsamlı bir şekilde yayınlanmamış olan tapınak son yıllarda J.-Ch. Moretti tarafından yayına hazırlanmaktadır[337].

Tapınak Didyma ve Ephesos tapınaklarının aksine Dor düzeninde yapılmıştır. Vitruvius'un İonlar'ın Asia'ya geldiklerinde ilk olarak Apollon'a Dor düzeninde bir tapınak yaptıklarını; çünkü daha önceden gördükleri tapınakların bu düzende olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, Moretti Apollon için Dor düzeninde bir tapınak yapılması geleneğinin olabileceğini ileri sürmektedir[338]. Öte yandan, Dor düzenindeki *trygliph*'lerin üç ayaklı kazanlardan geliştiği öne sürülmektedir. Bu durumda, tüm çevresi şematik üç ayaklarla çevrili bir tapınağın, kehanet tanrısı Apollon'a sunulacak en uygun adak olacağı da düşünülmüş olabilir[339].

---

[335] Hesaplama, de La Genière ve Jolivet 2003, Plan A'ya göre yapılmıştır.

[336] Martin 1966, 176-177; Martin ve diğerleri 1970, 10-13 ; Martin 1971, 222-225; Martin ve Metzger 1976, 53-61; Martin 1994, 557-560; Robert 1954; Robert 1967, 305-312.

[337] Bu konuda son olarak bk. Moretti 2005.

[338] Moretti 2005. *"Onlar şehirlerine Karialıları ve Lelegleri buradan sürerek yerleştiler ve ölümsüz tanrıları için tapınaklar kurdular. Hepsinden önce de Apollon Panionion tapınağı kuruldu. Bu Dor düzeninde bir yapıydı; çünkü onlar bu tür bir tapınağı önce Dor kentlerinde görmüşlerdi."* Vitruvius 4. 1. 5.

[339] M. W. Jones tarafından ortaya atılan yeni bir teoriye göre, Dor düzenindeki *triglyph* frizi önceden kabul edildiği gibi, ahşap hatılların uçlarının taş mimariye yansıması ya da bir Myken, Mezopotamya ya da Mısır motifinden esinlenme değil, Yunan tapımındaki en önemli nesnelerden biri olan üç ayaklı kazanların etkisi ile yapılmış bir motiftir. Üç ayak, yarışmalarda verilen ödül, aristokratlar için Kahramanlar Çağına uygun bir armağan ya da Apollon kehaneti ile ilişkili bir nesne olarak Yunan

Ön cephesinde 6, yan cephelerinde 11 sütun bulunan Dor düzenindeki tapınağın *stylobat* ölçüleri 23,492 x 43,748 metredir (**Lev. XVII, 1**) Tapınak beş basamaklı bir *krepis*'e sahiptir. *Krepis*'in basamaklarında, üst basamağı oluşturan blokların birleşme yerlerinin önünde bronzdan yarım bir *astragalos* yer almaktadır (**Lev. XVII, 2**). *Astragalos*'lara monte edilmiş demir kamalar, basamağın üzerine açılmış kenet deliklerine kurşunla tutturulmuştur (bk. **AB 11-12**). Moretti'nin yaptığı ölçümlere göre, sütunların merkezlerinin aralığı 4,232 metredir. Her sütun 12 tambur ve bunun üzerine gelen başlıktan oluşur. Bir sütunun yüksekliği 11,33 m. olarak hesaplanmıştır. Sütunların çapı en altta 1,73 metredir. Ön cepheye ait bir çok *arkhitrav* bloğu parçası da korunmuştur. Bu bloklarda tapınağın imparator Hadrianus'a adandığını gösteren bir ithaf yazısı (M.S. 135-138) vardır[340]. Hem *arkhitrav*'lar hem de friz iki silmelidir. Tapınağın çatı sistemine ait parçalar da ele geçmiştir. Bunların arasında en ilginci, aslan başı şeklinde yapılmış bir çörtendir. Alınlığa ait parçalardan anlaşıldığına göre, alınlık düz bırakılmıştır[341].

Pronaos'un cephesinde *anta* duvarlarının arasında *peristasis* sütunlarından daha kalın iki sütun yer almaktadır. Bu sütunlara ait 20 yivli tamburlara ait altı tambur ele geçmiştir. Bu sütunlara ait bir tambur üzerinde yer alan yazıttan, bu sütunun Seleukos oğlu Seleukos adlı bir Kolophon *prytanis*'i tarafından Apollon'a adak olarak diktirildiği anlaşılmaktadır. Yazıt harf karakterine göre M.Ö. 2. yüzyılın ortasına ya da ilk yarısına tarihlenebilir. Kuzey *anta* duvarının üzerindeki bir *arkhitrav* bloğuna ait parçalar da bulunmuştur. Bunlarda imparator Tiberius'un adı *genetivus* halinde yazılmıştır. Bu nedenle tapınağın bir kısmının imparatora adandığı ileri sürülmektedir[342].

Naos'un arka bölümünde Apollon, Leto ve Artemis üçlüsünü tasvir eden büyük boyutlu kült heykelinin yerleştirilmesi için siyah mermerden bir platform yapılmıştır. Kült heykeli grubuna ait birçok parça da ele geçirilmiştir. Bu parçalardan ve

---

tapınaklarında bir motif olarak da yer bulmuş olmalıdır (bk. Jones 2002, 353-390). Antik dönemde tapınakların ve kült heykelinin kendisi hatta *temenos* da tanrıya sunulmuş bir adak olarak kabul edilmektedir. Burkert 1985, 84-85, 88 v.d.

[340] Ferrary 2000, 370-376, no. 13

[341] Moretti 2005.

[342] Ferrary 2000, 368-370

Kolophon'un geç dönem sikkelerinde görülen tasvirlerden yola çıkarak, bu grubun antik dönemdeki şekli ortaya çıkarılmıştır: Oturur şekildeki Apollon'un sağında annesi Leto, solunda kardeşi Artemis ayakta durmaktadırlar. Apollon solundaki *kithara*'ya sol kolunu dayamıştır[343].

Anta duvarlarının yanındaki merdivenlerden inilerek girilen *pronaos*'un altındaki dar koridorlar ile *naos*'un altındaki iki odaya ulaşılır (**Lev. XVIII-XXII**).[344]. Ne koridorlar ne de odalar aslında yeraltında değildirler. Bunların taban seviyesi antik dönemde tapınak dışındaki toprak seviyesindedir[345]. Koridorlar *pronaos*'un altında yer almaktadır. Giriş kısımları tam korunmamıştır. Olasılıkla *anta* duvarlarının bitişiğinde, batıya, *pronaos*'un içine doğru bir dönüş ile bitmektedirler. *Anta* duvarlarının yanından olasılıkla beş ya da altı basamakla inilen koridorlar *pronaos*'un ortasında birleşir ve buradan dik bir açıyla *naos*'un altındaki odalara doğru giden tapınağın aksında tek bir koridora dönüşürler. Bu dik koridor *naos*'un altında biter ve buraya ulaştığında tekrar ikiye ayrılarak ilk *adyton*'un üç tarafını *Pi* formunda sararak bu odanın iki yanındaki kapılara kadar uzanırlar. İlk *adyton* yaklaşık kare şekilli 6,44 x 6,77 m. ölçülerinde bir odadır. Doğu batı aksında dizilmiş kemerler tarafından üstü kapatılmıştır. Koridorlardaki kemerler yan duvarlara yapışık olarak inşa edilmiştir. Odanın içinde kemerlerin ayakları kuzey güney aksında nişler oluşturmaktadır, bu nişlerin önüne yerleştirilmiş olan bloklarla sekiler oluşturulmuştur. Bu odada mermerden bir *omphalos* da ele geçmiştir. Odanın tabanı şpolyen bloklarla kaplanmıştır. İlk *adyton*'dan, batıda yer alan ikinci *adyton*'a genişliği 0.74, yüksekliği 1.75 m. olan kısa bir koridorla geçilir. Üstü kemerli olarak yapılmıştır. Bu *adyton, naos*'la aynı genişlikte olmasına rağmen boyu daha kısadır 10,52 x 3,754 m. Bu odanın da tabanı şpolyen bloklarla kaplıdır.

---

[343] **AB 1**: Holtzmann 1993, 802-803; Marcadé 1994; Bourbon ve Marcadé 1995; Marcadé 1998; Flashar 1998/99; Flashar 1999b.

[344] *Adyton* terimini ilk defa, Didyma'daki bir yazıttan yola çıkarak L. Robert kullanmıştır. Plinius, (*Naturalis Historia* 2. 232) ve Tacitus'da, (*Annales*, 2. 54) bu yer altı mekanı *specus (mağara)* olarak geçmektedir. İamblikhos'da ise (*De Mystrerii* 3. 11) kuyu odası için οἶκος κατάγειος (yer altı odası) ifadesini kullanılmıştır.

[345] Eğer bu şekilde inşa edilmemiş olsalardı, kuşkusuz antik dönemde yılın büyük kısmında içleri su ile dolardı. Bu alt katın, tapınağın *krepis* yüksekliğinin içine saklanmış olması, antik yazarlar gibi bugün Klaros'u ziyaret edenlere de, bu odaların yeraltında olduğu izlenimini vermektedir.

İçeri girince sol kısımda (odanın güneyinde) dikdörtgen şekilli kutsal kuyu yer almaktadır[346].

Tapınağın bu son şeklini alması üç ayrı inşa evresinden sonra mümkün olmuştur. Tapınakta araştırma yapan bilim adamları bu üç evrede birleşseler de özellikle ikinci evrenin tarihi ve alt katın erken evrelerde düzenlenişi konularında bazı tartışmalar vardır. Tapınağın, bu tapınağı hizalayarak yerleştirilmiş olan Antiokhos III'ün oğlu Antiokhos için yapılan kaide (M.Ö. 209-193) nedeniyle M.Ö. 3. yüzyılın sonundan önce inşa edilmiş olduğu kesindir[347]. Ayrıca, tapınağın hemen doğusunda yapılan kazılar, ilk inşaat çalışmalarının M.Ö. 4. yüzyılın sonunda başlamış olabileceğini göstermektedir[348]. Her ne kadar kazılar çok kesin bir tarih vermese de Moretti'ye göre tapınağın yapımı Hellenistik Dönem'in başında, olasılıkla M.Ö. 294 yılından önce başlamış olmalıdır[349]. J. de La Genière'e göre ise Dor düzenindeki Hellenistik tapınağın inşaası M.Ö. 281'den hemen sonra başlamıştır. M.Ö. 281 yılının Şubat ayında, Seleukos Kouroupedion ovasında Lysimakhos'u yenilgiye uğratmış ve hayatının kalan birkaç ayını yeni ele geçirdiği ülkenin bölünmemesi ve kendisine sadık kalması için çalışmakla geçirmiştir. J. de La Genière, Seleukos'un Kolophon'da bir yönetici kültünün olduğunu ve olasılıkla hamilik yaparak popüleritesini arttırmak için çalışırken Klaros'daki inşa faaliyetini de desteklediğini ileri sürmektedir[350]. Bu görüşü, Kolophon'da ele geçen ve kentteki *phyle*'lerden birine "Seleukis" isminin verildiğini işaret eden bir yazıta dayandırmaktadır[351]. Öte yandan, R. H. Tomlinson, Seleukoslar, Attaloslar ve Ptolemaioslar'ın Dor düzenini sülalelerinin bir sembolü olarak kullandıklarını öne

[346] Tapınakla ilgili bilgiler için en son çalışma olarak bk. Moretti 2005. Tapınağın mimarisinin ritüelle ilişkisi için bk. Bölüm VII. 4.

[347] Robert 1954, 13; de La Genière 1992a, 201; Şahin 1998, 38.

[348] Bu konuda bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 188-189.

[349] Moretti 2005. Moretti'ye göre Apollon Klarios tapınağı Kolophon'daki yeni sur ile çağdaş olmalıdır. Moretti bu inşa çalışmasını İonia'daki diğer büyük tapınakların yapılış tarihleri ile karşılaştırmaktadır: Klasik Didymaion, M.Ö. 340-330; Ephesos Artemison'u M.Ö 4. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir.

[350] Bk. de La Genière 1992a, 119; de La Genière 2003, 205-207.

[351] Meritt 1935, 380-381; ayrıca bk. Habicht 1956, 87-88.

sürmektedir[352]. Bu görüş, tapınağın inşası için neden Dor düzeninin tercih edildiğinin açıklanması hakkında da alternatif bir fikir verebilir.

Tapınağın ilk evresinde, alt katın planı konusunda iki görüş bulunmaktadır. R. Martin'e göre, Hellenistik bodrum katı yaklaşık olarak aynı ölçülerde iki odadan oluşuyordu[353]. O, birinci odanın üst örtüsü için dört direk tarafından taşınan düz bir örtü önermiştir. İkinci üstü açık odada ise arka duvardan yaklaşık 0.75 m. uzaklıktan geçen bir parapet yer almaktadır (**Lev. XXIII, 1**). Bu parapetle oluşturulan dar alanın merkezinde beyaz mermerden bir *aedicula* yer almaktadır. Bu bir çeşme yapısı olmalıdır. Martin, bu odanın içinde bulduğu bazı parçalardan yararlanarak bu *aedicula*'nın rekonstrüksiyonunu da yapmıştır[354]. Lovette Guichard, R. Martin'in tanımlamalarından yararlanarak tapınağın bu ilk evresi için bir plan ve bir kesit çizmiştir (**Lev. XXIII, 2**)[355]. Moretti de heykellerin taş dolgusunun ve *adyton* odalarının ilk plana ait olmayabileceğini belirtir. İlk tapınakta *naos*'un tümüyle üstü açık bir mekan olarak düşünülebileceğini belirtir. Bu alanın batı duvarında, sonradan heykellerin platformu tarafından kapatılmış çeşme yer alıyordu. Moretti'ye göre, heykelleri taşıyan platform yapılmadan önce ikinci *adyton*'un kemerleri ve onunla bağlantılı olarak iki odayı ayıran duvar yapılamaz. Ona göre birinci *adyton*'un doğu duvarı ve *pronaos*'un altındaki koridorlar da ilk döneme ait olamaz. Moretti'ye göre, bu temel olasılıkla 6 x 11 sütunlu bir *peripteros* için düşünülmüş ve belki önünde çift sütun sırası planlanmıştı. *Sekos* derin bir oda şeklinde idi. Belki cephede *in antis* olarak iki, iki tanesi de içte toplam dört sütun vardı. Üstü açık, ya da çatı ile örtülü merdivenli bir geçiş bu oda ile bağlantılı idi. İçte üstü açık bir oda ve belki de kült heykeli için bir *naiskos* yer alıyordu[356]. Ancak, Moretti bu görüşlerini, mimari kanıtlara dayanan bir plan çizerek açıklayamamaktadır.

Tapınağın büyük bir değişiklik geçirdiği ikinci evrenin ne zaman inşa edilmiş olduğu da tartışmalıdır. R. Martin, M.Ö. 1. yüzyılın sonunda[357], Lovette Guichard bu

[352] Tomlinson 1963, 133-145

[353] Martin 1971, 224-225 ; Martin ve Metzger 1976, 58-60.

[354] Martin 1971, 224-225 ; Martin ve Metzger 1976, 29.

[355] Plan önerisi için bk. Lovette Guichard 2005, 79-80, fig. 34 ve 38

[356] Moretti 2005.

[357] Martin ve diğerleri 1970, 10-13, fig. 5-7 ve 43, fig. 41-41.

değişikliğin M.S. geç 1. yüzyıl ya da erken 2. yüzyılda gerçekleştiğini düşünmektedir. Moretti'ye göre, alt kattaki *adyton*'lar ve kemerleri ve 1.75 m. kalınlıktaki platform belki koridorlarla aynı zamanda Hellenistik Dönem'de inşa edilmiştir. Alt katın üstünün kemerlerle kapatılması sonrasında kült heykeli yerine yerleştirilmiştir. Önceden Roma Dönemi'ne tarihlenen kült heykelinin artık Hellenistik Dönem'e ait olduğu anlaşılmıştır. Marcade, heykel grubunu M.Ö. 200'e doğru ya da 2. yüzyılın ilk yarısına olarak tarihler[358]. Başka bilim adamları da M.Ö. 2. yüzyıla tarihlemektedirler[359]. *Pronaos*'daki, koridoru oluşturan siyah mermerlere oturan Seleukos'un adadığı sütun da bu tarihi destekler. *Pronaos*'un kapılarının (θύρετρα τοῦ προνάου) biraz daha geç bir tarihte Menippos tarafından yaptırılmış olduğu, Menippos yazıtında kaydedilmiştir[360]. Bu kapılar *pronaos*'a ve dolayısı ile koridorlara girişi engellemek için yerleştirilmiş olmalıdır. Moretti bazı çatı parçalarını da M.Ö. 2. yy. ortasına tarihlemektedir. Ona göre yapı M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısında yapılmış ve hemen bitirilmiştir. İnşaatın bu hızla yapılması kehanet ocağının gittikçe daha cazip olması ile ilişkili olabilir[361].

İnşaatı Hellenistik Dönem'in başında başlayan ve 100 yıl sonra *naos*, *pronaos* ve bodrum odalarından oluşan Apollon tapınağı hala henüz bitmemiş bir yapıdır: Büyük bir platformun ortasında duran *distyle in antis* bir yapı şeklindedir (**Lev. XXIV**). Belki *peristasis*'e ait bazı sütunlar da yerine konmuş olabilir. Apollon bu şekildeki tapınağını önce olasılıkla Octavianus[362] ve sonra da Tiberius ile paylaşmak durumunda kaldı. Germanicus Klaros'a geldiğinde karşılaştığı tapınak hala bitmemişti. O *pronaos*'un önünde durdu ve kendini evlat edinmiş olan Tiberius'un burada bir külte sahip olduğunu gördü. *Peristasis* Hadrianus Dönemi'ne kadar büyük oranda tamamlanmamıştı. Hadrianus'a ait yazıttan 30-40 yıl sonra Klaros'dan bahseden Pausanias da Apollon Klarios tapınağını Didymaion gibi bitmemiş bir yapı olarak

[358] Marcadé 1994, 454.

[359] Flashar 1999b, 53-94.

[360] Robert ve Robert 1989, 93, Menippos dekreti, sütun II, l. 25-26.

[361] Moretti 2005.

[362] M.Ö. 31-28 yılına tarihlenen Octavianus'a ait bir heykel kaidesi *adyton*'da ele geçmiştir. Bu kaide belki de üst kattan aşağıya düşmüştü ve olasılıkla *naos*'a geleceğin imparatoru Octavianus'un bir heykeli yerleştirilmişti. Bk. Ferrary 2004, 357-359.

tanımlar[363]. Tapınak bulunduğunda sadece on dört sütunu yıkılmış olarak ele geçmiştir[364]. Öndeki altı sütun ile uzun kenarlardan dörder sütuna ait parçalar bulunmuştur. Moretti'ye göre Hadrianus Dönemi'nde sadece cephe ve yanlardaki dört sütun bitirilmişti. Yani başlangıçtan 500 yıl sonra bile tapınak bitirilemeden kalmıştı. Fakat tapınağın kehanet için gerekli kısmı tamamlanmıştı. Böylelikle bir cephe oluştu ve kuzeydeki Artemis tapınağı ile bir uyum sağlandı.

Klaros'da aynı Didyma'da olduğu gibi kutsal kaynağın çıktığı düzlemin dönemler boyunca korunmaya çalışıldığı görülmektedir[365]. Üstü açık mekan ve bu düzleme verilen önem bunun göstergeleridir. İlk evresinde üstü açık da olsa, sonraki aşamada tapınağın üstü kapatılırken zemin, alt kata inşa edilen bodrum kat odaları ile korunmuştur. Bunda, kehanet için gizemli bir alan oluşturmak ve aynı zamanda belki ondan daha önemli olan kehanet için bir zorunluluk olan su kaynağından uzaklaşmamak başlıca faktörler olmuştur. Bu odalara, defalarca yön değiştiren karanlık ve dar bir koridorla ulaşılıyordu. Sadece ilk girişten sonraki, pronaosun altındaki koridor düz bir hat halindeydi. Ne odalar ne de koridorun dışardan ışık alması için bir açıklık bulunmaktaydı. Olasılıkla bu mekanlarda meşaleler ya da kandiller kullanılmıştır. Kehanete danışmaya gelenler ise (M.S. 2. yüzyıl öncesinde tümü, sonra ise büyük çoğunluğu), bu "mağara"da neler olduğunu ancak hayal ederken kehanetin bir sembolü olarak tapınağın *krepis*'inde yatay olarak bağlantılara eklenmiş bronz *astragalos*'ları **(AB 11-12)** görüyorlardı. Bunlar olasılıkla kehanet işleminin tapınağın en alt kısmında olduğunu işaret eder gibi tapınağın en alt bölümüne yerleştirilmişlerdi[366].

---

[363] Pausanias 7. 5. 4.

[364] Bu yıkım Robert'e göre büyük bir depremle olmuştur, ancak J. Rougetet'ye göre tapınak geç dönemde insanlar tarafından sütunların halatlarla dışarıya doğru çekilmesi ile yıkılmıştır (bk. Rougetet 1992, 101-105). Öte yandan, Robert'e göre Bizanslılar tapınağın sütunlarını alırken batıdan başlamışlardı. Bu nedenle batıdaki sütunlara ait hiç bir parça kalmazken, sadece doğu taraftaki sütunlar günümüze kalmıştır; bk. L. Robert, *OMS* IV (1974), 147.

[365] Bu özellik Lovette Guichard tarafından da vurgulanmaktadır. Bk. Lovette Guichard 2005, 81. Didyma'daki kutsal kuyu için bk. Günther 1971, 114-115.

[366] Klaros'da *astragalos*'ların kehanet işleminde (kura kehaneti) kullanıldığına ilişkin bir veri yoktur. Ancak, *astragalos* her zaman genel anlamıyla kehanetle ilişkili bir nesne olarak kabul edilmektedir. Bu konu Bölüm V.'de incelenecektir.

5.2 Geçici Altar ?

Tapınağın doğusundaki geniş alanda sürdürülen kazılarda, tapınağın aksında olup olmadığı ve büyüklüğü anlaşılamayan bir temel ortaya çıkarılmıştır. J. de La Genière, M.Ö. 4. yy sonu ve 3. yy'ın 2. çeyreği arasına tarihlenen bu temelin, Hellenistik tapınağın ilk inşa edildiği dönemde yapılmış geçici bir altara ait olduğunu ileri sürmektedir[367]. Bu geçici altar M.Ö. 3. yüzyılın sonundan sonra (belki de 2. yüzyılın son çeyreği içinde) bu alanda yapılan büyük bir düzenleme sırasında yıkılmıştır. Bu düzenlemede hem büyük Hellenistik Apollon altarı, hem de altar ile tapınak arasındaki alana yerleştirilen *hekatomb* inşa edilmiştir. Bu arada, kutsal alanın kuzeyinden pişmiş toprak bir su künkü ile kutsal alana su getirildiği anlaşılmıştır. Bu su hattı, kuzeyde Artemis tapınağının önünden geçerek, Apollon tapınağının önünde uzanmaktadır. Bu alanda su kanalı Arkaik sunağın batı sınırını takip ederek kutsal yolun altında güneye doğru devam eder ve olasılıkla *propylon*'un kuzeydoğusundaki havuza bağlanır[368].

5.3 Büyük Apollon Altarı

Apollon tapınağının 27 m. doğusunda, tapınağın orta aksında 9 x 18,45 m. ölçülerinde bir sunak ortaya çıkarılmıştır (**Lev VIII, XXV**). İki sıralı bir temel üzerine oturan altarın batı yüzü dört basamakla çıkılan bir platform şeklinde yapılmıştır. Bu platformun önünde tüm altar genişliğini kaplayan *eskhara* kısmı bulunmaktadır. Platform üzerinde biri kuzeyde biri güneyde olmak üzere iki ayrı kült masasının (*trapeza*) ayaklarının oturduğu izler saptanmıştır. L. Robert'e göre masalardan biri Apollon'a diğeri Dionysos'a ayrılmıştı[369]. L. Robert bu görüşünü olasılıkla altarın

---

[367] Bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 188. Bu altarın kuzeyinde, bununla çağdaş olan ve aynı altar gibi sonradan sökülmüş olan bir *eksedra*'ya ait temeller de ele geçmiştir (bk. Şahin 1998, 43). Bu anıtlar, kutsal alana girişle tapınağın arasında uzanan kutsal yolun, başlangıçta daha dar olarak planlandığını göstermektedir.

[368] Bk. Şahin ve diğerleri 2005, 295.

[369] Robert 1960a, 58. Bu ortak tapım Delphoi'u hatırlatmaktadır. Delphoi'da Apollon kışın üç ay süreyle Hyperborealılar ülkesine gidince yerine Dionysos geçerdi bk. Zaidman ve Pantel 1992, 197. Ancak Apollon'un Klaros'dan kış aylarında ayrıldığı ve bu dönemde kehanet yapılmadığına ilişkin bir saptama

hemen kuzeyinde ele geçen güneş saatine (**AB 5**) dayandırmaktadır[370]. Bugün altarın üzerinde duran, dış kenarında alçak kabartma olarak bir *anthemion*'un işlendiği mermer plaka, olasılıkla bu masalardan birinin üst parçasıdır (**AB 3**). Öte yandan, altar üzerinde çalışmalar yürüten A. Ersoy, kutsal alanda ele geçen ve üzerinde defne dalından oluşturulmuş girland ve phiale kabartması bulunan iki bloğun, *eskhara*'yı çevreleyen parapetler olduğunu düşünmektedir (**AB 4**)[371]. Altarın birinci basmağının üzerinde kurban edilecek hayvanın bağlandığı iki demir halkaya ait izler saptanmıştır. Altar, tapınağın önünde M.Ö. 3. yüzyıl sonunda (belki M.Ö. 2. yüzyılın sonunda) gerçekleştirilen büyük düzenleme sırasında yapılmış ve Roma Dönemi sonuna kadar kullanılmış olmalıdır[372]. Ancak M.S. 2. yüzyılda, tapınakla altar arasındaki alanın belli bir yüksekliğe kadar toprakla dolmuş olması nedeniyle hem tapınağın hem de altarın *krepis*'lerinin bir bölümü artık toprak altında kalmıştı.

5.4 Güneş Saati

1958 yılında altarın kuzeyinde, dikdörtgen bir altlık üzerinde mermerden yapılmış konik şekilli bir güneş saati (*solarium*) ortaya çıkarılmıştır (**AB 5**)[373]. 0,79 m. yüksekliğe sahip olan güneş saatinin ince *plinthos* şeklindeki kaidesinde, geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta, bunun "*Apollas oğlu Athenagoras*

---

bulunmamaktadır. Öte yandan, altarın ikiye ayrılmış gibi yapısı iki tanrının Klaros'da birlikte ve aynı anda tapım gördüğüne işaret ediyor olabilir.

[370] Krş. Şahin 1998, 44 ve 48. Üzerinde yazıttan Dionysos'a adandığı anlaşılan bu güneş saati aşağıda ele alınacaktır.

[371] Bu girlandlı parça, V. M. Strocka tarafından, yaklaşık olarak M.Ö. 3. yüzyılın ortasına tarihlenmiştir. O Klaros girlandını Magnesia'daki Artemis altarının firizindeki defne dalı girlandı ile karşılaştırır (M.Ö. 221'den hemen sonra). Klaros girlandı, Pergamon Asklepieion'unda ele geçen bir tapınak firizindeki defne girlandından (M.Ö. 263 öncesi) stilistik olarak daha geçtir. Bk. Strocka 1996, 457-458; Strocka 1978, 893, not. 49; Rumscheid 1994, 280-181, 287-288, 294, no. 85, lev. 56, 6 ("stilistisch wohl hochhellenistisch oder früher").

[372] Bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 189 v.d.

[373] Martin 1965, lev XV,4. 8; Gibbs 1976, 270.

isimli bir agoranomos tarafından Dionysos ve Halk için diktirildiği" kaydedilmektedir[374].

5.5 Koltuk

Apollon altarının güneyinde çok özenli bir işçilik gösteren mermerden bir koltuk bulunmuştur (**AB 6**)[375]. Güneydoğuya bakar durumda, dikdörtgen şekilli bir kaide üzerinde durur şekilde ele geçen bu koltuk (**Lev. XXV, 2)**[376], olasılıkla Roma Dönemi'nde yerleştirildiği orijinal yerinde korunmuştur. Düz bir sırt dayanma kısmına sahip olan koltuğun kol dayama yerleri plastik olarak yılan şeklinde işlenmiştir. Kol dayama kısımlarının dış yüzünde, bu yılanların kuyruk kısmına yerleştirilmiş spirallerden yukarı doğru kanatlar yükselmektedir. Koltuğun alt kısmının yan yüzlerinde de dalları spiral şekilli çiçek motifleri yer almaktadır[377].

Kol dayama kısımlarındaki figürlü ve ilginç süslemeli işçiliği ile daha önce Notion'da bulunmuş olan ve olasıkla Notion tiyatrosuna ait *proedria* koltuğundan[378] daha farklı olan bu koltuk, belki Apollon Klarios için yapılmıştı ve altarın yanına belli bir amaçla yerleştirilmişti[379]. Nitekim birçok yazıt, özellikle Apollon ile ilişkili olan

---

[374] Yazıttan kısmen G. E. Bean ve E. Akurgal bahsetmiştir. Ancak metni şimdiye kadar yayınlanmamıştır; Bk. Bean 1995, 175; Akurgal 1990, 139; krş. Şahin 1998, 48. Yazıtın çevirisi C. Tanrıver tarafından yapılmıştır. Öte yandan, bu eser kutsal alanda Dionysos'a adanmış tek eser de değildir. Apollon tapınağının güneyindeki küçük *eksedra*'nın içinde Dionysios oğlu Bakkhios isimli bir kişi tarafından Dionysos'a adanmış bir heykelin kaidesi ele geçmiştir. *Stoikhedon* (asker dizilişi) olarak yazılmış yazıt erken Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir; bk. L. Robert, *OMS* V 106, fig. 4.

[375] Robert 1959, lev. XXXV, fig. 5.

[376] Buluntu durumunu gösteren bir resim için bk; Robert 1959, lev. XXXIII, fig. 1 Mellink 1960, lev.13, fig. 11.

[377] Krş. Şahin 1998, 49.

[378] Bk. Macridy 1912, 58-59, no. B, fig. 30. Bu koltuk bir *prytanis* tarafından Dionysos'a adanmıştır.

[379] Kutsal alanda M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenenen bazı mezar anıtlarının dışında başka yerden getirildiği saptanabilen şpolyen malzeme yoktur. Koltuğun başka bir yerden, belki bir tiyatrodan getirilmiş olması ancak bu yapıların işlevi sona erdikten sonra mümkün olabilirdi. Ancak buluntu durumu, olasılıkla Hellenistik Dönem'e tarihlenen koltuğun, Roma Dönemi'nde kutsal alan hala kullanımdayken altarın güneyindeki kaidenin üzerine yerleştirildiğini göstermektedir. Bu nedenle, koltuk olasılıkla ilk yapıldığında da bu alana yerleştirilmişti.

kutsal alanlarda koltukların ya da tahtların (*thronos*) bulunduğunu kaydetmektedir[380]. Vouliagmeni'de de Apollon Zoster tapınağının içinde taştan yapılmış bir koltuk ve masa ortaya çıkarılmıştır[381]. Klaros'daki altarın üzerinde izleri saptanan masalar ve mermer masa parçası ile birlikte bu koltuk büyük bir olasılıkla *theoksenia* ritüeli için buraya yerleştirilmişti[382].

5.6 *Hekatomb*

Altar ile tapınak arasında, birer demir halka taşıyan, birbirine paralel dört taş sırası şeklinde yapılmış bir *hekatomb* (*hekatombe*) ortaya çıkarılmıştır (**Lev. VIII, XXVI**)[383]. Tümü ortaya çıkarılmamış olsa da bu hekatombun sunak ve tapınağın orta aksını temel alarak yerleştirildiği düşünülmektedir. Kurban edilecek hayvanların bağlandığı 25 bloktan oluşan dört sıra halindedir. Her birinin üzerinde hayvanların bağlanması için büyük bir demir halka bulunan şpolyen bloklar[384], 3,35-3,50 m. aralıklarla kuzey-güney yönünde yerleştirilmişlerdir. Tüm alan yaklaşık 50 m. uzunluğunda ve 11 m. genişliğindedir. Kuzeyde Artemis sunağının önünde son bulur. Burada sıraların altarın konumundan[385] dolayı düzenlerinin biraz bozulduğu görülmektedir. İlk sıra Apollon Sunağına 3,30 m uzaklıktadır. Son sıra ile Tapınak arasında ise 12 m. genişliğinde bir serbest dolaşım alanı kalmaktadır.

Çok sayıda hayvanın aynı anda kurban edilmesine olanak sağlayan bu alan arkeolojik verilere göre M.Ö. 3.yy. ile 1.yy'ın ortası arasında yapılmıştır[386]. Bu tarihlemeyi daha dar bir döneme sıkıştırmak isteyen J. de La Genière, bu *hekatomb*'un,

---

[380] Örneğin bk. *IG* I³, no. 137 (Atina); Sokolowski 1955, 32, satır 8-10 (Magnesia).

[381] Jameson 1994, 52, fig. 3. Bu koltuk bazı araştırmacılar tarafından ise rahip koltuğu olarak da değerlendirilmektedir; bk. Baumer 2004, 61.

[382] Bu ritüel hakkında bk. Jameson 1994. Klaros'da *theoksenia* ritüelinin varlığı aşağıda Bölüm VI'da tartışılacaktır.

[383] Hekatomb'a ait ele geçen ilk blokların bir resmi için bk. de La Genière 1990a, 35.

[384] Arkaik hayvan bağlama bloğunun, Hellenistik bloklara öncü olduğu anlaşılmaktadır. Klaros dışındaki halkalı bloklar için bk. de La Genière 1998a, 248-249.

[385] Bk. de La Genière 2001, 83.

[386] Bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 192.

Büyük Klaria bayramları[387] ile ilişkili olduğunu ve Asya'nın Roma eyaleti olmasının ilk yıllarında (M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreği) yapılmış olabileceğini ileri sürmektedir[388]. Bu dönemde kehanet merkezinin sürekli artan saygınlığı, Büyük Klaria bayramlarının ünü, Klaros'a pek çok Yunan ve barbar kavimlerini çekmiş ve gelenlerin kullanacağı çeşitli yerleşimler, özellikle de kurbanlar için çeşitli tesislere ihtiyaç duyulmuş ve bunun sonucu olarak da bu *hekatomb* tertibatı kurulmuştur[389]. J. de La Genière'ye göre bu alanın kullanımı İ.S. 47 yılında olan ve bölgeyi çok etkilediği bilinen deprem ile son bulmuştur. Ona göre demir halkalı blokları örten mil tabakası bu deprem ile ilişkili olarak gerçekleşen bir su baskını nedeniyle oluşmuştur[390]. Bu mil tabakasının üzerinde tapınak ile altar arasında bir sıra halinde ele geçirilmiş olan çatı kiremitleri de, ona göre bu kaygan milli toprak üzerinde bir patika oluşturmak için dizilmişlerdir[391].

Antik kaynaklarda tanrılara *hekatombe* yani yüz kurban adanması sık sık kaydedilse de, arkeolojik olarak pek fazla örneği yoktur. Klaros'daki gibi kurban edilecek hayvanların sıralar halinde bağlanmasını sağlayacak benzer bir alan Makedonia'daki Dion'da ortaya çıkarılmıştır. Dion'daki Zeus Olympios kutsal alanında büyük Zeus altarının önünde her biri birer halkaya sahip on bir bloktan oluşan üç sıralı kurban kesme alanı aynı anda 33 hayvanın bağlanmasına olanak vermektedir[392]. Dion'daki

[387] Olasılıkla bu bayramların yaygınlaşmasında Polemaios ve Menippos'un büyük etkisi de vardır. Her ikisi için alınmış kararlar için bk. Robert ve Robert 1989. Bayramların barbar ve Yunanlılar'a açık olması hakkında bk. a.g.e., 54.

[388] de La Genière ve Jolivet 2003, 193.

[389] Bk. de La Genière 2001, 81

[390] Bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 193.

[391] Bk. de La Genière ve Jolivet 2003, 194. N. Şahin bunların kesilen hayvanların etlerinin konduğu dikdörtgen tepsiler olduğunu ileri sürmektedir (bk. Şahin 1998, 45). Bununla birlikte, kazıda bu çatı kiremitlerinin (bunlardan biri için bk. **AB 9**) sadece bir sıra halinde ve hayvan bağlama blokları mil tarafından örtüldükten sonra, bu mil tabakasının üzerine yerleştirilmiş oldukları anlaşılmıştır. Hatta bunların en batıdaki örneği buradaki hayvan bağlama bloğunun üzerinde ele geçmiştir; Bk. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 49, fig. 5; Şahin 1998, 87, res. 61 ve 98, plan 3.

[392] 13 Şubat 1999 tarihinde *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* adlı dergide yayımlanan bir makalede, Prof. D. Pandermali tarafından kazılan Dion'daki Zeus Olympios kutsal alanında tıpkı Klaros'takine benzer bir kurban alanı düzenlemesi ile karşılaşıldığından bahsedilmiştir (*non vidi,* de La Genière 2001, 83'den). Dion'daki *hekatomb*'un Pydna savaşından önceye ait olup olmadığı tartışılmaktadır. Romalı general ve politikacı

blok sayısının Klaros'takinden oldukça az ve buradaki blokların arasındaki mesafenin Klaros'takinden fazla olmasına rağmen, alanın birbirine paralel sıralar halinde düzenlenmiş olması Klaros'taki kurban alanı ile doğrudan benzeşmektedir. Birbirini etkilemiş olduğu düşünülen Klaros ve Dion'a öncülük etmiş olan daha erken bir modelin var olduğu düşünülmektedir[393].

5.7 Propylon

Yazıtlardan anlaşıldığına göre antik dönemde *tripylon* olarak adlandırılan *propylon*[394], ilk defa 1907 yılında Th. Macridy tarafından bulunmuş ve 1912'de yayınlanmıştır[395]. Macridy, ilk ortaya çıktığında bu yapının tapınağın *opisthodomos*'u olduğunu düşünmüştür. Alan, 1913'te kazılmaya devam edilmiş ve 1915'te yayınlandığında bu hata düzeltilmiştir[396]. M.Ö. 2. yüzyıl sonu 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yapı, kutsal alanın son günlerine kadar hizmet vermiş olmalıdır. Langenstroer'e göre kutsal alan M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısında korsanlar tarafından tahrip edilmiş ve sonra Appuleius'un yardımı ile tekrardan inşa edilmiştir. Ona göre *tripylon* da bu saldırıyı yaşamıştır[397].

Lucius Aemilius Paulus Macedonicus M.Ö. 168 yılında, Makedonia ordusunu Pydna savaşında yenmeden önce Herakles'e bir *hekatomb* adamıştı; bk. Plutarkhos, *Aemilius Paulus* 17.

[393] Bk. de La Genière 2001, 84.

[394] M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve Smyrnalı bir *khresmologos* olan Menophilos adındaki kişi hakkındaki kararları kaydeden bir Kolophon dekretinde, taşa işlenmiş olan kararnamenin, Apollon kutsal alanının girişinde, *tripylon*'a girildiğinde sağ koldaki *parastas*'ın (kapı girişi) karşısına dikilmesi de karar altına alınmıştır. Böylece, denizden gelen ziyaretçiler, girişin üç gözlü kapısına varmakta ve burada kehaneti yönetmesi için seçilen kişi hakkındaki yorumları okuyarak onun burası için ne kadar önemli birisi olduğunu anlamaktaydılar. J. ve L. Robert, bu yazıtta geçen *tripylon*'un araştırmacılar tarafından *propylon* olarak adlandırılan yapının, antik dönemdeki adı olduğuna inanmaktadır; bk. Robert ve Robert 1992, 280, satır. 38-40 ve 283. R. Étienne ve P. Varène ise bu yazıtta geçen *tripylon*'un ilk *propylon* olduğunu savunmaktadırlar; Bk. Étienne ve Varène 2004, 148.

[395] Macridy 1912, 41 v.d.

[396] Macridy ve Picard 1915.

[397] Langenstroer 1992, 250.

Dor düzeninde bir yapı olan *tripylon*, iki salonlu kareye yakın bir plan göstermektedir. Güneyde dört sütunlu (*prostylos*), kuzeyde *in antis* 2 sütunlu olarak yapılmış iki farklı cepheye sahiptir. Yapının yaklaşık orta kısmında yer alan bir kapı duvarı, iki salonu birbirinden ayırır. Üç basamaklı bir *krepidoma* üzerinde yükselen yapının temelleri 12,70 x 12,90, *stylobat*'ı 11,22 x 10,34 m. ölçülerindedir.

İlk kazılar sırasında *propylon*'un kuzeydoğu *anta* duvarının iç kısmında bir kaide ele geçmiştir. Günümüzde yerinde olmayan bu kaidenin üzerindeki izlerden, üzerinde bir heykel durduğu anlaşılmaktadır[398]. Güney cephedeki doğu sütununun önünde ise mermerden üç ayak şeklinde bir kaide vardır (**AB 7**). Üzerindeki izlerden, üst kısmına eklenmiş bir parça daha olduğu anlaşılmaktadır. Bu, üç ayaklı bir kazana ya da bir perirrhanteriona ait olabilir. M. S. 2. yüzyılda, *propylon*'un *orthostat*'ları ve sütunlarının üzerine kehanete danışmaya gelen kent temsilcilerinin listeleri yazılmıştır[399].

Bu *propylon* yapısı olasılıkla kutsal alanın ilk giriş yapısı değildi. Bazı araştırmacılar, Klasik ya da Erken Hellenistik Dönem'e ait bir *propylon*'un olasılıkla bu yapının altında yer aldığını düşünmektedirler. M. Ortaç, Klasik *propylon*'un Hellenistik *propylon*'un altında olduğunu savunarak, Hellenistik Dönem'de yapıların birbirlerinin akslarına uygun yerleştirilmeleri şeklinde bir prensip olmasına rağmen, Hellenistik *propylon*'un tapınağa göre biraz doğuya doğru dönük durmasını, yeni yapının Klasik Dönem *propylon*'una uydurularak yapılmış olmasına bağlamaktadır[400]. J. de La Genière ve N. Şahin ise Arkaik dönemde de kutsal alanın bir giriş yapısına sahip olduğunu düşünerek, onu farklı yerlerde aramak gerektiğini ileri sürmektedirler[401].

Propylon'un doğusunda ve batısında Roma Dönemi'nde yapılmış iki yapı kompleksi bulunmaktadır. Batıdaki kompleks bir peristyl avlunun etrafına dizilmiş odalardan oluşmaktadır. Langenstroer, batıdaki yapının şpolyen malzemelerle yapılmış

[398] Macridy 1912, fig. 20; Macridy ve Picard 1915, fig. 3.

[399] Bu yazıtlar için bk. Macridy 1912; Macridy ve Picard 1915.

[400] Ortaç 2001, 25.

[401] Bk. de La Genière 1998a, 254-255 ve J. de La Genière, 13. *KST,* Cilt 2, Ankara, 1992, 74; Şahin 2007, 332.

bir "kapı kutsal alanı" olduğunu ileri sürmektedir[402]. N. Şahin'e göre ise, bu yapı başrahibin ya da *propylon* görevlisinin ikamet ettiği yerdir[403]. Bu alanda sürdülen kazılarda, yapıların altında Hellenistik Dönem'e ait önemli yapıların yer aldığını ve bu yapıların kutsal alandan daha güneye doğru uzandığını göstermektedir. Étienne ve Varène ise *propylon*'un batısında, kuzeye doğru ilerleyen kuzey-güney akslı bir duvarın (no. 18) kutsal alanı sınırlama işlevi olduğunu ileri sürmektedirler[404]. Ancak, duvarın ilerleme yönü ve batısında yer alan Hellenistik kalıntılar, bunun pek doğru olmadığını göstermektedir. Öte yandan, *propylon*'dan daha geç bir tarihte yapılmış olan doğu ve batı yapılarının, Roma İmparatorluk Dönemi'nde kutsal alanın güney sınırını oluşturdukları ve bu kısımda *propylon*'dan başka giriş yeri bırakmayarak, adeta bir *peribolos* olarak işlev gördükleri açıktır.

5.8 Büyük Eksedra

Propylon'un güneydoğu köşesinin hemen yanında tek başına duran bir *eksedra* yer almaktadır. Büyük *eksedra*[405] 7.90 m. çapında bir yarım daire şeklinde, olasılıkla 3 basamakla çıkılan bir yapıdır. Üst blokları korunmamış olan yapının orijinal yüksekliği yaklaşık olarak 2.30 m. olarak kabul edilmektedir. Yönü kutsal alana doğru değil aksine *Propylon*'un dışındaki kutsal yola doğrudur. *Propylon*'un dışından ulaşılan bu yapı, olasılıkla kutsal alana gelen ziyeretçilerin içeri girmeden önce gerekli olan bazı prosedürler için bekletilmesi sırasında kullanmaları için yaptırılmıştı. Klaros *eksedra*'sı V. Thüngen'e göre *eksedra*'ların gelişim tipolojisine göre M.Ö. 1. yy'a, Schmidt'e göre ise M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmektedir[406]. Yapıyı son olarak yayınlayan R. Étienne ve P. Varène ise M.Ö. 1. yüzyılın ortasında yapılmış olduğunu belirtirler[407].

[402] Langenstroer 1992, fig. 2, nr. 8.

[403] Bk. Şahin 1998, 30-31.

[404] Étienne ve Varène 1995, 510; Étienne ve Varène 2004, 149. fig. 3 (no 18).

[405] Étienne ve Varène 2004, 79-84, fig. 48-49.

[406] Bk. v. Thüngen 1994, 127; Schmidt 1995, 476.

[407] Étienne ve Varène 2004, 84.

5.9 Arınma Havuzu ve Perirrhanterion'lar

2001 yılında *propylon*'un hemen kuzeydoğusunda 4,60 x 2,70 m. ölçülerinde mermerden inşa edilmiş olan bir havuz ortaya çıkarılmıştır[408]. M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş olan Polemaios anıtının üzerine oturduğu bu yapı, olasılıkla kutsal alanı kuzeyden güneye tümüyle kateden pişmiş toprak su künkü tarafından besleniyordu. Kutsal alana ilk girişte yer alan su ile ilişkili bu yapı, kuşkusuz arınma amacıyla kullanılmaktaydı[409]. Bu arınma havuzunun dışında, Klaros'da Apollon tapınağın hemen güney batısında mermerden bir *perirrhanterion* ayağı bulunmuştur (**AB 8**). *Propylon*'un batısında sürdürülen kazılarda da Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen mermerden büyük bir tekne parçası ele geçmiştir[410]. Bu iki buluntu da arınma ritüeli ile ilişkili olmalıdır.

5.10 Hiera Hodos (Kutsal Yol)

Hellenistik tapınağın yapılmasından sonra, kutsal alanın girişi ve tapınağın önündeki kurban töreni alanı arasında bir kutsal yol oluştuğu anlaşılmaktadır (**Lev. VIII**). Bu yol her iki yanına yerleştirilen anıtlarla sınırlanmaktadır[411]. Bu yolun batısını sınırlayan anıtlar Hellenistik tapınağı hizalayarak sıralanırken, doğu kenarın sınırının Hellenistik Dönem içinde yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu alanda yürütülen çalışmalarda, M.Ö. 2. yüzyıl sonunda tapınağın önündeki büyük kurban kesme alanının düzenlemesinden önce, kutsal yolun doğu kenarında, tapınağın cephe aksından yaklaşık 15 metre uzaklıkta bir yol alanı oluşturacak şekilde dizilmiş bazı anıt kaideleri ele geçmiştir. Bunların arasında yarım daire şeklinde bir *eksedra* da bulunmaktadır[412]. Bu veriler ışığında, M.Ö. 2. yüzyıl sonundan önce belki M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısından bu tarihe kadar olan dönemde, tapınağın önünden güneydeki ilk *propylon*'a (*tripylon*) doğru uzanan 15 metre genişlikte bir kutsal yol olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 2. yüzyıl

[408] Şahin ve diğerleri 2003, 86; Şahin ve diğerleri 2005, 295.

[409] Kutsal alanlarda su kullanımı için genel olarak bk. Cole 1998. Samos Heraionu'nda erken Arkaik Dönem'e ait dikdörtgen şekilli üç havuz bulunmuştur. Bk. Buschor 1930, 28-32; Diehl 1964, 180 ve Walter 1965, 22-23, fig. 16. Klaros'daki arınma havuzu ile ilgili bk. Cevizoğlu 2008, 296.

[410] Bk. Cevizoğlu 2008, 289.

[411] Ferrary ve Verger 1999, 812, fig. 1;

[412] de La Genière ve Jolivet 2003, Plan A, no. 12.

sonunda olduğu düşünülen büyük düzenleme sırasında doğu kenardaki bu anıtlar yerlerinden sökülmüş ve yeni yapılmış olan büyük Apollon altarının batı kenarını hizalayan yeni bir yol oluşturulmuştur. Bu yolun genişliği yaklaşık olarak 27 metredir. Bu dönemden itibaren yolun hem batı kenarı hem de daha az sayıda da olsa doğu kenarı boyunca çok sayıda onur anıtı inşa edilmiştir. Bu yol hattı kutsal alanın terk edildiği döneme kadar kullanılmıştır. Ancak, yolun tümünün belki yılın her mevsiminde kullanılamadığını gösteren bazı veriler de vardır. Bu yol üzerinde, batıdaki onur anıtlarının önünde, geç Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde olasılıkla alandaki su problemi nedeniyle 1,30-1,50 metre genişliğinde taşlardan özensiz bir şekilde yapılmış çeşitli yürüme yolları oluşturulduğu anlaşılmıştır[413].

Kutsal Yolun batı kenarındaki anıtlar tapınaktan güneye doğru şu şekilde sıralanmaktadır (**Lev. XXVI, 2**):

-Menippos Anıtı: M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen anıt, kare şekilli yüksek bir kaidenin üzerinde yükselen bir İon sütunundan oluşmaktadır[414]. 7,75 metre yüksekliğinde olan anıtın kaidesinde, Menippos'un yararlılıkları sayılarak, onun hakkında Kolophon kentinin aldığı kararları kaydeden yazıt bulunmaktadır. Yazıttan, sütunun üzerinde Menippos'un bronz bir heykelinin durduğu anlaşılmaktadır.

- Antiokhos kaidesi: Antiokhos III'ün oğlu Antiokhos (M.Ö. 209-193) için yapılmış bir heykel kaidesidir[415].

- İsimsiz anıt: Orijinal dönemine ait yazıtı korunmamış olan dikdörtgen şekilli bir heykel kaidesidir. Üzerine M.S. 2. yüzyılın ortasında kutsal alana gelen heyetleri kaydeden bir yazıt yazılmıştır[416]. Bu alanda anıtların önüne bazı stellerin dikilmesi için yerleştirilmiş, ortası kama delikli stel kaideleri de yer almaktadır[417]. Öte yandan, Roma İmparatorluk Dönemi'nde anıtlar arasındaki boşluklar kapatılmış ve bu anıtların batısındaki alana bir teras inşa edilmiştir[418].

---

[413] Kutsal yoldaki düzenlemeler hakkında bk. Ferrary ve Verger 1999.

[414] Étienne ve Varène 2004, 93-104, fig. 52-62, 64.

[415] Étienne ve Varène 2004, 104-107, fig. 52, 53, 55, 56.

[416] Étienne ve Varène 2004, 107-109, fig. 65.

[417] Étienne ve Varène 2004, 109-110. fig. 52 Orijinal buluntu durumları, şimdi değişmiş durumdadır.

[418] Étienne ve Varène 2004, 109, 150.

- Küçük dikdörtgen kaide. Üzerine sonradan Hierapytna kentinin gönderdiği heyetin listesi yazılmıştır[419].

- Romalı yöneticiler *eksedra*'sı.[420] Dikdörtgen şekilli *eksedra*, 5,14 x 2,71 m. ölçülerindedir. *Eksedra*'nın kuzey anta duvarının ön yüzünde imparatorluk maliye görevlisi (*questor*) M. Valerius Mesalla Potitius; güney anta duvarının ön yüzünde ise Quintus Aimilius Lepidus için yazılmış yazıtlar bulunmaktadır[421]. *Eksedra*'nın batı duvarında ise *proconsul* M. Titius için bir onurlandırma yazıtı (M.Ö. 34-32) yer almaktadır[422]. Bu yazıtlar, *eksedra*'nın bu üç Roma yöneticisinin heykelleri için bir kaide görevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

- Sextus Appuleius sütunu.[423] Korinth düzeninde bir sütundur. Sütun üzerindeki tabula ansata içindeki eski bir yazıt kazınarak, Sextus Appuleius yazıtı yazılmıştır. Sütunun, 7.77 m. yüksekliğinde olduğu, üzerinde durduğu anlaşılan heykelle birlikte yüksekliğinin 8.90 metreyi bulduğu düşünülmektedir. Anıt olasılıkla Sextus Appuleius'un Asia eyaleti valisi olduğu M.Ö. 24 ya da 22 yılında diktirilmiştir[424].

- Lucius oğlu L. Valerius Flaccus'un heykel kaidesi (M.Ö. 62)[425].

- Asia valisi, Gaius oğlu L. Valerius Flaccus'un heykelinin kaidesi (M.Ö. 96-89 arası)[426].

- Asia valisi, Gaius oğlu Gaius Valerius Flaccus'un heykel kaidesi (M.Ö. 95)[427].

- Lucius Licinius Lucullus onur anıtı kaidesi (M.Ö. 72-67)[428]. 4,60 x 4,06 m ölçülerinde, çoğunlukla şpolyen bloklarla inşa edilmiş dikdörtgen bir kaidedir[429].

---

[419] Étienne ve Varène 2004, 110-111, fig. 65.

[420] Étienne ve Varène 2004, 112-117, fig. 66-70.

[421] Ferrary 2000, 364 v.d. no. 10 ve 11. Bu iki yönetici Augustus Dönemi'ne tarihlenmektedir.

[422] Ferrary 2000, 353-357, no. 7.

[423] Bk. de La Genière 1995, 53, fig. 1; Étienne ve Varène 2004, 117-123. fig. 71-76. 2001 yılında yapılan çalışmalarda, anıta ait kayıp tambur bulunmuştur. Bu tambur, anıtın 0.70 m. daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur; bk. Şahin ve diğerleri 2003, 85 ve 90, res. 5-6.

[424] Ferrary 2000, 360-364, no. 9.

[425] Étienne ve Varène 2004, 123- 126, fig. 77-78. Ferrary 2000, 345-350, no. 5.

[426] Ferrary 2000, 337-338, no. 2.

[427] Ferrary 2000, 334-336, no. 1.

[428] Ferrary 2000, 339-340, no. 3

Doğu kenarda dizilmiş olan anıtlar ise altardan güneye doğru şu şekildedir:

- Thyateiralılar'ın kaidesi[430]. Üzerinde bronz bir heykelin durduğu anlaşılan silindrik bir kaidedir, üzerindeki Thyateira (Akhisar) heyetinin isim listesini kaydeden yazıt daha geç bir dönemde yazılmış olabilir.
- İsimsiz kaide[431]. Sadece temel kısmı kalmış olan dikdörtgen bir kaidedir. Üzerinde şu anda, Ciceron'un anıtı durmaktadır.
- Herakleides *eksedra*'sı[432]. 4,14 m. çapında, 1,11 m. yüksekliğinde yarım daire şekilli küçük bir *eksedra*'dır. Yazıtından M.Ö. 1. yüzyılın ortasına tarihlenir.

Bu kısımdan *propylon* yakınındaki anıtlara kadar olan bölgede henüz başka bir anıt saptanmamıştır. *Propylon*'un kuzeyinde, kuzeyden güneye doğru şu anıtlar yer almaktadır:

- Pompeus kaidesi. Pompeus Magnus için yapılmış monoblok bir kaidedir. M.Ö. 67-62 arasına tarihlenmektedir[433].
- Polemaios anıtı[434]. Kare şekilli bir kaide üzerinde yükselen İon düzeninde bir sütun olan anıtın üzerinde Polemaios'un bronzdan bir heykelinin durduğu, kaidedeki yazıttan anlaşılmaktadır. Restitüsyonu henüz yapılmamıştır. Anıt M.Ö. 2. yy'ın sonuna tarihlenmektedir[435]. Teorik olarak 6.60 m yüksekliğinde olduğu tahmin edilmektedir. Kaidesinde, Polemaios'un yaptıkları ve Kolophon kentinin onun hakkında aldığı kararları kaydeden uzun bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta, anıtın Kharis'ler sunağının yakınına dikileceği de kaydedilmiş olduğundan, bu yakınlarda Kharis'lere adanmış bir sunak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, sunağın yeri henüz saptanamamıştır.

---

[429] Étienne ve Varène 2004, 126-127.

[430] Étienne ve Varène 2004, 127-128, fig. 79, no. 1 ve 82, no.1.

[431] Étienne ve Varène 2004,128-129, fig. 79, no. 2 ve 82, no. 2-3.

[432] Étienne ve Varène 2004, 130-134, fig. 80-82, no. 4-6.

[433] Étienne ve Varène 2004, 135; Ferrary 2000, 341-345, no. 4.

[434] Étienne ve Varène 2004, 135-142, fig. 83-88. Bu anıta ait sürun tamburları 2002-2003 yıllarındaki çalışmalarda ortaya çıkarılmıştır; bk. Şahin ve diğerleri 2005, 304, res. 6.

[435] Robert ve Robert 1989, 17 v.d.

5.11 Diğer Anıtlar

Bu anıtların dışında, kutsal alanda bir çok onur anıtı ve çeşitli tanrılara adanmış altarlar da ele geçmiştir. Bunlardan, Hora'lar kültü rahibini kaydeden kaide[436], Artemis Pythie ve Poseidon Themelioukhos'a adanan küçük altarlar[437] ve Q. Tullius Cicero'nun onuruna yapılan kare kesitli yüksek bir *plinthos* (M.Ö. 61-59) önemlidir[438]. Hora'lar altarı Apollon altarının güneybatısında ele geçmiştir. Diğer iki altar ise, Artemis altarının[439] hemen kuzeyinde bir sıra halindeki küçük altarlar arasında yer almaktadır. Cicero anıtı, iki parça halinde Apollon altarının güneyinde Menippos anıtına ait sütun tamburları ile birlikte ele geçmiştir. M.Ö. 61-59 yılları arasına tarihlenmektedir. Şu anda üzerinde durduğu kaidenin bunun kaidesi olması mümkün görünmediğinden, antik dönemde yeri henüz saptanmamış başka bir noktada duruyor olmalıdır. Tuchelt'e göre üzerindeki Q. Tullius Cicero ile ilişkili yazıt, eski bir yazıtın kazınmasından sonra yazılmıştır. Ancak eser üzerinde buna ilişkin bir iz saptanamamıştır[440].

Kutsal alandaki bizim açımızdan son yapılar, Apollon tapınağının hemen kuzeyinde yer alan Artemis tapınakları ve altarlarıdır[441]. Bu alanda yütülen kazılarda, Arkaik Dönem'in başlarından itibaren Artemis Klaria'ya adanmış bir tapınak ve onun doğusunda bir altar ve bunların üzerinde de, M.S. 2. yüzyılda yapılmış İon düzeninde bir tapınak ile geç bir altar ortaya çıkarılmıştır[442]. Artemis'in, kardeşinin yanında tapım

---

[436] Bk. Gauthier 2003a, 31-36.

[437] Robert 1960a, 59.

[438] Étienne ve Varène 2004, 142-145, fig. 89-90; Ferrary 2000, 351-353, no. 6.

[439] Bk. de La Genière 1995,. 50.

[440] Tuchelt 1979, 165.

[441] Artemis tapınağı ve altarları için bk. Robert 1960a, 59; Şahin 1998, 46-48.

[442] Artemis kültünün en erken hangi tarihe gittiği konusunda elmizide henüz bir veri yoktur. Burada yürütülen kazılarda M.Ö. 6. yüzyılın başlarına ait olması gereken bir yapı ve başka yerlerdeki Artemis kültlerinin tersine yapının doğusunda bir altar ele geçmiştir. Bu altarın yanına dikilmiş olan bir kore heykeli, Timonaks tarafından adanmış ve M.Ö. 600 civarına tarihlenmektedir (Holtzmann 1993, 811-813; Dewailly ve diğerleri 2004, 25-33). *Homerik hymnos*lar arasında yer alan Artemis'e *hymnos*'un da bu tarihlerde yazıldığı belki de Artemis kültünün başlangıcı ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir (Bk. Allen ve Sikes 1904, Hymnos 9 satır 5'e yorum). Bu alanda yürütülen kazılarda, burada olasılıkla M.Ö. 4. yüzyıl ve sonrasında da kullanılan bir yapı bulunduğunu göstermektedir. Apollon Tapınağı'nın hemen kuzeyindeki İon düzenindeki Artemis tapınağının ise Hadrianus Dönemi'nde yapıldığı düşünülmektedir.

görmesi çok alışıldık bir uygulama olarak karşımıza çıksa da, bu kültün de Apollon kültü gibi Protogeometrik Dönem'e kadar inip inmediği henüz saptanamamıştır. Bu alanda Protogeometrik Dönem'e tarihlenebilecek malzemeler henüz ele geçmemiştir. Artemis'in annesi Leto ile birlikte Hellenistik Apollon tapınağında, onunla birlikte "*syntheos*" olarak yer alırken, diğer yanda kendine ait başka bir tapınağının olması dikkati çekmektedir. Öte yandan, Hellenistik Apollon, Artemis ve Leto üçlüsünde, Kutsal alanın asıl sahibi ve kardeşi gerçek Yunan tanrıları olarak betimlenirlerken, geç dönem sikkelerinde tasviri bulunan Artemis Klaria kült heykelinin, Artemis Ephesia'yı taklit etmesi de[443], Klaros'da iki Artemis kültü olabileceğini düşündürmektedir.

5.12 Dönem İçindeki Değişim ve Kutsal Alanın Sonu

Kutsal alanda ele geçen dekretler ve onur anıtlarına genel olarak bakıldığında, Roma İmparatorluk Dönemi'den itibaren yeni bir anıt yapılmamış olması dikkati çekmektedir. Hellenistik Dönem sonuna kadar, Kolophon'un ve ilişkide olduğu kentlerin kararlarını, zenginliklerini, politik ilişkilerini ve niyetlerini sergiledikleri sosyal gösteri alanı olan Apollon Klarios kutsal alanının, sonradan bu özelliğinin şekil değiştirmiş olduğu, daha çok kehanete danışma odaklı bir gösteri alanına dönüştüğü söylenebilir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde gerçekleşen imar faaliyeti, tapınağı tamamlamaya ve Artemis için yeni bir tapınak yapmaya ayrılmıştır. Başvurmaya gelenler çoğunlukla yeni bir taş edinmemişler, eskiden yapılmış olan anıtları hatta kutsal alanın kendi yapılarını, buraya geldiklerini belgeleyen yazıtları yazdırmak için kullanmışlardır. Tapınağın *pronaos*'unun içindeki sütunlar dahil olmak üzere sütunlarının yivleri, *krepis*'lerin ön yüzleri (**Lev. XXVII, 1**), hatta bazen basılan yüzleri, altarın üstü, *propylon*'un *orthostat*'ları ve sütunları yazı alanı olarak seçilmiştir. Bu belki yazı yazdırmak için bir boş yer kapma yarışına bile dönüşmüş gibi görünmektedir. Kutsal yolun batı kenarında yer alan *eksedra*'nın kuzey duvarının içine Tabailılar bir yazıtın başlangıcını yazdırarak o alanı adeta kapmışlardır.

Bu tapınak döneminde, tapınakdan hayli doğuda, Hellenistik Apollon Tapınağının hizasında yer alan Hellenistik sunağın Artemis için kullanıldığı kabul edilmektedir; Bk. Şahin1998, 46-48.

[443] Örneğin bk. Milne 1941, Lev. XI, no. 184-186.

Kehanet merkezi bu dönemde özellikle de M.S. 2. yüzyıldan sonra ünlendiğine ve çok fazla sayıda ziyaretçi kabul ettiğine göre, tüm Akdeniz dünyasının toplandığı bu alanda, daha fazla anıtın olmasını beklemek gerekirdi. Öte yandan, bu dönemde Kolophon'da *eponym prytanis*'liğin çok defa Apollon tarafından alınması[444], kutsal alanın zenginliğini ve tapınağın başvuruculardan *hymnos* okumak ve dua dışında direkt yoldan bir gelir edindiğini gösterebilir. Bu dönemde tanrının arazilerinin de iç kısımdaki Kolophon'un kuzeyine kadar uzandığına ilişkin veriler bulunmaktadır[445]. Buraya gelenlerin büyük bir çoğunluğu, heyetlerinden burada bir iz bırakmak için yeni bir anıt diktirmek yerine, eskiden tapınağa özenle yerleştirilmiş anıtların üzerindeki boşlukları hoyratça kullanmışlardır. Bu hizmet de olasılıkla Apollon Klarios'a bir gelir kazandırıyordu. Bu yazıtlar'ın yerli ya da yabancı ustalar tarafından yazıldığı tam araştırılmamıştır. Kalligrafik çalışmalar bu konuda bilgi verebilir. Bazı yazıtlarda geçen bazı taşçı isimleri[446], bu heyetlerin bazılarının, isimlerini kendi kentlerinden getirdikleri ustalara yazdırdıklarını gösterebilir. Bu yazıtlar, Apollon'un kazancı konusunda bilgi vermese de, M.S. 2. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıl sonlarına kadar kutsal alanın Akdeniz dünyasında en çok ziyaretçi çeken yerlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadırlar. Kutsal alanın terkediliş tarihi konusunda kesin arkeolojik veriler olmasa da, M.S. 8 Kasım 392'de Theodosius I'in pagan tapınaklarını yasaklamasının ardından Klaros kehanet merkezi artık işlevini yitirmiş olmalıdır. Bu tarihten sonra Apollon'un kutsal alanı giderek bir taş ocağına dönüşmüş ve buradaki yapılar ve anıtlar Hristiyan taş ustalarının çalışma alanı olmuştur. Kutsal alanda ele geçen M.S. 6. yüzyıl buluntularının bu döneme ait olduğu düşünülmektedir[447].

---

[444] Kolophon'un Roma Dönemi'ndeki *eponym prytanis*'liğinin başka kentlerde görülmeyen bir sıklıkta Apollon tarafından üstlenilmiş olduğu görülmektedir. Bu konuda bk. Sherk 1991, 241.

[445] Kolophon ve Torbalı arasında yer alan Pancar'da ele geçen ve M.S. 3. yy'a tarihlenen bir mezar yazıtında, *heroon*'a zarar verenlerin Apollon Klarios'a bin *denarius*'luk bir ceza vereceği belirtilmektedir; bk. İçten ve Engelmann 1998, 88-89, no. 8.

[446] Herakleia Salbake listesinde kaydedilmiş olan bir *latypos* (heykeltraş ya da taş ustası) için bk. Robert ve Robert 1954, 210, no. 146.

[447] Kutsal alanın terkedilmesi konusunda bk. Parke 1985, 169-170; de La Genière ve Jolivet 2003, 194-195.

Kutsal alanın genel tarifi sonrasında, örnek olarak M.Ö. 1. yüzyılda buraya gelen ziyaretçilerin önündeki manzarayı şu şekilde özetlemek yararlı olacaktır:

Notion'dan sonra *nekropolis*'in kenarından geçerek, kuzeye doğru yürüyen ziyaretçiler (**Lev. XXVII, 2** ve **XXVIII, 1**), uzaktan Klaros'u çevreleyen dişbudak koruluğunu ve belki sağ taraflarındaki sırtlarda oluşturulmuş teraslarda yer alan üzüm bağlarını seyrederek *propylon*'a ulaşıyorlardı. Belki bu arada yolun kenarındaki atölyeleri de ziyaret ediyorlardı. *Propylon*'dan geçtikten sonra arınma ritüelini gerçekleştirip, Polemaios için yapılmış anıtı ve Kharis'ler (Kharites) sunağını geçerek kutsal alana giriyorlardı (**Lev. XXVIII, 2**). Sonra, Arkaik *kouros*'lar, Romalı yöneticiler ve Hellenistik yönetici ailelerinin heykelleri tarafından şekillenmiş vadi gibi bir yoldan geçerek tapınağa kadar geliyorlardı. Heykeller tapınağın güneydoğu köşesinde bitiyor ve ziyaretçinin önüne altar ile tapınak arasında dizilmiş *hekatomb* blokları seriliyordu. Kuzeye doğru ziyaretçinin görüş alanına Artemis tapınağı ve altarı ve ona adanan heykeller giriyordu. Bu mimari çevre ile Apollon Klarios, ziyaretçinin yolunun sonuna geldiğini değil, aksine onu biraz daha ilerde daha ilgi çekici bir görünüm beklediğini gösteriyordu. Altar ile tapınak cephesi arasındaki alana girdiğinde, ziyaretçi batıya dönerek tanrının tapınağını keşfetmeye başlıyordu. Ama bu tapınağın dışardan görünmeyen bir çok gizi barındırdığının da farkındaydı. *Krepis*'teki sıra sıra bronz *astragalos*'lar, ona tanrıya ulaşılacak yeri işaret ediyorlardı. Tacitus, Germanicus'un ziyaretini anlatırken, bir ziyaretçinin nerede durduğuna ilişkin bir fikir vermektedir: "*rahip (sacerdos) başvuranların sadece sayılarını ve isimlerini öğrendikten sonra bir mağaraya (specus) iner"* (**T 34**)[448]. Tacitus'un söylediklerini yorumlarsak, bu dönemde ziyeretçinin altar ile tapınak cephesi arasında beklediğini düşünebiliriz[449]. Bu noktadan bakıldığında, tapınağın altında kaybolan rahip kuşkusuz orada bulunan bir mağaraya iniyor izlenimi veriyordu.

[448] Tacitus, *Annales* 2. 54

[449] Lovette Guichard 2005, 88.

BÖLÜM IV

ADAKLAR

1- ANTİK DÖNEMDE ADAK ADAMA VE ADAK EŞYALARI

Antik Yunanlılar tanrılarıyla memnun edici bir kişisel ilişki kurabilmek ve kurulan bu yakınlığı devam ettirmek için asıl olarak üç yol benimsemişlerdi. Bunlar genellikle birbirleriyle yakın bir ilişki içinde de olan dua, kurban ve adak sunumudur[450]. Antik kaynaklar kurban ve adak sunularını, genellikle aynı çerçevede ele almaktadırlar[451]. Dinsel anlamları açısından ikisi arasındaki farkı tam olarak görebilmek oldukça zordur. Aslında, kurban kesme ve adak sunusu genel bir bakış açısıyla ele alınırsa bir ortak noktaya sahiptir. Her iki durumda da tanrılara bir nesne sunulmaktadır. Tanrıya kurban adamada, sunulan nesne için bir tüketilme hali söz konusudur (insan veya tanrı tarafından); adak sunuları ise kalıcıdır[452], en azından sunanın gözünde kalıcı olması için verilmiştir.

Tanrılara adanan bir kurbanın kesildikten sonra tüketilmesinin tersine, adak sunuları yapılan törenlerden sonra somut ve gözle görülebilir olarak kutsal alanda kalmaktadırlar. Kurban kesme ile ilgili bilgiler çoğunlukla yazılı kaynaklara dayansa da, bu edebi metinler araştırıcılar tarafından temkinli bir şekilde ele alınmaktadır[453]. Ancak söz konusu adak sunumları olduğunda, elimizin altında Yunan dünyasının her yerinde ele geçmiş adaklar ve onlarla ilişkili epigrafik bir veri deposu vardır. Adak yazıları, doğrudan bilgi veren kaynaklar olarak, Yunanlılar'daki adak sunma olgusu konusunda bizi aydınlatmaktadırlar[454].

---

[450] Van Straten 1981, 65.

[451] Örneğin bk. Platon, *Nomoi* 909-910.

[452] Van Straten 1981, 66.

[453] Van Straten bu konuda çeşitli yazarların görüşlerinin "sıradan Yunanlılar'ın" görüşlerini yansıtmadığını öne sürer. Bk. Van Straten 1981, 66 v.d.

[454] Van Straten 1981, 69.

1.1 Terminoloji

Antik kaynaklar ve yazıtlarda adak sunuları ile ilgili belirli bazı ifadeler kullanılmaktadır. Bu terimler adağın anlamı konusunda bazı ipuçları sunmaktadır.

Aparkhe (ἀπαρχή / (çoğ.) ἀπαρχαί; başlangıç) denen ilk meyve sunusu (first fruit offerings), genel anlamıyla, avcılık, balıkçılık ya da tarım yoluyla elde edilen ilk ürünün bir kısmının tanrıya adanmasıdır[455]. Bu, ürünün tümünden ayrılan ilk kısmının, insanlardan önde olan tanrıya verilmesidir. Bu genellikle tüm ürünü temsil eden sembolik bir orandadır[456]. Dindar bir insan, o dönem elde ettiği ürünlerden küçük bir kısmını, buğday başakları, un, incir, zeytin, üzüm, şarap ya da sütün bir kısmını belki bir kurban töreni eşliğinde tanrılara sunmaktadır. Palatine Antolojisi'ndeki epigramlarda bu tür ürün sunusunun daha çok küçük kırsal tapınaklara adandığı kaydedilmektedir. Bunlar en çok Pan, Hermes, Nymphe'ler, Herakles, Priapos ve tabii ki Demeter ve Dionysos'a sunulmuşlardır. Kahramanlara ve Poseidon'a da ilk ürün sunusu yapıldığına dair bazı bilgiler bulunmaktadır[457].

Özel durumlarda ilk ürün sunusu hayvan kurbanı olmadan, tek başına da gerçekleştirilmektedir. Örneğin Delos'daki Apollon Genetor altarı kanlı kurban için asla kullanılmamıştır[458]. Bu tür altarlar olasılıkla bir Bronz çağ geleneğini sürdürmektedirler: Bunlar belki Minos ve Myken kültürlerindeki gibi bir sunu masası olarak kullanılıyordu[459].

Öte yandan, bazı antik kaynaklar ya da yazıtlarda *aparkhe*'nin bir nesneyi de tanımladığı görülmektedir. Bunlar olasılıkla "ilk ürün"ün karşılığı olarak yaptırılmış hediyelerdir. Homeros'ta *aparkhe*'nin karşılığı olarak ἄργματα (*argmata*) terimi kullanılmıştır[460]. *Aparkhe* sözcüğünü ilk kullanan ise Herodotos'tur. Herodotos

---

[455] Czech-Schneider 1998, 115-118; Rouse 1902, 39 v.d.

[456] Burkert 1985, 66. Keesling ise *aparkhe*'nin çoğunlukla adak ve tarımsal bağlamda altıda birlik kısma karşılık geldiğini ve bu terimin basitçe küçük bir kısmın tanrıya verildiğini gösterdiğini düşünmektedir. Bk. Keesling 2003, 7.

[457] Burkert 1985, 67.

[458] Arist, *Fragmenta* 489; Cicero, *de Natura Deorum* 3. 88.

[459] Burkert 1985, 68.

[460] Homeros, *Odysseia* 14. 446.

Delphoi'a ve Oropos'daki Amphiareion'a adakta bulunan Kroisos'un adaklarını "*onun mirasının ve kendi servetinin ilk ürünü*" olarak tanımlamaktadır[461]. ἀκροθίνιον (*akrothinion*) ya da ἀκρόθινα (*akrothina*) (yığının en üstü) terimleri de bazen *aparkhe* ile aynı anlamda kullanılmıştır[462]. Akrothinion'un özellikle bir savaşın teşekkürü olarak adandığı görülmektedir[463].

Atina'daki *aparkhe*'ye en iyi örnek, Attika-Delos Deniz Birliği'nin üyesi olan kentlerin verdiği yıllık *tribut*'un altıda birinin Athena'ya adanmasıdır. Bu adak *tribut* listesine de yazılmıştır[464].

Antik metinlerde geçen bir başka terim ise δεκάτη (onda bir) sözcüğüdür. Bir üreticinin ürünün bir kısmının karşılığı olarak sunduğu adak, *dekate* olarak adlandırılırken, bazen de anlık nedenlerle *dekate* sunulduğu görülmektedir. Örneğin bir savaşın ganimetinden (*akrothinion* olarak) ya da şans eseri bulunan bir şeyden dolayı *dekate* sunulmaktadır. "Onda bir" anlamına gelen bu sözcüğün *aparkhe* ile birlikte adak eşyası için birbirinin yerini alarak kullanıldığı görülmektedir[465]. Bu iki terim de dindeki toplumsal ritüelin daha iyi anlaşılmasını sağlayan özel adak sunularıyla doğrudan ilişkilidir ve iki terim de tanrıya verilmiş bir sözün (adağın) yerine getirilmesinin yansıması olmalıdır[466].

Dekate Homeros'da hiç kullanılmamıştır. Bu terimin Yunan kolonizasyonu döneminde onluk ölçü biriminin Mezopotamya'dan alınması ile ilişkili olduğu ve bu dönemden sonra kullanılmaya başladığı öne sürülmektedir[467]. *Dekate* terimini kaydeden en erken epigrafik buluntu Mantiklos Apollonu'dur. M.Ö. 700 civarına tarihlenen bu bronz Apollon heykelciğinin üzerinde *boustrophedon* olarak yazılmış, "*Mantiklos beni*

---

[461] Herodotos 1. 29. 1-4.

[462] Czech-Schneider 1998, 118-121; Rouse 1902, 54. Bu terimler zaman zaman *dekate* yerine de kullanılmaktadır.

[463] Czech-Schneider 1998, 119.

[464] Keesling 2003, 7.

[465] Rouse 1902, 55; Czech-Schneider 1998, 125. Keesling 2003, 7. Atina Akropolisi'nde ele geçen 34 adak heykeli *aparkhe*, 29 tanesi ise *dekate* olarak tanımlanmıştır; bk. Keesling 2003, 6.

[466] Keesling 2003, 6.

[467] Czech-Schneider 1998, 121.

gümüş yayıyla uzaktan vuran tanrı'ya kendi dekate'sinin (bir parçası) *olarak adadı. Phoibos, bana bunun karşılığında eşdeğer bir ödül ver*" ifadesi yer almaktadır[468]. Burada Mantiklos'un, adağının karşılığında tanrıdan bir beklentisi olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu "geri dönmesini umarak bir şey verme" durumu *do-ut-es* prensibi olarak adlandırılmaktadır[469]. Burada adak adama tanrı ile insan arasındaki bir takas gibidir. İnsan ona bir adak verir ve ondan karşılığında bir şey ister. Bu bir anlamda tanrı ile insan arasında bir antlaşmadır. Mantiklos, Apollon'dan adağı karşılığında bir lütuf (*amoibe* ya da *kharis*) istemektedir. Bu değişim memnun edici bir atmosfer gerektirmektedir ve bu atmosferden hem insan hem de tanrı memnun kalmalıdır[470].

Dekate, savaşlarda ele geçirilen ganimeti oluşturan nesnelerin onda birlik kısmı olabileceği gibi, ganimetin satılmasından elde edilen paranın onda biri de olabilir. Olasılıkla en ünlü örnek Yunanlılar'ın M.Ö. 479 yılında Plataia'da ele geçirdikleri Pers ganimetinden kazanılan parayla yaptırdıkları ve Delphoi'a adadıkları bronzdan büyük bir yılan tarafından taşınan altın üç ayaklı kazandır[471].

Aparkhe ve *dekate* tapınanların hediyelerini hangi toplumsal-dini pratik bağlamında sunduklarını gösterirken, yine adak eşyası anlamında kullanılan *agalma* (ἄγαλμα)[472] terimi tanrıların neden heykeller ya da başka adaklar istediklerinin anlaşılması sorununu cevaplamaktadır. Bir *agalma*, memnuniyet verici (hoşa giden) olma kalitesine ya da zevk ve keyif sağlama kabiliyetine sahip bir objedir. Kavramsal olarak tüm adak eşyaları *agalmata* olarak kabul edilmeleri umuduyla tanrılara sunulmuşlardır. Homerik şiirlerden Euripides'e *agalma* farklı anlamlarda kullanılmıştır. M.Ö. 5. yüzyılda Herodotos, *agalma*'yı özellikle heykeller için kullanır. Heykeller hem *agalmata* hem de bir *kosmos*, yani *temenos* ve tapınağı dekore eden süs olarak işlev görmektedir. *Agalma* terimi adak eşyaları üzerinde ilk defa Arkaik Dönem'de

[468] Van Straten 1981, 73.

[469] Van Straten 1981, 73; Czech-Schneider 1998, 123.

[470] Burkert 1998, 129.

[471] Keesling 2003, 7.

[472] Bu sözcük, "menuniyet verici, çok güzel, hoş" anlamlarına gelmektedir. Bu anlamının yanı sıra tasvir, heykel ve hediye olarak da kullanılmıştır; bk. *LSJ*, s.v. "ἄγαλμα".

görülmeye başlar. Bu terim, küçük vazolardan büyük boyutlu bronz heykel gruplarına kadar geniş bir kullanıma sahiptir[473].

Adak eşyası anlamında kullanılan bir başka terim ise *anathema*'dır. İnsan elinden çıkma adaklara, bunlar tapınaklara ya da kutsal alanlara yerleştirildikleri için ἀνατίθημι (yerleştirme, dikme) fiilinde türetilen ἀνάθημα (*anathema*) ismi verilmektedir[474]. Her ne kadar bu, tanrılara onlara tapınanlar tarafından sunulan asıl hediyeyi kastetse de, bu terim ve onunla ilişkili olan fiil, gösterme/teşhir etme idealini de ortaya koymaktadır[475]. Bu şekilde yerleştirilmiş bir obje (*anathema*)[476] kalıcı ve görülebilir bir hediyedir. Bu hareket aynı zamanda kişinin tanrıya bağlılığını gösteren en yalın ifade biçimidir ve o karşılığında tanrının da kendisini ödüllendirmesini bekler.

1.2 Adak Sunumu

Adak sunumu, hediyelerin değiş-tokuşu şeklinde uygulanarak tanrı ile insanoğlu arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır[477]. İnsanoğlu "eğer böyleyse şöyle olur" şeklinde düşünerek gelecekteki belirsizliklerin üstesinden gelmeye çalışır. Sorgulanabilecek her şey bir adağın sunulmasına neden olabilmektedir: kişi için hastalık veya deniz yolculuğunun tehlikeleri; toplum için ise kıtlık veya savaş gibi.

Antik dönemde, adak sunma yüksek sesli, törensel ve olabildiğince çok şahit huzurunda yapılırdı. Yunanca "*eukhe*" kelimesi yüksek sesle ağlayan, dua eden ve adak adayan anlamına gelmektedir[478]. Adağın yerine getirilmesi kadar birçok tanrı ve insan

---

[473] Keesling 2003, 10.

[474] Plutarkhos, *Nikias* 3. 6.

[475] Keesling 2003, 3.

[476] Adaklar hakkında genel bilgi için bk. Rouse 1902; *Anathemata* hakkında genel bilgi için bk. Czech-Schneider 1998.

[477] Adak sunuları için genel olarak şu eserlere başvurulabilir: Rouse 1902; Cook 1903; van Straten 1981. İonia kutsal alanlarında ele geçen adak sunularının sınıflaması için bk. Simon 1986.

[478] Yunanca εὐχή (*eukhe*) sözcüğünün yerini Latince'de adak anlamında *votum* alır. İngilizcedeki "votive offering" terimi bu kelimeden türetilmiştir. *Eukhe* ya da *eukhole* bir adak, bir dua ya da bir övgüdür. Bu üç şey kesinlikle aynı şey değildirler; ancak hepsi "dini bir beyanı" işaret eden bir orijinal terimden gelmiş olmalılar. Bk. Keesling 2003, 4.

huzurunda gerçekleştirilmesi de önem taşımaktadır[479]. Tapınan kişi tipik olarak tanrıdan herhangi bir menfaat (*kharis*) almayı ümit ederek bir adak sunmaya önceden söz vermektedir. Önce "sunu" tapınan tarafından adanır, eğer tanrı kabul ederse, adak amacı yerine getirmiş olur[480]. Ya da kişi önce bir istediğinin olması durumunda tanrıya bir şey adayacağı sözünü (*eukhe*) verir; tanrı karşılık verdiğinde de bu sözünün gereğini yerine getirir (*kat'eukhen* / *ex vota*). Bazı durumlarda, tanrıya verilen söz bu kişi tarafından değil onun ölümünden sonra bir yakını tarafından yerine getirilmektedir. Yazıtlardan tanrıya verilen sözle onu yerine getirme arasında ne kadar bir zaman geçtiği öğrenilememektedir. Bu farkın bazı durumlarda bir nesil ömrü kadar olduğu anlaşılmaktadır. Adağı adayacak kişinin tek bir heykel adamak için gerekli parayı aylar, yıllar belki bir ömür boyunca biriktirmesi gerekmiştir. Bronz ya da mermer adaklar adağı adayanın karşılayabileceğinden büyük bir meblağ tuttuğu için, bu kişi tanrıya belirli ya da belirsiz bir zaman için bu adağı yaptıracağı sözü vermiş olmalıdır. Hatta bazı durumlarda kişi bu adağı yerine getiremezse, sorumluluk onun en yakın akrabasına geçmektedir[481].

İyi bir hasat için tanrıya önceden bir "ilk meyve sunusunun" söz verilmesi durumu yaygındır[482]. Adak sunuları ve ilk meyve sunuları böylelikle tüm yıl boyunca birbirine bağlı olarak bir devamlılık içinde kutsal alana sunulmaktadır. Hasat bayramlarında katılımcılar bir sonraki ürün ve verimlilik için dua ederler, tanrılar da onların isteklerini yerine getirmeye söz verirler. Kimi zaman bazıları işi, altarlı yeni bir kutsal alan hatta bir tapınak kurma sözü verecek kadar ileriye götürürler[483]. İnsanlar isteklerinin yerine getirilmesi için kutsal alanlara köleler ve hayvan sürüleri ya da çok ender olmakla birlikte hane halkının üyelerini tapınağın hizmetine verilebilmektedir[484]. Değerli süsler hatta toprak parçaları bile hediye edilebilmektedir. Bununla birlikte en

[479] Burkert 1985, 69.

[480] Keesling 2003, 5

[481] Keesling 2003, 6

[482] İlk meyve sunusu için genel olarak bk. Rouse 1902, 36 v.d.

[483] M.Ö. 480'den sonra Themistokles'in tapınaklar yaptırmasıyla ilgili olarak bk. Plutarkhos, *Themistokles* 22.

[484] Delphoi için bk. Pausanias 4. 34. 9.

yaygın olanı, insan elinden çıkma eşyaların verilmesi ya da tapınağa yerleştirilmesidir (*anathema*)[485].

Adakların ve ilk meyva sunularının adanması en çok savaşla bağlantılıdır. Örneğin, Hektor düşmanının silahlarını Apollon'a adamıştır[486]. Daha sonraları savaşta elde edilmiş ganimetin belirli bir yüzdesi (*dekate*) genellikle daha yağmalama başlamadan tanrılar için ayrılmaktaydı. Yağmanın en kaliteli kısmı olan bu ganimet "*akrothinia*" olarak adlandırılmaktaydı. Hatta kimi zaman, savaş öncesinde kazanılan ganimetin adak olarak hangi tanrı ya da tanrılara gideceği kararlaştırılıyordu. Böylelikle ordunun zaferi hangi tanrı veya tanrıların yardımı ile kazandığı konusunda şüphe duyulmamış oluyordu[487]. Savaş ganimeti ağırlıklı olarak silahlardan oluşuyordu. Tüm Yunan kutsal alanları savaşta ele geçmiş silahlarla, özellikle kalkanlarla doluydu. Savaş esirlerinin satışından veya fidye ile serbest bırakılmasından da büyük bir gelir elde edilmekteydi. Bu gelirin de belli bir yüzdesi muhteşem adak hediyeleri şeklinde tekrar tanrıya dönmekteydi. Nitekim, Yunanistan'ın en etkili sanatsal anıtlarından bazıları bu şekilde gelmiştir. Örneğin Delphoi'daki kutsal yolda görülen anıtlar Yunanlılar'ın M.Ö. 5. ve 4. yy'daki zaferlerinin sonucudur[488].

Hediyelerin türü zaman zaman onların hangi amaçla adandıklarını gösterebilir. En erken adakların en yaygın olanı saç sunusudur[489]. Bir çok yerde erkek ve kız çocuklar saçlarını keserek bunu bazı tanrılara, bir nehre ya da bir yerel kahramana atıyorlardı. Sunumun en gösterişli şekli ise Delphoi'a kadar giderek bunu yapmaktı. Saçını adamakla insan kendinin bir kısmını yüksek bir güce verdiğine inanmaktadır. Hiç acı çekmeden bir parçası kaybolmuştur; ancak bu kısım daha sonra yenilenecektir. Bu, *pars pro toto* "tümü için parça" prensibi olarak adlandırılmaktadır; yani bütünün korunması için bir parçayı feda etme, adama[490].

---

[485] Burkert 1985, 69 ve 94.

[486] Homeros, *İliada* 7. 81.

[487] Savaş ganimeti sunuları için bk. Herodotos 9. 81; 8. 27. 5; Pausanias 5. 27. 12. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Rouse 1902, 95-148;

[488] Burkert 1985, 69.

[489] Rouse 1902, 241-245; Delos'taki saç adağı için bk. Herodotos 4. 34; Pausanias 1. 43. 4.

[490] Burkert 1998, 2.

Bir kız, çocukluğuna ait oyuncakları herhangi bir kutsal alana ve evlilik öncesi kuşağını da Artemis'e sunmaktadır[491]. Yaşlanmış avcılar, balıkçılar ve köylüler ise emekli olunca, kullandıkları aletleri kutsal alana adak olarak vermektedirler[492]. Adak sunma için en sık karşılaşılan neden ise doğum, evlilik, gençliğe geçiş, ergenliğe geçiş gibi hayatın dönüm noktalarıdır. İnsanlar hayatlarındaki dönüm noktalarının sembolik kefaretlerini hayatlarını yöneten güçlere vermektedirler[493]. Örneğin bir gelin özellikle bakire Artemis'e sunumda bulunmayı unutmamalıdır. Atina'da doğum yaparken ölen kadınların eşyaları ise tanrıçanın Brauron'daki kutsal alanına sunulmaktadır[494].

Adaklar konusunda antik edebi kaynaklar geniş bir bilgi kaynağıdır. Aslında adak sunuları üzerine yazılmış bazı antik çalışmalar olduğu da bilinmektedir[495]. Ancak bu kitaplar ne yazık ki günümüze kadar gelmemiştir. Olasılıkla bu kitapta kendilerini tanımlayan yazıtlarla birlikte adakların bir listesi yer alıyordu ve adak pratikleri, neden belirli objeler adanıyordu, hangi kurallar ve gelenekler adak yapımını kontrol ediyordu gibi sorulara cevap vermiyordu. Birçok antik yazar özellikle Herodotos ve Pausanias adaklardan bahsetmektedir. Bununla birlikte bu yazarların bahsetmek için hangi adağı seçtikleri kendi çalışmalarının doğası ile sınırlanmıştır. Örneğin Herodotos, anlattığı tarihi hikayeyi yansıtan adakları kaydetmiştir. Pausanias ise, dikkatini en ilginç adaklara; kendi döneminde hala görülebilir olan Yunan kültünün farklı ve şaşalı adaklarına vermiştir. Diğer yazarlar da benzer eğilimi gösterirler. Örneğin, yaşlı Plinius, *Naturalis Historia*'da, alışılmadık tarzdaki adaklardan bahsetmiştir. Sonuç olarak edebiyatçıların, tapınak listelerinde büyük bir çoğunlukta kaydedilmiş olan ya da kazılarda büyük bir yoğunlukla bulunmuş olan adak tiplerinden pek bahsetmedikleri görülmektedir. Edebi metinler daha çok günlük hayatta geçerli olan adaklardan değil,

---

[491] Oyuncak adağı için bk. Rouse 1902, 249-251; *Palatine Anthology,* 6. 59, 280; Pausanias 2. 33. 1; Boardman 1967, 214-221.

[492] *Palatine Anthology,*6. 1; 5; 18-19; 25-30; 38; 46; 63.

[493] Burkert 1985, 70.

[494] Euripides, İphigeneia en Taurois 1464-7.

[495] Polemon adlı bir yazarın Atina Akropolisi'ndeki adak eşyaları üzerine yazdığı dört kitaplık bir çalışması bilinmektedir (Strabon 9. 1. 16). Polemon'un Lakedaimonia'daki adaklar üzerine bir çalışması da vardı (Athenaios, 13. 574 c). Athenaios, Menetor adlı bir yazarın da adaklar konusunda bir kitabı olduğunu belirtmektedir (13. 574 c). Bu konuda bk. Rouse 1902, V.

alışıldık olmayan ya da nadir olan adaklardan bahsetmektedirler. Ancak bunun bir istisnası bulunmaktadır. Bu Palatine antolojisinin 6. kitabıdır. Bu kitap Hellenistik ve Roma Dönemleri'nin erken kolleksiyonları üzerinde yoğunlaşmış bir Bizans Dönemi derlemesi olan ve adak şiirlerinin bir araya getirildiği bir çalışmadır. Şiirler, M.Ö. 7. yy'dan M.S. 6. yy'a kadarki bir tarihi süreci kapsar. Çoğu Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne aittir[496]. Bu kolleksiyondaki bazı epigramlar başka kaynaklardan da bilinmektedir. Örneğin Plataia Savaşı'ndan sonra Pausanias için Simonides tarafından yazılmış olan bir şiir de bu antolojide yer almaktadır[497]. Bununla birlikte çoğunluğu daha alçakgönüllü adakları ve adak adamanın nedenleri ve motiflerine ilişkin çalışmalar için önemli bilgiler verecek adakları kaydetmektedir[498].

Şiirlerde adı geçen adak eşyaları, Arkaik adak depozitlerinde ve Hellenistik envanter listelerindekilerle parelellik kurulabilecek mücevherat, elbiseler, aynalar, taraklar, iş aletleri ve birçok başka nesneler gibi günlük hayatın birçok objelerini kapsamaktadır. Bununla birlikte epigramlardaki kanıtların büyük bir dikkatle incelenmesi gerekmektedir[499].

Bu şiirler bire bir gerçek adakları anlatmasalar da, o günkü adak geleneğinde görülen pratikleri kullanmakta ve gerçek geleneği aktarmaktadırlar. Hatta yazarların kullandığı motiflerin arkasında adak adamanın nedenlerinin ve hangi tanrıya hangi adağın adanması gerektiğinin yansıması da bulunmaktadır. Örneğin Pan'a avcılar (kuş avcıları, kara avcıları, balıkçılar) kendi kullandıkları ağlarını adamaktadırlar[500].

Antolojide birçok epigram adakların alçak gönüllü olmasından bahsetmektedir. Bununla birlikte bu şiirler mütevazi hediyelerin iyi bir anlamı olduğunu da vurgulamaktadır[501]. Bu gelenek bir çok çeşitleme içerisinde kendini gösterir. Örneğin hediye alçak gönüllüdür; eğer tanrı adak adayana bundan daha iyi bir şey geri verirse,

---

[496] Bk. Gow ve Page 1965.

[497] *Palatine Anthology* 6. 197. Aynı şiirden Thukydides de bahsetmektedir. Bk. Thukydides 1. 132.

[498] Simon 1986, 178-179.

[499] Simon 1986, 180.

[500] *Palatine Anthology* 6. 11-16, 179-187.

[501] Bk. *Palatine Anthology* 6. 77, 199 ve 230.

bir sonraki adak daha az alçakgönüllü olacaktır[502]. Bu şekilde mütevazi adak adama, antik dönemde çok yaygındır. Bir çok başka edebi kaynak da bu temayı tekrar tekrar işlemiştir. Bu, antik dönemde, tanrılar pahalı hediyeler mi yoksa iyi niyetle verilmiş mütevazi hediyeler mi isterler konusunda bir tartışma olduğunu göstermektedir. Bu konu epigramlarda edebi anlamda açıklanmış olmasına rağmen, tanrılara ucuz, tatmin etmeyen adaklar verilmesi problemi Yunan adak davranışında yine de gerçek bir kaygıdır. Adak adayan her zaman adağından tanrının mutlu olmasını, onu bir *agalma* olarak kabul etmesini ve tabii ki bu mutluluğunu kendisine geri verecekleri ile göstermesini beklemektedir[503].

Epigramlardaki ikinci konu adayanın bir daha kullanamayacak kadar yaşlı olduğu zaman bir iş aletini adak olarak sunmasıdır[504]. Antolojinin 6. kitabı bu konuda birçok epigram içermektedir. Emeklilik, adak adama için en genel sebeplerden biridir. Öte yandan birisi, hala çalışırken mesleğini başarıyla sürdürmek niyetiyle de kullandığı eşyaları adak olarak adayabilmektedir. Örneğin bir epigramda üç kardeşin (kara avcısı, kuş avcısı ve balıkçı) daha büyük ve daha iyi avlar umuduyla ağlarını adadıkları kaydedilmektedir.

Başka bir tema, "do-ut-es" yani "geri dönmesini umarak bir şey verme" prensibiyle yapılmış adaklardır[505]. Bu epigramlar tanrılara gerçek başvuruların yansımalarıdır[506].

1.3 *Anathemata*

Kutsal mekana eşyaları yerleştirilme (*anatithenai*) geleneği M.Ö. 8. yy sonrası, özellikle adak sunularıyla bağlantılı bir şekilde benzeri görülmemiş bir yayılıma girer. Erken dönemlerde, en değerli sunular giysiler ve metal eşyalarken, her objenin bir işarete karşılık geleceği düşünülerek zamanla bunların yerini bronz ve terrakotta

[502] *Palatine Anthology* 6. 152, 190, 231, 238 ve 300.

[503] Bu konuda bk Simon 1986, 180.

[504] Örneğin bk. *Palatine Anthology* 6. 73, 81, 83, 90, 92, 101, 103-104.

[505] Örneğin bk. *Palatine Anthology* 6. 105-106. Bu terim için bk Van Straten 1981, 73; Czech-Schneider 1998, 123.

[506] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Simon 1986, 180-181.

figürinler veya pişmiş toprak ve ahşabın üzerine yapılmış resimler almıştır[507]. *Anathema* olarak yazıtlı kaideli heykel adaklarının Yunan "dinsel alan" hayatına girişi biraz geç bir tarihte olmuştur. Yunan Karanlık Çağ sonrası "dinsel alan"ın (sacred space)[508] yaratılması konusundaki kanıtların en erken formları çeşitli vazolar, terrakotta figürinler ve hem hayvan hem de insan formundaki taşınabilir bronz figürinlerdir. Olympia'da bu çeşit adaklar ve çok sayıdaki insan ziyaretinin kalıntıları olan kaplar M.Ö. 10. yy'a kadar geriye gider. Fakat küçük bronz sunuların adanmasındaki patlama burada ve Delphoi, Delos ve İsthmia gibi diğer Panhellenik kutsal alanlarda M.Ö. 8. yüzyılın ortasına kadar görülmez[509]. Kutsal alanların çoğunda dayanıklı ama taşınabilir adak eşyalarının görünmesi, arkeolojik olarak saptanabilen tapınak yapılarından daha erken tarihtendirler. Atina Akropolisi'nde Geometrik Dönem'de (M.Ö. 8. ve 7. yy) kutsal alana adanan en erken adak eşyaları arasında bronz üç ayaklı kazanlar ve çanaklar bulunmaktadır; fakat bu adaklarla ilişkili yazıtların eksikliği bunları sunan kişilerle ilgi bilgimizin olamamasına neden olmaktadır[510].

Kurban törenleri ile ilgili buluntular da *anathemata* olarak kutsal alanlara sunulmaktadır. Bunlar her türlü kaplar, kurban baltaları, pişirme şişleri (obelos'lar) ve üç ayaklı kazanlardır. Pişmiş toprak üç ayaklı kazanlar eti pişirmede kullanılan bir mutfak kabı olmanın yanı sıra, metal olanları Yunan kutsal alanlarında en çok temsil edilen adak hediyesidir[511]. Olympia'da M.Ö. 700 yıllarından sonra, Urartu-Kuzey Suriye etkili orientalizan üsluptaki griphonlu kazanlar karşımıza en baskın form olarak çıkar. Atina Akropolisi'ndeki üç ayaklı kazanlar da erken tarihtendir ve bunlar da Olympia kazanları gibi yüksek bedelleri ve monumental ölçüleri ile *anathema* olarak dikilen heykellerin öncülleri olarak kabul edilmektedirler[512]. Öte yandan *agon*'larda (yarışma) verilmiş olan ödüller de tanrılara adak olarak sunulmaktadır. Bu ödüller yarışmalardan sonra atletler tarafından tanrılara teşekkür hediyesi olarak sunuluyorlar

[507] Burkert 1985, 93.

[508] "Sacred space" konusunda bk. Sourvinou-Inwood 1993.

[509] Bu konuda bk. Morgan 1990, 30-31 (Olympia) ve 137-140 (Delphoi); Whitley 2001, 143 v.d.

[510] Keesling 2003, 3

[511] Burkert 1985, 93.

[512] Keesling 2003, 3

ve kutsal alanlarda sergileniyorlardı[513]. Bu gelenek savaş ödülü olarak ele geçirilen değerli objelerin "savaş ganimeti" olarak tanrılara sunulması gibi, Arkaik ve Klasik Dönemler'de geçerli bir adettir[514].

Kurban kontekslerinde görülen hayvan figürleri özellikle öküz ya da boğa, Karanlık Çağ'dan itibaren belli bir devamlılık göstermektedir. Öte yandan adak olarak sunulan levhalar üzerinde de kurban sahnesi tasvirleri de yer almaktadır[515].

Adak olarak sunulan küçük antropomorfik figürinler, tanrıyı veya ona bağlı olanları temsil etmekle birlikte genellikle bunları ayırtdetmek zordur[516]. Tanrılar erken dönemlerde, epiphani durumuyla belirlenebilirler. Daha geç dönemlerde ise karekteristik atribüleriyle ayrılırlar. Adak figürleri her zaman yerleştirildikleri kutsal alanın tanrısıyla kesin bağlantılı olmak zorunda değildirler; diğer tanrıların heykelcikleri de adanabilir[517]. Kireç taşı, mermer veya bronzdan yapılmış büyük boy heykeller, tanrıyla özel bir ilişki kurmak ve bu bağlantılarına sonsuzluk vermek için adanabilirler. Özellikle tapınak görevlerinden ayrılan erkekler ve kızlar bu büyük heykelleri tercih ederlerdi. Tıpkı Akropolis'de Arrhephoroi ve Eleusis'deki Hestia tapınağındaki çocuklar veya rahip ve rahibeler gibi. Buna benzer şekilde, Olympia'da zafer kazananlar da kutsal alana bir bronz heykel diktirmişlerdir[518].

Adak sunma bir süre sonra halkın gereksiz gösterişi şekline dönüşmüştür. Halkın hafızasında (*mnema*) yer etmek isteyen birisi tanrıya çok değerli hediyeler vermek için diğerlerinden öne geçmeye çalışmıştır. Örneğin Lydialı Gyges Yunanlılar için her zaman Delphoi'daki altınlarıyla hatırlanır. Lydialı Kroisos ise Gyges'den daha da çok

---

[513] Örneğin Herodotos, boks karşılaşmasında zafer kazanan bir sporcunun Apollon İsmenios tapınağına adadığı üç ayaklı bir kazanı görmüştür (5. 60). Öte yandan Herodotos Karia'da Apollon Triopion onuruna kutlanan bayramlarla iligili şu bilgileri vermektedir (8. 144): *"Apollon onuruna düzenlenen bayramlarda kazananlara eskiden ödül olarak bronz üç ayaklar veriliyordu; bunu kazanan, alıp tapınaktan dışarıya çıkaramaz, tanrıya adak olarak bırakırdı"*. Herodotos Halikarnassos'lu bir sporcunun bu geleneğe karşı gelmesi nedeniyle kentin cezalandırıldığını da anlatmaktadır.

[514] Bu konuda bk. Rouse 1902, 156 v.d.; Czech-Schneider 1998, 349.

[515] Rouse 1902, 295-301.

[516] Rouse 1902, 391-393.

[517] Alroth 1989, 65-105..

[518] Bk. Rouse 1902, 307-308.

tanınmaktadır[519]. Savaş kazananlar her zaman savaş ganimetlerine karşılık olarak Olympia ve Delphoi'da anıtlarını diktirmeyi istemişlerdir[520].

Çok kısa bir sürede popüler olan kutsal alanlar adak hediyeleriyle dolmuştur. Her yeni konan hediye bir süre sonra kutsal alan için sorun oluşturmaya başlamıştır. Bu nedenle rahipler bu hediyelerin yerleştirilmelerini düzenlenlemek üzere çeşitli kurallar getirmişlerdir. En değerli hediyeler tapınakta ana bölümlerde saklanmakta ve dikkatle korunmaktadır. Kayda değer nesnelere bazen hikayeler atfedildiği ve bunların hikayeleri ile birlikte tapınak envanterine kaydedildiği örnekler bilinmektedir. Örneğin Lindos'un bu tür hikayeler nedeniyle bir kronik olarak kabul edilebilecek envanterini kaydeden bir yazıt bulunmuştur[521]. Tapınağa sunulan değersiz eşyalar ise zaman zaman kutsal alanın içine gömülmektedir[522]. Kutsal alana sunulan büyük adakların, bir süre sonra alanın her yerini doldurduğu anlaşılmaktadır. Olasılıkla, heykel ormanındaki temizleme (ya da seyreltme) daha geç dönemde, Romalılar tarafından yapılmıştır. Buna rağmen, Plinius hala Delphoi'daki binlerce heykelden söz etmektedir[523].

Yunan adak eşyaları adak olarak yapılmış pahalı, büyük objelerden çok, küçük bronz ya da terrakotta figürinler, seramik kaplar, fildişi ya da fosiller gibi "bulunmuş objeler"den oluşmaktadır. Küçük eşyalardan çok heykel adayan birinin seçimi tamamen onun ekonomik kaynaklarıyla belirlenmemiştir. İlk bronz üç ayaklar ve Arkaik Dönem'deki heykel adaklarından sonra M.Ö. 480'den sonra değerli adaklar neredeyse tamamen görünmez olmuştur[524]. Kıymetli adaklardan Klasik Dönem'deki bu "temsili adaklara" değişim, Yunan adak sunumu uygulamasının değişimini anlamak için çok önemlidir. Snoddgrass'a göre, bu tür adakları bir tek tarihi olayla açıklamak mümkün değildir[525].

---

[519] Herodotos 1. 14; 50-51.

[520] Bk. Rouse 1902, 102.

[521] Jacoby 1929, 532.

[522] Adakların modern araştırmacılar tarafından bothros adı verilen çukurlara gömülmesi uygulaması bir çok kutsal alandan bilinmektedir.

[523] Plinius, *Naturalis Hist*oria 34. 36.

[524] Keesling 2003, 11.

[525] Snodgrass 1980, 52-58 ve 62-64; Snodgrass 1991, 291. Snodgrass'ın görüşleri hakkındaki tartışmalar için bk. Czech-Schneider 1998, 40-41 ve Prent 2006, 356.

Adak heykelleri, kutsal alandaki daha sonraki inşa faaliyetleri için de bir dürtü olmuştur. Kutsal alanların içine inşa edilen uzun, sütunlu koridorlar (stoalar) adak eşyalarının saklanması ve sergilenmesi için karekteristiktir. Bu yapıların en erken örneği Samos Heraionu'nda M.Ö. 7. yy gibi erken bir tarihte inşa edilmiştir; Didyma'daki *stoalar* da hemen arkasından bunu takip eder[526]. Sütunlu koridorlar aynı zamanda ziyaretçileri güneş ve yağmurdan koruyan mekanlar sağlamıştır. M.Ö. 6. yy'da adak eşyalarının korunması için ayrı hazine binaları (*thesaurai*) inşa edilmeye başlamıştır. Hazine binalarının en erken örnekleri Olympia ve Delphoi'da saptanmıştır. Küçük tapınak biçiminde yapılan bu yapılar da *aparkhe* veya *dekate*'nin bir bölümü olarak tanrıya armağan olarak yapılmışlardır. Kutsal mekanlarda tanrıların heykelleri ve tapınakları da bu yolla çoğalmıştır. Bütün bu *agalmata* adandığı tanrıyı memnun ederken, insanoğlu da bunlarla gurur duymaktadır[527].

Özellikle eski ve önemli kutsal mekanların tasarımı yüzyıllarca yavaş yavaş süren bir gelişim geçirmiştir. Bu süreçte düzenli olarak tekrar tekrar yapılar inşa edilmiş ve ilaveler yapılmıştır. Bu nedenle gerçek bir mimari plan ve belli bir oran çerçevesinde katı bir mekan organizasyonu yoktur. Her yapı, özellikle her tapınak kendi amacı ve güzelliği ile bir *agalma* olarak bağımsız şekilde inşa edilmiştir. Sadece tapınak ve altarın kutsal alanla olan ilişkisi belirlenmiş ve bir ölçüye kadar sabit tutulmuştur. Tapınakların, sütunlu koridorların, merdivenlerin ve altarların simetrik olarak tasarlanması ilk olarak büyük tapınak komplekslerini tasarlayan Hellenistik mimarların ürünüdür. Aslında, kutsal alan mimarisinin canlılığı onun düzensizliğinde yatar[528].

[526] Bergquist 1967, 34.

[527] Bu konuda bk. Rouse 1902, 122-123.

[528] Burkert 1985, 94-95.

2- APOLLON KLARİOS'A ADANAN ADAKLAR

2.1 PİŞMİŞ TOPRAK FİGÜRİNLER VE METAL HEYKELCİKLER

2.1.1 Pişmiş Toprak Hayvan Figürinleri

a) Sığır/Boğa

Klaros'da 2002-2007 yılları arasında sürdürülen kazılarda, çoğunluğu yuvarlak altarın iç dolgusundan ve altından olmak üzere, yirmi dört sığır (boğa ya da öküz) figürinine ait parça bulunmuştur (**BA 1-24**)[529]. Aynı alanda 1989-93 yılları arasında yürütülen kazılarda ise altmış sığır figürini bulunmuştur (bunlardan ikisi için bk. **BA 25-26**)[530]. Bu figürinler tam olarak yayınlanmadığı için burada 2001-2007 döneminde ele geçen buluntular ayrıntılı olarak incelenecektir. M.Ö. 10. yüzyıldan M.Ö. 7. yüzyılın ortasına kadar tarihlenen bu figürinler boğa ya da öküzleri temsil etmektedirler[531]. Figürinlere genel olarak bakıldığında ortalama üç boyutta yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Masif olarak elde yapılmış küçük boyutlular (uzunlukları yaklaşık 10-12 cm), vücutları çarkta, başları elde yapılmış olan orta boylular (20-30 cm) ve yine aynı tekniği gösteren büyük boyutlu figürinler (40-50 cm belki daha büyük boyutlular)[532]. Orta boyutlu bir ya da iki figürin ise elde, içi boş olarak yapılmıştır (**BA 6-7**)[533]. Korunmuş olan başlar birbirinden farklı stildedirler. Şişkin yumru şeklinde yapılmış gözlere ve borazan şeklinde açılan burna sahip olan **BA 2**, belki bir *rython*'a

[529] 2007 yılında ele geçirilmiş olan boğa figürinlerinin tümü bu çalışmaya dahil edilememiştir. Buradaki sayıları ancak temsili bir rakam olarak kabul etmek gerekmektedir.

[530] Dewailly 2001, 368, 370, fig. 4. Bu sayıların doğruluğu da tartışmalıdır. Figürin parçalarının bir restorasyon çalışması yapılmadan kaç hayvan figürüne ait olabileceğini anlamak pek mümkün görünmemektedir.

[531] Dewailly figürinleri M.Ö. 8-7. yy.'ın ilk yarısına tarihlemektedir. Bk. Dewailly 2001, 368. Bu tarihleme figürinlerin büyük çoğunluğu için doğru olsa da, Klaros figürinlerinin bazılarının yakın benzerleri nedeniyle (özellikle **BA 1** ve **2**) bu tarihten çok önceki bir tarihe ait olduğu da görülmektedir.

[532] Bu figürinlerin tarihlenmeleri, yapılış teknikleri ve uygulanan bezeme hakkında bk. Akar Tanrıver 2007.

[533] Bu iki parça aynı figürine ait olabilir.

ait olabilir ve stiliyle Aya İrini'de ele geçen Kıbrıs boğalarını hatırlatmaktadır[534]. Diğer başlar (**BA 3-5** ayrıca **BA 26**), yüz stilizasyonları ile Samos Heraionu'nda ele geçen Geometrik dönem boğaları ile yakın benzerlik göstermektedirler[535]. Tam olarak ele geçen bir figürin yoktur[536]. Figürin parçalarının büyük çoğunluğunu bacak ve sağrı fragmentleri oluşturmaktadır. Basit düz firnis bantlar ile bezeli az sayıdaki örnek (**BA 6-7, 14, 16, 19** ve **BA 26**)[537] dışında çoğu, tamamen firnis boyalıdır. Bir sağrı parçası ise dama motifi bezemesi ile diğerlerinden tamamen ayrılmaktadır (**BA 11**)[538]. Üzerlerinde boya bezeme bulunan kalın cidarlı, çoğunlukla paralel bant bezemeli olan parçalar farklı kil ve firnis özellikleri göstermektedir. Çarkta yapılmış figürinlerde, ayakların kalınlaştırılmış olması ve altlarının açık bırakılması ortak özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

BA 10 nolu parça, olasılıkla bir sığırın gövdesine aittir. Ancak üzerinde aplike olarak yapıştırılmış muhtemelen küçük boyutlu bir sığır figürü yer alan bu örnek benzeri olmayan özel bir adak olarak karşımıza çıkmaktadır[539].

1989 yılında altarın doğusundaki B1 açmasında ele geçen **BA 27** ise, M.Ö. 5. yüzyıla aittir ve bu Klaros'da bulunan en geç boğa ya da öküz figürinidir.

---

[534] Karageorghis 1977, 40, lev. 24 no. 2; Karageorghis 2003, 158-159, no. 183-184. Bu boğalar M.Ö. 1050-950 arasına tarihlenmektedir.

[535] Jarosch 1994, lev. 2, no. 7; benzer bir yüz için bk. 98, lev. 3, no. 9, benzer bir gövde için bk. 104, lev. 5, no. 79.

[536] 2007 yılı kazılarında sadece başları eksik olan parçalar halinde iki boğa figürini ele geçmiştir. Restorasyonu tamamlanamayan bu figürinleri korundukları şekliyle incelemek mümkün olmamıştır.

[537] Hayvan figürleri üzerindeki bu tür dik bant bezemelerin koşum takımlarını simgelediği öne sürülmektedir. **BA 14**'ün formu Samos örneklerine benzerken (bk. Jarosch 1994, lev. 10, no. 208), bant bezemesinin en yakın örneği Kommos'da karşımızda çıkmaktadır (bk. *Kommos* IV, no. AB 74, lev. 3. 14).

[538] Bu figürinde görülen dama tahtası motifinin en yakın örneği, Girit'te Vrokastro'da ele geçen bir boğa üzerinde karşımıza çokmaktadır; bk. Hayden 1991, 118, no. 16, fig. 7; Vrokastro'da ele geçen at figürinlerinde de aynı motif kullanılmıştır; bk. a.g.e., 129 v.d., no. 32-33, fig. 11.

[539] Figürler açısından benzemeyen ancak benzer tekniği gösteren, üzerinde aplike olarak yılan figürlerinin kullanıldığı bir M.Ö. 7. yy vazosu için bk. *Clara Rhodos* III, 96, fig. 87 (mezar LV, 11732).

b) At

Yuvarlak altarın iç dolgusunda ya da bu dolguyla çağdaş olarak 2002-2007 yılları arasındaki çalışmalarda on (**BA 28-37**), 1998-2003 yılları arasında ise beş[540] (**BA 38-39** ve **41-42**) at figürinine ait parçalar ele geçmiştir. Sığırların büyük çoğunluğunda olduğu gibi, gövdeler çarkta, başlar ve ayaklar ise elde yapılmıştır. Elde şekillenmiş ve içi bir çubuk yardımı ile boşaltılmış olan **BA 35**, gövdesinin iki yanında bu kısımlara bir parçanın yapıştığını gösteren delikler ve kil yapışma izleri ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu arabaya koşulmuş ya da iki yanına minyatür vazolar yapıştırılmış bir at olabilir[541]. Diğer atlara ait gövde parçaları, yakın benzerliklerinden dolayı sığır parçaları ile karıştırılmış da olabilir. At figürinlerine ait olduğu saptanabilen altı baş (**BA 28-33**)[542], yine sığırlarda olduğu gibi birbirlerinden çok farklı stilistik özelliklere sahiptirler. Bu atlar M.Ö. 8 yüzyıl içlerinden M.Ö. 7. yüzyılın ortasına kadar tarihlenmektedirler[543].

1990 yılında 1D sondajında ele geçmiş olan **BA 40**, M.Ö. 6. yüzyıl sonuna tarihlenmektedir. Tek başına bir ata ya da bir atlı figürüne mi ait olduğu belirlenememiştir.

c) Koç

2007 yılında Arkaik dikdörtgen altarın taş dolgusu içinde M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen pişmiş topraktan bir koç figürini (**BA 43**) ele geçmiştir. Bacakları kırık olan figürün, gövdesinin yanındaki izlerden yanındaki bir nesneye bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

---

[540] Dewailly 2001, 368, 371, fig. 5.

[541] Üzerinde minyatür kaplar taşıyan at figürinleri için bk. Vierneisel-Schlörb 1997, lev. 97, no. 529 (Kerameikos); *Lefkandi* III, lev. 126 (a).

[542] Önceki yıllarda ele geçen başlar için bk. burada **BA 38-39** ve Dewailly 2001, 371, fig. 5.

[543] Klaros atlarının en yakın benzerleri Samos örnekleridir; bk. Jarosch 1994, 97-98, lev. 1, 3, no. 2, 11, 12. Öte yandan, boru şekilli burnu, geniş yelesi öne sivri şekilde uzanan kahkülü ile M.Ö. 8. yy'a tarihlenen Korinthos üretimi bir bronz at figürini de Klaros atlarını andırmaktadır; bk. Croissant 1992, 73, lev. 22, fig. 3.

d) Kuşlar

1990-1993 yılları arasında yuvarlak altarın dolgusundan iki (**BA 44-45**), buradaki farklı dolgulardan da iki (**BA 46-47**) tane olmak üzere 4 kuş figürini ele geçmiştir. **BA 44** ve **BA 45**, M.Ö. 8 ve 7. yy'lara ait kuş figürinleridir. **BA 46** ise olasılıkla Hellenistik Dönem'e ait bir rython'dur.

Pişmiş toprak figürinler, ucuz olmaları nedeniyle en uygun adak eşyaları olarak çok geniş bir yayılım alanı bulmuşlardır. Birkaç ilginç istisna dışında hemen hemen tüm kutsal alanlarda az ya da çok sayıda pişmiş toprak figürinler ele geçmiştir[544]. Figürinlerin, birçok küçük adak tipi gibi en yoğun olarak kullanıldıkları periyod Arkaik Dönem'dir[545]. Fakat Klasik ve Hellenistik terrakottalar da tapınaklarda çok sayıda ele geçmiştir. Arkaik sonrası dönemde Demeter'e çok sayıda terrakotta adandığı görülmektedir. Buna karşın Arkaik Dönem'de hiçbir tanrının böyle bir tekeli olduğu görülmemektedir[546].

Klaros'da ele geçen pişmiş toprak hayvan figürinleri, kült açısından bilgi vermenin yanı sıra tarih içinde geçirdikleri değişim ve teknikleri ile de hayli önemli bilgiler sunmaktadılar. Yuvarlak altarın içinde ya da onunla ilişkili tabakalarda ele geçen ve M.Ö. 7. yy'ın ortasından önceye ait olan figürinlerin içinde en büyük grubu

---

[544] Örneğin Didyma bir istisna gibi görünüyor olsa da, Apollon'a adanmış birçok kutsal alanda çok sayıda figürinler ele geçmiştir. Delos'dan Geometrik döneme ait pişmiş toprak at ve boğa figürinleri bilinmektedir (bk. *Delos* XXIII). Delphoi'da ise daha çok metal figürinler yoğunluktadır (bk. *FdD* V). Eski Knidos'taki Apollon kutsal alanında ele geçen pişmiş toprak figürinler için bk. Kleibl 2006. Kıbrıs'taki Kourion'da Apollon Hylates kutsal alanında 2000 civarında çeşitli figürin bulunmuştur. Bunların arasında geyik, koç, keçi, boğa, köpek, bir dişi geyik ya da hamile at ve iki kenthauros, 1000 civarında atlı figürini ve 500 civarında da at arabası grubu ele geçmiştir. Bu buluntular M.Ö. 7. yy'dan M.Ö. 1. yy'a kadar tarihlenmektedir. Bk. Winter 1991, 221-224, lev. 58-63.

[545] Ele geçen buluntular özellikle erken dönemde tapınakların küçük figürinlerle dolup taştığını ortaya koymaktadır. Figürinlerin tapınaktaki konumları, Korinthos'daki çömlekçi mahallesinde bulunan bir tapınak modelinde tasvir edilmiştir. Bunda figürinler altar masalarının üzerinde durmaktadır. Bk. Simon 1986, 368. Kommos'da bir boğa figürini ise altarın üzerine yerleştirilmiş bir şekilde in situ olarak ele geçmiştir. Bu konuda bk. Alroth 1988, 202. fig. 13.

[546] Bk. Simon 1986, 368.

boğa ya da öküz ve at figürinleri oluşturur. Bunların birkaç tanesi dışında tümünün gövdesi çarkta şekillendirilmiştir.

Klaros örnekleri gibi Erken Demir Çağına tarihlenen çark yapımı figürinler Myken Dönemi'nden bilinen bir tekniğin mirasçısı olarak kabul edilmektedir[547]. Bu teknikte yapılmış figürinler Geç Tunç Çağ'da tüm Ege'ye ve Ege dışına yayılmıştır[548]. Kıta Yunanistan'da büyük, çark yapımı sığır figürinlerinin üretimi ve kutsal alanlara sunumu Geç Hellas IIIC sonrasında biter[549]. Ancak büyük ya da küçük boyutlardaki at figürinleri çoğunlukla mezar sunusu olarak görülmeye devam eder. Attika'da, hem küçük at figürinleri mezarlarda kullanılır hem de ünlü Dipylon vazolarında at tasvirleri *ekphora* sahnesinde araba ile birlikte ve cenaze alayında savaşçılarla birlikte görülür[550]. Öte yandan araba parçaları da ölülerle birlikte gömülmüştür[551]. Yunanistan anakarası ve Euboia dışında at figürinlerinin Myken Dönemi sonrasında çok yaygın olduğu henüz kesin olarak saptanamamıştır[552]. Yalnız, Klaros buluntularının yanı sıra, Samos'ta ve Girit'te çarkta çekilmiş büyük atlar, boğalar ve başka hayvanları tasvir eden figürinler olasılıkla M.Ö. 7. yy'a kadar devam eder[553]. M. C. Shaw, Samos ve Kommos'da Myken'den devam eden bu teknikte figürin üretilmiş olmasını, bu merkezlerin Yunan dünyasının kenarda kalan bölgelerinde yer almalarından dolayı belli bir tutuculuğa sahip olmalarına bağlamaktadır[554]. Başka büyük kutsal alanlarda ise çarkta üretilmiş büyük hayvan figürinleri görülmez. Örneğin, Olympia'da çark yapımı büyük hayvan figürini

[547] Bu konuda bk. Desborough 1972, 282-283 ve Coldstream 1977, 333.

[548] *Kommos* IV, 171. Genel olarak bk. Guggisberg 1996.

[549] Guggisberg 1996, 371-375; Maas ve Kilian-Dirlmeier 1998, 65.

[550] Pyksis kapaklarının üzerineki at figürinleri için bk. Coldstream 1968, lev. 9-10. *Ekphora* sahnelerinde ve başka tasvirlerde yer alan Geometrik at ve at arabaları için bk. a.g.e., lev. 7, a; 8, a-b; 11, a.

[551] Coldstream 1977, 332.

[552] Lefkandi'den at figürinleri için bk. *Lefkandi* III, lev. 50, 3; 126 (a). Euboia'dan bu teknikte yapılmış bir kentauros ve geyik figürini için bk. Lemos 2002, fig. 98, 1-2.

[553] Samos için bk. Jarosch 1994; ayrıca bk. Ohly 1940, 57-102. Girit'deki Kommos için bk. *Kommos* IV, 182-186; Vrokastro için bk. Hayden 1991. Eski Knidos'da ele geçen içi boş sığır figürinleri için bk. Kleibl 2006, 181, no. 771-779.

[554] *Kommos* IV, 173. F. Işık, ise tekniğe değinmeden Samos hayvan figürinleri Myken stilinin devamını yansıtmadığını ileri sürer Işık 2007, 206.

yoktur; fakat elde yapılmış pişmiş topraktan küçük boğalar, atlar ve arabalar çok sayıda ele geçmiştir[555]. Klaros'a çok yakın olan Ephesos'daki Artemision'da da bu tür figürinler bulunmamıştır[556]

Çark yapımı figürinlerin Klaros'da M.Ö. 7. yüzyılda devam etmediği görülmektedir. Bunun da ötesinde sığır/boğa ve at figürinlerinin bu tarihten sonraya tarihlenen örnekleri çok azdır. Anlaşılan Apollon Klarios'a adanan figürinler M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir değişim gösterir ve hayvan figürinleri yerine, tanrıyı tasvir eden figürinler adanması moda haline gelir[557].

Özellikle Arkaik Dönem öncesinde çok sayıda boğa ya da öküz figürinlerinin tanrılara adanmasının nedenleri son yıllarda gittikçe artan bir tartışma konusu olmuştur. Sığırlar elit kurban hayvanları olarak tanımlanmaktadır. Bunlar belki adanan tanrıyla belirli bir bağlantısı olan hayvanlardı ve bir parçasının ritüel ve kurban yoluyla yok edilmesi, iktidar, verimlilik ve diğer başka güçlerin inananlara geçmesini sağlıyordu[558]. Genel görüşe göre, bu figürinlerin de, tanrılar için özel ve pahalı bir kurban hayvanı olan boğa ve öküzlerin yerine sunulan, gerçek hayvanların yerine tanrıya verilen adaklar olduğu düşünülmektedir. Ancak, bu görüşü kesinleştirmek, bu figürinlerle çağdaş tabakalarda ele geçen adak hayvanlarına ait kemik buluntuların üzerinde yapılacak arkeozoolojik çalışmalardan sonra mümkün olabilecektir. Nitekim, son yıllarda gelişen interdisipliner kazı çalışmaları, bu fikrin her zaman ve her yer için geçerli olamayacağını gösteren veriler ortaya koymaktadır. Girit'teki Kommos'da yapılan kazılarda farklı tanrıların tapım gördüğü kutsal alanın Erken Demir Çağa tarihlenen tabakalarında çok sayıda boğa/sığır ve at figürini ele geçmiştir. Ele geçen birçok kemik buluntu içinde genellikle küçükbaş hayvanların, çoğunlukla da koyun ve keçi kemiklerinin olduğu görülmüştür. Fakat bunlar genellikle figürinlerde temsil edilmemektedir[559]. Boğalar gibi, at figürinlerinin adanması daha da ilginçtir. Atlar

[555] Heilmeyer 1972.

[556] Klaros ve Ephesos'un hayvan figürinleri açısından karşılaştırılması için bk. Dewailly ve Muss 2008, 320-321.

[557] Apollon figürinleri için bk. Bölüm IV. 2.1.3 c.

[558] Burkert 1985, 64; Guggisberg 1996, 374 ve *Kommos* IV, 172.

[559] *Kommos* IV, 172.

genellikle kutsal alanlarda kurban edilmemişlerdir. Buna karşın at kurbanıyla mezar kontekstlerinde karşılaşılmaktadır. Olasılıkla sahipleri öldüğünde onların da sembolik olarak kullanılırlıkları ortadan kaldırılmaktadır ya da sahiplerine yeraltı dünyasında eşlik etmeleri düşünülmüş olabilir[560]. Birçok kutsal alanda, at kemiklerinin hiç bulunmaması, boğa kemiklerinin ise küçükbaş hayvanlara göre daha az sayıda ele geçmesi, buna karşın figürinlerin arasında bu iki türün baskın olması, kurban etme eyleminin, boğaların ve at figürinlerinin adanmasında asıl neden olmayabileceğini göstermektedir. Bunun yerine, bu hayvan figürlerinin adanması, tanrıdan bu hayvanların sağlıklarının korunmasını garanti altına alma amacını taşıyabilir[561]. Ekonomisi genellikle tarıma dayalı bir toplumda önemli konuma sahip çiftlik hayvanlarının figürlerini adamanın arkasında, onların hayatını yok etmeyi vaad eden bir "söz verme" (*eukhe*) eyleminin olmadığını düşünmek çok da yanlış olmayacaktır. Aksine, bir tarım toplumunda, çiftlik hayvanlarının iyi durumda ve sağlıklı olması sahiplerinin en önemli işi olmalıdır ve onların çoğu, olasılıkla çok sayıdaki at ve sığırı olan arazi sahipleridir[562]. Öte yandan antik çağda at ve arabaların bir arsitokratlık simgesi olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle, adak olarak atların ve araba modellerinin kullanılması, mezarlarda olduğu gibi bunları sunanların seçkinliklerini sembolize etmeleri ile ilişkili görülebilir. Arabaların ise tanrının kimliğinden bağımsız olarak aristokrasinin sembolü olarak adandıkları kabul edilebilir[563].

Dewailly Klaros'da ele geçen sığır ya da boğaları M.Ö. 8. yy - 7. yy'ın ilk yarısına tarihlemekte ve bunların Apollon'a sunulmuş hayvanları temsil ettiğini ileri sürmektedir. Ayrıca ona göre bu figürinler, Apollon'un tarımla ilgili bir işlevi olduğunu da gösterebilir[564]. J. de La Genière ise bunların gerçek boğalar yerine adandığına

---

[560] *Kommos* IV, 172; Kıbrıs, Gordion, Pithekousai ve Atina'da mezarlarda at gömüleri için bk. Coldstream 1977, 349-351. Lefkandi için bk. *Lefkandi* II.2, 20.

[561] Colstream at figürinlerinin zenginlik statüsünü vurgulamak amacıyla adanan adaklar olduğunu belirtirken, boğa, koç ve keçi gibi diğer hayvanların gerçek kurbanların yerine sunulan adaklar olduğunu kabul etmektedir; bk. Coldstream 1977, 332.

[562] Bu konudaki tartışma için bk. *Kommos* IV, 172.

[563] *Kommos* IV, 173.

[564] Dewailly 2001, 368.

emindir[565]. Her ne kadar Klaros'daki Geometrik Dönem tabakalarında ele geçen hayvan kemikleri üzerinde kapsamlı bilimsel bir çalışma yapılmamış da olsa, yuvarlak altar içinde figürinlerle birlikte ya da bu altarla ilişkili tabakalarda ele geçen yanmamış kemikler içinde, ilk bakışta küçükbaş hayvanlara ait olan kemiklerin daha çok sayıda olabileceği görülebilmektedir[566]. Bu nedenle, her ne kadar Hellenistik Dönem ile birlikte Apollon'a çok sayıda boğa adandığına ilişkin çok daha kuvvetli kanıtlar olsa da[567], Protogeometrik ve Geometrik Dönem'de tanrıya adanan boğa figürinlerinin, ona adanan hayvanları temsil eden modeller olmayabileceği olasılığı bulunmaktadır. Bunlar belki de Kommos'da olduğu gibi çiftlik hayvanlarının sağlığı için Apollon'a başvuran arazi sahibi Kolophonlular'ın adaklarıydı. Gerçekten de Kolophon'un erken dönemde geniş arazilere sahip tarımsal bir ekonomiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu geniş arazilerinde Kolophonlu oligarkhların ünlü oldukları başka bir alan da at yetiştiriciliği idi[568]. Olasılıkla bu durum kentin ilk kuruluşundan itibaren söz konusudur. Bu nedenle, Klaros'da ele geçen at figürünlerini de arazi sahibi aristokratların bir yandan atlarının sağlığını garanti altına alma amacını güden bir yandan da "at sahibi olma" konumlarını ortaya koyan aristokrasi sembolü adakları olarak yorumlamak mümkündür[569]. Nitekim at ve atlı figürleri Hellenistik Dönem içlerine kadar kentin sikkelerinde[570] ve bazı yazıtlarında[571] bir sembol olarak kullanılmıştır.

Yuvarlak altarın içinde boğa ve at figürinlerinin yanında ele geçen iki kuş figürini (**BA 44-45**), Geometrik Dönem'de Apollon'a kuş figürini de adandığını ortaya koymaktadır. Sayılarının az olması, bunun bir moda olmadığını, ya da kuşların tanrı için özel bir önemi bulunmadığını gösterebilir. Aslında, Apollon'un özellikle yırtıcı kuşlarla

---

[565] Bk. de La Genière 1996, 263.

[566] Bu konuda bk. aşağıda Bölüm VI. 1. 2.

[567] Klaros *hekatomb*'u konusunda bk. aşağıda Bölüm III. 5. 6 ve VI. 1. 2 .

[568] Bu konuda bk. **T 24** = Strabon 14. 1. 28.

[569] Atların bir aristokratik statü ve zenginlik işareti olarak adak adayanın statüsü ve başarısı için uygun teşekkür sunusu olmaları konusunda bk. Simon 1986, 372.

[570] At ya da atlı figürü taşıyan sikke Hellenistik tipleri için bk. Milne 1941, 63-69 (Period V, Grup A ve C, M.Ö. 330-285).

[571] Geleontes *phyle*'sini kaydeden bir yazıtın üzerinde at figürü kentin bir simgesi şeklinde yer almaktadır. Henüz yayınlanmamış olan bu stelin bir resmi için bk. de La Genière 1996, 268, fig. 6.

ilişkisi olduğu bilinmektedir. Ancak, resimleri yayınlanmamış olan bu figürinlerin hangi tür kuşları temsil ettiği anlaşılamadığından bu konuda bir açıklama yapabilmek mümkün olamamaktadır[572]. **BA 47** ise artık Hellenistik Dönem'de çok sıradanlaşan bir rython olarak kabul edilebilir.

Dikdörtgen altarda ele geçen koç figürini (**BA 43**), Klaros'da ele geçen tek örnektir. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısına ait bu figürinin, bir kurban hayvanını temsil ediyor olması mümkün görünmektedir. Bununla birlikte, yan taraflarında başka bir nesneden koptuğunu gösteren izler, bu koç figürünün anlatımlı bir grup esere ait olabileceğini de gösterebilir. Bu şekilde bu figürini dekoratif bir sunu olarak kabul etmek olasıdır. Ephesos'taki Artemision'da ele geçen fildişinden bir koç[573] ve bir dağ keçisi[574] bu tür sunulardandır. Ephesos koç figürini bir kurban hayvanını değil olasılıkla doğada yaşamakta olan bir koçu temsil etmektedir[575]. Nasıl bir koçu temsil ederse etsin bu örnek başka yerlerde olduğu gibi Klaros'da da Apollon'a koç figürinlerinin de adandığını ortaya koyan tek örnek olması açısından önemlidir[576].

Klaros çok sayıda figürin buluntusu ile İon kutsal alanları içinde önemli bir yere sahiptir. İonia'da Klaros dışında yerel stilde önemli miktarda terrakottalar Samos Heraionu'nda[577] ve Khios'daki[578] Arkaik kutsal alanlarda ele geçmiştir. Ephesos'daki Artemision'da ele geçen Arkaik figürinler ise büyük bir grup oluşturmamaktadır[579].

---

[572] Apollon'un kuşlarla bağlantısı aşağıda metal figürinler bölümünde ele alınacaktır. Bk. Bölüm IV. 2. 1. 4.

[573] Bammer ve Muss 1996, 30, fig. 27.

[574] Bammer ve Muss 1996, 30, fig 26.

[575] Bammer ve Muss 1996, 64.

[576] Epidauros'daki Apollon Maleatas'a adanmış yazıtlı bir bronz koç için bk. *IG* V.1, no. 929. Öte yandan başka tanrılar gibi kurban edilmeyen hayvanların figürinlerinin de Apollon'a adak olarak sunulduğu bilinmektedir. Örneğin Apollon Prieneus'a bronzdan bir tavşan adanmıştı. Bk. Rouse 1902, 68, fig. 9.

[577] Jarosch 1994.

[578] Boardman 1967, 186-202.

[579] Artemision'da ele geçen ilk buluntular az sayıdadır. 1965-1994 yılları arasında ise yarısı insan figürlerinden oluşan yaklaşık 300 kadar pişmiş toprak figürin ortaya çıkarılmıştır. Bunlar Geç Bronz Çağı'ndan Hellenistik Dönem'e kadar uzanan bir döneme yayılmaktadır. Dewailly ve Muss 2008, 317.

Hayvan figürinleri kutsal alanlarda çok sayıda bulunmuştur. Bunların bazılarının kurban hayvanlarını temsil ettiklerini kabul etmek mümkün olsa da[580], bazılarının da tanrının kutsal hayvanını tasvir ettiği anlaşılmaktadır[581]. Örneğin Ephesos Artemision'unda bulunan şahinler bu gruba dahil edilebilir[582]. Öte yandan boğa ya da atların belirli tanrılarla bağlantısı olduğu kabul edilmektedir. Atların Poseidon ve Zeus'la bağlantısı olabilir. Girit'teki Tsiskiana'da bulunan çok sayıdaki boğa figüri, burada ele geçen bir yazıtın da yardımıyla Poseidon ile ilişkilendirilmiştir[583]. Zeus da adak olarak boğa kabul eden bir tanrıdır[584]. Thebai'daki Kabirion'da 534 adet bronz ve kurşun boğa figürini bulunmuştur. Bazıları adak yazıtı taşımaktadırlar[585]. Diğer hayvan figürinlerinin anlamı her zaman açıklanamamaktadır. Bazı hayvanlar ise özel yerel bir anlama sahiptir. Philius'daki pazar yerinde bulunan bir bronz dişi keçinin yerel bağların zarar görmesini engellediği için saygı gördüğü bilinmektedir[586]. Antolojide bir bronz

[580] Örneğin Boardman'a göre Khios Emporio'da ele geçen pişmiş toprak boğalar, daha zengin adakların "yerini alan" ya da onları hatırlatmak için adanan adaklardı. Ancak Emporio'daki liman kutsal alanındaki ele geçmeleri ve tarımla ilgili topluluğa daha yakın bir yer olan Athena kutsal alanında bulunmamaları ilginçtir; bk. Boardman 1967, 63. Samos'da ele geçen sığır figürinlerinin de Hera'ya adanan hayvanları temsil ettiği düşünülmektedir; bk. Jarosch 1994, 93-96.

[581] Simon 1986, 371.

[582] Hogarth 1908, 97, lev. 4. 21-24, 27, 28, 36 (altın ve elektron şahinler), 116-117, lev. 11.1-10 (gümüş), 146, lev. 15. 14-16 (bronz), 161-162, lev. 25. 1-6, 8 (fildişi).

[583] Girit'te, Khania'nın güney batısında bulunan açık hava kutsal alanında, çoğunluğu M.Ö. 4 ve 3. yy'a birkaç tanesi de geç Hellenistik Dönem'e ait çeşitli boyutlarda yüzlerce boğa figürini *in situ* olarak ele geçmiştir. Figürinlerin büyük kısmının Poseidon'a ait kutsal alanın yakınından geçen nehre bakar durumda özenle yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Boğalar kuvvet ve verimliliğin sembolüdür ve birçok Olympos tanrısı ile ilişkilidir. Boğaların ilişkili olduğu tanrılara ilişkin en erken veriler Poseidon ile ilgilidir. Bu tanrının ismi Olympos öncesi dönemde, Linear A ve B tabletlerinde "toprağın kocası" anlamındaki *posis-da* olarak geçer. Poseidon, Olympos öncesi pantheon'da en güçlü tanrıdır ve depremleri yaratması nedeniyle yer altına hükmetmektedir. Ölümlülerin yaşamını ve ölümünü de idare eder, ayrıca arazinin verimliliğini kontrol eder. Bu konuda bk. Niniou-Kindelli 2003, 132-137.

[584] Krş Burkert 1985, 64-65. Olympia'da bronz adak figürinleri içinde boğalar %53,84 oranla çoğunluğu oluşturmaktadır. Bk. Heilmeyer 1979, 195-197.

[585] Daumas 2003, 138-143. Bunlar verimlilik ve bekaret sembolü olarak genç mysterlerin erinme törenleri ile ilişkili görülmektedir.

[586] Pausanias 2. 13. 6.

ağustos böceği Apollon'a adanmıştır; bir bronz horoz ise bir zafer sonrasında Tyndaridai'a adanmıştı[587]. Bir başka bronz ağustos böceği tanrıya teşekkür eden bir *lyra* sanatçısı tarafından adanmıştır. Çünkü *lyra*'sının bir teli koptuğunda, bir gerçek ağustos böceği onun *lyra*'sının üzerine konmuş ve kayıp notanın sesini çıkarmıştır[588].

2.1.2 Tekerlekler

Yine yuvarlak altarla ilişkili olarak dört adet pişmiş toprak minyatür tekerlek ele geçmiştir (**BA 48-51**). Bu tekerlekler bir arabaya ait olabilecekleri gibi, at ya da boğa figürinlerinin ayaklarına da monte edilmiş olabilirler[589]. Ancak bugüne kadar buna ait bir buluntu ele geçmemiştir.

Birçok kutsal alanda ele geçen küçük boyutlu bronz, pişmiş toprak ya da başka malzemelerden yapılmış araba tekerleklerinin (*throkos*/*rota*) belli bir tanrıya özgü adaklar olmadıkları düşünülmektedir. Ancak Apollon kutsal alanlarında ele geçen bronz araba tekerlekleri Apollon'un bu tür adaklar alan tanrıların başında geldiğini göstermektedir. Lindos[590], Kamiros[591], Halieis[592], Epidauros[593], Delphoi[594], Delphoi yakınındaki Galaksidi[595] ve Thermon'da[596] Apollon'a adanmış bronz araba tekerlekleri ele geçmiştir. Çok sayıda bronz araba tekerleği adakları sunulan bir başka tanrı ise

---

[587] *Palatine Anthology*, 6. 54 (Apollon'a); 6. 149 (Tyndaridai'a).

[588] Rouse 1902, 172; *Palatine Anthology*, 9. 584; Strabon 6. 1. 9.

[589] Ayaklarına tekerlek takılı Geç Protogeometrik bir at figürüni için bk. *Lefkandi* III, lev. 126, a. Kerameikos'dan bir örnek için bk. Vierneisel-Schlörb 1997, lev. 92, no. 526. Kommos'dan bir örnek için bk. *Kommos* IV, lev. 3.39. Myrina'dan bir örnek için bk. Daremberg-Saglio, s.v. "Ludi", 1357, fig. 4636.

[590] Blinkenberg 1931, 127, no. 321.

[591] Kondis 1949/51, 347-348; Van Straten 1981, 94.

[592] Simon 1986, 392, no 12.

[593] Apollon Maleatas'a adanan bronz araba tekerlekleri için bk. Simon 1986, 392, no. 13.

[594] *FdD* V.1, 118-119, 130, no. 631-638, 704; Amandry 1944/1945, 38.

[595] Caskey 1936, 310-311. M.Ö. 6. yy'a tarihlenen tekerleğin üzerinde Apollon'a adandığını belirten bir yazıt bulunmaktadır.

[596] Apollon Thermios'a adanan örnekler için bk. Kilian-Dirlmeier 1979, no. 105-106, 108-109, 113, 120.

Hera'dır[597]. Bunların dışında Athena, Aphaia, Zeus, Artemis, Kabirioi ve Aphrodite'ye ait kutsal alanlarda da minyatür araba tekerlekleri ele geçmiştir[598]. Olympia'da Zeus ve başka tanrılara adanmış olabilecek çok sayıda bronz araba tekerleği saptanmıştır[599]. İonia'da Samos Heraion'u dışında özellikle Ephesos Artemison'unda fildişi, bronz ve altından yapılmış araba tekerlekleri bulunmuştur[600].

Pişmiş topraktan yapılmış birçok tekerlek ise kutsal alanların[601] yanı sıra çok sayıda Geometrik mezarda da ele geçmiştir. Bu tekerleklerin bazıları araba modellerine, bazıları ise ayaklarına tekerlek monte edilmiş at ya da sığır figürinlerine aittir[602].

Apollon'a adanan bronz araba tekerleklerinden birkaç tanesi adak yazıtı taşımaktadır. Kamiros'dan gelen örnekte *"Demirci Onessos beni, bir arabanın bir tekerleğini Apollon'a adadı"* şeklinde bir adak yazıtı vardır[603]. Bu bir model tekerlektir ve bir ustanın kendi çalışmasından bir örneği adamasına bir örnek olarak kabul edilmektedir[604]. Yazıt ayrıca adağın tekerleğin kendisi olduğunu, arabanın bir parçası olarak adanmadığını göstermektedir. Başka birkaç tapınaktan da bilindiği üzere bütün

---

[597] Samos'dan bronz araba tekerlekleri için bk. Kopcke 1968, 296, no. 138, fig. 34; Dunst 1972, 139, no. 6 (M.Ö. 580-570, üzerinde Argeios adlı bir kişinin adağı olduğunu ifade eden yazıt bulunmaktadır); pişmiş toprak örnekler için bk. Jarosch 1994, 175-176, lev. 33, no. 1131-1133. Argos Heraion buluntuları için bk. Waldstein 1905, 298, no. 2253-2255; Blegen 1939, 436, fig 26; Argos'dan adak yazıtlı başka bir örnek için bk. *IG* IV, no. 566. Perakhora'da Hera Limenia'ya sunulan demir araba tekerlekleri için bk. *Perachora* I, 190, lev. 86, 20-21.

[598] Bu eserlerin kataloğu için bk. Simon 1986, 391-393.

[599] *OlForsch* 13, 344-348, no. 1233-1244.

[600] Ephesos'dan fildişi örnekler için bk. Hogarth 1908, 168-169, no. 42-44, lev. 27. 2, 9, 11; *Efes Artemisonu*, 250, no. 162. Bir altın örnek için bk. Hogart 1908, 102 lev. 6.8. Bronz bir tekerlek için bk. *Efes Artemisionu*, 315, no. 265. Bu tekerleğin küçük bir arabaya ait olduğu düşünülmektedir. Bir başka Ephesos örneğinde ise bronz bir tekerlek küçük bir kuş figürünün kaidesi olarak kullanılmıştır; bk. *Efes Artemisonu*, 305, no. 237.

[601] Örneğin Kommos'da ele geçen tekerleğin bir arabaya ait olduğu düşünülmektedir. *Kommos IV*, lev. 3.39, no. AB 19. Samos'tan pişmiş toprak minyatür araba tekerlekleri için Jarosch 1994, 175-176, lev. 33, no. 1131-1133. Olympia'dan minyatür arabalar için bk. Heilmeyer 1972, no. 118-158.

[602] Lefkandi mezarlarında ele geçen örnekler için bk. *Lefkandi III*, lev. 58, no. 1, 5, 6, 7, 19, lev. 60, no. 23.

[603] Van Straten 1981, 94.

[604] Simon 1986, 396.

araba modelinin değil de bir tekerleğin adanması alışıldık bir uygulamadır. Bunun bir istinası belki Olympia'dır. Burada ele geçen tekerleklerin adak araba modellerine ait olduğu düşünülmüştür ve parçalar bu şekilde restore edilmeye çalışılmıştır[605]. Olympia'da ve Delphoi'da ele geçen araba modelleri, onları yapanlar tarafından değil olasılıkla onların sürücüleri ya da sahipleri tarafından adanmıştı. Yine bu iki ünlü kutsal alanda ele geçen geç Arkaik Dönem araba modellerinin Panhellenik bayramlardaki araba yarışlarında kazanılan zaferlerle ilişkili olabileceği tahmin edilmektedir[606]. Bazı tekerlekler yarış arabası dışında başka tekerlekli araçlara da ait olabilir. Örneğin yük araçları kırsal hayatın ve çalışmanın vazgeçilmez bir parçasıydı ve hatta düğün törenlerinde gelini ve uşağını yeni evlerine götürmede kullanılıyordu[607]. Bu nedenle, bazı tekerleklerin bu tür arabalara ait olduğu düşünülebilir.

Geometrik Dönem konteksterinde ele geçen araba modellerinin savaş arabalarını temsil etmediği kabul edilmektedir. Çünkü, savaş arabaları nasıl *hoplit*'lerin rol aldığı geç Arkaik Dönem savaşlarının unsurlarından biri değilse, aynı şekilde M.Ö. 8. yy toplumunda da seramonilerde kullanılmaktan başka bir işleve sahip değillerdi. Bu dönemde epik şiirde ve sanatta arabalar, savaş sahnelerinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Buna rağmen, Myken Dönemi'nde savaşlarda kullanılmış olsun ya da olmasın, arabaların askeri fonksiyonunun Demir Çağ içine kadar yaşamadığı görülmektedir. Homerik epik şiirler Yunan kültüründe arabaları savaşta ya da barışta tanrıların ve kahramanların aracı görünümünde aktarır. Bu şekilde, tanrılığın ve kahramanlığın kesin işaretlerinden biri olmuşlardır[608]. Bu nedenle tanrıya model bir araba sunmak, bunu sunanın seçkin biri olduğunu sembolize etmektedir. Özellikle Geometrik Dönem araba modeli adaklarının tanrının kimliğinden bağımsız olarak aristokrasinin sembolü olarak adandıkları kabul edilebilir[609].

---

[605] Valavanis 2004, 34-35, fig. 24-25.

[606] Simon 1986, 396. Olympia'da ilk araba yarışı M.Ö. 680 yılındaki 25. Olympiad'larda yapılmıştı; bk. Valavanis 2004, 434. Delphoi figürinlerinin yorumlanması hakkında bk. Morgan 1990, 140-141.

[607] Boardman 1997, no. 77.

[608] Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bk. Anderson 2003, 157.

[609] Kommos örnekleri de seçkin kişilerin adakları olarak kabul edilmektedir. Bu konuda bk. *Kommos* IV, 173. Kıbrıs'ta Apollon Hylates kutsal alanında ele geçen yaklaşık 500 araba modelini de belki bu kapsamda kabul etmek mümkündür; bk. Winter 1991, 221-224, lev. 58-63.

Kutsal alanlarda ele geçmiş olan tekerleklerin bazıları çok stilizedir ve olasılıkla pendant olarak kullanılmışlardır[610]. Olympia tekerleklerinin bazıları ve Ephesos'dan ele geçen fildişi ve altın örneklerin bu tür tekerlekler olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar mücevher oldukları için adak olarak sunulmuş olabilirler[611]. Bununla beraber bu pendant tekerleklerin sunulmasında başka nedenlerin de var olması mümkündür. Çünkü tekerleklerin antik dönemde büyü ile ilişkili olarak da kullanıldığı bilinmektedir; örneğin *iynks* adı verilen büyüde bir tekerlek kullanılmaktadır[612]. Bu, bir *iynks* kuşunun (uzun boyunlu bir kuş) bir tekerleğe bağlanmasıyla yapılan bir büyü aleti idi. Büyü için alet döndürülüyordu ve sonrasında belki bir aşk muskası olarak kullanılıyordu[613].

Ölümle ilişkili bir nesne olarak da kabul edilen tekerleklerin[614], M.Ö. 5. yy'da şans ve talihi simgeleyen bir özelliğe büründükleri kabul edilmektedir. Bu dönemde Yunanlılar "talih tekerleği" metaforunu kullanmaya başlamışlardır[615]. Hellenistik Dönem'de tekerlekler, bu özellikleri nedeniyle sanat eserlerinde Nemesis'le ilişkili olarak karşımıza çıkarlar[616]. Rhamnous'da bulunan bir Arkaik tekerlek ise olasılıkla Nemesis'e sunulmuştur ve bu ilişkinin daha erken bir tarihte kurulmuş olduğunu kanıtlamaktadır. Tekerleklerin talihle bu bağlantısı, onların Arkaik Dönem'den itibaren bir adak sunusu olarak popüler olmasını açıklamaya yardım edebilir[617].

Klaros'da Geometrik altarda ele geçen tekerleklerin "talih tekerleği" ile ilişkili olabileceklerini düşünmek için yeterli veri bulunmamaktadır. Bu tekerleklerin de diğer

---

[610] Örneğin Thermon örnekleri böyledir bk. Kilian-Dirlmeier 1979, no. 105-106, 108-109, 113, 120.

[611] Bu konuda bk. Kilian-Dirlmeier 1979, 18.

[612] İynks hakkında bk. Moutsopoulos 1990, 291.

[613] Bk. Ksenophon, *Memorabilia* 3. 11. 7; Plinius, *Naturalis Historia* 11.47.107. *Palatine Anthology*, 5. 205. Bu konuda ayrıca bk. Gow 1934, 1-13. Belki Ephesos'da ele geçen bir araba tekerleği üzerinde duran kuş figürünü bu muska ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu eser için bak. *Efes Artemisionu*, 305, no. 237.

[614] Bu konuda bk. Simon 1986, 397.

[615] Pearson 1917, Vol. III, no. 871.

[616] Roscher, *Lexicon*, s.v. "Nemesis".

[617] Simon 1986, 397. Rhamnous tekerleği için bk. Simon 1986, 393, no. 18a.

bir çok Geometrik örnekler gibi seçkinler/aristokratlar tarafından sunulan minyatür arabalara ait oldukları kabul edilebilir[618].

2.1.3 Pişmiş Toprak İnsan – Tanrı Figürinleri

Klaros'da ele geçen figürinlerin önemli bir kısmını da, insan ya da tanrı figürinleri oluşturmaktadır. Kutsal alanlarda ele geçen figürinler heykeller gibi tanrının bir imajı ya da bir tapınanın "memnun edici" imajını temsil etseler de, heykellere göre terrakottalar alçak gönüllü ve ucuz sunulardır. Pişmiş toprak figürinlerin birçok kutsal alanda hemen orada temin edilip kullanılmak üzere üretildikleri anlaşılmaktadır[619]. Klaros pişmiş toprak figürinleri için de bunun geçerli olduğunu kabul etmek mümkündür.

Kutsal alanlarda ele geçen insan figürinlerinin kimi temsil ettikleri her zaman kolay anlaşılamamaktadır. Bir tanrıçanın kutsal alanında bir kadın figürini tanrıçayı veya ona tapınanları veya olasılıkla rahibeleri temsil edebilir. Bazen el hareketleri, elbiseler veya atribüler olasılıklar arasında bir tercih yapmaya yardım edebilir[620]. Kil, taş ve bronzdan erkek figürleri bazen omuzlarında koç ya da başka hayvanları taşımaktadırlar[621]. Bunlar açıkça hayvanları kurban etmeye götüren tapınanları temsil etmektedir[622]. Özellikle erken dönemde atribüsü olmayan figürinlerin bir tanrıyı mı yoksa tapınanları mı temsil ettikleri çoğunlukla karanlıkta kalmaktadır[623].

---

[618] Yuvarlak altarın dolgusunda ele geçen silindirik bir metal parçanın da minyatür bir araba aksı olabileceği ileri sürülmüştür. Ancak parçanın bu tür bir buluntu olması şüphelidir. Krş. Jolivet, Robert 2003b, 116, fig. 36, 6.

[619] Simon 1986, 370.

[620] Simon 1986, 368.

[621] Boardman 1978, no. 45, 112.

[622] Simon 1986, 369.

[623] Örneğin Khios'da liman kutsal alanında ele geçen figürinlerin tanımlaması bu nedenle yapılamamıştır. Bk. Boardman 1967, 63.

a) Protogeometrik – Geometrik Dönem İnsan Figürinleri

Klaros'da Protogeometrik ya da Geometrik Dönem'e tarihlenebilecek primitif stilde on üç tane insan figürini parçası ele geçmiştir (**BA 52** - **BA 62**)[624]. **BA 52,** yuvarlak altarın altında anakayanın hemen üzerinde ele geçmiştir. Çok stilize olarak yapılmış saç ve yüz detayları ile olasılıkla Klaros insan figürinleri içinde en erken örneği oluşturmaktadır. **BA 53**, Samos'da bulunan bir benzerine göre Geometrik Dönem'e tarihlenebilir[625]. Diğerlerine göre daha büyük boyutlu bir erkek figürine ait olduğu anlaşılan **BA 54**, Delos'da ele geçen bronz bir figürine yakındır. Bu nedenle bu eseri Geometrik Dönem'e belki M.Ö. 8. yy'a tarihlemek mümkündür[626]. **BA 55** elinde ne olduğu anlaşılamayan bir obje tutan bir kol parçasıdır. **BA 56-58** birbirine benzer figürinlere ait ayak parçalarıdır[627]. Çark yapımı silindirik bir ayağa benzeyen **BA 59** boyutunun büyüklüğü nedeniyle bir sığır ayağı olamayacak ebatlardadır. Bu eseri, Kıbrıs'da çok sayıda ele geçmiş olan ve Samos'da da örnekleri bulunan çarkta çekilmiş bir insan figürü gövdesi olarak değerlendirmek mümkündür[628]. Daha önceki yıllarda ele geçmiş olan **BA 60,** sonra ele geçen başlara göre daha gelişmiş bir stile sahiptir.

Klaros'da ele geçen Protogeometrik ve Geometrik insan figürinleri İonia'nın plastik sanatı hakkında bilgi veren önemli buluntular olarak karşımıza çıkmaktadır[629]. **BE 1** katalog nolu, ağzı insan başı şekilli libasyon kabındaki insan figürünü de bu figürinlerle birlikte değerlendirmek doğru olacaktır. Daha önce sadece Samos'dan

---

[624] Dewailly 2001, 368. Bu gruba ait bir başka insan figürü için bk. a.g.e., 371, fig. 5.

[625] Jarosch 1994, 147, lev. 34, no. 706.

[626] Yüz hatları ve gözlerin benzeri için bk. Rolley 1973, 516-517, fig. 22-25, no. 19. Saç stilizasyonunun geç bir tekrarı Bayraklı'da ele geçen bir bronz figürinde görülür. Bk. Akurgal 1962, 375, lev. 98, fig. 11-13.

[627] Delos'dan bir insan figürinine ait benzer ayak için bk. Rolley 1973, 516-517, fig. 22-25, no. 19. Geç bir örnek için bk. Vierneisel-Schlörb 1997, 5, lev. 2, no.9.

[628] Benzerleri için bk. Jarosch 1994, 522, lev. 37-38, no. 525, 530, 531.

[629] İonia'nın GeometrikDönem insan figürinlerinin stilleri üzerindeki tartışmalar özellikle son yıllarda artmaktadır. Geometrik insan figürinlerinde İon stili konusunda bk. Işık 2007, 204-206. Miletos'un "İon Serisi" olarak adlandırılan M.Ö. 7. yy figürinleri için bk. von Graeve 2007, 649-653. Khios'da ele geçen M.Ö. geç 7. yy'a ait genç erkek figürinleri için bk. Boardman 1967, 63.

bilinen İon sanatının erken örnekleri arasında yer alacak olan bu figürinler[630], insan tasvirinin İonia'da belki kıta Yunanistan'dan daha önce gelişmiş olduğunu ortaya koyabilirler. Myken figürinlerinde yüz düz bir özellik gösterirken[631], erken İonialı sanatçılar, primitif bir şekilde de olsa insan yüzünün doğal görünümünü ortaya koymaya çabalamışlardır. Yüz uzuvlarını doğal kabarıklıklarıyla gösterme çabası Samos okulunun özelliği olarak görülmektedir[632]. Ancak Klaros insan figürleri (**BA 54** ve **BE 1**) bu özelliğin belki de İonia'nın tümü için geçerli olabileceğini göstermektedir. Bunların Myken figürünleriyle bağlantısı, boğalar için geçerli olan tekniğin devamı özelliğinden öteye gitmemektedir[633].

Tümü elde şekillendirilmiş olan Klaros figürinlerinin tekniği, boğa ve at figürinlerinin başlarında uygulanan teknik ile karşılaştırılabilir. Figürinlerin gövdelerine ait parçalar bulunmamış olsa da **BA 59** nolu buluntu olasılıkla bu figürinlerin büyük boyutlu olanlarında çarkta çekilmiş bir vücut beklemek gerektiğini gösterebilir. Ancak, **BA 56-58** nolu ayak parçaları tamamen masif olarak yapılmış figürinlerin varlığı konusunda bir ipucu vermektedirler.

Buluntu durumları nedeniyle en geç M.Ö. 7. yüzyılın ortasına ait oldukları kesin olan Klaros insan figürinlerinin tanrıyı mı yoksa ona sunuda bulunanları mı temsil ettikleri konusu ise başka kutsal alanlarda olduğu gibi karanlıkta kalmaktadır. **BA 55** nolu figürin parçasında elde tutulan nesnenin ne olduğu tam anlaşılamamıştır. Bu parça belki ne olduğu anlaşılamayan bir atrübü taşıyan bir tanrıyı temsil ediyor olabilir[634]. Bu

---

[630] Jarosch 1994, no. 706-712, 950-953

[631] Mylonas 1937, 237-247, fig.1-4. Asine Lordu olarak bilinen Myken figürini için bk. Styrenius 1998, 14, fig. 3.

[632] Işık 2007, 205.

[633] Samos Geometrik insan figürinlerinin Myken'le ilişkisi konusundaki tartışma için bk. Işık 2007. 204-205. **BE 1**, Kıbrıs'da ele geçen ve Asine Lordu olarak bilinen başı andırsa da, ondan daha gelişmiş bir stile sahiptir. Geç Hellas IIIC döenmine tarihlenen Asine Lordu için bk. Styrenius 1998, 14. fig. 3. Klaros figürini göz ve yüz yapısı açısından Girit'te Lato'da bulunan Geometrik Dönem'e ait primitif başlara benzemektedir. Bk. Demargne 1929, 109-110, no. 63, fig. 23, 412-413, lev. 28, 6-11, no. 68-72,74,75.

[634] Örneğin Dodona'da ele geçen bronz bir Apollon figüründe, sol elde kalın bir yay bulunmaktadır. Bk. Alroth 1989, 75, fig. 36 (M.Ö. 550-520). Klaros figürinindeki nesne de uçları kırılmış bir yay olabilir.

figürinlerden yararlanarak Apollon'un erken bir *ksoanon*'unun şeklini açıklamak da henüz mümkün görünmemektedir[635].

b) İonia Tipi Giyimli Erkek Figürinleri

2002-2007 yılları arasında dikdörtgen sunağın etrafındaki dolgularda ayakta duran giyimli erkek figürinine ait altı örnek ele geçmiştir (**BA 63-68**). Aynı tipteki figürinler çok daha fazla sayıda önceki yıllarda gerek Arkaik dikdörtgen altarın yakınında gerekse başka alanlarda ele geçmişlerdir (**BA 69-86**). **BA 64** dışında diğerleri *khiton* ve *himation* giyen ayaklarında sivri uçlu pabuçlar ya da botlar bulunan, saçları dedalik tarzda, bir kütle halinde sırta kadar uzanan figürlerdir. Tümü birbirine benzeyen bu figürlerde saçların benzer tarzı belki başın bir örtü ile kapatılmasından kaynaklanmaktadır. **BA 64** benzer giysi ve duruşuyla diğer figürinlere benzerken sağ omuzdan göğüse dökülen iki saç örgüsüyle onlardan ayrılmaktadır. İonia'dan çok iyi bilinen giyimli *kouros* heykellerini hatırlatan bu figürinlerin tümü M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısına belki M.Ö. 520-500 yıllarına tarihlenmektedirler[636]. Hiçbir atribüsü bulunmayan bu figürlerin tanrıya sunuda bulunan kişileri ya da daha büyük bir olasılıkla kutsal alan görevlilerini belki rahipleri temsil ettiği düşünülebilir. Öte yandan bunların aynı *kouros*'lar gibi ideal genç erkekleri simgeleyen "*agalma*"'lar olmaları da mümkündür.

[635] Kutsal alanlarda ele geçen figürünler çoğu zaman oradaki kült heykelinden farklı olmaktadır. Bu konuda bk. Alroth 1989, 15-64.

[636] Figürinlerin en yakın benzerleri Lindos'ta ele geçmiştir. M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Lindos figürinleri için bk. Blinkenberg 1931, no. 2357; Higgins 1967, 36, lev. 140; Mollard – Besques 1967, lev. 25, no. B 200, B 201. Bu figürinlerin giyimli *kouros*'larla benzerliği konusunda bk. Şahin 1992 , 56-57.

c) Apollon Figürinleri

Apollon Klarios'a adanmış pişmiş toprak figürinler içinde en önemli grubu sol elinde bir telli çalgı (*barbiton*, *lyra* ve *kithara*) tutan Apollon heykelcikleri oluşturmaktadır. Tümü çift kalıpla yapılmış olan figürinlerde, tanrı *khiton* üzerine *himation* giymektedir. Himation'un üst kenarı, Apollon'un sol omuzundan sağ koltuk altına doğru diagonal bir şekilde uzanmaktadır. Dizlerin altına kadar uzanan himation'un eteği, tiplere göre farklılar gösteren kıvrımlara sahiptir. Sol eldeki çalgı, tanrının karnı ya da beli üzerinde durmaktadır. Vücuda yapışık olarak, yanda aşağıya serbest olarak bırakılmış olan sağ elde, figürinlerin çoğunda bir *plektron* bulunmaktadır. Birçoğu M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış olan dikdörtgen altarın etrafında yer yer yığınlar halinde, bir *bothros* olarak tanımlanabilecek çukurlar içinde ele geçmiş olan bu figürinler, bu tarihten M.Ö. 3. yüzyıl içlerine, belki M.Ö. 2. yüzyıl başlarına kadar kesintisiz olarak tanrıya sunulmuşlardır[637]. M. Dewailly, bu figürin serisi için en önemli dönemi oluşturan M.Ö. 6. yy.'ın son çeyreğinden M.Ö. 4. yüzyılın başı arasındaki evrede altı ana tip olduğunu saptamıştır[638]. 1988-1997 yılları arasında bu döneme ait çoğu fragment halinde 255 figürin ele geçmiştir. Dewailly'nin oluşturduğu tipolojiye göre en erken grubu İonia tipinde, elinde *barbiton* (ya da *barbitos*) tutan figürinler (**BA 121***) ve bunlarla benzer özellikleri gösteren ancak elinde *lyra* bulunan figürinler oluşturmaktadır. M.Ö. 5. yüzyıl figürinleri en büyük gruptur ve bunlarda elde sadece *lyra* görülmektedir[639]. M.Ö. 5. yüzyıl figürinlerinin erken tipinde, elbiseler ve *lyra*

[637] Dewailly ve Şahin 2007.

[638] Dewailly 2000, 343-345. Dewailly, M.Ö. 6. yüzyıl son çeyreği ile M.Ö. 4. yüzyıl başı arasındaki figürinleri şöyle gruplamaktadır: M.Ö. 6. yy tipleri: *Barbiton*'lu 21; *Lyra*'lı 23. M.Ö. 5. yy tipleri: 3. tip 130; 4-5. tip 60; 6. tip 4. M.Ö. 5 yy sonu 4. yy başı; *Kithara*'lı 17. 2001 yılı sonrasında ele geçen figürinlerden çalışmamıza aldığımız 14 parça da (**BA 87-100**) M.Ö. 5. yy tiplerine dahil edilmelidir.

[639] N. Şahin, bir figürinden yola çıkarak Klaros'daki *lyra*'lı Apollon figürinlerinde 3 ya da 4 telli *lyra* bulunduğunu öne sürmektedir (**BA 104**); bk. Şahin 1999, 201. Ancak birçok figürinde aralarında bir boşluk bulunan bir yanda dört ve diğer yanda üç tane olmak üzere yedi tel açıkça görülmektedir (örneğin bk. **BA 93**, **101**, **102**). Nitekim Hermes'in *lyra*'yı ilk defa yapmasını anlatan *hymnos*'da da, *lyra* yedi telli olarak tarif edilmektedir; bk. *Homerik Hymnoi* IV, 51 (Hermes); krş. Şahin 1999, 201. Öte yandan bu fikri Büyükkolancı ve Doğan da takip etmektedir (Büyükkolancı ve Doğan 2007, 124). Bununla birlikte

Arkaik özelliklere sahipken, baş "ciddi stil" özellikleri göstermektedir. M.Ö. 5. yüzyıl sonu, 4. yüzyıl başına tarihlenen tipte ise, elde *kithara* bulunmaktadır. M.Ö. 4. yüzyıl içinde, belki 5. yüzyıl tipleri devam ederken, ayrıca *lyra* tutan ve başında *polos* bulunan yeni bir tip ortaya çıkmıştır[640]. M.Ö. 3. yüzyılda belki M.Ö. 2. yüzyılın başına kadar devam eden dönemde feminen özellikler gösteren *lyra* tutan Apollon figürinleri az sayıda da olsa ele geçmiştir[641]. 2001 yılından beri Klaros'da sürdürülen kazılarda, eski kazıda saptanan tiplere ait az sayıda figürin ele geçmiş olmasına rağmen (**BA 87-100**, 14 adet), özellikle son yıllarda, tapınağın güneyindeki alanda daha önce örneği ele geçmemiş olan Apollon Kitharodos tipinde figürinler bulunmaya başlamıştır[642]. Bu figürinlerden herhangi bir örneği inceleme şansımız olmasa da yayınlanmış iki eser üzerinden, bu tipi de tanımlayabilmekteyiz. Bu tipte uzun *khiton* ve *himation* giyen Apollon, sol elinde bir *kithara* tutmaktadır. Olasılıkla *plektron* tutan sağ eli *lyra*'lı figürünlerdeki gibi vücudun yanına serbestçe bırakılmıştır[643].

Lyra'lı erkek figürinleri birçok merkezde ele geçmiştir. Ancak bunların çok az bir kısmı Apollon olarak tanımlanmıştır. Lindos[644], Boiotia[645], Attika[646], Kos[647], Miletos

---

yazarların, resmini verdikleri bir Klaros figürinininde *lyra*'nın yedi telli olduğunu fark etmemeleri ilginçtir (bk. a.g.m., 231, res. 6).

[640] Tapınağın güneyinde ele geçen bu tipte bir figürin için bk. Şahin ve diğerleri 2007, 607, res. 13.

[641] Dewailly 2001, 378, fig. 10.

[642] Şahin ve diğerleri 2007, 608, res. 14. Aynı tipte başka bir figürin için bk. Şahin ve diğerleri 2008, 445, res. 9. Bu alandan ele geçen figürin sayısının 2006 yılı sonunda 200'e ulaştığı söylenmektedir a.g.m., 432.

[643] Apollon Kitharodos olarak bilinen bu tip Hellenistik Dönem'de özellikle batı Anadolu'da plastik sanatta en sevilen Apollon tiplerinden biri olmuştur. Bu konuda bk. Linfert 1983, 165-173. Deubner 1934, 5 v.d. Apollon Kitharodos'u tasvir eden pişmiş toprak figürinler geniş bir yayılım alanına sahiptir. Bu tipte figürinler Atina, Troia, Tarsus, Myrina ve Ephesos'da ele geçmiştir. Apollon Kitharodos figürinlerinin yayılımı ve tarihleme problemleri ile ilişkili olarak yeni bir çalışma olarak bk. Ladtstätter ve Lang-Auinger 2001, 71-73, ayrıca bk. lev. 53. Flashar ayrıntılı bir şekilde ele aldığı bu tipi Apollon Mousagetes olarak tanımlamaktadır (Bk. Flashar 1992. Bu konuda ayrıca bk. *LIMC* II.2, s.v. "Apollon", no.117-118, 146 ve 418.

[644] Blinkenberg 1931, lev. 110, no. 2354-2356 (*lyra*'lı), lev. 135, no. 2918-2920 (*lyra*'lı, *polos*'lu).

[645] Mollard – Besques 1954, lev. 10, no. B 79; Higgins 1969, lev. 108, no. 799.

[646] Mollard – Besques 1954, lev. 2, no. 85.

[647] Herzog 1901, 135, lev. fig. 4, 3.

(Humeytepe)[648], Theangela[649], Knidos[650] ve Eski Knidos[651] örnekleri *lyra*'lı erkek figürinleri olarak tanımlanmıştır. Ephesos'da Ayasuluk tepesinde yapılan kazılarda ele geçen *lyra*'lı üç figürinin buradaki Apollon kültü ile ilişkisi olduğu ve tanrıyı temsil etttiği ileri sürülmektedir[652]. Klaros'da ele geçen figürinlerin ise, bir kutsal alanda ele geçen en fazla sayıdaki örnek olmaları ve uzun bir dönem devam eden bir üretime sahip olmaları[653] da göz önüne alınarak Apollon'u temsil ettikleri kesindir[654]. Apollon'a tanrının figürinlerini sunma uygulaması, tanrının kehanet işlevi ile ilişkili olabilir. Ancak Delos, Delphoi ve Didyma'da buna benzer bir durum saptanmamıştır[655]. Hatta, Delos'da Artemis kutsal alanında çok olmasına rağmen, Apollon kutsal alanında pişmiş toprak figürinler çok az sayıda ele geçmiştir[656]. Klaros figürinleri, Apollon Klarios'un kehanet işlevinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir mi ?[657]. Bu sorunun cevabını vermek şimdilik zor görünmektedir[658]. Çünkü, şimdiye kadar Klaros'un Arkaik Dönem'de kehanet ürettiğine ilişkin kesin bir veri ortaya konamamıştır[659]. Öte yandan *lyra*'lı ya da *kithara*'lı Apollon ikonografisinin işlevselden çok geleneksel bir uygulama olduğu ileri sürülebilir. Nitekim *kithara* tasviri Kolophon sikkelerinde de görüldüğü

[648] Müller-Wiener 1980, 50, lev. 28, 8. (M.Ö. 5. yy)

[649] Işık 1980, 58-59, no. 43-45, lev. 7.

[650] Şahin 2005, 75, fig. 2b.

[651] Berges 2002, res. 16.

[652] Büyükkolancı ve Doğan 2007, 124-127, no. 1-3, res. 2-5, 7-14.

[653] Klaros Apollon figürinlerinin lokal olarak üretildikleri konusunda bk. Dewailly 2000, 345.

[654] Bu konuda bk. Şahin 1992 , 56; Şahin 1996; Dewailly 2000, 343-345.

[655] Dewailly 2000, 370.

[656] *Delos* XXIII, 13.

[657] Dewailly 2001, 373. Delphoi kehanetlerinin vezinli olmaları ve müzikle ilişkileri hakkında bk. Parke ve Wormell 1956, Vol. II, XXI-XXXVI.

[658] Örneğin N. Şahin, bu figürinlerin tanrının "çoban" kimliği ile ilişkili olabileceğini de ileri sürmektedir. Klaros *lyra*'lı figürinlerininin tanrının farklı özelliklerini simgelediğini savunan Şahin, lyra'lı Apollon'un dinsel törenler ve libasyon töreni; *kithara*'lı Apollon'un ise yarışmalarla ilgili olabileceğini düşünmektedir. Bk. Şahin 1999, 208-211. Apollon Klarios'un özellikleri aşağıda Bölüm V'te incelenecektir.

[659] Bu konuda tartışma için bk. Bölüm VII. 3.

halde[660], sikkelerde görülen ve kehanetle ilişkilendirilen üç ayaklı kazanla figürinlerde karşılaşılmaması, figürinlerin geleneksel bir ikonografiyi takip ettiklerini gösterebilir[661]. Öte yandan Klaros'da Apollon'a adanan figürinler ile, Artemis altarında ya da başka noktalarda ele geçen kadın figürinleri arasında stilistik bir farklılık olduğu da saptanmıştır[662].

d) Atlılar

2002 yılında dikdörtgen altarın batısında bir atlı figürini ele geçmiştir (**BA 122**). Daha önceki yıllarda da masif bir atlı figürini parçası bulunmuştur (**BA 123**). **BA 122'**de, atlı kalın mantosu ve örtülü başıyla dikkati çekmektedir[663]. Bu tür atlı figürinlerinin Kolophon'un ünlü atlılarıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Yine bazı araştırıcılar kutsal alanlarda bulunan atlı figürinlerinin orada gerçekleşen at yarışlarıyla bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir[664]. Örneğin Olympia'da Geometrik Dönem'e tarihlenen çok sayıda atlı figürini ele geçmiştir[665]. Ancak, Klaros'da sportif karşılaşmaları da içeren bayramların başlangıcının bu kadar erken bir döneme kadar geriye gittiğini kanıtlayan veriler yoktur[666]. Klaros atlı figürinlerini, Geometrik atlarda olduğu gibi aristokrasi sembolleri olan, sunan kişinin statüsünü vurgulamak için adanmış ucuz adaklar olarak da kabul etmek mümkündür. **BA 122**'deki sürücünün zengin elbisesi, onun bir yarışçıdan çok toplumun üst katmanlarına mensup biri olduğunu gösterebilir.

---

[660] Bk. Head 1887, 132. Kolophon sikkelerinde Apollon Klarios, *kithara* tutan ya da çalan bir figür olarak gösterilmektedir. Bk. Milne 1941, no. 160-170.

[661] Bu konudaki tartışma için bk. Dewailly 2001, 368 ve 370.

[662] Dewailly 2000, 345-346. Dewailly'e göre, Apollon'a adanan figürinler yerel bir atölyenin üretimidir ve çok sayıdadırlar. Buna karşılık kadın figürinleri daha az miktardadır ve hepsi ithal malzemeler olmalıdır.

[663] Benzer bir atlı figürini için bk. Blinkenberg 1931, no. 2362.

[664] Simon 1986, 372.

[665] Bk. Valavanis 2004, 34-34, fig 24.

[666] Bu konuda bk. Bölüm VI.

e) Kadın/Tanrıça Figürinleri

Dikdörtgen altarın batısında kadın figürinlerine ait sekiz parça ele geçmiştir. Bunlardan üçü **BA 124-126** oturan kadın ya da tanrıça figürinleridir. En iyi korunmuş örnek olan **BA 124** zengin kıvrımlı bir *peplos* giyen ve bir tabure üzerinde oturan olasılıkla bir tanrıçayı temsil etmektedir. Diğer beş parça kadın figürinlerine ait başlardır. Bunlardan en erkeni M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısına tarihlenebilecek İonia tipinde başı örtülü bir kadını tasvir eden **BA 129**'dur. **BA 130** da topuz yapılmış saçlı, başı örtülü bir kadını ya da bir tanrıçayı temsil etmektedir. Diğer başlarda da saçların örtülü olduğu görülmektedir. **BA 132** Hellenistik Dönem tabakasında bulunmuş yüksek *diadem* takan bir kadını belki bir dansçıyı tasvir etmektedir.

f) Diğer Figürinler

2003 yılında dikdörtgen altarın batısında ele geçen **BA 133** sivri konik başıyla dikkati çeker. Bu olasılıkla bir Eros figürinine aittir. Daha önceki yıllardaki kazılarda da Apollon'la doğrudan ilişkisi olmadığı düşünülen çeşitli figürinler ele geçmiştir. Örneğin **BA 134** olasılıkla bir "*tapınak oğlanı*"dır. Birçok yerdeki Apollon kutsal alanında *tapınak oğlanı* figürinlerinin ele geçtiği hatırlanırsa bu figürinde Apollon ile ilişkili olduğu düşünülebilir. **BA 135**'in bir Bes (Priapos), **BA 136-137**'nin Silenos ya da komedi aktörüne ait figürinler olduğu kaydedilmektedir. **BA 138** doğulu tarzda sakalı olan ve elinde *skeptron* tutan bir figürin olarak tanımlanmaktadır. **BA 139** olasılıkla sunu taşıyan bir kişiyi tasvir etmektedir. **BA 140** ise bir zenci figürininin başıdır.

Klaros'da Apollon'la ilişkili tören alanlarında ele geçen figürinleri, Apollon Klarios'a adanan figürinler olarak kabul etmek mümkündür. Bununla birlikte, Apollon altarına bırakılmış olsalar da, başka tanrılar için adanmış olmaları da olasılık dahilindedir[667]. Oturan kadın figürinleri, (**BA 124-126**)[668], İonia'da çok rastlanan bir

[667] Birçok kutsal alanda, bu kutsal alanın asıl sahibi olan tanrının yanı sıra, başka tanrılara da adaklar sunulabiliyordu. Alroth bunlara "visiting gods" (misafir tanrılar) adını vermektedir. Bu konuda çeşitli örnekler için bk. Alroth 1989, 65-105.

[668] **BA 124**'ün benzerleri için bk Higgins 1969, lev. 22, no. 120; Büyükkolancı ve Doğan 2007, 127-128, no. 4, 133, res. 15.

tiptedirler[669]. Bunlar eğer, Artemis, Leto ya da başka bir tanrıça için adanmamışlarsa, Apollon'a kadınlar tarafından sunulmuş adaklar olabilirler[670]. Dansçı, Eros, Bes, Silenos ya da komedi aktörü gibi diğer figürinler ise, Hellenistik Dönem ile birlikte Apollon'un kendisini tasvir eden figürinlerin yanı sıra, belki bu dönemden itibaren giderek artan oranda, tanrının kültüyle doğrudan ilişkisi bulunmayan, dekoratif anlamda adaklar da kabul ettiğini gösterebilir. Apollon Klarios'a figürin adamanın M.Ö. 2. yy'la birlikte giderek azaldığı ve olasılıkla Roma Dönemi'nde artık uygulanmadığı görülmektedir.

2.1.4 Metal Heykelcikler

1992 yılında yuvarlak altarın dolgusunun içinde Mısır üretimi olan bronz üzerine altın işlemeli bir Mısır heykelciği ele geçmiştir (**BB 1**). Timsah tanrı Sobek'i tasvir eden bu heykelcik M.Ö. 8-7. yy'a tarihlenmektedir[671]. Klaros'da ele geçen doğu kökenli tek adak malzemesidir[672]. Olasılıkla doğu ticareti yapan bir tacir tarafından Apollon'a adanmıştır[673]. 1993 senesinde yine aynı yerde gümüşten doğan başı şeklinde bir aplik ele geçmiştir (**BB 2**). Etrafındaki pimlerden anlaşıldığına göre belki ahşap bir çekirdeğin üzerine monte edilmiştir. 2003 yılında yuvarlak altarla çağdaş tabakadan bronz bir plaka üzerinde yine yırtıcı bir kuşa ait pençe ele geçmiştir (**BB 3**). 2007 yılında Roma

[669] K. Tuchelt bu tip oturan kadın figürinlerinin, heykellerin etkisinde olduğunu ileri sürer, Tuchelt 1970, 217.

[670] Ayasuluk'da ele geçen oturan kadın figürini Apollon kültü ile ilişkilendirilmiştir. Bk. Büyükkolancı ve Doğan 2007, 128.

[671] Bu konuda bk. de La Genière 1993b, 397; de La Genière 2003, 199-200.

[672] Klaros'un, doğu kökenli adaklar açısından çok zengin olmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın örneğin Ephesos Artemison'u ve Samos Heraion'unda çok sayıda doğulu adak ele geçmiştir. Ephesos'ta ele geçen lüks Mısır ve Fenike malları için bk. Bammer ve Muss 1996, 84-86. Samos'da ele geçen Kıbrıs kökenli figürinler için bk. Schmidt 1968. Fildişi buluntular için bk. Freyer-Schauenberg 1964. Samos'da ele geçen doğu kökenli adaklar konusunda genel olarak bk. Simon 1986, 84-86.

[673] Samos'da ele geçen doğu kökenli buluntular, doğulu tanrıların çok erken dönemlerden itibaren Yunan dünyasına girmeye başlamış olabileceğini göstermektedir. Bu konuda tartışma için bk. Simon 1986, 85. Klaros'da bu türden buluntuların çok az sayıda olması, bunun Klaros için geçerli olmadığını göstermektedir. Klaros buluntusunun bir tacirin hediyesi olarak yorumlanması konusunda bk. de La Genière 2003, 199-200.

düzleminde ele geçen **BB 4** ise olasılıkla çıplak bir erkek figürinine ait bir kol parçasıdır.

Yırtıcı kuşların çeşitli tanrılarla bağlantısı olduğu bilinmektedir. Yunanca'da ἱέραξ (*hieraks*) ya da ἴηρηξ (*hiereks*) terimi şahin ve benzeri kuşlar için kullanılan bir terimdir. Bu kuş Mısırlılar'da Horus'un, Yunanlılar'da ise Apollon'un kutsal hayvanıdır[674]. Öte yandan kutsal alanlarda ele geçen buluntular bu tür yırtıcı kuşların daha çok Artemis ve Kybele ile ilişkili olduğunu göstermektedir[675]. Örneğin, Sparta'da Artemis Orthia'nın atribüsünün de şahin olduğu anlaşılmaktadır. Burada M.Ö. erken 7. yüzyıla ait çok sayıda fildişi fibula süslemesinin üzerinde tasvir edilmiştir[676] Aynı şekilde Kyrene'de Arkaik Artemision'da *bothros*'dan M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen bronz bir yırtıcı kuş ele geçmiştir. Ephesos Artemison'unda da M.Ö. 7. yy'ın ikinci yarısı ve 6. yy'ın ilk yarısı tabakalarında bulunmuşlardır[677]. Smyrna'da da fildişinden bir atmaca ele geçmiştir[678]. Delphoi'da da bir yırtıcı kuş örneği bilinmektedir. Sardeis'de bulunan bir şahin de Artemis kültü ile ilişkilendirilmiştir[679]. Şahinin Phrygia'da Kybele ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır[680]. Şahin ya da doğanların tanrıçalarla ilgili olduğunu gösteren bu verilerin yanında, Apollon kutsal alanlarında ele geçen örnekler de bilinmektedir. Örneğin Delphoi'da ele geçmiş bronz şahin figürinleri bilinmektedir[681]. Bu nedenle, Klaros buluntularını da Apollon Klarios'a adanmış adaklar olarak kabul etmek gerekmektedir. Belki Homeros'un bahsettiği gibi şahin ya da doğan Klaros'da da Apollon'la ilişkili bir hayvan olarak kabul ediliyordu.

---

[674] Bk. Homeros, *Odysseia* 15. 525.

[675] Atmaca, şahin, doğan gibi yırtıcı kuşlar arasındaki farklılık ve bunların tanrılara adanması konusunda bk. Strocka 1989, 270-271.

[676] Dawkins 1929, 205-208, lev. 91-93, 98; Marangou 1969, 9-23.

[677] Hogarth 1908, 96, lev. IV 3g.

[678] Akurgal 1993, 102, lev. E.3; 135d.

[679] Hanfmann ve Waldbaum 1969, 264 v.d.; Hanfmann 1983, 95.

[680] Naumann 1983, 69-70.

[681] Bk. *FdD* V.1, 57, lev. 11,2; *FdD* V, 137-138, no. 191, lev. 37.

2.2 HEYKELLER

Kutsal alanın farklı noktalarında Roma düzlemi üzerinde altı *kouros* ele geçmiştir. Bunların en önemlisi 1995 yılında **BC 3** ile birlikte ele geçen **BC 1** *kouros*'udur. M.Ö. 6. yy'ın üçüncü çeyreğine tarihlenen bu *kouros*'un sol bacağında "Theodoros oğlu Timonaks birinci rahipliği sırasında Apollon'a adadı" şeklinde bir yazıt bulunmaktadır. Aynı yazıt Artemis altarının yanında ele geçen ve M.Ö. 580-560 arasına tarihlenen bir *kore* heykeli üzerinde de vardır[682]. **BC 1** *kouros*'unda eller kalçalara yapışık olarak iki yanda dururken **BC 2-3** ve **BC 6** *kouros*'larında figür iki eliyle göğsünün önünde tuttuğu adak hayvanı olasılıkla bir buzağı taşımaktadır (*moskhophoros*). Diğer iki *kouros* **BC 4** ve **BC 5** ise bu konuda bilgi vermeyen parçalardır.

1990'lı yıllarda sol ayağını bir boğa başının üzerine basmış olan bir Apollon heykeline ait ayak parçaları ele geçmiştir (**BC 7**). Olasılıkla *khiton* ve *himation* giymiş olan tanrının arkasında küçük bir *omphalos* bulunmaktadır. Tanrının ayaklarında kült heykelindeki gibi işlemeli sandaletler vardır. M.Ö. 2. yy'a ait olan bu heykel örneği bilinmeyen bir Apollon tipini tasvir ediyor gibi görünmektedir. **BC 8** olasılıkla sol tarafında *lyra*'sını tutan bir Apollon heykeline aittir. **BC 9** ve **BC 10** Apollon'a adanmış boğa heykellerine ait parçalar olmalıdırlar. **BC 11** ise küçük bir at ya da geyik heykelciğidir. Arka tarafında bulunan kırık parçadan bir büyük heykele yapışık olarak durduğu anlaşılan bu eser de Apollon'a adanmış bir anıta ait olabilir[683]. **BC 12** büyük boyutlu bronz bir insan heykeline ait bir saç lülesi parçasıdır. Kutsal alanda Hellenistik Dönem'de bir çok bronz heykelin bulunduğu yazıtlardan bilinmektedir[684]. Bu eserlere ait kalıntılardan biri olması nedeniyle dikkati çeken bir buluntudur[685].

---

[682] Lejeune ve Dubois 1998, 1145; Dewailly ve diğerleri 2004, 25-33 no. 2

[683] Bu parçayı Kanakhos Apollon'u ile karşılaştırmak mümkündür. Didyma'daki Apollon tapınağının M.Ö. 500 yıllarına tarihlenen kült heykeli, bir geyik tutan Apollon Philesios tipindedir. Kanakhos adlı sanatçı tarafından yapılan ve yaşlı Plinius (*Naturalis Historia* 34. 75) tarafından da anlatılan bu heykel bir elinde küçük bir geyik tutmaktadır. Bu konuda bk. Strocka 2002, 89. Apollon geyik birlikteliği çok alışılmadık değildir. Bk. aynı eser 87-88, not. 41; birçok örnek için bk. *LIMC* II 1 (1984) 223 v.d., no. 324-333. s.v. "Apollon" (E. Simon).

[684] Menippos ve Polemaios anıtları için bk. Robert ve Robert 1989.

[685] Belki Roma Dönemi'ne ait bir bronz heykelin kaması için bk. katalog **AB 10**.

Kutsal alanlarda tanrılara adanmış adaklar içinde en masraflı grubu heykeller oluşturmaktadır. Arkaik Dönem ile birlikte Yunan sanatında görülmeye başlayan büyük boyutlu mermer genç erkek ve kız heykellerinin bir çoğu da kutsal alanlarda ele geçmiştir. *Kouros* adı verilmekte olan bu heykellerin fonksiyonlarını inceleyen J. Ducat, yayınlanmış[686] *kouros*'ları buluntu yerlerine göre sınıflamıştır[687]. Buna göre buluntu yeri belli *kouros*'ların 24 tanesinin mezarlıklarda ele geçtiği, 77 tanesinin ise bir tanrıya adak olarak sunuldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan 52 tanesi Apollon'a adanmıştır. Sonuç olarak, buluntu yeri belli olan *kouros*'ların %50'si Apollon'a %25'i diğer tanrılara adanmıştır ve %25'i de mezar anıtı olarak dikilmişlerdir. Richter'in yayınladığı *kore*'lerden 17'si (%15,5) Artemis'e (ya da Apollon'a) adanmıştır. Bunlardan 5 tanesi Apollon kutsal alanlarında (Ptoion, Kyrene ve Didyma) diğerleri Artemis kutsal alanlarında ele geçmiştir. Mezar sunusu olarak *kouros*'ların *kore*'lere göre daha çok kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Apollon'a adanmış olarak Ptoion'da 20, Delos'ta 12, Delphoi'da 8, Didyma'da 3, Aktium'da 2 ve Eretria, Kyrene, Klaymnos, Samos, Thera, Metapontum ve Gortyn'de da birer adet *kouros* ele geçmiştir. Ducat'ın bu sınıflamasına şimdi, Eski Knidos' dan 1 *kouros*'u da eklemek gerekmektedir[688]. Klaros ise ele geçen 6 *kouros* ile Delphoi'un arkasından dördüncü sıraya yerleşmektedir.

Normal boyuttaki Arkaik mermer heykellerin üzerinde zaman zaman yazıtlar da yer almaktadır ve bu yazıtlar bazen heykeli tanımlamakta yardımcı olmaktadır. Didyma'dan oturan bir erkek heykelinde *"Ben Teikhiussa'nın yöneticisi Khares'im, heykel Apollon içindir"* yazmaktadır[689]. Bir Doğu Yunan giyimli genç heykelinde "*ben Dionysermos'um*" yazmaktadır[690]. Ptoion kutsal alanında M.Ö. 4 veya 3. yy'da bir kişi "kendi imajını (figürünü)" Apollon'a adamıştır[691]. Bu durumda heykelin adak adayanın

[686] Ducat, *kouros*' lar için Richter 1970, *kore*'lerin sınıflaması için de Richter 1968, adlı yayınları temel almıştır.

[687] Ducat 1976.

[688] Bk. Berges 2006, 74 v.d., no. 16.

[689] Boardman 1978, no. 95.

[690] Boardman 1978, no. 174.

[691] Van Straten 1981, 81.

bir tasviri olduğunu anlamak mümkün olmaktadır[692]. Fakat, her durumda heykellerin belirli bir kişiyi tasvir etmediği de görülmektedir. Örneğin Samos Heraionu'nda bulunan Kheramyes tarafından adanan iki *kore* bu anlamdadır[693]. Bu kadın figürlerinden bir tanesinde "*Kheramyes beni bir agalma olarak Hera'ya adadı*" yazmaktadır. Heykel açıkça ne Kheramyes'i temsil etmektedir ne de Hera'ya benzemektedir. Figür bir eliyle göğsüne doğru olasılıkla bir meyve veya hayvan sunusu kaldırmıştır. Bu nedenle, bu heykel olasılıkla bir anonim tapınanı tasvir etmektedir, yani Hera için bir *agalma* veya "mutluluk verme objesi" olarak adanmıştır. Bu figür bir rahibe de olabilir. Fakat sadece güzel bir kadının da heykeli olma olasılığı daha fazladır. Onun tapınakta durması tanrıçayı memnun edecektir (*agalma*). Samos'da bulunan ünlü Genelaos grubu ise ayakta duran dört, oturan bir kadın ve cinsiyeti tartışılan uzanmış bir figürden oluşmaktadır[694]. Heykeltraş Genelaos tarafından yapılmış bu gruptaki kadınlar Hera'nın rahibeleri olarak tanımlanmaktadır[695].

Bazı heykeller tanrı ya da tanrıçanın tasviridir. Örneğin Atina Akropolisi'ndeki Athena'nın bazı heykelleri ve olasılıkla Delos'daki Nikandre'nin adağı[696]. Akropolis Athena'larından biri tanrıçanın *aegis*'i sayesinde tanrıçanın kendisi olarak tanımlanmıştır. Bu heykel Episteles adında bir kişi tarafından adanmıştır ve Athena'ya bir *aparkhe* olarak isimlendirilmiştir[697]. Adak olarak sunulan başka birçok heykel de *aparkhe* olabilir. Bilindiği gibi *aparkhe*'ler, adak adayanın tarımda ya da başka mesleklerdeki başarısının ilk ürünleridir[698]. Arkaik Dönem'de *kouros* ve *kore* tipleri tapınanları veya tanrıları tasvir ettikleri gibi tanrılarla kahramanlaştırılmış ölüler arasındaki ilişkiyi açıklar şekilde mezar taşı olarak da işlev görüyorlardı.

Heykellerin adanması hakkında edebi kaynaklar çok fazladır ve bu tür adakların yapılması için çok farklı nedenler olduğunu göstermektedir. Ancak, bir heykel adağı

[692] Nitekim Platon erken heykellerin sunu yapanları temsil ettiğini söyler (*Phaidros* 235d. Plutarkhos'da da bunu destekleyen ifadeler vardır (*Solon*, 25. 3).

[693] Boardman 1978, no. 87.

[694] Boardman 1978, no. 91-93.

[695] Bk. Simon 1986, 369.

[696] Boardman 1978, no. 71.

[697] Boardman 1978, no. 172.

[698] Bu konuda bk. Simon 1986, 370. Ayrıca bk. Bölüm IV. 1.

çok pahalı olmalıdır ve adayana büyük bir prestij getirmektedir[699]. Büyük bir heykel adanması konusunu anlatan bir anekdot vardır. Athenaios'un anlattığına göre Naukratis'li Herostratos adlı biri bir mucizeye tanık olduktan sonra Kıbrıs'daki Paphos'da bir Aphrodite heykeli bulur ve onu Naukratis'teki Aphrodite tapınağına adamaya yemin eder[700]. Sonunda yeminini yerine getirir ve aynı zamanda bu bahaneyle tapınakta arkadaşlarına bir şölen de düzenler. Bu hikaye Naukratis ve birçok İonia yerleşmesinde bulunan Kıbrıs heykelcikleri konusunda ipucu vermektedir ve onların bazılarının Yunan tapınaklarına bireysel gezginler tarafından getirildiğini göstermektedir[701].

Herodotos da birkaç başka Arkaik heykelin adanmasını anlatmaktadır. Bunların arasında Delphoi'daki Kleobis ve Biton'un da heykeli vardır. Bunlar, Argoslular tarafından bu iki kardeşin dindar yaşamları ve ölümlerinin anısına adanmışlardır[702]. Eğer bunlar Delphoi'da kazıda bulunmuş iki heykelle doğru bir şekilde idendifike edilmişse, bu *kouros* tipinin genel anlamda tapınanları temsil etmek için kullanılmış olabildiği gibi belirli bir bireyi de tasvir etmek üzere kullanılmış olduğunu göstermektedir. Herodotos'daki başka bir hikaye ise adak adama için çok özel bir nedeni anlatmaktadır[703]. Ladike adında bir kadın eğer Aphrodite onun Amasis'le ilişki kurmasını sağlayabilirse, Aphrodite'ye bir heykel adayacaktır. Onun duası kabul olur ve kadın heykeli Herodotos tarafından görülmüş olduğu Kyrene'ye gönderir. Geç edebi kaynaklar da tanrı heykelleri, atletik yarışmaları kazananların heykelleri, muzaffer generaller ve Herme'lerin adanması konusunda da birçok bilgi kaydetmektedir. Örneğin Pausanias'dan öğrendiğimize göre, Olympia'da *Zanes* adı verilen Zeus heykelleri bulunmaktaydı. M.Ö. erken 4. yy'a ve daha sonrasına tarihlenen bu heykeller oyunlarda hile yaparken yakalananlar tarafından adanmışlardır[704].

---

[699] Van Straten 1981, 103.

[700] Athenaios 15. 675-676.

[701] Simon 1986, 370.

[702] Herodotos 1. 31. Kleobis ve Biton örneğinde, *kouros*'lar adakta bulunanları temsil etmektedir ve bu heykeller aristokratik idealin yansımasıdır. Bk. Ducat 1976, 243 ve 251.

[703] Herodotos 2. 181.

[704] Pausanias 5. 21.

Hem Arkaik dönemde hem daha sonra kutsal alanların heykellerle doldurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Arkaik Dönem'de çok sayıda heykele sahip olan kutsal alanlar arasında en başta Akropolis'deki Athena'nın Arkaik tapınakları ve Boiotia'daki Apollon Ptoon tapınağıdır. Buralarda kullanılabilir alanlar, birçoğu çok benzer şeyleri tasvir eden heykellerle doludur. Geç dönemlerde de heykeller çok popüler adaklar olmaya devam etmişlerdir. Ancak bunlar erken figürlerden daha özel, bireysel anlamlara sahip eserlerdir. Arkaik Dönem'de görülen tapınanların anonim heykellerinin yerine, örneğin Delphoi ve Olympia, askeri zafer kazananların ve politik liderlerin ya da sanatçıların heykelleri ile doldurulmuştur[705]. Bu durum Klaros kutsal alanı için de geçerlidir[706].

Palatine antolojisi, alışıldık şekilde adak ile adağı sunan arasında yakın ilişkiler olduğunu göstermektedir. Örneğin bir koro şefi (*khoregos*) Dionysos'a bir Dionysos heykeli adamıştır. Bir avcı Artemis'e bir Artemis figürü ve bir müzisyen ise Mousa'lara bir mermer heykel vermiştir[707]. Epigramlara göre, Hermes, Aphrodite ve Artemis de farklı uygun nedenlerle kendi heykellerini adak olarak kabul ediyorlardı[708].

Yukarıda da ele alındığı gibi *kouros*'lar en çok Apollon'a adanmaktadır. Bunun nedeni konusunda farklı görüşler vardır. Bunlardan bazıları Apollon kült heykeli olabilir[709]. Örneğin Pausanias ve Diodoros, Samos'daki Apollon Pythios'un kült heykelini bir *kouros* olarak tarif ederler[710]. Öte yandan, *kouros*'lar bir *agalma* olarak ideal erkek vücudunu temsil etme özellikleri nedeniyle erkek tanrılarla ilişkilidirler. A. Brelich, Apollon ile *kouros*'lar arasındaki ilişkinin, Apollon'un delikanlılığa ulaşma ve erinme törenleri ile bağlantısından kaynaklandığını belirtir[711]. Ancak başka tanrıların

---

[705] Simon 1986, 371.

[706] Klaros'da ele geçen bazı heykeller için bk. Holtzmann 1993, 807, fig. 4; Robert 1995; Robert 1999 (bir ozan heykeli). Hellenistik ve erken Roma Dönemi'nde Klaros'da yer alan onur anıtları için bk. Bölüm III.

[707] *Palatine Anthology*, 6. 339 (Dionysos'a); 6. 268 (Artemis'e); 6. 338 (Mousa'lara).

[708] *Palatine Anthology*, 6. 143, 13. 2 (Hermes); 6. 209, 340 (Aphrodite); 6. 266, 268 (Artemis). Ayrıca bk. Simon 1986, 371.

[709] Richter 1970, 1, fig. 1, not. 3. Delos'da bulunan bir *kouros*'un kaidesinde ise "*Ben Leto'nun oğlu Phoibos'un güzel agalması'yım*" ifadesi yer almaktadır. Bk. Ducat 1976, 245.

[710] Pausanias 2. 31. 9 ve Diodoros 1. 98. 5-6.

[711] Brelich 1969, 448-449.

kutsal alanlarında da *kouros* bulunmuş olması, bu görüşü desteklememektedir[712]. Ducat'ya göre, Apollon'a *kouros* adanmasının arkasında Apollon inancının toplumdaki anlamı olmalıdır. Apollon, gençliğin ve ideal vücudun temsilcidir. Öte yandan Apollon'un politik bir anlamı da vardır: Apollon, *patroos*'tur (toplumsal yapının koruyucusu)[713]. Gençlerin erginliğe ulaşmasını ve toplumun üyesi olmalarını gözeten odur. Apollon, *dekatephoros*'tur (ödül olarak ondalık alan)[714]. Kehaneti insanlara aktarmasıyla çok önemli bir yerde durmaktadır; insan dünyasının (*kosmos*'un) koruyucusudur. Ayrıca kollektif normların bekçisidir[715] ve polis fikrinin tanrısıdır. Apollon'nun gençlerin topluma kazandırılması fonksiyonunu, polisin gelişmesi ile M.Ö. 8. yy sonu, 7. yy başında kazandığı söylenebilir. Böylece M.Ö. 6. yy'da genç heykelleri ἀνθρώπων ἀπαρχαί (insanların ilk adağı) olarak politik Apollon'u hedef almıştır[716].

Klaros'da ele geçen Timonoaks'ın rahipliğinin ilk döneminde adadığı elleri vücudunun iki yanında duran kouros (**BC 1**), belki Apollon'u tasvir etmektedir. Ancak, aynı kişinin Artemis'e de bir *kore* adadığı düşünülürse bu *kouros*'u tanrıya adanmış anonim bir ideal vücudu tasvir eden bir *agalma* (memnun edici nesne) olarak da tanımlamak mümkündür. Göğsünün üzerinde kurban hayvanı taşıyan (*moskhophoros)* **BC 2**, **BC 3** ve **BC 6** ise, tanrıya kurban sunusunda bulunan olasılıkla anonim figürleri temsil etmektedir. Diğer buluntular parça halinde oldukları için bu konuda fikir vermemektedirler. Ancak bazılarının, *aparkhe* olarak sunulduklarını düşünmek mümkündür.

Ele geçen buluntular, Apollon Klarios'a Hellenistik Dönem'de de bazı heykel adakları bulunduğunu gösterebilir. Ancak bunlar Arkaik heykeller kadar iyi korunmuş durumda değillerdir. Örneğin **BC 7** ve **8**, Hellenistik Dönem'de, tanrıya kendi tasvirinin adandığını göstermektedir. **BC 9** ve **10**, ise yine Hellenistik Dönem'de Apollon'a büyük

---

[712] Örneğin, Sunion'daki Poseidon, Samos'daki Hera ve Paros'daki Asklepios kutsal alanlarında da *kouros*'lar ele geçmiştir. Delos ya da Ptoion'daki *kouros*'ların da erinme törenleri ile ilgisi saptanamamıştır. Bu konuda bk. Ducat 1976, 243.

[713] Ducat 1976, 244.

[714] Megara'da Apollon'un epitheti. Bk. Pausanias 1. 4. 5.

[715] Bu konuda bk. Vernant 1974, 109.

[716] Ducat 1976, 245.

mermer boğalar adandığını gösteren kanıtlar olarak kabul edilebilir. Doğal boyutta hayvanlar mezarlarda olduğu gibi adak kontekslerinde de bulunmuşlardır[717]. Pausanias, Korkyralılar'ın çok başarılı geçen bir balık avını Delphoi ve Olympia'ya bronz boğa heykelleri göndermekle kutladıklarını anlatmaktadır[718]. Öte yandan, Didyma ve başka yerlerde de mermer aslan heykelleri bulunmuştur. Belki bunlar gücü temsil ettikleri için ve Apollon ve başka tanrılarla ilişkileri nedeniyle adanmışlardır[719].

2.3 BRONZ KAPLAR

Klaros'da az sayıda da olsa adak olarak sunulmuş bronz kaplara ait parçalar ele geçmiştir. **BD 1** M.Ö. 7. yy'ın sonuna tarihlenen bronz bir üç ayak parçasıdır. **BD 2** ise M.Ö. 6. yy'a tarihlenen ve ağız kenarı kabartma olarak yapılmış bir sıra inci dizisi motifiyle süslü bir kazana ait parçadır. **BD 3**, **BD 5** ve **BD 9** metal kaplara ait kulplardır. **BD 4**, **BD 6-8** nolu parçalar ise formu anlaşılamayan bronz kaplara ait gövde parçalarıdır ve hem Geometrik Dönem'de hem de M.Ö. 6-5. yy'larda Klaros'a bronz kapların adandığını göstermesi açısından önemli buluntulardır. Hellenistik Apollon tapınağının arkasında bir bronz kazanın eklentisi olan griphona ait bir kulak parçası ele geçmiştir (M.Ö. 7. yy sonu)[720].

Bir başka grup *anathemata* da kurban eylemlerine sonsuzluk vermektedirler. Bunları her türlü kaplar, kurban baltaları, pişirme şişleri ve tabi ki tripodlar şeklinde tanımlayabiliriz. Üç ayaklı kazanlar her ne kadar eti pişirmede kullanılan bir mutfak kabı olmakla birlikte metal olarak hakiki değeri Yunan kutsal alanlarında en çok temsil edilen adak hediyesi olmaktır[721]. Bu şekilde Olympia'da M.Ö. 700 yıllarından sonra,

[717] Simon 1986, 372.

[718] Bk. Pausanias 5. 29. 9 ve 10. 9. 3. Bu konuda ayrıca bk. Rouse 1902, 91.

[719] Bk. Ridgway 1977, 131-132. Sardes'de de tanrıça Kybele kutsal alanında onunla bağlantılı hayvanların başında yer alan aslanlar ele geçmiştir. Bk. Ratté ve diğerleri 1986, 49-50, lev. 4, fig. 5.

[720] Bk. Verger 2003, 175.

[721] Burkert 1985, 93.

Urartu-Kuzey Suriye etkisi gösteren orientalizan üsluptaki griphonlu kazan karşımıza en baskın form olarak çıkar[722].

Özellikle erken dönemlerde kutsal alanlarda birçok metal kabın özellikle bronzdan üç ayaklı kazanların bulunduğu hem arkeolojik hem de yazılı kaynaklardan bilinmektedir. Başka tanrıların yanı sıra Apollon'un kutsal alanlarında da birçok bronz kazan bulunmaktaydı. Hermes *hymnos*'u bunun güzel bir örneğini vermektedir[723]:

> *Pytho'un büyük evinden çalıp çırpmaya gidiyorum şimdi*
> *Ne kadar tripod ve eşsiz güzellikte kazan varsa hepsini.*
> *Yağmalayacağım ne kadar altın, ışıldayan demir*
> *Ve giysi varsa.....*

Geç Bronz Çağda büyük bronz kazanların yaşam üniteleri ile ilişkili olarak kullanıldığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Protogeometrik Dönem'de ise bronz kazanların yaygın olmamasına rağmen, bunların pişmiş topraktan yapılmış örnekleri, bu dönemde de bu tür büyük metal kapların yapıldığını gösterebilir[724]. M.Ö. 8. yy'la birlikte kazanların kutsal alanlarda hızla artmaya başladığı görülmektedir. Bunların başında gelen Olympia'da Geometrik Dönem'e tarihlenen bir çok üç ayaklı bronz kazan ele geçmiştir[725]. Bunlar form ve tekniklerine göre beş grup altında toplanmıştır[726]. İlk dört grupta kulplar ve ayaklar döküm tekniğinde, son grupta ise çekiçle dövülerek yapılmaktadır[727]. Olympia'daki ilk gruba ait Geometrik bronz kazanlar M.Ö. 800'den daha eski olmamalıdır. Erken dönemde kazanların çok süslü olmayan formları ve normal sayılabilecek boyutları, bunların daha çok kullanıma yönelik kaplar olduğunu göstermektedir. Ancak M.Ö. 8. yy içlerinde bu kazanlar daha özenli işlemelere ve daha büyük boyutlara sahip olmaya başlamışlardır. Bu andan itibaren bu kazanlar artık

[722] Bk. Coldstream 1977, 338 ve 362.

[723] *Homerik Hymnoi* IV (Hermes'e), 178-180. Çeviri için bk. Sina 2008.

[724] Coldstream 1977, 334.

[725] Olympia bronz kazanları için bk. Maas 1978.

[726] Coldstream 1977, 334.

[727] Üretim yerleri tartışmaları için bk. Morgan 1990, 43-47.

kullanımdan çok prestije yöneliktir[728]. Olympia'daki M.Ö. geç 8. yy'a tarihlenen dördüncü grup kazanların bacaklarında görülen sahneler (birinde Herakles ve Apollon'un üç ayak için mücadelesi yer almaktadır)[729] bunlar ödül olarak verilen kazanlar olabilirler. Bunlar Delphoi'da da örnekleri olan Korinthos kökenli kazanlardır. Başka yerlerde olduğu gibi Olympia kazanları da M.Ö. 700'den hemen önce çok zengin bir çeşitlemeye sahip olurlar[730]. Bu dönemle birlikte Delphoi ve Samos Heraionu'nda[731] olduğu gibi Olympia'da da doğu üretimi ya da doğulu tarzda kazanlar görülmeye başlamaktadır. Bunlar ayaklarıyla ve griphon, boğa, siren gibi eklentileriyle Yunan Geometrik kazanlarından ayrılmaktadır[732]. Boğa başı ve siren eklentili kazanlar da hem İonia'da hem başka yerlerde, bir çok kutsal alanda ele geçmiştir. Bunların bazıları doğudan ithal edilmiştir. Bazıları ise doğulu eserlerin yerel Yunanlı kopyalarıdır[733]. Bu abartılı, büyük metal adaklar daha küçük boyutlu olan erken üç ayakların yerini almışlardır[734].

Delphoi kazanları Olympia'dan daha az sayıdadır[735]. Delphoi'da kazanların kehanetle ilişkili olması, belki onları Olympia'nın tersine zafer kazananlarla daha ilişkili sunular haline getirmiştir[736]. Kazanlar zamanla, örneğin Delos'da kişisel adaklar olarak devam etseler de[737], Delphoi'da daha çok toplumsal anıtlar şeklini almışlardır[738].

J. N. Coldstream Olympia'da ele geçen büyük boyutlu üç ayaklı bronz kazanların oyunlarda zafer kazanan atletlerin teşekkür sunusu olarak verildiğini

---

[728] Coldstream 1977, 335.

[729] Coldstream 1977, 336, fig. 108, b.

[730] Coldstream 1977, 338.

[731] Samos'da ele geçen griphon eklentileri için bk. Jantzen 1955. Ayrıca Urartu kazanları için bk. Jantzen 1972, 76-77.

[732] Coldstream 1977, 338 ve 362.

[733] Boardman 1980, 64-67; Lamb 1934/35, 148, lev. 31. 38.

[734] Tripodlar İonia'da azdır, fakat Phanai'da minyatür örnekleri vardır. Lamb 1934/35, 149, lev. 32. 2, 5, 6.

[735] Bk. *FdD* V.3.

[736] Morgan 1990, 140.

[737] Delos'da ele geçen üç ayaklı metal kazanlar için bk. Rolley 1973.

[738] Morgan 1990, 140. Delphoi kazanları için bk. Morgan 1990, 138-140. *FdD* V.3.

söyler[739]. C. Morgan ise kazanların çok sayıda olduğu M.Ö. 8. yy'da oyunların henüz çok küçük kapsamlı olduğunu belirtir ve bunların atletlerden daha başka, daha geniş bir sosyal grubun adakları olması gerektiğini ileri sürer[740].

M.Ö. geç 7. yy. kazanlarının büyük çoğunluğunun, oyunlarda galip gelen yarışmacıların tanrıya sundukları teşekkür sunuları olduğu anlaşılmaktadır[741]. Kutsal alanlarda depolanan adakların büyük bir kısmı oyunlarda verilmiş olan ödüllerden oluşmaktadır. Bu ödüller yarışmalardan sonra atletler tarafından tanrılara teşekkür hediyesi olarak sunuluyorlar ve kutsal alanlarda sergileniyorlardı. Bu gelenek savaş ödülü olarak ele geçirilen değerli objelerin "savaş ganimeti" olarak tanrılara sunulması gibi, Arkaik ve Klasik Dönemler'de yaygın bir adettir[742]. Bir zafer için bir *agon*'da kazanılan ödülünün teşekkür hediyesi olarak bir tanrıya adanması geleneği edebi kaynaklardan ilk olarak Hesiodos'da verilmektedir. Helikon'da koyunlarını otlattığı sırada mesleğini Mousa'lardan öğrenen şair Khalkis'de Amphidamas'ın cenaze oyunlarında bir *hymnos*'la kazandığı üç ayağı, Helikon Musa'larına kendi şairlik yeteneği için teşekkür olarak adamıştır[743]. Bu konuda, bu edebi kanıt dışında, aynı dönemden epigrafik kanıtlar da vardır. Bu gelenek hakkında bilgi veren en erken adak yazıtları Boiotia'da ele geçen ve ödül olarak verilmiş olan dokuz lebes üzerinde saptanmıştır[744]. Herodotos da Apollon İsmenios'a yarışmacıların teşekkür sunusu olarak verilmiş bronz kazanlardan bahseder[745].

Kutsal alanlara sunulmuş bronz kazanların tanrılara adanma nedenleri konusunda antik yazarlardan farklı bilgiler de edinilebilmektedir[746]. Bunlardan bir tanesi Herodotos tarafından anlatılmaktadır. Herodotos, başarılı Samoslu tüccarların batı

---

[739] Coldstream 1977, 335.

[740] Morgan 1990, 46.

[741] M.Ö. 7. yy sonunda kazanların farklı merkezlerde yarışmaların galipleri tarafından verilen adaklar olduğunu kaydeden yazılı kanıtlar için bk. Czech-Schneider 1998, 20.

[742] Czech-Schneider 1998, 349; Rouse 1902, 156 v.d.

[743] Hesiodos, *Theogonia* 22 v.d. Czech-Schneider 1998, 353.

[744] Czech-Schneider 1998, 353. Ödüllerin tanrılara adak olarak verilmesi konusunda başka kaynaklar için bk. Czech-Schneider 1998, 352-355.

[745] Herodotos 5. 59-61.

[746] Simon 1986, 317.

Akdeniz'deki zengin metal bölgelerini keşfettikten sonra üretimlerinin onda birini kullanarak çok büyük bir griphonlu kazan yapıp, bunu Samos Heraionu'nuna sunduklarını anlatır[747]. Bu kaplar, zengin insanların hediyeleridir ve onların kutsal alanlardaki göze çarpar bir şekilde sergilenmeleri bu zenginliği ispat etmektedir[748].

Samos Heraionu'na sunulan bir başka kazanın da ilginç bir hikayesi vardır[749]. Sparta'da üretilen bu kap Lydia kralı Kroisos'a bir hediye olarak gönderilmiştir. Spartalılar'a göre çanak kısmı yolda Samoslu korsanlar tarafından çalınmış ve Samos Heraionu'nuna adanmıştır. Bununla birlikte Samoslular, Sardes'in düşüşünden sonra Spartalılar'ın onu kendilerine sattıklarını söylemektedir.

Arkaik Dönem'den sonra büyük kraterler çok az yaygındırlar. Bununla beraber Palatine antolojisindeki bir Hellenistik epigram Athena'ya bir kazanın sunu olarak verildiğini kaydeder[750].

Kutsal alanlarda, kazanların dışında kase ya da phialeler gibi, başka metal kaplarda ele geçmektedir. Örneğin, Perakhora'da Hera-Limenia olarak adlandırılan kutsal alanda büyük bir bronz kase kolleksiyonu bulunmuştur[751]. Burada kaseler kehanet prosedürünün bir parçası olmalıdır. Kehanete başvurmak için kaseler bir havuza atılıyor ve kasenin yüzmesine ya da batmasına bağlı olarak kehanet gerçekleştiriliyordu. Ancak, Ch. G. Simon, bu kaselerin kutsal alandaki eski ve tahrip olmuş kapların temizlenmesi sırasında bir araya geldiğine ve bu kapların kehanet için yüzdürülmüş olabileceğine inanmamaktadır. Ona göre kaseler, libasyon kapları olarak hizmet gördükleri gibi içki içmek için de kullanılmış olabilirler[752].

Metal phialeler tapınak envanter listelerini kaydeden yazıtlarda da çok sık olarak geçmektedirler: Atina'daki Asklepieion, Athena tapınaklarında ve Artemis Brauronia'da; Eleusis, Plataia, Aigina, Delos, Amphiaraion, Samos Heraionu ve

[747] Herodotos 4. 152.

[748] Simon 1986, 317.

[749] Herodotos 1. 70; 3. 47.

[750] *Palatine Anthology*, 6. 153.

[751] Salmon 1972, 159-204; Tomlinson 1977, 197-202.

[752] Simon 1986, 328.

Didyma'da ele geçen envanter yazıtlarında bu kaplar kaydedilmiştir[753]. Phialeler, Ephesos Artemisionu'nda ele geçen Arkaik Dönem'e tarihlenen karmaşık bir gümüş yazıtta da geçmektedir[754]. Edebi kaynaklarda, phialeler çoğunlukla libasyonla ilişkili olarak geçmektedir. Herodotos, Kserkses'in altın bir phiale ile libasyon yaptığını ve sonra onu Hellespontos'a attığını anlatır[755]. Odysseus'a ait bir phialenin ise Strabon zamanında Güney İtalya'da olduğu düşünülüyordu[756]. Edebi kaynaklar, epigrafik kaynakların tersine phiale adama uygulamasını aydınlatmak için çok yardımcı olmamaktadır. Palatine antolojisinde de kaselerin adanmasından bahsedilmektedir[757]. Ancak balıkçılara ve avcılara ait olan bu kaplar basit ve alçakgönüllü hediyelerdir[758].

Tapınak vazolarının bir başka tipi yazıtlarda çok sık olarak kaydedilen fakat kazılarda nadiren ele geçen gümüş ve altından yapılmış kaplardır. Herodotos, zengin elbiselerle birlikte altın ve gümüş içki kaplarının Khersonesos'daki Protesilaos'un mezarına adak olarak bırakıldığını anlatmaktadır[759]. Etna'da ise kıymetli metallerden yapılmış kaplar, yanardağın içine atılıyordu ve eğer onlar ateş tarafından yok edilirse bu iyi bir kehanet olarak yorumlanıyordu[760]. Palatine antolojisindeki bir şiir ise zafer kazanan birinin, Priapos'a altın bir kap sunduğunu kaydetmektedir[761].

Klaros'da ele geçen bronz kapların, burada yapılan oyunlarla ilişkilendirilmesi mümkündür. Belki burada müzik yarışmalarının M.Ö. 7 ya da 6. yy.'da başlamış olabileceğini gösteren veriler olarak kabul edilebilirler. Öte yandan, bunlar Kolophonlu aristokratlar tarafından sunulmuş prestijli adaklar olarak da kabul edilebilirler. Üç ayakların kehanetle ilişkisi, aşağıda bölüm VII'de tartışılacaktır.

---

[753] Liste için bk. Rouse 1902, 394-405.

[754] Wankel 1979, no. 1, satır B5.

[755] Herodotos 7. 54. 2.

[756] Strabon 5. 232.

[757] *Palatine Anthology*, 6. 33 (balıkçılar); 6. 35 (avcılar).

[758] Simon 1986, 329.

[759] Herodotos 9. 116.

[760] Pausanias 3. 23. 9.

[761] *Palatine Anthology*, 6. 292.

2.4 PİŞMİŞ TOPRAK KAPLAR

Kutsal alanlarda ele geçen pişmiş toprak kapların adak eşyası olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği karanlıkta kalmış bir konudur. Ch. G. Simon'a göre bu kapların, adak olarak sunulmuş olmaları gibi, kutsal alanlardaki ziyafetler için kullanılmış olmaları da olasılık dahilindedir. Bazı kapların, tapınaklarla ilişkili olmayan günlük bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Bunlar ziyaretçiler tarafından kendi kullanımları için getirilmiş kaplar olabilirler ve sonra kaza sonucu kırılıp kutsal alanda kalmışlardır. Ayrıca kutsal alanda büyük bir inşaat çalışması olduğunda, çok miktarda toprak dolgu malzemesi gerekecektir. Bu iş için bazen tapınakla ilgisi olmayan evsel atıklar içeren ve kutsal alanın dışından getirilen toprak da kullanılıyordu. Bu tür olasılıklar kutsal alanda ele geçen tek tek tüm parçaların yorumlanmasında zorluklar yaratmaktadır[762].

Özellikle kutsal alanların Geometrik ve Arkaik Dönem'e ait tabakalarında pişmiş toprak kaplar en büyük buluntu grubunu oluşturmaktadır[763]. M. K. Langdon birçok kutsal alanda ele geçen kaplar gibi Atina'da Hymmetos tepesinde bulunan Zeus kutsal alanında ele geçen Geometrik Dönem kaplarını da adak eşyaları olarak değerlendirmektedir. Burada, Zeus'a adanmış çok sayıda graphitolu kap ele geçmiştir[764]. Bunların çoğu siyah firnisli Geometrik açık kaplardır[765]. Ele geçen kapalı bir kaba ait bir parçanın iç yüzünde, Zeus Semios'a adak yazısı vardır. Bu, kap

---

[762] Simon 1986, 314.

[763] Geometrik seramiklerin yoğun olarak bulunduğu kutsal alanlar arasında şunlar önemlidir: Atina'daki Hymmetos tepesinde bulunan Zeus (Langdon 1976); Thebai, Apollon İsmenios (Keramopoulos 1917, 66-79); Kea, Ayia Irini (Caskey 1964, 332-333); Perakhora, Hera Akraia kutsal alanı (*Perachora* I, 53-67); Tegea, Athena Alea tapınağının altı (Dugas 1921, 404-414); Sparta Artemis Orthia Kutsal alanı (Dawkins 1929, 54-69); Sparta, Amyklaion (Buschor ve von Massow 1927, 14-15, 46-53. Ithaka, Aitos (Benton 1953), 260-337; Khios Emporio (Boardman 1967, 102-147) ve Samos (*Samos* V).

[764] Kutsal alanlarda bulunan adak kapları üzerindeki graphitolar hakkında bak. Lehmann 1960, 4, not. 5.

[765] Langdon 1976, 13- 17, no. 1-19, no. 1. M.Ö. 600'e tarihlenen, Zeus Anaks'a ya da Zeus ve Apollon Anaks'a adanmış siyah figürlü kapalı bir kaptır (amphora ya da olpe) Diğer kapların bir kısmı Zeus'a adak yazıtı taşımaktadır; bir kısmında ise sadece *anatheken* (adadı) fiili yer almaktadır. Bunlar, M.Ö. 7. yy başından M.Ö. 6. yy başına kadarki döneme tarihlenmektedir.

kırıldıktan sonra yazılmış bir adak yazıtıdır ve bir seramik parçasının tanrıya adandığını gösteren benzeri olmayan bir örnektir. Ele geçen bazı parçalar üzerinde bulunan alfabe denemeleri de, insanların yeni öğrendikleri yazıları tanrıya adadıklarını gösterebilir[766]. Hymmetos tepesinde ele geçen Geometrik kaplar Atina Agorası'ndaki kuyularda ve Kerameikos mezarlığında bulunanlarla aynı kalitededir. Bu nedenle bunların adak adayanların evlerinde kullandıkları malları yansıttığı ve adak için yapılmış özel boyalı, motifli kap üretimini gösteren bir kanıt olmadığı ileri sürülmüştür[767]. Bununla birlikte, Hymmetos'daki Zeus kutsal alanında ele geçen kap formlarının sınırlı bir çeşitlemeye sahip olduğu da görülmektedir. Açık kaplar en ağırlıklı gruptur. Normal boyutlardaki servis ve içki kapları da özellikle popülerdir: oinokhoe, sürahi, tankard bir ya da iki kulplu kaseler. Mezarlarda çok sayıda ele geçen pyksis'ler ise neredeyse hiç yoktur. Amphoralar, kraterler ve tabaklar da çok azdır. Büyük boyutlu kapların yokluğunun yanında, evlerdeki kaplarla aynı kalitede normal, küçük boyutlu kapların adanmış olması, tanrıya günlük kullanım kaplarının basit sunular olarak adandığını göstermektedir. Bunlar belki Zeus'un yağmur sularını yollamasını sağlamak için de adanmıştır. Öte yandan, içki kaplarının çok sayıda olması[768], bir çeşit içme ritüelinin gerçekleştiğini de gösterebilir[769]. Samos Heraionu'nda ele geçen ve dipinto yazılar taşıyan bir vazo grubu da, vazoların özel bir ritüel kullanıma sahip olduklarını göstermektedir[770].

J. Boardman da, özenli bezemeye sahip pişmiş toprak kapların da metal kaplar gibi adak eşyası olduklarını kabul etmektedir. Khios Emporio'daki liman kutsal alanında ele geçen adak olarak sunulmuş bezemeli kapların çoğunluğu içki kapları, sürahiler ve kraterlerdir[771].

---

[766] Langdon 1976, 46.

[767] Langdon 1976, 77.

[768] Geometrik depozitlerde kadehlerin ve skyphosların çok sayıda ele geçmesi, belki de bunların yiyeceklerin servisi için kullanılan çanak olarak da işlev görmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Geometrik Dönem'de bu amaçla kullanılan tabak formu pek görülmemektedir; bk. Howe 1958, 49, not 24.

[769] Langdon 1976, 78.

[770] Simon 1986, 317.

[771] Bk. Boardman 1967, 64.

Bazı durumlarda yazıtlardan yararlanarak vazonun kendisinin mi veya vazonun içindekilerin mi adak olduğu anlaşılabilmektedir[772]. Smyrna'daki Athena kutsal alanında ele geçen bir vazo üzerinde *"ben Dolion'un kylikhne'siyim"* bir başka vazo üzerinde de *"ben Derippos'un lekythos'uyum"* ifadeleri bulunmaktadır[773]. İki durumda da yazıtlar vazoların kendilerinin adandığını göstermektedir. Plinius, bir çömlekçilik yarışmasında zafer kazanan birisinin iki amphorayı Erythrai'daki Herakles kutsal alanına adadığını anlatmaktadır[774]. Palatine antolojisindeki bir epigram da, bir aşçının kölelikten azad edilince, onlara daha fazla ihtiyacı kalmadığında tencerelerini ve tavalarını Hermes'e adadığını kaydetmektedir[775]. Bu örneklerin hepsinde adak, vazoların kendisidir[776].

Palatine antolojisi de içindeki malzemeler için adanmış kapları kaydetmektedir[777]. Örneğin şarap dolu kadehler Priapos, Artemis Limenis, Hermes, Pan ve Nympheler'e verilmiştir[778]. Bir başka epigram, tahıl dolu bir amphoranın adanmasını kaydetmektedir[779]. Bir şiirde şarap dolu kapların Bakkhos ve satyrlere adandığı geçmektedir[780]. Nükteli bir geç şiirde ise bir sarhoş Bakkhos'a bir boş pithos sunduğu için özür dilemektedir[781].

Kabın içeriğinin adandığını gösteren arkeolojik buluntular da bulunmaktadır. Olbia'daki Apollon İetros kutsal alanında ele geçen M.Ö. 6. yy'a ait Doğu Yunan ve Attik vazoların, üzerlerindeki adak yazıtları sayesinde Apollon'a adandıkları saptanmıştır[782]. Buradaki Apollon Boreas'ın kutsal alanında ise tanrıya adandığı yazılı üç vazo bulunmuştur. Bunlardan birisi M.Ö. 6. yy ortasına ya da 3. çeyreğine tarihlenen

---

[772] Simon 1986, 315.

[773] Akurgal 1993, 111-114, lev. 124e.

[774] Plinius, *Naturalis Historia* 35. 46. 161.

[775] *Palatine Anthology*, 6. 306.

[776] Simon 1986, 315.

[777] Simon 1986, 316.

[778] *Palatine Anthology*, 6. 33 (Priapos); 6. 105 (Artemis Limenis); 6. 334 (Hermes, Pan ve Nympheler).

[779] *Palatine Anthology*, 6. 257.

[780] *Palatine Anthology*, 6. 44.

[781] *Palatine Anthology*, 6. 77 (Bizans epigramı).

[782] Rusjaeva 2003, 97.

bir Klazomenai amphorası, diğerleri ise Attika üretimi siyah figürlü iki vazodur (M.Ö. 6. yy'ın son çeyreği). Klazomenai amphorasındaki yazıt Apollon Boreas'a bal adağını kaydetmektedir[783]. Burada Ana Tanrıça'ya ve Dioskurlar'a adak yazıtları taşıyan siyah firnisli Attik kyliks ve skyphoslar da ele geçmiştir.

Kutsal alanlara kahramanlara ya da mitolojik figürlere atfedilen vazolar da adanmıştır. Nestor içki kabını Capua'daki Artemis'e adaması gerektiğini düşünmüştü[784]. Öte yandan bir Dipylon oinokhoe'si üzerinde görülen bir yazıt, pişmiş toprak kapların çeşitli yarışmalarda ödül olarak verilebildiğini de göstermektedir. M.Ö. 8. yy'ın ilk yarısına[785] tarihlenen bu oinokhoe'nin, omuzundaki yazıdan bunun bir dans yarışmasının ödülü olduğu anlaşılmaktadır[786].

Tapınak envanter yazıtları da farklı malzemelerden yapılmış çok fazla sayıda ve farklı formda kapları kaydetmektedir. Kutsal alanlardaki kaplar farklı kullanımlara sahip olduğu için bu listelerdekilerin kişisel adaklar mı kutsal alandaki ziyafet ekipmanı mı ya da ritüel için mi kullanıldıklarını her zaman ayırt etmek mümkün olamamaktadır. Ancak, bu kapların birden fazla amaca da hizmet etmesi mümkündür. Birisi ritüel ziyafetler için kullanılmak üzere, çeşitli kaplar adayabilir[787]. Bu listelere göre, Atina'da Akropolis'de bulunan Athena kutsal alanındaki vazolar arasında kyliks, lebes, krater ve oinokhoeler bulunmaktadır[788]. Atina'daki Asklepieion'daki kaplar ise lekythos, kyliks, krateriskoslar ile, bir alabastron, bir oinokhoe ve bir thymateriondur[789]. Eleusis'de ele

[783] Rusjaeva 2003, 97, not. 19. Öte yandan Apollon İetros kutsal alanında M.Ö. 5. yy' da şarap, yağ ve bal taşıyan ampholar için bir depo inşa edildiği de saptanmıştır. Burada çoğunlukla Khios ve Thasos amphoraları ele geçmiştir. Bu buluntular, M.Ö. geç 6, erken 5. yy'da, libasyon ve başka ritüeller için kullanılmak üzere kutsal alan için en iyi kalitede Yunan şaraplarının temin edildiğini göstermektedir. Bk. Rusjaeva 2003, 103. Amphoralar ve yazıtlar libasyon için kullanılan sıvıların da tanrıya adak olarak sunulduğunu gösteren önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır.

[784] Pithekusai'da ele geçen ve M.Ö. geç 8. yy'a tarihlenen bir kuşlu kase olan "Nestor'un içki kabı" için bk. Boardman 1980, 166-167, fig. 205. Ayrıca bk. Coldstream 1977, 298, fig. 95c ve 300.

[785] Krş. Latacz 2007, 682.

[786] Bk. Coldstream 1977, 298-299, fig. 95a; Latacs 2007, 682.

[787] Envanter listelerinin yorumlanması konusunda bk. Simon 1986, 318-319.

[788] Rouse 1902, 394-396.

[789] Rouse 1902, 397-398.

geçen liste bir lebes, bir khous, bir psykter ve bir oinokhoeyi kaydetmektedir[790]. Didyma'da hydrialar, bir psykter, bir skyphos ve bir oinokhoe listelenmiştir[791]. Diğer envanter listelerinin bir çoğunda da çok sayıda vazo kaydedilmektedir. Özellikle Delos'da ele geçen envanter listeleri zengin kolleksiyonları içermektedir[792].

Pişmiş toprak kaplar hemen hemen tüm Yunan kutsal alanlarında ritüel ziyafetlerinde de kullanılmaktadır. Örneğin Khios'daki Emporio'da bulunmuş olan içki kaplarının bir çoğu bu amaçla da kullanılmış olabilir[793]. Kutsal alanlardaki şölenler için kapların önemi Herodotos'un bir anekdotu tarafından anlatılmaktadır. Atinalılar'la Argoslular ve Aiginalılar arasındaki bir çekişme yüzünden Argoslular ve Aiginalılar Damis ve Auksesia tapınaklarına Attika üretimi olan hiçbir şeyin hatta Attik kapların bile giremeyeceğini belirten bir kanun yapmışlardı[794]. Herodotos, onların içki kaplarını Attik olmayan yerel kilden yapmaları gerektiğini de belirtmektedir. Ne yazık ki bu tapınaklar keşfedilmemiştir ve bu nedenle bu hikayenin doğruluğu test edilememiştir. Herodotos'un hikayesi tamamen güvenilir olmasa da bu hikaye, içki kabı üretiminin Yunan kutsal alanları için ana ilgi odağı olduğunu göstermektedir. Kutsal alan vazolarının önemi, Kos'lu Diomedon adlı birisinin Hellenistik Dönem'de Herakles için yeni bir kutsal alan kurarken verdiği malzemelerin listesinde de görülmektedir[795]. Bu malzeme içinde, bir masa, bir kanepe, bir mangal, buhurdanlıklar, bir halı, kült heykeli için lobutlar ve çelenklere ek olarak içki kadehleri, karıştırma kapları ve kandiller de yer almaktadır[796].

Buraya aldığımız örnekler, pişmiş toprak kapların da uygun adaklar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle biz de, Klaros Apollon'la ilişkili alanlarda ele geçen özellikle Geometrik Dönem'e ait kapları bir sistem içinde ele aldık. Bunların bir kısmı, kült ziyafetleri ile ilişkili olabilirse de, onların adaklarla birlikte ele geçmeleri, adak

[790] Rouse 1902, 399.

[791] Rouse 1902, 404.

[792] Rouse 1902, 399-402.

[793] Boardman 1967, 28-29, 64.

[794] Herodotos 5. 58.

[795] Sokolowski 1969, no. 177.

[796] Simon 1986, 316.

eşyalarıyla birlikte saklandıklarını ve belki de çeşitli törenlerde kullanılmak üzere kutsal alana adandıklarını göstermektedir. Öte yandan, Klaros'ta bugüne kadar Apollon'a adak yazıtı taşıyan bir vazonun ele geçmemiş olması da ilginçtir. Aynı şekilde, bir *kouros* ve tapınağın bir sütunu üzerindeki yazıt dışında, Apollon Klarios'a adak adanmasını kaydeden yazıt ele geçmemiştir. Anlaşılan, Klaros'da Apollon'a adaklarını sunanlar, hediyelerinin doğru adrese ulaşacağından eminlerdi. Öte yandan, epigrafik verilerin azlığı Hellenistik Dönem'e kadar Klaros'da yazının çok yaygın olmadığını da gösterebilir.

2.4.1 Antropomorphik Libasyon Kapları

Yuvarlak sunağın en altında 2004 yılında ele geçen insan yüzlü tek kulplu kapalı kap olasılıkla libasyon için kullanılmıştır (**BE 1**). Kabın ağız kısmının ön tarafı primitif bir insan belki bir erkek yüzü şeklinde yapılmıştır. Asine Lord'unu anımsatan bu yüz, yumru şeklindeki gözleri, dudak ve kulak stilazyonu ile ondan daha geç bir tarihten olmalıdır[797]. Bu tür insan yüzlü kapların Fenikeli bir öncüden geliştiği ve kutsal alanlarda libasyon için kullanıldığı düşünülmektedir[798]. Bu tür kapların biraz daha geç örnekleri Rhodos'taki mezarlarda ele geçmiştir[799].

1990 yılında 1C sondajında ele geçen M.Ö. 2-1. yy'a tarihlenen kadın başı şeklindeki bir eklentiye sahip bir kap parçası da libayonla ilişkili görülmüştür (**BE 2**). Klaros'da 1992 yılında Artemis tapınağı'nın güneyinde bir gümüş phiale ele geçmiştir. Ancak bu, buluntu yerinden dolayı Apollon ile değil Artemis'le ilişkili bir libasyon kabı olarak değerlendirilmektedir[800].

Metal ve pişmiş toprak libasyon kapları Arkaik kutsal alanlarda çok yaygındır. Merkezi çıkıntılı *omphalos*'lu phialeler İonia'da, özellikle Samos'daki Heraion'da yaygındır. Bu tip olasılıkla doğudan alınmıştır. Fakat kısa zamanda Yunanistan'da hem

---

[797] Krş. Styrenius 1998, 14, fig. 3. Bu kap hakkında ayrıca bk. yukarıda Bölüm IV, 2. 1. 3 a.

[798] Coldstream 1977, 249, 251, fig. 79f.

[799] *Clara Rhodos* III, 98, fig. 90 (Mezar LVI, 11741); 100, fig. 94 (Mezar LVIII, 11791-11794). Rhodos örneklerinin hepsi geç Geometrik mezarlarda ele geçmiştir. Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi'ndeki M.Ö. 9. yy'a tarihlenen Rhodos üretimi benzer bir kap için bk. Whitley 2004/05, 2, fig 3.

[800] Şahin ve diğerleri 2004, 75.

pişmiş topraktan hem de bronzdan yerel olarak üretilmeye başlamıştır[801]. Athena, Artemis, Hera ve Demeter tapınakları da dahil olmak üzere birkaç başka tanrının kutsal alanında phialeler bulunmuştur. Tanrıya libasyon yapmak için kullanılan phialeler tapınak ekipmanlarının zorunlu bir parçasıdır ve birçok durumda kazıdan bulunmuş bronz ve fildişi örnekler gerçekten tapınak ekipmanıdırlar ve adak hediyesi olarak kullanılmamışlardır. Pişmiş toprak örnekler ise, gerçek kült kaplarından çok libasyonu hatırlatmak üzere tanrıyı ve tanrıçayı onurlandıran kopya adak eşyalarıdır ve olasılıkla adandıktan sonra tanrıya yapılan libasyonda kullanılmaya devam ederler. Bronz minyatür phialeler için de benzer açıklama mümkün olabilir[802]. Tanrılar da phiale ile libasyon yaparken tasvir edilmişlerdir ve bu, phialeye dini bir anlam atfedildiğini de göstermektedir[803].

2.4.2 Üç Ayaklı Kazanlar

Yuvarlak sunağın içinde 2003-2007 yılları arasında pişmiş topraktan yapılmış üç ayaklı kazanlara ait olabilecek yedi parça bulunmuştur. Bunlardn üçü **BE 3-5** farklı üç vazonun ayaklarıdır. Hepsinin dış yüzleri geometrik motiflerle bezeli olan bu üç parçadan ilki (**BE 3**) düz bir profil gösterirken **BE 4** ve **5** kesit profillerinden de anlaşılacağı gibi açıkça bronz kazan ayaklarını taklit etmektedirler[804]. Aynı şekilde **BE 7** nolu mekik şekilli parça da bronz kazanlarda görülen ve üst kısımda ayakla kazan kısmını birbirine bağlayan destek ayağını bire bir kopya etmektedir[805]. **BE 6** da bir

[801] Boardman 1980, 68.

[802] Simon 1986, 328.

[803] Kabartma ve vazo resimlerinde libasyon yaparken tasvir edilen tanrılar konusunda bk. Simon 1998b, 127-142, özellikle 142. Simon, kabartmalarda tapınan insanlarla birlikte tanrının libasyon yaparken göründüğü tasvirlerin, tanrı ile inanlar arasında yapılan anlaşmayı (*spondai*) simgelediğine inanmaktadır. Burada tanrının *epiphani*'si değil, sembolik olarak o alanda bulunması söz konusudur. Apollon'un, elinde tuttuğu bir phiale ile altarın üzerine içki sunusu yapar durumda tasvir edilmesi M.Ö. 5. yy.'ın başından itibaren Attika vazo sanatında görülmeye başlamıştır (bk. Simon 1953, 13-46 ve Eckstein-Wolf 1952, 39). Ayrıca içki sunusunun anlamı üzerine bk. Eckstein-Wolf 1952, 39-40 ve 45.

[804] Bronz üç ayaklarda görülen benzer kesitler için bk. Rolley 1973, 495, fig. 7 ve *FdD* V.3, lev. II-IV.

[805] Bronz kazanlardaki benzer destek parçaları için bk. *FdD* V.3, lev. XXV, 329, 330; lev. XXXVIII, 428.

metal kazanın kulbunu hatırlatmaktadır[806]. **BE 8** nolu ayak ve **BE 9** nolu gövde parçaları da üç ayaklı kaplara ait örnekler olmalıdır. 1993 yılında ele geçen ve hangi hayvana ait olduğu tam olarak anlaşılamayan protom (**BE 10**) muhtemelen metal kazanları taklit eden pişmiş toprak bir vazoya ait eklentidir[807].

Karanlık çağlar boyunca kazanların pişmiş topraktan kopyalarının da üretildikleri bilinmektedir. M.Ö. 10 ve 9. yy mezarlarında bir çok küçük boyutlu pişmiş toprak kazanlar ele geçmiştir. Bu, belki de bronz bulunmadığı zamanlarda kilden küçük kopyalar yapıldığını göstermektedir[808]. Klaros pişmiş toprak kazanları ise, özellikle **BE 4** ve **5** nolu ayaklar ve **BE 7** nolu parçanın gösterdiği gibi Geometrik tipteki üç ayaklı bronz kazanları bire bir tekrarlayan pişmiş toprak örnekler olarak dikkati çekmektedir. Klaros'da metal kazanların az sayıda ele geçmesi, belki de burada metal büyük kazanlar yerine pişmiş topraktan kopyalarının kullanıldığını gösterebilir. Bunlar, olasılıkla başka kutsal alanlardaki dikkat çekici büyük üç ayaklar gibi Klaros'ta Geometrik Dönem kutsal alanında sergilenen önemli adaklardı. Öte yandan, Apollon Klarios'a sunulmuş olan bronz kazanların henüz saptanamamış bir özel bothros'a atılmış olmaları da olasılık dahilindedir[809].

2.4.3 Kernoid kaplar

2007 yılında yuvarlak sunak içinde boyun kısmına bir sıra içi dolu minyatür kap monte edilmiş bir pithos parçası ele geçmiştir (**BE 11**). **BE 12** ve **13**'de yer alan yedi minyatür kap da olasılıkla bu pithosa aittirler. Formu açısından değil ama görünümü

[806] Benzer kulplu bronz kazan için bk. Coldstream 1977, 133-137, fig. 106-107 ve 109. Aynı formda bir kulba sahip pişmiş toprak örnek için bk. Coldstream 1977, 121, fig. 37, b (Geç Geometrik II).

[807] Bu buluntuya model olabilecek bir geç Geometrik pişmiş toprak kazan için bk. Coldstream 1977, 121, fig. 37, a.

[808] Coldstream 1977, 334. Pişmiş toprak için kazanlar için ayrıca bk. Snodgrass 2000, 281-285.

[809] Çünkü adak çeşitlerinin ölçülerine ya da malzemelerine göre depolandığı ve bunların benzer kategorilere göre ıskartaya çıkarıldığına ilişkin bazı deliller vardır. Örneğin Khios'daki Emporio'da Athena tapınağından gelen taş kore heykeli parçaları bir araya yerleştirilmiştir. Başka merkezlerde, terrakottalar başka tipteki adaklardan farklı olarak birlikte dikkatlice depolanmıştır. Benzer şekilde, olasılıkla rituel bir kullanımı olan benzer kaplar da birlikte grup olarak bulunmuşlardır. Bu konuda bk. Simon 1986,172.

açısından bir büyük kaba eklenmiş küçük kaplardan oluşması nedeniyle bir kernosu anımsatan bu kabın bir başka benzeri bulunamamıştır. Öte yandan minyatür kapların içlerinin dolu olması nedeniyle bir kernos gibi kullanılamayacağı açıktır. Daha çok Demeter kültü ile ilişkili olan kernosların, içlerine farklı tarımsal ürünler konularak adak olarak sunulduğu düşünülürse **BE 11** pithosunun daha farklı bir işleve sahip olması gerekmektedir. Belki büyük miktarda bir *aparkhe*'nin bu pithos içerisinde Apollon'a sunulduğu düşünülebilir. Kabın bir pithos olması ve üzerine eklenmiş çok sayıdaki küçük vazo bunun verimlilik ve tarımsal ürünlerle ilişkili sunu olduğunu gösterebilir. Yuvarlak altarın içinden ele geçen iki minyatür kap ise (**BE 14** ve **16**) bir kernos'a ait olabilecekleri gibi Geometrik Dönem'den örnekleri bilinen bir hayvanın taşıdığı vazolar da olabilirler[810]. **BE 15**'in de bir kernos'a ait olduğu tahmin edilmektedir.

Farklı tarımsal adakları sunmak için dizayn edilmiş çoklu bir vazo olan kernos bir adak fonksiyonuna sahiptir[811]. Kernosların özellikle İonia'da popüler olduğu görülmektedir. Bunlar Samos ve Smyrna'da ele geçmişlerdir. Olasılıkla Ephesos'da plastik eserlerde de tasvir edilmişlerdir[812]. Bir kernos üzerindeki farklı kapların farklı tarımsal ilk ürünleri taşıyabilmesi nedeniyle, Eleusis'deki Demeter kutsal alanında belli bir sayıda kernos bulunmuş olması sürpriz olmamaktadır[813]. Kernoslar Klasik Dönem'de genellikle Rhea, Kybele ya da Demeter gibi khthonien Ana Tanrıça kültlerindeki dini törenlerde kullanılmaktadır[814].

2.4.4 Diğer Vazolar

2002-2007 yılları arasında Geometrik Dönem'e tarihlenen yuvarlak sunak ve Arkaik Dönem'e tarihlenen dikdörtgen sunağı da kapsayan alanda ilk kuruluştan Roma

[810] Üzerinde minyatür kaplar taşıyan at figürinleri için bk. Vierneisel-Schlörb 1997, lev. 97, no. 529 (Kerameikos); *Lefkandi* III, lev. 126 (a).

[811] Simon 1986, 315.

[812] Akurgal 1993, 97, lev. 114a (Smyrna); Walter ve Vierneisel 1959, 29, lev. 67; Vierneisel 1961, 28-34 (Samos); Hogarth 1908, 299, no. 43.18 (Ephesos).

[813] Bk. Mylonas 1961, 159, 221-222, fig. 87.

[814] Pollitt 1979, 206. Kernosların kültte kullanımı konusunda bk. Pollit 1979, 205-207.

Dönemi'ne kadar uzanan döneme ait tabakalarda ele geçen seramik buluntular genel olarak incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- Sayı, nitelik ve form çeşitliliği açısından en zengin dönem başlangıçtan (M.Ö. 10 yy) yuvarlak sunağa kadar gelen dönemdir (M.Ö. 7. yy ortası).

2- M.Ö. 7. yy ortalarından M.Ö. 6. yy'ın son çeyreğine kadar uzanan döneme ait seramik buluntular yok denecek kadar azdır.

3- M.Ö. 6. yy'ın son çeyreğinden Hellenistik Dönem başına kadar olan döneme ait seramik buluntular bir önceki döneme göre zengin sayılabilse de hiçbir şekilde ilk dönemin özelliklerine sahip değildir.

4- Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne ait tabakalar ise seramik buluntular açısından hayli fakirdir.

Birinci dönemde kap formları açısından en büyük grubu içki kapları oluşturmaktadır (**BE 17-87**). Protogeometrik skyphoslar ve konik ayaklı kaplar, Geometrik maşrapalar ve bardaklar (tasse) ve iki İonia kyliksi de dahil olmak üzere Geometrik skyphoslar ve kaselerin oluşturduğu geniş içki kabı repertuvarı Klaros'un en zengin grubudur. Açık kap olması nedeniyle yuvarlak altar içinden bulunan bir erken Orientalizan açık kap parçasını da bu gruba dahil edebiliriz (**BE 127**). Bu grubu Protogeometrik ve Geometrik Dönem'e tarihlenen kraterler ve dinoslar gibi içki karıştırma kapları takip eder (**BE 88-107**). Bunlara 1992-1993 yılları arasında yuvarlak altarın içinde ele geçen ve olasılıkla sunak dolgusunun en geç buluntusu olan erken Orientalizan bir dinosu da (**BE 124**) eklemek mümkündür. Üçüncü grubu Protogeometrik ve Geometrik Dönem'e ait hydrialar, amphoralar ve diğer büyük boyutlu kapalı kaplar oluşturmaktadır (**BE 108-119**). İçki servisinde ya da libasyonda kullanılan oinokholer az sayıda temsil edilmektedir (**BE 120**-**121**; **BE 1**'i de bu gruba dahil edebiliriz). Bu döneme tarihlenen kaplar arasında el yapımı bir çömlek (**BE 122**) ile bir miyatür kase (**BE 123**) de yer almaktadır.

Bu alanda bir hiatus varmış gibi görünmesine neden olan ikinci döneme ait buluntular bir Orientalizan oinokhoe parçası (**BE 125**), bir krater parçası (**BE 126**) ve bir tabak parçasından (**BE 128**) ibarettir.

Üçüncü dönemde de birinci dönem gibi açık kaplar en baskın hatta temsil edilen tek grubu oluşturmaktadır. M.Ö. 6. yy'ın son çeyreği ve M.Ö. 5. yy'ın başlarına

tarihlenen yerli skyphoslar (**BE 129-132**, **BE 134**), bir İonia kyliksi (**BE 133**), bir meyve tabağı (**BE 135**), Attika üretimi kyliksler (**BE 136-142**) ve bir Attik skyphos (**BE 145**) Arkaik Dönem kap repertuvarını oluşturmaktadır. Klasik Dönem ise iki kyliks (**BE 143-144**), bir lekanis (**BE 146**), bir tek kulplu çanak (**BE 147**), iki kantharos (**BE 148-149**) ve bir palmet baskılı açık kap (**BE 151**) ile temsil edilmektedir. 1989 yılında bulunmuş olan siyah firnisli pyksis (**BE 150**) bu dönemin kap repertuvarını zenginleştirmektedir.

Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne tarihlenen tabakalarda pişirme kapları çoğunluğu oluşturmaktadır. Adak olarak sunuldukları düşünülmeyen bu grubun dışında çok az sayıda da olsa bu döneme ait çeşitli içki kapları da ele geçmiştir. Kataloğa aldığımız üç adet kalıp yapımı kaseye ait parça (**BE 165-167**) bunların örnekleridir. Hellenistik Dönem'e tarihlenen bu tür içki kaplarının Klaros'daki başka alanlara göre (örneğin propylon) burada çok az sayıda ele geçmiş olmaları dikkati çekmektedir. **BF 1-2** ve **4** bu dönemde camdan yapılmış servis ve içki kaplarının kullanıldığını da göstermektedir.

Bu kapların çoğu için asıl işlev kült ziyafetlerinde kullanılmak olsa da, sonradan kutsal alana adak olarak bırakıldıklarını kabul etmek mümkündür. Bunu, Erken Demir Çağ örneklerinin daha geç dönem buluntularına göre daha çok sayıda ve daha çok çeşitte olması da desteklemektedir. Kutsal alanda olasılıkla kült ziyafetleri geç dönemlerde de düzenleniyordu. Ancak bu törenlerde kullanılmış olan kaplara ait kalıntılar çok yoğun olarak ele geçmemiştir. J. de La Genière'ye göre ise yuvarlak sunakta ele geçen açık kaplar libasyon için kullanılmış olmalıdır. Orientalizan dinos da (**BE 124**) libasyonla ilişkili olabilir[815]

Bu alanda ele geçmiş olan bazı kap türlerini ayrıca ele almak gerekmektedir.

a) Parfüm Kapları

Az sayıda da olsa çeşitli formlarda parfüm kapları ele geçmiştir. **BE 152** Geometrik Dönem'e tarihlenen bir halka *askos*'dur. **BE 153** ve **154** Arkaik Dönem'e **BE 155** ise Hellenistik Dönem'e tarihlenen kaplara ait ağız parçalarıdır. Bu gruba

[815] Bk. de La Genière 1996, 263.

olasılıkla Arkaik Dönem'e tarihlenen bir cam *alabastron*'u da dahil edebiliriz (**BF 3**). Bunlar olasılıkla içerdikleri ürün ile birlikte adak olarak sunulmuşlardır.

b) Minyatür Kaplar

Çeşitli formlardaki minyatür kapların içinde iki *amphoriskos* ve iki küçük kase bulunmaktadır. Yuvarlak altarın içinde ele geçen **BE 123** ile olasılıkla Klasik Dönem'e ait gri monokrom **BE 157** benzer formlardır. **BE 156** nolu amphoriskos da Klasik Dönem'e ait olmalıdır. **BE 158** nolu amphoriskos ise Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir.

Minyatür kapların özellikle Peloponnessos'da, özel olarak da Korinthos bölgesinde ve Argolis'de yaygın olduğu görülmektedir. Bunlar birçok farklı tanrıya adanmaktadır. Özellikle Hera ve Demeter kutsal alanlarında popülerdirler. Fakat Athena, Artemis, Apollon, Zeus ve başka tanrıların tapınaklarında da bulunmuşlardır[816]. Birçok farklı vazo formunun minyatür şeklinde yapıldığı görülmektedir. Bazı formlar olasılıkla özel öneme sahiptir. Örneğin minyatür hydrialar özellikle Demeter kutsal alanlarında yaygındır. Bu minyatür hydrialaların Demeter'le ilişkisi olasılıkla onların tarımla ilgili bir önemi olduğunu göstermektedir[817]. Çok sayıdaki kaptan oluşan bir minyatür hydria depoziti de Eretria'daki Apollon Daphnephoros tapınağında ele geçmiştir. Bunlar Geometrik ve Arkaik Dönem'e tarihlenmektedir[818]. Buradaki erken minyatür hydrialaların olasılıkla ritüele ilişkin bir nedenle depolanmadan önce tamamen kırılmış olduğu görülmektedir. Buna karşın M.Ö. geç 6.yy örnekleri çoğunlukla tam olarak gömülmüşlerdir. Bu ritüelde bir değişim olduğunu göstermektedir. Adak olarak sunulmuş model vazolar Peloponnessos dışında da birçok kutsal alanın özelliğidirler. Bununla birlikte minyatürlerin adanması uygulamasının bazı bölgelerde örneğin İonia'da, Peloponessos'dan çok daha az yaygın olması dikkati çekmektedir[819]. Klaros'da da Apollon'a kase ve amphoriskos gibi bazı minyatür kapların adandığı

[816] Bk. Simon 1986, 309-312, 314.

[817] Simon 1986, 314-315.

[818] Touchais 1982, 597-600. M.Ö. geç 8. yy ve erken 7. yy örnekleri kırık, M.Ö. 6. yy örnekleri tamdır.

[819] Simon 1986, 315.

anlaşılmaktadır. Ancak bunda özel bir kap formunun tercih edilmediği ve bunun bir gelenek olarak yaygınlaşmadığı ileri sürülebilir.

c) Kandiller

Klaros'da az sayıdaki örnekle temsil edilen kandillerin en erkenleri M.Ö. 5. yy'a tarihlenmektedir (**BE 159-161**). **BE 162**, M.Ö. 4. yy'ın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Hellenistik Dönem'e tarihlenen **BE 163** ise bu alanda ele geçen en geç örnektir.

Bazı Arkaik tapınaklarda örneğin Smyrna'daki Athena tapınağında[820] ve Samos Heraionu'nda[821] önemli miktarda kandil bulunmuştur. Başka yerlerde geç döneme kadar görülmemektedirler. Rhodos'ta başka yerlerde Arkaik kandiller bilinse de Lindos'taki Athena tapınağında Klasik Dönem'den öncesine tarihlenen kandil bulunmamıştır[822]. Klasik ve Hellenistik Dönemler'de kandiller özellikle Demeter kutsal alanlarında yoğun olarak görülürler[823]. Demeter tapımında meşalelerin kullanıldığı bilinmektedir ve kandiller belki de Demeter kültü ile ateş ve ışığın arasındaki bu ilişkinin başka bir belirtisidirler[824]. Roma Dönemi'nde Pan ve Nymphe'lere adanmış bazı mağara kutsal alanlarında da kandiller bulunmuştur. Bunlar belki mağaranın içini aydınlatmaya hizmet ediyorlardı. Fakat bu Hymettos tepesindeki Zeus'a ait açık hava tapınağında benzer Roma kandillerinin varlığını açıklamaz[825]. Erken kandiller mağaralarda da bulunmuştur. Örneğin Daphne'deki Pan mağarasında ve Delphoi'un üzerindeki Korykia mağarasında[826].

Gerçekten birçok Yunan tapınağının karanlık ve kasvetli iç mekanı, kandillerin kutsal alan ekipmanının vazgeçilmez bir parçası olmasına neden olmuş olabilir. Kutsal

---

[820] Akurgal 1993, lev. 123.

[821] Bk. Kopcke 1968, 273-275.

[822] Blinkenberg 1931, 610-617, no. 2544-2564.

[823] Bk. Simon 1986, 332-335, no. 16 (Knidos), 17 (Halikarnassos) ve 24, 26a, 33, 44, 51, 53.

[824] Nilsson 1950, 101-103.

[825] Bk. Langdon 1976, 73-74. Buradaki geç Roma Dönemi'ndeki malzemenin çoğunluğu kandillerdir. Langdon'a göre Hymmetos tepesinde aydınlatmaya gerek yoktur ve kandiller basitçe insanların verdiği ucuz adaklar olmalıdır.

[826] Simon 1986, 335, no. 46 ve 49; Jacquemin 1984a, 157-165.

alanlarda bulunan birçok örnek bu basit pratik kullanıma hizmet ediyor olabilir[827]. Tapınağın aydınlatılmasında kullanılan bazı kandiller büyülü bir şöhret geliştirmişlerdir. Kalimakhos tarafından dizayn edilen bir örnek Atina Akropolisi'nde Erektheion'da bulunuyordu ve onun tüm yıl boyunca tekrar doldurulmaya ihtiyacı olmadan yandığı söylenmektedir. Pausanias, bu kandilin Kalimakhos tarafından Athena için yapıldığını söyler[828]. Bu tapınak ekipmanına ait bir parçanın adak da olabildiğini göstermektedir. Buradaki durumda kandil onu yapan tarafından adanmıştır.

Tapınak kandilleri, binaların içini aydınlatmak kadar gece törenlerini aydınlatmak amacıyla dışarıda da kullanılıyordu. Samothrake'den bir grup kandil bunların Büyük Tanrılar'a ait olduğunu gösteren monogramlarla damgalanmıştır. Bu kandiller olasılıkla Samothrake'de iyi bilinen gece törenlerinde kullanılıyordu. Blinkenberg, Lindos'ta ele geçen Arkaik sonrası kandillerin bütün gece süren bayramların aydınlatılmasında da kullanıldığını öne sürmektedir[829]. Belki Arkaik Dönem'de bu iş için meşaleler kullanılıyordu ve Klasik Dönem'de kandiller ritüele girdiler[830].

Kandiller basitçe adak sunuları olarak da değerlendirilebilir. Bazı kutsal alanlardan fonksiyonel olmayan minyatür kandiller bulunmuştur ve bunlar belki gerçek objeleri temsil eden ve pişmiş toprak adak eşyaları olarak açıklanabilirler. Lindos'ta ele geçmiş olan ve üzerinde Athena'ya adandığı yazılan bir kandil bu tür bir adaktır[831].

Palatine antolojisinde bir kandil Apollon'a bir diğeri ise Serapis'e adanmıştır[832]. Bir başka epigram ise bir kandilin Kypris'e adandığını kaydeder[833].

Hem aydınlatmada hem ritüelde kandillerin önemi onların neden uygun sunular olarak düşünüldüklerini açıklamaktadır. Kandiller ile ışık ve ateş arasındaki ilişki onları modern mumlar gibi dini faaliyetin önemli bir sembolik parçası yapmıştır[834]. Nilsson,

---

[827] Bk. Simon 1986, 337.

[828] Pausanias 1. 26. 7.

[829] Blinkenberg 1931, 31-34.

[830] Bk. Simon 1986, 338.

[831] Blinkenberg 1931, no. 3198.

[832] *Palatine Anthology*, 6. 251 (Apollon); 6. 148 (Serapis).

[833] *Palatine Anthology*, 6. 162.

[834] Simon 1986, 339.

ateşin "tanrısallığının" Yunan düşüncesinde geç bir öğe olduğunu söylemektedir[835]. Bununla birlikte erken zamanlarda da ateş korkuyla karışık saygı kaynağı idi ve doğal olarak Yunan dinsel yaşamında bir yer buldu. Kandillerin adanması belki bunun bir yansımasıdır[836].

Pausanias kandillerin kullanımı için farklı bir örnek anlatmaktadır[837]. Akhaia'da bulunan Pharai'daki Hermes kehanet ocağında, Hermes heykelinin önünde bir ocak taşı vardı. Bronz kandiller kurşunlarla buna saplanmıştı. Tanrıyla akşamları görüşülüyordu. Seramoni şunları içeriyordu; kandillerin yağ ile doldurulması, onların yakılması, altarın üzerine bir sikke konulması ve tanrıya sorunun fısıldanması. Belki de kandillerin bütün Yunanistan'da benzer seramonilerde kullanılıyor olması bir olasılıktır.

Klaros'da da çok olmasa da Apollon'a kandil adandığı kabul edilebilir[838]. Hellenistik Dönem'e tarihlenenler ise belki tapınağın karanlık koridorlarını aydınlatmak için kullanılmış olabilir. Bununla birlikte, belki de tapınakta bu iş için bronzdan yapılmış daha sağlam kandiller bulunuyordu.

d) Zoomorphik Kulp Parçası

Dikdörtgen altarın üzerinde Hellenistik Dönem tabanında olasılıkla kapalı bir kaba ait olan kabın dudak kenarına birleşme kısmı yunus biçiminde işlenmiş bir kulp parçası ele geçmiştir (**BE 164**). Bu Apollon'la ilişkili olan yunus şeklindeki kulba (ya da 2 kulba) sahip kap, büyük bir olasılıkla tanrıya adanmış bir sunu ya da kült törenlerinde kullanılan bir vazodur[839].

---

[835] Nilsson 1950, 110.

[836] Burkert 1985, 60-64.

[837] Pausanias 7. 22. 2.

[838] Başka Apollon tapınaklarında da kandiller ele geçmiştir. Örneğin Delphoi'da ele geçen taş kandil (*FdD* V, 208, no. 700) de Apollon'a adanmış olabilir. Epidauros'daki Apollon Maleatas kutsal alanında ve Sparta'daki Amyklaion'da ele geçen pişmiş toprak kandiller için bk. Simon 1986, 334, no. 35, 37.

[839] Bu kulbun çok yakın bir benzeri Aphrodite kültü ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir bk. Wamser-Krasznai 2007.

2.5 SİLAHLAR

Yuvarlak sunağın içerisinde baltalar, ok uçları, mızrak parçaları ve bıçaklar gibi çok sayıda silah adakları ele geçmiştir. Altarın içerisinde çoğunlukla M.Ö. 8-7. yy malzemesiyle birlikte ele geçen bir taş balta (**BG 1**) Klaros'daki en erken buluntudur. Ancak yuvarlak altarın dolgusunun içine yerleştirilme tarihi M.Ö. 7. yy'ın ortaları olmalıdır. Bu belki de başka yerlerde de örneği bilinen eski bir objenin tanrıya adanma uygulamasının bir örneğidir.

Yuvarlak altarın içinde ele geçen üç pişmiş toprak objenin (**BG 2-4)** ne olduğu tartışmalıdır. Ucu hafifçe yuvarlatılmış olan ve iki yanında birer üçgen çıkıntı bulunan bu plaka şeklindeki objelerle, Atina, Lefkandi ve Dodona'da ele geçen demir bıçaklarla çok yakın bir benzerlik bulunmaktadır. Bu nedenle, bu objelerin demir baltaların adak eşyası olarak üretilmiş pişmiş topraktan kopyaları olduğu ileri sürülebilir. "Yan çıkıntılı düz balta" olarak adlandırılan bu baltalar hem Asya hem Ege Deniz'i hem de Avrupa'da geç Bronz Çağ'dan Demir Çağ içlerine kadar görülmektedir. Bronz örnekleri Troia (tabaka VII) Lindos, Dodona, Sicilya, Sardunya ve Macaristan'da ele geçmiştir. Hallstadt kültüründe de (Avusturya) örnekleri vardır[840]. Kerameikos'da geç Protogeometrik Dönem'e tarihlenen demirden bir örneği ele geçmiştir[841]. Bu tür demir baltalardan Lefkandi'deki Protogeometrik mezarlarda da bulunmuştur[842].Gerek bronz gerekse demir örnekler ile Klaros buluntuları arasındaki çok yakın benzerlik, pişmiş topraktan yapılmış **BG 2-4**'ün, bu baltaların modelleri olduğunu kuvvetli bir olasılık haline getirmiştir. Bu nedenle bu buluntuları da silahlar arasında ele almayı uygun gördük.

---

[840] Bu baltaların yayılımı için bk. Foltiny 1961, 285-288.

[841] Snodgrass 2000, 235, fig. 84, mezar no. 27

[842] *Lefkandi* III, lev. 61, no. 33, mezar no. 54; *Lefkandi* I, lev. 133, no 22; Dodona'da ele geçen bronz baltalar için bk. Dieterle 1999, lev. 56-57. Ayrıca bk. Foltiny 1961, 285-288, lev. 95.

Silahlar arasında en büyük grubu ok uçları oluşturmaktadır. Çeşitli forma sahip demir ok uçları (**BG 5-9**)[843] ile Geometrik Dönem'den M.Ö. 4. yy'a kadar uzanan tarihe ait iki ya da üç kanatlı bronz ok uçları (**BG 11-12** ve **BG 14-17**) Apollon'a adanan gerçek silahlara ait örneklerdir[844]. **BG 13** de tanrıya adanmış bir mızrağın ucudur. **BG 18-23** ise yuvarlak sunağın içinde ele geçen Geometrik Dönem'e tarihlenen ince plaka şeklindeki adak ok uçlarıdır. Bunlar çok ince ve narin yapılarıyla kullanışlı olmaktan uzaktırlar. Bu türde ince bir bronz ok ucu Lefkandi'de Subgeometrik II'ye tarihlenen T79A mezarında ele geçmiştir[845]. Bu ok ucunun geç bir Bronz Çağ tipini yansıttığı belirtilmektedir. Ancak bu örnek daha kısa kanatlarıyla ve daha ince sap kısmı ile bizim örneklerimizden ayrılmaktadır. Aynı şekilde kemikten bir ok ucu (**BG 24**) ile fildişinden bir mızrak ucu da (**BG 25**) adak olarak adanmak üzere özel olarak yapılmışlardır. Gerçek nesnelerin modellerini (*simulacra*) adama pratiğinin antik dönemde yaygın olduğu bilinmektedir[846].

Yuvarlak altarın dolgusunda çok sayıda bıçak da ele geçmiştir. 1992-1993 yıllarında ele geçmiş olan iki bronz bıçak geç Myken Dönemi'ne tarihlenmektedir. Ancak buraya çok daha geç bir tarihte yerleştirilmişlerdir[847]. Olasılıkla bu iki bıçak da

---

[843] Tarsus Gözlükule'de bu tür iki ucu da sivri demir objeler "biz" olarak tanımlanmıştır. Bazıları kemik saplarıyla birlikte ele geçmiştir bk. Goldman 1937, 277, fig. 35.

[844] Bu tip iki kanatlı ok uçları M.Ö. 7. yy'dan 4. yy'a kadar kullanılmıştır. Benzer örnekler Ephesos ve Smyrna'da ele geçmiştir; bk. Akurgal 1993, lev. N 3, alt sağ (Smyrna); Klebinder- Gauß 2007, 271, lev. 86, no. 893-894 (Ephesos). Benzer ok uçları için ayrıca bk. Boehlau ve Scheffold 1942, 50, no. 11-13, lev. 10, 2-4 (Larissa); Naumann ve Tuchelt 1963/1964, 23 v.d., 45-46, no. 17-18, lev. 28, 2 (Didyma, M.Ö. 7. ve 8. yy) ve Tuchelt 1971, 83, lev. 18, no. 258-262 (Didyma); Kleiner ve diğerleri 1967, 135 v.d., fig. 7 (Mellie, olasılıkla M.Ö. 645 Kimmer saldırıları ile ilgilidir); Lamb 1934/35, 138, 151, lev. 32, 11-12, no. 11-12 (Khios, Phanai; bunlar olasılıkla M.Ö. 512'daki, Khios-Atina savaşı ile ilişkilidir). Öte yandan, sap kısmı olan ok uçları Demir Çağ'ın bir yeniliğidir. İki tipi vardır. Daha erken ve daha çok görüleni bizim **BG 17** gibi yaprak şeklinde düz olan tiptir. Demir Çağ'da daha geç dönemde üçgen başlı ok uçları çıkar; bk. *Tarsus III*, 369.

[845] *Lefkandi III*, 20, lev. 78, A 14 ve lev. 128, A 14. Khios Apollon Phanaios kutsal alanında ele geçen bir örnek için bk. Lamb 1934/35, 151, no. 15, lev 32. Delos'da Artemison'dan benzer bir adak ok ucu için bk. Gallet de Santerre ve Tréheux 1947/48, 233-234, no. 82, fig 27.

[846] Çeşitli örnekler için bk. *Palatine Anthology,* 6. 40. Simulacra adakları konusunda bk Simon 1986, 202.

[847] Bk. Verger 2003, 173-174.

(**BG 26-27**) Prehistorik taş balta gibi ait olduğu dönemden çok sonra nostaljik bir obje ya da ataların sahip olduğu bir eşya olarak tanrıya sunulmuş olabilirler[848]. **BG 28-31** nolu demir bıçaklar ise yuvarlak sunağın içindeki diğer malzemelerle çağdaş sunulardır. Bu formun Protogeometrik Dönem'den M.Ö. 8. yüzyıl sonuna kadar kullanıldığını gösteren örnekler birçok yerde ele geçirilmiştir. Bunlar kurban hayvanlarının kesilmesi için adanmış ya da kurbanların kesilmesinde kullanıldıktan sonra tanrıya adak olarak bırakılmış olabilirler. Öte yandan Kerameikos'da ortaya çıkarılan bir savaşçı mezarında silahlarla birlikte ele geçen aynı formdaki bir bıçak, bu bıçakların da bir savaşçıya ait ekipmanın parçası olabileceğini düşündürmektedir[849]. **BG 32** nolu bronz halka olasılıkla bıçakların tahta saplarının ucuna yerleştirilmiş olan bir bilezik olabilir. Yuvarlak altarın altında 1992-1993 yıllarında ele geçen ve yayınında bıçak olarak tanımlanan demir parça ise iki yüzünün de keskin olması nedeniyle kısa bir kılıç ya da bir kamaya ait olmalıdır (**BG 33**)[850]. Yuvarlak altarın dolgusu içinde bıçakları ve diğer kesici silahları eğelemekte kullanılan bileği taşları da ele geçmiştir(**BG 39-46**).

1989-1990 yılları arasında 1B ve 1C sondajlarında Geometrik Dönem'e ait bazı başka demir silahlara ait olabilecek buluntular da not edilmiştir (**BG 36-38**). 1993 yılında dikdörtgen altarla ilişkili tabaka içinde de olasılıkla M.Ö. 6. yy'a ait bir demir bıçak (**BG 35**) ile demir bir mızrağa ait dört parça (**BG 34**) ele geçmiştir. 2007 yılında da Hellenistik tabanın altında başka bir silah adağı bulunmuştur. Kurşundan badem şeklindeki sapan taşı (**BG 47**) Klaros'daki türünün tek örneğidir.

Çok fazla sayıda olmasa da, Klaros buluntuları, Apollon Klarios'a çeşitli silahlar adandığını kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Hatta **BG 18-25** gibi model silahların adanmış olması, bunun bir gelenek olduğunu da göstermektedir. Öte yandan buluntular, silah adaklarının Klaros için Arkaik Dönem öncesinde daha popüler olduğunu göstermektedirler. Bunun nedeni belki de Olympia'da olduğu gibi bu dönemde

[848] Bu tür silah adakları için bk. Simon 1986, 258.

[849] Bk. Coldstream 1977, 32, fig. 4.Korinthos'da de M.Ö. 7. yy'a tarihlenen bir savaşçı mezarında diğer silahların arasında Klaros örneklerine benzer bir demir bıçak da ele geçmiştir. Bıçak, savaşçının sol elinin altında ele geçmiştir. Kemerine takılı olarak durduğu tahmin edilmektedir. Bk. Weinberg 1974, 512-521; Bridges 1974, 515, lev. 111a. Mezarlarda ele geçen başka bıçaklar için bk. *Corinth* XII, no. 1567-1573.

[850] Krş. *Lefkandi* III, lev. 127, no. T. 54, 32.

Kolophonlular'ın da savaşlarla sık sık meşgul olmak zorunda kalmaları olabilir. Belki adak olarak üretilmiş olan bronz ok uçları, aynı figürinler gibi Klaros yakınlarında üretiliyor ve hemen orada satılıyordu.

Geometrik ve Arkaik Yunan kutsal alanlarının bir çoğunda çok miktarda silah ya da zırh ele geçmiştir[851]. Hem gerçek hem de model kalkanlar gibi, ok uçları ve mızrak uçlarının yoğun olarak adandıkları anlaşılmaktdır. Miğferler ve farklı zırh parçalarının da tüm Yunan kutsal alanlarında geniş bir dağılımı vardır. İonia kutsal alanları özellikle Samos Heraion'u diğer Yunan tapınaklarına benzer tipte ve miktarda örnekler vermektedir. Silah ve zırh sunusunun özellikle Girit'teki Arkaik kutsal alanlarda çok popüler olduğu görülmektedir. Bu sunular hem gerçek objeleri hem de model objeleri içermektedir. Arkadia'daki Bassai'da bulunan Apollon Epikourios tapınağının Arkaik depozitlerinde de çok sayıda minyatür silahlar ele geçmiştir[852]. Kutsal alanlarda ele geçen buluntular hem tanrılara hem de tanrıçalara silah sunulabildiğini ortaya koymaktadır. Bu tanrılardan bazıları özellikle silah sunulan tanrılardır. Bu tanrılardan biri olan Athena'ya da beklendiği gibi savaşla ilişkili birçok adak sunulmuştur. Örneğin, Eski Smyrna'da Athena'ya adak olarak sunulmuş birçok pişmiş toprak kalkan ele geçmiştir.[853]. Başka durumlarda silahlar, adanmış oldukları tanrılar açısından çok açık, çok anlaşılabilir hediyeler değildir. Örneğin, tanrıça Demeter'e adanan silahlar. Öte yandan Artemis ve Hera'ya da silahların yoğun olarak adandığı anlaşılmaktadır[854] Perakhora'daki Hera kutsal alanında da ok uçları ve mızrak uçları ele geçmiştir[855]. Apollon Bassai'daki kutsal alanına ek olarak birçok başka tapınakta da askeri sunular almaktadır[856]. Apollon'un Delphoi'deki Panhellenik kutsal alanında özellikle zengin bir

[851] Rouse 1902, 95-148.

[852] Cooper 1978, 17-28.

[853] Bk Akurgal 1993, lev. 110-111

[854] Bu konuda bk. Simon 1986, 253.

[855] *Perachora* I, 181-182, lev. 82, 14-20 (ok uçları) ve 190, lev. 86, 5-6, 8 (mızrak uçları).

[856] Simon 1986, 253. Apollon'a adanmış silahların ele geçtiği kutsal alanlar şunlardır: Epidauros'daki Apollon Maleatas, Halieis, Amyklai, Messenia'daki Apollon Korynthos, Delphoi, Phokis'deki Kalopodi, Kıbrıs'daki Kourion, Girit'te Dreros, Korkyra'da Mon Repos: Bu konuda ayrıntılı bibliyografya için bk. Simon 1986, 131-252.

silah kolleksiyonu vardır[857]. Çok sayıda silah ele geçen diğer bir Panhellenik merkez de Olympia'daki Zeus kutsal alanıdır[858]. Olympia'dan ele geçen silah ve zırh parçalarının birçoğu bir şans olarak yazıtlıdır ve bu bize adağın sebebini belirlememizde yardım eder[859]. Zeus'un Nemea'daki Panhellenik kutsal alanında da çok sayıda silah ele geçmiştir. Buradaki kazıyı yürüten araştırmacılar, ok uçları ve mızrak uçlarının geç M.Ö. 5. yy'da Nemea kutsal alanında gerçekleşmiş olan ve tarihi kaynaklardan bilinmeyen bir çatışmayı yansıttığına ve bunların adak olmadığına inanmaktadırlar[860]. Her ne kadar bu fikir statigrafik kanıtlarla desteklense de bunlardan hiçbirinin adak olmadığı düşünülemez. Bu nedenle, bu objelerden bazıları olasılıkla savaştan kalan malzeme değil adak olarak tanımlanabilir[861]. Smyrna'daki Athena kutsal alanının kapısında ele geçen çok sayıdaki silahla ilgili yorum konusunda benzer problem vardır. Bunlardan bazıları alandaki askeri olayla ilişkili olsa da en azından bazıları adak olabilir[862]. Silahların adanmış olduğu bir başka panhellenik kutsal alan İsthmia'daki Poseidon kutsal alanıdır[863]. Benzer adaklar Aigina'daki Aphaia kutsal alanında da çok sayıda ele geçmişlerdir[864].

Silah ve zırhların bu geniş dağılımı Arkaik Dönem'de savaşın önemini göstermektedir. M.Ö. 4. yy. ve sonrasına tarihlenen tapınak düzenleme yazıtları bazı kutsal alanların, bu yerlere silahların girişini engelleyen kutsal yasalara sahip olduğunu göstermektedir[865]. Yine çoğunluğu geç tarihli olmak üzere birçok Yunan kutsal alanında

[857] Delphoi'da çok sayıda mızrak uçları, ok uçları, minyatür ya da gerçek bronz kalkanlar, miğferler ve baldır zırhları ele geçmiştir; bk. *FdD* V.1 ve Amandry 1944/45, 45-49.

[858] Silah adakları ilk defa Olympia'da M.Ö. 8. yy sonunda yaygınlaşmıştır. Bu Yunanlılar'ın dünyaya açıldıkça karşılaştıkları düşmanların ve savaş ortamının bir yansıması olabilir. Bk. Coldstream 1977, 338. Olympia'da adakların M.Ö. geç 8. yy'dan itibaren zenginleşmesi konusunda bk. Morgan 1990, 30-39.

[859] Pritchett 1979, 252-255.

[860] Miller 1977, 8-10, 21; Miller 1978, 65; Miller 1979, 82; Miller 1980, 183-186; Miller 1981, 51, lev. 14, c; Miller 1984, 184-185, lev. 42 a-b.

[861] Bk. Simon 1986, 254.

[862] Cook 1952, 106.

[863] İsthmia'da tapınağın kuzeyindeki yığında ele geçen Arkaik demir mızrak uçları ve mızrak arka uçları için bk. Broneer 1958, 35, lev 17, c.

[864] Furtwängler 1906, lev.117.

[865] *Delos* XI, 140-143.

demirden yapılmış herhangi bir şeyin tapınağa getirilmesine izin verilmediğini gösteren kanıtlar vardır[866]. Ancak ele geçen buluntuların çokluğu, bu tip yasakların özellikle Klasik Dönem öncesinde çok yaygın olmadığını göstermektedir[867].

Silahların tanrılara çeşitli nedenlerle sunulduğu anlaşılmaktadır. Silah adaklarının bir türü düşmandan ele geçirilen ganimettir. Örneğin, bir baldır zırhı ve bir miğfer üzerindeki yazıtlardan anlaşıldığına göre Argoslular Olympia'ya Korinthoslular'dan aldıkları ganimetleri sunmuşlardır. Bu ganimet M.Ö. 500 civarında alınmıştır ve Olympia'daki Arkaik stadium'un duvarına asılarak sergilenmiştir. Başka yazıtlar birçok başka savaştan kazanılmış ganimetlerin de Olympia'da ve başka Yunan kutsal alanlarında sergilendiğini göstermektedir[868]. Kutsal alanlarda ele geçen Arkaik Dönem silahlarının benzer şekilde ele geçirilmiş silahlar olduğu ve bunların sonradan kazanan tarafın şehrindeki tapınağa sunulduğu kabul edilebilir[869].

Zafer kazanan birisinin kendi silahlarını ve zırhlarını, tanrılara kendi zaferinin anısı için sunduğu da anlaşılmaktadır[870]. Arkaik Dönem'de Aristomenes, kalkanını Labedeia'daki Trophonios kutsal alanına adamıştı[871]. Mısırlı yönetici Nekho ise, zırhlarını Didyma'ya göndermişti[872]. Palatine antolojisinde, birçok epigram erkeklerin silahlarını çok yaşlı olması ya da başka nedenlerle onlara ihtiyacı kalmadığında adaması geleneğini kaydetmektedir[873]. Bu veriler nedeniyle, ele geçen silahların bir kısmının da, bir zaferi anmak veya onlara daha fazla ihtiyac olmadığından adandığını kabul edebiliriz. Bir alışılmamış geç örnekde ise Pherai'lı Aleksandros amcasını öldürmek için kullandığı mızrağı adamıştır[874].

---

[866] Örneğin bk. Sokolowski 1962, no. 33, 60.

[867] Bu konuda bk. Simon 1986, 254.

[868] Pritchett 1979, 277-295.

[869] Bk. Simon 1986, 255.

[870] Pritchett 1979, 240-276.

[871] Pausanias 4. 16. 7.

[872] Herodotos 2. 159.

[873] *Palatine Anthology*, 6. 81, 264, 52; 6. 9, 75, 84-86, 91, 97, 122-124, 127-129, 141. Ayrıca epigramlar için bk. Pritchett 1979, 248-252.

[874] Plutarkhos, *Pelopidas* 29.

Tapınaklardaki bazı silahların adak olmaması fakat ileride kullanılmak üzere orada depolanmış olması da mümkündür[875]. Atina Akropolis'indeki envanter listeleri hem adaklar için bir depo mekanı hem de bir *arsenal* (silah deposu) olarak hizmet verdiği anlaşılan bir yapı olan *khalkotheke*'deki (bakırhane) birçok silahı kaydetmektedir[876]. Hem depolanmış hem de adanmış silahların Athena'nın malı oldukları düşünülmüş olabilir. Akropolis yazıtlarındaki kanıtlar buradaki buluntulara da uymaktadır. Burada çoğu Arkaik Dönem'den olmak üzere birçok silah ve zırh parçası bulunmuştur. Başka kutsal alanların da belki kısmen *arsenal* olarak hizmet gördüğü düşünülebilir[877]. Arkaik kutsal alanlar genellikle şehirlerin hazinelerini depolama alanı olarak kullanılıyordu ve olasılıkla şehrin askeri teçhizatlarını da koruyorlardı. Olympia'da, sergilendikleri yerden kaldırılan adaklara nasıl bir işlem uygulanarak bunların ıskartaya çıkarıldığı konusunda veriler de ele geçmiştir. Yapılan araştırmalarda, Olympia'da ele geçen birçok miğfer üzerinde bilerek yapılmış tahribat saptanmıştır. Bu miğferler yanaklıkları kendileri üzerinde geriye kıvrılarak kullanılamaz hale getirilmişlerdir. Bazı detaylar bu tahribatın miğferler ilk adandığında değil, sergiden kaldırıldığı zaman gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu kasıtlı tahribin nedeni kesin değildir. Belki Arkaik Dönem'de mezar hediyelerinin tahrip edilmesi uygulamasıyla bağlantılı bir pratik olarak kabul edilebilir[878].

Gerçek silahlara ek olarak, bazı silahlar kullanışsız ve özellikle adak için yapılmış malzemelerdir. Örneğin, edebi kaynaklar kıymetli malzemelerden yapılmış bazı silah adağından bahsederler. Kroisos, Amphiaraion'a altın bir mızrak ve kalkan, başka bir altın kalkanı da Delphoi'daki Athena Pronaia'ya göndermiştir[879]. Spartalılar

[875] Pausanias 2. 20. 9'da Argoslu Telesilla'nın Spartalılar'a karşı yaptığı savaşta kutsal alana ait olan silahları kullandığını anlatır. Bu hikayede geçen, adak olarak sunulmuş silahların kullanımı başka örneği olmayan bir durumdur. Bazı silahların ritüel bir kullanımı da olabilir. Örneğin, Gallos'lar kendilerini kastre ettikleri kılıçları kutsal alanlarda bırakıyorlardı (Lukianos, *De Syria Dea* 5. 1)

[876] Pritchett 1979, 257-263.

[877] Bk. Simon 1986, 255-256.

[878] Bu konuda bk. Simon 1986, 256.

[879] Herodotos 1. 52 (Amphiaraion); Herodotos 1. 9. 2; Pausanias 10. 8. 4 (Delphoi).

ise, Olympia'ya altın kalkanlar adamıştır. Delphoi'a da altın kalkanlar adandığı bilinmektedir[880].

Ele geçen buluntular minyatür silah ve zırhların adanmasının popüler bir gelenek olduğunu göstermektedir. Minyatür bronz miğferler ve miğfer sorguçları, göğüs zırhları Girit, Bassai ve Aigina'da yaygındır. İonia'daki kutsal alanlardan da birkaç minyatür miğfer ele geçmiştir. Aigina ve Bassai'da minyatür bronz baldır zırhları da vardır. Kutsal alanlarda özellikle minyatür kalkanlar da uygun adaklardır. Girit'deki kutsal alanlarda, Bassai'da ve Aigina'daki Aphaia tapınağında bu kalkanlardan bulunmuştur[881].

Arkaik Dönem sonrasında da savaşla ilişkili adakların adanmaya devam edildikleri anlaşılmaktadır. Savaş ganimetleri, ele geçirilmiş silahlar, zaferi kazananların silahları ya da heykeli önemli kutsal alanlara, özellikle Olympia ve Delphoi'daki panhellenik kutsal alanlara sunulmuştur[882]. Delos'da da listelerden anlaşıldığına göre birçok silah bulunuyordu[883].

Bazı silah ve zırh parçaları ise kahramanlara ait kalıntı olarak tanımlanmışlardır. Birçok tapınak Akhilleus, Meleagros ve Kaineus'un mızraklarına veya Memnon ve Pelops'un kılıçlarına ya da birçok başka kahramanın kalkanlarına sahip çıkıyordu[884]. Bunların bazıları tesadüfen bulunmuş Bronz Çağ silahları olabilir bazıları da basit eski adaklardır. Bunlar, asıl amaçları unutulunca ya da ne olduğunu yazan belgeler kaybolunca relik ya da yadigar olarak tapınak rahipleri tarafından sahiplenilmişlerdir[885].

Kutsal alanlarda ele geçen bir kısım silahın ise olasılıkla savaşla ilgisi yoktu[886]. Palatine antolojisi bir çok yay ve ok takımının, asker okçular tarafından değil başarılı

---

[880] Pausanias 5. 10. 4 (Olympia); Pausanias 10. 19. 5 (Delphoi).

[881] Simon 1986, 256.

[882] Delphoi ve Olympia'daki adaklar için bk. Pausanias 5. 6. 10.

[883] Pritchett 1979, 263-269.

[884] Rouse 1902, 318-321; Pritchett 1979, 243-248; Pausanias 3. 3. 8 (Akhilleus ve Memnon), 2. 7. 8 (Meleagros), 6. 19. 6 (Pelops).

[885] Simon 1986, 258.

[886] Örneğin Khios'da Athena kutsal alanında ele geçen bir demir mızrak ucu ve bronz ok uçlarının balık oltaları gibi, savaşçılardan daha çok balıkçılar ve ilişkili olduğu düşünülmektedir; bk. Boardman 1967, 64.

avcılar tarafından adandığını anlatmaktadır[887]. Öte yandan, Plutarkhos da, Tenedoslular'ın bir yengeç avını Delphoi'a bir balta göndermekle kutladıklarını çünkü yengecin arkasındaki şeklin bir balta şeklini andırdığını kaydetmektedir[888].

Kutsal alanlarda ele geçen bıçaklar farklı bir adak kategorisine aittirler[889]. Askeri bir kullanım mümkün olsa da bunların mutfakla ilgili oldukları ya da kurban kesme malzemesi olarak kullanıldıkları düşünülebilir. Palatine antolojisindaki bir epigramda bir et çengeli, kepçe, bir tava, körükler ve bıçaklardan oluşan mutfak aletlerinin Hephaistos'a adandığı anlatılmaktadır[890]. Bir başka epigramda geçen Kybele'ye adanmış bir bıçak ise farklı bir kullanıma sahiptir[891]. Adayan kişi bunu tanrıça onuruna kendini hadım etmesi nedeniyle sunmuştur[892].

2.6 SÜS EŞYALARI

2.6.1 Bronz Defne Yaprakları

Dikdörtgen altarın geç evresiyle (M.Ö. 5-4. yy) çağdaş tabakalarda bronzdan, çekiçle dövme yöntemiyle yapılmış dört adet yaprak ele geçmiştir. Bunlar hem formları hem de damarlarının şekli ile açıkça defne ağacının yapraklarıdır (**BH 1-4**). Bu bronz yaprakların üzerinde yer yer çok az miktarda altın suyu izi seçilmektedir. Arkaik altarın inşaa düzleminde ele geçen **BH 5** ise daha ince bir bronz levhadan kesilmiş olan ve geç yapraklardan farklı bir şekilde kullanıldığı anlaşılan erken bir örnektir. Geç örneklere göre daha stilize yapılmış olan bu defne yaprağı kenarlarında bırakılmış dört bağlantı çıkıntısı ile farklı malzemeden yapılmış bir iskelete ya da deri saç bandına tutturulmuş olmalıdır.

---

[887] *Palatine Anthology*, 6. 118, 121, 282, 326, 331; 6. 57, 177.

[888] Plutarkhos, *De Pythiae oraculis* 12.

[889] Bıçak örnekleri için bk. Boardman 1967, 231, no. 452-460 (Khios); Waldstein 1905, 300, no 2265 (Argos Heraion'u).

[890] *Palatine Anthology*, 6. 101.

[891] *Palatine Anthology*, 6. 94.

[892] Bıçaklar konusunda bk. Simon 1986, 258-259.

Bronz levhalardan yapılmış sarmaşık, meşe, akçaağaç, çınar[893] ve defne gibi ağaçların yaprakları birçok kutsal alanda ele geçmiştir[894]. Bronz defne yaprakları, Klaros'un dışında Ephesos[895], Delos[896] ve Delphoi'da[897] da bulunmuştur. Bronz ya da başka metallerden yapılmış olan yapraklar, olasılıkla kutsal alanlara tek olarak bırakılmıyor, aksine dal ya da çelenk olarak sunuluyordu. Örneğin Olympia'da yapraklar bronz bir dalla birlikte bulunmuştur. Girit'teki Kommos'da da Tapınak C'nin yakınlarındaki M.Ö. geç 1. yy'a tarihlenen bir çöplükte dalları ve yaprakları bronzdan, meyveleri fildişinden yapılmış bir defne çelengi parçası ele geçmiştir[898]. Benzer bir çelenge ait yaldızlı bronz yapraklar ve yaldızlı kil boncuklar Olynthos'da mezar 72'de[899] ve Kıbrıs'da Salamis'deki M.Ö. geç 4. yy'a ait Nikoreon'un Kenotaph'ında ele geçmiştir[900]. Girit'teki Praisos'da Altar Tepesi'ndeki bir adak çöplüğünde de olasılıkla adak olarak sunulmuş bir çelenge ait bronz yapraklar bulunmuştur[901]. Sparta'daki Artemis Orthia kutsal alanında ele geçen altın defne yaprakları ve defne meyvelerinin rekonstrüksiyonu bir saç bandı olarak yapılmıştır[902]. Bu örneklere göre Klaros **BH 1-4** yapraklarının Apollon'a adanmış defne çelenkleri ya da defne dallarına ait olabilecekleri kabul edilebilir. Bu yapraklardan bazılarının üzerinde seçilen altın yaldız, bu dalların ya da çelenklerin Olynthos örneğindeki gibi altından yapılmış bir görünüme sahip oldukları göstermektedir. J. de La Genière Klaros'da ele geçen bronz yaprakların

[893] İsthmia'daki Poseidon kutsal alanında ele geçen bronz çınar yaprakları için bk. *Isthmia VII*, lev. 41, no. 272-273.

[894] Pherai'daki Enodia kutsal alanı: Kilian 1975, lev. 88, 7-10; Olympia: Furtwängler 1890, 186, env. 4660, lev. 66, 1175; Nemea: Miller 1977, 6, lev. 3 c. ve Miller 1981, 50, lev. 13; Lindos: Blinkenberg 1931, 39, no. 1560-1561. Bronz yaprakların ele geçtiği diğer merkezler için bk. Klebinder-Gauß 2007, 187, not. 1311.

[895] Klebinder-Gauß 2007, 187 ve 274, lev. 93, no. 947-949.

[896] *Delos* XVIII, 312-313, fig. 379.

[897] *FdD* V, 122, fig. 454-458bis.

[898] *Kommos IV* 1, 348. Bu çelenge ait defne yaprakları 4 cm. uzunlukları ve 1,5 cm. genişlikleri ile Klaros yapraklarına çok benzemektedir.

[899] Robinson 1941, 158-159, no. 505, lev. XXVIII.

[900] Karageorgis 1973-74, 95, 100, 156, lev. CLXXV 391A, CLXXVIII 391.

[901] Bosanquet 1901/2, 259.

[902] Deppert-Lippitz 1985, 91, fig. 46.

Daphnephoria bayramlarında elde taşınan defne dallarına ait olabileceğini ileri sürmektedir[903]. Klaros'da bu bayramların kutlandığına ilişkin henüz başka bir veri olmamasının yanı sıra, ele geçen yaprakların sınırlı sayıdaki varlığı bunların kalabalık bir topluluğun katıldığı ve düzenli olarak kutlanan bir bayramın kalıntılarına ait olmadığını göstermektedir[904]. Kutsal alanlarda ele geçen bazı çelenklerin anlamı konusunda Euripides'in bir anlatımı da yardımcı olabilir. Yazar, Delphoi'da İon onuruna yapılan ziyafete katılanlara çelenkler verildiğini anlatmaktadır[905]. Bu çelenkler belki ziyafetten sonra tapınağa adak olarak sunulup tapınağın içindeki bankların üzerine konuyor ya da kutsal alanda bir yerlere asılıyordu. Kommos'da ele geçen defne çelenginin de Euripides'in söz ettiği çelenklerden olabileceği kabul edilmektedir[906]. Klaros defne yapraklarının da burada gerçekleşmesi muhtemel kült ziyafetlerine katılanlara verilen çelenklere ait yapraklar olduğu bir alternatif olarak düşünülebilir.

2.6.2 Fibulalar

Gerek yuvarlak altarın dolgusunda gerekse Arkaik sunakla ilişkili tabakalarda bronz fibulalar ele geçmiştir. Yuvarlak sunağın içinde ele geçen keman yayı tipli iki bronz fibula (**BH 6-7)** en erken örneklerdir ve Protogeometrik Dönem'den geç Geometrik Dönem'e kadar görülen tiptedirler[907]. Yine yuvarlak sunak içinde ele geçen küre eklentili üzengi tipli fibulalara ait iki örnek de (**BH 9 ve BH 11**) Geometrik Dönem'e tarihlenmelidirler[908]. Dikdörtgen altarın yanında ele geçen **BH 10,** M.Ö. 6. yy'a tarihlenen Phryg tipi bir fibuladır[909]. Fildişi ya da kemikten yapılmış dürbün şekilli

[903] Bk. de La Genière 1998a, 242.

[904] Bu konudaki tartışma için bk. Bölüm VI. 2.

[905] Euripides, *İon* 1169-70.

[906] *Kommos* IV, 692.

[907] S. Verger, keman yayı formlu fibulaların Submyken Dönemi'nde ortaya çıkmış olmasına karşın, Protogeometrik Dönem'de yaygınlaştığını belirtir ve **BH 6**'nın M.Ö. 10-8. yy arasında adak olarak sunulmuş olduğunu ileri sürer; bk. Verger 2003, 174.

[908] Bu tip fibulalar için bk. Caner 1983, 42 v.d. ve Klebinder- Gauß 2007, 30 v.d., lev. 3-6, no. 23-86

[909] Fryg tipi fibulalar için bk. Caner 1983, 50 v.d. ve Klebinder- Gauß 2007, 37 v.d.

bir fibula levhası (**BH 12**) ise Klaros'da bulunan en göz alıcı örnektir. **BH 8** ve **BH 13** de fibulalara ait iğneler olmalıdır.

2.6.3 Elbise İğneleri

Yuvarlak altarın dolgusu içinde ele geçen **BH 14** ile Hellenistik tabakada ele geçen **BH 15** ise belki elbiselere tutturulan iğneler olabilirler.

2.6.4 Kemerler

BH 16 ve **BH 17** olasılıkla Geometrik Dönem'e ait kemer süslemeleridir[910]. **BH 16** arkadan ince uçlu bir çivi ile vurularak yapılmış noktalardan oluşan çizgisel bezemesi ile, birçok merkezde ele geçen örneklere yakın bir kemer parçası olmalıdır[911].

2.6.5 Halka ve Yüzükler

BH 18-21 çeşitli dönemlere ait bronz halkalardır. Bunlardan bazıları yüzük olarak kullanılmış olabilirler[912]. Bazı halkaların ise *khiton*'lara ait olması ve elbiselerle birlikte tanrıya adanmış olmaları mümkündür.

2.6.6 Spiral, Minyatür Nar, Boncuk, Asa

Yuvarlak sunağın içinde ele geçen bir bronz spiral de (**BH 22**) süs eşyalarına dahil edilmelidir.

Yuvarlak altarın dolgusunda 1992-1993 yıllarında amberden yapılmış bir minyatür narın ele geçtiği kaydedilmektedir (**BH 24**). Bu eski dönem kazıları sırasında

---

[910] Tarihleme ve benzer örnekler için bk. Waldstein 1905, lev. CII 1764-1772, CIII 1774, 1792, CIV 1733; Boardman 1967, 221, lev. 91, no. 340 ve Kilian 1975, lev. 82, no. 25; Klebinder- Gauß 2007, 180, 273, lev. 89, no. 915-917.

[911] Klebinder-Gauß 2007, 188 özellikle not. 1314.

[912] Dekoratif halkalar için bk. Waldstein 1905, lev. XC, 1013-1379; lev. XCI, 1381-1475; Klebinder-Gauß 2007, 89, 258, lev. 41, no. 646, 649, 650. Bunlar olasılıkla kolye askısı, farklı türlerde asılan eşyalar ya da fibulaların süslemesi gibi parçalar da olabilir.

tapınağın doğusundaki alanda saptanan geç tabakalarda bir kristal boncuk (**BH 23**) ile bir cam boncuk (**BH 25**), 2004 yılında Hellenistik tabakada ise opalden yapılmış bir küreye ait küçük bir parça ele geçmiştir (**BH 26**). İyi bir işçilik gösteren bu parçayı bir asa başı olarak yorumlamak mümkündür.

Arkaik kutsal alanlarda, adak olarak bırakılmış küpe, yüzük, iğne ve fibula gibi süs eşyaları çok sık olarak ele geçmektedir. Kutsal alanlarda çok sayıda ele geçen Phryg fibulaları, kemik ve fildişi "spectacle" fibulalar, spiral şekilli küpeler ve bronz "spectacle" fibulalar mezarlarda ve yerleşimlerde ele geçenlerle aynı özelliklere sahiptir. Bunların çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları tüm Yunan dünyasında dikkati çeken bir tek tiplilik olduğunu göstermektedir. Arkaik Dönem'de Yunan elbisesinde de batı kolonilerinden doğu Ege'ye kadar genel anlamda bir tek tiplilik görülmektedir[913].

Kadınların olduğu kadar İonialı erkeklerin de özellikle küpe olmak üzere mücevher taktıklarına dair bazı kanıtlar mevcuttur. Bunlar Doğu Yunan vazolarında ve plastik vazolardaki erkeklerin üzerinde görülmektedir[914]. Teos'lu şair Anakreon da düşmanı Artemon'u ucuz küpeler taktığı için ayıplamaktadır[915]. Kendisi de Atina vazolarında küpe takarken ve feminen elbiseler içinde resmedilmiştir[916]. Lydia kralı Kroisos da ressam Myson'un Louvre'daki bir vazosunda küpeli olarak tasvir edilmiştir[917]. Belki İonia'daki erkeklerin komşuları Lydialılar'dan etkilenerek küpe taktıkları kabul edilebilir[918]. Çünkü İonia'da mücevherat daha çok kadınlar tarafından kullanılıyordu. Birçok İonia örneğinde ve diğer Yunan kutsal alanlarında mücevheratların kadınlar tarafından adanmış olduğu kabul edilmektedir. Geç tarihli kutsal alan envanter yazıtlarından, mücevheratın daha çok kadınlar tarafından adandığı,

---

[913] Simon 1986, 198.

[914] Boardman 1967, 191, not. 2; Higgins 1969, lev. 2.7, no. 10; Simon 1986, 206, not. 2.

[915] Athenaios 12. 533f - 534a.

[916] Beazley ve Caskey 1954, 55-61.

[917] Boardman 1996, no. 171; Lydialıların küpe takmaları hakkında bk. Ksenophon 3. 1. 31; Plinius, *Naturalis Hist*oria 9. 50.

[918] Kolophonlular'ın Lydialılar'ın etkisi ile lükse düşkünlükleri hakkında bk. Kurke 1992, 92 v.d. Ksenophanes'in anlatımı için bk. Ksenophanes, Fr. 13; Bowra 1941, 119-126. Bu konuda ayrıca bk. Huxley 1972, 53.

buna karşılık erkeklerin de nadiren bu tür adaklar sundukları anlaşılmaktadır. Eldeki verilere göre, mücevherat Geometrik ve Arkaik Dönem'de kadın tanrıçaların kutsal alanlarında özellikle Demeter, Artemis, Hera ve Athena'nın tapınaklarında yaygındır[919]. Kişisel süslemeler erkek tanrılara ait tapınaklarda da ele geçmiştir[920]. Örneğin, Khios'daki Apollon Phanaios kutsal alanında bronz[921] ve fildişi fibulalar[922] ve küpeler[923] ele geçmiştir. Bununla birlikte Phanai'da Apollon'un yanında Artemis'in de tapım gördüğü bilinmektedir[924]. Bu durumda Phanai'daki mücevheratın Apollon'un kendisine ait olduğu kesin olmayabilir. Aynı şekilde Olympia[925] ve Delphoi'da[926] ele geçen kişisel süsler de belki Zeus ve Apollon'a değil, bu kutsal alanlarda tapım gören tanrıçalara ait olabilir. Bununla birlikte, bu adakların gerçekten de erkek tanrılara adanmış olması da mümkündür. Nitekim bazı erkek tanrılara kişisel süs eşyaları adandığı kesindir[927]. Örneğin, Peloponnessos'daki Kynouria'da bulunan Arkaik Dönem'e ait aslan formlu iki fibuladan birinin üzerindeki yazıttan bunun Apollon'a adandığı anlaşılmaktadır[928]. Geç döneme ait tapınak envanter kayıtları da Atina'da Asklepios'a ve Thebai'da Kabirioi'a adanmış süs eşyalarını kaydetmektedir[929]. Geç bir epigram ise Hermes'e bir iğnenin adanmasını kaydeder[930]. Jacobsthal, Sparta'daki Amyklaion'da ele geçen bazı iğnelerin buradaki tapınağın baş tanrısı olan Apollon'a adandığını belirtmektedir[931].

---

[919] Geometrik Dönem için bk. Coldstream 1977, 333. Arkaik Dönem için bk. Simon 1986, 199.

[920] Örneğin Eski Knidos'daki Apollon kutsal alanında ele geçen yeni bir buluntu grubu için bk. Berges 2006, 189-194.

[921] Lamb 1934/35, 152, lev. 31.1, 6, 8, 17-19, 21, 23, 28, 37.

[922] Lamb 1934/35, 154.

[923] Lamb 1934/35, 150, lev. 32. 31-36.

[924] Boardman 1967, 62.

[925] *OlForsch* 13, 115-116, no. 398-399 (bronz spiral küpe), 303, no. 1099-1101 (fildişi fibula), 304-314, no. 1104-1125 (bronz fibula).

[926] *FdD* V.1, 114, no. 603 (Marmaria'dan bronz fibula).

[927] Bu konudaki tartışma için bk. Simon 1986, 199-200.

[928] *SEG* 11, 893.

[929] *IG* VII, 2420.

[930] *Palatine Anthology*, 6. 282.

[931] Jacobsthal 1956, 96.

Kazı buluntuları ve geç envanter listeleri dışında mücevherat adakları hakkında çok veri bulunmamaktadır. Palatine antolojisindeki epigramlar daha çok elbise adağı hakkında örnekler sunmaktadır. Belki bunlar mücevherat adaklarının nedenleri konusunda bazı fikirler verebilirler. Epigramlardan anlaşıldığına göre elbiseler evlilik, hamilelik ve doğum sırasında ölüm gibi geçiş aşamalarında adanmaktadır. Mücevheratların da tanrıya hayatın benzer aşamalarında sunulmuş olmaları mümkündür. Hem elbiseler hem de mücevherat benzer şekilde kişisel süs/giysi eşyalarıdır ve bu nedenle adak için uygun eşyalar olarak kullanılmış olabilirler. Antolojideki epigramlardan birisi bu fikri desteklemektedir: Bir kadın, bir diademle birlikte bir düğün broşunu, Eileithyia'ya güvenli bir şekilde çocuk doğurduğu için şükran duygularıyla sunmuştur[932].

Herodotos'un Aiginalılar'la Atinalılar arasındaki anlaşmazlığı anlatırken aktardığı hikayeden Aigina'daki verimlilik tanrıçaları Damia ve Auksesia'ya uzun elbise iğneleri adandığı anlaşılmaktadır[933]. Nitekim Argos'daki Heraion ve Aigina'daki Aphaia tapınaklarında ele geçen buluntular bu bölgelerde tanrıçalara mücevherat adamanın yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir[934].

Mücevheratın bazı özel nedenlerle adandığı da görülmektedir. Kroisos, Delphoi'daki Apollon'a karısının kolyelerini ve kemerlerini (*zonai*) adarken, Apollon'u etkilemeye ve kendisini kabul ettirmeye çalışmaktadır[935]. Bununla birlikte Kroisos'un bu tarzdaki adama davranışı sıra dışı olarak kabul edilebilir ve normal Yunan pratiğini yansıtmayabilir. Mücevheratların büyüsel anlamlarının da bulunduğu görülmektedir. Örneğin Samothrake'deki demir yüzüklerin büyü ile ilişkili oldukları düşünülmektedir. Bununla birlikte her durumda mücevheratın büyü ile ilişkili olduğunu kanıtlamak zordur[936].

---

[932] *Palatine Anthology,* 6. 274.

[933] Herodotos 5. 82-88. Herodotos bu tanrıçaların tapınağına Atina'da yapılmış malzemelerin özellikle çanak çömleğin sokulmasının yasaklanmış olduğunu da eklemektedir. Bu bazı tapınaklara adanacak adak tiplerinin çeşidinin yasalarla düzenlenmesine erken bir örnek olarak dikkati çekmektedir.

[934] Simon 1986, 200-201.

[935] Herodotos 1. 51.

[936] Bu konuda bk. Simon 1986, 201.

Antolojideki bir başka epigramda ise bir saç iğnesi önce kutsal suda arındırılmış ve sonra Nympheler'e sunulmuştur[937]. Orijinal sahipleri unutulmuş bir takım süs eşyaları kahramanlar çağından bilinen kişiliklere atfedilmişler ve böylece kutsal alan relikleri (kutsal emanetler) olarak işlev kazanmışlardır. Örneğin Delphoi ve Delos, Eriphyle'nin kolyesine sahip olduklarını iddia etmişlerdir[938].

Kutsal alanlara bazen de kişisel süs eşyalarının kopyaları (*simulacra*) adanmıştır. Ephesos'daki Artemision'dan gelen altın ve gümüş iğne ve fibulaların bir çoğu pratik kullanım için çok küçük ve kırılgandırlar[939]. Arkadia'da Glanitsa'daki bir tapınaktan bazı minyatür fibulalar bilinmektedir[940]. Delos'un ve Thebai'deki Kabirion'un envanter listelerinde kaydedilen iğnelerin dikkati çekecek şekilde hafif oldukları için, bunların da pratik kullanımı olmayan, adak için özel olarak yapılan iğneler olduğu ileri sürülmektedir[941].

Atina, Delos, Eleusis, Plataia ve Brauronia'da ele geçen M.Ö. 4. yy ve sonrasına tarihlenen bir çok tapınak envanteri kaydında mücevheratlar giysilerle birlikte geçmektedir[942]. Bu nedenle giysilerin örneğin elbise iğnesi ve fibula gibi süsleri üzerindeyken adanmış olmaları mümkündür. Buradan yola çıkarak, kutsal alanlarda ele geçen mücevheratların bazılarının adandıklarında giysilere takılmış olduğunu ileri sürebiliriz[943]. Bu tür bir elbise Gordion'daki krali tümülüste birçok mücevheratla süslü olarak bulunmuştur[944]. Ephesos Artemision'undaki temel depozitinde ele geçen fibulalardan birçoğu Phrygia örneklerinden etkilenmiş olan bu tür bir görkemli kostüme ait olabilir[945].

---

[937] *Palatine Anthology,* 6. 156.

[938] Pausanias 9. 41. 2 (Delphoi) ve *IG* XI.2, no. 161, satır B.42 (Delos)

[939] Hogarth 1908, 98, lev. 5. 6, 11 ve lev. 11.12.

[940] Metzger 1940/41, 30, no.13.

[941] Simon 1986, 207, not. 25.

[942] Bu listeler için bk. Rouse 1902, 394-405

[943] Çeşitli mücevheratın elbiselerle birlikte sunulması konusunda bk. Oliver 1986, 106; Simon 1986, 202; Bammer 1984, 190.

[944] Caner 1983, 5-13, lev. A-B.

[945] Simon 1986, 202.

Envanter listeleri mücevheratın Asklepios ve Heros İatros gibi sağlık tanrılarına da adandığını göstermektedir[946]. Eğer kişisel süs eşyaları sağlık ile ilgili ise, sağlık Asklepios'un himayesi altına girmeden önce, Arkaik Dönem'de mücevheratın başka tanrılara da bu nedenle adanmış olması da mümkündür. Nitekim Ephesos Artemison'unda ele geçen kişisel süs eşyalarının bazılarının sağlıklı olmak amacıyla adanmış olduğu düşünülmektedir[947].

Elbiseler günümüze kadar korunmaları zor malzemeler olduğu için, tanrılara giysi adanması konusunda arkeolojik veri pek bulunmamaktadır. Fakat epigrafik ve edebi metinler elbise adağına ilişkin çok sayıda örnek sunmaktadır. *İliada*'da Homeros, Hekabe'nin Athena'ya Sidonia üretimi şaşalı bir elbise adadığını anlatmaktadır. O, elbiseyi Athena'nın dizlerine bırakmış ve tanrıçaya Troialılar'a yardım etmesi için dua etmiştir[948]. Yukarıda da belirtildiği gibi giysiler geçiş dönemlerinde de tanrılara adak olarak veriliyordu. Ancak, bunların adanması için başka nedenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Horasius, sudan kurtarılmış bir denizcinin ıslak elbiselerini Poseidon'a adamasını anlatır[949]. Antolojideki bir epigramda ise bir güzellik yarışmasını kazanan bir kadın elbiselerini ve küçük süs eşyalarını Priapos'a adamıştır[950]. Birkaç epigramda da bir rahibin bir aslanın saldırısından kurtulduğu için teşekkür etmek amacıyla Kybele'ye elbiselerini adadığı kaydedilmektedir[951]. Epigramlarda, Aphrodite ve Kabirioi'a da elbiselerin adak olarak sunulduğu geçmektedir [952]. Pan'a bir çiftçi deri yeleğini adamıştır[953]. Herodotos, Kroisos'un Delphoi'daki Apollon için pahalı elbiselerini yaktığını anlatır. Bu olasılıkla Kroisos'un özel durumuyla ilgili Yunanlı olmayan uygulamasının bir başka örneğidir[954]. Kahramanlara da elbise adakları

[946] Listeler için bk. Rouse 1902, 394-405.

[947] Bu konudaki tartışma için bk. Simon 1986, 364.

[948] Homeros, *İliada* 6. 296 - 311. Tanrıçalara adanan elbiseleri konusunda bk. Simon 1986, 203.

[949] Horasius, *Odes* 1. 5. Fırtınadan kurtulan birisinin Kabiros'a manto adaması örneği için bk. *Palatine Anthology*, 6. 245.

[950] *Palatine Anthology,* 6. 292.

[951] *Palatine Anthology,* 6. 217, 237.

[952] *Palatine Anthology,* 6. 20 (Aphrodite), 6. 245 (Kabirion).

[953] Lukianos, *Timon* 42.

[954] Herodotos 1. 51.

verilebilmektedir. Örneğin, Herodotos Kersonessos'daki Protesilaos'un mezarına kıymetli metalden hediyelerin yanı sıra zengin elbiselerin de adandığını anlatmaktadır[955].

Envanter listesi yazıtları, İonia'daki Apollon Didymeus ile Samos Hera ve Atina'daki Artemis Brauronia kutsal alanları gibi birçok kutsal alanda adak olarak sunulmuş zengin bir elbise kolleksiyonunu kaydeder[956]. Didyma'daki bir başka örnek Mısır kralı Nekho tarafından buraya sunulmuş savaş elbisesidir[957]. Genellikle elbiseler tanrıların onları gerçekten giymesi inancıyla adanmışlardır. Nitekim Pausanias, üzeri elbiselerle kaplı bir Hygeia heykeli gördüğünü anlatır[958]. Bu uygulama belki *İliada*'da Hekabe'nin Athena'ya verdiği hediye için de geçerli olabilir. Atina, Samos ve başka yerlerden tanrıçanın giydirilmesi ya da süslenmesi için kullanılan *kosmos*'a (süs) ilişkin önemli kanıtlar vardır. Kült heykelinin giydirilmesi kamusal bir zorunluluğun yansımasıdır ve birisinin kendi elbiselerini özel isteğini yerine getirmesi için tanrıya adanması uygulamasından farklıdır. Ancak uygulama iç içe geçebilir. Örneğin çocuk doğurma nedeniyle adanmış bir elbise heykelin üzerine konulabilir. Bu durumda elbise, hem sağlıklı doğum nedeniyle tanrıya teşekkür için, hem de aynı zamanda tanrıyı giydirmek amacıyla verilmiştir[959].

Bir başka giyim malzemesi kemer yani *zone*'dir. İonia'da Smyrna, Didyma[960], Erythrai, Ephesos, Samos ve Khios'da[961] bronz kemerler ele geçmiştir[962]. Bunların tokaları Phrygia fibulaları formunda şekillendirilmiştir[963]. Bu tür kemerlerin adanmasının Arkaik İonia'da popüler bir moda olduğu görülmektedir. Kemerlerle ilişkili olan bir başka arkeolojik buluntu da, *phalara* adı verilen merkezi kabartmalı,

---

[955] Herodotos 9. 116.

[956] *Didyma* II, 249-279 (Apollon); Ohly 1953, 33-50 (Samos); *IG* II, 1514-1531 (Artemis Brauronia).

[957] Herodotos 2. 159.

[958] Pausanias 2. 11. 6.

[959] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Simon 1986, 204.

[960] Naumann ve Tuchelt 1963/64, 47-48, lev. 31. 2 – 4.

[961] Apollon Phanaios kutsal alanında ele geçen bronz kemerler için bk. Lamb 1934/35, 149, lev. 31. 32, 33, 35.

[962] Bu kemerlerin İonia'daki dağılımı için bk. Simon 1986, 204.

[963] Boardman 1980, 90-91, not. 232.

bazen merkezinde bir küçük çubuk bulunan bronz disklerdir. Bunların kemerlerin süsleri olduğu tartışılmaktadır[964]. Eğer bunlar kemerlere aitse Arkaik Dönem'de, Ege dünyasının İonia dışında kalan kısmında, özellikle Olympia'da birçok kemer adağından bahsetmek mümkün olabilir[965].

Kemer ve kuşaklar edebi kaynaklarda ve Plataia'daki bir tapınağın envanter listelerinde birçok defa kaydedilmiştir[966]. Kroisos'un Delphoi'a karısının kemerlerini adamasından yukarıda sözedilmişti[967]. Palatine antolojisinde Artemis ve Aphrodite'ye *zonai* adandığına ilişkin şiirler yer almaktadır: Kemer Artemis'e sağlıklı bir doğum yapılması nedeniyle teşekkür olarak sunulmaktadır[968]. Pausanias da Troizen'deki genç kızların Athena Apaturia'ya evlilikten önce kuşaklar sunduğunu anlatmaktadır[969].

Geç kaynaklar genç kızların evlenmeden önce tanrıça Artemis'e *zonai* adadıklarını da kaydeder[970]. Anlaşılan Artemis'e, bu adaklar hem evlilikte hem de çocuk doğurmada sunulabiliyordu.

Bir kadın için kemerinden uzaklaşma Yunan düşüncesinde belki çocuğun çıkmasını yani doğumu temsil ediyordu[971]. Anahtar adağı da buna benzer bir fikirle yapılıyor olabilir. Ayrıca, kemerin kaybedilmesi, bekaretin kaybedilmesi düşüncesini de yansıtıyordu[972]. Bu nedenle bronz kemerler belki sembolik bekaret kemerleri (*parthenikai zonai*) olarak evlilikten hemen önce Hera, Artemis ve Hera'ya adanıyorlardı[973].

Kutsal alanlara adanan kişisel süs eşyalarına bakıldığında, Klaros'da Apollon altarları ile ilişkili tabakalarda ele geçen fibula, iğne, kemer, halka ve boncukların da aynı bronz defne yaprakları gibi tanrıya adanmış sunular olduğu kabul edilmelidir.

---

[964] Simon 1986, 205.

[965] *OlForsch* 16, 99-119.

[966] Richardson 1891, 406.

[967] Herodotos 1. 51.

[968] *Palatine Anthology,* 6. 59, 201, 202, 272 (Artemis) ve 6. 210 (Aphrodite).

[969] Pausanias 2. 33. 1; Simon 1986, 204.

[970] Van Straten 1981, 90-91, fig. 30.

[971] Hyperides, *Fragmenta* 67; Aiskhylos, *Khoiphoroi* 1000 ve *Eumenides* 608.

[972] Homeros, *Odysseia* 11. 245.

[973] Rouse 1902, 249; Boardman 1967, 63.

Belki fibulaların elbiselerle birlikte sunuldukları düşünülebilir. Öte yandan malzemelerin tarihlerine ya da kontekslerine bakıldığında, yapraklar dışındaki buluntuların daha çok yuvarlak altarla ilişkili yani Protogeometrik ya da Geometrik Dönem'e tarihlenen sunular olduğu görülmektedir. Arkaik Dönem'den itibaren metal süs eşyalarının hayli azaldığı dikkati çekmektedir.

2.7 BALIKÇILIK ALETLERİ

Yuvarlak sunağın dolgusunda ve altında ele geçen beş adet ikiye katlanmış kurşun plaka olasılıkla balık ağı ağırlıklarıdır (**BI 1-5**). Dikdörtgen sunağın batısında ele geçen geç bir örneği de (**BI 6**) aynı işleve sahip obje olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kurşun balık ağı ağırlıkları bir liman kutsal alanı olan Kommos'da Tapınak A-C'nin adak depozitlerinde çok sayıda ele geçmiştir[974]. Kontekslerine göre M.Ö. 9. yy'dan M.S. 2. yy'a kadar tarihlenen örnekleri vardır. Büyük grubu Tapınak B ile ilişkili tabakalarda ele geçmiştir. Başka yayınlanmış örnekler Khios Emporio'da liman kutsal alanında[975], Zoster Burnu'nda[976] ve Olynthos'da[977] ele geçmiştir[978]. Bu kurşunların kullanıldığı ağlar, sahildeki balıkları avlamak içindir[979].

Balıkçılık malzemeleri tanrının kimliğine bağlı olmadan özellikle liman kutsal alanlarında sık sık ele geçmektedir. Bununla birlikte, İonia'daki kutsal alanlar içinde Klaros'un dışında şimdiye kadar sadece Khios'daki iki kutsal alanda balıkçılık malzemesi ele geçmiştir. Bunlar adadaki iki liman kutsal alanında yani Phanai[980] ve

[974] *Kommos IV* 1, 391, 393-394, no. 19-26.

[975] Boardman 1967, 204, no. 160- 161. M.Ö. 7. yy'a ait bu ağırlıklar tek başlarına ya da tüm bir ağ olarak adanmış olabilirler; bk. Simon 1986, 175.

[976] Bu örnekler rahip evinde ele geçmiştir. Bk. Stavropoullos 1938, 21, fig. 22.

[977] Robinson 1941, 475, no. 2504. Korinthos'tan bir geç örnek için bk. *Corinth* XII, 193, no. 1449.

[978] Başka merkezlerde çıkan örnekler için bk. Boardman 1967, 202, not. 5. ve 204.

[979] *Kommos IV* 1, 391.

[980] Apollon Phanaios kutsal alanında bronz olta iğneleri ele geçmiştir. Bk. Lamb 1934/35, 151, lev. 32. 7-8.

Emporio'da[981] bulunmuşlardır. Perakhora'daki Hera Limenia tapınağında bir olta ucu, Hera Akraia tapınağında ise muhtemelen bir zıpkın ele geçmiştir[982]. Balıkçıların adaklarını genellikle deniz kenarındaki kutsal alanlara adadıkları anlaşılmaktadır. Ancak ilginç olarak iç kesimlerdeki tapınaklarda örneğin Nemea'daki Zeus tapınağında da oltalar ele geçmiştir[983]. Balıkçılar olasılıkla tüm Yunan dünyasında tanınan tapınağın prestiji nedeniyle burayı tercih etmişlerdir. Korinthos'daki çömlekçiler mahallesinde ele geçen olta sunuları da dikkat çekicidir[984]. Buradaki tapınaklar, adaklarındaki zenginliğe rağmen belki özellikle zanaatkarlara hizmet ediyordu ve olasılıkla balıkçılara Korinthos'daki resmi devlet tapınaklarından örneğin Akrokorinthos'daki Aphrodite tapınağından daha fazla misafirperverlik gösteriyorlardı[985].

İki ucu çatallı (bir ucun yönü diğerine göre düşey olan) bronz çubuklar, modern balıkçıların kullandığı aletlerle benzerlik kurularak örgü şişi veya balık ağı tamir aleti olarak tanımlanmışlardır[986]. Balık ağı tamir aletleri, balık oltası da bulunmuş olan birçok yerde ele geçmişlerdir. Örneğin Khios'daki Phanai[987], Delos, Girit'teki Kommos, Korinthos'daki çömlekçiler mahallesi, Olympia, Halai ve Messenia'daki Apollon Korynthos tapınağında. Bunların birçoğu deniz kenarında bulunmuştur. Fakat oltalar gibi iç kesimlerdeki tapınakların bazılarında, örneğin Olympia ve Delphoi'da[988] ele geçmişlerdir[989].

---

[981] Bir tanrıçaya ait olduğu düşünülen kutsal alanda demir ve bronzdan olta iğneleri ele geçmiştir. Bk. Boardman 1967, 226, 231, no. 395-6, 463.

[982] Bk. *Perachora* I, 182, lev. 80, 6 ve 173, lev. 17, 9.

[983] Miller 1984, 184, lev. 41b.

[984] Williams 1981, 412-421.

[985] Simon 1986, 274.

[986] Bass ve van Doornink 1982, 262-263 ve not. 40.

[987] Kourouniotis 1916, 211, fig. 34 (ağ ağırlığı).

[988] *FdD* V.1, 117, no. 624. Bu olasılıkla Apollon'a adanmış bir sunuydu.

[989] Balık ağı iğleri ve diğer tamir aletlerinin yayılımı için bk. Simon 1986, 274.

Palatine Antolojisinin 6. kitabındaki adak epigramları arasında balıkçılık malzemelerinin adandığını kaydeden birkaç şiir vardır[990]. Şiirler, ağ ve olta adaklarından bahsetmektedir. Fakat zıpkın ve ağ onarma tığından bahsetmemektedir. Bu epigramlarda, balıkçılık malzemelerinin Hermes ile Pan ve Nymphe'lere adandığı görülmektedir[991]. Bu veriler, Arkaik Dönem'de balıkçılık ve avcılıkla özel ilişkileri olmayan birçok tanrıya balıkçılık malzemeleri adandığını gösteren arkeolojik kalıntılarla çelişmektedir. Yukarıda verilen buluntu örneklerine göre oltaların ve diğer balıkçılık malzemelerinin Apollon, Athena, Hera ve Zeus'a adandığı görülmektedir. Anlaşılan Arkaik Dönem'de, limanlarda ya da deniz kıyısında yer alan kutsal alanlar, burada tapınılan tanrının kimliğine bakılmadan balıkçılardan balıkçılık malzemesi adakları almışlardır. Bu, kutsal alanın konumunun adak eşyasının seçiminde önemli bir belirleyici faktör olduğunu göstermektedir[992]. Klaros'da da Protogeometrik ve Geometrik Dönem'de balık ağı ağırlıklarının (belki tüm ağ ile birlikte) Apollon'a adanmış olması, tapınağın sahile yakın konumundan kaynaklanmış olmalıdır. Balıkçılar, avlarının bereketli geçmesi için ya da bereketli bir av sonrası en yakınlarında bulunan Apollon Klarios'un kutsal alanına başvurmuş olabilirler[993]. Öte yandan, balıkçılıkla ilgili bu adakların da özellikle Klaros'un Erken Demir Çağ'ına özgü olduğunu vurgulamak da gerekmektedir.

---

[990] *Palatine Anthology*, 6. 4, 5, 11, 13-16, 23, 38, 179-187, 192; 6. 12, 24-29. Antolojideki bir başka şiirde ise, bir avcı ağlarını avcılıkta birinci olma isteği ile Apollon'a adamıştır. Burada adanan ağlar, balıkçılık için değil kara avcılığı için kullanılan belki kuş avlamaya yarayan ağlardır (6. 118).

[991] *Palatine Anthology*, 6.5, 23, 27-29 (Hermes), 25-26 (Nympheler), 11-16, 179-187 (Pan).

[992] Bu konuda bk. Simon 1986, 275.

[993] Yukarıda örneklendiği gibi Apollon'a da balıkçılık aletleri adanabilmektedir. Öte yandan bereketli geçen bir balık avı sonrası adak sunmak olasılıkla sık rastlanan bir nedendir. Pausanias, Korkyralılar'ın çok başarılı geçen bir balık avını Delphoi ve Olympia'ya bronz boğa heykelleri göndermekle kutladıklarını anlatmaktadır; bk. Pausanias 5. 29. 9 ve 10. 9. 3. Pausanias'a göre bunun nedeni, bir boğa bağırmasıyla ton balığı bulmak için en iyi noktayı göstermiştir ve insanlar şükran içinde bu iki tapınak için boğa heykellerini yapmak üzere av hasılatının onda birini (*dekate*) kullanmışlardır. Bu konuda ayrıca bk. Rouse 1902, 91.

2.8 AT KOŞUMLARI

1992 yılında Apollon Tapınağı'nın doğusunda yer alan 1M sondajında ele geçen stilize bitkisel bezemeye sahip bir bronz plaka aplik olarak tanımlanmıştır[994]. Ancak bu plaka, ortasında yer alan ve kenarları sürtünmeden dolayı aşınmış büyük deliği ve bir kenarındaki dört küçük deliği ile olasılıkla at gemine ait bir yanaklık (**BJ 1**) parçasıdır[995]. Nitekim aynı noktada biraz daha derinde yer alan bir tabakada bir gem parçası (**BJ 2**) daha ele geçmiştir[996]. Olasılıkla bu iki parça M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısına tarihlenen aynı at koşumuna aitti.

Birçok kutsal alanda at koşumlarına ait yanaklık parçaları, gemler ve koşum takımlarına ait oldukları düşünülen bazı metal çanlar ele geçmiştir. Örneğin Samos ve Argos'daki Hera[997], Atina, Miletos ve Lindos'daki Athena[998], Olympia, Nemea ve Dodona'daki Zeus[999], İsthmia'daki Poseidon[1000] ile Eretria'daki Apollon Daphnephoros ve Delphoi'daki Apollon kutsal alanlarında[1001] at koşumu adakları saptanmıştır[1002]. Samos'da ele geçen doğu üretimi bronz çanların bazılarının da at koşumlarının parçaları olabileceği ileri sürülmektedir[1003]. Öte yandan yanaklık parçalarının minyatür modelleri

---

[994] "Grande applique ajourée"; bk. Jolivet 2003c, 127.

[995] H. Donder'in tip V, A grubunda yer alan Delphoi'da ele geçmiş bir yanaklık parçasına form açısından çok yakındır. Çizgisel bezemeleri farklı da olsa tomurcuk şekilli kenar çıkıntıları ve yayı andıran formu ile bu örnekleri andırmaktadır. Bk. Donder 1980, 37-38, no. 47, lev. 6.

[996] S. Verger, bu gemin İtalya üretimi gemlerle aynı özellikte olduğunu belirterek, bu buluntuyu ithal bir malzeme olarak değerlendirmektedir. Ona göre, bu gem M.Ö. 8. yy'ın ikinci yarısı ile 7. yy'ın ilk yarısı arasına tarihlenmelidir; bk. Verger 2003, 175-176.

[997] Samos: *Samos* VIII, 58-62 ve Donder 1980, no. 33-35, 37, 38, 46, 48, 101 ve 104. Argos: Waldstein 1905, 275, no. 1849.

[998] Atina: Donder 1980, no. 102. Miletos: Weickert 1957, 126-128, lev. 40.1. Lindos: Blinkenberg 1931, 201-202, no. 621-622 ve Donder 1980, no. 218-226 ve 233.

[999] Olympia: Donder 1980, no. 39, 41, 49-63, 68-72, 87, 90-91, 93-100, 109. Nemea: Miller 1981, 64, lev. 23d. Dodona: Donder 1980, no. 78, 93-96.

[1000] İsthmia'da ele geçen at koşumu ve araba ekipmanı parçaları için bk. *Isthmia* VII, 97 v.d

[1001] Eretria: Berthelot 1933, 147. Delphoi: Donder 1980, no. 40, 43, 44, 47, 89.

[1002] Samos, Lindos ve Miletos yanaklık parçaları Suriye tipindedir. Bk. Simon 1986, 299.

[1003] *Samos* VIII, 81-82, lev. 79-80 ve Furtwängler 1981, 84-87, 134, no. I/6 ve I/7, lev. 19, 1-2. Bu tartışma için bk. Bk. Simon 1986, 295.

Lindos ve Bassai'de ele geçmiştir[1004]. Bu minyatür örneklerin yerel üretim oldukları tahmin edilmektedir. Bassai'den birçok minyatür zırh örneği de bulunduğundan ele geçen yanaklık modellerinin, sivil alanda değil, askeri alanda kullanılan koşum takımlarını temsil ettiği kabul edilmektedir.

Kutsal alanlarda ele geçen, merkezinde dışbükey çıkıntı olan bronz disklerin de (*phalara*) at koşumlarına ait parçalar olduğu öne sürülmektedir. Bununla birlikte birçok durumda, olasılıkla Girit'teki Vrokastro'da bulunan bir tapınaktan gelen bazı örnekler[1005] hariç olmak üzere bunların bir atın alnına uymayacak kadar geniş oldukları görülmektedir[1006]. Ephesos'ta ele geçen Skythia stilinde bir grup fildişi ve kemikten yapılmış hayvan şekilli plaka da at koşum takımlarının parçaları olarak yorumlanmıştır[1007].

At koşumları pahalı ve etkileyici bir adak çeşididir ve adak adayan bunlarla kendi aristokratik statüsünü ve at sahibi oluşunu sergileme fırsatı bulmaktadır. Yazılı kaynaklarda tanrılara at koşumu adanmasını anlatan çok örnek bulunmasa da gerçek at adanmasından söz eden metinler vardır. Örneğin, Palatine antolojisinde bir Arkaik epigram, Korinthos'da Zeus'a bir at adandığını kaydeder[1008]. Nemea'daki Panhellenik kutsal alanda ele geçen bir bronz plaka, Zeus'a bir yarış (*keles*) atı adandığını kaydetmektedir[1009]. Bu gerçek bir at için hazırlanmış bir künye olabileceği gibi, bir bronz at heykeline takılmış da olabilir[1010]. Koşum takımlarını kaydeden yazılı buluntulardan ilki, bir "*kekryphalos hippikos*" (at koşum takımı) adağını kaydeden ve Atina Akropolis'inde ele geçen bir tapınak envanter listesidir[1011]. Plutarkhos da Kimon'un, atının gemini Salamis savaşı öncesinde Akropolis'e adak olarak bıraktığını

[1004] Lindos: Blinkenberg 1931, 392, lev. 63, no. 1568. Bassai: Kourouniotis 1910, 315, lev. 34 β, γ.

[1005] Sekunda 1982, 251-253.

[1006] Vrokastro'da alnında benzer bir diskin yer aldığı pişmiş toprak bir at başı ele geçmiştir. Bu nedenle ele geçen *phalara*'ların aynı şekilde bir ata ait olduğunu kabul etmek mümkündür. Bk. Simon 1986, 299. Öte yandan *phalara*'ların bir çoğu kalkan ya da kemer süslemesi olarak kullanılmış olabilir.

[1007] Ephesos örnekleri için bk. Hogarth 1908, 163, no. 23, lev. 21.5, 23.2 ve 164, no. 26, lev. 26. 3.

[1008] *Palatine Anthology*, 6. 135.

[1009] Miller 1984, 184, lev. 411d.

[1010] Simon 1986, 300.

[1011] *IG* II, 1388, B24.

anlatır[1012]. Kimon'un hediyesi meslekle ilgili bir aletin daha fazla ihtiyaç duyulmadığında adanmasının bir örneğidir[1013].

Öte yandan kutsal alanlarda ele geçen at koşumlarının buralarda yapılan at ya da araba yarışları ile de ilgisi bulunabilir. Ancak at yarışı yapıldığı bilinmeyen Samos ve Lindos'daki gibi kutsal alanlarda da at koşumları ele geçmiştir[1014]. Bununla birlikte, örneğin İsthmia gibi M.Ö. 582 yılından itibaren at yarışlarının yapıldığı[1015] merkezlerde de çok sayıda at koşumu parçası bulunmuştur. Fakat, bunların bazıları ilk yarışmalardan daha erkene tarihlenmektedir. Bu nedenle İsthmia'da araba ya da at yarışlarının, antik kaynakların bildirdikleri zamandan önce başlamış olabileceği tartışılmaktadır[1016]. Klaros at koşumunu erken dönemde başlamış bir at yarışı ile ilişkilendirebilmek için henüz yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak, yuvarlak altarda ele geçen boğa ve özellikle at figürinleri gibi, adayanın at sahibi olan bir aristokrat olduğunu düşünmek mümkündür. Bilindiği gibi, Kolophon atlıları ile antik dönemde hayli ünlü idi[1017]. Hellenistik Dönem sikkelerinde bile yer bulmuş[1018] olan Kolophon atlısının ünü belki bu arazinin ilk kolonize edildiği döneme kadar geri gidiyordu. Geç Geometrik Dönem'de belki büyük arazi sahibi bir zengin, statüsünün bir ifadesi olarak Apollon Klarios'a at koşumlarını ya da belki koşumları üzerinde olan bir atı adak olarak sunmuş olabilir[1019].

[1012] Plutarkhos, *Kimon* 5.

[1013] Simon 1986, 300.

[1014] Samos: *Samos* VIII, 58-62 ve Donder 1980, no. 33-35, 37, 38, 46, 48, 101 ve 104. Lindos: Blinkenberg 1931, 201-202, no. 621-622 ve Donder 1980, no. 218-226 ve 233. Bu konuda ayrıca bk. Lechat 1890, 385-388, fig. 1-2.

[1015] İsthmia oyunlarının başlangıcı için bk. Valavanis 2004, 281.

[1016]İsthmia oyunlarının ne zaman başladığı, araba yarışlarının ne zaman yapıldığı ve bu at koşumlarının tarihlenmesi tartışması için bk *Isthmia* VII, 102.

[1017] Bk. **T 24 =** Strabon 14. 1. 28

[1018] Milne 1941, 67- 69 Period V, Grup C (M.Ö.330-285).

[1019] Apollon'a Delphoi'da kurban amacıyla değil ama kutsal alana gelir getirmesi için sığırların ve atların verildiği ve Apollon'un burada bir sürüsü bulunduğu bilinmektedir. Bk. Isager ve Skydsgaard 1995, 192-193. Öte yandan, Palatine antolojisindeki bir erken epigramda gerçek bir atın zafer sonrasında Zeus'a adandığı anlatılmaktadır (*Palatine Anthology*, 6. 135). Bu da, Klaros at koşumunun adanma nedeni konusunda başka bir fikir verebilir.

2.9 OBELOS'LAR VE SİKKELER

1992-1993 yıllarında yuvarlak altarın dolgusu içinde ele geçen dikdörtgen kesitli uzun şiş muhtemelen bir *obelos*'dur (**BK 1**)[1020]. 1C açmasında ele geçen bir demir şiş de (**BK 2**) *obelos* olarak tanımlanmıştır.

Obelos'lar, yani demir şişler arkeolojik kazılarda çoğunlukla parça halinde ele geçtiklerinden her zaman tanımlanamamaktadır. Ancak yine de bazı merkezlerde demir *obelos*'ların tanımlanması mümkün olmuştur. Örneğin Argos Heraionu'nda ve Argos'taki mezarlarda demir şişler çok sayıda ele geçmiştir. Perakhora ve Samos'da da Hera'ya adanmış şişler bulunmuştur[1021]. Ayrıca, Zeus ve Athena tapınaklarının yanı sıra Apollon'un Epidauros, Delphoi ve Halieis'deki kutsal alanlarında da *obelos*'ların bulunduğu bilinmektedir[1022]. İonia'da, Emporio'da[1023] ve daha değişik, alışılmamış bir formda Samos Heraionu'nda[1024] bulunmuştur. Girit örnekleri belki Girit tapınaklarındaki yemek pişirme ve ziyafetlerle ilişkilendirilebilir[1025].

Perakhora'da ele geçen bir kaide üzerindeki yazıt, Hera Leukolene'ye bir *drakhma* (avuç) adağını kaydetmektedir. Anlaşılan bu kaide bir avuç dolusu (*drakhma*) şiş için yapılmıştı[1026]. Boiotia'daki Ptoon Apollon'unun tapınağında ele geçen bir bronz kaide üzerindeki yazıt da bunun bir "*obelos*" olduğunu söylemektedir. Ancak kaide bir insan heykelciği için yapılmıştır[1027] ve yazıt bronz heykelin bir *obelos* değerinde olduğunu göstermektedir. Antik yazarlara göre *obelos*'lar, sikkeden önce para olarak

---

[1020] Benzer *obelos*'lar için bk. Kilian 1975, lev. 93, no. 14-17.

[1021] *Perachora* I, 190, lev. 86, 9-13.

[1022] Simon 1986, 348; Apollon kutsal alanları buluntuları için bk. a.g.e., 346-7, no. 7, 9 ve 16.

[1023] Boardman 1967, 229, 231-232, not. 447-448 (Athena Tapınağı), 229, 232, not. 479-481 (Liman kutsal alanı). Liman kutsal alanı olasılıkla Hera'ya adanmıştı. Bununla birlikte ele geçen yazıtlı iki seramik parçası, burada Apollon ve Artemis'in de tapım görmüş olduğunu göstermektedir. Bu konudaki tartışma için bk. Boardman 1967, 62-63.

[1024] Samos şişleri hakkında bk. Furtwängler 1980, 81-98.

[1025] Kommos örnekleri için Shaw 1980, 231, lev. 62g.

[1026] *Perachora* I, 256-261.

[1027] Ducat 1971, 193-196, no. 118, lev. 58.

kullanılıyordu[1028]. Bu nedenle bu demir şişlerin, ilk paralar olarak bir değerleri olduğu ve bu nedenle adamak için uygun eşyalar oldukları düşünülmektedir. Böylece, adanan şişler tanrıyı onurlandırmanın yanı sıra adak adayan için bir çıkar (*kharis*) sağlıyor veya hatta o çıkarını satın almış oluyordu. Onların mali değerinin paranın ortaya çıkışından sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Arkaik kutsal alanların, altın ve gümüş objelerin yanında şişlerin ve kıymetli malzemelerin depolandığı yerler olması bunu göstermektedir. Bu kutsal alanlar, zengin adak sahiplerinin onurlandıkları ve hürmet gördükleri bir yer olmanın yanında, kutsal alanı kontrol eden şehir için kar getiren ve değerli malzemelerin korunduğu alanlar haline gelmişlerdir[1029].

Herodotos fahişe Rhodopis hakkında ilginç bir hikaye anlatmaktadır[1030]. O, kazancının onda birini demir şişlere çevirmiştir ve onları Delphoi'a göndermiştir. Herodotos onun özellikle alışılmadık bir adak yapmakla bir karışıklık yaratmayı amaçladığına inanmaktadır. Çünkü Rhodopis para ortaya çıktıktan sonra, M.Ö. 6 yy'ın ortasında faaliyet göstermektedir yani onun adağı böylece alışılmadık veya en azından eski moda bir adak olmaktadır. Rhodopis'nin bu adağı yapmaktaki ana amacı belki sadece kendi zenginliğini göstermekti. Onun dikkati kendine ve adağına çekmekte başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü adadığı şişler, çok göze çarpan bir yere, Apollon tapınağının yanındaki bir yere, Khioslular'ın altarının yanına yerleştirilmişti. Ayrıca bu adak öylesine ilgi çekmiştir ki, kendinden yaklaşık 100 yıl sonra Herodotos ve çok daha geç dönemde Plutarkhos bile bundan söz etmişlerdi[1031].

Şişler parayla alakası olmayan pratik bir işleve de sahiptir. Bunlar, tapınaklarda kurban etlerinin altar üzerinde pişirilmesinde kullanılmaktadır[1032]. Palatine antolojisinde

---

[1028] Anlatılana göre Argos kralı Pheidon, parayı icat ettiği zaman, demir şişleri piyasadan toplatmış ve Argos'daki Heraion'a adak olarak sunmuştu. Bk. *Etymologicum magnum*, s.v *obeliskos*. *Obelos*'ların anlamı hakkında ayrıca bk. Suidas, s.v *obelos* ve *obolos*; Plutarkhos, *Lysandros* 17. 3- 4; Ksenophon, *Lakedaimonion Politeia* 7. 5, 14. 3. Bu terim sikkenin icadından sonra *drakhme*'nin 1/6'lık parçasına adını vermiştir. Öte yandan *drakhme* sözcüğü de bir avuç (yani altı tane şiş) anlamına gelmektedir.

[1029] Simon 1986, -349.

[1030] Herodotos 2. 134.

[1031] Plutarkhos, *De Pythiae oraculis* 14.

[1032] Durand 1989a, 99, 103, fig 10-11; Durand 1989b, 128; van Straten 1995, 118 v.d., fig. 121, 122-127, 130-144.

bir epigram bir aşçının, içinde bir *obelos*'un da bulunduğu aletlerini Hermes'e adamasını anlatmaktadır[1033]. *Obelos*'lar Atina Akropolis'i, Delos ve başka yerlerde ele geçen tapınak envanter listelerinde de sık sık kaydedilmektedir. Buradaki *obeloi* veya *obeliskoi* olasılıkla tapınak ekipmanının bir parçası olan şişlerdir. Bu işlevsel özellikleri nedeniyle adak hayvanın pişirilmesinde kullanılan şişler hemen hemen tüm kutsal alanlarda bulunması gerekli malzemeler arasında yer alıyor olmalıydılar[1034]. Buradan yola çıkarak Klaros *obelos*'larının da kurban etlerinin pişirilmesi için kullanıldıklarını kabul edebiliriz. Bununla birlikte, bunların kurban töreninde kullanıldıktan sonra tapınağa adak olarak bırakıldıkları ve diğer adaklarla birlikte saklandıkları olasılığını da göz önünde tutmak gerekir.

Para olarak kullanılan şişlerin adanması, kutsal alanların geç dönem tabakalarında sık sık ele geçen paralarla ilişkilendirilebilir. Kutsal alanda bulunmuş olan bir sikke, bir ziyaretçi tarafından kazayla düşürülmüş olabilir ve bu durumda gerçek bir adak sunusu değildir[1035]. Bununla birlikte, kutsal alanlarda kimi kısımlarda yoğunlaşan sikke buluntularını tesadüfen düşmüş sikkeler olarak yorumlamak zordur. Öte yandan, bazı durumlarda bir arada ve çok sayıdaki sikkeyi içeren defineler de bulunmuştur. Örneğin, böyle bir sikke definesi Ephesos'taki Artemision'da temel depozitinde ele geçmiştir[1036].

Sikke basma tamamen geliştikten sonra temel neden onların kendi değerleri olsa da sikke adağının farklı nedenleri olabilir. Birçok geç tapınakta sikkeler temel parası olarak kullanılıyorlardı. Örneğin, Perakhora'daki Hera Akraia tapınağında, Priene Athena tapınağında, Sardis Artemis tapınağında ve Kastabos'daki Hemithea tapınağındaki heykel kaidelerinin içinde sikkeler bulunmuştur[1037]. Bu temellerin içindeki değerli sikkeler, üzerlerine yerleştirilmiş olan yapının ya da heykelin başarısını ve devamlılığını garantilemek amacıyla yerleştirilmişlerdir. Kutsal alanların başka bir yerinde bulunmuş olan diğer sikkelerin kontekslerini açıklamak çok kolay

[1033] *Palatine Anthology*, 6. 306.

[1034] Simon 1986, 349.

[1035] Van Straten 1981, 74.

[1036] Hogart 1908, 52-58. Bu sikkeler için ayrıca bk. Robinson 1951, 158-164 ve Kagan 1982, 343-360.

[1037] Simon 1986, 350, bibliyografya için bk. 351 not. 12.

olamamaktadır. Bazılarının sadece ekonomik nedenlerle, tapınağın zenginliğini desteklemek için verilmiş paralar oldukları düşünülebilir. Bu tür paraların kutsal alanlarda bulunan ve *thesauros* adı verilen para kutuları ya da kumbaralarda saklandıkları saptanmıştır. Örneğin Messene'deki Artemis Ortheia kutsal alanında[1038], Kamiros'taki bir tapınakta ve Korinthos'taki Asklepieion'da Arkaik Dönem sonrasına ait mermerden yapılmış büyük kumbaralar ele geçmiştir. Aynı döneme ait bazı yazıtlarda da kumbaralar kaydedilmiştir[1039].

Klaros'da da kutsal alanın farklı noktalarında birkaç gümüş ve çok sayıda bronz sikke ele geçmiştir. Artemis tapınağı ile ilişkili görülen bir Hellenistik define[1040] dışında, toplu buluntu yoktur[1041]. Apollon Tapınağı'nın doğusunda kurban törenlerinin yapıldığı alanda Hellenistik ve Roma tabakalarında ele geçen sikkelerin adak olup olmadıkları anlaşılamamaktadır.

2.10 MÜZİK ALETLERİ

2.10.1 Aulos

2003-2007 yıllarında biri yuvarlak sunak içinde (**BL 1**) diğeri ise yuvarlak sunağın batısındaki sunakla çağdaş tabakada ele geçen (**BL 2**) iki kemik boru parçası *aulos* parçaları olmalıdır. Çok ince bir şekilde işlenmiş olan her iki parçanın da iç kısımlarında, dönen bir aletin bıraktığı işçilik izleri seçilebilmektedir. Yine her iki parçanın bir ucunda, bu kısmın içten inceltilerek, parçaların birbirine monte edilmesini sağlayan girintilerin oluşturulduğu görülmektedir. Birçok merkezde ele geçen *aulos*'larda saptanan bu özellik, *aulos*'ların genellikle iki ya da üç parçanın

[1038] Themelis 1994, 111 ve 113, fig. 15-16.

[1039] Örneğin Andania Mysterleri'ni kaydeden ve M.Ö. 92/1 yılına tarihlenen bir yazıtta, biri Büyük Tanrılar tapınağının içinde diğeri kutsal alanın çeşme binası yanında duran taştan yapılmış iki para kutusu geçmektedir; bk. *IG* V 1, 1390, 89-95.

[1040] Bk. de La Genière 1990a, 34-34; Amandry 1992, 92-99.

[1041] 1988-1997 yılları arasında kutsal alanda dağınık olarak ele geçen 337 sikke için bk. Çizmeli Öğün 2007. Bu sikkelerin 151 tanesi Hellenistik, 65 tanesi Roma, 2 tanesi de Bizans Dönemi'ne aittir. Bu dönem buluntuları içinde 120 sikke de tanımlanamamıştır.

birleştirilmesi ile oluşturulduğunu ortaya koymaktadır[1042]. Klaros'da ele geçen bu iki parçanın aynı *aulos*'a mı ait olduğu, ya da iki farklı aletin mi söz konusu olduğu anlaşılamamaktadır. **BL 2**'de herhangi bir delik saptanamazken, **BL 1** parçasında üst ve alt tarafta yaklaşık 1 cm. çapında birer ses deliği bulunmaktadır. J. G. Landers'e göre erken *aulos*'larda ses delikleri aynı **BL 1** örneğinde olduğu gibi daha genişken, daha geç *aulos*'larda bunlar yaklaşık 0.6 cm. çapında olmaktadır. Erken *aulos*'lar dördü üstte biri altta olmak üzere beş deliğe sahiptirler[1043]. Üstteki deliklere bazen beşinci bir deliğin de eklendiği görülmektedir. Ancak bu, çalarken parmakla kapatılmayan ve "hava deliği" olarak adlandırılan bir deliktir[1044]. Saptanmış en erken *aulos* parçaları Sparta'daki Artemis Orthia kutsal alanında ele geçen ondört *aulos* parçasıdır. Bunlar, M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedirler[1045].

Antik kaynaklara göre *aulos*'lar daha çok kamıştan (*kalamos*) ve Kuzey Afrika kökenli *latos* (*Celtis Australis*) adı verilen bir bitkiden yapılmaktadır. Klasik ve Hellenistik Dönem'de bu tür bitkisel malzemeden yapılan *aulos*'lar çok kullanılmıştır. Elgin *aulos*'ları ise firavuninciri (*sycamora*) ağacından yapılmıştır. Ele geçen diğer *aulos*'lar kemik ve fildişidir. Geç örnekler ise bronzdan yapılmıştır[1046].

Kemikten yapılmış *aulos* ya da *diaulos* parçaları bugüne daha çok tanrıçalara adanmış kutsal alanlarda bulunmuştur[1047]. Bunlar arasından Lindos[1048], Perakhora[1049] ve

---

[1042] Bélis 1984, 176-181, özellikle 179, fig 2 (Delphoi, Korykia mağarası). *Corinth XII*,197, kat. no.1503, levha 90, fig. 30; Dawkins 1929, 236-237, lev. 161-162 (Artemis Orthia, M.Ö. 7.yy'ın ikinci yarısına tarihlenen 14 kemik örnek); Broneer 1947, 241, lev. 61, 22 (M.Ö. 5. yy).

[1043] Örneğin 1 nolu, Elgin *aulos*'u 311 mm uzunluktadır. Beş ses delikli *aulos*'da delikler arasındaki aralık 4-28 mm arasında değişmektedir. 2 nolu Elgin *aulos*'u ve Brauron *aulos*'u da 5 deliklidir. Buna karşın, Pompei'de ele geçen geç döneme ait dört *aulos* ise 10, 12 ve 15 deliklidir; Bk. Letters 1969.

[1044] Landels 1998, 34, 35, fig. 2a.11. *Aulos*'lar Klasik Dönem'de 5. yy ortalarına kadar üstte dört altta bir olmak üzere beş deliklidir. Bu *aulos*'ların teorik uzunluğu yaklaşık 35 cm kadardır.

[1045] Dawkins 1929, 236-237, lev. 161-162.

[1046] Landels 1964, 392; Landels 1981, 298. Atina'da yerleşim alanlarında ele geçen en erkeni M.Ö. 5. yy ortasına ait *aulos* parçaları için bk. Landels 1964. *Aulos* çeşitleri hakkında bk. Howard 1893, 1-60. Mısır'da Meroe'de ele geçen fildişi ve bronz *aulos*'lar için bk. Bodley 1946.

[1047] Mezarlarda ele geçen bazı *aulos*'lar için bk. *Geschenke der Musen*, 171-175, no. 62-66.

[1048] Blinkenberg 1931, 153-154, no. 448-453. Lindos örnekleri Athena'ya adanmıştır.

[1049] Hera Limenia'ya adanmış aulos'lar için bk. *Perachora* II, 448-451, no. A394-432.

Sparta'daki Artemis Orthia kutsal alanı vardır[1050]. Artemis Orthia'da ele geçen çalgı aletlerinden ikisi adak yazıtı taşımaktadır. Bu yazıtlardan birisi bu müzik aletinin tanrıça Orthia'ya adandığını kaydetmektedir. İonia'da Ephesos[1051] ve Khios'daki Emporio'dan[1052] örnekler ele geçmiştir. Diğer bazı flütler Aigina'daki Aphaia[1053] kutsal alanında ve Attika'daki Brauron'da bulunan Artemis veya İphigenia'ya ithaf edilen bir kutsal kaynaktan gelmektedirler[1054]. Delphoi'un üzerindeki Korykia mağarasında ele geçen bir kemik flüt, Pan ve Nymphe'lere de bu tür adaklar verildiğini göstermektedir[1055]. Palatine antolojisinde de Pan'a adanmış nefesli çalgı adaklarından bahsedilmektedir[1056]. Longus, *aulos* ve *syrinks*'lerin Nymphe'lere adandığını söylemektedir[1057]. Edebi kaynaklarda da nefesli çalgıların daha çok Pan ve Nymphe'lere adandığı görülmektedir. Fakat yukarıda söz edilen kazı buluntuları Hera, Artemis ve Athena'ya da flüt adandığını kanıtlamaktadır. Epigramların hiçbirinin bu tanrıçalara flüt adandığını kaydetmemesi, Palatine antolojisinin Arkaik Dönem'in adak adama pratiklerini tamamen yansıtmadığını, geç bir dönemin değişmiş geleneklerini anlattığını göstermektedir[1058]. Antolojideki bir başka epigramda Aphrodite'ye bir *aulos* adanmıştır[1059]. Ayrıca başka bir şiir, Kybele'ye adanmış *aulos*'dan bahsetmektedir[1060]. Bunlar Kybele tapımında kullanılan ekipmanlardır ve epigramlarda bu enstrümanlar, adak adayanlar tanrıça için yapılan törenlere katılmayı bıraktıklarında, tanrıçaya "geri dönmektedirler". Orthia'ya adanmış olanlar da dahil birçok enstrüman olasılıkla kişisel

[1050] Dawkins 1929, 236-277 ve 370, lev. 161-162. Simon 1986, 304.

[1051] Ephesos *aulos*'u tek parça fildişinden yapılmıştır. Bk. Hogarth 1908, 194, lev. 37. 12; *Efes Artemisionu,* 249, no. 161.

[1052] Boardman 1967, 242, no. 598.

[1053] Furtwängler 1906, 429, fig. 337.

[1054] Landels 1963, 116-119; Landels 1998, 271-275.

[1055] Bélis 1984, 176-181, no. A-E.

[1056] *Palatine Anthology*, 6. 82 (*aulos*'lar); 6.177 (*syrinks*) ve 6. 78 (*donaks*).

[1057] Longos, *Daphnis kai Khloe* 1. 4; 4. 26, 32, 39.

[1058] Ancak çoğu zaman bu epigramlar adakların adanma nedenlerini anlamak için başvurulacak tek kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda bk. Simon 1986, 304.

[1059] *Palatine Anthology*, 13. 20.

[1060] *Palatine Anthology*, 6. 51.

adaklardır ve belki müzisyenler tarafından sunulmuşlardır. Kazılarda ele geçen Arkaik Dönem'e tarihlenen flütlerin bazıları da bayramlarda müzik yapmak ve tören alayına eşlik etmek için kullanılan kutsal alan ekipmanları olmalıdır[1061]. Nitekim, kutsal alanlarda ele geçen pişmiş toprak ve fayanstan yapılmış flütçü figürinleri, bu enstrümanların bu tür bir seramoni ile ilişkili kullanımını akla getirmektedir[1062].

Öte yandan Pausanias özel bir kutsal alan flütünden bahsetmektedir. Ona göre Korinthos'daki Pegasus tapınağında Marsyas'ın flütü olduğu söylenen bir flüt sergileniyordu[1063]. Bu, bir çok kutsal alanda varlıkları iddia edilen reliklere (kutsal emanet) bir örnektir. Relikler olasılıkla kutsal alana sunulmuş eski adaklardır. Bunların orijinal kullanımı ve onu adayan unutulunca, bu eşyalar çeşitli kahraman ya da mitolojik figürlere atfedilmişler ve kendilerini sahiplenen kutsal alanlara ün ve prestij sağlamak için kullanılmışlardır[1064].

Klaros *aulos* parçaları, hem bugüne kadar saptanmış en erken *aulos* örnekleri olarak karşımıza çıkmakta, hem de Apollon'a da *aulos* adandığını ortaya koymaktadır. Bu *aulos* ya da *aulos*'lar bir müzisyenin emekliliğinde ya da bir yarışma nedeniyle Apollon'a sunduğu adaklar olabilir. Ayrıca, bunlar kült törenlerinde kullanılan ve kutsal alana ait olan müzik aletleri de olabilir[1065]; ancak, diğer adaklarla birlikte ele geçmeleri, kullanım sonrasında bunların da tanrıya adak olarak bırakıldıklarını gösterebilir.

[1061] Ayrıntılı bilgi için bk. Simon 1986, 304-305.

[1062] Rouse 1902, 15, 287, 290. Örneğin Ephesos Artemision'unda ele geçen ve M.Ö. 7. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen *diaulos* çalan bir erkek figürini için bk. *Efes Artemisonu*, 280, no. 210.

[1063] Pausanias 2. 7. 9.

[1064] Bu konuda bk. Simon 1986, 305.

[1065] *Aulos*, *pompe* adı verilen dini geçit yürüyüşünde (prosesyon) kullanılan başlıca çalgıdır. Bu yürüyüş sırasında birçok yerde sadece bu çalgı çalınmaktadır. Ancak bazı merkezlerde *aulos*'un yanında *syrinks* ve *kithara*'nın da yer aldığı bilinmektedir. Örneğin Magnesia'daki Zeus Sosipolis için yapılan kült yürüyüşünde (*SIG*, no. 589, satır 46 = *SEG* 50, 2003, 1716). Öte yandan Apollon kültlerinde yürüyüşün sadece *kithara* eşliğinde gerçekleştiği de olmaktadır. Yürüyüş sonrasında, altara varıldığında, libasyon töreninde ve kurban kesilirken de *aulos* çalınmaktadır. *Aulos*'un kült törenlerinde kullanımı için bk. Haldane 1966. *Lyra* çalınarak yapılan dinsel yürüyüş alayı tasvirli vazo resimleri için bk. Van Straten 1995, 13 v.d., fig. 2-4, 9-10, 14, 19.

2.10.2 Lyra

2003 yılında Apollon Tapınağı'nın hemen doğusunda yuvarlak altarla çağdaş tabakada, sekiz adet kemik çubuk bulunmuştur. Bir *lyra*'nın *kollops*'ları olduğunu düşündüğümüz bu çubuklardan yedi tanesinde (**BL 3-10**) tam orta kısımlarında bir delik bulunmaktadır. Bunlardan **BL 3**, **BL 5** ve **BL 10** ince uzun yapıları ve kazıma olarak yapılmış bezemeleri bakımından birbirlerine benzerlik göstermektedirler. **BL 8** ise bunlara yakın şekilli olmasına rağmen herhangi bir bezemeye sahip değildir. **BL 4**, **BL 7** ve **BL 9** daha kısa ve kalın olarak yapılmışlardır. **BL 9** derin yivlerle süslüdür. Bu çubukların **BL 7** hariç hepsinde ortadaki deliğin etrafında belirgin bir aşınma izi saptanmıştır. **BL 6** da bunlarla aynı yerde bulunmuştur. Ancak diğerlerine göre daha ince olan bu örnekte orta kısımda bir delik bulunmamaktadır. Orta kısmı derin bir yivle belirtilmiş olan bu çubuğun yüzeyi ince yivlerle süslenmiştir. Yuvarlak sunağın dışında sunakla çağdaş tabakada ele geçen benzer şekilli kemik bir çubuk da (**BL 11**) belki bu gruba dahil edilebilir.

2003 yılında *kollops*'larla aynı alanda bir kaplumbağa kabuğuna ait 20 parça (**BL 12**) ele geçmiştir. Bunların beşi üzerinde matkapla açılmış 0.5-0.6 cm. çapında birer delik bulunmaktadır (**BL 12 a-c, e, g**). 2007 yılında da yuvarlak sunağın içinde iki kaplumbağa kabuğu parçası daha (**BL 13-14**) ele geçmiştir. Bunlardan biri üzerinde de (**BL 14**) aynı şekilde bir delik bulunmaktadır. Ancak kaplumbağalar konusunda uzman bir zoolog denetiminde restorasyonu yapılabilecek bu parçaların henüz bütünlenmesi gerçekleştirilememiştir. Ancak üzerlerine açılmış delikler nedeniyle bir ya da daha fazla sayıda *lyra*'nın ses kutusunu oluşturan orta boy (20-30 cm uzunlukta) kaplumbağalara ait olmalıdırlar[1066]. Kaç *lyra*'ya ait oldukları kesin olarak saptanamasa da, üzerlerine düzgün bir şekilde delik açılmış bu kaplumbağa kabuklarının bir *lyra*'nın ses kutusuna (ἠχεῖον-*ekheion*) ait oldukları kesindir. Çünkü bugüne kadar antik Ege dünyasında

[1066] Bu kaplumbağaların cinsi henüz tespit edilmemiştir. Bununla birlikte antik Yunan *lyra*'larının Ege Bölgesi'nde yaygın olarak yaşayan *testudo graeca* (adi tosbağa) cinsi olması mümkün görünmektedir. Bu kaplumbağa çeşidi için bk. Başoğlu ve Baran 1977, 33. *Lyra* yapımında daha büyük boyutlu olan *testudo marginata* ve daha küçük olan t*estudo hermanni* türleri de kullanılmaktadır. *Lyra* yapımında kullanılan kaplumbağa türleri için bk. Roberts 1981, 303-304. Reggio'da ele geçen 19 cm uzunluktaki *testudo hermanni* cinsi kaplumbağadan yapılan *lyra* için bk. Creese 1997, 88.

kabuğunda delikler açılmış bir kaplumbağanın müzik aletinden farklı bir kullanımı ile karşılaşılmamıştır[1067]. Bir kaplumbağa kabuğunun bir *lyra*'ya dönüşmesi Hermes *hymnos*'unda şöyle anlatılmaktadır[1068].

> *Böyle konuştu. Ve ellerinin arasına alıp*
> *taşıyarak yeni oyuncağı döndü eve.*
> *Burada, demirden bir bıçakla parçalara ayırdı organlarını,*
> *sona erdi böylece dağ kaplumbağasının yaşamı.*
> *Hermes'in yüreğinden hızla bir düşünce geçti*
> *Tıpkı tarifsiz sıkıntılar içinde çaresizlikle kıvranan*
> *ya da gözlerinden kıvılcımlar saçan bir adamın yüreğinde hissettikleri gibi.*
> *Hemen o anda, şanlı Hermes bir plan yapıp koyuldu işe.*
> *Keserek kamış dallarını ayarladı perde aralığını*
> *ve yerleştirdi boydan boya kaplumbağa kabuğunun kusursuz oyuğuna, bağladı birbirine.*
> *ve iki boynuz ilave edip üstten bağladı bir köprü ile*
> *Sonra da yedi tel takıp ekledi koyun bağırsağından.*
> *Tamamladıktan sonra işini, taşıdı bu hoş oyuncağı*
> *ve becerisini sınamak için, sıra ile her bir teline vurdu plektron ile: Elinin dokunuşuyla,*
> *o ana kadar duyulamamış hoş bir ses çıkıyordu lyra'dan.*

Hermes'in *lyra*'yı icat edişini ve Apollon'a vermek zorunda kalışını anlatan *hymnos* bu çalgının yapılış tekniği konusunda en ayrıntılı bilgiyi veren antik kaynaktır[1069]. Ele geçen *lyra* örnekleri, hem *hymnos*'ta anlatılan tekniğin gerçeği

---

[1067] Bu konudaki tartışma için bk. Renfrew 1985, 325; Creese 1997, 52-54. Delos'ta ele geçen bir kaplumbağa kabuğu ise sadece bir kenarındaki dört büyük delik nedeniyle mandolin benzeri bir çalgı olarak tanımlanmaktadır; bk. Courbin 1980, 112, fig. 22.

[1068] *Homerik Hymnoi*, Hermes için *hymnos*, IV, 39-54. Çeviri, Sina 2008, 53.

[1069] Hermes *hymnos*'unun çok ayrıntılı bir şekilde analizini yapan Dumoulin, *hymnos*'da neredeyse bütün telli çalgı isimlerinin birbirinin yerine kullanıldığına dikkati çekmektedir (Dumoulin 1992a, 96-97.

yansıttığını göstermekte hem de bu tekniğin *hymnos*'ta yer almayan bazı başka detaylarını ortaya koymaktadır. Örneğin Argos'ta ele geçen kaplumbağa kabuğu, *lyra*'nın boynuzdan ya da ahşaptan yapılan kollarınının (πῆχυς-*pekhys*) kaplumbağa kabuğuna, kabuğun üst noktasında açılan dört delikle bağlandığını göstermektedir[1070]. Kaplumbağanın alt kısmına gerilen deri ise, bazen kabuğu saran iplerle bazen ise kabuğun kenarına açılmış çok sayıdaki delikler yardımı ile sabitlenmektedir[1071]

BL 12 kaplumbağa kabukları ile aynı tabakada ele geçen kemik çubukları da (**BL 3-10**) *lyra* ile ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Bu kemik çubuklarla birlikte aynı tabakada ve birbirleri ile karışık durumda açıkça bir ya da daha çok *lyra*'nın ses kutusuna ait olduğu anlaşılan kaplumbağa kabuğu parçalarının ele geçmesi, bu çubukların işlevi konusunda kuvvetli bir olasılığı gündeme getirmektedir. Bugüne kadar Yunan *lyra*'ları konusunda birçok çalışma yapılmış olmasına karşın ses tellerinin (χορδαί-*khordai*) *lyra*'nın köprü kısmına ("boyunduruk", ζύγον-*zygon*) nasıl bağlandığı ve ses tellerinin nasıl akort edildiği sorununa hala bir açıklık getirilememiştir[1072]. Bunun nedeni Yunan resim sanatında tasvir edilen *lyra*'ların köprü kısımlarının farklı şekillerde[1073] ya da fazla detay verilmeden tasvir edilmiş olmasıdır[1074]. Öte yandan antik kaynaklarda, ses tellerinin köprü üzerine *kollops*

Palatine antolojisindeki şiirlerde de *lyra* için bazen *kithara*, bazen de *phorminks* adı kullanılmaktadır. *Palatine Anthology*, 6. 83 ve 118.

[1070] Courbin 1980, 101-103, fig. 11 ve 12.

[1071] Argos *lyra*'sında kenar delikleri yoktur (bk. Courbin 1980, 98, fig. 6-7). Ancak Calabria'daki Lokroi Epizephyroi *lyra*'sının kenarlarında deriyi bağlamak için açılmış en az 14 delik bulunmaktadır (bk. Phaklaris 1977, 225, fig. 7). Bu konuda hakkında ayrıca bk. Creese 1997, 88.

[1072] Roberts 1981, 307. *Lyra* ve *kithara*'da akord konusunda bk. Landels 1998, 51-53. Akord mandalları olasılıkla ilk defa M.Ö. 5. yy'da kullanılmaya başlanmıştır; bu konuda bk. Bélis 1985, 219.

[1073] Arkaik Dönem'de bir çıkıntı gibi gösterilen *kollops*'lar, Klasik Dönem'de bir çok *lyra*'da atkı üzerine açılmış deliklere sokulan küçük çubuklar şeklinde gösterilmiştir. Roma *lyra*'larında da aynı şekilde atkı üzerine monte edilmiş akord mandalları görülmektedir. Bu konuda Bk. Bélis 1985, 217-219; Creese 1997, 97-98.

[1074] Bu konuda bk. Roberts 1981, 306 v.d. fig. 4-5; Bélis 1985, 216 v.d., fig. 17-19 ve Dumoulin 1992b, 240-243. Kemikten iki *lyra* akord mandalı için bk. *Geschenke der Musen,* 164-165, no. 54-55. Bunlar Lefkada kentinde biri çocuk mezarından diğeri şehir suru içindeki bir çalışmada ele geçmiştir ve ikisi de

(κόλλοψ) adı verilen çubuklar ya da çıkıntılar yardımı ile bağlandığı ve *lyra*'nın akordunun bu *kollops*'larla yapıldığı anlatılmaktadır[1075]. Bugüne kadar herhangi bir arkeolojik buluntu *kollops* olarak tanımlanamamıştır. Gerek Heidelberg'de korunan bronz *lyra*'da[1076] gerekse birçok tasvirde *kollops*'ların köprüye yapışık olarak duran çubuklar şeklinde gösterildiği saptanmıştır. Bu tasvirlerden yola çıkan Hellen Roberts *kollops*'ları ses tellerinin ucuna bağlanan ve telleri atkının üzerine sararak gerginleştirmeye yarayan yaklaşık 8 cm. uzunluktaki çubuklar şeklinde düşünmüş ve bu yöntemle bir *lyra* tasarlamıştır[1077]. Zor bir akort etme yöntemine olanak veren bu sistemin Afrika'da hala kullanılmakta olduğu bilinmektedir[1078]. Biz de Klaros'da ele geçen bu kemik çubukların bir ya da daha fazla *lyra*'ya ait *kollops*'lar olabileceğini düşünmekteyiz (bu *kollops*'ların *lyra*'da kullanımını gösteren bir şekil için bk. **Lev. CLXXI, a**). Ses telleri çubukların ortasındaki deliklerden geçirilerek bu çubuklara bağlanıyor olmalıdır. Belki de deliklerin etrafındaki aşınma bu yüzden oluşmuştur. Bu çubuklar Roberts'in önerdiği şekilde köprünün üzerine eşit aralıklarla sıralanıyor ve teller *kollops*'un bir alt ucuna bir üst ucuna geçirilerek gerginleştiriliyordu[1079]. Bu şekilde telleri geren *kollops*'ların köprü üzerinde birbirine parallel şekilde sıralanması pek mümkün değildir. Ancak, Heidelberg'deki Üniversite Müzesi'nde korunan adak bronz *lyra*'da da *kollops*'lar bu şekildedir[1080]. Çubukların birbirinden farklı şekillere sahip olması bunların tek bir *lyra*'ya ait olmasına engel teşkil etmemektedir. Afrikalı müzisyenlerin çalgılarında aynı işleve sahip parçaların birbirinden farklı şekillerde olduğu ve bunun müzik aletinin akorduna bir etkisi olmadığı gözlemlenmiştir.

M.Ö. geç 6 erken 5. yy'a tarihlenmektedir. Bunlar köprünün üzerindeki deliklere monte edilen, döndürülerek telin akord edildiği daha çok Klasik Dönem'e özgü mandallardır.

[1075] Homeros, *Odysseia* 21. 407-409; Aristoteles, *Mekhanika* 852b 11-21; *Etymologicum Magnum* s.v. "*kollops"*.

[1076] Bélis 1985, fig. 16.

[1077] Roberts 1981, 309, fig. 5; lev. 67 ve 68.

[1078] Roberts 1981, 306.

[1079] Bélis'e göre bu gerginleştirme nedeni ile *kollops* başına 2-3 kg yük binmektedir (Bélis 1985, 219, not. 39). Bu nedenle sert bir ağaçtan, ya da Klaros örnekleri gibi kemikten yapılmış olmaları gerekmektedir.

[1080] Bélis 1985, fig. 16; Dumoulin 1992 b, 256, lev. 10.

D. Dumoulin, ses kutusu kaplumbağa kabuğundan yapılmış olan telli Yunan çalgılarını incelediği çalışmasında *lyra* ve ondan daha uzun kollara sahip bir çalgı olan *barbiton*'u birlikte ele almıştır[1081]. Antik metinlerde hem kaplumbağa için hem de ondan yapılmış çalgılar için kullanılan *khelys* ve *khelone*, *lyra* ve *barbiton*'u tanımlamaktadır. Bu ikisi arasındaki fark kollarının uzunluğundan kaynaklandığı için ele geçen kaplumbağa kabuklarının *lyra*'ya mı yoksa *barbiton*'a mı ait olduğu tartışmalıdır[1082]. Bununla birlikte kaplumbağa kabuğundan yapılmış telli çalgı tanımlaması daha çok *lyra* için kullanıldığından burada da *lyra* bir genel terim olarak kullanılmıştır.

Lyra'nın Yunan müzik dünyasına ne zaman girdiği ve Hermes *hymnos*'undaki gibi yedi telli bir çalgı haline geldiği üzerinde çok tartışma olan bir konudur. E. Akurgal, Lesboslu Terpandros'un *lyra*'dan daha eski bir çalgı olan ve *kithara*'nın atası sayılabilecek 4 telli *phorminks*'i geliştirerek 7 telli *lyra*'yı icat ettiğini belirterek[1083], Melos amphorası, Bayraklı'dan bir dinos[1084] ve Pitane'den ele geçen bir krater[1085] üzerindeki müzik aletlerinin *lyra* olduğunu belirtir. Birçok bilim adamı Akurgal'ın *lyra* olarak kabul ettiği tasvirlerin başka çalgılar olduğunu ileri sürerek bu çalgıların *phorminks*[1086] ve *kithara* olduklarını belirtirler[1087]. Yedi telli *lyra*'dan bahseden Hermes *hymnos*'unun da tarihi tartışmalıdır[1088]. Myken Dönemi'ne ait Hagia Triada lahtinde[1089] yedi telli bir çalgı tasviri yer almaktadır. Ancak bazı bilim adamlarına göre bu bir

[1081] Dumoulin 1992a ve Dumoulin 1992b.

[1082] *Lyra*'nın formu hakkında bir tartışma için bk. Maas 1974.

[1083] Terpandros'un *lyra*'yı icadı için bk. Aristoteles, *Problemata* 19. 32; Strabon, 13. 2. 4; Suidas s.v. "Terpandros" ve Athenaios 645E.

[1084] Akurgal 1993, lev. 108, a.

[1085] Akurgal 1966, 202.

[1086] *Phorminks*'in tipolojisi ve gelişimi için bk. Wegner 1968, 5, fig. 1; 11, fig. 2. ve fig 3, 15 ve Aign 1963.

[1087] Wegner'e göre Melos ve Bayraklı örnekleri *phorminks*'tir. Bk. Wegner 1968. N. Şahin de, Pitane öreneğinin *kithara* olduğunu ileri sürer. Şahin 1999, 202, not. 25.

[1088] Bu tartışma için bk. Dumoulin 1992a, 97-100. Krş. Şahin 1999, 201.

[1089] Kireç taşından yapılmış lahit, Geç Minos IIIA Dönemi'ne (M.Ö. 1420-1300) tarihlenmektedir. Bk. *Geschenke der Musen,* 114, no. 13.

kithara'dır[1090]. Deubner'e göre Geometrik Dönem'in sonuna kadar seramik üzerindeki *lyra*'lar 3 ya da 4 telli olarak tasvir edilmiştir[1091]. Öte yandan vazolar üzerindeki *lyra* tasvirlerinde sanatçıların *lyra*'nın tel sayısına dikkat etmedikleri de ileri sürülmektedir. Nitekim M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren antik kaynaklarda 12 telli *lyra*'lardan (*polykhordia*) bahsedilmesine karşın hiç bir vazo resiminde bu sayıda tele sahip bir *lyra* tasviri görülmemektedir. Gombossi, M.Ö. 7. yy'dan önce *lyra*'nın 3-5 telli, M.Ö. 400 civarından sonra ise 9-12 telli olduğunu kabul etmektedir[1092]. Onun oluşturduğu listedeki 101 tasvir 3-5 tellidir. Attika vazolarından oluşan M.Ö. 6-4. yy'a ait yaklaşık 200 eserde de az sayıda tel gösterilmiştir. Buna göre *lyra*'ları tasvir ederken tel sayısına dikkat edilmediği anlaşılmaktadır. Öte yandan M.Ö. 5 ve 4. yy antik metinlerinde geçen *polykhordia* (çok telli) terimi *lyra* için değil *lyra*'ya akraba (harp gibi) başka bir çalgı için kullanılıyor da olabilir. Arkaik ve Klasik Dönemler'de *lyra* en çok 6 ya da 7 telli olarak tasviri edilmiştir. Dokuz ya da daha fazla telli *lyra* tasvirleri ise ya geç Klasik Güney İtalya eserinlerinde ya da Roma Dönemi duvar resimlerinde görülmektedir. Bu nedenle belki *lyra*'ların ton gelişimi ya da tel sayılarının artışını izlemek için çeşitli eserlerde görülen tasvirleri kullanmak çok güvenilir değildir[1093].

Lyra konusunda yapılan tartışmalarda araştırmacıların, bazı arkeolojik buluntuların yanında Terpandros hakkındaki bilgileri de çok dikkate almadıkları görülmektedir. Onun bir çok antik yazar tarafından anlatılan yedi telli *lyra*'yı icat etmesi M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısında gerçekleşmiş olmalıdır[1094]. Bununla birlikte, kaplumbağa kabuğundan *lyra* yapımı olasılıkla Myken Dönemi kadar eskiye gitmektedir. Nitekim, Melos adasında (Kyklad'lar) 1974-1977 yıllarında yapılan kazılarda, buradaki kutsal alanda doğu ve batı tapınaklarında toplam 41 kaplumbağa kabuğu parçası ve yaklaşık tüm halde iki kaplumbağa ele geçmiştir[1095]. Farklı kontekstlerde ele geçen ve M.Ö. 1300-1100 arasına tarihlenen bu kaplumbağa kabuklarından bütün olanlarda işlenme izi

[1090] D. Paquette'ye göre bu bir *kithara*'dır. Bk. Paquette 1984, 90.

[1091] Deubner 1929, 192.

[1092] Gombossi 1939, 77.

[1093] Bu konuda geniş bir tartışma için bk. Maas 1992, 77-88.

[1094] Bu konudaki bir tartışma için bk. West 1969, 127; Huxley 1970, 196-197. Krş. Şahin 1999, 202 v.d.

[1095] Bu kaplumbağa kabukları hakkında bk. Creese 1997, 49-50.

yoktur ve bu nedenle bir çalgı aleti ile ilişkileri olmadığı kabul edilmektedir. Diğer parçaların birçoğunda da işlenme izi yoktur. Ancak dört parçada 0.1-0.3 cm arasındaki çaplarda açılmış yuvarlak delikler bulunmaktadır. Bu nedenle bu kaplumbağa kabukları Ege dünyasında ele geçen en erken *lyra* parçaları olarak kabul edilmektedir[1096].

Myken sonrası döneme ait en erken *lyra* tasviri ise Analatos Ressamı'nın bir hydriası üzerinde görülmektedir. Yaklaşık M.Ö. 700'e tarihlenen bu hydriada birçok yazarın *phorminks* olarak tanımladığı çalgıdan farklı bir şekilde açıkça kaplumbağa kabuğunu anımsatan bir formda tasvir edilmiş olan ve *lyra* olduğu kabul edilen bir çalgı yer almaktadır. Beş telli olarak gösterilmiş bu çalgı Yunan vazo resminde saptanan en erken *lyra* olarak kabul edilmektedir[1097]. Bununla birlikte M.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğinden önce yedi telli *lyra*'ların varlığı da kanıtlanabilmektedir. Sparta'daki Artemis Orthia kutsal alanında ele geçen kurşundan altı adet minyatür *lyra* bu konuda önemli bir kanıt sunmaktadır. Bunlardan birinde kaplumbağa kabuğu açıkça tasvir edilmiştir ve bu *lyra*'nın yedi telli olduğu da kesindir. Minyatür bir adak da olsa yedi telli *lyra*'yı tasfir eden bu parça M.Ö. 700-635 arasına tarihlenmektedir[1098]. Bu nedenle Klaros'da ele geçen yedi kemik çubuğun **(BL 3-5, 7-10)** M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısına ait yedi telli bir *lyra*'ya ait olması da mümkün görünmektedir.

Akdeniz dünyasında bugüne kadar kaplumbağa kabuğundan yapılmış 11 çalgıya ait parçalar ele geçmiştir. Bunlardan beş tanesi mezarlardan, biri yerleşimden, iki tanesi Apollon kutsal alanlarından, iki tanesi ise hangi tanrıya ait olduğu belirlenemeyen bir kutsal alanın yakınında ele geçmiştir. Mısır'dan gelen kaplumbağa parçalarının ise buluntu yeri saptanamamıştır[1099]. Mezar buluntuları, Atina yakınlarındaki bir mezarda ele geçen bütün haldeki bir *lyra*[1100], İtalya'da Calabria'daki Lokroi Epizephyroi'da

[1096] Renfrew 1985, 325-326, lev. 64 (d).

[1097] Maas ve Synder 1989, 36, 48, fig. 13a, 224, no. 66.

[1098] Dawkins 1929, 251, 258, lev. CLXXX, no. 19; Maas ve Synder 1989, 37, 48, fig. 13b-c; Creese 1997, 57, 58, fig. 16.

[1099] Kaplumbağa kabuğu parçaları ve kapak kısmından oluşan buluntu Yeni Krallık Dönemi'ne tarihlenmektedir; bk. Dumoulin 1992a, 101.

[1100] British Museum'da korunan Elgin *Lyra*'sı. Kaplumbağa kabuğu parçaları, ahşap kollar ve atkı. Kaplumbağa 30 cm uzunluğunda, kollar ise 49, 2 cm uzunluktadır. M.Ö. 4-1. yy arasına tarihlenir; bk. Phaklaris 1977, 233 v.d. ve Dumoulin 1992a, 101. 19. yy'ın başında Atina yakınında bir mezarda iki

mezarlarda ele geçen üç *lyra*[1101] ve Yunanistan'da Kutsomytas nekropolünde ele geçen *lyra*'dır[1102]. Atina ve Lokroi *lyra*'ları mezarlarda *aulos*'larla birlikte ele geçtiği için, bunların müzisyen mezarları olduğu sanılmaktadır. Delos'ta da bir komedya sanatçısının evi olarak bilinen bir yapının güneyinde bütüne yakın bir kaplumbağa kabuğu ele geçmiştir. Courbin, bir kenarında büyük bir delik bulunan bu kaplumbağa kabuğunun *lyra* değil, mandolin benzeri bir çalgıya ait olduğunu kabul etmektedir[1103]. Argos'un güneyinde bir kutsal alanın depozitinde ele geçen ve birlikte bulunan seramik ve figürinlerle geç Arkaik Dönem'e tarihlenen iki kaplumbağa kabuğuna ait parçaların hangi tanrı ile ilişkili olduğu saptanamamıştır[1104]. Hangi tanrıya ait olduğu belli olan bir kutsal alanda ele geçen *lyra*'lar ise Apollon'a ait kutsal alanlarda bulunmuştur. Bunlardan ilki Kerkyra'da Mon Repos kenarındaki Apollon kutsal alanında ele geçen olasılıkla bir *lyra*'ya ait kaplumbağa kabuğu parçalarıdır[1105]. Geç Arkaik - erken Klasik Dönem'e tarihlenen bu *lyra* henüz tam olarak yayınlanmamıştır. Diğeri ise Bassai'da Apollon Epikourios tapınağında ele geçmiştir[1106]. Tapınağın kuzeyinde bir arada bulunan 44 parça kaplumbağa kabuğu restore edildiğinde 15 cm. uzunlukta 12 cm. genişlikte bir ses kutusu ortaya çıkmıştır[1107]. Bu örnek de M.Ö. 5. yy'ın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Konstrüksiyonu tam olarak yapılamasa da şüphesiz, işlenmiş olan Klaros kaplumbağa kabukları da, Apollon'a adanmış bir *lyra*'ya ait olmalıdır. Kemik çubuklar

---

aulos ile birlikte ele geçen bu *lyra*'yı Courbin, kollarının formu nedeniyle M.Ö. 6. yy sonu-5 yy'ın başına tarihlemektedir. Bk. Courbin 1980, 109. Ayrıca bk. Bélis 1985, 201 v.d. Roberts 1981, 303 v.d.

[1101] Phaklaris 1977, 225-226; Roberts 1981, 303; Dumoulin 1992a, 101-102. Bu *lyra* da nekropolisdeki 1050 nolu mezarda bir *aulos* ile birlikte ele geçmiştir. Bazı eksik kısımları bulunan kabuğun üzerinde 24 delik bulunmaktadır. Aynı yerde mezar 1149 ve 996'da da aynı tarihten iki *lyra* parçası daha ele geçmiştir.

[1102] Phaklaris 1977, 223, lev. 79 a,b,d.; Dumoulin 1992a, 103-104, no. h. M. Ö. 5. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen *lyra*'nın yeni bir resmi için bk. *Geschenke der Musen,* 163, no. 53.

[1103] Courbin 1980, 112, fig. 22.

[1104] Courbin 1957, 674-675; Courbin 1980. Phaklaris 1977, 219 ve Dumoulin 1992a, 102-103.

[1105] Kalligas 1968, 309 v.d.; Phaklaris 1977, 223 ve Dumoulin 1992a, 104 no. j.

[1106] Yeni bir resmi için bk. *Geschenke der Musen,* 162, no. 52.

[1107] Phaklaris 1977, 220 v.d., lev. 77 -78; Dumoulin 1992a, 104-105, no. k.

da *lyra*'nın kaç telli olduğu konusuna sağlam kanıtlar sunmasa da, olasılıkla arkeolojik olarak saptanan ilk *kollops* örnekleri olabilir. Bu şekilde, yuvarlak altarla çağdaş karışmamış bir tabakadan ele geçen Klaros buluntuları, bugüne kadar bulunmuş Terpandros'la çağdaş en erken gerçek *lyra* ya da *lyra*'lar olmaktadır.

Lyra'ların adanması Palatine antolojisinde de kaydedilmektedir. Apollon'a adanan *lyra*'ları konu edenen iki şiir bu enstrümanın tanrıya adanma nedenleri konusunda bilgi vermektedir. İlk epigram emeklilikte adanmış bir *lyra*'ya ilişkindir:

> *Eumolpos yaşlı elleriyle hata yapınca, lyra'sını (kithara), Phoibos'a adak olarak üç ayaklı kazanın üzerine bıraktı ve şöyle dedi: "Bir daha asla bir lyra'ya (lyre) dokunmayacağım ve asla eskiden olduğu gibi müzik aleti tutmayacağım. Genç adamlar lyra'nın tellerini sevsinler, fakat ben plektron tutmak yerine titreyen ellerimi bir bastonla destekleyeceğim*"[1108].

İkinci epigram ise mesleğinde başarılı olmak isteyen bir kadın *lyra* çalgıcısından söz etmektedir:

> *"Sosis, Phila ve Polykrates tarafından Phoibos'a adanmış olan lyra (phorminks), ok ve karışmış ağlar. Okçu boynuzdan yapılmış oku, lyra çalgıcısı (kitharodos) kadın (Phila) kaplumbağa kabuğundan lyra'sını (khelys) ve avcı ağlarını adadı. O, okçulukta mükemmel olsun diye, kadın müzisyen lyra çalmada en tepeye çıksın diye diğeri ise avcılıkta birinci olsun diye..*"[1109].

Antolojideki bir başka şiirde ise daha fantastik bir sunu söz konusudur. Bir *lyra* çalgıcısı *lyra*'sının kopan teli yerine kullandığı bir ağustos böceğini tanrıya adamaktadır. Ağustos böceği, kopan telin verdiği notada ses çıkararak onun müziğine devam etmesini sağlamıştır[1110]. Ephesos'da çok telli bir çalgı olan bir *psalterion*, mucidi tarafından yaşlandığında mesleğini yadetmek için adanmıştır[1111].

Lyra'lar gibi *kithara*'ların da adandığına ilişkin veriler bulunmaktadır. Bu çalgılar genellikle ahşaptan yapılmış olduğu için günümüze kalan örnek pek yoktur.

[1108] *Palatine Anthology*, 6. 83.

[1109] *Palatine Anthology*, 6. 118.

[1110] *Palatine Anthology*, 6. 54.

[1111] Athenaios 4. 183c.

Ancak Samos Heraion'unda ele geçen fildişinden diz çökmüş bir erkek figürü bir *kithara*'nın parçası olarak restore edilmiştir[1112]. Bu olasılıkla kişisel bir adak değildir ve belki bayramlarda ve ritüellerde kullanılan kutsal alan ekipmanına ait bir parça olabilir[1113].

Lyra'nın çalınması için kullanılan mızrap yani bir *plektron*'un[1114] da adak olarak verildiği anlaşılmaktadır. Bazı kutsal alanlarda ele geçen bronz ya da kemik parçalar *plektron* olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Lousoi'daki Artemis kutsal alanından gelen bronz bir parça Arkaik bir *plektron* olarak yorumlanmıştır[1115]. Artemis Orthia kutsal alanında ise kemik örnekler ele geçmiştir[1116]. Delphoi'da ve Atina Akropolisi'nde ele geçen envanter kayıtlarında adaklar arasında *plektron*'lar da geçmektedir[1117].

Lyra ve *aulos* dışında birçok kutsal alanda ele geçen buluntular ve Palatine antolojisi, tanrılara zil (*kymbalon*), tef (*tympanon*), çıngırak ve trompet gibi müzik aletleri de adandığını ortaya koymaktadır. Trompet savaşlarla ilgili bir çalgı olduğu için, bunların adanması bir savaşla ilgili olabilir. Diğerleri daha çok Athena ve Artemis'e adanmış kişisel adaklar olarak kabul edilebilirler. Ancak, Asklepios'a *kymbalon* ve belki Zeus'a *tympanon* adanması da söz konusudur. Palatine antolojisi flütlerin yanında Kybele ve Rhea veya Meter'e zillerin de adandığının kaydetmektedir[1118]. Ziller aynı flütler gibi bu tanrıçaların tapımlarında kullanılıyorlardı ve bu nedenle onlar için uygun adaklar olmuşlardır[1119].

[1112] Boardman 1978, no. 54.

[1113] Simon 1986, 305.

[1114] *Plektron*'un Yunan telli çalgılarında kullanımı hakkında bk. Metzler 1971, 147-150.

[1115] Simon 1986, 305.

[1116] Dawkins 1929, 239, lev. 166.5, 167A.

[1117] *IG* II, 1388, satır 80 (Atina); Delphoi'dan altın bir örnek için bk. Plutarkhos, *De Pythiae oraculis* 16.

[1118] *Palatine Anthology*, 6. 51, 94, 220 ve 234.

[1119] Bu tür adaklar için bk. Simon 1986, 305-306. Rouse, bazı *kymbalon*'ların çocuklarla ilgili olarak sunulduklarına inanmaktadır. Bk. Rouse 1902, 250.

2.11 DOKUMA ALETLERİ

2001-2007 yıllarında yürütülen çalışmalarda **y**uvarlak sunağın altından Protogeometrik ve Geometrik Dönemler'e ait iki ağırşak (**BM 1-2**) ve 1992-1993 yıllarındaki çalışmada da bir dikdörtgen tezgah ağırlığı (**BM 3**) ele geçmiştir. 1990-1992 yılları arasında, Apollon Tapınağı'nın doğusundaki alanda yapılan çalışmalarda da üst tabakalarda kürevi şekilli bir ağırşak (**BM 4**) ve çeşitli formlarda disk şekilli pişmiş toprak tezgah ağırlıkları (**BM 5-9**) ele geçmiştir. Bunlardan birinin (**BM 6**) üzerinde yer alan mühür baskısında bir *kithara* tasviri bulunmaktadır. Bu ağırlık Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir. Her ne kadar dokuma bir kadın mesleği ya da meşguliyeti olarak görülse de bu *kithara* tasviri nedeniyle bu ağırlığın tanrı Apollon'a adanmak için özellikle yapıldığı ya da seçildiği ileri sürülebilir. Aynı şekilde Bayraklı'da tanrıça Athena'ya adanmış olan tezgah ağırlıklarının bazılarında tanrıçanın tasvirlerinin baskıları olduğu görülmüştür[1120].

Dokuma ağırlıkları ve ağırşaklar antik dönem kutsal alanlarında yoğun olarak ele geçen buluntulardır. Beklenildiği gibi bu dokuma aletleri Athena, Artemis, Hera ve Demeter gibi büyük tanrıçaların tapınaklarında daha çok ele geçmektedirler[1121]. Ancak, Apollon'a ait kutsal alanlarda da, örneğin Delphoi'da[1122], Sparta'daki Amyklaion ve Messenia'daki Apollon Korynthos tapınaklarında da bulunmuşlardır[1123]. Ch. G. Simon, bir Yunan *temenos*'unda asıl tanrının yanında başka tanrılara da tapınıldığını hatırlatarak erkek tanrıların tapınaklarında bulunan tezgah ağırlıkları ve ağırşakların, kutsal alanı onunla paylaşan bir tanrıçaya da ait olabileceğine dikkat çeker[1124].

Birçok tezgah ağırlığı ve ağırşağın kadınlar tarafından kendi ev işlerini anmak üzere yapılmış kişisel adaklar olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Palatine

---

[1120] Örneğin bk. Akurgal 1993, lev. 122, a-b.

[1121] Ephesos Artemisonu'nda ele geçen bir ağırşak ve bir tezgah ağırlığı için bk. *Efes Artemisonu*, 329-330, no. 278-279.

[1122] *FdD* V.1, 197-198, no. 598-607.

[1123] Simon 1986, 264, no. 17 ve 265, no. 19. Delos'da ağırşak ve ağırlıklar ele geçmiştir; bk. *Delos XVIII*, 267-271.

[1124] Simon 1986, 267. Apollon genellikle kutsal alanlarını kızkardeşi Artemis ile paylaşmaktadır. Klaros'da olduğu gibi Didyma'da ve Khios'daki Phanai'da da bu durum görülmektedir. Phanai hakkında bk. Boardman 1967, 62.

Antolojisindeki birçok epigramda, artık dokuma yapamayacak kadar yaşlı olan kadınların dokumacılığın tanrısı Athena'ya dokuma aletlerini adadıkları geçmektedir[1125]. Bununla birlikte Arkaik Dönem'de birçok farklı tanrıya da tezgah ağırlığı adanmıştır. Bunların, başka farklı nedenlerin yanında bir dokumacı tarafından emekli olurken veya ürünlerinin başarısını garanti etmek için adandığı kabul edilebilir[1126].

Silah ya da başka eşyalarda olduğu gibi, tamamen sunu fonksiyonlu olarak yapılmış bazı minyatür tezgah ağırlıkları da bilinmektedir. Örneğin Pan ve Nymphe'lere adanmış olan Delphoi'daki Korykia mağarasında bu tür minyatür ağırlıklar bulunmuştur[1127]. Kutsal alanlar da az sayıda da olsa yazılı tezgah ağırlıkları da ele geçmiştir. Örneğin Girit'teki Hermes mağarasında üzerinde bir kadın adı yazılı olan bir örnek bulunmuştur[1128].

Kutsal alanlarda ele geçen bazı tezgah ağırlıkları, orada bulunan bütün bir tezgahın parçası da olabilirler. Bu şekilde düşünüldüklerinde ağırşak ve ağırlıklar tapınak ekipmanları olarak kabul edilebilirler. Homeros'dan öğrenildiğine göre tanrılar için özel kumaşlar ve elbiseler dokunması bir gelenekti. O, Athena'nın dizlerine konan özel elbiselerin sarayda dokunarak getirildiğini anlatmaktadır[1129]. Birçok başka kaynak da tanrıçalara elbise sunmanın yaygın bir gelenek olduğunu gösterir. Bu elbiseler bazen kült heykelini giydirmek için de kullanılıyordu[1130]. Örneğin Amyklai da kadınların Apollon için elbise ördükleri bilinmektedir.[1131] Atina Akropolisi'ndeki Athena tapınağında büyük Panathenaia bayramında yeni bir *peplos*'u tanrıçaya giydirilmek üzere törenle getiriliyordu[1132]. Pausanias da Olympia'da Poseidon olarak tapınılan bir heykele yün ve keten elbiseler giydirildiğini anlatmaktadır[1133]. Bu örneklerde görülen

[1125] *Palatine Anthology* 6. 39, 47, 48, 160 ve 247.

[1126] Simon 1986, 267.

[1127] Jacquemin 1984b, 172 no. 20-23.

[1128] Halbherr 1896, 593. Elateia'dan Athena'ya adanmış yazıtlı bir tezgah ağırlığı için bk. Paris 1887, 416.

[1129] Homeros, *İliada* 6. 286-311.

[1130] Üzerine elbise gidirilmiş kült heykelleri konusunda bk. Rouse 1902, 275.

[1131] Pausanias 3. 16. 2.

[1132] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Rouse 1902, 274-277, özellikle 276.

[1133] Pausanias 6. 25. 5.

elbiselerin kimi zaman kutsal alanlarda dokundukları düşünülebilir. Bu durumda, kutsal alanlarda ele geçen bazı dokuma aletlerinin burada bulunan dokuma tezgahlarına ait olduğu kabul edilebilir[1134].

Dokumanın, derin bir dini önemi olduğu da kabul edilebilir. Homeros'dan itibaren yün eğirme kader, Moiralar veya Klothes'le ilişkilidir. Moira'ların kaderi örmesi ve sonunda kaderin kopması/kırılması düşüncesi yani yaşamın ipi fikri, sonradan Hesiodos ve daha geç yazarlarda daha da geliştirilmiştir[1135]. Bu bağlantı, adak olarak sunulmuş dokuma aletlerinin sayısının çok olmasını sağlamış olabilir[1136].

Herodotos, Delos'da bulunan ilginç bir gelenekden bahseder[1137]. Evlenmek üzere olan kızlar saçlarından bir tutam kesip bunu bir kirmana sarmaktadırlar. Sonra bunu Hyperboreia kızlarının mezarının üzerine koymaktadırlar. Hyperboreia kızları, evlilik ve çocuk doğurmakla ilişklidirler. Bu nedenle kirman ve ağırşaklar kadın hayatının bu önemli değişim noktalarıyla ilişkili objeler olabilirler[1138].

Klaros ağırşak ve dokuma tezgahı ağırlıkları da aynı Delphoi, Amyklai ve Messenia örnekleri gibi Apollon'a adanmış adak eşyaları olmalıdır. En geç Geometrik Dönem'e ait olan iki ağırşak (**BM 1-2**) ve tezgah ağırlığı (**BM 3**), birçok adak grubunda görüldüğü gibi tanrının kimliğine bakılmadan en yakın tanrıya başvurma fikriyle Apollon Klarios'a adanmış olabilir. Ancak, bunlar tapınakta yün eğirme ve dokuma yapıldığının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu iki görüş için kanıtlar olmasa da, **BM 6** üzerindeki *kithara* tasvirli mühür baskısı, bu ağırlığın Apollon'la ilişkili olduğunu ve Apollon'a adanan eşyalar arasında dokuma aletlerinin de yer aldığını ortaya koymaktadır.

[1134] Simon 1986, 268.

[1135] Homeros, *Odysseia* 7. 197; Homeros, *İliada* 24. 49; Hesiodos, *Theogonia* 217-222, 901-906.

[1136] Bu konuda bk. Simon 1986, 268.

[1137] Herodotos 4. 34.

[1138] Simon 1986, 269.

2.12 ASTRAGALOS VE ZAR

Önceki yıllarda yapılan kazılarda ele geçmiş olan pişmiş topraktan küçük bir zar (**BN 1**) olasılıkla Apollon'a adanmış bir adak eşyasıdır.

Hellenistik Apollon Tapınağı'nın basamaklarına monte edilmiş olan bronz *astragalos*'lar (**AB 11-12**) mimarinin bir unsuru olmakla birlikte tüm tapınak gibi tanrıya adanmış *anathema*'lardır. Her zaman kehanet ve falla ilişkili oldukları düşünülen *astragalos*'ların kehanet tanrısı Apollon'a adanmaları beklenen bir uygulamadır. 2003 yılında *propylon*'un kuzeydoğusunda ele geçmiş olan üzeri yazılı kemik bir *astragalos'*un eğer kutsal alana gelen ziyaretçilerin ya da görevlilerin vakit geçirmek için kullandıkları bir oyun aracı değilse, altara ya da tapınağa bırakılmadan önce yolda düşürülmüş bir adak eşyası olması da mümkündür[1139]. Yuvarlak altarın içinde Geometrik Dönem adak eşyaları ile birlikte ele geçen çok sayıdaki hayvan kemikleri arasında bir kaç da *astragal* bulunmuştur. Üzerinde işlenme izi olmayan bu aşık kemiklerinin, kurban edilmiş olan küçükbaş hayvanlara ait olduğu anlaşılmaktadır.

Aşık kemiklerinin gerçek ya da kopyaları mezarlarda ve evsel konteksterde olduğu gibi birçok kutsal alanda da ele geçmiştir[1140]. İonia'da Teos'da[1141] bir grup örnek ve Ephesos'daki Artemision'da[1142] çoğu askı delikli bir çok doğal *astragalos* bulunmuştur. Didyma'ya M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısında adak olarak sunulmuş olan büyük boyutlu bir bronz *astragalos*'un Persler tarafından Susa'ya götürüldüğü bilinmektedir[1143]. Olympia'da bir mermer *astragalos* bir heykel kaidesi olarak işlev görmektedir[1144]. Kutsal alanlarda cam ve pişmiş topraktan yapılmış olan gerçek *astragalos*'ların kopyaları da ele geçmiştir. Örneğin Korinthos'daki çömlekçi

---

[1139] Şahin ve diğerleri 2005, 304, resim 7.

[1140] Kutsal alanlarda ele geçen *astragalos*'ların yayılımı konusunda bk. *Kommos* IV, 398-401. Bu konuda ayrıca bk. Simon 1986, 385.

[1141] Bean 1995, 116.

[1142] Hogarth 1908, 190-192, lev. 36.1-29 (kemik ve fildişi), 153, lev. 18. 37 (bronz), 209, lev. 45. 31, 32 (cam). Ayrıca bk. Klebinder-Gauß 2007, 184, no. 938, lev. 93.

[1143] *Astragalos*'un üzerinde bunun Apollon'a bir dekate olarak adandığını gösteren adak yazıtı bulunmaktadır. Olasılıkla aynı şeklide iki *astragalos* adanmıştı. Bk. *Didyma* II, 6, no. 7. Fontenrose 1988, 41, 64.

[1144] *Olympia* III, 212-214. Buradan büyük bir bronz *astragalos* da ele geçmiştir; bk. *Olympia* IV, 191.

mahallesinde çok sayıda pişmiş toprak *astragalos* ele geçmiştir[1145]. Burada normal olarak başka malzemeden yapılmış olan birçok başka adak tipinin de pişmiş topraktan yapılmış örnekleri bulunmuştur. Thebai Kabirion'ununda gerçek ve taklit olarak birçok *astragalos* bulunmuştur[1146]. Nympheler'e adanmış olan Delphoi'un arkasındaki Korykia mağarasında 16000 doğal örnek bulunmuştur. Bunların 2000'den fazlası deliktir. Aynı yerde bronz, taş ve camdan yapılmış aşık kemikleri de bulunmuştur[1147].

Oyuncak ve kehanet için kullanılan zarların da *astragalos*'larla aynı nedenlerle kutsal alanlara adandığı düşünülmektedir[1148]. Korykia mağarasında ele geçen zarlar bu mağaranın bir kehanet fonksiyonuna sahip olduğu şeklindeki görüşleri desteklemektedir[1149]. Perakhora'daki Hera[1150] ve Artemis Orthia[1151] kutsal alanlarında da zarlar bulunmuştur[1152].

Astragalos ve zarların oyun taşı olarak kullanılmaları onların neden kutsal alanlara adandıkları açıklamada yardım edebilir. Bazı durumlarda bu malzemeler çocuk oyuncakları takımının bir parçası olarak da adanmış olabilir. Palatine antolojisinden bir adak epigramı toplar ve çeşitli oyuncaklarla birlikte astragalos'lardan oluşan çocukluk çağı oyuncaklarının Hermes'e adandığını kaydetmektedir[1153]. Adak adayan kişi kendi çocukluk döneminin oyuncaklarını, gençliğinin sona ermesini ve yetişkinliğe ulaştığını vurgulamak için adamıştır. Bunun duygusal bir yansıması da çocuk mezarlarında astragalların bulunmasıdır. Çocuklarla aşık kemiklerinin bağlantısını anlatan iki edebi kaynak daha bilinmektedir: Bir Ephesos hikayesi, Herakleitos'un Artemision'da aşık kemikleriyle oynayan çocukları seyretmesini anlatmaktadır[1154]. Son olarak antolojideki

[1145] *Corinth* XV.2, 232, 237. no. 37, 7-8.

[1146] Bu *astragalos*'larla ilgili geniş bibliyografya için bk. Simon 1986, 381, no. 22.

[1147] Jacquemin 1984b, 170-171, no 16-19; ayrıca bk. Amandry 1984, 347-348 ve Poplin 1984, 381-393.

[1148] Bk. Simon 1986, 387.

[1149] Jacquemin 1984b, 170, no 13 (kemik); 170, no. 14 (taş); 170-171, no 16-19 (pişmiş toprak).

[1150] *Perachora* II, 447, no. A379-A380.

[1151] Dawkins 1929, 201, 237 ve 370, lev. 89b-c, 166.1. Bronz, kemik ve pişmiş toprak zarlar.

[1152] Sparta'daki Menalaion ve Atina'daki Artemis Brauronia kutsal alanlarında ele geçen zarlar için bk. Simon 1986, 384, no. 40-41.

[1153] *Palatine Anthology*, 6. 309.

[1154] Plutarkhos, *Lysandros* 8.

bir epigram bir yazma yarışmasında 80 astragal kazanan bir çocuktan bahsetmektedir[1155]. Bir başka epigramda geçen "*lipastragale*" terimi gençlerin de *astragalos*'larla ilişkisini ortaya koymaktadır. Evlenmek üzere olan bir kadın için kullanılan ve "*astragalos'larını terk eden*" anlamındaki bu sıfat aşık kemiklerinin gençlik dönemiyle yakın ilişkisini vurgulamaktadır[1156]. Bu şekilde aşık kemikleri adak adayan için hayatındaki bir değişikliği işaret etmek üzere verilen adak grubuna dahil olabilirler[1157].

Astragalos ve zarların adanması için başka bir motif de onların kehanette kullanılmasıdır. Epigrafik buluntular aşık kemiklerinin atılmasıyla yapılan kehanetin özellikle Roma Dönemi'nde Batı Anadolu'da yaygın bir gelenek olduğunu göstermektedir[1158]. Öte yandan, Akhaia'daki bir mağarada yer alan bir Herakles kehanet merkezinde de kehanetin zarla yapıldığı bilinmektedir[1159]. Bu nedenle *astragalos*'lar ve zarlar bazı kutsal alanlarda özellikle kehanet merkezlerinde başarılı bir kehanet için tanrının himayesini umarak adanmış olabilirler[1160]. Bununla birlikte, *astragalos* ve zarların ele geçtiği kutsal alanların çoğunda kehanetle ilgili kanıt yoktur. Buralarda ele geçen buluntuları başka şekillerde açıklamak gerekmektedir. Örneğin Arkaik Dönem'e ait çok sayıda değişik malzemelerden yapılmış *astragalos* ele geçen Ephesos'da geç dönemlerde bir kehanet ocağı olabilir. Fakat Arkaik Dönem'de Artemision'da kehanetin varlığı ile ilgili pek veri yoktur. Bir geç sikke tipinde görülen Ephesos Artemis tapınağının ve heykelinin önünde *astragalos*'larla oynayan çocuklar tasviri[1161], bir kehanetin yapılmasını göstermekten çok yukarıda bahsedilen Herakleitos'un hikayesini hatırlatmaktadır[1162].

[1155] *Palatine Anthology*, 6. 308.

[1156] *Palatine Anthology*, 6. 276.

[1157] Bu konuda bk. Simon 1986, 386.

[1158] Nollé 1996/97, 178-179. Kehanetin nasıl yapıldığı ve bu kehanet için kullanılan alfabe kehaneti metinleri hakkında bk. Graf 2005.

[1159] Pausanias 7. 25. 10.

[1160] Parke 1985, 30-32.

[1161] Nollé 1996/97, 174.

[1162] Bu konuda bk. Simon 1986, no. 387.

2.13 *PHALLOS*'LAR

2004 yılında yuvarlak altarın içinde *phallos*'a benzer bir taş (**BO 1**) bulunmuştur. Doğal şekli *phallos*'a benzeyen taş, sonradan yapılmış küçük müdahalelerle bir adak eşyası haline getirilmiştir. 2007 yılında da Hellenistik tabakada camdan küçük *phallos* şeklinde bir amulet (**BO 2**) ele geçmiştir.

Taş *phallos* belki çocukluktan çıkma ve ergenliğe erişme ritüelleriyle ilişkili olarak adanmış olabilir. Çünkü, ityphallik figürinler ergenliğe geçiş törenleri ile ilişkilendirilmektedir. Çıplak ve ityphallik figürlerin adanmasında, gençlerin bakirliklerinin, en heyecanlı anları ile temsil edilmeleri fikri rol oynamış olabilir. Dor şehirlerinde bu tür ritüellerin Apollon ile ilişkili olduğu bilinmektedir[1163]. Öte yandan hayvan sunusu da initiasyon kutlamalarında merkezi bir rol oynamaktadır[1164]. Bu nedenle, yuvarlak sunak içinde yoğun hayvan kemikleri ile birlikte ele geçen *phallos*'u belki bu tür bir ergenliğe geçiş adağı olarak değerlendirmek mümkündür. **BO 2** nolu amulet ise geç tarihli, belki mücevharat olarak adanmış bir nesne olabilir.

2.14 DİĞER ADAKLAR

Apollon Klarios'a adak olarak sunulmuş olan niteleği tam olarak anlaşılamamış ya da herhangi bir adak grubuna dahil edilememiş eserler burada incelenmiştir. Bunlar arasında tapınağın arka *adyton*'unda 1990 yılında yapılan sondajda ele geçen ve M.Ö. 6. yy'ın ilk yarısına tarihlenen bronz parça (**BP 1**) önemlidir. Formu belirlenemeyen parçanın üzerinde kazıma çizgilerle yapılmış olasılıkla bir aslan yelesi tasviri seçilmektedir. 1992 yılında 1M sondajında ele geçen bronzdan minyatür Aolik sütun başlığı (?) (**BP 2**) şeklindeki süsleme elemanının da ne tür bir objeye ait olduğu anlaşılamamıştır. 1D sondajında 1990 yılında ele geçen küçük bir bronz disk (**BP 3**) kalkanların orta noktasına monte edilen *phalara*'lara benzemektedir[1165]. Ancak eser tanımsız olarak yayınlandığı ve resim ve çizimi detaylı bilgi vermediği için gerçekten bir *phalara* mı olduğu saptamamaktadır. Aynı şekilde yuvarlak altarın dolgusu içinde ele geçen bronz parçanın (**BP 5**) minyatür bir araba aksı olması şüphelidir.

[1163] Bk. *Kommos* IV, 170-171.

[1164] Guggisberg 1996, 374.

[1165] *Phalara* olarak tanımlanan buluntularla ilgili tartışma için bk. Simon 1986, 257.

Arkaik dikdörtgen altarla ilişkili tabakada ele geçen bronz rende parçası (**BP 4**) bir aşçının adağı olabileceği gibi, onun kült yemeklerinde kullanıldıktan sonra adak olarak sunulmuş olması da mümkündür[1166]. Bu tür peynir rendeleri geç Protogeometrik Dönem'den itibaren bilinmektedir[1167]. Tüm Yunan dünyasındaki kutsal alanlarda pek çok örnek bulunmuştur: Samos Heraion'unda, Lindos'daki Athena kutsal alanında, Paros'da Delion'da, Aigina'daki Aphaia kutsal alanında, Perakhora'daki Hera Limenia kutsal alanında, Pherai'da Enodia kutsal alanında, Philia'da Athena-İtonia kutsal alanında ve Olympia'da ele geçmişlerdir[1168]. Bunların kutsal alandaki işlevleri tam olarak açıklanamamıştır. Rendeler belki bir aşçının adağı olarak meslek gruplarının adakları arasına dahil edilebilir[1169]. Bunun dışında kült yemeklerinin hazırlanmasında, kült malzemesi olarak kullanılan tapınak ekipmanına dahil bir alet olarak da değerlendirilebilirler[1170].

Ne oldukları ya da adak olup olmadıkları anlaşılamayan buluntular arasında buraya örnek olarak aldığımız bronz bir çivi (**BP 6**), küçük bronz levhacıklar (**BP7** ve **BP 9**), iki kurşun obje (**BP 8** ve **BP 10**) bulunmaktadır. Bunlar kutsal alandaki çeşitli mobilyalara ait parçalar olabilirler.

Kemikten yapılmış olan **BP 11** ve **12**'nin de niteliği anlaşılamamıştır. Aynı şekilde ortalarında delik bulunan küçük kemik çubuklar ve bir halkanın da (**BP 13-16**) işlevi belirlenememiştir. Bu çubuklar *kollops* örneklerine (**BL 3-11**) benziyor gibi görünse de, onlardan farklıdırlar.

Yuvarlak altarın dolgusu içinde ele geçen dikdörtgen prizması şekilli trachit öğütme taşı (**BP 17**) bronz rende gibi kült yemekleriyle ilişkili olabilir. Aynı yerde ele geçen ve ağırlık olarak tanımlanan taş objenin (**BP 18**) ise gerçekten nasıl bir ağırlık olduğunu açıklamak mümkün görünmemektedir[1171].

[1166] Benzerleri için bk Kilian 1975, lev. 94, no. 33 ve Klebinder-Gauß 2007, 186, lev. 93, no. 945-946 (Ephesos).

[1167] *Lefkandi* III, lev. 48, 8; 78, B2; 87, 18.

[1168] Bibliyografya için bk. Klebinder-Gauß 2007, 186-187.

[1169] Aşçıların kullandıkları malzemeleri adamalarına bir örnek için bk. *Palatine Anthology*, 6. 306.

[1170] Klebinder-Gauß 2007, 187.

[1171] Bu buluntudaki üst kısımda yer alan girinti ipin bağlantı yeri olarak değerlendirilebilir. Benzer bir taş obje için bk. *Tarsus III*, 388, fig 180, no. 4 (M.Ö. 850-700).

2.15 DENİZ KABUKLARI

Yuvarlak altarın içinde ve altarın batısındaki en derin tabakalarda, adak malzemeleri ve kemiklerle karışık halde çok sayıda deniz kabuğu parçaları ele geçmiştir (**Lev. CXXXII**)[1172]. Bunların cinsleri ve ne tür hayvanlara ait olduğu henüz bir araştırmanın konusu olmamıştır. Ancak deniz kabukları da kutsal alanlarda çok sayıda ele geçmiş olduğu için bu buluntulardan da burada söz etmek yararlı olacaktır. Hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde, deniz kabukları genellikle deniz kenarındaki kutsal alanlarda bulunmaktadır[1173]. Bazıları özel bir işlem görmüştür. Örneğin, Ephesos Artemision'unda bulunmuş olan parçalara ayrılmış deniz salyangozu kabukları olasılıkla mücevherat olarak kullanılmıştır[1174]. Sparta'da Artemis Orthia tapınağında ele geçen bir deniz kabuğu ise yaldızlanmıştır[1175]. Girit'teki Kommos'da kutsal alanın ocak ve altar depozitlerinde hayvan ve balık kemiklerinin yanında deniz kabukları da bulunmuştur[1176]. Bunların üzerinde yapılan detaylı çalışma bu kabukların bazılarının kumaş boyama işlemi için kullanılmış olabileceğini göstermiştir[1177]. Delphoi'daki Korykia mağarasında yaklaşık 400 tane deniz kabuğu bulunmuştur. Bunların adak olarak sunulmuş olabilecekleri düşünülmektedir[1178]. Örneğin deniz tarağı muhtemelen özel bir anlamı olduğu için adanmış olabilir. Yunanlılar, bu kabuğu için şeklinin bezemesi nedeniyle rahim için de kullanılan "*kteis*" ya da "*ktenion*" kelimesini kullanmaktadırlar. O nedenle bunların adanması verimlilikle ilişkili olabilir[1179]. Öte

---

[1172] Lev. CXXXII, 1: A- 2003 K15A J15C Arkaik sunak ile tapınak arası, deniz kumu altından gelen siyah tabakadan -0.11/-0.37 m. Kasa no 16; Lev. CXXXII, 2: 2003 K15A J15C Arkaik sunağın batısı -0,37/-0.54 m. Kasa no. 17.

[1173] Khios Emporio örnekleri için bk. Boardman 1967, 243, no. 605-608.

[1174] Hogart 1908, 217, fig. 44.

[1175] Dawkins 1929, 384, no. 23.

[1176] Bk. *Kommos* IV, lev. 6. 10-13.

[1177] Bu kabukların ve başka Demir Çağ tapınaklarında ele geçen deniz kabuklarının bu kutsal alanların kumaş boyama endüstrisi ile ilişkili olabileceğini gösterdiği düşünülmektedir. Bu konuda bk. *Kommos* IV, 643-646.

[1178] Amandry 1984, 378-380.

[1179]Bu konuda bak. Cook 1925, 302, not. 2; Stroud 1968, 326-327, not. 37; Simon 1986, 283.

yandan deniz kabukları gibi belki onlardan daha fazla olarak gerçek balıkların da tanrılara adanabildiği konusunda bilgiler vardır[1180].

Bazı tapınaklarda, çeşitli malzemelerden yapılmış deniz kabukları da bulunmuştur. Örneğin, Ephesos'daki Artemision'dan bir pişmiş toprak deniz kabuğu vardır[1181].

Edebi metinlerde, bu tür adaklardan çok bahsedilmemektedir. Palatine antolojisindeki iki epigram, bir deniz kabuğunun Nympheler'e bir ıstakoz kabuğunun ise Priapos'a adandığını kaydetmektedir[1182].

[1180] Simon 1986, 282.

[1181] Dewailly ve Muss 2008, 321, resim 6.

[1182] *Palatine Anthology*, 6. 224 (Nympheler); 6. 89 (Priapos).

BÖLÜM V
APOLLON KLARİOS KÜLTÜ

1. Yunan Dininde Apollon

Apollon modern dünyada genellikle "en çok Yunanlı olan tanrı" olarak tanımlanır[1183]. Apollon kültü ile ilgili veriler, bu tanımlamanın geçerli bir nedene dayandığını göstermektedir. Tüm Arkaik *kouros* heykellerinin Apollon'u temsil ettiği görüşü çok uzun zamandır yanlış kabul edilmekle birlikte, Yunan kültüründe fiziksel gelişmenin yüceltilen tepe noktasının (*akme*) bir ideal olarak heykelleştirilmesi, tüm tanrılardan çok Apollon için geçerlidir[1184]. En azından Dreros'daki Apollon Tapınağı'nda bulunmuş olan bronz heykeller[1185] döneminden itibaren Apollon "ideal genç" olarak tasvir edilmiştir[1186]. Yunan kültürü kendine özgü bir karakter olarak, genç erkek vücudunu (*kouros*) "ideal" haline yükseltmiştir. Saflaştırılmış ve yüceltilmiş olan bu "ideal", tanrılarda kendini ortaya koymaktadır. İşte ideal kavramını yücelten bu kültürün tanrısı Apollon'dur[1187].

Apollon tapımının[1188] tüm Yunan dünyasına yayıldığı ve hem resmi hem de bireysel alanda yaygınlaştığı görülmektedir. Önemli erken tapınakların ve kült heykellerinin Apollon'a adanmış olması dikkat çekicidir. Öte yandan, tanrının isminden gelen Apelles, Apollonios, Apollodoros gibi theophorik isimler de oldukça yaygındır[1189]. Delos ve Delphoi gibi başka yerlere kültü yaymaya çalışan iki bölgesel-

[1183] Nilsson 1955, 529.

[1184] Bu konuda bk. Graf 2008, 141-142.

[1185] Simon 1998a, 113, fig. 119.

[1186] Apollon'un ideal genç erkek vücudunu en iyi temsil eden heykellerin başında şüphesiz Leokhares'in M.Ö. 340 civarında yaptığı bronz heykelin kopyası olan Roma'daki Apollon Belvedere gelmektedir. Bk. Simon 1998a, 109, fig. 113.

[1187] Burkert 1992, 143.

[1188] Apollon kültü konusunda çok fazla çalışma bulunmaktadır. Ancak şu eserler en kapsamlı ya da dikkate değer çalışmalar olarak kabul edilebilir: Wernicke 1896, 1-111; Farnell 2005, 98-355; Nilsson 1955, 529-564; Burkert 1985, 143-149; Simon 1998a, 108-131; Graf 2008.

[1189] Burkert 1975a, 7.

üstü merkeze sahip olması Apollon kültünün bir özgünlüğüdür[1190]. Delos Apollon'u veya Apollon Pythios'a adanmış kutsal alanlar birçok yerde hatta birbirinin hemen yakınındaki noktalarda bile kurulmuştur. Bu yerlerden merkezi kutsal alana (Delos ya da Delphoi'a) bayramlar için düzenli bir şekilde kutsal elçiler gönderilmektedir. Bu, Yunanlılar arasındaki iletişim ve ortak kimlik algısı için çok önemli rol oynamıştır[1191].

Apollon kültünün yayılımı M.Ö. 700 civarında, yazılı kaynakların başladığı dönemde tamamlanmıştır. Epik şiirlerde de Apollon en önemli tanrılardan biridir[1192]. Buna rağmen Apollon'un Yunanlılar için yeni bir tanrı olduğu izlenimi vardır. Onun Yunan pantheonuna sonradan girdiği kabul edilmektedir[1193]. Bunun nedenlerinden biri de, Apollon hakkında Linear-B tabletlerinde açık bir kanıt bulunmamasıdır[1194]. Öte yandan, Apollon'un en önemli kutsal alanlarından biri olan Delos'daki kutsal alanın ilk ve gerçek sahibinin Artemis olduğu kabul edilmektedir. En erken M.Ö. 700'ler civarında inşa edilen tapınak ve ünlü *Boynuz Altar* (*bomos keratinos*) tanrıçaya aittir[1195]. İçinde Apollon'un altınla kaplı büyük heykeli bulunan tapınak da Delos'un merkezinde yer almamaktadır. Delphoi'da ise merkezi *temenos*'un her zaman Apollon'a ait olmasına karşın, ilk kuruluşu M.Ö. 8. yy'a tarihlenmektedir. Tapınağın yakınında yer alan ve hakkında sadece bazı mitolojik bilgilere sahip olduğumuz Gaia kutsal alanı daha

---

[1190] Delphoi ile ilgili genel bilgi için bk. Burkert 1983, 116-130. Delphoi ile ilgili en önemli edebi kaynak, aynı zamanda orada bir rahip de olan Plutarkhos'dur.

[1191] Burkert 1985, 143.

[1192] Homeros'un *İliada*'sında ve Apollon için yazılmış Homerik *hymnos*'da Apollon'un rolü konusunda yeni bir yorum için bk. Graf 2008, 9-27.

[1193] Antik dönemde Apollon'un Hyperborealılar'ın ülkesinden geldiğine inanılmaktadır. Bk. Pausanias 5. 7. 8 ve 10. 5. 7. Bu konuda ayrıca bk. Farnell 2005, 100.

[1194] Graf sadece Knossos'da ele geçen bir tablette tanrının adını anımsatan bir kelime bulunduğunu, ancak bunun da Apollon'la ilişkilendirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Apollon'un adına rastlayabilmek amacıyla Linear B tabletlerinin tümünü incelemiş olan Graf, çabalarının boşa çıktığını söylemektedir. Bu nedenle o da Apollon kültünün Yunan dünyasına Myken dönemi sonrasında girdiğine inanmaktadır. Bk. Graf 2008, 107, 110-111.

[1195] Kallimakhos bu altarın Artemis'in avladığı keçilerin boynuzundan yapıldığını anlatmaktadır. Bk. *Hymnos* II (Apollon), 60 v.d.

erken bir tarihe aittir[1196]. Kıta Yunanistan'da, Apollon onuruna kutlanan Karneia, Hyakinthia ve Daphnephoria bayramlarının bir olasılık olarak Karanlık Çağlar'a kadar geriye gittikleri, ancak eski dönemlerde Apollon onuruna kutlanmadıklarına inanılmaktadır[1197].

Apollon isminin kökeni ve Apollon kültünün kaynak bulduğu Prehistorik kültürün hangi coğrafyaya ait olduğu konusu, çok uzun bir zamandır bilim adamlarının üzerinde tartıştığı bir konudur[1198]. Apollon'un Batı Anadolu'lu[1199] ve daha özel olarak bir Lykia tanrısı olduğu görüşü ilk olarak U. von Wilamowitz-Möllendorf tarafından ortaya atılmıştır[1200]. Çünkü onun en sık rastlanan epitheti *Lykeios*'dur[1201]. *İliada*'da da tanrı Lykia doğumlu (Λυκηγενής=Lykegenes) olarak tanımlanmakta ve Yunanlılar'ın düşmanı olarak gösterilmektedir[1202]. Öte yandan, Wilusalı Alaksandus ile Hitit kralı

[1196] Delphoi'daki kehanet ocağının Gaia'dan Apollon'a geçmesi konusundaki tartışma için bk. aşağıda Bölüm VII.

[1197] Amandry 1950, 209; Burkert 1985, 144. Amyklai'daki tapınak da Myken Dönemi'nde sadece Hyakinthos'a aittir ve buradaki külte Apollon'un katılması Demir Çağı'nın başında olmuştur; bu konuda bk. Nilsson 1932, 76

[1198] Apollon'un kökeni üzerine iki yeni kapsamlı çalışma için bk. Beekes 2003b ve Brown 2004. Aynı konuda Türkçe bir derleme için bk. Kaplan 2008.

[1199] Brown 2004, 243-257.

[1200] von Wilamowitz-Möllendorf 1903, 575-586.

[1201] Apollon'un Lykeios epitheti en çok tartışılan sıfatıdır. Kelime bazı yazarlar tarından Lykialı olarak çevrilse de, Lykeios sıfatı antik yazarlar tarafından "kurt" olarak tanımlanmıştır (örneğin bk. Pausanias 10. 14. 7; *Scholia in Apollonium Rhodium* 2. 124). Λύκειος kelimesi λύκη (ışık) ya da λύκος (kurt) ile ilişkili olmalıdır. Bu konuda bk. Farnell 2005, 113-116. Apollon Lykeios, Argos'ta kurtla ilişkilidir. Tanrı bazen Kurt Apollon olarak tanımlanmıştır, bazen ise *lyko-ktonos* (kurt öldüren) işlevine sahiptir. Bk. Kothe 1970, 205-211; Graf 2008, 98-99.

[1202] von Wilamowitz-Möllendorf, Apollon'un Lykia kökenli olduğunu ileri sürerken, annesi Leto'nun Lykia kökenli olmasını bir delil olarak kullanmaktadır. Lada sözcüğü Lykia dilinde kadın anlamına gelmektedir. Bu sözcükle ilişkili bir isim olan Lato, Prehistorik Dönem'lerden beri Lykia ile ilişkileri bilinen Girit'te Leto için kullanılmaktadır. Öte yandan, *hymnos*'larda Apollon'un Letoides şeklinde metronymik bir sıfatla geçmesi, patronymik isimlerle tanımlanan Olympos tanrıları içinde farklılaşmasına neden olmaktadır. Kişilerin anne isimleri ile tanımlanması von Wilamowitz-Möllendorf'a göre bir Anadolu geleneğidir. Apollon'un Artemis ve Leto gibi Anadolulu iki tanrıçanın ailesine mensup olması, onun Anadolu – Lykia kökenli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda bk. von Wilamowitz-

Muwattalis arasında yapılan bir anlaşmayı kaydeden bir yazıtta adı geçen tanrılar arasında yer alan Appaliunas'ın Apollon'un M.Ö. ikinci bindeki öncüsü olduğu da düşünülmektedir[1203]. Burkert, Apollon isminin Hitit ve Lykia kökenli olduğunu kabul etmez. O, 1975'de Apollon adının kökeni üzerine yazdığı bir makalede, bunun Anadolu isimleriyle var olduğu düşünülen bağlantısını reddetmiş ve Apollon isminin "toplantılar" anlamına gelen *apelles* sözcüğünden türetilmiş Dorca bir isim olduğunu ileri sürmüştür[1204]. 1994'de bu görüşü bir daha tekrarlamıştır[1205]. Burkert'in değerlendirmesi şu şekildedir: "*Apellai muhtemelen ergenliğe ulaşan genç insanların erginlenme törenini de kapsıyordu. Apollon bununla çok ilişkilidir; o 'erginlenme' törenine katılan gençlerin örnek aldığı bir karakterdir*"[1206]. Bununla birlikte Burkert, Asya'nın tüm kıyısı boyunca yayılmış olan Apollon kehanet merkezlerinde tapım gören tanrının dışardan ithal edilmiş olamayacağına da inanmaktadır[1207]. Ona göre "*Hellenizmin uyanışıyla Küçük Asya'daki şehir ve kırsal arazi tanrılarına çoğunlukla Apollon denmiştir. Fakat bir tanrının ismi, kültü ve mysterleriyle ithal edildiğini ispat etmek olanaksızdır*". Burkert'e göre, Apollon tapımının Yunan öncesi döneminde yer alan en azından üç etmen kısmen açık bir şekilde belirlenebilir; **1-**Dor-kuzeybatı

Möllendorf 1903, 585; von Wilamowitz-Möllendorf 1908, 31-32. Nilsson ve Graf da Leto'nun Lykia kökenli olduğuna katılırlar. Bu iki araştırmacı da Leto'nun Yunan dünyasının hiç bir yerinde Lykia kadar önemli olmadığını, başka yerlerde sadece Artemis ve Apollon'un annesi olarak saygı görürken, Lykia'da en önemli tanrıçalar arasında yer aldığını kabul ederler. Bk. Nilsson 1955, 562; Graf 1985, 62. Bununla birlikte Nilsson Apollon'un Lykialı değil, Hitit kökenli olabileceğini belirtir (a.g.e., 562). Graf da tanrının mitolojide Lykialı olarak tanımlandığını, ancak bunun tarihsel bir gerçeğe dayanmadığını ileri sürmektedir. Çünkü Lykia dilinde Apollon'a benzer bir tanrı isminin bulunmadığı, aksine tanrının adının Lykçe şeklinin *Natr-* olduğu anlaşılmaktadır; bk. Graf 2008, 109. Bu konudaki tartışmalar için bk. Beekes 2003b, 14-17; Brown 2004, 244-246.

[1203] Bu konudaki tartışmalar için bk. Kothe 1970, 229; Beekes 2003a; Beekes 2003b, 12-14; Brown 2004, 246- 248. Appaliunas ya da Luviler'in Apaliunas adındaki tanrısı geyik üzerinde ayakta durur şekilde tasvir edilen bir "koruyucu" ve "avcı" tanrıdır. Tanrının bu özelliklerinin Apollon'un okçu özelliği ile karşılaştırılması için bk. Brown 2004, 248-250.

[1204] Burkert 1975a, 1-21.

[1205] Burkert 1994, 49-60.

[1206] Burkert 1975a, 1-21; Burkert 1985, 144.

[1207] Burkert 1985, 144. Apollon'un bu kehanet ocakları için bk. aşağıda Bölüm VII.

Yunanistan etmeni; **2-** Girit-Minos etmeni; **3-** Suriye-Hitit etmeni. Burkert'e göre, ismin Homerik biçimden önceki erken şekli olan Apellon'un, Delphoi ve Lakonia'da kabile veya *phratra* organizasyonlarının yıllık toplantılarını tarif eden *apellai* ismi ve aynı şekilde Dor kentlerinde ve kuzeybatı Yunanistan'da kullanılan bir ay adı olan *Apellaios*'la ilişkilendirmek mümkündür[1208]. Öte yandan en erken Apollon tapınaklarından biri, Aitolialılar'ın yıllık toplantılarını yaptıkları merkez olan Thermos'dadır[1209]. Buradaki en önemli tören, yaşı gelen genç üyelerin topluma kabul edilme ve kayıt törenidir. *Apellai* yani toplantı, bu erginlenme törenlerinin başlangıcı için bir ihtiyaçtır. Törene katılan *ephebos*'lar erkekliğe geçiş aşamasındadırlar; ancak hala erkek çocukların uzun saçlarına sahiplerdir. Bunlara Apollon'un da *İliada*'dan beri epitheti olarak bilinen *akersekomas* (kesilmemiş saçlı) denmektedir[1210]. Bu kişi gençlik çiçeğinin (*telos hebes*) dönüm noktasındadır. *Ephebos* bu aşamaya ulaşmış biridir ve bunu törenle birlikte erkek toplumuna girerek geride bırakmaktadır. Kabile toplantısı ve erkek toplumu, Apollon'un *Lykeios* (kurt benzeri) epitheti ve belki *Phoibos* (tilki benzeri ?)[1211] ve *Delphidios*/*Delphinios* epithetleri ile de bağlantılı olmalıdır[1212].

Apollon'un kült *hymnos*'u olan *paian*'ın da tanrının kökeni konusundaki tartışmalarda kullanıldığı görülmektedir. *İliada*'da *Paieon*, onun gazabını azaltan bir iyileştirme *hymnos*'u olarak kabul edilse *Paian* adıyla anılan tanrı Apollon'dan ayrılmaktadır[1213]. Yunan egemenliğine girmiş olan Knossos'da ise *Paiawon* başka bir tanrıdır. Öte yandan Apollon ile bu *hymnos* arasındaki bağlantının Minos geleneğinden geldiği görülmektedir. Edebi kaynaklar Girit *paian*'ının Sparta'ya iyileştirme *hymnos*'u ve dansı olarak M.Ö. 7. yy'da götürüldüğünü göstermektedir[1214]. *Paian*, özellikle

---

[1208] Burkert 1975a, 1-21; Burkert 1985, 144. Bu konuda ayrıa bk. Farnell 2005, 98 v.d ve Bremmer 1996b, 21.

[1209] Polybios 5. 8. 4; 11. 7. 2; 18. 48. 5.

[1210] Homeros, *İliada* 20. 39.

[1211] Phoibos sözcüğünün tilki ile ilişkili olduğu konusundaki geniş bir tartışma için bk. Burkert 1975a, 14-15, not. 56.

[1212] Graf 1979, 2-22; Burkert 1985, 145; Bremmer 1996b, 21.

[1213] Homeros, *İliada* 5. 401'de *Paian* kendi başına bağımsız bir tanrı olarak görülmektedir. *İliada* 1. 473'de ise *Paieon* Apollon'un kült *hymnos*'u olarak kullanılmıştır.

[1214] Plutarkhos, *De musica* 9, 10 ve 42. Bu konuda ayrıca bk. Burkert 1975a, 20.

Amyklai'daki Hyakinthia bayramı ile bağlantılıdır[1215]. Bu Dor ve Girit gelenekleri, avcıların tanrısı olmadığı halde Apollon'un niye ok ve yayla görüldüğünü açıklayamamaktadır. Aynı şekilde niye bir erkek geyik veya karacayla ilişkilendirildiği[1216] ve hatta yanında bir aslanın niye yer aldığı açıklanamamaktadır[1217]. *İliada*'nın ilk kitabında Apollon'un okları ile salgın ve tehlikeli hastalıkları gönderdiği belirtilmektedir[1218]. İyileştirme tanrısı aynı zamanda vebanın tanrısıdır[1219]. Bu Ugarit ve

---

[1215] Ksenophon *paian*'ın Hyakinthia'nın başlıca kısmını oluşturduğunu belirtmektedir (*Helleni*ka 4. 5. 11). Hyakinthia, Amyklai'da her yıl Amyklailılar ve Spartalılar tarafından kutlanan büyük bir bayramdır. Antik yazarlardan bazıları bu bayramın Amyklai Apollon'u ya da Apollon Karneios adına kutlandığını, bazıları ise Amyklailı kahraman Hyakinthos adına kutlandığını söylerler. Ancak bir çok yazar da bayramın Amyklai Apollon'u ile Hyakinthos'un her ikisinin onuruna birden kutlandığını anlatırlar. Bayramın adı Yunanlılar arasında ölümün sembolü kabul edilen hyakinthos (sümbül) çiçeğinden adını alan genç kahraman Hyakinthos'dan gelmektedir. Apollon onu yanlışlıkla oyun halkası ile öldürmüştür. Bayram, Sparta takviminin Hekatombeus (Attik takvimin Hekatombaion, Hesykhios, s.v. "Ἑκατομβεύς") ayının en uzun gününde başlar. Bu dönem, güneş ışınları altında bu hassas çiçeğin pörsüdüğü ve gevşemiş başlarının aşağıya düştüğü bir zamandır. Üç gün süren Hyakinthia'nın ilk ve son günü ölülere kurban sunuluyor ve Hyakinthos'un ölümü için matem tutuluyordu. Bu iki gün süresince bayrama katılanlar yemeklerde çelenk takmıyor ve ekmek yemiyorlar, sadece kek ve benzeri yiyecekler yiyiyorlardı. Dini yemekler bittiğinde herkes büyük bir sessizlik ve düzen içinde evlerine gidiyordu. Bu ciddi ve melankolik nitelik, Apollon'un diğer tüm bayramlarına yabancı bir özelliktir. Bu bayram hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Smith, *Dictionary,* s.v. "Hyacinthia".

[1216] Didyma'daki Apollon Philesios heykelinde tanrı elinde bir geyik tutmaktadır. Kanakhos adlı sanatçı tarafından yapılan ve yaşlı Plinius (*Naturalis Historia* 34. 75) tarafından da anlatılan bu heykel için bk. Strocka 2002, 89. Apollon geyik birlikteliği konusunda bk. a.g.e. 87-88, not. 41; birçok örnek için bk. *LIMC* II 1 (1984), 223 v.d., no. 324-333. s.v. "Apollon" (E. Simon).

[1217]Delos'da Naksoslular tarafından tapınağa adanmış ve merasim yolu üzerine yerleştirilmiş olan büyük boyutlu mermer aslan heykelleri ele geçmiştir. Anadolu sahilindeki Apollon tapınaklarında az da olsa aslan heykelleri bulunmaktadır. Naukratis'te elinde aslan tutan kireç taşından bir Apollon heykeli ve Delphoi'da aslan ve mızrak tutan fildişinden yapılmış doğu üretimi bir Apollon heykelciği ele geçmiştir (Simon 1998a, 119, fig. 125-126). Simon'a göre doğu kültürlerinde güneş tanrılarının kutsal hayvanı olan aslan, Apollon için de bir atribü olmuştur ve böylece doğunun güneş tanrısı Şamaş ile saf ve kutsal ışığın tanrısı Apollon arasında bir bağ kurulmaktadır. Bu konuda bk. Simon 1998a, 116 v.d.

[1218] Homeros, *İliada* 1. 1-53.

[1219] Harrison 1928, 33-34; Graf 2008, 65-66.

Kıbrıs'da, elinde ok tutan Reşep adlı semitik tanrıyı çağrıştırmaktadır[1220]. Her iki yerde de bu tanrı aslanla birlikte gösterilmekte ve Apollon ile eşleşmektedir. Amyklai'daki Apollon kutsal alanı da olasılıkla Kıbrıs'da tapım gören semitik Reşep / (A)mukal isimli tanrının adını korumaktadır[1221]. Öte yandan, Apollon kültündeki "7" rakamının özel rolü de semitik gelenekten gelmiş olmalıdır[1222]. Yunanistan'a Karanlık Çağ'da girmiş olan bronz heykelcikler sadece Reşep'i değil, erkek geyikle birlikte gösterilen Hitit Koruma Tanrısı'nı da temsil ediyor olmalıdırlar. Hava Tanrısı'nın boğasına zıt olarak geyikli tanrı, Apollon gibi ok ve yayla gösterilmiştir. M.Ö. 1200'den sonra Anadolulu, Semitik ve Yunan faktörlerinin kaynaştığı ve bir ergitme potası halini alan Kıbrıs'da, Apollon Alasiotas kültünde Kıbrıs'ın Tunç Çağ ismi (Alasia) yaşamaktadır[1223]. Bu veriler Apollon inancının, daha çok doğulu mitolojiler etkisinde oluştuğunu göstermektedir[1224]. Ancak Ege dünyasındaki Apollon'un kimliğinde hala kökeni belirlenememiş ya da yoğun tartışmalarla ele alınan bir çok farklı özellikler bulunmaktadır.

Apollon kültünde yıllık toplantılardaki gençlik dolu yenilenme, hastalıkların şarkı ve dansla uzaklaştırılması ile ok taşıyan koruyucu tanrının bir tek kimlik altında toplandığı görülmektedir. Bu özelliklerin tek bir kimlik altında toplanması diğer tanrılardan daha çok Apollon için yazılmış şiir ya da *hymnos*'larda kendini gösterir Aynı zamanda şairler ve ozanlar kendilerini daha çok Apollon'un koruması altına sokarlar. *İliada*'nın ilk kitabında Apollon çift rolle tanıtılmıştır: "*Gece vebayı yollar; oklar omuzlarının üzerinden vızır vızır geçmekte, yayının ipi müthiş bir ses çıkarmakta ve hayvanlar ve insanlar tanrı sakinleşinceye kadar yok olmaya devam etmektedir*". Ancak Olympos Dağı'nda, tanrıların eşliğinde Apollon **"***herşeyiyle güzel phorminks'ini çalarken Mousalar güzel sesleriyle şarkı söylemektedir*"[1225]. Bu çiftli durum Apollon için söylenen Homerik *hymnos*'da da karşımıza çıkar. Apollon korkutucu yayıyla

[1220] Bk. Dietrich 1978b, 2.

[1221] Burkert 1975b, 51-79; Dietrich 1978b, 2-3; Burkert 1985, 145.

[1222] Roscher 1901, 364.

[1223] Dietrich 1978b, 18.;Beekes 2003b, 18-19.

[1224] Burkert 1985, 145.

[1225] Homeros, *İliada* 1. 44-52; 603-4.

Olympos'a girdiğinde tüm tanrılar ayağa fırlarlar; sadece annnesi Leto oturmaya devam eder; Leto yayı ve sadağı oğlundan alır, ona oturması için yer gösterir; böyle dev "ok taşıyıcı" bir erkek çocuğuna hayat verdiği için sevinç içindedir. Daha sonra Apollon, yeryüzüne, Delphoi'a inmiş şekilde gösterilir; o *lyra* çalarken Kharis'ler Artemis ve Aphrodite ile dans etmektedir; gün ışığı ortada dans eden ve *lyra*'sının tellerine vuran Apollon'dan yayılmaktadır[1226].

Veba tanrısı aynı zamanda iyileşme *hymnos*'larının efendisidir; bu özelliği yay ile *lyra*'yı tek bir görüntüde birleştirmektedir[1227]: "*Yay şarkı söylemektedir ve lyra sesleri sağa sola yaymaktadır*". Yay ve *lyra*'nın bütünleşmesi Herakleitos'da[1228] "*palintropos harmonia*" (karşılıklı uyum) olarak adlandırılır ve birbirinden ayrılarak tek parça haline gelme şeklinde tanımlanır. Delos'daki büyük Apollon kült heykelinde, tanrı sağ elinde üç güzel kız kardeşi (Kharites), sol elinde ise yayını tutmaktadır[1229]. Kallimakhos'un yorumuna göre burada tanrının yok edici gücünden çok, sevecen yanı vurgulanmıştır[1230].

Oklar uzak mesafeden vurmayı sağlayan silahlardır; bu da Apollon'un "uzaktan vuran" anlamına gelen *hekatebolos*, *hekebolos* ve *hekatos* epithetlerinin anlam kazanmasını sağlar[1231]. Onun ilk epiphanisi olan doğum mitosu Zeus veya Poseidon'un doğum mitoslarından daha önemli bir şekilde ele alınmıştır. Mitos, küçük Delos adasında kendine bir şans yaratana dek dünya üzerinde dolaşmadık yer bırakmayan, acı çeken bir anneyi tanımlamaktadır. Burada, Leto bir palmiye altında doğum yapar ve tüm Delos hoş kokularla yıkanır, yeryüzü ve hatta denizin derinlikleri çoşar. Bu ilk saatin

[1226] *Homerik Hymnoi* III (Apollon), 2-13; 182-206. Burkert 1985, 146.

[1227] Zaidman ve Pantel 1992, 193-195. Burada Apollon'un iki atribüsünün (*lyra* ve yay) birbiriyle bağlantılarından söz edilmektedir.

[1228] Diels 1906, 69, B. Fr. 51.

[1229] Burkert 1985, 90-91.

[1230] Kallimakhos Fr. 114.

[1231] Bu terimlerin kökeni konusundaki tartışmalar için bk. Brown 2004, 248-249. Bu sözcüklerin tanrıça Hekate'nin ismi ile ilgisi bulunmamaktadır. Bk. Burkert 1985, 406, not. 30.

ışıltısı her zaman Delos'da kalır ve adanın bu değişimi, palmiyeler ve bir gölden oluşan bir güzellik şeklinde yansır[1232].

Apollon her zaman bayramlara ve hatta Delos'a *paian*'lar aracılığıyla çağrılmaktadır. Bu bayrama Apollon'un uzaklardan, Lykia'dan veya Hyperborealılar'ın yaşadığı kuzeydeki büyük dağların bulunduğu topraklardan geldiği söylenmektedir[1233]. Nitekim, Delos'daki Myken mezarları daha önce Delos'a gelen Hyperborea genç kızlarının mezarları olarak tapım görüyordu[1234]. Ayrıca Delphoi'da Apollon'un bayramdaki epiphanisi onun Hyperborea'lılar ülkesinden çıkışını simgelemektedir. Alkaios'un bir hymnos'unda Apollon'un bir kuğu tarafından çekilen arabada nasıl geldiğini, bülbüllerin ve kırlangıçların nasıl şarkılar söylediğini, cırcır böceklerinin nasıl öttüğünü, Kastalia ırmağının nasıl gümüşi renkte aktığını ve Delphoi tripotunun nasıl çınladığını[1235]. M.Ö. 630'a tarihlenen Melos adasında ele geçen bir krater üzerinde ise Apollon'un iki Hyperborea kızı ile birlikte, kanatlı atların çektiği bir arabanın üzerinde Delos'a gelişi tasvir edilmiştir. Apollon olasılıkla Delos hakimi olan Artemis tarafından karşılanmaktadır[1236]. Kültte Apollon'un gelişi Daphnephoria bayramlarında onun kutsal alanına defne dallarının getirilmesiyle de simgelenmektedir[1237].

Apollon yay ve ok tanrısı olarak tanımlandığında tehlikeli bir figür olur[1238]. Nitekim Artemis'in yardımıyla Niobe'nin tüm çocuklarını acımasızca öldürmüştür[1239]. Akhilleus da Apollon'un okuyla ölür. Ancak burada tanrı ile kurbanı biribirine yakın

---

[1232] *Homerik Hymnoi* 3 (Apollon), 25-126; Burkert 1985, 146. Apollon için yazılmış Homerik *hymnos*'un yorumu için bk. Graf 2008, 21-26.

[1233] Bk. Simonides, Fr. 55 a (*PMG* 519) ve Servius, *commentari in Aeneam*, 4. 143. Bir çok araştırmacı Apollon'un köken olarak Hyperborea adı verilen ülkeye ait olduğunu ileri sürmektedir. Bu ülkenin hangi coğrafyada yer aldığı konusu da tartışmalıdır. Bu konudaki tartışmaları bir araya toplayan bir çalışma için bk. Kothe 1970, 205-230. Apollon'un eşekle bağlantısı ve bunun tanrının Hyberboraea kökeni açısından değerlendirilmesi konusunda bir çalışma için bk. Cunha Corrêa 2002.

[1234] Bk. Burkert 1985, 49 ve 146.

[1235] Alkaios'un *hymnos*'u şu eserde alıntılanmıştır: Himerius, *Orationes* 48. 10-11.

[1236] Simon 1998a, 114, fig. 120.

[1237] Burkert 1985, 100 ve 147.

[1238] Zaidman ve Pantel 1992, 194.

[1239] Homeros, *İliada* 24. 602 v.d.

özelliklere sahiplerdir. Akhillesus da Apollon gibi gençtir, saçları kesilmemiştir ve henüz evlenmemiştir[1240]. Akhilleus'un oğlu Neoptolemos ise Delphoi'daki Apollon kutsal alanında korkunç bir sonla karşılaşır ve tüm kurban törenlerinde temsil edilen bir kahraman haline gelir[1241]. Bu özellik gigant Tityos'un Leto'ya tecavüz etmeyi denediği zaman Apollon'un onu cezalandırmasında[1242] veya Delphoi'daki canavarı öldürüşünde daha belirgin bir hal alır[1243]. Apollon kültünde canavarların öldürülmesi değişiklik gösteren bir motiftir. Öldürülen canavar hatta Delphoi'daki yaratığın cinsiyeti çok çeşitli olarak karşımıza çıkmaktadır[1244]. En bilinen versiyonda bir yılan olarak tanımlanan Python, Gaia'nın ve Delphoi efendisinin oğludur ve Apollon'un oklarıyla ölmüştür. Nitekim, Pythia bayramları da Apollon'un bu zaferinin bir kutlaması olarak gerçekleştirilmektedir[1245].

Tüm Apollon bayramlarında Apollon müziği oğlan ve kızlardan oluşan korolarla gerçekleştirilmektedir. Özellikle Pythia bayramı her zaman müzikal bir bayramdır[1246]. Bu bayramlarda *lyra* ile şarkı söyleme, solo *aulos* ve *aulos* ile şarkı söyleme yarışmalarının yanında, popüler spor karşılaşmaları, özellikle de at yarışları yapılmaktadır. Yarışmalarda zafer kazananlar bir defne çelengi ile ödüllendirilmektedir. Bu gelenek *poeta laureatus* (defne çelenkli şair) olarak Rönesans dönemine kadar sürer[1247]. Öte yandan Apollon *Mousagetes*, Zeus ve Mnemosyne'nin kızları olan esin perileri Mousalar'ın da lideri olarak kabul edilmektedir[1248]. Apollon için yazılmış

[1240] Akhilleus'un Apollon tarafından cezalandırılması hakkında bk. Burkert 1975a, 19.

[1241] Neoptolemos'un ölümü hakında bk. Pindaros, *Nemea* 7. 44-47. Ayrıca bk. Burkert 1983, 119-120.

[1242] Tityos Apollon ya da Artemis tarafından öldürülmüştür. Pseudo Apollodoros, gigantın Apollon tarafından cezalandırdığını yazar (*Bibliotheka* 1. 4. 1). Bu konuda bk. Wernicke 1896, sütun 25; Zeitlin 2002, 204

[1243] Bu konuda ayrıntılı tartışma için bk. Zeitlin 2002, 200-204.

[1244] Delphoi'daki canavar erken kaynaklarda dişi bir yaratık olarak tanımlanırken (örneğin Apollon için yazılan *Homerik Hymnos* 3, 300'de *drakaina* olarak olarak tanımlanır ve ismi yoktur), sonraki eserlerde Python isimli erkek bir yılan olarak geçer. Bu konuda bk. Wernicke 1896, sütun 23-24.

[1245] Burkert 1985, 147.

[1246] Bu bayram hakkında bk. Smith, *Dictionary,* s.v. "Pythia".

[1247] Burkert 1985, 147.

[1248] Bk. Graf 2008, 33-34.

Homerik *hymnos*'da da ozan Apollon'a Delos'ta doğumunun hemen ardından kendine bakan tanrıçalara kendi işlevlerini şu sözlerle anlattırır[1249]: *"Benim olsun lyra ve benim olsun kıvrık yay, önceden haber vereceğim Zeus'un niyetlerini insanlara, kesin ve doğru biçimde"*.

Apollon'un iyileştirici bir tanrı olması onun tapımında ana unsurlardan birisidir[1250]. Bunu Didyma'nın kuruluş efsanesinde[1251] Brankhidai sülalesinin atası Brankhos'un vebayı uzaklaştırmasında[1252] ve M.Ö. 430'daki bir veba salgınından sonra Apollon Epikourios'un (Yardımcı) onuruna Arkadia'daki Bassai'da bir tapınak inşa edilmesi hikayesinde görürüz[1253]. Daha sonra iyileştiricilik vasfı Asklepios tarafından üstlenilmiştir. Fakat Asklepios her zaman Apollon'un oğlu olarak gösterilir. Apollon'un kendisi de *İatros* (doktor) epitheti ile tanınmaktadır[1254]. Apollon Nymphe Daphne'ye kendini överken başka özelliklerinin yanında şifa veren özelliğini vurgulamaktadır: *"Gelecek, geçmiş ve şimdi benim sayemde öğreniliyor. Lyra'nın tellerine eşlik eden şarkılar benim sayemde armoni kazanıyor. Okum hedefini şaşırmaz... Şifa sanatı benim buluşumdur. Her yerde "yardım eden" olarak adlandırılırım. Şifalı otların gücü de benim emrim altındadır.*"[1255]

İyileştirici *hymnos*'un tanrısı olmanın yanı sıra Apollon arınmanın ve şifreli kehanetlerin de tanrısıdır. Hastalıklar ve felaketler en geniş anlamıyla *nosos* (bela) olarak yorumlanır. Felaket kişisel bir suçun sonucunda olmasa da, kişiler kirlilikten

---

[1249] *Homerik Hymnoi* 3 (Apollon), 131-132. *Hymnos*'un yazarına göre Apollon'un etki alanları şunlardır: müzik (daha doğrusu enstrümantal müzik, şarkı ve dansın kombinasyonu olan *mousike*), okçuluk ve kehanet. Bu konuda bk. Graf 2008, 28.

[1250] Graf 2008, 65 v.d.

[1251] Fontenrose 1988, 110 v.d.

[1252] Kallimakhos Fr. 194. 28-31.

[1253] Pausanias 8. 41. 7-9.

[1254] Lykophron, *Aleksandra* 1. 207; Aristophanes, *Ornithes* 585. Apollon, İatros ve Oulios epithetleri ile sağlık veren, hastalıkları iyileştirici bir tanrı olarak işlev görmektedir. Bu kültün görüldüğü yerler ve kökeninin İonia olması konusunda bk. Nilsson 1955, 540 ve Ehrhardt 1989, 115-122; Burkert 1994, 49-60. Bu konuda ayrıca bk. Burkert 1985, 147.

[1255] Ovidius, *Metamorphoses* 1. 517-522.

(*miasma*) ve felaketten kurtulmanın yolunu bulmak zorundadırlar[1256]. Bu kurtuluş yolunu bulmak doğal olarak insan üstü bir bilgi ve bu nedenle de bir kehanet tanrısına danışmayı gerektirir. Apollon bu anlamda en çok başvurulan tanrı olmuştur[1257]. Bu nedenle her ne kadar, başka tanrılara ya da ölü kahramanlara ait başka kehanet ocakları olsa da, Arkaik Dönem'lerde kehanet, Apollon kültünün yaygınlaşmasında en önemli etmen olmuştur[1258]. *İliada*'da kahinler daima Apollon'un koruması altındadır. Yukarıda alıntılanan *hymnos*'da da Apollon "*önceden haber vereceğim Zeus'un niyetlerini insanlara kesin ve doğru biçimde*"[1259] sözleriyle kehanet işlevini anlatmaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Apollon'un kehanet özelliği aslında babası Zeus'la bağlantılıdır. Nitekim Zeus'un Loksias adında bir kahini olduğu gibi[1260], Apollon da Loksias (İma Eden) sıfatıyla tanımlanmıştır. Çünkü Apollon'un kehanetleri genellikle yoruma açık ve dolambaçlıdır. Sık sık da tanrının sözleri ancak acı veren bir kaç denemeden sonra anlaşılabilecek niteliktedir[1261].

Apollon'un Hellen moral değerlerinin ve toplumsal kimliğin gelişmesinde de rolü olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Delphoi'dan verilen dini emirler yoluyla evrensel ahlaki bir çerçeve, gelenek haline gelmektedir ve belki ilk defa Yunanlılar arasında toplumsal menfaat kavramı Delphoi'da şekillenmiştir. Delphoi'un gözettiği değerler arasında şu en başta gelmektedir: bir katil tazminat ödemeye mahkum edilmeli ve aynı zamanda işlediği suçun karşılığı olarak verdiği tazminatın belanın savuşturulmasına yeteceğini kanıtlamalıdır[1262]. Mitolojide Apollon'un kendisi de cinayetlerin cezalandırılması yasasıyla karşı karşıya kalmıştır. Kyklopların katledilişinden sonra Olympos'u; Python'un öldürülmesinden sonra ise Delphoi'u terketmesi istenilmiş ve Thessalia'daki Tempe Vadisi'ne giderek arınması istenmiştir[1263]. Aiskhylos'a göre

[1256] Nilsson 1955, 615-625, 632-637.

[1257] Bu konuda bk aşağıda Bölüm VII.

[1258] Burkert 1985, 147.

[1259] *Homerik Hymnoi* 3 (Apollon), 131-132.

[1260] Aiskhylos, *Eumenides* 19.

[1261] Burkert 1985, 148. Apollon'un bu tür kolay anlaşılamayan kehanetlerine örnekler aşağıda Bölüm VII'de verilmiştir.

[1262] Nilsson 1955, 647-652.

[1263] Pausanias 2. 7. 7; 30. 3.

Apollon Delphoi'daki tapınakta da Orestes'in arınmasını kanla gerçekleştirmiştir[1264]. *İliada*'nın son kitabında Akhilleus, Patraklos'un ölümü nedeniyle çok üzüntülü bir haldeyken Hektor'un cesedine işkence eder. Apollon arınmışlığın savunucusu olarak bu duruma katlanamaz ve *"onun kızgınlığı Hektor'u toprağın içine gömmüştür.....Moiralar, bu adama dayanabileceği bir kalp verin"*[1265] ifadesiyle kızgınlığını gösterir[1266].

Apollon'un Delphoi'daki tapınağına M.Ö. 6. yy'da yazılmış özlü sözler sonradan "Yedi Bilgin"e atfedilmiştir[1267]. Bu sözlerden ikisi özellikle Apollon'un doğasını yansıtmaktadır. Birincisi "akıl ve ahlaki değerlerin birarada olması" anlamındaki "*meden agan*"dır. İkinci söz ise "hiçbir şey fazla olmamalı ve kişi kendini bilmeli" anlamındaki "*gnothi sauton"* ifadesidir. Sonuncusundaki ifade psikolojik veya Sokrates'in anlayışıyla "Varoluşçuluk Felsefesi"ne uygun bir anlam taşımamaktadır. Bu söz antropolojik bir anlam taşımaktadır: "senin bir tanrı olmadığını bilmelisin" anlamına gelir ve bu insanlar için bir etik değeri ortaya koymaktadır[1268].

Apollon aynı zamanda Uzağın Tanrısı'dır: İnsanoğlu tanrıdan mesafeli bir konumda olduğunu bilmelidir. Nitekim, *İliada*'da Poseidon ve Apollon'un tanrılar savaşında karşılaşması sırasında Apollon insanlar için savaşa girmeyeceğini açıklamaktadır: "*Ey yeryüzünü sarsan! Eğer ben etrafı yangınlarla dolduran, yeryüzünün meyvelerini tüketen, sonra acımasızca onları harcayan zavallı ölümlüler için seninle savaşa girseydim, aklı başındaymış demezdin bana*"[1269]. Bu tavırla tanrı, insanla insanüstü varlık, yani dindarla dindar olmayan ve temizle temiz olmayan arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Burkert'e göre belki de tanrının insana bu uzaklığı, M.Ö. 5. yy'dan itibaren güneş tanrısı olarak algılanmaya başlamasına yol açmıştır[1270].

[1264] Bk. Aiskhylos, *Eumenides* 280-283. Bu konuda bk. Dyer 1969, 38-56 ve Burkert 1983, 221 v.d.

[1265] Homeros, *İliada* 24. 33-54. Özellikle 49 ve 54. bölüm.

[1266] Bk. Burkert 1985, 148

[1267] Aristophanes Fr. 3.

[1268] Burkert 1985, 148. Delphoi'daki tapınakta yazılı bulunan bu ifadeler için ayrıca bk. aşağıda Bölüm VII.

[1269] Homeros, *İliada* 21. 462-66.

[1270] Burkert 1985, 149. Apollon'un Helios'la bir görülmesi hakkında bk. Farnell 2005, 136-144.

2. Apollon Klarios

2.1 Kült ve Mitos

Kolophon'un efendisi ve koruyucusu olan[1271] Apollon Klarios kültünün ne kadar eskiye gittiği ve kökeni sorunu tartışmalıdır. Apollon'un Klaros'u, yakınlardaki Demirli Mağara bağlamında varlığı kabul edilen bir Ana Tanrıça'dan devraldığı konusundaki tartışmalar 19. yüzyıl'dan beri sürmektedir[1272]. Antik edebi kaynaklarda ve epigrafik buluntularda bu tartışmaya katkı sağlayabilecek delillerin olmaması, bu konunun şimdilik sadece bir olasılık olarak kabul edilmesine neden olmaktadır[1273]. Öte yandan, Pausanias'ın verdiği Kolophonlular'ın Klaros'un Yunanlılar'dan önceye giden bir kutsal alan olduğuna inandıkları bilgisi[1274], kültün Kar kökenli olduğunu gösterebilir[1275]. Bu kültte Kolophon'a göçlerle gelen halkların da katkısı olduğu düşünülmelidir[1276]. Nitekim Şahin, Apollon Klarios'un "*Kar, Girit ve Thebai kökenli halkların oluşturduğu bir kültür mozayiği ve dinsel ortamda ortaya çıkmış*" bir tanrısal kimlik olduğunu ileri sürer[1277]. Picard da, Minos kültünde müzik ve müzik aletlerinin yerinin çok önemli olması nedeniyle Apollon'un *lyra* çalma özelliğinin Girit kökenli olması gerektiğini ve Delphoi ve Delos'un da bu özellik açısından Girit'ten etkilendiğini belirtir[1278]. Ancak Şahin, bunda Klaros yakınlarındaki Kybele'nin varlığı ile ilişkili Phryg ve Lydia müziğinin de aynı oranda etkili olabileceğine dikkat çeker[1279]. Öte yandan, Şahin'e göre Apollon Klarios'un sürüleri yetiştirici ve koruyucu özelliği de bir bakıma Kybele'nin hayvanları koruma özelliğini hatırlatmaktadır[1280]. Şahin, yerel kültlerin Kahin

[1271] **T 100** = Robert ve Robert 1992, 279-280, satır 5.

[1272] Schuchhardt 1886, 431. Picard ve Macridy 1915, 39-41; Şahin 1999, 207.

[1273] Klaros'un kuzeyindeki Demirli Mağara ile ilgili tartışma için bk. yukarıda Bölüm III.1. Mağaranın kehanet ocağının kökeni açısından önemi için bk. aşağıda Bölüm VII.

[1274] **T 44=** Pausanias 7. 3. 1.

[1275] Apollon Klarios'un kökenleri üzerine tartışma için bk. Picard 1922a, 455 v.d.

[1276] Kolophon'a yapılan Yunan göçleri konusundaki tartışma için bk. Bölüm II.

[1277] Şahin 1999, 207. Bu mozayiğe, Pylos, Mykenai ve Thessalia halklarına ait öğeleri (bk. Bölüm II, 1) ve belki Kar kökenli olmayan Anadolu unsurlarını da dahil etmek mümkündür.

[1278] Picard 1922a, 458.

[1279] Şahin 1999, 208.

[1280] Şahin 1999, 209. Apollon'un çoban kimliği aşağıda tartışılacaktır.

Apollon'un kült merkezlerine dönüşmesinde Delphoi'un etkisi olduğunu da düşünmektedir[1281].

Klaros'da saptanan Protogeometrik Dönem malzemesi, Apollon'un Klaros'daki kültünün bugüne kadar Ege dünyasında saptanan en erken kültlerden biri olabileceğini göstermektedir. Apollon kültünün en önemli merkezleri olan Delos ve Delphoi'da bu kültün M.Ö. 8. yüzyıldan öncesine gitmediği düşünülürse[1282], Klaros'daki ilk adakların önemi çok daha iyi anlaşılacaktır. Bu erken tarihin Apollon'un kökeni problemi açısından irdelenmesi de mümkündür. Belki Pausanias'ın dediği gibi, Apollon Klarios'un kutsal alanı Yunan göçlerinden önceye dayanıyordu ve burada Anadolu kökenli bir kutsal alan yer alıyordu. Bu açıdan, Klaros'da bir Prehistorik Dönem tabakası saptanamamış da olsa, buradaki muhtemel bir Bronz Çağ yerleşimi ya da kült alanı Apollon'un kökeni konusunda da bilgi verici olacaktır. Yine de ele geçen M.Ö. 10. yy adakları nedeniyle, eğer kutsal alan sonradan Apollon'a geçmemişse[1283], Klaros'da Yunan dünyasının en erken Apollon kültünden söz etmek olasıdır[1284].

Erken dönemlerdeki Apollon Klarios'un özellikleri konusunda antik kaynaklardan çok fazla bilgi edinmek mümkün olamamaktadır. Tanrı hakkında bilgi veren ilk kaynaklara bakılacak olursa, Apollon Klarios'un popülerliğinin artması ilk defa Homerik *hymnos*'lar döneminde[1285], başka bir ifade ile M.Ö. 7. yy'da olmuştur. Deloslu Apollon için yazılmış olan *hymnos*'da, sadece *ışıltılı/parlak* Klaros'un tanrı için kutsal

[1281] Şahin 1999, 207. Gryneion'un da Delphoi'un etkisi altında olması konusunda bk. Şahin 1999, 207; Picard 1922a, 108 ve 461.

[1282] Burkert 1985, 144 v.d. Delphoi'daki kutsal alanın ilk kuruluş tarihi konusundaki tartışma için bk. Rolley 1983, 109-114; Luce ve diğerleri 1993, 629-631; de La Genière 2003, 198.

[1283] Yunan kutsal alanlarında kültlerin devamlılığı tartışılan bir durumdur. Coldstream'a göre, M.Ö. 8. yüzyıldan sonra kutsal alanların adandıkları tanrılar değişmemiş ve Yunan dünyasının politik coğrafyası artık sabitlenmiştir (bk. Coldstream 1977, 327). Ancak bu dönemden önce kutsal alanların el değiştirdiği görülebilmektedir. Klaros'da da kültün Ana Tanrıça'dan geçtiği tartışılmaktadır. Ancak bu henüz çok kuvvetli delillere dayanmamaktadır (Bu konuda bk. Bölüm III. 2). Bu değişim olmuşsa, bunun Bronz Çağ içinde gerçekleşmiş olduğu varsayılabilir. Öte yandan, M.Ö. 10 ve 8-7. yy adakları arasında belirgin bir farklılaşma görülmemektedir. Bu nedenle, Apollon Klarios kültünün en azından Protogeometrik Dönem'den itibaren kesintisiz olarak devam ettiğini kabul etmek gerekmektedir.

[1284] Bu konudaki tartışma için bk. de La Genière 2003, 198; ayrıca bk. yukarıda Bölüm III. 3.

[1285] Bu konuda F. Chamoux'nun bir açıklaması için bk. de La Genière 1992, 209-210.

bir yer olduğu anlamı çıkmaktadır ve tanrının özelliği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (**T 1**)[1286]. Artemis için yazılmış olan *hymnos*'da ise Apollon Klarios ἀργυρότοξος, argyrotoksos (gümüş yaylı) sıfatı ile tanımlanmaktadır (**T 2**)[1287]. Yukarıda da değinildiği gibi Apollon'un oku, ölüm ve yok etmeyi sembolize etmektedir. Tanrı *İliada*'da sık sık "gümüş yaylı" okçu tanrı olarak karşımıza çıkar[1288]. Apollon Homeros'un eserlerinde, *lyra*'nın tanrısı olmakla birlikte, savaşın ürkütücü silahı olan yayın da tanrısıdır. Apollon ayrıca Olympos'taki tanrılar toplantısında da silahlı olarak karşımıza çıkar. Delos Apollon'u için yazılmış Homerik *hymnos*'un şairi ondan Zeus'un mekanında yürüdüğünde diğer tanrıları titreten "okçu Apollon" olarak bahseder. O yaklaştığında ve ünlü yayını tuttuğunda hepsi oturdukları yerden ayağa kalkarlar[1289]. Tanrıları korkutan Apollon, ölümlüler için de korkutucudur. İnsanlar yok edici veba hastalığının tanrının oklarıyla yaydığı bir ceza olduğunu düşünmektedirler[1290]. Öte yandan, Apollon'un yayı herşeyden öte onu "himaye eden" bir tanrı haline de getirmektedir. Nitekim, *Aleksikakos* veya *Apotropaios* epithetlerinin sahibi olarak Apollon, oklarıyla "kötülükleri uzaklaştıran" olarak kabul edilmektedir[1291]. Klaros'un Roma İmparatorluğu Dönemi'ne tarihlenen bazı kehanetleri, Apollon Klarios'un da "belaları uzaklaştırıcı" kimliği olduğunu ortaya koymaktadır[1292]. Ancak, Artemis için yazılmış Homerik *hymnos*'da geçen "gümüş yaylı" sıfatını, bu kadar erken bir dönemde Apollon Klarios'un "kötülükleri uzaklaştırmak" için kehanet açıkladığını gösteren bir delil olarak kabul etmek henüz zor görünmektedir[1293]. Sıfat, *hymnos*'da belki Apollon'un genel bir özelliği olarak kullanılmıştır. Apollon'un yayı,

---

[1286] *Homerik Hymnoi* 3. 40**.**

[1287] *Homerik Hymnoi* 9. 5.

[1288] Örneğin bk. Homeros, *İliada* 1. 37.

[1289] *Homerik Hymnoi* 3. 1-4.

[1290] Bk. Homeros, *İliada* 1. 1-55. Apollon'un okçu sıfatının yorumu için bk. Zaidman ve Pantel 1992, 195.

[1291] Zaidman ve Pantel 1992, 195.

[1292] Bk**. K 2, 4, 8, 9**. Kallipolis ve Troketta kehanetlerinde, veba ve karşılaşılan belalara karşı okçu Apollon heykelinin dikilmesi öğütlenmektedir. Bu konuda ayrıca bk. Graf 2007, 114.

[1293] Erken dönemde Klaros'un kehanet işlevinin varlığı konusundaki tartışma için bk. Aşağıda Bölüm VII. 3.

aynı *lyra*'sı gibi tanrının "kurucu-lider" (*Arkhegetes*) işlevini de temsil etmektedir[1294]. Ancak, Apollon Klarios'un koloni kuruluşlarına ilişkin bir kehaneti de bilinmemektedir.

Gümüş yaylı sıfatının kullanılması gibi, erken *hymnos*'larda ve bir çok antik kaynakta Klaroslu tanrının Delos, Delphoi ya da başka yerlerdeki Apollon'la birlikte sayılarak, onun Yunan geleneğine bağlı olduğu ve diğerlerinden farklı olmadığı vurgulanmıştır[1295]. Bununla birlikte, antik kaynaklardan öğrenildiğine göre, Klaros'da Apollon için yerel bir mitos da gelişmiştir[1296]. Çeşitli varyasyonlar olsa da Apollon Klarios'un mitosunda, Klaros'un kura sonucu Apollon'a geçtiği ve bu nedenle kutsal alanın bu adı aldığına inanılmaktadır[1297]. Öte yandan, Klaros'a adını veren ve Apollon'un gözdesi olan Klaros adlı bir kahraman da yerel mitolojide yer bulmuştur[1298]. Bu ilişki Didyma'daki Brankhos ve Amyklai'daki Hyakinthos ile Apollon arasındaki bağlantıya benzemektedir[1299].

Apollon Klarios mitosu, tanrıyı bir Delphoi kehaneti ile Klaros'a gönderdiği Manto'nun eşi ve Mopsos'un babası olarak tanımlar[1300]. Mopsos ile Apollon bağlantısı

[1294] Bir armoni enstrümanı olan *lyra*'sı ve kanun koyan akılcı yanını simgeleyen güçlü yayı Apollon'un çok sıkı kaynaşmış iki gücünü temsil ederler. Bu iki güç koloni kuruluşlarında tanrının bir lider olarak kabul edilmesinde en önemli özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda bk. Zaidman ve Pantel 1992, 196.

[1295] Bk. **T 1, 5, 6, 7, 28, 42, 43, 54, 58, 59**. Öte yandan Atina'da ele geçen bir sunak üzerinde de Klarios'un adı, Agyieus, Prostaterios, Patroos, Pythios ve Panionios sıfatları ile birlikte geçmektedir. Altar üzerinde elinde beşik *kithara* tutan çıplak bir Apollon figürü yer almaktadır. bk. *Daremberg-Saglio*, s.v. "Apollo", 320, fig 280; *IG* II² 4995: ἀγαθῆι [τύχηι]./ Ἀπόλλωνος Ἀγυιέως Προστατηρί[ου]/Πατρώου Πυθίου Κλαρίου Πανιωνίου.

[1296] Yerel kültlerde tanrıların yerel mitoslara sahip olması sık rastlanan bir durumdur. Örneğin, Apollon Didymeus'a ilişkin olarak da birçok mitos bilinmektedir; bk. Fontenrose 1988, 106-110.

[1297] Bk. **T 17** (*Scholia in Apollonium Rhodium* 1. 308) ve **T 20**, **21**. Bu hikayenin başka versiyonları için bk. Bölüm II, 2.

[1298] Philostratos, *Epistulae* 5. 8. 51, Ayrıca bk. **T 17** (*Scholia in Apollonium Rhodium* 1. 308).

[1299] Brankhos için bk. Fontenrose 1988, 107-108. Hyakinthos için bk. Roscher, *Lexicon*, s.v. "Hyakinthos"; Farnell 2005, 264-265.

[1300] Bk. **T 23A** =Apollodoros (pseudo), *Epitome* 6. 2-4 ve **T 27 =** Konon 6. Hikayenin farklı versiyonları ve tartışma için bk. yukarıda Bölüm II, 1.

bir Klaros kehanetinde de tekrarlanmıştır. Heraklea için verilen bir kehanette kent vatandaşlarının Apollon'un ve Mopsos'un soyundan geldiği vurgulanmaktadır (**K 4**, **15-17**). Bu mitosların Klaros'u Yunan dünyasının tüm dönemler için en ünlü kehanet merkezi Delphoi'a bağlanmak için sonradan icat edilmiş olduğu konusunda görüşler bulunmaktadır[1301]. Gerçekten de, gerek Apollon Klarios'un ikonografisi gerekse antik kaynaklarda onun için kullanılan ifadeler, Klaros'u Yunan dünyasına, özel olarak da Delphoi'a yaklaştırmaktadır[1302]. Hatta, M.S. 4. yy yazarlarından Lactantius, onun Asya'nın güzelliğinden etkilenerek Delphoi'u terkedip Kolophon'a geldiğini söyler[1303].

Apollon kültünde çok önemli bir yeri olan yedi sayısının Klaros'da da özel bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yedi sayısının özellikle Delphoi'daki kültte çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Delphoi'da yaşam boyu kaydıyla rahiplik yapmış olan Plutarkhos, eserlerinin bir çok yerinde yedi sayısının kutsallığından bahsetmektedir[1304]. Tüm Yunan kentlerinde ayların yedinci günü Apollon'a adak sunmak için ayrılmıştır[1305]. Bu sayı Apollon'un telli çalgısı *lyra* ve *kithara*'da da karşımıza çıkar. Antik dönemde Artemis'in ayın 6. günü, Apollon'un ise 7. günü doğduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle bu iki günün iki kardeşin kültlerinde büyük öneme sahip oldukları görülmektedir[1306]. Delos geleneğine göre Apollon Thargelion ayının, Delphoi geleneğine göre Bysios ayının, Kyrene'de ise Karneios ayının 7. günü doğmuştur ve bu günler tanrı için yapılan bayramlarda en kutsal günü oluşturmaktadır[1307]. Atina'da ise Pyanepsion ayının 7. günü ve Mykonos'da Hekatombaion ayının 7. günü[1308] tanrı adına kurban törenleri düzenlenmektedir[1309].

[1301] Bk. Sakellariou 1958, 165 ve Parke 1985, 115.

[1302] **T 36**, **55**, **58**, **59**, **67**, **79**, **81**, **92**. Apollon Klarios'un ikonografisi aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

[1303] **T 81=** Lactantius, *Divinarum Institutiorum* 1. 7.

[1304] Örneğin Plutarkhos, *De E apud Delphos* 17'de 7. günün özel bir gücü olduğunu söylemektedir.

[1305] Hesiodos, E*rga kai Hemerai* 770-771

[1306] Roscher 1901, 360-361.

[1307] Roscher 1901, 362.

[1308] Bu kurban törenlerinde bir boğa ile on koç kurban ediliyordu. Bk. *SIG*, 373, satır 30.

[1309] Yedi sayısı, Apollon'un kültünde başka şekillerde de kendini gösterir. *Lyra*'nın yedi telli olması, onun ayın yedinci gününde ya da yedinci ayda tanrı için yapılan kutlama şölenlerinde çalınmasıyla ilişkili görülmektedir. Aynı zamanda Apollon'un himayesindeki (Mousagetes) Mousa'ların sayısı da bazı

Apollon Klarios kehanetlerinde de yedi sayısının öneminin vurgulandığı görülmektedir[1310]. Klaros'un Troketta için verdiği kehanette, kenti kasıp kavuran felaketi savuşturmak için önerilenlerden biri "yedi" temiz kaynaktan alınan suyla yapılacak bir arınma ritüelidir (**K 8**). Pergamon için verilen kehanette de felaketten kurtulmak için yapılacak törenleri sayarken Apollon şunları da söylemektedir (**K 2**): "*Bırakın yedi gün boyunca sunaklarda kurbanların butlarını adasınlar"*.

Antik dönemde Apollon onuruna kutlanan bayramlarda da yedi sayısının sık sık kullanıldığına ilişkin örnekler bulunmaktadır. Örneğin tanrı adına *hymnos* okuyan korolar çoğu zaman yedi kişiden oluşmaktadır[1311]. Klaros'a gelenleri kaydeden yazıtlara göre, Klaros'da da zaman zaman bu sayıya dikkat edildiği ve *hymnos* okuyan korolardaki gençlerin sayısının tanrının hoşuna gitmek için özenle belirlendiği anlaşılmaktadır[1312]. Laodikeia delegasyonundaki *hymnos* okuyan genç kızlar ve erkeklerin oluşturduğu iki grup bazen altı bazen yedişer çocuktan oluşmaktadır[1313]. Herakleia Salbake kenti ise Klaros'a *hymnos* okumak üzere her defasında yedi erkek çocuk yollamaktadır[1314].

2.2 Apollon Klarios'un İkonografisi ve Atribüleri

Apollon kült heykelinin Hellenistik Dönem öncesinde nasıl bir ikonografiye sahip olduğu bilinememektedir. M.Ö. 6. yüzyıl sonundan itibaren tanrıya adak olarak sunulan telli çalgı tutan Apollon figürinlerinin[1315], bu döneme ait bir kült heykeliyle bağlantılı olup olmadığı da anlaşılamamıştır. Bununla beraber bu figürinler, Apollon Klarios'un Arkaik Dönem'deki ikonografisi için önemli bilgiler sunmaktadırlar. Şahin

---

yazarlara göre önceden yediydi. Ünlü bir kahin olan Teiresias'ın hayat hikayesinde de yedi sayısının önemi büyüktür. Örneğin yedi insan hayatı yaşamıştır; kadın olduğunda yedi yıl boyunca Apollon'un eşi olmuştur. Bu konuda bk. Roscher 1901, 364.

[1310]Buresch 1973, 25 ve Roscher 1901, 365.

[1311] Örneğin bk. Pausanias 2. 7. 7 v.d. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Roscher 1901, 365-366.

[1312] Bu konuda bk. Busine 2005, 73; Robert ve Robert 1954, 215; Lane Fox 1986, 189.

[1313] Altılı grup için bk. Macridy 1905, 164, no. II 1; 167, no. III 2; 168-170, no. IV 3; *SEG* 37 (1987), no. 961, 966, 968; yedili grup için bk. Macridy 1905, 165, no. II 3; 167, no. III 1; *SEG* 37 (1987), no. 962.

[1314] Robert ve Robert 1954, 205-207, no. 135-138; 209-210, no. 143-146; 381-382, no. 194-196; *SEG* 37 (1987), no. 967.

[1315] Bu figürinler için bk. Bölüm IV, 2.1.3, c.

bu tipi şöyle tanımlamaktadır: *Khiton* üzerine *himation* giymiş erkek figürü; *himation* sol omuzdan sağ koltuk altına doğru diagonal olarak inmekte ve etek uçları kıvrımlarla son bulmaktadır. Sol elde ses kutusu kaplumbağa kabuğundan yapılmış *lyra* tutar, sağ el vücuda yapışık olarak durur ve elde bir *plektron* vardır[1316]. Bunun dışında, elinde *barbiton*[1317] ya da *kithara*[1318] tutan figürinler olduğu gibi, bazı figürinlerde, diğerlerinden farklı olarak başta bir *polos* da bulunmaktadır[1319]. Burada temsil edilen Apollon'un müzikle ilişkili kimliği olan Mousagetes olmalıdır[1320]. Ancak Şahin, *lyra* ile konser *kithara*'sının köken ve teknik açıdan farklılıklarını temek alarak, Apollon'un *lyra*'lı ve *kithara*'lı figürinlerinin farklı ikonografileri simgelediklerini tartışmaktadır[1321].

Kolophon sikkelerinde başlangıçtan itibaren ana figür olarak kullanılan Apollon tasvirlerinin de erken döneme ait bir kült heykelinin yansıması olup olmadığı bilinememektedir[1322]. Bazı Arkaik Kolophon sikkelerinde görülen, defne çelengi taşıyan Apollon başları[1323] Apollon Klarios olarak tanımlansa da, bunun doğruluğu tartışmalıdır. Klasik dönem Kolophon sikkelerinde de, ön yüzde genç, kimi zaman arkada toplanmış uzun saçlı, kimi zaman da kısa saçlı bir Apollon başı tasviri yer almaktadır. Örneğin M.Ö. 490-480 yıllarına tarihlenen gümüş *drakhme*'lerde Arkaik

---

[1316] Şahin 1999, 199. Bu tipteki figürinler için bk. Katalog **BA 93**, **101**-**102**, **104**, **108**.

[1317] En erken tiplerden biri M.Ö. 6. yy sonuna tarihlenen elinde *barbiton* tutan Apollon figürinleridir; bk. Dewailly 2000, 343, fig. 239.

[1318] Bk. **BA 103** (= Dewailly 2001, 373, fig. 7, KL 91.08). Bu tipte muhtemelen ayakta bot benzeri bir ayakkabı da bulunmaktadır. Ayaklarında bot bulunan bir figürin parçası için bk. **BA 99**. Öte yandan son yıllarda Klaros'da tam anlamıyla Apollon Kitharodos tipini yansıtan figürinler de ele geçmeye başlamıştır. Bu tipteki iki figürin için bk. Şahin ve diğerleri 2007, 608, res. 14; bk. Şahin ve diğerleri 2008, 445, res. 9.

[1319] Bk. **BA 110** (= Dewailly 2001, 373, fig. 7, KL 92.36). Bu tipte elinde *lyra* tutan bir figürin için bk. Şahin ve diğerleri 2007, 607, res. 13.

[1320] Étienne ve Prost 2005.

[1321] Şahin 1999, 206. Şahin bu *lyra*'lı Apollon Klarios tipinin, tanrının çoban (*nomios*) kimliğini temsil ettiğini ileri sürmektedir. Tanrının bu kimliği aşağıda tartışılacaktır.

[1322] Bu sikkelerde Apollon daima Yunan tipinde tasvir edilmiştir; bk. Milne 1941, 16.

[1323] Milne 1941, 31-35. lev. I, period I (M.Ö. 525-490). En erken Kolophon sikke tipi için bk. *SNG Kayhan*, 342; *SNG von Aulock*, 1808; *SNG Tübingen*, 2745.

stilde bir baş yer almaktadır[1324]. Ancak daha sonraki sikkelerde, klasik bir baş kullanılmıştır[1325]. Kolophon'un Hellenistik dönem sikkelerinde de sağa doğru, ayakta Apollon Kitharodos tasviri yer almaktadır. M.Ö. 190-185'e tarihlenen bir gümüş *tetradrakhmon*'da ön yüzde genç uzun saçlı Apollon başı, arka yüzde ise sağa doğru ayakta Apollon Kitharodos figürü bulunmaktadır[1326]. Uzun *khiton* ve *himation* giymiş tanrının solunda yerde büyük bir konser *kithara*sı, sağ elinde defne dalı vardır. Bu tipin benzerleri M.Ö. 300 sonrası bronz sikkelerde de karşımıza çıkmaktadır[1327]. Gümüş *tetradrakhmon*'un arka yüzündeki uzun giysili Apollon Kitharodos'un, bir kült heykelinin kopyası mı olduğunu anlamak mümkün olamamaktadır. M. Flashar, bu tip Apollon figürlerinin M.Ö. 188 yılındaki Apameia Barışı sonrasında Batı Anadolu kentleri tarafından basılan gümüş *tetradrakhmon*'larda sık sık görüldüğünü ve bunun M.Ö. 4. yy'dan itibaren yaygınlaşan bir tip olarak sikkelerde tercih edildiğini ileri sürmektedir[1328]. Öte yandan, Kolophon'un kolonisi olan Apamea-Myrlea'nın Roma İmparatorluk Dönemi şehir sikkelerinde arka yüzde Apollon Klarios çıplak ve ayakta durur pozisyonda tasvir edilmiştir[1329]. Bu nedenle belki de Apamea'daki Apollon Klarios tipine de öncülük etmiş olan ve Kolophon'un Hellenistik sikkelerindekine benzeyen, Apollon'u ayakta tasvir eden bir erken Apollon Klarios kült heykelinin var olabileceği düşünülebilir.

[1324] *BMC Ionia*, 36, no. 1; lev. VIII, 1; Milne 1941, 16; Franke 1964, no. 180 üst sağ. Bu konuda ayrıca bk. Farnell 2005, 340; Taşlıklıoğlu 1963, 21-22. Dewailly, Klasik Dönem Kolophon sikkelerinde görülen Apollon başlarını, Apollon Klarios olarak tanımlamaktadır. Arka yüzlerinde *kithara* bulunan bu sikkelerde, üç ayak tasviri ilk defa M.Ö. 394-300 arasına tarihlenen ve yönetici Moiras adını taşıyan bir sikkede *kithara*'nın yanında bir yan motif olarak kullanılmıştır. Bu konuda bk. Dewailly 2001, 368-369, fig. 3.

[1325] Milne 1941, 16 ve lev. I, 14a-23a, lev. II, 24c-28 A.b

[1326] Milne 1941, 76, no. 164, lev. IX, 164a; Franke 1964, no. 181 alt sol; *LIMC* s.v. "Apollon", no. 299.

[1327] Bir tipte arka yüzde yer alan Apollon Kitharodos, önünde duran üç ayak üzerine elindeki phiale ile libasyon yapmaktadır (*BMC Ionia*, 40, no. 38, lev. VIII, 8). Bir başka tipte ise Apollon Kitharodos arka yüzde yer almaktadır (*BMC Ionia*, 41, no. 42, lev. VIII, 10). Milne bu tipleri M.Ö. 190 sonrasına koymaktadır. Bk. Milne 1941, 77 v.d., no. 169, 172, 177-179, lev. IX-X.

[1328] Flashar 1998/99, 234.

[1329] Babelon ve diğerleri 1908, 252, no. 40, lev. 38,9 (Claudius dönemi); 254, no. 52, lev. 38, 20 (Marcus Aurelius dönemi).

Hellenistik dönemde kutsal alanın yeniden yapılanması ve tapınağın inşası ile birlikte yeni kült heykeli de yapılmıştır. M.Ö. 2. yy'da olasılıkla yüzyılın ilk yarısında yapılmış[1330] olan bu kült heykelinin daha eski kült heykeliyle bağlantısı olup olmadığı bilinememektedir. Yüksekliği yaklaşık 7.5 metre olan kült heykelinde, Apollon annesi Leto ve kardeşi Artemis arasında *khiton* ve *himation* giymiş bir şekilde oturur durumda tasvir edilmiştir ve olasılıkla sol tarafındaki *kithara*'ya dayanmaktadır (**AB 2**)[1331]. Tapınağın üzerinde ele geçen Apollon heykeli çok eksik durumdadır. Bacaklarına ve sağ eline ait parçalar ele geçmiştir, ancak atribüleri korunmamıştır. Bununla birlikte "Klaros üçlüsü" olarak adlandırılan kült heykeli grubunun en önemli figürü olan Apollon heykelinin orijinalinde nasıl olduğu konusunda Kolophon'un Roma Dönemi sikkeleri bilgi vermektedir (**Lev. XXIX, 1-6**)[1332]. Sikkelerdeki tasvirlere göre tanrı sol elini *kithara*'ya dayamıştır ve sağ elinde bir defne dalı tutmaktadır. Caracalla döneminde basılan bir sikkede ise, Apollon elini yukarı kaldırmıştır ve bir defne dalı tutmaktan çok, elinde *kithara*'yı çalmak üzere bir *plektron* var gibi görünmektedir[1333]. Ancak sonraki başka sikkelerde defne dalı daima görülmektedir[1334]. Bu sikkelerde Klaros üçlüsü şu şekilde tasvir edilmiştir: Apollon ortada, vücudunun üst kısmı çıplak olarak sola doğru oturur. Sağ bacağı ileri doğru uzanmışken, sol bacağı dizden kırılarak altına doğru çekilmiştir. Sol kolunu *kithara*'ya dayamıştır; dizine doğru uzattığı sağ elinde ise bir defne dalı tutar. Solda Artemis, sağda ise Leto yer almaktadır[1335]. Bir Valerianus sikkesinde ise Apollon Klarios kült heykeli *tetrastylos* bir tapınak içinde

[1330] Flashar 1998/99, 227-239. Flashar 1999b, 53-94.

[1331] Klaros kült heykeli için bk. Flashar 1992, 147-157, fig. 121-124; Marcadé 1994, 447-463; Bourbon ve Marcadé 1995, 519-524; Flashar 1998/99, 227-239; Flashar 1999b, 53-94; Marcadé 1998, 299-323. Apollon, Artemis ve Leto üçlüsü tasvirleri için genel olarak bk. *LIMC*, s.v. "Apollon", no. 630-666.

[1332] Domitia adına basılan bir tip dışında (Milne 1941, 83, no. 182, lev. XI, 182a) Roma İmparatorluk Devri Kolophon sikkelerinde Apollon daima oturur durumda tasvir edilmiştir. Bk. Milne 1941, 82, no. 180 (Augustus); 83, no. 181 (Domitianus); 83, no.183 (Traianus); 86, no. 190 (Antoninus Pius); 86, no.193-194 (Commodus); 87-88, no. 197-201 (Caracalla); 90, no. 212 (Severus Aleksander); 90, no. 214 (Maksiminus); 92, no. 219-222 (Gordianus III) v.b.

[1333] Milne 1941, 87, no. 198. Bu konuda bk. Étienne ve Prost 2005.

[1334] Örneğin bk. Milne 93, no. 226, lev. XV, 226a (Philippus I).

[1335] Milne 1941, 87, no. 197, lev. XII, 197 a; Krş. *BMC Ionia*, 43, no. 47, lev. VIII, 11.

oturur durumdadır . Tapınağın önünde sağda üzerinde ateş yanan bir sunak, önünde bir boğa, çevrede on üç İon kentini temsil eden, sağ elleri havada selamlama pozunda insan figürleri yer almaktadır[1336]. Aynı tasvir Trebonianus Gallus sikkelerinde de görülür (**Lev. XXIX, 6**). Klaros'da kült heykelinin ele geçmesinden sonra, Roma İmparatorluk Dönemi Kolophon sikkelerinin arka yüzünde kullanılan bu tipin gerçekten de kült heykelini tasvir ettiği anlaşılmıştır[1337].

Apollon Klarios, Almanya'daki bir özel kolleksiyonda korunan koyu kırmızı renkli bir gemme üzerinde de tasvir edilmiştir (**Lev. XXIX, 7**). Bu gemmede yine sola doğru oturan Apollon'un, üst kısmı çıplaktır ve bacakları *himation*'la örtülmüştür. Tanrı, sol kolunu beşik *kithara*'ya dayamış, sağ elinde tuttuğu defne dalını önündeki bir thymiateriona doğru uzatmaktadır. Solda da bir üç ayaklı kazan yer almaktadır. Gemme üzerinde tanrının epitheti "Klarios" olarak yazılmıştır[1338].

Klaros'daki Apollon kült heykelinin bir kopyası da Sagalassos'da ele geçmiştir. Üç metre yüksekliğindeki Sagalassos Apollon Kitharodos heykeli, Nymphaion'da ele geçmiştir. Sagalassos'daki Apollon Klarios tapınağında[1339] duran kült heykelinin bir kopyası olan bu heykelde Apollon, bir tahtta oturmaktadır; başında defne çelengi vardır. Omuzlarının üzerinden göğsüne uzanan ve orada yuvarlak bir fibula ile iki ucu tutturulmuş *himation*, tanrının sırtını ve belinden aşağısını tamamen örtmektedir. Göğsü ve karın kısmı çıplak olan Apollon sol elinde bir *kithara* tutmaktadır. Nymphaion'da durduğu anlaşılan heykel, bu yapının tarihi nedeniyle Hadrianus dönemine, M.S. 128/129 yılına verilmektedir[1340].

Üstü çıplak oturan Apollon Kitharodos figürleri M.Ö. 6. yy'a kadar erkene gitmektedir. Flashar, Apollon Klarios'un bu tipte büyük heykel olarak yapılmış ilk eser olduğunu ileri sürmektedir[1341].

[1336] *BMC Ionia*, 45, no. 60, lev. VIII, 16, Milne 1941, 102, no. 263, lev. XIX.

[1337] Flashar 1992, 147-157, fig. 121-124. Flashar bu heykelin bu tipteki en erken kült heykeli olduğunu söylemektedir (bk. *a.g.e.*, 147).

[1338] Flashar 1998/99, 236, not. 57, lev. 12, 4.

[1339] Bu tapınak için bk. Waelkens 1993, 45-46.

[1340] Mägele 2005.

[1341] Flashar 1992, 147; Flashar 1999b, 81-83.

Apollon Klarios'un elindeki defne dalı Apollon'un kehanet gücünü ve Delphoi'la ilişkisini sembolize ederken, *kithara* onun Musalar'a liderlik etmesini yani onun Musagetes fonksiyonunu temsil eder[1342]. Musagetes tasviri, sanat eserlerinde Apollon'un en baskın tipi olarak karşımıza çıkmaktadır[1343]. "Klaros üçlüsü"nde Artemis ve Leto'nun temsil edilmesi de, tanrının doğum mitolojisini işaret etmektedir[1344]. Klaros üçlüsü Apollon dünyasının toplam bir resmini sunmaktadır. Kült heykelindeki Apollon'un Arkaik ve Klasik Dönem pişmiş toprak figürinleri ve sikkelerindeki figürlerle ortak noktası telli müzik aletidir ve tanrıyı yine Musagetes olarak göstermektedir[1345].

Delphoi'daki Apollon tapınağının M.Ö.340-320'ye tarihlenen doğu alınlığında Apollon, olasılıkla Apollon tasvirleri tarihinde ilk defa kardeşi, annesi ve Mousalar'la birlikte tasvir edilmiştir[1346]. Burada Apollon bir üç ayağa oturmakta ve sol elinde *kithara*, sağ elinde ise defne dalı tutmaktadır. Bu tasvir Apollon Klarios'la üç noktada benzeşmektedir. *Kithara*, defne ve Artemis ile Leto. Klaros'da kazanın yerini taht almıştır. Delphoi alınlığında defne ve kazan tamamen kehanet objeleri gibi görünmektedir[1347]. Parke, Delphoi Klaros bağlantısının sonradan kurgulandığını söyler[1348]. Étienne ve Prost da kült heykeli ile Delphoi alınlığı arasındaki benzeşmenin de aynı Manto'nun Delphoi'dan gönderilmiş olduğu şeklindeki hikaye gibi bunu gösterdiğini kabul etmektedirler[1349]. Onlara göre Delphoi, Klaros'daki kutsal alanın ve mitolojinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu antik kaynakların aktardığı Klaros mitolojisi için doğru olabilir; ancak Apollon Klarios kültünde, özellikle tanrının kehanet işlevinde görülen özellikler[1350] ve Klaros'un Delphoi'dan eskiye giden

[1342] *LIMC,* s.v. "Apollon", 200-201 (O. Palagia); Flashar 1992; Étienne ve Prost 2005.

[1343] *LIMC,* s.v. "Apollon", no. 82-239.

[1344] Apollon'un doğumu Deloslu Apollon için yazılmış olan *hymnos*'un ana konusunu oluşturmaktadır; bk. *Homerik Hymnoi* III, 51-126. Bu mitos hakkında yeni bir yorum için bk. Graf 2008, 22-24.

[1345] Étienne ve Prost 2005.

[1346] Croissant 2003. Bu tapınaktan Pausanias da bahsetmektedir, bk. Pausanias 10. 19. 4.

[1347] Étienne ve Prost 2005.

[1348] Parke 1985, 114-117.

[1349] Étienne ve Prost 2005.

[1350] Bu konudaki tartışma için bk. Aşağıda bölüm VII, 3 ve 5, 1-2.

tabakalara sahip olması[1351], kutsal alanın kurulmasında Delphoi'un etkisinin varlığını ihtimal dışında bırakabilir. Bununla birlikte, Klaros'un Hellenistik Dönem'deki tekrar yapılanmasında belki Delphoi'un etkisi kendini göstermiş olabilir.

Gerek Klaros'da ele geçen buluntular, gerekse Kolophon sikkeleri, Apollon Klarios'un atribülerinin neler olabileceğini de göstermektedir. Yukarıda da görüldüğü gibi en başta *barbiton*, *kithara* ve *lyra* gibi telli çalgılar ve defne ile üç ayaklı kazan Apollon Klarios için en önemli atrübüler olarak görülmektedir[1352]. Bunlara, tapınakta ele geçen omphalosu da eklemek gerekmektedir (**AB 2**). Bu noktada, Klaros'da ele geçen bir heykel parçasını da ele almak istiyoruz (**BC 7**). Sadece Apollon'un ayaklarının korunduğu bu heykel parçasında, tanrı kült heykelindeki gibi sandalet giymektedir. Bir ayağını yerdeki boğa başına basan tanrının arkasında bir omphalos tasviri de yer almaktadır. Bu heykel, Pausanias'ın anlattığı Patras'daki kutsal alanda yer alan Apollon'un bronz heykelini hatırlatmaktadır[1353]. Pausanias'a göre ayağındaki çizmeler dışında çıplak olarak tasvir edilmiş olan Patras Apollon'u, bir ayağı ile boğa kafatasına basmaktadır. Buna karşın Klaros heykelinde Apollon giyimlidir: Heykel parçasında kalan izlerden tanrının uzun bir *himation* giydiği anlaşılmaktadır.

[1351] Delphoi'da Apollon kültünün başlangıcı M.Ö. 8. yy'dan önceye gitmemektedir; bk. Burkert 1985, 144. Buna karşın Klaros kutsal alanında erken tabaka Protogeometrik Dönem'e kadar geriye gitmektedir. Klaros'un erken tabakaları konusunda tartışma için bk. yukarıda Bölüm III, 3.

[1352] Bu atribüler figürinlerde ya da kült heykelinde tanrının elinde ya da yanında yer alırken Kolophon sikkelerinde tek başlarına da Apollon Klarios'u simgelemektedirler. Kolophon'un M.Ö. 490'dan itibaren bastığı sikkelerde, *kithara* en baskın arka yüz tipi olarak kullanılmıştır (bk. Milne 1941, 36 v.d.). M.Ö. 350'den sonra ise üç ayaklı kazan da arka yüz tipi olarak kullanılmaya başlamıştır (bk. Milne 1941, 59 v.d).

[1353] Pausanias 7. 20. 3. Bu heykel için ayrıca bk *LIMC*, s.v. "Apollon", 226-227, no. 341.

2.3 Apollon Klarios'un Kimlikleri

2.3.1 Müzisyen Tanrı

Apollon'un müzik, aslında enstrümantal müzik, dans ve şarkı anlamına gelen *mousike* ile bağlantısı yukarıda ele alınmıştı[1354]. Apollon Klarios'un da belki en erken dönemden itibaren var olan kimliklerinden birisi de onun bir müzisyen ve müziğin koruyucusu olma özelliğidir. Yukarıda ikonografi bölümünde de ele alındığı gibi *lyra*, *kithara* ya da *barbiton* Apollon Klarios'un en önemli atribüleri olarak kullanılmıştır. Hem Arkaik Dönem'den itibaren tanrıya sunulan figürinlerde, hem de kült heykeli ve sikkelerdeki tasvirlerde tanrı elinde çalgısı ile karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Apollon'u uzun giysiler içinde *kithara* ya da *lyra* tutarken ya da çalarken gösteren figürlerinin onun müzisyen kimliğini gösterdiği kabul edilmektedir[1355]. Ayrıca, Apollon Kithorodos, uzun elbiseler giymektedir ve bu, *kitharodia* (*kithara* ile şarkı söyleme) yarışmalarına katılanlar için tipik bir giysidir[1356]. Bayramlarda müzik yarışmalarında kullanılan çalgının, profesyonel bir çalgı olan *kithara* olduğu bilinmektedir. Yarışmalarda *kithara*'nın kullanılması, Apollon'un bir müzik tanrısı, bu enstrümanı en iyi çalan usta ve profesyonel müzik yarışmalarının yöneticisi kimliğini simgelemektedir[1357].

J. Carlier, Apollon'un müzikle ilişkisi hakkında şunları yazmaktadır: "*Apollon'un lyra'sı, kavgacı, karışık ve yırtıcı her şeyi yatıştırır ve sakinleştirir. Apollon'un ritmi düzenlidir, uyumludur ve dengelidir.....Bütün Yunanlılar için Apollon, uygun yasamaların, uyumlu yapılar üzerine kurulu kentlerin koruyucusu ve güvencesidir.... Pythgorasçılar bunun nedenini bilirler: seslerin uyumu, yani toplumun yurttaşlar arasında uzlaşmayı ve barışı sağlayan farklı kısımlarının uygun biçimde düzenlenmesi*

[1354] Apollon'un müzisyen kimliği konusunda en yeni çalışma olarak bk. Graf 2008, 28-42.

[1355] Bryaksis tarafından Daphne için yapılan Apollon Kitharodos heykeli için bk. Linfert 1983, 165-173. Deubner 1934, 5-25, 58-61; Pinkwart 1965, 152-154.; *LIMC*, s.v. "Apollon", 199-200 (O. Palagia).

[1356] Graf 2008, 30.

[1357] Şahin 1999, 210.

ve notaları uyumlu iyi müziğin yaratılması da aynı aritmetik kurallar esas alınarak yapılır. Doğal olarak, Apollon'un iki görevi vardır. Aslında Apollon çok önceden bu görevlere hakimdir. Tanrı bilimciler müzikle iyi yönetim arasındaki en yakın ilişkileri bulup açıklamadan (ya da yaratmadan) çok önce Apollon bu Yunan sömürgeciliğinin mimarisini çizmiştir"[1358].

Zaidman ve Pantel'e göre *lyra*, Apollon'un tanrılarla insanlar arasındaki iletişimi sağlayan işlevini simgelemektedir[1359]. *Lyra* ve ok, Apollon'un diğer tüm faaliyetlerine şekil ve düzen vermektedir. Ayrıca bunlar, Apollon'un Phoibos epithetinin arkasında duran ve "parlak kişiliğinin" ve "korkuyu (*phobos*) yavaş yavaş öğreten" karekterlerini içeren, karmaşık kimliğini de temsil ederler[1360]. Apollon'un kehanet işlevi de tamamen *lyra*'sının rolüyle bağlantılıdır. Çünkü *lyra* kutsal müziğin ve şarkının en önemli elemanıdır. Hem kehanette hem de müzik icraatında, Apollon tanrıların ve insanların dünyaları arasındaki iletişimi bir uyumla gerçekleştirir[1361]. Onun bu uyumu (harmoni) olasılıkla yeryüzündeki insanlar arasında var olan ilişkilere de uzanmıştır. *Lyra*'sı ve yayı, Apollon'un "kurucu-lider" (arkhegetes) işlevini de temsil etmektedir. Bir harmoni enstrümanı olan *lyra* ve kanun koyan, akılcı yanını simgeleyen güçlü yayı, Apollon'un çok sıkı kaynaşmış iki gücünü temsil etmektedir[1362].

Apollon Klarios'un *lyra* ve *kithara*'sının da tanrının kehanet işlevinin bir sembolü olarak kullanılmış olduğu düşünülebilir[1363]. Her ne kadar Hellenistik Dönem öncesinde Klaros'un kehanet işlevi kesin olarak saptanamamış olsa da, en azından Arkaik Dönem'den itibaren tanrının atribüsü olan *lyra* ve *kithara*, tanrının kehanet özelliğini yansıtmış olabilir mi? Bununla bağlantılı olarak Klaros'da kehanet, elimizdeki kaynakların gösterdiğinden çok önce başlamış olabilir mi?[1364].

[1358] Carlier 2000, s.v. "Apollon", 48-52.

[1359] Zaidman ve Pantel 1992, 193.

[1360] Zaidman ve Pantel 1992, 194.

[1361] Bu konuda bk. Graf 2008, 28.

[1362] Zaidman ve Pantel 1992, 196.

[1363] Apollon'un kehanet işlevi ve müzik bağlantısı için bk. Graf 2008, 37- 39. Müzik ve kehanet bağlantısı Khalde kehanetlerinde de görülmektedir. Müziğin Khalde kehanetlerindeki önemi için bk. Moutsopoulos 1990, 281-293.

[1364] Klaros'da kehanetin başlangıcı konusundaki tartışma için bk. aşağıda Bölüm VII. 3.

Klaros'da *lyra*'nın kehanetin bir sembolü olduğu belki Himerius'un Apollon'u alaya alan şu ifadesinin içinde de gizlidir (**T 85**)[1365]:

"Ey çocuklar, biz Apollon'un lyra'sını da taklit ediyouz. Tanrı onu nasıl akord ediyor? Kolophon lyra'ya sahip. Fakat üç ayaklara başkaları da sahip. Biz kehanetin bir görünüm olarak çıktığı Brankhidai'daki kaynakları da taklit ediyoruz, Delphoi'un ağaçlarıyla kehanet yapan tanrıyı da."

2.3.2 Kehanet Tanrısı

Apollon'un en önemli işlevi şüphesiz insanların kehanet için danıştıkları tanrıların başında gelmiş olmasıdır. O Delos'ta doğduktan hemen sonra *"önceden haber vereceğim Zeus'un niyetlerini insanlara, kesin ve doğru biçimde"* ifadeleriyle kehanet açıklamanın kendi işlevleri arasında olduğunu söylemektedir[1366]. Apollon kehanetle ilgili tek tanrı değildir, ancak kehanet ocaklarının büyük çoğunluğu onun adına kurulmuştur[1367]. Klaros da Delphoi ve Didyma ile birlikte antik dünyanın en önemli kehanet ocaklarından biri olarak kabul edilmektedir[1368]. Bununla beraber, Delphoi Hellenistik Dönem öncesinde en önemli ocakken, Didyma ve Klaros sonradan önem kazanmışlar Roma Dönemi'nin en önemli kehanet ocakları haline gelmişlerdir[1369].

Versnel Apollon'un kehanet vermekle ulaşılmaz kutsal dünyadan, insanlar dünyasına bir geçit açtığına ve insanlara ulaşamadıkları şeylere bir anlık bir bakış olanağı verdiği fikrini ortaya atmıştır[1370]. Ancak Bremmer'e göre bilinmeze geçit açmak Hermes'in işlevidir ve Apollon ise, temizi temiz olmayandan, kültürü doğadan ve benzer şekilde geçmişteki, o günkü ve gelecekteki bilinmezlikleri, bilinirlikten ayırmaktadır[1371]. Cicero'ya göre kehanet "öngörü ve geleceği bilmektir"[1372]. Bununla

[1365] Himerius, *Orationes* 68. 54 v.d.

[1366] *Homerik Hymnoi* 3 (Apollon), 131-132.

[1367] Apollon kehanet ocakları için bk. aşağıda Bölüm VII.

[1368] Yeni bir çalışma için bk. Graf 2008, 45.

[1369] Bu konuda bk. Bonnechere 2007a, 155-156; Ayrıca bk. aşağıda Bölüm VII.

[1370] Versnel 1993, 229-234.

[1371] Bremmer 1996a, 94-95.

[1372] Cicero, *de Divinatione* 1. 1.

birlikte tanrıya danışmanın genellikle gelecekten çok o günkü sıkıntılarla ve karşılaşılan sorunlarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır[1373]. Apollon Klarios'un kehanetlerine bakıldığında, bunların da karşılaşılan belaların ve bazı sorunların çözümüne yönelik oldukları görülmektedir. Apollon Klarios'un kehanet özellikleri ve Klaros'daki kehanet olgusu Bölüm VII'de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

2.3.3 Kötülükleri / Belaları Uzaklaştıran - Arındıran Tanrı

Aleksikakos olarak kötülükleri uzaklaştıran ve kötü ruhları kovan Apollon[1374] hakkında, Klaros'un rahibi olan Nikandros'dan[1375] aldığı bilgiyi tekrarlayan Ailianos şunları yazmaktadır (**T 61**) *"Tüm Yunanlılar ve özelllikle Klaroslular, Zeus ve Leto'nun oğlu olan Klaros'daki tanrıyı onurlandırırlar. Bu nedenle, bu yerde tanrının isteğine uygun olarak zehirli ve zarar verici hayvanlar bulunmaz. Her durumda hayvanlar ondan korkarlar ve bu durumdan dolayı sadece tanrı bizzat koruyucudur..."*[1376]. Tanrı "*zehirli yılanlar, kötü örümcekler ve derinlere sokulan akrepleri"* Klaros'dan uzaklaştırmıştır[1377]. Apollon Klarios'un bu özelliği, Delphoi'u koruyan Python'u öldürmesi ile karşılaştırılmaktadır[1378].

Apollon Klarios verdiği kehanetlerle kötülükleri uzaklaştırmakta, insanlara başlarına gelen belayı savuşturmaları için çareler göstermektedir. Klaros'un M.S. 166-215 yıllarına ait üç kehanetinde, belaları uzaklaştırmak için yapılması gereken şeylerin en başında tanrının kendi heykelinin dikilmesi gelmektedir[1379]. Hierapolis'e veba salgınına karşı şu öğütlenmektedir (**K 4**): "*Ayrıca bütün şehir kapılarının etrafını, sanki uzaktan kısır salgını vuruyormuş gibi hastalıkları yok eden yayıyla donanmış Phoibos*

[1373] Graf 2008, 43.

[1374] Apollon, Aleksikakos veya Apotropaios epithetleri ile oklarıyla "kötülükleri uzaklaştıran" olarak kabul edilmektedir; bk. Zaidman ve Pantel 1992, 195. Apollon Agieus'un da kapıları korumak ve kötülükleri evlerden uzak tutmak işlevi olduğu bilinmektedir; bk. Graf 2008, 76.

[1375] **T 14** = Nikandros, Fr. 31.

[1376] Ailianos, *Peri Zoon İdiotetes* 10. 49.

[1377] **T 14** = Nikandros, Fr. 31.

[1378] Picard 1922a, 458. Şahin de Apollon Klarios'un kötülüklerden arındırıcı bir kimliği olduğunu kabul etmektedir; bk. Şahin 1999, 208.

[1379] Bu kehanetleri ritüel açısından ele alan bir çalışma için bk. Huber 2005, 135-142.

Klarios'un kutsal bir heykeli için kutsayın". Yine bir veba salgını ve tarlalardaki ürünleri yok eden bir hastalıkla karşı karşıya kalan Kaisareia Troketta'dan istenen de aynı şeydir (**K 8**): "*derhal ovanın ortasında bir elinde (bir yay tutan) Phoibos'un (heykelinin)"* dikilmesi. Son olarak aynı çare Kallipolis kenti için de verilmiştir (**K 9**): "*insanlar için bela olan salgını kovacak olan yayını taşıyan Phoibos'u (bir heykelini) dikin"*. Bu üç kehanette Apollon Klarios'un elinde okuyla kötülükleri uzaklaştıran bir kimlikle algılandığı açıkça görülmektedir[1380]. Apollon Homeros'da Akhalar'ın üzerine oklarıyla veba salgını gönderdiği gibi[1381], Troketta, Hierapolis ve Kallipolis vatandaşlarını yok eden vebayı da oklarıyla uzaklaştırmaktadır[1382].

Apollon'un kehanetleri onun kötülükleri uzaklaştırma işlevinin yanında, "arındıran" kimliği ile de ilişkilidir. Çünkü, antik dönemde bir kentte salgın bir hastalık çıktığında, insanlar bunu kültlere bağlı bir arınmayla giderilebilecek, çoğunlukla Apollon'un gönderdiği bir ceza ve kirlenme olarak algılamaktaydılar. Apollon sadece salgının kaynağı olmakla kalmıyor, aynı zamanda çoğunlukla onun nasıl aşılacağını öğütleyen tanrı olarak da görülüyordu[1383]. Ayrıca Yunanlılar'da kehanet tanrısı Apollon, kültür ile doğa, tekin ile tekinsiz ve "arı" ile kirli ayrımının sembolüydü[1384]. Troketta kehanetinde bu nedenle heykelin dışında yedi kaynaktan toplanmış suyla bütün kentin bir arınma ritüeli ile temizlenmesi de öğütlenmiştir (**K 8**)[1385]. Apollon Klarios kentleri belalardan ve "kirlenmişlikten" arındırdığı gibi, bireylerin de "saf"lığını onaylayabiliyordu. Örneğin Stobi'den bulunan ve M.S. 2. yy'a tarihlenen bir yazıtta kaydedildiğine göre, doğumundan itibaren Artemis'in ve kahinlerin rahibesi olan ve 60 yıl süresince görev yapan Kladuia Prisca adındaki bir kadının "saflığı ve kutsallığı" Klarios Apollon'u tarafından saptanmış ve onaylanmıştır[1386].

[1380] L. Robert, Apollon Klarios'un elinde okuyla ve defne dalıyla Aleksikakos kimliğinde olduğunu kabul etmektedir; bk. Robert 1968, 592.

[1381] Homeros, *İliada*, 1. 43-53.

[1382] Ceza veren ve kötülükleri uzaklaştıran Okçu Apollon'un, bu ikili ve karşıt kimliği için bk. Graf 2008, 13-15.

[1383] Rosenberger 2001, 24.

[1384] Bremmer 1996b, 21.

[1385] Troketta'da suyla arınma töreni yapılması konusunda bk. Parke 1985, 151.

[1386] Busine 2005, 68 ve 446, no. 5.

Apollon'un "arındıran" özelliği, en iyi şekilde İonlar tarafından kutlanan Thargelia bayramlarında karşımıza çıkmaktadır. Kolophon'da da kutlanan bu bayramlar[1387] ve bu bayramlar sırasında "kenti arındırmak" amacıyla yapılan *pharmakos* (günah keçisi) ritüeli[1388] aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

2.3.4 Çoban-Hayvanları Koruyan Tanrı

N. Şahin, *lyra*'nın pastoral bir çalgı olmasına dikkat çekerek Klaros'da ele geçen *lyra*'lı Apollon figürinlerinde Apollon'un pastoral kimliğinin ve çoban özelliğinin vurgulanmış olabileceğini ileri sürmektedir. Şahin'e göre, Apollon Klarios'un *nomios* özelliği Delphoi ve Ana Tanrıça etkilidir[1389].

Apollon'un çiftlik hayvanlarını ve onların beslendikleri otlakları koruma özelliğini ifade eden çoban (νόμιος=nomios)[1390] kimliği *İliada*'da iki yerde geçmektedir. İlk olarak Homeros, Apollon'un Pieria'da Phereus'un soyundan gelen Eumelos'un güçlü atlarını yetiştirdiğini anlatır[1391]. Bir başka yerde ise Zeus'un Apollon'u Poseidon ile birlikte bir yıllığına Troia kralı Laomedon'a kiraladığını anlatmaktadır: Poseidon kentin sur duvarını inşa ederken, Apollon, İda dağının vadilerinde kralın sığırlarına çobanlık yapmaktadır[1392]. Apollon'un bu görevi ile ilgili ifadeler Homeros'da azdır. Ancak geç yazarlar bunun bir çok çeşitlemesini anlatmaktadırlar. Örneğin Pindaros ve Kallimakhos'da Apollon'un Admetos'un sürülerine çobanlık yapması anlatılmaktadır[1393]. Apollon'un bu özelliği onun Thessalia'daki Pherai'da Admetos'un sürülerine bakması hikayesiyle en üst noktasına

---

[1387] Nilsson 1955, 107, 534; Şahin 1998, 4; Bremmer 2000, 272.

[1388] Pharmakos için bk. Farnell 2005, 268; Bremmer 2000, 271-293.

[1389] Şahin 1999, 211.

[1390] Nomios sıfatı *nomos* ya da *nome*, (çayır ya da otlak) sözcüklerinden gelmektedir ve tanrının çiftlik hayvanlarını koruma özelliğini göstermektedir Bk. Nilsson 1955, 536.

[1391] Homeros, *İliada* 2. 766

[1392] Homeros, *İliada* 21. 446-449.

[1393] Pindaros, *Pythia* 9. 114 (65) ve Kallimakhos, *Hymnos* II (Apollon), 50 v.d. Hermes için yazılmış Homerik *hymnos*'da da Apollon Pieria'daki tanrıların sığır sürülerine çobanlık yapmaktadır bk. *Homerik Hymnoi* IV, 22 ve 70.

ulaşır[1394]. Apollodoros, Apollon'un ölüleri diriltmesi nedeniyle Asklepios'u öldüren Zeus'a kızarak, onun yıldırımını yapan Kyklop'ları öldürdüğünü ve bu nedenle Zeus'un onu Admetos'a çobanlık yapmakla cezalandırdığını anlatmaktadır.

Apollon diğer bir çok işlevi gibi sürülerin ve otlakların koruyucusu olarak da bir çok yerde tapım görmüştür. Bu özelliğini simgeleyen Epimelios (Sürüleri Koruyan)[1395], Karneios (Koç Tanrı)[1396] ve Nomios (çoban, otlakları ve çobanları koruyan)[1397] en sık rastlanan epithetleridir. "Koyun sürülerini koruyan" anlamındaki Poimnios epitheti de Naksos'dan bilinmektedir[1398]. Zeus'a benzer şekilde Lykeios epitheti Apollon'un kurtları sürülerden uzak tutma özelliğini göstermektedir[1399]. Makrobios'un Naksos adasındaki pastoral kültlere ilişkin yorumlarında geçen Arnokomes (yün gibi saçlı) epitheti de bu bağlamda değerlendirilebilir[1400]. Helios-Apollon kutsal alanlarında beslenen sürülerin de Apollon'un pastoral yönü ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir[1401]. Örneğin Apollonia'da Helios'a adanmış bir koyun sürüsü bulunuyordu[1402]. Delphoi ve Delos'da da Apollon'un sığır sürülerine sahip olduğu bilinmektedir. Buralarda kurban hayvanları bazen tanrının arazisinde yetişen kutsal sürüden seçiliyordu[1403]. Bu sürüler tanrının sahibi olduğu arazide yetişmekteydi. Örneğin Delphoi'da Kirrha şehri Kutsal Savaş sonrasında terk edilmiş ve tüm arazi Apollon'a bırakılmıştır[1404]. Theneia'da da Delphoilu Apollon'a ait on çiftlik vardı[1405].

[1394] Apollodoros (pseudo), *Bibliotheka* 3. 10. 4 ve Euripides, *Alkestis* 8.

[1395] Apollon Epimelios'un Rhodos'daki Kameiros'da bir tapınağı bulunuyordu. Bk. Makrobios, *Saturnalis* 1. 17. 45.

[1396] Bk. Hesykhios, s.v. "Καρνειος". Ayrıca bk. Graf 2008, 94-97.

[1397] Bk. Olympiodoros 1. 25; Makrobios, *Saturnalis* 1. 17. 43, Apollonios Rhodios 4. 1218. Apollon'un keçi çobanı olmasıyla ilgili bk. Livrea 2004, 161-167.

[1398] Makrobios, *Saturnalis* 1. 17. 45.

[1399] Pausanias 2. 19. 3-4. Ayrıca bk. Graf 2008, 99.

[1400] Makrobios, *Saturnalis* 1. 17. 45.

[1401] Stroszeck 2004, 232.

[1402] Bk. Herodotos 9. 93.

[1403] Isager ve Skydsgaard 1995, 180. Delphoi ve Delos'da Apollon'un sahip olduğu sürüden bazı hayvanlar kurban edilmektekteydi.

[1404] Isager ve Skydsgaard 1995, 186.

[1405] Isager ve Skydsgaard 1995, 189.

Bu arazilerde tanrıya hediye olarak verilen hayvanlar bulunuyordu. M.Ö. 275 yılında bir Lakedaimon köyü Delphoi'a 50 öküz vermişti[1406]. Olasılıkla bunlar tanrının var olan sürüsüne eklenmişlerdi. M.Ö. 178 yılına ait bir başka yazıt ise tanrının hem öküzleri hem de atları olduğunu kaydetmektedir. Yazıta göre bu hayvanların kıllarını kutsal alandan alıp götürmek yasaklanmıştı[1407]. Delos'ta da Apollon'un sığırları ve başka hayvanları bulunduğu bilinmektedir[1408].

Adına Sparta'da ve başka yerlerde yıllık bayramlar düzenlenen Dorlar'ın Koç-Tanrı'sı Apollon Karneios, birçok işleve sahip bir tanrıdır. Bu tanrı erkeklerin erginlenme törenlerinde önemli bir rol oynasa da[1409], pastoral işlevinin önemini hiç bir zaman yitirmemiştir. Apollon Karneios onuruna Sparta'da yılda bir kutlanan Karneia bayramı Karneios ayının dokuzunda yapılıyordu[1410]. Bu tarih koyun çobanları için önemli bir dönemdi. "İnsana dönüşecek" çobanlar bu dönemde yükseklerdeki yazlık otlaklardan, vadilere ve düzlüklere iniyorlardı ve bundan da önemlisi hayvanların çiftleşme zamanı bu dönemde başlıyordu. Bu nedenle sosyal hayata kabul edilen genç çobanlar sürülerinin verimliliği için de tanrıya dua etme fırsatı buluyorlardı[1411]. Apollon Karneios'a adanmış ve kabilelerin merkezi toplanma yeri konumundaki önemli kült merkezleri arasında, Eski Knidos'daki Triopion[1412], Kuzey Messenia'daki Karnasia

---

[1406] *SIG* 3, no. 407.

[1407] *SIG* 3 636. Bk. Isager ve Skydsgaard 1995, 192-193.

[1408] Delos hakkında bk. Isager ve Skydsgaard 1995, 193 v.d.

[1409] Graf, Apollon Karneios'un bu rolünü şöyle açıklamaktadır: "Sürünün lideri olan koç, erişkin erkeklerin "*agelai*" (sürüler) adı verilen birlikler halinde organize oldukları Sparta ve Girit toplumlarında sembolik olarak sürüyü temsil etmektedir. Antik toplum, genç erkeklerin sosyal hayata katılmalarını, hayvandan insana dönüşmeleri şeklindeki bir metafor olarak algılıyor ve bu nedenle Koç-Apollon, Karneia bayramlarında toplumsal düzene kabul edilen gençler topluluğunun lideri olarak kabul ediliyordu; bk. Graf 2008, 95.

[1410] Bu ay, Atina'daki Metageitnion ayının karşılığıdır. Yaklaşık olarak günümüz Ağustos ayının ikinci yarısına denk gelmektedir. Bk. Thomson 1943, 55 ve 62.

[1411] Günümüzde de Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde bu pastoral bayramlarla bağlantılı şölenler yapıldığı bilinmektedir. Yer yer pagan kültlerden izler taşıyan bu bayramlar, Hristiyan azizlerinden St. Mamas ve St. Modestos onuruna yapılmaktadır. Bu konuda bk. Stroszeck 2004, 232 ve 237-238.

[1412] Triopion'un Karia'daki Dor pentapolisi'nin toplantı yeri olması konusunda bk. Berges ve Tuna 2001, 155-166, özellikle 161-162, fig. 9.

ormanındaki kutsal alan da yer almaktadır. Apollon Karneios'un, Peloponnesos, Lakonia ve Sikyon'da olduğu gibi, Girit'te Knossos ve Gortyn'de, Kyrene'de ve Kıbrıs'ta da tapım gördüğü saptanmıştır[1413].

Apollon'un hayvan sürülerini koruyan kimliği ile bir çok tapımı olmasına karşın, tanrının pastoral yönünü simgeleyen atribülerle tasvir edilmesinin örnekleri çok azdır. Yunan mitolojisinde, Apollon'un çok defa sığır çobanı olarak karşımıza çıkmasına rağmen, sığırın bir atribü olarak tanrının yanında tasvir edildiği görülmemektedir. Delphoi'daki Arkaik tapınağın alınlığındaki hayvan savaşı gibi bazı sahnelerde tanrı, sığır ile birlikte görülmektedir; ancak burada ikonografik bir anlam yoktur[1414]. Elinde boynuz ya da dişi keçi taşıyan erkek figürinlerinin de Apollon olarak tanımlanmasından daima kaçınılmıştır[1415]. Apollon Karneios, kafasında koç boynuzları taşır şekilde tasvir edilmektedir[1416]. Didyma'daki Apollon Philesios'un heykelinde tanrının bir elinde geyik diğerinde ise yay bulunmaktadır[1417]. Apollon'u geyiklerle birlikte tasvir eden vazo resimlerinde de, tanrı çoğunlukla defne dalı ya da yay tutmaktadır[1418]. Bazı eserlerde ise Apollon *lyra*, *barbiton* ya da *kithara* çalarken tek başına ya da Artemis ile birlikte geyiklerin yanında resmedilmiştir[1419]. Bu nedenle, *lyra*'lı Apollon Klarios figürinlerininin tanrının bu kimliğini temsil ettikleri görüşü tartışmalıdır[1420]. Bununla

---

[1413] Bu konuda bk. Stroszeck 2004, 232-233.

[1414] Bu konuda bk. *LIMC*, s.v. "Apollon", 226-227.

[1415] Stroszeck 2004, 233.

[1416] *LIMC*, s.v. "Apollon", no. 337; Graf 2008, 94-95, fig. 9.

[1417] *LIMC*, s.v. "Apollon", no. 332a. Delphoi'da ele geçen bir kaide üzerinde de, bir elinde geyik diğer elinde yay tutan bronzdan bir Apollon heykeli bulunduğu düşünülmektedir; Bk. *LIMC*, s.v. "Apollon", 224, no. 331.

[1418] bk. *LIMC*, s.v. "Apollon", no. 324-333.

[1419] Bu tasvirler için bk. *LIMC*, s.v. "Apollon", no. 207, 630 a-s, 723, 737. Bu tür tasvirlerde tanrının elinde sadece *lyra* tutmaması, aksine *kithara* ya da *barbiton* ile de tasvir edilmesi belki de *lyra*'ya çobanlıkla ilgili bir anlam yüklenmediğini göstermektedir.

[1420] Şahin, tanrının çoban kimliği için Patras'daki Apollon heykelini ve Atina'daki Apollon Patroos heykelini örnek göstermektedir. Pausanias 7. 20. 3'de anlatılan ve *nomios* sıfatını taşımayan Patras'taki Apollon heykeli çıplaktır ve ayağını bir boğa kafatasına basmaktadır. Öte yandan, Apollon Patroos, İonlar'ın atası konumundadır. Bu nedenle, İon kolonilerinin büyük bir çoğunda saygı görmektedir. Atina'daki Apollon Patroos kültü Apollon Pythios'un eşitidir. Bu tapınakta Apollon Patroos, Apollon

birlikte, tanrıya Protogeometrik ve Geometrik Dönem'de adanmış olan boğa ya da öküz figürinlerini tanrının çiftlik hayvanlarını koruma işleviyle ilişkili olabilir[1421]. Erken dönem kutsal alanlarında saptanan kemik buluntulara göre büyük baş hayvanların küçük baş hayvanlara göre daha az sayıda kurban olarak sunulmasına karşın, küçük baş hayvan figürinleri yok denecek kadar az sayıdadır[1422]. Buna karşın tüm kutsal alanlarda boğa ya da öküz figürinleri en yoğun grubu oluşturmaktadır[1423]. Öte yandan, kutsal alanlarda at kurbanı da bilinmemesine rağmen, erken dönem figürinleri içinde atlar da çok yoğun olarak sunulmuştur. Bu nedenle bu figürinlerin kurban hayvanlarını değil, tanrıya yakarmaya gelen insanların gerçek hayvanlarını temsil ettiği düşünülebilir[1424]. Bu figürinler belki de Kolophonlu zengin arazi sahiplerinin sürülerini koruması için, sürüdeki hayvanları temsilen tanrıya adanıyordu.

2.3.5 Tarım ve Bitkilerin Koruyucusu

Apollon'un çiftlik hayvanlarını koruma özelliği gibi tarımsal faaliyetleri ve bitkileri himaye etme işlevi de bulunmaktadır[1425]. Nitekim, Kallimakhos'un Delos için yazdığı *hymnos*'da Apollon'un doğumu ile birlikte adanın altınla kaplandığını

Aleksikakos ve Pausanias'ın epithetini vermediği bir başka Apollon heykeli ile birlikte bulunuyordu (bk. Hedrick 1988, 200-210. Pausanias 1. 3. 4). Euripides'in *İon* adlı oyunu Apollon Patroos'un kamusal bir kült olduğunu gösteren en erken kanıttır. Euripides, *İon* 1575-1588'de Apollon ilk defa İon'un babası ve dolayısı ile Atinalılar ve İonlar'ın atası olarak tanımlanmaktadır. Bundan önce, Apollon Patroos bir devlet tanrısı değil, ayrı ayrı ailelerin tanrısıdır (bk. Hedricks 1988, 203). Atina'daki Apollon Patroos heykeli, Euphranor tarafından yapılmıştır ve M.Ö. 330 civarına tarihlenir. Bu heykelde Apollon peplos ve himation giymiştir. Belki peplos'un altında khiton da bulunmaktadır. Tanrı sol elinde kithara, sağ elinde plektron tutmaktadır. Bk. *LIMC* s.v. "Apollon", 204 no. 145 (O. Palagia); krş. Palagia 1980, 13-20 fig. 6-17. Şahin ayrıca Apollon'un sürüleri yetiştirirken lyra çaldığını ve dişi geyikleri de lyra çalarak sakinleştirdiğini belirtmektedir. Şahin 1999, 209 ve M. Dessenne, "Apollon et la biche", *REG* 63 (1955), 15 (*non vidi*, Şahin 1999, 209, not. 83'ten).

[1421] Bk. Dewailly 2001, 368.

[1422] Bk. *Kommos* IV, 172.

[1423] Örneğin bk. Jarosch 1994 (Samos) ve Heilmeyer 1972 (Olympia).

[1424] Bu konudaki tartışma için bk. yukarıda Bölüm IV, 2.1.1

[1425] Bu konuda en ayrıntılı çalışma olarak bk. Nilsson 1955, 529-535.; yeni bir yorum içi bk. Larson 2007a, 62.

söylemesi, Apollon'un fonksiyonlarından birinin de zenginlik getiren tarımsal üretim olduğunu göstermektedir[1426]. Bu nedenle Delphoi gibi Delos'a da insanlar kendi topraklarında eksikliğini duydukları tarımsal ürünleri tanrıdan istemek için zengin sunular getirmişlerdir[1427].

Hesykhios'da Hermes'le birlikte Apollon'un bir epitheti olduğu belirtilen *eriphylios* sözcüğü, "çok" ya da "geniş yapraklı" anlamına gelmektedir[1428]. Rhodos'da bir kutsal alanı olan Apollon Erythibios (Bitkileri Pas Hastalığından Koruyan)[1429] da tarımsal ürünleri koruyan bir tanrıdır[1430]. Troas'daki Apollon Smintheus'un ise hem tarlaları farelerden koruduğuna hem de gönderdiği farelerle ürünleri yok ederek insanları cezalandırdığına inanılmaktaydı[1431]. Öte yandan Apolllon Daphnephoros'un ve Karneios'un da tanrının bitkileri koruma fonksiyonu ile bağlantılı olduğu kabul edilmektedir[1432].

Atina'da kutlanan Pyanopsia ya da Pyanepsia bayramı da tanrının bu kimliği ile ilişkili görülmektedir. Bu bayramın kutlandığı Pyanopsion ayı Miletos ve Priene gibi kentlerde de kullanılmaktadır[1433]. Atina'da her yıl Pyanopsion (Ekim/Kasım) ayının yedinci günü Apollon onuruna kutlanan bir bayram olan Pyanopsia'larda[1434] bakla pişirilmekte ve sokaklarda taşınmaktadır[1435]. Bu bayramlarda εἰρεσιώνη (eiresione) adında bir nesnenin taşındığı bir yürüyüş alayının gerçekleştirildiği de bilinmektedir. Bu εἰρεσιώνη yünle çevrelenmiş olan ve mevsimin meyveleri ile süslenmiş bir zeytin

---

[1426] Kallimakhos, *Hymnos* IV, 260-263.

[1427] Bu konuda bk. Zaidman ve Pantel 1992, 193. Ayrıca krş. Dumézil 1982, 225.

[1428] Hesykhios, s.v. "ἐριφύλλιος"; *LSJ*, s.v. "ἐρίφυλλος". Bu konuda bk. Nilsson 1955, 530.

[1429] Bk. *LSJ*, s.v. "ἐρυθίβιος, ἐρυσίβιος".

[1430] Strabon 13. 1. 64. Ayrıca bk. Nilsson 1955, 535.

[1431] Strabon 13. 1. 64. Apollon Smintheus için bk. Özgünel 2001, 9 ve 16. Picard, Smintheus ile Apollon Klarios'un bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür (bk. Picard 1922a, 459-461). Klaros ve Smintheion bağlantısı konudaki tartışma için bk. Özgünel 2001, 14.

[1432] Daphnephoros epitheti ve Daphnephoria bayramlarının tanrının tarımla ilişkisi ile açıklanması konusunda bk. Farnell 2005, 124. Apollon Karneios'un tarımla bağlantısı için bk. Nilsson 1955, 531-532.

[1433] Bk. Nilsson 1955, 530.

[1434] Suidas Leksikographos ve Harpokration s.v. "Πυανέψια".

[1435] Suidas Leksikographos ve Harpokration, aynı madde; Athenaios 9. 408.

dalıdır[1436]. Bu nedenle Pyanopsia gerçekte bir hasat bayramı idi. Bu dal, anne ve babası hala hayatta olan bir erkek çocuk tarafından taşınırdı. Çocuğun anne ve babası da onun arkasından yürürdü. Yürüyüş alayı Apollon tapınağına gider ve zeytin dalı onun girişine dikilirdi. Pyanopsia'da her Atinalı da kendi evinin önüne benzer bir zeytin dalını dikerdi. Bu dal bayramın bir sonraki kutlanışına, yani tazesi ile yer değiştirene kadar orada dikili dururdu[1437].

Bir çok İon kentinde olduğu gibi Atina'da da kutlanan ve kökeni Erken Demir Çağı'na giden Thargelia bayramı da[1438] başka özelliklerinin yanı sıra Apollon'un tarımla ilişkisini gösteren bir bayram olarak kabul edilmektedir[1439]. Çünkü, bu bayramın Apollon'a adanan ikinci günü[1440] *thargela* adını almaktadır ve her ne kadar etimolojisi kesin olarak açıklanamasa da, bir tür "ilk ürün sunusu" anlamına sahip olduğu kabul edilmektedir[1441].

Bazı arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklardaki bilgilere bakılacak olursa Apollon Klarios'un da tarımsal ürünleri ve bitkileri koruma kimliğine sahip olduğu ileri sürülebilir. Klaros'da yuvarlak altarda ele geçen Geometrik Dönem kernos benzeri pithos ve diğer kernoid kap parçaları Apollon'un bu işlevi nedeniyle verilmiş olabilir[1442]. Gerçekten de Apollon Klarios'un ya da Klaros'daki kutsal alanın bitkilerle yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Artemis için yazılmış Homerik *hymnos*'ta Klaros ἀμπελόεις (ampeloeis - asmalarla kaplı, bağlar açısından zengin) olarak nitelendirilmektedir (**T 2**)[1443]. M. S. 5. yüzyılda eser vermiş olan grammerci Hesykhios

---

[1436] Bk. *LSJ*, s.v. "εἰρεσιώνη".

[1437] Smith, *Dictionary,* s.v. "Pyanepsia".

[1438] Hedrick 1988, 204.

[1439] Nilsson 1955, 530, 534; Hendrick 1988, 205. Kolophon'da kutlanan Thargelia bayramı için bk. aşağıda Bölüm VII.

[1440] Thargelion ayının 6 ve 7. gününde kutlanan Thargelia'nın ilk günü Artemis'in, ikinci günü Apollon'un doğum günü olarak kutlanıyordu; bk. Smith, *Dictionary,* s.v. "Thargelia".

[1441] Nilsson 1955, 534.

[1442] Bk. Bölüm IV, 2.4.3.

[1443] *Homerik Hymnos* 9. 5. Kelimenin anlamı için bk. *LSJ*, s.v. "ἀμπελόεις".

da Klarios'un "asmalarla kaplı" anlamına geldiğini söylemektedir (**T 90**)[1444]. Öte yandan Mopsos ile Kalkhas arasında yapılan kahinlik gücü yarışmasında da olağanüstü bir ürün vermiş olan bir incir ağacı önemli bir rol oynamaktadır (**T 3, 8, 22, 23**)[1445]. Apollon Klarios'un bitkileri koruma fonksiyonu Nikandros'un bir fragmanında geçmektedir[1446].

"*Phoibos, kötü hayvanları uzak tutmak için derin vadiyi dişbudak ağaçları ve çimenli bir zeminle kapladığından beri, ne zehirli yılanlar ne kötü örümcekler ne de derinlere sokulan akrepler Klaros'daki koruluklarda yaşamaya devam etti*"

Bu ifadeler, tanrının Delphoi'daki Python'u öldürmesine benzer bir şekilde, Apollon'un yer altının zararlı canlılarını öldürmesini ve bir anlamda tanrının arındırıcı işlevini göstermektedir[1447]. Ancak Apollon'un derin vadiyi (*bathys aulon*) dişbudak ağaçları ve çimenle kaplaması, onun bitkileri büyüten ve yeşerten kimliğini de ortaya koyar. Klaros'daki koruluk Strabon ve Pausanias'da da anlatılmaktadır (**T 23** ve **46)**[1448]. Strabon sadece kutsal koruluktan (*alsos*) bahsederken, Pausanias, Nikandros gibi bunun bir *dişbudak (μελία = melia)* koruluğu olduğunu belirtmektedir[1449].

Apollon tanrılarla doğa arasındaki symbiotik ilişkiyi en iyi temsil eden tanrıdır. Antik kaynaklar, başka tanrılardan daha fazla sayıda Apollon'a adanmış kutsal koruluktan bahsetmektedir[1450]. D. Birge, Artemis ya da Demeter gibi daha uygun tanrılar varken, Apollon'un koruluklarla neden bu kadar güçlü bir bağlantısı olduğunu

---

[1444] **T 90** = Hesykhios, s.v. "κλάριον".

[1445] Ragone'ye göre bu efsane Klaros'da bir yabani incir koruluğunun varlığını gösterebilir; bk. Ragone 1998, 16.

[1446] **T 14** = Nikandros Fr. 31. Bu ifade için ayrıca bk. **T 61**=Ailianos, *Peri zoon İdiotetos* 10. 49.

[1447] Picard 1922a, 66, not. 3. Nikandros'un bu anlatımının ilginç sembolik anlamları konusunda bir çalışma için bk. Monbrun 2003, 143-170.

[1448] Strabon 14. 1. 27 ve Pausanias 7. 5. 10.

[1449] Melia ağacı meyvesiz bir ağaç (*akarpoi*) olmasına karşın belki domuzları beslemekte kullanılan ve ekonomik değeri olan bir ağaçtı. Bk. Ragone 1998, 17. Klaros'daki dişbudak koruluğu için bk. yukarıda Bölüm III. 1.

[1450] Bk. Birge 1994, 9-19; Bonnechere 2007b, 24. Kutsal koruluk (*alsos*) hakkında genel olarak ayrıca bk. Hellmann 2004/5, 154-159; Lambrinoudakis ve Sgouleta 2005, 310-316; Sinn 2005, 12-14; Hellmann 2004/5, 154-159.

araştırmıştır. Apollon Daphne ile olan mitosundan kaynaklanan ritüellere ve epithetlere sahiptir, ancak bu, Klaros'daki dişbudak koruluğu gibi, başka ağaçlardan oluşan çok sayıdaki koruluğa sahip olmasını açıklamamaktadır. Öte yandan korulukların bulunduğu yerlerin çoğunda Daphne mitosuyla ilgili herhangi bir ritüel de bilinmemektedir. Birge'ye göre bu tür kutsal korular Yunan şehir devletinin dini ve sosyal yapısına bağlı olarak Apollon'a ait bir şehir dışı – kırsal kutsal alan varsa söz konusu olmaktadır. Birge, bu alışılmadık durumu özellikle Apollon'un genç erkeklerin erinme ritüelinin yöneticisi olma işleviyle açıklamaktadır. Çünkü bu törenler genellikle extramural kutsal alanlarda gerçekleşiyordu[1451]. Apollon'un korularla bağlantısı, onun bir kehanet tanrısı olarak gücünün özel bir görünümünü de temsil etmektedir[1452]. Öte yandan, Birge ve C. Calamé, Apollon'un kıtlıktan kurtulmak isteyen insanların başvurduğu tanrı olmasından dolayı tarımla ilişkisi bulunduğunu kabul etmektedirler[1453]. Nitekim Apollon Klarios'un verdiği kehanetler arasında da tarımsal ürünlere yönelik üç örnek bulunmaktadır. Apollon'un Troketta için verdiği kehanet veba salgınının yanı sıra, tarım ürünlerinin gelişmemesi sorunu için neler yapılması gerektiğini açıklar (**K 8**). Phrygia'daki Yalnız Saray kehanetinde de Apollon'un hasadı koruyan özelliği geçmektedir (**K 19**). Nikomedia için Klaros'un açıkladığı kehanet ise olasılıkla bereketli bir hasat için yapılması gerekenleri belirtmektedir (**K 13**)[1454].

2.3.6 Yasa, Düzen ve Şehrin Koruyucusu

Apollon, aynı zamanda şehirlerin kurucusu ve sivil kurumların oluşturulmasını gözeten tanrıdır. Versnel ve Bremmer, Apollon'u ayinsel temizliğin olduğu kadar sosyal düzenin ve kolonizasyonun tanrısı olarak tanımlamaktadırlar[1455]. Homeros'da Poseidon ile birlikte Troia'nın surlarını inşa etmesi anlatılır[1456]. Pindaros, Apollon Arkhegetes'in

[1451] Birge 1994, 10.

[1452] Graf 1993, 23-29; Dowden 1999, 113 ve Bonnechere 2007b, 24.

[1453] Calamé 1990 ve Birge 1994, 13.

[1454] Bu kehanetlerde Apollon'un bitkilerin gelişmesini sağlayan güneşle bağlantısı olduğu görülmektedir. Bu konuda bk. Parke 1985, 162-163.

[1455] Versnel 1993, 229-234 ve Bremmer 1996a, 94 ve Bremmer 1996b, 21.

[1456] Homeros, *İliada*, 7. 452-453.

Dorlar'a Peloponnesos'a yerleşmeleri sırasında liderlik ettiğinden bahsetmektedir[1457]. Onun insanlara yerleşecekleri yeri seçmede yardım etme özelliği, koloni kuruluşlarında Delphoi kehanetine danışılması geleneğinde en iyi şekilde görünür[1458]. Kuruluş hikayelerinde, neredeyse hiç bir koloni Delphoi'un kehanetine danışılmadan kurulmamaktadır[1459]. Tanrının Ktistes ve Oikistes (Kurucu) epithetleri bu özelliğine dikkat çekmektedir[1460].

Kallimakhos, Apollon'un iyi yasaların tanrısı da olduğunu söylemektedir[1461]. E. Simon, Apollon'un kent kurma ve yasaların koruyucusu olma özelliklerini, Babil'in güneş tanrısı Şamaş'la ilişkilendirmektedir[1462]. Öte yandan, Apollon toplumsal düzenin ve kurumların da koruyucusudur. Yunan toplum düzeninin en üst aşaması olan *polis* gibi, vatandaşların gruplaştıkları *phratra*, *phyle* gibi alt toplum katmanları da Apollon kültü ile ilişkilidir[1463]. Erkek bireylerin, bu gruplara kabul edilme törenleri tanrılar onuruna yapılan toplantılar şeklinde gerçekleşmektedir. Atina'da erkek çocukların hayatlarındaki çeşitli dönüm noktaları tüm phratra üyelerinin yapıldığı dinsel törenler şeklinde yapılmaktaydı: Doğum, üç yaş ve sosyal olgunlaşma (erginlik) törenlerinden en sonuncusu saçların kesilmesi ritüeli ile ilişkili olarak *koureion* olarak adlandırılıyordu[1464]. Bu kutsal törenler sonbaharın sonuna denk gelen Pyanopsion ayında yapılan Apatouria bayramının bir parçası idi[1465]. Bu törenler Apollon onuruna değil, Zeus Phratrios ve Athena Phratria adına yapılıyordu. Ancak törenlerin yapıldığı ay, yedinci gün Apollon onuruna yapılan Pyanopsia ya da Pyanepsia adı verilen

[1457] Pindaros, *Pythia*, 5. 80.

[1458] Apollon Arkhegetes kentleri özellikle kolonileri kuran bir tanrıdır; bk. Zaidman ve Pantel 1992, 197.

[1459] Bu konu hakkında bk. aşağıda Bölüm VII. 1. 3-4.

[1460] Aigina'daki Apollon Oikistes için bk. *Scholia in Pindarum* (*Scholia in Nemea*), 5. 81. Thurioi (Diodoros Siculus 12. 36) ve Kyrene'de (*CIG* 5141) ise Apollon, Ktistes epitheti ile saygı görmektedir.

[1461] Kallimakhos, *Hymnos* II (Apollon), 40-55.

[1462] Simon1998a, 120.

[1463] Graf 2008, 86. Apollon Patroos toplumsal düzeni koruyan bir tanrıydı ve toplumu oluşturan *phratra*, kabile gibi her türlü grup için özel bir önemi vardı; bk. Hedrick 1988, 200-205.

[1464] Nilsson 1955, 137.

[1465] Bu bayramlar için bk. Smith, *Dictionary,* s.v. "Apatouria"; Burkert 1985, 255-256; Graf 2008, 87.

bayramdan adını almaktadır[1466]. Bu nedenle Apatouria bayramının üçüncü günü yani saç kesme günü (*Koureotis*) Apollon'la ilişkilendirilmektedir[1467]. Tüm İonlar tarafından kutlanan ortak bir bayram olan Apatouria, Herodotos'a göre bir kan davası yüzünden Ephesos ve Kolophonlular tarafından kutlanmamaktaydı[1468]. Bununla birlikte, Kolophon'da da genç erkeklerin sosyal hayata kabul edilmeleri ile ilişkili bir takım törenler yapılmış olması kuvvetli bir olasılıktır. Bu törenler belki de Apollon Klarios onuruna kutlanıyordu ya da onun himayesinde gerçekleşiyordu. Çünkü burada bulunan *kouros* heykellerinin gösterdiği gibi[1469], Apollon Klarios da *ephebos*'larla ve genç erkeklerle ilişkili bir tanrıydı. Nitekim Roma döneminde Klaros'a gelen heyetler, tanrı onuruna *hymnos* söylemek üzere yanlarında *hymnodoi* adı verilen genç erkekler ve genç kızlardan oluşan korolar getiriyorlardı[1470]. Gençlerin *hymnos* ve dans gösterilerinin kökeni ergenliğe geçişle ilişkilendirilmektedir[1471]. Nitekim *Molpoi* (dansçılar ve *hymnos* söyleyenler) Miletos'ta Apollon Delphinios ile ilişkili bir dini grup olarak karşımıza çıkmaktadır[1472]. Bunların gerçekleştirdikleri dini törenler arasında en önemlisi, Miletos'dan Didyma'ya giden yolda bir gün süren bir dinsel yürüyüş gerçekleştirmeleridir[1473]. Bu yürüyüş sırasında Molpoi üyeleri bir çok kurban töreni gerçekleştiriyor ve kutsal yol boyunca danslar eşliğinde *paian* ilahileri söylüyorlardı. Bu grubun özellikle Karanlık Çağ'ın başlarında erkeklerin erişkinliğe kabul edilme törenleri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir[1474].

Öte yandan, nasıl Delphoilu Apollon erken dönemde Yunan düşüncesinin ve normlarının yaygınlaşması için bir odaksa[1475], Klarios'un da Roma Dönemi'nde

[1466] Bk. Smith, *Dictionary,* s.v. "Pyanepsia".

[1467] Bk. Graf 2008, 87; Krş. Nilsson 1955, 137.

[1468] Herodotos 1. 147.

[1469] Bk. Bölüm IV.2.2.

[1470] Klaros'a gelen heyetler için bk. aşağıda VII.8.3

[1471] Graf 2008, 91.

[1472] Graf 2008, 90-91. Öte yandan, Atina'da da Apollon Delphinios kutsal alanı vatandaşlık sorunlarının görüşüldüğü mahkemelerin toplantı yeridir. Bk. Harpokration, s.v. "Delphinion". Graf 2008, 88.

[1473] Bu prosesyonlar hakkında bk. Fontenrose 1988, 28, 74-75.

[1474] Sparta'da Gymnopaideia bayramları da bununla ilgilidir. Graf 2008, 89.

[1475] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Rosenberger 2001, 117-126.

Akdeniz dünyasına yeni entegre olan barbar kentlerine Yunan dinsel düşüncesini empoze ettiği ve dolayısı ile "sistemi" dinsel alanda da koruduğu görülmektedir[1476]. Hatta Yahudi ve dolayısı ile o dönemde yaygınlaşan Hristiyan teolojisi ile de mücadele eden bir tanrıdır[1477]. Bu mücadelede tek tanrıyı inkar etmeyen kahinlerinin açıklamalarıyla, yeni akıma çok fazla direnememiş olduğu, zaman zaman "kendisinin de tek tanrının bir parçası olduğu" şeklindeki ılımlı fikirleri açıkladığı anlaşılmaktadır[1478]. Ancak, yine de bir Pagan tanrı, özellikle de geleceği açıklayan bir kimlik olarak kilise babalarının sert eleştirilerine maruz kalmaktan kurtulamamıştır[1479].

2.3.7 Güneş Tanrısı

Homeros'da Helios ve Apollon birbirinden farklı tanrılardır[1480]. Ancak M.Ö. 5. yy'dan itibaren Yunanlılar'ın Apollon'u güneşle özdeşleştirmeye başladıkları görülmektedir[1481]. Nitekim Herodotos, Apollon'un Mısır güneş tanrısı Horus'la aynı olduğunu söylemektedir[1482]. Pausanias da, karşılaştığı Sidonlu bir kişinin kendisine iki tanrının aynı olduğunu anlattığından bahsetmektedir[1483]. Apollon'un güneşle bir tutulması, olasılıkla onun Homerik *hymnos*'lardan itibaren edebi kaynaklarda Phoibos (ışıldayan, parlak) adıyla anılmasından da kaynaklanmış olabilir[1484]. E. Simon

---

[1476] Örneğin bk. **K 15** ve **K 16**. Bu konuda bk. Somolinos 1998, 209-211.

[1477] Bk. **K 25**-**28**. Bu kehanetleri açıklayan Klaros'un görevlilerinin Platon felsefesinden esinlendikleri açıktır. Bk. Parke 1985, 164. Klaros kehanetlerinin Khaldaik kehanetlerle karşılaştırılması konusunda bk. Nock 1928, 280-290.

[1478] Bk. **K 25**-**27**. Bu konuda bk. Parke 1985, 163 v.d.

[1479] Eusebios'un Klaros'u eleştirmesi hakkında bk. Parke 1985, 142-143 ve **T 76**. Diğer Hristiyan yazarların Apollon'u eleştirmeleri konusunda bk. **T 64** (Tyriuslu Maximus); **T 67** (Arnobius); **T 68** (Aleksandrealı Clemens); **T 69-71** (Origenes); **T 76 - 79** (Eusebios); **T 84-85** (Himerius) ve **T 91-92** (Theodoretus).

[1480] Bk. Homeros, *Odysseia* 12. 261-402.

[1481] Burkert 1985, 149; Graf 2008, 121.

[1482] Herodotos 2. 144.

[1483] Pausanias, 7. 23. 6.

[1484] Farnell 2005, 140-141 ve Graf 2008, 121.

Apollon'un güneşle özdeşleştirilmesini ve ışık saçan bir tanrı olmasını Babil tanrısı Şamaş'la ilişkilendirmektedir[1485].

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Apollon'un bir çok yerde Helios olarak da adlandırıldığı görülmektedir[1486]. Apollon Klarios'un da özellikle bitkileri büyüten ve geliştiren güneş anlamında Helios olarak algılanması M.S. 3. yy'da karşımıza çıkmaktadır. Tanrının güneşle bağlantısı, Kuzey Phrygia'daki Yalnız Saray'da (Appia?) ele geçen kehanetinde en iyi şekilde görülmektedir (**K 19**): "*Bu yerde, benim için herkesin göreceği şekilde, uzağı gören güneşin ışınlarına doğru bakan bir sunak dikin ve onun üzerinde her ay kuralına uygun törenler gerçekleştirin ki sizin koruyucunuz olduktan sonra her şeyi mevsimine uygun hale getirebileyim. Çünkü korumayı istediğim ölümlülere meyveleri sağlayan ve iyi ünü nasıl getireceğini bilen benim."*. Bu kehanetde, Apollon'un ürünleri sağlayan tanrı olarak işlevinin güçlü bir şekilde ortaya konuşu dikkati çekmektedir. Onun bu özelliği üzeri örtülü olarak Nikomedia kehanetinde de yer almaktadır (**K 13**)[1487].

Makrobios'un aktardığı Labeo'nun "*Apollon Klarios Kehanet Ocağı*" isimli kitabında verilmiş olan tanrının ismi gizlidir konusunu açıklayan kehanet de olasılıkla Apollon Helios'la özdeşleştirilmiştir (**K 28 = T 88**)[1488]. Bu kehanette İao'nun (Yehova) dört mevsim boyunca çeşitli biçimler alan aynı tanrı olduğu açıklanmaktadır: İao kışın yer altı tanrısı Hades, baharda Zeus, yazın olasılıkla Apollon'la özdeşleştirilen Güneş ve sonbaharda Dionysos'tur[1489].

2.3.8 Sağlık Tanrısı ?

Apollon'un vebayı gönderen tanrı olmasının yanı sıra kehanetleri ile hastalığı uzaklaştıran kimliği onun bir sağlık tanrısı olarak da kabul edilmesine neden

[1485] Simon 1998a, 120.

[1486] Patara, Thyateira, Tralles ve Smyrna'daki Apollon-Helios kültleri için bk. Farnell 2005, 366, not. 31 f-k.

[1487] Bu konuda bk. Parke 1985, 162-163.

[1488] Makrobios, *Saturnalis* 1. 18. 18-21.

[1489] Bu konuda bk. Parker 1985, 163-164; Várhelyi 2001, 29.

olmuştur[1490]. En başta, Apollon'un isimleri arasında geçen *Paian* onun bu kimliğini temsil etmektedir[1491]. Apollon'un sağlık işlevini gösteren epithetlerden birisi olan İatros ve İetros (Doktor) olasılıkla İonia kökenlidir[1492]. Ehrhardt'a göre, Apollon onuruna kutlanan Thargelia bayramlarında gerçekleştirilen *pharmakos* (günah keçisi) ritüeli de Apollon İatros ile ilişkilidir[1493]. İonia'da Apollon'un sağlıkla ilgili bir başka epitheti de Oulios'tur (Sağlık Veren)[1494]. Ehrhardt, Apollon Oulios ve Apollon İetros'un sağlıkla ilişkili kültlerinin Arkaik Dönem sonrasında Anadolu'da ve adalarda hemen hemen kaybolmuş olmasını, çoğu zaman Apollon kültü ile ilişkilendirilen Asklepios kültünün M.Ö. 5. yy'da yayılmasına bağlamaktadır[1495]. Örneğin Erythrai'da böyle olmuştur[1496].

Klaros'da Apollon'un kehanetlerinde hastalıklar için çareler bulmasının dışında sağlıkla bağlantısı çok açık değildir[1497]. Ancak Berlin'de korunan bir *papyrus*'da Kolophonlu tanrı *Paian* olarak tanımlanmıştır[1498]. Elde veri olmamasına rağmen, erken dönemde Apollon Klarios'un da sağlıkla ilişkisi olduğu düşünülebilir. Belki İonia'nın başka merkezleri gibi bu özelliğini oğlu Asklepios'un kültünün yayılması ile kaybetmiştir. Klaros'da ele geçen ve olasılıkla Asklepios'a adanmış olan M.Ö. 4 yy'a

---

[1490] Nilsson 1955, 538 ve Graf 2008, 65-66.

[1491] *Scholia in Odysseam* 4. 232 ve Makrobios, *Saturnalis* 17. 1. 7. Paian ya da Paion başlangıçta Apollon'dan ayrı bir sağlık tanrısıdır. Sonradan *paian* Apollon'u çağırmak üzere söylenen *hymnos*'ların adı ve Apollon'un adı olmuştur. Bu konuda bk. Graf 2008, 66-68. Atina, Oropos, Selinus ve Lydia'da saptanan Apollon'un Paian ya da Paion epithetleri için bk. Farnell 2005, 408, no. 208 b-e.

[1492] Graf 1985, 250 ve Ehrhardt 1989, 115-117. Ehrhardt, bu kültün Arkaik Dönem öncesinde İonia'da yaygın olduğunu kabul etmektedir.

[1493] Ehrhardt 1989, 121-122.

[1494] Strabon'dan Apollon Oulios'un Miletos ve Delos'ta tapım gördüğü anlaşılmaktadır; Strabon, 14. 1. 6.

[1495] Ehrhardt 1989, 120-121.

[1496] Graf 1985, 250 v.d.

[1497] Örneğin İsauria'daki Vasada'da ele geçen ve Apollon Klarios'un isteği üzerine bir Hygeia heykeli dikildiğini kaydeden yazıtın yazılmasına neden olan kehanet, olasılıkla bir sağlık problemi için verilmişti (**K 12**). Aelius Aristides de sağlık sorunları nedeniyle Klaros'a başvurmuştur (**K 21 = T 51**).

[1498] **T 41=**Berlin, Ägyptisches Museum P. 5026, II 134.

tarihlenen bir adak vazosu parçası[1499] belki Apollon ve Asklepios'un bir süre aynı kutsal alanı paylaştığını gösterebilir[1500].

2.3.9 Savaş Tanrısı ?

Sparta'da yer alan Amyklai'daki Apollon kutsal alanında bulunan ve M.Ö. 8. yy.'a tarihlenen Apollon başı, miğferli bir savaşçı görünümündedir[1501]. Apollon Amyklaios kült heykeli ise Pausanias tarafından anlatılmaktadır[1502]. 13 metrenin üzerinde bir yüksekliğe sahip olan heykel Pausanias'a göre "sanat göstermez"; yani bir *ksoanon*'dur. Elinde mızrak ve yay tutar. Silahlar Apollon'un tanrısal gücünü ve iktidarını vurgulamaktadır. Sütun gibi gövdesi, miğferli başı ve elindeki mızrak ve yayıyla Apollon Amyklaios bir savaş tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da olasılıkla tanrının Dorlar'ın düşüncesindeki yerini göstermektedir[1503]. Homeros Apollon'dan "gümüş yaylı" sıfatının yanında "altın kılıçlı" olarak da bahseder. Apollon kim olduğunu soran Hektor'a cevap verirken kendini şöyle tanımlar[1504]:

"*İda'dan bir savaş ortağı gönderdi sana Kronos oğlu,*
yanında durup seni koruyacak, kendine gel hadi,
altın kılıçlı Phoibos Apollon'u gönderdi"

Öte yandan, Batı Anadolu'da bir çok yerel Apollon kültünde, çift yüzlü baltanın tanrının atrübüsü olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Hierapolis'de Apollon Lairbenos, Lydia'da Thyateira'da Apollon Tyrimnaios, Karia ve Lykaonia'da Apollon Sozon kültlerinde tanrı elinde çift yüzlü balta tutar durumda tasvir edilmektedir[1505].

Klaros'da Arkaik Dönem sonrasında Apollon'un savaş tanrısı kimliğini taşımadığı açıktır. Ancak, Geometrik Dönem adakları içinde mızrak, ok ucu, kama ve belki

---

[1499] Şahin ve diğerleri 2008, 441.

[1500] Örneğin Apollon Maleatas ve Asklepios'un Atina, Thessalia'daki Trikka'da ve Epidauros'da birlikte tapım gördükleri bilinmektedir; bk. Farnell 2005, 409-410, not. 216 a-c.

[1501] Simon 1998a, 111, fig 115.

[1502] Pausanias 3. 19.

[1503] Simon 1998a, 108.

[1504] Homeros, *İliada* 5. 248-250.

[1505] *LIMC*, s.v. "Apollon", 245, no. 480-491.

bıçaklar gibi savaş silahları ve silahların imitasyonlarının bulunması, bu dönemde belki Apollon'un savaşla bağlantılı olabileceğini akla getirmektedir[1506].

[1506] Apollon Klarios'a adanmış silah adakları (**BG 1-47**) için yukarıda bk. Bölüm IV. 2. 5.

BÖLÜM VI

APOLLON KLARİOS İÇİN DÜZENLENEN DİNSEL TÖRENLER ve BAYRAMLAR

1. DİNSEL TÖRENLER

1.1 Pompe

Yunan kültüründe tanrılar için yapılan dinsel törenler, birbirini tamamlayan farklı öğelerden oluşuyordu. Bu törenler, genellikle tanrı onuruna yapılan bir tür resmi geçit olan dinsel yürüyüş (*pompe* ya da *prosodos*) ile başlıyordu[1507]. Dinsel tören alayı, özellikle kalabalık insan gruplarının katıldığı kamusal törenlerin ayrılmaz bir parçasıydı. Nitekim, toplu yapılan törenlerle ilişkisi nedeniyle, başka şehirlerden gelen katılımcıların da yer aldığı bayramlar (*panegyris* ya da *agon*) için *pompe* vazgeçilmez bir ritüeldi. Bu tür bir kamusal törende, mümkün olduğunca gösterişli olan *pompe*'yi, bir kurban töreni ve sonra yarışmalar takip ediyordu[1508]. Öte yandan, olasılıkla küçük gruplar tarafından düzenlenen törenler de bir *pompe* ile başlıyordu[1509].

Farklı tanrılara ya da bayramlara göre değişik şekillerde düzenlense de[1510], bir tören alayında genellikle en başta kurban sepetini (*kanoun*) taşıyan bir genç kız ya da bir erkek (*kanephoros*) yer almaktadır[1511]. Bunu, *lyra* ve *aulos* çalanlar[1512], *hymnos* söyleyenler, tanrıya sunulacak hediyeleri ve kurban hayvanlarını ya da kültle ilişkili çeşitli nesneleri taşıyanlar takip etmektedir[1513]. Tören alayı, temiz elbiseler giymiş olan

---

[1507] Bu konuda bk. Graf 1996, 56-58; Bremmer 2007, 135.

[1508] Burkert 1985, 99.

[1509] Bk. van Straten 1995, 13.

[1510] Mystik törenler ya da arınma törenleri gibi farklı *pompe* tipleri için bk. Nilsson 1951, 166-214.

[1511] Bk. van Straten 1995, 13.

[1512] Dinsel tören alaylarında çoğunlukla *aulos* tek başına ya da *lyra* ile birlikte çalınıyordu; bk. Haldene 1966, 98-101.

[1513] Bu kişiler arasında *hydrophoros* (su taşıyanlar), *pyr(o)phoros* (ateş taşıyanlar), *phialephoros* (phiale taşıyanlar) gibi görevliler vardı. Dionysos kültünde *kiste* adı verilen mystik sepeti taşıyan *kistephoroi*, Demeter kültünde ise *likno* adı verilen harman küreği şekilli sepeti taşıyan *liknophoroi* gibi özel görevliler bulunmaktadır. Bk. Burkert 1985, 99.

ve ellerinde çelenkler, yün şeritler ve çeşitli bitki dalları taşıyan insanların, *lyra* ve *aulos*'lar eşliğinde, dans ederek ve *hymnos*'lar söylenerek yaptıkları gösterişli bir yürüyüş idi.

Artemis Ephesia onuruna yapılan dini yürüyüş Ephesos'da Magnesia Kapısı'ndan başlayıp, Panayır Dağı'nın eteklerinden geçerek Artemision'a ulaşan kutsal yolda yapılıyordu[1514]. Asil kadınlar tarafından süslenmiş olan Artemis kült heykeli, geceleyin tapınağa taşınıyordu[1515]. Artemis Ephesia onuruna yapılan ve ergenlik çağındaki kızların ve erkeklerin katıldığı Daitis bayramı[1516] Ephesoslu Ksenophon'un Anthia ve Habrokomes'in aşkını anlattığı romanında detaylı bir şekilde tanımlanmaktadır[1517]. Bu bayramda bakire Anthia tanrıçanın elbiselerine benzer bir kostüm giymişti ve insanlar tarafından Artemis gibi algılanıyordu[1518]. Artemision'a doğru yapılan dinsel tören alayında çeşitli ritüel nesneleri, meşaleler, sepetler, süsler ve parfüm genç kız ve erkekler tarafından taşınıyordu. Onları atlar, köpekler ve avcılık ekipmanlarını taşıyan yetişkinler takip ediyordu[1519].

Tören yürüyüşlerinin kendine özel *hymnos*'larının olduğu bilinmektedir. Örneğin Pindaros, Thebai'daki Daphnephoria bayramlarındaki tören yürüyüşü için *Daphnephorika*'yı yazmıştır[1520]. Törene katılanlar, tören yürüyüşünün güzergahına bağlı olarak kentlerde, yol üzerindeki çeşitli noktalarda durarak *hymnos'*larını ve danslarını icra edebiliyorlardı. Örneğin Miletos'da *hymnos* okuyanların oluşturduğu ve Apollon Delphinios onuruna kurulmuş olan *molpoi* birliğinin Miletos'tan Didyma'ya yapılan tören yürüyüşünde, yol boyunca *Paian* söyledikleri altı kutsal alan vardı[1521]. Öte yandan, bazı tören alaylarında okunan *hymnos*, kurban etmeye götürülen hayvanla

[1514] Bk. Picard 1922a, 329-330; Knibbe 1995, 142-143.

[1515] Bk. Knibbe 1995, 153.

[1516] Bu bayram için bk. Burkert 1979, 130.

[1517] Ksenophon Ephesios, *ta kata Anthian kai Habrokomes Ephesiaka* 1. 1-3.

[1518] Ksenophon Ephesios, a.g.e., 1.2. 2-3. Bu konuda bk. Connor 2000, 63-64.

[1519] Bk. Connor 2000, 64; Knibbe 1995,142

[1520] Burkert 1985, 102.

[1521] Bk. Sokolowski 1955, no. 50; Fontenrose 1988, 74-75. Bu konuda ayrıca bk. Graf 1996, 60-61.

ilişkili de olabiliyordu. Pindaros'un sözünü ettiği *"öküzlerin götürüldüğü zaman söylenen dithyrambos"* bu tür bir *hymnos* olmalıdır[1522].

Apollon onuruna birçok yerde kutlanan Daphnephoroi bayramında gerçekleştirilen tören alayından da burada söz etmek yararlı olacaktır[1523]. Proclus'un yazdığına göre bayramda dini yürüyüş şöyleydi:

"Onlar, üzerinde defne dalları ve çok renkli çiçekleri olan bir zeytin ağacı dalını taşırlardı. Ağacın tepesinde bronz bir küre asılıydı; daha küçük bir küre ise ağaç parçasının ortasına yerleştirilirdi ve bundan aşağıya mor renkli kurdeleler sarkardı. Ağacın alt yarısı ise safran renkli bir kumaş ile sarılıydı…….. Daphnephoria alayının önünde anne ve babası hala yaşayan bir erkek çocuk yürürdü; bu çocuğun önünde en yakın akrabaları yürür ve girlandlarla süslü ağacı taşırlardı. Defne taşıyan çocuk (daphnephoros) defnenin dalına dokununarak yürürdü; saçları serbest bırakılmış ve altın bir çelenk takan çocuk, ayaklarına kadar uzanan bir bayram kıyafeti ile özel sandaletler giyerdi. Bunun arkasından ellerinde ince dalları tutan genç kızlardan oluşan koro yürürdü" [1524].

Klaros'da da Apollon için tören yürüyüşü (*pompe*/*prosodos*) düzenlendiğine ilişkin bazı bilgiler bulunmaktadır. M.Ö. 311-306 arasına tarihlenen ve Kolophon'un surlarının genişlemesini kaydeden yazıtta Kolophon'daki başka tanrılarla birlikte Apollon Klarios onuruna bir dini tören alayı (*prosodos*) düzenleneceği belirtilmektedir: *"demos'un karar verdiği gibi bir prosesyon ve kurban töreni düzenleyeceklerdir"*[1525]. Metinde çok açık olmasa da bu tören yürüyüşü belki kentte yapılacaktır.

M.Ö. 3. yy'a tarihlenen Asia Birliği dekretinde de Asia Birliği'nin*, "kurban törenleri düzenlendiğinde Klaros'a gelerek kurbanlarla (?) birlikte bir yürüyüş alayı tertiplemeleri"*[1526] için temsilciler göndereceği belirtilmektedir. Yazıtta, Klaros'da beş

[1522] Pindaros, *Olympia* 13. 19. Bu konuda bk. Burkert 1985, 102.

[1523] Daphnephoria bayramı için bk. Burkert 1985, 100.

[1524] Proclus, *Khrestomathia* şu eserlerde alıntılanmıştır, Photios, *Bibliotheka* 321. a35 - b32 ve Pausanias 9.10. 4.

[1525] Meritt 1935, 359-372, no. 1, satır 20. (=*SEG* 19, 698); Robert 1936, 158-164.

[1526] Étienne ve Prost 2005. Ayrıca yazıttan şu eserlerde de söz edilmektedir: de La Genière 1992, 203; Habicht 2006, 153-166.

yılda bir düzenlenen Büyük Klaria bayramlarına da Asia Birliği'ne bağlı kentlerin temsilciler göndereceği karar altına alınmıştır. Bu yazıtta kaydedildiği gibi Klaros'taki Büyük Klaria bayramlarına birçok kentten gelen temsilciler katılıyor olmalıdır. Büyük kurban töreni ve yarışmalara katılmak için Klaros'a gelen temsilciler, hiç kuşkusuz büyük bir tören alayı eşliğinde kutsal alana giriyorlardı[1527]. Öte yandan Klaros'a kehanete danışmak için kentleri temsilen gönderilen heyetler de Klaros'a bu tür tören alayları ile girmiş olmalıdır. Klaros'a gelen kent heyetlerinin içinde yer alan gençlerden oluşan korolar, olasılıkla bu yürüyüşe *hymnos*'ları ile eşlik ediyorlardı[1528]. Bu arada, her ne kadar Geometrik ve Arkaik Dönem'lerde Klaros'ta tören alayları düzenlendiğine ilişkin veriler daha zayıf olsa da, bu dönemlerde kutsal alanda gerçekleşen kurban törenleri ile ilişkili olarak *pompe*'ler yapıldığını da kabul etmek gerekmektedir. Yuvarlak altarda ele geçen *lyra* ya da *lyra*'lar (**BL 3-14**) ve *aulos* (**BL 1-2**) parçaları[1529], M.Ö. 7. yy'da Klaros'ta yapılan *pompe*'lerde kullanılmış olabilir[1530].

Klaros'da tören yürüyüşünün nerede başladığı konusunda elde veri bulunmamaktadır[1531]. Kolophon'dan Klaros'a yapılmış olabilecek yaklaşık 15 km. uzunluğundaki törensel yürüyüşlerin, Didyma'da olduğu gibi[1532] bazı dinsel törenleri yapmak üzere belli bazı noktalarda durularak gerçekleşmiş olması mümkündür. Öte yandan, Hellenistik ve Roma Dönem'lerinde Klaros'a kehanete danışmak için başka

[1527] Çünkü kutsal bayramlarda *pompe*'ler neredeyse bir zorunluluktu. Bk. Burkert 1985, 99.

[1528] Bu heyetleri kaydeden yazıtlarda *aulos* ve *lyra* çalanların yer almadığı görülmektedir.

[1529] Bk. Bölüm. IV. 2. 10.

[1530] Klaros'ta erken dönemde bayramlar yapıldığına ilişkin kanıtlar arasına belki Artemis için yazılmış Homerik *hymnos*'u da dahil edebiliriz (**T 2**). Bu *hymnos*'un Klaros'da Apollon ve Artemis onuruna yapılan bir bayramda söylenmek için, Klaros'u yakından tanıyan belki de Kolophonlu olan bir ozan tarafından yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bk. Jevons 1886, 297. Krş. Allen ve Sikes 1904, *hymnos* 3 satır 40' a yorum.

[1531] Kent merkezinin Kolophon olduğu dönemlerde, olasılıkla Kolophon'da başlayan *pompe*, tüm Ales vadisini kat ederek Klaros'a ulaşıyordu. Çünkü, antik dönemde kentler tarafından düzenlenen *pompe*'lerin, kentin kenarında ya da içindeki özel bir noktadan başladığı görülmektedir. Öte yandan büyük ve görkemli *pompe*'lerin kent merkezi ile kentten uzakta yer alan kutsal alanların bağlantısını sağlamak gibi bir özellikleri de bulunmaktadır. Bu konuda bk. Graf 1996, 58-59.

[1532] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Fontenrose 1988, 74-75.

kentlerden deniz yolu[1533] ile gelenlerin Notion'da karaya çıktıkları ve yaklaşık 1200 metre uzunluğundaki yolu bir dinsel tören yürüyüşüyle kat ettikleri de kabul edilebilir[1534]. Bu yürüyüş, kutsal alana girildiğinde iki tarafı anıtlarla kaplı Kutsal Yol'da devam ediyor ve tapınakla altar arasındaki kurban alanında son buluyor olmalıdır[1535].

1.2 Thysia

Klaros'da kutsal alandaki kült aktivitesinin başlangıcından beri kurban törenlerinin (*thysia*)[1536] yapıldığı açıktır. Açığa çıkarılan altarlarla ilişkili tabakalarda ele geçen adaklar ve kesilen kurbanlara ait kemik kalıntıların bolluğu, Hellenistik dönem öncesinde de Klaros'da yoğun olarak kurban törenleri düzenlendiğini göstermektedir. Bu erken dönem törenlerinin niteliği ve amacı hakkında kesin tarihsel veriler bulunmamaktadır. Bu konudaki bilgi ancak arkeolojik buluntulardan ya da arkeo-zoolojik çalışmalardan edinilebilecektir. Bununla birlikte, Klaros'daki kemik buluntular üzerinde, 1988 yılında büyük Hellenistik altarın batı kenarında açılan 4 x 4 m. ölçülerindeki bir sondajda ele geçen çeşitli kemikler dışında araştırılma yapılmamıştır. Çalışmada, kemiklerin Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü laboratuvarında çalışan paleoantalog M. Gürbüz tarafından tanımlandıkları ve kemiklerin türleri dışında başka bilgi yoktur[1537]. Ancak, Klaros'taki adak hayvanları hakkında çok önemli bilgiler veren bu çalışma çok ilginç bir görünüm sunmaktadır. Bu araştırmaya göre, ana toprağın

---

[1533] Yunanlılar'da, sadece adalar ya da deniz aşırı ülkelerle değil, kara yolu ile birbirine bağlı yerler için de deniz yolculuğu en önemli ulaşım çeşidiydi. Örneğin Delphoi'daki Pythia bayramlarına giden Atina heyetleri, kara yolunu değil, deniz yolunu tercih ediyorlardı. Antik dönemde deniz yolculuğu dönemi Nisan ayı civarında baharla başlar ve sert rüzgarların esmeye başladığı Ekim ayına kadar sürerdi. Uzaktan gelen ziyaretçilerin katıldığı bayramlar, daha çok deniz yolculuğunun güvenli ve kolay olduğu mevsimde yapılmalıydı. Bu nedenle Yunan dünyasındaki büyük bayramlar yazın yapılmaktaydı. Mevsim faktörünü dikkate almayan bayramlar var olsa da, geniş bir katılımın olduğu bayramlar için bu faktör önemliydi. Nitekim, Delphoi'da da kehanet kış aylarında üç ay kapalı idi. Bu konuda bk. Dillon 1997, 29-31.

[1534] Klaros'un Kolophon ve Notion'a göre konumu için bk. Bölüm III. 1.

[1535] Kutsal alan içindeki Hiera Hodos için bk. Bölüm III. 3. 2 ve 5. 10.

[1536] *Thysia* için geniş bilgi için bk. Yerkes 1952, 114 v.d.

[1537] Delattre 1992, 37.

üzerinde yer alan 11-14. tabakalardan[1538] yani Hellenistik altardan ve hekatomb düzenlemesininden önceki döneme ait katmanlardan toplanan kemikler şu hayvanlara aittir[1539]:

Tabaka 11-12.

Capra hircus - Keçi

Ovis sp. - Koyun

Ovis aries - Koç

Bovidae gen. et. sp. indet. - Genel anlamda cinsi ve cinsiyeti tanımlanamayan memeliler (sığır, keçi, geyik v.b.)

Felis sp. - Kedi

Cervus sp. - Geyik

Bos taurus - Boğa

Tabaka 13

Sus sp.- Domuz

Ovis aries - Koç

Sus scrofa - Adi yaban domuzu

Bovidae gen. et. sp. indet. - Genel anlamda cinsi ve cinsiyeti tanımlanamayan memeliler (sığır, keçi, geyik v.b.)

Cervus sp. - Geyik

Capra hircus - Keçi

Tabaka 13-14 arası

Bos sp – İnek/Boğa/Öküz

Bovidae gen. et. sp. indet. - Genel anlamda cinsi ve cinsiyeti tanımlanamayan memeliler (sığır, keçi, geyik v.b.)

Ovis aries - Koç

Bos taurus - Boğa

Ovis sp. - Koyun

[1538] Sondajın kesit çizimi ve tabakalanma için bk. Delattre 1992, 40, fig. 4; 41, fig. 5

[1539] Bk. Delattre 1992, 37.

Cervus sp. - Geyik

Tabaka 14

Bovidae gen. et. sp. indet. - Genel anlamda cinsi ve cinsiyeti tanımlanamayan memeliler (sığır, keçi, geyik v.b.)

Ovis sp.- Koyun

Ovis aries- Koç

Capra sp. - Keçi

Cervus sp. - Geyik.

Sınırlı da olsa Klaros'da ele geçen hayvan kemikleri hakkında önemli bilgiler veren bu raporun sonradan detaylı olarak ele alınmamış olması ilgi çekicidir. Tabaka 11-12'de ele geçen kedi kemiğini yorumlamak zor görünmektedir. Her ne kadar Mısır'da kedi kurbanı bilinse de[1540], Yunanlılar'ın tanrılara kedi kurban ettikleri konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bu kemik, kutsal alanda kendiliğinden ölmüş bir hayvana da ait olabilir. Bulunan kemiklerin büyük çoğunluğu memelilere belki sığır ya da boğalara, koyun, koç ve keçilere aittir. Buluntular arasında geyik ve domuz kemiklerinin de bulunmuş olması ilginçtir. Birçok yerde Apollon'a sığır özellikle de boğa, koç ve keçi adandığı bilinmektedir[1541]. Geyik adağına ilişkin açık yazılı kanıtlar bulunmasa da, bu hayvanın Artemis ve Apollon'a kurban edildiği düşünülmektedir[1542].

[1540] Engels 1999, 33-37.

[1541] Apollon'a adanan hayvanlar için bk. Farnell 2005, 429. Apollon'a keçi kurbanı için bk. *IG* II^2 1358, sütun I, satır 24-26 (Apotropaios'a) ve satır 44-45 (Nymphagetes'e, Atina M.Ö. 4. yy); *SEG* 21 541, sütun B, satır 46-52 ve *IG* II^2 1363, fr. a, sütun I, satır 7-8 (Attika'da Pythios'a yetişkin keçi); *FdD* III. 4, 371, satır 20-23 (Delphoi'da Apollon Pythios'a); Schwertheim 1983, no. 1, satır 5-11 (Miletoupolis'te Apollon Karneios'a *eriphos* (yavru keçi)). Homeros'ta da Apollon'a boğaların yanında keçilerin de kurban edildiği görülmektedir; bk. Homeros, *İliada* 1. 315 ve Scott 1918, 46. Ayrıca M.Ö. 430'a tarihlenen kırmızı figürlü bir Attika krateri üzerinde Apollon'a kurban edilmeye hazırlanan bir keçi görülmektedir; bk. Carpenter 2007, 411, fig. 26.8 = van Straten 1995, fig. 30.

[1542] Burkert 1985, 65. Ephesos'da keçi, koyun, sığır ve domuz kemiklerinin yanında geyik boynuzları da bulunmuştur. Bunların yanında bulunan insan kemikleri ise *pharmakos* (günah keçisi) ritüeli ile ilişkilendirilmiştir. Bk. Bammer ve Muss 1996, 63-64.

Nitekim, geyik Apollon için neredeyse bir kutsal hayvan olarak kabul edilmektedir[1543]. Domuzun Apollon'a adanması ise nadir de olsa kaydedilmiştir[1544]. Bu kemik buluntuların dışında yuvarlak altarda ele geçen Geometrik Dönem boğa ya da sığır figürinlerinin Apollon'a adanan hayvanların yerine yapılmış modeller olduğu da tartışılmaktadır[1545]. Bu figürinlerle aynı buluntu grubu içinde ele geçen iç bükey kavisli bıçaklar da kurban törenlerinde kullanıldıktan sonra, tanrıya adak olarak sunulmuş olabilirler. Bunların küçük boyutlu olması ya küçük hayvanları kesmek için kullanıldıklarını ya da bir şekilde öldürülen kurbanın parçalanmasında kullanılmış olabileceklerini akla getirmektedir[1546].

2003 ve 2007 yıllarında yuvarlak altarın içinde ve batısında, en erken tabakalarda tarafımızdan yürütülen çalışmalarda da birçok kemik ele geçmiştir. Bu kemikler üzerinde henüz bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Ancak kemikler üzerindeki bazı gözlemlerimizi de burada aktarmak yararlı olacaktır (**Lev. XXX-XXXI**). Bu tabakalarda yanmamış kemiklerin çok sayıda ele geçtiği not edilmiştir. 2003 yılında anakayanın üzerindeki tabakalarda ele geçen kemiklerin çoğu küçük boyutlu hayvanlara ait gibi görünmektedir. Bu kemiklerin büyük çoğunluğu yanmamıştır[1547]. Bu yanmamış

[1543] Apollon sık sık geyikle birlikte tasvir edilmiştir. Bazı tasvirlerde hayvan, tanrı tarafından bir altara götürülürken görülmektedir; bazı tasvirlerde ise Apollon'un yanında bir yavru geyik görülmektedir (bk. *LIMC*, s.v. "Apollon", 223 v.d, no. 324-333). Apollon geyik birlikteliği konusunda bk. Farnell 2005, 429; Strocka 2002, 87-88, not. 41.

[1544] Bir kült düzenlemesinde Atina'da Apollon Patroos'a Metageitnion ayının yedisinde 40 drakhmi değerinde yetişkin bir domuz (*hys*) adanacağı belirtilmektedir; bk. Ferguson 1938, 1-8, no. 1, satır 89; yine Atina'da Apollon'a *khoiros* (genç domuz) adağı için bk. *SEG* 33, 147, A, satır 14, 24-25. Apollon'a domuz adağı hakkında ayrıca bk. Farnell 2005, 430, not. 274 g ve yeni bir çalışma için bk. Petropoulou 2008, 65-66. Bazı yerlerde Apollon'a adanacak hayvanların sınırlandığı da bilinmektedir. Örneğin Thasos'da Apollo Nymphagetes'e *ois* (yetişkin koyun) ve *khoiros* (genç domuz) kurbanı yasaklanmıştı (bk. *IG* XII.8, 358. A, satır 1-2).

[1545] Dewailly 2001, 374. Bu konudaki tartışma için bk. Bölüm IV. 2.1.1.

[1546] *Makhaira* olarak adlandırılan ve kurban kesmek için kullanılan bıçakların tanrıya adanması hakkında bk. Simon 1986, 258-259.

[1547] Lev. XXX ve XXXI, 1'de resimlerini verdiğimiz bu kemik buluntular için gözlemlerimizi şöyle özetlemek mümkündür: A- 2003 K15A J15C Arkaik sunak ile tapınak arası, deniz kumu altından gelen siyah tabakadan -0.11/-0.37 m. Kasa no 16 (Lev. XXX): Tümü yanmamış küçükbaş hayvan kemikleri (?),

kemikler büyük olasılıkla kurban törenleri sonrası gerçekleşen kutsal ziyafet törenlerinin kalıntılarıdır[1548]. Antik dönemde, kurban törenlerinin sonrasında yapılan ziyafetlerde katılımcıların kurban etlerini şişlere geçirerek altar ateşinde pişirdikleri gibi[1549], kaynatarak da yedikleri bilinmektedir[1550].

Klaros'da altarların yanında, kurban törenleri ile ilişkili bazı mimari düzenlemelerin yapıldığı da anlaşılmaktadır. M.Ö. 6. yüzyılda inşaa edilen dikdörtgen altarın M.Ö. 5. yüzyılda gerçekleşen yükseltilme safhasında, altarın batıya bakan basamaklarının önüne yerleştirilmiş bir hayvan bağlama bloğu ele geçmiştir. Üzerindeki demir halkanın korunduğu bloğun Hellenistik Dönem *hekatomb*'u gibi bir *hekatomb*'a ait olup olmadığı belirlenemese de, bu hayvan bağlama düzeneği örneğinin en erkeni olarak kabul edilebilir.

Hellenistik Dönem'de Klaros'da toplu kurban törenleri için büyük bir düzenlemeye gidildiği anlaşılmaktadır. Olasılıkla M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreğinde, önce Polemaios, sonra da Menippos'un, Büyük Klaria bayramları için Yunanlı ve barbar tüm insanlara çağrıda bulunduğu dönemde, bu bayramlar için gelenlerin birlikte kurban törenine katılmalarını sağlamak üzere bir *hekatomb* inşa edilmiştir[1551]. Devşirme malzeme ile hızlı bir şekilde yapıldığı anlaşılan *hekatomb*, Hellenistik altar ile tapınak arasındaki alanın büyük bir kısmını kaplamakta, kuzeyde ise Artemis Altarı'na kadar uzanmaktadır. Üzerine demirden bir halka takılmış olan olasılıkla 25'erli dört sıra halinde yerleştirilmiş 100 blok halinde inşa edildiği düşünülmektedir (**Lev. XXXII**). Klaros Hekatomb'u, bu hali ile antik dönemden günümüze kalan tek örnektir. Daha özensiz bir *hekatomb* Makedonia'da Dion'daki Zeus Olympios kutsal alanında ele

---

koyun (?) dişleri. B- 2003 K15A J15C Arkaik sunağın batısı -0,37/-0.54 m. Kasa no. 17 (Lev. XXXI, 1): Çoğu küçük boyutlu hayvanlara (?) ait kemikler, domuz dişi (?), dana (?) boynuzu. Çok az sayıdaki yanık parça haricinde çoğu yanmamıştır.

[1548] Kurban törenleri sonrasında gerçekleşen kutsal ziyafet konusunda bk. Isaakidou ve diğerleri 2002, 86-87. Bergquist 1988, 32-33.

[1549] Bk. van Straten 1988, 62-66, fig. 15-19; Durand 1989a, 103.

[1550] Bu konuda bk. Bk. Vernant 1989, 42.

[1551] Bk. de La Genière 2007, 182, 185. 1988 yılında bulunan Koinon Asias dekreti döneminde de, belki büyük bir kurban töreni ve bayram kutlamaları yapılmıştı. Bk. de La Genière 1992, 203. Bu *hekatomb* hakkında bk. Bölüm III. 5. 6.

geçmiştir[1552]. Klaros'daki *hekatomb*'un acil bir şekilde yapılması ve bloklar üzerindeki demir halkaların taş üzerinde aşınma oluşturmamasının da gösterdiği gibi çok uzun bir süre kullanılmamıştır. Arkeolojik olarak da saptanan bu durum, Klaros'daki yüz kurban hayvanının birlikte kurban edildikleri toplu ve muhteşem kurban törenlerinin çok uzun bir süre devam etmediğini göstermektedir. J. de La Genière *hekatomb*'un M.Ö. 2. yy'ın son çeyreği ile M.S. 1. yy ortasına kadar kullanıldığını ileri sürmektedir[1553]. Bu çalışmalar tamamlandığı sırada kurban alanı, kutsal alanın iki büyük tanrısı olan Apollon ve Artemis'e adanan gösterişli törenlere ev sahipliği yapmaktaydı. Bu törenler sırasında bir defada yüz kurban kesiliyordu[1554].

Birçok hayvanın bir kerede kurban edilmesi Yunanlılar'da Homeros döneminden, belki de daha önceden beri çok başvurulan bir uygulamaydı ve *hekatombe* bu eylem için düzenlenmiş bir terimdi. Yüz öküz anlamına gelen *hecatombe*'de olasılıkla bir kerede yüz hayvan kurban ediliyordu. Homeros'un eserlerinde ise bu sözcüğün teknik bir terim olarak kullanıldığı ve sayısal anlamını yitirdiği görülmektedir[1555]. Örneğin, bir yerde 81 boğa, başka bir yerde elli keçi[1556] ya da 12 dana[1557] *hekatombe* olarak adlandırılmaktadır[1558]; çoğunlukla ise sayı verilmemiştir[1559].

[1552] de La Genière 2001, 83 ve de La Genière 2007, 185.

[1553] Bk. de La Genière 2001, 81; de La Genière ve Jolivet 2003, 193; de La Genière 2007, 182, 185.

[1554] Bk. de La Genière 2001, 83

[1555] Yerkes 1952, 117.

[1556] Akhilleus, anavatanındaki Sperkhios nehrine kesmeyi söz verdiği elli erkek keçiden oluşan bir *hekatomb'*dan vazgeçmektedir Homeros, *İliada* 23. 144-148. Krş. Hegyi 2003, 308.

[1557] Homeros, *İliada* 6. 93 ve 115.

[1558] Homeros, *Odysseia* 3. 7, 8 ve 59.

[1559] Akhilleus Apollon'un kızgınlığını sorgularken, "*tanrıya hekatombe adamadık mı?*" diye sormaktadır Homeros, *İliada* 1. 65. Kalkhas, Agamemnon'a Akhaialılar'ı veba salgınından kurtarmak için Khryse'ye kutsal *hekatombe* adaması gerektiğini söyler (*İliada* 1. 99). Odysseus önderliğindeki bir heyet, Khryseis'i babasına teslim etmeye giderken Khryse'ye bu *hekatombe*'yi de götürür ve kurban ederler (*İliada* 1. 458-469). *İliada* 4. 101-102 ve 120-121'de ise Apollon Lykegenes'e yeni doğmuş kuzulardan oluşan bir *hekatombe* kurbanı geçer. Aynı tür *hekatombe*, *İliada* 23. 864-895'te de geçmektedir. Bu *hekatombe* Meriones tarafından bir güvercini okla vurmada kendisini başarılı kılması için okçu Apollon'a çok kısa bir zamanda kesilmiştir; güvercini vurmanın ödülü ise bronz bir kargıdır.

Pythagoras'ın da dik üçgenin iki açısının eşit olduğunu bulduktan sonra, tanrılara yüz öküz kestirdiği anlatılır[1560]. Fakat Pythagoras, aslında hayvan kurban etmemiştir, tanrılara akdarı ve balpeteği sunmuştur. Çünkü onun öğretisi öküz kurbanını yasaklamaktadır[1561].

Aristophanes'e yazılmış bir *scholia*'nın yazarına göre çok sayıda hayvan kurbanını gösteren iki terim vardı: biri 100 sığır ya da boğanın kurban edilmesi anlamına gelen *hekatombe* ve diğeri bir domuz yavrusu, bir koç ve bir erkek keçinin kesilmesini gösteren *trittys*[1562]. Hesykhios ise üç çeşit *hekatomb* anlatır. Yüz boğa'dan oluşan *hekatombe*; bir boğa, bir koyun ve bir keçiden oluşan *hekatombe* ve tüm kurban hayvanlarından birer örneğin oluşturduğu karışık *hekatombe*[1563]. Bu tür üç hayvandan oluşan bir *hekatombe*, Miletos'da ele geçen ve *molpoi*'un gerçekleştirdiği bir tören yürüyüşünü kaydeden bir yazıttan bilinmektedir[1564]. Bununla birlikte, Kyrene'de bulunan bir yazıtta Hermesandros adlı birisinin Artemis'e 120 öküz kurban ettiği yazılmaktadır[1565]. Ayrıca Atina'da Athena Polias onuruna kutlanan ve Panathenaia bayramlarının bir parçası olan Hekatombaia bayramında da *hekatombe* kurbanının gerçekleştiği kaydedilmektedir[1566].

Antik kaynaklarda, *hekatombe* teriminin her zaman yüz hayvan kurbanını karşılamak için kullanılmamış olması, Klaros'da ele geçen *Hekatomb*'da da yüz hayvan kurban edilmediği anlamına gelmemektedir. Burada 100 hayvan bağlamayı sağlayan bir

---

[1560] Diogenes Laertios, *Pythagoras* 11.

[1561] İamblikhos, *De Vita Pythagorica* 18. 108-109; Diogenes Laertios, *Pythagoras* 18.

[1562] *Scholia in Aristophanem plutum* 819.

[1563] Hesykhios, s.v. "ἑκατόμβη".

[1564] Bk. Fontenrose 1988, 64. Bu *hekatombe* bir dişi koyun ve bir hadım edilmemiş koç ve özelliği belirtilmemiş bir koyundan oluşmaktadır.

[1564] Bk. Fontenrose 1988, 64. Bu *hekatombe* bir dişi koyun ve bir hadım edilmemiş koç ve özelliği belirtilmemiş bir koyundan oluşmaktadır.

[1565] Bk. van Straten 1981, 69. De La Genière 1992, 203.

[1566] Bk. *CIG* 147 ve 157. Atina'da Apollon Hekatombaios onuruna düzenlenen bir Hekatombaia bayramı da vardı (bk. Plutarkhos, *Theseus* 12). Hekatombaia bayramı adını *hekatombe*'den almaktadır; bk. Arson 2007, 45. Başka yerlerde de kutlanan Hekatombaia bayramları hakkında geniş bilgi için bk. Daremberg-Saglio, s.v. "Hekatombaia".

düzenleme söz konusu olduğuna göre, en azından yukarıda belirtildiği gibi kalabalık grupların Klaros'a geldiği Büyük Klaria bayramları sırasında bu kadar çok sayıda hayvanın kesilmiş olması gerekmektedir. Bununla birlikte *Hekatomb* bu *agon*'lar dışında belki belli aylarda kutlanılan ancak adları konusunda bilgi sahibi olamadığımız bazı bayramlarda da kullanılmış olabilir. *Hekatomb* olasılıkla M.S. 47 yılındaki deprem ve su baskını sonucu iptal olduktan sonra da[1567], Klaros'da bayramlarda ve başka nedenlerle kurban törenleri yapılmaya devam etmiştir. Olasılıkla Roma İmparatorluğu Dönemi'nde, Hellenistik altarın üçüncü basamağına monte edilmiş olan iki hayvan bağlama halkası, bu dönemdeki kurban törenlerini kanıtlamaktadır. Halkaların mermer üzerinde oluşturduğu aşındırma izleri bu halkalara büyük boyutlu hayvanların yoğun olarak bağlandığına işaret eder. Bu halkaların *Hekatomb* kullanımdan çıktıktan sonra tekil adaklar için kullanıldığı düşünülebilir. Birçok Hellenistik ve Roma Dönemi adak stelinde tasvir edilen adak hayvanlarının altarlara bağlanması olgusunun[1568], bir altar üzerinde saptanmış olması önemlidir. Öte yandan, Klaros'da kutsal alanda gerçekleşen bayramların yanı sıra, olasılıkla kehanete danışma sırasında kentler ya da kişiler tarafından sıkça düzenlenen törenler de söz konusuydu. Neredeyse günlük, sıradan bir işlem haline gelen bu bağımsız danışmalara, genellikle genç erkeklerden bazen de genç kızlardan oluşan bir koro tarafından okunan *hymnos*'lar da eşlik etmekteydi[1569]. Bu arada olasılıkla kurbanlar da kesiliyordu. Nitekim Apollon Klarios'un Hierapolis kentindeki veba salgını için verdiği M.S. 166-215 arasına tarihlenen kehanette, Apollon'un kehanetlerinden olumlu sonuç alan kentlerden bile hayvan kurbanı istediği görülmektedir (**K 4**):

"Yatıştırmayı sağladıktan sonra ve kötü güçler ayrıldıktan sonra sizden, bakire müzisyenlerle birlikte oğlan çocuklarınızın, libasyonlar ve istekli bir ruhla yapılan toplu kurbanlar eşliğinde (hekatombe) Kolophon'a gelmelerini istiyorum. Çünkü aslında ben sizi sık sık kurtardım, fakat kalbimi sevindirmek için bir parça yağ bile almadım. Fakat size yarar sağlamış kişileri unutmamanız doğrudur. Tanrıdan korkan kişiler için uygun

[1567] Bk. Bölüm III. 5. 6.

[1568] Örneğin bk. van Straten 1993, fig. 15. Bu konuda bk. de La Genière 1993a, 72.

[1569] Picard 1922a, 345.

olan işleri gerçekleştirirseniz asla acı veren karışıklıklara düşmezsiniz, fakat daha zengin ve daha güvenli..."

İmparator Trebonianus Gallus (M.Ö. 251-253)[1570] ve Valerianus dönemine (M.S. 253-260)[1571] ait iki Kolophon sikkesinde, Apollon Klarios tapınağının önünde on üç İon kentinin temsilcileri tarafından çevrilmiş alanda, üzerinde ateş yanan bir altarın önünde bir boğa tasvir edilmiştir[1572]. Hem yukarıdaki Hierapolis kehaneti hem de bu sikke tasvirleri, M.S. 3. yy'da bile Klaros'da kurban törenlerinin devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte Klaros'un iki kehanetinde, tanrının kanlı hayvan kurbanından uzak durduğu, bunun yerine daha ruhani bir ritüel istediği görülmektedir. Klaros'un Oinoanda için verdiği kehanette (**K 25**, M.S. 2-3. yy) tanrı sadece kendine inanlara "*ve, sabah Doğu'ya bakarak dua ediniz*" emrini vermektedir. Robert, burada Apollon'un özellikle hayvan kurbanını değil de, daha ruhani bir ritüel istemesini tek tanrı inanışının etkisine bağlamaktadır[1573]. Bu kehanette hayvan kurbanı ya da maddi sunu, arı bir dua ritüeli ile yer değiştirmiştir. Robert'e göre, Klaros Oinoanda'daki paganların ve Hristiyanlar'ın arasını bulan bir ritüel önermektedir[1574]. Phrygia'daki Yalnız Saray'da (Appia?) ele geçen M.S. geç 3. yy kehanetinde de (**K 19**), Oinoanda kehaneti gibi hayvan kurbanı isteği yoktur. Gerçekten de, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi yazıtlarında kimi zaman Apollon'un kanlı sunu görmek istemediği görülmektedir[1575]. Didyma tarafından M.S. 3. yy'da verilen bir kehanette, Apollon *hekatombe* kurbanını, hatta adak sunmayı yasaklamaktadır[1576]. Bu kehanette, *hymnos* okumanın daha uygun bir tapınma yolu olduğu görülmektedir. Robert, bu yeni ritüel şeklinin Yeni Platonculuk felsefesi ile bağlantılı olduğunu kabul eder[1577]. Roma

[1570] Milne 1941, 100, no. 255, lev. XVIII.

[1571] Milne 1941, 102, no 263, lev. XIX.

[1572] Sikkelerdeki bu sahne Apollon Klarios tapınağının politik rolünü sembolize ediyor olmalıdır; bk. Dewailly 2001, 374, not. 13.

[1573] Robert 1971, 610. Ayrıca bk. de La Genière 1993a, 78.

[1574] Robert 1971, 618. Bu kehanetin yorumu için yeni bir çalışma olarak bk. Petropoulou 2008, 86.

[1575] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hotz 2005, 133 v.d.

[1576] Merkelbach ve Stauber 1998, I, no. 01/19/01, 1-4; kehanetin yorumu için bk. Hotz 2005, 135-136; Lane Fox 1986, 219.

[1577] Bk. Robert 1968, 597.

İmparatorluk Dönemi'nde kanlı kurbandan kaçınmayla ilgili başka bir örnek, Kyzikos'taki Ammonitai Birliği'nin Siwa'daki Zeus Ammon kehanetine başvurularıdır. Bu başvuru üzerine verilen kehanette tanrı *hymnos* ve tütsü töreni istemiştir[1578]. Her ne kadar Oinoanda ve Yalnız Saray kehanetlerinde Apollon kurban kesilmesini içermeyen ritüelleri istiyormuş gibi görünse de, Hierapolis kehanetinin de gösterdiği gibi M.S. 2-3. yüzyıllarda bile Apollon Klarios kendisine kurbanlar kesilmesini beklemektedir.

Klaros'da ilk kuruluştan itibaren gerçekleştiği anlaşılan kurban törenlerinin nasıl yapıldığı konusunda ayrıntılı bilgilerimiz olmasa da, Yunan kurban geleneğinde bir kurban töreninin nasıl gerçekleşmiş olabileceği konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır[1579]. Klaros'da gerçekleşen bir kurban törenini gözümüzün önüne getirebilmek için bu görüşlerin içinde en çok kabul göreni olan W. Burkert'in, anlatımını burada vermek istiyoruz[1580]:

Kurban kesme töreni Yunan toplumu için bayram havasında geçen bir olaydır. İnsanlar, kurban törenlerinde hergünkü hayatlarının aksine cinsellikten arınarak, yıkanarak, temiz giysiler giyerek, süslenerek yer alırlar ve özellikle de örülmüş saçlarına taktıkları çelenkleri ile farklı bir görüntü içindedirler[1581]. Kurban edilecek olan hayvan, seçilmiş ve mükemmel olmalıdır[1582]. Hayvanın yaldızlanmış boynuzlarına kurdeleler bağlanmıştır[1583]. Kurban edilecek hayvanların altara doğru kendi istekleriyle gitmeleri, yani kurban olmaya gönüllü olmaları umulan bir olaydır. Hatta hayvanların

---

[1578] Merkelbach ve Schwertheim 1983, 147-154 = *SEG* 33 (1983), no. 1056. Antik dönemde tütsü ritüeli hakkında bk. von Fritze 1894.

[1579] Bk. van Straten 1981, 66-67 ve Graf 2002, 116-124.

[1580] Burkert 1983, 4-6 ve Burkert 1985, 56-59.

[1581] Kurban törenine katılanların vazolar üzerindeki tasvirleri için bk. van Straten 1995, fig 2-4, 11, 12, 20, 56.

[1582] Her ne kadar adak olarak seçilen hayvanın "sakatlanmamış" olması gerekiyorsa da, örneğin Didyma'da kısırlaştırılmış öküz ve Kalopodi'de de kısırlaştırılmış koç kurban edildiğini gösteren deliller bulunmaktadır. Anlaşılan bu hayvanlar da "sakatlanmamış" olarak sınıflanıyordu. Kurban olarak genellikle iyi beslenmiş ve büyük hayvanların seçildiği görülmektedir. Sadece Sparta'da küçük ve ucuz hayvanların adak olarak seçilmesi geleneği vardı; bk. Bremmer 2007, 134.

[1583] Bu konuda ayrıca bk. Bremmer 2007, 134. Kurban olmak üzere süslenmiş hayvan tasvirleri için bk. van Straten 1995, fig. 17, 45, 46.

kendilerini kurban olarak sunduklarına dair efsaneler vardır[1584]. Tören alayının (*pompe*) önündeki bakire genç kız (*kanephoros*)[1585], kafasının üzerinde *kaneon* ya da *kanoun* adı verilen sepeti ve elinde bir su kabı taşır. Bu sepetin içinde öğütülmemiş tahıllar veya kekler ve bunların altına saklanmış bıçak yer almaktadır. Bunun yanı sıra tören alayında bir erkek veya kadın flütçü yine bir veya daha fazla ilahi (*hymnos*) okuyan kişi ile tütsü taşıyıcı da yer alır. Varılmak istenen hedef kanla yıkanması gereken ve üzerinde ateş (*pyre*) yanan taştan yapılmış altardır[1586].

Kutsal yere varıldıktan sonra törene katılan kişiler altarın etrafında bir daire oluşturur[1587], kutsal sepet ve su kabı katılımcılar tarafından elden ele geçirilirdi. İlk hareket herkesin eline biraz su dökmesiydi[1588]. Bu başlamak demekti ve *arkhesthai* olarak adlandırılırdı. Bu arada, hayvanın da üzerine su serpilerek sanki onun da töreni onaylamasını gösterircesine başını sallaması beklenirdi. Kurallara göre kurban edilecek hayvan önüne koyulmuş suyu içer ve böylece o da onay vermiş olurdu[1589].

Katılımcıların herbiri kutsal sepetten bir avuç öğütülmemiş tahıl (*oulai*, *oulokhytai*) alır, kısa bir sessizlikten (*euphemein*)[1590] sonra töreni yüksek sesle bir dua izlerdi. Daha sonra sözleşmişcesine hep birlikte ellerindeki öğütülmemiş tahılları önlerindeki altara ve kurban hayvanlarına doğru atarlardı. Bu birlikte yapılan hareket tıpkı bir dövüşün başlangıcı gibi agresif bir harekettir. Bazı ritüellerde taşların da

---

[1584] Aristophanes, fr. 101.

[1585] Nilsson 1955, lev. 32. 1.

[1586] Yavis 1949, 208-213; Burkert 1985, 56.

[1587] Burkert'in bu tanımlamasına karşın, Bremmer insanların altarların etrafına kutsal alanların topografisine uygun olarak dizildiklerini kabul etmektedir. Ona göre, kurban töreni için toplananlar altarla tapınağın arasına, tapınağı arkalarına alarak ve yarım daire oluşturacak şekilde diziliyorlardı; bk. Bremmer 2007, 135.

[1588] Delphoilu Apollon'un bir kehanetinde şöyle söylediği görülmektedir: *"ellerini istekli olarak yıkayanlar şimdi kurban etmeye geçebilirler"*; bk. Porphyrios, *De Abstinentia* 2. 9.

[1589] Bu tür bir sahnenin tasviri için bk. van Straten 1995, fig. 46.

[1590] Aslında "güzel konuşma" anlamına gelen *euphemia* teriminin "ritüel sessizlik" anlamında kullanılması hakkındaki tartışma için bk. Montiglio 2000, 16-17. Sessizlik temizliğin de bir göstergesiydi ve ritüelin başlangıcında törene katılanların tanrı ile bağlantı kurmak üzere temizliklerini vurguluyordu. Bu konuda bk. Montiglio 2000, 17 v.d.

atıldığı bilinmektedir[1591]. Bu evre ellerin yıkanması ile birlikte yine başlangıç (*katarkhesthai*) olarak tanımlanır.

Tahıllar serpildikten sonra sepetin altındaki bıçak açığa çıkardı. Rahip (*hiereus*) hayvanın bıçağı görmemesini sağlayarak kurbana doğru ilerlerdi. Kıllarından bir tutam keserek ateşe atardı. Bu kıl kurbanı[1592] son kez yine bir başlangıç (*aparkhesthai*) evresi olarak adlandırılırdı. Hayvana daha fazla zarar verilip kutsallığı bozulmazdı. Bundan sonra hayvanı kesme işlemi gelir, küçük hayvanlar altarın üzerine kaldırılır ve boğazı kesilirdi[1593]. Büyükbaş hayvanlar ise bir baltayla kurban edilirdi. Dışarı akan kana özel bir itina gösterilir ve toprak üzerine düşmemesi sağlanırdı. Kan bir kapta toplanır[1594] ve altarın üzerine ve kenarlarına gelecek şekilde atılırdı. Böylelikle altar kanla yıkanmış olurdu (*haimassesthai*). Son ölümcül darbe vurulduğunda kadınlar yüksek bir sesle bağırırlardı. Yunan geleneğinde "kutsal çığlık" duyguların tepe noktasını işaret etmektedir[1595]. Yaşam, ölümün üzerine haykırmaktadır. Hayvanın derisi yüzülür ve kesilir. İç organları (s*plankhna*)[1596] özellikle belki de hala atan kalbi[1597] ve ciğeri ilk sırada olmak üzere altardaki ateşin üzerine konulur ve hemen pişirilip yenilirdi[1598].

Hayvanın iç organlarını (s*plankhna*) tatmak kutsal daire etrafında duran katılımcılar için bir ayrıcalıktır. Böylelikle katılımcılar, korkunun zevke dönüştüğü bir toplu yemekle biraraya gelirler. Atılan ve yenilmeyen tek şey safradır. Kemikler de bunun gibi yemek için uygun değildir. Bu nedenle kemikler, altarın üzerindeki ateşe dizilir[1599]. Bunlardan baldır kemikleri (*meria*) ve kuyrukla beraber pelvis (*osphys*) belli bir düzende altarın üzerine yerleştirilir[1600]. Bu parçaların üzerine bağırsak gibi

[1591] Burkert 1983, 5, not. 16.

[1592] Burkert 1983, 5.

[1593] Kurban hayvanının kesilmesi tarzı konusunda bk. Durand 1989a, 92.

[1594] *Sphageion* adı verilen kan kapları hakkında bk. Durand 1989b, 125-127.

[1595] Aiskhylos, *Hepta epi Thebas* 269.

[1596] *Splankhna* hakkında bk. Durand 1989a, 95.

[1597] Burkert 1983, 6, not. 22.

[1598] Burkert 1985, 56-57.

[1599] Hesiodos, *Theogonia* 541. Bu konuda ayrıca bk. Vernant 1989, 41.

[1600] Hayvanın, tanrının payı olarak yakılan kısımları kabartmalar ve vazo resimlerinde tasvir edilmiştir. Bu tasvirler için bk. van Straten 1988, 51-68.

istenmeyen parçalar da konur. Yiyecek sunuları, kekler ve et ya da balık suyu da küçük miktarlarda yakılır. Tüm bu işlemlerden sonra ise rahip ateşe şarap dökerek alkolün ateşi canlandırmasını sağlar. *Splankhna* yendikten ve ateş söndükten sonra esas et yemeğinin kızartma veya kaynatma şeklinde hazırlanması başlar. Bu genellikle ritüelin dini özelliğinden ayrı tutulan bir iş olmalıdır. Ama bununla birlikte etlerin kesinlikle dışarıya alınmaması, hiçbir şey kalmaması ve tümünün kutsal alanda tüketilmesine dair sık sık yapılmış uyarılar vardır[1601]. Hayvanın derisi ya kutsal alanda kalıyor ya da rahibe veriliyordu. Kurban derisi genellikle, kutsal alanın yararına satılıyor ve bununla yeni adak eşyaları ve kurbanlık hayvanlar alınıyordu[1602].

Hayvan kurbanı ritüeli yerel geleneklere göre çeşitlilik gösterir. Ancak temel yapı tek tiptir ve hayvan kurbanının bir et ziyafeti ile takip edilmesi çok açık bir kuraldır. Bu tip kurban adaklarında tanrının eline hiçbir şey geçmez. Tüm iyi etler şenlikteki katılımcılara sunulur. Adak, adayanlarla tanrı arasında bir ilişki yaratılmasına yarar. Nitekim şairler, tanrıların adaklardan ne kadar memnun olduklarını veya adak gerçekleştirilmezse ne kadar kızdıklarını anlatırlar[1603]. Hesiodos, kurban etmenin tanrılarla ölümlü insanların birbirlerinden ayrıldığı zaman yaratıldığını söyler[1604]. Törene katılan, halka etrafındaki küçük grup *koinonia* olarak adlandırılır. Bu dışarıdan gelenlere kapalıdır. Bu kişilerin toplumda ayrıcalıklı rolleri olduğu düşünülmektedir[1605].

Özet olarak, kurban töreninde, önce sepet, su kabı, tütsü kabı ve meşaleler taşınarak hayvanlara öncülük edilir. Daha sonra başlangıcın evrelerine gelinir. Bu evreleri dua etme, hayvan kesimi, derinin yüzülmesi ve hayvanın parçalara ayrılması takip eder. Sonra ilk olarak *splankhna*'nın pişirilmesi gelir. Bunu izleyen aşamada hayvanın diğer kısımlarının pişirilmesi, şarap libasyonu ve son olarak etin dağıtılması gerçekleşir. Çocuklar, kadınlar ve erkekler görevlerine göre yerlerini almışlardır. Olayı bir rahip yönetir; bu kişi dua eder, etten tadar ve libasyon yapar. Ayrıca ilahi güce olan

[1601] Sokolowski 1962, 88, 94.

[1602] Burkert 1985, 57.

[1603] Homeros, *İliada* 1. 40; 9. 534-7; 22. 170; *Odysseia* 1. 66.

[1604] Hesiodos, *Theogonia* 535.

[1605] Burkert 1985, 59.

bağlılığıyla kendi gücünü de sergiler. Yaşamın olağan düzeni bu kurban töreni sırasında düzenli hareketlerle dinle birleşmiştir[1606].

1.3 Libasyon

Libasyon adı verilen sıvı sunumu için Yunanlılar, *leibein* ya da *loibe* gibi şiirsel sözcüklerin yanı sıra *spendein*, *sponde* ve *kheein*, *khoe* terimlerini kullanmaktadırlar. *Spendein* ve *khoai* özellikle şarapla ilişkilidir. Bal, yağ ve suyla yapılan libasyon da bulunmaktadır. Bu türlerin arasındaki fark ise kullanılan kap formunda ve yapılma nedenindedir. *Sponde* elle tutulan testi veya kase/phiale ile yapılır ve dökme işlemini libasyonu yapan kişi gerçekleştirir. Ölü kültü ve khthonien tanrılar için yapılan *khoe* ise tamamen damlamayı içerir ve elde tutulan veya yerde duran daha büyük bir kabın kendiliğinden damlayarak boşalması ile olur[1607]. Tüm tanrılara bir arada tapınmak için ise libasyon gereklidir[1608]. Şarap libasyonu kurban törenlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Altar ateşindeki alevin ani parlaması ilahi gücün görünmesi olarak da yorumlandığından altara sıvı (yağ, şarap gibi) libasyonunun yapılmasına ayrı bir önem verilmiştir[1609]. Anlaşmalarda, "*Spondai* ! *Spondai*!" diye haykırmak belki yapılmış olan bir kurban töreninin göstergesidir[1610]. Kurban törenini sonlandırmak için şarap altar üzerindeki alevlerin üzerine dökülür. Bu nedenle libasyon kendisinden önce uygulanan kan kurbanına taban tabana zıt bir özellik gösterir. *Sphagia* olayları başlatır, *spondai* ise sona erdirir[1611].

Klaros'ta da kurban törenlerinde çeşitli libasyonların gerçekleşmiş olması beklenen bir durumdur. Nitekim, yuvarlak altarda ele geçen seramiklerin büyük bir

---

[1606] Burkert 1985, 59. Bu konuda ayrıca bk. Bremmer 2007, 132-144.

[1607] Burkert 1985, 70.

[1608] Homeros, *İliada* 6. 259.

[1609] Şarapla libasyon yapılmasıyla ilgili bk. Theophrastos, *Peri Pyros* 67.

[1610] Aristophanes, *Eirene* 433. *Spondai* anlaşma anlamına da gelmektedir. Bu nedenle tanrılar için yapılan libasyon ritüeli tanrı ile ona tapınanlar arasında bir anlaşmayı işaret eder; her iki tarafın da yükümlülükleri vardır ve libasyon her iki tarafın da bir şey vermesi gerekliliğini simgelemektedir (*Do ut des* prensibi). Bu görüşten yola çıkan E. Simon, tanrıları libasyon yaparken gösteren tasvirleri bu anlaşmanın temsil edildiği bir sahne olarak yorumlamaktadır; bk. Simon 1998b, 142.

[1611] Burkert 1985, 71-72.

kısmı açık kaplardan oluşmaktadır. J. de La Genière'ye göre yuvarlak sunakta ele geçen açık kaplar libasyon için kullanılmış olmalıdır. Burada ele geçen bir Orientalizan dinos da (**BE 124**) libasyonla ilişkili olabilir[1612]. Yine yuvarlak altarın iç dolgusunda ele geçen insan başı şekilli bir boyun ve ağıza sahip tek kulplu oinokhoe de libasyon için kullanılmış olmalıdır (**BE 1**). Nitekim, benzer insan yüzlü kapların Fenikeli bir öncüden geliştiği ve kutsal alanlarda libasyon için kullanıldığı düşünülmektedir[1613]. Klaros'da daha geç tabakalarda ele geçen ve M.Ö. 2-1. yy'a tarihlenen kadın başı şeklindeki bir eklentiye sahip bir kap parçası da libasyonla ilişkili görülmüştür (**BE 2**)[1614]. Klaros'da ele geçen ve libasyon ritüeli ile ilişkilendirilebilecek bu buluntuların bir kurban töreninde kullanılmış olabileceği kabul edilebilir. Bunun dışında Apollon Klarios'un veba salgını nedeniyle kendisine başvuran Hierapolis için verdiği kehanette (**K 4**), kentten veba salgını geçtikten sonra Klaros'a bir heyet göndermesini ve bu heyetin *hekatombe* kurbanının yanı sıra kendisi için libasyonlar (*loibe*) yapmasını istemektedir. Bu metinde libasyondan kurban töreninin dışında bir ritüel gibi ayrı bir şekilde ve özellikle söz edilmesi dikkat çekicidir.

1.4 Hymnodia

Antik dönem dinsel törenlerinde *hymnos* okunması (*hymnodia*) ve dans vazgeçilmez öğelerdir. Dinsel tören yürüyüşlerinde, kurban törenlerinde ve bayramlarda korolar tarafından tanrılara toplu halde dua etme, dileklerde bulunma, mitolojik anlatımlar ve yöresel detayları harmanlayan *hymnos*'ların söylenmesine bütün kutsal alanlarda önem verilmiştir. Korolar tarafından söylenmek üzere yazılmış lirik şiirlerin varlığı M.Ö. 7. yy'ın sonundan itibaren saptanabilmektedir. Olasılıkla, M.Ö. 7. yy'da kutsal alanlarda birçok koro en güzel *hymnos*'u sergilemek için birbirleriyle yarışıyordu[1615].

Yunanlılar, *hymnos*'ların içeriğini ya da metnini genellikle kaydetmiyorlardı. Bunlar sonradan yazılı hale geliyordu. Bu ilahiler nesilden nesile geleneksel olarak

[1612] Bk. de La Genière 1996, 263.

[1613] Coldstream 1977, 249, 251, fig. 79f.

[1614] Bk. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 38, lev. XI, 1, 1.

[1615] Burkert 1985, 102-103.

söylene söylene geçiyordu. Bazı *hymnos*'lar ise bir koroya belirli bir tören nedeniyle öğretilmiş ve sonra unutulmuştur. Tapınak yönetimlerinin M.Ö. 4. yy'a kadar kült ilahilerini yazılı olarak sakladıklarına dair bilgi yoktur. Daha erken döneme ait olan Homerik *hymnos*'lar incelendiğinde, bunların bir tanrı ya da onun ilişkili olduğu mitoslar hakkında otantik bilgiler verdiği; fakat içeriklerinde tapım ile bağlantılı konuların yer almadığı görülmektedir. Kallimakhos'un *hymnos*'ları da Homerik *hymnos*'ları temel olarak almıştır. Bazı araştırmacılar, Kallimakhos'un *hymnos*'larını gerçek dinsel duygular açısından eksik bulmaktadır[1616]. Bununla birlikte bazıları kült törenleri için kullanılmış olabilir[1617]. Orphik *hymnos*'ların ise daha özel bir yapısı vardır ve bunlar kısa Homerik *hymnos*'ların formunu kullanmalarına rağmen, geç antik dönemde Orphik topluluklar tarafından kültle ilişkili olarak kullanılmışlardır[1618]. Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler'de tapım törenlerinde kullanılan kült *hymnos*'larının yazılmasının gittikçe artan bir öneme kavuştuğu görülmektedir. Sappho, Alkaios ve Anakreon gibi bir çok ozan bu tür *hymnos*'lar yazmışlardır. Pindaros ve Bakkhylides'in *paian* ve *dithyrambos*'ları ise kült *hymnos*'larının M.Ö. erken 5. yy'da gelişmiş ve üstün nitelikli bir yapıya ulaştığını ortaya koymaktadır[1619].

M.Ö. 4. yy'da kült merkezlerinde söylenen *hymnos*'ların metinlerinin kaydedildiği yazıtlarla karşılaşmaya başlıyoruz[1620]. Bu noktadan itibaren bayramlarda söylenen ve kültle ilişkili olan *hymnos*'lar konusunda daha çok bilgiye sahibiz. Delphoi'da ele geçen ve müzik notası da kaydedilmiş olan *hymnos*'lar bu açıdan önemlidir[1621]. Epidauros'da da bu tür *hymnos*'lar ele geçmiştir[1622].

Platon, *hymnos*'un tanrılara, *enkomia*'nın ise önemli insanlara söylendiğini belirtmektedir[1623]. Her ne kadar, epik ve koro liriğinde *hymnos* "övgü şarkısı" için

[1616] Hopkinson 1989, 111-112.

[1617] Furley 1995, 29.

[1618] Bremer 1981, 212.

[1619] Burkert 1985, 103; Furley 1995, 30.

[1620] Erythrai'dan Apollon ve Asklepios'a yazılmış bir *hymnos* için bk. Bremer 1981, 207-210, no. 3 (M.Ö. 370).

[1621] Furley 1995, 30.

[1622] Bk. Bremer 1981, 210-211.

[1623] Platon, *Politeia* 10, 607a.

kullanılan genel bir sözcük olsa da[1624], Platon insanlara söylenenle tanrılara söylenen arasında açık bir farklılık ortaya koymuştur. Aynı şekilde Platon *paian*, *nome* ve *dithyrambos*'u da tanrıya dua etme amacını taşıyan kült *hymnos*'larından ayırmıştır[1625]. Bunlar kült *hymnos*'larından farklı olarak, Apollon (*paian* ve *nome*) ve Dionysos için yazılmış dini şiirler olarak kabul edilmektedir[1626].

Kült *hymnos*'u müzikal bir dua olarak kabul edilmektedir[1627]. *Hymnos*'un kompozisyonunun ve icra edilmesinin arkasındaki tüm strateji onun yöneldiği tanrının dikkatini güzel bir yolla çekmektir. Ritüel ve koro tarafından *hymnos* söylenmesi ile yapılan tapım, tapınanların sempatisini ve yardımını bekledikleri tanrının ya da tanrı grubunun, ilgisini çekmek, sevgisini kazanmak ve onu ikna etmek için organize edilmiştir. Tanrı ile tapınanlar arasında hedeflenen ilişki, karşılıklı olarak memnun olma (*kharis*) durumudur. *Kharis* hem insanlar tarafından bir tanrıya yapılan tapınımı hem de aksine karşılıklı lütfu ya da insanların onun karşılığında bir tanrıdan armağan olarak bekledikleri lütfu işaret eder[1628].

Klaros'ta kurban törenlerinde ve çeşitli bayramlarda *hymnos*'lar söylendiği kuşkusuzdur[1629]. Yuvarlak altar içinde ele geçen *lyra* (**BL 3-14**) ve *aulos* (**BL 1-2**) belki bu tür müzikal gösterilerde kullanılmış olabilir[1630]. Öte yandan Klaros'a gelen heyetleri kaydeden yazıtlarda, kentlerin gönderdiği heyetlerde genç kızlardan ve erkeklerden oluşan *hymnos* koroları, kehanete danışmak üzere tanrıya başvurulduğunda özel bir *hymnos* söyleme ritüeli gerçekleştirildiğine işaret etmektedir[1631]. Bu heyetlerin tarihleri bunların beş yılda bir yapılan Büyük Klaria bayramları ile ilişkili olmadığını

[1624] *RE* IX.1, s.v. "*Hymnos*".

[1625] Platon, *Nomoi* 3. 700b. Bu konuda bk. Bremer 1981, 193.

[1626] Bu konuda geniş bilgi ve tartışma için bk. Furley 1995, 31-32.

[1627] Bremer 1981, 193. Bu konudaki tartışma için ayrıca bk. Pulleyn 1997, 46.

[1628] Furley 1995, 29.

[1629] Belki Artemis için yazılmış Homerik *hymnos* da (**T 2**), Klaros'da Apollon ve Artemis onuruna yapılan bir bayramda söylenmek için, Klaros'u yakından tanıyan belki de Kolophonlu olan bir ozan tarafından yazılmış olabilir; bk. Jevons 1886, 297. Krş. Allen ve Sikes 1904, *hymnos* 3 satır 40' a yorum. Öte yandan Pulleyn, bu *hymnos*'un dua anlamı taşımadığını kabul etmektedir. Bk. Pulleyn 1997, 47.

[1630] Bu buluntular için bk. Bölüm IV.2.10.

[1631] Krş. Picard 1922a, 345.

göstermektedir[1632]. Hatta bu yazıtlarda bayramların yöneticilerinden bahsedilmemiş olması, bu *hymnos* korolarının belki her yıl yapılan Klaria bayramları ile de alakalı olmadığına işaret ediyor olabilir. Bunlar olasılıkla kehanete danışmak gibi bir özel nedenle Klaros'a geliyor *pompe* ve kurban törenlerini düzenliyor ve Apollon'a *hymnos*'lar okuyorlardı. Bazı yazıtların ortaya koyduğu gibi heyetler tanrıya daha önceden danışılmış ve cevap alınmış kehanet uyarınca da *hymnos* okuyorlardı[1633]. Nitekim, Klaros'un Hierapolis için verdiği bir kehanet bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu kehanette Apollon Hierapolis'ten beladan kurtulduktan sonra *hymnos* okumak için Klaros'a tekrar bir koro (*molpoi*) göndermesini istemektedir (**K 4**). Bu koroların söyledikleri *hymnos*'ların içeriği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, olasılıkla bu *hymnos*'lar heyetlerle birlikte Klaros'a gelen ve *hymnos*'ları da yöneten yerel ozanların eserleriydi[1634].

Klaros'da okunan *hymnos*'ların içeriği hakkında bilgimiz olmasa da, bir büyü papirüsündeki *hymnos*, Apollon Klarios'un bir *hymnos* ozanı tarafından nasıl algılanmış olabileceğinin güzel bir resmini sunmaktadır (**T 40**)[1635]:

"Defne, Apollon'un kehanet veren kutsal bitkisi, onun yapraklarını önce tattı, sonra (kehanet) şarkılarını açıkladı- skeptron tutan kral, Ieios, Kolophon'da yaşayan ünlü Paian, benim kutsal şarkıma şahsen kulak ver. Çabucak gökyüzünden dünyaya in ve benimle birlikte ol. Yanımda dur ve içime ölümsüz ağzından (kehanet) şarkıları üfle. Şahsen gel, şarkıların kralı, şarkıların ünlü efendisi! Duy beni, kuvvetli öfkenin kutsanmış tanrısı ve kuvvetli ruh, duy beni, Titan! Benim sesimi reddetme şimdi;

[1632] Örneğin Laodikeia tarafından M.S. 148/9, 149/150 ve 150/151 yıllarında arka arkaya üç yıl Klaros'a heyet gönderilmiştir; bu heyetleri kaydeden yazıtlar için bk. Robert 1969, 300 no. 12, 13 ve 14.

[1633] Örneğin Laodikeia tarafından gönderilmiş bir koro *"tanrının kehaneti uyarınca Apollon Klarios'a hymnos söylemişlerdir"*. Bk. Macridy 1905, 166, 3.

[1634] Bk. Bremmer 1998, 520. Laodikeia heyetleri ile birlikte bir çok defa Klaros'a gelmiş olan Philopappianos isimli kişi ömür boyu kaydıyla resmi *hymnos* şairi (*hymnographos*) olmuştur. Bk. Picard 1922a, 263; Bremer 1981, 202. Aynı kentten gelen Permissos ve Nedymianos isimli *hymnos* şairlerinin isimleri de yazıtlarda kaydedilmektedir; bk. Picard 1922a, 263-264; Nedymianos için ayrıca bk. Aspiotes 2006, no. 1394

[1635] *PGM* II, 245, *hymnos* no. 11; Furley 1995, 39.

ölümsüz olan! Yanımda dur ve ölümsüz ağzından duacına kehaneti söyle, çabucak, en temiz (kusursuz) Apollon!"

1.5 Theoksenia

Hellenistik Apollon altarının güneyinde ele geçen ve çok özenli bir işçilik gösteren mermerden koltuğun (**AB 6**) bir *proedria* koltuğu olduğu ve buraya Roma Dönemi'nde başka bir yerden getirildiği ileri sürülmektedir[1636]. Bununla birlikte, Roma Dönemi'nde hala kullanılmakta olması gereken bir tiyatrodan bu koltuğun neden söküldüğünü açıklamak kolay görünmemektedir. Bu gerçekten doğru olsa bile, kutsal alanın en parlak döneminde bu koltuğun buraya yerleştirilmesinin bir anlamı olması gerekir. Apollon altarına çok yakın bir noktada, altarın güney – güneydoğu'sunda ele geçen bu koltuğun buluntu yeri, belki de onun antik dönemde yerleştirilmiş olduğu noktaya yakın bir yerdir. Bu nedenlerle, biz bu koltuğun altarın hemen güneyine belli bir amaçla ve yerleştirilmiş olduğunu düşünüyoruz. Bu amacın ne olduğu konusunda da, Yunan kutsal alanlarına ilişkin bilgilerden yola çıkarak mantıklı bir açıklama yapmak mümkün görünmektedir. Bu koltuğu, altarın üzerinde saptanan kült masalarına ait izler ve kült masası parçası (**AB 3**) ile birlikte düşünmek ve bunları olasılıkla Klaros'da gerçekleşen *theoksenia* ritüeli ile ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim birçok yazıt, özellikle Apollon ile ilişkili olan kutsal alanlarda koltukların ya da tahtların (*thronos*) bulunduğunu kaydetmektedir[1637]. Vouliagmeni'de de Apollon Zoster tapınağının içinde taştan yapılmış bir koltuk ve masa ortaya çıkarılmıştır[1638]. Bu koltuk ve masaların Yunan kutsal alanlarında olasılıkla çok eski dönemlerden beri yapılan, ancak modern araştırıcıların çoğunlukla göz ardı ettikleri bir özel ziyafet töreni ile ilişkili olduğu düşünülmektedir[1639].

Yukarıda da görüldüğü gibi, Yunan dinsel törenlerinin en önemlisi hayvan kurbanıdır. Burada öncelik, kurban etinin insanlar tarafından paylaşılmasıdır. Kurban

---

[1636] Krş. Şahin 1998, 49 ve 93, res. 74.

[1637] Örneğin bk. *IG* I³, no. 137 (Atina); Sokolowski 1955, 32, satır 8-10 (Magnesia).

[1638] Jameson 1994, 52, fig. 3.

[1639] *Theoksenia* adı verilen törenler ve bunlarla ilişkili buluntular için bk. Jameson 1994, 35-57. Bu konuda ayrıca bk. Dow ve Gill 1965, 103-114; Gill 1974, 117-137.

töreninin sonrasında, katılanlar için pratik ve ideolojik bir anlamı olan bir ziyafet gerçekleşir. Bu noktada tanrı kendi yoluna gider, insanoğlu ise ilahiler, libasyon ve dualarla birlikte şölene devam eder[1640]. Geleneksel kurbanda göreceli olarak tanrılar için yapılan ziyafet, insanların ziyafetinden daha az bir yer kaplar. Homeros'un eserlerinde tanrılar için yapılan ziyafetten (*dais theon*) bahsedilse de, libasyon ve lezzet insanların "ayrılmış ziyafeti" (*dais eise*) için geçerlidir[1641]. Geleneksel kurban töreninde, tanrılar için pişmiş ya da çiğ olarak ayrılmış bir parça yoktur. Normal olarak Yunanlılar tanrılar onuruna ziyafet düzenlerler, ama tanrılar onların masasında yer almazlar[1642]. Bu ziyafette insanlar "s*tibas*" adı verilen ince dallardan oluşmuş yataklara oturmaktadırlar. Kişilerin üzerine oturduğu dallar, tanrının ve bayramın türüne göre değişen sembollerdir. Thesmophoria için çam veya söğüt, Olympia'da ise yabani zeytin dalları kullanılmaktadır[1643].

Yunanlılar'ın tanrıyı, onu bir misafir olarak ağırladıkları toplantılar yoluyla onurlandırdıkları bir başka ritüel daha bilinmektedir. Bunda bir davet söz konusudur ve üzerine örtü örtülen bir koltuk, onun yakınına yerleştirilmiş üzeri başka şeylerin yanında yiyecek ve içecek dolu kaplarla döşeli bir masa yer alır. Kimi zaman bu törende tanrıyı temsil eden bazı nesneler de bulunur. Bu tür bir ritüel için Yunanlılar *ksenia* ya da *theoksenia* (misafirlik) terimlerini kullanmaktadırlar[1644]. Bu ritüelde yiyecek sunusu da söz konusudur. Kekler, ekmekler, pişmiş tahıl kapları, meyveler ve incirler altarların ya da masaların üzerine yığılır[1645].

Theoksenia'da, tanrı ve ona tapınanların bu törende birlikte yer aldıklarına inanılıyordu. Bu ritüelde bir kurban kesiliyor, tanrının payı altarda yakılıyor ve kurbanın kalanı tanrı ve insanların birlikte katıldıkları bir ziyafet için hazırlanıyordu. Bu ziyafette tanrının payı yakılmadan, tanrı için bir yere, genellikle özel bir masa (*trapeza*) üzerine

[1640] Örneğin bk. Homeros, *İliada* 1. 467-74.

[1641] Homeros, *Odysseia* 8. 76; *İliada* 4. 448 ve 24. 69

[1642] Jameson 1994, 35-36.

[1643] Çam için bk. Stephanos Byzantios s.v. "Miletos"; zetin dalları için bk. Pausanias 5. 7.7.

[1644] Jameson 1994, 36.

[1645] Jameson 1994, 37.

yerleştiriliyordu[1646]. Yunanlılar bu törenlerde tanrıların özel bir şekilde kendileriyle birlikte olduklarına inanıyorlardı[1647]. Bunun örneklerinden birisi Apollon'un Delphoi'daki *theoksenia*'sıdır[1648]. Bu törenlerde yiyeceklerin üzerine konduğu masa (*trapeza*), tanrının masası ya da kutsal masa idi ve masanın üzerine konan şeylerin ona ait olduğu düşünülüyordu[1649]. Bir çok kutsal yasada, yakılmamış etin tanrının payı (*hierosyna*) ve rahibin payı (*gera*) olarak ayrıldığı kaydedilmektedir. Ancak birçok durumda rahibin kendi payının yanında tanrının payını da aldığı görülmektedir[1650].

Theoksenia ritüelinin nasıl gerçekleştiği konusunda en aydınlatıcı bilgi Maiandros kıyısındaki Magnesia'da ele geçen ve Zeus Sosipolis onuruna kutlanan bayramı kaydeden bir dekrette bulunmaktadır. M.Ö. 196'ya tarihlenen yazıtta her yıl Zeus'a bir boğa kesilmesi, dualar edilmesi, *pompe* düzenlenmesi ve "*koltukların döşenmesi/ kaplanması*" anlatılmaktadır[1651]. Boğanın kurban edilmesinden yedi ay sonra bir görevli başka bir tören düzenleyecektir ve bu törende başka ritüellerin dışında Zeus; Artemis Leukophryene ve Apollon Pythios için bir koç, bir dişi keçi ve bir erkek keçi kurban edip, her tanrı için mümkün olduğunca güzel birer koltuk hazırlayacaktır[1652].

[1646] Örneğin M.Ö. 3. yy'da Stratonikeia'da Zeus Panamaros için bir boğa kesildikten ve parçalara ayrıldıktan sonra, tanrının payı olarak bir masanın üzerine yerleştiriliyordu (Sokolowski 1955, 67 A). M.Ö. 3. yy'da Delphoi'da başka kurbanların yanında bir keçi Apollon'un kült masasına yerleştiriliyordu (Sokolowski 1969, 41, satır. 22-24). M.Ö. 4. yy'da Erythrai'da bir kutsal yasada kurban edilen keçilerden bazıları Apollon ve Asklepios için masalara yerleştiriliyordu; ayrıca masalara iki tanrı için kekler (*thysta*) de konuyordu (Sokolowski 1955, 24 A, satır 13-25). Eleusis'te ele geçen ve bayramları kaydeden bir yazıtta, M.Ö. 3. yy'da Apollon'a bir keçi kesildiği ve tanrı için bir masa süslendiği (*kosmesai*) kaydedilmektedir (Sokolowski 1969, 7, satır 11-14). Bu konuda bk. Gill 1974, 117-118, 125-126; Jameson 1994, 40-42.

[1647] *Scholia in Pindarum Olympia* 3.

[1648] Athenaios 9. 372 a-b. Bu konuda bk. Gill 1974, 122-123

[1649] Gill 1974, 131.

[1650] Örneğin Erythrai'da böyle oluyordu. Bk. Sokolowski 1955, 24 A. Bu konuda ayrıca bk. Gill 1974, 127-128.

[1651] Sokolowski 1955, 32.

[1652] Jameson'a göre bu üç hayvan üç tanrı için hazırlanmış koltuklarla bağlantılıdır ve bu hayvanların etleri törene katılanlara dağıtılmayıp, tanrıların payı olarak ayrılıyordu. Bk. Jameson 1994, 42.

Klaros'da da Hellenistik altar üzerine yerleştirilmiş iki trapeza ve altarın güneyindeki mermer koltuğun bir çok yerde görülen *theoksenia* törenleri için kullanılmış olması mümkün görünmektedir. Bir çok yerde bu ritüel birden çok sayıda tanrıya birlikte adanmaktadır. Belki Klaros'daki tören de Apollon ve Dionysos için her iki tanrının birlikte kullandığı bilinen büyük altarda düzenleniyordu. Elimizdeki kült masası parçasını ve altardaki masa izlerini belki bir yiyecek sunusu ile açıklamak da mümkün olabilir[1653]. Ancak altarın güneyindeki kendiliğinden "süslenmiş" (*kosmesai*) koltuğu göz önüne aldığımızda, burada muhtemel bir *theoksenia* için tüm düzenin hazırlanmış olduğu anlaşılabilmektedir.

1.6 Arınma

Yunan kültüründe "temizlik" ve kirlerden ya da günahlardan/suçlardan "arınmışlık" olgusu çok önemli bir yer tutmaktaydı. Öte yandan temizlik ve kirlilik Yunanlılar'a göre, duruma bağlı olarak değişirdi. Örneğin, kurban edilen hayvanın sunağa akan kanı, bir kutsama işareti ve hatta arındırıcıydı; ama bu kan yere akar ve tozla karışırsa lekelenme anlamına gelirdi[1654]. Bu, J. Bremmer'in belirttiği gibi, kirliliğin mevcut kozmolojik, sosyal ve siyasal sınırların aşılmasının bir sonucu olduğunu gösterir[1655]. Kutsal anlamındaki *hagnos* sözcüğü, kirlenmenin (*mysos* ya da *miasma*) karşıtı olarak tanımlanır[1656]. *Miasma* olarak tanımlanan günlük yaşamın belirli "farklı" olayları, dinsel temizlik durumunu belirlemektedir. Bu olaylar arasında cinsel ilişki[1657], doğum[1658], ölüm ve özellikle de cinayet[1659] bulunmaktadır[1660].

[1653] Tanrılar için "ilk ürün" olarak verilen yiyecek sunusu konusunda bk. Burkert 1985, 67-68.

[1654] Rosenberger 2001, 15-16.

[1655] Bremmer 1996b, 7

[1656] Burkert 1985, 77-78.

[1657] Herodotos 2. 64.

[1658] Euripides, *İphigeneia en Taurois* 381-3.

[1659] Cinayet, bir kirliliğe (*agos*) yol açar. Arkaik Dönem toplumları, *agos*'u ve onunla birlikte katili kendilerinden uzaklaştırmanın zorunlu olduğunu bilirlerdi. Katil evinden ayrılmak zorundadır ve arınmasından sorumlu olacak bir koruyucuyu bulmalıdır. O zamana kadar hiç konuşmamalı, hiçbir ev tarafından kabul edilmemeli, hiç kimseyle bir masayı paylaşmamalıdır. Onunla temasa geçen herkes

Salgın hastalık ve suç işleme dışında mysterler gibi çeşitli dini gruplara giriş törenlerinde özel bir ritüele dönüşmüş olan arınma (*khatarsis*)[1661], kutsal alanlardaki törenler öncesinde de bir gerekliliktir. Çünkü, antik Yunan'da dinsel olanla dinsel olmayan arasındaki sınırı arınma belirlerdi[1662]. Bu nedenle dinsel bir faaliyet yapmak ya da tanrılara ibadet etmek için temiz olmak gerekliydi[1663] ve ayrıca temiz giysiler giyilmesi, libasyondan ve kurban töreninden önce elin yıkanması (*khernips*) şarttı[1664].

Yunanlılar'da en yaygın arınma su ile yapılmaktadır ayrıca kötü kokulardan kurtulmak için buharla dezenfekte olma da kullanılmaktadır[1665]. Arınma anlamına gelen gelen Yunanca kelime "*kathairein*" olasılıkla kültik amaçlı buharla dezenfekte olma anlamındaki bir Sami kelimesinden (*qtr*) gelmedir[1666]. İstenmeyen herşeyi yok ettiğine inanılan ateşin de arınma yollarından biri olarak kullanıldığı bilinmektedir[1667]. Suyun gücüyle birleştirilmiş ateşin arındırma gücü, altardaki *pyre*'den alınmış kütüğün suya batırılması ve bu suyun kutsal mekana, sunağa ve katılımcılara serpilmesi şeklinde görülür[1668].

---

kirlenmiş sayılırdı. Bu konuda bk. Burkert 1985, 81. Aiskhylos, Apollon'un anne katili Orestes'i Delphoi'da domuz kurbanı ile nasıl arındırdığını anlatmaktadır bk. Aiskhylos, *Eumenides* 282-83.

[1660] Burkert 1985, 78. Antik Yunan'da kirlilik konusunda geniş bilgi için bk. Parker 1983, özellikle 32-73.

[1661] Bu konuda bk. Burkert 1985, 76.

[1662] Burkert 1985, 77.

[1663] Örneğin Homeros'un aktardıklarından, temizlenmemiş birinin hiçbir şekilde Zeus'a dua etmemesi ve libasyon yapmaması gerektiği anlaşılmaktadır; bk. Homeros, *İliada* 6. 267-68. Hesidos da bu konuda şöyle yazmaktadır: "*Lekesiz ellerle kurbanlar kes tanrılara/Pırıl pırıl butlar yak, kesene göre*" (Hesiodos, *Erga kai Hemerai*, 336-337). Öte yandan, dinsel tören yürüyüşlerine eşlik eden ve tanrıya tapınan heyetin içinde yer alan müzisyenlerin bile dinsel temizlik ritüelini yerine getirmiş olmaları ve düzgün giyinmeleri gerekiyordu. Bk. Nordquist 1994, 92-93. Örneğin Lindos'daki Athena tapınağına ait bir dinsel yasada (M.S. 3. yy), rahiplerin dışında, *molpoi*, *hymnodoi* ve müzisyenlerin de kutsal alana temiz olarak girmeleri gerektiği belirtilmektedir (Sokolowski 1962, no. 91).

[1664] Burkert 1985, 77.

[1665] Parker 1983, 18-31.

[1666] Herodotos 1. 198.

[1667] Burkert 1985, 76.

[1668] Burkert 1985, 78.

Tanrının huzuruna temiz ve arınmış bir şekilde çıkmak gerektiğinden kutsal mekanların girişlerine perirrhanterionlar konuluyordu[1669]. Bu mekanlara giren herkes kabın içine elini daldırır ve kendisine su serperek temizlenirdi. Bu nedenle kutsal alanlarda su çok önemli bir yere sahipti[1670]. Kendi su kaynakları veya çeşmesi olan kutsal mekanların sayısı oldukça fazladır. Su kimi zaman da uzaktaki bir kaynaktan veya denizden getiriliyordu. Kafasının üzerinde testilerle su taşıyan genç kızlar (*hydrophoros*) ikonografide sıklıkla karşılaşılan figürlerdir[1671].

Bir kehanete başvurmak isteyen kişi de, önce kurallara göre arınmak zorundaydı. Kehanet yerinin önemi, müşterisi ve müşterinin talebine göre farklı kurallar geçerli olabiliyordu. Bir kehanete başvurmak üzere yapılan hazırlıklar örneğin özel bir kaynakta yıkanmak veya beyaz, yani temiz/arınmış kıyafet giymekti[1672].

Klaros'da da bir yandan arınmışlığın tanrısı Apollon'un kutsal alanı olarak bir yandan da bir kehanet merkezi olarak arınmanın özel bir yeri olduğu açıktır[1673]. Kutsal alanlara giren herkesin arınmış olması gerektiğinden, gerek adak adamak gerekse kurban sunmak için ya da kehanete başvuruda bulunmak için Klaros'a gelen ve kutsal alana giren insanların bir arınma ritüelini yerine getirdikleri kabul edilmelidir. Görevlilerin, özellikle de kahinin arınmış olmasına önem verildiği[1674] anlaşılan Klaros'a ziyaretçi olarak gelenlerin de bir arınma ritüeli gerçekleştirdikleri ele geçen arkeolojik bulgularla kanıtlanmaktadır. Klaros'da arınma ile ilişkili en önemli yapı, *propylon*'un hemen kuzeydoğusunda ortaya çıkarılan mermerden yapılmış havuzdur[1675]. M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreğinden önceki bir tarihte inşa edilmiş olan bu yapı, kuşkusuz kutsal

[1669] Kutsal alanlarda arınma için kullanılan kaplar hakkında bk. Cole 1988, 161-162; Cevizoğlu 2008, 283-285.

[1670] Kutsal alanlarda su kullanımı için genel olarak bk. Cole 1998, 161-165.

[1671] Burkert 1985, 78.

[1672] Rosenberger 2001, 15.

[1673] Apollon'un kutsal alanlarında ve kehanet merkezlerinde suyun özel bir önemi olduğu bilinmektedir. Bu su Klaros, Didyma, Delphoi, Ptoion v.b. gibi birçok kehanet ocağında kehanetle ilişkilidir. Apollon'un su ile ilişkisi ve kehanet merkezlerindeki su kaynakları konusunda bk. Cole 1988, 162-163. Klaros'daki kutsal kaynak aşağıda Bölüm VII.4-5'de tartışılmaktadır.

[1674] Bu konuda bk. Aşağıda Bölüm.VII.6.2.

[1675] Şahin ve diğerleri 2003, 86; Şahin ve diğerleri 2005, 295; ayrıca bk. yukarıda Bölüm III. 5. 9.

alana ilk girişte ziyaretçilerin arınması için kullanılmaktaydı[1676]. Bu arınma havuzunun dışında, Klaros'da Apollon tapınağın hemen güney batısında mermerden bir *perirrhanterion* ayağı (**AB 8**) bulunmuştur. *Propylon*'un batısında sürdürülen kazılarda da Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen mermerden büyük bir tekne parçası ele geçmiştir[1677]. Bunların dışında pişmiş topraktan yapılmış bir tekne parçası daha bulunmuştur. Öte yandan, *propylon*'un önünde ele geçen üç ayak da belki arınma ritüeli ile ilişkili bir kaba ait olabilir (**AB 7**). Bütün bu buluntular, Klaros'da ziyaretçilerin arınmışlığına ve temizliğine önem verildiğini ortaya koymaktadır.

[1676] Klaros'daki arınma havuzu ile ilgili bk. Cevizoğlu 2008, 296.

[1677] Bk. Cevizoğlu 2008, 289.

2. APOLLON KLARİOS ONURUNA KUTLANAN BAYRAMLAR

Hellenistik dönem öncesinde Klaros'da kutlanan bayramlar (*panegyris*, *agon*) hakkında neredeyse hiç bir bilgi yoktur. Bununla birlikte içinde Apollon'un da adı geçen Artemis *hymnos*'unun, belki Klaros'ta Apollon ve Artemis onuruna kutlanan bayramlarda kullanılmış olabileceği ileri sürülmüştür[1678]. Öte yandan, Klaros'da ele geçen bazı adak eşyaları da Hellenistik Dönem öncesinde kutsal alanda düzenlenmiş olabilecek bayramlar konusunda fikir verebilir. Yuvarlak sunakta ele geçen ve M.Ö. 8-7. yüzyıllara tarihlenen bazı buluntuları, bu açıdan ele almak mümkündür. Burada ele geçen pişmiş topraktan at (**BA 28-42**) ve belki at arabası parçaları (**BA 48-51**), örneğin Olympia'daki benzer buluntular gibi[1679], bayramlarda at ya da araba yarışlarının yapıldığını gösteren buluntular olarak yorumlanabilir. Yine aynı buluntu grubu içinde yer alan *lyra* (**BL 3-14**) ve *aulos* (**BL 1-2**) parçaları da burada düzenlenen bayramlarda kullanılan müzik aletlerine ait olabilir[1680]. M.Ö. 8-7. yüzyıl tabakalarında ele geçen bronz kazan parçaları (**BD 2**), pişmiş toprak üç ayak parçaları (**BE 3-10**) ve bronz at koşumu (**BJ 1-2**) gibi buluntuları da bayramlarla ilişkili olarak değerlendirebiliriz[1681]. M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen dikdörtgen altarla ilişkili iki atlı figürini de (**BA 122-123**)

[1678] Jevons 1886, 297. Krş. Allen ve Sikes 1904, *hymnos* 3 satır 40' a yorum.

[1679] Bu konudaki tartışma için bk. Morgan 1990, 90-92. Olympia oyunlarının başlangıcı için bk. Morgan 1990, 47-48.

[1680] Antik yarışmalarda *aulos*'ların kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin Pythia oyunlarında 48. Olympiad'ın 3. yılından (M.Ö. 586) itibaren *aulos* çalma ve *aulos* eşliğinde şarkı (*ode*) söyleme yarışmaları da (*aulodia*) vardı. Bk. Pausanias, 10. 7. 3; tarihleme için bk. Morgan 1990, 136. Öte yandan, *lyra* belki bayramlardaki dinsel törenlerde kullanılıyor olabilir. Çünkü, kült törenlerinde, okullarda müzik eğitiminde ve *symposion*'larda kullanılan *lyra*'nın, yarışmalarda kullanılmış olması tartışmalıdır; bk. West 1992, 57.

[1681] Yarışmalarda ödül olarak verilen bronz kazanların tanrılara adanması bilinen bir gelenektir. Bu konu aşağıda ele alınacaktır. Pişmiş toprak üç ayaklar da olasılıkla bu grupta değerlendirilebilir. At koşumu için Nemea'dan ele geçen bir yazılı bronz plaka da bir fikir verebilir. Bu plakada Zeus'a bir yarış (*keles*) atı adandığı kaydedilmektedir (Miller 1984, 184, lev. 411d). Klaros koşum takımının da Apollon'a sunulmuş bir ata, belki bir yarış atına ait olup olmadığını bilemesek de, bu olasılık da göz ardı edilmemesi gereken bir seçenektir.

ünlü Kolophon süvarilerini hatırlatmalarının yanında, Klaros'da düzenlenen bayramlarla ilişkili olabilir.

Bu buluntulara karşın, Klaros'da Arkaik Dönem ve öncesinde ne tür yarışmalar yapıldığı ve yarışmaların ne zaman başladığı konusunda fazla bir bilgi bulunmadığı açıktır. Bununla birlikte Apollon Klarios'un müzisyen kimliği, olasılıkla tanrının onuruna düzenlenen bayramlarda müzik yarışmalarının da yer aldığının bir göstergesi olabilir. Gerek Klasik Dönem'den itibaren Kolophon sikkelerinde arka yüz tipi olarak kullanılan, gerekse kült heykelinde Apollon'un elinde bulunduğu kabul edilen *kithara* ve Apollon Kitharodos tipindeki figürinler[1682], belki bu oyunların *kithara* çalma ya da *kithara* eşliğinde şarkı (*ode*) ya da *hymnos* söyleme (*kitharodia*) yarışmalarını da içerdiği konusunda bir kanıt olabilir[1683]. M.Ö. geç 6. yüzyıldan itibaren 4. yüzyıla kadar geniş bir dönemde Apollon'a sunulan pişmiş toprak figürin adakları arasında önemli bir yer tutan *lyra*'lı Apollon figürinlerini bayramlarla ilişkilendirmek için ise kanıtlar bulunmamaktadır[1684].

Apollon Klarios onuruna kutlanan oyunların başlangıç tarihi için belki Yunan Dünyası'nda bu tür şenliklerin ne zaman başladığına kısaca bir bakmak gerekmektedir. Yunanlılar'da yarışmaların nasıl ve ne zaman başladığı konusu henüz tam olarak aydınlatılamamıştır[1685]. Bununla birlikte Homeros'un eserlerinde yerel *agon*'ların varlığı konusunda kanıtlar bulunmaktadır. Bu yarışmalar arasında, cenaze törenleri ile

---

[1682] Apollon'un müzisyen kimliği ve *kithara*'lı tasvirleri konusunda bk. yukarıda Bölüm V. 2.2.

[1683] Nitekim Pythia oyunlarında da *kithara*'nın önemli bir yeri vardı. Pausanias'a göre Delphoi'daki Pythia bayramlarında en eski yarışma Apollon'a *kithara* eşliğinde *hymnos* okuma şeklindeydi (bk. Pausanias, 10.7.2-5). *Kithara* çalma ve *aulos* ile şarkı söyleme 48. Olympiad'ın 3. yılında (M.Ö. 586) yılında eklenmiştir. Atletik yarışmalar da ilk defa bu dönemde yapılmıştır. Spor karşılaşmaları Oympia'ya benzer şekildedir; ancak Pythia'da dört atlı araba yarışı yoktur, fakat buna karşın Olympia'dan farklı olarak çocuklar için koşu eklenmiştir; bk. Morgan 1990, 136.

[1684] Çünkü bilindiği gibi bir kült seramonisi çalgısı olan *lyra*'nın yarışmada kullanıldığına ilişkin hiç bir veri bulunmamaktadır. N. Şahin, *kithara*'nın Yunan müzik dünyasına M.Ö. 6. yy'da profesyonel müzik aleti olarak girişi ile Klaria oyunlarının başlangıcı arasında bir bağlantı kurulabileceğine dikkat çekmektedir. Şahin'e göre oyunların giderek düzenli olarak kutlanması sonucu, *lyra* bırakılmış ve *kithara*'lı Apollon ikonografisi ortaya çıkmıştır; bk. Şahin 1999, 211.

[1685] Bu konuda bir tartışma için bk. De Polignac 1994, 10-11.

ilgili *agon*'lar ilk sıradadır. *İliada*'da geçen Patroklos için yapılan cenaze oyunları[1686], Bouprasion'da Amarynkeus için yapılan cenaze oyunlarında Nestor'un başarısı[1687] ve Thebai'da Oidipus için yapılan cenaze oyunlarında Euryalos'un zaferi[1688] bunlara örnektir. Odysseia'da da Akhilleus için yapılan cenaze oyunları anlatılmaktadır[1689]. Hesiodos, Euboia'da Amphidamas için yapılan cenaze oyunlarında zafer kazanmasından söz etmektedir[1690]. Homeros'da geçen oyunlardan sadece birisi cenaze törenleri ile ilgili olmayan bir yarışmadır: Phaiaklar kralının sarayında konuk olan Odysseus'un onuruna yarışmalar düzenlenmiştir[1691].

Homeros'da bu tür yarışmalarda kazan, üç ayak, at, katır, sığır, kadın ve "gri demir" gibi ödüller (*athla*)[1692] verildiği görülmektedir. Bu tür ödüller, aristokratların birbirlerine armağanlar vermesi geleneğini hatırlatmaktadır[1693]. Bu armağanlar sahibinin sosyal statüsünü gösterir ve bu statünün devamını sağlar. Homeros eserlerinde ödüllerin zenginliği, özellikle onların kalitesi ve miktarından bahsedilmesi ile vurgulanmaktadır. Ayrıca, yarışmaların sosyal açıdan önemi ödülleri kazananların sayısında da kendisini göstermektedir[1694].

Erken Yunan döneminde yarışmaların varlığı edebi eserlerin yanında bazı epigrafik buluntularla da kanıtlanmaktadır. Atina'da Kerameikos'da bulunan ve M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen "Dipylon oinokhoesi"nin omuzundaki yazıdan bu kabın bir dans yarışmasının ödülü olduğu anlaşılmaktadır[1695]. M.Ö. 8. yy Yunan Dünyası'nın en ünlü spor şenlikleri olan Olympia'nın da kurulduğu dönemdir. Olympia oyunları geleneksel başlangıç tarihi olan M.Ö. 776, Yunan dünyasında bir kutsal alanda

[1686] Homeros, *İliada* 23. 257 v.d.

[1687] Homeros, *İliada* 23. 630-642.

[1688] Homeros, *İliada* 23. 679-680.

[1689] Homeros, *Odysseia* 24. 85-92.

[1690] Hesiodos, *Erga kai Hemerai* 654-662.

[1691] Homeros, *Odysseia* 8. 100-255.

[1692] Homeros, *İliada* 23. 259-261.

[1693] Bu gelenek konusunda bk. Coldstream 1983, 201-206; Morgan 1990, 59-61.

[1694] Czech-Schneider 1998, 351.

[1695] Bk. Coldstream 1977, 298-299, fig. 95a; Latacs 2007, 682.

kutlandığı bilinen ilk oyunlardır[1696]. Başlangıçta sadece Peloponnesos ve Spartalı yerel aristokratların yarışmalarına sahne olan Olympiadlar[1697], sonradan tüm Yunanlılar'ın katıldığı Panhellenik bir şölene dönüşmüştür[1698]. Zeus onuruna kutlanan Olympiadları, ancak M.Ö. 6. yy'da Panhellenik hale gelen Pythia, Nemea ve İsthmia oyunları takip etmiştir[1699]. Olympia, İsthmia, Pythia ve Nemea oyunları M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Panhellenik *periodos*[1700] olarak şekillenmişlerdir[1701]. Bu yarışmalarda kazanan sporculara da *periodonikes* adı veriliyordu[1702]. Bu oyunlarda yarışmaları kazanan yarışmacılara ödül olarak bir çelenk verildiği için bu dört bayram, *agones stephanitai* olarak adlandırılıyordu[1703]. Yarışmacıların çelenkle onurlandırılmasının M.Ö. 6. yüzyılda başladığı kesin olarak kanıtlanmıştır[1704]. Çelenkler, Olympia'da yabani zeytin ağacı, Delphoi'da defne, Nemea ve Korinthos'da ise meşe (Korinthos'da M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren ise çam) dallarından yapılıyordu[1705].

M.Ö. 6. yüzyılda çok sayıda yerel *agon*'un yapıldığı bilinmektedir[1706]. Sadece M.Ö.500-460 arasında Panhellenik oyunlarda yarışmalara katılanların zaferleri üzerine eser veren Pindaros bile en azından 30 yerel müsabakadan bahsetmektedir[1707]. Yerel *agon*'larda yarışmacılara değerli bir ödül verildiğinde bu oyunlara *agones thematikoi* ya da *agones khrematitai* deniyordu[1708]. Bu oyunlarda, çelenk dışında[1709] verilen ödüller

---

[1696] Morgan 1990, 47-49.

[1697] Morgan 1990, 89-92.

[1698] Pleket 1975, 56, 60-61; Adshead 1986, 46-66.

[1699] Bu dört şenlik hakkında genel bilgi veren yeni bir çalışma için bk. Valavanis 2004.

[1700] "Çember" olarak tanımlanan *periodos* sözcüğü ilk defa Erathostenes'de geçmektedir (Fr. 15, Jacoby 1929, 8). Terim, M.Ö 2. yüzyıldan itibaren yazıtlarda da kaydedilmektedir; bk. Knab 1934, 4-5.

[1701] Adshead 1986, 46-66.

[1702] M.Ö. 5. yy'ın ilk yarısında en ünlü *periodonikes*, Thasoslu Theogenes'ti. Bu sporcu 22 yılda 1300 yarışma kazanmıştı. Bk. Knab 1934, 19 v.d.

[1703] Blech 1982, 138.

[1704] Blech 1982, 109-111.

[1705] Blech 1982, 127 v.d.

[1706] Pleket 1975, 56, 60-61.

[1707] Kramer 1970, 62-63.

[1708] Czech-Schneider 1998, 349-350. Bayramların sınıflaması hakkında ayrıca bk. Pleket 1975, 57 v.d.; Weiler 1981, 104

arasında, örneğin Panathenaia'daki[1710] zeytin yağı gibi doğal ürünler ya da başka değerli malzemeler vardır. Pindaros, Akhaia, Arkadia ve Aigina'da verilen bronz kaplar, altın ve gümüş kadehlerden söz eder[1711]. Pellene'de şehrin en ünlü ürünü olan mantolar, ödül (*athla*) olarak veriliyordu[1712]. Bu ürünlerin sikke öncesi çağda mal değişiminde para yerine kullanılan değerli mallara benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle ödül olarak verildiği çok sık kaydedilen üç ayaklı kazanlar da bu türdendir[1713]. Bu ödüller sonradan kutsal alanlara verilmektedir. Nitekim, kutsal alanlarda depolanan adakların büyük bir kısmının, yarışmalarda kazanılan ödüller olduğu kabul edilmektedir. Bu ödüller müsabakalardan sonra yarışmacılar tarafından tanrılara teşekkür adağı olarak sunuluyorlar ve kutsal alanlarda sergileniyorlardı. Bu, savaş ödülü olarak ele geçirilen değerli objelerin "savaş ganimeti" olarak tanrılara sunulması gibi, Arkaik ve Klasik Dönemler'de yaygın bir gelenekti[1714]. Bir yarışmada kazanılan ödülün teşekkür hediyesi olarak bir tanrıya adanması geleneği edebi kaynaklardan ilk olarak Hesiodos'da verilmektedir. Helikon'da koyunlarını otlattığı sırada mesleğini Musalar'dan öğrenen ozan[1715], Khalkis'de Amphidamas'ın cenaze oyunlarında bir *hymnos*'la kazandığı üç ayağı, Helikon Musaları'na kendi şairlik yeteneği için teşekkür olarak adamıştır[1716]. Aynı konuda, bu edebi kanıt dışında, aynı dönemden epigrafik kanıtlar da vardır.

[1709] Küçük yarışmalarda ödül olarak çelenk verilmesi hakkında bk. Blech 1982, 138-140.

[1710] Panathenaia şenlikleri M.Ö. 566'dan itibaren dört yıl aralarla yapılan Panhellenik bir bayrama dönüşmüştür. Bu arada yılda bir yapılan küçük Panathenaia bayramları da kutlanmaya devam etmiştir. Bk. Burkert 1985, 323.

[1711] Pindaros, *Nemea* 10. 45-50; Pindaros, *Olympia* 7. 84; Pindaros, *Isthmia* 1. 19-20; bu konuda ayrıca bk. Pleket 1975, 57-58.

[1712] Pindaros, *Nemea* 10. 44.

[1713] Rouse 1902, 149-151; Czech-Schneider 1998, 352.

[1714] Czech-Schneider 1998, 349; Rouse 1902, 156 v.d. Öte yandan De Polignac, Olympia'da M.Ö. 9. yy, Delphoi'da ise M.Ö. 800'den itibaren üç ayaklı bronz kazanların görülmesini, bu dönemde kutsal alanlardaki yarışmaların gelişmesi ile değil, kutsal alanların, güç ve zaferin sergilendiği yerler olmasıyla açıklamaktadır. Ona göre bunlar, kutsal alanlardaki yarışmaların ödülleri olmayıp aristokratların güçlerini göstergesi olarak tapınaklara sunulmuşlardır; bk. De Polignac 1994, 11.

[1715] Hesiodos, *Theogonia* 22 v.d.

[1716] Hesiodos, *Erga kai Hemerai* 654-659; Pausanias 9. 31. 3.

Bunlar arasında, bu gelenek hakkında bilgi veren en erken adak yazıtları Boiotia'da ele geçen ve ödül olarak verilmiş olan dokuz lebes üzerinde saptanmıştır[1717].

Birçok yerde yerel olarak yapılan ve olasılıkla yarışmalar da içeren bayramların[1718] Hellenistik Dönem'le birlikte önem kazanmaya başladıkları ve bu arada çok sayıda ziyaretçi karşılamak üzere Panhellenik olmaya çalıştıkları görülmektedir. Kentleri ekonomik açıdan canlandıracak bu çaba, birçok yerde başarıya ulaşmışsa da, bazı kentler her zaman yerel oyunlar düzenlemek durumunda kalmışlardır[1719]. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise imparatorların da desteği ve himayesiyle düzenlenen şenlikler yüzlerce sayıya ulaşmıştır. Hatta Pisidia'daki Termessos örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda bir kentte otuz farklı bayram birden kutlanmaya başlamıştır[1720].

Klaros'da Hellenistik Dönem öncesinde kutlanan bayramların hangi isimle adlandırıldığı ve yapıları konusunda bir bilgi yoksa da, birçok bayram gibi Klaros'la aynı işlevi gören Didyma'daki bayramlara benzer şekilde[1721], Klaros'daki bayramlar da erken dönemde daha çok dini karakterli ve ödülü belki bir çelenk olmayan (*agones thematikoi*) bayramlardı. Bu bayramlar olasılıkla, Didymeia'da olduğu gibi, şiir okuma, *kithara* çalma ve *kithara* ya da *aulos* eşliğinde *hymnos* söyleme ve dans yanında sportif yarışmaları da kapsıyordu[1722].

Apollon Klarios onuruna kutlanan Klaria oyunlarından bahseden ilk kanıt, Atina'da ele geçen M.Ö. 4. yüzyılın sonlarına ait bir yazıttır. Bu yazıtta bir sporcunun İlieia ve Ephesia oyunlarının dışında Klaria oyunlarında at yarışını kazandığı kaydedilmektedir[1723]. Picard, buradaki ifadenin Kolophon'daki Klaria oyunlarını kast ettiği konusunda şüpheli de olsa, Lysimakhos dönemine verdiği bu yazıtın en azından

[1717] Bu lebesler M.Ö. 8. yy sonu-7. yy başına tarihlenmektedir; bk. Jeffery 1990, 91 v.d. Bu konuda ayrıca bk. Czech-Schneider 1998, 19-20, 353.

[1718] Örneğin M.Ö. 5. yy'da Argos'ta Heraia, Makedonia'da Olympia, Epidauros'da Asklepieia bayramları yerel bayramlardı; bk. Valavanis 2004, 393-397.

[1719] Bk. Valavanis 2004, 398-400.

[1720] Bk. Valavanis 2004, 403.

[1721] Persler öncesinde kutlanan Didymeia şenlikleri için bk. Fontenrose1988, 67-68.

[1722] Didymeia'da M.Ö. 300'den önce yapılan törenler ve olası yarışmalar için bk. Fontenrose 1988, 68.

[1723] *IG* II² 3138, sütun II, 5.

Klaria şenliklerinin eskiliği konusunda bir fikir verebileceğini kabul etmektedir[1724]. Picard'a göre Klaria şenlikleri, kehanete danışma sırasında kentler ya da kişiler tarafından sıkça düzenlenen törenlerden farklı olan özel törenlerdir[1725].

Hellenistik Dönem'le birlikte Klaros'da ve başka merkezlerde ele geçen yazıtlardan Klaros'da Apollon onuruna düzenlenen Klaria şenlikleri konusunda çok daha fazla bilgi edinebilmekteyiz. Bu yazıtlardan, Klaros'da, tanrı Apollon adına iki bayram kutlandığı öğrenilmektedir. Bunlardan biri her yıl kutlanan Küçük Klaria Bayramları, diğeri ise beş yılda bir (pentaeteris) kutlanan Büyük Klaria Bayramları'dır.

Apollon Klarios onuruna kutlanan Klaria bayramlarıyla Artemis ve Leto'nun bağlantısı bu güne kadar tartışılmamış olsa da, Notion nekropolisinde ele geçen Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir yazıt bu konuda kesin bir bilgi vermektedir. 1986 yılında ele geçmiş olmasına karşın gözden uzak kalmış olan bu yazıtın çevirisi şöyledir: *"Diokles'in küçük oğlu Diokles, öz kızı olan ve Artemis onuruna düzenlenen Megala Klaria şenliklerinde kosmophoros'luk yapan Tryphosa'yı onurlandırdı. Kosmophoros"*[1726]. Yazıttan anlaşıldığına göre en azından Roma İmparatorluk Dönemi'nde Büyük Klaria Bayramları, Apollon'la birlikte Artemis'e de adanmıştı. Bu şenliklerde tanrıça onuruna düzenlenen törenlerde aynı Ephesos'da olduğu gibi, tanrıçanın ziynet eşyalarını ya da süslerini taşıyan kadın görevliler yer alıyordu[1727].

2.1 Büyük Klaria Bayramları

Büyük Klaria Bayramları'nın ilk defa ne zaman düzenlendiği uzun yıllardan beri tartışılan bir konudur. Klaria bayramlarını kaydeden daha erken tarihli yazıtlar olsa da[1728], penteterik Klaria bayramlarından bahseden en erken yazıt Klaros'da 1988 yılında

[1724] Picard 1922a, 347.

[1725] Picard 1922a, 345.

[1726] Atalay 1987, 150; *SEG* 38, 1220.

[1727] Ephesos'daki *kosmophoros*'lar için bk. Picard 1922a, 242.

[1728] Klaros'da ele geçen ve M.Ö. 3. yy'ın ilk yarısına tarihlenen Aigai ve Kolophon dekretleri için bk Gauthier 1999, 3-4.

ele geçen İonia Birliği'nin bir dekretidir[1729]. M.Ö. 3. yüzyıla belki yüzyılın ortasına tarihlenen yazıtta, Kolophonlular'ın önceden beri Apollon Klarios onuruna *panegyris* (bayram) ve penteterik oyunlar (agon) düzenledikleri, ancak bunların savaşlar nedeniyle kesintiye uğradığı kaydedilmektedir. Yazıta göre Apollon'un kehanetiyle kutsal alan tekrar hayat bulmuştur ve bu arada Apollon, Kolophonlular'a *"panegyris'i ve Klaros'daki penteterik yarışmaları atalarının geleneklerine göre (tekrar) kutlamalarını"* emretmektedir. Apollon ayrıca tüm İonialılar'a kendi onuruna yapılan bayramlara ve dini törenlere temsilciler göndermelerini de emretmiştir. Henüz tam olarak yayınlanmamış ve tartışılmamış olan bu yazıt, Klaros'un kehanetlerinden söz eden ilk ve en erken tarihsel kaynak olmanın yanında, Klaria bayramlarının tarihi için de çok önemli bir belgedir. Bu nedenle yazıtın metninin burada vermek yararlı olacaktır[1730]:

> *"İonia Birliği karar verdi: Madem ki akrabalarımız olan ve ..... kurban törenlerine katılan Kolophonlular....önceden Klaros'ta şenlik (panegyris) ve Apollon Klarios onuruna penteterik yarışmalar düzenliyorlardı, ki bunlara savaşlardan dolayı ara verilmişti. Madem ki onlar atalarının geleneklerine uygun olarak tanrıya kurban törenleri düzenlediler; fakat olaylar nedeniyle bayramı ve yarışmaları (aynı şekilde) yapamamışlardı. Fakat bunlardan sonra.....Tanrı kendini göstermesi (epiphani), Klaros'da kalışı ve aynı zamanda işaretleri ve gösterdiği kehanetleri ile şunu açıkladı; aynı şeyleri açıklayan ve tanrı tarafından geri getirilmiş olan kehanetlere göre tanrı Kolophonlular'ın bayramı (panegyris) ve Klaros'daki penteterik yarışmaları atalarının geleneklerine göre kutlamalarını emretti. Madem ki tanrılara dindarlıkla bağlı olan ve tanrının emirlerine uygun davranmak ve atalarının kurallarına uymak isteyen Kolophonlular, penteterik olarak kutladıkları panegyris'i ve tanrının onuruna atalarının geleneklerine uygun bir şekilde düzenledikleri yarışmaları (agon) yeniden düzenlediler. İyi talihle; İonia*

[1729] Étienne ve Prost 2005. Ayrıca yazıttan şu eserlerde de söz edilmektedir: De La Genière 1992, 203; Habicht 2006, 153-166.

[1730] Yazıtın Türkçe'ye çevirisi, Étienne ve Prost'un (2005) henüz yayınlanmamış olan makalesinde verilen Fransızca ve Yunanca metinlerden yapılmıştır.

Birliği tanrılara karşı dindar olmak gerektiğine ve Apollon Klarios'u yüceltmeye karar verdi. Bu nedenle, beş yılda bir Apollon Klarios onuruna yarışmalar ve bayram kutlandığı zaman İonialılar'ın Klaros'a kutsal bir heyet göndermesine; aynı şekilde her yılki temsilciler ve gelecekteki temsilcilerin, kurban törenleri düzenlendiğinde Klaros'a gelerek kurbanlarla (?) birlikte bir yürüyüş alayı tertiplemelerine ve Apollon Klarios ve Artemis Klaria onuruna kurban törenleri gerçekleştirmesine… karar verdi…".

Yazıtta beş yılda bir düzenlendiği belirtilen *agon*, Büyük Klaria bayramları olmalıdır. Étienne ve Prost, kehanetin ve bayramların kesintiye uğramasının nedeni olarak Persleri ima etmektedirler[1731]. Ancak yazıtta bu çok açık değildir. Bu kesintiye neden olan savaşlar M.Ö. 323 yılında Büyük İskender'in ölümü sonrasındaki kargaşa dönemi ya da Kolophonlular'ın Lysimakhos'a karşı giriştikleri savaş da olabilir[1732]. Her durumda penteterik Klaria bayramlarının tarihi bu yazıttan önceye de gitmektedir. Ancak bayramların bu erken dönemine ilişkin bilgilerimiz yukarıda da belirtildiği gibi neredeyse yok gibidir. Yazıt penteterik Klaria bayramlarının erken dönemine işaret etmenin ötesinde M.Ö. 3. yy ortalarında yeni bir düzenlenişin gerçekleştiğini göstermesi açısından da önemlidir. Dekret belli bir aradan sonra yeni ve tekrar düzenlenmiş haliyle penteterik Klaria bayramlarının ilk defa kutlanmasını kaydetmektedir. Bu ilk kutlamaya ve sonrakilere İonia Birliği kentleri de Apollon Klarios'un emirlerine uyarak elçiler ve belki yarışmacılar göndermiştir.

M.Ö. 3. yy'a tarihlenen dört yazıtta daha Megala Klaria bayramları kaydedilmektedir. Bu yazıtlardan en erkeni Klaros'ta ele geçen ve M.Ö. 3. yy'ın ilk yarısına tarihlenen Aigai ve Kolophon kentlerinin kararlarını kaydeden yazıttır[1733]. Aigai'a yargıç olarak giden üç Kolophonlu'nun onurlandırılmalarını konu edinen bu dekretlerde, bu kişilerin çelenkle onurlandırılmalarının Kolophon'daki "Megala Klaria" ve Dionysia[1734] bayramlarında ilan edileceği belirtilmektedir[1735]. M.Ö. 3. yy'ın ikinci

[1731] Étienne ve Prost 2005.

[1732] **T 44=** Pausanias 7. 3. 4

[1733] Gauthier 1999, 1-4, no 1.

[1734] Kolophon'daki Dionysia bayramları bir *prytanis*'in başkanlığında kutlanılıyordu. Nitekim, *prytanis*'ler Klaros'da büyük sunağı Apollon'la paylaşan Dionysos'un kültünün de koruyucusuydular.

yarısına tarihlenen Priene[1736], Lampsakos[1737] ve İasos'dan[1738] Kolophon'a gelen elçiler ya da yargıçlar için alınmış Kolophon kararlarında ise bu kişilerin çelenkle onurlandırılmalarının Megala Klaria, Dionysia ve Antiokheia[1739] bayramlarında ilan edilmesi karar altına alınmaktadır.

(Robert ve Robert 1989, 95). Öte yandan Menippos dekretinden Kolophon'da Dionysos için *katagoge* şenliklerinin yapıldığı da anlaşılmaktadır (Robert ve Robert 1989, 65, satır II, 34-35). Dionysos onuruna yapılan bu şenliklerde Dionysos'un kışın buradan ayrıldıktan sonra baharda geri dönüşü (*katagoge*) kutlanılıyordu. Bulunan bir çok yazıt, Kolophon gibi Ephesos, Priene ve Miletos'ta da bu şenliğin yapıldığını göstermektedir. Priene'de Dionysos Phleos'un ve Dionysos Katagogios'un rahipliğini yapan kişi, tanrı için tiyatroda kurban töreni düzenlemenin dışında Lenaion ve Anthesterion aylarında yapılan *Katagogia* şenliklerinde, *"kendi istediği bir elbise içinde ve altın bir çelenk taşıyarak Dionysos'u kutsayanların başında bulunacaktı*" (*IvPriene*, no. 174; Sokolowski 1954, no. 37). Miletos'ta *Katagogia*'larda Dionysos Bakkhios'un rahip ve rahibeleri, diğer rahip ve rahibelerle birlikte sabahtan gün batımına kadar Dionysos'un bir heykelini taşıyorlardı (Sokolowski 1954, no. 48). Ephesos'ta ise Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta, kente birçok hizmetleri bulunan bir *prytanis*'in *katagogia* gününde bedava zeytin yağı dağıttığı kaydedilmektedir (*BE* 1968, 462). Bu konuda bk Robert ve Robert 1989, 96-98.

[1735] Yazıtta, bayramın adı iki yerde "Klaria" olarak geçerken, son kısımda çelenklerin "Megala Klaria'larda" *agonothetes*'ler tarafından ilan edileceği belirtilmektedir. Bu nedenle Gauthier, kararın alındığı dönemde hem Klaria'nın hem de Megala Klaria'nın yapıldığını ve çelenklerin her iki bayramda da ilan edilmesinin söz konusu olduğunu kabul eder. Bk. Gauthier 1999, 13.

[1736] *IvPriene*, no. 57, satır 5-6. Prieneli elçiler için Kolophon dekreti. Çelenkle onurlandırılma, Dionysia'da *prytanis*, Megala Klaria ve Antiokheia'da ise *agonothetes* tarafından ilan edilecektir. (M.Ö. 3. yy).

[1737] Frisch 1978, no. 33, satır. 18-23. Lampsakoslu bir hakim için Kolophon dekreti. Çelenk, Dionysia'larda *prytanis*, Megala Klaria ve Antiokheia'larda ise *agonothetes*'ler tarafından ilan edilecektir (M.Ö. 3. yy). Robert çiftine göre, M.Ö. 3. yy'ın sonlarına tarihlenmelidir; bk. Robert ve Robert 1989, 53, not 265.

[1738] Blümel 1985, no. 80: İasoslu yargıçlar için Kolophon kararnamesi. Yazıtta Dionysia, Klaria ve Antiokheia bayramları geçmektedir. Burada "megala" sıfatı olmasa da kastedilen Büyük Klaria'lar olmalıdır (M.Ö. 3. yy'ın sonu - 2. yy'ın başı). Bk. Gauthier 1999, 14.

[1739] Kolophon'da *agonothetes*'ler tarafından yönetilen Antiokheia bayramları, Robert'e göre Antiokhos I onuruna, Gauthier'ye göre ise Antiokhos III onuruna düzenlenmekteydi. M.Ö. 281 sonrasında kutlandığı anlaşılan bayramların bitiş tarihi için de Robert, M.Ö. 246, Gauthier ise 188 yılını kabul etmektedir. bk. Robert ve Robert 1989, 53, not. 267; Gauthier 1999, 17. Bu bayramların, Kolophon dışında, Smyrna,

Megala Klaria'lardan söz eden bir diğer yazıt ise Smyrnalı bir *khresmologos*'un onurlandırılmasını kaydeden Kolophon dekretidir[1740]. M.Ö 2. yy'ın ilk yarısına tarihlenen dekrette Klaros'a kehanet törenlerini yönetmesi için çağrılan Smyrnalı *khresmologos*'un çelenkle onurlandırılmasının Büyük Klaria'larda *agonothetes*'ler, Dionysia'larda ise *prytanis*'ler tarafından ilan edileceği kaydedilmektedir[1741].

Yukarıda ele alınan yazıtlarda geçen Megala sıfatı Klaria'ların dört yıl aralarla yapılan penteterik bayramlar olduğunu göstermektedir[1742]. Ancak M.Ö. 3. yy'da Büyük Klaria bayramlarının ödülü bir çelenk olan *hiera* ve *stephanitai* bayramlar mı olduğu tartışmalıdır. Pek çok kentte, pek çok bayram için "küçük" ve "büyük" kutlamalar arasında senelere göre ayrım yapmak eski bir gelenektir[1743]. Klasik Dönem için pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da Atina'da gerçekleşenlerin dışındakiler hakkında bilgimiz oldukça azdır. Aristoteles birçok *penteteris*'in var olduğundan bahsetmektedir[1744]. Atina'da "yıllık" veya "küçük" *Panathenaia*'ların yerini dört sene aralarla gerçekleşen, daha prestijli ve daha kalabalık "büyük" *Panathenaia*'lar almıştır. Diğerlerinden daha önemli şenlikler olan "*Büyük Eleusinia*" da aynı Oropos'ta ilk kez M.Ö. 329/8'de kutlanan "*Büyük Amphiaraia*" gibi penteterik şenliklerdi[1745]. Ph. Gauthier'ye göre birçok kentteki oyunlar için kullanılan "megala" ifadesi bu şenliklerin ödülü çelenk olan *agones stephanitai* olduğunu göstermez, ancak daha önemli olan ve yıllık yarışmalardan daha kalabalık geçen, dört (*penteteris)* veya iki (*trieteris)* sene aralarla tekrarlanan yerel yarışmaları belirtmektedir[1746]. Nitekim, Rhodos'ta Apollon *Erethimios* onuruna kutlanan "büyük *Erethimia"* oyunları *stephanitai* değildi.

Lykos kıyısındaki Laodikeia, Teos, Skepsis ve belki Troas'daki Kebren'de de kutlandığı bilinmektedir; bk. Frisch 1978, 93-94, no. 33. Bu konuda ayrıca bk. Robert ve Robert 1954, 287-288.

[1740] **T 100** (Robert ve Robert 1992, 279-291; *SEG* 42, 1065). Bu görevli Klaros'daki kehanet uygulaması açısından, aşağıda Bölüm VII. 3 ve 6'da ele alınmaktadır.

[1741] **T 100,** satır 24-26. Bu dönemde artık Antiokheia bayramları yoktur; bk. Robert ve Robert 1992, 283.

[1742] Bk. Gauthier 1999, 15; Robert ve Robert 1992, 283. Krş. Robert ve Robert 1989, 53.

[1743] Gauthier 1999, 16.

[1744] Aristoteles, *Athenaion Politeia* 54. 7.

[1745] *BE* 1993, 269.

[1746] Bk. Gauthier 1999, 16.

Paros'daki "*Büyük Dionysia"* da ödülü bir çelenk olan kutsal yarışmalar değildir[1747]. Teos'taki "küçük" ve "büyük" Dionysia'lar ise yerel yarışmalardı[1748]. J. ve L. Robert'e göre Megala Klaria bayramları diğer Panhellenik bayramlar gibi M.Ö. 3. yy'ın sonlarına doğru ödülü çelenk olan kutsal (*hieros*) yarışmalar oldular. Onlara göre "*megala*" sıfatı bu bayramların kutsal (*hieros*) bayramlar olduğunun bir göstergesidir[1749]. Gauthier ise "Megala Klaria" bayramlarını kaydeden yazıtların tarihini tartışmakta ve bayramların Panhellenik kutsal bayramlar olmasının M.Ö. 200 civarında gerçekleştiğini ileri sürmektedir[1750]. Nitekim, Pergamon kralı Attalos I'in oğlu Athenaios'un doğum günü için Notion'da yapılan kutlamaları kaydeden ve en geç M.Ö. 197 yılına tarihlenen yazıtta[1751] geçen, "çelenkli oyunları kazananlar birliği", Klaria'ların ödülü çelenk olan kutsal bir bayram olduğunu ve buna katılan sporcuların yerel bir örgüt halinde organize olduklarını ortaya koymaktadır[1752].

Penteterik Klaria'ları ilk defa kaydeden İonia Birliği dekretinin[1753], Kolophonlular'ın penteterik Klaria bayramlarını geliştirme isteğinin ilk aşaması olduğu düşünülebilir. Belki Klaros, "tekrar" kutlanmaya başlanacak pentetrik Klaria'lara İon Birliği kentlerininin katılmasını emrederken, bu bayramların tüm Yunanlılara açık bayramlar olmasının temelini atmaktadır. Nitekim ele geçen yazıtlar Kolophonlular'ın M.Ö. 3. yy sonlarından itibaren bu niyetlerini birçok kente gönderdikleri heyetlerle açıkça ortaya koymuşlardır. Klaros'da ve çevresinde ele geçen ve M.Ö. 3. yy sonlarına tarihlenen bir dizi mektup Megala Klaria'ların Panhellenik bayram olmaları ile ilişkili olmalıdır. Bu yazıtlar Kolophon'un diğer kentlerden Klaria bayramları ile ilişkili olarak Klaros'a dokunulmazlık hakkı (*asylia*) verilmesini ve bayramların kutsal olarak kabul

[1747] Bk. Kern 1900, 50 (Rigsby 1996, 100; *IG* XII.5, 129).

[1748] Gauthier 1999, 16.

[1749] Robert ve Robert 1989, 52-53.

[1750] Gauthier 1999, 15. Gauthier, M.Ö. 3. yy içine tarihlenen yazıtlarda geçen Megala Klaria bayramlarının penteterik olan ancak tüm Yunanlılar'ın katıldığı Panhellenik özelliğe sahip olmayan bayramlar olduklarını ima etmektedir.

[1751] Holleaux 1906, 349-358. Tarih için ayrıca bk. Günther 1971, 100, not. 4.

[1752] Bk. Gauthier 1999, 15, not. 15.

[1753] Étienne ve Prost 2005.

edilmesini talep ettiğini ve bunu kabul ettirdiğini göstermektedir[1754]. Bunlar Athamania kralları Theodoros ve Amynander'in mektuplarına ait parça[1755], Thessalia Birliği'nin mektubu[1756], Girit ve adı belirlenemeyen bazı kentlere[1757] ait mektuplardır[1758]. Ele geçen Scipio kardeşlerin bir mektubu ise bu hakkı Romalılar'ın da tanıdığını göstermektedir[1759]. Roma, olasılıkla M.Ö. 190/89 yılında Magnesia ve Teos gibi Klaros'a da *asylia* hakkını tanımış olmalıdır[1760]. Klaros'un *asylia* hakkına sahip bir kutsal alan olduğu M.Ö. 1. yy edebi kaynaklarında da geçmektedir. Plutarkhos ve Cicero, Klaros'u dokunulmazlığı olmasına rağmen korsanlar tarafından tahrip edilen tapınaklar arasında saymaktadırlar[1761].

Antik şenliklerin çok sayıda ziyaretçi çekmelerini etkileyen etmenlerden biri de bu bayramların güvenli bir ortamda yapılmasıydı. Ziyaretçiler, doğal olarak kendilerini

---

[1754] Picard'a göre bunlar şüphesiz Klaria'ların oluşturulması için değil, daha çok bu oyunların programının tekrar düzenlenmesi ve diğer kentler tarafından tanınmasının sağlanması için gönderilmiştir. Bk. Picard 1922a, 346. Klaria'ların *asylia* (dokunulmazlık) hakkına sahip olması konusunda bk. Rigsby 1996, 351-352; Gauthier 1999, 15; Flashar 1999a, 412-436.

[1755] Macridy ve Picard 1915, 46, not 1; Rigsby 1996, 351.

[1756] Picard 1922a, 346; Rigsby 1996, 351. Olasılıkla Thessalia Birliği Klaria bayramlarına bir heyet göndermişti. Bu konuda bk. Pounder ve Dimitrova 2003, 37.

[1757] Bu yazıtlardan biri yayınlanmıştır. M.Ö. 3-2 yy'a tarihlenen yazıtta şu ifadeler geçmektedir: *"tapınağın ve epiphaneia'nın.... Beş yılda bir tapınak sahasında yapılan bayramı, spor ve müzik yarışmalarını tanrıya armağan ettiler, ve asylum hakkı.."*; bk. Engelmann 1983, 21-22, no. 1.

[1758] Bu yazıtlar için bk. Macridy ve Picard 1922a, 142-143; Robert, *OMS* VI, 523-549; Rigsby 1996, 351-353.

[1759] Rigsby 1996, 351.

[1760] Consul Lucius ve kardeşi Scipio Africanus, Antiokhos III'le mücadele etmek için Anadolu'ya geldiklerinde Kolophon ve Notion kralın kuşatması altında idi. Kuşatma M.Ö. 189 yazında bitti. Romalılar, kralı Magnesia'da 189 yılı sonunda yendikten sonra, kuşatmaya karşı koymuş olması nedeniyle Kolophon'a vergi muafiyeti verdiler (Livius 38.39.8). Kent, olasılıkla bu sırada Romalılar'dan kutsal alanın dokunulmazlığının garantisini almıştı. Bk. Rigsby 1996, 353. Picard, bu hakkın Klaros'un korsanlar tarafından tahrip edilmesinden sonra, Sulla tarafından tapınağın tekrar inşa edilmesi sırasında verildiğini ileri sürmüştü. Ona göre, bu Kolophon'a Mithridates'e karşı koyduğu için verilmişti (Picard 1922a, 146). Ancak bu görüş artık kabul görmemektedir. Bu konuda bk. Rigsby 1996, 353.

[1761] Plutarkhos, *Pompeius* 24; Cicero, *De Imperio Cn. Pompei* 33. Klaros'da korsan saldırılarının tahribi konusunda bk. Parke 1985, 133.

güvende hissettikleri şölenlere katılmaya daha istekli davranıyorlardı. Nitekim, Panhellenik bayramlar *asylia* (dokunulmaz) hakkına sahip olma özellikleri ile Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde gittikçe artan sayıda katılımcı topladılar. Bayramlara bu hak verildiğinde, kutsal alanların kendisi de korunmakta ve dokunulmaz olarak kabul edilmekteydi[1762]. Örneğin, M.Ö. 3. yy'da Magnesia'daki Leukophryena bayramına katılmayı kabul eden kentler, aynı zamanda şehrin ve arazisinin *asylia* hakkına sahip olduğunu da kabul etmişlerdi[1763]. Didyma da M.Ö. 3. yy sonuna doğru Apollon Didymeus'un onayıyla Didymaia bayramını dört yıl aralarla yapılan kutsal bir bayram haline getirdiler. Bu arada tanrı, Didyma'nın kutsallığını ve dokunulmazlığını da açıkladı[1764]. Bu açıklamanın birçok kent tarafından kabul edildiği de anlaşılmaktadır[1765].

Ödülü bir çelenk olan kutsal Büyük Klaria oyunlarının M.Ö. 2. yüzyılın son yirmi beş yılı içinde önemli bir değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Klaros'a dikilmiş iki büyük anıtla onurlandırılan Polemaios[1766] ve Menippos'un[1767] bu konuda büyük gayret gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu iki kişinin çelenkle onurlandırılmaları da yine Klaria ve Dionysia şenliklerinde ilan edilecektir. Her ikisi de Helllenistik krallıkların meydanı Roma'ya bırakmaya başladıkları dönemde, M.Ö. 2. yüzyılın son yirmi yılında Kolophon'un siyasi ve sosyal hayatında önemli rol oynamışlardır[1768].

Kendisi de bir sporcu olan Polemaios[1769], Roma ziyaretinden sonra, Büyük Klaria bayramlarının *agonothetes*'i olmuştur[1770]. Yazıt, onun insanlara verdiği ziyafet

---

[1762] Bu konuda bk Dillon 1997, 28.

[1763] Bk. Kern 1900, 16 = *SIG*^{3}, 557.

[1764] Bk. Fontenrose 1988, 19, 185-187, no 10.

[1765] Örneğin Kos, Didyma'nın *asylia* hakkını kabul eden kentler arasındadır. Bk. *SIG*^{3}, 590.

[1766] Polemaios dekreti için bk. Robert ve Robert 1989, 11-17.

[1767] Menippos dekreti için bk. Robert ve Robert 1989, 63-66.

[1768] Robert ve Robert 1989.

[1769] Polemaios'un başka kentlerdeki kutsal yarışmalarda zaferler kazandığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bk. Robert ve Robert 1989, 20-23.

[1770] Polemaios'un halk için yaptığı iyilikler arasında kamusal ziyafetlerdeki gösteriler için gelen ve *acroamata* adı verilen sanatçıların ücretlerini ödemek de yer almaktadır. *Acroamata*, müzisyen, dansçı ya da mim ve pantomim aktörleri gibi sanatçılar için kullanılan genel bir terimdir. Kamusal ve sivil

konusunda açıktır: *"O yalnızca kutsal oyunları yönetmek için atanmış agonthetes'dir. O ülkesine daha fazla ün getiren adaletli biri olarak, sadece kendi vatandaşı olan Kolophonlular'a değil, oyunlara katılan bütün insanlara iyiliğini ve cömertliğini gösterdi. Yarışmaları doğrulukla yönetti ve şenliklerde diğer görevlerle birlikte tüm giderleri hesap yapmadan üstlendi. O yarışmalara gelen bütün insanları topladı ve onlarla beraber tanrılara kurbanlar sundu"*[1771]. Metinde Panhellenik Klaria'lara davetin sadece Hellenler'e değil tüm insanlara yapılması dikkat çekicidir. Örneğin, Didymaia'yı M.Ö. 3. yy sonunda *stephanitai* bir bayram haline getiren Miletoslular, bu bayrama sadece Hellenler'i davet etmişlerdi[1772]. Maiandros kıyısındaki Magnesialılar da Leukophryena şenlikleri için benzer bir davet yaptıklarında sadece Yunan kentlerine elçiler göndermişlerdi[1773]. Buna karşın Klaros'da "çabasını yalnızca hemşehrileri için değil bütün insanlar için gösteren" Polemaios yarışmalara ve kurban törenlerine tüm insanları davet etmiştir. Bu bir Yunan dinsel bayramına "tüm insanların" çağrılmasının ilk örneği gibi görünmektedir[1774]. Nitekim, Zeus Panamaros'un[1775] rahiplerinin, kentleri şenliğe ve myster törenlerine davet etmek için yazdığı mektuplarda[1776] da "bütün insanların" bu şenliklere davet edildiği görülmektedir; ancak bu mektuplarda bütün insanlardan söz edilse bile, akrabalık bağları da vurgulanmaktadır. Panamaros rahibinin davet gönderdiği kentlerin listesi de bunu göstermektedir: Karia'da varlık gösteren Rhodos ile birlikte Karia kentleri olan Mylasa, Iasos, Nysa, Aphrodisias, Herakleia Salbake, Tabai, Apollonia, Bargasa ve ek olarak Miletos ve Smyrna. Öte yandan bu bir kutsal bir yarışma değildi ve Panamara'da ziyaretçileri davet eden kent değil, kendi kutsal alanına "pankaria" özelliği kazandırmak isteyen Zeus Panamaros rahibiydi[1777].

---

ziyafetlerde görev almak için kente gelen bu sanatçıların Klaria Bayramları ile bağlantısı yoktur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Robert ve Robert 1989, 46-49.

[1771] Robert ve Robert 1989, 15-16, sütun IV, satır 40-52; 51

[1772] *SIG*^{3}, 590; Fontenrose 1988, 185-187, no. 10. Bu konuda bk. Robert ve Robert 1989, 94.

[1773] Robert ve Robert 1989, 53, not. 270.

[1774] Robert ve Robert 1989, 53-55.

[1775] Zeus Panamaros kültü için bk. Şahin 2001, 140-144.

[1776] Bu mektuplar için bk. *SEG* IV, 247, 250, 251, 256, 257

[1777] Robert ve Robert 1989, 55.

Menippos dekreti bu konuda daha açıktır. Yazıtta, Büyük Klaria'ların *agonothetes*'i olan Menippos'un, bayramlara açıkça "Yunanlılar'ı ve barbarları" davet ettiği görülmektedir[1778]. Bu Didyma ile Klaros arasında da önemli bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Didyma M.Ö. 3. yy'ın sonunda *stephanitai* bayramları için sadece Hellenler'i davet etmiştir[1779]. Yunanlı olmayan halklar, Artemis Ephesia onuruna kutlanan *panegyris'*lere ise ancak M.S. 160 yılında davet edilebilmişlerdir[1780]. Robert, Klaros'un Didyma'ya oranla daha az popüler bir konumda olduğunu anladığını ve bunu değiştirmek için Yunanlı ve Yunanlı olmayanların davet edildiğini ileri sürer[1781]. Gerçekten de Klaros kutsal alanının tekrar gelişmeye başladığı M.Ö. 4. yy'da, Yunan dünyasının birçok bölgesi zaten Delphoi ve Didyma'nın sadık müşterileriydi. Bu iki kehanet ocağı ve onların kuralları ile rekabet etmektense, Klaros kendi kurallarını koydu. O Hellenistik dünyanın "yeni ülkelerindeki"[1782] potansiyel müşterilere gerekli değeri verdi ve kendini onlara göre konumlandırdı[1783]. Bu politikanın, Roma Dönemi'nde Klaros'a kehanete danışmaya gelen kent heyetlerini kaydeden yazıtlara bakıldığında iyi bir sonuç aldığı anlaşılmaktadır[1784].

M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreğinde soy bağlılığını gözeten anlayıştan uzaklaşılarak, genel bir insanlık algısını öne çıkaran felsefi bir gelişim gözlenmektedir. Polemaios ve Menippos'un soy bağlılığını dikkate almayan çağrıları, Klaros'un bu anlayışın yeşermesinde önemli alanlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır[1785]. Öte yandan, bu anlayışın izleri Kolophon'un M.Ö. 3. yy'da başka kentlerden çağırdığı hakimler için aldığı kararlarda da kendini hissettirmektedir. Bu kararlarda, özellikle bazı İon ve Aiol

[1778] Robert ve Robert 1989, 65, 93-95 süt. II, satır 29-33.

[1779] Bk. *SIG*^{3}, 590; Fontenrose 1988, 185-187, no. 10.

[1780] Bk. *SIG*^{3}, 867; Robert ve Robert 1989, 94.

[1781] Robert ve Robert, 1989, 53 ve 94.

[1782] Trakya ve Anadolu'nun iç bölgelerindeki kentler gibi; bk. Robert ve Robert 1989, 95.

[1783] Lovette Guichard 2005, 25.

[1784] Bu kentler için bk. aşağıda Bölüm VII. 8. 2.

[1785] Robert ve Robert 1989, 95.

kentlerinin başka kentlerden gelen hakimlerle ilgili dekretlerinde sıkça görülen akrabalık bağlarına vurgu, pek söz konusu değildir[1786].

Bir *agonothetes* tarafından yönetilen[1787] ve bir *oikonomos*'un[1788] da görevli olduğu Büyük Klaria Bayramları'nda, olasılıkla başka büyük *agon*'lar gibi spor, müzik ve dans dallarında birçok yarışmalar yapılıyordu. Nitekim, Priene yazıtında bu bayram için *gymnikos agon* terimi kullanılmaktadır[1789]. Büyük Klaria'lar Notion'da ele geçen ve *asylia* hakkını da kaydeden yazıtta da *gymnikos ve mousikos agon* olarak tanımlanmıştır[1790]. Buna karşın Polemaios ve Menippos dekretlerinde bu oyunlar *gymnikos* ve *pyrrikhe* olarak ayrılmaktadır[1791]. Sonuçta Klaria bayramlarındaki yarışmaların *mousikos*, *gymnikos* ve *pyrrikhos* olmak üzere üç dalda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Antik dönemde *gymnikos* olarak tanımlanan *agon*'larda başlıca karşılaşma *stadion* adı verilen 600 ayak uzunluğunda (yaklaşık 200 m.) koşu yarışıydı. Örneğin, Olympia oyunlarında M.Ö. 776-724 arasında tek yarış *stadion*'dur[1792]. *Gymnikos* grubunun içinde diğer bir karşılaşma türü *penthatlon*'dur. Beş ayrı dalda yarıştan oluşan *penthatlon*'da asıl olarak disk atma (*diskos*), halterle uzun atlama (*halma*) ve cirit atma (*akon*) dalları vardır. Bunlara, bağımsız olarak da yarışılabilen güreş (*pale*), boks (*pygme*) ya da koşu (*dromos*) gibi diğer oyunların da eklenmesiyle sayı beşe tamamlanıyordu [1793].

Kos'da bulunmuş olan ve M.Ö. 1. yüzyıla, belki Augustus dönemine tarihlenen bir onurlandırma yazıtında, onurlandırılan sporcunun başka yarışmaların dışında Kolophon'daki Klaria şenliklerinde, çocuk (*paides*) grubunda *pentathlon*'da birinci

[1786] Gauthier 1999, 11.

[1787] Robert ve Robert 1992, 283.

[1788] Kolophon kentinin görevlileri arasında yer alan ve *agonothetes*'ler için görevlendirilen *oikonomos*'lar (muhasebe memurları) için bk. Holleaux 1906, 357, not. 2; Robert ve Robert 1989, 61.

[1789] *IvPriene*, no. 57, satır 5-6.

[1790] Engelmann 1983, 21-22, no. 1.

[1791] Robert ve Robert 1989, 17, sütun V, 36 (Polemaios) ve 66, sütun III, satır 28 (Menippos).

[1792] Miller 2004, 31.

[1793] Miller 2004, 60.

geldiği kaydedilmektedir[1794]. Yazıttan, çocukların katıldığı bu *pentathlon* yarışmalarının, Klaria'larda İsthmia yarışmalarındaki kurallara göre yapıldığı anlaşılmaktadır[1795]. Bu yazıt ayrıca Klaros'daki yarışmaların, başka oyunların yanı sıra Didymeia'da da olduğu gibi üç yaş grubu arasında ayrı ayrı yapıldığına işaret etmektedir: Çocuklar (*paides*), çocuklukla-erkeklik arasındaki sakalsız gençler (*ageneioi*) ve yetişkin erkekler (*andres*)[1796]. Pergamon kralı Attalos I'in oğlu Athenaios'un doğum günü onuruna yapılan törenlerde ise *ephebos*'lar tarafından *diadrome* yarışması yapıldığı kaydedilmektedir[1797]. Bu yarış türü de belki Klaria'lardaki yarışma kategorileri içinde yer alıyor olabilir. Klaria oyunlarında başka hangi spor dallarında yarışmalar yapıldığı kesin olarak saptanamamaktadır. Ancak, Klaros ya da yakınında ele geçen bazı arkeolojik buluntular ve nümizmatik veriler bu konuda bilgi verebilir:

Kolophonlu en ünlü sporcu olan Hermesianaks, olasılıkla 115. Olympiad'da çocuklar grubunda güreş (*pale*) dalında birincilik kazanmıştır (M.Ö. 320)[1798]. Kolophonlular belki yerel Klaria'larda da yarışmış olan Hermesianaks'ı bu zaferi nedeniyle onurlandırmak için Klaros'a bir heykelini diktirmişlerdi. Klaros'da sürdürülen kazılarda ele geçmiş olan bu heykelin kaidesi üzerinde şu yazıt yer almaktadır[1799]:

[1794] *SIG*^{3}, 1066.

[1795] Burada kullanılan *isthmikos* terimi, bu oyunlarda yarışmacıların yaşlarının ya da yarışmaların belirlenmesinde İsthmia oyunlarının kurallarının geçerli olduğunu ya da yarış kazananların İsthmia oyunlarındaki kurallara göre ödüllendirildiğini göstermektedir. Bu konuda bk. Haussoullier 1881, 311; Daremberg-Saglio, s.v. "Isthmia", 591. Stratonikeia'daki Hekatesia, Nysa'daki Theogamia ya da Halikarnassos'daki Arkhegesia gibi birçok bayramda bu kurallar geçerliydi. Bk. Robert ve Robert 1989, 52 ve not 259.

[1796] Didymeia şenliklerinde de bu yaş gruplaması geçerliydi. Bu konuda bk. Fontenrose 1988, 70-71.

[1797] Koşu yarışmaları olan *diadrome*'ler hakkında bk. Holleaux 1906, 355, not 2; Kah 2007, 72, not 143. Bu yarışlar Notion'daki Homerion'da yapılıyor olabilir. Bu Homereion için bk. Aneziri ve Dimitris 2007, 259-260.

[1798] Bk. Pausanias 6. 17. 4. Bu konuda bk. Peek 1985, 155.

[1799] Yazıt için bk. Peek 1985, 155; Şahin 1983, 70, no. 24.

"Asia'nın birincisi, Goneus'un oğlu Hermesianaks
Güreşte sırtı yere gelmediği için kazandı Olympia'da yarış ödülünü
Heykelini dikti vatanı Kolophon, çünkü onu, ölümlü bir insan olarak
Ölümsüz bir talih tacıyla onurlandırdı"

Notion ile Klaros arasında yer alan bir kaya mezarının önünde ele geçen ve M.Ö. 2. yy'ın ilk yarısına tarihlenen bir mezar steli de Eudokimos adındaki bir sporcuya aittir. Sırtında bir sadakla ve iplerinden duvara asılmış boks eldivenleri ile tasvir edilmiş olan Eudokimos, olasılıkla Klaria'larda da dövüşmüş olan bir boksördü[1800].

İmparator Decius'un (M.Ö. 249-251) ve eşi Etruscilla'nın dönemine ait Kolophon sikkelerinin arka yüzünde tasvir edilen boksör figürü de olasılıkla Klaria'larda dövüşen ünlü bir sporcuyu temsil etmektedir[1801]. Picard, bu dönemde boksörlerin sahip oldukları parlak şöhretin, yerel şairleri bile gölgede bırakmış olabileceğini düşünmektedir[1802].

Öte yandan, başka *agon*'larda çeşitli dallarda yarıştıkları saptanan bazı Kolophonlu sporcuları kaydeden yazıtları da Klaria'larda yapılan yarışmalar için bir veri olarak kabul etmek mümkün olabilir. Örneğin, Boiotia'daki Oropos'da ele geçen ve Amphiaraia oyunlarında zafer kazananları kaydeden M.Ö. 329/328 yılına ait bir yazıtta, Kolophonlu Thrasyanor adında bir sporcunun yetişkinler (*andres*) grubunda *diaulos* (çift turlu koşu) ve at yarışlarında zafer kazandığı belirtilmektedir[1803]. Atina'da ele geçen M.Ö. 194/3 yılına ait bir yazıtta ise, boks (*pygme*) ve güreş (*pale*) dalında yarışan iki Kolophonlu kaydedilmiştir[1804]. Yine Atina'da ele geçen M.Ö. 182/1 yılına ait bir başka listede *pankration* dalında yarışan Moiras isimli bir Kolophonlu'nun adı kaydedilmektedir[1805]. Belki bu sporcular, Klaros'da yapılan bu daldaki yarışmalarda edindikleri tecrübe ile Boiotia ya da Atina'da zafere ulaşmışlardı.

[1800] Atalay 1986, 73, 88, res. 10-11.

[1801] Bk. Milne 1941, 98, no. 246 ve 251, lev. XVII.

[1802] Picard 1922a, 248.

[1803] *IG* VII, 414, satır 17-18.

[1804] *IG* II², 2313, satır 28-29 ve 46-47.

[1805] *IG* II², 2314, sütun I, satır 5-6.

Klaros yakınlarında ele geçen M.Ö. 3-2. yy'a ait mektupta[1806] Klaria'nın, aynı zamanda bir *mousikos agon* olarak tanımlanmış olmasına rağmen, bu şenliklerdeki müzikal bölümde ne tür yarışmalar yapıldığı saptanamamıştır. Bir Apollon kutsal alanında bu tip müzikal bir yarışmanın var olması beklenen bir olgudur. Klaria'daki *agon*'un, Delphoi'daki Pythia oyunlarında yer alan müzik yarışmalarından etkilendiği düşünülebilir[1807]. Olympia ve ilk döneminde Nemea oyunlarında yapılmayan müzikal yarışmaların, Pythia ve İsthmia şenliklerinde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir[1808]. Delphoi'da başlangıçta sadece *kithara* ile *hymnos* söyleme (*kitharodia*) yarışmaları vardı. Pausanias, 48. Olympiadlar'ın 3. yılında (M.Ö. 558) bu yarışmaların, *aulos* eşliğinde şarkı söyleme olan *aulodia* ve *diaulos* çalma yarışmasının eklenmesiyle genişletildiğini anlatmaktadır[1809]. Strabon bu yenilikten bahsederken, *aulodia* yarışmalarının adını vermez, fakat *kithara* çalanların (*kitharisthai*) yarışmalarının eklendiğini belirtir[1810]. Pythia'da *aulos* çalmada birinci gelen sporcuların Olympia'daki *penthatlon* yarışmalarına *aulos*'u ile eşlik etme onurunu da kazandıkları bilinmektedir[1811]. Pythia oyunlarında sadece *aulos* ve *kithara* çalgıcılarının katıldığı müzik yarışmalarından biri *nomos* olarak adlandırılıyordu[1812]. Apollon'un Python'la savaşı ve canavara karşı kazandığı zaferin müzikal bir anlatımı olan *nomos* beş kısımdan oluşuyordu[1813]: *anakrousis*[1814], *ampeira*[1815], *katakeleusmos*[1816], *iamboi kai daktyloi*[1817] ve *syringes*[1818].

[1806] Engelmann 1983, 21-22, no. 1.

[1807] Nitekim Delphoi gerek bir söylence de olsa kehanet merkezinin kurulmasında oynadığı rol gerekse Apollon Klarios'un ikonografisindeki etkisi ile Klaros için önemli bir merkezdi. Bu konuda bk. Bölüm II ve V.

[1808] Miller 2004, 82

[1809] Pausanias, 10. 7. 3.

[1810] Strabon, 9. 3. 10. Pausanias ise bu yarışmaların 8. Pythia döneminde eklendiğini belirtmektedir; bk. Pausanias, 10. 7. 3.

[1811] Miller 2004, 83.

[1812] Bu konuda bk, Smith, *Dictionary*, s.v. "Pythia".

[1813] Strabon, 9. 3. 10.

[1814] "Bir tonun ilk başlangıcı"; bk. *LSJ*, s.v. "ἀνάκρουσις".

[1815] "Alıştırma, bir *aulos* çalma ritmi"; bk. *LSJ*, s.v. "ἄμπειρα".

Apollon Klarios kültünde *kithara*'nın önemli bir yeri olduğu gerçeği[1819], Klaria'larda da, Delphoi'da ve Didyma'da[1820] olduğu gibi *kitharodia* yarışmalarının yapıldığını düşündürmektedir. Picard'a göre, bu müzikal oyunlar önce kutsal alan içerisinde, daha sonra ise Notion *akropolisi*'nde bulunan tiyatroda yapılmış olabilir[1821]. Picard, Klaros'a kehanete danışmaya gelen ekiplerin içinde yer aldıkları bugün kesin olan Permissos ve Nedymianos isimli ozanlardan[1822] dolayı Klaros'da bir şiir yarışması da yapıldığını ileri sürmüştür[1823]. Ancak bu kişilerin Klaros'da bir yarışmaya katıldıkları bugüne kadar kanıtlanamadığından bu tür bir şiir yarışmasının varlığı kuşkuludur. Şahin'e göre, tiyatral yarışmaların Klaria bayramlarında Augustus döneminde yer almaya başladığı düşünülmektedir[1824].

Sadece Polemaios ve Menippos dekretlerinde geçen Büyük Klaria Bayramları'ndaki *pyrrikhe* yarışmaları hakkında da çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu dansla ilgili genel bilgiler belki Klaria'daki yarışmalar hakkında genel bir görünüm sunabilir. *Pyrrhike*, gruplar halinde yapılan bir tür savaş dansı olarak tanımlanmaktadır[1825]. Kökeni Girit ve Kıbrıs'ın Yunan öncesi dönemine giden[1826] bir dans olan *pyrrhike*'yi bulan mitolojik kişilikler konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sparta'da Dioskurlar tarafından icat edildiği söylenirken[1827], bazılarına

---

[1816] "Ümit veren", bk. *LSJ*, s.v. "κατακελευσμός".

[1817] *İambik* ve *daktylik* ölçüde ritm.

[1818] Burada "tıslamalar" anlamındadır ve olasılıkla bu bölümde Python'un tıslamaları taklit edilmektedir; bk. *LSJ*, s.v. "σῦριγξ".

[1819] Apollon'un müzisyen kimliği ve *kithara*'lı tasvirleri konusunda bk. yukarıda Bölüm V. 2.2.

[1820] Didymaia oyunlarındaki müzik yarışmaları için bk. Fontenrose 1988, 71.

[1821] Picard 1922a, 347, not. 1.

[1822] Laodikeialı şairler (*poetes*) Permissos ve Nedymianos için bk. Picard 1922a, 263-264. Nedymianos için ayrıca bk. Aspiotes 2006, no. 1394.

[1823] Picard 1922a, 347.

[1824] Şahin 1998, 53.

[1825] Daremberg-Saglio, s.v. "saltatio", 1030-1033; Smith, *Dictionary*, s.v. "saltatio"; Miller 2004, 139.

[1826] Furtwängler 1885, 136.

[1827] Platon, *Nomoi* 7. 796b.

göre Dionysos'un[1828], bazılarına göre ise Akhilleus'un oğlu olan Pyrrhikos'un bu dansı bulduğu anlatılmaktadır[1829]. Athenaios'da lirik şiirle bağlantılı bir dans olarak geçen *pyrrhike*[1830], *aulos* ya da *diaulos* eşliğinde yapılıyordu[1831]. Platon *pyrrhike* dansını, *"yana kaçarak, eğilerek, zıplayarak ve çömelerek korunma hamleleri yapan grup ile mızrak ve ok atarak ve her türlü hareketlerle saldırgan bir tavır sergileyen karşı grubun dansı"* olarak tarif eder[1832]. Tasvirlerde, bu dansın miğfer ve kalkan taşıyan ve eş zamanlı olarak koordineli bir şekilde hareket eden gruplar halinde yapıldığı görülmektedir[1833]. Bu gruplar, kabileleri temsil etmektedir[1834]. *Pyrrhike* karşılaşmalarının M.Ö. 6 yy'dan itibaren Atina'daki hem büyük hem de küçük Panethanaia oyunlarında yer aldığı saptanmıştır[1835]. Bu bayramlarda, çocuklar, gençler ve yetişkin erkekler şeklinde tüm yaş gruplarında yapılan *pyrrhike* karşılaşmalarının ödülü bir boğa idi[1836]. Dans edenler olasılıkla her yaş grubu için sekiz olmak üzere 24 yarışmacıdan oluşuyor ve her grup tarafından dörderli gruplar halinde oynanıyordu[1837]. Öte yandan, M.Ö. 409/8 yılında Atina'da bir sponsorun (*khoregos*) bu dansların düzenlenmesi için 800 drakhmi para verdiği bilinmektedir[1838]. Atina dışında, bu dans yarışması, M.Ö. 4. yy'da Eretria'da[1839] da yapılmaktadır. M.Ö. 1. yy'dan itibaren *pyrrhike* yarışmalarının yaygınlaştığı görülmektedir[1840]. Megara'daki Pagai'da ve

[1828] Eustathius, *Commentarii ad İliadem* 16. 617.

[1829] Proklos, *Khrestomathia* 320-21.

[1830] Athenaios 14.630, d.

[1831] Mommsen 1898, 99; Daremberg-Saglio, s.v. "saltatio", 1031. A. Furtwängler tarafından bu dansın *lyra* eşliğinde de yapıldığı öne sürülmüştür. Ancak o, bir Geometrik vazo üzerindeki savaş dansı sahnesinde görülen *kithara*'yı *lyra* olarak tanımlamış ve dansın *lyra* eşliğinde daha canlı bir müzikle yapıldığını ileri sürmüştür; bk. Furtwängler 1885, 137-138; Daremberg-Saglio, a.g.m., fig. 6056.

[1832] Platon, *Nomoi* 7. 815a

[1833] Miller 2004, 139, fig. 223

[1834] Miller 2004, 140.

[1835] Mommsen 1898, 98.

[1836] Mommsen 1898, 99, not. 4.

[1837] Mommsen 1898, 100.

[1838] Lysias 21. 1.

[1839] Bk. *IG* XII.9, 191 A, satır 58 ve daha geç bir yazıt için bk. *IG* XII.9, 236, satır 44-46.

[1840] Bu konuda bk. Robert ve Robert 1989, 58.

Rhodos'ta M.Ö. 1. yy'da varlığı saptanan *pyrrhike* dans yarışmaları[1841], Iulius Caesar tarafından Roma'daki kamusal oyunlara da dahil edilmiş ve sonra İmparatorluk Dönemi'nde sevilen bir dans olmuştur[1842].

Klaria'lardaki *pyrrhike* dans yarışmasının hangi tarihten itibaren yapıldığı bilinmemektedir. Öte yandan, bu karşılaşmaları kazananların Atina'daki gibi çelenk dışında bir ödül kazanıp kazanmadıkları konusu da kesin değildir. Ancak M.Ö. 2. yy'ın son yirmi yılında Büyük Klaria bayramları içinde belki Atina'dakine benzer bir dans yarışmasının yer aldığı kesindir.

Hippikos yarışmaların Klaria'larda yapıldığına ilişkin bir veri bulunmamasına rağmen atları ve süvarileri ile ünlü Kolophon'da bu yarışmaların da yapıldığı kabul edilebilir[1843]. Nitekim M.Ö. 4. yy sonuna tarihlenen Atina yazıtında bir sporcunun Klaria oyunlarında at yarışında ödül kazandığı kaydedilmektedir[1844]. Öte yandan Boiotia'daki Oropos'da ele geçen ve Amphiaraia oyunlarına katılan sporcuları kaydeden M.Ö. 329/328 yılına ait yazıtta Kolophonlu Thrasyanor'un at yarışlarında da zafer kazandığı belirtilmektedir[1845]. Belki Thrasyanor, Klaros'daki at yarışlarına da katılmıştı.

Hippik yarışmalar Yunan sporları içinde en prestijli ve en görkemli *agon*'lardı ve bu nedenle hem Panhellenik hem de yerel oyunların en temel dallarından birini oluşturuyorlardı[1846]. Hippik *agon*'lar araba yarışları ve at binme yarışları olmak üzere iki ana grupta yapılıyordu[1847]. Dört atlı araba yarışları (*tethrippon*), Olympia oyunlarının programına ilk defa 25. Olympiadlar zamanında eklenmiştir (M.Ö. 680)[1848]. M.Ö. 5. yy'da Olympia'daki *hippik* karşılaşmalar dört daldan oluşuyordu: Bunlar, dört atlı araba yarışı (*tethrippon*), *keles* (at yarışı), *kalpe* (kısrak yarışı) ve *apene* (iki katırlı

[1841] Bu konuda bk. Robert ve Robert 1989, 59; Daremberg-Saglio, s.v. "Saltatio",

[1842] Bk. Smith, *Dictionary*, s.v. "Saltatio", 1005.

[1843] Bu konuda bk. Şahin 1998, 52.

[1844] *IG* II², 3138, sütun II. 5. Bu yazıt hakkında tartışma için bk. Picard 1922a, 347.

[1845] *IG* VII, 414, satır 17-18.

[1846] Yunan şenliklerinde hippik yarışmaların önemi ve gelişimi konusunda bk. Hemingway 2004, 115-125.

[1847] Miller 2004, 75-82.

[1848] Bu konuda bk. Hemingway 2004, 121.

araba yarışı) idi[1849]. İki atlı araba yarışı ise (*synoris*) M.Ö. 408'de eklenmişti[1850]. Pythia oyunlarında ise, hippik yarışmalar olasılıkla Olympia'nın etkisiyle ilk defa M.Ö. 554 yılında düzenlenmişti[1851]. Klaria'da da Pythia'da olduğu gibi Olympia oyunlarındaki yarışmalara benzer hippik yarışmaların yapıldığı düşünülebilir.

Klaros'daki Klaria Bayramları başka kentler tarafından da kopya edilmiştir. Bunların başında, Klaros'a heyetler gönderdiği bilinen[1852] ve Apollon Klarios kültünü kentlerine taşımış olan[1853] Sagalassoslular'ın Roma İmparatorluk Dönemi'nde kutladıkları Klar(e)ia Oyunları gelmektedir. Bu yerel şenliklerin Klaros'dakileri taklit ettikleri düşünülmektedir[1854]. Kentte, çoğu Antoninus Pius tapınağında ele geçmiş[1855] olan yazıtlardan, Sagalassos'daki Klar(e)ia'larda yapılan yarışmalar konusunda bazı bilgiler edinilebilmektedir. Yazıtlar, Sagalassos'daki Klar(e)ia oyunlarında çocuklar (*paides*) grubunda *pankration*[1856] ve güreş (*pale*)[1857] yarışmalarının yapıldığını göstermektedir. Bu yarışmalarının *agonothetes*'liği kimi zaman Apollon Klarios'un rahibi[1858] tarafından üstleniliyor, bazen ise bir kişi hayat boyu kaydıyla *agonothetes* olarak atanıyordu[1859].

Pisidia'da yer alan İsinda kentinde ele geçen bir yazıt da[1860], bu kentte penteterik Klaria oyunlarının düzenlendiğini kaydetmektedir. Bu oyunlar hakkında başka bir bilgi ne yazık ki bulunmamaktadır[1861].

[1849] Pausanias 5. 9. 1.

[1850] Pausanias 5. 8. 10 ve 10. 7. 7.

[1851] Pausanias 10. 7. 3. Bu konuda bk. Smith, *Dictonary*, s.v. "Pythia".

[1852] Bk. Macridy 1905, 167, not. III 3; Macridy 1912, 55, no. 31; Picard 1922a, 699, not. 2.

[1853] Sagalassos'daki Apollon Klarios kültü için bk. Mägele 2005.

[1854] Bk. Picard 1922, 348.

[1855] Lanckoronski ve diğerleri 1892, 133.

[1856] Lanckoronski ve diğerleri 1892, 225 no. 194.

[1857] Bk. Lanckoronski ve diğerleri 1892, 227, no. 202; 230, no. 217.

[1858] Lanckoronski ve diğerleri 1892, 227, no. 201.

[1859] Lanckoronski ve diğerleri 1892, 225, no. 195 (= *IGR* III, 360; krş. Robert, *OMS* I, 696-698

[1860] *SEG* 44, 1103 (M.S. 3. yy).

[1861] Picard 1922a, 348.

2.2 Küçük Klaria Bayramları

Yazıtlarda Klaria Bayramları'ndan "megala" (büyük) sıfatı ile bahsedilmesi, bunun küçük sıfatlı (*ta mikra*) bir alternatifi olduğunu göstermektedir[1862]. Küçük Klaria'lar penteterik bayramların arasındaki yıllarda yapılan bayramlardır[1863]. Bu bayramlar konusunda neredeyse hiçbir bilgi yoksa da, Küçük Delia[1864] bayramları gibi, her yıl kutlanan daha çok yerel karakterli dini şenlikler olduğu tahmin edilebilir

2.3 Panionia /Panionia-Pythia Bayramları (?)

İmparator Trebonianus Gallus (M.Ö. 251-253)[1865] ve Valerianus dönemine (M.S. 253-260)[1866] ait iki Kolophon sikkesinde, Apollon Klarios tapınağının önünde on üç İon kentinin temsilcisi tarafından çevrilmiş alanda, üzerinde ateş yanan bir altarın önünde bir boğa tasvir edilmiştir[1867]. Bu tasviri yorumlayan Picard, İonia Birliği'nin İmparatorluk Dönemi'nde zaman zaman birliğin bayramları olan Panionia ve Panionia-Pythia'ları Klaros'da düzenlediğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte o, Pythia'lar ve Klaria'lar arasında bir bağlantının varlığının da kesin olmadığını kabul etmektedir[1868].

[1862] Robert ve Robert 1989, 53; Robert ve Robert 1992, 283; Gauthier 1999, 16.

[1863] Robert ve Robert 1989, 58.

[1864] Küçük Delia bayramları için bk. Smith, *Dictionary*, s.v. "Delia".

[1865] Milne 1941, 100, no. 255, lev. XVIII.

[1866] Milne 1941, 102, no 263, lev. XIX.

[1867] Sikkelerdeki bu sahne Apollon Klarios tapınağının politik rolünü sembolize ediyor olmalıdır; bk. Dewailly 2001, 374, not. 13.

[1868] Picard 1922a, 349. Bu bayramların Ephesos'da da yapılmış olma ihtimali için bk. Picard 1922, 341, not. 2.

2.4 Thargelia

Birçok İon kentinde Apollon ve Artemis onuruna Thargelion ayında (Mayıs-Haziran) kutlanan Thargelia bayramının Kolophon'da da düzenlendiği bilinmektedir[1869]. Gebhard bu bayramın Attika'dan Kolophon'a göç etmiş olan İonlar tarafından getirildiğini, çünkü Kolophon kentinin bir Atina kolonisi olduğunu ileri sürmüştür[1870]. Ancak Sakellariou Thargelia'nın İonlar tarafından yerleşilmiş birçok yerde görüldüğüne dikkat çekerek Gebhard'ın bu görüşüne katılmamaktadır[1871]. İkinci günü yapılan "ilk ürün" sunusu (*aparkhe*) nedeniyle[1872], bir hasat bayramı olarak kabul edilen[1873] Thargelia'da, *eiresione* adı verilen ve üzeri Apollon'a sunulan nesnelerle kaplı olan bir dal, evlerin ve şehrin kapılarına asılır ve sokaklarda dolaştırılırdı[1874]. Burkert'e göre, İonia ve Attika'da yılın ürünlerinin yetişme döneminde ve hasada hazırlanıldığında kutlanan bu bayram ilk gün yapılan bir arınma töreni (*katharsis*) ile temsil edilen bir "yeni başlangıç" anlamı taşımaktadır[1875]. Bu arınma töreni birçok kentte *pharmakos* (günah keçisi) ritüeli ile gerçekleştiriliyordu[1876].

Atina'da Thargelion ayının altı ve yedinci günü Apollon ve Artemis onuruna kutlanan Thargelia bayramında[1877], asıl törenler yedinci gün yapılıyordu. Altıncı gün ise şehrin daha doğrusu Atinalılar'ın arınma töreni (*katharsis*) gerçekleşiyordu[1878]. Bu arınma töreninde biri şehrin erkekleri, diğeri ise kadınları adına olmak üzere *pharmakoi* (günah keçisi) adı verilen iki insan kurban edildiğinden[1879], bu tören çok olağanüstü[1880]

[1869] Gebhard 1934, 1294; Sakellariou 1958, 170; Burkert 1985, 82; Şahin 1998, 4; Bremmer 2000, 272.

[1870] Gebhard 1934, 1294.

[1871] Sakellariou 1958, 170.

[1872] Nilsson 1955, 534.

[1873] Nilsson 1955, 530, 534; Hendrick 1988, 205, Bremmer 2000, 291-292; Larson 2007b, 93.

[1874] Bremmer 2000, 291. *Eiresione* için bk. Burkert 1985,

[1875] Burkert 1985, 83.

[1876] Pharmakos'un arınma ile bağlantısı için bk. Bremmer 2000, 287.

[1877] *Etymologicum Magnum,* s.v. "Θαργήλια"; Suidas Leksikographos, s.v. "Θαργήλια" Atina'daki Thargelia bayramı hakkında tüm testimonya ve bilgi için bk. Hughes 1991, 149-156; Parker 2006, 481-483.

[1878] Harpokration, s.v. "Φαρμακός".

[1879] Hesykhios, s.v. "Φαρμακοί".

ve kesinlikle çok eski bir ritüelin kalıntısı olan bir gelenekti[1881]. Törenin yapıldığı gün kurbanlar (*katharsia*)[1882] şehrin dışında, deniz kenarındaki bir yere *aulos*'la çalınan ve *kradies nomos* denen garip bir müzik eşliğinde yapılan bir ritüelle götürülüyordu[1883]. Erkekler için seçilen kurbanın boynuna siyah incirlerden, diğerinin ise beyaz incirlerden yapılan bir çelenk takılırdı. Gitmesi planlanan yere bir yürüyüş alayı şeklinde gidilirken, yemeleri için ellerine peynir, incir ve kek verilen kurbanlar, bu arada incir ağacı çubuklarıyla dövülür ve üzerlerine incirler ve başka şeyler atılırdı. Sonunda onlar, yabani incir ağaçlarından yapılmış bir odun yığınının üzerinde yakılır ve külleri denize atılır ve havaya savrulurdu[1884]. Tzetzes bu kurban töreninin, şehrin başına gelen veba, açlık gibi büyük bir bela durumunda yapıldığını söylemektedir[1885].

Thargelia'nın ikinci günü (*thargela*) [1886] bir yürüyüş alayı ve yarışma düzenleniyordu. Bu *agon* bir *khoragos'*un (koro başkanı) masraflarını karşıladığı erkekler tarafından oluşturulan korolar arasında yapılan bir müzik yarışması içeriyordu[1887]. Bu yarışmayı kazananlar ödülleri olan bronz üç ayaklı kazanı, Apollon tapınağına sunuyorlardı[1888]. Bir aile tarafından evlat edinilmiş çocuklar, geleneksel olarak bugün evlat edinildikleri ailenin *phratria* ve *genos'*una resmi olarak girer ve kabul edilirlerdi. Bu nedenle bu törenin, Apatouria bayramlarında bir kişinin kendi çocuğunun kayda geçirmesi töreni ile aynı görülmektedir[1889].

[1880] Burkert 1979, 59-77.

[1881] Smith, *Dictionary*, s.v. "Thargelia". Hedrick'e göre Atina'da Thargelia bayramı Erken Demir Çağı'na kadar erkene gitmektedir; bk. Hedrick 1988, 204.

[1882] *Katharsia* ya da tekil haliyle *katharsion* arınma kurbanı anlamında kullanılmaktadır. Bk. Burkert 1985, 82.

[1883] Hesykhios, s.v. "Φαρμακοί".

[1884] Tzetzes, *Khiliades* 5. 25

[1885] Tzetzes, *Khiliades* 5. 25.

[1886] *Thargela*, sözcüğünün bir tür "ilk ürün sunusu" anlamına sahip olduğu kabul edilmektedir. Nilsson 1955, 534.

[1887] Bu konuda bk. Bremmer 2000, 291.

[1888] Suidas Leksikographos, s.v. "Πύθιον"

[1889] İsaios, *peri tou Apollodorou klerou*, c15 ve *peri tou Aristarkhou klerou,* c8. Bu konuda bk. Smith, *Dictonary*, s.v. "Thargelia".

Thargelia'nın kökeni ile ilgili iki anlatım vardır. İlk anlatıma göre *pharmakos* ismi, Apollon'un kutsal phialelerini çalan ve Akhilleus'un adamları tarafından suçüstü yakalanıp, taşlanarak öldürülen Pharmakos adındaki birinden alınmıştır ve bu olay Thargelia bayramında korkunç kurban töreniyle anılmaktadır[1890]. Diğer yandan Helladios'a göre, bu "kefaret ödeme kurbanı" ilk olarak, Giritli Andrageos'un ölümünden sonra Atinalılar vebaya maruz kalınca, şehri bulaşıcı hastalıktan arındırmak amacıyla sunulmuştur[1891].

Pharmakoi törenlerinin Khaironeia, Leukas, Massalia (Marsilya) ile Klazomenai ve Teos'un kolonisi olan Abdera'da da yapıldığı bilinmektedir[1892]. Abdera'da bazı fakir kişiler, her yıl *katharsion* adı verilen arınma kurbanları olarak satın alınırlar, beslenirler daha sonra belirli bir günde şehir kapılarından dışarı çıkarılıp surların etrafında yürütülürlerdi. Daha sonra üzerlerine taşlar atılarak, kent sınırları boyunca gezdirilirlerdi[1893].

Pharmakoi ritüelinin Kolophon'da nasıl yapıldığı ise M.Ö. 6. yy'da yaşamış olan Kolophonlu Hipponaks'ın[1894] şiirlerinde anlatılmaktadır[1895]. Hipponaks düşmanlarını, *pharmakos*'a neler yapıldığını anlatan çok canlı tanımlamalarıyla korkutmuştur[1896]. Çirkinliği nedeniyle seçilmiş bir adam, eline incir, arpa ve peynir verilerek kentten dışarı atılır. Daha sonra incir dalları ve ada soğanı ile kırbaçlanır ve "cinsel organına"

[1890] Istros, Fr. 50i (Jacoby 1914, 331); *Etymologicum Magnum,* s.v. "Φαρμακός" ve Harpokration, s.v. "Φαρμακός".

[1891] Helladios 534. 3. Bu konuda bk. Smith, *Dictionary*, s.v. "Thargelion".

[1892] Bu kentlerde yapılan törenler için bk. Burkert 1985, 83-84; Hughes 1991, 156-164; Bremmer 2000, 272-274.

[1893] Kallimakhos, Fr. 90. Abdera'daki *pharmakos* ritüeli için bk. Burkert 1985, 82; Hughes 1991, 156-157; Bremmer 2000, 273.

[1894] Hipponaks, Fr. 5-11 (=Tzetzes, *Khiliades* 5. 25). Hipponaks'ın Kolophonlu bir ozan olduğu tartışmalı da olsa birçok araştırıcılar onu Kolophonlu olarak kabul etmektedirler. Bk. Bremmer 2000, 272. Bu konudaki tartışma için bk. Hughes 1991, 242, not. 11.

[1895] Bu ritüelin Kolophon'da var olduğu konusunda bk. Burkert 1985, 82; Bremmer 2000, 272. Hughes ise Hipponaks'ın anlattığı ritüelin genel anlamıyla İonia'da gerçekleşmiş olabileceğini kabul etmektedir; bk. Hughes 1991, 242, not. 11.

[1896] Burkert 1985, 82.

yedi kez vurulur. Tzetzes'e göre, sonuçta yabani incir dalları üzerinde yakılır ve külleri denize atılır[1897].

Kolophon'da kutlanan *pharmakoi* ritüelinin Klaros'la ilgisi kesin olarak belirlenememiştir. Öte yandan bu ritüelin kutsal alanla değil kent ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Kolophon'da Apollon'a ait başka bir kült de bilinmemektedir. Bu nedenle, Kolophon'da Targelion ayında kutlanan bayramın da Apollon Klarios onuruna kutlandığı ileri sürülebilir. Bir arınma töreni olan bu ritüelin, Apollon Klarios'un arındırıcı ve sağlık verici kimlikleriyle[1898] uyuştuğuna da dikkat edilirse, Kolophon'un başına gelen her hangi bir felaketten ya da salgın hastalıktan kurtulmak için Apollon onuruna yapacağı bir tören, olasılıkla kentin "efendisi ve koruyucusu"[1899] olan Klarios onuruna yapılacaktır.

2.5 Daphneophoria (?)

Klaros'da Arkaik sunakla ilişkili tabaklarda altın yaldızla kaplanmış bronz defne yaprakları ele geçmiştir (**BH 1-4**). J. de La Genière, bu bronz yaprakların Daphnephoria bayramlarında elde taşınan defne dallarına ait olabileceğini ileri sürmektedir[1900]. Bronzdan yapılmış defne dallarını Klaros'da kutlandığı öne sürülen Daphnephoria bayramları ile ilişkilendirebilmek için, öncelikle bu bayramın başka merkezlerde kutlanış biçimlerine bakmak yararlı olacaktır.

Daphnephoria, Boiotia'daki Thebai'da sekiz yılda bir (*enneeteris*) Apollon İsmenios ya da Galaksios onuruna kutlanan bir bayramdı[1901]. Bayram, ismini şölenler sırasında ellerde taşınan defne dallarından (*daphnai*) alıyordu. Bu bayramlar konusunda en ayrıntılı anlatım Proklos tarafından verilmektedir[1902]: Bir zamanlar Aioller, bir

[1897] Tzetzes, *Khiliades* 5. 25.

[1898] Apollon'un bu kimlikleri için bk. yukarıda Bölüm. V. 2. 3.

[1899] Apollon'un Kolophon'un "efendisi ve koruyusu" (kathegemon kai soter) olarak tanımlanması hakkında bk. Robert ve Robert 1992, 279, satır. 5.

[1900] Bk. de La Genière 1998a, 242.

[1901] Bu bayram için bk. Daremberg-Saglio, s.v. "Daphnephoria"; Smith, *Dictionary*, s.v. "Daphnephoria"; Burkert 1985, 100; Larson 2007b, 98.

[1902] Proklos, *Khrestomathia* 11.

kehanet uyarınca Thebai'ı kuşatırlar ve kentin çevresindeki araziyi tahrip ederler. Fakat, her iki toplumun da Apollon'a adanmış bir bayramı kutlama günü geldiğinde, bir ateşkese karar verilir ve herkes bayram günü ellerinde defne dalları ile tanrının tapınağına gider. Burada, Boiotialılar'ın generali Polematas, hayalinde genç bir erkeğin kendisine bir zırh sunduğunu ve ona Apollon onuruna her 9. yılda kutlanacak bir bayram düzenleme sözü verdiğini görür. Bu bayramda Thebailılar ellerinde defne dalları ile tanrının tapınağına gideceklerdir. Bu hayalden üç gün sonra, iki grup tekrar göğüs göğüse savaşa giriştiklerinde, Polematas zaferi kazanır. General hayalindeki sözünü yerine getirir ve hayaline uygun bir biçimde Apollon tapınağına gider. Geleneğin o dönemden beri tam anlamıyla yerine getirildiğini belirten Proklos, bu bayramda yapılan törenleri şöyle tanımlamaktadır: "*Daphnephoria'da bir zeytin ağacı parçasını defne çelenkleri ve çeşitli çiçeklerle süslerlerdi. Bunun tepesine bronzdan bir küre yerleştirilirdi. Bu küreden daha küçük boyutlu küreler sarkmaktaydı; ağacın tepe kısmına büyük boyutlu, orta kısmına ise daha küçük boyutlu mor çelenkler takılır ve en alt kısmı ise safran rengi bir torba ile kapatılırdı. Tepedeki küre Apollon ile bir tutulan güneşi temsil etmekteydi; bunun hemen altındaki ilk kürecik ayı, diğer asılı küreler ise yıldızları temsil ediyordu. Sayıları 365 olan çelenkler de yılın günlerini işaret ediyordu. Tören alayının başında anne ve babasının hayatta olması gereken bir genç yürürdü*"[1903]. Pausanias'a göre bu genç her yıl Apollon rahibi olarak seçilir ve *daphnephoros* olarak adlandırılırdı[1904]. Bu kişi kuvvetli ve yakışıklı biridir ve Thebai'ın en önde gelen ailelerinden seçilmektedir[1905]. Pausanias'ın anlatımına göre, bu genç rahibin hemen önünde *kopo* adı verilen süslenmiş zeytin ağacını taşıyan ve gencin en yakın erkek akrabası olan kişi yürürdü. Onun arkasında dağınık ve uçuşan saçlarıyla yürüyen rahip, başında altın bir çelenk, ayaklarına kadar uzanan gösterişli bir elbise (*poderes*) ve *iphikratides* adı verilen ayakkabıları giymekte ve elinde bir defne dalı taşımaktadır. Ayakkabılar bunları ilk defa yapan general İphikrates'den adını almaktadır. Rahibin arkasından ellerinde dallarla, *hymnos* söyleyerek yürüyen bir genç kız korosu gelmektedir. Yürüyüş alayı bu şekilde Apollon İsmenios ya da Galaksios

[1903] Proklos, *Khrestomathia* 11. Proklos'un bu metni hakkında bir yorum için bk. Burkert 1985, 100.

[1904] Pausanias 9. 10. 4.

[1905] Bu konuda bk. Burkert 1985, 97.

tapınağına giderler[1906]. Pausanias, bu bayram nedeniyle kentteki bütün erkek çocukların defne çelengi taktıklarını ve ailelerin oğullarının sağlığı için tanrıya bronz üç ayaklar adadıklarını da anlatır. Bunların çok sayıdaki örneği Pausanias'ın kendisi tarafından da tapınakta görülmüştür. Yazar'a göre bunlar arasından bir tanesinin Herakles'in *daphnephoros* olduğu dönemde, Amphitryon tarafından adandığına inanılmaktadır. Bu açıklama sonradan eklenen bazı değişiklikler var olsa da, Daphnephoria'nın, çok eski bir bayram olduğunu ortaya koymaktadır[1907].

Bu bayramla Delphoilular tarafından yapılan dini bir tören arasında büyük bir benzerlik vardır. Delphoilular her dokuzuncu yılda Thesselia'daki Tempe vadisine kutsal bir erkek çocuk gönderirlerdi. Bu çocuk kutsal yoldan gider[1908] ve evine genç kızlardan oluşan koroların neşeli şarkıları arasında bir *daphnephoros* (defne taşıyan) olarak dönerdi[1909]. Dini tören Apollon'un Python'u öldürdükten sonra gittiği Tempe'deki altarda tanrının arınmasının anısına Thargelion ayında (olasılıkla yedinci gün) düzenleniyordu[1910].

Atinalılar'ın da benzer karakterli bir bayrama sahip oldukları söylenmektedir. Bu konuda bilgi veren tek yazar olan Proklos, Atinalılar'ın yedinci güne Apollon'a adanmış bir gün olarak değer verdiklerini, o gün defne dalları ve çelenklerle süslü bir sepet (*kaneon*) taşıdıklarını ve tanrıya *hymnos*'lar söylediklerini belirtir[1911].

Anlaşıldığına göre Daphnephoria bayramlarında asıl motif tanrının kendisi gibi[1912] ona tapınanların da defne dalları taşımasıydı. Antik kaynaklardaki ifadelerden bu dalların doğal olduğunu anlamak mümkündür. Nitekim, bir çok araştırmacı bu dalların doğal defnelere ait olduğunu genel bir kabul olarak benimsemişlerdir[1913].

[1906] Pausanias 9. 10. 4.

[1907] Smith, Dictionary, s.v. "Daphnephoria". Bu konuda bk. Burkert 1985, 144.

[1908] Plutarkhos, *Quaestiones Graecae* 12.

[1909] Burkert 1985, 100.

[1910] Smith, *Dictonary*, s.v. "Daphnephoria". Bu konuda ayrıca bk. Amandry 1950, 128-129; Burkert 1983, 129-130.

[1911] Proklos'un bu anlatımı için bk. Photios, *Bibliotheka* 987. Ayrıca bk. Smith, *Dictonary*, s.v. "Daphnephoria". Attika'da bu bayramın gerçekten kutlandığı şüphelidir. Bu konuda bk. Parker 2006, 456.

[1912] Burkert 1985, 100. Apollon'un Daphnephoros epitheti için bk. Farnell 2005, 124.

[1913] Amandry 1950, 128-129. Boiotia'daki Daphnephoria bayramları hakkında bk. Loucas 1990, 213.

Metaldan yapılmış defne belki sadece Thebai'daki *daphnephoros*'un başındaki çelenk için söz konusu olabilir[1914]. Ancak, bu haliyle altın çelengin antik dönemde bir çok durumda kullanılmış olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, Klaros'da ele geçen bronz defne yapraklarını burada Daphnephoria bayramlarının kutlandığını gösteren bir kanıt olarak kabul etmek pek kolay görülmemektedir. Apollon Klarios onuruna kutlanan Daphnephoria bayramlarının varlığını kabul etmek için, yeni epigrafik buluntuları beklemek gerekecektir.

3. KLAROS MYSTERLERİ

M.S. 2. yüzyıla tarihlenen yedi yazıt Klaros'da myster törenlerinin varlığını ortaya koymaktadır[1915]. Her ne kadar, elde Klaros mysterlerinin yaptıkları törenler konusunda pek fazla bilgi olmasa da, bu törenlerin daha çok kehanete danışma prosedürü ile ilişkili olduğu anlaşılabilmektedir.

Yazıtlarda, delegelerin erinmesini (initiasyon) işaret eden farklı terimler kullanılmıştır. Güney Moesia'daki Dionysopolis[1916] ve Odessos[1917] ile Makedonia'daki Stobi'den[1918] gelen temsilciler (*theopropos*) tanrıya danışmanın yanı sıra, *"mystik ritüele de katılmıştır"* (ἐπετέλεσε καὶ μυστήρια). Bu ifade pek fazla bir bilgi vermese de, Klaros'da bir myster töreninin varlığını ortaya koyması açısından çok önemlidir. İki yazıtta durum biraz daha detaylı anlatılmıştır: Bunların ilkinde Amissos'dan gelen iki elçi (*theopropoi*) *"erinmiş olarak, ayak basıyorlardı __ __"* (μυηθέντες ἐνεβάτευσαν)[1919]. İkinci yazıtta ise Girit'teki Lappa kentinden[1920] gelen bir elçi (*theopropos*) *"mysteria'yı alarak ayak basıyordu __ __"* (παραλαβὼν τὰ

[1914] Pausanias 9. 10. 4.

[1915] Klaros mysterleri konusunda yeni bir çalışma için bk. Liapis 2007, 386.

[1916] Macridy 1912, 50, no. 15.

[1917] Macridy 1912, 51, no. 16.

[1918] Macridy 1912, 52, no. 27.

[1919] Macridy 1905, 170, no. IV, 4.

[1920] Macridy 1912, 46, no. 2.

μυστήρια ἐνεβάτευσεν)[1921]. Bir başka yazıtta ise Amasia'dan gelen *theopropos* ve *hymnos* okuyanların birlikte erinme törenine katıldıkları belirtilmektedir[1922]. Apollon Klarios'un Pergamon kenti için verdiği kehaneti kaydeden ve M.S. 166-215'e tarihlenen yazıtta da, kehanete başvurmak için gelen elçilerin, "*erinerek ve girerek kehaneti aldıkları*" belirtilmektedir[1923].

Bir durumda kullanılan "erinmiş olarak" genel terimi, diğer durumda "mystik şeyleri alarak" (örneğin, ayini yöneten rahipten) şeklinde çok daha ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bunlar mystik törenler için kullanılan teknik terimlerdir. Her iki ifade de tamamen erinme ritüelini işaret etmektedir. Bu ritüel mystik nesnelerin gösterilmesini (δεικνύμενα=*deiknymena*), mystik hareketlerin sergilenmesini (δρώμενα=*dromena*) ve mystik sözlerin telaffuz edilmesini (λεγόμενα=*legomena*) içermektedir. Bununla ilişkili olarak, "mysteria'nın kabul edilmesi" ya da "alınması" terimi mystik seremoniyi ortaya koymaktadır. Bu ritüelde, rahip tarafından verilen ya da erinen tarafından alınan kelimeler, açıklamalar söz konusudur[1924]. Aynı şekilde "ayak basmak" fiili (ἐμβατεύειν=embateuein)[1925] Klaros'da tüm ritüeli temsil eden bir hareketi belirtmek için kullanılıyordu. "Giriş" ya da "ayak basma" kelimeleri initasyonun bir parçası değil aksine initiasyon töreni bittikten sonra onu takiben yapılıyordu. Bu "yeni bir yaşam"a adım atma ve mysterliğin temelinde yatan bir düşüncedir. Ramsay'a göre *embateuein* terimi Klaros yazıtlarında açıkça mystik seramonide en son aşamayı işaret eder şekilde kullanılmıştır[1926].

Graf'a göre, *embateuein* "içeri girme", genellikle rahiplere açık olan, Klaros tapınağının bodrum katındaki odalara, labirente benzer koridorlara ve yapı kompleksine girme anlamındadır. Erinmiş birisi bu alana girmek isterse yapılması gerekli bir ritüel olmalıdır. Çünkü, kahinler bile bu alana "birçok ön ritüeller" olmaksızın

[1921] Bu konuda bk. Ramsay 1918, 134.

[1922] Bk. Picard 1922a, 303-304, no. VIII.

[1923] Bk. **K 2**. Bu yazıtdaki ifedenin yorumu için bk. Ramsay 1914, Picard 1922b, 191;

[1924] Ramsay 1918, 134.

[1925] *Embateuein* fiilinin anlamı konusundaki tartışmalar için bk. Ramsay 1914, 289-290; Nock 1952, 177-213; Robert 1954, 28-29 (= *OMS* VI, 548).

[1926] Ramsay 1911/12, 46; Ramsay 1914, 290. Ramsay 1918, 134.

giremiyorlardı[1927]. Bu tür bir initiasyon isteğe bağlıydı. Çünkü tapınağın bütün ziyaretçilerinin bu kadar yakına girmeye ihtiyaçları yoktur[1928].

Graf, Klaros'taki mysterlerin tapınağa girmelerini, Sardes'deki Zeus kültündeki *mystai* ve *therapeutai*'ın *adyton*'a girebilmelerine benzetmektedir. Nitekim, Klaros'ta da temsilciler tapınağın altındaki odada tanrıları ile buluşuyorlardı. Fakat bir tanrısal güçle doğrudan ilişki kurmaya izin almak ya da ilişki kurabilmek için hazırlık yapmış olmak, birçok mystik kültün uygulamalarından biridir[1929].

Klaros'da bulunmuş olan bu altı yazıt ve Pergamon kehanetinde farklı terminoloji kullanılmasına karşın, hepsinde kesin olan şey Klaros'da en azından M.S. 2 yy'da ve olasılıkla da daha önceden mysterlerin varlığını kanıtlamaktadır. Bunlar kehanet için gelmiş olan bazı yabancı kent delegelerine bir "kabul edilme töreni" yapıyorlardı[1930]. Bu törenin sınırlı sayıdaki yazıtta bulunması, kehanete danışmaya gelen heyetlerin hepsinin tapınağa girmediğini düşündürmektedir. Olasılıkla, tapınağın en kutsal yerine yaklaşmak sadece çeşitli mystik ayinleri yerine getirdikten sonra erginlenen (*myesis*) temsilcilere verilen bir haktı[1931].

[1927] Bk. **T 65=** İamblikhos, *De Mysteriis* 3. 11.

[1928] Graf 2003, 246.

[1929] Graf 2003, 255.

[1930] Picard 1922a, 305.

[1931] Bu konudaki tartışma için bk. bk. Robert, *OMS* VI, 548; Parke 1985, 146-147; Arnold 1995, 115-117.

BÖLÜM VII

KLAROS'DA KEHANET

1- HELLENLER'DE KEHANET OLGUSU

İnsanlar her zaman, içine düştükleri zor durumlarda ya da belirsiz bir gelecekle karşı karşıya geldiklerinde bunun üstesinden gelebilmek için inaçlarına başvururlar. Antik dönemde de bu tür durumlardan kurtulmak ya da zorluklara karşı çareler aramak için yapılacak iş, tanrıların bu konuda neler düşündüğünü algılamaya çalışmak olmuştur. Bunun için tanrıların işaretlerini ya da ulaştırdıkları mesajları anlamak ve yorumlamak gerekmektedir.

Burkert, antik dönem insanının zor durumlarla karşılaştığında ortaya çıkan olguyu şu şekilde formüle etmektedir. Ona göre bu olgunun dört karekteristik basamağı vardır. İnsanları yılgınlığa düşüren bir kaosa düşme, bir hastalık yani şeytani bir durumla karşılaşma ilk basamaktır. Bu hemen şu soruları gündeme getirir: Neden şimdi ve neden bize (ya da bana) ? Bunu ikinci basamak izler: İnsan üstü bilgileri olan özel bir kişiye yani kahine, rahibe ya da rüya yorumcusuna başvurmak. Üçüncü aşama teşhistir. Belanın nedeni belirlenmeli, lokalize edilmeli, normal olarak suç kişileştirilmeli, kimin tarafından, ne zaman ve ne suç işlendiği ortaya çıkarılmalıdır. Nedeni bulmak, çözümü bulmanın yoludur. Son basamak çözüme ulaşmaktır. Çözüm beladan kurtulmak için hem dini (ritüele ilişkin) hem de pratik (hayata ilişkin) olarak ne yapılacağının bulunmasıdır. Bu genellikle dini seramonileri içermektedir; bununla birlikte bazı mantıklı uygulamalar da söz konusu olabilir[1932].

Burkert'in belirlediği ikinci basamakta başvurulan, tanrının işaretlerini ya da sözlerini insanoğluna ileten ya da yorumlayan kişiler, diğer bir deyişle *mantis*'ler (kahinler), tanrıyla bağlantıya geçmek için birbirinden çok farklı yöntemler

[1932] Burkert 1998, 103.

kullanmaktaydılar[1933]. Kehanetlerin bildirilme metodlarının en az kült biçimleri kadar çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Tanrının sözleri insanlara su[1934] ve kan[1935] içerek, alev ve dumanın şekillerine bakarak[1936], gaz soluyarak (*pneuma*)[1937], kurbanların kesim sırasında düşüş yönleri[1938] ile ciğerlerinin (*hepatoskopeia*)[1939] ve bağırsaklarının[1940] şekillerine bakarak, defne yaprağı çiğneyerek[1941], kuşların uçuş hareketlerini[1942] gözlemleyerek, tanrıyla cinsel ilişkiye girerek[1943], rüyaya yatarak[1944], lekane yüzdürerek (*lekanomanteia*)[1945], anahtar yöntemi (*kledonomanteia*)[1946] ve kura yöntemi (*kleromanteia*)[1947] gibi çok farklı şekillerde iletilir. Bütün bu yöntemlerde tanrıyla bir ilişki kurulduğu düşünülse de, kahin'in tanrıyla birleştiği, ya da tanrının kahinin içine girerek sözlerini onun ağzından duyurduğu düşünülen yöntemlerin ayrı bir önemi vardı.

Özde her tanrı kehanetlerde bulunabilirken Apollon'un özellikle kehanette bulunan bir tanrı olduğu görülmektedir. O sadece en önemli kehanet merkezleri olan

---

[1933] Kehanet için iki ana yöntem kullanılmaktadır. Bunların ilki Epik dönemin gezgin kahinleri tarafından çok kullanılan yıldızlara, kuşlara ya da kurban hayvanlarına bakarak kehaneti açıklama;diğeri ise yerleşik kehanet ocaklarında kullanılan gaz ya da su gibi doğal maddeler yardımı ile psikolojik bir ruh durumu oluşturarak tanrıyla iletişim kurmadır. Bu konuda bk. Couloubaritsis 1990, 113-114.

[1934] Klaros bu yönteme örnek olarak gösterilebilir. Bu metodla ilgili bk. Halliday 1913, 82, 126.

[1935] Aigai'da boğa, Argos'da ise kuzu kanı içerek bu yöntem uygulanmaktaydı; bk. Halliday 1913, 82.

[1936] Bu tür kehanet Olympia'daki Zeus ve Thebai'daki Apollon İsmenios kutsal alanlarında yapılıyordu. Bu konuda bk. Halliday 1913, 185. Olympia için ayrıca bk. Parke 1972, 93 ve Rosenberger 2001, 99.

[1937] Delphoi'daki volkanik gaz soluyarak yapılan kehanet için bk. Parke 1972, 77-80 ve Vernière 1990.

[1938] Halliday 1913, 187 v.d.

[1939] Halliday 1913, 189.

[1940] Burkert 1985, 113.

[1941] M.S. 2. yüzyılda Delphoi'da Pythia'nın defne yaprağı çiğnediği bilinmektedir. Bu konudaki tartışma için bk. Parke 1972, 75; Halliday 1913, 82.

[1942] Parke 1972, 13.

[1943] Patara'da kahinenin tanrı Apollon'la cinsel ilişkiye girerek kehanetleri aktardığı bilinmektedir bk. Halliday 1913, 82.

[1944] Yunanistan'da Heros kültlerinde görülen bir yöntemdir; bk. Halliday 1913, 128.

[1945] Halliday 1913, 145 v.d.

[1946] Smyrna'da Kledones tapınağında bk. Halliday 1913, 231.

[1947] Bu yöntemda zar ve astragal gibi objeler kullanılmaktadır bk. Nollé 1996/97, 167-172; Halliday 1913, 205 v.d.; Delphoi'daki kura kehaneti için bk. Robbins 1916; Parke 1972, 85 v.d.

Delphoi ve Didyma'da değil birçok başka yerde de kehanet tanrısı olarak işlevini sürdürmüştür. Orta Yunanistan'da bulunan şu kutsal mekanlar anılabilir: Abai, Thebai, Ptoion ve Tegyra[1948]. Tegyra kehanet yeri, Pers savaşlarına kadar önemini sürdürmüş, savaşlar sonrasında itibar kaybetmiştir. Orada yaşayanlar Apollon'un Tegyra'da doğduğunu iddia ediyorlardı. Mitoslara göre annesi Leto onu Delos Adası'nda dünyaya getirmişti; ama Tegyralılar kendi kehanet ocaklarının yanındaki bir dağın da adının Delos olduğunu savunarak Apollon'un doğum yerini kendi kehanet yerlerine taşımışlardır[1949]. Bu muhtemelen kaybedilen itibarı biraz düzeltmek için girişilmiş yararsız bir çabadır. Apollon kehanetleri ayrıca Peloponessos'da Argos'ta[1950], Thessalia'da Pagasai'da[1951], Koropaios'da ve Delos Adası'nda bulunuyordu[1952]. Küçük Asya'da Didyma ve Klaros dışında kuzeyden güneye doğru gidersek şu yerlerde de Apollon'a ait kehanet ocakları vardı: Kyaneai[1953], Kalkhedon[1954], Adrasteia[1955], Khryse[1956], Gryneion[1957], Aigai[1958], Smyrna[1959], Likya'da Patara[1960], Sura[1961], ve Seleukia[1962] (**bk. Lev. I**).

[1948] Rosenberger 2001, 22.

[1949] Plutarkhos, *Pelopidas* 16.

[1950] Pausanias 2. 24.

[1951] Herakleides Pontikos, Fr. 137.

[1952] Rosenberger 2001, 23.

[1953] Buradaki Apollon Thrykseos kehanet ocağı için bk. Pausanias 7. 21. Bu kehanet merkezi hakkında bk. Thomsen 1995, 43-48.

[1954] Parke 1985, 179 v.d.

[1955] Strabon 13. 1. 13

[1956] Parke 1985, 176-178.

[1957] Strabon 13. 3. 5.

[1958] Aigai'daki Apollon Khresterios kültünü kaydeden bir yazıt için bk. *OGIS*, no 312.

[1959] Pausanias 9. 11.

[1960] Herodotos 1. 182.

[1961] Stephanos Bysantios, s.v. "Soura". Ayrıca bk. Lebrun 1990, 192-193.

[1962] Zosimos 1. 57. 2.

1.1 TANRIYLA İLETİŞİM KURMA: Enthousiasmos (ἐνθουσιασμός)

Tanrısallık, olağandan ve ölümsüzün dışında kalanlardan her zaman farklı olduğundan, onunla bağlantıya geçmek dini bir olgu olarak kabul edilmiştir[1963]. Bu bağlantı, kahinin doğal yetenekleri, öğrendiği bazı teknikler veya çeşitli maddelerin etkisiyle kurulabilmektedir[1964]. Tanrıyla bağlantıya geçildiğinde kahin görür, duyar ve diğer insanların yaşamadığı deneyimleri yaşar. Kişi tanrıyla ya da ruhlarla doğrudan ilişkiye girmiştir. Eski uygarlıklardaki kurumlaşmış kültler için karekteristik olan bu durum, anormal bir olay gibi algılanmamıştır. Bu Yunan kültürü için de geçerlidir. Antik Yunan'da tanrıyla bağlantı kurmak için çılgınlık hali, transa geçme ve belli hareketler eşliğinde duygu yoğunlaştırması yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tip olayları tanımlamada Yunanlılar'ın kullandıkları terimler çeşitlilik göstermektedir. Bu anormal ruh hali *entheos* (ἔνθεος; içine bir tanrının girmesi) olarak adlandırılmaktadır[1965]. Burada tanrı bireyin içinden garip bir sesle konuşur ve mantıkla açıklanamayacak bir şekilde onun anlamsız hareketler yapmasına sebep olur[1966]. Bununla birlikte aynı zamanda tanrının bu kişiyi sarmaladığı ve onu kendi gücü altına aldığı (*katekhei)* söylenir[1967]. Bu ise "*possesio*" (cinnet) olarak adlandırılmaktadır[1968]. "Dışarı çıkma" anlamındaki *ekstasis* (ekstaz) terimi ise, ruhun vücudu terk etmesini değil, fakat kişinin normal davranışlarını ve iyi duygularını terketmesini anlatmaktadır[1969]. Ayrıca bu terimle, aklının da (*nous*) artık onunla birlikte olmadığı anlaşılabilir[1970]. Bu terimler tanrıyla ilişkiye giren kişinin ruhundaki bilinmeyen karmaşayı yansıtırlar. Bu nedenle, içine girilen durumla ilgili olarak kullanılan en yaygın terim, "çılgınlık" anlamına gelen *mania*'dır[1971].

[1963] Bu konuda bk. Bonnechere 2007a, 143-146.

[1964] Couloubaritsis 1990, 113.

[1965] Bk. Maurizio 1995, 76; Bonnechere 2007a, 153.

[1966] Burkert 1985, 109.

[1967] *Katekhesthai* için bk. Euripides, *Bakkh*ai 1124.

[1968] Burkert 1985, 110.

[1969] Nilsson 1955, 577.

[1970] Platon, *İon* 534 b.

[1971] Nilsson 1955, 577, not. 4; Burkert 1985, 110

Çılgınlık, tanrının kızgınlığı ile tetiklenmiş bir patalojik patlama olarak tanımlanmıştır. Kişilerin patolojik çılgınlığı gibi kollektif ve ritüel bir çılgınlık da söz konusu olabilir. Özellikle bazı bayramlar sırasında şehirdeki kadınların çılgınlığı gibi. Mitoslarda ve gerçekte amaç, çılgınlığı düzenli ve belirli bir uygulama şekline oturtmaktır. Bu uygulama, arınma ritüeline ve arınmayı gerçekleştirecek rahiplere ihtiyaç duymaktadır[1972]. Yunanlılar, özellikle Phrygler'de yaygın olan flüt müziğiyle bağlantılı çılgınlık içeren kültleri örnek almış olmalıdırlar. Bu kültlerde sıkça görülen "cinnet" durumu, Ana Tanrıça tarafından "ele geçirilme" şeklinde kendini gösterir ve bu Korybantes'in erinme ve arınma törenlerinde karşımıza çıkar[1973]. Ayrıca Hera, Artemis, Hekate, Pan ve diğer tanrıların da insanları çılgınlığa götürdükleri düşünülmektedir. Kutsal bir hastalık olarak kabul edilen epilepsi benzer şekilde yorumlanmaktadır ve bu tanrıların arındırma için yaptıkları bir saldırı olarak görülmektedir[1974].

Dionysos kültünde de ekstas oldukça önemli bir rol oynar. Aslında, Dionysos çoşkunun, çılgınlığın üzerinde neredeyse bir tekele sahiptir. Fakat bu ekstas, kehanetle ilişkili çılgınlıktan farklıdır. Mitolojide, çılgınlık Hera'nın gönderdiği bir felaket olarak da görülmektedir[1975]. Bunlarda "çılgın olan" tanrıların kendileri olduğu için çılgınlık aynı zamanda kendiliğinden sona eren ilahi bir deneyimdir[1976].

Mania, Apollon'un kehanet işleviyle doğrudan ilişkili bir kavram olarak görülmektedir[1977]. Kahinleri tanrıyla ilişkiye geçmek üzere çeşitli yöntemlerle duygusal bir atmosfere girmektedirler. Apollon'un kehanet ocaklarında kahinleri ya da kahineleri farklı yöntemlerle *entheos* oluyorlardı Delphoi'da, Klaros'da ve Didyma'da su, bazı yerlerde defne çiğnemek, ya da tanrı ile tapınağa kapanmak (Patara) kahinlerinin kehanet transına geçmek için kullandıkları yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Apollon'un kahinlerine bu çılgınlık geleceği görme yetisi kazandırıyor ve tanrının sözlerini tekrar etmelerine yol açıyordu.

[1972] Burkert 1983, 168-179.

[1973] Burkert 1985, 80.

[1974] Burkert 1985, 110.

[1975] Hera için bk. Burkert 1983, 174, 177-178.

[1976] Burkert 1985, 162.

[1977] Nilsson 1955, 577, not. 4; Burkert 1985, 110

Platon, Apollon'un "*prophetik*" çılgınlığını Dionysos'un "*telestik*" (mystik) çılgınlığından ayırır ve şairsel, erotik veya filozofik *enthousiasmos* şeklinde diğer çılgınlık tiplerini de ekler[1978]. Apollon ve Dionysos'u bu şekilde adlandırarak bilinç düzeyini iyi tanımlanmış iki küreye böler; tanrıyla iletişime geçme (Apollon), erinme (Dionysos). Zeus'un iki oğlu olan bu iki kardeş, sözü edilen o iki küreye hükmederken, en büyük tanrı olan Zeus'un kendisi ise tüm bilgilere sahip olarak (*phronein*) onlardan yukarıda bir baba olarak yerini almıştır[1979].

1.2 KAHİNLER

İnsanlar gelecekleri ile ilgili çıkarımlarda bulunmak için çevrelerindeki farklı işaretleri yorumlamaya çalışırlar. Bu çok basit olarak, gözlemler yapan bir hayvanın öğrenme özelliğine benzetilmektedir. Kişi gördüğü işaretleri belirler ve onları kelimelere döker; bunlar kültürel etkileşimle nesilden nesile aktarılır. Başlangıçta, şans eseri meydana gelen olaylarla olağan hayat akışı arasındaki farklar, belli bir metoda ya da teoriye dayanmadan ayrılabilmektedir. Sonradan ise, belli işaretlerin belli bir geleceği haber verdiği çeşitli tecrübelerle kabul edilmiş olabilir[1980]. Belli işaretlerden bazı sonuçlara ulaşmak için bunların din ile ilişkilendirilmiş olması beklenmeyebilir. Bununla birlikte eski kültürlerde bu işaretlere dini bir yorum getirilmiş ve bunların tanrılardan geldiğine inanılmıştır. Bunlar aracılığıyla tanrılar insanlara emirler gönderirler ve yol gösterirler. Bu işaretler kimi zaman herkesin anlayamayacağı şekillerde de olabilmektedir. Kutsal bir kitap olmamasından dolayı işaretler, ilahi dünya ile dindarlar arasında bir irtibat biçimine dönüşmüştür. Yunan toplumunda da aynı durum söz konusudur. Tüm Yunan tanrıları insanlara bir çok işaret göndermektedirler; fakat en çok Zeus insanlara geleceğe yönelik işaretler göndermektedir. Bunları yorumlama sanatı ise oğlu Apollon tarafından gerçekleştirilmektedir[1981].

[1978] Platon, *Phaidros* 265 b.

[1979] Burkert 1985, 111.

[1980] Kehanet olgusunun ortaya çıkışı hakkında bk. Burkert 1985, 111-112.

[1981] Bu konuyla ilgili genel bilgi için bk. Halliday 1913; Parke 1972, 13-19; Couloubaritsis 1990; Bremmer 1996a, 97-109; S. I. Johnston, "Introduction: Divining Divination", *Mantikê*, 1-28.

Tanrıların işaretlerini doğru yorumlayabilmek için tanrısal ilham gereklidir. Prehistorik Dönemler'den itibaren bu yorumlama, oldukça yüksek düzeyde saygı gören bir uzman, bir kahin (*mantis*) tarafından gerçekleştirir. Bu yetenek nesilden nesile geçmektedir. Mitolojideki Teiresias'ın torunu Mopsos gibi efsanevi kahinlerin dışında Melampos gibi tarihi kahinler de söz konusudur[1982]. Olympia'da da "*İamidai*" olarak adlandırılan kahinler vardır[1983].

Yunanca'da tanrı için kullanılan "*theos*" kelimesi kahinlik sanatıyla bağlantılıdır: yorumu yapılmış işaret "*thesphaton*", kahin "*theopropos*" ve yaptığı iş de "*theiazein*" veya "*entheazein*"dir[1984]. Birçok kahinin isminde bu terminolojinin izlerini bulmak mümkündür: *İliada*'daki ünlü kahin Kalkhas, Thestor'un oğludur; Odysseia'da geçen kahinin adı Theoklymenos'dur ve Epeiros'daki ünik Heros kehanet merkezini koruyan kabileye "*Thesprotoi*" denir. Kahin anormal durumda konuşurken onun tüm söyleyeceklerini formüle edecek birine (*prophetes*) ihtiyaç duymaktadır. Kahin kelimesi "*mantis*", akıl gücü anlamına gelen İndo-Avrupai bir kelimeyle ve çılgınlık anlamındaki "*mania*" ile bağlantılıdır[1985].

Yorumlama sanatı çok geniş bir alana yayılmıştır. Ortamın bir parçası olmayan, beklenilmeyen bir şekilde görülen her şey bir işaret olarak algılanmıştır: ani bir hapşırık, tökezleme, göz seğirmesi, bir yerden geçerken duyulan bir ses, şimşek, yıldız kayması, güneş ve ay tutulması hatta bir yağmur damlası gibi göksel olaylar[1986]. Tabiki işaretler açısından rüyalar da söz konusudur. Rüyaların Zeus'dan geldiği düşünülse de, bütün rüyaların belli bir anlamı olmadığı da kabul edilmektedir[1987].

Kuşların uçuşlarını yorumlama olasılıkla İndo-Avrupai bir gelenekten gelmektedir. Bu, eski epik şiirlerde Teiresias ve Kalkhas'a özgü bir kahinlik sanatıdır[1988]. Bu nedenle bu iki kahin "*oionopolos*" olarak adlandırılmışlardır. *Oionos*

[1982] Bu erken kahinler ve onların güçleri konusunda bk. Suárez de la Torre 1990, 348-349.

[1983] Burkert 1985 111-112.

[1984] Thukydides 8. 1; Herodotos 1. 62-63.

[1985] Burkert 1985, 112; *Prophetes* ve *Thespiodos*'un görevleri hakkında bk. Parke 1985, 220-221.

[1986] Burkert 1985, 112.

[1987] Penolope'nin rüyası için bk. Homeros, *İliada* 1. 63; *Odysseia* 19. 560-67.

[1988] Kalkhas hakkında bk. Antonetti ve Lévêque 1990, 197-200.

(kehanet kuşu) kimi zaman bir, kimi zaman birden çok sayıda görülür. Bazen sağdan, bazen ise soldan uçar ve uçuş yönü her zaman büyük bir önem taşır. Kahinin sabit bir oturma yeri vardır[1989]. Yüzünü bir kural olarak kuzeye dönmüş olan kahine göre kuşun sağdan uçması iyiye soldan uçması kötüye işaret eder. Bununla birlikte, Yunanlı kahinler, işaretleri yorumlarken Etrüsk ve Romalı kuş falcıları gibi belirli ve düzenli bir öğretiye sahip değildirler. Nitekim, Homeros'da, kuş kehaneti şiirsel bir karekterdedir ve kahinler kuşların uçuşunu kendilerine göre yorumlamaktadırlar[1990]. Öte yandan, Ksenophon'un, M.Ö. 401 yılında tünemiş bir kartalın sağ taraftan çığlığını duyduğunu belirtmesi, yorumlamada belli bir geleneğin olduğunu da göstermektedir[1991].

Kurban kesme eylemi, dikkat gerektiren aşamaları içermektedir. Bu evrede herşey bir işaret olarak kabul edilmektedir. Hayvanın altara isteyerek gidip gitmediği, çabuk ölüp ölmediği, altardaki ateşin canlı oluşu, ateşin yanması sırasında neler olduğu, kurbanın kuyruğunun kıvrılıp kıvrılmadığı ve safrasının patlaması hep birer işaretti[1992]. Özellikle kurbanların ciğerlerinin incelenmesi özel bir sanattı. Ciğerin loplarının nasıl oluştuğu ve renklendiği izlenilir ve hayvan kesiminin her evresi değerlendirilirdi. Bu teknik Mezopotamya kökenlidir. Yayılımı Mari ve Alalakh'tan Ugarit'e, Hititler'den Bronz Çağı Kıbrıs'ına kadar izlenmektedir[1993]. Homeros'da bu uygulamaya ilişkin sadece tek bir ima vardır[1994]. Bu durum, Yunanlılar'ın bu uygulamayı doğudan M.Ö. 8. ve 7. yy'larda aldıklarını gösterebilir. Etrüskler de, çok daha detaylı olan karaciğer falını aynı kaynaktan, Yunanlılar'ın aracılığı olmadan almışlardır. Nitekim, Asur, Ugarit, Kıbrıs ve Etruria'dan bilinen yazıtlı ve işaretli ciğer modellerine, Yunan kültüründe rastlanmamaktadır[1995].

Bağırsakların incelenmesi savaşa giden ordulara eşlik eden kahinlerin başlıca göreviydi. Savaş öncesinde kehanete ulaşmak için kurban hayvanları *sphagia* (kan

[1989] Sophokles, *Antigone* 999-1004.

[1990] Burkert 1985, 112.

[1991] Ksenophon, *Anabasis* 6. 1. 23.

[1992] Kurban edilen hayvanın kanı ve iç organlarından kehanet çıkarma hakkında bk. Plutarkhos, *Kimon* 18. 4.

[1993] Burkert 1985, 113.

[1994] Homeros, *İliada* 24. 221.

[1995] Burkert 1985, 113.

kurbanı) olarak çok çabuk bir şekilde kesilirdi. Memnun edici işaretler söz konusu olmazsa savaş gerçekleştirilemezdi. Plataia'da Yunanlılar ve Persler, aynı teknikle elde edilmiş kehanetlerden dolayı on gün boyunca kamp halinde kalarak birbirlerine saldırmamışlardır[1996]. Hatta On Binlerin barbar topraklar üzerinde gerçekleştirdikleri yürüyüşünde de bütün saldırılar öncesinde kurban kesilmiştir. Kehanetlerin olumsuz olduğu günler boyunca On Binler açlıkla karşı karşıya kalmışlardı. Fakat olumsuz işaretlere rağmen gerçekleştirilen seferler de felaketle sonuçlanmıştı[1997]. Kral Agesilaos da M.Ö. 396'da uygun olmayan kehanetler yüzünden seferden vazgeçmişti[1998].

Antik dönemde bir zaferin başarısının, yöneten generale mi veya kahine mi bağlı olduğu her zaman tartışılmıştır. Tüm savaşlarda iyi bir kahine sahip olmak en önemli konu olarak değerlendirilmiştir. Pers Savaşları sırasında Spartalılar, Plataia'daki zafer de dahil olmak üzere onlara beş büyük zafer kazandırmış olan ve ünlü Melampos'un soyundan gelen kahin Teisamenos'un kendilerinin hizmetinde olmasını garanti altına almaya özen göstermişlerdir[1999]. Bir yazıta göre, Atinalılar da Knidos'daki zafer sonrasında M.Ö. 394'te kahin Sthorys'e Atina vatandaşlığı vermişlerdir[2000]. Hellenistik Dönem ordularında kahinlerin etkisi azalmış olsa da Büyük İskender'in hala kahinleri mevcuttu[2001].

Belli bir kuruma/birime bağlı olmadan oradan oraya dolaşan kâhinler incelendiğinde, bu tür kişilerin kesinlikle mitik erken çağlara has olmadıkları, aksine M.Ö. 2. yüzyılda da ortaya çıktıkları görülür[2002]. Muhtemelen en ünlü mitik kâhin Teiresias'tır. Birçok insan nesline kâhin olarak hizmet verebilecek kadar ileri bir yaşa ulaşmıştır, ama bu yeteneğinin bedelini görme duyusunu kayberek ödemiştir[2003]. Kızı

[1996] Herodotos 9. 36-39.

[1997] Ksenophon, *Anabasis* 6. 4. 12.

[1998] Ksenophon, *Hellenika* 3. 4. 15.

[1999] Herodotos 9. 33-36.

[2000] *SIG* 127.

[2001] Burkert 1985, 113.

[2002] Erken dönemlerin gezgin kahinleri *mantis* ya da prophetes olarak adlandırılırken, geç dönemlerde bu tür kahinlere *khresmologos* adı veriliyordu. Kahinlere verilen isimler ve bunların özellikleri konusunda bk. Dillery 2005, 167-231.

[2003] Teiresias'ın hayatı hakkında bk. Loraux 1995.

Manto önce memleketi Thebai'de kahindi. Sonra Delphoi'a geldi ve Apollon tarafından Batı Anadolu'ya gönderildi. Orada Klaros kehanet merkezini kurdu. Oğlu Mopsos, Troia savaşlarıyla ilgili mitlerden tanınan ünlü Kalkhas'a[2004] karşı kehanet müsabakasını kazandı. Mopsos anlaşılan kavgacı bir kâhindi. O daha sonra, Trophonios'un oğlu kâhin Amphilokhos ile birlikte bir kehanet yeri kurmak için Kilikya'da bulunan Mallos'a gider, ancak merkezi kurduktan hemen sonra ikisi de birbirine düşman kesilir ve birbirlerini öldürürler[2005]. Bu anlatımlarda bir yandan farklı kehanet merkezlerinin aralarındaki rekabet yansıtılır, diğer yandan kehanet merkezleri arasında çok net bir hiyerarşi oluşturulur: Çıkış noktası ve aynı zamanda en eski kehanet merkezi Delphoi'dur, ondan sonra Klaros gelir. Mallos da Klaros'dan yola çıkılarak kurulmuştur[2006].

1.3 KEHANET MERKEZLERİ

Bazı kültlerde, o kültün adandığı tanrının işaretlerinin belli bir kutsal alanda geçerli olduğu görülmektedir. Bu kutsal alanlar tanrının işaretlerinin yorumu konusunda uzmanlaşırlar ve böylece tanrının ve kutsal alanın ününü geniş alanlara yayarlar. Nitekim M.Ö. 8. yy'dan sonra bazı kutsal alanlar tanrıların "*khresmos*" (kehanet) sunduğu yerler olarak bölgeler arası hatta uluslararası öneme kavuşmuşlardır. Yunanlılar kehanet merkezi konumundaki bu tür yerlere "*khresterion*" ya da "*manteion*", Romalılar ise "*oraculum*" adını vermektedir[2007]. Yakın Doğu ve Mısır'da da kehanet açıklama konusunda uzmanlaşmış kutsal alanlar bulunmaktadır. Antiokhia yakınlarındaki Daphne, Kilikia'daki Mopsuestia, Sura, Lykia'daki Patara, Karia'daki Telmessos, Anadolu geleneğini sürdüren merkezlerdir[2008]. Diğer taraftan Yunanlılar, Kyrene'nin yaklaşık M.Ö. 630'da kurulmasından sonra olasılıkla Siwa'daki Amon

[2004] Kalkhas hakkında bk. Antonetti ve Lévêque 1990, 197-200.

[2005] Manto ve Mopsos için bk. yukarıda Bölüm II.

[2006] Bu konuda bk. Bouché-Leclercq, *Divination* III, 251; Rosenberger 2001, 25-26.

[2007] Kehanetle ilgili genel bilgi için bk. Nilsson 1972, 121-139; Parke 1972; Rosenberger 2001.

[2008] Bu kehanet ocakları hakkında bk. Lebrun 1990.

kahinlerine danışmışlardır[2009]. Yaklaşık aynı dönemlerde Lydia kralı Gyges de Delphoi'a altın adaklar göndererek Apollon kehanetine başvurmuş olmalıdır[2010].

Epeiros'daki Dodona Zeus kutsal alanı en eski kehanet merkezi olarak kabul edilmektedir[2011]. Nitekim, *İliada*'da Akhilleus'un Dodonalı Zeus'a dua ettiği görülmektedir[2012]. Odysseus da Dodona'ya gidip yeşillikler içindeki meşe ağacından Zeus'un düşüncelerini öğrendiğini belirtir[2013]. Hesiodos, meşe ağacında yaşayan üç güvercinden bahsetmektedir[2014]. Geç yazarlara göre bunlar güvercinler (*peleiai*) olarak adlandırılan üç rahibedir[2015]. *İliada*'ya göre kahinlere, *Sellos*'lar (*Selloi)* adı verilmekteydi; bunlar "*asla yıkanmayan ayaklarıyla*" yerde yatar ve kutsal meşenin uğultusuyla kumruların ötüşlerini yorumlarlardı[2016]. *Selloi*'un kehanette bulunurken yaptıkları ritüellerin ayrıntıları hakkında pek bilgi yoktur. Başlangıçta sadece *Sellos*'lar kehanette bulunmuş, sonra ise Dione'nin[2017] de Dodona'da Zeus'un yanında kehanet tanrıçası olmasıyla birlikte, kahin olarak üç yaşlı kadın görev almıştır[2018]. Bu kadınlar, Platon'a göre, Delphoi'da Pythia'nın yaptığı gibi kendilerinden geçerek (*enthousiasmos* hali) kehanetleri açıklıyorlardı[2019]. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde eser vermiş olan Philostratos, *Resimler* adlı kitabında, antik döneme ilişkin eşsiz bir resim tasvirleri koleksiyonu miras bırakmıştır. Bu resimlerle ilişkili olan yer, Neapolis'de bulunan ve denizine bakan, içinde ünlü bir resim koleksiyonu bulunan çok katlı bir kamu binasıdır. Yazar, resimden resime geçer ve konuğu olan dostunun on yaşındaki oğluna toplam 34 eseri anlatırken bu resimlerdeki kişileri, olayları ve mitolojik hikayeleri açıklar. Bu

[2009] Burkert 1985, 114.

[2010] Herodotos 1. 14. Sellos'lar için bk. Gartziou-Tatti 1990, 180.

[2011] Burkert 1985, 114. Dodona için genel olarak bk. Gartziou-Tatti 1990 ve Dieterle 1999.

[2012] Homeros, *İliada* 16, 233-235.

[2013] Homeros, *Odysseia* 14. 327.

[2014] Hesiodos, Fr. 240.

[2015] Herodotos 2. 54-55; Pausanias 10. 12. 10; Strabon 7. 329. Bu konuda bk. Gartziou-Tatti 1990, 176-177.

[2016] Homeros, *İliada* 16. 235.

[2017] Hera'dan önce Zeus'un eşi.

[2018] Gartziou-Tatti 1990, 181 ve Rosenberger 2001, 32.

[2019] Platon, *Phaidros* 244 b.

tablolardan hiçbiri günümüze kalmadığı için Philostratos'un ifadeleri sanal bir müzeyi anımsatmaktadır. Philostratos, Dodona'dan tipik bir sahneyi gözler önüne sermektedir[2020]: Kutsal meşe ağacından bantlar sarkar ve alanın tamamı yakılan kurbanlardan yayılan dumanla kaplanmıştır. Bu sahnenin tam ortasında Sellos'lar durmaktadır:

> *... (onlar) kıt kanaat geçiniyor ve hiç de medeni bir hayat sürmüyor, öyle olması için çaba da göstermeyeceklerini söylüyorlardı. Çünkü onlar mekanın verdikleriyle memnun oldukları için Zeus tarafından seviliyorlardı. Çünkü onlar rahiplerdi: birinin görevi çelenkleri asmakken, diğerininki dua etmek, üçüncüsününki ise pelanoi ile (kehanet kurabiyeleri) ile ilgilenmekti. Buradaki (Sellos), kurban sepetleriyle ilgilenir, şuradaki bir şey kurban eder, oradaki ise başka bir kimsenin kurban ettiği hayvanın derisini yüzmesine engel olur. Şunlar da ciddi ve vakur kılıklarıyla Dodona rahibeleridir. Onlar yakılan kurbanlardan ve libasyon sunularından gelen güzel kokulara bulanmış gibi görünmektedirler.*

Bu tablo, ritüelin güncel hayata ilişkin sorunlardan tamamen bağımsız olarak gerçekleştirildiği kültsel bir cennet resmi çizmektedir. *Sellos*'lar medeniyet öncesi bir durumu temsil ederken, rahibeler daha yüksek bir seviyeyi oluştururlar. *Selloi* daha aşağı işleri yerine getirirken rahibeler ise daha yüksek bir statüde yer almaktadırlar[2021].

Kazılar sırasında Dodona'da basit bir ağaç kutsal alanı ortaya çıkarılmıştır. Bu ağacın etrafında bronz kazanlardan oluşturulmuş bir dairenin yer aldığı düşünülmektedir. M.Ö. 4. yy sonrasında ise Dodona'nın korumacılığını alan Epeiros'daki Molossoslu krallar tarafından buraya küçük bir tapınak inşa edilmiştir. Daha sonra Dodona belli bir süre daha popüleritesini sürdürür. Bu kehanet merkezi, günlük problemler üzerine tanrıların öğütlerini içeren çok sayıdaki levhaları ile ünlüdür[2022].

[2020] Philostratus Junior, *Imagines* 2. 33.

[2021] Rosenberger 2001, 33.

[2022] Burkert 1985, 114.

Epeiros'daki Ephyra'da bulunan Heros kehanet merkezi de erken dönemlere giden bir yerdir. Thesprotoi kabilesi tarafından korunan kehanet merkezi, Odysseus'un Hades'e olan yolculuğu ile bağlantılı olarak görülmektedir. Oradaki iki nehir yeraltı dünyasının nehirleri olan Akheron ve Kokytos'a isimlerini vermiştir[2023]. M.Ö. 600 yıllarında Korinthoslu tyran Periandros ölü karısının ruhu için orada yalvarmıştır[2024]. Kazılarda ortaya çıkartılan yapılar M.Ö. 4. yy'a tarihlenir. Daha önceki döneme ait olan yapılar, M.Ö. 4. yy inşaatı sırasında tahrip edilmiş olmalıdır. Burada üç metre kalınlıktaki polygonal duvar işçiliğine sahip kare şeklindeki bir mekan merkezi oluşturmaktadır. Bu mekanın etrafında tümüyle karanlık olan bir koridor yer almaktadır. Söz konusu koridor bir banyodan, inkubasyon odasından (inziva odası), ziyafet odalarından, arınma yerlerinden, hayvanların kurban edildiği mekandan ve son olarak birçok kapılı bir labirentten geçerek merkezi odaya varır. Bu merkezi odanın altında ölüler dünyasını temsil eden tonozlu bir mahzen yer almaktadır. Olasılıkla burada hayalet görüntülerinin üretildiği bir makine bulunmaktaydı[2025]. Bunun dışında burada bazı bakliyat çeşitlerinin yenilmesiyle halüsünasyonlar görülmüş olabileceği de düşünülmektedir[2026].

Lebadeia'daki Trophonios kehanet merkezi de Ephyra'daki merkezle karşılaştırılmaktadır[2027]. Pausanias, kendi deneyimlerine dayanarak yeraltı dünyasına yapılan yolculuğu anlatır[2028]. Uzun süren hazırlıklardan sonra kehanete danışan kişi geceyi mağarada geçirir ve dışarı çıktığı zaman artık gülecek hali kalmamıştır[2029].

Rüya kehanetleri daha az karmaşaya sahiptir. Kurbanların hazırlanmasından sonra kişi geceyi kutsal alanda geçirir ve gördüğü rüyaların yorumlanması için rahiplere başvurur. Bu inziva geç dönemlerde Oropos'daki Amphiaraion ile Asklepieion'da olduğu gibi sağlıkla ilgili tanrıların himayesinde gerçekleşmektedir. Bu uygulamanın da

[2023] Burkert 1985, 114.

[2024] Herodotos 5. 92.

[2025] Burada ele geçen demir tambur parçaları, bir makine ile ilişkilendirilmektedir.

[2026] Burkert 1985, 115.

[2027] Boiotia'daki Trophonios kehanet merkezi için bk. Bonnechere 2003, 169-192.

[2028] Pausanias 9. 39.

[2029] Trophonios için ayrıca bk. Rosenberger 2001, 98.

Anadolu kökenli olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Kilikia'daki Mopsos'un kehanet merkezinde ve Karia'daki Telmessos'da da rüya kehaneti yapılmaktaydı[2030].

Hakkında en çok bilgi bulunan ve antik dönemde çok yaygın bir üne sahip olan en önemli kehanet merkezi Python olarak da adlandırılan Delphoi'daki kehanet ocağıdır[2031]. Burada tanrının, baharın gelişiyle gerçekleştirilen bir bayramda yılda bir kere cevap verdiği söylenilmektedir. Ancak kehanet merkezi, ünü nedeniyle tüm yıl boyunca hizmet vermektedir. Bu dönemde merkezde üç Pythia görev yapıyordu. Pythia, hayatını tanrıya hizmete adamış bir kadındır[2032]. O, Apollon'la bağlantıya geçmek için Kastalia kaynağında banyosunu yaptıktan ve ilk kurban olarak bir keçiyi sunduktan sonra tapınağa giriyor ve burada arpadan yapılmış yemeğini yiyerek ateşi hiç sönmeyen ocak (*hestia*) üzerine defne yaprakları atıyordu. Daha sonra *adyton*'a, tapınağın arka kısmındaki yer altı mekanına girmektedir. Burada dünyanın merkezi kabul edilen *omphalos* ve yuvarlak kuyu biçimli bir çukurun üzerine yerleştirilmiş bir üç ayaklı kazan bulunmaktadır. Bu kazanın üzeri bir kapakla kapatılır ve Pythia, bunun üzerine oturup alttaki çukurdan yükselen gazları soluyarak ve elinde yeni kesilmiş defne dalını sallayarak transa geçerdi. Pythia'nın ağzından çıkan kehanet daha sonra rahipler tarafından Homerik *heksametron* vezininde açıklanırdı[2033].

Antik kaynaklar[2034] tarafından yerden yükseldiği anlatılan volkanik gazların (khasma) gerçekliği jeolojik olarak da ispatlanmıştır. Delphoi'daki gazlarla ilgili ilk teoriyi ileri süren A. P. Oppé'ye göre burada fay kırığı ve gaz çıkışı yoktur. Eğer gaz varsa bu kehanet için üretilmiş doğal olmayan bir gazdı[2035]. Bu teori uzun süre hayli kabul görmüştür. P. Amandry de 1950 yılında antik kaynakların sözünü ettiği tarzda bir gaz çıkışının ancak volkanik arazilerde mümkün olduğunu, ancak Delphoi'un bu özellikte bir yer olmadığını ileri sürmüştür. Ancak bir Amerikan ekibi 1980'lerde

[2030] Burkert 1985, 115.

[2031] Delphoi kehanet merkezi hakkında geniş bilgi için bk. Amandry 1950; Burkert 1983, 116-130.

[2032] Burkert 1983, 122-125.

[2033] Amandry 1950, 19-24; Burkert 1985, 116; Vernière 1990.

[2034] Diodoros Siculus 16. 26. Delphoi'daki zehirli gaz hakkındaki eski bir tartışma için bk. Parke 1972, 77-80. Plutarkhos da bu gazın tatlı hoş kokusundan söz etmektedir; bk. Plutarkhos, *De Pythiae Oraculis*, 3. 437 C. Bu konudaki tartışmalar için bk. Vernière 1990.

[2035] Oppé 1904, 214-240.

Yunanistan'daki aktif faylar üzerine yaptığı bir araştırma sırasında, kutsal alanın doğu ve batısında fay yüzeyleri saptadı. Fay hattı Parnassos dağının güney eteği boyunca ilerleyerek kehanet ocağının bulunduğu yerin altına uzanıyordu. 1996'da Delphoi'da bir inceleme yapan J. R. Halle ve arkadaşları, bu alandaki kayaçlar'da ve kaynak suyunda methan, ethan ve ethilen izleri saptamışlardır. Onlar ayrıca bu gazların uyuşturucu etkisi olduğunu göstermektedir. Onlara göre tatlı kokulu ethilen Delphoi'daki ekstazı gerçekleştirebilecek etkilere sahip bir gazdır. Bu gazın insanda ölüme bile yol açabilecek birçok etkisi vardır[2036]. Strabon da Phrygia'daki Hierapolis'te Plutonion adı verilen bir mağaradan çıkan gazların içeriye sokulan boğaları öldürdüğünü, ancak hadım Kybele rahiplerinin bu gaza karşı bir bağışıklığa sahip olduklarını anlatmaktadır[2037].

Delphoi'daki Pythia'nın ekstas durumuna geçmesi, onun kendini buna inandırdığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte onun bir medyum gibi bazı yeteneklere de sahip olduğu düşünülmektedir. Öte yandan bazı olaylarda, Pythia'ya rüşvet teklif edildiği antik kaynaklar tarafından iddia edilmektedir[2038].

Birçok bilim adamına göre Delphoi'daki Apollon *temenos*'u M.Ö. 750'den önce kurulmamıştır[2039]. Bununla beraber *İliada*'da buradaki büyük hazinelerden bahsedilmektedir[2040]. Öte yandan, bir çok araştırmacı Batı Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında M.Ö. 8. yy'ın ortalarında kurulmuş olan Yunan kolonileri ile ilgili kuruluş hikayelerine göre Delphoi'un bu koloni kuruluşlarında önemli bir role sahip olduğuna inanmaktadır. Bu kolonilerde Apollon'a adanmış geç adakların bu rolün varlığını desteklediği de iddia edilmektedir[2041]. Ancak, Delphoi'un Yunan kolonizasyonu dönemindeki bu rolü tartışmalıdır. Eski araştırmalarda Delphoi, yabancı ülkeler,

[2036] Halle ve diğerleri 2003, 66-73.

[2037] Strabon 13. 4. 14.

[2038] Burkert 1985, 116.

[2039] Amandry 1950, 209; Burkert 1985, 116. Bununla birlikte, Delphoi'da ele geçen bazı buluntular buradaki kült aktivitesinin çok daha erken bir tarihte başlamış olabileceği tartışmasını gündeme getirmiştir. Bu tartışmalar için bk. de la Genière 2003, 198.

[2040] Homeros, *İliada* 9. 404.

[2041] Sicilya'daki kolonilerde yaşayan Yunanlılar'ın Apollon Arkhegetes için yaptıkları kurban törenleri hakkında bk. Thukydides 6. 3.

limanlar ve uygun deniz rotaları hakkındaki bilgilerin toplandığı ve böylece rahiplerin geniş bilgilere sahip olduğu ve sömürge hareketini yönlendirdiği bir düğüm noktası olarak görülürken, son yıllarda Delphoi'un yönlendirici rolü hakkında bazı şüpheler oluşmuştur. Sömürge kuruluşlarıyla bağlantılı kehanetlerin, ilgili kentin itibarını yükseltmek için sonradan oluşturulmuş olabileceği düşünülmektedir[2042].

Delphoi'un Yunan kentlerinin idari yapılarının oluşmasında da önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Atina'daki M.Ö. 510 yılında Kleisthenes tarafından gerçekleştirilen yeni *phyle* organizasyonu sırasında Pythia'ya danışılmıştır. Kehanetin Yunan kentleri üzerindeki etkisi Klasik Dönem içinde gittikçe azalmış ve bir süre sonra politik kararlar kehanete danışmadan alınmaya başlanmıştır[2043]. Kyros'un Büyük Kral'a karşı yaptığı sefere katılan Ksenophon başarılı olmak için hangi tanrıyı kutsaması gerektiğini Delphoi'a sormuştur. O sonunda Zeus Basileus'a adaklar sunmuştur; ancak bu ona bir başarı sağlamamış, sadece evine canlı olarak dönmesine yardım etmiştir[2044].

Delphoi'da bir kura kehanetinin varlığı da söz konusudur ve bu, sorulan sorunun cevabının verilmesi için kullanılan *aneile* (tanrı bir araya getirdi) teriminden de adını almaktadır[2045]. Bu nedenle, Delphoi'daki tanrıdan esinlenerek yapılan kehanetin ikincil olduğu, asıl kehanet uygulamasının "kura kehaneti" olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı da kahinenin esinlenerek kehanetde bulunması uygulamasının genellikle Yunan kökenli olmadığına inanılmaktadır. "Dudaklarından tanrının konuştuğu kabul edilen çıldırmış kadınlar" çok daha önceki dönemlerde Yakın Doğu'dan bilinmektedir. Örneğin M.Ö. II. binde Mari'de ve I. binde Asur'da. Öte yandan Mopsouestia, Patara ve Telmessos'daki kehanet ocakları da Yunan kökenli değildir. Ancak Burkert'e göre buralarda "esinlenme" uygulaması yoktur[2046]. Didyma'daki Brankhos geleneğinde[2047] ve aynı zamanda Klaros'da Yunan öncesi bir takım öğeleri gözlemek mümkündür. Öte

[2042] Rosenberger 2001, 69.

[2043] Bu konuda bk. Burkert 1985, 116. Kehanetin ve kahinlerin etkinliklerini kaybetmesi hakkında bk. Bremmer 1996a, 97-109.

[2044] Ksenophon, *Anabasis* 3. 1. 6.

[2045] Robbins 1916, 286.

[2046] Burkert 1985, 116.

[2047] Didyma İon göçlerinden öncesine tarihlenir; bk. Pausanias 7. 2. 6. Bu konuda bk. Günther 1971, 12.

yandan, antik dönemde birçok yerde ünlenmiş Sibylla adı verilen kadın kahin ya da falcı örneklerini de kehanet merkezlerinde görev yapan ve tanrı tarafından esinlendirilen kadın kahinlerle karşılaştırmak mümkünüdür. Bu erken dönemlerin bireysel kadın kahinleri sadece efsanelerden bilinmektedir. En ünlü Sibylla Erythrai ile bağlantılıdır. Ayrıca, Delphoi'a da bir Sibylla'nın uğradığı bilinmektedir. Babylonia'da bir Sibylla'nın yaşadığının kaydedilmesi de dikkati çekmektedir. Kyme-Cumae'daki Sibylla ise Roma'ya olan etkisinden dolayı çok önem kazanmıştır. M.Ö. 5. yy'da Cumae'yı tahrip eden Oscanlar tarafından bu gelenek yok edilmiştir. Herakleitos, Sibylla'nın (kahinenin) *"çılgın ağzıyla ….tanrının zoruyla……binyıldan fazla yaşadığını"* iddia etmektedir. Delphoi'daki Sibylla ise kendisini Apollon'un karısı olarak göstermektedir[2048]. M.Ö. 458'de Aiskhylos Kassandra'yı transa geçmiş bir kahine olarak gösterir; o, Apollon'un arzularına karşılık vermeyince, tanrı onun kehanetlerine kimsenin inanmamasını sağlayarak kahineyi cezalandırmıştır[2049]. Kahinenin tanrının saldırılarından nasıl korunduğunu Vergilius da anlatmaktadır. Pythia ile Apollon arasında da benzer bir ilişkinin olduğu Hristiyan yazarlar tarafından anlatılmaktadır[2050]. Yine Patara'daki rahibenin de Apollon ile buna benzer şekilde cinsel bir bağlantısı vardır[2051]. Bu tür ilişkilerin paralellerini, Anadolu'daki başka yerlerde de bulmak mümkündür. Fakat ilişki yoluyla tanrının kahini esinlendirmesi, bir zorunluluk değildir; örneğin Klaros'da ve Ptoion Dağı'nda[2052] tanrının kehanetlerini erkek bir kahin açıklamaktadır. Sonuç olarak, transa geçme yoluyla tanrıya danışma uygulamasının kökenlerini saptamak ve bu geleneğin hangi aşamalardan geçerek geliştiğini izlemek hala çok mümkün görünmemektedir[2053].

[2048] Pausanias 10. 12. 2.

[2049] Aiskhylos, *Agamemnon* 1202-1212.

[2050] Origenes, *Celsus* 7. 3; bu konuda ayrıca bk. Burkert 1983, 126, not. 55.

[2051] Patara'da kahinenin tapınakta kaldığı gece tanrıyla birlikte olduğuna inanılmaktadır;bk. Herodotos 1. 182.

[2052] Herodotos 8. 135-36.

[2053] Apollon kahinin kadın ya da erkek olmasının, kehanetin kökenleri konusunda tartışılmasına bir örnek olarak bk. Parke 1972, 30-31.

1.4 KEHANETLER

Yazılı kehanetler, Yunan dünyasındaki yazım sanatının ilk örneklerini oluşturmaktadır ve yaklaşık olarak M.Ö. 750 yıllarından itibaren görünmeye başlarlar. Bu erken dönem kehanetleri, soru ve cevabının nedenleri ve ritüeller hakkında fazla bilgi vermeyen tekstlerdir. Yunanlılar bilgileri yazılı olarak saklamaya önem verdiklerinden, bu erken kehanetleri yazılı biçimde toplamışlar ve böylece her zaman ellerinde metin halinde kehanetler bulunmasını sağlamışlardır. Buna rağmen bazı zamanlarda bu tekstlerde sahtekarlık yapıldığı da bilinmektedir. En az bin yıl boyunca toplandığı kabul edilen Sibylla kehanetleri, yazılı kehanetler içinde en büyük paya sahiptir[2054]. Daha geç dönemde, M.Ö. 600'lerde, Girit'li Epimenides kehanetleri görülür[2055]; sonra onun ününü gölgeleyen şair Orpheus ve onun öğrencisi Musaios'un kehanetleri gelir[2056]. Bakis adındaki kişinin Nympheler'den esinlenerek oluşturduğunu söylediği kehanetler de Pers savaşları sırasında önem kazanmıştır. Bakis olasılıkla Anadolu'lu, belki de Lydialı biridir. Onun kehanetleri "... fakat, şöyle olursa..." şeklinde koşullu bir formül içerir. Bunlarda kahin, hayvanlar dünyasından örneklerle açıklanan başkalaşımlar, bazı kötü durumlar ve son olarak da yapılması gereken ritüelleri konu edinmektedir[2057]. Bu arada kentler de kehanetlerin resmi kolleksiyonlarını yapmaya başlamışlardır. En uzun süre boyunca korunmuş olan kitap, Yunanca yazılmış olan Roma'daki *Libri Sibyllini* adlı kehanet kolleksiyonudur[2058]. Atina'da Onomakritos, Musaios tarafından yazılmış kehanetleri M.Ö. 520'lerde toplamakla görevlendirilmiştir. Şair Lasos onu sahtekarlıkla suçlayarak bu iddasını kanıtlayınca Onomakritos da Atina'yı terketmek zorunda kalmıştır[2059]. Herodotos, Bakis'in yetkinliğini savunurken[2060], Aristophanes kehanet kitaplarındaki şüpheli kişileri komedyalarında konu etmiştir. Platon ise ritüellerin ahlaki açıdan yanlış kullanımı ile ilgili olarak

---

[2054] Burkert 1985, 117.

[2055] *RE* XVIII. I. 850-852 s.v. "Epimenides".

[2056] Herodotos 7. 6.

[2057] Herodotos 8. 77. Ayrıca bk. Burkert 1985, 117.

[2058] Bu kehanet kitapları hakkında bk. Smith, *Dictionary,* s.v. "*Sibyllini Libri"*. Bu kitaplar *Fata Sibyllina* (Cicero, *in Catilinem* 3. 4) ve *Libri Fatales* (Livius 5.15, XXII.57) olarak da adlandırılmaktaydı.

[2059] Herodotos 7. 6.

[2060] Herodotos 8. 77.

açıklamalarda bulunmaktadır[2061]. Bunların dışında birçok antik yazar, çeşitli kehanet ocakları tarafından verilen kehanetlerden bahsederek, bugün onlar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamışlardır.

1.4.1 Resmi Onay ve Karar Vermede Kehanetlerin Rolü

Her ne kadar her kehanet belli ölçülerde bir eylemin resmi olarak onaylanması olarak kabul edilebilirse de, bazı özel kehanetler, örneğin koloni kuruluşlarıyla ilgili olanlar çok belirgin bir onaylama özelliği taşır[2062]. Yunanlılar'ın binlerce yıldır kendi yaşadıkları merkez bölgelerden uzaklaşarak Batı Akdeniz ve Karadeniz sahillerinin büyük bir bölümüne yerleştikleri büyük kolonizasyon dönemi, M.Ö. 8. yy'ın ortalarından yaklaşık M.Ö. 580'e kadar sürmüştür. Bu dönemde yeni kurulacak kolonilerin yerleri konusunda kehanet ocaklarının ve en fazla da Delphoi'un onayına başvurulmuş olmalıdır[2063].

Spartalı Dorieus örneği bir koloni kuruluşunun başarısı için bir kehanete danışılmasının zorunlu olduğunu göstermektedir. Dorieus, kolonicileri herhangi bir kehanete başvurmadan Libya'ya götürür ve iki yıl sonra koloni kurmaktan vazgeçmek zorunda kalır; çünkü yerliler Kartacalılarla birleşip karşı koymuşlar ve onları geri püskürtmüşlerdir[2064].

Kyrene[2065] ve Syrakusai'a[2066] ilişkin kuruluş kehanetlerinin tarihselliği konusunda şüpheler bulunmaktadır. Syrakusai M.Ö. 8. yy'da, Kyrene de M.Ö. 7. yy'da kurulmuştur. Ancak elimizde bu döneme ait güvenilir fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu iki koloniyi kuranlar belki de gerçekten yola çıkmadan önce Delphoi'a başvurmuşlardır. Öte yandan kehanetlerin birkaç nesil sonra kurgulandığı ya da mevcut kehanetlerin sözlerinin sonradan değiştirildiği ileri sürülebilir. Kyrene'de bulunan ve Herodotos'un

[2061] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Burkert 1985, 118.

[2062] Bu konuda bk. Parker 2000.

[2063] Bu konudaki tartışma için bk. yukarıda Bölüm VII. 1. 3. Ayrıca bk. Rosenberger 2001, 72.

[2064] Herodotos 5. 42.

[2065] Kyrene'nin Theralılar tarafından kurulması konusunda bk. Herodotos 4. 150 v.d. Delphoi'un bu konuda verdiği çok sayıdaki kehanetin yorumu için bk. Rosenberger 2001, 70-71.

[2066] Pausanias 5. 7. 3.

hemen sonrasına tarihlenen bir yazıt, Herodotos'un Kuzey Afrika sahillerinde bulunan uzak bir kent hakkında hikayeler uydurmadığını, aksine onun aktardığı kehanetlerin ve koloni kuruluşlarına ilişkin bilgilerin o dönemdeki Yunan söylemini yansıttığını göstermektedir. Anlaşılan, koloni kurmakla ilgili öğüt almak için, diğer bir deyişle eylemlerine resmi bir onay almak için Delphoi'a başvuranlar hakkındaki hikayeler, Herodotos'un çağında Yunanlılar'ın kültürel belleğinde hala mevcuttu[2067].

Resmi onayın nasıl alındığı ise tarihsel, ekonomik ve felsefi konuları işleyen bir yazar olarak öne çıkan Atinalı Ksenophon'un ifadelerinden çıkarılabilir. Anabasis'te Ksenophon M.Ö. 401'de Kyros'un ağabeyi kral Artakserkses'e karşı giriştiği sefere katılmadan önce kehanete danışmıştır[2068]:

Ama Sokrates, Kyros'la dost olduğu için vatandaşların onu kınamasından çekinerek Ksenophon'a Delphoi'a giderek tanrıya bu yolculuk konusunda akıl danışmasını öğütledi. Ksenophon, Delphoi'a gidip Apollon'a tasarladığı yolculuğu en onurlu ve çıkarına en uygun biçimde yapması ve eksiksiz bir başarıdan sonra sağ salim dönmesi için hangi tanrıya kurban kesip dua etmesi gerektiğini sordu. Apollon, kurban adaması gereken tanrıları belirtti. Ksenophon Atina'ya dönünce kehaneti Sokrates'e anlattı. Sokrates dinledikten sonra önce bu yolculuğu yapmanın mı yoksa yapmamanın mı onun için iyi olacağını sormadığı, gitmesi gerektiğine kendisi karar verdiği ve tanrıya, bu yolculuğu yapmanın en iyi yolunu sormakla yetindiği için onu azarladı. "Ama soruyu böyle sormuş olduğuna göre tanrının buyurduğu şeyi yap" dedi. Böylece Ksenophon Apollon'un ona belirttiği tanrılara kurbanlar kestikten sonra gemiye binip.....

Antik dönemde denizde veya karada yapılan uzak mesafeli seyahatler her zaman bir dizi dini prosedürü gerektiriyordu. Seyahate çıkmadan önce bir adakta bulunulur ve sağ salim eve dönüldüğü takdirde bu adak yerine getirilirdi. Yaptıkları yolculuk konusunda emin olmak isteyenler ise seyahate çıkmadan önce bir kehanete başvurur ve seyahatin iyi sonuçlanıp sonuçlanmayacağını sorardı. Örneğin, Filozof ve matematikçi

[2067] Rosenberger 2001, 73.

[2068] Ksenophon, *Anabasis* 3. 1. 5-8. Ksenophon'daki tanrısal onayın alınması konusunda bk. Rosenberger 2001, 74-77.

Pythagoras'ın babası Samoslu Mnesarkhos, Delphoi'a gidip seyahatinin memnun edici ve karlı bir biçimde mi sonuçlanacağını sormuştur. Olumlu yanıt alan Mnesarkhos'a, ayrıca karısının hamile olduğu, onun gelmiş geçmiş tüm erkeklerden daha bilge bir erkek çocuğu doğuracağı ve bu çocuğun insanlığa büyük katkıları olacağı da söylenmişti[2069]. Dodona'da bir seyahatin ertelenmesi mi yoksa hemen yapılması mı gerektiği sorularını kaydeden küçük kurşun tabletler bulunmuştur. Ayrıca Dodona'da göç sorunları da konu edilmiştir. M.Ö. 4. yy'dan kalma bir tablette hem soru hem cevap bulunur[2070]:

> *Soru: Tanrım. İyi şans için. Kroton'daki servet ve yerleşme konusunda: onun ve karısı için daha iyi ve avantajlı mıdır?*
> *Cevap: Kroton'da.*

1.4.2 Savaş Kehanetleri

Antik dönemde savaş sık sık karşılaşılan, olağan bir durumdu. Savaş bir yandan açlık, yaralanma ve ölüm gibi riskler anlamına gelirken diğer yandan da ganimet ve Troia savaşındaki kahramanların elde ettiği gibi ölümsüz bir şan ve şöhret elde etme umudu demekti. Bu nedenle savaşı konu eden birçok kehanetin bulunması şaşırtıcı değildir. Spartalılar efsanevi erken dönemlerde Arkadia'yı ele geçirmek istediklerinde Delphoi'a başvurmuşlardır. Pythia onlara şöyle cevap vermiştir[2071]:

> *Benden Arkadia'yı mı istiyorsun? Çok şey istiyorsun! Sana asla vermem.*
> *Çünkü Arkadia'da meşe palamudu yiyen çok erkek var,*
> *Sana karşı koyacak olan. Ama sana sırt çevirmek istemem:*
> *Ayaklarını gümbür gümbür vurarak dans etmen için Tegea'yı sana veriyorum*
> *Ve o harika toprağı, yularla ölçülecek ülkeyi..*

Bu bilgiyi aldıktan sonra Spartalılar Arkadia'ya doğru genişleme heveslerinden vazgeçip tüm enerjilerini Tegea'yı ele geçirmeye harcarlar. Spartalılar sık sık yenilgiye

[2069] İamblikhos, *De vita Pythagorica* 5.

[2070] Dodona kehanetleri için bk. Rosenberger 2001, 77.

[2071] Herodotos 1. 66.

uğradıkları için de tekrar Delphoi'a başvururlar ve onlara Agamemnon'un oğlu Orestes'in cesedini getirmeleri söylenir. Ancak Spartalılar Orestes'ın mezarının yerini bilmezler ve Delphoi'a tekrar birini gönderirler. Aldıkları cevap şöyledir:

Arkadia'nın düzlüklerinde Tegea'nın bulunduğu yerde,
Orada büyük bir ısrarın esaretinde iki rüzgar eser;
Orada bir darbe diğerini izler, oradaki topraklarda büyük acı var.
Orada besleyen toprak Agamemnon'un oğlunu saklar.
Onu eve getirir getirmez Tegea'nın yurttaşı olacaksın.

Spartalılar, Orestes'in cesedini ararlar ve tesadüfle karışık bir hile ile onu Sparta'ya getirirler. Spartalı bir gezgin olan Likhas, Tegea'da bir nalbanta girer ve ustayı iş başında izleyip becerikliliğini över. Nalbant bundan hoşlanır ve ona bir sırrını anlatır. Avluda bir zamanlar bir kuyu açmış, orada içinde cesediyle birlikte olağandışı büyüklükte bir tabut bulmuş ve kuyuyu tabutla birlikte hemen tekrar kapatmıştır. Likhas için bunun Orestes'in cesedi olduğu çok açıktır. Çünkü bu kehanete tam olarak uymaktadır: Nalbantın iki körüğü iki rüzgardı, demir üst üste yaşanan acılardı, çünkü demir, insanlara acı ve uğursuzluk getirmek için icat edilmişti. Spartalılar bu durumda bir hileye başvurur. Likhas düzmece bir suçlamayla sürgüne gönderilir, Tegealılar'a sığınır ve bir süre sonra nalbantın arsasını kiralar. Likhas oradan Orestes'in cesedini çıkarır ve Sparta'ya götürür. Ondan sonra Spartalılar nihayet Tegea'yı boyundurukları altına alırlar[2072].

Ancak kehanetler savaş konusunda her zaman başarılı olunacağını bildirmemektedir. Lydialı Paktyas'ın Kyros'a karşı ayaklanışı başarısızlıkla sonuçlanınca, Paktyas sığınma isteğiyle tarafsız ve bağımsız bir Yunan kenti olan Kyme'ye kaçar. Bunun üzerine Kyros büyük bir ısrarla bu hainin iadesini ister. Bu durum Kyme sakinlerini, sığınma talebinde bulunan birinin sahip olduğu haklarla, Pers İmparatorluğunun silahlı gücüne karşı hissettikleri korku arasında bırakır. Bir kehanet yardımıyla bu zor durumdan kurtulabilmeyi umarlar. Kehanete başvuran Kymeliler'e

[2072] Herodotos 1. 66-68. Bu kehanetlerin yorumu için bk. Rosenberger 2001, 78-79.

Didyma'daki kehanetin cevabı, Paktyas'ı teslim etmeleri yönündedir. Ancak Kyme'de bu kehanete itirazlar olur. Soylu Aristodikos'un yanında yer alan bir grup insan, Didyma'ya gönderilen elçilerin doğruyu söylemediklerini iddia ederler. Bu durumu açıklığa kavuşturmak için Didyma'ya ikinci bir grup elçi gönderilir, aralarında Aristodikos da bulunur. Aristodikos tek başına kehanete başvurur: *"Efendimiz, Lydialı Paktyas Persler'in ölüm tehdidinden kaçıp bize sığındı. Onlar da biz Kymeliler'den onu iade etmemizi istiyorlar. Persler'in gücünden korkmamıza rağmen ne yapmamız gerektiği konusunda sen bize gerçek fikrini söyleyene dek sığınmacıyı iade etmeye cesaret edemedik."* Tanrı tekrar Paktyas'ın iadesini tavsiye eder. Aristodikos yine bununla yetinmez ve kutsal alanda bulunan tüm kuş yuvalarını boşaltır. Bu sembolik eylemle kutsal mekanı lekelemiştir. Bunun üzerine bir ses duyulur: *"Hain, buna nasıl cesaret edersin? Benden yardım isteyenleri kutsal mekanımdan mı kavuyorsun?"* der Apollon. Aristodikos bunun üzerine hemen karşılık verir: *"Efendimiz, demek kendin de yardım isteyenlere yardım ediyorsun, ama Kyme sakinlerinden onlardan yardım isteyen birini ele vermelerini mi istiyorsun?"* Apollon karşılık verir: *"Evet, bunu emrediyorum. Hainlik yapın ve böylece daha çabuk sonunuz gelsin ki, gelecekte bir daha buraya gelip sığınmacıları iade edip edemeyeceğiniz için kehanete başvuramayın."* Önce bir sığınmacıyı teslim etmeli mi etmemeli mi şeklinde onursuz bir soru, sonra da Aristodikos'un Apollon ile pazarlığa girmek için gösterdiği kendini bilmez tavrı nedeniyle gelen bu yıkıcı darbe üzerine Paktyas'ı doğrudan Persler'e teslim etmezler, üçüncü şahıslar aracılığıyla Kyros'a iade ederler[2073].

Bu korkunç kehanetin tarihsel bağlamı, Miletos arazisinde bulunan Didyma kehanet ocağıyla ilgili felakete işaret etmektedir. Persler, Lydialılar'ı boyundurukları altına aldıktan sonra Küçük Asyalı Yunanlılar'ı da hakimiyetleri altına alırlar. İonialılar M.Ö. 500'de Pers İmparatorluğu'ndan ayrılmayı plandıklarında Miletoslu tarihçi Hekataios onlara Kroisos'un Didyma'ya gönderdiği adak hediyelerini almalarını tavsiye etmiş: Böylece hem çok önemli imkanlara sahip olunacak, hem de bunların düşmanların eline geçmesi engellenecektir. Bu öneriyi Miletoslular kabul etmezler[2074]. Daha sonra, Yunanlılar'ın Küçük Asya'daki en büyük kenti olan Miletos, İonialılar'ın isyanında

[2073] Herodotos 1. 153-160. Bu konuda ayrıca bk. Rosenberger 2001, 79-80; Fontenrose 1988, 10-11.

[2074] Herodotos 5. 36.

lider bir rol oynar. Savaşa girmeden önce Miletoslular kesinlikle Didyma'ya başvurmuş olmalılar; ancak elimizde buna ilişkin bir bilgi yoktur. Buna karşın Argoslular Delphoi'a başka bir konuda başvurduklarında Miletos ile ilgili bir cevap alırlar[2075]:

Sen de gururlu Miletos, kötü eylemlerin anası sen,
Birçokları için lezzeti bir sofra, şaşaalı bir armağan haline geleceksin.
Kadınlar uzun saçlı erkeklerin ayaklarını yıkayacak,
Ve Didyma'da başkaları tapınağa bekçilik edecek.

Miletos'un kötülüklerin anası olarak adlandırılması, Delphoi kehanetinin Pers yanlısı tutumunun bir ifadesidir. Didyma ile ilgili kehanet gerçekleşir, çünkü Persler'in saçı uzundur. Miletos'u M.Ö. 484 veya 479'da yerle bir ederler ve sonra da Didyma'daki kehanet merkezini yağmalarlar. Pers yönetimi döneminde Didyma hakkında pek bilgi yoktur. M.Ö. 334'den sonra Büyük İskender Anadolu'yu Persler'den kurtarınca, Didyma'da ikinci bir gelişme dönemi başlamıştır[2076].

Miletos ile ilgili kehanetten de anlaşıldığı üzere Delphoi başlangıçta Persler'e teslim olmayı öğütler. Böylece kehanet, Yunan kentlerinin çoğunluğundaki moral durumunu da yansıtmış olur[2077]. Bu durum, Persler'in Batı Anadolu'yu ele geçirdikleri M.Ö. 6. yy'ın ortalarında, sahildeki Yunan yerleşimlerine karşı yürüttükleri ilk mücadelelerde de görülür. Bu Yunan kentlerinden biri de Knidos'tur. Knidoslular sadece doğudaki dar bir boğazla karaya bağlı olan bir yarımadada yaşamaktadırlar. Kendilerini Persler'e karşı daha iyi savunabilmek için bu bağlantının kimi yerine kanallar açmış, kimi yerine de kule ve duvarlar örmüşlerdir. Ancak bu iş çok yavaş ilerlemektedir ve çok sayıda kişinin ağır şekilde yaralanmasına neden olmaktadır.

[2075] Herodotos, 6. 19.

[2076] Bu konuda bk. Rosenberger 2001, 80-81; Fontenrose 1988, 11 v.d.

[2077] Pers istilasının ilk aşamasında Yunanlılar Pers İmparatorluğu'nun genişleme arzusuna karşı direnmeyi başarmışlardır. En azından birçok antik metin bunu kaydetmektedir. Gerçekten de bu savaşlar esnasında Yunan dünyası derin bir yara almıştır. Yunan kentlerinin çok azı Persler'e karşı mücadele eder; birçoğu, özellikle de Batı Akdeniz kolonilerindeki Yunanlılar tarafsız davranır. Birçok Yunanlı topluluk ise Persler'in yanında yer alır. Aralarında Atina ve Sparta bulunmak üzere çok az sayıda devlet, baştan itibaren açık bir biçimde Persler'e karşı bir tutum içersindedir. Bk. Rosenberger 2001, 81.

Özellikle işçilerin gözlerinin sık sık taş parçacıkları tarafından yaralanması, bunun tanrısal bir mesaj olarak algılanmasına yol açmıştır. Knidoslular, Delphoi'a elçiler gönderir ve bu uğursuzluğun nedeni hakkında şu cevabı alırlar:

Boğazdaki kulelerin etrafına bir de çukurlar açmayın!
Zeus onu ada yapardı, eğer öyle isteseydi.

Knidoslular bu kehanet karşısında çalışmaları hemen bırakıp hiç mücadele etmeden Persler'e teslim olurlar[2078]. Sadece bu örnek bile Pers savaşları sırasında kehanetin nasıl kullanıldığını göstermeye yeter. Doğal olarak, Knidoslular gibi doğrudan Persler'in etkin olduğu bir alanda yaşayanlar diplomatik davranmak zorundaydılar. Muhtemelen Knidoslular başlangıçta Persler'e direnmek istiyorlardı, ama sonra onlardan daha güçlü bu rakibe teslim oldular. Knidoslular Persler'e teslim olmalarını Yunan kamuoyu önünde bazı alametlerle kehaneti öne sürerek haklı çıkardılar[2079].

Kserkses'in M.Ö. 480 yılında Yunanistan'a saldırmasından kısa bir süre önce, Argoslular Persler'e teslim olmak konusunda kararsız kalmışlardır. Spartalılar Pers karşıtı muhalefetin başını çektiği için Argoslular onlara karşı bir tutum içine girerler. Sonunda bir Delphoi kehanetinin verdiği onayla tarafsız davranmaya karar verirler[2080]:

Sen komşularına düşman, ölümsüz tanrılara dostsun,
Sen sessizce evinde kal ve mızrağını yerinde bırak!
Başını koru! Başın, vücudunu kurtaracaktır.

Korunacak olan baş çeşitli biçimlerde yorumlanabilir. Baş ile kent yerleşiminin kendisi kastediliyor olabilir. Bu yoruma göre Argoslular kentlerine çekilip karışıklığın geçmesini bekleyeceklerdir. Çünkü birkaç yıl önce Spartalılar'a karşı bir savaşta ordularının büyük bölümünü de kaybetmişlerdir. Ayrıca Argos'ta diğer Yunan

[2078] Herodotos 1. 174.

[2079] Rosenberger 2001, 81-82.

[2080] Herodotos 7. 148.

kentlerinde de olduğu gibi demokrasi yanlılarının Persler'le bir savaş yapılmasına sıcak bakarken, sembolik olarak *polis*'in "başı" olan soylu kesimin savaşa karşı oldukları da düşünülebilir Kehanetteki "baş" sözcüğünün güçle ilişkili olduğu açıktır; bu ordu gücü de olabilir siyasi bir güç de olabilir[2081].

Delphoi başka Yunanlılar'a da Persler'e karşı mücadeleye karışmamalarını öğütler. Örneğin mücadeleye kararlı Yunanlılar tarafından savaşa katılmaya çağrılan Giritliler Delphoi'a elçi gönderip Yunanistan'ı desteklemelerinin kendileri için daha iyi olup olmayacağını sorarlar. Onlara şu cevap verilir: *"Sizi cahiller! Menelaos'u desteklediğiniz için Minos'un size öfkelenerek, sizi ne kadar ağlattığını bir hatırlayın. Çünkü onlar (yani Yunanlılar) Minos Kamikos'ta öldüğünde onun intikamını almak için size yardım etmediler. Siz ise bir barbar, Spartalı bir kadını kaçırdığında onlara destek oldunuz"*[2082]. Bu kehanette yapılan bir iş ve onun karşılığının yerine getirilmemesinin hesabı konu edinilmektedir. Troia savaşında Giritliler Yunanlılarla yanyana savaşmışlardı; savaş nedeni Sparta kralı Menelaos'un karısı Helena'nın Troialı Paris tarafından kaçırılışıydı. Ama üç nesil önce Giritliler Sicilya'da öldürülen kralları Minos'un intikamını almak istediklerinde Yunanlılar onlara yardım etmemişti. Bundan dolayı Giritliler açısından Yunanlılar'ı desteklemek için bir neden yoktu. Geçmişe bakarak yapılan bu yorum Giritliler'in tarafsızlığını haklı çıkarıyordu[2083].

Yaptıklarıyla ve ordularının gücüyle Persler'e karşı mücadelede önemli katkılarda bulunan Atinalılar M.Ö. 480'de Persler'in saldırma tehlikesi baş gösterdiğinde Delphoi'daki kehanete nasıl davranmaları gerektiği konusunda başvurduklarında aldıkları cevap yıkıcıydı. Herodotos'un versiyonunda durumun ciddiyetinin altını çizen iki özellik bulunmaktadır. İlk olarak yazar kehaneti veren Pythia'nın adını da kaydetmiştir: Aristonike. İkinci olarak kehanet on iki satırlık olağandışı uzunluğuyla dikkat çekmektedir. Kehanet, Delphoi'dan kaçmalarını öğütleyerek başlamaktadır[2084]:

[2081] Rosenberger 2001, 82.

[2082] Herodotos 7. 169.

[2083] Rosenberger 2001, 83.

[2084] Herodotos 7. 140 v.d.

Zavallılar! Neden hala burada oturuyorsunuz? Haydi, dünyanın sonuna kadar
Evden, yuvarlak kentin yüksek kayalıklarından kaçın!

Bu karanlık kehanete göre savaşın insanlara getireceği felaketten hiçbir şey kurtulamaz; kaleler ve tapınaklar alevlere yenik düşecektir. Bu bir Delphoi kehanetinde şöyle anlatılır[2085]:

Daha şimdiden ölümsüz tanrılar ter içindeler,
Korkudan titriyorlar, tapınakların en yüksekteki mazgal dişlerinden
Kan akıyor, bunlar gelecek felaketin kaçınılmazlığının işareti.
Buradaki kutsal mekandan gidin! Aklınızı felakete karşı koruyun!

Atinalı elçiler kehanetin sert sözleri karşısında çaresizlik içinde kentlerinden umudu kesince saygın bir Delphoilu onlara kehanete ikinci kez başvurmalarını tavsiye eder. Bu kez sığınmacı olarak tanrının yardımını istemelerini söyler. Atinalılar bu öğüdü dinler ve daha uygun bir kehanet isterler; aksi takdirde hayatlarının sonuna kadar kutsal mekanda sığınmacı olarak kalacaklardır. Pythia onlara bir kez daha on iki satırlık bir kehanette bulunur: Atinalılar topraklarının tamamını kaybedecek olursa o zaman Pythia'ya göre ahşap bir duvar Atinalılar'ı korumak üzere ayakta kalacaktır[2086]:

Ancak sana başka bir söz edeceğim, çelik kadar sağlam:
Kekrops'un sınırlarını ve kutsal dağ Kithairon'u içine alan
Her şey düşmanlar tarafından alındığında,
Sonra Trito doğumluların çepeçevre ahşap duvarı
Bir tek Zeus'u aşamayan, sana ve çocuklarına yarayacak..
Ama atlıların ve piyadelerin
Karada rahat durmasını bekleme! Gelen saldırıdan kaçın,
Ona sırtını dön! Bir gün zaten onunla karşılaşacaksın.
Salamis, tanrıların adası, kadınların çocuklarını sen yut,
İster Demeter'in ekin zamanında ister hasadında.

[2085] Herodotos, 7. 140. Bu konuda ayrıca bk. Fontenrose 1978, 316.

[2086] Herodotos 7. 141.

Kehanette geçen Kekrops'un sınırları, Atina arazisini kastetmektedir. Atinalılar'a kehanete tekrar başvurmalarını öğütleyen Delphoilu Timon, birçok masal ve efsanede en zor durumda aniden ortaya çıkan ve kahramana her şeyi belirleyecek olan bir olanak sunan "yardımcı"ya karşılık gelmektedir. Bu olanak bir silah, sihirli bir nesne veya öğüt olabilir. Buradaki durumda Timon iki açıdan bir aracı işlevi görmektedir: Birincisi, Delphoilu üst tabakanın bir mensubu olarak Delphoilular'ı temsil edebilir ve böylece de Delphoilular'ın Atinalılar'a karşı iyi niyetli olduklarını gösterebilir; ikinci olarak, bu her ne kadar dile getirilmese de Timon, Atinalılar'ın iyiliğini isteyen Apollon'un direktiflerine göre davranıyor olabilir[2087].

Herodotos'un anlatımına göre Atinalı elçiler kehaneti yazarlar ve Atina'ya dönerler. Burada ise kehanet çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Özellikle ahşap duvarın anlamı tartışma konusu olur. Birileri bununla Akropolis'in ayakta kalacağının kastedildiğini ileri sürer; çünkü bu kayalığın etrafı dikenli bir çalılıkla örülmüştür. Bu fikrin savunucuları, üzerinde kent tanrıçası Athena'nın da tapınağının bulunduğu *akropolis*'e çekilmekten yanadırlar. Başkaları ise ahşap duvarlarla gemilerin kastedildiğini söylerler. Bu gruba önceki yıllarda devasa bir gemi filosu inşa etme programını hayata geçiren Themistokles de dahildir. İki yüz savaş gemisinin yapımı için Laurion'da bulunan devlete ait gümüş madenlerinin geliri kullanmıştır; bu şekilde Atinalılar birden Yunan dünyasının en güçlü donanmasına sahip olmuştur[2088].

Persler'e karşı uygulanacak doğru strateji tartışmasında, sonunda Themistokles diğerlerini ikna eder. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar komşu ada Salamis'e gönderilirler ve kent mücadelesiz bir biçimde Persler'e teslim olur. Bu kararın doğruluğu sonradan anlaşılır: Persler Atina'yı yıkar ve bolca ganimet elde ederler; ama Salamis önündeki deniz savaşında yenilince geri çekilmek durumunda kalırlar. Bu anda, en azından Herodotos'un kurgusuna göre, Delphoi vatandaşları Yunanlılar'ın yanında yer almıştır; çünkü Delphoilular hem kendi hem Yunanistan'ın kaderi için endişelenerek kehanete başvurmuştur: Delphoilular'a verilen cevap, rüzgarlara dua etmeleri olur; rüzgarlar, onların en güçlü yandaşlarıdır. Delphoilular bu mesajı Persler'e karşı savaşan

[2087] Rosenberger 2001, 84.

[2088] Herodotos 7. 140-144.

Yunanlılar'a iletirler. Böylece Themistokles'in deniz taktiği Delphoi tarafından onaylanmış olur. Atina'da ise bu kehanetin farklı versiyonları anlatılmaktadır. Buna göre, Atinalılar fırtınalı kuzeydoğu rüzgarı Boreas'ı çağırmalarını söyleyen bir kehanet almıştır. Boreas mitosa göre Atinalı bir kadınla evliydi ve bu akrabalık nedeniyle Atinalılar'a sık sık yardım etmişti. Bu savaşta yine onlara destek olan fırtına, Pers filosunun dört yüz gemisini batırmıştır[2089].

Pers savaşları sırasında belli bir kehanet ocağına bağlı olmayan kehanet derlemelerinin olduğu da bilinmektedir. Herodotos, Bakis'in, Musaios'un ve Atinalı Lysistratos'un derlemelerinden bahseder[2090]. Bu derlemede yer alan kehanetlerden birinde Plataia savaşı bildirilmektedir; bir diğerinde ise Salamis'teki deniz savaşı haber verilmiştir[2091]:

Maden madene çarpacak, Ares denizi
Kana bulayacak. Sonra Hellas'ın kurtuluş günü gelecek
Kronos'un hükümdar oğlu ve yüce Nike, o bu günü getirecek.

Çok azı günümüze aktarılan bu sözler, görünüşe göre Herodotos zamanında çok etkili idiler. Herodotos'un kendisi de Bakis'in sözlerine kesin olarak inanmaktadır.

Sadece Yunanlılar yapacakları işlerde kehanetin onayına başvurmamışlar, Persler de Yunan kehanet ocaklarına danışmışlardır. Salamis savaşından sonra Pers ordu komutanı Mardonios kışı Yunanistan'ın kuzeyinde geçirir ve Mys adındaki bir elçisini en önemli Yunan kehanet merkezlerine gönderir. Herodotos, Mardonios'un kehanete ne sorduğunu ya da ne cevap aldığını bilmemektedir. Ancak o, Mardonios'un Atinalılarla birleşmesi şeklinde öğüt aldığını tahmin eder. Mys toplam beş kehanet ocağına başvurur: Lebadeia, Abai, Thebai, Oropos ve Ptoion. Mys, Lebadeia ve Oropos'ta kehanete para ile tuttuğu insanlar aracılığıyla başvurmuştur. Mys, Apollon Ptoios'un Thebai'deki kutsal mekanına geldiğinde ise başrahip hemen barbar dilinde konuşmaya başlar. Geleneklere uygun biçimde tanrının sözlerini yazmak üzere orada

[2089] Herodotos 7. 178-191. Bu dönemlerde kehanetin işlevi konusunda bk. Rosenberger 2001, 84-85.

[2090] Herodotos 8. 96.

[2091] Herodotos 8. 77.

bulunan Thebailı üç görevli (*grammateus*) bu sözleri anlamadıkları için kehaneti yazamazlar. Bu dili bilen Mys onların ellerindeki tabletleri alır ve kehaneti kendisi not eder. Mys, bu dilin Karca olduğunu belirtir[2092].

Pers savaşlarının sona ermesinden sonra galip gelen Yunanlılar Delphoi'a gösterişli adaklar sunmuşlardır. Atinalı ordu komutanı Themistokles Salamis deniz savaşından elde edilen ganimetlerin bir kısmını Delphoi'a adamak istediğinde, kehanete bunları tapınağın içinde sergileyip sergileyemeyeceğini sorar. Cevap tamamen olumsuzdur; hatta adak eşyalarını Delphoi'dan uzaklaştırması istenir[2093]:

Sakın Pers ganimetlerinin güzel mücevherlerini
Tapınağa koyma; onları derhal geldikleri yere gönder.

Pausanias, bu olumsuz cevabın Themistokles'in bir süre sonra Persler'in tarafına geçeceğinin kehanet tarafından bilinmesi nedeniyle verilmiş olabileceğini düşünmektedir. Öte yandan kehanet merkezinin, Persler'e karşı mücadeleyi onaylamadığı için sonunda ganimetlerden pay almak istememiş olması da mümkündür. Bir yıl sonra durum değişmiştir. Plataia'daki savaştan (M.Ö. 479) sonra galip gelen Yunanlılar ganimetin onda birinin karşılığı olarak (*dekate*) bronzdan yılan şeklindeki bir sütun üzerinde duran altından üç ayaklı bir kazan yaptırırlar ve bu eseri Apollon'a teşekkür olarak Delphoi'a yerleştirirler. Ancak bu anıt hemen suistimal edilir. Sparta kralı Pausanias eserin kaidesine garip bir yazı yazdırır:

Medler'in ordusunu yok eden Hellenler'in ordu komutanı
Pausanias Phoibos'a bu anıtı diktirmiştir.

Kral Pausanias bu yazıtla zaferi tamamen kendisine mal etmekteydi. Bu da Persler'e karşı savaşan diğer Yunanlılar'a bir hakaretti. Ancak, Pausanias'ın

[2092] Herodotos 8. 133-136.

[2093] Pausanias 10. 14.

devrilmesinden sonra Spartalılar yazıtı yok edip onun yerine mücadeleye katılan tüm kentlerin adını yazdırmıştır[2094].

Persler'in M.Ö. 479 yılında başarılı bir şekilde geri püskürtülmelerinden sonra Atina ile Sparta arasında Peloponnessos Savaşı'na (M.Ö. 431-404) yol açacak bir cepheleşme oluşur. Atinalılar'dan farklı olarak Spartalılar savaşa girmeden önce Delphoi'dan onay almaya çalışmış ve savaşın kendileri için iyi sonuçlanıp sonuçlanmayacağını sormuşlardır. Apollon Spartalı elçilere umut verir: Bütün güçleriyle savaşırlarsa galip gelecekler, Apollon da çağrılsın ya da çağrılmasın savaşa müdahale edecektir [2095].

M.Ö. 371 yılında Sparta ile Thebai arasında bir savaş çıkar ve Leuktra savaşında Spartalılar büyük bir yenilgi yaşarlar. Bu yenilgide Sparta vatandaşları için büyük bir kayıp olarak kabul edilen 1000 ile 2000 arasında insan ölmüştür. Spartalılar ilk kez bir meydan savaşında yenik düştükleri ve bir daha da asla eski ihtişamlarına ulaşamadıkları için bu savaşın kehanet ve çeşitli alamet hikayeleriyle örülmüş olmasına şaşmamak gerekir. Savaştan önce Thebailılar başka merkezlerin yanı sıra Trophonios'un Lebadeia'da bulunan kehanet ocağına da başvururlar; bir tek bu başvurunun cevabı günümüze ulaşmıştır[2096]:

Düşmanlara mızrak atmadan önce bir zafer anıtı dikin,
Onu Messenia'lı kahraman Aristomenes'in tapınağıma getirdiği
Kalkan ile süsleyin. Ben de senin için
Kalkanlı düşmanların ordusunu yok edeceğim[2097].

[2094] Thukydides 1. 132. Bu adak sütununun kendine has bir hikayesi bulunmaktadır. Üçüncü Kutsal Savaş'ta (M.Ö. 356-346) kazanın altından yapılmış olan çanak kısmı kaybolmuştur. Olasılıkla bunu Phokisliler para basıp, asker ücretlerini ödemek için çalmışlardır. Altı yüz yıldan uzun bir süre sonra imparator Büyük Konstantinos bu sütunu M.S. 324 yılında yeni kurduğu başkenti Konstantinopolis'e getirtir. Eser bugün Sultanahmet meydanında dikili durmaktadır. Bk. Rosenberger 2001, 87.

[2095] Thukydides 1. 118.

[2096] Bk. Rosenberger 2001, 89.

[2097] Pausanias 4. 32.

Thebailılar kehanete uyarak bir zafer anıtı (*tropaion*) dikerler ve bu anıtı Aristomenes'in kalkanıyla süsleyip Spartalılar'ın bunu görebileceği şekilde yerleştirirler. Aristomenes, Messenialılar'ın kahramanıydı ve Sparta'ya karşı sürdürülen savaşlarda yaklaşık M.Ö. 500-490/89 yıllarında ordunun kumandanıydı. Aristomenes bir zamanlar bir savaşta kalkanını kaybedince Delphoi kehanetinin buyruğu üzerine Trophonios'un kehanet mağarasına inmiş ve orada kalkanını bulup Trophonios'a hediye olarak adamıştır. Aslında bir savaşta kalkanını kaybetmek korkaklık ve yenilgi anlamına gelirdi. Ancak ilahi bir gücün müdahale ettiği belli olan bu durumda Aristomenes ayıplanmamıştır; Aristomenes'in kendisini Rhodos'a kaçmaya zorlayan Spartalılar'a karşı yenilgisi kehanet tarafından sembolik olarak bir zafer ilan edilmişti. Daha sonraki bir tarihte Messenialılar Aristomenes'in cesedini Rhodos'tan alıp geri getirdiler. Mezarından yükselen bir sütuna kurban etmek üzere bir sığır bağlanırdı. Sığır, zincirlerini sütunu hareket ettirecek kadar güçlü bir şekilde çekerse Messenialılar bunu iyi bir işaret olarak yorumlardı; ancak sütun hareket etmezse uğursuzluktan korkarlardı. Genel olarak Aristomenes figürü, Messenialılar'ın iyiliği ve acılarıyla bağdaştırılırdı[2098].

Thebailılar'ın Spartalılar'a Aristomenes'in kalkanını göstermeleri şu anlama geliyordu: "*Bakın Spartalılar, sizin yenemediğiniz bir adamın kalkanı ve desteğine sahibiz.*" Bu açıdan bakıldığında Aristomenes'in kendisinin Thebailılar'ın yanında savaştığını ve Spartalılar'ın yenilgisinde önemli ölçüde pay sahibi olduğunu düşünmek çok mantıklıdır. Leuktra meydan savaşında ordu komundanı olan Epameinondas için efsanevi kalkanın kullanılması yeterli gelmemiş; o Trophonios'un kendisini de olaya dahil etmiştir: Ordunun tanımadığı bir adam bantlarla ve bir çelenkle süslendikten sonra kendini Trophonios'un elçisi gibi gösterir ve savaşı başlatan tarafın kazanacağını haber verir[2099]. Böylece orduya saldırıya geçmek üzere cesaret verilmiş olmaktadır.

Romalılar da Yunan kehanet merkezlerine sık sık başvurmuşlardır. M.Ö. 500 civarında kaledeki ahşap bir sütundan bir yılan çıkınca son Kral Tarquinius Superbus,

[2098] Rosenberger 2001, 90.

[2099] Polyainos 2. 3. 8. Bu savaşın sonucunu işaret eden alametler konusunda bk. Cicero, *De Divinatione* 1. 74-76.

Etrüsk falcılarına başvurmakla yetinmez Pythia'dan da bilgi ister[2100]. Oğulları Titus ve Auruns'u kuzenleri Lucius Iunius Brutus'la birlikte Delphoi'a gönderir. Kraldan korkan Brutus, deli rolü oynar. Livius'a göre iki oğul, Brutus'u onları eşlik etmesinden çok eğlence olsun diye yanlarına almışlardır. Brutus, Apollon'a kiraz ağacıyla kaplanmış altın bir asa hediye eder. Bu derin anlamı olan armağanda, dıştan görünmeyen altın, aklın gizli işaretini simgelemektedir. Livius anlatmaya şöyle devam eder:

> *Delphoi'a vardıklarında babalarının verdiği görevleri yerine getirirler. Ardından genç adamlar birden Roma'da hakimiyetin hangisine kalacağını merak edip sormak isterler. O zaman mağaranın içinden bir ses duyulur: "Roma'daki en büyük gücü, ey genç adamlar, aranızdan annenizi ilk öpen elde edecek."*

Kralın iki oğlu da bu cevabı kendilerine saklamaya karar verirler. Deli olduğuna inandıkları Brutus'u ise dikkate almazlar. Brutus ise bu sözleri farklı yorumlar: Eve döndüklerinde ayağı takılmış gibi yapar ve tüm insanlığın anası sayılan toprağı öper. Kısa süre sonra Tarquinius Superbus Roma'dan kovulur ve cumhuriyet kurulur. Tarquinius Superbus'un oğulları hiçbir yönetim görevine getirilmezken, Brutus cumhuriyetin daha ilk yılında konsül olarak görev yapar. Delphoi kehanet ocağına başvuru, Roma'nın efsanelerle örülü erken dönemini Yunan motifleriyle bezeme çabası olarak yorumlanabilir. Ancak, daha sonraki dönemlerde Romalılar'ın Delphoi'a başvurdukları tarihsel örnekler de bilinmektedir[2101].

Özellikle II. Kartaca-Roma savaşı sırasında Delphoi ile kurulan diyalog Roma'da önemli bir rol oynamaktadır. Cannae savaşında (M.Ö. 216) Hannibal'a karşı yaşanan ağır yenilgiden sonra Quintus Fabius Pictor'un önderliğinde bir grup elçi Delphoi'a gönderilir ve belli tanrılarla tekrar barışabilmek için yapılması gerekenler hakkında yazılı bir cevap alınır[2102]:

[2100] Livius 1. 56.

[2101] Bu konuda bk. Rosenberger 2001, 93.

[2102] Livius 23. 11.

Siz Romalılar, şöyle yaparsanız işleriniz daha iyi ve kolay olacak; devletiniz daha çok istediğiniz gibi gelişecek ve savaşta zafer Roma halkının olacak. Devletiniz iyi yönetilip ayakta kaldığında karınızdan Pythialı Apollon'a bir armağan gönderin, hem de ganimetlerden, ganimetlerin gelirinden ve ganimet olarak elde ettiğiniz silahlardan. Kibirden uzak durun!

Quintus Fabius Pictor daha Delphoi'dayken istenilen adakları sunmuştur. Bu sırada Delphoilu bir rahibin tavsiyesi üzerine tüm dönüş yolculuğu boyunca başından çıkarmadığı defne yapraklarından yapılmış bir çelengi taşır ve sonunda onu Roma'daki Apollon sunağına sunar[2103]. Defne yapraklarından yapılmış çelengin Delphoi'daki Apollon tapınağından Roma'daki Apollon tapınağına taşınmasıyla Roma ile Delphoi arasındaki bağ sembolize edilmiştir. Romalılar için hem Yunanlılar'ın sempatisini kazanmak hem de kendilerini Hellenistik sanatın hayranları olarak göstermek için bundan daha iyi bir hamle yapılamazdı. Romalılar'ın Delphoi ile ilişkileri sonraki yıllarda da sürmüştür[2104]. Romalılar'ın, dostu Hannibal'a destek olmak için Güney Fransa'dan ve Kuzey İtalya'daki Alpler'den saldırıya geçen Hasdrubal'i yendikleri Metaurus savaşından (M.Ö. 207) sonra, Romalılar Delphoi'a bir altın çelenk ve ganimetlerin gümüş resimlerini armağan olarak gönderirler. Elçiler, iyi kehanetlerle dönerler, çünkü Pythia onlara Roma'nın büyük bir zaferin arifesinde olduğunu müjdelemiştir[2105].

1.4.3 İnsanların Kaderlerini Belirleyen Kehanetler

Yunan mitoslarında ağır suçlar işlemiş ve kurtuluşu Delphoi'da arayan insanlara ait birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin Oidipus ile ilgili mitoslarda Pythia'dan birçok kez öğüt istenmektedir. Her şey, önce Oidipus'un bir kehanet yüzünden babası Laios ve annesi İokaste tarafından terk edilmesiyle başlar. Daha sonra Oidipus Delphoi'da

[2103] Livius 23. 11.

[2104] Bu konuda bk. Rosenberger 2001, 93-94.

[2105] Livius 28. 45.

babasının kim olduğunu öğrenmek ister ve anlaşılan sorusunun cevabı olmayan bir yanıt alır: babasını öldürecek, annesiyle de evlenecektir. Dönüş yolunda Oidipus biyolojik babası Laios'a rastlar. Laios da terk ettiği oğluna ne olduğunu öğrenmek için kehanete başvurmak istemektedir. Laios'un babası olduğunu anlayamayan Oidipus, kavgaya giriştiklerinde babasını öldürür ve babasının karısıyla, yani kendi annesiyle, evlenerek Thebai'ın kralı olur. Thebai'da bir salgın hastalık başgösterince Oidipus Delphoi'a bu uğursuzluğa karşı ne yapılacağını sordurtur ve cevap olarak ancak Laios'un katili bulunduğunda salgının geçeceğini öğrenir. Cinayet sonunda aydınlığa kavuşur ve Oidipus kendi gözlerini oyar. Bir süre sonra Oidipus'un iki oğlunun (Eteokles ve Polyneikes) arası açılır ve her biri bir kehanet yardımıyla babalarını ele geçirmeye çalışır. Oidipus efsanesi bağlamında Delphoi'a yapılan her başvurunun nedeni büyük bir felakettir, hatta başvuruda bulunanlara kısmen yeni felaketler de bildirilir[2106].

Yunan mitoslarında sadece baba cinayeti değil, diğer aile bireylerinin öldürülmesi de yer almaktadır. Eriphyle ile Oropos'ta kehanetlerde bulunan Amphiaraos'un oğlu Alkmaion, annesini öldürür. Çünkü o, annesini babasının ölümünden dolayı suçlamaktadır; annesi rüşvet alarak, Amphiaraos'un Thebai'ya karşı Yediler'in Savaşı'na katılırsa öleceğini bile bile onu savaşması için cesaretlendirmiştir. Alkmaion, intikam tanrıçaları tarafından ağır bir hastalıkla cezalandırılır ve Delphoi'a gidip nasıl iyileşebileceğini sorar. Mitoslarda, ebeveynlerin de çocuklarını öldürdükleri görülür: Arkadia'da bulunan Kaphyai'daki Artemis tapınağında çocuklar bir ip bulup tanrıçanın heykelinin boynuna geçirirler ve onun boğulduğunu söylerler. Bu günahın cezası olarak ebeveynleri tarafından hemen taşlanarak öldürülürler ve cenazeleri gömülmez. Bu olayın ardından sürekli düşükler yaşanınca Delphoi'a bir grup elçi gönderilir; kehanet, taşlanarak öldürülen çocukların gömülmesini buyurur. Ancak ondan sonra Kaphyai sakinleri nesillerini sürdürebilecektir[2107].

Salgın hastalıklar, hortlaklar ve toplumu tehdit eden diğer uğursuzluklarla ilgili olarak da kehanete başvurulmaktadır[2108]. Orkhomenos sakinleri ve hayvanlarına yok

[2106] Rosenberger 2001, 94-95.

[2107] Pausanias 8. 23-24.

[2108] Bu konuda bk. Rosenberger 2001, 96.

edici bir hastalık musallat olunca Delphoi'a garip bir cevapla dönen bir grup elçi gönderirler: Hastalığı alt etmek için şair Hesiodos'un cenazesinin Naupaktos'tan alınıp Orkhomenos'a getirilmesi gerekmektedir. Orkhomenoslular, Hesiodos'un cenazesini nasıl bulucaklarını bilmemektedir. Bu durumda ikinci bir grup elçi Delphoi'a gider ve tekrar yardım ister. Pythia onlara bir karganın yardım edeceğini söyler. Kısa bir süre sonra ceset, üzerinde bir karganın oturduğu bir taşın altında bulunur[2109]. Antik dönem edebiyatında gücünden faydalanmak için bir kahramanın cenazesinin alınışına birçok benzer örnek bulunmaktadır[20]. Örneğin Atinalılar, M.Ö. 476/75'te bir kehanete dayanarak mitolojik kralları Theseus'un cesedini büyük bir tören alayıyla ve kurbanlar keserek Skyros adasından Atina'ya geri getirirler[2110]. Thebailılar da bir kehanete dayanarak Hektor'un cenazesini Troia'dan alırlar[2111]:

Kadmos'un kentinde yaşayan siz Thebailılar,
Yurdunuzda refah içindeyseniz,
O zaman Priamos oğlu Hektor'un cenazesini eve getirin,
Asya'dan, Zeus'un emriyle onu kahraman olarak saymak için.

Bir ölünün kemikleri tekrar gömüldüğü sürece bir sorun çıkmamaktadır. Ancak gömülmeyenlerin insanlara kötülük ettiğine inanılmaktadır. Örneğin Artemis'i banyo yaparken gördüğü için tanrıçanın köpeklerine parçalattığı Aktaion, gömülmemiştir ve Orkhomenos civarında bir hortlak olarak insanların karşısına çıkmıştır. Ancak Delphoi'un öğüdüyle bu kötü hayalet yok olur. Aktaion'un bedeninden kalanlar gömülür; hortlağın bronzdan bir heykeli hazırlanır ve bir çeşit bağlama büyüsüyle çelikle bir taşa çakılır. Hikayeyi anlatan Pausanias bu heykeli de gördüğünü belirtmektedir[2112].

Özellikle Dodona'da ele geçen ve çoğu M.Ö. 4. yüzyıldan kalma kurşun tabletler, kehanetlerde günlük konuların da işlendiğini ortaya koymaktadır. Her ne

[2109] Pausanias 9. 38.

[2110] Plutarkhos, *Theseus* 36.

[2111] Pausanias 9. 18.

[2112] Pausanias 9. 38.

kadar ele geçen birkaç bin adet kadar tabletin şimdiye kadar çok azı okunabilmiş olsa da, bunlar sözü edilen soruların ne kadar kapsamlı olduğunu göstermektedir. Örneğin çocuksuzluk, özellikle erkek çocuğunun olmayışı, insanları çok ilgilendiren bir konudur. Bu nedenle tabletlerden birinde bir erkek, karısının bir oğlan çocuğu doğurması için hangi tanrılara dua etmesi gerektiğini sorar. Bir başka adam ise karısının doğurduğu çocuğun kendisinden olduğundan emin değildir. Bazı tabletler ise, aile hayatına başlamak üzere tanrıya danışmaktadırlar: *"Theris ve Onesimos bir eş almalarının onlar için iyi olup olmayacağını soruyorlar"*[2113].

Kimi zaman tanrıya kehanet için başvurulduğunda çok genel bir soru da sorulabilmekteydi: *"Aklımdan geçeni gerçekleştirebilmek için hangi tanrıya dua etmeliyim?"* Sadece bireysel olarak değil, topluca da benzer sorular yöneltilebilmekteydi. Örneğin Yunanistan'ın batı sahillerinde bulunan Korkyra adasının sakinleri, *"hem şimdi hem de gelecekte mümkün olduğunca iyi yaşayabilmek için, hangi tanrılara veya kahramanlara kurban kesip, dualarını kime yöneltmeleri gerektiğini"* bilmek istemişlerdir. Bunların yanı sıra *"Dodona sakinleri Zeus ve Dione'ye sorarlar, tanrılar belli bir kişinin günahları yüzünden mi fırtına gönderdiler"* ifadelerini kaydeden bir tablet, bir toplumun kehanet aracılığıyla bir *pharmakos* (günah keçisi) aradığını göstermektedir[2114]. Tablet ne yazık ki yanıtı ve ardından yapılanları kaydetmemektedir.

Dodona'da bulunan bir başka tablet ise kehanete başvurmak için çok geçerli nedenlerden birisi olan hastalık konusundadır : *"Nikokrateia soruyor; hastalıktan kurtulması için tanrılardan hangisine kurban vermesi daha iyi ve uygundur"*[2115].

Klaros da gerek bireysel hastalıklar, gerekse toplumu etkileyen salgın hastalıklara karşı ne yapılması gerekir sorularına muhatap olmuştur. Klaros'un bu başvurulara verdiği cevaplar aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

Bir başka örnek ise yaklaşık M.S. 200 civarında her türlü konuyla ilgili sofra sohbetleri konusunda bir eser veren Athenaios'da verilmektedir. Yazar, bir kehanet ocağı tarafından neden olunan ve başka bir kehanet ocağı tarafından iyileştirilen garip

[2113] Rickenbach 1999, 47-49; Rosenberger 2001, 96-97.

[2114] Rickenbach 1999, 47-48.

[2115] Rosenberger 2001, 98.

bir hastalıktan söz etmektedir: Soylu bir aileden gelen Metapontumlu Parmeniskos adlı bir adam, Trophonios'un Lebadeia'daki yeraltı kehanet merkezine[2116] başvurur. Mağaradan çıktıktan sonra gülme becerisini yitirmiştir. Ancak durumu uzun süre sonra hala değişmeyince bu kez çaresizlik içinde Delphoi'a başvurur. Cevap olarak, annesinin ona gülme yeteneğini geri vereceğini öğrenir; annesine özellikle saygı göstermesi gerekmektedir. Bu kişi, anası olarak yorumladığı memleketine dönünce iyileşeceğini umut eder. Ancak öyle olmayınca, kandırıldığını düşünür. Yıllar sonra tesadüfen Delos'a gelir ve orada Apollon'un annesi Leto'nun kült heykelini ziyaret eder. Heykel ağaçtan ve çok özensiz yapılmıştır; aslında çirkin de bir resimdir. Parmeniskos bu ilkel esere güler. O anda Pythia'nın ona güvenilir bir kehanette bulunduğunu anlar ve Leto'ya kurban keser[2117].

Filozof ve hatip Dion Khrysostomos'un Delphoi'a gitme nedeni çok daha dünyevidir. İmparator Domitianus tarafından (M.S. 81-96) Roma'dan sürülmüştür ve birkaç yıl bir gezgin hayatı yaşar. Eğitim ve siyasi hayatın çeşitli konularını ele alan seksenden fazla konuşması günümüze kalan Dion Khrysostomos, Atina'da yaptığı bir konuşmada, imparator tarafından sürüldükten sonra eski Yunan geleneklerine göre Apollon'a başvurmaya nasıl karar verdiğini anlatmaktadır[2118]. Tanrı ona daha önce ne yapıyorsa, onu aynı şekilde devam ettirmesini söyler. Çünkü yaptığı şey güzel ve kalıcı bir şeydir ve bunu "*sen*", der tanrı, "*dünyanın sonuna varıncağa kadar devam ettir*". Bunun üzerine, Dion Khrysostomos takipçisi olduğu kynik (şüpheci) akımın tasdiklenmiş olduğunu düşünür ve yoksul kıyafetleriyle gezgin bir hatip olarak ülkeleri gezer. İmparatorun ölümünden sonra Dion Khrysostomos'un itibarı iade edilir; kehanet gerçekleşmiştir[2119].

Atletlerin yarışmaya girmeden önce bir kehanete başvurup kazanma şanslarının ne olduğunu sormaları da sık rastlanılan bir durumdu. Örneğin Kyreneli Eubotas'a, M.Ö. 408 yılında Siwa'daki bir vahada zafer kazanacağı söylenmiştir. Olympia'da ise

[2116] Bonnechere 2003, 169-192.

[2117] Athenaios 14. 614.

[2118] Dion Khrysostomos 13. 9.

[2119] Bu konuda bk. Rosenberger 2001, 99.

atletlerin yarışmalar öncesi başvurduğu bir ateş kehaneti vardır[2120]. M.S. 130 civarında İskenderiyeli atlet Apphion Heronas, Didyma'daki Apollon kehanet merkezine gider ve şunu sorar: *"Atalarının tanrıları ve sen ona her girişiminde destek olduğunuz için şimdi size soruyor efendim, bu yarışmalardan da her zamanki gibi şerefli bir biçimde çıkacak mı?"* Cevap şu olur: *"Phoibos, Serapis ve atletlerin yarışmalarını gözeten Nemesis'e dua et, o zaman istediğin gibi yardımına koşacaklardır"*[2121]. Kehanetin cevabındaki tanrıların özenle seçildiği görülmektedir: Phoibos Apollon, Didyma'nın efendisidir, Serapis özellikle atletin vatanında saygındır; Nemesis ise yarışmaları himaye eden tanrıça olarak bilinir. Bu soru ve cevabı, Miletos'da bulunan Serapeion'un duvarına yazılmıştır. Apphion Heronas kehanetin buraya konmasını özellikle tercih etmiş olmalıdır: Yazıtın Mısır kökenli Serapis tapınağına yerleştirilmesi ile Apphion memleketine olan bağlılığını belgelemiş olmaktadır. Diğer yandan Serapeion agoranın yakınında yer almaktadır ve bu nedenle de insanların yoğun olarak uğradıkları bir mekandır. Böylece, Apphion için risklerle dolu mesleğinde başarılı olacağını bildiren bu kehanet sözlerini burada yayınlamak iyi bir reklam olanağı olmuştur[2122].

1.4.4 Kamusal Düzene İlişkin Kehanetler

Kehanetler, kamusal kurumların ve kuralların oluşturulmasında önemli bir role sahiplerdi. Atina'da Kleisthenes reformları için Delphoi'a başvurulduğundan yukarıda söz edilmişti. Yeni kurulacak olan on yeni *phyle*'nin kentin geleneksel kahramanlarından alınan isimleri, Delphoi kehanetine göre saptanmıştır. Böylece kentte kurulacak demokratik yönetimin dini temellere dayanması da sağlanmıştır[2123].

Bir kentin yabancılara vatandaşlık hakkını vermesi, antik Yunan toplumunda sık karşılaşılan bir uygulamadır. Atina'da M.Ö. 451 yılında kabul edilen bir yasaya göre annesi ya da babası yabancı bir kentten olanlar, kentin vatandaşı olmak isterlerse kehanete başvurmak zorundaydılar. Pers savaşları sırasında Spartalılar, Teisamenos

[2120] Rosenberger 2001, 99.

[2121] Fontenrose 1988, 194-195, no. 20; Merkelbach ve Stauber 1998, 118.

[2122] Rosenberger 2001, 100.

[2123] Atina'daki yeni organizasyon hakkında Delphoi'a başvurulması için bk. Aristoteles, *Athenaion Politeia* 21. 6; bu konuda ayrıca bk. Rosenberger 2001, 100.

adındaki bir kahine Delphoi'un bir kehanetinin işaretleri nedeniyle tam vatandaşlık hakkı vermek zorunda kalmışlardı[2124]. M.Ö. 3. yy'ın sonlarına doğru Giritli askerlere Miletos vatandaşlığı verilmesi konusunda Didyma'ya danışıldığını kaydeden bir yazıt ele geçmiştir[2125]:

> *Tanrı kehaneti açıkladı: Size yardım için kentinize gelen adamları, kentinize dostlukla kabul edin; bundan siz karlı çıkacaksınız."*

Çok eksik olarak ele geçmiş olsa da kehanetin, Apollon'un Miletos'un eski vatandaşları ile yeni vatandaşları arasındaki ilişkileri düzenlediği görülmektedir. Politik hayatın dinsel alanın onayına muhtaç olduğunu gösteren kehanet metninde, sivil ifadelerin düzyazı şeklinde, tanrının sözlerinin ise vezinle verilmesi, tanrısallık ile normal hayatın ayırımını da vurgulamaktadır[2126].

Kaunos'da ele geçen bir yazıt ise kent yönetiminin iyi bir hasat için hangi tanrılara kurbanlar adanması konusunda Gryneion'a başvurmasını kaydetmektedir[2127]. Kaunoslular'ın neden daha yakın olan Didyma ya da Klaros'a değil de Gryneion'daki Apollon'a başvurdukları bilinemese de, M.Ö. 1. yy'a tarihlenen bu kehanette tanrının cevabı açıktır:

> *Leto'nun oğlu Phoibos'a ve Zeus Patroos'a yakarırsanız, dağılmayacak birliğinizin içinde şerefinizi korursunuz.*

Apollon iyi bir hasat için yapılması gerekenleri söylerken, Kaunos'un içinde bulunduğu dirlik-düzenin de garantisini göstermektedir.

Birçok topluluk kentlerini yıkıma sürükleyen felaketlerde kehanete danışmaktan başka bir yol bulamamışlardır. Didyma'ya[2128] olduğu gibi Klaros'a da deprem felaketi

---

[2124] Herodotos 9. 23.

[2125] Fontenrose 1988, 181-182, no. 5.

[2126] Bu kehanet için ayrıca bk. Rosenberger 2001, 101.

[2127] Parker 1985, 174-175.

[2128] Didyma'da tapınağın haznedarı olan Andronikos, olasılıkla bir depremle ilgili Apollon'a danıştığında, depremleri yarattığına inanılan Poseidon'a adaklar adaması öğütlenmişti. Bk. Fontenrose 1988, 189-191, no. 14.

karşısında ne yapılması gerektiğini öğrenmek için yapılan başvurular bilinmektedir. Aelius Aristides'in anlattığı[2129] Batı Anadolu'yu etkileyen büyük depremler sırasında Klaros'a başvurulması konusu aşağıda ele alınacaktır. Bu nedenle burada kehanete danışmanın toplum içindeki bağları güçlendirmeyi de hedeflediğini belirtmekle yetinelim: deprem korkusuyla insanlar dualar ederek kent kimliğini oluşturan en önemli yerlere gitmektedirler; vatandaşların, sunak ve tapınaklarda dini, pazar yerlerinde siyasi, kent surlarında ise topografik ve askeri dayanışması kendini göstermektedir[2130].

M.S. 1 ya da 2. yy'da Batı Anadolu'daki bir kent, Didyma'ya Athena'nın rahipliği kurumunun nasıl düzenleneceği konusunu danışır. Soru şöyledir: "*Bu makamı bir ömür boyu için satmak mı daha iyidir, yoksa rahiplik yıllık seçimlerle mi verilmelidir?*" Kehanet şöyle cevap verir[2131]:

> *Soy ve özgeçmişine göre en üst sırada kim varsa, vatandaşlar arasında onu her yıl seçin.*

Bu kehanet üzerine rahiplik onuru uzun süre için belli bir kişiye değil, yıllık olarak farklı kişilere verilmiştir. Böylece hem kentteki üst tabaka mensuplarının hayatlarının bir döneminde bu makamı işgal etmelerine hem de oldukça büyük bir sayıda vatandaşın kamusal hayata katılımına izin veren dinamik bir çözüm bulunmuş olur. Kehanetin yazıldığı taşın üstünde aynı zamanda rahiplerin ayrıntılı bir listesi yer alır. Bu uzun liste hem rahiplerin sırasını göstermekte, hem de kent devletin devamlılığını simgelemekteydi. Böylece, kehanet yine politik kimlik oluşturucu bir etki ile karşımıza çıkmaktadır[2132].

Burada ele alınan kehanetlerle benzer anlamdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Gerek antik yazarlar gerekse ele geçen yazıtlarda bu tür kehanetlerle karşılaşılmaktadır. Özellikle Herodotos, antik dönemde kehanetin Yunan toplumunun oluşmasında ve kurumlarının oturmasında nasıl bir öneme sahip olduğuna ilişkin çok

---

[2129] Aelius Aristides, *Hieroi Logoi* 3. 38.

[2130] Rosenberger 2001, 103. Ayrıca bk. Flashar 1999.

[2131] Fontenrose 1988, 199-201, no. 25; Merkelbach ve Stauber 1998, 174-175.

[2132] Rosenberger 2001, 103.

sayıda olay anlatmaktadır. Kehanet merkezlerinin Yunan kültürünün *koine* (ortak) hale gelmesinde de büyük bir payı olduğu görülmektedir[2133]. Bu merkezler Yunan dünyasından birçok insanı ortak sorunları nedeniyle biraraya getirmekle kalmamışlar, aynı zamanda yerdikleri öğütlerle Yunan dininin ve kültürünün ortak değerlerini oluşturmada önemli bir kaynak olmuşlardır. Nitekim, Miletoslu Thales'in "*Kendini tanı*", Prieneli Bias'ın "*Kalabalık kötüdür*", Lindos'lu Kleoboulos'un "*Ölçülü olmak en iyisidir*" ve Korinthoslu Periandros'un "*Herşey bir sınavdır*" gibi Yunan moral değerlerinin en önemlilerini vurgalayan yedi özlü söz, Delphoi'daki Apollon Tapınağının duvarlarına yazılmıştı[2134].

2- APOLLON KLARİOS KEHANET MERKEZİNDE İLK KAHİNLER

MANTO, MOPSOS ve SİBYLLA

Pausanias'ın aktardığına göre Kolophonlular, Klaros kehanet ocağının Yunan kolonizasyonu öncesinde, Karlar'ın araziye hakim oldukları dönemden beri var olduğuna inanmaktadırlar[2135]. Klaros'daki kehanet işlevinin bu kadar erken dönemlere gittiğine ilişkin başka edebi kaynakların ve arkeolojik buluntuların olmamasına karşın, Yunan edebi geleneği kehanetin kurulması konusunda efsanevi de olsa hayli bilgi vermektedir. Homeros'da adı geçmeyen Klaros, buna karşın Epik Çemberde önemli bir yer bulmuştur. Kötü kaderli Yediler'in oğulları tarafından Thebai'ın ele geçirilişini anlatan *Epigonoi*'da, ganimetlerinin, Thebailı büyük kahin Teiresias ve kızı Manto'nun da içinde yer aldığı onda birlik bölümünü Delphoi'a nasıl gönderdikleri anlatılır. Teiresias yolda ölmüş ve Telphousa'da gömülmüştür; fakat Manto, Pythialı Apollon'a sunulmuştur. Delphoi efsanelerinde görülen bir motife uygun olarak kehanet Manto'ya tapınaktan çıkınca karşılaşacağı ilk erkekle evleneceğini söylemiştir. Bu erkek,

[2133] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Rosenberger 2001, 117-126.

[2134] Pausanias 10. 24. 1.

[2135] **T 44=** Pausanias 7. 3. 1-4.

Mykenai'lı Lebes'in oğlu Rhakios'tur. Birlikte Kolophon'a gitmişler ve burada Manto anavatanının uğradığı yıkım karşısında umutsuzluktan gözyaşlarına boğulmuş ve ağlaması yüzünden buraya Klaros adı verilmiştir. Epigoni'den öykünün devamı çıkarılamaz fakat *Nostoi* ve Hesiodos şiirlerindeki efsane geleneğine göre Manto'nun Klaros'a yerleştiği ve burada ondan kahinlik yeteneğini miras alan oğlu Mopsos'u doğurduğu anlaşılmaktadır[2136].

Parke'ye göre Manto ve Klaros'la ilgili bu efsane geleneksel Delphoi motiflerinin bir bileşimidir[2137]. Esir alınmış kişilerin *dekate* olarak Pythia'lı Apollon'a adanması başka bazı efsanelerde de görülmektedir. Bu uygulama Prehistorik Dönemler'deki bazı dini uygulamalara dayanıyor olabilir. 'İlk karşılaşılan kişiyle' teması Delphoi mitolojisinde çok işlenmiştir. Ayrıca kehanete danışan birinin istese de istemese de bir başka yere gönderilip orada bir koloni kurması başka hikayelerde de görülmektedir. Buna karşın, Epigonoi'daki hikayede Manto'ya Kolophon'da bir koloni kurulması söylendiği yer almaz. Bu versiyon, gelecekteki kocası Rhakios'u Delphoi'da değil de Kolophon'da bulduğunu söyleyen daha sonraki yazarlarda bulunmaktadır[2138]. Ayrıca bu farklı versiyonda Rhakios Mykenailı değil Giritli'dir. Parke'ye göre asıl hikayede Kolophon'un adı olasılıkla hiç geçmemiştir[2139]. Bu isim Epigoni'yi daha geç bir dönemde yeniden kaleme alan yazar tarafından eklenmiş olabilir. Parke, efsanenin ilk biçiminin şu iki gerçeği aktarmak için icat edilmiş olduğunu düşünmektedir: ünlü bir kehanet merkezinin var olduğu ve onun Klaros denilen bir yerde bulunduğu.

Her ne kadar kutsal alan kavramsal olarak daha önceden Rhakios'un erkek kardeşi ve Apollon'un gözdelerinden biri olan Klaros tarafından kurulmuş olsa da, Klaros'daki kehanet başka bir büyük kahin olan Teiresias'ın torunu ve Manto'nun oğlu olan Mopsos tarafından başlatılmıştır. Mopsos'un Klaros'daki yaşamına ilişkin yazılı kayıtlar sınırlıdır. Onun en iyi bilinen macerası, belki de Mopsos'un gücünün kaynağı olan kehanet aletlerini ele geçirmek için Troia'dan Klaros'a gelen Kalkhas'la yaptığı kehanet müsabakasıdır. Kalkhas'a önceden bildirilen bir kehanete göre o kendisinden

[2136] Bu konuda bk Bölüm II.

[2137] Parke 1985, 113.

[2138] Pausanias, 7. 3. 1 ve 9. 33. 3. Klaros'un kuruluş efsanesiyle ilgili detaylı bilgi için bk. Bölüm II.

[2139] Parke 1985, 113.

daha büyük bir kahinle karşılaşınca ölecektir. Burada Mopsos, kendisinin yarı tanrısal bir güce sahip olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Pseuda Apollodoros onların karşılaşmalarını şöyle anlatır[2140]:

Amphilokhos, Kalkhas, Leonteus, Podaleirios ve Polypoites gemilerini İlion'da bıraktılar ve karadan Kolophon'a geldiler. Mantis Kalkhas burada gömüldü[2141]. Ona önceden verilen bir kehanete göre Kalkhas kendinden daha güçlü bir kahinle karşılaşınca ölecekti.

Onlar Apollon ve Manto'nun oğlu olan Mopsos tarafından misafir edildiler ve Mopsos Kalkhas ile kehanet sanatı hakkında bir çekişmeye girdi. Kalkhas, orada yetişmiş bir yabani incirde "kaç meyve var?" diye sorunca, Mopsos "on bin tane ve (yani) bir medimnos ve bir fazla incir" diye cevap verdi.

Onlar cevabın doğru olduğunu gördüler. Mopsos Kalkhas'a hamile bir domuzla ilgili olarak " Karnında kaç yavru var ve ne zaman doğum yapacak? " diye sorunca, Kalkhas "sekiz" cevabını verdi. Fakat Mopsos gülümsedi ve dedi ki: "Kalkhas'ın kehaneti doğru değil; fakat Apollon ve Manto'nun bir oğlu olarak ben gerçek kehanet gücünden gelen keskin bir bir görüşe sahibim ve ben domuzun karnındaki yavruların Kalkhas'ın dediği gibi sekiz tane değil dokuz tane olduğunu, onların hepsinin erkek olduklarını ve hiç hatasız yarın altıda doğacaklarını söylüyorum". Bu şeyler doğru çıkınca Kalkhas yılgınlığa düşerek öldü ve Notion'a gömüldü[2142].

Hesiodos'un sözlerini aktaran Strabon hikayenin başka bir versiyonunu kaydetmektedir. Bu hikayede Kalkhas tarafından soru sorulunca, Mopsos ağacın üzerindeki incirlerin tam sayısını vererek doğru cevabı bulmuştur (**T 23**)[2143]:

Hesiodos, Kalkhas'a, Mopsos'a hitaben şu soruyu sordurarak efsaneyi aşağıdaki şekilde anlatmaktadır: "*Şu yabani incir ağacındaki küçük incirler beni içtenlikle hayrete düşürmektedir, bunların sayısını bana söyleyebilir misin?*" ve Mopsos yanıtlar: "*Sayı*

[2140] **T 23A**. Apollodoros (pseudo), *Epitome* 6. 2-4.

[2141] *Epicorum Graecorum Fragmenta,* (ed. G. Kinkel), 53; Strabon 14. 1. 27; Tzetzes, *Scholia in Lycophronem Alexandra* 427-430.

[2142] Krş. Strabon 14. 1. 27; Tzetzes, *a.g.e.,* 427-430. 980.

[2143] Strabon 14. 1. 27.

olarak on bin tanedirler ve bir medimnos çekerler, fakat bir fazlası vardır ki onu bu ölçüye katamazsın". Hesiodos ilave eder: "*Sayı ve ölçü gerçeğe uydu ve sonra Kalkhas'ın gözleri ölüm uykusu ile kapandı*". Fakat Pherekydes, Kalkhas tarafından ortaya atılan soruda hamile bir domuzun karnında kaç yavrusu bulunduğu ve Mopsos'un buna yanıt olarak birisi dişi olmak üzere üç dediğini ve bu yanıtıyla gerçeği açıkladığını kanıtlayınca Kalkhas'ın kahrından öldüğünü söylemektedir. Bazıları Kalkhas'ın dişi domuzla, Mopsos'un da yabani incir ağacıyla ilgili soruyu ortaya attığını ve sonuncunun doğruyu bildiğini, fakat birincinin bunu yapamadığını ve eski bir kehanete uygun olarak kahrından öldüğünü söylerler. Sophokles *Helena'nın Geri Alınması* adlı eserinde kahin Kalkhas'ın kendisinden daha üstün bir kahinle karşılaşınca ölümünün onun alın yazısı olduğunu söylemiştir[2144]. Fakat o bu rekabet sahnesini ve Kalkhas'ın ölümünü Kilikia'ya aktarmıştır.

Her iki kaynak da Kalkhas'ın, kendisine önceden verilmiş olan kehanete uygun olarak, bu karşılaşmadan sonra öldüğünü belirtmektedir. Her iki kaynak da geleceği çok doğru bir biçimde gören ve incir ağacı bilmecesinde olduğu gibi, çok detaylı olarak tahminde bulunan bir kahin tipi çizmektedirler. Bu ifadelerden Mopsos'un insan üstü bir bilgiye sahip olduğuna inanıldığı anlaşılmaktadır.

Mopsos'un Brankhos gibi vatandaşların koruyucusu işlevi de vardı. Pausanias'ın ifadelerinden onun Kolophonlular'ın yaşadığı topraklardan Karlar'ı attığı anlaşılmaktadır. O kehanet ritüelinin kurucusu ve halkının arazi üzerindeki hakimiyetini kuran bir kahraman olarak sunulmaktadır[2145].

Mopsos da Brankhos gibi bir kehanet ritüeli, belki bir kutsal alan ya da en azından bir kutsal alanın belli bir bölümünü kurmuştur. İkisi de Delphoi ile bir bağlantı kurulmasını sağlamıştır. Brankhos ya da Mopsos gibi kahramanlar, Batı Anadolu'daki yerleşmelerin, kutsal alanların ve kültlerin kuruluşunda önemli bir rol oynamışlardır ve Hellenistik Dönem boyunca onların bu işlevlerini anımsatma yoğunluk kazanmıştır[2146]. Gerçekten de Batı Anadolu'daki Yunanlılar, kökenlerini gösteren çeşitli öğeleri

[2144] Bu oyun için bk. Pearson 1917, Vol. I, 121 v.d. İki kahinin yarışmasının başka bir anlatımı için bk. Konon 6.

[2145] Lovette Guichard 2005, 115.

[2146] Hughes 1999,167-175; Alcock 1997, 20-34.

kullanarak anakara ile bağlantılarını canlı tutmaya gayret etmişlerdir. Kent kuruluşlarına ilişkin çeşitli hikayelerde, öncü kahramanların ya da kahraman kadınların yabancı topraklardaki başarıları, burada öldükleri ve kolonize edilen yerin kendileri tarafından kurulduğunu gösterecek şekilde buradaki bir mezara gömüldükleri anlatılmaktadır. Bu gerçek ya da sembolik mezarlar genellikle, şehrin merkezini işaret eden agora ya da yolların kesiştiği bir noktaya yapılmışlardır. Kutsal alanlarda ise, *temenos*'un içine, ya da hatta buradaki ana yapının içine yerleştirilmişlerdir[2147].

Kahin-kahraman, Yunan dünyasında bir kehanet merkezinin kurucusu olarak çok sık karşılaşılan bir figürdür. Brankhos ve Mopsos'un dışında Oropos'lu Amphiaraos ve Lebadea'daki Trophonios gibi[2148].

Anlaşılan, Manto efsanesi Klaros rahiplerine bir köken sağlamış, Mopsos ve Kalkhas efsanesi de inanılabilirliklerinin garantisi olmuştur. Parke'ye göre ilgili figürler arasında Manto kesinlikle Klaros'u Yunan anakarasıyla ve Helen mitolojisinin büyük gelenekleriyle ilişkilendirmek için icat edilmiştir[2149]. O'na göre Manto'nun adı *prophetes* kelimesinin sadece dişi biçimidir ve açıkça kurgusal bir karakterin adıdır. Mopsos ise Amphiaraos ve Troialı Helenos gibi kahramanlara benzeyen, savaşta da bilicilikte olduğu kadar yetenekli olduğunu kanıtlayan bir kişiye dönüşmüştür. M.Ö. erken 7.yy'ın ağıt şairi Ephesos'lu Kallinios (**T 25**, Strabon 14. 4. 3), Kalkhas'ın Klaros'ta öldüğü hikayesini bilir ve şöyle sürdürür: "*Mopsos bir grup insanı Tauros'tan geçirdi; bazıları Pamphylia'da kaldı, diğerleri ayrılıp Kilikia'ya, Suriye'ye ve hatta Fenike kadar uzağa yerleşti*". Bu büyük yürüyüşte ona Amphilokhos arkadaşlık ve ortaklık etmiştir. Roma Dönemi'nde Mopsos'un Pamphylia'daki Aspendos ve Perge gibi yerlerin kurucusu olduğu ileri sürülmüştür. Fakat onun izlerine asıl olarak Kilikia'da rastlanmaktadır. Buradaki düzlüklerde tarihsel dönemde onun adını taşıyan şehirler yer almaktadır: Mopsuestia (Mopsos'un ocağı) ve Mopsukrene (Mopsos'un pınarı). Fakat Mopsus'un asıl merkezi Amphilokhos'la birlikte kurdukları söylenen Mallos'tu[2150]. Efsaneye göre Amphilokhos Mallos krallığından payına düşeni Mopsos'a

[2147] Ekroth 1999, 145-158; Lovette Guichard 2005, 116.

[2148] Lebadea'daki Trophonios kehaneti için bk. Bonnechere 2003, 169-192; Lovette Guichard 2005, 118.

[2149] Parke 1985, 115.

[2150] Finkelberg 2005, 151.

vermiş ve kendisi memleketi Argos'a dönmüştür. Fakat oradaki insanlarla kavga ettikten sonra Kilikia'ya geri gelmiş, haklarını geri almak istemiştir. Mopsos onu şehre almamış ve bu kavga bir savaşa dönüşmüş, sonunda ikisi arasında bir düello yapılmıştır. Birbirlerini öldürmüşler ve orada gömülmüşlerdir. Fakat iki rakibin birbirini görmemesi için mezarları bir tepenin iki zıt tarafına yerleştirilmiştir. Bir oranda Eteokles ve Polyneikes'in efsanesine göre modellenmiş olan bu efsane, açık bir biçimde tarihsel dönemlerde Mopsos ve Amphilokhos adı altında ibadet edilen iki kahramanın tapınağının varlığını açıklamak üzere yaratılmıştır. Yine rakip olmaya devam etmişlerdir, çünkü her ikisinin de Roma Dönemi'nde bile bir kehanet merkezi olarak ünü vardır[2151].

Mopsos, Klaros'tan ayrıldıktan sonra geleneksel kehanet pratikleri –her ne iseler - tahminen bazı isimsiz takipçileri tarafından sürdürülmüştür. Klaros'taki Mopsos efsanesi Yunan yazınında güçlü bir yere sahip olsa da, daha sonraki rahiplerden Mopsidae olarak bahsedildiğini duymamamız anlamlıdır. Olasılıkla Yunanlı olmayan biri olan Brankhos Yunan efsanelerinde önemli hiçbir yere sahip değilken fakat güçlü bir ailenin isim atasıyken; Mopsos, mitolojide ünlüydü fakat İonia'da bir rahipler ailesi kurmamıştır. Bunun yerine Kilikia'daki bir krallık hanedanının atası olmuştur[2152].

Lykophron Klaros'da bir Sibylla'nın yaşadığına ilişkin bazı bilgiler vermektedir. Lykophron'un kadın kahin Kassandra'nın kehanette bulunurken durumunu benzettiği bu kadın kahin adı Mimallon ya da Mimalon'dur: *O[2153] bu kadar çok konuştu ve sonra hızla geriye koştu ve hapisanesine gitti. Fakat kalbinde son Siren şarkısını, karışık sözlerini ağzında anlaşılmaz biçimde geveleyerek söyledi- aynı Klaroslu Mimallon[2154] - ya da Neson'un kızı Melankraira'nın[2155] anlaşılmaz sözleri - ya da Phikion canavarı[2156] gibi[2157].*

[2151] Parke 1985, 116.

[2152] Parke 1985, 117.

[2153] Eserin son kısmı Kassandra'yı seyreden kölenin konuşmasıyla bu şekilde başlamaktadır.

[2154] Mimallon aslında bir Bakkhant'dır. Burada Kassandra'nın Klaros'lu Mimallon olarak geçmesi, kahinenin transa geçtiğini tarif etmektedir. *Krş.* **T 97**: Eustathius, *Commentarii Dionysius Periegeta* 445 ("*Lykophron'da Kassandra, Klaroslu Mimalon olarak anlatılır; o Klaroslu bakha ve kahinedir*")

[2155] Dardanos ve Neson'un kızı, Kymeli Sibylla.

[2156] Sphinks; Krş. Hesiodos, *Theogonia* 326.

Bu Sibylla, Lykophron'un eserine yorum yazan Tzetzes tarafından " *bir bakhant ya da kehanet yaparken Apollon'u taklit eden bir prophetis*" olarak tanımlanmaktadır (**T 98**). Yine aynı esere yapılan bir yorumda, annesinin adının Naso olduğu ve Manto ile Mimallon karıştırılarak, onun Klaros'un kurucusu olduğu belirtilmiştir (**T 18**).

Öte yandan, sözlük yazarı Suidas ise Kolophon'da Kalkhas'ın soyundan gelen Lampousa isimli bir Sibylla'nın yaşadığını anlatmaktadır (**T 96**).

Bu antik kaynakların verdiği bilgilerden yola çıkılarak, Klaros'da bir Sibylla kehanetinin de var olduğu ileri sürülebilir[2158]. Ancak bunu kesin bir şekilde ortaya koymak henüz mümkün görünmemektedir. Çünkü, Klaros'un efsanevi kurucusu Manto'nun zaman zaman Sibylla ile karıştırıldığı ya da bir tutulduğu bilinmektedir[2159]. Lykophron'un bir benzetmesinden yola çıkılarak yapılan geç dönem yorumları (*Scholia*), Manto'yu Mimallon olarak göstermiş olabilirler. Öte yandan, Klaros kehanetlerinin vezin yapısının, Sibylla kehaneti metinlerinden farklı olması da Apollon Klarios'un kehanetlerinin arkasında bir Sibylla kehaneti bulunmadığını gösterebilir. Çünkü, Klaros'un kehanetlerinden teolojik olmayanlar Homeros'un vezin ölçüsüne yakındırlar ve bu ölçü *"masculine caesura"* olarak adlandırılmaktadır. Sibylla kehanetlerinden bu yönüyle çok farklı bir yapı göstermektedirler[2160]. Bu nedenle, Pausanias'ın Klaros'u ziyaret ettiğini belirtiği Samos'da yaşayan Herophile'nin de burada pek etkisinin bulunmadığı ileri sürülebilir (**T 49**). Nitekim *Sibylla Kehanetleri* kitabında, Kolophon'daki Sibylla tarafından açıklandığı kaydedilen tek bir kehanet yer almaktadır (**T 72**). Bu da çok belirsiz bir kehanet olarak kabul edilebilir.

M.S. 12. yy'da Selanik Başpiskopos'u olan Eustathios'un Dionysios Periegetes üzerine yaptığı bir yorumda Klaros'da Zeus Klarios'un bir kehanet ocağından söz edildiği kaydedilmiştir (**T 97**). Ancak Eustathios'un bu bilgisi doğru olmayabilir[2161].

[2157] **T 10**

[2158] Bu konuda bk. Bouché-Leclercq, *Divination* III, 250.

[2159] Sibylla'nın geç dönemde Thessalia'da Manto ile bir tutulduğu ileri sürülmektedir Suidas, s.*v.* "*Sibylla Thessale"*; Bu konuda bk. Sakellariou 1958, 165. Diodoros da, Manto'nun Sibylla olduğunu belirtir; Diodoros, 4. 66.

[2160] Lightfoot 2008, 159.

[2161] N. Şahin, Zeus Klarios'un Tegea'daki Zeus Klarios kültünden geldiğini ileri sürmektedir bk. Şahin 2001, 82. Ancak Klaros'da geç dönemde bir Zeus Klarios kültü olması da mümkündür.

3- KLAROS'DA KEHANETE DANIŞMANIN BAŞLANGICI

Antik dönemde Klaros tarafından açıklandığı kabul edilen ilk kehanet, M.S. 2. yy yazarı olan Pausanias'ın aktardığı yeni Smyrna kentinin kuruluş kehanetidir[2162]. Bu kehanetin tarihselliği ve gerçekliği tartışmalıdır. J. de la Genière Klaros kutsal alanını Hellenistik Dönem öncesinde yerel bir kutsal alan olarak tanımlarken, Hellenistik Dönem'le birlikte uluslararası bir kehanet merkezi olarak tanımlaması, onun Klaros'un Hellenistik Dönem'le birlikte kehanet ocağı olarak düzenlendiğini ima ediyor görünümü vermektedir[2163]. Her ne kadar, Manto ve Mopsos efsaneleri sonrasında, Homeros metinlerinde bir kehanet ocağı olarak geçmemesi, gerekse Herodotos, Thukydides vb. gibi bölgeye ilişkin bazı bilgiler veren Klasik Dönem yazarlarının da Klaros kehanet ocağından bahsetmemiş olmaları, bu imanın doğru olabileceğini gösterebilir. Ancak, Hellenistik Dönem'de inşa edilen Apollon Klarios Tapınağındaki mimari özellikler, kehanetin çok daha önceden başlamış olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak olan Klaros'daki kahininin tanrıya danışmasında en önemli rolü oynayan su kaynağının düzleminin sabit tutulmaya çalışılması, Hellenistik Dönem mimarının tapınağı planlarken Arkaik tabanı fazla yükseltememesine ve dolayısı ile tapınağın altına bir bodrum katı inşa edilmek zorunda kalınmasına yol açmıştır. Ayrıca, tapınağın ilk yapılışı sırasında krepis bloklarına yerleştirilmiş olan bronz astragaloslar (**AB 11-12**), her ne kadar burada kehanet uygulaması ile doğrudan ilişkili olmayabilseler de tapınağın altında kehanetin yapıldığını işaret ederek, burada eskiden beri süren bir kehanet pratiğini vurgulamaktadırlar. Bu nedenle, her ne kadar açık kanıtlar olmasa da, Klaros'da kehanete danışmanın Hellenistik Dönem öncesinde hatta ilk kuruluşundan itibaren kesintisiz olarak devam ettiğini ileri sürmek mümkün görünmektedir. Nitekim bazı bilim adamları bu görüşü çok fazla tartışmadan kabul ederler. Parke, Apollon kahininin bir kadın değil de bir erkek olmasını Klaros'daki

[2162] Bk. **T 45.**

[2163] Bk. de La Genière 2003, 204.

kehanet geleneğinin eski olmasına ve kehanetin başlangıcından itibaren hiç kesintiye uğramadan geç dönemlere kadar devam etmesine bağlamaktadır[2164].

Klaros'da Arkaik ve Klasik Dönemler'e ait kehanetle ilişkilendirilebilecek verilerin ele geçmemesi, Apollon Klarios'un da Apollon Didymeus gibi Persler tarafından susturulmuş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Klaros'da ele geçen ve henüz tam olarak yayınlanmamış olan İonia Birliği'nin dekreti, Klaros'daki kehanetin susması ve "tekrar" başlaması konusunda çok önemli bilgiler vermektedir. M.Ö. 3. yüzyıla belki yüzyılın ortasına tarihlenen bu yazıttan anlaşıldığına göre, savaşlar bayramların yanı sıra kutsal alanın en önemli özelliklerinden biri olan kehanet işlevini durdurmuştur. Kutsal alanın tekrar bu işlevi kazanması yeniden tanrının kehanetleri sonucunda olmuştur. Yazıttan kehanetin nasıl yapıldığı ya da detayları öğrenilemese de Apollon'un birçok emrinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Apollon Kolophonlular'a tapınağın yeniden canlanmasını, bir anlamda tekrar doğmasını emretmektedir. Buradaki kehanet uygulamasının belli bir prosedüre oturtulması da olasılıkla tanrının emriyle olmuştur. Apollon ayrıca tüm İonialılar'a kendi onuruna yapılan bayramlara ve dini törenlere temsilciler göndermelerini de emretmiştir. Metinden bu emirlerin kehanet yoluyla verildiği anlaşılmaktadır. Henüz tam olarak tartışılmamış olan bu yazıt Klaros'un kehanetlerinden söz eden ilk ve en erken tarihsel kaynak olarak dikkati çekmektedir[2165].

Hellenistik Dönem boyunca kahinlerle ilgili herhangi bir bilgi içermeyen Smyrna kehanetinden ve İonia Birliği dekretinden başka hiçbir kehanet yanıtı alıntılanmamış ya da hiçbirine göndermede bulunulmamış olsa da, bu dönemde görev yapmış birkaç rahip ya da kehanet merkezine bağlı diğer görevlilere ilişkin bazı kanıtlar

---

[2164] Parke'ye göre Apollon kahinleri geleneksel olarak erkektir. Kadın kahin geç bir Yunan özelliğidir. Doğu kökenli olan Apollon'un eskiye dayanan kehanet merkezlerinde kahin hep erkektir. Arada bir kesinti olduğunda, örneğin başlangıçta Brankhos ailesine mensup erkek kahinlere sahip olan Didyma'da Pers tahribi sonrasında faaliyet gösterilmeyen bir dönemden sonra, Hellenistik Dönem'de kehanet merkezi tekrar eski işlevine kavuşurken, Delphoi'un etkisiyle kahin bir kadın olmuştur. Bk. Parke 1972, 30.

[2165] Étienne ve Prost 2005. Ayrıca yazıttan şu eserlerde de söz edilmektedir: De La Genière 1992, 203; Habicht 2006, 153-166.

vardır. Bu görevlilerden en iyi bilineni Kolophonlu Nikandros'dur[2166]. Şiirlerinden ikisi, *Theriaka* (zehirli sürüngenler üzerine) ve *Aleksipharmaka* (zehirlere karşı panzehirler üzerine) bugüne kadar ulaşmıştır. Ona atfedilen birçok kitabın adı da bugüne ulaşmıştır ve alıntı halindeki parçacıklar, *heksametron* ölçüsünde yazılanların yanı sıra ağıt formunda şiirler de yazdığını gösterir. Nikandros kendisini "*karlı Klaros şehrinin beslediği ozan*" olarak tanıtır. Yine *Aleksipharmaka*'sının atıf bölümünü "*Apollon'un Klaros tripodlarının yanında oturduğunu*" söyleyerek sonlandırır. Bu yüzden antik biyografi yazarları onu "*Klaros Apollon'unun, görevi atalarından miras alan bir rahibi*" olarak tanıtmakta haklıdırlar. Edebi gelenek onu, Pergamon'un son kralı Attalos III'ün çağdaşı olarak tanıtmaktadır. Onun bugün kayıp olan bir şiirden alıntılanan dizeler buna destek olarak gösterilmektedir. Fakat bu dizeler Attalid'lerin herhangi birine hitaben yazılmış da olabilir. Yine de eserlerindeki üslubuna bakılarak bu tarihin Nikandros için en olası tarih olduğu kabul edilmektedir[2167].

Öte yandan, Nikandros'un tarihlenmesi Delphoi'daki kazılarda ortaya çıkan, muhtemelen M.Ö 258'e tarihlenen "Kolophonlu epik ozan Nikandros" onuruna bir kararname içeren yazıtla karışıklığa uğramıştır[2168]. Bu nedenle Kolophon doğumlu olan aynı isimde, aralarında bir asır ya da daha fazla fark olan iki ayrı ozanın var olduğu kabul edilmektedir. Bugüne ulaşan şiirlerin ozanı olan Nikandros, kendisini "*Damaios'un oğlu*" olarak tanıtır; buna karşın Delphoilular tarafından onurlandırılan ozana "*Anaksagoras'ın oğlu*" denir. Tabii ki bu da ileri yaşlarda bir evlat edinme durumu olduğuyla açıklanabilir. Fakat daha basit olan varsayım muhtemelen birbiriyle ilişkili olan iki ayrı ozanın var olduğudur. Eğer Klaros'taki rahiplik konumu aileden geliyor idiyse, her ikisinin de farklı kuşaklarda bu görevi yapmış olması mümkündür. Fakat bu görüş sadece M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış olan Nikandros için kanıtlanabilmektedir. Aynı şekilde, geriye isimleri kalan kayıp çalışmaların bazıları da aslında erken dönemde yaşamış olan şaire ait olabilir[2169].

[2166] Nikandros ve eserleri hakkında bk. Lightfoot 2000, 248-250 ve Lightfoot 2008, 15. Lightfoot, Nikandros'u kehanet yazma tekniğine aşina bir şair olarak tanımlamaktadır.

[2167] Parke 1985, 130 ve 246, not 7.

[2168] *SIG* 452.

[2169] Parke 1985, 130.

Kehaneti şiire dökme sanatının geleneksel olarak babadan oğula geçiyor olması mümkün görünmektedir. Bu açıdan, Nikandros'a atfedilen eserlerden birinin "Kolophonlu ozanlar üzerine" olması ilginçtir. Bu yüzden Nikandros, bir şairlik mirasının varisi olduğunun bilincinde gibi görünmektedir. Nitekim Kolophon onun dışında şu ünlü şairleri yetiştirmiştir: Başka şehirlerle birlikte sahiplendiği Homeros bir yana, Mimnermos, Ksenophanes, Antimakhos, Hermesianaks ve Phoiniks bu kentte doğmuştur[2170]. Fakat sadece Nikandros'un kehanetle bağlantısı olduğu bilinmektedir. Onun kehanetle ilgisi "*Üç Kitapta Tüm Kehanet Merkezleri Hakkında*" isimli başka bir kayıp eserinde anlatılmış olabilir. Kitabın ismindeki 'tüm' kelimesinin nedeni, Klaros'ta çalışıyor olsa da anlattıklarının çok daha geniş bir alanı kapsamış olduğunu vurgulamak olabilir. Ne yazık ki bundan tek bir parça bile bugüne kalmamıştır. Ondan alıntılanan ve Klaros'tan bahsettiği tek metin, Apollon'un orayı bütün zehirli yaratıklardan nasıl temizlemiş olduğunu anlatan oldukça ilginç bir çift ağıt formunda beyittir (**T 14**)[2171]:

"Phoibos, kötü hayvanları uzak tutmak için derin vadiyi dişbudak ağaçları ve çimenli bir zeminle kapladığından beri, ne zehirli yılanlar ne kötü örümcekler ne de derinlere sokulan akrepler Klaros'daki koruluklarda yaşamaya devam etti"

Klaros yakınlarında bulunan başka bir yazıt da bir zamanlar kehanet merkezine bağlı olan başka bir bilgini kaydeder. Bu kişi edebi kaynaklarda kaydedilmeyen Gorgos'tur. M.Ö. 200'den sonraki bir döneme tarihlenen Ahmetbeyli'de bulunan bir mezar şiiri onun niteliklerini ve belki Attika'da gömüldüğünü kaydetmektedir[2172].

"Gorgos, araştırmanın her biçiminden elde edilmiş birçok kitabın koruyucusu, ozanların yazdığı sayfaları kopartmış saygıdeğer bir bilgindi. Yüce kalpli aklıyla bilgiyi sevdi ve Leto'nun Klaroslu oğlunun tripodunun hizmetkarıydı. Kekrops'un toprağının tozu onu bağrında saklıyor. Fakat dindarlığı sayesinde öldükten sonra dindarların bulunduğu yere gitti."

[2170] Bk **T 24**. Elegiak şiirler yazmış olan Ksenophanes için bk.Athenaios 9, 6. ve 10, 6. Kolophonlu iambik şair Phoiniks için bk. Athenaios, 8, 59. Theabis isimli eserin yazarı Antimakhos için bk. Athenaios 11, 3. 2. Ayrıca bk. Lightfoot 2000, 248.

[2171] Nikandros Fr. 31. Bu konuda bk. Parke 1985, 131.

[2172] Bk. **T 99**

Metne göre Gorgos da, Nikandros gibi kehanet merkezinde bir görevliydi. Fakat bu övgünün üstü kapalı ve görkemli ifadeleri onun gerçek görevini ve bir bilgin olarak etkinliklerinin neler olduğunu kesin olarak açıklamaz[2173]. H. Mutschmann, onun eserinin bir mitoloji koleksiyonu olduğunu öne sürmüştür[2174]. Jacoby de bu yorumu kabul edip *FGH* adlı kitabında onu da mitoloji yazarları sınıflandırmasına dahil etmiştir[2175]. Gorgos'un düz yazı mı yoksa şiir mi yazdığı bilinmemektedir[2176]. J. L. Lightfoot ise onun olasılıkla hymnos'lar ve Apollon Klarios için kehanet metinleri yazan bir şair olduğuna inanmaktadır[2177].

Ayrıca Klaros'da ele geçen ve M.Ö. 2. yy'a tarihlenen yazıtta, Hellenistik Dönem'de üçüncü bir görevli kaydedilmektedir: Smyrna'dan kehaneti yönetmek için getirtilen bir "*Khresmologos*". Bu kanıt, Nikandros'dan çıkardığımız yerli bir bilgin ve şair rahipler ailesi resmiyle ciddi biçimde tutarsızlık içindedir. Tacitus da Klaros'daki kahinlerin seçkin Miletos'lu ailelere mensup erkekler olduğunu belirtmektedir[2178].

4- KLAROS'DA KEHANETİN İŞLEYİŞİ

Klaros'da kehanetin nasıl yapıldığı konusunda bilgi veren ilk yazar Tacitus'tur. Tacitus Germanicus'un doğuya yaptığı geziyi anlatırken Klaros'un onun hakkında verdiği kehaneti ve burada kehanetin nasıl gerçekleştiğini de anlatmaktadır. Tacitus, şüphesiz kısmen kendi edebi kaygıları için Germanicus'un Klaros'a yaptığı ziyareti onun tüm gezisini anlattığı hikayenin düğüm noktası yapmış ve Klaros'a başka yerlerden daha çok önem vermiştir. Bu, Tacitus'un Klaros'un geleneklerinin Romalı okuyucu için yeni ve ilginç olacağını düşünmesinden kaynaklanıyor olabilir. Fakat bu anlatı onun egzotik olayların renkli bir tasviri ve doğa üstüne olan sıradan inançların bir nevi alaycı değerlendirmesi şeklinde özetlenen retorik vurgulara sahip tipik dizeleri için uygun bir alan da sağlamıştır. Aynı zamanda Syme tarafından öne sürüldüğü gibi bu

[2173] Parke 1985, 132.

[2174] Mutschmann 1917, 150-153.

[2175] Jacoby 1929, A 17. Bu konuda ayrıca bk. Cameron 2004, 29.

[2176] Parke 1985, 246, not 11.

[2177] Lightfoot 2000, 248.

[2178] Bk. **T 34**

eser muhtemelen Tacitus'un kendisi Asya proconsul'ü olduktan ve tapınağı ziyaret edip etkinliklerini dikkatli bir şekilde gözlemleme fırsatını bulduktan hemen sonra yazılmıştır. Kehanet prosedürünü anlatmaya başladığında hemen şimdiki zaman kullanımına geçtiği ve açıkça Germanicus'un danışmasından neredeyse bir yüzyıl sonra kendi zamanında ne olduğunu anlatması da dikkate değerdir[2179].

Germanicus'un sorusunun ne olduğu metinden anlaşılmamaktadır; ancak soru belki doğudaki göreviyle ve kendi geleceğiyle ilgiliydi. Anlatı şöyle devam eder:

(T 34): non femina illic, ut apud Delphos, sed certis e familiis et ferme Mileto accitus sacerdos numerum modo consultantium et nomina audit; tum in specum degressus, hausta fontis arcani aqua, ignarus plerumque litterarum et carminum edit responsa versibus compositis super rebus quas quis mente concepit.

Burada Delphoi'daki gibi bir kadın değil, fakat genellikle Miletos'tan gelmiş olan belirli ailelerden seçilen bir erkek rahip (sacerdos) vardır ve o başvuranların sadece sayılarını ve isimlerini öğrendikten sonra bir mağaraya (specus) iner. Kutsal kaynaktan (fons: kaynak, çeşme, kuyu) *bir yudum içen şiir ve yazma bilmeyen adam, herhangi bir başvuranın aklından geçen düşüncelerin cevaplarını vezinli olarak ağzından çıkarır.*

Tacitus tarafından anlatıldığı haliyle bu bölüm araştırıcılar için sorusu ve cevabından çok, kısa olsa da kehanete danışma prosedürünü anlatması nedeniyle önemlidir. Nispeten açık ve basit ifadelerle yazılmış olsa da Tacitus'un tipik danışmayı anlatımı Klaros'da L. Robert tarafından gerçekleştirilen çalışmalara kadar araştırıcılarda şüpheye ve yanlış anlamaya sebep olmuştur[2180]. Mağara olarak çevrilen "*specus*" kelimesi doğal ya da yapay bir mağara anlamına gelebilmektedir; bu nedenle 20 yüzyılın ilk yarısına ait çalışmalarda kahinin bir mağaraya mı girdiğine dair bir belirsizlik vardır. Bu sorunu çözmede, Germanicus'un ziyaretinden elli yıl sonra ve Tacitus'un eser verdiği dönemden elli yıl önce eser vermiş olan yaşlı Plinius'un, kahinin girdiği yeri anlatmak için yine "*specus*" kelimesini kullanmasından dolayı bir ilerleme sağlanamamaktadır[2181]. Plinius, dikkate değer özelliklere sahip pınarları sayar ve şunu kaydeder: "*Kolophon'da Apollon Klarios'un mağarasında (specus), onu içenlere*

[2179] Bu konudaki tartışma için bk. Parke 1985, 136-137.

[2180] Bu konuda bk. Busine 2002, 191, not. 23.

[2181] Bu konuda bk Parke 1985, 137.

olağanüstü kehanetler yaptıran, buna karşı onların yaşamlarını kısaltan bir su kaynağı vardı" (**T 32**). Plinius bu bilgiyi daha önceki bir yazardan almıştır, fakat bunun kim olduğu bilinmez. Anlatısının merkezi Tacitus'unkinden oldukça farklıdır. Her ikisi de kehanetin mağaradaki kutsal bir pınardan su içilerek yapıldığı konusunda hemfikirdirler. Tacitus, esinlenmenin rahibi şiir biçiminde konuşturmasının ve danışanlarca ona söylenmeyen soruların yanıtlarını vermesinin ilginçliğini vurgular. Plinius için dikkati çeken unsur ise başka hiçbir yerde kaydedilmemiş bir durum olan, rahiplerin maruz kaldığı hayatlarının kısalması cezasıdır. Her ikisi de mağaranın doğasını ve durumunu açıklamadan bırakmıştır.[2182]

Klaros kazılarında ortaya çıkarılan tapınağın mimarisi Tacitus ve Plinius'un bahsettiği *specus*'un yapay bir mağara, yani alt kattaki *adyton* olduğunu göstermektedir. Tacitus'un anlattığına göre, kahin "*başvuranların sadece sayılarını ve isimlerini öğrendikten sonra"* o ve olasılıkla diğer kült görevlileri tapınak *pronaos*'una girip soldaki koridor girişine gidiyorlar, bodrum kattaki koridorları izleyerek ilk odaya geliyorlardı. Diğer görevliler burada kalırken, kahin tek başına arkadaki odaya giriyor ve tanrıyla bağlantıya geçmesini sağlayan kutsal kaynak suyunu içiyordu[2183]. Tacitus'un ifadesinden, en azından bu dönemde kehanete başvuranların kahine yer altında eşlik etmedikleri anlaşılmaktadır.

M.S. 1. yüzyıl sonunda ve 2. yüzyılda Klaros kehanet merkezinin canlandığı ve büyük bir popülariteye kavuştuğu anlaşılmaktadır. İmparator Hadrianus'un yardımlarıyla tapınak inşaatı da hayli ilerlemiştir. Bu sırada, muhtemelen Hadrianus'un hükümdarlığının sonraki yıllarında, Klaros kehanetinin işleyişinde prosedürün geliştirildiği ve yeni bir katılıkla uygulandığı bir reformasyonun gerçekleşmiş olabileceği düşünülmelidir[2184].

Tapınağın Hadrianus tarafından resmi olarak ele alınması, kendiliğinden bir popülerlik ve prestij artışına neden olmuş olabilir. Buna dair en erken belirti Pontos'taki

[2182] Parke 1985, 138.

[2183] Lovette Guichard 2005, 89.

[2184] Hadrianus Dönemi'nden sonra Klaros'da kehanet prosedürünün değişimi konusunda bk. Parke 1985, 146.

Amisos'tan M.S.132'de Klaros'a gönderilmiş bir heyetin kaydıdır[2185]. Bu, şehirlerden gelen böyle elçilik heyetlerinin çok sayıdaki dizisinin başlangıcı olacaktır. Yazıt daha o zamandan, kehanet etkinliğinin bu yeni dönemi için tipik olacak gelişmiş bir tören biçimine işaret etmektedir. Tanrıya danışmaya gelen elçiler Apollon'un mysterleri olarak "*üyeliğe kabul edilmiş ve girişlerini yapmışlardı*"[2186]. "Giriş", tahminen bodrum geçitleri aracılığıyla danışma salonuna resmi olarak yaklaşmaydı. "Kabul edilme" ise Tacitus tarafından belirtilmeyen yeni bir özelliktir. Tanrıya danışanlar danışma töreninin öncesinde "muhtemelen bir arınma ayininden geçerlerdi"[2187]. M.S. 2 yy, gizemlerin ve üyeliğe kabul törenleri gibi özelliklerin dini kültlerde yeni bir popülerlik kazandığı bir dönemdir. Bu nedenle, gerçekten Klaros'ta kehanete danışma prosedürüne yeni uygulamalar konmuşsa, bunun M.S. 2. yy'da yapılmış olması mümkün görünmektedir.[2188].

M.S. 4 yy'da eser vermiş olan İamblikhos, Klaros'da Hadrianus sonrasında gerçekleşen kehanete başvuru uygulamasını anlatmaktadır. Klaros'da tanrıdan esinlenme anında, tanrının medyumu ziyaret ettiğini ve bu ziyaretin o kişinin tanrıyla dolmasına (*enthousiasmos*) olanak sağladığını anlatan İamblikhos Mısır Mysterler'i üzerine yazdığı kitapta Klaros'da gerçekleşen kehaneti şöyle anlatır **(T 65)**[2189]:

Τὸ δὴ ἐν Κολοφῶνι μαντεῖον ὁμολογεῖται παρὰ πᾶσι δι' ὕδατος χρηματίζειν. Εἶναι γὰρ πηγὴν ἐν οἴκῳ καταγείῳ καὶ ἀπ' αὐτῆς πίνειν τὸν προφήτην ἔν τισι τακταῖς νυξίν, ἱερουργιῶν πολλῶν γενομένων πρότερον, πιόντα δὲ χρησμῳδεῖν οὐκέθ' ὁρώμενον τοῖς παροῦσι θεωροῖς. Τὸ μὲν οὖν εἶναι μαντικὸν ἐκεῖνο τὸ ὕδωρ αὐτόθεν πρόδηλον·

Kolophon'daki kahinin cevapları su aracılığıyla verdiği konusunda herkes hemfikirdir. Orada kahin bir yer altı binasındaki (oikos) kuyudan su içer. Kahin, önceden yerine

[2185] Picard 1922a, 303, no. I.

[2186] Bk. Picard 1922a, 303 v.d. Klaros'daki mystik kabul edilme törenleri ve bu dönemde kehanete danışmanın mystik özellikleri için bk. Bölüm VI.

[2187] Bu ritüel olasılıkla bazı elçiler tarafından yerine getirilmiş ve sadece bunu gerçekleştirilenler tapınağın alt katına girme iznini alabilmişlerdir. Bu konuda son olarak bk. Graf 2008, 59.

[2188] Bu konudaki tartışma için bk. Parke 1985, 146.

[2189] *De Mysteriis* 3. 11. İamblikhos'un metni konusunda yeni bir yorum için bk. Busine 2002, 190-194.

getirilen birçok dini ritüelden sonra, belirlenmiş gecelerde, bu kuyudan suyu içer ve orada hazır olan temsilciler onu görmeden kehanette bulunur. Çünkü bu suyun kehanet gücü vardır ve açıklama ondan gelir.

İamblikhos, Tacitus ve Plinius gibi kehanetin su içerek gerçekleştiğini anlatmakla birlikte, kehanete danışmanın dini ve felsefi yönü konusunda daha ayrıntılı bilgi de verir. Öte yandan, Tacitus'un ifadesinin aksine kahinin su içtiği mekanda, yani yer altındaki ilk odada tanrıya danışmaya gelen temsilciler de bulunmaktadır[2190]. Ancak onlar olasılıkla çeşitli arınma ve kabul edilme ritüellerinden sonra tapınağın altındaki mekanlara girebilseler de, bu temsilcelin kutsal kuyunun bulunduğu ve kahinin su içerek tanrı ile buluştuğu ikinci adytonu ve tanrıyla dolmuş kahini görmelerine izin verilmiyordu. Kahin Apollon'a danışırken, onu görmeyen temsilciler birinci *adyton*'un içinde yer alan sekilerde oturuyorlardı[2191]. Parke'ye göre İamblikhos bu yorumu, Hadrianus Dönemi'ndeki tekrar canlanmadan sonraki dönemde eser vermiş olan bazı yazarların şehirlere ait bazı resmi kayıtlarından çıkartmıştır[2192].

İamblikhos'dan öğrendiğimize göre birçok Yunan kutsal alanında gündüzleyin yapılan dinsel törenlere zıt olarak, Klaros'da kehanet geceleyin gerçekleşiyordu[2193]. İamblikhos'un kullandığı "bazı belirlenmiş geceler" (τακταῖς νυξίν) tanımı yerine, Aelius Aristides'de bu, "*kutsal gece*" (ἡ νὺξ ἡ ἱερὰ) olarak tanımlanır[2194]. Kehanete bir elçi ile başvurmuş olan Aelius Aristides, Klaros'a ilişkin olarak bu konuda en iyi kanıtı veren yazardır (**T 51**)[2195]. "*[Hastalık] biraz hızını kesince, şimdiki durumumu ve tüm hastalıklarım konusunda Kolophon'daki Tanrı'ya danışma fikri aklıma geldi. Kolophon Lebedos'dan uzak değildir ve (kehanetin) olacağı Kutsal Gece (hiera nyks) yakındı. Bu kararı verip Zosimos'u gönderdim. (O) gece geldiğinde, benimle ilgili olarak şu kehanet Zosimos'a verildi: Kaikos kaynaklarından fazla uzak olmayan, Telephos'un ünlü*

[2190] Bu konuda bk. Busine 2002.

[2191] Bu odada duvarların kenarlarında ele geçen bazı bloklar temsilcilerin oturması için yerleştirilmiş olabilir. Bk. Robert 1954.

[2192] Parke 1985, 220.

[2193] Bk. **T 65**.

[2194] Bu konuda bk. Busine 2002, 191.

[2195] Aelius Aristides, *Hieroi Logoi* 49. 12 LB (I 491 D)

şehrinde onurlandırılan Asklepios senin hastalıklarını iyileştirecek ve seni sağlığına kavuşturacak".

Delphoi'un kehanete danışma günleri hakkındaki bilgilerden yola çıkarak[2196], Klaros'un Kutsal Gece'sinin ayda bir defa gerçekleştiği öne sürülebilir[2197]. Parke de ay içinde olasılıkla Apollon'la bağlantılı olan 7 ya da 20. günün danışma için "kutsal gece" olarak ilan edildiğini ileri sürmektedir[2198].

Klaros'daki uygulamanın gelişimi olasılıkla Hadrianus Dönemi'ndeki canlanmayla çağdaştır. Bu dönemde, kutsal temsilcilerin tapınaktan içeri alınması ve diğer önemli temsilcilerin bodrum kattaki bölmeye alınması en azından Klaros'un prestijinin arttığının göstergesidir[2199]. Bu temsilciler, tapınağa girebilmek için rahipleri temiz olduklarına inandırmak zorundaydılar. Bu nedenle bazı yiyeceklerden, içeceklerden ve cinsel ilişkiden uzak durmalıydılar. Bu arınmayı kutsal suyla yapıyorlardı ve rahipten sonra tekrarladıkları bir takım dualar söz konusuydu. Bu yenilenmiş şekliyle tören, çok etkileyici olmalıdır: tapınakta karanlıkta toplanılmaktaydı, basamaklardan aşağıya inerken ve koridorlardan kandil ışığında geçerken onlara görevliler eşlik ediliyorlardı. Kandillerin aydınlattığı odada sorularını soruyorlar ve kahin kutsal kuyunun bulunduğu yan odaya giderken onlar buradaki banketlere oturarak bekliyordu. Onun sesi olasılıkla içerden belli belirsiz duyuluyordu.

[2196] Strabon 14. 1. 27. Delphoi'da kehanete danışma günleri hakkında bk. Dillon 1997, 153-156. Delphoi'da geleneksel olarak Bysios ayının 7. günü kehanete danışılıyordu. (Bysios ayı Şubat ayının ortasından Mart ayının ortasına kadar süen aydır; bk. Lloyd-Jones 1976, 66). Ancak Plutarkhos'daki bir çok ifadeden, Klasik Dönem'de her ay bir günün kehanete danışma günü olduğunu anlaşılmaktadır. Apollon'un Hyperboraia ülkesine gittiği dönemde, kışın üç aylık sürede ise, kehanet ocağı kapalı olabilir. Öte yandan, Delphoi'da kehanete başvuru için saptanmış günler dışında da kura kehaneti yapılıyor olmalıdır.

[2197] Lovette Guichard 2005, 55. Nitekim, Didyma da olasılıkla düzenli bir takvimle, olasılıkla da ayda bir defa başvuruları kabul ediyordu. Buradaki kehanet işlemi de gece gerçekleşiyordu. Miletos'da ele geçen bir kehanet yazıtı Apollon'un *"önceki gece söyledim"* şeklindeki ifadesini kaydeder. Bk. Fontenrose 1988, 179, no. 1; *BE* 1992, no. 417.

[2198] Parke 1985, 222.

[2199] Bu dönemde tanrıya danışmaya gelenlerin bir kısmının görevlilerle birlikte ilk *adyton*'a kadar girmiş oldukları düşünülmektedir. Mystik bir arınma töreni sonrasında bu hakkı elde edenlerin tanrının mysterlerine kabul edildikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda bk. yukarıda Bölüm VI. 3.

Daha sonra ilk sorucu grubu tam karşıdaki çıkışdan ve bunun devamındaki geçitten gönderilerek, yeni sorucular için giriş yolu hazırlanıyordu. Yer altındaki bu trafik, tapınağın altındaki düz ilerleyen koridorlarda bazı sorunlar çıkarmış olmalıdır. Çıkan grup tam olarak dışarı ulaşmadan *pronaos*'dan yeni hiç kimsenin girmemesini sağlamak çok önemliydi. Eğer *pronaos*'dan yeni sorucular girerse, görevliler bunları merkezi pasajda durdurarak içersinin tamamen boşalmasını sağlamak zorundaydılar[2200].

Klaros'da kehanetin başvuranlara nerede açıklandığı konusunda bir veri bulunmamaktadır. Fakat tanrıya danışanlara kehanetin yazılmış bir kopyasının verildiği kabul edilmektedir. Çünkü, Troketta ve Pergamon gibi kentler için verilen kehanetlerin metinleri bir kere duymakla ezberde kalamayacak kadar uzundur. Şehirlerden gelen temsilciler bu metinleri kentlerine götürüyorlar ve kehanet orada taş üzerine yazdırılarak insanlara duyuruluyordu. Kehanet metninin taşa yazılarak Klaros'a bırakılmadığı düşünülmektedir. Çünkü bugüne kadar Klaros'da kehanet metni kaydeden tek bir yazıt bile ele geçmemiştir. Buna karşın Apollon'a danışmaya gelen olasılıkla tüm heyetler, isimlerini Klaros'da taşlara yazdırıyorlardı.

Hadrianus Dönemi sonrasında uygulamada yapılan değişiklikler ve temsilciler için düzenlenen ritüeller gibi bazı farklılıklar kahinlere de bazı kurallar getirmiş olmalıdır[2201]. En azından Klaros hakkında çok iyi bilgisi olduğunu bildiğimiz İamblikhos bu konuda bazı detaylar vermektedir. Yazar, ekstas durumuna gelmiş kahinin durumunu ve uyguladığı sistemi bize tanımlamaktadır (**T 65**) [2202]: *"Kahin artık ne kendi kendisinin efendisidir, ne söylediklerine dikkat etme yeteneğine sahiptir, ne de nerede olduğunu idrak edebilmektedir. Bu nedenle kehanette bulunduktan sonra kendine zorlukla gelebilmektedir. O suyu içmeden önce bir gün ve gece boyunca yemek yemekten sakınır (oruç), kalabalığın giremediği belirli kutsal mekanlara çekilir ve oralarda tanrıyla dolma (enthousiasmos) gücünü almaya başlar. Bu nedenle, o insani işlerden ve yaşamın kaygılarından vazgeçip ayrı kalarak kendini arındırır ve bu şekilde tanrının huzuruna çıkmaya hazır hale gelir: bu sayede ruhundaki temiz alana ışığı vuran tanrının esinlendirmesine mazhar olur ve sınırsız bir ilhamla dolar ve hiç bir*

[2200] Parke 1985, 222-223.

[2201] Parke 1985, 146 ve 222.

[2202] İamblikhos, *De Mysteriis* 3. 11

engel olmadan ve tam anlamda tanrısal varlığa ulaşır". İamblikhos'un bu tartışmadaki amacı kahinin ekstas durumunun ruhani yönünü vurgulamaktır. Nitekim kehanet öncesinde yapılan 24 saatlik oruç bunu destekler. Bu bir günlük oruç Didyma'daki kahinelerin tuttuğu üç günlük oruca karşılık daha insaflıdır. Kendinden geçme hali, kahinin en arka noktada yer alan *adyton*'daki Apollon'dan ekstas durumunu alması ile ilgilidir[2203].

Gizemle gerçekleştirilen kutsal gece töreninin ve yer altında yapılan kehanetin daha sonra daha basit bir kahin konsültasyonuna dönüştüğüne dair elimizde kesin bilgiler yoktur. Ancak, Delphoi'da Pythia'nın ayda bir günü beklemeksizin üç ayaklı kazandan kura çekerek gerçekleştirdiği daha basit, ama ritüel açısından eksiksiz olan ve gündüz yapılan kehanet uygulaması gibi[2204] bir kura kehanetinin Klaros'da da var olduğunu ileri sürmek mümkündür[2205]. Böylelikle, kehanet ayda bir olan "kutsal geceden" daha sık tekrarlanmış olmalıdır[2206]. Merkelbach ve Stauber, Klaros'un kendi sorunları nedeniyle kehanete bireysel olarak danışan kişilere verdiği cevapların "kutsal gecelerin" dışında, basit bir yöntemle üretilmiş olmasının mümkün olduğunu kabul etmektedirler. Oinomaos'a verilen cevapların (**K 22**), aynı Aizanoi (**K 20**) ve Aelius Aristides'e verilen kehanet (**K 21**)[2207] gibi kısa ve çok anlam taşıyan kehanetler olduğunu; bu nedenle de önceden hazırlanmış metinler arasından seçilmiş olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre, kehanete başvuranlar hemen hemen her zaman önceden mevcut olan bir stoktan kendileri için belirli bir kehanetin seçilmiş olduğunu biliyor olmalıdırlar[2208]. Zar ve alfabe kehaneti gibi kura kehanetlerinde, kehanet metni önceden biliniyordu; çünkü kehanetler büyük taşlara yazılıp, birçok yere dikiliyordu[2209].

Klaros'da kura kehaneti yapıldığına ilişkin başka veri olmasa da tapınağın sütun tamburlarından birisi üzerine yazılmış olan Yunanca alfabe belki de kura kehaneti ile

---

[2203] Parke 1985, 224; Busine 2002, 193.

[2204] Bk. Robbins 1916.

[2205] Klaros'un adı ile kura kelimesi arasındaki ilişki için bk. Robbins 1916, 286.

[2206] Parke 1985, 223.

[2207] Merkelbach ve Stauber 1996, 34-39, no. 20-22.

[2208] Merkelbach ve Stauber 1996, 2.

[2209] Bu konuda bk. Graf 2005.

ilişkili görülebilir. Çok düzgün olarak yazılmış olan bu alfabe yazıtının, bir taşçının deneme amacıyla, ya da herhangi birisinin öğrenim amacıyla yazmış olması çok mantıklı değildir. Bu tür alfabe yazıtlarının kehanet ya da büyü ile ilişkili olduğu kabul edilmektedir[2210]. Bu nedenle, bir kehanet tapınağında, çok düzenli bir şekilde yazılmış olan alfabenin de kehanetle ilişkili olduğunu ileri sürmek mümkündür. Alfabe yazıtı belki de sıradan insanların sorularına cevap bulmak amacıyla Klaros'da bir yerde yazılı bulunan bir "alfabe kehanetinden"[2211] seçim yapmak için nasıl uygulandığı henüz anlaşılamayan bir şekilde kullanılıyordu.

5- KEHANETLE İLİŞKİLİ ÖĞELER

5.1 Kutsal Kaynak Suyu

Farnell, nehirler ve kaynaklar kadar doğal hayatın hiçbir objesi erken ve geç Yunanlılar'ın dinsel bağlılığını çekmemiş ve Yunan şehirlerinin kültlerinde başka hiç bir şey bu kadar yaygın şekilde adet olmamıştır demektedir[2212]. Gerçekten de, bir yandan su ve su kaynakları antik dönemde yerleşimlerin şekillenmesinde önemli rol oynarken, diğer yandan da daima dinle ilişkili bir varlık olarak kabul edilmiştir. Yunan dininde suyun toprak anayla ilişkili olduğu kabul edilmiştir. Ana Tanrıça, çeşitli akıntılarla insanoğluna iyi armağanlar ya da hastalık göndermektedir. Akheloos onun oğludur ve hüzün içinde onun mağaralarına doğru akmaktadır. Suların Ana Tanrıça ile bu bağlantısı nedeniyle, kutsal sular genellikle Ana Tanrıça'ya ya da çocuklarına adanmıştı[2213].

İnsanoğlunun doğurganlığı Toprak Ana ve onun sularıyla bağlantılıdır. Steril olmayan özel, büyülü kaynakların[2214] dışında su, antik Yunan evliliğinde dinsel

[2210] Bu konuda bk. Dornseiff 1922, 163; *TAM* V.2, no. 372.

[2211] Alphabe kehaneti için son olarak bk. Graf 2005.

[2212] Farnell 1909, 420.

[2213] Halliday 1913, 122-123.

[2214] Sinuessa, Linos, Elatos ve Thespia kaynakları bu özellikte sulardı. Bk. Plinius, *Naturalis Historia* 21. 2 (4). 8 ve 2 (7). 10.

yıkanma nesnesidir[2215]. Nympheler'in *kourotrophoi* olarak tanımlanmaları, bebek tanrıların ve kahramanların Yunan nehirlerinde yıkanma hikayeleri, suyun doğurganlık gücü ve büyülü çocuk yapma özelliği inancıyla açıklanabilir. Bu güç, kutsal suya evlilikte ve ergenliğe geçişte önemli bir rol vermektedir. Yunanistan'da suyun kendi özellikleriyle tanrısallıkla ilgili olduğu ve nehirlerin Toprak Ana ve yeraltı dünyası ile bağlantılı kutsal akıntılar olduğu görülmektedir. Ayrıca Yunan dünyasında kuyular kahramanlaştırılmış ölülerle de bağlantılıdır[2216].

Antik dünyada, bazı su kaynaklarının içenleri çılgın yapma özelliği olduğuna inanılmaktadır. Örneğin Etiopya'da insanlar üzerinde bu şekilde etkisi olan bir havuz bilinmektedir[2217]. Plinius, Veline Gölü, Phrygia'da bir akarsu ve bir Suriye nehrinin fazla miktarda su içenleri çıldırttığını anlatmaktadır[2218]. Pausanias da, Potniaia'daki bir suyun kısrakları çıldırttığını anlatır[2219]. Tertullianus, Klaros'daki su kaynağını insanları çıldırtan sular sınıflamasına dahil etmiştir (**T 63**). Halliday, Klaros'daki kahinin su içerek kehanet yapmasını, Aigai'da boğa kanı içilmesi[2220] ve Argos'da kuzu kanı içilmesi[2221] ile karşılaştırır. "*Argos'da ayda bir geceleyin Apollon Deiradiotes'e bir kuzu kesiliyor ve bakire bir kadın bu kurbanın kanını içerek kehanet yapıyordu. Bu anda onun tanrının kendisi haline geldiğine inanılıyordu. Anlaşılan gizemli suların içeni geçici olarak suyun gücü ile doldurduğuna ya da geç dönemlerde onu 'tanrının ağzı' haline getirdiğine inanılmaktaydı*"[2222].

Mania hali tanrısal dünyaya yakınlaşma anlamı taşıdığından, birçok su kaynağı kehanetle doğrudan bağlantılı görülmektedir. Kutsal kaynak suyunun kehanette

[2215] Bu konuda bk. Polluks 3. 43; Thukydides 2. 15; Euripides, *Phoinissai* 347 ve *İphigeneia en Taurois* 818.

[2216] Halliday 1913, 123.

[2217] Ovidius, *Metamorphoses* 15. 320; Plinius, *Naturalis Historia* 2. 9.

[2218] Plinius, *Naturalis Historia* 21. 2 (4). 9.

[2219] Pausanias 9. 8. 2.

[2220] Pausanias, 7. 25. 13.

[2221] Pausanias 2. 24. 1.

[2222] Halliday 1913, 126. Apollon Deiradiotes kültü ve buradaki kehanet uygulaması için bk. Kadletz 1978.

kullanılmasına ilişkin en ayrıntılı bilgi Lukianos tarafından verilmektedir[2223]: "*Pythia, kehanetde bulunmadan önce Delphoi'da bulunan Kastalia ırmağından su içiyordu ve suyu içer içmez de hemen kendisine kehanet geliyordu*". Pausanias da, Delphoi'daki kaynağın yerden fışkırdığını ve *adyton*'daki kadınların bunu içerek kehanetde bulunduklarını anlatmaktadır[2224]. Delphoi'da yer yarığının yanı sıra iki tane de kaynak bulunmaktadır. Suyu bol Kastalia kaynağı *temenos* dışında akar ve kültsel arınma için kullanılırdı[2225]. Kutsal mekanın içinde ise, suyunun doğrudan yer altı nehri Styks'den geldiği anlatılan Kassotis akmaktaydı. Böylece Delphoi'da kahinlik güçleriyle yeraltına olan bağlantı açıkça kurulmuştur. M.Ö. 6. yy'da Kassotis'in suyunun, yer altından Apollon tapınağının en kutsal yerine aktığına inanılmaktadır. M.Ö. 4. yy'daki yapılanma çalışmalarında su tapınağın önündeki bir havuzda toplanmıştır[2226]. Klaros ile yapılan karşılaştırma, bu suyun kehanet için ilham alma amacıyla içilmiş olabileceğini gösterir; ancak bu suda banyo yapmanın da aynı etkiyi vermiş olması mümkündür[2227].

Didyma'da Apollon, kadın kahinini *adyton*'un içindeki kaynak suyu ile esinlendirmektedir. Bu esinlenmeyi kadın kahin suyu soluyarak içine çekip ya da ayağını ya da elbisesinin kenarını ıslatarak yapmaktaydı.[2228]. Kithairon'un tepelerinde Nympheler'e adanan bir mağarada M.S. 1. yüzyılda çoktan terk edilmiş, ancak yine de civarın sakinlerine kehanetlerde bulunma yeteneği aktarmış olan bir kehanet ocağı biliniyordu[2229]. Plutarkhos'un anlattığına göre bu insanlara 'Nympheler'e kapılmışlar' (*nympholeptoi*) adı veriliyordu[2230]. Olasılıkla bu bilgi, Pausanias'ın, buranın yakınındaki

[2223] Lukianos, tüm Apollon kehanetlerinde kahinin su içtiğini belirtmektedir. Bk. *Bis accusatus* 1. 797 ve *Jupiter Tragoedus* 30. 675.

[2224] Pausanias 10. 24. 7.

[2225] Delphoi'da arınma ritüelleri için genel olarak bk. Dyer 1969.

[2226] Rosenberger 2001, 131-132.

[2227] Delphoi'da suyun önceleri sadece kadın kahinin arınması için kullanıldığı, ekstas için kullanılmasının ise sonradan ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Bu konudaki tartışma için bk. Parke 1972, 75-76.

[2228] Bu konda ayrıntılı bilgi için bk. Parke 1986, 124; Günther 1971, 114-115; Voigthländer 1972, 93-112; Lovette Guichard 2005, 140; Busine 2005, 49.

[2229] Bu kehanet ocağı hakkında bk. Rosenberger 2001, 131.

[2230] Plutarkhos, *Aristides* 11.

Hysiai'da suyu kahinlik becerisini veren bir kuyunun bulunduğuna ilişkin ifadesiyle birleştirilmelidir[2231].

Plinius'a göre Kolophon'daki Apollon Klarios'un tapınağında yer altındaki (mağara) bölümde bulunan sudan içen kişiler yaşamlarındaki en mükemmel kehanetleri yapabiliyorlardı. Ama bu su, içenlerin ömrünü kısaltıyordu[2232]. Diğer bir çok edebi kaynak da Klaros'da kehanetin su ile yapıldığını kaydetmektedir[2233]. İamblikhos Klaros'taki suyun kehanet ile bağlantısını en ayrıntılı olarak anlatan yazardır[2234]. O, kahinin suyu içerek kehanette bulunduğunu ama gerçekte suyun tanrının kahini esinlemesine yaramadığını belirtir. Ona göre, "*Tanrısal güç kehanet esnasında ve aralarda bu anlamda orada bulunanlara geçmemektedir; fakat bu güç çevreyi sarmaktadır ve kuyuyu aydınlatmakta, onu, kendisi ve bir kehanet gücü ile doldurmaktadır. Su tanrısal gücü vererek etkileyip esinlenmeye yol açmaz; fakat suyun kendisi bizi hazırlar ve bizim şeytani ruhumuzu temizler. Böylece biz tanrıya ulaşabiliriz"*. Suyun arındırıcı gücü ile kahini tanrı ile karşılaşmaya ve onu tanrı ile dolmaya (*enthousiasmos*) hazırladığını bu şekilde anlatan yazar, bu durumun kahin üzerindeki etkisini açıklamaktadır: "k*ahin artık ne kendi kendisinin efendisidir ne söylediklerine dikkat etme yeteneğine sahiptir ne de nerede olduğunu idrak edebilmektedir. Bu nedenle kehanette bulunduktan sonra kendine zorlukla gelebilmektedir"*[2235]. Bu açıklama Plinius'un suyun kahinlerin ömrünü kısaltmak gibi bir etkisi olduğu açıklamasını hatırlatmaktadır.

Anlaşılan, suyun da, aynı defne gibi arınma ve ilham verme işlevine sahip olduğuna inanılmaktaydı. Ancak suyun defneden biraz daha üstün bir işleve sahip

---

[2231] Pausanias 9. 2. 1.

[2232] Plinius, *Naturalis Historia* 2. 232. Klaros'daki kutsal kaynak, Lukianos, *Bis accusatus* 1; İamblikhos, *De Mysteriis* 3. 11; Clement Alexandreus, *Protrepticus* 2. 1=11. 1-2; Theodoretes 10. 142'de kaydedilmektedir.

[2233] Tacitus, *Annales* 2. 54; Lukianos, *Bis accus*atus 1; İamblikhos, *De Mysteriis* 3. 11; Porhyros, *Ad Anabonem* 2. 2 (14)'da Klaros'da rahibin ya da kahinin kaynak suyunu içerek tanrının kehanetine ulaştığı anlatılmaktadır.

[2234] Bk. **T 65**.

[2235] **T 65=** İamblikhos, *De Mysteriis* 3. 11.

olduğu ve sakinleştirici bir etkisi olduğu da düşünülmekteydi[2236].

Klaros'daki kazılarda tapınağın altında iç *adyton*'da ele geçirilen dikdörtgen kuyu, burada bir su kaynağı bulunduğunu belirten antik yazarların anlattıklarının gerçeği yansıttığını ortaya koymuştur. Taban suyu ile dolmuş bulunan kuyu, olasılıkla artık antik kaynak suyunu barındırmamaktadır. Buradan alınan su örnekleri tam anlamıyla henüz araştırılamamıştır. İlk araştırmalar suyun herhangi bir uyuşturucu ya da keyif verici içerikte olmadığına işaret etmektedir.

Klaros kehanet kaynağının Manto'nun gözyaşlarından doğduğu anlatılmaktadır. Apollonios Rhodios'a yapılan bir yorumda bu, Manto *"Kolophon'a geldi ve orada anavatanının tahrip olması nedeniyle çok üzülerek ağladı. Bu şey yüzünden, Klaros adını gözyaşlarından aldı. O ise Apollon kutsal alanını yaptı. Klaros'da Manto'nun gözyaşlarından bir kaynağın fışkırdığı da söylenir."* şeklinde anlatılmaktadır (**T 17**). Mantonun Klaros'da ağladığı Nikandros'un eserlerine yapılan yorumlarda da geçmektedir (**T 20-21**). Kaynakların kadınlarla bağdaştırılması, Lebadeia'daki kehanetin bulunduğu yerdeki kaynağa ilişkin mitosta da görülür: Tarım kültürü ve ekin tanrıçası Demeter'in kızı Kore, bir kazı yakalamaya çalışır. Kaz, bir mağaraya kaçar ve bir taşın altına saklanır. Kore onu saklandığı yerden çıkarırken orada bir kaynak oluşur[2237].

Suyun kendisi gibi bazı durumlarda suyun yüzeyi de önemli bir rol oynamaktadır; bu yüzey bozulur veya delinirse, bunun da bir anlamı vardır ve tanrısallıkla insanlar dünyası arasında küçük çaplı bir geçit oluşturduğuna inanılmaktadır[2238]. Peloponnessos'un kuzeyinde, Patras'ta, sadece hastalara ait bir kehanet kaynağı bulunurdu. Bir ayna, ince bir ipliğe bağlanır ve kaynağa sarkıtılırdı. Önemli olan, aynanın sadece kenarının su yüzeyine değmesiydi. Bir dua okunduktan sonra aynaya bakılırdı. Ayna, hastanın yüzünü yaşayan biri olarak gösteriyorsa, hastanın iyileşeceği, ama ölü gibi görünüyorsa bu hastalıktan öleceği anlamına gelirdi[2239]. Pausanias, aynı zamanda Peloponnessos'un güneyinde Tainaron Burnu'nda bulunan bir

[2236] Amandry 1950, 136-137.

[2237] Pausanias 9. 39.

[2238] Rosenberger 2001, 131.

[2239] Pausanias 7. 21.

kaynaktan bahseder; bu kaynakta daha eski dönemlere ait liman ve gemilerin görülebildiğini belirtir[2240]. Bu inanış, Bosphoros kıyısındaki Kyaneai'da bulunan Apollon Thrykseos kehanet ocağında daha da belirginleşir; kehanet kaynağının su yüzeyi dünyadaki herhangi bir yeri görebileceğiniz bir ayna gibidir[2241].

5.2 Mağara ve Adyton

İlkel dönemlerde ilahi güçlere mağaralara girerek yaklaşıldığı kabul edilmektedir. Buna en iyi örnek Akhaia'daki Aegeira yakınındaki yer tanrıçası Gaia'nın kutsal alanıdır. Burada tanrıçanın seçtiği rahibeler, cinsel ilişkiden men edilmişlerdir ya da önceden sadece bir kere evlenmiş olmaları gerekmektedir. Rahibelerin kutsallığı, iffetsiz olanlar için ölümcül olan boğa kanı içmekle test edilirdi. Rahibeler testten sonra büyük mağaraya girerler ve oradan kehanetin duygusallığı ile donanmış bir şekilde dönerlerdi. Bir ritüelin kanıtı yaşlı Plinius ve Pausanias'a ait kısmen geç kaynaklardan gelmektedir[2242]. Pausanias, Aegeira'daki Gaia kült heykelinin en erken ahşap heykellerden biri olduğuna inanır. Bundan dolayı da bu çok ilkel geleneğin kaynağının burası olduğu düşünülmektedir[2243]

Mağaraların kehanetle bağlantısı ile ilişkili bir başka veri de, Olympia'daki kahinler ile Gaia kültürüdür. Olympia'da olasılıkla Prehistorik Dönem'in Ana Tanrıça kehanet ocağı[2244] ve kahinleri Zeus tarafından üstlenilmiş olabilir. Ayrıca Klasik Dönem'lerde, tanrıça Gaia'nın kahininin yerini Zeus'unkilerin aldığı dönemde Stomion adlı bir yer mevcuttur. Bu, mağaranın ağzıdır ve burada Themis'e ait bir altar bulunmaktadır[2245]. Themis, Delphoi teolojisine göre Gaia'nın kahin kızıdır[2246]. Bu bağlantı olasılıkla M.Ö. 4. yy'da veya Olympia'nın Delphoi ile ileri derecede

[2240] Pausanias 3. 25.

[2241] Pausanias 7. 21. Bu kehanet merkezi hakkında bk. Thomsen 1995, 43-48.

[2242] Aigeira için bk. Plinius, *Naturalis Hist*oria 28. 147; Pausanias 7. 25. 13.

[2243] Parke 1972, 26.

[2244] Ana Tanrıça ya da Gaia kehaneti için bk. Halliday 1913, 129 v.d.; Bouché-Leclercq, *Divination* II, 250-260.

[2245] Holland 1933, 201; Parke 1972, 27.

[2246] Themis'in Delphoi'la ilişkisi için bk. Dempsey 1918, 20-24.

ilişkilendirildiği daha geç bir dönemde ortaya çıkmış olmalıdır. Bununla birlikte, bu bilgi nedeniyle, bir dönemler Olympia'da bir mağaranın veya bir çukurun bulunduğunu ve Yer Tanrıçası'nın rahibelerinin kehanetde bulunmak üzere buraya girdiklerini ileri sürmek mümkündür. Eğer bu sav doğruysa, Delphoi'da Apollon'un gelişinden önce Ana Tanrıça kültüne ait bir geleneğin olduğu ileri sürülebilir[2247]. Ne Olympia'da ne de Delphoi'daki kazılarda mağara belirlenmiştir. Bununla birlikte özellikle Girit'te mağaraların ilkel tapınma alanları saptanmıştır. Bunların en iyi örneği, Amnisos'daki Eleithyia büyük mağarasıdır. Odysseia'da[2248] geçen bu mağarada Neolitik Dönem'den erken Hristiyanlık Dönemi'ne kadar kesintisiz olarak tapımın sürdüğü ortaya çıkarılmıştır[2249].

Tabi ki bu buluntular, mağaranın genel tapınma dışında kehanet amacıyla kullanıldığının göstergesi değildir. Ancak eğer mağaraya, tanrılara sunular yapmak için girilmişse, bu arada tanrılara danışılmış olabileceğini de düşünmek mümkündür. Gerçekten de mağaraya girme ürkütücü ve huşu uyandırıcı bir duygudur. Bu nedenle, mağaraların güç ve kutsallıkla bağlantılı kabul edilmesi, insanların yer altına inmeleri ve kendinden geçerek dışarı çıkmaları ile bağlantılı olabilir[2250]. Antik dünyada kendinden geçme psikolojik bir olay değil, aksine ilahi gücün ortaya çıkışı ya da insanın tanrıya yaklaşması olarak yorumlanıyordu[2251].

Mağaraya girme ve kehanet duygularıyla çıkma Yunan dünyasının bir çok yerinde karşımıza çıkmaktadır. Mağaralarla kehanetin ilişkisini gösteren önemli merkezlerden biri, Lebadeia'daki Trophonios'a adanmış kehanet ocağıdır. Burada, kehanete danışmaya gelen kişi yeraltındaki mağaraya girdikten sonra, kehaneti alır ve

---

[2247] Olympia için bk. Pausanias 5, 14, 10; Parke 1972, 27. Delphoi'da kültün Gaia ve Themis'den Apollon'a geçmesi hakkında bk. Harrison 1912, 385 v.d.; Dempsey 1918, 3-24; Sourvinou-Inwood 1987, 215-241. Bunların dışında Boiotia'daki Phlya'da da Apollon Daphneporos kültü Rhea-Kybele ile ilişkili olabilir; bk. Loucas 1990, 211-212.

[2248] Homeros, *Odysseia* 19. 188.

[2249] Parke 1972, 27.

[2250] Bu, Trophonios'da mağaraya girenlerin duygusal durumu ile daha iyi anlaşılmaktadır. Bu örnek için bk. Pausanias 9. 39. 14.

[2251] Parke 1972, 27.

genellikle güçlükle oradan ayrılırdı[2252]. Mağarada kehanetin yapıldığı başka kehanet merkezleri arasında Bura'daki Herakles Mağarası, Nysa[2253] yakınlarındaki Plutonion ve Paphos, Ptoios ve Kitheron dağındaki Apollon'a adanmış olan kehanet ocakları yer almaktadır[2254].

Didyma'daki *adyton*'un da mağara olarak adlandırılmış olabileceği öne sürülmektedir. *Naiskos*'un arkasındaki *adyton*'un batı duvarı tapınak kayıtlarında "*mykhios*" duvarı olarak adlandırılmaktadır[2255]. Pindaros, Delphoi'da Pythia'nın tripod üzerine oturduğu yer için de buna benzeyen *mykhos* sözcüğünü kullanmaktadır[2256]. Pindaros'un bu sözcüğü genellikle "en iç kısım" olarak çevrilmektedir[2257]. Didyma'da bu *mykhios* duvarını mağara olarak algılamak zor olsa da, bu duvarın en azından kehanetin yapıldığı yeri belirttiği düşünülmektedir[2258].

B. Dietrich, Apollon kehanetiyle bağlantılı mağaraların Gaia ya da Themis'e adanmış kehanet mağaraları gibi khthonik kehanetlerle ilişkisi olduğunu ve kökenlerinin çok eskilere gittiğini ileri sürmektedir[2259]. Ona göre, Apollon bu yerlere geldiğinde ve ele geçirdiğinde, bu khthonik kehanetlerin bazılarını ve onların kült öğelerini kendi üzerine almış olmalıdır. Klaros'da da, Apollon'un buradaki bir Ana Tanrıça kültünün mirasçısı olduğu tartışılmaktadır[2260]. Mağaralar ölüm ve doğumu temsil eden yerler olduğundan, mağara ya da benzer mekanlar tesadüfi olarak Apollon'un arınma işlevine uygun düşmüştür. Öte yandan, khthonik kehanet ve Apollon kehanetleri kuvvetli temizleme gücüne sahiplerdir ve kaynaklar, nehirler ve denizlerin yanı sıra mağaraların da her iki tanrının bu özel gücüne hizmet ettiği ileri sürülmektedir[2261].

[2252] Bonnechere 2003, 169-192; Pausanias 9. 39. 14.

[2253] Akharaka yakınında Kharonion adı verilen mağarada gerçekleşen tedavi edici rüya kehaneti hakkında bk. Strabon 14. 1. 44.

[2254] Lovette Guichard 2005, 96.

[2255] *Didyma II*, 25B. 27; 26B. 27, 40, 48, 53, 55; 27B. 80.

[2256] Pindaros, *Pythia* 5. 68.

[2257] Bk. *LSJ*, s.v. "μυχός"

[2258] Lovette Guichard 2005, 96.

[2259] Dietrich'in bu konudaki tartışması için bk. Dietrich 1978a, 1-18.

[2260] Bu konuda bk. yukarıda Bölüm III. 2.

[2261] Lovette Guichard 2005, 96-97.

Plinius ve Tacitus Klaros'ta kahinin "bir mağaraya (*specus*) girdiğini" belirtirler[2262]. Bu nedenle başlangıçta Klaros kehanetinin bir mağarada yapıldığı düşünülmüştü. Ancak, 1950'lerden itibaren tapınağın ortaya çıkarılması ile "*specus*" olarak adlandırılan yerin, tapınağın "alt katındaki" bölmeler olduğu anlaşılmıştır[2263]. Klaros'da kehanetin nasıl yapıldığı konusunda en ayrıntılı bilgiyi veren İamblikhos da, zaten bu mekanı yeraltında yer alan bir "*oikos*" olarak tanımlamıştır. Anlaşılan, Klaros kahininin kehanet odasına girişi, yer altına ya da mağaraya inmek gibi algılanmıştır. Tanrıya danışmaya gelenlerden ayrılıp kehanet yapılan alana gitmek ve kahin ile tanrının bağlantı kurduğu alana "aşağıya inerek" ulaşmak, başka kehanet merkezleri için de geçerlidir. Delphoi'da da kehanet için tapınağa inmek terimi çok kullanılmıştır[2264]. Pindaros ve Herodotos, Delphoi için kehanet yarığına "inmek" tanımını kullanmışlardır[2265].

Klaros'daki kapalı koridorlar ve karanlık odalar, buraya giren kült görevlileri ve diğerleri için gizemli ve kandil ya da meşalelerin dumanları ile kapalı bir atmosfer ve rahatsız bir ortam sunmuş olmalıdır. Koridorlar birkaç defa keskin köşelerle dönülerek ilerlendiği için, varılacak ilk odaya giriş olasılıkla son anda beliriyordu. Bu ortamın, tanrının danışılmak üzere bu karanlığın en dip noktasında beklediği inancına hizmet ettiği düşünülebilir. Öte yandan, Klaros'daki yer altı koridorları ve odalarının mystik ayinler için de işlev gördüğü anlaşılmaktadır[2266].

[2262] Bk. **T 32** ve **T 34**.

[2263] Robert 1954, 15.

[2264] Holland 1933, 210-211. Apollon tapınağında iç oda çevreden daha derindedir. Plana göre asimetrik olarak yerleştirilmiş olan bu oda çevredeki dolaşma düzleminden 2-4 metre daha aşağıda yer almaktadır. Burada kaynak suyu için özenle yapılmış bir kanal, oyuk alanın yanında temellerin içine direkt olarak inşa edilmiştir. Bu diğer yer altı geçitleri boyunca uzanır. Böylece, Apollon tapınağının, bir tapınak yapısının normal fonksiyonu olan tanrının heykeline koruma sağlayan bir ev olmaktan çok su kaynağını da barındıran özel bir toprak parçasını kaplayacak şekilde dizayn edildiği görülmektedir. Bk. Halle ve diğerleri 2003.

[2265] Pindaros, *Pythia* 4. 55; Herodotos 7. 140. Metinlerde bu eylemi anlatmak için *katabainein* (inmek) fiilinin çeşitli şekilleri kullanılmıştır. Tapınağa inmek anlamında *katabainein* için bk. Dietrich 1990, 169.

[2266] Bu konuda bk. yukarıda Bölüm VI.

J. C. Montegu, Klaros koridorları ile Didyma merdivenleri arasında bir bağlantı kurarak "*Klaros'da kahin merdivenlerden inerek koridorlardan geçip kehanet kuyusuna ulaşmakta ve suyu içmekte olduğu gibi, Apollon Didymeus'un kadın kahini de, belki labirentin merdivenlerinden çıkıp çatıdaki ışığa ulaşmaktadır*" demektedir[2267]. Montegu'nün bu görüşü, labirentlerin anlamını ya da fonksiyonunu açıklayamamaktadır. Soyöz, labirentlerin kehanet ritüeli için işlevsel bir kullanımı olmadığını, fakat bunların Yunan toplumunun kehanet yeri algısının bir metaforu olarak yorumlanabileceğini ileri sürer[2268]. Ona göre antik Yunan'da labirent, kötülüklerden korunma sembollerinin en eskilerinden biridir. Kapılar, eşikler ve pencereler gibi geçiş alanları da kötülüklerden korunma sembolü olarak görülmüştür. Karmaşık yollar, korunma sembolleri olarak geçiş alanlarında yer almaktadırlar ve özellikle gerçek yaşamın geçiş aşamalarını sembolize eden güçlü işaretleridir. Erginlenme seramonileri için sembolik öğeler olarak işlev görmektedirler. Labirent, erinmede bir sınır olması ve eşik görevi görmesi ile kehanet bilgisinin gerçek bir metaforudur ve gerçek yaşamdan kehanete danışmaya geçişi simgelemektedir. Kehanetler özellikle erken dönemde metaforlar içeren bir bulmaca gibidir. Bu tanrıya danışma ve onu yorumlamayı gerektirir. Bu alan tanrıyla görüşme alanı olarak kehanetin yapılmasından çok daha karmaşık bir yapı sunar. Ancak kehanetin yapılması konusunda çok ayrıntılı bilgiler olmadığı için bunu açıklamak zordur. Öte yandan başvuranların bu labirentlerden ne kadar haberdar oldukları bilinmemektedir. Belki de bu koridorlar mystik bir yapı olduğu için özellikle gizlenmiş olabilirler[2269].

5.3 Astragalos

Çift tırnaklı hayvanların ayaklarındaki *tibia* kemikleri ile bilek kemiklerini birbirine bağlayan kemiğe *astragalos* (lat. *talus*) adı verilmektedir[2270]. Dikdörtgene yakın şekilleri ve yumuşak köşeleri nedeniyle keçi ve koyunların *astragalos* kemikleri erken dönemlerden beri oyun araçları olarak kullanılmışlardır. Nitekim gerek doğal,

[2267] Montegu 1976, 304-305.

[2268] Soyöz 2006, 15.

[2269] Soyöz 2006, 18 v.d.

[2270] Aristoteles, *Historia Animalium*, 2. 1. 34.

gerekse fildişi, bronz, cam ve agat taşından yapılmış örneklerine[2271] mezarlarda sık sık rastlanmaktadır. Antilop (*dorkadeios*) *astaragalos*'larının da zerafet sembolü ve hediyelik bir eşya olarak kullanıldığı bilinmektedir[2272]. Birçok antik yazar özellikle kadınların ve çocukların[2273] zaman zaman da yaşlı erkeklerin[2274] *astragalos*'larla oynadığını anlatmaktadır[2275].

Astragalos kemiğinin yüzlerine çeşitli sayısal değerler verilmiştir. Farklı isimlerle adlandırılan bu yüzlerin karşılığı olan sayılar şu şeklidedir[2276]:

Kısa yüz, iç bükey (*Pranes*): 4

Kısa yüz, dışbükey (*Hyptios*): 3

Uzun yüz, düz satıh (*Koos*): 6

Uzun yüz, girintili satıh (*Khios*): 1

Astragalos oyununda beş kemiğin duruş şekline göre belli bir puan toplanıyor ve bu yöntemle elde edilen sayı oyunun galibini gösteriyordu[2277]. Şans eseri ortaya bir sayı çıkması, bu işlemin falcılıkta ve kehanette de kullanılmasına neden olmuştur[2278]. Yere elle ya da bir kutu yardımı ile atılan *astragalos*'ların gösterdiği sayı belli yöntemlerle hesaplanarak bir rakama ulaşılıyor ve daha önceden oluşturulmuş bir kehanet metninden bu rakamın karşılığı olan cevap tanrıdan alınmış olunuyordu. Bu tür kehanet çeşidine *astragalos kehaneti* adı verilmektedir. Pausanias Bura'da Herakles'e ait bir kehanet ocağında *astragalos*'larla yapılan kehaneti anlatmaktadır[2279].

Astragalos kehanetinde önceden hazırlanan kehanet cevapları *pinaks* (levha) ya da *grammateia* (harf/yazı levhası) adı verilen levhalara yazılıyordu. Bunlar genellikle

---

[2271] Propertius 3. 24. 13.

[2272] Theophrastos, *Kharakteres* 5.

[2273] Plutarkhos, *Alkibiades* 2.

[2274] Cicero, *de Senectute* 16. 58.

[2275] *Astragalos*'larla oynanan oyunda beş kemik kullanılıyordu. Kemikler havaya atılıp elin üst kısmında olabildiğince fazlası durdurulmaya çalışılan bu oyunu oynama bazı yazarlar tarafından "*pentelizein*" olarak da adlandırılmıştır (bk. Polluks 9. 99).

[2276] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Smith, *Dictionary*, s.v. "*Talus"* ve Nollé 1996/96, 174.

[2277] *Astragalos* oyununun oynanması hakkında bk. Smith, *Dictionary*, s.v. "*Talus"*.

[2278] Suetonius, *De vita caesarum, Tiberius* 14.

[2279] Pausanias 7. 25. 10

üzerine kireç sürülmüş tahtadan yapılmıştır. Bunlar doğal olarak günümüze kalmamıştır. Bununla birlikte Anadolu'da taşa yazılmış kehanet örnekleri de ele geçmiştir. Bugüne kadar Phrygia, Pisidia, Lykia ve Pamphylia'da yaklaşık yirmi yerde *astragalos* kehanetinde kullanılan alfabe kehanet metni ele geçmiştir ve tümü hemen hemen aynıdır[2280]. Yunan alfabesindeki 24 harfe karşılık gelmek üzere çeşitli kehanetler alt alta sıralanmıştır.

Ephesos ve Samos'un Roma Dönemi sikklerinde arka yüzlerde kült heykelinin önünde *astragalos*'larla oynayan iki çocuk tasviri bulunmaktadır. Bu her iki kutsal alanda da *astragalos* kehanetinin varlığına kanıt olarak gösterilmektedir[2281].

Didyma'daki Apollon tapınağında da kehanetde bulunmak için kemik *astragalos*'lar kullanılmış olabilir. Pers saldırıları sırasında büyük bir bronz *astragalos* tapınaktan alınmış ve Persepolis'e götürülmüştür. Bunun daha sonra Büyük İskender tarafından tekrar yerine getirildiği bilinmektedir[2282].

Delphoi'da yapılan kura kehaneti konusunda başka yerlere göre daha çok bilgi bulunmaktadır. Burada Pythia kehanet için belirlenmiş ayda bir günü beklemeksizin tripottan kura çekerek kehanet açıkladığı bilinmektedir[2283]. Klaros'un adının Yunanca kura anlamına gelen "*kleros*" sözcüğü ile yakından ilişkili gibi görünmesi nedeniyle Klaros'da da, Delphoi'da olduğu gibi kura kehaneti yapılmış olabileceği düşünülmektedir[2284]. Klaros'da da kehanetin *astragalos* ile ilişkili olduğuna ilişkin açık veriler olmasa da[2285], *astragalos* kehaneti de kullanılmış olabilir [2286]. Apollon tapınağın *krepis* bloklarının birleşme yerlerine bronzdan *astragalos*'ların yerleştirilmiş olması ilginçtir. Hellenistik tapınakta kullanılan bu *astragalos*'ların büyük çoğunluğu antik

[2280] Bu konuda bk. Nollé 1987, 41-49; Lebrun 1990, 187-190; Nollé 1996/97; Graf 2005.

[2281] Nollé 1996/97, 174, fig. 8. Artemision'da yapılan kazılarda çok sayıda *astragalos* da ele geçmiştir; bk. Hogarth 1908, 190-191.

[2282] Strabon 11. 518. Didyma'da ele geçen çok büyük boyutlu *astragalos* için bk. *Didyma* II, 6-7, no. 7.

[2283] Bu konuda bk. Robbins 1916; Parke 1972, 85 v.d.

[2284] Robbins 1916, 286.

[2285] Kazılarda *propylon* yakınlarında ele geçen yazıtlı bir *astragalos*'un Apollon kehaneti ile ilişkisi kurulamamıştır (Şahin ve diğerleri 2005, 304, resim 7). Bu, oyun için de kullanılmış olabilir. Bu konuda bk. Bölüm IV. 2. 12.

[2286] Bk. de La Genière 1990b, 106-107; Nollé 1996/97, 174.

dönemde çalınmış da olsa, günümüze hem çalınanlara ait izler kalmıştır hem de son kazılarda iki bronz *astragalos in situ* olarak ele geçirilmiştir (**AB 11-12**). Bu *astragalos*'lar kehanette kullanılmasa da, kehanet yapılan noktayı, yani tapınağın *krepis*'i hizasındaki alt odayı işaret eden semboller olarak işlev görmekteydiler. Öte yandan, antik kaynaklarda kaydedilen ve Klaros'a yapılan kişisel başvurulara verilen cevapların yapısı, bunların bir zar-*astaragalos* kehaneti ya da alfabe kehaneti yöntemine uygun bir biçimde, önceden hazırlanmış metinlerden seçildiğini göstermektedir[2287]. Bu durumda, Klaros'da kişisel başvurular için bu tür bir kehanet kullanıldığı düşünülebilir. Nitekim tapınağın tamburlarının birinin üzerine yazılmış olan Yunanca alfabe de bu tür bir kehanet yönteminin Klaros için geçerli olabileceğine işaret etmektedir.

5.4 Üç Ayaklı Kazan

Lukianos (İ.S. 2. yy.), Apollon ile iletişim kurmada üç elemanın zorunlu olduğunu söyler. Bunlar kutsal su kaynağı, üç ayaklı kazan ve defne ağacıdır[2288]. Özellikle anıtsal üç ayak Apollon'un ayrılmaz bir parçasıdır. Kehanette yerden çıkan doğal gazın kullanıldığı Delphoi'da, üç ayaklı kazanlar bu gaz kaynağının üzerine yerleştiriliyor, kazanın içine oturan *Pythia*, bu gazı (*khasma*) içine çekip (*pneuma*) ekstas durumuna geçerek geleceğe dair bilgiler veriyordu[2289]. Dodona'da da büyük üç ayaklı kazanlar bulunuyordu[2290]. Ancak, J. M. Moret'ye göre üç ayak, Artemis - Apollon - Leto üçlüsünü temsil etmektedir[2291]. Öte yandan, Apollon ile Herakles'in üç ayaklı kazan için yaptıkları mücadele de Yunan sanatında Geometrik Dönem'den itibaren çok işlenen bir konu olmuştur[2292].

Üç ayaklı kazanın kehanet ile ilişkisi, bu elemanı Apollon'un en sık karşılaşılan atrübüsü yapmıştır[2293]. Apollon kültü olduğu bilinen birçok merkezde, üç

[2287] Merkelbach ve Stauber 1996, 2.

[2288] Bk. **T 54-55**.

[2289] Amandry 1950, 127; Parke 1972, 75; Lloyd-Jones 1976, 67; Vernière 1990.

[2290] Stephanos Byzantios, s.v. "Dodona". Ayrıca bk. Parke 1972, 74. Gartziou-Tatti 1990, 182.

[2291] Moret 1982, 112.

[2292] *LIMC*, Apollon, 1009-1040.

[2293] *LIMC*, Apollon, 381-388.

ayaklı kazan, gerek bronzdan (örneğin Delphoi), gerekse taştan yapılmış örnekleri ya da kent sikkeleri üzerindeki tasvirleriyle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Klaros'ta tapınağın içinde yapılan bir sondajda Arkaik Dönem'e ait bronz bir kazana ait parçalar ele geçmiştir[2294]. Geometrik Dönem'e ait yuvarlak sunakta yapılan kazılarda da, pişmiş topraktan yapılmış üç ayaklara ait parçalar ele geçirilmiştir. Kehanetle ilişkisi saptanamayan bu üç ayaklar, Apollon-üç ayak ilişkisi bağlamında tanrıya adanmış adak eşyaları olarak yorumlanabilir.

Klaros'da üç ayağın mecazi anlamda kullanıldığı görülmektedir[2295]. Örneğin, Apollon Klarios'un rahibi de olan Kolophonlu şair Nikandros, *Aleksipharmaka* adlı eserinde "*Klaros'da Apollon'un tripodlarının yanında oturduğunu*" belirtmektedir[2296]. Yine Apollon'un rahiplerinden biri olduğu kabul edilen ve M.Ö. 200'den sonra yaşadığı tahmin edilen Gorgos adlı yazarın mezar şiirinde de onun hakkında "*yüce kalpli aklıyla bilgiyi sevdi ve Leto'nun Klaroslu oğlunun tripodunun hizmetkarıydı*" bilgisi verilmektedir[2297]. Bu metinler Apollon Klarios'un üç ayaklı kazan ile ilişkisini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Klaros kutsal alanında mermerden yapılmış bir üç ayak da ele geçmiştir (**AB 7**). *Propylon*'un önüne yerleştirilmiş olan bu üç ayak kuşkusuz kehanet ile ilişkili değildir. Ancak, kutsal alana girerken "kutsal arınma" için kullanılmış olabilir. Öte yandan, Kolophon sikkeleri üzerinde de üç ayaklı kazan motifleri bulunmaktadır[2298]. Yine Klaros'da bulunmuş olan *khresmologos* Menophilos dekretinde, stelin üst kısımında iki adet üç ayaklı kazan motifi yer almaktadır (Lev. XXXIII, 1)[2299].

Klaros'da görülen Apollon-üç ayak ilişkisine rağmen buradaki kehanet uygulamasında üç ayakların kullanıldığı saptanamamıştır. Aynı şekilde, Didyma'da da, kehanetle ilişkili olarak üç ayak kullanılmıyordu. Didyma'da ele geçen bir geç şiirde[2300]

[2294] Verger 2003, 175. Ayrıca bk. katalog no. **BP 1**.

[2295] Bu konuda bk. Bouché-Leclercq, *Divination* III, 252. Bouché-Leclercq, bu kazanın tapınak da duran bir adak sunusu olabileceğini de ileri sürmektedir.

[2296] Nikandros, *Aleksipharmakos* 11 (**T 13**).

[2297] Bk. **T 99**.

[2298] Milne 1941, 59-62.

[2299] Robert ve Robert 1992, 281, fig. 1.

[2300] *Didyma II*, no. 83.

kehanetin "*yanılmaz tripottan*" alındığı yazılsa da, bunun bir mecaz olduğu kabul edilmektedir. Çünkü üç ayaklı kazanlar Delphoi tripotunun yansıması olarak bir kehanet sembolüdür. Aynı şekilde Lukianos'un tüm kehanet ocaklarında üç ayak kullanıldığı şeklindeki açıklaması da, aynı defne çiğnenmesi gibi mecazi bir anlatım olmalıdır[2301]. Klaros'da da, Nikandros ve Gorgos'la ilişkili olarak söz edilen üç ayağın da mecazi bir anlamı olduğu kabul edilmelidir[2302].

5.5. Omphalos

Mitosa göre, Zeus biri doğudan biri batıdan aynı anda iki kartal gönderir. Kartallar Delphoi'daki dünyanın merkezinde birleşirler[2303]. Delphoi tapınağında, tanrının kahinesi Pythia'nın kehanetde bulunmak için içine oturduğu kazanın üzerine yerleştirildiği çukur, dünyanın göbeği (*omphalos*) olarak kabul edilmektedir. Delphoi'un dünyanın göbeği/merkezi olduğu fikri, bu göbeği sembolize eden ve *omphalos* adı verilen yumurta biçimli bir taşla da pekiştirilmekteydi[2304].

Başka bir mitosa göre ise, Rhea Zeus doğduğunda Kronos'a onun yerine yutması için bir taş vermiştir. Taşı yutan Kronos, bu sırada Girit'te büyüyen Zeus ona karşı savaşa girişti̇ğinde önceden yuttuğu çocukları ile birlikte bu taşı da kusmuştur. Kronos'un kustuğu bu taşın Delphoi'da korunduğuna inanılmaktadır[2305]. Bu taş şekilsiz (aniconic) bir tanrı tasviri olarak yorumlanmakta ve Delphoi *omphalos*'unun bu taşla ilişkili olabileceği de düşünülmektedir. Bu özelliği ile *omphalos* ve Girit-Miken dinindeki taşa tapım kültü arasında bir bağlantı olabileceği ileri sürülmektedir[2306].

Öte yandan, E. Rohde, Apollon tarafından öldürülen Delphoi'daki Python'un

---

[2301] Fontenrose 1988, 83.

[2302] bk. Bouché-Leclercq, *Divination* III, 252.

[2303] Boetticher 1859, 4.

[2304] Delphoi *omphalos*'u için bk. Pausanias 10. 24. 5. Ayrıca bk. Daremberg-Saglio, s.v. "Omphalos"; Harrison 1899, 225-151.

[2305] Omphalos'un Zeus'la bağlantısı hakkında bk. Boetticher 1859; Daremberg-Saglio, s.v. "Omphalos". Bazı antik yazarlar tarafından Didyma ve Klaros'da da Apollon kehaneti Zeus'la ilişkilendirilmiştir; bk. Eustathius, *Dionysius Periegeta* 445 (Klaros) ve Stephanos Bysantios, s.v. "*Didyma"*.

[2306] Persson 1942, 140

toprağın ruhu olduğunu ve onun *omphalos*'un altına gömüldüğünü ileri sürer[2307]. O bu olgunun, bir tanrının mezarının üzerine başka bir tanrının tapınağının kurulması durumu olduğunu belirtir. Nitekim, Varro ve Hesykhios, *omphalos*'un Python'un mezarı olduğunu belirtmektedirler[2308]. Tatianos ise bunun Dionysos'un mezarı olduğunu söylemektedir[2309]. Yunan sanatında birçok eserde tümülüsler de bir *omphalos* şeklinde tasvir edilmiştir[2310].

Omphalos'un Delphoi'daki Ana Tanrıça kültü ile ilişkili olduğu da kabul edilmektedir. Aiskhylos, *Eumenides* adlı eserinde Delphoi'da tüm tanrılardan önce kahine tanrıça Gaia'ya tapınıldığını, sonra kızı Themis'in kehanet tahtına oturduğunu, üçüncü olarak Phoibe'nin tanrı olduğunu ve son olarak da onun Delphoi'u Apollon'a doğum günü hediyesi olarak verdiğini anlatır. Bu nedenle Apollon Phoibe'nin adını alarak Phoibos olarak adlandırılmıştır[2311]. Apollon Delphoi'a geldiğinde Gaia kehanetinin koruyucusu yılan öldürülmüştür, ama kültün elemanları korunmuştur: gaz sızdıran yarık (*khasma*), tripod ve *omphalos* [2312].

Pausanias, Delphoi'daki gerçek *omphalos*'u çok az kişinin gördüğünü, kendisinin adyton'a girdiği halde onu görmediğini anlatır. O tapınağın dışında Khioslular'ın altarının ve Alyattes'in hediyesi olan kraterin ayağının yakınında başka bir *omphalos* olduğunu belirtir: *"Delphoilular buna beyaz taştan yapılmış omphalos derler ve onun dünyanın merkezi olduğu söylenir, Pindaros da bir eserinde bunu kabul eder"*[2313]. Varro da, onun bir hazine (*thesauros*) şeklinde olduğunu belirtir[2314]. Yunan

---

[2307] Rohde 1898, 123-124. Ayrıca bk. Maurizio 1995, 69.

[2308] Varro, *de lingua Latina* 7. 17; Hesykhios, s.v. "*Toksiou bounos"*. ("okçunun tümülüsü"). Bu konuda bk. Harrison 1899, 225-226. Öte yandan Python'un vücut formunun kehanette kullanılan üç ayağa da şekil verdiği söylenmektedir. İstanbul'daki yılan kaideli bronz üç ayak ve buna ait yılan başı için bk. Boetticher 1859, 5.

[2309] Tatianos, *Oratio ad Graecos* 8. 251.

[2310] Harrison 1912, 398 v.d.

[2311] Aiskhylos, *Eumenides* 1-7. Ayrıca bk. Harrison 1912, 385-386; Lloyd-Jones 1976, 61.

[2312] Euripides, *İphegeneia en Taurois* 1245 v.d.; Harrison 1912, 394. Apollon'un Delphoi'u ele geçirmesi konusunda bk. Sourvinou-Inwood 1987.

[2313] Pausanias 10. 24. 5.

[2314] Varro, *de lingua Latina* 7. 17.

sanatında *omphalos*'un farklı şekillerde süslendiği görülmektedir. Örneğin Delphoi *omphalos*'u birleşme yerleri düğümlerle süslü bir ağ ile örtülüdür. Bazı *omphalos*'lar kuşaklarla bezelidir ya da üzerinde zaman zaman bir kartal figürü yer almaktadır [2315].

Klaros'da tapınağın ön *adyton'*unda mavi mermerden yapılmış bir *omphalos* ele geçmiştir (**AB 2**). Üzerindeki deliklerden *omphalos*'un bronzdan yapılmış defne dalları ile süslü olduğunu düşündürmektedir (**Lev. XXXIII, 2**). Bu *omphalos*'un antik dönemde ilk *adyton*'da durduğu ileri sürülmektedir[2316]. Bununla birlikte, üst kattan, *naos*'dan düştüğü de düşünülebilir. Klaros'da tapınağın içinde bir *omphalos* bulunması, onun aynı Delphoi gibi dünyanın merkezi olma iddasında olduğunu gösterebilir[2317]. Öte yandan, Delphoi'a özgü bir sembolün benimsenmiş olması, Apollon Klarios'un Delphoi'la bağlantılı olduğuna da işaret etmektedir[2318].

Öte yandan Klaros'da ele geçen Hellenistik Dönem'e tarihlenebilecek bir Apollon heykelinde, tanrının bir boğa başına basan ayağının yanında *omphalos* (**BC 7**) tasvir edilmiştir. Yunan sanatında *omphalos*'un Apollon'un yanında onun bir atrübüsü olarak yer aldığına ilişkin bir çok örnek bilinmektedir[2319].

Delphoi'un dünyanın göbeği sayılması ve *omphalos* gibi Kybele kültüne özgü bir motifin benimsenmesi, Anadolu'lu Apollon ile Anadolulu Ana Tanrıça arasında bir ilişki kurulmasına yol açmaktadır. Klaros'da da Prehistorik Dönem'e giden bir Ana Tanrıça kültü olduğu bazı araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir. Öte yandan, tanrının annesi Leto ile kız kardeşi Artemis de, doğrudan doğruya Kybele ile bağlantılıdır.

[2315] Boetticher 1859, 7-8.

[2316] Cook 1959/60, 43. fig. 15; Étienne 1990, 37-39, fig. 2; Parke 1985, 169.

[2317] Bir çok Apollon kültünde sonradan Delphoi'dan getirildiğ kabul edilen öğeler bulunmaktadır. Örneğin Argos'taki Apollon Deiradiotes kültündeki *omphalos*'un da Delphoi'u tanıyan dindarlar tarafından getirildiği düşünülmektedir; bk. Kadletz 1978, 101. Öte yandan, Delphoi'un en eski kült nesnelerinden biri olan *omphalos* bir çok başka Apollon kültünde de görülmektedir; bk. Pinkwart 1965, 79.

[2318] Kült heykelinin yerli ya da yabancı özellikleri olmayan gerçek bir Yunan tipini yansıtmasının yanı sıra, *kithara*, *lyra*, defne dalları ve *omphalos* gibi Apollon'un Yunan kültüründeki yaygın atribülerinin kullanılıyor olması da dikkat çekmektedir.

[2319] Bk. Pinkwart 1965, 79.

5.6 Defne

Lukianos'a göre[2320] (İ.S. 2. yy.), geleceği görmek üzere Apollon ile iletişim kurmada zorunlu olan üç elemandan biri olan defne ağacı, gerek ağaç şekliyle gerekse tanrının elinde ya da başını süsler durumda, Apollon'un atribüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Apollon'un defne ile ilişkisi, aşık olup peşinden koştuğu Thessalia ırmağı Peneus'un kızı Daphne ile ilgili mitosdan kaynaklanmaktadır. Mitosa göre tam yakaladığı anda ağaca dönüşen Daphne'den dolayı, tanrı defneyi kutsal ağacı olarak benimsemiştir[2321].

Defne, Delphoi kehanetinde kullanılan en eski elemandır. Hatta mitosa göre Apollon ilk tapınağını topladığı defne dallarıyla bizzat kendisi yapmıştır[2322]. Yine bir anlatıma göre Daphne adındaki kadın bu merkezin ilk kahinesidir.[2323] Euripides'e göre eskiden kehanetin koruyucu yılanı olan ve Apollon tarafından öldürülen Python da her zaman defne dallarına sarılı olarak durmaktaydı[2324].

Antik dönemde Apollon'un kahin ve kahinelerinin üç ayaksız, tütsüsüz ve kaynaksız kehanet gücüne sahip olamayacakları söylenmektedir. Delphoi kahinesi Pythia'nın kehanetten bir gece önce kehanet odasında defne yapraklarından yapılmış bir yatakta yatıp, kehanet öncesinde defne yaprağı çiğnediği bilinmektedir[2325]. Ayrıca Plutarkhos'a göre kehanet gücünü arttırmak için Pythia arpa ununa bulanmış defne dalını yakıyordu[2326]. Öte yandan defne yağının yakılarak ekstas durumunun güçlendirildiği de bilinmektedir. Delphoi'da kehanetle ilişkili bir başka uygulama da, *omphalos*'lu phiale içine su konulup, üzerine defne yaprakları atılarak ve bunlar bir defne dalı ile karıştırılarak suyun hareketlerine göre kehanetde bulunulmasıydı[2327].

Defne ritüeli aynı zamanda arınma için de kullanılıyordu. Apollon'la ilişkili Daphnephoria bayramına katılan genç kızlar ellerinde bunu taşıyorlardı. Ayrıca bu

---

[2320] Bk. **T 54**.

[2321] Bk. *RE*, s.v. "Apollon".

[2322] Pausanias 10. 9.

[2323] Amandry 1950, 127.

[2324] Euripides, *İphegenia en Taurois* 1245 v.d.

[2325] Bu konuda bk. Parke 1972, 76 v.d. Defnenin Apollon'la ilişkisi için ayrıca bk. Forster 1952, 58.

[2326] Plutarkos, *De defectu oracularum,* 31.

[2327] Delphoi'da kehanetin yapılışı hakkında bk. Amandry 1950, 128 ve Parke 1977, 72 v.d.

bayrama katılan gençler başlarına tıpkı Apollon gibi defne dallarından yapılmış çelenkler takıyorlardı[2328]. Klaros kazılarında ele geçen bronz defne yapraklarının da, J. de La Genière tarafından burada kutlanan Daphnephoria bayramları ile ilişkili olduğu iddia edilmiştir[2329]. Ancak, bu konuda kesin kanıtlar bulunmamaktadır ve bu yaprakların başka şekilde yorumlanması da mümkündür. Bunlar, tanrının atrübüsünün bronz örneklerinin tanrıya adanmış olduğunu gösterebilir[2330]. Nitekim, Apollon Klarios'un, Kolophon'un Roma Dönemi sikkelerinin arka yüzünde görülen tasvirlerinde tanrı sol elinde *kithara* taşırken sağ elinde de bir defne dalı tutmaktadır[2331]. Öte yandan *adyton*'da ele geçen *omphalos*'un üzerinin de bronzdan yapılmış defne dalları ile süslenmiş olması mümkündür (**AB 2**). Klaros'da ele geçen defne yapraklarının (**BH 1-5**) ve muhtemelen bunların oluşturduğu defne dallarının buradaki kehanete danışma prosedürü ile ilişkili olduğunu söylemek mümkün olmasa da defnenin sembolik anlamda Klaros'ta önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Klaros'ta defnenin bir kült objesi olarak kullanılması, onun Delphoi'la olan bağlantısını vurgulama çabasına da bağlı olabilir.

6- GÖREVLİLER

Kahinin tanrının emirlerini nasıl aldığı konusunda hayli bilgimiz bulunsa da, Klaros'da kehanete başvurunun baştan sona nasıl gerçekleştiği tam olarak bilinememektedir. Bazı merkezlerde kehanete başvurunun kuralları, başvuru sırasında görevlilerin hangi işlevleri yerine getirdiğini anlatan metinlerin bulunmuş olmasına karşın, Klaros'da ne yazık ki şimdiye kadar bu tür bir epigrafik buluntu ele geçmemiştir. Apollon Klarios kehanet merkezinin ve kutsal alanının görevlilerini ele almadan önce, kehanet merkezlerindeki görevlilerin işlevlerini ve kehanete başvuruyu konu alan iki yazıtı ele almak yararlı olacaktır.

[2328] Amandry 1950, 128-129. Boiotia'daki Daphnephoria bayramları hakkında bk. Loucas 1990, 213.

[2329] de La Geniére 1998a, 242.

[2330] Bu tartışma için bk. Bölüm IV. 2. 6. 2.

[2331] Milne 1941, no. 160-170.

Oropos'ta ele geçen olasılıkla M.Ö. 4 yy'a ait bir yazıt Amphiaraos'un kutsal mekanında geçerli kuralları anlatmaktadır[2332]. Yazıta göre, Amphiaraos'un rahibi her zaman yerinde bulunmak zorunda olmasa da, ayda en az on gün yerinde olmak zorundaydı: "*Rahip yerindeyse kurbanların başında kurban duasını okur ve kurbanları sunağa koyar, yerinde değilse bunları kurban sahibi yapar*". Bilindiği gibi kehanet yerine gelenlerin bir rahip gözetimi olmadan da tanrılara kurban kesmeleri olağan bir uygulamadır. Ayrıca başka yerlerde olduğu gibi tanrılara çağrıda bulunmak, merhamet dilemek ve yardımlarını istemek için belirlenmiş dua metinleri de bulunmamaktadır[2333]. Yazıt, genel olarak rahibin kutsal mekandaki düzeni koruma görevinin, tanrı ile kul arasında aracı olma görevinden daha önemli olduğu izlenimini vermektedir: Rahip kuralları ihlal edenleri beş drakhmilik bir para cezasıyla cezalandıracaktır. Bu para kutsal alanın hazinesinde muhafaza edilmektedir. Önemsiz davalara rahip kendisi karar vermektedir, daha önemli davalar ise *polis*'te görülmektedir[2334].

Yazıttan anlaşıldığına göre Oropos'ta kehanete başvurmadan önce dokuz *obolos* tutarında gümüş, kurban bedeli olarak ödeniyor; bu da hazinede toplanıyordu. Şifa veren bir rüya görmek isteyen kişi, bir oğlak kurban eder ve hayvanın derisi üzerinde uyurdu. Kurban edilen hayvanın eti, kutsal alanın dışına çıkarılamazdı. Rahip, kurbanın omuz kısmını ücret olarak alırdı. Kanunları ihlal etmeyen, günahsız, suç işlememiş olan ve kurban bedeli ödeyen herkes istiare uykusuna (*incubation*) yatabilirdi. Başvuruda bir kült memuru, müşterinin adını ve geldiği kenti not etmek ve kutsal mekanda bulunan bir tahta levhaya yazarak sergilemek zorundaydı. Böylece kimin hak ederek istiare salonunda bulunduğu kayıt edilmiş olmakla kalmıyor, aynı zamanda geldiği yerin bilinmesiyle müşteriler üzerinde kontrol da sağlanmış oluyordu. Böylece başkalarının kehanet uykusundan çalarak kendine avantaj sağlamak isteyenler de korkutuluyordu[2335].

[2332] Brodersen, *HGI* II, 91-92.

[2333] Önceden belirlenmiş dua metinlerinin olmaması, Hristiyanlık ve İslam gibi tek tanrılı dinlerin aksine paganizmde tanrılara karşı nasıl davranılacağı konusunda pek fazla kural olmadığını göstermektedir. Antik Yunan'da dua üzerine genel bilgi için bk. Pulleyn 1997, 39-55.

[2334] Rosenberger 2001, 28.

[2335] Rosenberger 2001, 29.

Thessalia'da bulunan Koropaios Apollon kehanet merkezinde ele geçen ve yaklaşık M.Ö. 100'e tarihlenen bir yazıt kehanet başvurularının düzenlenmesiyle ilgili önemli bilgiler vermesi nedeniyle çok önemlidir[2336]. Burada bir büyüteç altına alınmış gibi Yunan kehanet uygulamalarının çeşitli sorunları bir araya toplanmıştır. Yazıtta kehanete başvuru prosedürü çok ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu nedenle başka merkezlerden bilinmeyen bir şekilde başvuru prosedürünün tam bir tablosunu çizmek mümkün olabilmektedir.

Yazıta göre, kehanete başvuru gününde (tam olarak hangi gün olduğu belirtilmemiştir) kent görevlilerinden oluşan bir grup, kutsal mekana gitmek zorundaydılar[2337]. Bu kişiler şunlardı: Kent tarafından seçilen Apollon rahibi, *strategoi* (komutanlık) kurumundan temsilciler ve *nomophylakes* (kanun bekçisileri), bir *pyrtanis* (belediye meclisi üyesi), bir hazine yöneticisi, tanrının katibi ve kâhin. Yazıtta görevliler bu sırayla yer almaktadır. Sıra, ilgili kurumların kent açısından önemine göre oluşturulmuştur. Tanrının elçisinin, tanrıyla doğrudan bağlantıda bulunduğu söylenen diğer kişilere benzer biçimde son sırada yer alması ilginçtir[2338]. Bu kent devletinin çıkarları doğrultusunda kâhinlerin değil, kentin idari görevlilerinin belirleyici olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak memurların özellikle kutsal alanda bulunmasına önem verildiği anlaşılmaktadır. Hastalanan veya seyahate çıkanlar, yerlerine bir vekil tayin etmek zorundaydılar. Memurlar arasında *strategoi* ve *nomophylakes* en önemli konumdaydılar; çünkü isimleri Apollon rahibinin hemen arkasından verilmiştir ve onlar kehanetin bekçileri olan üç *Rhabdoukhos*'u[2339] da belirlemekteydiler. Bu görev de son derece prestijliydi. *Rhabdoukhos* olmak isteyen birisi vatandaşlık hakkına sahip ve 30 yaşını geçmiş olmalıydı. Anlaşılan bunlar onurlu ve olgun erkeklerdi ve cezalandırıcı güçlerinin sembolü olan taşıdıkları bir sopa ile kehanet yerinde huzuru sağlıyorlardı. *Rhabdoukhos*'lar her ne kadar güç sahibi olsalar da kent devletinin denetimi altındaydılar. İsimleri herkesin görebileceği bir listeye yazılırdı. Herhangi biri, bir

[2336] *Hellenica* V, 16-28 ("Sur l'oracle d'Apollon Koropaios").

[2337] Koropaios'daki kutsal kehanet merkezi de birçok kehanet merkezi gibi kent yerleşiminin biraz dışarısında bulunmaktaydı

[2338] Rosenberger 2001, 29.

[2339] Rhabdoukhos "sopa taşıyan" anlamındadır. Bk. *LSJ* s.v. "ῥαβδοῦχος".

mazeret göstermeden gelmediği durumda yüksek tutarda bir para cezası ödemek zorundaydı. Görev yapan kişilerin içinde bir tek *Rhabdoukhos*'lar yaptıkları iş için para alıyorlardı. Günde bir drakhmi olan bu meblağ, kaybedilen gelirlerin sembolik bir telafisi olarak yorumlanabilir. Bu durum, tüm diğer görevler günlük bir gelire muhtaç olmayan aristokratlara ayrılmışken, *Rhabdoukhos*'ların vatandaşlar arasından seçilmiş olduklarını gösterir[2340]. Yazıt kehanete başvurunun başlangıcını şöyle anlatır:

> *"Adı geçenler kehanet yerine geldikten, geleneklere göre kurban verdikten sonra; kurban iyi çıkmışsa tanrının katibi (grammateus) hemen kehanete başvurmak isteyenlerin adlarını içeren listeyi beyaz boyalı bir tabelaya yazmalı ve bu tabelayı hemen tapınağın önüne koyup sırada öne alınma hakları olanlar yoksa, listedeki sıraya göre çağırıp içeri almalıdır. Çağrılan kişi yoksa katip çağrılan kişi gelene kadar onun sırasını bir sonraki kişiye vermelidir. Adı geçenler (yukarıdaki görevliler) kutsal mekanda düzgün bir şekilde, beyaz elbiseleri içinde, defne yapraklarıyla süslenmiş bir biçimde, arınmış ve aklı başında olarak oturacaklar ve kehanete başvuranlardan küçük tabletleri teslim alacaklardır".*

Bu düzenlemeye bakılırsa öncelikle kehanete başvuranların sayısının çok yüksek olduğu görülmektedir. Diğer kehanet merkezlerinde de, olduğu gibi kehanete başvurabilmek için başlangıçta iyi sonuçlanması gereken bir kurban vardır. Kurban iyi çıkmazsa, yani örneğin kurban edilen hayvanın iç organlarında sakatlıklar görüldüyse, tekrar kurban verilirdi. Kent görevlilerinin kurban etini aralarında paylaştıkları düşünülebilir; belki aynı mekanda bulunan diğer kişiler de, daha küçük parçaları almış olabilirler. *Rhabdoukhos*'ların tuttuğu listeden de anlaşıldığı üzere kamuya açık olma çabası, müşterilere gösterilen davranışlarda da kendini gösterir.

Kent devletin temsilcileri, ağırbaşlı ve bir kutsal mekana uygun bir biçimde görünmelidirler. Bu bağlamda kıyafetlerinin beyaz rengi ve defne yaprakları, arınmışlığı

[2340] Rosenberger 2001, 30.

ve dinsel statüyü simgelemektedir. Müşteriler sorularını üzerine yazdıkları tabletleri bu memurlara teslim ederler[2341]. Bundan sonrası yazıtta şöyle anlatılmaktadır:

> *"Kehanet gerçekleştikten sonra tabletler bir sandığa atılacak ve hem Strategoi'nin hem Nomophylakes'in mührü, hem de rahibin mührü ile kapatılacak ve kutsal mekanda muhafaza edilmesi sağlanacaktır. Gün ağardığında tanrının katibi, sandığı getirtecek ve daha önce adı anılanlara mühürleri gösterdikten sonra onu açtırtacak ve kayıtlara (sıraya) göre çağrıda bulunduktan sonra küçük tabletleri teslim edecektir..."*

Metin başvuru usulünü her ne kadar ayrıntılı anlatsa da kehanetin nasıl işlediğinden tek bir kelimeyle bile bahsetmez. Görevlilerin, müşterilerin tabletleriyle tapınağın en kutsal yerine gidip oradan cevaplarla döndüklerini tahmin edebiliriz. Cevaplar, en önemli iki kurumun mühürleriyle kapatıldıktan sonra, ancak ertesi sabah dağıtılacaklardır. Mühürlerin anılması ve kontrolü ile daha çok kent devletinin kendi yönetici rolünü sergileme çabası kendini göstermektedir. Görevliler yılda bir kez Zeus, Apollon, Artemis ve tüm diğer tanrı ve tanrıçalara yemin edip kehanet yerinin yönetimiyle ilgili kararlara uyduklarını ispat etmek zorundaydılar. Yemin edenler aklanıyor, bunu reddedenler ise suçlu kabul ediliyor ve onlara hesap soruluyordu[2342].

Soruları içeren tabletler mühürlense de, kararlara uymayanları ağır cezalar beklese de, bu soruların içeriklerini öğrenmenin bir yolu olmalıydı. Bunun nasıl olabileceğini Lukianos[2343], Abonuteikhos'lu Aleksandros'u hedef alan hakaret yazısında anlatmaktadır. Yöntemlerden biri, kızdırılmış bir iğne ile mührün görünümünü zedelemeden mumunu dipten eritmektir. Soru okunur ve sonra taze mumla mühür tekrar yerine yapıştırılır. İkinci yöntem ise belli bir reçine ile veya alçı ve tutkaldan oluşan bir karışımla mührün kalıbını çıkarmaktır. Bu durumda mühür hiç düşünmeden açılıp yazı

[2341] Rosenberger 2001, 31.

[2342] Brodersen *HGI* III, 125-128. Klaros'da Artemis altarının yanında ele geçen bir dizi küçük altarın yemin etme amacıyla kullanılmış olabilecekleri düşünülebilir. Bu altarlar için bk. Şahin 1998, 48.

[2343] Lukianos, *Aleksandros* 21-23.

okunabilir; sonra da mührün orijinaliyle tamamen özdeş bir kopyası yine mum kullanılarak yapılabilir[2344].

Yukarıda da belirtildiği gibi kehanete başvuru prosedürünü anlamak için Koropaios yazıtı gibi aydınlatıcı bir belgeden yoksun olmamıza rağmen, gerek antik kaynaklar gerekse epigrafik buluntular sayesinde Klaros'da hangi görevlilerin bulunduğu ve kehanetin nasıl gerçekleştiği konusunda önemli bilgilere sahibiz. Apollon Klarios kutsal alanında dini törenleri yöneten görevlilere ilişkin en erken epigrafik buluntu, M.Ö. 6. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenen *kouros*'un üzerindeki "*Theodoros oğlu Timonaks birinci rahipliği sırasında Apollon'a adadı*" yazısıdır (**BC 1**). Rahip Timonaks'ın kehanetle ilişkisi kurulamamıştır. Bu kişi olasılıkla kutsal alanı yöneten en üst görevli idi. Bu buluntu sonrasında Hellenistik Dönem'e kadar görevlilerle ilgili herhangi bir veri ele geçmemiştir.

Klaros'da ele geçen ve M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir dekret ise, kehaneti yönetmesi için Smyrna'dan çağrılan bir *khresmologos*'u kaydetmektedir (**T 100**)[2345].

"Herokles'in (prytanis'liği altında), Kronion ayının onuncu günü, Meclis ve halk karar verdi: proedros'ların önerisi: Madem ki, Philetairos oğlu Smyrna'lı khresmologos Menophilos, tanrılara olan bağlılığı (dindarlığı) ve insanlara karşı gösterdiği iyi ve doğru davranışları nedeniyle hem kentin yol gösterici ve kurtarıcı tanrısı Apollon'un kehaneti gereğince, hem de halkın saygı ve isteği ile manteion'un yönetimine çağrılmıştır; bir yandan kehanet ocağının insanlar arasındaki büyük şöhretine yaraşır bir şekilde başkanlık yaptığı için, diğer yandan da kutsal karakteri ile uyumlu, tanrının güvenine, halkın isteğine, buraya tanrının tavsiyelerini dinlemeye gelenlerin beğenisine ve onların kehanete olan bağlılıklarına ve iyi insanların isteklerine layık davranışlar sergilediği için düzenlerini korumak üzere Kolophonlular'ın hizmetine girmiştir. — İyi Talihle; Philetairos oğlu, Smyrna'lı Menophilos'un, hayatının kusursuzluğu ve kehanete başkanlık yapması nedeniyle meclisin ve halkın övgülerini alması, altın bir çelenkle taçlandırılması, bu çelengin Dionysia şenliklerinde ve Büyük Klaria'larda ilan edilmesi, agonothetes ve prytanis'lerin diğer çelenkleri ilan ederken bu çelengi de şu şekilde ilan

[2344] Rosenberger 2001, 31.

[2345] Robert ve Robert 1992; *SEG* 42, no. 1065.

etmeleri: "Halk, tanrının elçisi Philetairos oğlu, Menophilos'u tanrılara olan bağlılığı (dindarlığı) nedeniyle taçlandırmaktadır"; onun aynı zamanda tüm yarışmalarda proedria'da oturma hakkına sahip olması ve ona ayrıca tüm Kolophonlular'la tamamen eşit vatandaşlık haklarının da verilmesi karar altına alınmıştır. Ayrıca, bu kararnamenin kent haznedarı Posideos tarafından mermer bir stel üzerine yazdırılmasına ve Apollon kutsal alanına, tripylon'dan girildiğinde sağdaki plaster'in (Parastade) karşısına dikilmesine karar verilmiştir. Bu kararname yasa uyarınca halk meclisinin oyuna sunulmuştur. İki bin kişi oylamaya katılmıştır: karar oy birliği ile kabul edilmiştir."

Yazıttan, kendisine Kolophon vatandaşlığı verilen Smyrna'lı *khresmologos*[2346] Menophilos'un Klaros'a kehaneti yönetmesi için çağrıldığı ve kendisine hayli değer verildiği anlaşılmaktadır[2347]. Menophilos hakkında yazıtta kaydedilen ἐπὶ τῆι τοῦ μαντείου προστα[σίαι ...] (satır 23: "kehanet ocağını yönetmek üzere" ve ὁ ὑποφήτης τοῦ θ[εοῦ...] (Satır 31: "tanrının elçisi) ifadeleri onun görevini ve kimliğini açıkça ortaya koymaktadır. ὑποφήτης (ve onun fiili olan ὑποφητεύω) sözcüğü

[2346] *Khresmologos* terimi kehanet ocaklarını gezerek oralarda yapılan yorumları toplayan ve kehanetleri yorumlayan kişiler için kullanılmaktadır. Bunların kehanetleri toplayarak bir arşiv oluşturdukları ve kehanet yorumu yaparken bu arşivden yararlandıkları düşünülmektedir. Bu nedenle J. ve L. Robert, kehanet yorumcusu Smyrna'lı Menophilos'un Klaros kehanet ocağını yönetmek, tekrar düzenlemek ve kehanet ritüeline başkanlık etmek için uygun biri olduğunu kabul etmektedirler. Bu konuda bk. Robert ve Robert 1992, 289.

[2347] Kolophon kanunu ve kutsal yasaya göre dekrete, kabulünden sonra bir ek yapılmıştır ve bu ekte oy verenlerin sayısı belirtilmiştir. Kaydedilen 2000 kişi şimdiye kadar Kolophon yazıtlarında geçen en fazla katılımcı sayısıdır. Bu durum kehanete başkanlık eden Smyrna'lı kahinin onurlandırılması ve ona verilecek vatandaşlık hakları konusunun oylandığı, Kronion ayının 10'unda düzenlenen bu toplantıya kent arazisinin her köşesinden yoğun bir katılım olduğunu göstermektedir. Bu kararnamenin vatandaşların büyük ilgisi ve oybirliği ile kabul edilmiş olması, bu olaya verilen önemi göstermektedir. Öte yandan, taşa yazılmış olan kararnamenin sergilendiği yerin, Apollon kutsal alanının girişinde, *tripylon*'a girildiğinde sağ koldaki pilasterin (*parastade*) karşısında bulunması da kentin *khresmologos* Menophilos'u onurlandıran kararnameye ne kadar önem verdiğini ortaya koyar. Kutsal alana gelen ziyaretçiler, girişin üç nefli kapısına varmakta ve burada kehaneti yönetmesi için seçilen kişi hakkındaki yorumları okumaktaydı. Bu konuda bk. Robert ve Robert 1992, 283.

"tanrısal şeylerin yorumcusu" anlamına gelmektedir ve "tanrının elçisi" olarak çevrilmektedir[2348]. Homeros'un Dodona'daki kahinleri (Selloi) anlatırken onlar için kullandığı *hypophetes* terimi[2349], *mantis* ve *prophetes* gibi kehanet uygulamasında tanrıyla bağlantıya geçen kahin için kullanılmaktadır. Nitekim tanrıyla bağlantıya geçen tanrının elçileri, Porphyrios'ta da *hypophetai* başlığı altında anılmaktadırlar[2350]. Menophilos onuruna yazılan Hellenistik kararnamede bu kelimenin bulunması, onun ikincil bir düzeyde değil, kehanete doğrudan en üst yönetici olarak başkanlık ettiğini göstermesi açısından önemlidir[2351]. Yazıta göre Menophilos Kolophon kenti vatandaşı olup, kent yurttaşlarının tüm haklarına da sahip olmuştur. O, aslen Smyrna vatandaşı olduğuna göre, burada Kolophon'un kahinlik için yabancı bir kentin vatandaşına başvurduğu anlaşılmaktadır[2352]. Bu konuda Tacitus'un M.S. 18'de Germanicus'un Klaros'a başvurmasını anlattığı ifadeler akla gelmektedir. Klaros'da kehaneti yapan görevli için *sacerdos* (rahip) terimini kullanan Tacitus, bu kişilerin Miletoslu seçkin ailelere mensup olduğunu belirtmektedir. Bu ifadeyi yorumlayan Bouché-Leclercq, kahinlerin ayrıcalıklı ailelere mensup kişilerden seçildiğini ve Kolophon'da böyle ayrıcalıklı ailelerin bulunmadığı bir durumda, özgün İonialı tanrı elçileri bulmak için etkisi altında oldukları Miletos'lulara başvurmak zorunda kaldıklarını söyler[2353]. Bununla birlikte, Klaros'da şimdiye kadar Miletos'lu bir görevli bulunduğu saptamamıştır. Menophilos yazıtı da, Klaros'a bir yabancının da kehanet uygulamasına başkanlık etmesi için çağrılabildiğini göstermektedir[2354]. Ancak, bu tek örnekte de Miletos'a değil de Smyrna'ya başvurulmasının nedeni konusunda herhangi bir şey bilinmemektedir. Öte yandan, yazıt kehanet törenini yöneten Menophilos dışında başka hangi görevlilerin bulunduğu konusunda da bilgi vermemektedir.

[2348] Robert ve Robert 1992, 283.

[2349] Homeros, *İliada* 15. 235.

[2350] Porphyrios, *Epistula ad Anebonem* 5. 1.

[2351] Robert ve Robert 1992, 287.

[2352] Robert ve Robert 1992, 287.

[2353] Bouché-Leclercq, *Divination* III, 251. K. Buresch, ise Tyrrhos'lu Maximus'un (Bk. **T 64**) metnine dayanarak rahibin İonia'lı olması gerektiğini belirtmektedir; bk. Buresch 1973, 36.

[2354] Robert ve Robert 1992, 288.

Menophilos yazıtından çok sonraya, ancak görevliler konusunda bilgi veren Klaros yazıtlarından önceki bir dönemde burada gerçekleşen kehanet töreninin anlatan Tacitus da kahinin Miletos'lu seçkin ailelere mensup bir erkek olduğunu belirtmesi dışında, görevliler konusunda fazla bilgi vermez (**T 34.** *Annales* 2. 54). Yazarın Klaros'da kehaneti gerçekleştiren kişi için kullandığı *sacerdos* (rahip) terimi genel bir terim olmaktan öteye gitmemektedir.

Klaros'da gerçekleşen kehanet törenleri ve kutsal alanın yönetimi konusunda ayrıntılı olmasa da en önemli bilgiler, Klaros'da ele geçen ve kehanete danışmaya gelen heyetlerin üyelerini kaydeden çok sayıdaki yazıttan elde edilebilmektedir. Bu yazıtların başlangıcında, daima Kolophon *prytanis*'ini takip eder şekilde Klaros yöneticilerinin isimlerinin sıralandığı bir formül yer almaktadır[2355]. Yazıtların büyük çoğunluğu henüz yayınlanmamış olduğu için çok detaylı bir araştırma yapmak şimdilik mümkün olmasa da, görevliler konusunda bazı yargılara varmak mümkün olmaktadır. Genelde bakıldığında yazıtlarda şu görevliler kaydedilmiştir: *Hiereus*, *prophetes*, *thespiodos* ve bir ya da iki *grammateus*[2356]. İlk üç görevli açıkça dini törenlerle ilgili kişilerdir. *Hiereus* (rahip) konusunda tüm araştırmacılar hemfikir olsa da, kehanetle doğrudan ilişkili olan *prophetes* ve *thespiodos*'un kehanet prosedüründe hangi işlevi yerine getirdikleri konusunda görüş birliği yoktur. Parke'ye göre suyu içerek ekstas durumuna geçen ve kehaneti tanrıdan alan *prophetes*'tir. *Thespiodos* ise kehaneti vezinli hale

[2355] Klaros'da ele geçen yazıtlarda *eponymos* (yıla adını veren) yönetici olarak ilk sırada Kolophon *prytanis*'i gelir. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde bu görev için bir çok yıl istekli çıkmaması sonucu, görev Apollon Klarios (yani tapınak yönetimi) tarafından üstlenilmiştir. Yazıtlarda bu görevin Apollon'a kaçıncı defa bırakılmış olduğu da yazılmaktadır. *Prytanis*'i formülde Klaros'un görevlileri takip etmektedir. Kolophon'daki *eponymos prytanis* ve bu görevin Apollon tarafından üstlenilmesi konusunda bk. Sherk 1991, 241.

[2356] Klaros'a gelen kent temsilcilerini kaydeden yazıtlarda, bu görevlilerden başka *hierakeryks, hymnodidaskalos* v.b. görevlilerin isimleri de geçmektedir. Haussoullier ve Picard, bu yöneticileri Klaros'un görevlileri olarak yorumlamışlar ve bunların Klaros'daki görevlerini açıklamaya çalışmışlardı; Bk; Haussoullier 1898, 269-272; Picard 1922a, 262-266, 347, 631. Ancak, önce J. ve L. Robert, sonra ise birçok bilim adamı bunların aslında Klaros'a gelen heyetlein üyeleri olduklarını kanıtlamışlardır. Bu kişiler, kendilerini göndermiş olan kentlerin görevlileridir ve Klaros'daki kehanet uygulaması ya da dini törenlerle doğrudan ilgileri yoktur. Bu konuda bk. Robert ve Robert 1954, 214-215, not. 11 ve 215-216, not. 10; son olarak Busine 2005, 71.

getirerek, tanrıya danışanlara açıklayan görevlidir. Yazıtlar incelendiğinde bu üç görevlinin dönemlere göre üç farklı şekilde sıralandığı görülmektedir[2357]. İlk sıralama formülü belki Hellenistik Dönem'den yaklaşık M.S. 125 yılına kadar devam etmektedir. Bu tarihte ikinci bir formül başlamaktadır. Yaklaşık olarak M.S. 180 yılında ise yeni bir formül görülmeye başlanır ve M.S. 3. yy'ın ilk yarısına, yazıtların sona erdiği döneme kadar görülür[2358].

İlk Dönem (Hellenistik – c. M.S. 125)

Bu döneme ilişkin kanıtlar M.S. 1 ve 2. yüzyıllara ait dört yazıttan gelmektedir. Bu yazıtların tümü *Propylon*'un bloklarına yazılmıştır. Bu yazıtlardan ikisinde bir rahip, *prophetes* ve *grammateus* yazılmıştır, iki listede ise sadece *prophetes* ve *grammateus* kaydedilmiştir.

Apollon'un Prytanisliği	Hiereus	Prophetes
48. (ca. M.S. 75)	yazılmamıştır	Kriton[2359]
51. (ca. M.S. 80)	Artemidoros	Atimetos[2360]
55. (ca. M.S. 100)	okunamıyor	Philomelos[2361]
58. (ca. M.S. 110)	yazılmamıştır	Kriton[2362]

2. Dönem (c. M.S. 125- M.S. 180'ler)

M.S. yaklaşık 125'de kült görevlilerinin listelendiği formülde yeni bir ünvan görülmeye başlar. Kült görevlileri artık "rahip ve *prophetes*" olarak değil "rahip, *thespiodos* ve *prophetes*" şeklinde sıralanmaktadır.

[2357] Sıralamanın değişmesi dışında, listelerde her zaman tüm görevliler yer almamaktadır. Bununla birlikte tüm yazıtlar incelendiğinde genel anlamda üç grup oluşturmak mümkün olmaktadır. Klaros görevlilerindeki değişim farklı yazarlar tarafından belirlenmiş olmakla birlikte, bu farklılığı üç değişik grup altında toplama Lovette Guichard tarafından yapılmıştır (Lovette Guichard 2005, 252-256). Biz de aşağıda verdiğimiz gruplamayı Lovette Guichard'ın çalışmasını temel alarak geliştirdik.

[2358] Son kehanetle ilgili olarak bk. Robert 1954. Klaros yazıtlarının en geç tarihi için bk. Ferrary 2005, 740.

[2359] Macridy 1912, 51, no. 18.

[2360] Macridy 1912, 53, no. 25.

[2361] Macridy 1912, 54, no. 27.

[2362] Macridy 1912, 52, no. 21.

prytanis	hiereus	thespiodos	prophetes
Apollon 63. (M.S. 131/132)	Oul. Artemidoros	T. Kl. Asklepides	Hermios[2363]
Kl. Rufus (M.S. 132/133)	Oul. Artemidoros	T. Kl. Asklepides	Kl. Rufus[2364]
Apollon 80. (ca. M.S. 160)	Gaius Iulius Zotikhos	Gnaius Iulius Rhegeinos	Diognetos[2365]

3. Dönem (M.S. 180'ler-M.S. 3. yy)

Geç ikinci yüzyılda delegasyon yazıtlarındaki formül bir daha değiştirilmiştir; yeni bir unvan eklenmemiş, ancak daha önce var olan görevlilerin sırası değiştirilmiştir. *Thespiodos* listede ilk sıraya gelmiş onu rahip ve *prophetes* izlemektedir. İlginç olarak bu değişiklik Klaros'un Hristiyanlar arasında popüleritesinin artmasıyla aynı döneme rast gelmektedir. M.S. geç 2. yy'da Klaros kehanetleri farklı şekiller altında tapım gören tek bir tanrının varlığını ilan etmeye başlamışlardır.

prytanis	thespiodos	hiereus	prophetes
Apollon 96. (M.S. 180/181)	Ti. Kl. Ardys	P. Ail. Philippos	yazılmamış[2366]
Apollon 101. (M.S. 185/6)	Ti. Kl. Ardys	P. Ail. Philippos	Kl. Onesimos[2367]

Görüldüğü gibi son dönemde listede en başta yer alan *thespiodos* ilk listelerde yoktur[2368]. Öte yandan sıralama da tarih içinde önemli değişikliğe uğramıştır. Parke bunu Klaros'daki kehanet prosedürünün devamlı bir değişim içinde olmasına

[2363] Ferrary 2005, 747.

[2364] Ferrary 2005, 747.

[2365] Macridy 1912, 50, no. 15.

[2366] Macridy 1912, 49, no. 11.

[2367] Macridy 1912, 46, no. 3. Tarih için bk. Ferrary 2005, 756.

[2368] Bu özellik Busine tarafından da vurgulanmaktadır. Bk. Busine 2002, 192.

bağlamaktadır[2369]. Ona göre, "tanrıya danışmaya gelenlerin tapınağın bodrum katındaki geçitler sistemini güvenli olarak geçmeleri için güzergahı iyi bilen resmi refakatçılara ihtiyaç olmalıydı; çünkü tapınağın altındaki labirent benzeri koridorlarda dışarıdan ışık olmaksızın ilerlemek hayli sorunlu olmalıdır. Dar pasajlar, tek kişilik genişlik, alçak tavanlar ve yarım düzine 90 derecelik dönüşler nedeniyle, ellerinde meşaleler veya kandiller olan birçok deneyimli personelin varlığına işaret eder . Öte yandan bu kadar karmaşık bir sistemin aslında kahinin zemin katından, kutsal su kaynağının olduğu yere tek başına varması için oluşturulduğu da düşünülebilir. Bu nedenle, en azından bugüne kadar yayınlanan Klaros metinleri Parke'ye göre M.Ö. 200 sonrasında Hellenistik Dönem'de ve Hadrianus Dönemi sonrasında kapsamlı bir görevli heyetinin varlığını gösterir. Ancak, Geç Cumhuriyet ve Iulius-Cladius'lar Dönemleri'nde bu tip görevlilere dair çok küçük kanıtların olması rastlantı olamaz. Bu, Klaros'daki görevli sayısındaki düzensiz değişimi ifade etmektedir. Hellenistik Dönem'de yer altı geçitleri, resmi temsilcilerin veya kişisel sorucuların söz konusu toprağın altındaki odaya küçük gruplar halinde gitmeleri için tasarlanmıştır. Bu durum olasılıkla bir dönem uygulanmış fakat korsan saldırıları veya geç Hellenistik Dönem'de görülen genel çöküş gibi bazı olaylar sonrasında terkedilmiş olmalıdır. Fakirlik, yoksulluk ve şüpheciliğin büyümesi resmi temsilcilerin sayısında büyük oranda düşüşe sebep olmuştur. Bu nedenle kahinler, uygulamaya sabit bir görevli grubuyla ve özel sorucularla devam etmişlerdir. Bu dönemin prosedürü sadece Tacitus tarafından değil, olayı Apollon'u da içine alacak şekilde kaleme alan Oinomaos tarafından da anlatılır (**K 22**)[2370]. Tacitus *prophetes*'in, sorucuların sorularını duymadan, onları cevapladığını anlatmaktadır; kendisi de Germanicus'un sorusunu belirtmemiştir. Oinomaos da ne sorduğunu anlatmaz. Bu Hadrianus sonrası dönemde, bir giriş hitabı taşıyan tipik vezinli kehanetlerle çelişki gösterir. Bu kehanetlerde, temsilciler tarafından düzyazı şeklinde sorulmuş soru ve daha sonra buna verilmiş tanrısal cevap yer alır"[2371].

[2369] Parke 1985, 222.

[2370] Oinomaos'a verilen kehanetlerin yorumu için bk. Bouché-Leclercq, *Divination* III, 254 ve Picard 1952, 5-6.

[2371] Parke, 1985, 221-222.

Parke'in bu açıklamasını dayandırdığı temel fikir, görevlilerin isimlerinin anlamlarından yola çıkarak onların görevlerini açıklamaya çalışmaktan oluşmaktadır. Çünkü genel anlamıyla *prophetes (*προφήτης) "kahin" olarak çevrilirken, *thespiodos* (θεσπιῳδός) "vezinli olarak kehanet açıklayan" anlamına gelmektedir[2372]. Ancak, bu durumda isim listeleri ile ilgili açıklanması zor olan özellikler dikkati çekmektedir. Öncelikle ilk dönemde neden kehaneti vezinli hale getiren görevlinin bulunmadığını açıklamak zorlaşmaktadır. Bu görevli hiç şüphesiz şiir konusunda yetişmiş biri olmalıdır ve bu özellikteki birinin isminin listede yer almamasını açıklamak zor görünmektedir. Bu ilk aşamada *prophetes*'in kahin için kullanılan bir terim olabileceğini reddetmek için de herhangi bir veri yoktur. Bununla birlikte, *prophetes* olan bir kişinin birbirini takip eden yıllarda görev yapmaması, onun bu tür bir görevi üstlenmemiş olduğunu gösterebilir. Listede sadece bir isim iki kere geçmektedir ve iki listenin arasında yaklaşık otuz yıl vardır. Yunan kehanet geleneğinde bir kişi eğer ömür boyu yapmıyorsa, genellikle bir çok yıla uzatılmış bir dönem içinde kahin olarak görev yapmıştır[2373].

Hellenistik Dönem'de Polemaios ve iyi tanınan Kolophonlu şair Nikandros Apollon Klarios'un rahibi olarak görev yapmışlardı. Kolophonlu bir entellektüeli ortaya koyan bu profil, kahininkine uymamaktadır. Rahip de zaten bu ünvanı taşımamaktadır. Tacitus, kahinin genellikle Miletos'dan geldiğini açıklamaktadır. Yukarıda ele alınan yazıt ise Apollon'un Smyrnalı bir *khresmologos*'a kehanet ocağını yönetmesi için davetini kaydetmektedir[2374]. Bunlara ek olarak Tacitus, Klaros'daki kahinin yazmayı bilmediğini, ya da en azından düzgün ve vezinli olarak yazamadığını açıklamaktadır (**T 34**)[2375].

2. dönemin yazıtlarını inceleyen araştırmacılar *prophetes*'in kutsal kaynak suyunu içtiğini ve Apollon'un kehanetini seslendirdiğini kabul etmektedirler. Ancak L.

[2372] Parke 1940, 86. Smyrnalı Menophilos yazıtında *khresmologos* teriminin kahin anlamında kullanılmış olması en azından Hellenistik Dönem'de Klaros kahininin, alışıldık olan "*prophetes*" terimi ile nitelendirilmediğini ortaya koymaktadır.

[2373] Lovette Guichard 2005, 252-253.

[2374] Tacitus, *Annales* 2. 54; Smyrnalı *khresmologos* için bk. Robert 1967, 222; Robert ve Robert 1992.

[2375] Tacitus, *Annales* 2. 54.

Robert bu görüşe karşı çıkmaktadır. *Prophetes*'in sadece bir yıl görevde kaldığını, fakat aynı kişinin birden fazla yıl *thespiodos* görevini üstlendiğine dikkat çeken Robert, *thespiodos*'un kahin olduğu kanaatine varmıştır[2376]. Robert'in yorumunu *prophetes*'in bazen yılın *prytanis*'i olarak görev yapması da desteklemektedir. Kahinin bu iki görevi birlikte yürütebilmesi mümkün görünmemektedir. Bu dönemin yazıtlarında görevli sayısının artması, kült işlemlerinde daha fazla görev yaratıldığı anlamına gelmemektedir. Bunun yerine, *thespiodos*'un önceden beri ritüelde kahin olarak görev aldığı, fakat ilk defa M.S. 2. yy'daki yazıtlarda formül değiştirilerek onun da adının yazılmaya başlandığı ileri sürülebilir[2377]. Nitekim, Didyma'da da Hellenistik Dönem'den sonra kehaneti gerçekleştiren *prophetis* (kadın kahin) ne antik yazarların metinlerinde ne de epigrafik buluntularda fazla yer bulmuştur. İamblikhos, Didyma'da *prophetis*'in ritüelin ilk safhasında Apollon'la bağlantıya geçtiğini anlatan tek antik yazardır[2378]. Öte yandan, sadece bir yazıtta kadın kahin Tryphosa'nın adı geçmektedir[2379]. Bu sessizlik, Didyma'da belki bu önemli görevi yürüten kadınların gün ışığına çıkmaktan kaçınmalarından kaynaklanıyor olabilir[2380].

Klaros listelerinde 3. dönemde *thespiodos*'un adının ilk sıraya yükseldiği görülmektedir. Sonuç olarak 1. dönem yazıtlarında kahinin adı yazılmadığı için, onun statüsünün bu dönemde *prophetes* ve rahipten daha aşağıda olduğu ya da yaptığı işin gizemi nedeniyle adının yazılmaktan kaçınıldığı; daha sonra 2. aşamada ise *thespiodos* olarak kahinin adı listeye eklendiğine göre, onun statüsünün kült personeli içinde bu dönemde öne çıkmaya başladığı düşünülebilir. 3. dönemde adının ilk sırada yazılması, tanrıyla ilişkiye geçen insanın daha öncesine göre statüsünün en önemli yere geldiğini

[2376] Robert ve Robert 1989, 3. R. Étienne de bu görüşe katılmaktadır. Bk. Étienne 1990, 37.

[2377] Didyma'da da Hellenistik Dönem sonrasında kehanet bir kadın kahin (*prophetis*) tarafından yapılmasına karşın, bu kahinenin adı bir örnek dışında Didyma metinlerinde geçmemektedir. Lovette Guichard 2005, 255.

[2378] İamblikhos, *De mysteriis* 3. 11. 1.

[2379] Tuchelt ve diğerleri 1984, 170. Tryphosa ünlü Miletoslu bir aileden gelmektedir ve yaklaşık M.S. 200 yıllarına tarihlenmektedir. Bu konuda bk. Lane Fox 1986, 194; Fontenrose 1988, 55, 192.

[2380] Lovette Guichard 2005, 140.

göstermektedir. Bu belki Hristiyanlığın yaygınlaşmasının bir sonucudur. Çünkü Hristiyanlıkta tanrıyla mystik açıdan bir araya gelme olgusu, en baskın olaydır[2381].

Bu bakış açısıyla Klaros'daki görevlilere bakacak olursak, bunların görevlerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

6.1 Rahip (hiereus)

Apollon Klarios kutsal alanını yönetmek ve kehanet uygulamasını düzenlemekle görevli kişi olasılıkla *hierus* olarak adlandırılan rahiptir. Yönetici konumundaki rahibin kehanetin yapılmasında doğrudan rol oynamadığını kabul etmek gerekmektedir. Klaros'da rahip ile kahinin farklı kişiler olmasını mimari yapılanma da gerekli kılmaktadır. Kehanete başvurmaya gelenlerin durduğu alanın, kehanetin yapıldığı alandan mekansal olarak ayrılmış olması nedeniyle, tanrıyla bağlantıya geçenle, kült törenlerini yapanlar ayrı kişiler olmak zorunda idi. Ele geçen yazıtlar ve antik edebi kaynaklardan çok ayrıntılı olmasa da Apollon Klarios'un rahibi konusunda bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Klaros'un kehanet işlevi hakkında hiç bir bilgi bulunmayan Arkaik Dönem'deki rahiplerinden sadece Theodoros oğlu Timonaks'ın adı bilinmektedir (**BC 1**). Timonaks hem Apollon hem de Artemis'e adak heykeli sunmuştur. Yazıtta bu sunuların onun ilk rahipliği döneminde yapıldığı belirtilmektedir. Her iki tanrıya da adakta bulunması nedeniyle Timonaks'ın Klaros kutsal alanının en üst görevlisi olarak her iki tanrıya da hizmet etmiş olduğu kabul edilebilir. Timonaks'ın kehanet uygulaması ile ilişkisi bilinememektedir. Nitekim daha geç dönemler için de Klaros'da rahibin kehanet seramonisindeki görevi hakkında neredeyse hiç bir bilgi yoktur. Sadece onun kült işlemlerinde en üst görevli olduğunu ve tapınağın kehanetle ilgili kısımlarının düzenlenişinden ve başka başvuru prosedürlerinden dolayı kahin ile birlikte yer altı odalarına girdiğini düşünmek mümkündür. Hellenistik Dönem'deki rahiplerin hayatı ve karakteri konusunda ise daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bu görevlilerden en iyi bilineni Kolophonlu Nikandros'dur[2382]. *Theriaka* ve *Aleksipharmaka* kitaplarında Klaros'la ilgili bilgiler de veren şair kendisini "*karlı*

[2381] Lovette Guichard 2005, 255-256.

[2382] Lightfoot 2008, 15'de Nikandros kehanet yazma tekniğine aşina bir şair olarak tanımlanmaktadır.

Klaros şehrinin beslediği ozan" olarak tanıtır. Yine *Aleksipharmaka*'sının atıf bölümünde "*Apollon'un Klaros tripodlarının yanında oturduğunu*" belirtir. Bu yüzden antik biyografi yazarları onun "*Klaros Apollon'unun, görevi atalarından miras alan bir rahibi*" olduğunu belirtirler(**T 12-13**)[2383]. Ahmetbeyli'de bulunan bir yazıtta da yine Hellenistik Dönem'de Apollon Klarios'un hizmetinde olan bir entellektüel kaydedilmektedir. Yazıtta (**T 99**)[2384] "*araştırmanın her biçiminden elde edilmiş birçok kitabın koruyucusu, ozanların yazdığı sayfaları kopartmış saygıdeğer bir bilgindi. Yüce kalpli aklıyla bilgiyi sevdi ve Leto'nun Klaroslu oğlunun tripodunun hizmetkarıydı."* şeklinde özellikleri anlatılan Gorgos da Nikandros gibi kehanet merkezinde çalışan bir görevliydi. Ünlü Polemaios yazıtında da, onun ülkesine sadece politik ve askeri alandaki başarıları ile değil, aynı zamanda Apollon rahibi olarak da hizmet verdiği kaydedilmektedir[2385]. Bu bilgiler bize Klaros'da en azından Hellenistik Dönem'de rahip olarak atanan kişilerin diplomatik ve askeri görevlerde yükselmiş ya da edebiyatçı olarak ünlenmiş seçkin Kolophonlular arasından seçildiğini ortaya koymaktadır. Daha geç rahiplerin de kentin ileri gelenleri arasından seçilmiş olduğu düşünülebilir. Nitekim bazı yazıtlarda, rahibin zaman zaman *eponym prytanis'*liği de üstlendiği görülmektedir. Onun niteliğine önem verilen kişilerden seçilmesi kutsal alandaki en üst görevli olduğunu göstermektedir.

Yazıtlardan anlaşıldığına göre Klaros rahipleri ömür boyu ya da uzun sürelerle bu görevi yerine getiriyorlardı. Öte yandan zaman zaman rahiplerin görevleri sırasında *prophetes*'liği de üstlendikleri görülmektedir[2386].

Rahibin kült prosedüründe tam olarak hangi işlevi yerine getirdiği konusunda bilgi olmasa da bu kişinin çok sayıdaki kurban sunusunu organize etmek ve kutsal alanda yapılan tüm kutlamalara başkanlık etmekle görevli olduğu kabul edilmektedir[2387]. Klaros rahiplerinin niteliklerini daha iyi anlayabilmek için Yunan kültüründe rahipliğin nasıl algılandığına bakmak gerekmektedir. Burkert, Yunan dinini

[2383] Nikandros'un rahipliği için bk. Haussoullier 1898,267.

[2384] Kontoleon 1886, 514; Haussoullier 1898, 272, not.1; Jacoby 1929, 17.

[2385] Polemaios'un Apollon'un rahibi olması konusunda bk. Robert ve Robert 1989, 14, satır III, 15 ve 42.

[2386] Picard 1922a, 199; Buresch 1973, 35.

[2387] Parke 1985, 220.

rahip sınıfı olmayan bir din olarak adlandırmak gerektiğini düşünmektedir[2388]. Bu dinde, değişmeyen geleneği, eğitimi ve hierarşisi olan kapalı bir rahip grubu yoktur ve hatta daima uygulanan kalıcı kültlerde bile "*disciplina*"[2389] yoktur. Törenleri yaparken sadece "*nomos*" (kutsal yasa) kullanılır. Prensip olarak tanrının kanunlara uyan ve saygı gösteren, yani dindar birini takdir ettiği düşünülmektedir. Ancak bu kişinin yerel topluma da uygun düşmesi gerekmektedir. Bu sebeple yabancılarla yerlilerin, kölelerle özgürlerin, çocuklar ile yetişkinlerin, kadınlar ile erkeklerin arasındaki rol ayırımı her zaman önemli olmuştur. Yunanlılarda ev hanımları ve köleler dahil isteği olan herkesin kurban kesmeyi gerçekleştirebilmesi nedeniyle Herodotos, Perslilerin her kurbanda *magos*'a[2390] ihtiyaç duymalarını büyük şaşkınlıkla karşılamıştır. Ayin ve mitoslara bağlı geleneklerin törenlere katılarak ve taklit yoluyla çok kolay bir şekilde öğrenildiği anlaşılmaktadır[2391].

Her büyük kült olayında liderliği yürüten, töreni başlatan, duaları okuyan ve libasyonu yapan bir kişi mutlaka bulunuyordu. Bu rol için kesin bir otorite ve ekonomik güç gerekliydi. Bu kişi, kurbanı adayan evin, ailenin veya köyün reisi, kurulun başkanı, şehrin seçilmiş yöneticisi (Atina'da *arkhon*'lar) veya ordunun generali olabilir. Sparta'da kralların kurban törenlerinde özel sorumluluğu vardı. Atina'da *arkhon*'un yanısıra *arkhon basileus* (kral) da Panathenaia, Dionysia, Mysteria, Lenaia ve Anthesteria gibi geleneksel bayramları ve kurban törenlerini yönetmektedir. Elis'de Pelopion'da Pelops'a yapılan yıllık koç kurbanlarına, yine seçilmiş şehir yöneticileri başkanlık yapıyordu[2392].

Kutsal alan tanrının mülküdür ve bu nedenle *temenos* insanların sivil işler için kullanımından ayrılmış, kutsal alanının ve kurban törenlerinin hizmetine sokulmuştur. Burada, herşeyin düzenle yapıldığından emin olmak için bir sorumlu görevliye diğer bir değişle rahibe (*hiereus*) veya rahibeye (*hiereia*) ihtiyaç duyulmaktadır. Rahiplik genel bir statü değildir; buna karşın belirgin bir kutsal alanda belirgin bir tanrının hizmetine

[2388] Burkert 1985, 95.

[2389] Bu kelime eğitim, bir alanda bilgi sahibi olma ve bir yaşam biçimi olarak kullanılmaktadır.

[2390] Herodotos 1. 132.

[2391] Ksenophon, *Anabasis* 5. 6. 29.

[2392] Pausanias 5. 13. 2; Burkert 1983, 98.

girmektir. Birçok yerde farklı tanrıların rahipliğinin tek bir kişi tarafından yapıldığı da görülmektedir[2393]. Rahipler, çok ender olarak kutsal alanda yaşardı. Ancak kutsal alandaki tüm sorumluluklarını yerine getirmesi gerekiyordu. Bir yazıtta rahibin kutsal alanda bir ayın en az on günü hazır olması gerektiği belirtilmektedir. Burada, bazı durumlarda kurban töreni rahipsiz gerçekleşmektedir[2394].

Bazı erken dönem ailelerde rahipliğin, babadan oğula geçtiği görülmektedir. Örneğin Atina'da Eteoboutadai ailesi hem Erekhteus-Poseidon rahibini hem de Atina Polias rahibesini sağlamaktaydı. Böylelikle aile akropolisdeki merkezi kültleri yönetmekteydiler. Bouphonia'daki Akropolis'de Zeus için boğa kurbanı Thaulonidai ailesi tarafından düzenlenmakteydi. Palladion'da Zeus rahibini Bouzgai ailesi sağlardı. Eleusis Mysterler'i antik dönemin sonuna kadar Eumolpidai ve Kerykes'lerin elinde kalmıştır. Eumolpidai'lar *hierophantes* sağlarken, *kerykes*'ler meşale taşıyıcıyı (*dadoukhos*) ve kutsal protokol görevlisini (*hierokeryks*) sağlıyorlardı. Didyma'daki Apollon kutsal alanında da benzer bir durum Brankhidai'lar tarafından sağlanırdı[2395]. Birçok yerde kutsal alanların kurucuları, daha sonraları rahiplik görevini düzenli olarak kendileri ve aileleri için sonsuza dek tekelleri altına almışlardır.

Rahipler bu makama toplum tarafından atanarak getirilmekteydiler. Öte yandan Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem'de birçok yerde rahiplik düzenli olarak açık arttırmaya çıkarılmıştır. Rahiplik bir yıl, bir bayram dönemi veya hayat boyu sürebilirdi.

Rahipler erken gelenekler doğrultusunda tapınağın yıllık gelirini gözden geçirirlerdi. Rahip, kurbanlıkların yanısıra yiyecek türü hediyeleri de kabul ederdi. Yiyeceklerin sadece bir kısmını kurban töreninde kullanırdı. Rahibe pişirilen etin en kıymetli kısmı (*geras*) ki bu genellikle but olurdu ve altarın hemen yanında duran masa üzerinde yeralan yiyecekler de verilirdi. Genellikle hayvan derisini de o alırdı.

Kurban için sabit değerler belirlenir ve bunlar nakit şeklinde alınırdı. Kutsal mekanın *thesauros* adı verilen, bozuk paraları da alan bir para toplama kasası vardır.

[2393] Burkert 1985, 95.

[2394] Khios için bk. Sokolowski 1962, no. 129. 7-11.

[2395] Burkert 1985, 96.

Yunanistan'da rahibin geleneklere göre tapınağa para verilmesi için yalvardığı da görülmektedir[2396].

Klasik Yunan toplumunda rahiplik bir yaşam tarzı değildir. Ancak yarı zamanlı ve onursal olarak yapılan bir görevdir. Bu görev masraflı olduğu kadar beraberinde büyük bir prestij de getirmektedir. Nitekim tüm kentlerde rahiplere saygıyla davranıldığı bilinmektedir. Bir rahip kutsanmış (*hieromenos*) olarak kabul edilmektedir; saçları genellikle uzundur ve *strophion* adı verilen bir saç bandı takar; beyaz veya mor renkli pahalı giysiler giyer, özel bir kemer takar ve elinde asa taşır. Rahiplik genellikle tapınağın büyük anahtarını taşımakla (*kleidoukhos*) temsil edilir. Tiyatroda protokol koltukları rahipler için ayırılır. Sonuç olarak rahip, *İliada*'da denildiği gibi "*halk arasında bir tanrı gibi onurlandırılmaktadır*"[2397].

Birçok yerde rahipler hemen hemen tanrı gibi görünürler. Thebai'da Apollon İsmenios'un rahibi asil bir ailenin oğludur. Bu kişi, Daphnephoria bayramında genç bir tanrıyı andırırcasına saçları açık olarak, defne ağacından yapılmış bir direğin arkasında yürür, altın bir çelenk takar ve uzun bir şölen elbisesi giyerdi[2398]. Patrai'daki Laphria bayramında Artemis'in rahibesi geyikler tarafından çekilen bir arabaya biniyordu[2399]. Buna benzer şekilde Argos'daki Hera rahibeleri de öküzlerin çektiği arabayla kutsal alana geldiklerinde özellikle inek gözlü tanrıçaya çok yakın bir görünümdedirler. Pellene'de Athena'nın rahibesi kalkan ve miğferli olarak tasvir edilmektedir. Atina'da ise Athena'nın rahibesi sokaklarda *aigis* giyerek dolaşmaktadır[2400].

Çoğunlukla rahibeler tanrıçalarla, rahipler ise tanrılarla bağlantılıdır. Ancak bazı kültlerde bunun tersi de görülmektedir. Atina'da Athena Polias'ın rahibesi bakire değildir, evli olan olgun bir kadındır. Ancak Argos'da Pallas Athena heykelini, yıkamaya bir rahip götürmekteydi. Demeter kültünde de *hierophantai* adı verilen rahipler yaygındır. Bunlara *hierophantides* olarak adlandırılan rahibeler tarafından eşlik

[2396] Burkert 1985, 97.

[2397] Homeros, *İliada* 16. 605.

[2398] Pausanias 9. 10. 4.

[2399] Pausanias 7. 18. 12.

[2400] Burkert 1985, 97-98.

ediliyordu. Dionysos oldukça sık olarak rahiplerle görülür; buna karşın Apollon ve hatta Dodonalı Zeus bile rahibelere sahiptir[2401].

Rahip olmak için aranan en yaygın özellikler kutsallık ve saflıktır (*hagneia*). Bunun için bir ölüyle bağlantılı bulunmak[2402], loğusa kadınla ilişkide bulunmak ve her türlü çarpık cinsel ilişkide bulunmak rahipler için yasaklanmıştı. Buna karşın hayat boyu süren evlenmeme yemini çok ender olarak görülmektedir. Zaman zaman yiyecek konusundaki yasaklar ve oruçlar da gözlenmektedir. Herşeyden çok rahip olmak için gereken şey toplumda kıymetli bir yere sahip olmaktı[2403]. Bu da rahibin tam vatandaşlık hakkına sahip olması demekti. Ayrıca rahibin herhangi bir fiziksel özrü de olmamalıydı. Bunun dışında herkes rahip olabilirdi[2404].

Klaros rahibinin Yunan kültüründe bir rahip için aranan özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte görevinin ayrıntıları konusu gibi nasıl belirlendiği ve nerede yaşadığı bilinmemektedir. Ömür boyu ya da uzun süreler için görevlendirilen Klaros rahibinin bazı özelliklerini belki Didyma'daki eşdeğeri ile ilgili bilgilerden çıkarabiliriz. Didyma'daki *prophetes*, önde gelen vatandaşlar arasından kentteki beş *demos*'un dördünden oy olarak kurayla seçilirdi. Bu kişi bir yıl görev yapardı ve birden fazla defa aynı kişi seçilebilirdi[2405]. *Prophetes*'ler genellikle önde gelen on Miletos ailesinden seçilirdi. *Prophetes* diğer görevlere ek olarak, Didyma'da baş yönetici olarak görev yapar ve Prophetes Evi'nde yaşıyordu[2406]. Onlar hemen hemen her zaman dindar (*eusebos*) ve daha az düzenli olarak iyilik-sever (*philagathos*) olarak nitelenmişlerdir. Traianus, Hadrianus ve Iulianus'un da bu göreve seçilmiş olmaları, bu görevle toplumudaki en üst yönetici kavramı arasındaki bağlantıyı göstermektedir. Çelenk takmak genelde kült görevlileri için yaygın bir uygulamadır ve biz Philodemos adında bir kişinin adak yazıtından Didyma'da *prophetes*'lerin arınmışlığın bir sembolü olarak

[2401] Burkert 1985, 85; Gartziou-Tatti 1990, 176-177.

[2402] Messenia'da bir rahip veya rahibenin çocuğu ölürse o görevden çekilmeliydi. Bu konuyla ilgili olarak bk. Pausanias 4. 12. 6.

[2403] Halikarnassos'dan bir Artemis rahibi için bk. Sokolowski 1955, no. 73.

[2404] Burkert 1985, 98.

[2405] Fontenrose 1988, 46-47.

[2406] Bu konuda bk. *Hellenica* XI/XII, 1960, 449-463.

çelenk taktıklarını biliyoruz[2407]. Kült görevlilerinin ne tür giysiler giydiğini bilmiyoruz, ancak olasılıkla temiz giysiler beyaz renkli ya da en azından sade bir şekilde giyiniyorlardı[2408]. Apollon'un Brankhos'a verdiği ağaçların yapraklarını takmakla, *prophetes*, kendisinin de Apollon tarafından seçilmiş olduğunu gösteriyordu[2409]. Didyma gibi Klaros'da da rahipler olasılıkla defne çelengi takıyorlardı.

Antik edebi kaynaklar ve yazıtlara göre adları saptanabilen Apollon Klarios rahipleri[2410]:

Timonaks (M.Ö. 6. yy.'ın ikinci yarısı)

Gorgos (M.Ö. 3/2. yy)

Nikandros (M.Ö. 2. yy)

Polemaios (M.Ö. 2. yy'ın ikinci yarısı)

Artemidoros, Aleksandros oğlu (Apollon'un 47-52. *prytanis*'likleri, M.S. 2. yy'ın ilk çeyreği)

C. Iulius Agathokles (M.S. 2. yy'ın ilk çeyreği). Aynı zamanda *prophetes* de olmuştur.

M. Ulpius Artemidoros (M.S. 126/7-138/9) Aynı zamanda *prophetes*'lik de yapmıştır.

C. Iulius Zotikhos (I) (M.S. 139/140-150/1)

Ti. Claudius Rufus (M.S. 151/2- 159/160)

Cl. Kritolaos (M.S.160/1-161/2)

C. Iulius Zotikhos (II) (M.S. 162/163-177/8)

Sex. Iulius Diognetos (M.S. 180/1)

P. Ailius Philippos (M.S. 180/1-186/7)

L. Aurelius (Attalos) Merkellinos (M.S. 198/9- v.d.) Apollon'un 139. *prytanis*'liğine kadar

Aurelius Metrodoros (Apollon'un 141-150. *prytanis'*likleri M.S. 3. yy'ın ilk yarısı)

[2407] *Didyma* II, no 229 II. Temizliğin bir sembolü olarak çelenkler hakkında bk. Parker 1983, 156.

[2408] Rahiplerin kıyafetleri konusunda Taplin 1980, 9-11

[2409] Lovette Guichard 2005, 143.

[2410] Rahip isimlerini kaydeden yazıtlar için bk. Picard 1922a, 202-206; Ferrary 2005, 745-759.

6.2 Kahin: Khresmologos – Thespiodos – Hypophetes

Delphoi ve Didyma gibi yerlerin aksine Klaros'ta kehaneti gerçekleştiren kişi bir kadın değil bir erkektir[2411]. Bazı arınma ritüelleri, inziva ve bir günlük oruç sonrasında önceden belirlenmiş kutsal gecelerde (*hiera nyks*) tapınağın derinliklerindeki küçük *adyton*'a tek başına girip, oradaki kuyudan suyu içerek tanrısal esinle kehaneti seslendiren Klaros *thespiodos*'ları yüzyıllar süren bir güvenirliğe sahip olmuştur. Picard ve Parke kahinin erkek olmasını Klaros'un hiç kesintiye uğramadan kehanet yaymaya devam etmesi nedeniyle Anadolu'lu özelliğini koruyabilmiş olmasına bağlamaktadır[2412]. Bununla birlikte Klaros'da kahinin belirli bir sürekliliğe sahip olduğuna ilişkin sağlam kanıtlar bulunmamaktadır. Öte yandan, başlangıçtan beri bu işi üstlenen ya da bunda tek el oluşturmuş bir sülale de saptanamamıştır.

Klaros'da Hellenistik Dönem'de kehaneti yapan görevli ile ilgili tek bilgi yukarıda ele alınmış olan Smyrnalı Menophilos dekretidir. Bu yazıtta Menophilos, *khresmologos* ve *hypophetes* (ὑποφήτης) olarak tanımlanmıştır. *Khresmologos* kehanet toplayan, kehanet satıcısı gibi anlamlara gelse de, yazıta göre en azından Menophilos için kahin anlamında kullanıldığı açıktır[2413]. Menophilos için kullanılan ὁ ὑποφήτης τοῦ θ[εοῦ...] (Satır 31: "*tanrının elçisi*") ifadeleri onun görevini ve kimliğini açıkça ortaya koymaktadır. ὑποφήτης (ve onun fiili olan ὑποφητεύω) sözcüğü "*tanrısal şeylerin yorumcusu*" anlamına gelmektedir[2414]. Bu terimin Klaros'un bilinen son kahini Ti. Iulius Nereus için de kullanıldığı görülür[2415].

[2411] Bu konuda bk. Tacitus, *Annales* 2. 54.

[2412] Picard 1922a, 213-214; Parke 1972, 30-31.

[2413] *Khresmologos* yazıtı, Klaros'da kehaneti gerçekleştiren görevlilerin alışıldık *mantis* ya da *prophetes* dışındaki terimlerle de adlandırıldığını ortaya koymaktadır. *Khresmologos*, kelime anlamıyla, kehanet toplayan bazen de kehanet satıcısı anlamlarına gelmektedir. Ancak, yazıtın ortaya koyduğu gibi bu kişi Klaros'da kehaneti gerçekleştiren ve kehanet prosedürünü yöneten görevlidir. Bu konuda bk. Robert ve Robert 1992, 282-283

[2414] Robert ve Robert 1992, 283. *Hypophetes* konusunda bk. Busine 2002, 191, not. 25

[2415] Ferrary 2005, 759.

Klaros'da kehanet görevlisi ile bilgi veren Tacitus, görevliyi latince *sacerdos* olarak tanımlamıştır[2416]. Tacitus'un rahip anlamındaki bu terimi genel anlamda kullandığı açıktır. Tacitus, Klaros kahinlerinin Miletos'un saygın ailelerinden alındığını da belirtmektedir. Smyrnalı Menophilos'dan da anlaşıldığı gibi Klaros kahinleri başka kentlerin vatandaşları olabiliyordu, ancak bu güne kadar Klaros'da Miletoslu bir kahin saptanamamıştır[2417]. Onun için Tacitus'un ifadesine şüphe ile bakmak gerekir. Yazarın Klaros kahinlerini Miletos'a bağlaması, Klaros'u dolaylı olarak Didyma ile ilişkilendirme kaygısından da kaynaklanmış olabilir.

Klaros'da ele geçen yazıtlarda yaklaşık olarak M.S. 125 yılından itibaren adı görülmeye başlayan ve M.S. 180'lerden itibaren ise Klaros'daki en saygın görevli olarak adı *prytanis*'in hemen ardından yazılmaya başlayan *thespiodos*, yukarıda da ele alındığı gibi kehaneti gerçekleştiren görevli idi. Yazıtlardan *thespiodos*'un ömür boyu ya da uzun yıllar (10-15 yıl) için görevlendirildiği anlaşılmaktadır. H.W. Parke ve R. Lane Fox, kutsal suyu içerek kehaneti tanrıdan alan ve bunu dile getiren görevlinin *prophetes* olduğunu kabul ederler[2418]. Ancak L. Robert, *thespiodos*'un ömür boyu ya da uzun yıllar boyunca görevlendirilmiş olması nedeniyle, kehanet işlevini yerine getiren görevlinin bu kişi olduğunu ileri sürmektedir[2419]. Yukarıda ele alınan Klaros'daki görevlilerin yazıtlarda sıralamasının değişmesi Robert'in bu görüşünü desteklemektedir. Bunun da ötesinde isim listeleri iyi incelendiğinde ve bu bilgiler antik kaynakların çizdiği kahin profili ile karşılaştırıldığında Robert'in görüşünün en sağlam öneri olduğu ortaya çıkmaktadır. Listelerde, *prophetes*'in görevi başındayken aynı zamanda *prytanis*'lik görevini de üstlendiği görülmektedir. Öte yandan, *hiereus* olan bir kişi görevini sürdürdüğü dönemde bir yıllığına *prophetes*'lik görevini de üstlenebilmektedir. İamblikhos'un kahinin[2420] kehaneti tanrıdan almadan önce yaptığı hazırlığı şu şekilde

[2416] Bk. **T 34**.

[2417] Klaros'un Roma devri yazıtlarında Kolophonlu olmayanların isimleri sadece *prytanis* olarak geçmektedir. Kolophonlu olmayan eponym *prytanis*'ler arasında Hadrianus gibi bazı imparatorlar ya da Romalı yöneticiler bulunmaktadır. Bu konuda bk. Robert ve Robert 1992, 291.

[2418] Parke 1985, 220-224; Lane Fox 1986, 184-186.

[2419] Robert 1967, 306-312.

[2420] Bk. **T 65**. İamblikhos kahin için *hiereus* ve *prophetes* terimlerini kullanmaktadır. Bu konuda bk. Busine 2002, 191.

anlatır: "*O suyu içmeden önce bir gün ve gece boyunca yemek yemekten sakınır (oruç), kalabalığın giremediği belirli kutsal mekanlara çekilir ve oralarda tanrıyla dolma (enthousiasmos) gücünü almaya başlar. Bu nedenle, o insani işlerden ve yaşamın kaygılarından vazgeçip ayrı kalarak kendini arındırır ve bu şekilde tanrının huzuruna çıkmaya hazır hale gelir: bu sayede ruhundaki temiz alana ışığı vuran tanrının esinlendirmesine mazhar olur ve sınırsız bir ilhamla dolar ve hiç bir engel olmadan ve tam anlamda tanrısal varlığa ulaşır".* Burada anlatılan profil, kalabalıklara girmeyen, insanların işlerinden uzaklaşan, arınmak için tapınağın özel bir yerinde oruç tutarak inzivaya çekilmiş olan bir kişidir[2421]. *Prophetes*'in zaman zaman üstlendiği *prytanis*'lik, sosyal bir görev olarak insani işlerle yakından ilgilenmeyi gerektirmektedir. Rahibin de kült törenlerine başkanlık ederken, *prophetes* göreviyle kendini Apollon'un karşısına çıkmak için hazırladığını düşünmek zor görünmektedir. Bu nedenle kahinin kutsal alandaki görevliler içinde sadece tek işle yükümlü olan birisi olması en akla yakın görüştür. Bu da bütün yazıtlarda *thespiodos* olarak karşımıza çıkar. Hiç bir yazıtta aynı kişinin *thespiodos*'luğun yanında başka bir görevle de ilgilendiği görülmemektedir.

Klaros kahini için, Delphoi'daki Pythia'yı model olarak görebiliriz. Pythia, hayatını herhangi bir Yunan kadınından daha çok toplum için harcıyordu. Evlenmiyor ve çocuk sahibi olamıyordu. Hayatının büyük bir kısmını ailesinden ve toplumdan uzak geçiriyordu. Kısaca Apollon'a olan yakınlığı için hayatını yaşayamıyordu[2422]. Didyma'daki *prophetis*'in de bu şekilde yaşadığı düşünülebilir. Bu yaşam olasılıkla Klaros kahini için de geçerliydi ve o Apollon Klarios'a yakın olabilmek için zor bir yaşam sürüyordu. Yaşlı Plinius, Klaros'da "*mağaradaki kutsal kaynaktan çıkan suyun onu içenleri büyük bir kehanet gücüyle esinlendirdiğini ama yaşamlarını kısalttığını*" yazar. İamblikhos da Klaros kahininin kehanet işleminden sonra "*kendine gelmekte zorlandığından*" bahsetmektedir[2423]. Pausanias, Lebadeia'daki Trophonios kehanet ocağında kehanete danışan insanların karşılaştıkları şaşırtıcı olay karşısında bir süre

[2421] Burada kahinin insanlardan uzak kalmak için kaldığı mekanlar "abaton" (girilmez) olarak tanımlanmıştır. Bu terim hakkında bk. Hewitt 1909, 86.

[2422] Pythia hakkında bk. Parke 1972, 31, 73.

[2423] Plinius, *Naturalis Historia* 2. 232; İamblikhos, *De Mysteriis* 3. 11.

gülemediklerini anlatır[2424]. Bunun da ötesinde, antik dönemde "*Throphonios'u görmüş oldu*" deyimi, kendini kötü hisseder kişileri anlatmak için kullanılırdı[2425]. Bu kehanet ocağında, başvuranların kendileri Throphonios'la bağlantıya geçtiklerinden, onların bu durumu Klaros *thespiodos*'u ile çok benzeşmektedir.

Klaros *thespiodos*'u tanrıyla buluşmak için İamblikhos'a göre inzivaya çekilmek ve oruç tutarak kendini arındırmak zorundaydı[2426]. Bir kehanetin müşterilerinden bile kültsel temizlik istendiğine göre bu durumun aslında kült personeli için daha çok geçerli olması normal olarak görülmelidir. Nitekim birçok kehanet merkezinde bekaret ve iffet, sır tutmak için aranan ön koşullar olarak kabul edilmektedir. Çünkü bir bakirenin bozulmamışlığı bir sırrın bozulmamışlığının yansıması olarak algılanmaktadır[2427]. Bu nedenle Aigeira'da bulunan ve toprak tanrıçası Gaia Eurysternos'a atfedilen kehanetin rahibesinin bakire olması gerekiyordu; ama uygun bir adayın bulunmadığı durumlarda daha önce en fazla tek bir erkekle evli olan kadınlar da rahibe olabiliyordu. Ancak o rahibeliğinin başlamasından itibaren iffetli bir hayat sürmek zorundaydı. Onun yaşam tarzının iffetli olup olmadığı, kehanete başvuru için yapılan hazırlıklar sayesinde denetlenirdi: Kadın kahin yeni kurban edilmiş bir boğanın kanından içer ve sonra bir mağaraya inerdi. İffetini korumuşsa kan, tanrısal haberi almak için onu uygun duruma sokardı, ancak yeminini bozmuşsa rahibeyi öldürürdü[2428]. Benzer bir durum Peloponnessos'taki Argos için de geçerliydi. Bakire rahibe, kentin akropolisinde bulunan tapınakta yaşar ve ayda bir kez kehanetleri aktarırdı. Bu amaçla gece vakti bir koyun kesilirdi. Rahibe, koyunun kanından içer ve böylece tanrı içine girer ve kehanetlerde bulunurdu[2429]. En geç M.Ö. 1. yüzyılda Delphoi'da bulunan Pythia'nın da bakire olması gerekiyordu.[2430]. Diodoros, kehanete başvurmak için gelen Ekhekrates adında bir Thessalialı'nın Pythia'yı kaçırıp onunla birlikte olduğu için bu uygulamanın

[2424] Pausanias 9. 39; Burkert 1985, 115; Bonnechere 2003, 169-192.

[2425] *Scholia in Aristophanem, Nephelae* 508; Lovette Guichard 2005, 152.

[2426] Bu konuda bk. Busine 2002, 193.

[2427] Rosenberger 2001, 33.

[2428] Pausanias 7. 25.

[2429] Pausanias 2. 24.

[2430] Diodoros 16. 26.

kısa bir süre önce uygulamaya konduğunu bildirir. Bu zamandan itibaren Pythia'nın elli yaşından büyük olması gerekmektedir. Bekaret koşulunun kaldırılması muhtemelen Delphoi'un önem yitirmesinin ve bakire bir Pythia bulmakta yaşanan sorunların bir göstergesidir[2431].

Tacitus'un (**T 34**) "*yazma bilmeyen adam, herhangi bir başvuranın aklından geçen düşüncelerin cevaplarını vezinli olarak ağzından çıkarır*" şeklindeki ifadesi Klaros kahininin bir başka özelliği gibi yorumlanmaktadır. Bu ifadeden yola çıkan birçok araştırmacı, suyu içen "*prophetes*"in karışık olarak seslendirdiği kehanetin "adının anlamının gösterdiği gibi" *thespiodos* tarafından vezinli hale getirildiğinden emindirler. Ancak Tacitus şiir bilmeyen kahinin sonuçta yine de kehaneti vezinli olarak açıkladığını söyler. Anlaşılan, burada kahinin şiir bilmediğini söyleyen Tacitus onun ağzından kehanetin vezinli olarak çıktığını söylerken, dindar biri olarak, onun kendi aklından ürettiği şiiri değil tanrının oluşturduğu şiiri seslendirdiğine inanmaktadır. Aslında tabii ki bu tanrıdan esinlendiğine inanan thespiodos'un kendi yeteneği ile oluşturduğu bir şiirdi. Belki belli bir düzenlemeye ve araştırmaya dayanan bazı eklemelere ihtiyaç duyuluyordu; bu da *prophetes*'in görevi idi.

Klaros'un kahinlerinin başlangıçtan beri belli bazı soylu ailelere mensup oldukları ispatlanamasa da, Roma Dönemi *thespiodos*'larının soylu ailelerden geldiği anlaşılmaktadır. Bilinen ilk *thespiodos* olan Demophilos'un oğlu Asklepides'den, Heraklid hanedanından Ardys soyundan gelen birisi olarak bahsedilir. Daha geç bir *thespiodos* olan Ti. Claudius Ardys de aynı kökenden gelmektedir. Dönemin yazıtlarından anlaşıldığına göre *thespiodos*'lar köken olarak Mermnad sülalesinden sonra Lydia hanedanlığını oluşturan Heraklid hanedanından I. Ardys'e kadar gitmektedir[2432]. Ancak, Klaros kahinlerinin Arkaik Dönem'e giden Lydialı bir kraliyet hanedanına bağlanmış olması henüz açıklanamamıştır. Lydia kralları arasında Yunanlı kahramanların yerel karşılığı olarak görülen Mopsos ya da Moksos yer aldığı halde bu

[2431] Rosenberger 2001, 34.

[2432] M.S. 2. yy gibi geç bir dönemde Klaros yazıtlarında Ardys soyuna dayanan bazı Kolophonlular'ın adının geçmesi nedeniyle, olasılıkla Heraklid soyundan bazılarının M.Ö. 685 civarında Mermnad sülalesinden Gyges Lydia'da yönetimi ele geçirince, Kolophon'a taşınmış oldukları düşünülmektedir; Bu konuda bk. Huxley1972, 52.

thespiodos'lar, hanedanlığın Ardys gibi geç bir üyesinden gelmektedirler[2433]. Picard, aslında *thespiodos*'ların tümünün bu hanedandan geldiğini ancak bunun tüm yazıtlarda açıklanmamış olduğuna inanmaktadır[2434]. Buna karşın tüm *thespiodos*'ları Heraklid hanedanına bağlayabilmek henüz mümkün görünmemektedir. Ancak, sadece iki *thespiodos* için geçerli olan bu özellik, bu görevi üstlenenlerin ayrıcalıklı olduğunu ortaya koymaktadır. Klaros'daki kehanet açısından en önemli görevli olarak karşımıza çıkan *thespiodos*'luk belki de düzenli olarak kişilerin soylarından gelen bir ayrıcalıktı.

Epigrafik Buluntulara Göre Klaros Kahinleri:

Menophilos (Khresmologos) Smyrnalı, M.Ö. 2. yy.

Thespiodoi[2435]

Ti. Claudius Asklepides, Demophilos oğlu, τῶν ἀπὸ Ἄρδυος Ἡρακλειδῶν Πατρογενίδης (M.S. 128/9- 139/140)

Magnos, Hermogenes oğlu (M.S. 141/2-151/2)

Cn. Iulius Rhegeinos Aleksandros (M.S. 152/3-173/4)

Ti. Claudius Ardys, τῶν ἀπὸ Ἄρδυος Ἡρακλειδῶν Πατρογενίδης (M.S. 174/5-186/7)

Parrhasios, Amphithales oğlu, Lucius'un torunu (M.S. 206/7- Apollon'un 134. *prytanis*'liği)

M. Aurelius Euangelos, Parrhasios oğlu (Apollon'un 137-141. *prytanis*'likleri)

Ti. Iulius Nereus (Apollon'un 142 v.d.), iki yazıtta *hypophetes* olarak tanımlanmıştır[2436]

6.3 Prophetes

Birçok araştırmacının yanı sıra Ch. Picard ve son olarak da H.W. Parke ve R. Lane Fox, Klaros'da kehanetin prophetes tarafından gerçekleştirildiğini öne sürse de,

[2433] Lydialı Moksos için bk. Bölüm II. Bu konuda bk. Parke 1985, 221.

[2434] Picard 1922a, 208.

[2435] Thespiodos'ları kaydeden yazıtlar için bk. Picard 1922a, 209-211; Ferrary 2005, 745-759.

[2436] Ferrary 2005, 759'da terimi yanlış olarak ὑπόφητος şeklinde yazmıştır.

yukarıda açıklandığı gibi artık L. Robert'in bu konuda savunduğu görüşün doğruluğu yani kehanetin *thespiodos* tarafından yapıldığı akla daha yakın gelmektedir. L. Robert'e göre, *prophetes* bu kehanetleri tekrar gözden geçirip, onu formüle etmekle görevli bir erkektir[2437]. Gerçekten de Yunan kehanet merkezlerinde kehanetin alınması ve şiir haline getirilmesi işlerinin farklı kişiler tarafından yapılması yaygın bir uygulamadır. Örneğin Didyma ve Delphoi'da bir kadın tanrıdan kehaneti almakta, bir erkek görevli ise bu mesajı daha anlaşılabilir hale getirip, bir şiir olarak ortaya koymaktaydı. Didyma'da bu işi Klaros'daki rahibin görevlerini de yerine getiren ve yine Klaros'daki gibi *prophetes* olarak tanımlanan kişi gerçekleştiriyordu. Delphoi'da ise bu görev *hiereus* tarafından yerine getiriliyordu[2438].

Klaros yazıtlarında bir *prophetes* en erken olarak Roma Dönemi'nde görülmektedir. Bundan önce bir *prophetes*'in varlığına dair bilgi yoktur. Hellenistik Dönem'de Klaros'da rahiplik yaptığını bildiğimiz Nikandros'un şair kişiliği nedeniyle onu aslında kahinin sözlerini düzenleyen ve şiir haline getiren bir görevli olarak da görebiliriz. Öte yandan Gorgos da entellektüel kişiliğiyle bu iş için uygun birisi olarak görülebilir. Belki de Hellenistik Dönem'de, rahipler düzenli olarak *prophetes*'in Roma devrinde yaptığı işi üstlenmiş olabilirler.

L. Robert'e göre, kehaneti vezinli hale çeviren bir görevli olan *prophetes*'lerin[2439] isimleri Klaros'a gelen heyetleri kaydeden yazıtlarda genellikle her zaman yazılmıştır. Bu yazıtlara göre *prophetes*'ler bir yıllığına atanmaktadır. Onun her yıl değişen birisi olması, kahin olmadığını gösteren en önemli özelliktir. Yazıtlarda *prophete*s'in zaman zaman *eponym prytanis*'liği de üstlendiği görülmektedir. Öte yandan bazı zamanlarda *prophetes*'liğin rahip tarafından da üstlenildiği anlaşılmaktadır. Bazı kişiler ise *prophetes* olduktan bir süre sonra uzun süreliğine rahip olarak görevlendiriliyordu. *Prophetes*'liğin rahiplikle bu yakın ilişkisine bakılırsa, onlar da toplumun seçkin bireyleri arasından seçiliyor olmalıdırlar. *Prophetes*'in görevleri arasında olasılıkla kehanete başvuranlardan soruyu alan heyete başkanlık etmek de

[2437] Robert 1967, 306-312; Robert ve Robert 1989, 3.

[2438] Lovette Guichard 2005, 140.

[2439] Robert 1967, 306-312; Robert ve Robert 1989, 3.

vardır[2440]. O kehanet merkezinin toplulukla ilişkilerinde Klaros'un görünen yüzü olarak da rol oynuyor olabilir. Nitekim olasılıkla *pronaos*'da bekleyen insanlara kehaneti açıklayan görevli *prophetes*'tir[2441].

Klaros kehanet metinleri, bu kehaneti oluşturan kişilerin entellektüel seviyeleri konusunda ipuçları vermektedir. Kehanetler vezinli ve eski bir Yunanca ile yazılmışlardır. Bu Yunanca, Yunanlıların çocukluktan itibaren tanrıların konuştuğu dil olarak bildikleri eski şiirsel bir Yunanca'dır. Homeros'ta ve Tragedialar'ın ölçülerinde olduğu gibi bunlar çoğunlukla *heksametron* ölçüsündedir. Her zaman vezinlidir ve Arkaik bir dille yazılmışlardır; kehanetlerde kullanılan birçok sözcük bu dönemde artık kullanılmamaktadır ve neredeyse anlaşılmazdır. Ayrıca bunlarda Dor ve Aiol lehçesinde garip kelimeler ve birçok karışık şiir kompozisyonları (*composita*) bulunmaktadır[2442]. Klaros'un ve Kolophon'un Homeros'u da sahiplenen ve şairler bakımından zengin kültürel atmosferi, doğal olarak bu kehanet metinlerini oluşturan Roma Dönemi şairlerini beslemekteydi. Nitekim Strabon Kolophon'un edebiyat geçmişine ilişkin şu bilgileri vermektedir "*Kolophon'un yerlileri arasında saptayabildiklerimiz şunlardır: Hem bir flütçü hem de bir mersiye (elegiak şiir) şairi olan Mimnermos; şiir şeklinde Silloi'u yazmış olan filozof Ksenophanes; Pindaros'un ünlü müzikçilerinden birisi olarak "Sen sesi en iyi olarak herkesçe bilinen Kolophonlu Polymnastos" diye sözünü ettiği müzikçi ve bazıları tarafından buralı olduğu söylenen Homeros."* (**T 24**). Ayrıca, Antimakhos, Hermesianaks ve Phoiniks de bu kentte doğmuştur[2443]

Klaros'un bazı kehanetleri ise tanrıların varlığı hakkında açıklamalar içermektedir. Bunlar felsefi ve teolojik sorular ve cevaplarından oluşmaktadır. Tanrının

---

[2440] Tacitus, *sacerdos* (rahip) olarak adlandırdığı kahinin başvuranların ismini ve sayısını alarak kehanete danışmak üzere tapınağın altındaki mağaraya indiğini yazar. Belki de Tacitus'un, isimleri alan kişi ile tanrıya danışan kişinin aynı olduğunu düşünmesinin nedeni onun *prophetes* olarak adlandırılmasıdır. Olasılıkla *prophetes* isimleri alıp, tanrının huzuruna çıkmak üzere bir günden beri oruç tutmak ve inzivada kalmak üzere tapınağın altındaki odadan ayrılmamış olan *thespiodos*'a götürüyordu. Bk. **T 34**.

[2441] Krş. Parke 1985, 216-219.

[2442] Klaros kehanetlerinin dili hakkında bk. Merkelbach ve Stauber 1996, 3.

[2443] Elegiak şiirler yazmış olan Ksenophanes için bk. Athenaios 9, 6. ve 10, 6. Kolophonlu iambik şair Phoiniks için bk. Athenaios, 8, 59. Theabis isimli eserin yazarı Antimakhos için bk. Athenaios 11, 3. 2. Ayrıca bk. Lightfoot 2000, 248.

tekliğini açıklayan bu cevapları yazanların Platon'u okudukları kesindir[2444]. Öte yandan, kehanetlerin içerdiği bilgi birikimi, Klaros kehanetlerinin belki burada bulunan bir arşiv/kütüphanede yapılan bir çalışma sonrası şekillendiğini göstermektedir.

Klaros prophetes'leri[2445]

Potamon, Metrodoros oğlu, Pythion'un torunu. Apollon'un 47. *prytanis*'liği.

Kriton, Apollon'un 48. *prytanis*'liği (ca. M.S. 75)[2446].

Atimetos oğlu Atimetos, Apollon'un 51. *prytanis*'liği (ca. M.S. 80)[2447]

Ga. Ioul. Polibos Apollon'un 52. *prytanis*'liği

C. Ioulios Agathokles (aynı zamanda rahip), Cosconia Myrto'nun *prytanis*'liği (M.S. 2. yy başı)[2448].

Philomelos, Apollon'un 55. *prytanis*'liği

Ailios Stephanos, aynı zamanda *prytanis* (M.S. 120-128)[2449]

Kriton, üçüncü defa. Aynı zamanda *prytanis* (M.S. 132/133)[2450]

M. Oulpios Artemidoros (aynı zamanda *hiereus*) Apollon'un 60. *prytanis*'liği (M.S. 120-128)[2451]

Aleksandros, Menophilos oğlu, ikinci defa. Apollon'un 61. *prytanis*'liği (M.S. 128/9)

Aleksandros, Kraton oğlu. İmparator Hadrianus'un *prytanis*'liği (M.S. 134/5-136/7 arası)[2452]

Ga. Ioul. Zotikhos I, aynı zamanda rahip Apollon'un 65. *prytanis*'liği (M.S. 139/40)[2453]

[2444] Merkelbach ve Stauber 1996, 3.

[2445] *Prophetes* listesi için genel olarak bk Picard 1922a, 215-217.

[2446] Macridy 1912, 51, no. 18.

[2447] Macridy 1912, 53, no. 25.

[2448] *SEG* 26, 1288 ve 1289; Ferrary 2005, 745.

[2449] Şahin 1987, 64, no. 10; *SEG* 37, 977.

[2450] Ferrary 2005, 747.

[2451] Ferrary 2005, 746.

[2452] *IGR* IV, 1590. Tarih için bk. Ferrary 2005, 748.

[2453] Ferrary 2005, 749; Krş. Picard 1922a, 217.

Hermias, Attalos oğlu, Oulpia Melitine'nin *prytanis*'liği (M.S. 150/1)[2454]

Karpos Attalos, Attalos oğlu Apollon'un 80. *prytanis*'liği (M.S. 156/7 ya da 157/8)

Phaustos, Ailios Demokrates'in *prytanis*'liği (M.S. 156/7 ya da 157/8)[2455]

Andron, Diognetos oğlu, Apollon'un 87. *prytanis*'liği (M.S. 163-168)[2456]

Apollonios, Eutykhion oğlu, Apollonios'un torunu, aynı zamanda *prytanis* (M.S. 163- 168) [2457].

Diokles, Phoibos oğlu, Diokles'in torunu. Apollon'un 91. *prytanis*'liği (M.S. 174/5 ya da 175/6)[2458]

Klaudios Neikostratos Apollon'un 98. *prytanis*'liği (M.S. 182/3)[2459].

Apollonios Apollonios oğlu, Papianos'un torunu ve Lollios Onesimos[2460] (aynı yıl)[2461] Apollon'un 101. *prytanis*'liği M.S. 185/6[2462]

Gn. Ioul. Kapetoleinos, beşinci defa. Cocceia Popilliane'nin *prytanis*'liği (M.S. 171/2)[2463]

6.4 Grammateus (yazman)

Heyetleri kaydeden yazıtlarda, Klaros görevlilerinin sonunda bir ya da iki *grammateus*'un (yazman) adı yer almaktadır. Bu görevlilerin yazıtlarda ilk defa ne zaman kaydedilmeye başladığı ve sayılarının dönemlere göre belli bir düzen içinde mi

[2454] Robert 1969, 300, no. 14

[2455] Ferrary 2005, 751.

[2456] Ferrary 2005, 752.

[2457] Ferrary 2005, 753.

[2458] *SEG* 37, 975; Ferrary 2005, 754.

[2459] Ferrary 2005, 755.

[2460] Robert ve Robert 1954, 205, no. 135.

[2461] *Prytanis*'lik süresince bir *prophetes*'in değişmesine bu ilk örnektir. Diğer metinler, metinde ancak biraz daha geçe tarihlenirler. Örneğin Phokaia ile ilişkili 2 yazıt. (Macridy 1912, 9 ve 10 nolu yazıtlar) Orada *prophetes* olarak 98. *prytanis*'likten bilinen Klaudios Neikostratos'tur. Bu kişi *prophetes* olarak Phokaia'nınkilerle aynı dönemde Herakleia Salbake'nin yazıtında da geçmektedir.

[2462] Ferrary 2005, 756.

[2463] *SEG* 37, 973. Tarih için bk. Ferrary 2005, 753.

değiştiği, yazıtların tam olarak yayınlanmamış olması nedeniyle henüz açıklanamamaktadır[2464]. Picard iki sekreter arasında beraber görev yaptıkları dönemde hierarşik bir yapı olması gerektiğini de ileri sürer[2465]. Sadece tek yazıtta bunlar arasında hierarşik bir yapı olduğu belirtilmektedir. Sebastopolis heyetini kaydeden ve Apollon'un 46. *prytanis*'liği ile tarihlenmiş yazıtta (M.S. 2. yy'ın ilk çeyreği), Menophilos oğlu Menophilos *grammateus*, Potamon oğlu Dionysios ise *hypogrammateus* (yardımcı yazman) olarak tanımlanmıştır[2466]. Diğer yazıtlarda geçen *grammateus*'lar arasında böyle bir ayırım görülmemektedir. Yazıtlar bu görevin yıllık olarak verildiğini ortaya koymaktadır. Ancak zaman zaman aynı kişilerin aralıklarla *grammateus* olarak görevlendirilmiş olabilmeleri de mümkündür[2467]. Örneğin Apollon'un 87. *prytanis*'liği ile tarihli listelerde adı geçen Sextus Iulius Diognetos'un adı[2468], Eutykhion oğlu Apollonios'un *prytanis*'liği[2469] ile tarihlenen listede de geçmektedir. Bu listeler M.S. 163 ile 168 arasına aittir. Yazıtlar incelendiğinde *grammateus*'ların zaman zaman *prophetes*'in oğulları ya da akrabaları arasından seçildiği de anlaşılmaktadır. Apollon'un 91. *prytanis*'liği, ile tarihlenen (M.S. 174/5 ya da 175/6)[2470] Aizanoi heyetinin listesinde, Phoibos'un oğlu, Diokles'in torunu olan Diokles *prophetes* iken, olasılıkla onun oğlu olan Diokles de katip olarak geçmektedir. Bu yakın ilişkiler nedeniyle Picard, bu görevin rahiplik ya da *prophetes*'lik de yapan bazı ailelerin elinde olduğunu ileri sürmektedir[2471].

Grammateus'ların Klaros'da kehanet prosedüründe hangi işlevi yerine getirdiklerine ilişkin bir veri yoksa da, onların Apollon'un kehanetlerini kaydettikleri kabul edilmektedir[2472]. *Thespiodos*'un kehanetini düzenleyen *prophetes*'in, kehaneti ön

[2464] Picard'ın öne sürdüğü düzenli değişim, onun döneminden sonra ele geçen yazıtlardan anlaşıldığına göre söz konusu değildir. Bk. Picard 1922a, 261.

[2465] Picard 1922a, 260.

[2466] Robert ve Robert 1954, 327, no. 180.

[2467] Picard 1922a, 261.

[2468] Macridy 1912, 50, no. 15.

[2469] Macridy 1912, 53, no. 22.

[2470] *SEG* 37, 975; Ferrary 2005, 754.

[2471] Picard 1922a, 262.

[2472] Koropaios'da *grammateus*'ların görevi için bk. Rosenberger 2001, 30-31.

adyton'da bu görevlilere yazdırdığı kabul edilebilir. Görevli sayısının da gösterdiği gibi, olasılıkla kehanet iki kopya halinde yazılıyor ve biri danışmaya gelenlere verilirken, diğeri tapınağın arşivi için saklanıyordu[2473]. Öte yandan kehanetlerin gizemli dilinin anlaşılamayacağı düşüncesi ile danışanlara verilen kopyaya bazı açıklama notlarının da eklemiş olması da mümkün görünmektedir.

6.5 Kleidophoros (anahtarcı)

Klaros'da *kleidophoros* adı verilen bir görevlinin varlığı sadece tek yazıttan bilinmektedir. *Kleidophoros*'un ismi M.S. 132/3 yılına ait Laodikeialılar'ı kaydeden bir listede Klaros kült görevlilerinin en sonunda yer almaktadır[2474]. Burada *kleidophoros* olarak görevli olan Bassos isimli kişinin *grammateus*'un oğlu olduğu da anlaşılmaktadır.

Kleidophoros adı verilen görevlinin Klaros'da kült ve kehanet prosedüründe nasıl bir işlevi olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Anahtar (*kleis*) taşıyıcı anlamına gelen bu terim, Batı Anadolu'da Lagina'daki Hekate kültünde bilinmektedir[2475]. Lagina'da Hekatesia bayramlarında *kleidos agogia* ya da *kleidos pompe* (anahtar prosesyonu) adı verilen özel bir ritüel vardı. Bu törenlerde *kleidophoros* ünvanını taşıyan bir rahibe, Hekate'nin anahtarını taşırdı[2476]. Bu hem tanrıçanın tapınağının anahtarı hem de Hekate'nin elinde tuttuğu Hades'e açılan kapının anahtarıydı[2477]. Hekate'nin sembollerinden biri olan anahtar, tanrıçanın khthonien özelliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, büyü papirüslerinde Hekate'nin adı olarak

---

[2473] Picard 1922a, 259. Ayrıca bu konuda bk. aşağıda Bölüm VII. 7.

[2474] Chamonard ve Legrand 1894,216-219, no.3; Macridy 1905, 168, 4/5. 3; *IGR* IV, 1587. İsim listesi Berenicianus Aleksandros'un porconsul'lüğü ile tarihlenmiştir. Aynı yıl, Kolophon *eponym prytanis*'i *prophetes*'lik görevini de üstlenmiş olan Claudius Rufus'tur. Tarihleme için bk. Ferrary 2005, 745.

[2475] Lagina'daki Hekate kültü ve *kleidophoros*'lar hakkında bk. Kraus 1960, 47-48, özellikle not. 219 ve 230.

[2476] *Kleidophoros*'luk, çoğu zaman bir rahibin kızı olan ve mali açıdan akrabaları tarafından desteklenen, bakire genç kızların üstlendiği bir görevdi. Bu konuda bk. Laumonier 1958, 368 v.d.; van Bremen 1996, 91 ve 95.

[2477] Dillon 2001, 170.

geçen "anahtar"[2478], Farnell'e göre yeraltı dünyasının gizemlerini simgelemektedir[2479]. Lagina'da genellikle rahibin kızı ya da bir akrabası olan *kleidophoros*, tapınak görevlileri içinde rahipten sonra gelen en önemli kişidir. O tapınak sorumlusu olarak, tapınağı açıp kapatmakla görevlidir[2480]. *Kleidophoros*'ların tapınaktaki rolüne işaret eden "anahtar" (*kleis*), en basit anlamıyla *kleidophoros*'ların da, Ephesos'taki Artemis *kosmeteira*'ları gibi, değerli eşyaların bulunduğu Hekate hazinesinin korunmasından sorumlu olabileceklerini akla getirmektedir[2481]. Ephesos'daki *kosmeteira*'lar Artemision'da tanrıçanın kutsal objelerini ve ona sunulmuş kumaşların bakımını üstlenen görevlilerdir[2482]. Bunlar ayrıca tanrıçanın kült heykelinin epiphanisi ile ilişkili seramonide de rol oynamaktadırlar[2483].

Anahtar taşıyıcılarının Myken Dönemi'nden itibaren Ege dünyasında varlığı bilinmektedir. Pylos'da bir yöneticinin başka görevleri arasında *klawiphoros* (anahtar taşıyıcı) ünvanı da taşıdığı anlaşılmıştır. Bu görevin bir kültle ilişkili olduğu düşünülmektedir[2484]. Helen kültüründe tapınak anahtarı taşıyan kadınlarla (*kleidoukhos*) daha sık karşılaşılmaktadır. Örneğin, *İliada*'da Hekabe'ye kapıyı açan *kleidoukhos*, bir kadındır[2485]. Euripides'in *İphigenia Tauros* adlı eserinde İphigenia, Artemis rahibesi olarak tapınağın anahtarını taşıyan bir *kleidoukhos*'tur[2486]; Aiskhylos da Hera rahibesi olan bir *kleidoukhos*'dan bahsetmektedir[2487]. Argos'ta da Hera rahibeleri *kleidoukhos* olarak adlandırılmaktadır[2488]. Mısır kültlerinde de *kleidoukhos*'lar vardır. Örneğin Delos'ta Serapis rahibinin yardımcısı olan bir *kleidoukhos* bilinmektedir[2489].

[2478] *PGM* I, 7. 786.

[2479] Farnell 1896, 556.

[2480] Bean 1989, 73.

[2481] Dingil 2006, 6.

[2482] Bu görevliler hakkında bk. Picard 1922a, 240-242.

[2483] Krş. Pausanias 5. 12. 4.

[2484] Castleden 2005, 81. Pylos'da bu ünvanı taşıyan bir kadının adının geçtiği tablet için bk. *A.g.e*., 84

[2485] Homeros, *İliada* 6. 298 v.d.

[2486] Euripides, *İphigeneia en Taurois* 126.

[2487] Aiskhylos, *Hiketides* 291.

[2488] O'Brien 1993, 36, 144, 152-153.

[2489] Witt 1971, 96.

Mezar stellerinde elinde anahtar tutarken gösterilen kadınların, bu şekilde tasvir edilmesi onların rahibe olduklarını göstermektedir. Nitekim Atina'da ele geçen, Ana Tanrıça kültünün rahibesi olan Khairestrate adlı bir kadının mezar stelinde, o elinde büyük bir anahtar ile tasvir edilmiştir.[2490]. Buna karşın rahipler hiç bir zaman anahtarla betimlenmemişlerdir[2491].

Diğer Yunan kültlerinde genellikle tanrıçalarla ilişkili olan kadın görevlilerin üstlendiği anahtar taşıyıcılığı, Klaros'da Apollon'un hizmetindeki bir erkek tarafından yapılmasıyla dikkati çekmektedir. Picard'a göre Klaros'daki *kleidophoros* mystik bir sembol olan tören anahtarını taşıyordu[2492] Bu görevli olasılıkla yerel mysterler ile ilişkili olan ve kültün gizemli, kutsal seramonilerinde kullanılan anahtarın koruyucusuydu[2493]. Bununla birlikte, Apollon Klarios'un *kleidophoros*'u Lagina'daki meslekdaşları gibi, tapınağın anahtarlarından sorumlu bir görevli de olabilir[2494].

7- KEHANETLERİN AÇIKLANMASI, YAYILIMI VE ARŞİVLENMESİ

Kutsal alanda gerçekleştirilmiş olan kehanetin açıklanmasının nerede yapıldığı tam kesinlik kazanmamıştır. Bilindiği gibi M.Ö. 3. yy'dan itibaren Didyma'da *khresmographeion* olarak adlandırılan bir mekan vardı[2495]. Olasılıkla tanrının yanıtları burada açıklanıyor, kopyalanıyor ve korunuyordu. Başvuranlar ise daha sonra kahinin dile getirdiği kehanetin bir kopyasını alıyorlardı[2496]. Klaros'da bağımsız bir *khresmographeion* olduğuna dair bir kayıt yoktur, fakat soruculara dışarı çıktıktan sonra *thespiodos*'un söylediği şiirin yazmanlarca yazılmış bir kopyası verilmekteydi. Troketta (**K 8**) ve Pergamon (**K 2**) gibi kentler için verilen kehanetlerin metinlerinin bir kere

[2490] Dillon 2001, 80, 82, fig. 3. 2.

[2491] Dillon 2001, 81.

[2492] Picard 1922a, 249. Mystik bir sembol olarak anahtar için bk. Daremberg-Saglio, s.v. "Sera".

[2493] Picard 1922a, 249, not. 1. Klaros mysterleri için bk. yukarıda Bölüm VI. 3.

[2494] Tapınağın bronzdan kapıları hakkında bk. yukarıda Bölüm III. 5. 1.

[2495] Parke 1986, 126-127. Fontenrose 1988, 31, 43, 80, 91.

[2496] Parke 1985, 223

duymakla ezberde kalamayacak kadar uzun olması, bu metinlerin yazılı olarak temsilcilere verildiğini göstermektedir[2497].

Klaros'da bugüne kadar hiçbir kehanet metni ele geçmemiştir. Olasılıkla Delphoi'da olduğu gibi Klaros'da da taşlara kehanet yazılmıyordu[2498]. Buna karşın başvuranlar, kehanetlerinin yazılı bir kopyasını alıp kendi kentlerine götürüyorlar ve orada taşlara yazdırıyorlardı[2499]. Örneğin, Porphyrios tarafından kaydedilen bir kehanete göre, Kallipolis kenti halkı Klaros'a başvuruda bulunmuş ve tanrının emrine göre sözcükleri tabletlere yazdırmışlardır[2500]. Bu konuda, tanrının kendi yazmanlarına ya da başvuranlara direkt olarak emir verdiği konusu kesin değildir.

Klaros kutsal alanında kehanet yazıtları olmamasına karşın kehanet merkezinin içinde bir arşiv bulunması mümkün görünmektedir. Bu tür bir arşivin varlığı Makrobios'un eserinden anlaşılabilir. Makrobios, Klaros kehanetleriyle ilişkili bir kolleksiyonu toplamış ve bunları yeni Platoncu filozof Cornelius Labeo, *De oraculo Apollinis Clari* (Klaroslu Apollon kehaneti üzerine)[2501] adlı kitabında yorumlamıştır. Klaros'un diğer bazı kehanetlerini de Lactantius toplamış ve bunları *Theosophia*'da yayınlanmıştı. Acaba bu yazarlar farklı kentlere yayılmış bulunan kehanetleri buralara adamlarını göndererek toplatmış olabilirler mi? Busine, bunun mümkün olmadığını düşünmektedir. Çünkü, kutsal alanın kendi sekreterleri vardı ve bu kehanetlerin bu sekreterler tarafından bu yazarlara verilmiş olması akla yakın gelmektedir[2502].

[2497] Parke 1985, 223

[2498] Buna karşın Didyma'nın kehanetleri çoğunlukla Didyma ya da Miletos'ta taşlara yazdırılıyordu. Didyma'nın kehanetlerini kaydeden yazıtlar başka şehirlerde nadiren ele geçmişlerdir. Bu konuda bk. Parke 1985, 149; Fontenrose 1988, 191 vd.

[2499] Busine 2005, 53. Parke'ye göre sadece bir korunma kazası olabilir, fakat Klaros'lu rahiplerin yanıt metinlerinin yazıtlarının orada yazdırılmasını onaylamıyor olmaları ve başvuranları yanıtları tanrının onuruna kendi şehirlerinde yazdırmaları için teşvik etmiş olmaları daha olası görünür. Bk. Parke 1985, 150.

[2500] Porphyrios, Fr. 314 = Eusebios, *Praeparatio evangelica* 4. 9. 2: "*Kehanetimi tabletler üzerine yazınız*".

[2501] **T 87**. Cornelius Labeo, Fr. 18 = Makrobios, *Saturnales* 1. 18.

[2502] M.Ö. 2. yy'da, Apollon Klarios tarafından verilmiş kehanetleri, Kolophonlu Gorgos'un derlediği kabul edilmektedir. Bu konuda bk. Lane Fox 1986, 190-191.

Öte yandan Klaros ve Didyma gibi büyük kehanet merkezlerinin kehanet kolleksiyonlarını toplama konusunda inisiyatifi ele alarak, bunları konularına göre gruplatmış olabilecekleri de düşünülebilir. Didyma'dan bazı veriler bunun doğru olabileceğini göstermektedir. Didyma'da olasılıkla sekreterler bir kehanet kolleksiyonu oluşturmak için çalışmışlar ve daha sonra kullanmaları ve yaymaları için Porphyrios ve Cornelius Labeo gibi pagan yazarlara ya da Lactantius ve *Theosophia*'nın yazarı gibi Hristiyan yazarlara dağıtmışlardır.[2503]. Aynı uygulama Klaros için de geçerli olabilir.

8- BAŞVURU VE BAŞVURUCULAR

Klaros kehanet merkezinde iki başvuru şekli vardır. Şehirler Klaros'a bir kutsal heyet gönderip tanrıya resmi bir soru yönelttiklerinde, kahin özenli bir cevap vermiştir. Bu cevap çoğunlukla *heksametron* veznindedir. Klaros kehanetini kaydeden metinlerden çoğu bu gruba girmektedir (**K 1-18**). İkinci tür başvuru ise bireysel olandır. Klaros'a kehanete danışmaya gelenlerle ilgili elimizde iki tip epigrafik malzeme vardır. Bunlardan Klaros kutsal alanına gelen temsilcilerin isimlerinin yazıldığı listeler en önemli bilgiyi sunmaktadır. Kutsal alanda ele geçen çok sayıdaki delege listelerinden yola çıkarak kutsal alanın Roma İmparatorluğu Dönemi'nde uluslararası bir kehanet profiline sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan başvuranların kökenleri kehanetler sayesinde de bilinmektedir. Bunlar da bazı antik kaynaklarda ve kehanetlerin kaydedildiği yazıtlarda geçmektedir[2504].

Klaros'da kehanete başvuru için bir ücret alınıp alınmadığına ilişkin veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, birçok kehanet merkezinde kehanete başvuru ücreti alınıyordu ve buna *pelanoi* adı veriliyordu. *Pelanos* araştırıcılar tarafından daha çok bir kurban için kullanılan terimdir. Bu kurban, buğdaydan yapılan bir sıvıdan, kesilen bir hayvana kadar değişmektedir. Bazılarına göre ise *pelanos* beyaz unla yapılan bir çeşit kurabiye ya da tahıldan yapılmış bir ürün anlamındadır[2505]. P. Amandry *pelanos*'un sunulan bir adak olmadığını, fakat khthonien ve cenaze kültlerindeki belirli bir ritüel

[2503] Busine 2005, 54.

[2504] Klaros'a başvuru şekilleri hakkında bk. Busine 2005, 55.

[2505] Amandry 1950, 128.

olduğunu savunur[2506]. Hades, Asklepios, Demeter ile Kore ve Apollon (Delphoi ve Argos'daki kehanet merkezlerinde) *pelanoi* kabul etmiştir. *Pelanoi* Klasik ve Hellenistik Dönem'de para şeklinde verilmektedir. Klaros'da eğer Klasik Dönem'de kehanet başvuruları varsa, burada ele geçen adak eşyalarının bir kısmını kehanete başvuru ücreti olarak kabul etmek mümkündür[2507]. Kutsal alanda ele geçen Hellenistik sikkelerin bir kısmının da buraya bırakılmış *pelanos*'lar olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Klaros'da henüz *pelanos*'ların saklanması için yapılmış bir *thesauros* (hazine, ambar) mekanı ele geçmemiştir. Didyma'da inşaa yazıtlarında geçen *thesauros*[2508] terimi, ziyeretçilerin *pelanoi*'larını içine attıkları yeri, onların saklandığı bir hazine deposunu tanımlamaktadır[2509].

Klaros'da kehanet gece yapılmış olduğundan, kehanet anında buraya Apollon'a danışmaya gelenler hayli farklı bir ruh haline giriyor olmalıdırlar. Gerçekten de gece atmosferi çevrenin mistik özelliklerini çoğaltıyordu ve olasılıkla daha önemli olarak sabah erken saatlere kadar ayakta kalmak ziyaretçileri alışık oldukları güncel hayatın çok dışında bir atmosfere götürüyordu. Klaros'daki kehanet merkezinin çevresel özellikleri ve kehanet ritüeli, onların alıştıkları şehir hayatına ve sosyal geçmişlerine uymayan özelliklere sahipti. Apollon'un kendini göstermesi ve açıklaması, yani bir tür epiphanisinde yer almak, onları günlük yaşamla gelen kirlerden kurtarıyordu ve onları tanrıyla insanların buluştuğu büyülü bir yere, farklı hissettikleri bir alana sokuyordu[2510]. Dietrich, Apollon'un kaynaklar, koruluklar ve mağaralar gibi geleneksel khthonik öğelerle bağlantısının yenilenme ve arınma ile ilişkili olduğunu belirterek, tanrının khthonik ilişkilerine dikkat çekmektedir[2511].

Kehanete danışmak için gerekli olan vücut ve ruh temizliği, ziyaretçilerin tanrıyla ilişkiye girmelerine yardım ediyordu. Vücudun temizliği kehanete danışmadan belli bir süre öncesinden itibaren genellikle şarap ve belli yiyecek çeşitlerinden ve cinsel

[2506] Amandry 1950, 86-88.

[2507] Lovette Guichard 2005, 127, not 252.

[2508] *Thesauros*'lar hakkında genel olarak bk. Kaminski 1991, 63-181.

[2509] *Didyma* II, no 247; Tuchelt 1973, 40-42.

[2510] Lovette Guichard 2005, 56

[2511] Dietrich 1978a, 6.

ilişkiden uzak durmayı gerektiriyordu[2512]. Cinsel ilişki, şarap ve yiyecek, hayatı mümkün ve daha eğlenceli kılan şeyler olduğundan onlardan yoksun kalmak insanın güçlü bir karakter göstermesine olanak sağlıyordu. Bu karakter, *sophrosyne*'nin (iffet) bir derecesi ve kişinin tanrıyla bağlantıya geçme aşamasına ulaşmasına olanak veren bir şeydi[2513]. Ziyaretçiler tanrıya yaklaşmak için, beslenme ve üremeye olan kesin inançlarının göstergesi olarak, ölümlü olduklarını önemsememeleri gerekiyordu[2514].

Yaklaşan ziyaretçilerin ruhsal hazırlıklarını nasıl kanıtlayabildikleri bilinememektedir. "*Pythia'nın Kehaneti*" isimli bir Hellenistik şiir, bir ziyaretçinin kendi "*psykhe*"sini (ruh) arındırmak için yapması gereken bir yıkanma ritüelini resmeder[2515]. Bu ritüel cinayet işlemek gibi ciddi bir kusuru olmayanları bir tanrıyla karşılaşmaya hazırlıyordu. Klaros'daki durumda, genç insanlardan oluşan bir koronun kentlerini temsil etmesi saflık konusunda antik uygulamayı ortaya koyar. Erkek ve kız çocuklar erişkinliğe sembolik geçişi henüz aşmadıkları için, onlar bir şekilde şehrin uygarlaşmış dünyasından hala uzaktırlar; Onlar evlilik gibi sosyal kurumlara henüz girmemişlerdir, erkek çocukları da vatandaş rolünü üstlenmemişlerdir. Onlar bir şekilde insanların sosyal organizasyonunun kurallarında "kenarda kalanlardır" ve bu nedenle insanlarla tanrılar arasında bağlantı kurmak için daha uygundurlar[2516]

Fiziksel temizlik gibi Apollon'a yaklaşmak için gerekli olan ruhsal arınmışlık da olasılıkla, kişinin kendini kontrol (otokontrol) vasfına sahip olup olmadığıyla ölçülüyordu. Örneğin, Delphoi'da tapınak *cella*'sının kapısının yanında duran bir herme üzerindeki Yedi Bilge'nin ünlü sözü, herbir ziyaretçiye "γνῶθι σεαυτόν *Kendini Bil*" (latince *nosce te ipsum*)[2517] öğüdünü vermektedir[2518]. Öğüt, hem kehanet ritüeline girmeye hazırlanan hem de kehaneti aldıktan sonra onu açıklamaya hazırlanan

[2512] Parker 1983, 79, 91, 176, 295.

[2513] Platon, *Phaidon* 67 c; Parker 1983, 282.

[2514] Lovette Guichard 2005, 52.

[2515] Dyer 1969, 44; Parke ve Wormell 1956, Vol. II , no. 591.

[2516] Cinsel ilişki ile lekelenmedikleri için belirli ritüellere ergenliğe ulaşmamış çocuklar katılmaktaydı bk. Parker 1983, 79.

[2517] Pausanias 10. 24. 1.

[2518] Broc 1963, 39-51; Lloyd-Jones 1976, 65; Lovette Guichard 2005, 53.

ziyaretçilere kendisilerini analiz etmeyi salık vermektedir. Onların kehanet ocağına gelmelerine bilgiye olan tutkuları yol açmıştır ancak ziyaretçilerin henüz aldıkları bilgi her zaman anlaşılabilir bir hediye değildir. Eğer ziyaretçi Apollon'un öğüdünü almaya zihinsel olarak hazırlanmış değilse, bu öğüdü yerine getirirken hataya düşme riski vardır[2519].

Klaros'da ziyaretçilerin çoğu kahinin Apollon'la bağlantıya geçtikleri yerde fiziki olarak bulunamadıkları için, onlar ritüelde başka şekillerde yer alıyorlardı[2520]. Araştırıcılar, ziyaretçilerin ne tür kehanet ritüellerine katıldıkları konusuyla tapınağın içine giren kült personelinin yaptıklarından daha az ilgilenmişlerdir[2521]. Onların da yaptıkları ritüeller daha az zengin ya da daha önemsiz değildi. Hatta, onlar kehanet odasında olanları hayallerinde canlandırmaya çalıştıklarından, kült görevlilerinden daha mistik hayallere dalıyor olabilirler[2522]. Kaisarea Toketta'da ele geçen M.S. 2. yüzyıla ait Klaros kehaneti, tapınağın eşiğine yakınlığın, Apollon ve onun kehanetine yakınlıkla aynı olduğunu belirtmektedir.

"Sen karlı Tmolos'un eteklerindeki Troketta'da oturan

Sen Kronos'un güçlü oğlu ve Bromios tarafından onurlandırılmış olan,

Gerçeğin zeminine yaklaşmayı engelleyen eşiğe yanaşan sen neden şimdi şaşırıyorsun?

Huzurumda bulunan sana ben şaşmaz bir kehanet seslendireceğim"[2523].

Vergilius'un, Aeneas'ın Delos'daki hayali kehanet merkezine gezisini anlattığı bölümde de benzer tipte bir sembolizm vardır[2524]: "*Adyton açıldığında, aniden herşey titriyor gibi görünmeye başladı: eşik ve tanrının defne ağacı ve dağ tümüyle onların üzerine, tripod aşağıya devrilir gibi göründü"*

[2519] Lovette Guichard 2005, 53.

[2520] Tapınağın içine girmek olasılıkla küçük bir ziyaretçi grubu için söz konusudur. Bu konuda bk. yukarıda Bölüm VI. 3. Ayrıca bk. Graf 2008, 59.

[2521] Parke 1986, 121-131.

[2522] Lovette Guichard 2005, 88.

[2523] **K 8.**

[2524] Vergilius, *Aeneas* 3. 90.

Ziyaretçiler için, kült görevlileri karanlık koridorlarda kaybolduktan sonra kehanet işleminin asıl kısmı başlıyordu. Belki de kült görevlileri onların yanından ayrılmadan tapınağın gizli bölümlerinde neler olduğu konusunda ziyaretçilere bazı bilgiler veriyordu. Phyllis ve Karl Lehmann, Samothrake'deki Büyük Tanrılar kutsal alanında *temenos*'un girişinde yer alan dairesel taş platformun, bu iş için kullanıldığını, bir rahibin bu platformun merkezinde durarak oradakilere bazı ritüeller eşliğinde tapınakdaki ritüeli anlattığını ileri sürerler[2525].

8.1 KİŞİSEL BAŞVURULAR

Klaros'a kişisel başvuruda da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda çok veri olmasa da başvuruda bulunan yabancıların genellikle üst düzey ailelerin mensupları ve kentlerinde önemli politik ya da dinsel görevlere sahip olan insanlardan oluştuğu ileri sürülebilir. Bunun için Germanicus ve Smyrnalı ünlü hatip Aelius Aristides'in başvuruları en iyi örneklerdir. Germanicus'un başvurusu Tacitus tarafından anlatılmaktadır. Germanicus Asia'ya geldiğinde olasılıkla doğudaki göreviyle ilgili olarak başvurduğu Apollon Klarios'dan çok da hoş olmayan bir cevap almıştır[2526]: Geleceğinde bir sıkıntı görülmektedir. Nitekim prens bir süre sonra ölür. Aynı kehanetden Ovidius da kısaca bahseder: *"Bilgin bir prens olan Germanicus önyargılı bir şekilde Apollon Klarios'a başvurur. Klaros'un tanrısı ona öncelikle itaat etmesini söyler"*[2527].

Aelius Aristides ise, M.S. 147/148 yıllarında yaşamını cehenneme çeviren, uzun ve onu hareketsiz kılan hastalığı nedeniyle Lebedos'da tedavi gördüğü sırada oraya gönderdiği Zosimos eliyle Apollon Klarios'a başvurmuştur[2528]. Aelius'a verilen cevapta onu Asklepios'un iyileştireceği belirtilmektedir.

Ovidius, Ceyx adında bir kişinin kardeşinin kimler tarafından öldürüldüğünü öğrenmek üzere kehanete başvurmak için Klaros'a geldiğinden bahseder[2529]. "*Ceyx*

[2525] Lehmann 1969.

[2526] Bk. **T 34**.

[2527] Bk. **T 30**.

[2528] Bk. **K 21**. Kehanetin yorumlanması konusunda bk. Parke 1985, 147 ve de La Geniére 1996, 261-272.

[2529] Bk. **T 29**. Ovidius, *Metamorphoses* 11. 411.

sıkıntıda olan insanların Klaros'taki tanrıya gelerek onun kehanetleriyle rahatladıklarına inanmaktadır".

Son olarak Ovidius'un *Fasti* adlı eserinin Germanicus'a hitaben yazılmış atıf bölümünde şu ifadeler yer almaktadır[2530]: *"Klaroslu tanrının okuması için gönderilmiş bir mesaj gibi, bir prensin eleştirisinden geçecek bir sayfa bitirilmiştir"*. Burada amaç Germanicus ve Apollon arasında prensi övmeyi amaçlayan bir karşılaştırma sunmaktır. Fakat asıl dikkat çekici özellik Ovidius'un Apollon kehanetine mektupla başvurulduğunu düşünmesi ve bu pratiğin yeri olarak da Klaros'u seçmesidir. Ovidius'daki bu ifadeler Klaros'a karşı daha önceki Roma şairlerinde bulunmayan bir ilgiyi gösterir. Eğer bu, sadece şairin kendi ilgisinden kaynaklanmıyorsa, onun Sextus Appuleius'un Klaros kutsal alanına gösterdiği ilgiden esinlenmiş olduğu da düşünülebilir[2531]. Appuleius'un Klaros'a sağladığı destek, Ovidius'un sürgün edilmeden önce girebildiği imparatorluk sarayında, Romalı asiller arasında Apollon Klarios'a karşı belli bir ilgi yaratmış olabilir ve hatta o dönemde Roma üst sınıfı arasında Klaros'a mektupla danışma modasının yayıldığından da söz edilebilir[2532].

Apollon Klarios adı, Tacitus'un *Annales* adlı eserinde bir sonraki ortaya çıkışı, bu tapınağa karşı özel bir inancın Iulius-Claudius ailesinin üyeleri arasında sürdüğünü gösteriyor olabilir[2533]. Tacitus'a göre M.S. 49'da amcası Claudius'la evlenmeyi başardıktan sonra küçük Agrippina, daha önceki bir rakibi olan Lollia Paulina'dan öcünü almaya kalkmıştı. Lollia'nın, imparatorun geleceği hakkında, özellikle Agrippina'yı ilgilendiren bir konu olan evlilik hakkında kehanete başvurarak ihanet ettiği suçlaması uydurulmuştu. Tacitus'un ifadesine göre suçlayan, ona karşı "*Khalde kehanetlerine ve Klaroslu Apollon'un heykelciğine danıştığını*" iddia etmiştir. Araştırıcılar, bu cümleyi açıklamak ya da düzeltmek için çeşitli öneriler getirmişlerdir. Ancak, Kolophon'a bir mesajın gönderildiğini varsaymaktan çok cümleyi üzerindeki

[2530] Ovidius, *Fasti* 1. 20. Eser M.S. 14 ve 17 arasında yazılmış olmalıdır. Ovidius'un tarihlenmesi konusunda bk. Syme 1978, 6-20 ve 63.

[2531] Klaros kutsal alanında Sextus Appuleius için dikilmiş anıt için bk Ferrary 2000, 360-364, no. 9.

[2532] Ovidius'un Klaros'a olan ilgisi ve onun Sextus Appuleius'la bağlantısı üzerine tartışma için bk. Parke 1985, 135.

[2533] Bk. **T 35** = Tacitus, *Annales* 12. 22.

anlamla değerlendirmek daha doğru olacaktır. Tacitus'un ifadesi, Lollia'nın Apollon Klarios'a adanmış bir imgeye, muhtemelen onun kült heykelinin minyatür bir kopyasına sahip olduğunu ima eder ve büyücüler aracılığıyla bu imgeden Claudius hakkında kehanet çıkarmaya çalıştığını anlatır. Kehanet üretmek üzere heykellerin bu şekilde büyü olarak kullanılması, M.S. 2. ve 3. yy'da yaygın bir uygulamadır[2534]. Daha önceki bir dönemde de bu uygulamanın varlığı kabul edilebilir. Bu örnekle, bir kez daha Apollon Klarios'a Iulius-Claudius'lar arasında önem verildiği bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu türden son örnek budur ve Neron'nun ölümüyle ve Vespasianus'un iktidara gelişiyle, bu modanın kaybolduğu varsayılabilir[2535].

M.S. geç 2. yy'da Klaros'a verilen önemi ve yine bir kişisel başvuruyu gösteren başka bir örnek de *Anthia ve Habrokomes* romanında geçmektedir[2536]. Eğer bu eserin yazarı Ksenophon, Suidas'ın[2537] bahsettiği gibi Ephesoslu biri idiyse, Klaros'taki işleyişi bilebilmek için uygun bir yerdeydi. Romanın başlangıç sahnesi aşk yüzünden hasta çiftin anne babalarının hastalıkları hakkında soru sormak için kehanet merkezine sorularını gönderdikleri Ephesos'da geçer. Apollon'a sorulan soru şudur:

Ne zaman bu kötülük bitecek ve orada ne zaman bir doğuş olacak?

Yanıt abartılı tarzda dokuz dizelik bir şiirden oluşur:

Şu ana kadar sızlandıkları acılar bitecek ve denizin insanları tanrıların onlara vereceği evlilik yatağı ile birbirlerine bağlanacaklar ve mezarın derinliğinde ve ateşin ışığında ancak kutsal Nil üzerindeki Kutsal İsis'e gelecek günlerde bir sunu yapınız ki bunun sayesinde mutsuzluk ve acının ağırlığından kurtulacaklar ve tekrar huzur bulup, mutlu günlere dönecekler.

[2534] Balmumundan yapılmış cin tasvirlerinin gömülmesini kaydeden bir Klaros kehaneti için bk. **K 11**. Bu kehanetin antik dönemdeki büyü inanışı açısından yorumlanması konusunda bk. Várhelyi 2001, 16; Ogden 2002, 246-247, no. 238. Büyü yapılmasında sırasında okunan Apollon Klarios'un adının geçtiği bir *hymnos* için bk. **T 40**.

[2535] Bu konuda bk. Parke 1985, 141.

[2536] Bk. **T 66** = Ksenophon Ephesios, *ta kata Anthian kai Habrokomes Ephesiaka* 1. 6.

[2537] Suidas, s.v. "Ksenophon".

Görüldüğü gibi Ksenophon, Klaros Apollon'una başvuruya dair hiç bir detay sunmaz. Ephesos'da geçen olaylar da onun şehirle ilgili yakından bilgi sahibi olduğunu ortaya koymamaktadır. Öyleyse, her ne kadar muhtemelen M.S.150-200 arasında Küçük Asya'da bir yerlerde yazıyor olsa da Klaros ve yanıtları hakkında sadece kulaktan duyma bilgiye sahip olduğunu ve bu kehanet merkezini kullanmayı, kurgusuna uygunluğu için seçtiğini varsaymak mümkündür. Yine de Klaros'un da Didyma gibi, çağdaş bir roman kurgusu için ödünç alınması gerçeği Geç İmparatorluk Dönemi'nde onun popüler bir üne sahip olduğunu gösterir[2538].

Edebi kaynakların dışında bir epigrafik buluntu da olasılıkla kişisel bir başvuruyu kaydetmektedir. Phrygia'daki Yalnız Saray'da (Appia ?) ele geçen kehanette Apollon Klarios'a başvuranlar belki Antyllos oğlu Symmakhos ve onun oğulları Antyllos, Aleksandros ve Symmakhos idi[2539].

Başvuruda bulunanlara ait verilerin yazıtlar ve daha çok da edebi kaynaklar olduğu göz önüne alındığında, eğer başvuran kişi günümüze bir kayıt ulaştıramayacak nitelikte ise, bunlara ait bilgilerimizin bulunmaması pek de şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim, Oinomaos'un[2540] anlatımına bakılırsa, özellikle Klaros'a gelenler arasında hatipler, çapkınlar, *sykophantes*'ler (iftiracı), sevgililer, askerler ve hırsızlar da dahil olmak üzere her tabakadan her cins insanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Hristiyan Oinomaos'un Klaros'un prestijini sarsmak için bunları söylemiş olduğu düşünülebilir[2541]. Ancak, bunu bir veri olarak kabul ederek, aynı ünlü kişiler gibi sıradan insanların da Klaros'a bugün saptayamadığımız sayıda bireysel başvuruda bulunduklarını düşünmek mümkündür[2542].

[2538] Parke 1985, 149.

[2539] Bk. **K 19**.

[2540] Oinomaos Fr. 14. 5 = Eusebios, *Praeparatio evangelica* 5. 6. 1-2.

[2541] Busine 2005, 85.

[2542] Yalnız Saray'da ele geçen kehanetin (**K 19**) bir ailenin başvurusu üzerine verildiği ileri sürülmektedir. Bk. Parke 1985, 162.

8.2 RESMİ BAŞVURULAR

Klaros'a Kolophon halkının kehanet için başvuruda bulunduğuna ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Buna karşın Klaros'un yabancı müşterilerini kaydeden çok sayıda yazıt ele geçmiştir. Bunlardan yola çıkarak Roma imparatorluğunun doğu kısmında bulunan birçok kentin Klaros'a başvurduğu anlaşılmaktadır[2543].

8.2.1 Yakın Kentler

Bunlar Aiolis, Mysia, İonia, Lydia, Karia ve Phrygia'nın güney kesiminde yer alan kentlerdir:

Khios[2544] ve Phokaia[2545] ve Smyrna[2546], Klaros'a başvuran yegane İon kentleridir.

Bu Smyrnalı yazar M.S. 149 yılında Ephesoslu ve Smyrnalı delegelerin bir depremin ardından Klaros'a başvuruda bulunduklarını anlatır. Ayrıca, aynı dönemde Smyrna bir karar alarak Büyük İskender'in yeni kenti kurmasıyla ilişkili almış olduğu kehanet yanıtını bir taşa yazdırmaya karar verir[2547].

Kyme[2548], buraya başvuruda bulunan tek Aiol kenti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mysia'dan Pergamonlular'ın sıklıkla Klaros kehanet merkezine geldikleri bilinmektedir. Pergamon'da bir Klaros kehaneti[2549] ele geçmiştir. Ayrıca Klaros'da da bir Pergamon temsilci listesi bulunmuştur[2550].

Lydia kentlerinden de Klaros'a başvuruya gelindiği anlaşılmaktadır. Kutsal alanda bulunmuş olan ve Thyaterialılar'ı kaydeden bir liste bunu kanıtlar[2551]. Aynı şekilde elimizde kehanetleri olan Kaisareia Troketta da Lydia'nın küçük bir kentidir[2552].

[2543] Busine 2005, 59-60.

[2544] Macridy 1912, 47, no. 5; 51-52, no. 18; Şahin 1987, 64, no. 10; 64, no. 11; 65, no. 12; 65, no. 13; 66, no. 14-15.

[2545] Macridy 1912, 48-49, no. 7-10; 52, no. 21; Şahin 1987, 69, no. 22.

[2546] Smyrna kehaneti için bk. **T 45** ve **K 1**.

[2547] Bu kehaneti kaydeden Roma Dönemi'ne ait bir yazıt için bk. *SEG* 18 (1961), no. 495.

[2548] Robert 1954, 25.

[2549] Merkelbach ve Stauber 1996, 6-10, no. 2.

[2550] Robert ve Robert 1989, 5, not. 27.

[2551] Robert, *OMS* IV, 153; Robert ve Robert 1989, 5.

Ephesos'ta bulunmuş olan bir kehanetin de Klaros tarafından verildiği kabul edilmektedir. Bu kehanetin hangi kent için yapıldığı bilinemese de bu kentin ana tanrıçasının Artemis ve yerleşimin de Maionia'daki Hermos nehrinin tuzlu toprağı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu nehir hem Phrygia'da hem de Lydia'da akmaktadır. R. Merkelbach[2553] bu "tuzlu toprak" sözcüğünden yola çıkarak kehanetle ilişkili kutsal alanın Strabon'un[2554] anlattığı Koloe Gölü yakınlarındaki Artemis kutsal alanı olduğunu ileri sürmektedir. F. Graff'a göre ise kehanet Sardeis halkı için verilmişti[2555].

Güney Phrygia bölgesinin kentlerine ilişkin özellikle de Lykos vadisindeki Laodikeia ile ilgili çok sayıda buluntu vardır[2556].

1960'lı yıllarda Hierapolis kazılarında da kehanet metinlerini kaydeden dört adet yazıt ele geçmiştir (**K 3-7**) [2557]. Bunlar Hadrianus Dönemi ya da hemen sonrasına tarihlenmektedir. Bu yazıtlardan üçünün Klaros kehaneti oldukları şüpheli olsa da, birisinin (**K 4**) Apollon Klarios'un kehaneti olduğu kesindir. Çünkü bu metin Troketta kehaneti ile büyük benzerlik gösterir. Buna göre kent halkına salgın hastalığın geçebilmesi için kurban sunuları yapmaları ve okçu bir Apollon Klarios heykeli dikmeleri söylenmiştir.

Klaros yazıtlarına göre Karia'nın iç kesimlerinde yaşayan halklar da düzenli olarak Klaros'a geliyordu. Bunlar arasında Herakleia Salbake[2558], Tabai[2559], Amyzon[2560], Bargasa[2561], Aphrodisias[2562], Sebastepolis[2563] yer almaktadır.

[2552] Merkelbach ve Stauber 1996, 16-20, no. 8.

[2553] Merkelbach 1991, 70-72 ve Merkelbach ve Stauber 1996, 26-27, no. 11.

[2554] Strabon 13. 4. 5.

[2555] Graf 1992, 274. Bu kehanet için ayrıca bk. Somolinos 1998, 211-212

[2556] Macridy 1905, 164-165, no. II 1; 165, no. II 3; 167, no. III 1; 168-170, no. IV 3; 167, no. III 2; Macridy 1912, 55, no. 29; Şahin 1987, 67, no. 18; 68-69, no. 19-20-21.

[2557] Bu kehanetlerle ilgili tartışma için bk. Robert 1962, 356-357, no. 5.

[2558] Macridy 1912, 53, no. 25; Şahin 1987, 66-67, no. 16.

[2559] Robert ve Robert 1954, 116-119, no. 24-32 ve 380-381, no. 192-193.

[2560] Macridy 1912, 53, no. 22.

[2561] Picard 1922a, 202, not. 3.

[2562] Macridy 1905, 171, no. VI; Şahin 1987, 63, no. 9.

8.2.2 Uzak Kentler

Klaros'a çok daha uzak yörelerden gelen başvurucuların, kuzeyde Pontus Euksinos'un batı kıyılarından, Güneyde Suriye ve Pamphylia'ya, batıda Yunan anakarasından, Bithynia'nın doğusu ve Kappadokia'ya kadar dağılım gösterdikleri görülmektedir.

Troas bölgesinde Parionlular'ın Klaros'u sık sık ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır[2564]. Mysia'nın en büyük kenti Kyzikoslular da büyük olasılıkla Klaros'a başvuruda bulunuyorlardı. Libya'daki Siwa kentindeki Ammon kehanetine göre, Kyzikoslular Apollon Klarios'a adaklar adayacaklardı[2565].

Klaros kutsal alanında saptanan yazıtlara göre, heyet gönderen Bithynia kentleri şunlardır: Apameia Myrleia (Mudanya)[2566], Nikaia[2567], Nikomedia[2568], Kreteia Flaviopolis[2569], Hypios eteğindeki Prusias[2570], Kaisereia Germanica[2571] sayılabilir. Paphlogonia'dan ve Pontus'dan periyodik olarak Klaros'a gelenler arasında Amisos'dan[2572] başlayarak Amasia[2573], Neokaiseria[2574], Neoklaudiopolis[2575] vardır. Gadaralı Oinomaos'un yazdığına göre Karadeniz kıyısından Klaros'a kehanete danışmaya gelenler de vardı. O, kendine verilen kehaneti eleştirirken Pontos'dan

---

[2563] Robert ve Robert 1954, 327-328, no. 180.

[2564] *Hellenica* X, 275-276 A, B, C.

[2565] Kyzikos için bir Ammon kehaneti bk. Merkelbach ve Schwertheim1983, 147-154 = *SEG* 33 (1983), no. 1056.

[2566] Bk. Picard 1922a, 696, not. 3.

[2567] Bk. Robert 1954, 25; Liste Apollon'un 98. ve 99. *prytanis*'lik yıllarıyla tarihlenmiştir; bk. Robert ve Robert 1954, 204.

[2568] Bk. Picard 1922a, 206, not. 1; Robert 1954, 25.

[2569] Bk. Robert 1954, 25; Robert ve Robert 1954, 381.

[2570] *SEG* 30 (1980), no. 1334. Prusiaslılar, Olbiopolis listesinin içinde geçmektedir.

[2571] Bk.Robert 1954, 24.

[2572] Macridy 1905, 170, not. V 4.

[2573] Picard 1922a, 206 not. 6; 217, not. 12; 303-304; Şahin 1987, 63, no. 7, 8; *SEG* 37 (1987), no. 963-964.

[2574] Macridy 1905, 165, not. I 2.

[2575] Bk. Robert 1954, 25.

gelerek Klaros'a başvuruda bulunan Kallistratos adlı bir tüccardan da söz etmektedir[2576]. Diğer kentler arasında olasılıkla Abonoteikhos'dan yani Paphlagonia kıyılarından gelenler de vardır. Lukianos, Abonotheikhos'da kehanet ocağı olan Glykon'un kendine başvuranlardan bazılarını bazen Klaros'a bazen Didyma'ya bazen de Kilikia'daki Mollos'a gönderdiğini söylemektedir[2577].

Bu delege listelerine göre kuzey Phyrgia'dan arada sırada Klaros'a heyet gönderen kentler Akmoneia[2578], Myros[2579], Doryleion[2580], Aizanoi[2581] ve Iulia[2582] olarak sayılabilir. Tebris'in yukarı vadisindeki Yalnız Saray'da bulunan bir kehanet de Klaros Apollon'u tarafından verilmiştir[2583].

Pisidia'dan Klaros'a başvuranlar arasında Sagalassos[2584], Apollonia[2585] ve Antiokhia[2586] yer almaktadır. Lykaonia'dan gelenler arasında ise Hydeia[2587] ve İkonion'un[2588] sayılabilir. İkonion'da Apollon Klarios'un bir kehaneti de ele geçmiştir. Kehanete göre, tanrı kentte Hermes Argeiphontes, Dike ve Ares'in bir heykelinin dikilmesini istemiştir[2589]. Vassada'da yine Klaroslu tanrının buyruğuna göre bir Hygeia heykeli dikilmesi emredilmiştir[2590]. Syedra'da (Pamphilia) bulunmuş bir kehanet metni

---

[2576] Bk. **K 22**.

[2577] Bk. **T 57.**

[2578] Macridy 1912, 49, no. 11; 55, no. 28.

[2579] *BE* 1972, no. 461; Robert ve Robert 1989, 5.

[2580] Bk. Robert ve Robert 1989, 5.

[2581] Şahin 1987, 62-63, no. 6.

[2582] Bk. Robert 1954, 25. Iulia, Çay kasabasına lokalize edilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bibliyografya için bk. Busine 2005, 64-65, not. 232.

[2583] Bk. **K 19**.

[2584] Macridy 1905, 167, not. III 3; Macridy 1912, 55, no. 31; Picard 1922a, 699, not. 2.

[2585] Bk. Robert 1954, 25.

[2586] Bk. Robert ve Robert 1954, 216.

[2587] Bk.Robert 1954, 24.

[2588] Macridy 1905, 168, not. IV 2; Macridy 1912, 56, no. 33.

[2589] Bk. **K 16**.

[2590] Merkelbach ve Stauber 1996, 27-29, no. 12.

de İkonion'un kehanet metnine benzerliğinden dolayı yine Apollon Klarios'a atfedilmektedir [2591].

Kappadokia'daki Kaisareia halkı da Klaros'a başvuranlar arasında yer almaktadır[2592].

Olasılıkla, kuzey Lykia'daki Oinoanda'dan gelen kişiler de Klaros'a başvurmuşlardır (**K 25**).

Klaros'un müşterilerinin coğrafi sınırı Anadolu'nun çok dışına da uzanmaktadır. Trakya Khersonessos'daki Kallipolis'de[2593] bulunmuş olan bir kehanet de olasılıkla Klaros kehanetiydi. Klaros'da bulunmuş olan birçok delegasyon yazıtı Trakya kentlerinin vatandaşlarını kaydetmektedir: Thasos[2594], Ainos[2595], Perinthos[2596], Plotinopolis[2597], Deultum[2598], Odessos[2599], Marcianapolis[2600], Dionysopolis[2601], Philippopolis[2602], Olbiopolis[2603] ve Hadrianopolis[2604]. Ayrıca Tauros Khersonessos'undan da gelen bir heyet bilinmektedir[2605]. Bunun dışında Klaros kehanetleriyle ilişkili birçok metin aynı yörede bulunmuştur. Odessos'da bulunmuş eksik bir yazıt bir salgını iyileştirmeye yönelik bir Klaros kehanetidir[2606]. Trakya'daki Sliven'de (Bulgaristan) bulunmuş olan bir taşta da (M.S. 2. yy) Klaros tanrısının

---

[2591] *SEG* 41 (1991), no. 1411; kehanet hakkındaki son bir çalışma için bk. Tomaschitz 2004.

[2592] Macridy 1912, 54, no. 26.

[2593] Bk. **K 9**.

[2594] Picard 1922a, 203, not. 7.

[2595] Bk.Robert 1954, 25.

[2596] *SEG* 26 (1976-1977), no. 1288.

[2597] Şahin 1987, 69, no. 23 = *SEG* 37 (1987), no. 970.

[2598] Bk.Robert 1954, 25.

[2599] Macridy 1912, 51, no. 16.

[2600] Bk.Robert 1954, 25.

[2601] Macridy 1912, 50, no. 15.

[2602] L. Robert, *OMS* IV (1974), 184.

[2603] *SEG* 30 (1980), no. 1334.

[2604] Étienne ve Prost 2005.

[2605] Robert ve Robert 1989, 5.

[2606] Bk. **K 18**.

buyruğunu hatırlatan izler vardır. Buradaki antik Ankhialos kent halkı "*Kolophon'un efendisi Apollon'un kehanetleri uyarınca*" heykeller diktirmişlerdir[2607].

L. Robert Klaros'a başvuranlar arasında Odessos'un kuzeyindeki Tomis'in de bulunabileceğini belirtmektedir. Orada bulunmuş olan M.S. 2. yy'a tarihlenen bir kehanete göre "*kehanet uyarınca Apollon Agyieus'u*" (yani onun heykelini) diktirmişlerdir[2608]. Buradaki Apollon'un epitheti yolların koruyucusu anlamındadır. Makedonya'da Makedonya Birliği'nin (Koinon) merkezi Beroia[2609], birliğin diğer kentleri olan Kharaks[2610] ve Stobi[2611] de Klaros'a kehanet için başvurmuşlardır. Stobi'deki M.S. 2. yy'a tarihlenen bir diğer yazıtta kentin en tanınmış ailelerinden birine mensup olan Mestria Prisca adlı bir kişi, kehanet uyarınca büyükannesinin onuruna bir anıt diktirmişti. Doğumundan itibaren Artemis'in ve kahinlerin rahibesi olan ve 60 yıl süresince görev yapan Claduia Prisca adlı kişinin saflığı ve kutsallığı da Apollon Klarios tarafından saptanmıştır[2612].

Yunan anakarasından gelen tek bir kent vardır[2613]. Korinthos[2614] delegasyonunu kaydeden ve Picard ve Macridy tarafından *propylon*'da ortaya çıkarılan yazıtın bugün nerede olduğu bilinmemektedir[2615].

[2607] Bk. **K 10**.

[2608] *IGR* I 767. Bu kehanet Merkelbach ve Stauber tarafından Klaros kehanetleri arasına alınmamıştır.

[2609] Bk. Macridy ve Picard 1915, 50; Robert 1954, 25; Robert ve Robert 1989, 5, not 17.

[2610] *SEG* 38 (1988), no. 576.

[2611] Macridy 1912, 52, no. 20.

[2612] *BE* 1939, no. 223. Bu kehanet de Merkelbach ve Stauber tarafından Klaros kehanetleri arasına alınmamıştır.

[2613] Krş. Dillon 1997, 93. Dillon'un antik dönemdeki hacılık konusundaki çalışmasında Klaros'u detaylı şekilde incelemediği görülmektedir.

[2614] Macridy 1912, 54-55, no. 27.

[2615] Korinthoslular'ın Klaros'a geldiklerini kaydeden bu yazıtın bu kentteki muhtemel izlerini bulmak da mümkün görünmektedir. Pausanias (2. 2. 8), Korint'teki Agora'nın kısa bir anlatımını yaparken Klaros Klarios'un bir heykelinden de bahseder, fakat daha fazla ayrıntı ya da açıklama vermez. Agora'daki Apollon Klarios heykeli, Korinthoslular tarafından yapılmış resmi bir ziyarette kehanet tarafından emredilmiş olabilir. Bu konuda bk. Parke 1985, 159.

Klaros'da bulunmuş olan yazıtlar, Girit'deki Kydonia[2616], Lappa[2617], Hierapytnia[2618] kentlerinin Klaros'a heyetler gönderdiğini ortaya koymaktadır. Bu kentlerin Klaros'da dini yürüyüş alayları düzenledikleri de anlaşılmaktadır[2619]

Pausanias'a[2620] göre Suriye'deki Orontes üzerindeki Antiokhia kent halkı nehrin kurumuş yatağında bir lahit bulmanın ardından Kolophon'un kehanetine başvuruda bulunurlar. Kehanetin yapıldığı dönemi uzmanlar genellikle imparator Tiberius[2621] Dönemi'ne ya da Licius Verus'a bağlarlar. Bilindiği gibi filozof Oinomaos ise köken olarak Suriye'nin Gadara kentindendir ve M.S. 2. yy'da üç kez Klaros kutsal alanına başvuruda bulunmuştur (**K 22**)[2622].

R. Lane Fox Doğu Anadolu'da bulunmuş olan bir yazıtı da Klaros'la ilişkilendirmiştir. Yazıtı yazdıran Kandidos isimli Romalı generalin doğudaki görevi M.S. 195 civarına tarihlenmektedir. Yazıt şu şekildedir: "*Apollon'un ölümsüz propheteslerinin tavsiyeleri üzerine bir Zeus Basileus heykeli diktirdi*"[2623].

Klaros'a başvuruda bulunanların coğrafi dağılımına bakıldığında, Mısır dışında Roma imparatorluğunun doğu bölgelerindeki her yerden gelenlerin olduğu görülmektedir. Gelenler içinde sadece yakın doğu halkları yoktur; ancak yakın doğuluların varlığı Klaros kehanetlerinin Semitik teolojiler üzerinde etkisi olduğu görüşünü desteklemesi açısından önemlidir[2624].

8.3 KLAROS'A GELEN HEYETLERİN ÖZELLİKLERİ

Klaros yazıtlarından ortalama olarak buraya gönderilmiş olan resmi görevlilerin sosyal statüleri ve resmi görevleri konusunda bir bilgi edinebiliyoruz.

[2616] Robert, *OMS* IV (1974), 173-174; Robert ve Robert 1989, 4.

[2617] Macridy 1912, 46-47, no. 2-3.

[2618] Macridy 1912, 47-48, no. 6.

[2619] Busine 2005, 68.

[2620] Pausanias 8. 29. 3-4 (**T 48** ve **K 23**).

[2621] Buresch 1973, 48; Merkelbach ve Stauber 1996, 40.

[2622] Oinomaos Fr. 14. 5-7 = Eusebios 5. 22. 1.

[2623] Yazıt için bk. *BE* 1976, no. 708. Bu kehanetin Klaros'a atfedilmesi konusundaki tartışma için bk. Busine 2005, 68-69.

[2624] Bu görüş için bk. Picard 1922a, 702-715.

L. Robert onomastik incelemeyle Klaros yazıtlarında çok sayıdaki görevlinin kehanet seramonilerine katılan kişiler olduğunu saptamıştır[2625]. Picard ve Haussoullier'in[2626] daha önce ileri sürdükleri gibi Klaros'daki dinsel görevliler olmadıklarını kanıtlamışlardır.

Öncelikle kenti temsilen gelen resmi delegelerin sayısı bir ya da iki idi[2627]. Bunlar tanrının yanıtlarını ya da tanrıya sorulacak soruları getiren kişilerdi. Bu sivil delegeler çoğu kez "*theopropos*" ya da nadiren "*theoros*"[2628] olarak adlandırılırlar[2629]. Bu iki sözcük arasında bir ayırım gözetilmemiştir[2630].

Kehanet işleriyle sorumlu olan kişilerin toplumda genellikle dinsel ve politik görevleri olduğu ve önemli kişiler oldukları anlaşılmaktadır ve de bu sürpriz değildir. Aynı şekilde Ploutonopolis listelerinde bu dinsel görev için meclis üyeleri (*bouleutes*'ler) görevlendirilmiştir[2631]. Herakleia Salbake'nin[2632] temsilcisi ise kentin *arkhon*'udur. Odessos'un *theopropos*'u ise bir *arkhieratikos*'dur (baş rahip). Buna karşın Dionysopolis'in *theopropos*'u *arkhiereus*'dur. Bu görevli kentteki imparatorluk kültünün başrahibidir[2633]. Lykos kıyısındaki Laodikeia'lıları kaydeden bir yazıtta

[2625] Robert ve Robert 1954, 214-215, no. 11 ve 215-216, no. 10.

[2626] Haussoullier 1898, 269-272; Picard 1922a, 262-266, 347, 631.

[2627] Robert ve Robert 1954, 381, no. 193.

[2628] Sadece Parion ve Thasos listelerinde iki kez *theoros* terimi geçer bk. Picard 1922a, 200, 203, not. 7.

[2629] Didyma'da ele geçmiş olan bir yazıt kehanet için buraya başvuruda bulunan delegelerin Klaros'la benzer olduğunu göstermektedir. Bu konuda bk. Busine 2005, 71.

[2630] Roma kolonisi olan Parion, temsilcisini aynı zamanda *theopropos* olarak adlandırmaktadır bk. *SEG* 15 (1958), no. 713-715; *SEG* 33 (1983), no. 965, bazen de *theoros* olarak tanımlar bk. *SEG* 15 (1958), no. 714. Tabai'a ait bir listede ise *theoroi* olarak çoğul geçmektedir bk. Robert ve Robert 1954, 115, no. 24. Muhtemelen bu terim tüm delegasyonu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu çoğul terimin içine *theopropos* da girmektedir. Antik yazarlardan Aelius Aristides, Smyrna ve Pergamon'un İ.S. 149 yılında Klaros'a göndermiş olduğu temsilciler için *theoroi* terimini kullanmıştır (*Hieroi Logoi* 3. 38). Son olarak Iamblikhos'da da (*De Mysteriis* 3. 11) Klaros'a başvuranlar için aynı ifade yer almaktadır.

[2631] Şahin 1987, 69, no. 23.

[2632] Robert ve Robert 1954, 203, no. 132.

[2633] Macridy 1912, 50, no. 15; 51 no. 16.

theopropos, Apollon Pythios'un rahibidir[2634]. Aynı kente ait bir diğer listede ise yerel *prophetes*'tir ve koro yöneticisinin babasıdır[2635].

Buraya gönderilmiş olan görevlilerle beraber gelen delegasyon ise şunlardan oluşuyordu: yerel bir din görevlisi, çocuklardan oluşan koro, sanatçılar ve genç koroyu eğitmek için profesyonel görevliler. Bu eğitmenler, Klaros kutsal alanında yapılacak olan tüm seramoni için çocukları önceden eğitiyorlardı[2636].

Laodikeia heyetinde, Apollon Pythios'un bir ya da iki rahibi, genç koro grubu ile birlikte gelip kutsal alandaki dinsel seramoniyi idare ediyorlardı[2637]. Yine bu kentle ilgili bazı listelerden anlaşıldığına göre bu genç rahipler aynı zamanda kentin baş tanrısı Zeus'un Deia bayramlarının *agonothetes*'leriydi[2638]. Bazı Karia kent listelerinde, örneğin, Aphrodisias[2639], Tabai ve Herakleia Salbake listelerinde sıklıkla bir kişi *"hiereus ton paidon"*[2640] (çocukların rahibi) olarak geçmektedir. Grubun içinde yer alan bu kişi öyle görünüyor ki çocuklardan biraz daha büyük ya da en azından koro içindeki en yetkin kişidir[2641].

Roma İmparatorluk Çağı'nda, Hellenistik Dönem'de olduğu gibi, Apollon onuruna *hymnos* (ilahi) okumak için Klaros'a çocuk koroları gönderilmiştir. Klaros yazıtları ve kehanetleri Apollon'un kendisine ya da başka tanrılara *hymnos*'lar okunmasını emrettiğini ortaya koymaktadır[2642]. Gerçekten de geç antik dönemde *hymnodos*'ların başka yerlerde de çok popüler olduğu görülmektedir[2643].

[2634] Robert 1969, 301, no. 16.

[2635] Robert 1969, 300, no. 14.

[2636] Busine 2005, 72.

[2637] Macridy 1905, 164, not. II 1; 165, not. II 3; 167, not. III 1; 169, not IV 3.

[2638] *SEG* 37 (1987), no. 968.

[2639] Robert ve Robert 1954, 226, not. 4.

[2640] Tabai için bk. Robert ve Robert 1954, no. 24; Herakleia için bk. 205, no. 135; 209, no. 145.

[2641] Robert 1969, 304.

[2642] Lightfoot 2008, 27 v.d.; Chaniotis 2003, 186-187. Ayrıca Merkelbach ve Stauber 1996, 2. Ayrıca bk. **K 2** satır 17; **K 4** satır 23; **K 11** satır 11.

[2643] Çocuk koroları hakkında bk. Calamé 1977, 92-102; van Bremen 1996, 147, not. 17; Leuteritz 1997, 210-214.

Örneğin Khios'un gençleri, ilahileriyle tanrının bayramını kutluyorlardı[2644]. Bu genç koristler genellikle *hymnodoi*[2645] ya da *paides*[2646] ve cinsiyetlerine göre de *kouroi* ya da *korai*[2647] ya da *paides* ve *parthenoi*[2648] olarak adlandırıyorlardı. Birçok delegasyonda genç koristler için nadir ve Arkaik bir terim olan *eitheoi* sözcüğü kullanılmıştır[2649]. Aynı terimi bizzat Apollon'un bir kehaneti de Pergamonlu genç koristlerden söz ederken kullanmıştır[2650].

Klaros yazıtlarındaki genç koristlerin sayısının tanrının hoşuna gitmek için özenle belirlendiği anlaşılmaktadır[2651]. Laodikeia delegasyonundaki koristler iki grup olup, bazen altı bazen yedi çocuk Apollon Klarios için ezgiler okuyorlardı[2652]. Herakleia Salbake kenti ise her defasında yedi genç yolluyordu[2653]; bu gençler ya ritüel ya da sembolik bir seramoniyi oluşturmak için yeterli sayıya sahipti. Aizanoi on çocukdan oluşan koro gönderirken, Khios yaklaşık yirmi çocuk gönderiyordu[2654].

Bazı durumlarda bu delegasyonların içinde aynı aileden farklı görev ve işlevlere sahip kişiler bulunuyordu. Aynı şekilde genç koristler genellikle delegasyon şefinin ailesinden oluşabiliyordu. Örneğin Laodikeia'nın *theopropos*'u hemen her zaman çocukların rahibinin babasıdır ve koronun en önemli ilahi okuyucusu bu aileye mensuptur[2655]. Herakleia Salbake'nin beş listesinde, resmi delege, çocukların rahibinin babasıdır[2656].

[2644] *SEG* 37 (1987), no. 971.

[2645] Korinth, Hierapytna, Phokaia, Khios, Heraklea, Akmonia delegasyonları.

[2646] Lappa, Aphrodisias, Akmonia delegasyonları.

[2647] Lykos Laodikeia'sı ve İkonion delegasyonları.

[2648] Hierapytna, Khios, Lykos Laodikeia'sı delegasyonları.

[2649] Parion, Khios, Aphrodisias, Tabai, Herakleia, Aizanoi, Amasia delegasyonları.

[2650] Busine 2005, 73.

[2651] Robert ve Robert 1954, 215; Lane Fox 1986, 189.

[2652] Altılı grup için bk. Macridy 1905, 164, no. II 1; 167, no. III 2; 168-170, no. IV 3; *SEG* 37 (1987), no. 961, 966, 968; yedili grup için bk. Macridy 1905, 165, no. II 3; 167, no. III 1; *SEG* 37 (1987), no. 962.

[2653] Robert ve Robert 1954, 205-207, no. 135-138; 209-210, no. 143-146; 381-382, no. 194-196; *SEG* 37 (1987), no. 967.

[2654] *SEG* 37 (1987), no. 975, 977.

[2655] Busine 2005, 74.

[2656] Robert ve Robert 1954, 205, no. 135; 209, no. 145; 210, no. 146; 381, no. 194; 382, no. 195.

Bazı durumlarda bir listedeki genç koristlerden birinin, daha sonraki listede bu kez koronun başı olduğu; hatta bazen de delegasyon şefi olduğu görülmektedir[2657]. Buna örnek olarak Diogenianos ve Moskhas, Klaros'a yirmidokuz kez *khoregos* olarak gelmişlerdir[2658]. Bazen de genç çocukları Apollodotos ve Pytheas onun idaresindeki koronun elemanı olarak hazır bulunmuşlardır. Diogenianos'un oğlu Apollodotos, İ.S. 160-161'de koro şarkıcısıdır, bu heyette babası 21. kez koro şefidir[2659]. Daha sonra Diogenianos ve Moskhas'ın oğulları düzenli bir şekilde Klaros'a gelirler. Babalarıyla birlikte onbeş defanın üzerinde geldikleri bilinmektedir[2660]. İ.S. 177-178 yılı delegasyonunun gelişi sırasında Apollodotos, koro şefi ve *theopropos*'tur[2661].

Bu genç koristlerin kentlerin yerel, büyük ve saygın ailelerinden seçilmiş olmalarına diğer bir örnek ise Herakleia Salbake'den gelen bir çocuktur. T. Statilius Solon, Hadrianus'un imparatorluğunun ilk yıllarında gelmiş ve Apollon onuruna bir *hymnos* okumuştur[2662]. Bu kişinin kariyerine ilişkin bir bilgi tesadüfen saptanmıştır. Baba Solon'un ölümünden sonra Herakleia'da dikilmiş olan bir onur dekretinde, T. Statilius Solon'un *praefectus castrorum* (garnizon komutanı) olduğu belirtilmektedir[2663].

Hellenistik Dönem'deki kutsal alanlarda kutlanan dinsel bayramlar ya da diğer yarışmalar sırasında Apollon onuruna okunan *hymnos*'ları okuyan kişilerin profesyonel ozanlar, müzisyenler oldukları bilinmektedir. Gerçekten de Klaros'da ele geçmiş olan çok sayıdaki delege listelerinde yerel profesyonellerin gençlere (genç koristlere) eşlik ettikleri, onlar için bazen *hymnos*'lar, bazen de sadece şiirler yazdıkları biliniyor. Bu genç koristlerin başında bir tane hoca bulunuyordu[2664]. Hocalar için kullanılan terimler kentlere göre değişiyorlardı. Örneğin Khios ve Korinthos'tan[2665] gelenlerin başındaki

[2657] Busine 2005, 74-75.

[2658] Robert ve Robert 1954, 382, no. 195.

[2659] Robert ve Robert 1954, 381, no. 194 (Apollon'un 83. *prytanis*'liği).

[2660] Robert ve Robert 1954, 382, no. 196 (Apollon'un 93. *prytanis*'liği), 204, no. 133; 205, no. 135.

[2661] Robert ve Robert 1954, 382, no. 196 (Apollon'un 93. *prytanis*'liği).

[2662] Robert ve Robert 1954, 203, no. 132.

[2663] Robert ve Robert 1954, 163-164, no. 40; Lane Fox 1986, 189-190 ve Busine 2005, 75-76.

[2664] Busine 2005, 76.

[2665] Macridy 1912, 55, no. 27; *SEG* 37 (1987), no. 978.

"*paidagogos*", Phokai'dan, Korinthos'dan ve Laodikeia'dan gelenlerin başında "*kategetes*"[2666] vardır. Yine Laodikeia'dan gelen diğer bir grubun başında "*paidonomos*"[2667] vardır. Bunun dışında Hierapytna, Khios, Thebai, Laodikeia, beraberlerinde bir de "*khoregos* ya da *khoragos*"(koro başı) getiriyorlardı. Bu kişi koroyu yönetiyordu[2668]. Bunun dışında Khios, Tabai, Laodikeia heyetlerinde bir "*didaskalos*"[2669] ve bir "*didaskalos paradoksos*" (hocaların en başı) vardır. Bu *didaskalos paradoksos* bir Tabai listesinde de görülmektedir[2670]. Pisidia Antiokhia'sının delegeleri içinde bir "*hymnodidaskalos*"[2671] vardır. Buna karşın Akmonia, Phokaia ve Lappa halkı bir *khorodidaskalos* (koro yöneticisi ?) getirmişlerdir. Bu kişi genç koristleri yönetmekle görevlidir[2672]. Giritli Hierapytna bir "*hymnodarkhes*"i bütün koroyu organize etmek için göndermiştir[2673]. Laodikeia ise bir "*hymnographos*" ve bir "*khorographos*"getirtmiştir[2674]. Son olarak Herakleia Salbake ile ilişkili bir yazıtta vatandaşlarından bir tanesi "*ephebarkhos*"dur[2675]. Perinthos delegeleriyle ilgili bir listede[2676] "*hymnos'u yazan kişi*" (*graphsantos*) ifadesi geçmektedir. Laodikeialılar ile törene katılan ekipte şiirleri yazan kişiler de bulunuyordu. Örneğin bunlardan bir tanesi olan Notippos oğlu Permissos[2677], bu göreve dokuz kez atanmış olup tüm kariyeri süresince Klaros kutsal alanına gelen delegelere eşlik etmiştir[2678]. Laodikeialı bu ünlü

[2666] Macridy 1912, 52, no. 21 (Phokaia); 55, no. 27 (Korinth); *SEG* 37 (1987), no. 968 (Laodikeai).

[2667] Macridy 1905, 164, no. II 1; 167, no. III 1; 170, no. IV 3; 167, no. III 2; *SEG* 37 (1987), no. 961-962.

[2668] Macridy 1912, 48, no. 6 (Hierapytna); 47, no. 5; 51, no. 18 (Khios) = *SEG* 37 (1987), no. 971-974, 977; Robert ve Robert 1954, 204-207, no. 133-134, 137; 209-210, no. 144-146; 381-382, no. 194-196 (Herakleia).

[2669] Macridy 1912 47, no. 5; 51, no. 18 (Khios); 55, no. 29 (Laodikeia).

[2670] Robert ve Robert 1954, 380, no. 192.

[2671] Robert ve Robert 1954, 216.

[2672] Macridy 1912, 46-47, no. 2-3 (Lappa); no. 7 (Phokaia); 49, no. 11; 55, no. 28 (Akmonia); 301, no. 13-15 (Laodikeia).

[2673] Macridy 1912, 48, no. 6.

[2674] Macridy 1905, 170, no. IV 3.

[2675] Robert ve Robert 1954, 207, no. 138.

[2676] *SEG* 26 (1976-1977), no. 1288.

[2677] Macridy 1905, 164-165, no. II 1; 167, no. III 2; *SEG* 37 (1987), no. 962, 968; Lane Fox 1986, 188.

[2678] Bu konuda bk. Busine 2005, 77.

müzisyenin kutsal yarışmalara katıldığı ve yarışmalarda birinci olduğu (*hieroneikos*) anlaşılmaktadır. Ayrıca onun bazen *hymnos* yazıcısı ya da kompozitörü bazen de koronun direktörü olarak heyette yer aldığı bilinmektedir[2679]. Permissos'un, şairlerin hocası olarak görevini tüm yaşamı süresince sürdürdüğü (*poietes paradoksos dia biou*) ve bu görevi oğluna da devrettiği Klaros yazıtlarından anlaşılmıştır. Oğlunun meclis üyesi olarak bir politik kimliği de olduğu (*bouleutes ton ariston*) ve aynı zamanda *hymnos*'ların hocası ve tüm yaşamı süresince olağanüstü ozan olarak bilindiği anlaşılmaktadır[2680].

Lappa kenti, M. Pedicaius Aleksandros adlı *kithara* sanatçısını (*kitharistes*) bir kez *hymnodidaskalos* olarak göndermiştir[2681]. Kutsal ezgilerin (*hymnos*'ların) yazılması, öğrenilmesi ve de söylenmesi ve bunların dini törenlerdeki önemleri Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem'den beri gelen bir gelenektir. Klasik Dönem Atina'sında "*didaskalos*" terimi *dithyrambos*'lar yazan ozan ve aynı zamanda koroyu yöneten kişi için kullanılmaktadır. M.Ö. 165/164'e tarihlenen ve Amphikles'i onurlandıran bir Delos yazıtında "ozan ve müzisyen" olarak geçmektedir. Bu kişi seramoni için bir şarkı yazmış ve çocukları eğitmiştir. Atinalı ozan Kleokhares'in ise bir dini seranoni için bir şarkı yazmak için kiralandığı bilinmektedir. *Theoksenia* (tanrının misafirliği) kurban töreninde çocukların söylemesi için bir hymnos ve bir paian yazmıştır ve Delphoi tarafından tüm yıl süresince korodaki çocuklara bu şarkıları öğretmek üzere *khorodidaskalos* olarak tutulmuştur[2682].

Klaros'daki yazıtlarda kentlerin bunların dışında farklı görevliler de getirdikleri görülmektedir. Örneğin Khios'dan[2683] gelen heyet içinde *hierokeryks*[2684] yer almaktadır.

[2679] Permissos, aynı zamanda *hymnographos*, *hymnodidaskalos* ve *khorographos* görevleri ile yükümlüydü bk. *SEG* 37 (1987), no. 962.

[2680] İmparatorluk Dönemi'nde *paradoksos* sıfatı özel bir teknik terime dönüşmüştür ve Panhellenik bayramlarda galip gelenler için kullanılmıştır bk. Robert 1969, 301, no. 17.

[2681] Macridy 1912, 46-47, no. 2-3. Doğulu ünlü sanatkarların imparatorların etrafında da yer almayı sevdikleri bilinmektedir. Örneğin Hadrianus'un resmi "*rapsodos*" ve "kompozitörü" olan Nysa kökenli T. Aelius Alkibiades ya da yine Hadrianus'un Sideli "*rapsodos*"u ve "kompozitör-ozan"ı olan P. Aelius Pompeianus. Bu konuda bk. Busine 2005, 78.

[2682] Busine 2005, 78-79.

[2683] Macridy 1912, 47, no. 5; 52, no. 18; *SEG* 37 (1987), no. 973, 978.

Bu görevlinin Kolophon kentinde varlığı, Notion bulunmuş olan Attalos I'in oğlu olan Pergamon'lu Athenaios adına düzenlenen törenlerle ilgili M.Ö. 3. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başına tarihlenen dekretten bilinmektedir[2685]. Bu yazıttaki kutsal haberci olasılıkla yıllık bayramlarla ilişkili bir görevliydi. Ancak Khios listesindeki *hierokeryks*'ün Apollon Klarios kutsal alanındaki rolü hakkında tatmin edici hiçbir bilgi yoktur[2686]. Picard, bu görevlinin kurban törenini bildiren kişi olduğunu öne sürse de[2687], bu görüş artık kabul edilmemektedir. Bu kişinin heyette yer alan yerel bir görevli olduğu anlaşılmıştır. Klaros'da *hierakeryks*'ler düzenli olarak görev alsalardı, olasılıkla çok daha fazla listede yer alıyor olmaları beklenirdi.

Parion'dan gelenler içinde ise bir halk kölesi (*demosios*) yer almaktadır[2688]. Neokaiseria[2689] ve Korinthos delegelerinin arasında bir doktor (*iatros*) vardır. Yine Klaros yazıtları arasında Laodikeia ve Amasia heyetleri içinde farklı görevlilerin yer aldığı görülür. Bunlar yardımcı (*parontes* ve *synparontes*) olarak tanımlanmışlardır[2690]. Yazıtlarda geçen diğer kişiler de *paredroi* ya da *paredreuontes* (refakatçı) olarak adlandırılmıştır. Bunlar bazen tüm yaşamları süresince atanıyorlardı[2691]. Burada belirtilmesi gereken son görevli Herakleia Salbake listesinde kaydedilmiş olan bir

---

[2684] Ephesos'daki *hierokeryks*, bir yıllığına görevlendirilen ve bazı durumlarda kutsal alanda çalışan, bazı durumlarda da *eponym* yönetici olan bir görevlidir. Bu görevli kurban töreni sırasındaki duaları ve ilahileri ezberinden okumakla görevlendirilmiştir. Bunun dışında meclislerde (*bouleuterion* ya *prytaneion*'da) yeminleri okuyan kişilerin de *hierokeryks* olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Bu konuda bk. Hepding 1907, 270, no. 24, Hepding 1910, 451 (Pergamon) ve *Milet III*, 185, no. 145 ve 150 (Miletos); Ayrıca genel olarak bk. Picard 1922a, 254-255.

[2685] Macridy 1905,161-163, no. 1; Holleaux 1906, 349-358. Yazıt için en geç tarih M.Ö. 197'dir. Bu konuda bk. Günther 1971 100, not. 4.

[2686] Busine 2005, 79.

[2687] Picard 1922a, 254.

[2688] *SEG* 15 (1958), no. 713-714; *SEG* 33 (1983), no. 965.

[2689] Macridy 1912, 54-55, no. 27; Macridy 1905, 165, no. I 2.

[2690] Amasia heyeti için bk. *SEG* 37 (1987), no. 964.

[2691] *SEG* 37 (1987), no. 964 (Amasia); Macridy 1905, 164,no. II 1; 165, no. III 1; 167, no. III 1; 170, no. IV 3 (Laodikeia), *paredros*'ların yaşam boyu atanmalarına bir örnek için bk. 167, no. III 2; yaşam boyu atanmalarına bir örnek için bk. Robert 1969, no. 2-3, 6-7, 9; *SEG* 37 (1987), no. 961-962.

heykeltraş ya da taş ustasıdır (*latypos*)[2692]. Bu kişi olasılıkla kutsal alana bu yazıtı yazmak için gelmişti[2693].

Klaros'daki prosesyonu paylaşan çocuk korolarını oluşturan görevlilerin sayılarının ve isimlerinin farklı oldukları gözlenmektedir. Bunlar arasında çok sayıdaki görevli geleceğin vatandaşlarının eğitimi ile ilgilidirler ve özellikle de bunlar Apollon'a adanmış *hymnos*'ları oluşturmada, bunların söylenmesinde ve çocuklara müzik ve şarkı öğretmede görev alan kişilerdi[2694].

Sonuç olarak tüm kentlerin yöneticileri kent adına tanrıya başvuruda bulunurken kutsal alandaki tüm organizasyonun iyi olması için, kentin veya vatandaşlarının en seçkinlerini görevlendirdikleri düşünülmelidir. Görevlendirilen bu kişilerin Roma İmparatorluk Dönemi'nde bile, kentin aristokratlarından ve hem politik hem de dinsel görevleri olan kişilerden seçildikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, resmi yöneticiler, rahipler, müzik hocaları, kompozitörler, müzisyenler ya da doktorlar gibi. Listelerdeki kişilerin büyük bir çoğunluğu Yunan üst sınıf vatandaşı ya da yerel aristokrat ailelere mensup kişilerdir. Üç isim taşımaları, bunların Roma vatandaşlığına alınmış ve Romalı ismi taşımaya hak kazanmış kişiler olduklarını ortaya koymaktadır. Bu tür Roma vatandaşları Thasos[2695], Laodikeia[2696], Stobi[2697], Lappa[2698] ve Phokaia[2699] gibi kentlerin listelerinde daha çok geçmektedirler. Diğer taraftan Klaros yazıtlarında İtalya kökenli olan ancak doğudaki kentlerde yaşayan, hatta bu kentlerin meclislerinin (*bouleutes*) başına geçmiş kişilere de rastlanmaktadır. Özellikle Parion[2700], İkonion[2701] ve Korinthos[2702] gibi Roma kolonilerinden ya da Laodikeia[2703] gibi bazı Yunan

[2692] Robert ve Robert 1954, 210, no. 146.

[2693] Bk. Busine 2005, 79

[2694] Busine 2005, 79.

[2695] Dunant ve Pouilloux 1958, 127, not 1.

[2696] Macridy 1905, 164, no. I 1.

[2697] Macridy 1912, 52, no. 20.

[2698] Macridy 1912, 46-47, no. 2-3.

[2699] Macridy 1912, 48, no. 7.

[2700] *Hellenica* X, 275-276 A, B, C = *SEG* 15 (1958), no. 713-715.

[2701] Macridy 1905, 168, no. IV 2.

[2702] Macridy 1912, 54-55, no. 27.

kentlerinden gelenler içinde bu tür Romalılara rastlanmaktadır. Bu, Romalıların Hellenleşme modeline karşın, Hellen kentlerinde de bir Romalılaşma politikası yürütüldüğüne ilişkin güzel bir örnek oluşturmaktadır[2704].

9- KLAROS'A BAŞVURU NEDENLERİ ve KEHANETLER

Başvuruculların Apollon'un görüşünü almak için Klaros'a farklı nedenlerle geldikleri anlaşılmaktadır. Belki M.Ö. 1. yy'ın sonlarından itibaren (**Bk. K 15**) Klaros'a heyet gönderen kentler, aynı Didyma'ya olduğu gibi kent halkı ya da kentin üzerindeki sorunlara ve kötülüklere bir çözüm bulabilmek için başvuruda bulunuyorlardı. Çoğunlukla Apollon'a sorulan sorular kaydedilmemiş olsa da, verilen cevap başvuranların sorunları konusunda bilgi vermektedir. Örneğin tanrının Kaisareia Troketta halkına yanıtı sorunu çok etkili bir biçimde ortaya koymaktadır: "*Vah, vah! Kötü bir hastalık tarlalarınıza musallat olmuş, elinden kurtulamayacağınız hastalık iblisi, bir elinde cezalandıran kılıç, diğer elinde yeni öldürdüğü insanların korkunç biçimde parçalanmış cesetlerini yukarı kaldırıyor. Bellenmiş düzlüğü tamamen yıpratmış, yeni doğanları katlediyor ve büyüyüp serpilmesi beklenen herşeyi yıkıp yok ediyor"* (**K 8**)[2705]. Bu satırlardan anlaşıldığına göre halk kenti mahfeden bir afete çare bulabilmek için Klaros'a başvurmaktadırlar. Apollon'a yapılan başvuruları şu şekilde sınıflamak mümkündür (Klaros kehanetlerinin buluntu yerlerini gösteren harita için bk. **Lev. XXXIV**):

1. Kent kuruluşu: Buna ilişkin tek kehanet Smyrna'nın yeniden kuruluşu için verilendir (**K 1**).

2. Tarlaların verimsizliği ve kıtlık: Kaisareia Troketta (**K 8**), Nikomedia (**K 13**) ve Yalnız Saray (Appia ?, **K 19**) kehanetleri.

3. Veba (*loimos*) salgını: Pergamon (**K 2**), Hierapolis (**K 4**), Kaisareia Troketta (**K 8**), Kallipolis (**K 9**), Hermos kıyısındaki bir kent (**K 11**) ve Odessos (**K 18**) kehanetleri.

[2703] Macridy 1905, 164-165, no. II 1; 165, no. II 3. Kült personeli için bk. Robert 1969, 309-312.

[2704] Bu konuda bk. Busine 2005, 81.

[2705] Merkelbach ve Stauber 1996, 16-20, no. 8.

Yanıtları korunmuş başvurulardan en azından altısında sorun aynıdır: Veba. Geleneksel olarak bu büyük salgın, Marcus Aurelius'un hükümdarlığı döneminde olmuştur. Bu dönemde Roma askerleri vebayla ilk olarak M.S. 165'te Mezopotamya'daki Seleukia'ya kadar ilerlediklerinde karşılaşmışlardır. Ordu geriye çekildikçe vebayı da birlikte taşıdığı ve böylece hastalığı Roma imparatorluğuna yaydıkları söylenmektedir[2706]. Ne yazık ki Klaros kehanetlerini taşıyan yazıtlardan hiçbiri, içindeki herhangi bir göndermeyle tarihlendirilemez. Bu yüzden gerçekten bu salgından bahsediyor oldukları da kanıtlanamamaktadır[2707]. Fakat yazıtlardan bazılarında kullanılan oldukça duygusal ve korku yansıtan dil, sadece olağan dışı bir şiddete sahip bir salgın hastalığa uygundur. Genel üslup açısından da bu döneme uygun görülmektedirler. Biçim ve içerik açısından aralarındaki benzerlik, bu kehanetlerin birbirleriyle alakalı bir grup olduğunu düşündürmektedir[2708]. Öte yandan bunların farklı dönemlerde verilmiş olması da mümkündür. Çünkü edebi kaynaklardan, başlangıç salgınının sonrasında hastalığın tekrar tekrar ortaya çıktığı anlaşılmaktadır[2709].

4. Korsanların ya da haydutların saldırısı: Syedra (**K 15**) ve İkonion (**K 16**)

5. Deprem: Aelius Aristides, Albus'un *proconsul* olduğu dönemde (muhtemelen M.S.149'da) meydana gelen ve ard arda hızlı bir biçimde Küçük Asya'daki birçok kenti yerle bir eden depremlerin kitlesel bir paniğe yol açtığını anlatır (**T 52**)[2710]. Birçok kent gibi Ephesos ve Smyrnalılar da Klaros'taki Apollon kehanet ocağına elçiler gönderince kent elçilerinin arasında soru sorma sırasıyla ilgili şiddetli kavgalar çıkar. Aelius Aristides, kehanet sözlerinin etkileri hakkında bir bilgi vermez, ancak elçiler kehanet yerlerindeyken kentlerde dini yürüyüş alayları düzenlenir. İnsanlar ellerinde zeytin dallarıyla tanrıların sunakları, pazar yerleri ve kentin etrafını dolaşırlar. Hiçbirinin evde oturacak cesareti yoktur ve genellikle dualar ederek kendilerini tüketirler. Aristides'in

[2706] Ammianus Marcellinus 23. 6. 24; *Historiae Augustae Scriptores*, Marcus 13. 2 ve Verus 8. 1.

[2707] Klaros'un veba salgınına karşı verdiği kehanetlerin bu veba ile ilişkilendirilmesi konusunda bk. Graf 2005, 52.

[2708] Bu konudaki tartışma için bk. Gilliam 1961, 225 ve Parke 1985, 150.

[2709] *Historiae Augustae Scriptores,* Marcus 28. 4 (M.S. 180); Herodianus 1. 12 (M.S. 3. yy).

[2710] Aelius Aristides, *Hieroi Logoi* 3. 38.

bu histerik sahneleri resmetmesinin ardındaki neden bunu kendi bilinçli ve onurlu adak yapma biçimiyle karşılaştırmak olmalıdır[2711].

6. Kült emirleri: Hierapolis (**K 5**) kehaneti.

7 İdari sorunlar. Hierapolis (**K 6**) ve Aizanoi (**K 20**) kehanetleri

8. Sağlık sorunları: Caracalla için verilen kehanetler (**K 24**)[2712] ve Aelius Aristides'in (**K 21**) başvurusu.

9. Teolojik kehanetler: Oinoanda (**K 25**), *Tübingen Theosophia* (**K 26**), Lactantius (**K 27**) Labeo, *Apollon Klarios Orakl'ı* (**K 28**). Klaros, Didyma ile birlikte geç dönemde teolojik kehanetler adı verilen tanrının doğası üzerine kehanetler vermiş ve tanrının ne olduğu sorusu üzerine eğilmiştir. Porphyrios bunları bir araya getirmiştir. Bir diğer kolleksiyon ise *Tübingen Theosophia* adı verilen eserdir. Bu kehanetler yaklaşık olarak M.S. 5. yy'ın son çeyreğinde toplanmışlardır. Kehanetlerde tek tanrı için, kendi kendine doğan ya da görünmez, dokunulmaz, sarsılmaz ve doğmamış gibi sıfatları sayılmaktadır[2713]. M.S. 2. yy'ın sonu itibarıyla Klaros, teolojik kehanetleri, özellikle de paganizmi ve tek tanrılı din fikrini birleştiren bir bakış açısına sahip açıklamaları üretmesi açısından Didyma'dan daha fazla dikkati çekmiş gibi görünmektedir.

10. Anlaşılmayan bir şeyi açıklama. Orontes kıyısındaki Antiokhialılar için verilen kehanet (**K 23**).

Kehanetlere göre Apollon'un tavsiyeleri ve emirleri, sorunları temelden ortadan kaldırabilmektedir. Apollon'un emirlerine göre dertlerden kurtulmak için prosesyon düzenlenmesi ve koro şarkıcıları tarafından *hymnos* okunması gerekmektedir; salgın hastalığa karşı şehir kapılarının önüne yayını geren Apollon heykeli (üç kehanette geçer) ya da ok atan bir Artemis heykeli dikilmelidir. Soygunculara karşı da bir heykel grubu yapılmalıdır; ancak bunda hırsızlık tanrısı Ares zincirlenmelidir (iki kehanette)[2714]. Hastalığa karşı Hygeia kültü yeni dikilmiş bir heykel ile yardımcı

[2711] Bu konuda bk. Parke 1985, 148 ve Rosenberger 2001, 103.

[2712] Batı Akdeniz'de ele geçen sekiz kehanetin Caracalla ile ilişkisi hakkında bk. Herrero 1989, 357-363; krş. Merkelbach ve Stauber 1996, 40, no. 24. Bu kehanetlerin dinsel açıdan yorumu için bk. Nock 1928, 286-287.

[2713] Lightfoot 2008, 39-40.

[2714] Bu konuda bk. Gonzales 2005, 279-280.

olmaktadır. Hastalık *daimonu*'nun balmumundan bir figürü yapılıp sonra onun ateşte yok edilmesi de tavsiye edilmektedir[2715]. Güneşin doğuşunda Apollon-Helios'a dua etmek de yararlıdır[2716].

9.1 KEHANETLERİN DİLİ

Plutarkhos'a göre Delphoi kehanet merkezinin ilk zamanlarında Pythia sözlerini düz yazı halinde aktarıyordu, daha sonra bir dönem mısralarla ifade etmiş, sonra tekrar düz yazıya dönmüştür. Plutarkhos bu değişimlere ilişkin kültür tarihine dayanan bir kuram sunar: Taklit etmek için uğraşılan birçok şairin olduğu Yunan kültürünün en parlak döneminde mısralara geçilmiştir; birçoğu dua ve tanrılara atfedilen şiir yazmak konusunda deneyimliydi. Ayrıca *lyra*'nın ve edebiyatın tanrısı olarak Apollon'un, şiiri sevdiği düşünülürdü. Daha sonra dilde süslü olandan çok, sade olana değer verilir olmuştur. Tarih yazımında da "şiirin yüksek kulesinden inilip düzyazıda yaya devam edilmiştir" denir ve burada kastedilen yazarlar Herodotos veya Thukydides'tir. Aynı şekilde filozoflar da netlik nedeniyle düz yazı kullanmışlar. Dil alışkanlıklarındaki bu değişimlerle, Delphoi'da şiirden düz yazıya geçilmesi paralleldir. Artık şiir biçiminde ifade edilen kehanetler bulanık ve yanıltıcı olarak algılanmaya başlanmış, şiirin açıklığı ve çok anlamlılığı her durumda uygun bir yanıt vermek için bir hile olarak kullanılmıştır[2717]. Ancak Plutarkhos'un döneminden sonra alışkanlıklar bir kez daha değişmiştir.

Klaros'ta M.S. 2. yy'da kehanetler şiir biçiminde aktarılmaya başlanmıştır. Kehanet sözlerine yücelik katmak için şairler daha arkaik bir söz seçimi ve kendine has sözcük biçimleri kullanmışlar[2718]. Bu Yunanlıların tanrıların dili olarak bildikleri eski ve şiirsel Yunancadır. İlk fark, bilginin ayrıntılı oluşunda saklıdır. Mısralı versiyon bazı ayrıntılar verirken, düz yazı versiyonu kelimenin tam anlamıyla daha 'düzdür', yani bu cevaplarda başvurunun reddedildiği kısaca yazılmaktadır. Ancak içerikte de farklar görülür: Burada düz yazı versiyonu tek anlamlıdır. Mısralarda ise hayvanlar ve bitkiler

[2715] Bir büyü pratiği olan bu ritüel için bk. Ogden 2002, 246-247, no.238.

[2716] Merkelbach ve Stauber 1996, 2.

[2717] Plutarkhos, *Moralia* 407.

[2718] Merkelbach ve Stauber 1996, 3; Rosenberger 2001, 174-175.

için taze sudan bahsedilir; düşmanlar, cezalandırılmakla tehdit edilir ve Apollon'a yalvaranlara tanrı yardım sözü verir. Bu durum belki şöyle açıklanabilir: Asıl kehanet sözleri, mısralar halinde ifade edilmiştir, ancak bunlar çok net anlaşılır değildir. Danışanların tanrının emrini daha iyi anlayabilmeleri için, ellerine verilen tabletin kenarına kısa sözlerle kehanetin anlamı verilmiş olabilir.

Mısra ve düz yazı arasında fark gösteren bir başka örnek de Klaros'un İmparatorluk Dönemi'ne ait kehanetlerinde görülür. Bir kent devletin resmi elçileri geldiğinde onlara soruya yönelik, çoğunlukla altı mısrayla ifade edilmiş ayrıntılı bir cevap verilmiştir. Özel kişiler başvurduğunda ise kehanet, daha önce formüle edilmiş metin derlemelerinden birini seçmiş olmalıdır. Ancak müşteriler bu farkı bildikleri için burada aldatmacadan söz edilemezdi. Burada bir kehanete başvurunun ne denli bir kültür tekniği olarak anlaşıldığını bir kez daha görüyoruz[2719].

[2719] Merkelbach ve Stauber 1996, 2; Rosenberger 2001, 173.

BÖLÜM VIII

APOLLON KLARİOS'UN KEHANETLERİ

K 1. Smyrna'nın kuruluş kehaneti. (bk. **T. 45** = Pausanias 7. 5. 1-3)

Smyrna Büyük Aleksandros'un Pagos'da uyurken gördüğü rüyayı yorumlatmak üzere Klaros'a tanrısal elçiler (*theoroi*) gönderir. Pausanias'ın aktardığı kehanet M.S. 2. yy'a tarihlenen bir yazıtta da kaydedilmiştir[2720]. Yazıttaki metin, Pausanias'ın metniyle uyum içindedir. Apollon Klairos'un Smyrnalı elçilere verdiği yanıt şöyledir:

["τρὶς μάκαρες κεῖνοι καὶ τε]τράκις αὖτ[ις ἔσονται],
[οἱ Πάγον οἰκήσουσι πέρην] ἱεροῖο Μέλητ[ος." —]

"Kutsal Meles Çayı'nın dışındaki Pagos'ta oturacak olan (halk), üç hatta dört kat daha mutlu olacak."

K 2. Pergamon, veba salgınına karşı kehanet (olasılıkla M.S. 166-215)[2721].

Bir veba salgınına maruz kalan Pergamon Klaros'a bir heyet gönderir ve tanrıdan bir talimat ister. Heyet Klaros'da mystik topluluğa kabul edilir ve tapınağın altındaki *adyton*'a girer. Kahin *heksametron* vezninde uzun bir kararla cevap verir. Bu cevap sonradan Pergamon'da bir yazıtla halka açıklanmıştır. Bu kehanette Apollon şunları tavsiye eder: Ephebos'lardan dört koro grubu kurulacak; bunlar Zeus, Athena, Dionysos ve Asklepios'a *hymnos*'lar okuyacaklar; yedi gün süren büyük, kült ziyafeti de içeren bir bayram tertiplenecek ve tanrılara libasyon yapıldıktan sonra, hastalıkları başka yere göndermeleri için tanrılardan bir hastalık çaresi talep edilecektir[2722].

[2720] Pleket 1958, no. 62, lev. XII; Cook 1961, 7-8; *SEG* 18, 495; Peek 1976, 145 (= *SEG* 26, 1296); Petzl 1987, no. 647; Merkelbach ve Stauber 1996, 4-6, no. 1.

[2721] *SIG* 183; *CIG* II 3538; *IvPergamon* II 239-40, no. 324; Merkelbach ve Stauber 1996, 6-10, no. 2.

[2722] Merkelbach ve Stauber 1996, 6-10

[ἐπὶ — — —· θεοπρόποι ἦλθον(?) Κ]λα[ύ]-
[διος(?) — — — — — —, Κ]λαύδιος
[— — — — — — — — —] καὶ Κλαύδιος
[— — —, οἵτινες μυ]ηθέντες καὶ ἐμβα-
[τεύσαντες ἐχρήσαντο καὶ ἀπέδωκαν τ]ὸν ὑπογεγραμμένον
[τοῦ Κλαρίου Ἀπόλλωνος ἀκέρ]αιον χρησμόν·
[ὁ]ν χρησμὸν ἔδοξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι
τῆς μητροπόλεως τῆς Ἀσίας καὶ δὶς νεωκόρου πρώ-
της Περγαμηνῶν πόλεως ἐν στήλαις ἀναγράψαντας ἐπί
τε τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἱερῶν ἀναστῆσαι.
Τηλεφίδαις, οἳ Ζηνὶ πλέον Κρονίδηι βασιλῆϊ
ἐξ ἄλλων τιεσκόμενοι Τευθραντίδα γαῖαν
ναίουσιν καὶ Ζηνὸς ἐρισμαράγοιο γενέθλη
ἠμὲν Ἀθηναίηι πολεμηδόκωι ἀτρυτώνηι
ἠδὲ Δι<ω>νύσωι λαθικηδέι φυσιζώιωι
ἠδὲ καὶ εἰητῆρι νόσ<ω>ν παιήονι λυγρῶν·
οἷσι πάρ’ Οὐρανοῦ υἷες ἐθηήσαντο Κάβειροι
πρῶτοι Περγαμίης ὑπὲρ ἄκρι̣ος ἀσ̣τερ̣οπ̣η<τ>ὴ[ν]
τικτόμενον Δία, μητρώιην ὅτε γ<α>στ[έρα] λῦσεν·
φαίην κε ἀτρεκέως ἀψευδέσιν ἄλκαρ̣ <ἐ>π’ ὀμφ[αῖς],
<ὡ>ς μὴ δηρὸν ὑπ’ ἀργαλέη τρ̣ύοιτό γε νούσωι
Αἰακίδης λαός· τὸ δ’ ἐμῶι κεχαρισμένον ἔσται
υἱέι· τ<ῷ> κέλομαί σε, θεαρίδ̣ος ἡγέτα ὁδ̣οῖο,
τέτραχα μὲν διακρεῖναι ἐφηβητῆρας ἅπαντας,
ὅσσοι ὑπὸ ζαθέην τύρσιν χλαμυδηφόροι εἰσίν,
καὶ πίσυρας στιχάδεσσιν ἐφ’ ἡγεμονῆ[ας] ὀπάσσαι·

τῶν ἡ μὲν Κρονίδην ὕμνωι {μνωι}, μία δ' Εἰραφιώτην,
ἡ δ' ἑτέρη κούρην δορυθαρσέα Τρειτογένειαν,
ἡ δ' Ἀσκληπιὸν ἄλλη{ι}, ἐμὸν φίλον υἱέα, [...]ΙΗΙ
ἑπτὰ γεραιρόντων εἰς ἤματα μῆρα ἐπὶ βωμῷν
Παλλάδι μὲν μόσχου διετήρονος ἄζυγος ἁγνοῦ
δαίοντες, τριένου δὲ βοὸς Διὶ καὶ Διὶ Βάκχωι,
ὡσαύτως καὶ παιδὶ Κορωνίδος ἠθαλέοιο
ταύρου μήρια ῥέζοντες προτιτύσκετε δαῖτα,
ἠίθεοι χλαμύδεσσι ἀμφέμμενοι ὁππόσοι ἐ[σ]τ̣έ,
μὴ σφετέρων νόσφιν πατέρων· λοίβ̣ῃ δ̣' ἐφ' ἑκάστῃ
σπένδοντες λοιμοῖο παρ' ἀθανάτων ἄκος ἐσθλὸν
αἰτ̣έετε, <ὡ>ς τηλουρὸν ἐς ἐχθ̣οδ̣απ̣ῶν χθόνα φωτῶν
ἐκτόπιος προνέοιτ[ο ...]ε̣....ρ̣[— — —]
— — —

"Teuthrania toprağında yaşayan Telephos'un oğullarına – diğerlerinden çok Kronos'un oğlu kral Zeus tarafından ve yüksek sesli gök gürültüsünün sahibi Zeus'un çocuğu tarafından ve savaşları sürdüren Athena Atrytone tarafından ve dikkatin unutulmasını getiren ve yaşamı üreten Dionysos tarafından ve ayrıca salgın hastalıkların iyileştiricisi Paian tarafından şereflendirilenlere; Uranos'un oğullarından Kabeiroi'un, Pergamon'un zirvesinin üzerinde yıldırımların efendisi Zeus ilk olarak ana rahminden çıkıp doğarken Zeus'a bakanlar arasında olanlar – sizlere, Aiakos'un oğullarının halkı sefil bir salgın hastalık yüzünden daha fazla mahvolmasın diye kehanetler halinde yalansız bir önlemi dürüstçe söyleyeceğim. Çünkü bu, benim oğlum (Asklepios) için de sevindirici olacak. Bu yüzden dinsel heyetin liderleri, sizden, askeri giysi giyen genç adamları, kutsal kalenin altında dört gruba bölmenizi ve gruplarının başına dört lider yerleştirmenizi istiyorum. Bunlardan biri bir ilahi şeklinde Kronos'un oğluna, bir başkası Eiraphoitees'e (Dionysos), üçüncüsü mızrakta cesur olan bakire

Tritogeneia'ya ve dördüncüsü sevgili oğlum Asklepios'a hymnos söyleyecek. Bırakın yedi gün boyunca sunaklarda kurbanların butlarını adasınlar; Pallas'a kusursuz, iki yaşında, henüz yavrulamamış bir ineğin etini sunsunlar: Zeus ve Zeus Bakkhos'a üç yaşında bir genç boğa ve benzer bir şekilde Koronis'in oğluna da alışıldık şekilde bir boğa (kessinler). Adak butları sunarken bir ziyafet hazırlayın, genç adamlar hepiniz pelerinler giymiş olun ve babalarınız da olsun. Her libasyonu dökerken ölümsüz tanrılara salgına karşı iyi bir çare vermeleri için dua edin ki, o uzaktaki düşman toprağından daha uzağa gitsin..."

K 3. Hierapolis. Klaros kehanetlerinin taşlara yazdırılması (olasılıkla M.S. 166-215)[2723].

[κ]ατ' ἐπιταγὴν θεοῦ [ἀ]ρχηγέτου Ἀπόλλ[ω]νος [τ]οὺς χρησμο[ὺς]
[...]λλιανὸς θ[...]εο [ὑπὲ]ρ ἑαυτοῦ [ἀνέγρ]αψε [— — —]

Bu yazıt, [….]llianos adındaki birinin Apollon tarafından verilmiş kehanetleri taşa yazdırdığını kaydetmektedir.

K 4. Hierapolis. Veba salgınına karşı kehanet (olasılıkla M.S. 166-215)[2724].

Salgın hastalıklardan muzdarip olan Hierapolis, Klaros'a bir heyet gönderir ve bir çare ister. Apollon, Gaia, Aither (gök tanrısı), Demeter, Ölü Kahramanlar ve Apollon Kareios'a adaklar adanmasını tavsiye eder. Tüm şehir kapılarının önünde Apollon Klarios için kutsal alanlar oluşturulmasını ve bunlara hastalıkla mücadele etmesi için yayını geren Apollon heykeli dikilmesini ister[2725]. Sonra, Klaros'a çocuk ve genç kızlardan oluşan korolar gönderilmesini ve orada "yüz hayvan kurbanı" yapılmasını sağlık verir. Ayrıca şehir dindar insanları onurlandırmalıdır.

Bu yanıtın içeriği, Klaros Apollon'u tarafından, salgın için bir çare arayan şehirden gelen soruya karşılık verildiğini açıkça gösterir. Heyete hitabı içeren ilk dize

[2723] Pugliese Carratelli 1963/64, 357, no. IIa, fig. 4; Merkelbach ve Stauber 1996, 11, no. 3.

[2724] Parke 1985, 153-154; Merkelbach ve Stauber 1996, 11-13, no. 4.

[2725] Graf 2007, 114.

kayıptır. Apollon, salgının açıkça kendi çocuğu Python'un öldürülmesi nedeniyle Gaia'nın gazabına bağlı olduğunu açıklamakla başlar. Kehanet şöyledir:

— — —

χθὼν ἱερὴ κοτέουσ' ὃν ἐμοὶ κατέπεφνον ὀιστοί.
οὐ μοῦνοι λοιμοῖο δυσαλθέος οὐλομένῃσιν
κηραίνεσθε δυηπαθίαις, πολλαὶ δὲ πόληες
ἄχνυνται λαοί τε θεῶν ὀδυσημοσύνῃσιν.
ὧν ἀπαλεύασθαι κέλομαι χόλον ἀλγινόεντα
λοιβαῖς εἰλαπίναις τε τεληέσσαις θ' ἑκατόμβαις.
πρῶτα μὲν οὖν Γαίῃ παμμήτορι βοῦν ἀγελαίην.
ἐς μέγαρον τετράγυιον ἅμ' εὐόδμοις θυέεσσιν
ῥέξαντες πυρὶ δαίσατ', ἐπὴν δέ μιν ἐξανύσῃ φλόξ,
λοιβῇσίν τε μελικρήτοις χθονί τ' ἀμφιχέασθε
πασσυδίῃ· μετέπειτά τ' ἀδαίετον Αἰθέρ[ι —]ον
ῥέξατ' ἐπουρανίοις τε θεοῖς, τεθυωμένα πάντα.
Δηοῖ δ' ὡς ἔθος ὔμμιν ἐνερτερίοις τε θεοῖσιν
ἱερὰ ποιήσασθε μετ' εὐαγέεσσι θυηλαῖς,
ἤρωσίν τε χοὰς χθονίοις κατὰ τεθμὰ χέασθε,
Καρείου τε μέδεσθε διαμπερὲς Ἀπόλλωνος·
ἐκ γὰρ ἐμεῦ γένος ἐστὲ πολισσούχοιό τε Μόψου.
πάσαις δ' ἀμφὶ πύλαις Κλαρίου τεμενίξατε Φοίβου
τόξοις ἱρὸν ἄγαλμα κεκασμένον ὠλεσινούσοις,
οἷον ὀιστεύοντος ἀναρδέα τηλόσε λοιμόν.
αὐτὰρ ἐπὴν μειλιξαμένων ἀπὸ κῆρες ἵκωνται,
παῖδας παρθενικῆσιν ὁμοῦ Κολοφῶνα νέεσθαι
μολποὺς σὺν λοιβῇσιν ἐφίεμαι ἠδ' ἑκατόμβαις

προφρονέως, ἐπεὶ ἦ μάλα πολλάκις ὔμμε σαώσας
οὔτινος ἐκ δημοῖο λάχον μενοεικέος αἶσαν·
χρὴ δ' εὖ ῥεξάντων μηδ' ἀνδρῶν λήσμονας εἶναι.
ἦν ἔρδηθ' ὅσ' ἔοικε θεουδέσιν ἀνδράσι τεύχειν,
οὔποτ' οἰζυρῇσιν ἐν ἀμπλακίῃσιν [ἔσεσθε],
ἀλλ' ἀφνειότεροι καὶ σώτεροι νο...θ[—]
κυ....οπ̣π̣ο̣..ο̣υ̣...ς̣.[— — —]
— —

"Fakat ölümcül bir salgının yok edici sefaletiyle yaralananlar bir tek siz değilsiniz, fakat tanrıların öfkeli memnuniyetsizlikleri yüzünden sıkıntı çeken birçok şehir ve halk var. Tanrıların acı veren öfkesinden libasyonlarla ve ziyafetlerle ve tam olarak yerine getirilmiş kurbanlarla kaçınmanızı emrederim.

Öyleyse ilk olarak her şeyin anası Gaia için, sürüden onun dört ölçülük binasına bir inek getirin ve onu hoş kokulu tütsüyle kurban edin ve sonra onu ateşte yakın ve alevler tamamını tükettiğinde libasyonlar ve bal ve toprağın karışımını hepsi bir arada serpin. İkinci olarak ziyafete konulmamış bir sunuyu Aither'e ve yer altı dünyasının tanrılarına, tamamen tütsülenmiş ve hoş kokan bir şekilde kurban edin. Geleneğinizde olduğu gibi Demeter'e ve yeraltı dünyasının tanrılarına kirlilikten arındırılmış kurbanlarla ayinler gerçekleştirin ve topraktaki kahramanlara, emirlere uygun olarak içki sunuları dökün ve sürekli Apollon Kareios'u da düşünün. Çünkü siz aile olarak benim soyumdan ve şehrin koruyucusu Mopsos'un soyundan geldiniz.

Ayrıca bütün şehir kapılarının etrafını, sanki uzaktan kısır salgını vuruyormuş gibi hastalıkları yok eden yayıyla donanmış Phoibos Klarios'un kutsal bir heykeli için kutsayın.

Yatıştırmayı sağladıktan sonra ve kötü güçler ayrıldıktan sonra sizden, bakire müzisyenlerle birlikte oğlan çocuklarınızın, libasyonlar ve istekli bir ruhla yapılan toplu kurbanlar eşliğinde (hekatombe) Kolophon'a gelmelerini istiyorum. Çünkü aslında ben sizi sık sık kurtardım, fakat kalbimi sevindirmek için bir parça yağ bile almadım. Fakat size yarar sağlamış kişileri unutmamanız doğrudur. Tanrıdan korkan kişiler için uygun

olan işleri gerçekleştirirseniz asla acı veren karışıklıklara düşmezsiniz, fakat daha zengin ve daha güvenli..."

K 5. Hierapolis için ikinci kehanet (olasılıkla M.S. 166-215)[2726].

[κ]ωλῆς ἐμπάσσαιο· θεοῦ ὀπί σε πνύοντος
[θε]ῖ̣α λέγεις, αὐτ<ὸ>ς δὲ κλύεις ἱερῶν ἐνοπάων.
[αὐ]τ̣ὰρ θεσμὰ γεγειοτέρων φύσεώς τε ΤΛΟΣΟΝΙΣ
[..]α λεώς· μανί̣ῃ δὲ καὶ̣ ἀθανά̣[τ]οι̣σι βι̣α̣σμο<ύ>ς
[...]λ[.].α̣νυκ̣ενη[— — —].ς...[— — —]
[— — — — — —]
[— — —]ιν ἀμαλθευθεντ[— — —]
[— — —]. φ̣α̣ειν̣οφόρ̣ω̣[ν] τε γυναικῶν
[— — — —]ηγυ...[— — —].[—]ενος ἐστίν
[— — — — — — — — —]ε βροτοῖσιν
[— — — — — — — — — ἀπ]εχθές
[— — — — — — — — —]λ̣οιο

Kehanet tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak, Hierapolis halk meclisi ve şehrin rahibinin Klaros'a tanrının kanlı sunu isteyip istemediğini sorduğu düşünülmektedir. Ayrıca tanrılar (bir şeye) zorlanabilir mi diye de sorulmuştur.

"(Kurbanın) kalça kısmından ye; Tanrı seni sesiyle esinlendirdiğinde tanrısal sözlerle konuş ve tanrının emrini kendin duy; Fakat, ey halk meclisi, önceki düzenlemeleri durdur……; fakat mania halinde ölümsüz zorunlu gıda maddelerine karşı……meşale taşıyan kadınların……demet yapma[……..

[2726] Merkelbach ve Stauber 1996, 14, no. 5.

K 6. Hierapolis için üçüncü kehanet. Romalı yöneticilere karşı itaatli olma üzerine uyarı (olasılıkla M.S. 166-215)[2727].

σκεθραὶ πάμπαν ἔασι διοτρεφέων [αἰζηῶν]
βουλαί τε πραπίδες τ', ἐπιμηθείης τ' ἀ[πέλαυσαν]
κηδόμενοι σφετέρης· θεσμῷ τ' ἐν βήμ[ατι κρίνων]
πε̣πνύμενος μ̣ικρῆς ἑ̣μ̣ηνείης με[θίησιν]
[— — —]α̣σ̣..μ̣ε̣ναι καὶ π̣..[— — —]
[— — —]κ̣α̣...ε̣..λει καὶ μεμβλ[— — —]
ὧδε γὰρ οὐκ ἀφαμαρτήσεις ὧν τοι θε[ὸς αὐδᾷ],
ἐκ δὲ θεουδείης κύρσεις, ἥ σ' οὔ τι [κακώσει],
ἀλλὰ συνωρότερον καὶ ἀοσσηρω[— — —]

Bu metin de tam anlaşılamamıştır. Şu şekilde anlaşılması mümkündür: Hierapolis Klaros'a Asia Eyaletinin bir *proconsul*'ünün emrine karşı koymalı mıyım diye sorar. Kehanet bunu yapmamasını tavsiye eder. Belki vali emrini geri almıştır.

K 7. Hierapolis için dördüncü kehanet (olasılıkla M.S. 166-215)[2728].

ὃς πινυτώτατος ἀθανάτων δέα[ται — — —]
πειρᾶταί τε δολοφρονέων ωνε[— — —]
οὔ οἱ σωσύνῃ βιοτῆς μελάνωτις ὁμ̣[αρτεῖ].
ἀλλ' ἔμπης καὶ τῇδ', Ἱερὴ πόλι, πευθο[μένῃ μευ]
ἀμφ' ὑδάτων ἐρέω πειρητύος οὐκ ἀλ[απαδνῶς].
[τρ]ι̣σσῶν ἐκ χώρων ἐπαναίνεο τ̣ρισ̣[— — —]
[—]ρ̣ομένη· ποῖον κεναγουσοισυσ̣[— — —]
[— — —]ν ἄστυ δ̣ι̣αμπερέως ὧν π̣[— — —]
[— — — ἀφ]αυρότατος τόνδ' ἔννεπον [— — —]

[2727] Merkelbach ve Stauber 1996, 15, no. 6.

[2728] Merkelbach ve Stauber 1996, 15-16, no. 7.

[— — —].μων, κἢν δυσπελὲς εἴδ[εται εἶναι]
[— — —]νεαινησει δυνατων εφε.[— — —]
[— — —]ρευσειης ξυνεσις με[— — —]
[— — — —] ἐπενήνοθε μῶλυ [— — —]
[— — —].ηγησελαθοντ[— — —]
[— — —].θ̣ο̣νω̣σενθ[— — —]
[— — — — — —]η̣σφισ[— — —]
[— — — — — —]μεγα[— — —]

Bu kehanet hemen hemen hiç anlaşılmamıştır. Kehanet, tavsiyenin bir siyah toy kuşu tarafından bilindiğinden ve *"suyu denemek, kontrol etmek"* gibi ifadelerden bahsetmektedir.

K 8. Kaisareia Troketta (Turgutlu). Veba ve kıtlığa karşı kehanet (olasılıkla M.S. 166-215)[2729].

A.

θεοῖς Σεβασ[τοῖς]
κατὰ χρησμὸν Κλαρί[ου]
Ἀπόλλωνος Καισαρεῖ[ς]
Τροκεττηνοὶ καθιέρωσα[ν]
Ἀπόλλωνα Σωτῆρα, χαρ[ι]-
σαμένου τὸ ἀργύριο[ν]
εἰς τὸν θεὸν καὶ τὴν βά-
σιν Μειλήτου τοῦ Γλύ-
κωνος Παφλαγόνος
τοῦ ἱερέως αὐτοῦ, ὑπο-

[2729] Parke 1985, 150-151; Merkelbach ve Stauber 1996, 16-20.

[σ]χομένου τὴν ἐργεπ[ι]-
[σ]τασίαν Ἑρμογένους το[ῦ]
— — —

B.

χρησμός.
οἱ νεμέθεσθε Τρόκεττα πα-
[ρ]αὶ νιφόεντι Τυμώλῳ, / τειό-
[μ]ενοι Βρομίῳ καὶ ὑπερμενέι
Κρονίωνι, / τί δὴ νύπερ τεθηπό-
[τ]ες βηλῷ, προσοιμέεσθε, / ἐελ-
μένοι νημερτίην ἐς οὐάδας
πελάζειν; / οἷσιν μεμηλόσιν φά-
τιν πανατρεκῆ βοήσω. / φεῦ φεῦ,
κραταιὸν πῆμα προσθρώσκει πέ-
δῳ, / λοιμὸς δυσεξάλυκτος, ᾗ
μὲν ἀμπαφῶν / ποιναῖον ἄορ
χειρὶ, τ<ῇ>δ' ἀνηρμένος / νεουτά-
των ἴδωλα δυσπενθῆ βροτῶν. /
τρύει δὲ πάντῃ [δ]άπεδον ἐν-
πολεύμενον, / ἀμαῖ νεογνὸν
——πᾶσα δ' ὄλλυται φύτλη—— / φύρδην
δὲ τείρειν φῶτας ἐκβιάζεται. /
καὶ τὰν ποσὶν μὲν τοῖα μήδεται
[κακά / — — —]

C.

[ἀ]τὰρ ἐσ<σ>ύμενοι τῶνδ’ ὑπά-
[λ]υξιν, <φ>ῶτ̣ες, κατὰ τεθμὸν ἰδέσθαι, /
οἳ μάλα δῆθ’ εἰς ἐπ’ ἐμὴν
πελάειν πάνυ μερμ<ηρ>αίρετ’ ἀρ-
ωγήν, / ἀπὸ μὲν λιβάδων ἑπτὰ
ματεύειν καθαρὸν ποτὸν ἐν-
τύνεσθαι, / ὃ θεειῶσαι πρόσσω-
θεν ἐχρῆν καὶ ἐπεσ<σ>υμένους
ἀφύσασθαι, / ῥῆναί τε δόμους
αὐτίκα νύμφαις, αἵ θ’ εἱμερταὶ γε-
γάασιν, ὡς ἀνούτητοί γε φῶ-
τες ἐνλελειμμένοι πέδῳ /
ἐκ παλινβίων ὀφελμῶν κάλλι-
μα ῥέζωσι ἄδην. / αὐτὰρ ἐντύ-
νεσθε Φοῖβον μέσσον ἱδρῦσαι
πέδου, / τῇ μὲν ἀμπαφῶντα
[τόξον — — —]

Salgın hastalık ve ürünlerin gelişmemesi sorunları ile karşı karşıya olan kentin halkı, Klaros’a bir heyet gönderir ve bir çözüm ister. Apollon, yedi temiz kaynaktan alınan suyla ve kükürtle temizlenme töreni tertip edilmesini ve yayını geren Apollon heykeli dikilmesini salık verir[2730]. Kehanet şöyledir:

“Sen karlı Tmolos’un eteklerindeki Troketta’da oturan, sen Kronos’un güçlü oğlu ve Bromios tarafından onurlandırılmış olan, gerçeğin zeminine yaklaşmayı engelleyen eşiğe yanaşan sen neden şimdi şaşırıyorsun? Bunu istediğiniz için size tamamen

[2730] Graf 2007, 115.

doğruyu açıklayan bir söz söyleyeyim. Vah, vah! Kötü bir hastalık tarlalarınıza musallat olmuş, elinden kurtulamayacağınız hastalık iblisi, bir elinde cezalandıran kılıç, diğer elinde yeni öldürdüğü insanların korkunç biçimde parçalanmış cesetlerini yukarı kaldırıyor. Bellenmiş düzlüğü tamamen yıpratmış, yeni doğanları katlediyor ve büyüyüp serpilmesi beklenen herşeyi yıkıp yok ediyor." Buraya kadar durum tasvir edilmektedir. Hastalıktan kurtulmak için Apollon şu tavsiyede bulunur: *"Bir defada size kastedilen kötülükler bunlar. Fakat ilahi kanunla uygunluk içerisinde, bütün bunlardan bir kurtuluş görmeye istekli İonialılar, yardımım için benim yanıma gelmeyi başarmış olanlar, yedi kaynaktan saf bir içecek hazırlayın. Onu uzaklardan gelen kükürtle temizleyin ve hemen alıp memnun olan Nymphelerle (suyla) evleri ıslatın. Periler öyle tatlı olmalı ki, henüz tarlalarda hastalanmamış, geriye kalan erkekler yeniden canlanmaya başlayan hayatla yeterince güzel kurbanlar verebilsinler. Bunun için derhal ovanın ortasında bir elinde (bir yay tutan) Phoibos'un (heykelinin) dikilmesini mutlaka sağlayın."*

Apollon'un okçu olarak tasvir edilişi şaşırtıcı değildir. Çünkü Apollon daha Homeros'da insanları salgın hastalıklarla öldüren bir tanrıdır ve hastalık, ölümlüleri vurduğu oklarla sembolize edilir[2731]. Hastalığın geçmesi için önerilen bu tür ritüeller akut bir hastalığa karşı etkisizdir, ancak anlaşılan yedi gün gibi uzun bir süre ve karmaşık talimatlar sayesinde bir dindarlık ve güvenlik duygusu yaratmayı başarıyorlardı[2732].

K 9. Kallipolis (Gelibolu). Vebaya karşı kehanet (olasılıkla M.S. 166-215)[2733].

ὁ δῆμος κατὰ χρησμόν·
Ἀρφείης υἱῆϊ τετειμ<έ>νον ἱερὸ[ν ἄστυ]
ἀρχαίων ἵδρυμα [— — —]
τίπτε πέρας πό[ντου — — —]
εἰ χαῖνον πελάσε[ιεν ἄχος — — —]

[2731] Homeros 1. 43-52.

[2732] Bu kehanetin yorumu için bk. Rosenberger 2001, 105.

[2733] Parke 1985, 152; Merkelbach ve Stauber 1996, 20-25, no. 9.

τί μ’ ὑπὸ σπλάνχν[οις — — —]
στόματος [— — —]
βαιὴ δ[...]ΝΑ[— — —]
βάρυται κραδίη τ[— — —]
φεῦ, φεῦ δι’ αὐτῶν ν[— — —]
ἄχους ἐφορ̣μαίνοντ[ο]ς α̣λ[— — —]
βρότοις ἔπεισι πῆμ̣[α .....]ΕΙΣ[....]Σ
πέμπειν Δ[.....]ΠΕΤΑΙΛΕΓΟ[....]ΜΗ
φονῶσαι [....]Υ[.....] τὰ μὲν κείνου νόος
ἔρ̣δοι Τ̣ΑΔΑ[....]ΟΙΟ[.] ἔνκειται πέδῳ
[.....]χει̣ν̣ γυμνασθε[— — —]
[.....]Ε[...]Σ σευήσομαι
[.....] κ̣ατευχῆς εἰ δέος
ὡ̣ς ἐ̣ς μύχο<υ>ς κευθμῶνος ἀ̣ίξ̣ωσι ἄφαρ,
ὅπη τὸ [Τ]αρτάρειον εἴδεται βάθρον.
ἀλλ’ ὦ κραταιόχειρες οἰκηταὶ πέδου,
εἰ δή νύ περ μήδεσθε ἄχο̣υ̣ς λε̣ύσειν ὑπεξ̣άλυξ̣ιν,
ἔρδειν ὑπουδαίοις θεοῖς, εὖ̣ [ἴ]σθ’ ἕκ̣αστα, λοιβάς,
καὶ τῷ̣ μὲν Εὐχαίτη̣ ταμεῖν κνηκόν, θεῇ δὲ μῆλον,
κελαινὰ δ’ ἄμφω, ῥ̣εζ[έ]με[ν]· βόθρους δ’ ἐπὴν ἐσέλθῃ
αἷμα μέλαν, τότε δὴ ’π̣ιχύτην καταχεῦσαι ὕπερθεν
σὺν ἁθροῖσι ἄκεσσι· τὰ δ’ αὐτίκα δαινύσθω φλόξ
εἶθαρ σὺν θυέεσσι καὶ εὐόδμοις λιβάνοισι·
καὶ δὲ νυ πυρκαιὴν χρὴ ἀφη[δύ]ν̣αι αἴθωπι οἴνῳ
καὶ πολιῷ̣ γ̣λάγει, στῆσαι δέ νυ κ[α]ὶ προ[π]ύλα̣ιον
τοξοφόρον Φοῖβον, λοιμοῦ ὑποσευαντῆρα·

εἰ δ' [..]έρη ΔΙΣΤΩ στ̣<υ>[γε]ρὴ πελάσειεν ἀνείη
μήδ[ε]σ<ι>ν ἀ<ν>δροελ<έσ>σιν, ἐ<λ>εύσεται εἰσέτι ποινή.
ἐπιμεληθέντων τῶν ἀρχόντων
καὶ ταμιῶν Τ. Φλαβίου Διογενι̣ανοῦ
καὶ Τι. Κλαυδίου Σεβήρου.

Salgın hastalığa maruz kalan Kallipolis kenti Klaros'a bir heyet gönderir ve bir çare ister. Apollon'un yanıtının ilk kısmı tahrip olmuştur. 17. mısradan itibaren şu konu işlenmektedir: Hastalık cini Tartaros'a geri gönderilmelidir. Bunun için Hades ve Persophone onuruna "yakılıp – yok edilen kurban" sunulmalıdır. Bu adakta kesilen hayvan yenmez, tamamen yakılır[2734]. Sonra ateşe süt ve bal dökülmeli ve şehir kapısının önüne hastalık cinini uzaklaştırmak üzere ok atan bir Apollon heykeli dikilmelidir[2735]. Bu kehanetin tüm metni farklı ölçülerde yazılmıştır. Vezin yapısı bu kehanet ile Kaisareia Troketta kehanetinin şairinin aynı kişi olduğunu gösterir. Yanıt, şehre hitap eden dört dizelik *heksametron*'la başlar, bunu yurttaşları eleştiren dört dizelik kısım takip eder. Daha sonra salgının uyandırdığı korku, Troketta yanıtında olduğu gibi 'vah!vah!' diye başlayan 12 dizelik *iambic trimetron*'la anlatılır. Çareler konusuna geçildiğinde ölçü, *iambik tetrametron*'a dönüşür ve yine *heksametron*'la biter. Troketta ve Kallipolis kehanetlerinin bütünü arasındaki kalıp çeşitlemeleri benzerdir. Bu örnekte önerilen çare, ilk olarak büyük yıkıma karşı bir kurban ve sonra Troketta'dan da istenildiği gibi bir heykeldir[2736].

"Eğer yıkımdan kaçışı görmek için sabırsızsanız, yerin altındaki tanrılara kurbanlar adayın, her seferinde libasyonlara önem verin. Güzel saç lüleleri olan tanrıya (Hades) bir erkek keçi kesin ve tanrıçaya (Persephone) bir koyun kesin, her iki kurban da siyah olsun...Siyah kan çukurlardan içeri girdiğinde yukarıdaki gevşek toprağı içeriye dolan çarelerle birlikte üzerine doldurun (?) Kurbanlara gelince, bırakın alevler onları parfümlerle ve tatlı kokulu günlük tütsüsüyle yutsun. Ayrıca odun yığınının da köpüklü

[2734] Parke 1985, 154.

[2735] Bu ritüelin khthonien karakteri konusunda bk. Várhelyi 2001, 20

[2736] Parke 1985, 152 ve Graf 2007, 115.

şarap ve gri deniz suyuyla kutsanması gerekir ve bunun yanı sıra, insanlar için bela olan salgını kovacak olan yayını taşıyan Phoibos'u (bir heykelini) dikin. Eğer acımasızca, insanlara boyun eğdirerek başka bir bela gelirse, bundan sonra bir çare onu izleyecektir. "

K 10. Ankhialos (M.S. 2. yy)[2737].

ἀγαθῆι τύ[χ]ηι
[τῆς] πόλεως Οὐλπίας Ἀνχιάλου.
[φ]υλα[ί], Εγεληΐς καὶ Ἡρωΐς καὶ Βα-
[κχὶ(?)]ς καὶ Τονζ[ηΐ]ς ἀνέθηκαν τὰ
προκείμενα τῶν θεῶν ἀγάλ-
ματα κατὰ χρηζμοὺς τοῦ
κυρίου Ἀπόλλωνος Κολοφω-
νίου διὰ ἐπιμελητοῦ Τίτου
Φλαουίου Ἀνεικήτου διαδε-
[ξ]αμένου τ[ὴ]ν ἐπιμέλειαν
τῶν [ἔργω]ν παρὰ τοῦ πα-
τρ[ὸ]ς Μ[άρ]κου Φλαουίου
Ἀνεικ[ήτ]ου κατὰ τὸ τῆς
κ[ρα]τ[ίστης] βουλῆς
[δόγ]μα.

Karadeniz'in batı sahilindeki Ankhialos'da (Bulgaristan'daki Burgas) bulunan dört *phyle* Kolophon Apollon'u kehaneti uyarınca tanrı heykelleri diktirmişlerdir.

K 11. Hermos kıyısındaki bir şehir için kehanet: Salgına karşı Artemis heykelinin dikilmesi (olasılıkla M.S. 166-215)[2738].

[2737] Merkelbach ve Stauber 1996, 25, no. 10.

[....]Α̣.Η̣.[— —]ΩΙ̣Δ̣Α̣Π[— — —]....ΗΣ[— — —]
[Ἄρ]τεμιν εὐφαρέτρειαν ἐμῆς γενεῆς γεγαυῖαν·
[π]άσης γὰρ πόλιος προκαθηγέτις ἐστὶ γενέθλης
μαῖα καὶ αὐξήτειρα βροτῶν καρπῶν τε δότειρα·
ἧς μορφὴν Ἐφέσοιο κομίσσατε χρυσοφάεννον,
κάτθετε δ' ἐν νηῷ πολυγηθέες· ἥ κεν ἀλύξει
πήματα καὶ λοίμοιο βροτοφθόρα φάρμα[κ]α λύσει
λαμπάσι πυρσοφόροις νυχίᾳ φλογὶ μάγματα κηροῦ
τηΐξασα, μάγου κακοτήϊα σύμβολα τέχνης·
αὐτὰρ ἐπὴν τελέσητε θεῇ προστάγματ' ἐμεῖο
ὕμνοις ἰοχέαιραν ἀπρόσμαχον ἰθυβέλειαν
καὶ θυσίαις ἅζεσθε κλυτὴν ἐπιωπέα κούρην,
ἔν τε χοροῖς ἔν τ' εἰλαπίναις κοῦραί θ' ἅμα παισὶν
παρθένον ἁλμήεσσαν ὑπὲρ χθόνα Μαίονος Ἕρμου
πάντῃ κυδαίνοντες ἀναστέφε<τ>' εὐρέα μύρτα
κεκλόμενοι γαίης Ἐφεσηΐδος Ἄρτεμιν ἁγνήν
εἰς αἰὲν ὅππως ὔμμι πέλοι ἄχραντος ἀρωγός·
εἰ δέ τε μὴ τελέοιτε, πυρὸς τότε τείσετε ποινάς.
χρηματισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος.

"Güzel sadaklı Artemis'e, benimle aynı karından doğana [başvurun]. Çünkü o, tüm kentin lideri, senin ailenin bakıcısı, insanları büyüten ve meyvaları verendir. Onun altınla parlayan tasvirini Ephesos'dan getirin ve kalplerinizde sevinç duygularıyla onu bir tapınağa yerleştirin. O sizin acılarınızı uzaklaştıracak ve vebanın insanları yok eden

[2738] Merkelbach 1991, 70-72; Merkelbach ve Stauber 1996, 26-27, no. 11. Merkelbach ve Stauber'e göre metinde kehanete başvuran kentin yer aldığı "tuzlu toprak", Strabon'un (13. 4. 5) bahsettiği Koloe Gölü'nün Artemis kutsal alanını işaret etmektedir. F. Graf ise bu kehanetin Koloe gölünden uzak olmayan Sardeis halkı için verildiğini ileri sürer; bk. Graf 1992, 274. Ayrıca bk. Ogden 2002, 246-247, no.238.

zehirlerini (pharmaka), geceleyin alevli meşaleleriyle kötülüğün sembolü olan balmumundan yapılmış figürinleri eriterek bertaraf edecek. Siz benim tanrıça için istediğim düzenlemeleri yaparken, sizi seyreden muzaffer kıza, muzaffer, şaşmaz atışlı, ok saçan tanrıçaya, hymnos'lar ve kurbanlarla tapınma törenleri yapın. Kızlar ve erkek çocuklar birlikte bakireyi danslarla kutlasınlar ve Maionia'nın Hermos kıyısındaki tuzlu topraklarının her yerinde bayramlar yapsınlar. Bu arada büyük mersin dalları ile yapılmış çelenkler taksınlar, sonra Ephesos'dan lekesiz Artemis'i çağırsınlar. Böylece o lekelenmemiş ülkesinde size her zaman yardım edebilir. Bu törenleri yapmazsanız, ateş cezası ile acılar çekersiniz". Bu kehanet Apollon tarafından verilmiştir.

Ephesos'da ele geçmiş olan bu kehanette, salgın hastalık nedeniyle Apollon'a başvuran kente, tanrı şu tavsiyede bulunur: Elinde meşale tutan, altınla kaplı bir Artemis heykeli yaptırmalı ve onu bir tapınağın içine diktirmeleri gerekmektedir. Bu tapınak olasılıkla Gygaia gölü kıyısındaki Artemis Koloene tapınağıdır[2739]. Sonra hastalığın sembolü olan balmumundan bir figür yapıp onu bir gece töreninde Artemis'in heykelinin önünde yakmalıdırlar. Bundan sonra bir dostluk bayramı düzenlenmeli, genç kızlar dans ve şarkılar söylemeli, halk Artemis'in onuruna kurban töreni ve ziyafet düzenlemelidir. Bu başvuru olasılıkla M.S. 165 yılındaki veba salgını nedeniyle yapılmıştır[2740].

K 12. Vasada (Isauria, Bostandere). [2741]

[– – – – – – – – – – –]χρ[–]

[....] Ὑγίαν κατὰ χρησμὸ[ν]

[Ἀπόλ]λωνος Κλαρίου.

"Apollon Klarios'un kehaneti uyarınca Hygeia heykelini..(diktirdi/diktirdiler)"

[2739] Bk. Merkelbach 1991, 70-72.

[2740] Bu kehanet için ayrıca bk. Ogden 2002, 246 - 247, no. 238.

[2741] Merkelbach ve Stauber 1996, 27, no. 12.

K 13. Nikomedia için kehanet[2742]

ἀμφὶ πο̣λυτραφίης γεοθάλ̣πεος, ὦ πτολιάρ<χ>α,
[λε]ιῆναι κέλομαί σε σ[ε]λώπυρον ὡρ<ο>μέδοντα
καὶ τὴν ὑδ<ρ>οβόλοισι δρόσοις πάνφοιτ̣ον ἄνασσαν
ἠδὲ ἀνέμους, οἳ πάντα πνοαῖς φύτλα πειαίνουσιν.
ητοι— — — — — — — — — — — — — — — — — —ιροις
ὑψι— — — — — — — — — — — — — — — — — — —νης
τηε— — — — — — — — — — — — — — — — — — —εουο
νερ[τερ— — — — — — — — — — — — — — — — —]σω
ταυ— — — — — — — — — — — — — — — — — —λις
αυε— — — — — — — — — — — — — — — — — —α̣σοιας
χρη— — — — — — — — — — — — — — — — — —ρεωνω
χρω[— — — — — — — — — — — — — — — — θ]εαίναις
ωδε— — — — — — — — — — — — — — — — — —σουσα
Δήμ[ητρος — — — — — — — — — — — — —] ἱέρεια
καισ— — — — — — — — — — — — — — — — —θαι
ἀστ— — — — — — — — — — — — — — — — —νοστα̣ς
χηι— — — — — — — — — — — — — — — — — —
ὧδε γ̣άρ, ὡς ἐνέπω, τ̣άδ̣᾽ ἐρεσσόμενοι πολιῆται
εὐθενίης ἐπίκουρον ἄδην ἀμήσετε καρπόν.

Şehrin üst düzeydeki bir yöneticisi zor bir durumdan şehrin nasıl kurtulacağı konusunda kehanete başvurur. Tanrının cevabında Helios, Selene ve rüzgarlar için adaklar adanması ve Demeter onuruna niteliği anlaşılmayan bir şey (bir dini tören ya da

[2742] *TAM* IV 1, 92; Parke 1985, 163; Merkelbach ve Stauber 1996, 28-29, no. 13.

heykelini diktirme) yapmaları istenmektedir. Orta kısmındaki bir düzine dize kayıptır fakat son iki dize, amacın bereketli bir hasadı garantilemek olduğunu belirtir[2743].

"Çünkü böylelikle, benim emrettiğim gibi bu işleri yaptığınızda yurttaşlar, zenginliğin artmasının yardımcıları olarak bolca ürün alacaksınız."

K 14. Kios[2744]

[— — — / — — — —]-
λασσομεν[αις — — —]
δαιτρ<ε>υέτω ἀνήρ· / πᾶσαι ἀ-
νιλίποδές τε κ[αὶ] εἵμασι
φαιδρυνθῖσαι / τῷ καλά-
θῳ συνέπεσθε, τὰ δὲ
χρύσια θέτ' οἴκοις· / <κ>ηρ[ό]-
θι γὰρ τὰ μὲν ἐχθραίνει, το[ῖ]-
σιν δὲ προσα[υ]δᾷ. /

Yazıt kehanet uyarınca kadınlar tarafından düzenlenen bir şükran töreninden bahsetmektedir.

K 15. Syedra (Pamphylia). Korsan saldırılarına karşı kehanet (M.Ö. 1-M.S. 2. yy)[2745].

Pamphylia kenti Kilikialı korsanların saldırıları nedeniyle zor bir durumdadır ve Klaros'dan bu konuda bir kehanet vermesini ister. Tanrı iki çare önerir. İlk olarak şehrin ortasına bir heykel grubu dikilmelidir. Bu grupta, savaş tanrısı Ares, Hermes ve Iustitia (Adalet) tarafından zincirlenmiş olarak gururu kırılmış bir pozda tasvir edilmelidir.

[2743] Parke 1985, 163.

[2744] Merkelbach ve Stauber 1996, 29, no. 14.

[2745] Parke 1985, 157-158; Merkelbach ve Stauber 1996, 30-31, no. 15; *SEG* 41, 1411; Gonzales 2005, 279-280. Tomaschitz, önceki araştırmaların tersine Syedra'nın korsan saldırılarına maruz kalmasının sadece M.Ö. 1. yy'da değil, bu dönemden M.S. 2. yy içlerine kadar söz konusu olduğunu ve kehanetin tarihi için de üç yüzyıllık uzun bir dönemin verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir; bk. Tomaschitz 2004.

İkinci olarak kentliler korsanlara karşı kendilerini savunmaya koyulmalıdırlar. Kehanet metni şöyledir:

Πάμφυλοι Συεδρῆες ἐπιξύν[ῳ ἐν ἀρούρῃ]
ναίοντες χθόνα παμμιγέων ε.....ακα φωτῶν,
Ἄρηος δείκηλον ἐναιμέος ἀνδροφόνοιο
στήσαντες μεσάτῳ πόλιος [.]α[.]α ἔρδετε θύσθλα,
δεσμοῖς Ἑρμείαο σιδηρείοις μιν ἔχοντ<ο>ς·
ἐγ δ' ἑτέροιο Δίκη σφε θεμιστεύουσα δικάζ[οι]·
αὐτὰρ ὁ λισσομένῳ ἴκελος πέλοι· ὧδε γ[ὰρ ὑ]μεῖν
ἔσσεται εἰρηναῖος, ἀνάρσιον ὄχλον ἐ[λά]σσας
τῆλε πάτρης, ὄρσει δὲ πολύλλιτον εὐοχθείαν.
σὺν δὲ καὶ ὑμέες ἅπτεσθαι κρατεροῖο [π]όν[οι]ο,
ἢ σεύοντες ἢ ἐν δεσμοῖς ἀλύτοις πε[δ]όω[ντες],
μηδ' ὄκνῳ δόμεναι ληϊστήρων τίσ[ι]ν αἰν[ήν]·
οὕτω γὰρ μάλα πᾶσαν ὑπεγδύσε[σθε κ]όλο[υσιν].

"Karışık ırklara sahip insanların sınır bölgesindeki bir toprakta yaşayan Syedra'nın Pamphylialılar'ı, kasabanızın ortasına, insanların kanla lekelenmiş katili Ares'in bir suretini dikin ve onu, Hermes'in demir bağlarıyla bağlı tutarken onun yanında kurban adakları gerçekleştirin. Diğer yandan o, yalvaran birine benziyorken bırakın Adalet hüküm vererek onu yargılasın. Çünkü böylelikle, memleketinizin toprağından kötü ayak takımını sürdükten sonra size tabi olacak ve çok dua edilmiş zenginliği artıracak. Fakat siz de, ya onları kovalayarak ya da onları çözülemeyecek bağlarla kelepçeleyerek kendiniz hep beraber bu zor işe el atın ve yağmacılardan korkunç intikamı almayı ertelemeyin. Çünkü böylelikle zarardan kurtulacaksınız. "

Bu yanıt ve vebaya karşı verilen kehanetler arasında, altlarında yatan prensipler açısından belli bir benzerlik görülebilir. Önerilen reçete, uygun bir heykelin dikilmesini merkeze alan yeni bir kült oluşturmaktır. Salgın hastalık durumunda bu kült, Apollon kültü; savaş durumunda ise, Ares kültü olmaktadır. Ares, Hermes tarafından mahkum

olarak zincirlerle bağlanırken gösterilecek, bu arada Adalet, onun tasviri üzerinde hükmünü verecektir[2746].

Parke'ye göre Syedra'ya musallat olan belanın kesin olarak ne olduğu belli değildir. "Yağmacılar" için kullanılan kelimenin korsanlar için olduğu gibi karadaki haydutlar için de kullanılmış olması mümkündür. Syedra'nın, Apollon'un kehanetinde belirtildiği gibi Dağlık Kilikia'nın sınırında yer alması, onu Toroslar'ın geçit verdiği yerlerde haydutluğa ve hemen doğusundaki kıyıda kötülükleriyle ünlü korsan saldırılarına açık bırakıyordu. Elbette Syedra bağımsız bir topluluk değildi ve Roma İmparatorluğu'nun koruması altında idi. Fakat kamusal düzeni koruma ve sürdürme konusunda bir kısım sorumluluk da şehirlere düşüyordu ve bu yüzden Syedralılar'ın kehanete başvurması ve Apollon'un yanıtında onları güçlü ifadelerle uyarmak için çözümün önemli bir oranda kendi inisiyatiflerine bağlı olduğunu söylemesi son derece uygundur[2747].

Sonuçta Syedra şehri, heykel grubunu dikmiş ve tahminen kültü de kurmuştu. Hatta bu kurumdan o kadar etkilenmişlerdi ki bu grubu sikkelerinde bir tip olarak kullandılar[2748]. Sikkelerde ilk olarak kullanılması, muhtemelen kehanetin gerçekleştirilmesiyle çağdaştır. Decius yönetimi döneminde bu tipin yeniden canlanışı ise, olasılıkla Gotlar'ın istilası nedeniyle ortaya çıkan huzursuzluk ve tehlikelerle ilişkili olabilir[2749].

Zorluklara çare olarak kült heykellerinin dikilmesini emreden bu uygulama Didyma'dakinin aksine, Klaros Apollon'unun kehanetine özgüdür. Didyma yanıtlarında, tam olarak buna paralel hiçbir örnek görülmez. Aslında bir geç dönem örneğinde, Didymalı tanrı, bu tür sunuları, koroların söylediği ilahilerin karşısında daha aşağı görmektedir[2750]. Şüphesiz Klaros, ziyaretçi koroların ibadetini kabul ve teşvik

[2746] Bu kehanetle verilen bir heykel dikilmesi emri konusunda bk. Sokolowski 1968, 519-522. Bu konuda ayrıca bk. Graf 2007, 116.

[2747] Parke 1985, 158.

[2748] Bu heykel grubunu tasvir eden Syedra sikkeleri için bk. *SNG von Aulock*, Nr. 5903.

[2749] Parke 1985, 159.

[2750] Parke 1985, 101.

etmiştir; fakat yerel kült merkezlerinde tanrı heykellerinin dikilmesini de daima desteklemiş hatta zorunlu görmüştür[2751].

K 16. İkonion (Lykaonia, Konya). Soyguncuların saldırılarına karşı kehanet[2752].

αἵ τ' εἰσιν πόλεων κηδημόνες ἠδ' ὀλέτειραι·
Ἑρμείην δὲ Ἀργειφόντην θεσμόν τε τίοντες
ὧν ὑμεῖν χρειὼ μεγαλοίμια ἀγάλματα τεῦξαι
στῆσα[ι] τε ἀμφ' Ἄρεως ἑκάτερθεν δεικήλ<ο>ι<ο>.

İkonion şehri de Pisidia ve İsaurialı soyguncuların saldırısına uğramaktadır ve bu konuda Klaros kehanetine başvurmuştur. Tanrı onlara da bir heykel grubu diktirmelerini tavsiye etmiştir. Bu grupta ortada Ares, onun bir yanında Hermes, diğer yanında Thesmos (Yasa) ayakta durmakta ve onu zincire vurmaktadırlar[2753].

K 17. Lykos kıyısındaki Laodikeia[2754]

κ̣ά̣λλους ΑΓΕ[— — —]
στάσατο ΧΑ[—]ς Ἀβρ̣όθ[εμις ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑]
κ̣ῆνος ἀνή[ρ, ὃς] π̣ρέσβυς ἀριστ[ο— ⏑ ⏑⏑ ⏑⏑]
[Φοίβου Ἀπόλλω]ν̣ος σκιόεν τέμ[ενος ⏑ ⏑ ⏑]
5 [—]ον ἔνειμε Τ[— — —]
[—]ρο[— — —]
[—]ς θεόπνο[υς — — —]
[τ]έ̣κ̣ν' ἀποθεῖνα[ι — — —]

[2751] Parke 1985, 159.

[2752] Merkelbach ve Stauber 1996, 31, no. 16.

[2753] Graf 2007, 116.

[2754] Merkelbach ve Stauber 1996, 31-32, no. 17.

Bu yazıtın Apollon Klarios'un bir kehanetini kaydettiği düşünülmektedir. Metin anlaşılamayacak kadar eksiktir.

K 18. Odessos (Moesia Inferior, Varna). Roma İmparatorluk devri. Veba salgınına karşı (?) kehanet[2755]

[— — —]ν ὁμαίμοις
[— — —]χίης ἐπί σοι
[— — —] Ἀπ]ατουρίου γυμνασίαρχος ἥρως.
[— — —]ι κατ' Ὠγυγίων νόμον ἀνδρῶν
[— — —]ν ἄχρι βίου πέρατος
[— — —]σα κατὰ Κλάρον Ἀπόλλωνα
[— — —]ροις λοιμὸν ἀπεσκέδασα.
[— — —]ληsα καὶ εὐστεφάνου μετὰ πατρ[ός]
[— — —] λ̣αμπρὸν ἔδωκα γέρας.
[— — — ἄν]ακτα θεῷ συνέθυσα Σεβαστ[ῷ]
[— — —] δισσὰ λιπὼν τέκεα
[— — —]ο̣ν̣ θνητὸν βίον, εἰμὶ δ' ὑπὲρ γ[ῆς]
[— — — χρ]ησμὸς ἀναγράφεται.

Bulgaristan'daki Varna'da yer alan Odessos kentinde ele geçen çok eksik durumdaki bu yazıt Apollon Klarios'un veba salgınına (*loimos*) karşı bir kehaneti olarak yorumlanmaktadır. Şiir biçimindeki mezar yazıtı, Apollon'a giden bir elçi heyetinde yer alan ve salgını açıkça aldığı kehanet emrinin başarısı sayesinde kovmuş olan bir kişinin anısına yazdırılmıştır. Kehanet tarafından emredilen uygulamalara ait hiçbir ayrıntı korunamamıştır. Fakat bu örnek, bu bağlamda Klaros Apollon'u tarafından oynanan önemli rolün yeniden belgelenmesini sağlamaktadır[2756].

[2755] Parke 1985, 157; Merkelbach ve Stauber 1996, 32-33, no. 18.

[2756] Merkelbach ve Stauber 1996, 32-33, no. 18.

K 19. Phrygia'da Kütahya yakınlarındaki Yalnız Saray (Appia ?)[2757]. M.S. geç 3. yy[2758]

Σύμμαχος Ἀντύλ[λου]
κὲ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Ἄντ[υλ]-
λος κὲ Ἀλέξανδρος [κὲ]
Σύμμαχος κατὰ χ[ρησ]-
μὸν Ἀπόλλωνι .Κλαρίῳ ἀν[έσ]-
τησαν. — — — χρησμό[ς].
εἴσατέ μοι βωμὸν π[αν]θηέα τῇδ' ἐνὶ χώρῃ,
[ε]ἰς αὐγὰς ἀθρέοντα πολυσκόπου ἠελίοιο,
εὐαγίας δ' ἐπὶ τοῦδε τε[λ]είετε μηνὸς ἑκάστο[υ],
ὄφρα κεν ἀλκήτωρ τε[λέ]θων τὰ συνώρια τεύχω.
[τῶν] καρπῶν γὰρ ἐγὼ πέλομ[αι μ]ερόπεσσι παρέκτω[ρ]
[οὓς] ἐθέλω σῶ<σαί> τε κὲ [οἷς] κλέος οἶδα φορέσκειν.

Kehanet Apollon-Helios için bir altar dikilmesini tavsiye eder. Burada Apollon'un hasadı koruyan bir işlevi vardır. Yazıtın çevirisi şöyledir:
"Antyllos oğlu Symmakhos ve onun oğulları Antyllos, Aleksandros ve Symmakhos bunu bir kehanet uyarınca Apollon Klarios için diktirdiler. Kehanet:
Bu yerde, benim için herkesin göreceği şekilde, uzağı gören güneşin ışınlarına doğru bakan bir sunak dikin ve onun üzerinde her ay kuralına uygun törenler gerçekleştirin ki sizin koruyucunuz olduktan sonra her şeyi mevsimine uygun hale getirebileyim. Çünkü korumayı istediğim ölümlülere meyveleri sağlayan ve iyi ünü nasıl getireceğini bilen benim."

[2757] Merkelbach ve Stauber 1996, 33-34, no. 19.

[2758] Parke 1985, 162.

K 20. Aizanoi (Phrygia)[2759].

χρησμὸς
ὁ δοθεὶς ὑπὲρ τοῦ μένιν ἱερέα
τοῦ κτιστοῦ Δημήτριον
Ἀρκεσιλάου.
ἄγρει τοῦτον ἔπ' ὄρσο θοῇ χερὶ
τὸν βολε<τ>ισμόν, /
τευτάσσων· δώσει γὰρ ἐπήτρι-
μα, τοῖσι φερείω. /

Aizanoi'daki kurucular kültü rahibi Arkesilaos oğlu Demetrios'un rahiplik süresinin uzatılması gerekli mi diye Apollon'a başvurulmaktadır. Apollon'un verdiği cevap anlaşılması imkansız bir kehanettir.

K 21. Aelius Aristides için kehanet[2760]. = **T 51**. Aelius Aristides, *Hieroi Logoi* 49. 12 LB (I 491 D)

Aelius Aristides, Lebedos'ta olduğu sırada hizmetçisi (ya da kayınpederi) Zosimos'u kehanete başvurmak üzere Klaros'a gönderir. Önceden belirlenmiş gecede Zosimos'a verilen kehanet şöyledir:

"Asklepios seni iyileştirecek
Telephos'un yüce kentinin onurlandırdığı
Kaikos nehrinden fazla uzakta bulunmayan".

[2759] Merkelbach ve Stauber 1996, 34-35, no. 20.

[2760] Merkelbach ve Stauber 1996, 35-36, no. 21

K 22. Gadara'lı Oinomaos için üç kehanet[2761] = **T 78** (Eusebios, *Praeparatio evangelica* 5. 22. 1) ve **T 79** (Eusebios, *Praeparatio evangelica* 5. 23. 1-3).

Klaros kinik bir filozof olan Oinomaos'un kişisel başvurusu üzerine üç kehanet vermiştir. O, Klaros'a ticaretle ilgili bir sorun için başvurmuş ve *trokaik* (bir vurgulu, bir vurgusuz iki heceden oluşan) *tetrametron* ölçüsünde üç dizelik bir yanıt almıştır[2762]. *"Trekhis toprağında Herakles'in herkesin her gün toplaması için her şeyin çiçek açtığı adil bahçesi uzanır ve yine de azalmaz fakat sürekli yağan yağmurla ağırlıkları yeniden dolar*"[2763].

Yer ismi Trekhis ya da Trakhis'le (Yunanca 'kaba, hoyrat ya da engebeli' kelimesiyle bir bağlantı çağrıştıran) birleşmiş bir dünya cennetinin bu belirsiz resmi, Oinomaos'a kehanet üslubuna uygun sembolik ifadelerle, emekleri karşılığında ödül olarak bir bolluk vaat ediyormuş gibi görünmüştür. Fakat kalabalıktan biri, Pontos'tan gelen bir tüccar olan Kalistratos'a da tam olarak aynı yanıtın verildiğini söylediğinde Oinomaos, ciddi bir şekilde bozulmuştur. Yaptığı daha ileri düzeyde bir araştırma, bu yanıtın hayatın farklı aşamalarında aşırı çaba harcayan, fakat hiçbiri güzel bir bahçeyi bulamamış olan çok sayıda danışana da verilmiş olduğunu ortaya koymuştur[2764].

Oinomaos'un Klaros'a yaptığı daha sonraki iki başvurusunun da sonuçları daha iyi değildi. En azından el yazmalarında korunduğu haliyle iki yanıttan biri, değişiklik yapılmazsa anlaşılamaz ve örnek Oinomaos tarafından saçmalığı yüzünden alıntılandığı için doğru bir okuma kurmak olanaksızdır:

[2761] Merkelbach ve Stauber 1996, 36 v.d., no. 22

[2762] Oinomaos, kendisinden yaklaşık iki yüzyıl önce ünlü aşk şairi ve antoloji yazarı Meleagros'u da yetiştirmiş olan Gadara'da doğmuştur. Oinomaos'un etkin olduğu tarih tam bilinememektedir; fakat son yıllarını Hadrianus Dönemi'nde memleketinde geçirmiş gibi görünür. Hristiyanlığın büyük bir savunucusu olan Eusebios paganlara, onların en gözde dayanaklarından biri olan kehanetler konusunda saldırmak için onun yazdıklarını kullanmamış olsaydı Oinomaos'un eserleri bilinemeyecekti. "*Hilelerin Açığa Çıkarılması*" adı altında, Yunan kehanet merkezlerinin güvenirliğine saldıran bir kitap yayınlamıştı. Bu eserde onun kehanetlere karşı nefreti, Oinomaos'u öfkelendirmiş olan Apollon Klarios'la ilgili bir dizi bölümle ortaya konmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Parke 1985, 142-143.

[2763] **T 78** = Eusebios, *Praeparatio evangelica* 5. 22. 1.

[2764] Parke 1985, 142-143.

"İhtiyacın olan şey Yunanlılar arasındadır veya buna yatkın olan kişilerdedir. Ancak kaderin kararından kurtulamayacaksın. Ne diyorsun?"

Olasılıkla mecazi bir anlamı olduğu düşünülen diğer yanıt ise şöyledir:

"İyice gerilmiş bir sapanla bir adam taş atar ve atışlarıyla otlamakta olan iri kazları vurur."

Muğlak bir kehanete dair bu son örneğe Oinomaos alaycılığını eklemiştir. Eğer rahibin sadece bir dizi alegorik parçadan bir seçimi tekrarladığını ve neredeyse rastgele onları her danışana uydurduğunu doğru kabul edersek Oinomaos'un bunda haklı olduğunu söyleyebiliriz. Elbette Oinomaos biraz önyargılı bir tanıktır. Olasılıkla o Klaros'ta Apollon'a danışmadan önce de neredeyse bu cevapların saçma olduğuna emin bir Kinik'ti ve sorularını samimi duygularla sormuyordu; hatta sorularıyla kehaneti test etme amacındaydı[2765].

K 23. Orontes kıyısındaki Antiokhia'dan bir soru. = **T 48** (Pausanias 8. 29. 3-4)[2766].

Pausanias mitolojideki devleri tartışırken efsanelerde ve Hellenistik sanatta geleneksel olarak temsil edilen bu yaratıkların ayaklarının yerinde yılanların olup olmadığı sorusunu ortaya atar. Bu fikrin saçmalık olduğunu kanıtlamak için Pausanias aksi yönde bir alıntı yapar:

*"Suriye'deki Orontes (Asi) nehri tamamen deniz düzeyinde akmaz; fakat sarp bir uçurumdan dimdik bir şekilde akar. Roma imparatoru bu nehrin denizden Antakya şehrine gemiyle geçilebilmesini istedi. Bu yüzden iç kesimde uygun bir noktada büyük emek ve masrafla bir su haznesi kazdırdı ve nehri ona yönlendirdi. Fakat nehrin eski yatağı kuruduğu zaman, içinde uzunluğu 11 pekhys olan (*yaklaşık 5.5 m.*) pişmiş topraktan bir lahit bulundu; içindeki ceset lahitten biraz daha büyüktü ve uzuvları da normalden iriydi. Suriyeliler kehanetine danışmak için geldiklerinde, Klaros'daki tanrı onun soy olarak Hindistanlı olan Orontes olduğunu açıkladı".*

Bu yanıt filler gibi büyük hayvanların yaşadığı Hindistan'ın, ilkel dönemlerde devasa boyutta insanların da yaşadığı bir yer olması gerektiği fikrini uygun bulan Pausanias'ı tatmin etmişti. Pausanias tarafından anlatıldığı haliyle bu öykü fantastik

[2765] Parke 1985, 142-143.

[2766] Merkelbach ve Stauber 1996, 40 no. 23.

özelliklere sahip olsa da aslında bazı gerçeklere dayanması da olasıdır. Orontes'in akışı üzerinde gerçekleşen mühendislik projesi oldukça abartılı olarak anlatılsa da muhtemelen tamamen uydurma değildir. Nehir yatağında fosil kemiklerinin bulunması da aslında gerçek olabilir. Eğer öyleyse gerçekten pişmiş toprak bir tabutta olduklarını ya da gerçekten insan olduklarını varsaymaya gerek yoktur. Düşünülmesi gereken tek şey kil yatağında yatan büyük bir tarih öncesi hayvanın kalıntılarıdır. Bu tür bir buluntu hemen bir devin mezarını düşündürmüştür. Fakat benzer örneklerin de gösterdiği gibi doğru prosedür keşfin tanımlanması için bir kehanete danışmak olurdu. Burada yakındaki (örneğin Daphne) bir yere değil de uzaktaki Klaros tapınağına başvurulması ilginçtir[2767].

Ne yazık ki Pausanias, bu işle ilgili Roma imparatorunun ismini vermemiştir. O kendi dönemine yakın bir imparatoru kastediyorsa, sadece Traianus ve Lucius Verus Pausanias'tan önce Antakya'ya gitmişlerdir. Fakat Traianus'un zamanında böyle bir danışma pek mümkün görünmez. Verus Dönemi'nde ise Klaros Asya'da ünlenmekteydi ve bu yüzden bu imparator daha olasıdır. Fakat eğer öyleyse Pausanias'ın çağdaşı olan bir hükümdarı daha kesin olarak belirtmemesi tuhaftır. Parke, bu başvurunun Germanicus'un doğudaki genel valiliği zamanında gerçekleşmiş olması gerektiğini ileri sürer. Ona göre, Suriyeliler'in Klaros gibi uzak bir kehanet merkezine danışmalarının nedeni de belki Germanicus'un etkisine bağlanabilir. Çünkü, Germanicus yakın zamanda oradaki kehanete danışmıştı ve sorunu çözmek için Antakya'daki yöneticilere de aynı kehanet merkezine danışmalarını tavsiye etmiş olabilir. Kehanetler ve kahinler konusunda bir uzman olan Pausanias da bu öyküyü gözlerden uzak kalmış bir kaynakta bulmuş ve kaydetmiş olmalıdır[2768].

K 24. Batı dünyasında ele geçen Apollon Klarios kehanetleri.

Farklı yerlerde ele geçen dokuz yazıt Apollon Klarios kehaneti uyarınca tanrılara adak sunulmasını kaydetmektedir[2769]. Bunlar olasılıkla, Caracalla'nın askerlerinin onun

[2767] Bu konudaki tartışma için bk. Parke 1985, 139-140.

[2768] Bk. Parke 1985, 140.

[2769] Bu yazıtların yeni bir kataloğu için bk. Herrero 1989, 357-358; krş. Merkelbach ve Stauber 1996, 40, no. 24.

sağlığı için verilmiş bir kehanette tavsiye edilen adak sunusunu yerine getirmelerinden ibarettir. Bilindiği gibi Caracalla M.Ö. 213 yılında hastalanmış ve iyileşmek için bir çok tanrıdan yardım istemiştir. Biri dışında birbirinin aynısı olan yazıtların buluntu yerleri şöyledir: Vercovicium/Borcovicium'da Hadrianus duvarı (İngiltere'de Housesteads), Corinium (Dalmatia'da), Cuicul (Numidia-Mauretania sınırında, bugün Cemila), Volubilis (Mauretania'da)[2770], Nora (Sardinia'da), Mauretania'daki Banasa[2771], İtalya'daki Marruvium ve Gabii ve İspanya'daki La Coruña[2772].

Vercovicium yazıtı şöyledir:

diis deabusque se-
cundum interpre-
tationem oracu-
li Clari Apollinis
5 coh(ors) I Tungrorum.

I. Tungrorum cohors'u Tanrılar'a ve Tanrıçalar'a Apollon Klarios'un kehanetinin yorumuna göre (sundu.

Diğer yazıtların metinlerinde ise *cohors*'un adı yer almamaktadır:

d(iis) deabusque
secundum inter-
pretationem Cla-
rii Apollinis.

Tanrılar'a ve Tanrıçalar'a Apollon Klarios'un kehanetinin yorumuna göre.

[2770] Euzennat 1976. Bu kehanetin için ayrıca bk. Thouvenot 1972.

[2771] Merkelbach ve Stauber 1996, 40, no. 24.

[2772] Herrero 1989, 357 ve 358, no. 6 ve 7.

K 25. Oinoanda (Lykia), tanrılar hakkında yazılmaz bilgileri açıklayan kehanet (M.S. 2-3. yy)[2773]

[α]ὐτοφυής, ἀδί-
δακτος, ἀμήτωρ,
ἀστυφέλικτος,
οὔνομα μὴ χω-
ρῶν, πολυώνυμος,
ἐν πυρὶ ναίων,
τοῦτο θεός· μεικρὰ
δὲ θεοῦ μερὶς ἄνγε-
λοι ἡμεῖς. τοῦτο πευ-
θομένοισι θεοῦ πέ-
ρι ὅστις ὑπάρχει,
Αἰ[θ]έ[ρ]α πανδερκ[ῆ]
[θε]ὸν ἔννεπεν, εἰς
ὃν ὁρῶντας εὔχεσθ' ἠῴ-
ους πρὸς ἀντολίην ἐφορῶ[ν]-
τα[ς].

Annesi olmaksızın kendi kendine doğdu; dokunulamaz ve sarsılmaz.
Onun ismi kelimelerle söylenemez. Çok isimli. O ateşin içinde oturur.
Bu Tanrı'dır ve Tanrının parçaları olan bizler O'nun habercileriyiz.
" Tanrı nedir ?" diye öğrenmek isteyen size
O dedi ki: Herşeyi gören Aither (Gökkubbe). Ona bakınız
Ve, sabah Doğu'ya bakarak dua ediniz[2774].

[2773] Merkelbach ve Stauber 1996, 41-42, no. 25; *SEG* 27, 933.

[2774] Metnin çevirisi şu çalışmadan alınmıştır: Chuvin 2005.

K 26. "*Theosophia*", tanrılar hakkında yazılmaz bilgileri açıklayan bir kehanet (= **T 80**)[2775].

(Theophilos Apollon'a adını sordu. Sen bir tanrı mısın yoksa başka bir şey mi? Diye sordu. Bu nedenle tanrı cevap verdi:)

Gökyüzünü örten kubbenin üstünde,

Hareket halinde sonu olmayan bir alevlenme vardır, devasa Ebediyet.

O sonsuz mutlu Tanrılar'ın arasında gezer,

Büyük Tanrı baba kendisi karar vermediyse,

Onu görmek imkansızdır.

Orada, ne gökkubbe gözkamaştıran yıldızları taşır,

Ne ay parlak ışığıyla yükselir,

Ne bir Tanrı bu yolda onunla karşılaşır

Ne de ben gökkubbeye dönerken onun üstüne ışınlarımı dağıtırım.

Ama Tanrı fışkıran devâsa bir meşaledir.

Gürültüler içinde, bu kasırgada giderken

Ve Tanrı ateşine dokunurken, kalbini bölme (yakma) tehlikesi yoktur.

Çünkü bu ateş yakmaz. Ama sürekli tekrarlandığında,

Tanrı'nın emriyle Ebediyet ebediyetlere karışır[2776].

Annesi olmaksızın kendi kendine doğdu; dokunulamaz ve sarsılmaz.

Onun ismi kelimelerle söylenemez. O ateşin içinde oturur.

Bu Tanrı'dır ve Tanrının parçaları olan bizler O'nun habercileriyiz.

K 27. Lactantius, *Divinarum Institutionum* 1. 7. 1 (**T 81**). Tanrılar hakkında yazılmaz bilgileri açıklayan bir kehanet[2777].

Annesi olmaksızın kendi kendine doğdu; dokunulamaz ve sarsılmaz.

Onun ismi kelimelerle söylenemez. O ateşin içinde oturur.

Bu Tanrı'dır ve Tanrının parçaları olan bizler O'nun habercileriyiz.

[2775] Merkelbach ve Stauber 1996, 42-44, no. 26.

[2776] Metnin çevirisi şu çalışmadan alınmıştır: Chuvin 2005.

[2777] Merkelbach ve Stauber 1996, 44-45, no. 27.

K 28. Tanrının ismi gizlidir konusunu açıklayan bir kehanet (Makrobios'un aktardığı Labeo'nun "*Apollon Klarios Kehanet Ocağı*" isimli kitabından bir metin: **T 88**)[2778].

> *"Helios, Dionysos'un ek adı olarak söylenir"*
>
> Bu dize daha olumludur. Bir başka örnek ise daha az nettir:
>
> *"Bir Zeus, bir Hades, bir Helios, bir Dionysos"*
>
> Bu satırların içeriği Apollon Klarios'un kehanet merkezinde güneşe verilen yeni bir isimdir. Zira aynı kutsal satırlarda o, İao olarak adlandırılır. Gerçekten de Apollon Klarios'a tanrı İao'nun kim olduğu sorulmuştur. Şöyle bir yanıt verir:
>
> *Mysterler mistisisizme erdikten sonra bildikleri gizemleri saklı tutmalıdırlar. Gerçek olan şudur ki zeka sınırlıdır. Düşünce ise yetersizdir. Bilinmesi gereken şudur ki tüm tanrılar arasında en büyük olan İao'dur. Kış Hades'tir. Zeus ilkbahar başlangıcıdır. Helios yazdır. Sonbahar en kuvvetli olan İao'dur.*

[2778] Makrobios, *Saturnalis* 1. 18. 1-21; Merkelbach ve Stauber 1996, 45, no. 28.

BÖLÜM IX

TESTİMONYA[2779]

T 1. *Homerik Hymnoi* 3. 40-50 (Apollon Delios'a)

καὶ Κλάρος αἰγλήεσσα καὶ Αἰσαγέης ὄρος αἰπὺ
καὶ Σάμος ὑδρηλὴ Μυκάλης τ' αἰπεινὰ κάρηνα
Μίλητός τε Κόως τε, πόλις Μερόπων ἀνθρώπων,
καὶ Κνίδος αἰπεινὴ καὶ Κάρπαθος ἠνεμόεσσα
Νάξος τ' ἠδὲ Πάρος Ῥήναιά τε πετρήεσσα,
τόσσον ἔπ' ὠδίνουσα Ἑκηβόλον ἵκετο Λητώ,
εἴ τίς οἱ γαιέων υἱεῖ θέλοι οἰκία θέσθαι.
αἳ δὲ μάλ᾽ ἐτρόμεον καὶ ἐδείδισαν, οὐδέ τις ἔτλη
Φοῖβον δέξασθαι, καὶ πιοτέρη περ ἐοῦσα:
πρίν γ᾽ ὅτε δή ῥ᾽ ἐπὶ Δήλου ἐβήσατο πότνια Λητὼ
καί μιν ἀνειρομένη ἔπεα πτερόεντα προσηύδα:

"Işıltılı (parlak) Klaros'u ve sarp dağlı Aisageia'yı
sulak Samos'u ve yüksek doruklu Mykale'yi
Miletos'u ve Merops adamlarının kenti Kos'u,
sarp Knidos'u ve rüzgarlı Karpathos'u
Naksos'u, Paros'u, kayalık Rhenaia'yı

[2779] Klaros testimonyası, C. Talamo tarafından bir araya getirilmişir (Talamo 2003). Burada bizim Türkçe çevirileri ile koyduğumuz testimonya da onun bu çalışmasına dayanmaktadır. Bununla birlikte tüm antik metinler orijinal yayınlarından alınmış ve Türkçe'ye İngilizce çevirilerinden ve orijinal dilinden C. Tanrıver tarafından tercüme edilmiştir. Öte yandan bizim 101 metinlik testimonyamızın, Talamo'nun 89 metinden oluşan derlemesinden bazı farklılıkları da bulunmaktadır. Örneğin çalışmamız için önemli görerek buraya aldığımız T 4, 23a, 24, 26, 50, 59, 62, 63, 67'de yer alan antik edebi metinler ile T 99 ve 100'deki iki yazıt Talamo'nun çalışmasında bulunmamaktadır. Ayrıca, T 17, 19, 36 ve 48'deki metinler de Talamo'nun testimonyasındaki metinlerden daha geniş kapsamlı olarak alıntılanmıştır.

dolaştı gebe Leto uzağı vuran okçu tanrı ile birlikte
sevgili oğluna gönüllü yurt olacak yerler aramak için.
Ama herkes korkuyla titredi ve hiçbiri cesaret edemedi,
korkacak zenginliği olmayanlar bile kabul etmedi Phoibos'u.
Dolaştı tanrıça Leto Delos'a gelinceye kadar
ve sonra seslendi kanatlı sözlerle Delos'a:"

T 2. *Homerik Hymnoi* 9 (Artemis'e)

Ἄρτεμιν ὕμνει, Μοῦσα, κασιγνήτην Ἑκάτοιο.
παρθένον ἰοχέαιραν, ὁμότροφον Ἀπόλλωνος,
ἥθ' ἵππους ἄρσασα βαθυσχοίνοιο Μέλητος
ῥίμφα διὰ Σμύρνης παγχρύσεον ἅρμα διώκει
ἐς Κλάρον ἀμπελόεσσαν, ὅθ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων
ἧσται μιμνάζων ἑκατηβόλον ἰοχέαιραν.
καὶ σὺ μὲν οὕτω χαῖρε θεαί θ' ἅμα πᾶσαι ἀοιδῇ:
αὐτὰρ ἐγώ σε πρῶτα καὶ ἐκ σέθεν ἄρχομ' ἀείδειν,
σεῦ δ' ἐγὼ ἀρξάμενος μεταβήσομαι ἄλλον ἐς ὕμνον.

"*Ey Musa! Uzağı vuran tanrının kardeşinin, Artemis'in şarkısına başlıyorum,*
oklardan hoşlanan bakirenin, Apollon ile beraber doğup büyüyenin şarkısına.
sular atlarını o, kenarlarında sazlar büyüyen Meles ırmağında
ve hızla sürer gümüş yaylı altın arabasını Smyrna'ya,
gümüş oklu Apollon'un bulunduğu asmalarla kaplı Klaros'a,
orada durup bekler o, oklardan hoşlanan, hedefi vuran tanrıçayı."

T 3. Hesiodos 278 W (Strabon 14. 1. 27)

προτεῖναι γάρ τι τοιοῦτο τῷ Μόψῳ τὸν Κάλχαντα·
θαῦμά μ' ἔχει κατὰ θυμόν, ὅσσον ἐρινειὸς ὀλύνθων

οὗτος ἔχει μικρός περ ἐών· εἴποις ἂν ἀριθμόν;
τὸν δ' ἀποκρίνασθαι·
μύριοί εἰσιν ἀριθμόν, ἀτὰρ μέτρον γε μέδιμνος·
εἷς δὲ περισσεύει, τὸν ἐπενθέμεν οὔ κε δύναιο.
ὣς φάτο: καί σφιν ἀριθμὸς ἐτήτυμος εἴδετο μέτρου.
καὶ τότε δὴ Κάλχανθ' ὕπνος θανάτοιο κάλυψεν.

"Kalkhas'a, Mopsos'a hitaben şu soruyu sordurarak efsaneyi aşağıdaki şekilde anlatmaktadır: "Şu yabani incir ağacındaki küçük incirler beni içtenlikle hayrete düşürmektedir, bunların sayısını bana söyleyebilir misin?" ve Mopsos yanıtlar: "Sayı olarak on bin tanedirler ve bir medimnos çekerler, fakat bir fazlası vardır ki onu bu ölçüye katamazsın". Hesiodos ilave eder: "Sayı ve ölçü gerçeğe uydu ve sonra Kalkhas'ın gözleri ölüm uykusu ile kapandı".

T 4. Mimnermos Fr. 9 (= Strabon 14. 1. 4)

ἡμεῖς δηὖτε Πύλον Νηλήιον ἄστυ λιπόντες
ἱμερτὴν Ἀσίην νηυσὶν ἀφικόμεθα:
ἐς δ᾽ ἐρατὴν Κολοφῶνα βίην ὑπέροπλον ἔχοντες
ἑζόμεθ᾽ ἀργαλέης ὕβριος ἡγεμόνες.
κεῖθεν δ᾽ Ἀστήεντος ἀπορνύμενοι ποταμοῖο
θεῶν βουλῇ Σμύρνην εἵλομεν Αἰολίδα

"*Neleus'un sarp kenti Pylos'dan ayrıldıktan sonra, gemiyle güzel Asia'ya geldik ve biz korkutucu öfkeyle (kibirle) dolu liderler karşı konulamaz öfkeyle ele geçirerek şirin Kolophon'a yerleştik. Buradan Asteis ırmağını aşarak, tanrıların arzusuyla, Aiolisliler'in Smyrna'sını ele geçirdik*."

T 5. Ananius 4D

Ἄπολλον ὅς που Δῆλον ἢ Πυθῶν' ἔχεις

ἢ Νάξον ἢ Μίλητον ἢ θείαν Κλάρον
ἵκου καθ' ἱερῶν, ἢ Σκύθας ἀφίξεαι

"*Ey Apollon! Delos ya da Python'a sahip olan Sen, (ya da) Naksos'a ya da Miletos'a ya da tanrısal Klaros'a kurban için gel, ya da Skythia'ya ulaş!*"

T 6. Kallimakhos, *Hymnoi* 2. 69-70 (Apollon'a)

Ὤπολλον, πολλοί σε Βοηδρόμιον καλέουσι,
πολλοὶ δὲ Κλάριον, πάντη δέ τοι οὔνομα πουλύ:

"*Ey Apollon! Birçoğu sana Boedromios (Yardımcı/Koruyucu) der, birçoğu Klarios; her yerde senin ismin çok (değişik şekilerde)*;"

T 7. Apollonios Rhodios 1. 306-310

Ἠ, καὶ ὁ μὲν προτέρωσε δόμων ἐξῶρτο νέεσθαι.
οἷος δ᾽ ἐκ νηοῖο θυώδεος εἶσιν Ἀπόλλων
Δῆλον ἀν᾽ ἠγαθέην, ἠὲ Κλάρον, ἢ ὅγε Πυθώ,
ἢ Λυκίην εὐρεῖαν, ἐπὶ Ξάνθοιο ῥοῇσιν,
τοῖος ἀνὰ πληθὺν δήμου κίεν,

"*O konuştu ve evinden ayrılmaya hazırlandı. Apollon gibi, mis kokulu tapınaktan (tapınağa) kutsal Delos'a ya da Klaros'a ya da Python'a ya da Ksanthos ırmağının yakınlarındaki geniş Lykia'a gitti. Bu şekilde (İason) insan topluluklarının arasında dolaştı.*"

T 8. Lykophron, *Aleksandra* 424 v.d.

Τρισσοὺς δὲ ταρχύσουσι Κερκάφου νάπαι
Ἄλεντος οὐκ ἄπωθε καύκας ποτῶν.
τὸν μέν, Μολοσσοῦ Κυπέως Κοίτου κύκνον,

συὸς παραπλαγχθέντα θηλείας τόκων,
ὅτ’ εἰς ὀλύνθων δῆριν ἑλκύσας σοφὴν
τὸν ἀνθάμιλλον, αὐτὸς ἐκ μαντευμάτων
σφαλεὶς ἰαύσει τὸν μεμορμένον πόμον.
τὸν δ’ αὖ τέταρτον ἐγγόνων Ἐρεχθέως
Αἴθωνος αὐτάδελφον ἐν πλασταῖς γαραφαῖς.
τρίτον δέ, τοῦ μόσσυνας Ἐκτήνων ποτὲ
στερρᾷ δικέλλῃ βουσκαφήσαντος γόνον,
ὃν Γογγυλάτης εἶλε Βουλαῖος Μυλεύς,
ἀγηλάτῳ μάστιγι συνθραύσας κάρα,
ἧμος ξυναίμους πατρὸς αἱ Νυκτὸς κόραι
πρὸς αὐτοφότην στρῆνον ὥπλισαν μόρου.

“Ve üç martı (Kalkhas, İdomeneus ve Sthenelos) Aleis’den fazla uzak olmayan Kerkaphos açıklığına gömülür; Apollon Malossos Kypeus Koitos’un kuğusu olan ve hamile domuzun yavrularının sayısını yanlış tahmin eden birinci (Kalkhas), rakibi (Mopsos) onu yabani incirlerle ilgili yetenek yarışmasına sürükleyince, önceden söylenen kehanet gereğince, hata yapar ve kaderi olan uykusuna dalar; ikincisi, yine Erekhteus’un (Zeus) dört nesil sonrasından akrabası ve hayali hikayedeki Aithon’un kardeşidir. Oğlu Ekteneslerin (Thebailılar) ahşap duvarlarını kuvvetli bir kazma ile yıkmış olan üçüncüyü (Sthenelos) ise, Nyks’ün bakire kızları (Erinyes) karşılıklı olarak bela düşkünlüğü arzusuyla çabalayanları (onlar babalarının hem oğlu hem de kardeşidirler) silahlandırdığı zaman, Gongylates Boulaios Myleus (Zeus) öldürür ve bela kovan kamçısı ile kafasını parçalara ayırır.”

T 9. Lykophron, *Aleksandra* 439

Δοιοὶ δὲ ῥείθρον Πυράμου πρὸς ἐκβολαῖς
αὐτοκτόνοις σφαγαῖσι Δηραίνου κύπες

δμηθέντες, αἰχμάσουσι λοισθίαν Βοὴν
πύργων ὑπὸ πτέρνησι Παμφύλου κόρης.
αἰπὺς δ', ἁλιβρὼς ὄχμος ἐν μετακχμίῳ
Μάγαρδος ἁγνῶν ἠρίων σταθήσεται,
ὡς μὴ βλέπωσι, μηδὲ νερτέρων ἕδρας
δύντες, φόνῳ λουσθέντας ἀλλήλων τάφους.

"*Ve (Kilikia'daki) Pyramos nehrinin ağzının yakınında ikisi (Amphilokhos ve Mopsos), Apollon Derainos'un av köpekleri, karşılıklı birbirlerini katlederler; son savaşlarını Pamphylos'un kızının (Magarsos, Kilikia'daki Magarsos'un kurucusu) kulelerinin dibinde yaparlar. Deniz tarafından surları yalanan sarp bir kale olan Magarsos, onların kutsal taş yığını mezarlarının arasında kalır; böylece onlar ölüler dünyasına gittiklerinde birbirlerinin kanla yıkanmış mezarlarını görmezler.*"

T 10. Lykophron, *Aleksandra* 1464

Τόσσ' ἠγόρευε καὶ παλίσσυτος ποσὶν
ἔβαινεν εἱρκτῆς ἐντός, ἐν δὲ καρδίᾳ
Σειρῆνος ἐστέναξε λοίσθιον μέλος,
Κλάρου Μιμαλλὼν ἢ Μελαγκραίρας κόπις
Νησοῦς θυγατρός, ἤ τι Φίκιον τέρας,
ἑλικτὰ κωτίλλουσα δυσφράστως ἔπη.

"*O bu kadar çok konuştu ve sonra hızla geriye koştu ve hapisanesine gitti. Fakat kalbinde son Siren şarkısını, karışık sözlerini ağzında anlaşılmaz biçimde geveleyerek söyledi- aynı Klaroslu Mimallon - ya da Neson'un kızı Melankraira'nın anlaşılmaz sözleri - ya da Phikion canavarı gibi.*"

T 11. Pseudo Skylaks 98

Ἐπάνεμι πάλιν ἐπὶ τὴν ἤπειρον. Γέραι πόλις καὶ λιμήν, Τέως πόλις καὶ λιμήν, Λέβεδος, Κολοφὼν ἐν μεσογαίᾳ, Νότιον καὶ λιμήν, Ἀπόλλωνος Κλαρίου ἱερόν, Καΰστρος ποταμός, Ἔφεσος καὶ λιμήν, Μαραθήσιον καὶ ἐν τῇ ἠπείρῳ Μαγνησία πόλις Ἑλληνίς. Ἄναια, Πανιώνιον, Ἐρασιστράτιος, Χαραδροῦς, Φώκαια, Ἀκαδαμίς, Μυκάλη· ἐν τῇ Σαμίων χώρᾳ ταῦτά ἐστι.

"*Tekrar anakaraya dönersek. Gerai kenti ve limanı, Teos kenti ve limanı, Lebedos, iç kısımda Kolophon, Notion ve liman, Apollon Klarios kutsal alanı, Kaystros ırmağı, Ephesos ve limanı, Maretheison ve iç kısımdaki Yunanlılar'ın Magnesia kenti, Anaia, Panionion, Erasistratios, Kharadrous, Phokaia, Akademis, Mykale; Samos arazisinde bunlar vardır*."

T 12. Nikandros, *Theriaka* 958

Καί κεν Ὁμηρείοιο καὶ εἰσέτι Νικάνδροιο
μνῆστιν ἔχοις, τὸν ἔθρεψε Κλάρου νιφόεσσα πολίχνη.

"*Homerik şair Nikandros'un, karlı (kar gibi parlak) Klaros şehirciği (polikhne) tarafından yetiştirildiğini hafızanda tutabilirsen.*"

T 13. Nikandros, *Aleksipharmaka* 11

αὐτὰρ ἐγὼ τόθι παῖδες ἐυζήλοιο Κρεούσης
πιοτάτην ἐδάσαντο γεωμορίην ἠπείρου
ἑζόμενοι τριπόδεσσι πάρα Κλαρίοις Ἑκάτοιο.

"*Ben, gıpta edilen Kreusa'nın çocuklarının kıtadaki en zengin toprakları paylaştıkları yerde, Klaroslu okçunun üç ayağının yanında oturarak yaşıyorum.*"

T 14. Nikandros Fr. 31

οὐκ ἔχις οὐδὲ φάλαγγες ἀπεχθέες οὐδὲ βαθυπλήξ
ἄλσεσιν ἐνζώει σκορπίος ἐν Κλαρίοις,
Φοῖβος ἐπεί ῥ' αὐλῶνα βαθὺν μελίῃσι καλύψας
ποιηρὸν δάπεδον θῆκεν ἑκὰς δακετῶν.

"*Phoibos, kötü hayvanları uzak tutmak için derin vadiyi dişbudak ağaçları ve çimenli bir zeminle kapladığından beri, ne zehirli yılanlar ne kötü örümcekler ne de derinlere sokulan akrepler Klaros'daki koruluklarda yaşamaya devam etti*"

T 15. *Scholia in Odysseam* 13. 259

Ἰδομενεὺς παῖς μὲν ἦν Δευκαλίωνος τοῦ Μίνωος,
Κρὴς δὲ τὸ γένος, ἄριστος τὰ πολέμια. παρ' ἑκάστοις γοῦν ἀριστείαις σεμνὸς φαινόμενος, μέχρι τῶν νόστων ἄρραιστος διεφυλάχθη. οὗτος δὲ, ὡς λέγεται, γενομένου τοῦ κατ' Εὔβοιαν χειμῶνος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ὤκειλε μετὰ τοῦ Κάλχαντος καὶ Σθενέλου εἰς Κολοφῶνα, καὶ ἐνταῦθα τὸν βίον κατέστρεψε. ἡ δὲ ἱστορία παρὰ Λυκόφρονι.

"*İdomeneus Minos'un oğlu Deukalion'un oğlu idi. Köken olarak Giritli olan, savaşma sanatında iyi biri idi. Diğerleri tarafından olağanüstü değerde biri olarak bilinirdi. Bu geri dönene kadar devam etti. Söylendiği gibi o, Athena'nın öfkesi Euboia'ya geldiği zaman, Kalkhas ve Sthenelos ile birlikte Kolophon'a geldi ve onların yaşamı orada sona erdi. Hikaye Lykophron'a göre (böyledir)*"

T 16. *Scholia in Aristophanem Ranae* 659

῎Απολλον, ὅς που Δῆλον: ὀδυνηθεὶς τῇ πληγῇ ὁ Διόνυσος·
"῎Απολλον" βοᾷ· ἵνα μὴ δὲ ἐξ ὀδύνης νομισθῇ λέγειν τὸ "῎Απολλον", εἰς ᾠδὴν τοῦτο μετέτρεψεν ἐκ στίχων συντεθειμένην Ἀνανίου ἰαμβογράφου, ἥτις ἐστὶν αὕτη·

῎Απολλον, ὅς που Δῦλον ἢ Πυθῶν' ἔχεις,
ἢ Νάξον ἢ Μίλητο ν ἢ θείαν Κλάρον
ἵκου καθ' ἱερῶν, ἢ Σκύθας ἀφίξεαι.

"*Ey Deloslu olan Apollon; acıyla harab edildin, Dionysos bağırdı; "Ey Apollon" onun acıdan "Ey Apollon" diye seslendiğine emin değilsen, bu ifadeyi İambos yazarı şair Ananios'un vezinli olarak yazdığı bir şarkıda değiştir. Şarkı ki budur:* **Bk. T 5**"

T 17. ***Scholia in Apollonium Rhodium*** **1. 308**

ἠὲ Κλάρον· τόπος τῆς Κολοφῶνος ἀνιερωμένος ᾽Απόλλωνι καὶ χρηστήριον ἔχων τοῦ θεοῦ, ὑπὸ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρὸς καθιδρυμένον ἢ ὑπὸ Κλάρου τινὸς ἥρωος, ὡς Θεόπομπος. Νεάνθης δέ φησιν, ὅτι κατὰ κλῆρον ὁ ᾽Απόλλων ἔλαχε τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ τοῦ κλήρου οὕτως αὐτὴν ὠνομάσθαι· ἢ διὰ τὸ αὐτόθι κληρώσασθαι Ποσειδῶνα Δία ῎Αιδην. οἱ δὲ τὴν Θηβαΐδα γεγραφότες φασίν, ὅτι ὑπὸ τῶν ᾽Επιγόνων ἀκροθίνιον ἀνετέθη Μαντὼ ἡ Τειρεσίου θυγάτηρ εἰς Δελφοὺς πεμφθεῖσα, καὶ κατὰ χρησμὸν ᾽Απόλλωνος ἐξερχομένη περιέπεσε ῾Ρακίῳ τῷ Λέβητος υἱῷ Μυκηναίῳ τὸ γένος. καὶ γημαμένη αὐτῷ – τοῦτο γὰρ περιεῖχε τὸ λόγιον, γαμεῖσθαι ᾧ ἂν συναντήσῃ – ἐλθοῦσα εἰς Κολοφῶνα καὶ ἐκεῖ δυσθυμήσασα ἐδάκρυσε διὰ τὴν τῆς πατρίδος πόρθησιν. διόπερ ὠνομάσθη Κλάρος ἀπὸ τῶν δακρύων. ἐποίησεν δὲ ᾽Απόλλωνι ἱερόν. λέγεται δὲ καὶ κρήνην ἀναβλύσαι ἀπὸ τῶν δακρύων Μαντοῦς κατὰ Κλάρον. ὁ δὲ ῾Ράκιος οὕτως ὠνομάζετο διὰ τὴν πενιχρότητα καὶ κακοειμονίαν. <ὀνομάζεται δὲ καὶ Λάκιος·> συγγενὲς γὰρ τὸ λ τῷ ρ, ὡς ὑδρηλοὶ ἀντὶ τοῦ ὑδρηροί.

"*Ey Klaros: Kolophon'un Apollon'a adanmış olan bir mevkiisidir (topos) ve (burası) Teiresias'ın kızı Manto ya da Theopompos'un söylediğine göre Klaros adında bir kahraman tarafından kurulmuş olan tanrının kehanet merkezidir. Neanthes, Apollon'un şehri (polis) kura çekmeyle (κλῆρος) aldığını ve κλῆρος sözcüğünden dolayı bu şekilde adlandırıldığını söyler. Ya da Poseidon, Zeus ve Hades arasındaki kura burada çekildiğinden dolayı (bu adı almıştır). "Thebailılar" eserinin yazarları*

şöyle söylerler: Teiresias'ın kızı Manto Epigonos'lar tarafından yaptıkları yağmanın bir ödülü/adağı olarak Delphoi'a gönderildi. O Apollon'un bir kehaneti uyarınca oradan ayrıldı ve soy olarak bir Mykenai'lı olan, Lebes oğlu Rhakios ile karşılaştı. O bu adamla evlendi – çünkü, kehanet onun her kimle karşılaşırsa evleneceğini de söylemişti- ve Kolophon'a geldi ve orada anavatanının tahrip olması nedeniyle çok üzülerek ağladı. Bu şey yüzünden, Klaros adını gözyaşlarından aldı. O ise Apollon kutsal alanını yaptı. Klaros'da Manto'nun gözyaşlarından bir kaynağın fışkırdığı da söylenir. Rhakios da çok yoksul ve kötü elbiseler giymesinden dolayı bu ismi almıştı. < Lakios olarak da isimlendirilir>. Çünkü aynı ὑδρηροί yerine ὑδρηλοί denmesinin gösterdiği gibi "λ" harfi "ρ" harfiyle akrabadır."

T 18. ***Scholia in Lycophronem Alexandra*** **1464**

Νησὼ δέ, μήτηρ Σιβύλλης. Μιμαλὼν ἢ Βάκχη. Κλάρος δέ, Κολοφῶνος τόπος. Ἀφ' οὗ καὶ Κλάριος Ἀπόλλων. Εἰκάζει οὖν τὴν Κασσάνδραν Βάκχῃ τῇ ἐν Κλάρῳ καὶ τῆς Σιβύλλης ἐπιστήμονι, καὶ τῇ Σφιγγί· ἡ δὲ Σφίγξ, ὥς φησι Εὐριπίδης, τέρας ἦν τὰ ἄνω ἔχον παρθένου καὶ τὰ μέσα λέοντος, πόδας καὶ ὄναχας γρυπός, πτέρυγας ἀετοῦ. διέτριβε δὲ περὶ τὸ Φίκιον ὄρος, ὅ ἐστι πλησίον τῶν Βοιωτίων Θηβῶν.

Κλάρου Μιμαλών] λογιζομένη παρὰ πάντων ἢ ἡ Βάκχη εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ Κλάρου -- Κολοφὼν δέ τις ὁ Κλάρος, ἐν ᾧ μάντις ἦν τις ἐγκαθημένη --, ἢ ἡ λάλος Σίβυλλα ἡ θυγάτηρ Νασοῦς·

"*Sibylla'nın annesi Naso. Mimalon ya da Bakkhe. Klaros Kolophon'da bir mevkiidir (topos) ve orası Apollon Klarios'a aittir. Bu nedenle Kassandra Klaros'daki Bakkhant'a, Sibylla ustasına ve Sphinks'e eş tutulmuştur. Sphinks Euripides'e göre bir canavardır: onun üst yarısı bir kız, alt yarısı, ayakları ve kıvrık tırnakları ile bir arslandır ve kartal kanatlarına sahiptir. Boiotia'da, Thebai yakınlarındaki Phikios dağında yaşamaktadır.*

Klaroslu Mimalon'un Klaros'daki –Kolophon değil gerçekten Klaros'dur- bakkhant (bakkhe) olduğu herkes tarafından söylenir. Orasını bir mantis ya da Naso kızı konuşkan Sibylla kurmuştur."

T 19. ***Scholia in Nicandrum Theriaca praefatio***

Νίκανδρον τὸν ποιητὴν Διονύσιος ὁ Φασηλίτης ἐν τῷ περὶ τῆς Ἀντιμάχου ποιήσεως Αἰτωλὸν εἶναί φησιν τὸ γένος· ἐν δὲ τῷ περὶ ποιητῶν, ἱερέα φησὶν αὐτὸν τοῦ Κλαρίου Ἀπόλλωνος ἐκ προγόνων τὴν ἱερωσύνην δεξάμενον. Καὶ αὐτὸς δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τῷ τέλει τῆς βίβλου φησίν

τὸν ἔθρεψε Κλάρου νιφόεσσα πολίχνη.

Κλάρος δὲ τόπος ἐστὶν Ἀπόλλωνος ἱερὸς <ἐν Κολοφῶνι τῆς Ἰωνίας>.

"*Phaselis'li Dionysios Antimakhos üzerine yazığı şiir kitabında, şair Nikandros'un soy olarak Aitolialı olduğunu söyler. Şiirlerinde Nikandros'un Apollon Klarios'un bir rahibi (hiereus) olduğunu ve rahipliği atalarından aldığını söyler. Aynı şekilde Nikandros da kitabının sonunda kendisi hakkında aynı şeyi söyler:*
karlı Klaros şehirciği beni besledi.
Klaros, <İonia'daki Kolophon'da> Apollon'a adanmış bir mevkidir."

T 20. ***Scholia in Nicandrum Theriaca praefatio*** **958**

μνῆστιν ἔχοις· ἤτοι μνησθείης ἄν μου, ὦ Ἑρμησιάναξ, τοιαύτας εὐρόντος θεραπείας. νιφόεσσα περιφραστικῶς ἡ Κλάρος, ἥτις οὕτως ὠνόμασται παρὰ τὸ ἐκεῖ γενομένην τὴν Μαντὼ τὴν Τειρεσίου μετὰ Ζωγραίου κλαῦσαι, ἢ διὰ τὸ λαχεῖν αὐτὴν τὸν Κλάριον Ἀπόλλωνα. γράφεται καὶ Κλάρου πολίχνη, τουτέστιν ἡ Κλάρος αὐτή. ἔστι δὲ πόλις Κολοφῶνος.

"*Şunu hafızanda tutabilirsin: Ey Hermesianaks! Kesinlikle benim hizmette bulunduğumu aklında tut. Dolaylı bir ifade ile kar gibi beyaz Klaros, Teiresias kızı Manto, Zograios ile birlikte bu yakınlarda ağladığı için böyle adlandırıldı. Ya da*

Apollon Klarios'a burası kurada çıktığı için. Klaros'un şehri olarak yazılır , bu nedenle (dişil olarak) ἡ Κλάρος da denir. Kolophon'un bir şehridir."

T 21. *Scholia in Nicandrum Alexipharmaca* 11[2780]

παῖδες] ὁ Ῥάκιος καὶ ὁ Κλάρος

παῖδες] οἱ υἱοί

.....

Κρεούσης <τῆς> Ἐρεχθέως καὶ Ἀπόλ-

λωνος Ἴων, ἀφ' οὗ Ἴωνες οἱ Ἀθηναῖοι· καὶ Ἰάδες πολλαὶ

πόλεις· <ἡ δὲ Κολοφὼν τῆς Ἰωνίας >

.....

ἑζόμενος· γράφεται <καὶ >·

ἑζόμενοι Κλαρίοιο θεοῦ παρὰ πίονι νηῷ.

Κλάρος δὲ εἴρηται παρὰ τὸ κεκληρῶσθαι τὸν τόπον Ἀπόλ-

λωνι, <ἢ ὅτι ἐκεῖ ἐκληρώσαντο Ζεύς, Ποσειδῶν> <καὶ> <Πλούτων, ἢ ὅτι ἐκεῖ ἔκλαυσεν ἡ Μαντὼ σὺν τῷ ἀνδρὶ

Βακχιάδῃ, διὰ τὴν τοῦ τόπου ἐρημίαν>

τριπόδεσσι πάρα] <ἀντὶ τοῦ > παρὰ τοῖς

<τρίποσι >

Κλαρίοις] Κλάρος ἐκλήθη παρὰ τὸ κλῆρον λαχεῖν

τῷ Ἀπόλλωνι

çocuklar] Rhakios ve Klaros

çocuklar] oğullar

.....

Erekhtheus'un kızı Kreousa ile Apollon'un oğlu İon, İonlar yani Atinalılar ve bir çok İon şehri ondan gelir, İonia'nın Kolophon şehri de.

.....

[2780] Bu metinde Nikandros'un eserine kenar notları düşülmektedir. < ve [işaretleri içindeki kısımlar Scholiast'ın ekleridir.

"*Yerleştirme: yazılır <ve>;*
Klaros'un tanrısının zengin tapınağında oturanlar. Apollon buraya kura ile sahip olduğu için de Klaros denir < ya da Zeus, Poseidon ve Plouton (Hades) orada kura çektiği için>, <veya Manto kocası Bakkhiades ile birlikte Klaros'un üç ayağının (üç ayaklarının değil) yanındaki bu yerin ıssızlığı nedeniyle ağladığı için>. Kura sonucu Apollon'un eline geçtiği için Klaros denir."

T 22. Vergilius, *Aeneas* 3. 359-361

Troiugena, interpres divom, qui numina Phoebi,
qui tripodas, Clarii laurus, qui sidera sentis,
et volucrum linguas et praepetis omina pennae,

"*Troia'nın oğlu, tanrıların yorumcusu (Helenos), Phoibos'un isteklerini sadece sen işitebilirsin. Klaroslu Tanrı'nın defnelerini, üç ayaklarını, yıldızları, kuşların dillerini, onların hızlı kanatlarının işaretlerini sen anlarsın. Haydi söyle bana.*"

T 23A. Apollodoros (pseudo), *Epitome*, 6, 2-4

Ἀμφίλοχος δὲ καὶ Κάλχας καὶ Λεοντεὺς καὶ Ποδαλείριος καὶ Πολυποίτης ἐν Ἰλίῳ τὰς ναῦς ἀπολιπόντες ἐπὶ Κολοφῶνα πεζῇ πορεύονται, κἀκεῖ θάπτουσι Κάλχαντα τὸν μάντιν: ἦν γὰρ αὐτῷ λόγιον τελευτήσειν, ἐὰν ἑαυτοῦ σοφωτέρῳ περιτύχῃ μάντει.

ὑποδεχθέντων οὖν ὑπὸ Μόψου μάντεως, ὃς Ἀπόλλωνος καὶ Μαντοῦς παῖς ὑπῆρχεν, οὗτος ὁ Μόψος περὶ μαντικῆς ἤρισε Κάλχαντι. καὶ Κάλχαντος ἀνακρίναντος ἐρινεοῦἑστώσης "πόσους ὀλύνθους φέρει;" ὁ Μόψος: "μυρίους" ἔφη "καὶ μέδιμνον καὶ ἕνα ὄλυνθον περισσόν:"

καὶ εὑρέθησαν οὕτω. Μόψος δὲ συὸς οὔσης ἐπιτόκου ἠρώτα Κάλχαντα, πόσους χοίρους κατὰ γαστρὸς ἔχει καὶ πότε τέκοι:τοῦ δὲ εἰπόντος: "ὀκτώ," μειδιάσας ὁ Μόψος ἔφη: "Κάλχας τῆς ἀκριβοῦς μαντείας ἀπεναντιῶς διακεῖται, ἐγὼ δ᾽ Ἀπόλλωνος καὶ Μαντοῦς παῖς ὑπάρχων τῆς ἀκριβοῦς

μαντείας τὴν ὀξυδορκίαν πάντως πλουτῶ, καὶ οὐχ ὡς ὁ Κάλχας ὀκτώ, ἀλλ᾽ ἐννέα κατὰ γαστρός, καὶ τούτους ἄρρενας ὅλους ἔχειν μαντεύομαι, καὶ αὔριον ἀνυπερθέτως ἐν ἕκτῃ ὥρᾳ τεχθήσεσθαι.”ὧν γενομένων Κάλχας ἀθυμήσας ἀπέθανεκαὶ ἐτάφη ἐν Νοτίῳ.

Amphilokhos, Kalkhas, Leonteus, Podaleirios ve Polypoites gemilerini İlion'da bıraktılar ve karadan Kolophon'a geldiler. Mantis Kalkhas burada gömüldü. Ona önceden verilen bir kehanete göre Kalkhas kendinden daha güçlü bir kahinle karşılaşınca ölecekti.

Onlar Apollon ve Manto'nun oğlu olan Mopsos tarafından misafir edildiler ve Mopsos Kalkhas ile kehanet sanatı hakkında bir çekişmeye girdi. Klakhas, orada yetişmiş bir yabani incirde "kaç meyva var?" diye sorunca, Mopsos "on bin tane ve (yani) bir medimnos ve bir fazla incir" diye cevap verdi.

Onlar cevabın doğru olduğunu gördüler. Mopsos Kalkhas'a hamile bir domuzla ilgili olarak " Karnında kaç yavru var ve ne zaman doğum yapacak? " diye sorunca, Kalkhas "sekiz" cevabını verdi. Fakat Mopsos gülümsedi ve dedi ki: "Kalkhas'ın kehaneti doğru değil; Fakat Apollon ve Manto'nun bir oğlu olarak ben gerçek kehanet gücünden gelen keskin bir bir görüşe sahibim ve ben domuzun karnındaki yavruların Kalkhas'ın dediği gibi sekiz tane değil dokuz tane olduğunu, onların hepsinin erkek olduklarını ve hiç hatasız yarın altıda doğacaklarını söylüyorum". Bu şeyler doğru çıkınca Kalkhas yılgınlığa düşerek öldü ve Notion'a gömüldü.

T 23. Strabon 14. 1. 27

εἶτα τὸ Γαλλήσιον ὄρος καὶ ἡ Κολοφὼν πόλις Ἰωνικὴ καὶ τὸ πρὸ αὐτῆς ἄλσος τοῦ Κλαρίου Ἀπόλλωνος, ἐν ᾧ καὶ μαντεῖόν ἐστι παλαιόν. λέγεται δὲ Κάλχας ὁ μάντις μετ' Ἀμφιλόχου τοῦ Ἀμφιαράου κατὰ τὴν ἐκ Τροίας ἐπάνοδον πεζῇ δεῦρο ἀφικέσθαι, περιτυχὼν δ' ἑαυτοῦ κρείττονι μάντει κατὰ τὴν Κλάρον, Μόψῳ τῷ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρός, διὰ λύπην

ἀποθανεῖν. Ἡσίοδος μὲν οὖν οὕτω πως διασκευάζει τὸν μῦθον: προτεῖναι γάρ τι τοιοῦτο τῷ Μόψῳ τὸν Κάλχαντα

θαῦμά μ' ἔχει κατὰ θυμόν, ὅσους ἐρινειὸς ὀλύνθους
οὗτος ἔχει μικρός περ ἐών: εἴποις ἂν ἀριθμόν;
τὸν δ' ἀποκρίνασθαι
μύριοί εἰσιν ἀριθμόν, ἀτὰρ μέτρον γε μέδιμνος:
εἷς δὲ περισσεύει, τὸν ἐπενθέμεν οὔ κε δύναιο.
ὣς φάτο: καί σφιν ἀριθμὸς ἐτήτυμος εἴδετο μέτρου.
καὶ τότε δὴ Κάλχανθ' ὕπνος θανάτοιο κάλυψε.

Φερεκύδης δέ φησιν ὗν προβαλεῖν ἔγκυον τὸν Κάλχαντα πόσους ἔχει χοίρους, τὸν δ' εἰπεῖν ὅτι τρεῖς, ὧν ἕνα θῆλυν: ἀληθεύσαντος δ' ἀποθανεῖν ὑπὸ λύπης. οἱ δὲ τὸν μὲν Κάλχαντα προβαλεῖν τὴν ὗν φασι τὸν δὲ ἐρινεόν, καὶ τὸν μὲν εἰπεῖν τἀληθὲς τὸν δὲ μή, ἀποθανεῖν δὲ ὑπὸ λύπης καὶ κατά τι λόγιον. λέγει δ' αὐτὸ Σοφοκλῆς ἐν Ἑλένης ἀπαιτήσει ὡς εἱμαρμένον εἴη ἀποθανεῖν, ὅταν κρείττονι ἑαυτοῦ μάντει περιτύχῃ: οὗτος δὲ καὶ εἰς Κιλικίαν μεταφέρει τὴν ἔριν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κάλχαντος. τὰ μὲν παλαιὰ τοιαῦτα.

"*Sonra Gallesion'a ve bir İon kenti olan Kolophon'a ve ondan önce eski bir kehanet merkezi bulunan Apollon Klarios'un kutsal alanına/koruluğuna (alsos) gelinir. Kahin Kalkhas'ın, Amphiaraos'un oğlu Amhilokhos ile birlikte Troia'dan dönüş yolculuğunda, buraya yaya olarak geldiği ve Klaros yakınlarında kendisinden daha üstün bir kahin olan olan Teiresias kızı Manto'nun oğlu olan Mopsos'la karşılaştığı ve kederinden öldüğü anlatılır. Şimdi Hesiodos, Kalkhas'a, Mopsos'a hitaben şu soruyu sordurarak efsaneyi aşağıdaki şekilde anlatmaktadır: "Şu yabani incir ağacındaki küçük incirler beni içtenlikle hayrete düşürmektedir, bunların sayısını bana söyleyebilir misin?" ve Mopsos yanıtlar: "Sayı olarak on bin tanedirler ve bir medimnos çekerler, fakat bir fazlası vardır ki onu bu ölçüye katamazsın". Hesiodos ilave eder: "Sayı ve*

ölçü gerçeğe uydu ve sonra Kalkhas'ın gözleri ölüm uykusu ile kapandı". Fakat Pherekydes, Kalkhas tarafından ortaya atılan soruda hamile bir domuzun karnında kaç yavrusu bulunduğu ve Mopsos'un buna yanıt olarak birisi dişi olmak üzere üç dediğini ve bu yanıtıyla gerçeği açıkladığını kanıtlayınca Kalkhas'ın kahrından öldüğünü söylemektedir. Bazıları Kalkhas'ın dişi domuzla, Mopsos'un da yabani incir ağacıyla ilgili soruyu ortaya attığını ve sonuncunun doğruyu bildiğini, fakat birincinin bunu yapamadığını ve eski bir kehanete uygun olarak kahrından öldüğünü söylerler. Sophokles Helena'nın Geri Alınması adlı eserinde kahin Kalkhas'ın kendisinden daha üstün bir kahinle karşılaşınca ölümünün onun alın yazısı olduğunu söylemiştir. Fakat o bu rekabet sahnesini ve Kalkhas'ın ölümünü Kilikia'ya aktarmıştır. Bu konuda eski efsane böyledir."

T 24. Strabon 14. 1. 28-29.

ἐκτήσαντο δέ ποτε καὶ ναυτικὴν ἀξιόλογον δύναμιν Κολοφώνιοι καὶ ἱππικήν, ἐν ᾗ τοσοῦτον διέφερον τῶν ἄλλων ὥσθ', ὅπου ποτὲ ἐν τοῖς δυσκαταλύτοις πολέμοις τὸ ἱππικὸν τῶν Κολοφωνίων ἐπικουρήσειε, λύεσθαι τὸν πόλεμον: ἀφ' οὗ καὶ τὴν παροιμίαν ἐκδοθῆναι τὴν λέγουσαν "τὸν Κολοφῶνα ἐπέθηκεν" ὅταν τέλος ἐπιτεθῇ βέβαιον τῷ πράγματι. ἄνδρες δ' ἐγένοντο Κολοφώνιοι τῶν μνημονευομένων Μίμνερμος αὐλητὴς ἅμα καὶ ποιητὴς ἐλεγείας, καὶ Ξενοφάνης ὁ φυσικός, ὁ τοὺς σίλλους ποιήσας διὰ ποιημάτων: λέγει δὲ Πίνδαρος καὶ Πολύμναστόν τινα τῶν περὶ τὴν μουσικὴν ἐλλογίμων

φθέγμα μὲν πάγκοινον ἔγνωκας; Πολυμνάστου Κολοφωνίου ἀνδρός.

καὶ Ὅμηρον δέ τινες ἐντεῦθεν εἶναί φασιν. Εὐθυπλοίᾳ μὲν οὖν ἑβδομήκοντα στάδιοί εἰσιν ἐξ Ἐφέσου, ἐγκολπίζοντι δὲ ἑκατὸν καὶ εἴκοσι.

(29) μετὰ δὲ Κολοφῶνα ὄρος Κοράκιον καὶ νησίον ἱερὸν Ἀρτέμιδος, εἰς ὃ διανηχομένας τίκτειν τὰς ἐλάφους πεπιστεύκασιν.

"Kolophonluların bir zamanlar kayda değer bir donanmaları ve atlı birlikleri vardı. Bunlardan ikincisinde, başkalarına oranla o kadar üstün oldular ki her nerede olursa olsun savaşlarda sonuç almak zorlaşınca Kolophonlular, atlı müttefik olarak kullanılır ve böylece savaş sona ererdi. Her işte olumlu bir sonuç ortaya çıkınca söylenen "bu işe Kolophon'u karıştırdı" şeklindeki deyiş, buradan çıkmıştır. Kolophon'un yerlileri arasında saptayabildiklerimiz şunlardır: Hem bir flütçü hem de bir mersiye (elegiak şiir) şairi olan Mimnermos; şiir şeklinde Silloi'u yazmış olan filozof Ksenophanes; Pindaros'un ünlü müzikçilerinden birisi olarak "Sen sesi en iyi olarak herkesçe bilinen Kolophonlu Polymnastos" diye sözünü ettiği müzikçi ve bazıları tarafından buralı olduğu söylenen Homeros. Ephesos'dan dosdoğru yapılan yolculukla burası yetmiş stadion'dur. Şayet körfezlerin kıvrıntıları bu yolculuğa katılırsa yüz yirmi stadion tutar.

Kolophon'dan sonra Korakion dağına ve Artemis'e adanan bir adaya gelinir. Kıyıdan adaya dişi geyiklerin geçtiğine ve burada yavruladıklarına inanılırdı."

T 25. Strabon 14. 4. 3

Καλλῖνος δὲ τὸν μὲν Κάλχαντα ἐν Κλάρῳ τελευτῆσαι τὸν βίον φησί, τοὺς δὲ λαοὺς μετὰ Μόψου τὸν Ταῦρον ὑπερθέντας τοὺς μὲν ἐν Παμφυλίᾳ μεῖναι τοὺς δ᾽ ἐν Κιλικίᾳ μερισθῆναι καὶ Συρίᾳ μέχρι καὶ Φοινίκης.

"*Kallinos Kalkhas'ın Klaros'da öldüğünü ve kalanların Mopsos'la birlikte Toroslar'ı geçerek Pamphylia'da kaldıklarını, diğer bazılarının ise Kilikia ve Suriye'ye, hatta Fenike'ye kadar yayıldıklarını söyler.*"

T 26. Strabon 16. 1. 3

Κολοφῶνα δ᾽ Ἀνδραίμων Πύλιος, ὥς φησι καὶ Μίμνερμος ἐν Ναννοῖ:

"*....Mimnermos'un Nanno'suna göre Kolophon, Andraimon..... (tarafından kurulmuştur)*"

T 27. Konon 6

Ἡ ς′ ὡς Μόψος ὁ Μάντης καὶ Ἀπόλλωνος τῆς μητρὸς τελευτησάσης ἐκδέχεται κλῆρον τὸ ἐν Κλάρῳ Ἀπόλλωνος μαντεῖον. Κατ′ ἐκεῖνο δὲ καιροῦ ἀφικνεῖται Κάλχας εἰς Κολοφῶνα, ἐν ᾧ Μόψος ἔχων ἔχρα τὸ μαντεῖον, μετὰ Τροίας πλανώμενος ἅλωσιν· ἤριζον οὖν ἐπὶ πολὺ ἀλλήλους καὶ Ἀμφίμαχος ὁ Λυκίων βασιλεὺς λύει τὴν ἔριν· ἐπὶ πόλεμον γὰρ ἐξιόντα Μόψος μὲν ἐκώλυεν ἦτταν προαγγέλλων, Κάλχας δὲ ἐπέτρεπε νίκην σημαίνων, καὶ ἡττᾶται, καὶ Μόψος μὲν ἐπὶ μᾶλλον ἐτιμήθη, Κάλχας δ′ ἑαυτὸν διεχρῆσατο.

"*Altıncı, Manto ve Apollon'un oğlu olan Mopsos, annesinin ölümünden sonra Klaros'daki Apollon kehanet ocağını pay olarak aldığını söyler. Hemen sonra, Troia'nın tahribinden sonra, Mopsos'un sahip olduğu kehanet ocağının bulunduğu Kolophon'a Kalkhas uygun bir biçimde gelir ve kehanet cevapları verir. Onlar, uzun süre birbirleriyle çekişirler (söz dalaşına girerler) ve Lykialılar'ın kralı Amphimakhos çekişmeyi sonlandırır. Gerçekten, çatışmada Mopsos kehanetleriyle yenerek iyi sonuç aldı; Kalkhas ise, zaferin işaretlerini tersine döndürerek, yenildi. Mopsos çok defalar onurlandı, Kalkhas ise kendini yıkıma götürdü.*"

T 28. Ovidius, *Ars Amatoria* 2. 80

(fuerant Naxosque relictae
et Paros et Clario Delos amata deo)

(ve onlar Naksos, Paros ve Klaroslu tanrının sevdiği Delos'u arkalarında bıraktılar)

T 29. Ovidius, *Metamorphoses* 11. 411

Interea fratrisque sui fratremque secutis
anxia prodigiis turbatus pectora Ceyx,
consulat ut sacras, hominum oblectamina, sortes,
ad Clarium parat ire deum;...

"Sevgili erkek kardeşinin talihi ve o zamandan beri olan kötü sürprizler yüzünden yıkılan Ceyks, Klaroslu tanrıyı ziyaret etmeye hazırlandı. Çünkü o, orada insanların sıkıntılarına çare bulmaya adanmış kehanete danışmayı istiyordu."

T 30. Ovidius, *Fasti* 1. 20

pagina iudicium docti subitura movetur
principis, ut Clario missa legenda deo.

"Yargılamayla karşılaşmak zorunda olan bilgin bir prens olan genç çocuk (Germanicus), Klaros tanrısının yorumuna maruz kaldığında ürperir."

T 31. Pomponius Mela 1. 17

ibi Lebedos Clariique Apollinis fanum, quod Manto Tiresiae filia fugiens victores Thebanorum Epigonos, et Colophon quam Mopsus eiusdem Mantus filius statuit.

"(İonia'da) Lebedos ve Teiresias'ın Thebailılar'ı yenen Epigonlar'dan kaçan kızı Manto'nun kurduğu Apollon Klarios'un kutsal alanı ve aynı şekilde bu aynı Manto'nun oğlu Mopsos tarafından kurulmuş olan Kolophon (yer alır)."

T 32. Plinius, *Naturalis Historia* 2. 232

Colophone in Apollinis Clarii specu lacuna est, cuius potu mira redduntur oracula, bibentium breviore vita.

"*Kolophon'da Apollon Klarios'un mağarasında (specus), onu içenlere olağanüstü kehanetler yaptıran, buna karşı onların yaşamlarını kısaltan bir su kaynağı vardı*."

T 33. Plinius, *Naturalis Historia* 5. 116 (31)

ab Epheso Matium aliud Colophoniorum et intus ipsa Colophon, Haleso adfluente, inde Apollinis Clarii fanum, Lebedos – fuit et Notium oppidum -,

"*Ephesos'dan sonra Kolophonlular'a ait bir başka Mantium'a gelinir. İç kısımda, Halesus (Ales) nehrinin yanından geçtiği Kolophon'un kendisi yer alır. Bundan sonra Apollon Klarios'un kutsal alanı ve Lebedos'a – ki burada vaktiyle Notion şehri yer alıyordu- varırız.*"

T 34. Tacitus, *Annales* 2. 54

……., relegit Asiam adpellitque Colophona ut Clarii Apollinis oraculo uteretur. non femina illic, ut apud Delphos, sed certis e familiis et ferme Mileto accitus sacerdos numerum modo consultantium et nomina audit; tum in specum degressus, hausta fontis arcani aqua, ignarus plerumque litterarum et carminum edit responsa versibus compositis super rebus quas quis mente concepit. et ferebatur Germanico per ambages, ut mos oraculis, maturum exitum cecinisse.

"O (Germanicus) Asia boyunca sahilden ilerledi ve Kolophon'a uğradı ve Apollon Klarios'un kehanet ocağına başvurdu. Burada Delphoi'daki gibi bir kadın değil, fakat genellikle Miletos'tan gelmiş olan belirli ailelerden seçilen bir erkek rahip (sacerdos) vardır ve o başvuranların sadece sayılarını ve isimlerini öğrendikten sonra bir mağaraya (specus) iner. Kutsal kaynaktan (fons: kaynak, çeşme, kuyu) *bir yudum içen şiir ve yazma bilmeyen adam, herhangi bir başvuranın aklından geçen düşüncelerin cevaplarını vezinli olarak ağzından çıkarır. Onun Germanicus'a kehanetlerde alışıldık olduğu üzere belirsiz bir şekilde, yakın bir zamanda sıkıntı çekeceği kehanetinde bulunduğu söylenir.."*

T 35. Tacitus, *Annales* 12. 22

Isdem consulibus atrox odii Agrippina ac Lolliae infensa, quod secum de matrimonio principis certavisset, molitur crimina et accusatorem qui obiceret Chaldaeos, magos interrogatumque Apollinis Clarii simulacrum super nuptiis imperatoris.

"Aynı consullük yılında, Agrippina Lollia'ya karşı kin ve hırs doluydu. Çünkü Lollia imparatorla (Claudius, M.S. 49 yılı) evlenmek için onunla rekabet ediyordu. Onu

imparatorluk evliliği hakkında Khaldaik kehanetlere ve Klaroslu Apollon'un heykelciğine danışmakla suçladı."

T 36. Statius, *Thebaidos* 8. 197

quidquid es, aeternus Phoebo dolor et noua clades
semper eris mutisque diu plorabere Delphis.
hic Tenedon Chrysenque dies partuque ligatum
Delon et intonsi claudet penetralia Branchi,
nec Clarias hac luce fores Didymaeaque quisquam
limina nec Lyciam supplex consultor adibit.

"Amphiaraus senin kaderinde bazen Phoibos nedeniyle sonsuz bir acı var ve bu sonsuz, bitmeyen bir yara. Ancak Delphoi senin kaderin konusunda dilsiz. Sen uzun zaman ağlayacaksın. Bugün, tanrının doğum günü, Tenedos, Khrysa ve Delos sessiz olacaklar. O uzun saçlı, Brankhos'un iç odalarından uzak duracak. Bugün hiçbir yakarıcı (merhamet için) Klaros'un kapılarına yaklaşamayacak. Ne Didyma ne de Lykia tanrısına danışılabilinecek. ."

T 37. Valerius Flaccus, *Argonautica* 3. 299

nec Clarii nunc antra dei quercusque Tonantis
arguerem;

"Benim (İason), Klaroslu tanrının mağarası (antrum) ve Tonans'ın (yıldırımlar saçan Zeus) meşe ağacı hakkında bilgilenmeye vaktim oldu."

T 38. Plutarkhos, *Pompeius* 24. 5

τῶν δὲ ἀσύλων καὶ ἀβάτων πρότερον ἱερῶν ἐξέκοψαν ἐπιόντες τὸ Κλάριον, τὸ Διδυμαῖον, τὸ Σαμοθρᾴκιον,

"*Kutsal ve dokunulmaz (asylon) olan kutsal alanlar arasından bugüne kadar soyulanlar ve talan edilenler Samothrake adasında, Didyma'da ve Klaros'da olanlardır*."

T 39. Plutarkhos, *De defectu oraculorum* 45

Καὶ ὁ Δημήτριος "οὐκ ο δ' ἔγωγε τά γε νῦν· ἀποδημῶ γάρ, ὡς ἴστε, πάμπολυν ἤδη χρόνον· ἔτι δ' ἤκμαζεν ἐμοῦ παρόντος καὶ τὸ Μόψου καὶ τὸ Ἀμφιλόχου μαντεῖον. ἔχω δ' εἰπεῖν τῷ Μόψου παραγενόμενος πρᾶγμα θαυμασιώτατον. ὁ γὰρ ἡγεμὼν τῆς Κιλικίας αὐτὸς μὲν ἀμφίδοξος ὢν ἔτι πρὸς τὰ θεῖα δι' ἀσθένειαν ἀπιστίας οἶμαι (τἄλλα γὰρ ἦν ὑβριστὴς καὶ φαῦλος), ἔχων δὲ περὶ αὐτὸν Ἐπικουρείους τινὰς τὴν καλὴν δὴ καὶ φυσιολόγον ἐνυβρίζοντας, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, τοῖς τοιούτοις εἰσέπεμψεν ἀπελεύθερον οἷον εἰς πολεμίων κατάσκοπον ἐνσκευάσας, ἔχοντα κατεσφραγισμένην δέλτον, ἐν ᾗ τὸ ἐρώτημα ἦν ἐγγεγραμμένον οὐδενὸς εἰδότος. ἐννυχεύσας οὖν ὁ ἄνθρωπος ὥσπερ ἔθος ἐστὶ τῷ σηκῷ καὶ κατακοιμηθεὶς ἀπήγγειλε μεθ' ἡμέραν ἐνύπνιον τοιοῦτον. ἄνθρωπον ἔδοξεν αὐτῷ καλὸν ἐπιστάντα φθέγξασθαι τοσοῦτον "μέλανα" καὶ πλέον οὐδὲν ἀλλ' εὐθὺς οἴχεσθαι. τοῦθ' ἡμῖν μ ν ἄτοπον ἐφάνη καὶ πολλὴν ἀπορίαν παρέσχεν, ὁ δ' ἡγεμὼν ἐκεῖνος ἐξεπλάγη καὶ προσεκύνησεν καὶ τὴν δέλτον ἀνοίξας ἐπεδείκνυεν ἐρώτημα τοιοῦτον γεγραμμένον "πότερόν σοι λευκὸν ἢ μέλανα θύσω ταῦρον;" ὥστε καὶ τοὺς Ἐπικουρείους διατραπῆναι, κἀκεῖνον αὐτὸν τήν τε θυσίαν ἐπιτελεῖν καὶ σέβεσθαι διὰ τέλους Μόψον.'

"Demetrios bilmiyorum diye yanıtladı. Zira sizin de bildiğiniz gibi ülkemden uzaktaydım, seyahat ediyorum. Mopsos'un kehanetinin yapıldığı yere gittiğim zaman ki o dönemde Amphilokhos hala ünlüydü. Söz konusu olan Mopsos'a gelince bizzat ben kendim de söyleyebilirim ki en mükemmel olgudur. Ben buna tanık oldum. Kilikia yöneticisi tanrısal kehanetlere karşı değişmez şekilde önyargılıydı. Benim düşünceme göre o yanlış bilgilendirilmişti (O kötü ve tanrılara karşı gelen bir insan değildi). Ancak onun etrafı birkaç Epikürcü tarafından çevrilmişti. Bunlar kendi çıkarları açısından bu tür bir kehanet inancının olamayacağını bu yöneticiye sürekli söylüyorlardı. Bu nedenle bu kişi kehanet için bir ispiyoncu gönderdi. Bir köleyle tablet yolladı. Tabletin üzerinde

sorduğu soru vardı. Kendisinden başka kimse bu soruyu bilmiyordu. Buraya gönderilmiş olan kişi alışıldık şekilde geceyi kutsal alanda geçirdi ve orada uyudu. Ertesi günü rüyasında şimdi anlatacağım şeyleri gördüğünü anlattı. Söylediğine göre rüyasında çok güzel bir erkek onun yanında duruyordu ve ona tek bir kelime söyledi "siyah" ve başka bir şey söylemeden hemen kayboldu. Bu bize garip göründü ve bizi büyük bir sıkıntıya soktu ancak yönetici bunun karşısında birden irkildi ve tableti açtı, bize gösterdi. Orada şu yazılıydı. "Beyaz mı siyah mı boğa kurban edeyim" diye sormuş ve Epikürcüler çok şaşırdılar.Yönetici istenilen sunuyu yaptı ve o günden sonra Mopsos'a kendisini affetmesi için elinden geleni yaptı."

T 40. Berlin, Ägyptisches Museum P. 5026, II 84

PGM II, 245, hymnos no. 11; Furley 1995,39.

Δάφνη, μαντοσύνης ἱερὸν φυτὸν Ἀπόλλωνος,
ἧς ποτε γευσάμενος πετάλων ἀνέφηνεν ἀοιδάς,
αὐτός, ἄναξ σκηπτοῦχος, Ἰήιε, κύδιμε Παιάν,
ναίων ἐν Κολοφῶνι, ἱερῆς ἐπάκουσον ἀοιδῆς·
ἐλθὲ τάχος δ' ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν <μοι> ὁμιλῶν
ἀμβροσίων στομάτων τε σταθεὶς ἔμπνευσον ἀοιδάς,
αὐτός, ἄναξ μολπῆς μόλε, μολπῆς κύδιμ' ἀνάκτωρ·
κλῦθι, μάκαρ, βαρύμηνι, κραταιόφρων, κλύε, Τιτάν,
ἡμετέρης φωνῆς νῦν, ἄφθιτε, μὴ παρακούσῃς.
στῆθι <δὲ>, μαντοσύνην <μοι> ἀπ' ἀμβροσίου στομάτοιο
ἔννεπε σῷ ἱκέτῃ, πανακήρατε, θᾶττον, Ἄπολλον.

"Defne, Apollon'un kehanet veren kutsal bitkisi, onun yapraklarını önce tattı, sonra (kehanet) şarkılarını açıkladı- skeptron tutan kral, Ieios, Kolophon'da yaşayan ünlü Paian, benim kutsal şarkıma şahsen kulak ver. Çabucak gökyüzünden dünyaya in ve benimle birlikte ol. Yanımda dur ve içime ölümsüz ağzından (kehanet) şarkıları üfle. Şahsen gel, şarkıların kralı, şarkıların ünlü efendisi! Duy beni, kuvvetli öfkenin

kutsanmış tanrısı ve kuvvetli ruh, duy beni, Titan! Benim sesimi reddetme şimdi; ölümsüz olan! Yanımda dur ve ölümsüz ağzından duacına kehaneti söyle, çabucak, en temiz (kusursuz) Apollon!"

T 41. Berlin, Ägyptisches Museum P. 5026, II 134

Παίαν, Κολοφῶνιε Φοῖβε, Παρνήσσιε Φοῖβε, Καστάλιε Φοῖβε

"Ey Paian, Ey Kolophonlu Phoibos, Ey Parnassoslu Apollon, Ooo Kastalia kaynağının Phoibos'u!"

T 42. Berlin, Ägyptisches Museum P. 5026, II 140

σὲ καλῶ, Κλάριε Ἄπολλον, εηυ· Καστάλιε, αηὰ Πύθιε, ωαε· Μουσῶν Ἄπολλον ιεω ωει,

"Sana sesleniyorum ey Apollon Klarios, εηυ! Ey Kastalios, αηα Ey Pythios, ωαε! Ey Mousalar'ın Apollon'u ιεω ωει !"

T 43. Dionysios Periegeta 445

ὁθι πολλάκις αὐτὸς Ἀπόλλων ἢ ἀπὸ Μιλήτου ἢ ἐκ Κλάρου ἀρτι βεβηκῶς....

"Sık sık oraya gelen, aynı Apollon'dur, Miletos'dan ya da Klaros'dan gelendir."

T 44. Pausanias 7. 3. 1-4

(1) Κολοφώνιοι δὲ τὸ μὲν ἱερὸν τὸ ἐν Κλάρῳ καὶ τὸ μαντεῖον ἐκ παλαιοτάτου γενέσθαι νομίζουσιν: ἐχόντων δὲ ἔτι τὴν γῆν Καρῶν ἀφικέσθαι φασὶν ἐς αὐτὴν πρώτους τοῦ Ἑλληνικοῦ Κρῆτας, Ῥάκιον καὶ ὅσον εἵπετο ἄλλο τῷ Ῥακίῳ [καὶ ὅσον ἔτι] πλῆθος, ἔχον τὰ ἐπὶ θαλάσσῃ καὶ ναυσὶν ἰσχῦον: τῆς δὲ χώρας τὴν πολλὴν ἐνέμοντο ἔτι οἱ Κᾶρες. Θερσάνδρου δὲ τοῦ Πολυνείκους καὶ Ἀργείων ἑλόντων Θήβας [καὶ] ἄλλοι τε αἰχμάλωτοι καὶ ἡ

Μαντὼ τῷ Ἀπόλλωνι ἐκομίσθησαν ἐς Δελφούς: Τειρεσίαν δὲ κατὰ τὴν πορείαν τὸ χρεὼν ἐπέλαβεν ἐν τῇ Ἁλιαρτίᾳ.

(2) ἐκπέμψαντος δὲ σφᾶς ἐς ἀποικίαν τοῦ θεοῦ, περαιοῦνται ναυσὶν ἐς τὴν Ἀσίαν, καὶ ὡς κατὰ τὴν Κλάρον ἐγένοντο, ἐπεξίασιν αὐτοῖς οἱ Κρῆτες μετὰ ὅπλων καὶ ἀνάγουσιν ὡς τὸν Ῥάκιον: ὁ δὲ—μανθάνει γὰρ παρὰ τῆς Μαντοῦς οἵτινές τε ἀνθρώπων ὄντες καὶ κατὰ αἰτίαν ἥντινα ἥκουσι—λαμβάνει μὲν γυναῖκα τὴν Μαντώ, ποιεῖται δὲ καὶ τοὺς σὺν αὐτῇ συνοίκους. Μόψος δὲ ὁ Ῥακίου καὶ Μαντοῦς καὶ τὸ παράπαν τοὺς Κᾶρας ἐξέβαλεν ἐκ τῆς γῆς.

(3) Ἴωνες δὲ ὅρκους ποιησάμενοι πρὸς τοὺς ἐν Κολοφῶνι Ἕλληνας συνεπολιτεύοντο, οὐδὲν ἔχοντες πλέον: βασιλείαν δὲ Ἰώνων ἡγεμόνες Δαμασίχθων λαμβάνει καὶ Πρόμηθος Κόδρου παῖδες. Πρόμηθος δὲ ὕστερον τὸν ἀδελφὸν Δαμασίχθονα ἀποκτείνας ἔφυγεν ἐς Νάξον, καὶ ἀπέθανε μὲν αὐτόθι ἐν τῇ Νάξῳ, τὸν νεκρὸν δὲ οἰκαδε ἀπαχθέντα κατεδέξαντο οἱ Δαμασίχθονοε παῖδες: καὶ ἔνθα ὁ τοῦ Προμήθου τάφος, Πολυτειχίδες ὄνομά ἐστι τῷ χωρίῳ.

(4) Κολοφωνίοις δὲ ὅπως μὲν τὴν πόλιν συνέπεσεν ἐρημωθῆναι, προεδήλωσέ μοι τοῦ λόγου τὰ ἐς Λυσίμαχον: ἐμαχέσαντο δὲ Λυσιμάχῳ καὶ Μακεδόσι Κολοφώνιοι τῶν ἀνοικισθέντων ἐς Ἔφεσον μόνοι, τοῖς δὲ ἀποθανοῦσιν ἐν τῇ μάχῃ Κολοφωνίων τε αὐτῶν καὶ Σμυρναίων ἐστὶν ὁ τάφος ἰόντι ἐς Κλάρον ἐν ἀριστερᾷ τῆς ὁδοῦ.

"Kolophon halkı Klaros'daki kutsal alanın ve kehanet merkezinin çok eski zamanlarda kurulduğuna inanırlar. Onlar şunu iddia ederler: Topraklara Karialılar hakimken, ilk gelen Yunanlılar büyük bir kalabalık tarafından takip edilen Rhakios önderliğindeki Giritlilerdi. Güçlü gemilere sahip olan bu işgalciler sahili ele geçirdiler. Ancak, arazinin çoğu hala Karlar'ın elindeydi. Polyneikes oğlu Thersandros ve

Argoslular Thebai'ı ele geçirdiklerinde, Delphoi'a getirilen esirler arasında Manto da vardı. Babası Teiresias yolda, Haliartia'da öldü. Tanrı onları bir koloni kurmak için gönderdiği zaman, Asia'ya gemilerle geçtiler. Fakat Klaros'a geldiklerinde Giritliler onları silahlarla karşıladılar ve onları Rhakios'a götürdüler. O ise Manto'dan onların kim olduklarını ve neden buraya geldiklerini öğrenince Manto'yu eş olarak aldı ve onunla birlikte olanların da bu topraklara yerleşmelerine izin verdi. Rhakios ve Manto'nun oğlu olan Mopsos, Karlar'ı tamamen ülkeden dışarı attı.

İonlar Kolophon'da birlikte yaşayan Yunanlılar'a yemin ettirdiler ve hepsi şehirde eşit haklarla yaşadılar. Ama krallık İonialılar'ın liderleri olan Kodros oğlu Damasikhthon ve Promethos tarafından ele geçirildi. Sonra, Promethos kardeşi Damasikhthon'u öldürdü ve Naksos'a kaçtı. Orada öldü, fakat cesedi ülkesine geri götürüldü ve Damasikhthon'ın oğulları tarafından kabul edildi. Promethos'un gömülü bulunduğu yerin adı Polyteikhides olarak adlandırılıyordu.

Kolophon'un terkediliş nedeni bence Lysimakhos ile ilgiliydi. Ephesos'a göç ettirilenlerden sadece Kolophonlular Lysimakhos ve Makedonyalılara karşı savaşta yer aldılar. Savaşta yenilen bu Kolophonlular'ın ve Smyrnalılar'ın mezarı Klaros'a giden yolun sağ tarafındadır."

T 45. Pausanias 7. 5. 1-4

Ἀλέξανδρος δὲ ὁ Φιλίππου τῆς ἐφ᾽ ἡμῶν πόλεως ἐγένετο οἰκιστὴς κατ᾽ ὄψιν ὀνείρατος:

(2) Ἀλέξανδρον γὰρ θηρεύοντα ἐν τῷ ὄρει τῷ Πάγῳ, ὡς ἐγένετο ἀπὸ τῆς θήρας, ἀφικέσθαι πρὸς Νεμέσεων λέγουσιν ἱερόν, καὶ πηγῇ τε ἐπιτυχεῖν αὐτὸν καὶ πλατάνῳ πρὸ τοῦ ἱεροῦ, πεφυκυίᾳ δὲ ἐπὶ τοῦ ὕδατος. καὶ ὑπὸ τῇ πλατάνῳ καθεύδοντι κελεύειν φασὶν αὐτῷ τὰς Νεμέσεις ἐπιφανείσας πόλιν ἐνταῦθα οἰκίζειν καὶ ἄγειν ἐς αὐτὴν Σμυρναίους ἀναστήσαντα ἐκ τῆς προτέρας:

(3) ἀποστέλλουσιν οὖν ἐς Κλάρον θεωροὺς οἱ Σμυρναῖοι περὶ τῶν παρόντων σφίσιν ἐρησομένους, καὶ αὐτοῖς ἔχρησεν ὁ θεός:

“τρὶς μάκαρες κεῖνοι καὶ τετράκις ἄνδρες ἔσονται,
οἳ Πάγον οἰκήσουσι πέρην ἱεροῖο Μέλητος.”
οὕτω μετῳκίσαντο ἐθελονταὶ καὶ δύο Νεμέσεις νομίζουσιν ἀντὶ μιᾶς καὶ μητέρα αὐταῖς φασιν εἶναι Νύκτα, ἐπεὶ Ἀθηναῖοί γε τῇ ἐν Ῥαμνοῦντι θεῷ πατέρα λέγουσιν εἶναι Ὠκεανόν.
(4) Ἴωσι δὲ ἔχει μὲν ἐπιτηδειότατα ὡρῶν κράσεως ἡ χώρα, ἔχει δὲ καὶ ἱερὰ οἷα οὐχ ἑτέρωθι, πρῶτον μὲν <τὸ> τῆς Ἐφεσίας μεγέθους τε ἕνεκα καὶ ἐπὶ τῷ ἄλλῳ πλούτῳ, δύο δὲ οὐκ ἐξειργασμένα Ἀπόλλωνος, τό τε ἐν Βραγχίδαις τῆς Μιλησίας καὶ ἐν Κλάρῳ τῇ Κολοφωνίων. δύο δὲ ἄλλους ἐν Ἰωνίᾳ ναοὺς ἐπέλαβεν ὑπὸ Περσῶν κατακαυθῆναι, τόν τε ἐν Σάμῳ τῆς Ἥρας καὶ ἐν Φωκαίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς:

“Benim dönemimin kenti (Smyrna), Philippos’un oğlu Aleksandros tarafından bir rüyada gördüğü bir imgeleme uygun olarak kuruldu:
Aleksandros’un Pagos dağında avlandığı, avdan sonra Nemesisler’e ait bir kutsal alana gittiği, orada bir kaynak ve tapınağın önünde bu suyun kenarında büyümüş bir çınar ağacı bulduğu anlatılır. Anlatıldığına göre, o çınar ağacının altında uyurken Nemesisler ona göründüler ve ona burada bir şehir kurmasını ve Smyrnalılar’ı eski kentten buraya getirmesini söylediler.

Böylece Smyrnalılar durumu sormak üzere Klaros’a elçiler gönderdiler ve tanrı cevap verdi:
“Kutsal Meles’in ötesindeki Pagos’da hayatlarına devam edecek insanlar üç, hatta dört defa mesut olacaklar”.

Böylece, onlar kendi istekleri ile (yeni kente) yerleştiler ve şimdi bir yerine iki Nemesis olduğuna inanmaktadırlar. Atinalılar, Rhamnos’daki tanrıçanın (Nemesis) babasının Okeanos olduğunu söylerken, Smyrnalılar onların annesinin Nyks olduğunu söylerler.

İonialılar’ın ülkesi mümkün olan en iyi havaya ve başka yerde bulunmayan tapınaklara sahiptir. Ephesoslu tanrıçanınki zenginliği ve boyutları bakımından

birincidir. Sonra Apollon'un bitirilememiş iki tapınağı gelir; birincisi Miletos arazisindeki Brankhidai'da, diğeri Kolophon arazisindeki Klaros'da bulunandır. Bunların yanında, İonia'daki iki tapınak Persler tarafından yakılmıştır; Samos'daki Hera ve Phokaia'daki Athena tapınağı."

T 46. Pausanias 7. 5. 10

ἐν δὲ τῇ Κολοφωνίων ἄλσος τε τοῦ Ἀπόλλωνος, δένδρα μελίαι, καὶ οὐ πόρρω τοῦ ἄλσους Ἄλης ποταμὸς ψυχρότατος τῶν ἐν Ἰωνίᾳ.

"Kolophon arazisinde Apollon'un dişbudak (μελία) koruluğu vardır ve İonia'daki en soğuk nehir olan Ales, koruluktan fazla uzak değildir."

T 47. Pausanias 8. 28. 3

ὅσοι δὲ γῆν διεξίασιν εὖ τῶν ὡρῶν ἔχουσαν καὶ θέρους σφίσι τὸ ὕδωρ πινόμενόν τε καὶ λουομένους ἀνθρώπους ἀναψύχει, χειμῶνος δὲ ἀνιαρὸν οὐκ ἔστι, τούτους ἐγώ φημι παρέχεσθαι σφᾶς ὕδωρ ψυχρόν.....
Ἄλεντος δὲ τοῦ ἐν Κολοφῶνι καὶ ἐλεγείων ποιηταὶ τὴν ψυχρότητα ᾄδουσι.

"Ben, güzel bir havaya sahip arazilerde akan ve yazın içince ve içinde yıkanınca insanı ferahlatan sulara sahip olan, kışın ise zahmet çektirmeyen sulara, soğuk akıntılar diyorum.....Kolophon'daki Ales'in soğukluğu mersiye (elegiak) şairlerinin dizelerinde bile seslendirilmiştir."

T 48. Pausanias 8. 29. 4

ἀναξηρανθέντος δὲ τοῦ ἀρχαίου ῥεύματος, κεραμεᾶ τε ἐν αὐτῷ σορὸς πλέον ἢ ἑνός τε καὶ δέκα εὑρέθη πηχῶν καὶ ὁ νεκρὸς μέγεθός τε ἦν κατὰ τὴν σορὸν καὶ ἄνθρωπος διὰ παντὸς τοῦ σώματος. τοῦτον τὸν νεκρὸν <ὁ> ἐν Κλάρῳ [ὁ] θεός, ἀφικομένων ἐπὶ τὸ χρηστήριον τῶν Σύρων, εἶπεν Ὀρόντην εἶναι, γένους δὲ αὐτὸν εἶναι τοῦ Ἰνδῶν.

"Fakat nehrin (Orontes / Asi) eski yatağı kuruduğu zaman, içinde uzunluğu on bir pekhys olan (yaklaşık 5.5 m.) *pişmiş topraktan bir lahit bulundu; içindeki ceset lahitten biraz daha büyüktü ve uzuvları da normalden iriydi. Suriyeliler kehanetine danışmak için geldiklerinde, Klaros'daki tanrı onun soy olarak Hindistanlı olan Orontes olduğunu açıkladı."*

T 49. Pausanias 10. 12. 5

τὴν δὲ Ἡροφίλην οἱ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ταύτῃ νεωκόρον τε τοῦ Ἀπόλλωνος γενέσθαι τοῦ Σμινθέως καὶ ἐπὶ τῷ ὀνείρατι τῷ Ἑκάβης χρῆσαί φασιν αὐτὴν ἃ δὴ καὶ ἐπιτελεσθέντα ἴσμεν. αὕτη ἡ Σίβυλλα ᾤκησε μὲν τὸ πολὺ τοῦ βίου ἐν Σάμῳ, ἀφίκετο δὲ καὶ ἐς Κλάρον τὴν Κολοφωνίων καὶ ἐς Δῆλόν τε καὶ ἐς Δελφούς:

"*Bu Aleksandreia'da (Troas) yaşayanlar Herophile'nin Apollon Smintheus tapınağının neokoros'u olduğunu ve Hekabe'nin rüyasında onun, bizim bugün tamamını bildiğimiz kehanetleri dillendirdiğini söylerler. Bu Sibylla yaşamının çoğunu Samos'da geçirdi; fakat o Kolophon arazisindeki Klaros'u, Delos'u ve Delphoi'u da ziyaret etti.*"

T 50. Pausanias 9. 33. 1-2

λέγεται δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων Ἀργείους μετὰ τῶν Πολυνείκους παίδων ἑλόντας Θήβας ἐς Δελφοὺς τῷ θεῷ καὶ ἄλλα τῶν λαφύρων καὶ Τειρεσίαν ἄγειν, καὶ—εἶχετο γὰρ δίψῃ—καθ᾽ ὁδόν φασιν αὐτὸν πιόντα ἀπὸ τῆς Τιλφούσης ἀφεῖναι τὴν ψυχήν: καὶ ἔστι τάφος αὐτῷ πρὸς τῇ πηγῇ.

τὴν δὲ θυγατέρα τοῦ Τειρεσίου δοθῆναι μέν φασι τῷ Ἀπόλλωνι ὑπὸ τῶν Ἀργείων, προστάξαντος δὲ τοῦ θεοῦ ναυσὶν ἐς τὴν νῦν Ἰωνίαν καὶ Ἰωνίας ἐς τὴν Κολοφωνίαν περαιωθῆναι. καὶ ἡ μὲν αὐτόθι συνῴκησεν ἡ Μαντὼ Ῥακίῳ Κρητί: τὰ δὲ ἄλλα ἐς Τειρεσίαν, ἐτῶν τε ἀριθμὸν ὧν γεγράφασιν αὐτὸν βιῶναι καὶ ὡς ἐκ γυναικὸς ἐς ἄνδρα ἠλλάγη καὶ ὅτι Ὅμηρος ἐποίησεν

ἐν Ὀδυσσείᾳ συνετὸν εἶναι γνώμην Τειρεσίαν τῶν ἐν Ἅιδου μόνον, ταῦτα μὲν καὶ οἱ πάντες ἴσασιν ἀκοῇ.

"Polyneikes'in oğulları Argoslular'la birlikte Thebai'ı aldıktan sonra esirleri Teiresias da dahil olmak üzere Delphoi'a kutsal köle olarak gönderir. Ancak Teiresias Tilphousa kaynağına geldiklerinde çok susar, suyu içtikten sonra ölür, mezarı da kaynağın kenarındadır.

Teiresias'ın kızının Argosular tarafından Apollon'a verildiğini ve tanrının emriyle onun gemilerle şimdi İonia denilen Kolophon arazisine geçtiğini söylerler. Manto orada bir Giritli olan Rhakios ile evlendi. Teiresias'ın hikayesinin gerisi ise herkes tarafından bir gelenek olarak bilinir: Onun bir çok yıl yaşadığı, bir kadından bir erkeğe nasıl dönüştüğü kaydedilmiştir ve Homeros'un Odysseia'sında, Teiresias Hades'de akıllı olan tek kişi olarak anlatılmaktadır."

T 51. Aelius Aristides, *Hieroi Logoi* 49. 12 LB (I 491 D)

Ὡς δὲ ἐχάλασα μικρόν τι, ἐνθύμιον γίγνεταί μοι χρήσασθαι τῷ θεῷ τῷ ἐν Κολοφῶνι καὶ περὶ τῶν παρόντων καὶ περὶ πάσης τῆς ἀσθενείας. ἀπέχει δὲ ἡ Κολοφὼν τῆς Λεβέδου οὐ πολύ, καὶ ἡ νὺξ ἐτύγχανεν ἡ ἱερὰ ἐπικειμένη. δόξαν ταῦτα, πέμπω τὸν Ζώσιμον. ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτὸς τῷ μὲν Ζωσίμῳ γίγνεται τόδε τὸ μαντεῖον φέρον εἰς ἐμὲ

ἸΙήσεταί σε νοῦσον ἠδ' ἀκέσσεται
ἸΑσκληπιὸς, πόλισμα Τηλέφου κλυτὸν
τιμῶν, Καίκου ναμάτων οὐ τηλόθεν.

"*[Hastalık] biraz hızını kesince, şimdiki durumumu ve tüm hastalıklarım konusunda Kolophon'daki Tanrı'ya danışma fikri aklıma geldi. Kolophon Lebedos'dan uzak değildir ve (kehanetin) olacağı Kutsal Gece yakındı. Bu kararı verip Zosimos'u gönderdim. (O) gece geldiğinde, benimle ilgili olarak şu kehanet Zosimos'a verildi: Kaikos kaynaklarından fazla uzak olmayan, Telephos'un ünlü şehrinde onurlandırılan Asklepios senin hastalıklarını iyileştirecek ve seni sağlığına kavuşturacak*"

T 52. Aelius Aristides, *Hieroi Logoi* 49. 38 LB (I 497 D)

πολλοὶ καὶ πυκνοὶ σεισμοὶ γίγνονται ἐπὶ ῎Αλβου ἄρχοντος τῆς ᾽Ασίας, καὶ τοῦτο μὲν δὴ Μυτιλήνη κατηνέχθη μικροῦ πᾶσα, τοῦτο δὲ ἐν πολλαῖς τῶν ἄλλων πόλεων πολλὰ ἐκινήθη, κῶμαι δὲ ἄρδην ἀπώλοντο, Ἐφέσιοι δὲ καὶ Σμυρναῖοι παρ' ἀλλήλους ἔθεον θορυβούμενοι, ἡ δὲ συνέχεια θαυμαστὴ καὶ τῶν σεισμῶν καὶ τῶν φόβων. καὶ τοῦτο μὲν εἰς Κλάρον θεωροὺς ἔστελλον καὶ περιμάχητον ἦν τὸ μαντεῖον, τοῦτο δὲ ἱκετηρίας ἔχοντες περὶ τοὺς βωμοὺς καὶ τὰς ἀγορὰς καὶ τὰ κύκλῳ τῶν πόλεων περιῄεσαν, οὐδεὶς οἴκοι μένειν θαρρῶν· καὶ τελευτῶντες ἱκετεύοντες ἀπεῖπον. τοιούτων δὲ ὄντων ὁ θεὸς κελεύει μοι διατρίβοντι τότε ἐν Σμύρνῃ, μᾶλλον δ ἐν τῷ πρὸ τῆς πόλεως χωρίῳ, θῦσαι βοῦν δημοσίᾳ τῷ Διὶ τῷ σωτῆρι.

"Albo'nun Asia valisi olduğu dönemde, bir dizi deprem oldu. Bu depremlerde Mytilene hemen hemen tamamen tahrip oldu; birçok başka şehirde de birçok sarsıntılar oldu ve köyler de yıkıldı. Ephesos ve Smyrnalılar, şaşkınlık, devam eden sarsıntılar ve korku yüzünden diğer şeylerin yanısıra, oradan oraya panik içinde koşturuyorlardı. Bu nedenle, bir yandan bununla mücadele etmek ve düzeni sağlamak için kehanete danışmak üzere Klaros'a elçiler gönderdiler, diğer yandan da ellerinde zeytin dalları ile altarların çevresinde, agoralarda ve şehirlerinin tüm çevresinde dolaştılar; bu sırada kimse evine giremedi: Başvurmaya gidenlerden bir haber gelene kadar buna devam ettiler. Bunlar olurken ki ben o zaman Smyrna'da şehir dışındaki arazide bulunan villamdaydım- tanrı bana Zeus Soter'e (Kurtarıcı Zeus) toplum adına (kamusal) bir boğa kurban etmemi emretti."

T 53. Aelius Aristides, *Hieroi Logoi* 2. 44 LB (II 13 D)

οὐκοῦν ἐκ Διὸς ἂν ταύτην τὴν μαρτυρίαν τιθεὶς οὐκ ἂν ἁμαρτάνοις. ταὐτὰ δὲ ταῦτα λέγω καὶ περὶ τῶν ἐν Κλάρῳ καὶ περὶ τῶν ἐν ῎Αμμωνος καὶ πάντων ὅσοι περὶ χρηστήρια ὁμοίως ἄνδρες καὶ γυναῖκες.

"Bu nedenle, bu açıklamanın Zeus'dan geldiğini düşünmek yanlış değildir. Bu aynı şeyleri ben, Klaros'daki açıklamalar, Ammon'un kehanet merkezindeki açıklamalar ve erkeklerin ve kadınların benzer şekilde kehanet yaptıkları diğer kehanet merkezleri için de söylüyorum."

T 54. Lukianos, *Bis accusatus* 1

ὁ Ἀπόλλων τε αὖ πολυπράγμονα τὴν τέχνην ἐπανελόμενος ὀλίγου δεῖν τὰ ὦτα ἐκκεκώφηται πρὸς τῶν ἐνοχλούντων κατὰ χρείαν τῆς μαντικῆς, καὶ ἄρτι μὲν αὐτῷ ἐν Δελφοῖς ἀναγκαῖον εἶναι, μετ' ὀλίγον δὲ εἰς Κολοφῶνα θεῖ, κἀκεῖθεν εἰς Ξάνθον μεταβαίνει καὶ δρομαῖος αὖθις εἰς Δῦλον ἢ εἰς Βραγχίδας· καὶ ὅλως ἔνθα ἂν ἡ πρόμαντις πιοῦσα τοῦ ἱεροῦ νάματος καὶ μασησαμένη τῆς δάφνης καὶ τὸν τρίποδα διασείσασα κελεύῃ παρεῖναι, ἄοκνον χρὴ α ὐτίκα μάλα παρεστάναι συνείροντα τοὺς χρησμοὺς ἢ οἴχεσθαί οἱ τὴν δόξαν τῆς τέχνης. οἴχεσθαί οἱ τὴν δόξαν τῆς τέχνης. ἐῶ γὰρ λέγειν ὁπόσα ἐπὶ πείρᾳ τῆς μαντικῆς ἐπιτεχνῶνται αὐτῷ ἄρνεια κρέα καὶ χελώνας εἰς τὸ αὐτὸ ἕψοντες, ὥστε εἰ μὴ τὴν ῥῖνα ὀξὺς ἦν, κἂν ἀπῆλθεν αὐτοῦ ὁ Λυδὸς καταγελῶν.

"Sonra Apollon, onun için meşguliyetini bıraktı; bu, onun kulaklarını daima çınlatacak kadar fazla olan bir kehanet işiydi: O Delphoi'dan çağrıldı; sonra hemen Kolophon'a doğru yola çıktı; sonra Ksanthos'a uzandı, sonra bir koşu Klaros'a döndü, sonra Delos, sonra Brankhidai. Kısaca, o kutsal sudan içen, defne çiğneyen ya da üç ayağa oturan her kahinesi işaret verdiğinde koşuyordu. Şimdi ya da asla! Eğer o kehanet gerektiğinde o dakika orada olmazsa, itibarı yok olurdu. Onlar onun için kapanlar da kurmuşlardı! O kaplarda (kaynayan) kaplumbağalar ve koyunlar için bir köpeğin burnuna sahip olmak zorundadır; yoksa onun Lydialı müşterisi onu aşağılamak için gülmeye koşardı."

T 55. Lukianos, *Jupiter Tragoedus* 30

ΑΠΟΛΛΩΝ

῎Αμεινον μ ὲ ν ἦν, ὦ πάτερ, ἐν Δελφοῖς ἢ Κολο-
φῶνι τὰ τοιαῦτα ποιεῖν, ἁπάντων μοι τῶν χρησί-
μων παρόντων, ὡς ἔθος

"Apollon: Baba, bu (kehanet) geleneksel kehanet aletleri ile Delphoi ya da Kolophon'da daha iyi yapılırdı."

T 56. Lukianos, *Alexander* (= *Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδόμαντις*) 8

ἀμφοτέροις γάρ, τῷ τε δεδιότι καὶ τῷ ἐλπίζοντι, ἑώρων τὴν πρόγνωσιν ἀναγκαιοτάτην τε καὶ ποθεινοτάτην οὖσαν, καὶ Δελφοὺς οὕτω πάλαι πλουτῆσαι καὶ ἀοιδίμους γενέσθαι καὶ Δῆλον καὶ Κλάρον καὶ Βραγχίδας, τῶν ἀνθρώπων ἀεὶ δι' οὓς προεῖπον τυράννους, τὴν ἐλπίδα καὶ τὸν φόβον, φοιτώντων εἰς τὰ ἱερὰ καὶ προμαθεῖν τὰ μέλλοντα δεομένων, καὶ δι' αὐτὸ ἑκατόμβας θυόντων καὶ χρυσᾶς πλίνθους ἀνατιθέντων.

"Onlar, biri ya da diğeri tarafından en fazla etkilenen bir adamın geleceği öğrenmek için arzu duyması ve buna güvenmesi gerektiğini anladılar. Böylece Brankhidai, Klaros, Delos ve Delphoi'un eski zenginlikleri ve ünleri açıklanmış oldu; geleceği öğrenmek için istekli iki tyran önceden söylendiği gibi adamların tapınaklarda toplanmalarını ve onların yüz hayvan kurban etmelerini ve altın külçelerini adak olarak sunmalarını istediler."

T 57. Lukianos, *Alexander* 29

Εἰδὼς δὲ τοὺς ἐν Κλάρῳ καὶ Διδύμοις καὶ Μαλλῷ καὶ αὐτοὺς εὐδοκιμοῦντας ἐπὶ τῇ ὁμοίᾳ μαντικῇ ταύτῃ, φίλους αὐτοὺς ἐποιεῖτο, πολλοὺς τῶν προσιόντων πέμπων ἐπ' αὐτοὺς λέγων·

῾Ες Κλάρον ἴεσο νῦν, τοὐμοῦ πατρὸς ὡς ὄπ᾽ ἀκούσῃς. καὶ πάλιν·

Βραγχιδέων ἀδύτοισι πελάζεο καὶ κλύε χρησμῶν.

καὶ αὖθις·

Ἐς Μαλλὸν χώρει θεσπίσματά τ' Ἀμφιλόχοιο.

"Klaros, Didyma ve Mallos'un kendi kehanet merkezi gibi kehanet açıklamada ünlü olduğunu bilerek, onlarla kendine gelen müşterilerin çoğunu bu yerlere göndermek için bir anlaşma yaptı (Glykon). Böylece

Sen şimdi Klaros'a git ve atamı dinle.

Ve tekrar:

Brankhidai'ın yanına çekil ve kehanet al

Ya da

Mallos'u araştır; Amphilokhos senin kahinin olsun.

T 58. Lukianos, *Alexander* 43

"Τὰ δ' ἄλλα χρηστήρια, τὸ ἐν Διδύμοις καὶ τὸ ἐν Κλάρῳ καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς, ἔχουσι τὸν πατέρα τὸν Ἀπόλλω χρησμῳδοῦντα, ἢ ψευδεῖς εἰσιν οἱ νῦν ἐκπίπτοντες ἐκεῖ χρησμοί;"

"Μηδὲ τοῦτο ἐθελήσῃς εἰδέναι· οὐ γὰρ θέμις."

[Tios'daki rahip, Glykon'a soruyor:]

Diğer kehanet merkezleri, yani Didyma, Klaros ve Delphoi'dakiler hala senin büyük babanın ruhuna mı sahipler; yoksa onların cevapları sahtekarlıktan mı geliyor?

[Glykon] Bu şekilde söyleme. Bu uygun değil."

T 59. Lukianos, *Dialogi Deorum* 16 (Hera-Leto)

ὁ δὲ Ἀπόλλων προσποιεῖται μὲν πάντα εἰδέναι καὶ τοξεύειν καὶ κιθαρίζειν καὶ ἰατρὸς εἶναι καὶ μαντεύεσθαι καὶ καταστησάμενος ἐργαστήρια τῆς μαντικῆς τὸ μὲν ἐν Δελφοῖς, τὸ δὲ ἐν Κλάρῳ καὶ ἐν Κολοφῶνι καὶ ἐν Διδύμοις ἐξαπατᾷ τοὺς χρωμένους αὐτῷ λοξὰ καὶ ἐπαμφοτερίζοντα πρὸς

ἑκάτερον τῆς ἐρωτήσεως ἀποκρινόμενος,

"Hera konuşur:

..... Yayı, lyra'sı, tıp bilimi ve kahinliği ile Apollon ise kendisinin ne kadar akıllı olduğunu iddia ediyor. Onun Delphoi, Klaros, Kolophon ve Didyma'da açtığı kehanet dükkanları bir dalavere. O kimsenin anlamadığı garip cevaplar vererek, güvenli tarafta kalmak için kendine iyi bakıyor...."

T 60. Athenaios 7. 51=297 ef

῾Ηρόπυθος γοῦν ἐν ῞Ωροις Κολοφωνίων περὶ τῆς κτίσεως ἱστορῶν τῆς Φασήλιδός φησιν ὅτι Λάκιος ὁ τὴν ἀποικίαν στείλας μισθὸν ἔδωκε τοῦ τόπου Κυλάβρᾳ ποιμένι νέμοντι πρόβατα ταρίχους, ἐκείνου τοῦτο αἰτήσαντος. προθέντος γὰρ αὐτῷ τοῦ Λακίου λαβεῖν τοῦ χωρίου ἢ ἄλφιτα ἢ ταρίχους εἵλετο ὁ Κυλάβρας τοὺς ταρίχους· καὶ διὰ τοῦτο οἱ Φασηλῖται ἀνὰ πᾶν ἔτος τῷ Κυλάβρᾳ ἔτι καὶ νῦν τάριχον θύουσι. Φιλοστέφανος δ' ἐν τῷ πρώτῳ περὶ τῶν ἐν τῇ ᾽Ασίᾳ πόλεων οὕτως γράφει (FHG III 28)· Λάκιον τὸν ᾽Αργεῖον τῶν σὺν Μόψῳ ἀφικομένων, ὅν τινες μὲν Λίνδιον εἶναι λέγουσιν, ἀδελφὸν δὲ ᾽Αντιφήμου τοῦ Γέλαν οἰκίσαντος, εἰς τὴν Φασήλιδα ὑπὸ Μόψου μετ' ἀνδρῶν πεμφθέντα κατά τινα λόγον Μαντοῦς τῆς Μόψου μητρός, ὅτε αἱ πρύμναι τῶν ἰδίων νηῶν συνέβαλον καὶ συνεθραύσθησαν κατὰ Χελιδονίας τῶν μετὰ τοῦ Λακίου διὰ τὸ ὑστερεῖν αὐτῶν νυκτὸς προσβαλόντων..

"Heropythos "Kolophon yıllığı" adlı eserinde, Phaselis'in kuruluşundan bahsederken, Lakios'un koloni kurmak için gemiyle geldiğini ve Kylabra arazisini aldığını söyler. Philostephanos ise, Asia kentleri hakkındaki eserinin birinci kitabında Argoslu Lakios'un Manto ile birlikte geldiğini söyler. Ona göre bazıları onun Lindoslu biri ve Gela'yı kuran Antiphemos'un erkek kardeşi olduğunu söylerler. O bir grup insanla birlikte Phaselis'e Mopsos tarafından onun annesi Manto'nun bir kehaneti uyarınca gönderilmiştir. Lakios'un da içinde bulunduğu gemi gece karanlığında Khelidonia yakınlarında batar."

T 61. Ailianos, *Peri Zoon İdiotetos* 10. 49

Ἰδίᾳ δὲ καὶ ἐν τῇ Κλάρῳ τὸν Διὸς καὶ Λητοῦς τιμῶσιν οἱ Κλάριοι καὶ πᾶν τὸ Ἑλληνικόν. οὐκοῦν ὁ ἐν ταῦθα χῶρος τοῖς ἰοβόλοις θηρίοις ἀστιβής τε ἅμα καὶ ἔχθιστός ἐστι, τοῦτο μὴν καὶ τῇ τοῦ δαίμονος βουλῇ, πάντως δὲ καὶ πεφρικότων τῶν θηρίων αὐτὸν ἅτε καὶ αὐτὸν σώζειν εἰδότα καὶ μέν τοι καὶ τὸν σωτῆρα καὶ νόσων ἀντίπαλον Ἀσκληπιὸν φύσαντα. ἀλλὰ καὶ Νίκανδρος οἷς λέγω μάρτυς. λέγει δὲ Νίκανδρος

"Tüm Yunanlılar ve özelllikle Klaroslular, Zeus ve Leto'nun oğlu olan Klaros'daki tanrıyı onurlandırırlar. Bu nedenle, bu yerde tanrının isteğine uygun olarak zehirli ve zarar verici hayvanlar bulunmaz. Her durumda hayvanlar ondan korkarlar ve bu durumdan dolayı sadece tanrı bizzat koruyucudur ve aynı zamanda koruyucu ve hatalıkları tedavi eden Asklepios'un babasıdır. Nikandros ve onun dellilerinin bunu gösterdiğini söylüyorum. Nikandros şöyle der:...."

T 62. Stephanos Bysantios, s.v.

Νότιον, πόλις Ἰωνίας. Ἑκαταῖος Ἀσίᾳ. τὸ ἐθνικὸν Νοτιεύς.

"Notion, bir İonia kenti. Hekataios, Asia isimli eserinde anlatır. Etniği Notieus'dur"

T 63. Tertullianus, *De Immortalitate Anima*, 50. 3

Legimus quidem pleraque aquarum genera miranda, sed aut ebriosos reddit Lyncestarum uena uinosa aut lymphaticos efficit Colophonis scaturigo daemonica aut Alexandrum occidit Nonacris Arcadiae uenenata.

"... Biz şüphesiz birçok mükemmel su çeşidi hakkında bilgiye sahibiz: Örneğin, kaynağın şarap gibi suyunun Lynkestis'in (Makedonia) suyunu içen bir insanı nasıl sarhoş ettiğini; Kolophon'da kehanet ilhamı (scaturigo daemonica) veren bir çeşmenin

sularının adamları nasıl çılgınlaştırdığını; Aleksandros'un Arkadia'daki Nonakris dağından çıkan zehirli suyla nasıl zehirlendiğini."

T 64. Maximus Tyrius, *Dissertationes* 8. 1

Τί δήποτε οὖ τοῦτο μὲν θαυμάζεις, γύναιον δὲ τὸ τύχον Δελφικὸν Πυθοῖ, ἢ Θεσπρωτὸν ἄνδρα ἐν Δωδώνῃ, ἢ Λίβυν ἐν Ἄμμωνος, ἢ Ἴωνα ἐν Κλάρῳ, ἢ Λύκιον ἐν Ξάνῳ, ἢ Βοιωτὸν ἐν Ἰσμηνίου, τούτοις ἅπαντας οὐ θαυμάζεις τῷ δαιμονίῳ ὅσαι ἡμέραι συγγιγνομένους, καὶ οὐ τὰ σφίσι μόνον πρακτέα ἢ μὴ γιγνώσκοντας, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις χρησμῳδοῦντας καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ;

"Neden bunlar seni asla şaşırtmıyor? Python'daki Delphoilu kadının, Dodona'daki Thesproslu adamın, Ammon'un tapınağındaki Libyalı'nın, Klaros'daki İonialı'nın, Ksanthos'daki Lykialı'nın ya da Apollon İsmenios tapınağındaki Boiotialı'nın durumları;
Bu şeyler seni şaşırtmıyor. Onlar hergün, kendi işleri konusunda ne yapmak ya da yapmamak gerektiğini öğrenmek için tanrıyla birlikte oluyorlar ve hatta kişisel ya da kamusal olarak diğerlerine de kehanette buluyorlar."

T 65. İamblikhos, *De Mysteriis* 3. 11

Ἓν μὲν δὴ οὖν τοῦτο εἶδος θεοφορίας τοιόνδε καὶ οὕτω γιγνόμενον ὑπάρχει· ἕτερον δὲ τὸ τῶν χρηστηρίων διαβόητον καὶ ἐναργέστατόν ἐστι πολυμερὲς ἔνθεον μαντεῖον, περὶ οὗ τὰ τοιαῦτα ἀποφαίνει· οἱ δὲ ὕδωρ πιόντες, καθάπερ ὁ ἐν Κολοφῶνι ἱερεὺς τοῦ Κλαρίου, οἱ δὲ στομίοις παρακαθήμενοι, ὡς αἱ ἐν Δελφοῖς θεσπίζουσαι, οἱ δ' ἐξ ὑδάτων ἀτμιζόμενοι, καθάπερ αἱ ἐν Βραγχίδαις προφήτιδες. Τριῶν δὲ τουτωνὶ διωνύμων χρηστηρίων ἐμνημόνευσας, οὐχ ὅτι μόνα ἐνταῦθα, πολὺ γὰρ πλείονα ὑπῆρχε τὰ παραλειπόμενα· ἀλλ' ἐπεὶ προεῖχε τῶν ἄλλων ταῦτα, καὶ ἅμα οὗ ἕνεκα ἐζητεῖτο ἱκανῶς ἀνεδίδασκες, περὶ τοῦ τρόπου φημὶ τῆς ἐκ θεῶν ἀνθρώποις ἐπιπεμπομένης μαντείας, διὰ τοῦτο δὴ ἠρκέσθης τούτοις. Καὶ ἡμεῖς

οὖν περὶ τῶν τριῶν τούτων ποιησόμεθα λόγον, τὸν περὶ τῶν πολλῶν μαντείων λόγον ὑπερβάντες.

Τὸ δὴ ἐν Κολοφῶνι μαντεῖον ὁμολογεῖται παρὰ πᾶσι δι' ὕδατος χρηματίζειν. Εἶναι γὰρ πηγὴν ἐν οἴκῳ καταγείῳ καὶ ἀπ' αὐτῆς πίνειν τὸν προφήτην ἔν τισι τακταῖς νυξίν, ἱερουργιῶν πολλῶν γενομένων πρότερον, πιόντα δὲ χρησμῳδεῖν οὐκέθ' ὁρώμενον τοῖς παροῦσι θεωροῖς. Τὸ μὲν οὖν εἶναι μαντικὸν ἐκεῖνο τὸ ὕδωρ αὐτόθεν πρόδηλον· τὸ δὲ πῶς ἐστι τοιοῦτον, οὐκέτ' ἄν, κατὰ τὴν παροιμίαν, πᾶς ἀνὴρ γνοίη· δοκεῖ μὲν γὰρ διήκειν τι δι' αὐτοῦ πνεῦμα μαντικόν· οὐ μέντοι τό γε ἀληθὲς οὕτως ἔχει. Τὸ γὰρ θεῖον οὐ διαπεφοίτηκεν οὕτω διαστατῶς καὶ μεριστῶς ἐν τοῖς αὐτοῦ μετέχουσιν, ἀλλ' ὡς παρέχον ἔξωθεν καὶ ἐπιλάμπον τὴν πηγήν, πληροῖ δυνάμεως αὐτὴν ἀφ' ἑαυτοῦ μαντικῆς· οὐ μέντοι τοῦ γε θεοῦ πᾶσά ἐστιν ἡ ἐπίπνοια ἥντινα παρέχει τὸ ὕδωρ, ἀλλ' αὕτη μὲν ἐπιτηδειότητα μόνον καὶ ἀποκάθαρσιν τοῦ ἐν ἡμῖν αὐγοειδοῦς πνεύματος ἐμποιεῖ, δι' ἣν δυνατοὶ γιγνόμεθα χωρεῖν τὸν θεόν. Ἄλλη δ' ἐστὶν ἡ τοῦ θεοῦ παρουσία καὶ προτέρα ταύτης καὶ ἄνωθεν ἐναστράπτουσα· αὕτη τοίνυν οὐδενὸς ἀφέστηκε τῶν ἐχόντων διὰ τῆς οἰκειότητος συναφὴν πρὸς ἑαυτήν· πάρεστι δ' εὐθὺς καὶ χρῆται ὡς ὀργάνῳ τῷ προφήτῃ οὔτε ἑαυτοῦ ὄντι οὔτε παρακολουθοῦντι οὐδὲν οἷς λέγει ἢ ὅπου γῆς ἐστιν· ὥστε καὶ μετὰ τὴν χρησμῳδίαν μόγις ποτὲ ἑαυτὸν λαμβάνει· καὶ πρὸ τοῦ πίνειν δὲ οὕτως ἀσιτεῖ τὴν ἡμέραν ὅλην καὶ νύκτα, καὶ ἐν ἱεροῖς τισιν ἀβάτοις τῷ πλήθει καθ' ἑαυτὸν ἀνακεχώρηκεν ἀρχόμενος ἐνθουσιᾶν, καὶ διὰ τῆς ἀποστάσεως καὶ ἀπαλλαγῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἄχραντον ἑαυτὸν εἰς ὑποδοχὴν τοῦ θεοῦ παρασκευάζει· ἐξ ὧν δὴ εἰς καθαρὰν ἕδραν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ἐλλάμπουσαν ἔχει τὴν τοῦ θεοῦ ἐπίπνοιαν, ἀκώλυτόν τε αὐτῇ παρέχει τὴν κατοκωχὴν καὶ τὴν παρουσίαν τελείαν ἀνεμπόδιστον.

"Tanrıya danışmanın en ünlü ve hakkında en çok bilgi olan bir başka şekli de kehanet esinlenmesidir. Bunun hakkında sen şunları söylüyorsun: "Kolophon'daki Klarios'un rahibi (hiereus) gibi bazıları su içerler; fakat başkaları, Delphoi'daki kehanet ocağındakilerin yaptığı gibi (bir mağaranın) ağzında otururlar; ve başkaları da

Brankhidai'daki kahinelerin yaptığı gibi suyun buharını içlerine çekerler". Bu nedenle sen, diğerlerini değil de sadece bu üçünün adını veriyordun. Senin adını vermediğin çok daha fazla (kehanet ocağı) var. Fakat bu üçü diğerlerinden çok daha rağbet gördüğünden ve senin bunlar sayesinde, tanrıların insanlara kehanetlerini gönderme yöntemlerini başarılı bir şekilde anlatman mümkün olduğundan, bence doğru yapmışsın. Bu nedenle bizim de var olan başka kehanet merkezlerini bir yana bırakıp bu üçünü ele almamamız gerekmektedir.

Kolophon'daki kahinin cevapları su aracılığıyla verdiği konusunda herkes hemfikirdir. Orada kahin bir yer altı binasındaki (oikos) kuyudan su içer. Kahin, önceden yerine getirilen birçok dini ritüelden sonra, belirlenmiş gecelerde, bu kuyudan suyu içer ve orada hazır olan temsilciler onu görmeden kehanette bulunur. Çünkü bu suyun kehanet gücü vardır ve açıklama ondan gelir. Özdeyişe göre bunun neden böyle olduğunu bilmek her insana göre değildir. Kehanet gücü sudan geliyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte bu, durumu gerçekten anlatmamaktadır. Tanrısal güç kehanet esnasında ve aralarda bu anlamda orada bulunanlara geçmemektedir; fakat bu güç çevreyi sarmaktadır ve kuyuyu aydınlatmakta, onu kendisi ve bir kehanet gücü ile doldurmaktadır. Su tanrısal gücü vererek etkileyip esinlenmeye yol açmaz; fakat suyun kendisi bizi hazırlar ve bizim şeytani ruhumuzu temizler. Böylece biz tanrıya ulaşabiliriz. Bu anda asıl olan tanrının bu ortamda en yetkili olarak kendini ortaya koyması ve en üst dereceden kendini açıklamasıdır. Bu gerçekten de kendisiyle bir olma olanağına sahip olan birinden kaçmamasıdır. Fakat bu tanrısal açıklama aniden olur ve kahini bir enstruman olarak kullanır. Kahin artık ne kendi kendisinin efendisidir ne söylediklerine dikkat etme yeteneğine sahiptir ne de nerede olduğunu idrak edebilmektedir. Bu nedenle kehanette bulunduktan sonra kendine zorlukla gelebilmektedir. O suyu içmeden önce bir gün ve gece boyunca yemek yemekten sakınır (oruç), kalabalığın giremediği belirli kutsal mekanlara çekilir ve oralarda tanrıyla dolma (enthousiasmos) gücünü almaya başlar. Bu nedenle, o insani işlerden ve yaşamın kaygılarından vazgeçip ayrı kalarak kendini arındırır ve bu şekilde tanrının huzuruna çıkmaya hazır hale gelir: bu sayede ruhundaki temiz alana ışığı vuran tanrının esinlendirmesine mazhar olur ve sınırsız bir ilhamla dolar ve hiç bir engel olmadan ve tam anlamda tanrısal varlığa ulaşır."

T 66. Ksenophon Ephesios, *ta kata Anthian kai Habrokomes Ephesiaka* 1. 6.

Ὀλίγον δὲ ἀπέχει τὸ ἱερὸν τοῦ ἐν Κολοφῶνι Ἀπόλλωνος διάπλουν ἀπὸν Ἐφέσου σταδίων ὀγδοήκοντα. Ἐνταῦθα οἱ παρ' ἑκατέρων ἀφικόμενοι δέονται τοῦ θεοῦ ἀληθῆ μαντεύεσθαι· ἐληλύθεσαν δὴ κατὰ ταὐτά. Χρᾷ δὲ ὁ θεὸς κοινὰ ἀμφοτέροις τὰ μαντεύματα ἐμμέτρως. Τὰ <δ'> ἔπη τάδε·

Τίπτε ποθεῖτε μαθεῖν νούσου τέλος ἠδὲ καὶ ἀρχήν;
Ἀμφοτέρους μία νοῦσος ἔχει, λύσις ἔνθεν ἀνέστη.
Δεινὰ δ' ὁρῶ τοῖσδεσσι πάθη καὶ ἀνήνυτα ἔργα·
ἀμφότεροι φεύξονται ὑπεὶρ ἅλα λῃστοδίωκτοι,
δεσμὰ δὲ μοχθήσουσι παρ' ἀνδράσι μιξοθαλάσσοις
καὶ τάφος ἀμφοτέροις θάλαμος καὶ πῦρ ἀ δηλον,
καὶ ποταμοῦ Νείλου παρὰ ῥεύμασιν Ἴσιδι σεμνῇ
σωτείρῃ μετόπισθε παραστῇς ὄλβια δῶρα.
Ἀλλ' ἔτι που μετὰ πήματ' ἀρείονα πότμον ἔχουσι.

"Kolophon'daki Apollon kutsal alanı Ephesos'a yakındır. Deniz yoluyla seksen stad uzaklıktadır. Oradan (Ephesos) gönderilmiş olan iki aile tanrıya doğru bir kehanet sorarlar ancak her ikisi de aynı soruyla gelirler. Tanrı her ikisine de aynı cevabı verir.
Soru: Ne zaman bu kötülük bitecek ve orada ne zaman bir doğuş olacak?
Anlaşıldığı kadarıyla aynı felaket ve acıyı çekiyorlar ve işte onlar için tanrının selamı.
Cevap: Şu ana kadar sızlandıkları acılar bitecek ve denizin insanları tanrıların onlara vereceği evlilik yatağı ile birbirlerine bağlanacaklar ve mezarın derinliğinde ve ateşin ışığında ancak kutsal Nil üzerindeki Kutsal İsis'e gelecek günlerde bir sunu yapınız ki bunun sayesinde mutsuzluk ve acının ağırlığından kurtulacaklar ve tekrar huzur bulup, mutlu günlere dönecekler."

T 67. Arnobius 1. 26

Delius Apollo vel Clarius, Didymaeus, Philesius, Pythius et hic habendus divinus est, qui aut summum imperatorem nescit aut ignorat a nobis cotidianis ei precibus supplicari?

"Deloslu ya da Klaroslu, Didymalı, Philesisli ya da Pythonlu olsun Apollon, bugün günlük dualarımızda kendisine yakarmadığımızdan haberi olmayan ya da En Yüksek Yönetici olmadığını bilen, varlığı kabul edilmiş bir tanrı mıdır?"

T 68. Clemens Alexandrinus, *Protrepticus* 2. 1=11. 1-2

Σεσίγηται γοῦν ἡ Κασταλίας πηγὴ καὶ Κολοφῶνος ἄλλη πηγή, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τέθνηκε νάματα μαντικὰ καὶ δὴ τοῦ τύφου κενὰ ὀψὲ μέν, ὅμως δ' οὖν διελήλεγκται τοῖς ἰδίοις συνεκρεύσαντα μύθοις. Διήγησαι ἡμῖν καὶ τῆς ἄλλης μαντικῆς, μᾶλλον δὲ μανικῆς, τὰ ἄχρηστα χρηστήρια, τὸν Κλάριον, τὸν Πύθιον, τὸν Διδυμέα, τὸν Ἀμφιάρεω, τὸν Ἀπόλλω, τὸν Ἀμφίλοχον, εἰ δὲ βούλει, καὶ τερατοσκόπους καὶ οἰωνοσκόπους καὶ τοὺς ὀνείρων κριτὰς ἀνέρου σὺν αὐτοῖς..

"En azından (Delphoi'daki) Kastalia kaynağı tamamen sessizdir. Aynı şekilde Kolophon'daki kaynak ve diğer kalan tüm kehanet veren kaynaklar ölü gibiler. Onların çıkardıkları garip iddialar, çok çabuk olmasa da, en azından (şimdi) tamamen ortaya çıktı. Sular, onlara atfedilmiş efsanelerle birlikte kurudu gitti. Bana tanrıya danışmanın başka formları olan değersiz kehanetlerden bahset – ki ben bunlara halisünasyon diyorum-; Apollon Klarios'un, Pythios'un ve Didymeus'un kehanetlerini, Amphiaraus ve Amphilokhos'un kehanetlerini söyle. Eğer istersen, kahinlerin, kuşlarla fal bakanların ve rüya yorumcularının da onlarla birlikte yok olmalarını göster."

T 69. Origenes, *contra Celsum* 7. 3

Φησὶν οὖν· Τὰ μὲν ὑπὸ τῆς Πυθίας ἢ Δωδωνίδων ἢ Κλαρίου ἢ ἐν Βραγχίδαις ἢ ἐν Ἄμμωνος ὑπὸ μυρίων τε ἄλλων θεοπρόπων προειρημένα, ὑφ' ὧν ἐπιεικῶς πᾶσα γῆ κατῳκίσθη, ταῦτα μὲν <ἐν> οὐδενὶ λόγῳ τίθενται· τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἐν Ἰουδαίᾳ τῷ

ἐκείνων τρόπῳ λεχθέντα ἢ μὴ λεχθέντα, καὶ ὥσπερ εἰώθασιν ἔτι νῦν οἱ περὶ Φοινίκην τε καὶ Παλαιστίνην, ταῦτά γε θαυμαστὰ καὶ ἀπαράλλακτα ἡγοῦνται.

"Celsus şöyle der: (Hristiyanlar) her ne kadar koloni kuran insanların bunların rehberliğiyle hareket ettiklerini ve bunlar sayesinde tüm dünyanın yerleşime açıldığını söyleyebilirsek de Pythia'lı rahibe ya da Klaros'un, Dodona'nın, Brankhidai'ın ve Zeus Ammon'un rahiplerinin kehanetlerine değer vermezler. Buna karşın İsrail halkının yaptığı kehanetler hala bugün de Filistin ve Fenike'de bile kullanılmaktadır ve insanlar bunların şaşırıcı olduklarını ve değiştirilemez doğruları gösterdiklerini söylemektedir."

T 70. Origenes, *contra Celsum* 7. 6

Καὶ ὁ «Δωδώνης» δὲ «μεδέων δυσχειμέρου», παρ' ᾧ εἰσιν οἱ προφῆται «ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι», ἀποδοκιμάσας τὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς προφητείαν γένος ταῖς Δωδωνίσι χρῆται, ὡς καὶ ὁ Κέλσος παρέστησεν. Ἔστω δέ τις τούτοις παραπλήσιος Κλάριος καὶ ἕτερος ἐν Βραγχίδαις καὶ ἄλλος ἐν Ἄμμωνος ἢ ὅποι ποτὲ γῆς μαντευόμενοι, πόθεν οὖν δειχθήσεται εἰ καὶ θεοὶ μέν εἰσιν οὐ δαιμόνια δέ τινα;

"Rahipleri yerde uyuyan ve ayaklarını hiç yıkamayan, soğuk Dodona'ya hükmeden Zeus, erkek cinsini reddeder ve Kelsios'a göre Dodonalı kadınları kehanet işinde görevlendirmiştir. Aynı şekilde, Klaros'da, bir diğeri Ammon Tapınağı'nda ve bir başkası Brankhdai'da olan benzer kehanet merkezlerinin varlığını da kabul eder. Bu durumda bunların daimon değil de tanrılar oldukları nasıl gösterilecek?"

T 71. Origenes, *contra Celsum* 7. 7

Διόπερ ἐν οὐδενὶ μὲν τιθέμεθα λόγῳ τὰ ὑπὸ τῆς Πυθίας ἢ Δωδωνίδων ἢ Κλαρίου ἢ ἐν Βραγχίδαις ἢ ἐν Ἄμμωνος ἢ ὑπὸ μυρίων ἄλλων λεγομένων θεοπρόπων προειρημένα· τὰ δ' ὑπὸ τῶν ἐν Ἰουδαίᾳ προφητευσάντων τεθήπαμεν, ὁρῶντες ὅτι ἄξιος ἦν αὐτῶν ὁ ἐρρωμένος καὶ εὔτονος καὶ σεμνὸς βίος πνεύματος θεοῦ, τρόπῳ προφητεύοντος καινῷ καὶ οὐδὲν ἔχοντι παραπλήσιον ταῖς ἀπὸ δαιμόνων μαντείαις.

"İşte bu nedenle Ammon Tapınağı'ndaki Brankhidler'in Klaros'un tanrısının, Dodonadakiler'in ve Pythia tarafından ya da bunun gibi binlerce kahin tarafından verilmiş kehanetleri kabul etmiyoruz. Buna karşın biz Yahudi rahiplerine ve onların kehanetlerine hayranız. Biz o rahiplerin yaşamlarındaki dayanma gücü, ruh temizliği ve tanrının onlara bahşettiği iyilik ve erdemliliklerini görerek bunun yeni bir rahiplik olduğunu anlıyoruz. Onların mükemmel etkileri olan tanrısal esinlenmeleri, daimonların (pagan tanrılar) kehanetlerinden farklıdır."

T 72. *Oracula Sibylline* 7. 55

μαντεύου, Κολοφών· μέγα σοι κρέμαται φοβερὸν πῦρ.

"Ey Kolophon, o kehanetde bulunuyor: Senin üzerine büyük korkunç bir ateş geliyor".

T 73. Philostratos, *Vita Apollonii Tyana* 4.1

λόγοι τε περὶ αὐτοῦ ἐφοίτων οἱ μὲν ἐκ τοῦ Κολοφῶνι μαντείου κοινωνὸν τῆς ἑαυτοῦ σοφίας καὶ ἀτεχνῶς σοφὸν καὶ τὰ τοιαῦτα τὸν ἄνδρα ᾄδοντες, οἱ δὲ ἐκ Διδύμων, οἱ δὲ ἐκ τοῦ περὶ τὸ Πέργαμον ἱεροῦ, πολλοὺς γὰρ τῶν ὑγιείας δεομένων ὁ θεὸς ἐκέλευσε προσφοιτᾶν τῷ Ἀπολλωνίῳ, τουτὶ γὰρ αὐτός τε βούλεσθαι καὶ δοκεῖν ταῖς Μοίραις.

"Bunlardan Kolophon'daki kehanet merkezinden verilen kehanet, onun (Apollonios) garip hayallerini yaydığını, bu konuda usta olduğunu ve benzeri şeyleri açıkladı; Didyma'dan verilen kehanet de benzeri söylentileri çıkardı; aynı şekilde Pergamon'daki tapınaktan verilen kehanet de. Onların çoğu, tanrının Apollonios'un kendilerine başvurmasını ve Moiralar'a yakarmasını emrettiğini söyleyerek onu zorladılar."

T 74. Porphyrios, *Epistula ad Anabonem* 2. 2 (14)

ὡς τῶν ἐξισταμένων ἔνιοί τινες αὐλῶν ἀκούοντες ἢ κυμβάλων ἢ τυμπάνων ἢ τίνος μέλους ἐνθουσιῶσιν, ὡς οἵ τε κορυβαντιζόμενοι καὶ οἱ τῷ Σαβαζίῳ κάτοχοι καὶ οἱ μητρίζοντες. Ἕτερον δὲ τὸ τῶν κρηστηρίων διαβόητον καὶ ἐναργέστατόν ἐστι πολυμερὲς ἔνθεον μαντεῖον, περὶ οὗ τὰ τοιαῦτα ἀποφαίνει· οἱ δ' ὕδωρ πιόντες, καθάπερ ὁ ἐν Κολοφῶνι ἱερεὺς τοῦ Κλαρίου,...

"Bunlardan bazıları aulos'ları ya da kymbalon ve tympanon seslerini ya da belli ritimdeki sesleri dinleyerek tanrıyla birleşiyorlardı ki, bunlar Korybant tarzında esinleniyordu. Bu Sabazios ve Ana Tanrıça tarafından esinlenenlerin yöntemi idi. Bazıları da Kolophon'daki (Apollon) Klarios'un rahibi gibi su içerek tanrı ile birleşme enerjisine sahip oluyordu (enthiasmos);"

T 75. Solinus 40. 12-13

Miletos Ioniae caput, Cadmi olim domus, sed eius, qui primus invenit prosae orationis disciplinam. non longe Ephesum Colophon civitas, nobilis oraculo Clarii Apollinis. unde haud procul Mimas surgit, cuius vertices de nubilis supervolantibus futurae tempestatis significant qualitatem.

"İonia'nın başşehri Miletos'da Kadmos'a adanmış bir "zaman evi" vardır. Ancak, düz yazı şeklinde konuşma bilimini ilk bulan kişidir Kadmus. Ephesos'a çok uzak olmayan Kolophon'da Apollon Klarios kehanet merkezi vardır. Mimas dağı bunlardan uzak değildir."

T 76. Eusebios, *Praeparatio evangelica* 4. 2. 8

ποῦ γάρ σοι τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν παρὰ πᾶσιν Ἕλλησιν ἐξ αἰῶνος βεβοημένον; ποῦ ὁ Πύθιος, ὁ Κλάριος; ποῦ καὶ ὁ Δωδωναῖος;

"Tüm Yunanlıların başından beri şölenler, bayramlar yaptıkları Delphoi kutsal alanını nerede bulacaksın? Sana göre Apollon Klarios, Apollon Pythios nerede? ya da Dodona tanrısı nerede?"

T 77. Eusebios, *Praeparatio evangelica* 5. 16. 1

ᾼμφὶ δὲ Πυθὼ καὶ Κλαρίην, μαντεύματα Φοίβου,
αὐδήσει φάτις ἡμετέρη θεμιτώδεσιν ὀμφαῖς.
μυρία μὲν γαίης μαντήια θέσκελα νώτῳ
ἐβλύσθη πηγαί τε καὶ ἄσθματα δινήεντα·
καὶ τὰ μὲν ἂψ χθονίοισιν ὑπαὶ κόλποισιν ἔδεκτο
αὐτὴ γαῖα χανοῦσα, τὰ δ' ὤλεσε μυρίος αἰών.
μούνῳ δ' ᾽Ηελίῳ φαεσιμβρότῳ εἰσέτ' ἔασιν
ἐν Διδύμων γυάλοις Μυκαλήϊον ἔνθεον ὕδωρ
Πυθῶνός τ' ἀνὰ πέζαν ὑπαὶ Παρνάσιον αἶπος
καὶ κραναὴ Κλαρίη, τρηχὺ στόμα φοιβάδος ὀμφῆς.

"Söz konusu olan Klaros ve Pythios kutsal alanlarının olduğu yerlerde Phoibos konuşur. Bizim cümlelerimiz kehanet diliyle verilecektir. Sayısız kehanetler toprak üzerine ya kaynayan gazlarla ya su kaynaklarıyla ya da rüzgar anaforlarıyla çıkacaklardır. Toprak bizzat kendisi açılıp birilerini yer altındaki karanlıklara aldı. Buna karşın bazıları sonsuzluk içinde yok edildiler. Sadece güneş ölümlüler için parlar. Hala Mykale'deki Didyma tanrısının suyu boğazlardan geçer (içilir). Parnassos Dağı'nın altındaki Pythios'un kenarında koşan da bu tanrıdır (Apollon). Aynı şekilde Klaros'un bozuk, çakıllı, düzensiz ağzında Phoibos'un sesi yükselir."

T 78. Eusebios, *Praeparatio evangelica* 5. 22. 1

᾽Αλλὰ δὴ ἔδει τι καὶ ἡμᾶς τῆς κωμῳδίας μετασχεῖν καὶ μὴ σεμνύνεσθαι, ὡς οὐκ ἐμπεσόντας εἰς τὴν κοινὴν παραπληξίαν, καὶ τὴν ἐμπορίαν εἰπεῖν, ἣν καὶ αὐτοὶ περὶ σοφίας ἐνεπορευσάμεθα ἐκ τῆς ᾽Ασίας, ὦ Κλάριε, παρὰ σοῦ·

ἔστιν ἐν Τρηχῖνος αἴῃ κῆπος Ἡρακλήιος
πάντ' ἔχων θάλλοντα, πᾶσι δρεπόμενος πανημαδόν,
οὐδ' ὀλιζοῦται, βέβριθε δ' ὑδάτεσιν διηνεκές.

"[Oinomaos] Biz de ciddiye almamıza karşın bu komedinin içinde yer almaya mecbur kaldık. Ancak bu genel delilik ve çılgınlığın içine düşmeksizin yürürken onları anlatmak üzere gittik. Asia'dan senden anladığımız bilgeliği anlatmak zorundayım ey Klaroslu:

"Trekhis toprağında Herakles'in herkesin her gün toplaması için her şeyin çiçek açtığı adil bahçesi uzanır ve yine de azalmaz fakat sürekli yağan yağmurla ağırlıkları yeniden dolar"

T 79. Eusebios, *Praeparatio evangelica* 5. 23. 1-3

" Ἐπεὶ δέ μοι τὰ τῆς ἐμπορίας ἤδη πρὸ ὁδοῦ ἦν, ἀνδρὸς δὲ ἔδει τοῦ ξεναγωγήσοντος ἐπὶ τὴν σοφίαν, ἄπορος δὲ ἐφαίνετο οὗτος, σὲ ἐδεόμην καὶ τούτου γενέσθαι ἐνδείκτην·

"Ἔν σε τοῖσιν εὐπελέσσιν ἠδ' Ἀχαιοῖσιν χρέως

θήσεται, τὸ δ' ἐκτεκμαρθὲν οὐδὲ μήν σ' ἀμφεύξεται."

τί φῄς; εἰ δ' ἀγαλματοποιός τις ἢ ζωγράφος ἐπεθύμουν γενέσθαι καὶ διδασκάλους ἐζήτουν, ἆρά μοι ἤρκει ἀκοῦσαι "ἔν σε τοῖσιν εὐπελέσσιν", ἀλλ' οὐκ ἂν μαίνεσθαι εἶπον τὸν λέγοντα; ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἴσως οὐχ ἱκανὸς εἶ διανοῆσαι, ἀσάφειαν γὰρ ἔχει πολλὴν τὰ ἀνθρώπεια ἤθη· ὅπου δέ μοι ἐκ Κολοφῶνος ἄμεινον πορεύεσθαι, οὐκέθ' οὕτως ἀφανὲς τῷ θεῷ·

ἐκ τανυστρόφοιο λᾶας σφενδόνης ἰεὶς ἀνὴρ

χῆνας ἐνάριζεν βολαῖσιν ἀσπέτους ποιηβόρους.

τοὺς δὲ ἀσπέτους ποιηβόρους χῆνας τίς μοι μηνύσει ὅ τί ποτε λέγουσιν; τίς δὲ τὴν τανύστροφον σφενδόνην; ὁ Ἀμφίλοχος ἢ ὁ Δωδωναῖος ἢ σὺ ἐν Δελφοῖς εἰ γενοίμην, οὐκ ἀπάγξῃ που ἀπελθὼν τῇ τανυστρόφῳ σφενδόνῃ μετὰ τοῦ ἀδιανοήτου ποιήματος;"

"[Oinomaos] Ben daha önceden yürüyüşe geçtiğim için birinin beni bilgeliğe doğru yönlendirmesi gerekiyordu. Bu rehber (tanrı) benim dışımdaki birşeymiş gibi gözüküyordu ve orada bana bir mucize göstermesini istedim. "İhtiyacın olan şey

Yunanlılar arasındadır veya buna yatkın olan kişilerdedir. Ancak kaderin kararından kurtulamayacaksın. Ne diyorsun?" Yanıt: Şayet bir ressam ya da heykeltraş olmak istiyorsan ya da hoca olmak istiyorsan; bana bununla ilişkili olan kişiler kimlerdir dersen; bunu uzmanları (heykeltraş, ressam) arasında arayacaksın. Bu çılgın yorumdan anlayamıyor muyum? Yanıt: Gerçeği söylemek gerekirse sende bunu anlayabilecek kapasite yok. Zira insanoğlunun karakteri hep belirsizliklerle doludur ve yaşamda da belirsizlikler çoğunluktadır. Bu durumda benim için en iyisi Kolophon'u terkederek gitmekdir. İşte tanrı için böylesine karanlık olmayan şey (aydınlık olan) benim için net değildi. "İyice gerilmiş bir sapanla bir adam taş atar ve atışlarıyla otlamakta olan iri kazları vurur". Ancak bu "çok sayıdaki otlayan kazların" benim için anlamı ne? Ayrıca "çok gerilmiş sapanın" anlamı ne? Bu durumda kah Amphilokhos ya da Dodona'nın tanrısı ya da sen (Apollon Klarios) ya da Delphoi'un tanrısına mı gitmem gerekiyor? Bu anlaşılmaz şiirle sen bir yere gidemezsin."

T 80. *Theosophia*

Buresch 1973, 55 v.d. = Merkelbach ve Stauber 1996, 42-44, no. 26.

(Θεοφίλου τινὸς τοὔνομα ἐρωτήσαντος τὸν Ἀπόλλωνα, σὺ εἶ θεὸς ἢ ἄλλος, ἔχρησεν ὅτως·)

Ἔσθ' ὑπερουρανίου κύτεος καθύπερθε λελογχώς,
φλογμὸς ἀπειρέσιος, κινούμενος, ἄπλετος αἰών·
εἶσι δ' ἐνὶ μακάρεσσιν ἀμήχανος, εἰ μὴ ἑαυτὸν
βουλὰς βουλεύσῃσι πατὴρ μέγας, ὡς ἐσιδέσθαι.
ἔνθα μὲν οὔτ' αἰθὴρ φέρει ἀστέρας ἀγλαοφεγγεῖς,
οὔτε σεληναίη λιγυφεγγέτις αἰωρεῖται.
οὐ θεὸς ἀντιάει κατ' ἀταρπιτόν, οὐδ' ἐγὼ αὐτὸς
ἀκτῖσιν συνέχων ἐπικίδναμαι αἰθεροδινής.
ἀλλὰ πέλει πυρσοῖο θεὸς περιμήκετος αὐλών,
ἕρπων εἰλίγδην, ῥοιζούμενος. οὔ κεν ἐκείνου
ἀψάμενος πυρὸς αἰθερίου δαίσειέ τις ἦτορ.

οὐ γὰρ ἔχει δαίειν. ἀζηχεῖ δ' ἐν μελεδηθμῷ
αἰὼν αἰώνεσσ' ἐπιμίγνυται ἐκ θεοῦ αὐτοῦ.
.....
αὐτοφυής, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέλικτος,
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενος, ἐν πυρὶ ναίων,
τοῦτο θεός, μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

(Theophilos Apollon'a adını sordu. Sen bir tanrı mısın yoksa başka bir şey mi? diye sordu. Bu nedenle tanrı cevap verdi:)

Gökyüzünü örten kubbenin üstünde,
Hareket halinde sonu olmayan bir alevlenme vardır, devâsa Ebediyet.
O sonsuz mutlu Tanrılar'ın arasında gezer,
Büyük Tanrı baba kendisi karar vermediyse,
Onu görmek imkansızdır.
Orada, ne gökkubbe göz kamaştıran yıldızları taşır,
Ne ay parlak ışığıyla yükselir,
Ne bir Tanrı bu yolda onunla karşılaşır
Ne de ben gökkubbeye dönerken onun üstüne ışınlarımı dağıtırım.
Ama Tanrı fışkıran devâsa bir meşaledir.
Gürültüler içinde, bu kasırgada giderken
Ve Tanrı ateşine dokunurken, kalbini bölme (yakma) tehlikesi yoktur.
Çünkü bu ateş yakmaz. Ama sürekli tekrarlandığında,
Tanrı'nın emriyle Ebediyet ebediyetlere karışır.
.....
Annesi olmaksızın kendi kendine doğdu; dokunulamaz ve sarsılmaz.
Onun ismi kelimelerle söylenemez. O ateşin içinde oturur.
Bu Tanrı'dır ve Tanrının parçaları olan bizler O'nun habercileriyiz[2781].

[2781] Metnin çevirisi şu çalışmadan alınmıştır: Chuvin 2005.

T 81. Lactantius, *Divinarum Institutiorum* 1. 7

Apol1o enim, quem praeter ceteros divinum maximeque fatidicum existimant Colophone respondens, quo Delphis, credo, migraverat amoenitate Asiae ductus, quaerenti cuidam quis aut quid esset omnino Deus, respondit viginti et uno versibus, quorum hoc principium est:

αὐτοφυής, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέλικτος,
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενος, ἐν πυρὶ ναίων,
τοῦτο θεός, μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

"Aslında, insanların diğer tanrılardan daha üstün bir tanrı olduğunu düşündükleri Apollon, özellikle kehanet özelliği olan yanıtlar verdiği Kolophon'da – Bunu ben, o Asia'nın güzelliğinden etkilenerek Delphoi'yu terk etmiş olduğu için öne sürüyorum (yani Kolophon'da olduğunu)- kendisine kim olduğunu ya da bir tanrı mı olduğunu soran birisine 21 dizelik bir yanıt verdi. Başlangıcı şöyledir:

Annesi olmaksızın kendi kendine doğdu; dokunulamaz ve sarsılmaz.
Onun ismi kelimelerle söylenemez. O ateşin içinde oturur.
Bu Tanrı'dır ve Tanrının parçaları olan bizler O'nun habercileriyiz."

T 82. Ammianus Marcellinus 19. 12. 15

Et prorsus ita res agebatur, quasi Clarum, Dodonaeas arbores, et effata
Delphorum olim sollemnia, in imperatoris exitium sollicitaverint multi.

"İnsanlar eski dönemin ünlü Delphoi kehanetlerine, Dodona'daki meşelere ve Klaros'a danıştıklarında, olaylar imparatorun (İsa'nın) yok olması amacına doğru gitti."

T 83. Ausonius, *Eclogarum liber* 20

Parnasus Clario sacravit Pythia Phoebo

"Parnasos, Pythia'lı Phoibos, (yani) Klaroslu'ya adanmıştır."

T 84. Himerius, *Orationes* 60. 3 v.d.

ταῦτά τοι καὶ ὁ Μουσηγέτης τὴν ὑφ' ἥλιον πᾶσαν πρὸς τὴν ἀδελφὴν νειμάμενος, αὐτὸς μὲν οἰκεῖ παρ' Ἕλλησιν, Ἀρτέμιδος δὲ ἀπέδειξε κλῆρον ὑπάρχειν τὴν Ἔφεσον· μᾶλλον δὲ περιπτύσσων τῇδε κἀκεῖσε τὴν πόλιν, ἔνθεν μὲν ἐκ Βραγχιδῶν, ἑτέρωθεν δὲ ἐκ Κολοφῶνος πλήττει τοὺς τρίποδας. ταῦτα δι' ὑμῶν, ὦ φίλοι ξένοι, τὴν Ἰωνίαν προσφθέγγομαι·

"Bu nedenle Musagetes (Apollon) güneşin altındaki tüm toprakları kardeşi ile paylaşıyordu. Ephesos Artemis'in bir parçası da olsa, o (Apollon) Yunanlılar'ın yanında yaşıyordu. Ve daha çok şuradan şuraya kenti sarmalıyordu; Brankhidai'dan buraya; Kolophon'dan şuraya üç ayaklara basıyordu. Bu nedenle siz İonialı (tanrıçaya) selam vermeyi düşünün ey dostlar!"

T 85. Himerius, *Orationes* 68. 54 v.d

μιμώμεθα, ὦ παῖδες, καὶ τὴν Ἀπόλλωνος λύραν τὴν πάνσοφον. Πῶς οὖν ἐκείνην ὁ θεὸς ἥρμοζε; Κολοφὼν μὲν γὰρ ἔχει τὴν λύραν· τρίποδες δὲ ἄλλως ἠχοῦσιν· ἀλλὰ καὶ Βραγχιδῶν πηγὰς συναμειβούσας ὄψει τὸ μάντευμα, καὶ τοῖς Δηλίων φυτοῖς αὖθις τὸν θεὸν συμπροφητεύοντα.

"Ey çocuklar, biz Apollon'un lyra'sını da taklit ediyoruz. Tanrı onu nasıl akord ediyor? Kolophon lyra'ya sahip. Fakat üç ayaklara başkaları da sahip. Biz kehanetin bir görünüm olarak çıktığı Brankhidai'daki kaynakları da taklit ediyoruz, Delphoi'un ağaçlarıyla kehanet yapan tanrıyı da."

T 86. Themistokles, *Epistulae* 334 A

Ἐγὼ δὲ καὶ Μίλητον μὲν ἄγαμαι και Κολοφῶνα τῆς παλαιᾶς ἐνδιαιτήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος.

"Ben eskiden Apollon'un yaşadığı yerler olan Kolophon ve Miletos'un insanlarının saygıdeğer kimseler olduklarını düşünüyorum."

T 87. Makrobios, *Saturnalis* 1. 18. 1

nam Aristocles, qui Theologumena scripsit, Apollinem et Liberum patrem unum eundemque deum esse cum multis aliis argumentis adserat, etiam apud Ligyreos ait in Thracia esse adytum Libero consecratum ex quo redduntur oracula, sed in hoc adyto vaticinaturi plurimi mero sumpto, uti apud Clarium aqua pota, effantur oracula.

"Gerçekten de Aristotes (Aristokles) yazmış olduğu Theologoumenes kitabında olumlu bir şekilde Apollon ve Liber'in (Dionysos) bir tek tanrı ve aynı tanrı olduğunu söyler. Diğer kanıtlar arasında özellikle Trakya'daki Ligyreoslar'ın tanrı Liber'e adadıkları bir kutsal alan vardır. Bu kutsal alanda kehanet yapılır. Ancak bu kutsal alandaki kehaneti gerçekleştiren kahinin ekstas olabilmesi için çok fazla şarap içmesi gerekir. Oysa Apollon Klarios tapınağında su içiliyordu."

T 88. Macrobios, *Saturnalis* 1. 18. 18-21

Solem Liberum esse manifeste pronuntiat Orpheus hoc versu:

Ἥλιος ὃν Διόνυσον ἐπίκλησιν καλέουσιν.

Et is quidem versus absolutior: ille vero eiusdem vatis operosior:

Εἷς Ζεὺς, εἷς Ἅιδης, εἷς Ἥλιος, εἷς Διόνυσος.

Huius versus auctoritas fundatur oraculo Apollinis Clarii, in quo aliud quoque nomen soli adicitur, qui in isdem sacris versibus inter cetera vocatur Ἰαώ: nam consultus Apollo Clarius, quis deorum habendus sit qui vocatur Ἰαὼ, ita effatus est:

Ὄργια μὲν δεδαῶτας ἐχρῆν νηπευθέα κεύθειν,
εἰ δ᾽ ἄρα τοι παύρη σύνεσις καὶ νοῦς ἀλαπαδνός,
φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰαὼ,
χείματι μέν τ᾽ ἀΐδην, Δία δ᾽ εἴαρος ἀρχομένοιο,
Ἥλιον δὲ θέρευς, μετοπώρου δ᾽ ἁβρὸν Ἰαώ.

huius oraculi vim, numeris nominisque interpretationem, qua Liber pater et sol Ἰαὼ significatur, executus est Cornelius Labeo in libro cui titulus est: De oraculo Apollinis Clarii.

"Güneş Liber ile karıştırılır. Orpheus aşağıdaki dizelerinde bunu özellikle ortaya koyar.

'Helios, Dionysos'un ek adı olarak söylenir'

Bu dize daha olumludur. Bir başka örnek ise daha az nettir:

'Bir Zeus, bir Hades, bir Helios, bir Dionysos'

Bu satırların içeriği Apollon Klarios'un kehanet merkezinde güneşe verilen yeni bir isimdir. Zira aynı kutsal satırlarda İao olarak adlandırılır. Gerçekten de Apollon Klarios'a tanrı İao'nun kim olduğu sorulmuştur. Şöyle bir yanıt verir:

Mysterler mistisisizme erdikten sonra bildikleri gizemleri saklı tutmalıdırlar. Gerçek olan şudur ki zeka sınırlıdır. Düşünce ise yetersizdir. Bilinmesi gereken şudur ki tüm tanrılar arasında en büyük olan İao'dur. Kış Hades'tir. Zeus ilkbahar başlangıcıdır. Helios yazdır. Sonbahar en kuvvetli olan İao'dur.

Bu kehanetin anlamı, tanrının isminin yorumlanması olup, buradan çıkan sonuca göre İao, Liber ve güneştir. Cornelius Labeus onları 'Apollon Klaros Kehaneti Üzerine' adlı kitabında bunları tekrar irdelemiştir."

T 89. Martianus Capella 6. 687

Ioniae Miletos caput; ibi etiam Colophon oraculo Clarii Apollinis celebrata.

"İonia'nın başkenti Miletos'tur; Apollon Klarios kehanet merkezi Kolophon'un idaresi altındadır."

T 90. Hesykhios s.v. "κλάριον"

κλάριον· ἀμπελόφυτον. καὶ ἐπίθετον Ἀπόλλωνος

"Klarios, asmalarla (bağ) kaplı anlamındadır. Ayrıca Apollon'un bir epithetonu'dur."

T 91. Theodoretus Cyrrhius 10. 135-136

Διά τοι τοῦτο πανταχοῦ γῆς τὰ τῆς ἀπάτης κατεσκεύασαν ἐργαστήρια καὶ τὰς μαντικὰς ἐπενόησαν μαγγανείας, τοὺς ἀλευρομάντεις καὶ στερνομάντεις καὶ νεκυομάντεις καὶ τὴν Κασταλίας πηγὴν καὶ τὸ Κολοφώνιον ῥεῖθρον καὶ τὴν ἱερὰν δρῦν καὶ τὸ Δωδωναῖον χαλκεῖον καὶ τὸν Κιρραῖον τρίποδα καὶ τὸν Θεσπρώτιον λέβητα, καὶ ἐν Λιβύῃ μὲν τὸ μαντεῖον τὸ ῞Αμμωνος, ἐν δέ γε Δωδώνῃ τὸ τοῦ Διός, ἐν δὲ Βραγχίδαις καὶ Δήλῳ καὶ Δελφοῖς καὶ Κολοφῶνι τοῦ Κλαρίου καὶ Πυθίου καὶ Δηλίου καὶ Διδυμαίου, καὶ ἐν Λεβαδίᾳ μὲν Τροφωνίου, ἐν ᾿Ωρωπῷ δὲ ᾿Αμφιάρεω, ἐν δὲ τῇ Τυρρηνῶν καὶ Χαλδαίων τῆς νεκυομαντείας τὰ ζοφώτατα ἄντρα, καὶ ἀλλαχοῦ μὲν ᾿Αμφιλόχου, ἀλλαχοῦ δὲ Γλαύκου καὶ ἑτέρωθι Μῴψου καὶ ἄλλων τινῶν δυσωνύμων ἀνθρώπων.

"Bu yüzden, dünyanın her yerinde hileli iş yerleri inşa edildi ve hileli kehanetler düşünüldü; un falcıları, vantrologlar, nekromantisler, Kastalia kuyusu, Kolophon akarsuyu, Dodona'nın kutsal meşesi ve bronz (kazanı), Kirra'nın üç ayağı ve Thesprotos'un lebes'leri ve Libya'daki Ammon kehanet ocağı, Dodona'daki Zeus kehanet ocağı ve Brankhidai, Delos, Delphoi ve Kolophon'daki (Apollon) Klarios, Pythios, Delios ya da Didymeus'un ocakları, Lebadia'daki Trophimos'un ocağı, Oropos'daki Amphiaraus'un ocağı ve .....diğerleri gibi kehanet merkezleri..... Bunların hepsinde, birinde Mopsos diğerinde başka bir adam senin itimadını sarsar."

T 92. Theodoretus Cyrrhius 10. 142

καὶ οὔτε τῆς Κασταλίας προαγορεύει τὸ ὕδωρ, οὔτε Κολοφῶνος ἡ πηγὴ προθεσπίζει, οὐχ ὁ Θεσπρώτιος λέβης μαντεύεται, οὐχ ὁ τρίπους ὁ Κιρραῖος χρησμολογεῖ, οὐ τὸ Δωδωναῖον χαλκεῖον ἀδολεσχεῖ, οὐχ ἡ πολυθρύλητος φθέγγεται δρῦς, ἀλλὰ σιγᾷ μὲν

ὁ Δωδωναῖος, σιγᾷ δὲ ὁ Κολοφώνιος καὶ Δήλιος καὶ Πύθιος καὶ Κλάριος καὶ Διδυμαῖος καὶ ἡ Λεβαδία καὶ ὁ Τροφώνιος καὶ ὁ ᾿Αμφίλοχος καὶ ὁ ᾿Αμφιάραος καὶ ὁ ῞Αμμων καὶ ἡ τῶν Χαλδαίων καὶ Τυρρηνῶν νεκυία.

"Ne Kastalia suyu gelecekten haber verir, ne Kolophon kuyusu (pege) kehanet açıklar. Thesprotos'lu kase kehanet vermez v.b. ..... Aksine Dodonalı (Zeus) da susar, Kolophonlu, Deloslu, Pythionlu, Klaroslu ya da Didymalı (Apollon) da susar.. ve diğerleri de."

T 93. Proklos Fr. 1. 53 (Kinkel 1878)

οἱ δὲ περὶ Κάλχαντα καὶ Λεοντέα καὶ Πολυποίτην πεζῇ πορευθέντες εἰς Κολοφῶνα Τειρεσίαν ἐνταῦθα τελευτήσαντα θάπτουσι.

"Leonteus, Kalkhas ve Polypoites'in etrafındakiler yürüyerek Kolophon'a gelip orada Teiresias'a cenaze töreni yaptılar."

T 94. *Anacreontea* 12. 5

οἱ δὲ Κλάρου παρ' ὄχθαισ
δαφνηφόροιο Φοίβου
λάλον πιόντες ὕδωρ
μεμηνότες Βοῶσιν·

Fakat Klaros'da dere kenarındakiler, Phoibos daphnephoros'un konuşturan suyundan içip, çılgın çığlıklar atarlar.

T 95. *Palatine Antology* 9. 525

Ὑμνέωμεν Παιᾶνα μέγαν θεὸν Ἀπόλλωνα,
.....
Κοσμοπλόκον, Κλάριον

"Büyük tanrı Paian Apollon'a hymnos söylüyoruz"
.....
"Dünyanın efendisine, Klaroslu'ya"

T 96. Suidas Lexikographos s.v.

Σίβυλλα Κολοφωνία, ἥτις ἐκλήθη καὶ Λάμπουσα, ἀπόγονος Κάλχαντος. καὶ αὐτὴ μαντείας καὶ χρησμοὺς δι' ἐπῶν, καὶ ἄλλα.

"Lampousa olarak da adlandırılan Kolophonlu Sibylla, Kalkhas'ın soyundandır ve o kelimelerle öğütler ve kehanetler ve başka şeyler verir."

T 97. Eustathius, *Commentarii Dionysius Periegeta* 445

Ὅτι θυόεν πέδον τὸ τῆς Πυθῶνος διὰ τὰς ἐκεῖ πολλὰς θυσίας. Καὶ ἱμερτὸν δὲ ἢ μέγαν λέγει τὸν αὐτόθι ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐνωα φησὶ τὸν Φοῖβον ἀπὸ Μιλήτου ἢ Κλάρου ἐλθόντα χρυσέης ἀναλύεσθαι ἅμμα φαρέτρης, ἤτοι λύειν τὸν τῆς φαρέτρας δεσμόν, καὶ ἀποθέντα αὐτὴν ἀναπαύεσθαι. Ἱερὰ δὲ ἦν Ἀπόλλωνος καὶ ἡ Μίλητος καὶ ἡ Κλάρος, καθὰ καὶ ἡ Δῆλος καὶ ἡ Πυθὼν, καθ' Ὅμηρον δὲ καὶ ἡ Κίλλα ἡ καὶ Χρύση καὶ ἡ Τένεδος καὶ ἡ Ἴσμαρος. Ὅτι δὲ ἡ Πυθὼν παρὰ τὸ πύθω, τὸ σήπω, λέγεται. ὡς τῶν χρηστηριαζομένων ἐκεῖθεν μανθανόντων τὰ μέλλοντα, ἱκανῶς τεθρύλεται. Ἡ δὲ Μίλετος πόλις ἐστὶν Αἰολική, περὶ ἧς γραφήσεται τὰ δέοντα ἐν τοῖς ἑξῆς. Ἡ δὲ Κλάρος λέγεται νεώριον εἶναι τῆς Κολοφῶνος, κληθῆναι δὲ οὕτως ἀπὸ τοῦ κλήρου, ἤτοι τοῦ λάχους· πολλῶν γὰρ, φασὶ, θεῶν κληρωσαμένων περὶ αὐτῆς. ἔλαχε τῷ Ἀπόλλωνι. Λέγεται δὲ καὶ Διὸς Κλαρίου μαντεῖον εἶναι αὐτόθι. Ὅθεν καὶ παρὰ τῷ Λυκόφρονι ἡ Κασσάνδρα Κλάρου Μιμαλὼν λέγεται, τουτέστι βάκχη καὶ μάντις Κλαρία.

"*Python ovasının, orada birçok kurbanlar kesildiği için güzel koktuğu söylenir. Orada bulunan Apollon tapınağının büyük ve güzel olduğu anlatılmaktadır. Phoibos'un Klaros ve Miletos'dan gelerek sadağını burada çözdüğü ve buraya bıraktığı söylenmektedir. Delos ve Python gibi, Klaros ve Miletos'da da Apollon tapınakları*

vardı. Homeros'a göre Killa, Khryse, Tenedos ve İsmaros'da da Apollon tapınakları bulunuyordu. Python isminin Python adlı bir yılandan geldiği ve "pythesthai" kelimesinin ise orada geleceği öğrenmek için gelenlere kehanet açıklandığı için söylendiği anlatılmaktadır. Bir Aiol şehri olan Miletos hakkında gerekli bilgi daha sonra yazılacaktır. Klaros şehri ise Kolophon'un limanıdır ve gelecekle bağlantı kurmaya yarayan "kleros" (kura) sözcüğünden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. Gerçekten de buraya bu amaçla çok kişinin geldiği ve geleceği öğrenmek için Apollon'a danıştıkları anlatılmaktadır. Burada Zeus Klarios'un da bir kehanet ocağı bulunduğu söylenmektedir. Hatta, Lykophron'da Kassandra, Klaroslu Mimalon olarak anlatılır; o Klaroslu bakha ve kahinedir."

T 98. Tzetzes, *Scholia in Lycophronem Alexandra* 1464

Κλάρου Μιμαλών] Μιμαλὼν, Βάκχη, ἢ προφῆτις, ἡ τὸν Ἀπόλλωνα ταῖς μαντείαις μιμουμένη. Κλάρος δὲ ὄρος καὶ πόλις Ἀσίας, περὶ Κολοφῶνα ἀφ' οὗ καὶ Κλάριος ὁ Ἀπόλλων.

"Klaroslu Mimalon, bakhant ya da kehanet yaparken Apollon'u taklit eden bir prophetis'dir (kahinedir). Klaros ise Kolophon yakınlarında Asia'nın bir kenti ve bir dağdır. Orası Apollon Klarios'a aittir."

T 99. Klaros Rahibi Gorgos'un mezar şiiri

Kontoleon 1886, 514-515, no. 1; Schuchhardt 1886, 427-8, no. 8; Haussoullier 1898, 272, not. 1; Jacoby 1929, A 17; Merkelbach ve Stauber 1998, 363 (03/05/02).

τὸν πάσης πο<λ>ύβυβλον ἀφ' ἱστορίης μελεδωνὸν
πρέσβυν ἀοιδοπόλων δρεψάμενον σελίδα,
τὸν σοφίην/στέρξα<ν>τα νόῳ μεγαλ<ό>φρονα Γόργον
τὸν Κλαρίου {τρι} τριπόδων Λητοΐδεω θέραπα
Κεκροπὶς ἐν κόλποις κρύπτει κόνις· εὐσεβίης δὲ
εἵνεκεν εὐσεβέων χῶρον ἔβη φθίμενος.

"Gorgos, araştırmanın her biçiminden elde edilmiş birçok kitabın koruyucusu, ozanların yazdığı sayfaları kopartmış saygıdeğer bir bilgindi. Yüce kalpli aklıyla bilgiyi sevdi ve Leto'nun Klaroslu oğlunun tripodunun hizmetkarıydı. Kekrops'un toprağının tozu onu bağrında saklıyor. Fakat dindarlığı sayesinde öldükten sonra dindarların bulunduğu yere gitti."

T 100. Smyrnalı Khresmologos Menophilos dekreti

Robert ve Robert 1992; *SEG* 42, no. 1065

ἐπὶ Ἡροκλείους, Κρονιῶνος δεκάτηι,
ἔδοξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δ[ήμωι]· προέδρων
γνώμη· ἐπειδὴ Μηνόφιλος [Φιλεταίρου Ζμυρ]-
ναῖος ὁ χρησμολόγος, τοῦ θε[οῦ μὲν χρησμῶι]
τοῦ καθηγεμόνος καὶ σωτῆρος [τῆς πόλεως]
Ἀπόλλωνος, φιλοτιμίαι δὲ καὶ σ[πουδῆι τοῦ δή]-
μου κατακεκλημένος ἐπὶ τὴ[ν προστασίαν]
τοῦ μαντείου διά τε τὴν πρὸ[ς θεοὺς εὐσέβει]-
αν καὶ τὴν πρὸς ἀνθρώπους ὁσιό[τητα, ...]
μὲν καὶ πρέπουσαν τῆι διωνομα[σμένηι παρ' ἀν]-
θρώποις περὶ τοῦ χρηστηρίου φήμ[ηι ..... τὴν]
προστασίαν, καθήκουσαν δὲ τῆι [αὐτοῦ κα]-
θιερώσει τὴν ἀναστροφὴν τηρῶν, ἄ[ξιον αὐτὸν παρέχε]-
ται καὶ τῆς τοῦ θεοῦ πίστεως καὶ τῆ[ς τοῦ δήμου]
φιλοτιμίας καὶ τῆς τῶν παραγινομέ[νων χάριν τῆς]
τοῦ θεοῦ συμβουλίας δόξης, καθήκε[ι δὲ τοῖς Κολοφω]-
νίοις καὶ διὰ τὴν περὶ τὸ χρηστήριον σ[πουδὴν(?) καὶ δι]-
ὰ τὴν τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν [φιλοτιμίαν]
τὴν ἰδίαν προαίρεσιν φανερὰν πᾶσιν [καθιστά]-

νειν· τύχηι ἀγαθῆι· ἐπηνῆσθαι ὑπὸ [τῆς βου]-
λῆς καὶ τοῦ δήμου Μηνόφιλον Φι[λεταίρου]
Ζμυρναῖον ἐπί τε τῆι τοῦ βίου κα[λοκαγαθί]-
αι καὶ ἐπὶ τῆι τοῦ μαντείου προστα[σίαι καὶ]
στεφανωθῆναι χρυσῶι στεφάνωι κ[αὶ ἀναγ]-
γέλλεσθαι τὸν στέφανον τοῖς τε [Διονυσί]-
οις καὶ τοῖς μεγάλοις Κλαρίοις, τὴν [ἀναγγε]-
λείαν ἀεὶ ποιουμένων τῶν ἀγωνο[θετῶν]
καὶ τοῦ πρυτάνεως ὅταν καὶ τοὺς ἄ[λλους ἀ]-
ναγγελῶσιν στεφάνους, τῆς ἀν[αγγελείας]
γινομένης τῆσδε· ὁ δῆμος στεφανο[ῖ Μηνόφι]-
λον Φιλεταίρου τὸν ὑποφήτην τοῦ θ[εοῦ χρυ]-
σῶι στεφάνωι εὐσεβείας ἕνεκα τῆς π[ρὸς τοὺς]
θεούς· ὑπάρχειν δὲ αὐτῶι καὶ προεδρία[ν ἐν πᾶ]-
σι τοῖς ἀγῶσιν οἷς ἡ πόλις συντελεῖ· δεδό[σθαι]
δὲ αὐτῶι καὶ πολιτείαν ἐφ' ἴσηι καὶ ὁμοίαι πᾶσ[ι τοῖς]
[Κ]ολοφωνίοις· ἀναγραφῆναι δὲ τόδε τὸ ψή-
[φι]σμα ὑπὸ τοῦ ταμίου Ποσιδέου εἰς στήλην
[μα]ρμαρίνην καὶ ἀνατεθῆναι εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ
[Ἀπ]όλλωνος εἰσελθόντων τὸ τρίπυλον ἐν-
[δέξια] πρὸς τῆι παραστάδι. διεψηφίσθη ἐν
[τῶι] δήμωι κατὰ τὸν νόμον. οἱ ψηφίσαν-
[τες] δισχίλιοι· οὗτοι ἔδωκαν πάντες

"Herokles'in (prytanis'liği döneminde), Kronion ayının onuncu günü, Meclis ve halk karar verdi: proedros'ların önerisi: Madem ki, Philetairos oğlu Smyrna'lı khresmologos Menophilos, tanrılara olan bağlılığı (dindarlığı) ve insanlara karşı

gösterdiği iyi ve doğru davranışları nedeniyle hem kentin yol gösterici ve kurtarıcı tanrısı Apollon'un kehaneti gereğince, hem de halkın saygı ve isteği ile manteion'un yönetimine çağrılmıştır; bir yandan kehanet ocağının insanlar arasındaki büyük şöhretine yaraşır bir şekilde başkanlık yaptığı için, diğer yandan da kutsal karakteri ile uyumlu, tanrının güvenine, halkın isteğine, buraya tanrının tavsiyelerini dinlemeye gelenlerin beğenisine ve onların kehanete olan bağlılıklarına ve iyi insanların isteklerine layık davranışlar sergilediği için düzenlerini korumak üzere Kolophonlular'ın hizmetine girmiştir. — İyi Talihle; Philetairos oğlu, Smyrna'lı Menophilos'un, hayatının kusursuzluğu ve kehanete başkanlık yapması nedeniyle meclisin ve halkın övgülerini alması, altın bir çelenkle taçlandırılması, bu çelengin Dionysia şenliklerinde ve Büyük Klaria'larda ilan edilmesi, agonothetes ve prytanis'lerin diğer çelenkleri ilan ederken bu çelengi de şu şekilde ilan etmeleri: "Halk, tanrının elçisi Philetairos oğlu, Menophilos'u tanrılara olan bağlılığı (dindarlığı) nedeniyle taçlandırmaktadır"; onun aynı zamanda tüm yarışmalarda proedria'da oturma hakkına sahip olması ve ona ayrıca tüm Kolophonlular'la tamamen eşit vatandaşlık haklarının da verilmesi karar altına alınmıştır. Ayrıca, bu kararnamenin kent haznedarı Posideos tarafından mermer bir stel üzerine yazdırılmasına ve Apollon kutsal alanına, tripylon'dan girildiğinde sağdaki plaster'in (Parastade) karşısına dikilmesine karar verilmiştir. Bu kararname yasa uyarınca halk meclisinin oyuna sunulmuştur. İki bin kişi oylamaya katılmıştır: karar oy birliği ile kabul edilmiştir."

SONUÇ

Klaros'un kuruluşu ile de bağlantılı olan Kolophon'un kuruluş efsaneleri, hem kentin hem de kehanet merkezinin kökenini Yunan anakarasına ve Girit'e bağlamaktadır. Birçok antik yazarın da değindiği ancak asıl olarak Pausanias ve Rhodoslu Apollonios için yazılmış *scholia*'da geçen efsane, Klaros'un kuruluşunda önce Giritli Rhakios ve Teiresias kızı Manto'nun rol oynadığını anlatmaktadır. Ancak, bilim adamlarının büyük bir çoğunluğu tarafından Manto'nun kurgusal bir karakter olduğu ve Klaros'u Yunan anakarası, klasik mitolojinin gelenekleri ve bu arada antik dünyanın en önemli kehanet merkezi olan Delphoi'la ilişkilendirmek için kurgulandığı kabul edilmektedir. Efsaneye göre Manto ile Rhakios'un ya da Apollon'un oğlu olan Mopsos'un Klaros bağlamında tarihselliği ve onun Kilikia ve Pamphylia'ya yerleşen Mykenler'in lideri kurucu Mopsos'la aynı kişi olduğu da tartışmalıdır. Ayrıca Mopsos'un, Troia savaşı sonrasında arkadaşları ile birlikte ülkesine geri gitmeye çalışan Kalkhas ile olan kahinlik yarışmasını da, Klaros kahinlerinin gücünü Homerik *mantis*'lere bağlamaya çalışan bir kurgu olarak kabul etmek mümkündür. Nitekim, ne Mopsos geç dönem Klaros kahinleri için bir kehanet prosedürü örneği vermektedir ne de kahinlerin soyu bu üstün yetenekli *mantis*'in soyu ile bağlantılıdır.

Efsane, Klaros'un kuruluşu için Yunan anakarası ve Girit bağlantılı olarak M.Ö. 2. bin yılın ikinci yarısını işaret etse de, arkeolojik buluntular kutsal alanın henüz M.Ö. 10. yy'dan önce yerleşime sahne olmadığını göstermektedir. Kutsal alanda bu dönemden önceye tarihlenebilecek çok az sayıdaki arkeolojik buluntu, henüz bir Bronz Çağ tabakasının varlığını kanıtlamaktan uzaktır. Ancak yine de kutsal alanın bu çevredeki Bronz Çağ'a ait bir kültle ve belki hemen kuzeyinde yer alan Demirli Mağara'daki olası bir Ana Tanrıça kültü ile bağlantısı olduğu düşünülebilir. Ancak bu durumda, Klaros'da kutsallığın Delphoi'daki gibi Ana Tanrıça'dan Apollon'a geçtiğini var saymak gerekmektedir. Henüz arkeolojik buluntularla kanıtlanamayan bu geçişin tarihini de saptamak mümkün olamamaktadır.

Kutsal alanda M.Ö. 7. yy'ın ortasından önceki mimari hakkında açık veriler bulunmamaktadır. Ancak ele geçen küçük buluntular, M.Ö. 10 yy'dan itibaren bu

alanda bir kült faaliyetinin sürdüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim, bu döneme ait adakların büyük bir kısmı M.Ö. 7. yy'ın ortasında Hellenistik Apollon tapınağının hemen doğusundaki alanda inşa edilmiş olan 6.30 m. çapında ve 1.22 m. yükseklikteki yuvarlak altarın iç dolgusu olarak kullanılmıştır. Bu altar kutsal alanda saptanan en erken mimariyi temsil etmektedir. Olasılıkla sunak, batısındaki, geç tapınağın altında kalmış olan alandaki çağdaş bir tapınağın önünde yer alıyordu. Nitekim tapınağın güneyinde bu alana doğru uzanan taş döşemeli yolun altarla çağdaş olabileceği düşünülmektedir. M.Ö. 7. yy ortasına tarihlenen sunağın ne kadar bir süre kullanıldığı tam olarak anlaşılamasa da, bu yapı M.Ö. 6. yy'ın ortasından hemen sonra inşa edilmiş olan 6.10 x 15.45 m. ölçülerindeki dikdörtgen altar tarafından tahrip edilerek kullanımdan kaldırılmıştır. Bu dönemde olasılıkla 8.30 m. genişliğinde üzeri kiremit ile kaplı bir tapınak da inşa edilmiştir. Bu tapınağın ancak *cella* duvarlarına ait izler ve çatı örtüsüne ait olabilecek pişmiş toprak *antephiks* parçaları ele geçmiştir. Tapınağın güneyindeki yol da bu dönemde hala kullanılmaktadır. Büyük dikdörtgen altar ve belki tapınak M.Ö. 4. yy içine kadar hizmet vermeye devam etmiş olmalıdır.

M.Ö. 4. yy sonu ve 3. yy başında kutsal alanda kapsamlı bir yeniden yapılaşma başlamış, bu süreçte 23.50 x 43.75 m. ölçülerinde olan Dor düzenindeki tapınak inşa edilmeye başlamış, tapınağın doğusunda büyük bir kurban alanı ve hekatomb düzenlenmiş, iki aşama halinde yeni altar ve kutsal alanın güney kısmına *tripylon* adı verilen giriş yapısı inşa edilmiştir. M.Ö. 3 ve 2. yy boyunca Klaros, anıtlarla süslü bir kamusal alan haline gelmiştir ve artık Yunan dünyasının her yerinden gelen ziyeretçilere açık bir yerdir. M.Ö 2. yy sonuna doğru Klaros, burada yapılan spor karşılaşmaları ve şenlikler için kapılarını sadece Yunanlılara değil Yunanlı olmayan insanlara da açan tek kutsal alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu politik tavır, Klaros'u Roma İmparatorluk Dönemi'nde tüm Akdeniz dünyasında, Yunanlı ya da bu kültüre yeni katılmış insanlar tarafından güvenilen bir kehanet ocağı haline getirmiştir. Bu sırada, Hellenistik Dönem'den Hadrianus dönemine kadar süren tapınağın yapılaşması da Klaros'ta kehanete danışma için kullanılan yöntem tarafından şekillenerek, yer altı odasındaki kehanet kuyusu merkezli bir gelişim göstermiştir.

Klaros, olasılıkla Yunan öncesi döneme giden bir kutsal alan olarak, başka bir çok kehanet merkezi ya da kutsal alan gibi kent dışında yer almaktadır. Onun bu extra-

mural konumu Yunan kolonizasyonu öncesine uzanan bir kutsallığın mirasçısı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Öte yandan Klaros'un kent dışındaki arazide yer alma durumu, belki onun aynı zamanda bir kehanet merkezi olmasına da bağlıdır. Bu konumu ile Klaros, doğanın kaotik ve vahşi alemi ile kendisini kontrol eden Kolophon'un organize olmuş, akılcı dünyası arasında aracılık etmiş ve birbirine zıt iki tarafın, dini törenler yardımıyla biraraya gelme alanı olmuştur. Klaros'da ele geçen adak buluntularını bu dini törenlerin kalıntıları olarak değerlendirmek ve buradan yola çıkarak Apollon Klarios'un yazılı kaynaklardan öğrenilemeyecek kimi bazı özelliklerini saptamak mümkün olabilir. Klaros kazılarında ele geçen ve burada incelediğimiz 154'ü daha önceden yayınlanmış 463 adet çeşitli adak eşyası, bir yandan Apollon Klarios'un antik dönemde insanlar tarafından algılanışı konusunda bilgi verirken, öte yandan da Klaros'da adak adama uygulamasının özelliklerini, bu uygulamanın tarih içinde geçirdiği değişimi ortaya koymakta ve hatta kutsal alanın dini, kültürel ve sosyo-ekonomik gelişimine ilişkin ipuçlarına ulaşmamızı sağlamaktadır. Öte yandan, ilk defa bir kutsal alanın, tarihi gelişimi ve tüm adak tipleri ile birlikte incelenmesi, bu alanın sahibi olan tanrıya, kültü ve özellikleri bakımından bütüncül bir açıyla bakılmasına da olanak vermiştir. Bu tanrının, yaklaşık 120 yıldır Anadolu kökenli olduğu tartışılan Apollon olması da ayrıca önemlidir.

Klaros'da ele geçen adak eşyaları, burada kült aktivitesinin ve adak sunma uygulamasının en azından M.Ö. 10 yy'da başladığını ortaya koymaktadır. Delos, Delphoi ve Didyma gibi Apollon'un önemli kült merkezlerindeki en erken adakların M.Ö. 8. yy'dan erkene gitmediği göz önüne alındığında Klaros'da en erken Apollon kültlerinden biriyle karşı karşıya olunduğu ortaya çıkmaktadır[2782]. Klaros'da Protogeometrik ve Geometrik buluntuların yuvarlak altar içinde ve bunun altındaki tabakalarda karışık olarak ele geçmiş olması nedeniyle, Protogeometrik ve Geometrik buluntular arasında çoğu zaman ayrım yapılamamaktadır. Bu nedenle, bu buluntu grubu için altarın yapılış tarihi olan M.Ö. 7. yy'ın ortaları en geç tarih olarak kabul edilmiştir.

[2782] Bu konudaki tartışma için bk. de La Genière 2003, 198. Delphoi'da kült aktivitesinin başlangıcı konusundaki tartışma için bk. Rolley 1983, 109; Luce ve diğerleri 1993, 629-631. Her ne kadar antik kaynaklar Didyma'daki Apollon kültünün Yunan öncesine gittiğini anlatsa da, arkeolojik veriler M.Ö. geç 8. yy'dan önceye gitmemektedir; bk.Tuchelt 1973, 13-16; Simon 1986, 6.

Bununla birlikte, bu buluntular arasında yer alan kimi eserler stil kritiği yoluyla tarihlenmeye çalışılmıştır.

ADAKLAR		Protog./Geo.	M.Ö. 6. yy	Klasik	Hellenistik
Pişmiş Toprak Hayvan Figürinleri					
	Sığır/Boğa	x		x	
	At	x			
	Araba Tekerleği	x			
	Koç		x		
	Kuş	x			x
Apollon Figürinleri			x	x	x
Giyimli erkek			x		
Süvari			x	x	
Kadın/Tanrıça figürinleri			x	x	x
Diğer İnsan/Tanrı Figürinleri		x	x	x?	x
Metal heykelcikler		x			x?
Heykeller			x		x
Bronz kaplar 7-6 yy.		x	x		
Seramik Kaplar					
	Antropomorphik libasyon kapları	x			
	Üç ayaklı kazanlar	x			
	Kernoid kaplar	x			
	Parfüm kapları	x	x		x
	Minyatür kaplar	x		x	x
	Kandiller			x	x
	Çeşitli kaplar	x	x	x	x
Silahlar		x	x	x?	x?
Süs eşyaları, mücevherat					
	Bronz defne yaprakları		x	x	
	Fibulalar	x	x		
	Elbise iğneleri	x			x?
	Kemerler	x			
	Halka ve yüzükler	x	x?	x?	
	Diğer	x			x?
Balık ağı ağırlıkları		x			
At koşumları		x			
Obeloslar		x			
Müzik aletleri, aulos ve lyra		x			
Dokuma aletleri		x	x?		x
Zar					
Phallos'lar		x			x
Deniz kabukları		x			

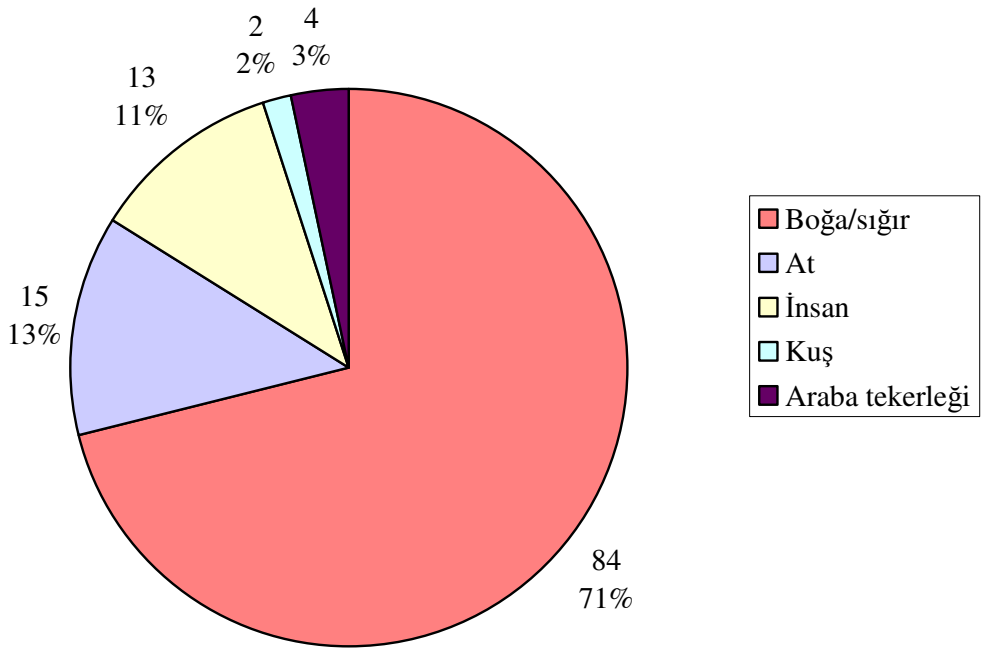
Şekil 1

Klaros'da Apollon'la bağlantılı alanlarda ele geçen buluntulara bakıldığında, Apollon Klarios'a çeşitli kaplardan, pişmiş toprak figürinlere, az sayıda da olsa çeşitli heykellerden, *lyra* ve *aulos* gibi müzik aletleri, ok uçları ya da mızraklar gibi silahlar ve balıkçılık ya da dokuma ile ilişkili ekipmanlara kadar değişen farklı kategorilerdeki adakların sunulduğu görülmektedir. Şekil 1'deki tabloda, Klaros'da ele geçen adak tiplerinin dönemlere göre yayılımı verilmiştir. Bu tabloda görüldüğü gibi, adak türleri Protogeometrik-Geometrik Dönemler'de diğer dönemlere göre çok daha fazla sayıda çeşide sahiptir. Müzik aletleri, *obelos*'lar, at koşumları, balık ağı ağırlıkları, bronz kemerler ve elbise iğneleri[2783] ile pişmiş topraktan üç ayaklı kazanlar ve kernoid kaplar sadece bu dönemde adanmıştır. Ok ucu, mızrak, kama ya da pişmiş topraktan balta modelleri (?) gibi silah adakları da yoğunlukla bu evreye aittir. Pişmiş toprak hayvan figürinlerinin de yine bu dönemlere özgü olduğu görülmektedir. Sadece M.Ö. 5. yy'a ait bir boğa figürini parçası ele geçmiştir. Adak gruplarının bazılarını dönemler ya da tipler açısından daha detaylı bir şekilde ele almak gerekirse, öncelikle Protogeometrik / Geometrik Dönem'e tarihlenen figürinleri ve adanan figürinlerin tarih içinde geçirdiği değişimi incelemek yararlı olacaktır.

Protogeometrik ve Geometrik Dönem'de Apollon Klarios'a sunulan pişmiş toprak figürinlere bakıldığında (Şekil 2) en baskın grubu boğa ya da sığırların oluşturduğu görülmektedir (% 71). İkinci sırayı at (% 13) ve sonra insan figürinleri (% 11) almaktadır. Bu dönem adakları arasında iki kuş figürini ile dört araba tekerleği de bulunmaktadır[2784]. Klaros'da bu tür hayvan figürinleri M.Ö. 7. yy sonrasında yok denecek kadar azdır.

[2783] Kişisel adakların Yunan kutsal alanlarında özellikle Geometrik Dönem'de yaygın olduğu görülmektedir. Snodgrass, bu adakları "converted offerings" (dönüşmüş adaklar) olarak adlandırmaktadır; bk. Snodgrass, 1991, 287-94.

[2784] Buradaki sayılar hem bizim çalışmamızda ele aldığımız buluntuları hem de 1988-1997 arasında ele geçen eserleri kapsamaktadır. Eski kazılarda ele geçen figürin sayıları için bk. Dewailly 2001, 368.

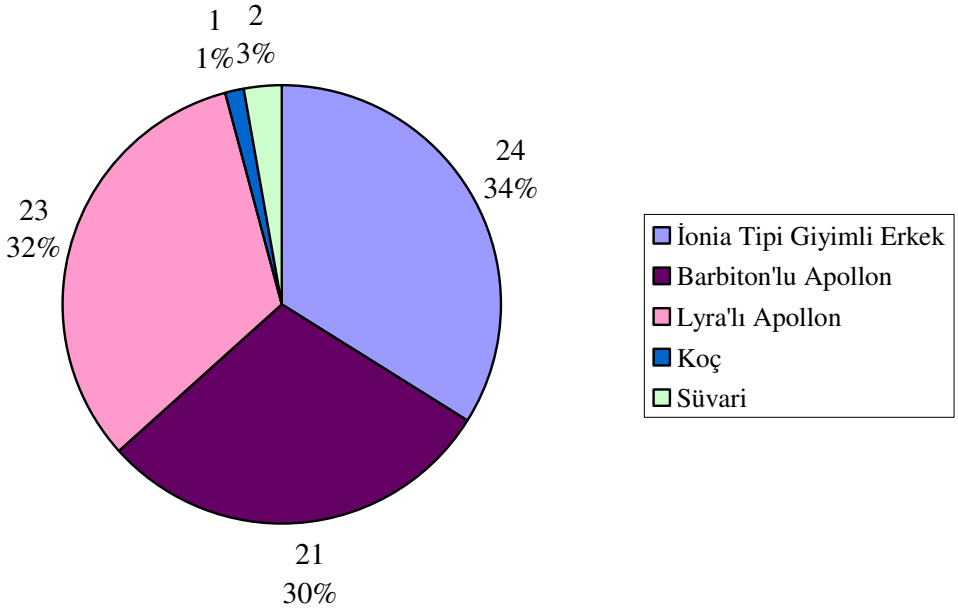

Şekil 2. Protogeometrik ve Geometrik Dönem pişmiş toprak figürinlerin dağılımı

Olympia ya da Samos Heraion'u gibi bir çok kutsal alanda Protogeometrik ve Geometrik Döneme ait çok sayıda hayvan figürini ele geçmiş olmasına karşın, Klaros Apollon kutsal alanları içinde bu özelliğiyle farklı bir yere sahiptir. Klaros erken döneme ait bu çok sayıdaki figürinleri ile Delos, Delphoi ve Didyma'dan farklı bir görüntü sunmaktadır. Buna karşın, hayvan figürinlerinin gerek yapılış teknikleri gerekse stilleri açısından Klaros buluntularının en yakın benzerleri Samos Heraion'unda ele geçmiştir. Klaros'daki özellikle boğa/sığır ve at figürini adaklarının Apollon'un Arkaik ve Klasik Dönemler'deki işlevleri ile ilişkili olmadığı düşünülmektedir. Bu tür adaklar, belki Arkaik Dönem öncesi toplumun tarım ve hayvancılığa dayalı oligarşik yapısından kaynaklanıyordu. Gerçekten de antik kaynaklara göre Kolophon erken dönemlerde zengin tarımsal arazileri ile öne çıkıyordu. Kolophonlular olasılıkla bölgelerindeki en güçlü tanrıya, geçim kaynaklarının korunması ve verimli olmalarını sağlaması için bu tür adaklarda bulunuyorlardı.

Apollon altarlarının bulunduğu tapınağın doğusundaki alanda, bir iki tartışmalı parça dışında M.Ö. 7. yy'ın ikinci yarısı ile M.Ö. 6. yy'ın ilk yarısı arasına tarihlenen

buluntu ele geçmemiştir. Apollon'a adanan adaklar, dikdörtgen altarla ilişkili tabakalarda ele geçen M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısına, özellikle yüzyılın son çeyreğine tarihlenen çok sayıda figürinle önceki dönemden çok farklı bir görünüm sergilerler. Şekil 3'te bu figürinlerin dağılımı görülmektedir[2785]. Bunlara, aynı yerde ele geçen, M.Ö. 6. yy sonu-5. yy başına tarihlenebilecek dört adet oturan kadın figürinini de dahil etmek mümkün olsa da, burada Apollon'a adandığı kesin olan figürinler üzerinde durmak daha uygun olacaktır: Bu dönemde artık at ve boğa figürinleri tamamen ortadan kalkmış, bunun yerine elinde *barbiton* ya da *lyra* tutan Apollon figürinleri (% 62) geçmiştir. Diğer büyük grup ise belki rahipleri temsil eden İonia tipi giyimli erkek figürinleridir (% 24). Bir koç ve iki süvari figürini ise yaygın olmayan iki grubu temsil etmektedir.

Şekil 3. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı, pişmiş toprak figürinlerin dağılımı

Figürinlerdeki bu farklılaşma, adak sunma geleneklerinin tarih içinde bir değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Gerçekten de A. M. Snodgrass, erken

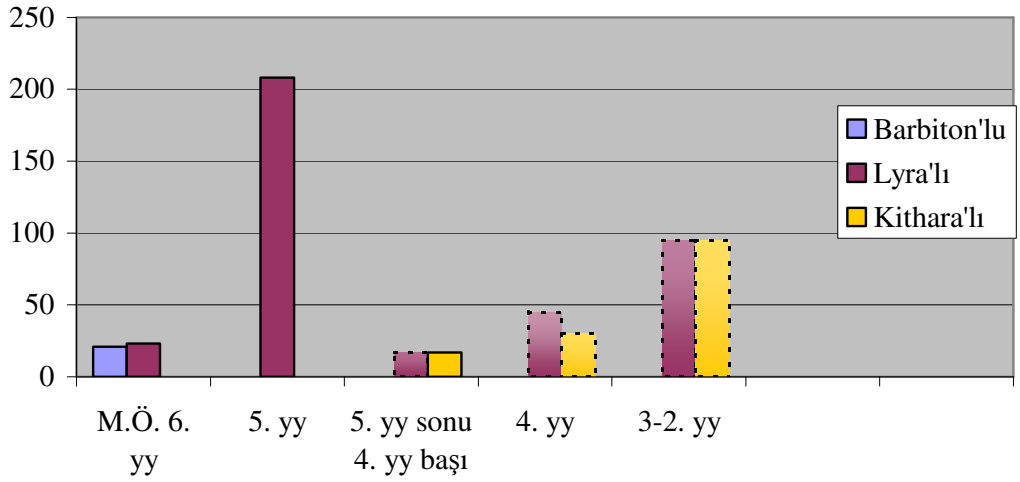
[2785] Buradaki sayılar bizim çalışmamızda ele aldığımız figürinleri ve Klaros'ta 1988-1997 yılları arasında yapılan kazılarda ele geçen buluntuları kapsamaktadır. Eski kazılarda ele geçen figürin sayıları için bk. Dewailly 2000, 343-345.

dönemde, tanrının özelliklerine bağlı olmayan, kimliğini ya da ikonografisini ortaya koymaktan uzak kişisel nesnelerin adandığını, daha sonra ise adak eşyalarının özel olarak üretilen ve sunulduğu tanrının özelliklerini gösteren adak eşyalarına dönüştüğünü saptamıştır[2786]. Klaros'da da bu değişimin yansıması olarak, M.Ö. 6. yy'ın son çeyreğinden itibaren Apollon Klarios'a adanmak için özel olarak üretilmiş olan ve tanrının müzisyen kimliğini sergileyen adak eşyalarının sunulduğu görülmektedir. Tanrının *barbiton*'lu figürinleri M.Ö. 6. yy'dan sonra görülmese de, *lyra*'lı figürinler çok farklı tiplerde Hellenistik Dönem'e belki M.Ö. 2. yy'a kadar üretilmeye ve Apollon Klarios'a sunulmaya devam etmiştir. Bunlara M.Ö. 5. yy sonu 4. yy başında, bir farklı tip Apollon figürini daha eklenmiştir. Bu dönemden itibaren tanrıya sunulmaya başlayan *kithara*'lı Apollon figürinleri de *lyra*'lılar gibi belki M.Ö. 2. sonuna kadar adanmaya devam etmiş olabilir. Fig. 4'te Apollon figürinlerindeki bu değişimi gösteren grafik yer almaktadır[2787].

Şekil 4'deki grafik, Apollon'a tanrının figürinlerini sunma uygulamasının M.Ö. 6. yy'ın sonunda başlayıp, 300 yıldan daha uzun bir süre devam ettiğini ortaya koymaktadır. Apollon Klarios'un müzisyen kimliğini temsil eden bu figürinlerin sunulması tanrının kehanet işlevi ile ilişkili olabilir. Ancak Delos, Delphoi ve Didyma'da bu tür figürinler ele geçmemiştir. Klaros figürinlerinin, Apollon Klarios'un kehanet işlevinin bir göstergesi olduğunu kanıtlamak şimdilik pek kolay görünmemektedir. Bilindiği gibi, şimdiye kadar Klaros'un Arkaik Dönem'de kehanet ürettiğine ilişkin kesin bir veri ortaya konamamıştır.

[2786] Snodgrass 1991, 291.

[2787] Burada verilen sayılar, çalışmamızda ele aldığımız figürin sayısı ile Klaros'da ele geçmiş olan figürinlerin sayıları konusunda çeşitli kaynaklarda verilmiş olan sayıların toplamından oluşmaktadır. 1988-1997 yılı arasında ele geçen figürin sayılar için bk. Dewailly 2000, 343-345. M.Ö. 6-4. yy tipleri için bk. Dewailly 2001, 372-373, fig. 6-7. M.Ö. 3. yy tipleri için bk. Dewailly 2001, 378, fig. 10; Şahin ve diğerleri 2007, 600, res. 13-14; Şahin ve diğerleri 2008, 432, res. 9. M.Ö. 4. yy ve 3. yy figürinleri için verilen sayılar kesin değildir. Şahin ve diğerleri *polos*'lu ve *kitharodos* tipindeki figürinlerin sayısının 200 civarında olduğunu belirtmektedirler; Şahin ve diğerleri 2008, 432. M.Ö. 4-2. yy örneklerini kesin sayılarını bilemesek de figürinlerin değişimini temsili olarak görebilmek amacıyla bu grafiğe dahil etmek istedik.

Şekil 4. Klaros'da Apollon Figürinlerinin Yayılımı

Ele geçen buluntular, başlangıçta daha çok boğa/sığır figürinleri, M.Ö. 6. yy'ın son çeyreğinden itibaren ise tanrının bir telli çalgı tutan tasvirlerinin sunulduğu Apollon Klarios'a, Hellenistik Dönemle birlikte başka tipteki figürinlerin de adandığını göstermektedir. Dansçı, Eros, Bes, Silenos ya da komedi aktörü gibi figürinler, Hellenistik Dönem ile birlikte Apollon'un, kendisini tasvir eden figürinlerin yanı sıra, belki bu dönemden itibaren giderek artan oranda, tanrının kültüyle doğrudan ilişkisi bulunmayan, dekoratif anlamda adaklar da kabul ettiğini gösterebilir. Apollon Klarios'a figürin adamanın M.Ö. 2. yy'la birlikte giderek azaldığı ve olasılıkla Roma Dönemi'nde artık uygulanmadığı görülmektedir.

Klaros'da Apollon'a sunulmuş metal figürin adakları, örneğin Delphoi'la karşılaştırılınca yok denecek kadar azdır. M.Ö. 8-7. yy'a tarihlenen Mısır kökenli bir Sobek, bir doğan ve bir yırtıcı kuş pençesi bu grubun en önemli buluntularıdır.

M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısından itibaren Apollon'a büyük boyutlu heykel adakları da sunulmaya başlanmıştır. Klaros'da ele geçen altı *kouros*'tan biri, Artemis'e de bir *kore* sunmuş olan rahip Timonaks tarafından adanmıştır. Timonaks'ın adadığı *kouros*, tipik formdadır, üç *kouros* ise göğüs hisasında buzağı taşıyan *moskophoros* tipindedir. Bu *kouros*'ların buluntu durumları, belki yerleri değişmiş de olsa bunların Roma İmparatorluğu Dönemi'ne kadar kutsal alanda görülebilir yerlerde sergilendiklerini

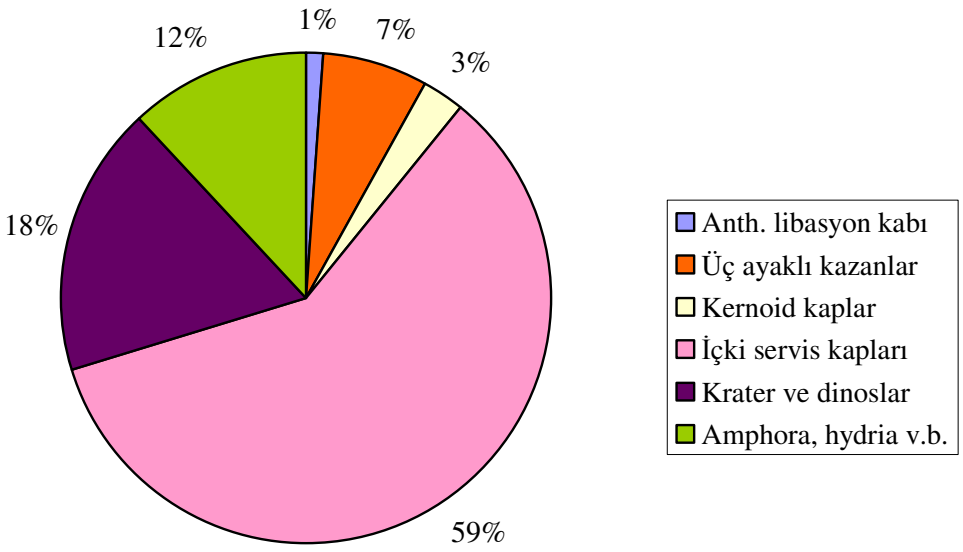
ortaya koymaktadır. Öte yandan, M.Ö. 6. yy'daki bu tür büyük ve önemli adaklar, Klaros'un toplumsal sınıflaşmanın yansıma alanı ve yerel aristokratların ya da yöneticilerin zenginliklerini sergiledikleri bir alan haline dönüştüğünü de göstermektedir[2788]. Gerçekten de, aynı dönemde yapılmış anıtsal dikdörtgen altar ve izleri saptanabilen anıtsal tapınak da İonia'daki diğer kutsal alanlar gibi Klaros'un da Arkaik *polis*'in en önemli merkezi haline geldiğini ortaya koymaktadır[2789].

Klaros'da Apollon altarlarının bulunduğu alanda ele geçen seramik kaplara bakıldığında, sayı, nitelik ve form çeşitliliği açısından en zengin evrenin M.Ö. 10. yy'dan 7. yy ortasına kadar uzanan Protogeometrik ve Geometrik Dönemler olduğu görülmektedir. M.Ö. 7. yy ortalarından M.Ö. 6. yy'ın son çeyreğine kadar uzanan döneme ait seramik buluntular yok denecek kadar azdır. M.Ö. 6. yy'ın son çeyreğinden Hellenistik Dönem başına kadar olan evreye ait seramik buluntular bir öncekine göre zengin sayılabilse de hiçbir şekilde ilk dönemin özelliklerine sahip değildir. Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne ait tabakalar ise seramik buluntular açısından hayli fakirdir.

2002-2006 yılının M.Ö. 10-7. yy'a tarihlenen buluntuları üzerinde yapılan sınıflamaya göre (Şekil 5), Protogeometrik ve Geometrik Dönem'de kap formları açısından en büyük grup Protogeometrik skyphoslar ve konik ayaklı kaplar, Geometrik maşrapalar ve bardaklar (tasse) ve Geometrik skyphoslar ve kaselerden oluşan içki kaplarıdır. Bu grubu Protogeometrik ve Geometrik Dönem'e tarihlenen kraterler ve dinoslar gibi içki karıştırma kapları takip eder. Üçüncü grubu Protogeometrik ve Geometrik Dönem'e ait hydrialar, amphoralar ve diğer büyük boyutlu kapalı kaplar oluşturmaktadır. Çoğunluğu yuvarlak altarın iç dolgusunda ya da yuvarlak altar ve öncesi ile bağlantılı tabakalarda ele geçen bu kaplar, Protogeometrik ve Geometrik Dönem'de tanrıya seramik kapların da adanmış olabileceğini gösterdiği gibi, bu dönemde Apollon onuruna yapılan ziyafetlerin ve libasyon törenlerinin de varlığını kanıtlamaktadırlar.

[2788] Büyük ve zengin adaklar, kutsal alanların aristokrasinin gücünü sergilediği bir tiyatro sahnesine dönüştüğünü gösteren buluntular olarak yorumlanmaktadır. Bu konuda bk. De Polignac 1994, 13-15.

[2789] Ephesos'daki Artemision ve Didyma gibi kutsal alanlardaki M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısında görülen anıtsallaşma, bu kutsal alanların da, bağlı oldukları kentlerin en önemli merkezleri haline dönüştüğünü göstermektedir. Bu konuda bk. Snodgrass 1980, 141.

Şekil 5. Protogeometrik-Geometrik kap tiplerinin dağılımı

Apollon'a sunulan adaklar içinde değerli metalden örnek yok gibidir. Ancak Artemis sektöründe bazı altın adak eşyaları ele geçmiştir. Belki Apollon'a adanmış değerli adaklar da henüz saptanmamış bir yere gömülmüş ya da eritilerek başka işlerde kullanılmış olabilir. Aynı açıklama bronz kaplar için de düşünülebilir. Çünkü çok az sayıda da olsa bronz kazan adaklarının var olduğunu gösteren ve M.Ö. 7-6. yy'a tarihlenen buluntular ele geçmiştir.

İonia'daki kutsal alanlarda özellikle Samos Heraion'unda çok sayıda doğu üretimi adaklar ele geçmiştir. Bölgenin yabancı topluluklara yakınlığının yanında Mısır ve Yakın Doğu ile bağlantıların İonia kutsal alanlarına egzotik bir özellik sağladığı kuşkusuzdur. Başka birkaç İonia merkezinde Kıbrıs, Fenike ve Suriye buluntuları da bilinmektedir. Buna karşın Klaros, diğer İon kutsal alanlarından farklı bir özellik göstermektedir. Klaros'da bronzdan yapılmış Sobek heykelciği dışında doğu üretimi bir buluntu yoktur. Öte yandan, Klaros'da Korinth ve Attika üretimi seramikler de az sayıda ele geçmiştir. Bu da belki erken dönemde Klaros'un içe kapalı bir kutsal alan

olduğunu gösterebilir. Belki Kolophon'un tarımsal ekonomiye dayanan bir kent olması da bunda etkendir.

Apollon Klarios'a adanan adaklara ilişkin bir özellik daha dikkati çekmektedir: Bu adaklara bakıldığında fibulalar, kemerler, dokuma tezgahı ağırlıkları, kadın figürinlerinin tanrıçalara adandığı şeklindeki kabul edilmiş kalıplara uymayan bir görünüş ortaya çıkmaktadır. Klaros'da Artemis'in kendine özgü bir altarı bulunduğuna göre, onun Apollon'un altarında ya da tapınağında adak kabul etiğini düşünmek ve iki tanrıya adanan adakların birlikte bulunduklarını kabul etmek, buluntuların ortaya koyduğu olguyu zorlamak anlamına gelecektir. Bu nedenle birçok adak için antik kaynakların verdikleri bilgileri önyargısız olarak kabul edersek, birçok yerde gördüğümüz gibi kadınlara özgü ya da kadınlarla ilişkili objelerin de Apollon'a adanmış olduğunu kabul etmek mümkündür. Antolojilerdeki verilere göre, daha çok erken dönemde adak adama uygulamasında tanrının kimliği kimi zaman çok fazla önemli değildi ya da başka bir deyişle tanrıların sadece bir kaç özelliği olduğuna inanılmıyordu. İnsanlar için tanrı, her türlü dertleri ya da istekleri için başvurdukları bir merci konumunda idi. Bu nedenle, örneğin balıkçılıkla uğraşan birisinin iyi bir av için denize çok yakın konumdaki Apollon Klarios'a başvurması normal kabul edilmelidir.

Kutsal alanlara adak olarak sunulan eşyalar bunları sunanlarla tanrı arasındaki ilişkiyi ortaya koymanın yanında başka bir işleve daha sahiplerdir. Sunulan adağın niteliği, onu adayanın toplumsal statüsünü göstermektedir. Bu nedenle diğerlerinden daha değerli bir adak sunma, tanrıdan bir iyilik (*kharis*) görme niyetinin yanında, onu sunanın toplum içindeki önemini de arttırmaya yönelik olabilir. Bu açıdan bakıldığında, Klaros'da Geometrik Dönem'de at koşumları ve kama ya da mızrak gibi silahlar, Arkaik Dönem'de *kouros* heykelleri, böyle değerlendirilebilir.

Apollon Klarios'a adanan adaklara bakıldığında, M.Ö. 3. yüzyılda adak adama uygulamasının azaldığı ve belki M.Ö. 2. yy'da neredeyse artık ortadan kalktığı saptanmaktadır. Adak eşyaları genellikle kişisel adakları temsil ettiğinden, bu farklılık yerel ve bireysel müşteriden daha kosmopolit ve delegasyon-merkezli müşteriye dönüşmenin bir kanıtı olarak yorumlanmaktadır[2790]. Bu arada Kolophon vatandaşlarının

[2790] De La Genière 1998a, 249.

bireysel olarak da Klaros'un müşterisi olmaya devam ettikleri olasılığını kabul etmek gerekmektedir. Öte yandan, adak eşyalarının Hellenistik Dönem sonrasında yokluğu, belki de kehanete başvurmak için bu döneme kadar adak adama geçerliyken, bundan sonra bir nakit ödemenin söz konusu olduğunu gösterebilir[2791].

Klaros'da ele geçen buluntuların antik kaynaklardaki bilgilerle beraber değerlendirilmesi, Apollon Klarios kültünün özellikleri ve olası gelişimi konusunda bazı bilgiler edinmemize olanak sağlamaktadır. Kolophon'un "efendisi ve koruyucusu" olan Apollon Klarios'un kültü, olasılıkla Yunan göçleri öncesine gitmektedir. Kültü buradaki Ana Tanrıça kültünden devralmış olması mümkün olan Apollon Klarios'a sunulmuş Protogeometrik Dönem adakları, Klaros'da Ege dünyasındaki en erken Apollon kültlerinden birinin söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Delphoi buluntularından daha erkene tarihlenen bu buluntular, Klaros'un Delphoi'un bir kehaneti ile kurulduğunu anlatan efsanenin de sonradan kurgulandığını göstermektedir. Erken dönemden itibaren süre gelmesi ve kehanet uygulamasındaki kendine özgü bazı uygulamalar nedeniyle Apollon Klarios kültünün Anadolu kökenli bir kült olduğunu kabul etmek mümkündür. Apollon Klarios ilk olarak M.Ö. 7. yy'da Homerik *hymnos*'larda geçmeye başlar. Bu nedenle Yunan dünyasında ilk defa bu dönemde tanınmaya başladığı kabul edilebilir. Bu dönemden sonra edebi kaynaklarda Apollon Klarios'un Delphoi, Delos ya da Didymalı Apollon'la bir tutulduğu görülmektedir.

Apollon Klarios'un kült heykelinin M.Ö. 2. yy öncesinde nasıl olduğu bilinmemektedir. Ancak adanan figürinler ve Hellenistik sikkelerde görülen ayakta duran ve *kithara* tutan Apollon figürinleri bu konuda fikir verebilir. Öte yandan, Kolophon sikkelerinde M.Ö. 5. yy'dan itibaren kullanılan *kithara* ve daha sonra kullanıma giren üç ayaklı kazanlar, Apollon Klarios'un sembolleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Olasılıkla M.Ö. 2. yy'ın ilk yarısında yapılmış olan yüksekliği yaklaşık 7.5 metre olan ve modern yazarlar tarafından "Klaros üçlüsü" olarak adlandırılan kült heykelinde, Apollon annesi Leto ve kardeşi Artemis arasında, *khiton* ve *himation* giymiş bir şekilde oturur durumda tasvir edilmiştir ve olasılıkla sol tarafındaki *kithara*'ya dayanmaktadır. Tanrının sağ elinde ise olasılıkla defne dalı bulunmaktadır. Bu

[2791] Bu konuda bk. Lovette Guichard 2005, 19.

ikonografi ve Klaros'da ele geçmiş *omphalos*'un Delphoi ile bağlantılı olduğu kabul edilebilir.

Apollon Klarios'un antik dönemde tanınmasını sağlayan özelliği onun bir kehanet tanrısı olmasıdır. Ancak bunun dışında da tanrının bir çok kimliği bulunduğu anlaşılmaktadır. Apollon Klarios'un da belki en erken dönemden itibaren var olan kimliklerinden birisi onun bir müzisyen ve müziğin koruyucusu olma özelliğidir. Her ne kadar Hellenistik Dönem öncesinde Klaros'un kehanet işlevi kesin olarak saptanamamış olsa da, en azından Arkaik Dönem'den itibaren tanrının atribüsü olan *lyra* ve *kithara*, tanrının kehanet özelliğini yansıtmış olabilir. Apollon'un kötülükleri ve belaları uzaklaştıran ve arındıran kimliği ise, en açık şekilde onun hizmetindeki bir rahip de olan Nikandros'un ifadelerine yansımıştır. M.Ö. 2. yy'da yaşamış olan şair, Apollon'un Klaros'u akreplerden ve zararlı hayvanlardan kurtardığını anlatmaktadır. Tanrının bu özelliği, Klaros'un birçok kehanetinde de karşımıza çıkmaktadır. Yine Klaros'un birçok kehanetinde görüldüğü gibi Apollon, tarımsal ürünleri ve ağaçların gelişmesini sağlayan bir kimliğe de sahiptir. Nitekim, hem Ales vadisinin çimenle kaplanması Apollon'un bir armağanı olarak görülüyordu hem de Klaros'daki kutsal dişbudak koruluğu tanrıya adanmıştı. Apollon bitkilerin olduğu kadar, olasılıkla erken dönemlerde çiftlik hayvanlarının da koruyucusu olarak kabul ediliyordu. Belki Protogeometrik ve Geometrik dönemlerde tanrıya boğa/sığır figürinleri onun bu özelliği nedeniyle adanıyordu.

Apollon yasa, düzen ve şehrin koruyucusu olma özelliklerini de barındırıyordu. Bu özelliği nedeniyle belki Kolophon'daki genç erkeklerin sosyal hayata kabul edilmeleri ile ilişkili bir takım törenler Klaros'ta yapılmıştır. Tanrıya adanmış *kouros*'ları tanrının gençler ve toplum açısından önemiyle ilişkilendirmek mümkündür. Öte yandan Apollon Klarios'un, açıkladığı kehanetlerle Yunan değerlerini ve dinsel geleneklerini yaygınlaştırmaya çalıştığı da anlaşılmaktadır.

Apollon'un Arkaik Dönem öncesinde sağlıkla ya da savaşla da ilgili bir tanrı olarak kabul edilmiş olması mümkündür. Protogeometrik ve Geometrik Dönem adakları içinde mızrak, ok ucu, kama ve belki bıçaklar gibi savaş silahları ve silahların imitasyonlarının bulunması, bu dönemde Apollon'un savaşla bağlantılı bir tanrı

olabileceğini işaret etmektedir. Apollon, M.S. 3. yy adaklarında görülen güneş tanrısı özelliğini ise geç dönemde kazanmış olmalıdır.

Apollon Klarios'un bir çok özellikleri nedeniyle erken dönemlerden itibaren çeşitli dinsel törenlerle onurlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ele geçen bir çok adak eşyasının da gösterdiği gibi, Apollon'a Protogeometrik Dönem'den itibaren adak sunmaya gelen insanlar olasılıkla Klaros'da bir tören yürüyüşü ve ardından bir kurban töreni gerçekleştiriyorlardı. Bu törenler sırasında geleneklere uygun bir şekilde çeşitli aşamalarda libasyon da yapılıyordu. Klaros'da ele geçen kemikler Apollon'a sığır, özellikle boğa, koç ve keçi kurban edildiğini göstermektedir. Ayrıca, kurban hayvanları arasında az sayıda olmakla birlikte domuz ve geyiğin de yer aldığına ilişkin veriler bulunmaktadır. M.Ö. 2. yy son çeyreği ile M.S. 1. yy ortasına kadar uzanan dönemde ise Klaros'un büyük insan kalabalıklarının ziyaretine sahne olduğu ve bu dönemde tanrıya yüz hayvanın birlikte kurban edilmesi için bir hekatomb inşa edildiği görülmektedir. Apollon, her ne kadar M.S. 3. yy'a tarihlenen bazı kehanetlerinde kurban yerine, dua ve tütsü gibi kansız sunular istese de, bir çok kehanetinde başka tanrılara ve kendisine kurbanlar kesilmesini emretmektedir. Özellikle kehanet için yapılan başvuruların hayli arttığı Roma İmparatorluk Dönemi'nde, kehanete başvuru için Klaros'a dinsel heyetler gönderen kentlerden gelen genç kız ve erkekler tarafından *hymnos*'lar okunması şeklindeki ritüelin de Apollon Klarios tarafından istenen ve Klaros'da bir gelenek olarak yapılan törenler arasında olduğu görülmektedir. Öte yandan, ele geçen iki kült masasına ait izler ve bir koltuk nedeniyle Klaros'da theoksenia törenlerinin de yapıldığı düşünülmektedir.

Apollon Klarios adına kutlanan bayramların ve spor yarışmalarının ne zaman başladığı kesin olarak bilinememektedir. Yuvarlak altarla ilişkili olan adak eşyaları arasında bulunan araba tekerleği, at figürini, *lyra* ve *aulos* gibi adaklar erken dönemde yarışmaların başladığını gösterebilir. Ele geçen yazıtlar, M.Ö. 3. yy ortasından önce beş yılda bir yapılan Büyük Klaria bayramlarının varlığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde her yıl küçük Klaria bayramları da kutlanmaktaydı. Bu bayramlar Apollon'un yanında Artemis ve belki Leto için de kutlanıyordu. Büyük Klaria bayramları, M.Ö. 3. yy sonundan itibaren *hieros agon*, yani ödülü çelenk olan Panhellenik bir yarışma olmuştur. M.Ö. 2. yy sonunda ise bu yarışmalar Yunanlılar'ın yanında barbarların da

çağrıldığı bir yarışma haline gelmiştir. Sagalassos ve İsinda'da da benzerleri yapılmış olan Büyük Klaria bayramlarında, spor, müzik ve pyrrhik dans yarışmalarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Spor yarışmalarının çocuklar (*paides*), çocuklukla-erkeklik arasındaki sakalsız gençler (*ageneioi*) ve yetişkin erkekler (*andres*) şeklinde üç grup için ayrı ayrı düzenlendiği ve *pentathlon* yarışmalarında İsthmia oyunlarındaki kuralların geçerli olduğu saptanmıştır. Klaros'da olasılıkla at ve araba yarışlarının da yapılmış olduğu kabul edilmektedir.

Kolophon'da Mayıs-Haziran aylarında Apollon onuruna kutlandığı bilinen Thargelia şenliklerinin de Apollon Klarios himayesinde kutlanmış olması mümkün görünmektedir. İonia'da yaygın olarak kutlanıldığı anlaşılan bu şenliklerde, kentlerin arınması için yapılan *pharmakos* (günah keçisi) ritüelinin de Apollon Klarios onuruna gerçekleştirilmiş olması, tanrının arındırıcı ve belalardan kurtarıcı kimliği ile çok yakından bağlantılıdır.

Klaros'daki kehanete başvuru uygulamasının yeni bir şekil kazandığı anlaşılan M.S. 2. yy'da, Apollon Klarios kültü çevresinde oluşmuş bir mysterler topluluğundan söz etmek mümkündür. Bu dönemde kehanete danışma, kentlerin gönderdiği kutsal elçilerin de *(theoroi*) katıldığı mystik bir ayin haline dönüşmüş olmalıdır. Daha önceki uygulamanın tersine kehanete danışmak için tapınağın alt kısmına girmek isteyen temsilciler bir takım arınma törenlerinden ve mystik ayinlerden geçiyor ve erinmiş olarak tapınağa, *naos*'un altındaki ilk *adyton*'a giriyorlardı.

Gerek antik kaynaklar, gerekse arkeolojik veriler Klaros'da kehanetin başlangıcı, nasıl uygulandığı ve geçirdiği değişim konusunda sınırlı da olsa önemli bilgiler vermektedir. Manto, Mopsos ve Sbylla erken kahinler olarak efsanelerde yer alırlar, fakat efsanelerde bu gezici *mantis*'lerin kehanet yöntemleri hakkında fazla ayrıntı bulunmamaktadır. Ancak anlaşılan Manto ve Mopsos kişisel yetenekleri ile kehanet açıklıyorlardı. Efsaneye göre, Klaros'ta kehanetin yapıldığı kutsal kaynak, Manto'nun gözyaşlarından doğmuştu.

Klaros'ta kehanetin Hellenistik Dönem öncesinde var olduğunu gösterebilecek tarihsel veriler bulunmamaktadır. Ancak M.Ö. 4. yy sonundan itibaren inşa faaliyetlerine başlanılan Hellenistik tapınağın, alt katta bulunan kuyu tarafından belirlenen mimarisinin işaret ettiğine göre, belki kehanet Arkaik Dönem'e kadar geriye

gitmektedir. Bununla birlikte, Klaros kehanet ocağının Herodotos'da geçmiyor olması da dikkati çekmektedir. Belki Klaros, Hellenistik dönem öncesinde sadece yerel bireysel başvuruları kabul eden bir kehanet ocağıydı. Klaros'un açıkladığı ilk kehanet, Pausanias gibi geç bir yazar tarafından aktarılan, Smyrna'nın kuruluş kehanetidir. Tarihselliği tartışmalı olan bu kehanetde Klaros Büyük İskender'in rüyasını yorumlayarak, yeni Smyrna'nın Pagos tepesine kurulmasını önermiştir. Her ne kadar başka kehanet metnine sahip değilsek de, İonia Birliği'nin Klaria bayramlarına ilişkin kararını kaydeden dekret ile kehaneti yönetmesi için Klaros'a davet edilen Smyrnalı *khresmologos* Menophilos dekreti Klaros'un M.Ö. 3 ve 2. yy'da kehanetler açıkladığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde şair Nikandros ile Gorgos adındaki bir yazarın da Klaros'da rahiplik yaptığı bilinmektedir.

Klaros kehanet merkezinin şöhret kazanması ve gittikçe genişleyen bir coğrafyada tanınması, olasılıkla M.Ö. 2. yy sonundan itibaren başlayan bir süreçte gerçekleşmiştir. M.Ö. 2. yy'ın son çeyreği içinde, Kolophon'un ünlü devlet adamları Polemaios ve Menippos'un Klaros'un kapılarını Apollon için kutlanan Klaria bayramları için de olsa Yunanlı olan ya da olmayan tüm insanlara açma çabaları olumlu sonuçlar vermiştir. Apollon Klarios'un bilinen kehanetleri, Hellenistik Dönem sonrasında Klaros'un gitgide büyüyen bir öneme sahip olduğunu ve bu önemin gelecek 400 yıl boyunca devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Tacitus, Germanicus'un Anadolu'ya yaptığı geziden bahsederken Klaros'daki kehanet uygulaması hakkında bilgi verir (**T 34**). Yazar, Klaros'da Miletoslu önemli ailelere mensup erkek bir rahibin başvuranların sayılarını alarak mağaraya (*specus*) indiğini ve suyu içerek yazma bilmeyen adamın, başvuranların düşüncelerindeki sorunun karşılığı olan kehaneti vezinli olarak söylediğini anlatmaktadır. Plinius ise (**T 32**) bu suyun kahinlere olağanüstü kehanetler yaptırdığını ama ömürlerini kısalttığını belirtir. M.S. 4 yy'da eser vermiş olan İamblikhos, erkek kahinin "belirlenmiş gecelerde" yer altı odasındaki sudan içtiğini ve temsilciler onu görmeden kehanette bulunduğunu söyler (**T 65**). Aelius Aristides de kehanete "kutsal gece"de başvurulduğunu belirtmektedir (**T 51**). M.S. 2. yy'a tarihlenen bazı yazıtlarından anlaşıldığına göre bazı kent temsilcileri, belirli arınma törenleri sonrasında yer altındaki odaya giriyorlar ve onlar ilk *adyton*'ta beklerken diğer odada kahin suyu içerek

kehanette bulunurdu. Bu başvurular belki ayın 7. gününün gecesinde yapılıyordu. Ancak, olasılıkla Klaros'da da Delphoi'daki gibi, belirli zamanı beklemeden yapılan bir kura kehanetinin de varlığı söz konusu olabilir.

Klaros'da başvuruların yoğunlaştığı M.S. 2. yy'da kehanet uygulamasının bir düzen kazandığı düşünülmektedir. Bu düzenlemede, kehanet ömür boyu kaydıyla görevlendirilen ve *thespiodos* adı verilen kahin tarafından gerçekleştiriliyor olmalıdır. Bir yıl için görevlendirilen *prophetes* kehanet metnini düzenlemekle görevli olabilir. Ömür boyu kaydıyla seçilen rahipler ise kehanet merkezini ve buradaki dinsel törenleri yönetiyorlardı. *Thespiodos*, kehaneti geceleyin yer altı odasındaki kuyunun suyunu içerek yapıyordu. İamblikhos'a göre, su kahini arındırmakta ve onu tanrıyla dolmaya hazırlamaktadır. Bu işlem öncesinde kahin bir gün boyunca oruç tutar ve tapınağın insanların girmediği kısımlarında (*abaton*) inzivaya çekilir.

Klaros kehanetlerinin çoğunda, Apollon hastalıklardan, belalardan, kıtlıktan, hatta depremden kurtulma çareleri göstermektedir. Kehanetlere göre bizzat kendisi elinde yay ve oklarıyla şehir kapılarının önüne dikilerek belaları kentlerden uzaklaştırır. Bunun için de istediği adaklar, geçit törenleri ve Klaros'a heyetler gönderilerek kendisi ve başka tanrılar için *hymnos* okunmasıdır. Biz Klaros kehanetlerinin sadece 28'ine sahip olsak da Klaros'da ele geçen ve kent heyetlerini kaydeden yaklaşık 500 metin[2792], Apollon Klaros'a yapılan kehanet başvurularının bunun çok çok üstünde olduğunu ortaya koymaktadır[2793]. Ele geçen yazıtlara göre Klaros'a Phokaia ve Khios gibi sadece iki İon kentinin heyet göndermiş olması ilginçtir. Kıta Yunanistan'dan sadece Korinthos bir kere heyet göndermiştir. Buna karşın Girit ya da Lydia, Karia, Phrygia hatta Anadolu'nun daha iç kısımlardaki Lykaonia veya Thrakia gibi göreceli olarak daha geç dönemlerde Yunan kültür dünyasına katılmış bölgelerden gelen temsilcilerin bulunması, Klaros'un müşteri profilini Delphoi ve Didyma'nın uzanmadıkları topluluklardan seçtiğini gösterebilir.

[2792] Yazıtlar henüz tam olarak yayınlanmamıştır. 1997 yılına kadar ele geçen ve kent temsilcilerini kaydeden metin sayısı 470 civarındadır. Bk. Ferrary 2005, 730.

[2793] Bu metinlere göre bu güne kadar 51 kentin Klaros'a heyet gönderdiği saptanmıştır. Bk. Ferrary 2005, 729.

Klaros'da kahinin kehanette bulunmak için içtiği suyun özellikleri bilinmemekle birlikte, doğal olarak kehanet için herhangi bir özelliğe de sahip olmaması normaldir. Klaros'un kehanetlerine bakıldığında, kişisel bazı başvurulara verilenler dışında, bunlar üzerlerinde düşünülmüş, o günkü dinsel inanışlar bağlamında mantıklı açıklamalardır. Hatta bunların felsefi akımlar ve yerel mitolojiler konusunda da bilgisi olan entellektüeller tarafından hazırlandığı açıktır. Klaros'un kehanetlerinde açıkladığı tavsiyeler yararlı olmuş olacak ki, kehanet ocağı, M.S. 3. yy'a kadar ününden birşey kaybetmemiştir. Bir çok kentin sık sık gönderdiği heyetler örneğin Hierapolis için verilmiş olan dört kehanet, Klaros'un kahinlerinin Apollon'u pek yalancı çıkarmadıklarını göstermektedir. Bu kahinler olasılıkla M.S. 3. yy'da artık gittikçe yaygınlaşmaya başlayan Hristiyanlığı da gözeterek, tanrı kavramı üzerine açıkladıkları kehanetler nedeniyle öyle etkili olmuşlardır ki, Klaros M.S. 4. yy'da alüvyonların altında kalmaya başlayıp, yeri kaybolduktan sonra bile, Theodoretus, Himerius, Eusebios, Origenes ya da Aleksandrialı Clemens gibi bir çok Hristiyan yazarın eleştirilerine maruz kalmaya devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

Modern Kaynaklar

ADelt	*Arkhaiologikon Deltion*
Adshead 1986	K. Adshead, *Politics of the Archaic Peleponnese*, Dorset ve Shaftesbury.
Agora XII	B. A. Sparkes ve L. Talcott, *The Athenian Agora: Volume XII. Black and Plain Pottery of the 6th and 4th Centuries B.C.*, Text and Plates, New Jersey, 1970.
Agora XXX	M. B. Moore, *The Athenian Agora: Volume XXX. Attic Red-Figured and White Ground Pottery*, New Jersey, 1997.
Aign 1963	B. Aign, *Die Geschichte der Musikinstrumente des ägäischen Raumes bis um 700 v. Chr.*, Frankfurt.
AJA	*American Journal of Archaeology*
AJP	*American Journal of Philology*
Akar Tanrıver 2007	D. S. Akar Tanrıver, "Bull/Bovine Figürines from the Sanctuary of Apollo Clarios in Ionia", E.Laflı ve A. Müller (ed.), *Terracotta Figurines in the Greek and Roman Eastern Mediterranean: Production, Diffusion, Iconography and Function 2-6 June 2007,* (*BCH* Foll. Suppl.), baskıda.
Akurgal 1962	E. Akurgal, "The Early Period and the Golden Age of Ionia", *AJA* 66, 369-379.
Akurgal 1966	E. Akurgal, *Orient und Okzident*, Baden-Baden.

Akurgal 1990	E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul, (1. Baskı 1970).
Akurgal 1993	E. Akurgal, *Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara (ilk baskı 1983).
Alcock 1997	S. Alcock "The Heroic Past in a Hellenistic Present", P. Cartledge, P. Garnsey ve E. Gruen (ed.), *Hellenistic Constructs*, Berkeley, 20-34.
Allen ve Sikes 1904	Th. W. Allen ve E. E. Sikes, *The Homeric Hymns*, Londra.
Alroth 1988	B. Alroth, "The Positioning of Greek Votive Figurines", R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 195-203.
Alroth 1989	B. Alroth, *Greek Gods and Figurines. Aspects of the Anthropomorphic Dedications*, Uppsala.
AM	*Athenische Mitteilungen*
Amandry 1944/45	P. Amandry, "Petits objets de Delphes", *BCH* 68-69, 36 – 74.
Amandry 1950	P. Amandry, *La mantique apollonienne à Delphes: Essai sur le fonctionnement de l'Oracle*, Paris.
Amandry 1984	P. Amandry, "Os et coquilles", *L'Antre corycien II* (*BCH suppl.* IX), Paris, 347-380.
Amandry 1992	M. Amandry, "Le trésor monétaire du sondage 2a", J. de La Genière, M. Amandry, L. Delattre, J. Rougetet, N. Şahin ve M. Schwaller, *Cahiers de Claros* I, Paris, 91-100.

Anat. Stud.	*Anatolian Studies*
Anderson 2003	G. Anderson, *The Athenian experiment, Building an Imagined Political Community in Ancient Attica, 508-490 B.C.*, Michigan.
Andrioménou 1985	A. Andrioménou, "Skyphoi de l'atelier de Chalkis (II)", *BCH* 109, 49 – 75.
ANES	*Ancient Near Eastern Studies*
Aneziri ve Dimitris 2007	S. Aneziri ve D. Damaskos, "Städtische Kulte im hellenistischen Gymnasion", D. Kah ve P. Scholz (ed.), *Das hellenistische Gymnasion*, Berlin, 247-272.
Ant. Afr.	*Antiquités africaines*
AntK	*Antike Kunst*
Antonaccio 1995	C. M. Antonaccio, *An Archaeology of Ancestors*, Maryland.
Antonetti ve Lévêque 1990	C. Antonetti ve P. Lévêque, "Au carrefour de la Mégaride. Devins et oracles", *Actes du IIe Colloque international du C.E.R.G.A. sur «Oracles et mantique en Grèce ancienne» (Kernos* 3), 197-209.
ArchEph	*Archaiologike Ephemeris.*
Arnold 1995	C. E. Arnold, *The Colossian Syncretism. The Interface Between Christianity and Folk Belief at Colossae*, Tübingen.
Arundell 1828	Fr. V. J. Arundell, *A Visit to the Seven Churches of Asia, with an Excursion into Pisidia, containing Remarks on the Geography and Antiquities of Those Countries*, Londra

ASAtene	*Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente*
Aspiotes 2006	N. Aspiotes, *Prosopographia musica Graeca, Personenlexicon mit Daten zu 2350 (heidnischen) Musikern*, Berlin
Astour 1967	M. Astour, *Hellenosemitica*, Leiden (2. baskı).
Atalay 1986	E. Atalay, "1985 Notion Kazıları", *VIII. KST*, 2. Cilt 2, Ankara, 67-92.
Atalay 1987	E. Atalay, "1986 Notion Kazıları", *IX. KST*, 2. Cilt 2, Ankara, 147-163.
Aytaçlar 2004	N. Aytaçlar, "The Early Iron Age at Klazomenai", A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. –C. Tzannes ve Y. Ersoy (ed.), *Klazomenai,Teos, and Abdera: Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera. Abdera 20-21 October 2001*. Selanik, 17-41.
Babelon ve diğerleri 1908	E. Babelon, W. H. Waddington ve T. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure* I.2, Paris.
BAM	*Bulletin d'archéologie marocaine*
Bammer 1984	A. Bammer, *Das Heiligtum der Artemis von Ephesos*, Graz.
Bammer ve Muss 1996	A. Bammer ve U. Muss, *Das Artemision von Ephesos*, Mainz.
Barnett 1953	R. D. Barnet, "Mopsos", *JHS* 73, 140-143.
Barnett 1975	R. D. Barnett, "The Sea Peoples", J. B. Bury, S. A. Cook ve F. E. Adcock. (ed.), *The Cambridge*

Ancient History, vol. II, part 2, Cambridge, 1975, 362-366

Barnett ve diğerleri 1948 — R. D. Barnett, J. Leveen ve C. J. Moss "A Phoenician Inscription from Eastern " *Iraq* 10, 56-72.

Bass ve van Doornink 1982 — G. Bass ve F.H. van Doornink jr., *Yassı Ada I*, Texas.

Başoğlu ve Baran 1977 — M. Başoğlu ve İ. Baran, *Türkiye Sürüngenleri, Kısım I. Kaplumbağa ve Kertenkeleler*, İzmir.

Baumer 2004 — L. E. Baumer, *Small-scale Cults in Ancient Greece. Rural santuaries from the Late Archaic to the Hellenistic periods. Attica - Arcadia - Argolid - Kynouria.* (*Internationale Archäologie* 81), Rahden.

BCH Suppl. IX — *L'Antre corycien II* (*BCH suppl.* IX), Paris, 1984.

BCH — *Bulletin de Correspondance Hellénique*

BE — *Bulletin épigraphique*

Bean 1989 — G. E. Bean, *Turkey Beyond the Maeander*, Londra (3. basım).

Bean 1995 — G. E. Bean , *Eski Çağda Ege Bölgesi* (çev. İ. Delemen), İstanbul.

Beazley ve Caskey 1954 — J. Beazley ve L. D. Caskey, *Attic Vase Paintings in Boston*, Boston ve Oxford.

Beekes 2003a — R. S. P. Beekes, "Pre-Greek: A language reconstructed", *Appendix to A Greek Etymological Dictionary*.

Beekes 2003b — R. S. P. Beekes, "The Origin of Apollo", *JANER* 3, 1-21.

Bélis 1984 — A. Bélis, “Fragments d’auloi”, *L’Antre corycien II* (*BCH suppl.* IX), Paris, 176 – 181.

Bélis 1985 — A. Bélis, “À Propos de la construction de la lyre”, *BCH* 109, 201-220.

Bengtson 1950 — H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, Münih.

Benton 1953 — S. Benton, “Further Excavations at Aetos”, *BSA* 48, 255-361.

Berges 2002 — D. Berges, “Archaische Funde aus Alt-Knidos”, *IstMitt* 52, 99-164.

Berges 2006 — D. Berges (ed.), *Knidos. Beitrage zur archaischen Stadt*, Mainz.

Berges ve Tuna 2001 — D. Berges ve N. Tuna, “Kult-, Wettkampf- und politische Versammlungsstätte. Das Triopion – Bundesheiligtum der dorischen Pentapolis”, *Antike Welt* 32, 155-166.

Bergquist 1967 — B. Bergquist, The Archaic Greek Temenos: a study of structure and function, Lund.

Bergquist 1988 — A. Bergquist, “The archaeology of sacrifice: Minoan-Mycenean versus Greek”, R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 21-34.

Berthelot 1933 — A. Berthelot, “Les Ligures”, *RA* 128, 1-147.

Berti 2007 — F. Berti, “Le necropoli ‘geometrica’ dell’ agora di Iasos”, J. Cobet, V. von Graeve, W.-D. Niemeier ve K. Zimmermann (ed.), *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion*

Güzelçamlı. 26. September – 1. October 1999. (Milesische Forschungen 5), Mainz, 437-446.

BICS — *Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London*

Birge 1994 — D. Birge,"Sacred Groves and Nature of Apollo", J. Solomon (ed), *Apollo: Origins and Influences*, Tuscon ve Londra, 9-19.

Blech 1982 — M. Blech, *Studien zum Kranz bei der Griechen*, Berlin ve New York.

Blegen 1939 — C. W. Blegen, "Prosymna: Remains of Post-Mycenaean Date", *AJA* 43, 410-444.

Blinkenberg 1931 — C. Blinkenberg, *Lindos I. Fouilles de l'acropole 1902-1914 I. Les petits objets*, Berlin.

Blümel 1985 — W. Blümel, *Die Inschriften von Iasos* (*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 28), Bonn.

BMC Ionia, — V. H. Barclay, *British Museum Catalogue of the Greek Coins of Ionia,* Bologna, 1964 (İlk baskı 1892)

Boardman 1967 — J. Boardman, *Excavations in Chios 1952-1955. Greek Emporio* (*BSA Suppl*. 6), Oxford.

Boardman 1978 — J. Boardman, *Greek Sculpture. The Archaic Period*, Londra.

Boardman 1980 — J. Boardman, *Greek Overseas*, Londra (2. baskı).

Boardman 1996 — J. Boardman, *Athenaian Red Figure Vases. The Archaic Period*, Londra (ilk baskı 1975).

Boardman 1997 — J. Boardman, *Athenian Black Figure Vases*, Londra (ilk baskı 1974).

Bodley 1946	N. B. Bodley, "The Auloi of Meroë: A Study of the Greek-Egyptian Auloi Found at Meroë, Egypt", *AJA* 50, 217-240.
Boehlau ve Scheffold 1942	J. Boehlau ve K. Scheffold, *Larisa am Hermos* III: *Die Kleinfunde,* Berlin.
Boetticher 1859	C. Boetticher, *Der Omphalos des Zeus zu Delphi* (19. Prog. zum Winckelmannsfest), Berlin.
Bonnechere 2003	P. Bonnechere, "Trophonius of Lebadea: mystery aspects of an oracular cult in Boeotia", M. B. Cosmopoulos (ed.), *Greek Mysteries. The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults*, Londra ve New York, 169-192.
Bonnechere 2007a	P. Bonnechere, "Divination", D. Ogden (ed.), *A Companion to Greek Religion*, Oxford, Malden ve Victoria, 143-159.
Bonnechere 2007b	P. Bonnechere, "The Place of the Sacred Grove (Alsos) in the Mantic Rituals of Greece ", M. Conan, (ed.), *Sacred Gardens and Landscapes: Ritual and Agency*, (*Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture*, 26). Washington DC, 17-41.
Bosanquet 1901/2	R. C. Bosanquet, "Excavations at Praesos: I", *BSA* 8, 231-270.
Bouché-Leclercq, *Divination*	A. Bouché-Leclerq, *Histoire de la divination dans l'antiquité* I-IV, Paris, 1879-1882.
Bourbon ve Marcadé 1995	M. M. Bourbon ve M. J. Marcadé, "Le Groupe cultuel du temple d'Apollon à Claros", *CRAI*, 519-524.

Bowra 1941	C. M. Bowra, "Xenophanes, Fragment 3",*Classical Quarterly* 35, 119-126.
Brann 1961	E. Brann, "Late Geometric Well Groups from the Athenian Agora", *Hesperia* 30, 93-146.
Brelich 1969	A. Brelich, *Paides e Parthenoi* (*Incunabula Graeca*, 36), Roma.
Bremer 1981	J. M. Bremer, "Greek hymns", H. S. Versnel (ed.), *Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, Leiden, 193-215.
Bremmer 1996a	J. N. Bremmer, "The status and symbolic capital of the seer", R. Hägg (ed.), *The Role of Religion in the Early Greek Polis. Proceedings of the Third International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 16-18 October 1992*, Stockholm, 97-109.
Bremmer 1996b	J. N. Bremmer, *Götter, Mythen und Heiligtümer im antiken Griechenland*, (çev. K. Brodersen), Darmstadt.
Bremmer 1998	J. M. Bremmer, "Greek Cultic Poetry: Some Ideas Behind a Forthcoming Edition", *Mnemosyne* 51, 513-524.
Bremmer 2000	J. N. Bremmer, "Scapegoat Rituals in Ancient Greece", R. Buxton (ed.), *Oxford Readings in Greek Religion*, Oxford, 271-293.
Bremmer 2007	J. N. Bremmer, "Greek Normative Animal Sacrifice", D. Ogden (ed.), *A Companion to Greek Religion*, Oxford, Malden ve Victoria, 132-144.

Bridges 1974	R. A. Bridges, Jr., "The Mycenaean Tholos Tomb at Kolophon", *Hesperia* 43, 264-266.
Broc 1963	S. Broc, "L'Hermes d'Hiéron à Delphes et le nom de l'hermes en grec", *REG* 76, 39-51.
Brodersen, *HGI*	K. Brodersen, *Historische griechische Inschriften in Übersetzung I-III*, Darmstadt, 1992-1999.
Bron 1979	F. Bron, *Recherches sur les inscriptions de Karatepe*, Cenevre..
Broneer 1946/47	O. Broneer, "Investigations at Corinth", *Hesperia* 16, 233-247.
Broneer 1947	O. Broneer, "Investigations at Corinth, 1946-1947", *Hesperia* 16, 233-247.
Broneer 1958	O. Broneer, "Excavation at Isthmia: Third Campain, 1955-1956", *Hesperia* 27, 1-37.
Brown 2004	E. L. Brown, "In Search of Anatolian Apollo", A. P. Chapin (ed.), *ΧΑΡΙΣ, Essays in Honor of Sara A. Immerwahr* (*Hesperia Suppl.* 33), 243-257.
BSA	*The Annual of the British School at Athens*
Buitron-Oliver 1996	D. Buitron-Oliver (ed.), *The Sanctuary of Apollo Hylates at Kourion. Excavation in the Archaic Precinct*, Jonsered.
Buresch 1973	K. Buresch, *Klaros. Untersuchungen zum Orakelwesen des späteren Altertums; Nebst einem Anhange das Anecdoton "Chresmoi ton Hellenikon theon" enthaltend*, Aalen (ilk baskı Leipzig 1889).
Burkert 1975a	W. Burkert, "Apellai und Apollon", *RhM* 118, 1-21.

Burkert 1975b — W. Burkert "Resep-Figuren, Apollon von Amyklai und die 'Erfindung' des Opfers auf Zypern", *Grazer Beiträge* 4, 51-79

Burkert 1979 — W. Burkert, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, California.

Burkert 1983 — W. Burkert, *Homo Necans. The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth,* (çev. P. Bing), Berkeley/Los Angeles/ Londra.

Burkert 1985 — W. Burkert, *Greek Religion,* (çev. J. Raffan), Cambridge.

Burkert 1992 — W. Bulkert, *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age,* (Çev. M. E. Pinder and W. Burkert), Cambridge.

Burkert 1994 — W. Burkert, "Olbia and Apollo of Didyma: A New Oracle Text", J. Solomon (ed.), *Apollo, Origins and Influences*, Tueson/Londra, 49-60.

Burkert 1998 — W. Burkert, *Creation of the Sacred. Tracks of Biology in Early Religions*, Massachusetts.

Burr 1933 — D. Burr, " A Geometric House and a Proto-Attic Votive Deposit", *Hesperia* 2, 542-640.

Buschor 1930 — E. Buschor, "Heraion von Samos: Frühe Bauten", *AM* 55, 1-99.

Buschor ve von Massow 1927 — E. Buschor ve W. von Massow, "Vom Amykleion", *AM* 52, 1-85.

Busine 2002 — A. Busine "La consultation de l'oracle d'Apollon dans le discours de Jamblique", *Actes du VIIIe Colloque international du C.I.E.R.G.A. sur*

«Religion et rationalité en Grèce ancienne», tenu à Rhodes en mai 2000 (Kernos 15), 187-198.

Busine 2005 — A. Busine, *Paroles d'Apollon. Pratique et traditions oraculaires dans l'Antiquité tardive (IIe-VIe siècles)*, Leiden ve Boston.

Büyükkolancı ve Doğan 2007 — M. Büyükkolancı ve E. Doğan, "Efes Ayasuluk Tepesi'nde Bulunan Figürinler", *Arkeoloji Dergisi* IX (2007/1), 123-133.

Calamé 1977 — Cl. Calamé, *Les choeurs de jeunes filles en Grece archaique I: Morphologie, fonction religieuse et sociale,* Roma.

Calamé 1990 — Cl. Calamé, *Thésée et l'imaginaire athénien: Légende et culte en Grèce antique*, Lozan

Cameron 2004 — A. Cameron, *Greek Mythograph in the Roman World,* New York.

Caner 1983 — E. Caner, *Fibeln in Anatolien I* (Prähistorische Bronzefunde XIV, 8), Münih.

Carlier 2000 — J. Carlier, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* Ankara

Carpenter 2007 — T. H. Carpenter "Greek Religion and Art", D. Ogden (ed.), *A Companion to Greek Religion*, Oxford, Malden ve Victoria, 398-420.

Caskey 1936 — L. D. Caskey, "Recent Acquisitions of the Museum of Fine Arts, Boston", *AJA* 40, 306-313.

Caskey 1964 — J. L. Caskey, "Excavations in Keos, 1963", *Hesperia* 33, 314-335.

Caskey ve Amandry 1952 — J. L. Caskey ve P. Amandry, "Investigations at the Heraion of Argos", *Hesperia* 21, 165-221.

Castleden 2005	R. Castleden, *Mycenaeans*, New York.
Cevizoğlu 2008	H. Cevizoğlu, "İonia'da Arınma Gereçleri: Louterion, Perirrhanterion, Asamynthos / Pelos", İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay ve Ö. Turak (ed.), *Euergetes. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, Antalya, 283-308.
Chamonard ve Legrand 1894	J. Chamonard ve E. Legrand, "Inscriptions de Notion", *BCH* 18, 216-221.
Chandler 1817	R. Chandler, *Travels in Asia Minor, and Greece*, Londra, (3. baskı).
Chaniotis 2003	A. Chaniotis, "Negotiating Religion in the Cities of the Eastern Roman Empire", *Kernos* 16, 177-190.
Charneux 1966	P. Charneux, "Liste argienne de théarodoques", *BCH* 90, 156-239.
Chuvin 2005	P. Chuvin, "Klaros Kehanetlerinin Hıristiyan Dünyasında Algılanışı", *Oracle in Antiquity and the Cults of Apollo in Asia Minor, symposium, Izmir 17-20 August*, 2005, (baskıda).
CIG	*Corpus Inscriptionum Graecarum*
Clara Rhodos III	G. Jacopi, *Clara Rhodos III. Scavi Nella Necropoli di Jalisso 1924-1928*, Rhodos, 1929.
Coldstream 1968	J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery*, Londra.
Coldstream 1977	J. N. Coldstream, *Geometric Greece*, Londra.
Coldstream 1983	J. N. Coldstream, "Gift exchange in the eighth century BC", R. Hägg and N. Marinatos, (ed.), *The Greek Renaissance of the 8th Century B.C.: Tradition and Innovation*, Stockholm, 201-206.

Cole 1988 — S. G. Cole, “The uses of water in Greek sanctuaries”, R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 161-165.

Cole 1995 — S. G. Cole, “Civic Cult and Civic Identity”, M. H. Hansen (ed.), *Sources for Ancient Greek City-State, Symposium August, 24-27 1994. Acts of the Copenhagen Polis Centre,* Volume 2, Kopenhag, 292-325.

Collas-Heddeland 2003 — E. Collas-Heddeland, “Nouvelle inscription de Claros: un Etolien honoré à Colophon”, J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L’aire des sacrifices*, Paris, 137-143.

Connor 2000 — W. R. Connor, “Tribes, Festivals, and Processions: Civic Ceremonial and Political Manipulation in Archaic Greece”, R. Buxton (ed.), *Oxford Readings in Greek Religion*, Oxford, 56-75.

Cook 1903 — A. B. Cook, “Greek Votive Offerings”, *Folklore* 14, 260-291.

Cook 1925 — A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion*, Cambridge.

Cook 1952 — J. M. Cook, “Archaeology in Greece, 1951”, *JHS* 72, 92-112.

Cook 1959/60 — J. M. Cook, “Greek Archaeology in Western Asia Minor”, *Archaeological Reports*, No. 6, 27-57.

Cook 1961	J. M. Cook, "The Clarian Oracle for the Smyrnaeans", *Classical Rev*iew 57 (n.s. 11), 7-8.
Cooper 1978	F. A. Cooper, *The Temple of Apollo at Bassai*, New York.
Corinth XII	G. R. Davidson, *Corinth XII. The Minor Objects*, New Jersey, 1952.
Couloubaritsis 1990	L. Couloubaritsis, "L'art divinatoire et la question de la Vérité", *Actes du IIe Colloque international du C.E.R.G.A. sur «Oracles et mantique en Grèce ancienne»* (*Kernos* 3), 113-122.
Courbin 1957	P. Courbin, "Travaux de L'École française: Argos, chronique des fuilles en 1956: VI. quartier sud", *BCH* 81, 665-681.
Courbin 1980	P. Courbin, "Lyres d'Argos", *Études Argiennes* (*BCH Suppl*. VI), 93-114.
CRAI	*Comptes Rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et belles-lettres*
Creese 1997	D. E. Creese, *The Origin of the Greek Tortoise-Shell Lyre*, (Kanada Ulusal Kütüphanesi Microfilm), Halifax.
Croissant 1992	F. Croissant, "Les débuts de la plastique argienne", *Polydipsion Argos. Argos de la fin des palais mycéniens à la constitution de l'État classique. Actes du colloque de Fribourg (7-9 mai 1987)* (*BCH Suppl.* XXII), Paris, 69-97.
Croissant 2003	Fr. Croissant, *Les frontons du temple du IVe siècle (Fouilles de Delphes IV, 7*, Paris.

Cunha Corrêa 2002	P. Da Cunha Corrêa, "Arcadian Nightingales", *Ordia Prima* 1, 121-126.
Czech-Schneider 1998	R. Czech-Schneider, *Anathemata. Weihgaben und Weihgabenpraxis und ihre Bedeutung für die Gesellschaft und Wirtschaft der frühen Griechen*, Münster.
Çizmeli Öğün 2007	Z. Çizmeli Öğün, "Les monnaies découvertes à Claros, sanctuaire d'Apollon en Ionie", *Revue Numismatique* 163, 213-233.
Dallaway 1801	J. Dallaway, *Reise nach Constantinopel, der Ebene von Troias und in die Levante*, Berlin ve Hamburg.
Daremberg-Saglio	Ch. Daremberg ve E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, 1873-1919.
Daumas 2003	M. Daumas, "The Sanctuary of the Cabeiri", *The Bull in the Mediterranean World. Myths and Cults*, Atina, 138-143.
Dawkins 1929	R. M. Dawkins, *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta* (*JHS Suppl*. 5), Londra.
De La Genière 1990a	J. de La Geniére, "Le Sanctuaire d'Apollon à Claros", *Anatolie Antique, Fouilles françaises en Turquie* (*Varia Anatolica* IV/2), 31-35.
De La Genière 1990b	J. de La Genière, "Le sanctuaire d'Apollon à Claros, nouvelles découvertes", *REG* CIII, 95-110
De La Genière 1992a	J. de La Genière, "Le sanctuaire d'Apollon à Claros, découvertes récentes", *CRAI*, 195-210.
De La Genière 1992b	J. de La Genière, "Introduction", J. de La Genière, M. Amandry, L. Delattre, J. Rougetet, N. Şahin ve M. Schwaller, *Cahiers de Claros* I, Paris, 11-18.

De La Genière 1993a — J. de La Genière, "L'inizio della romanizzazione à Claros", *Grandi Sanctuari della Grecia e l'Occidente*, (*Labirinti, Collana del Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche* 3) Trento, 69-79.

De La Genière 1993b — J. de La Genière, "Claros 1992: Bilan provisoire des fouilles dans le sanctuaire d'Apollon" *REA* 95, 383-397.

De La Genière 1995 — J. de La Genière, "Sanctuaire d'Apollon à Claros, fouille de 1994", *KST* 17, 2. Cilt, 47-55.

De La Genière 1996 — J. de La Genière, "Sanctuaire d' Apollon à Claros, 1995", *CRAI*, 261-272.

De La Genière 1998a — J. de La Genière, "Claros. Bilan Provisoire de dix campagnes de fouilles", *REA* 100, 235-268.

De La Genière 1998b — J. de La Genière, "Lectures de Claros archaïque", *REG* 111, 391-402.

De La Genière 2001 — J. de La Genière, "Hécatombe à Claros", *Architettura, Urbanistica, Societá nel Mondo Antico. Giornata di studi in ricordo di Roland Martin. A cura di Emanuele Greco. Paestum, 21 febbraio 1998*. (Tekmeria 2), 79-84.

De La Genière 2003 — J. de La Genière, "Conclusion", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II*. L'aire des sacrifices*, Paris, 197-209.

De La Genière 2007 — J. de La Genière, "Sanctuaire d'Apollon à Claros. Ètat de la question", J. Cobet, V. von Graeve, W.-D. Niemeier ve K. Zimmermann (ed.), *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion*

Güzelçamlı. 26. September – 1. October 1999. (Milesische Forschungen 5), Mainz, 179-185.

De La Genière ve diğerleri 1992 J. de La Genière, M. Amandry, L. Delattre, J. Rougetet, N. Şahin ve M. Schwaller, *Cahiers de Claros* I, Paris.

De La Genière ve Jolivet 2003 J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris.

De La Genière, Rougetet 2003 J. de La Genière, J. Rougetet, "Le temple archaïque d'Apollon", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 169-171.

De Polignac 1994 F. de Polignac, "Mediation, Competition and Sovereignty: The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece", S. Alcock ve R. Osborne (ed.), *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*, Oxford, 3-18.

De Polignac 1995 F. de Polignac, *Cults, Territory and the Origin of the Greek City-State* (= *Naissance de la cité grecque*), (İngilizceye çeviren J. Lloyd), Chicago.

Delattre 1992 L. Delattre, "Autel d'Apollon, le sondage 1a", J. de La Genière, M. Amandry, L. Delattre, J. Rougetet, N. Şahin ve M. Schwaller, *Cahiers de Claros* I, Paris, 19-50.

Delattre, de La Genière, Şahin 2003a L. Delattre, J. de La Genière, N. Şahin, "Le sondage 1.B", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R.

Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 15-30.

Delattre, de La Genière, Şahin 2003b L. Delattre, J. de La Genière, N. Şahin, "Le sondage 1.C", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 37-56.

Delos XI A. Plassart, *Les Sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe* (*Exploration Archéologique de Délos* XI), Paris, 1928.

Delos XV Ch. Dugas ve C. Rhomaios, *Les Vases de Délos I: Les Vases préhelléniques et géométriques* (*Exploration Archéologique de Délos* XV), Paris, 1934.

Delos XVIII W. Deonna, *Le mobilier délien* (*Exploration Archéologique de Délos* XVIII), Paris, 1938.

Delos XXIII A. Laumonier, *Les figurines de terre cuite* (*Exploration Archéologique de Délos* XXIII), Paris, 1956.

Delvoje 1946 Ch. Delvoje, "Rites de fécondité dans les religions préhelléniques", *BCH* 70, 120-131.

Demargne 1929 P. Demargne, "Terres-cuites Archaïques de Lato", *BCH* 53, 382-429.

Dempsey 1918 T. Dempsey, *Delphic Oracle: Its Early History, Influence and Fall,* Oxford.

Deppert-Lippitz 1985 B. Deppert-Lippitz, *Griechischer Goldschmuck* (*Kulturgeschichte der Antiken Welt*, 27), Mainz.

Desborough 1952	V. R. d'A. Desborough, *Protogeometric Pottery*, Oxford.
Desborough 1972	V. R. d'A. Desborough, *The Greek Dark Age*, Londra.
Deubner 1929	L. Deubner, "Die viersaitiger Leier", *AM* 54, 194-200.
Deubner 1934	O. Deubner, *Hellenistische Apollongestalten*, Atina.
Dewailly 2000	M. Dewailly, "Les statuettes en terre cuite du sanctuaire d'Apollon à Claros: Production et consommation (fin VIème -fin Vème siècle)", F. Krinzinger (ed.), *Die Ägäis und das westliche Mittelmeer. Beziehungen und Wechselwirkungen 8. bis 5. Jh. v. Chr., Wien, 24. bis 27. März 1999*, Viyana, 343-347.
Dewailly 2001	M. Dewailly, "Le sanctuaire d'Apollon à Claros: Place et fonction des dieux d'après leurs images", *MEFRA* 113, 365-382.
Dewailly 2003	M. Dewailly, "Le sondage 1.D", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 57-66.
Dewailly ve diğerleri 2004	M. Dewailly, M. Pécasse ve St. Verger, *Les Sculptures Archaïques de Claros*. (Monuments et Mémoires de la Fondation Eugène, Piot), Paris.
Dewailly ve Muss 2008	M. Dewailly ve U. Muss, "Efes Artemisionu'nda Bulunan Pişmiş Toprak Figürinler", W. Seipel (ed.), *Efes Artemisionu, Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı*, Viyana, 317-323.

Dewailly ve Şahin 2007	M. Dewailly ve N. Şahin, "L'iconographie d'Apollon à Claros d'après les statuettes en terre cuite (fin du VIème-IIème siècle avant J.C.). L'évolution stylistique et la valeur cultuelle de ces images offertes au dieu", Terracotta Figurines in the Greek and Roman Eastern Mediterranean: Production, Diffusion, Iconography and Function, 2-6 June 2007, İzmir (sempozyumda poster bildiri).
Didyma II	A. Rehm, *Didyma II: Die Inschriften*, Berlin, 1958.
Diehl 1964	E. Diehl, *Die Hydria*, Mainz.
Diels 1906	H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker* I, Berlin.
Dieterle 1999	M. Dieterle, *Dodona. Religiongeschichtliche und historische Untersuchungen zu Entstehung und Entwicklung des Zeus-Heiligtums*, (yayınlanmamış doktora tezi, http://www.sub.uni-hamburg.de/opus/volltexte/1999/20/html/), Hamburg.
Dietrich 1978a	B. C. Dietrich, "Reflections on the Origins of Oracular Apollo", *BICS* 25, 1-18.
Dietrich 1978b	B. C. Dietrich, "Some Evidence from Cyprus of Apolline Cult in the Bronze Age", *RhM* 121, 1-18
Dietrich 1988	B. C. Dietrich, "The instrument of sacrifice", R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 35-40.
Dietrich 1990	B. C. Dietrich, "Oracles and Divine Inspiration", *Oracles et mantique en greece ancienne* (*Kernos suppl*. 3), 157-174.

Dietrich 1992	B.C. Dietrich, "Divine Madness and Conflict at Delphi", *Kernos* 5, 41-58.
Dillery 2005,	J. Dillery, "Chresmologues and *Manteis*: Independent Diviners and the Problem of Authority", S. I. Johnston ve P. T. Struck (ed.), *Mantikê: Studies in Ancient Divination*, Leiden, 167-231.
Dillon 1997	M. Dillon, *Pilgrims and Pilgrimage in Ancient Greece*, Londra ve New York.
Dillon 2001	M. Dillon, *Girls and Women in Classical Greek Religion*, New York
Dingil 2006	F. Dingil, *Principatus Devri Karia'sında Leiturgia ve Arkhe Üstlenen Kadınlar*, Ankara (Doktora Tezi).
Doğer 1998	E. Doğer, *İlk İskanlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen ya da Tarhaniyat Tarihi*, İzmir.
Donder 1980	H. Donder, *Zaumzeug in Griechenland und Cypern* (Prähistorische Bronzefunde XVI. 3), Münih.
Dornseiff 1922	F. Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie*, Leipzig/Berlin.
Dougherty 1993	C. Dougherty, *The Poetics of Colonization: From City to Text in Archaic Greece*, New York.
Dow ve Gill 1965	S. Dow ve D. H. Gill, "The Greek Cult Table", *AJA* 69, 103-114.
Dowden 1999	K. Dowden, *European Paganism: Realities of Cult from Antiquity to Middle Ages*, Londra.
Ducat 1971	J. Ducat, *les Kouroi du Ptoion*, Paris.

Ducat 1976 — J. Ducat, “Fonctions de la statue dans la Grèce archaïque: kouros et kolossos”, *BCH* 100, 239 – 251.

Dugas 1921 — C. Dugas, “Le sanctuaire d'Aléa Athéna à Tégée avant le IVe siècle, ”*BCH* 45, 335-435.

Dumézil 1968 — G. Dumézil, *Mythe et Epopée. Vol. 1: L’Idéologie des trois fonctions dans l’épopée des peuples indo-européens*, Paris.

Dumézil 1982 — G. Dumézil, *Apollon sonore et autres essais*, Paris 1982

Dumoulin 1992a — D. Dumoulin, “Die Chelys. Ein altgriechisches Saiteninstrument, Teil I”, *Archiv für Musikwissenschaft* 49, 85-109.

Dumoulin 1992b — D. Dumoulin, “Die Chelys. Ein altgriechisches Saiteninstrument, Teil II”, *Archiv für Musikwissenschaft* 49, 225-257.

Dunant ve Pouilloux 1958 — C. Dunant ve J. Pouilloux, *Recherches sur l’histoire et les cultes de Thasos* II (*Études thasiennes* 5), Paris.

Dunst 1972 — G. Dust, “Archaische Inschriften und Documente der Pentekontaetie aus Samos”, *AM* 87, 99-163.

Durand 1989a — J. -L. Durand, “Greek Animals: Toward a Topology of Edible Bodies”, M. Detienne ve J. -P. Vernant (çev. P. Wissing), *The Cuisine of Sacrifice among the Greeks*, Chicago, 87-118.

Durand 1989b — J. -L. Durand, “Ritual as Instrumentality”, M. Detienne ve J. -P. Vernant (çev. P. Wissing), *The*

Cuisine of Sacrifice among the Greeks, Chicago, 119-128.

Dyer 1969 — R. R. Dyer, “The Evidence for Apolline Purification Rituals at Delphi and Athens”, *JHS* 89, 38-56.

EA — *Epigraphica Anatolica*

Easterling ve Knox 1985 — P. E. Easterling ve B. M. W. Knox (ed.), *The Cambridge History of Classical Literature V. 1, Greek Literature*, Cambridge.

Eckstein-Wolf 1952 — B. Eckstein-Wolf, "Zur Darstellung spendender Götter", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts* V, 39-75.

Ehrhardt 1989 — N. Ehrhardt, “Apollon Ietros. Ein verschollener Gott in Ionien?”, *IstMitt* 39, 115-122.

Eitrem 1930 — Eitrem, *RE*, XIV 2, s.v. “*Manto”*.

Ekin Meriç 2007 — A. Ekin Meriç, *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası*, İzmir (yayınlanmamış doktora tezi).

Ekroth 1999 — G. Ekroth, “Pausanias and Sacrificial Rituals of Greek Hero-cults”, R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Hero Cult*, Stockholm, 145-158.

Ekroth 1999 — G. Ekroth, “Pausanias and Sacrificial Rituals of Greek Hero-cults”, R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Hero Cult*, Stockholm, 145-158.

Elliot 1838 — C.B. Elliot, *Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia, and Turkey*, Londra

Engelmann 1983 — H. Engelmann, “Abschriften von Otto Benndorf”, *EA* 2, 21-24.

Engelmann ve Merkelbach 1973	H. Engelmann ve R. Merkelbach, *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai* II (*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 2), Bonn 1973.
Engels 1999	D. W. Engels, *Classical Cats: The Rise and Fall of the Sacred Cat*, Londra.
Erkanal ve Özkan 1999	H. Erkanal ve T. Özkan (ed.), *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi/ Tahtalı Dam Area Salvage Project*, İzmir.
Ersoy 2004	Y. E. Ersoy, "Klazomenai 900-500 BC. History and Settlement Evidence", A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. –C. Tzannes ve Y. Ersoy (ed.), *Klazomenai,Teos, and Abdera: Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera. Abdera 20-21 October 2001*. Selanik, 43-76.
Étienne 1990	R. Étienne, "L'Oracle d'Apollon à Claros une consultation à Claros en 18 av. J.C.", *Anatolie Antique, Fouilles françaises en Turquie* (*Varia Anatolica* IV/2), 36-39.
Étienne ve Migeotte 1998	R. Étienne ve L. Migeotte, "Colophon et les abus des fermiers des taxes", *BCH* 122, 143-157.
Étienne ve Prost 2005	R. Étienne ve Prost, "Claros, les modèles Delphiques au pays des Létoïdes", *Oracle in Antiquity and the Cults of Apollo in Asia Minor, symposium,* Izmir 17-20 August, 2005. (baskıda)
Étienne ve Varène 1995	R. Étienne ve P. Varène, "Vitruve et Claros", *CRAI*, 495-513.

Étienne ve Varène 2004 — R. Étienne ve P. Varène, *Sanctuaire de Claros L'Architecture. les propylées et les monuments de la voie sacrée*, Paris.

Euzennat 1976 — M. Euzennat, "Une dédicace volubilitaine à l'Apollon de Claros", *Ant. Afr.* 10, 63-68.

Fanin 1871 — C. Fanin, *The Royal Museum at Naples*.

Farnell 1896 — L.R. Farnell, *The Cults of the Greek States* II, Oxford..

Farnell 1909 — L. R. Farnell, *The Cults of the Greek States* V, Oxford.

Farnell 2005 — L. R. Farnell, *The Cults of the Greek States*. Cilt 4, Oxford (ilk baskı 1907).

FdD V — C. Rolley, *Fouilles de Delphes* V: *Monuments figures. Les statuettes de bronze*, Paris 1969.

FdD V.1 — P. Perdrizet, *Fouilles de Delphes* V.1: *Monuments figurés. Petits bronzes, terres-cuites*, *antiquités diverses,* Paris 1908.

FdD V.3 — C. Rolley, *Fouilles de Delphes* V.3: *Les Trépieds à Cuve Clouée*, Paris 1977.

Ferguson 1938 — W. S. Ferguson, "The Salaminioi of Heptaphylai and Sounion", *Hesperia* 7, 1-74.

Ferrary 1991 — J. –L. Ferrary, "Le statut des cités libres dans l'Empire romain à la lumière des inscriptions de Claros", *CRAI*, 557-577.

Ferrary 2000 — J. –L. Ferrary, "Les inscriptions du sanctuaire de Claros en l'honneur des Romains" *BCH* 124, 321-376.

Ferrary 2005 J. –L. Ferrary, “Les mémoriaux de délégations du sanctuaire oraculaire de Claros et leur chronologie”, *CRAI*, 719-765.

Ferrary ve Verger 1999 J. –L. Ferrary ve St. Verger, “Contribution à l’histoire du sanctuaire de Claros à la fin du IIème et au Ier siècle av. J.-C. : l’apport des inscriptions en l’honneur des Romains et des fouilles de 1994-1997”, *CRAI*, 811-850.

Finkelberg 2005 M. Finkelberg, *Greek and Pre-Greeks. Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*, Cambridge.

Finkelberg 2006 M. Finkelberg, “Inko-Leukothea Between East and West”, *JANER* 6, 105-121.

Flashar 1992 M. Flashar, *Apollon Kitharodos. Statuarische Typen des musischen Apollon*, Köln.

Flashar 1998/99 M. Flashar, "Die Bedeutung der kaiserzeitlichen Munzpragung von Kolophon für die Kultbildgruppe von Klaros [Klaros-Studien II]" *Boreas* 21-22, 227-239.

Flashar 1999a M. Flashar, "Panhellenische Feste und Asyl - Parameter lokaler Identitätsstiftung in Klaros und Kolophon [Klaros-Studien III]" *Klio* 81, 412-436.

Flashar 1999b M. Flashar, “Zur Datierung der Kultbildgruppe von Klaros [Klaros-Studien I]”, P. C. Bol (ed.), *Gedenkschrift für Andreas Linfert: hellenistische Gruppen*, Mainz, 53-94.

Foltiny 1961 S. Foltiny, “Athens and the East Hallsatt Region: Cultural Interrelations at the Dawn of Iron Age”, *AJA* 65, 283-297.

Fontenrose 1959	J. Fontenrose, Python: A Study of *Delphic Myth and Its Origins*, Berkeley ve Los Angeles.
Fontenrose 1978	J. Fontenrose, *The Delphic Oracle. Its Responses and Operations*, Berkeley.
Fontenrose 1988	J. Fontenrose, *Didyma. Apollo's Oracle, Cult and Companions*, Londra.
Fontrier 1878/1880	A. Fontrier, "Περὶ Κλάρου, Κολοφῶνος, Νοτίου" *Μουσεῖον καὶ βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς* III, 187-214.
Forster 1952	E. S. Forster, "Trees and Plants in the Greek Tragic Writers", *Greece and Rome* 21, 57-63.
Franke 1964	P. R. Franke, *Die Griechische Münze*, Münih.
Freyer-Schauenberg 1964	E. Freyer-Schauenberg, *Elfenbeine aus dem samischen Heraion*, Hamburg.
Frickenhaus 1976	A. Frickenhaus, *Tiryns I: Die Hera von Tiryns*, Mainz/Rhein (ilk basım 1912).
Frisch 1978	P. Frisch, *Die Inschriften von Lampsakos*, (*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 6), Bonn.
Furley 1995	W. D. Furley, "Praise and Persuasion in Greek Hymns", *JHS* 115, 29-46.
Furtwängler 1885	A. Furtwängler, "Griechische Vasen des s. g. geometrische Stils", *Archäologische Zeitung* 43, 131-141
Furtwängler 1890	A. Furtwängler, *Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia* (*Olympia* IV), Berlin.

Furtwängler 1906 — A. Furtwängler, *Aegina. Das Heiligtum der Aphaia*, Münih.

Furtwängler 1980 — A. E. Furtwängler, "Zur Deutung der Obeloi im Lichte samischer Neufunde", H. Cahn ve E. Simon (ed.), *Tainia. Festschrift für Roland Hampe, zum 70. Geburtstag am 2. Dezember 1978*, Mainz, 81-98.

Furtwängler 1981 — *A. E.* Furtwängler, "Heraion von Samos. Grabungen im Südtemenos 1977, II: Kleinfunde", *AM* 96, 73-138.

Gallet de Santerre ve Tréheux 1947/48 — H. Gallet de Santerre ve J. Tréheux, "Rapport sur le dépôt égéen et géometrique de l'Artémision à Délos", *BCH* 71-72, 148-254.

Garnier 1862 — F. A. Garnier, *Carte generale de l'Archipel. Atlas spheroidal & universel de geographie dresse*, Paris.

Garstang 1953 — V. J. Garstang, *Prehistoric Mersin*, Oxford.

Gartziou-Tatti 1990 — A. Gartziou-Tatti, "L'oracle de Dodona. Mythe et rituel", *Actes du IIe Colloque international du C.E.R.G.A. sur «Oracles et mantique en Grèce ancienne» (Kernos* 3), 175-184.

Gauthier 1999 — Ph. Gauthier, "Nouvelles inscriptions de Claros: decrets d'Aigai et de Mylasa pour des juges colophoniens" *REG* 112, 1-36.

Gauthier 2003a — P. Gauthier, "Un prêtre des heures à Claros", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 31-36.

Gauthier 2003b	Ph. Gauthier, “Deux décrets hellénistiques de Colophon-sur-mer”, *REG*, 116, 470-493.
Gebhard 1934	V. Gebhard, “Thargelia”, *RE*, (2. seri) V.2, 1290-1304
Geschenke der Musen	*Geschenke der Musen. Musik und Tanz im antiken Griechenland*, Atina, 2003.
Gibbs 1976	S. Gibbs, *Greek and Roman Sundials*, New Haven ve Londra.
Gill 1974	D. Gill, “Trapezomata: A Neglected Aspect of Greek Sacrifice”, *HTR* 67, 117-137.
Gilliam 1961	J. F. Gilliam, “The Plague under Marcus Aurelius”, *AJP* 82, 225-251.
Gjerstad 1934	E. Gjerstad, “Cilician Studies”, *RA* 3, 155-203.
Goldman 1923	H. Goldman, “Excavations of the Fogg Museum at Colophon”, *AJA* 27, 67-68.
Goldman 1937	H. Goldman, “Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1936”, *AJA* 41, 262-286.
Goldman 1956	H. Goldman, *Excavations at Gözlükule, Tarsus* II, Princeton.
Gombossi 1939	O. J. Gombossi, *Tonarten und Stimmungen der Antiken Musik*, Copenhagen,
Gonzales 2005	M. Gonzales, “The Oracle and Cult of Ares in Asia Minor”, *GRBS* 45, 161-183.
Gow 1934	A. S. F. Gow, “ἴυγξ, ῥόμβος, Rhombus, Turbo”, *JHS* 54, 1-13.
Gow ve Page 1965	A. S. F. Gow ve D. L. Page, *The Greek Anthology, Hellenistic Epigramms,* Cambridge.

Graf 1979 F. Graf, “Apollon Delphinios”, *MH* 36, 1-22.

Graf 1985 F. Graf, *Nordionische Kulte. Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulten von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia* (Bibliotheca Helvetica Romana 22), Roma

Graf 1992 F. Graf, “An oracle against pestilence from a Western Anatolian town”, *ZPE* 92, 267-279.

Graf 1993 Graf, F., “Bois sacrés et oracles en Asie Mineure”, O. de Cazanove ve J. Scheid (ed), *Les bois sacrés. Actes du colloque international organisé par le Centre Jean Bérard et l’ École Pratiquedes Hautes Études (V^e section).* (Collection du Centre Jean Bérard 10) Napoli, 23-29.

Graf 1996 F. Graf, “Pompai in Greece. Some Considerations about Spave and Ritual in the Greek Polis”, R. Hägg (ed.), *The Role of Religion in the Early Greek Polis. Proceedings of the Third International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 16-18 October 1992*, Stockholm, 55-65.

Graf 2002 F. Graf, “What is New about Greek Sacrifice?”, H. F. J. Horstmanshoff, H. W. Singor, F. T. Van Straten ve J. H. M. Strubbe (ed.), *Kykeon. Studies in Honour of H. S. Versnel*, Leiden-Boston-Köln, 113-125.

Graf 2003 F. Graf, “Lesser Mysteries-not less mysterious”, M. B. Cosmopoulos (ed.), *Greek Mysteries. The*

Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults, Londra ve New York, 241-262.

Graf 2005 — F. Graf, "Rolling the Dice for an answer", S. I. Johnston ve P. T. Struck (ed.), *Mantikê: Studies in Ancient Divination*, Leiden, 51-97.

Graf 2007 — F. Graf, "The Oracle and and the Image. Returning to Some Oracles from Claros", *ZPE* 160, 113-119.

Graf 2008 — F. Graf, *Apollo*, Londra

GRBS — *Greek, Roman, and Byzantine Studies*

Green 1989 — P. Green, "Delphic Responses", *Classical Bearings*, 91-111.

Gruben 1963 — G. Gruben, "Das archaische Didymaion", *JdI* 78, 78-182.

Guggisberg 1996 — M. Guggisberg, *Frühgriechische Tierkeramik: Zur Entwicklung und Bedeutung der Tiergefässe und der hohlen Tierfiguren in der späten Bronze- und frühen Eisenzeit (ca. 1600-700 v. Chr.)*, Mainz.

Günther 1971 — W. Günther, *Das Orakel von Didyma in hellenistischer Zeit* (*IstMitt* Beih. 4), Tübingen.

Habicht 1956 — Ch. Habicht, *Gottmenschentum und Griechische Städt*, Münih.

Habicht 2006 — Chr. Habicht, "Versaumter Gotterdienst", *Historia* 55, 153-166.

Hägg 1983 — R. Hägg, "Funerary Meals in the Geometric Necropolis at Asine?", R. Hägg and N. Marinatos (ed.), *The Greek Renaissance of the 8th Century*

B.C.: Tradition and Innovation, Stockholm, 189-194.

Halbherr 1896 — F. Halbherr, "Cretan Expedition. 1. Inscriptions from Various Cretan Cities", *AJA* 11, 539-601.

Haldene 1966 — J. A. Haldene, "Musical Instruments in Greek Worship", *Greece and Rome* 13, 98-107.

Halle ve diğerleri 2003 — J. R. Halle, J. Z. De Boer, J. P. Chanton ve H. A. Spiller, "Questioning the Delphic Oracle", *Scientific American* 289, 66-73.

Halliday 1913 — W. R. Halliday, *Greek Divination. A Study of its Methods and Principles*, Londra.

Hanfmann 1958 — G. Hanfmann, "Lydiaka", *HSCP* 63, 65-88.

Hanfmann 1983 — G. M. A. Hanfmann *Sardis from Prehistoric to Roman Times*, Cambridge.

Hanfmann ve Waldbaum 1969 — G. M. A. Hanfmann ve J. C. Waldbaum, "Kybebe and Artemis: Two Anatolian Goddesses from Sardis", *Archaeology* 22, 264-269.

Hansen 1977 — M.H. Hansen, "The Polis as an Urban Centre. The Literary and Epigraphical Evidence", M.H. Hansen (ed.), *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, Kopenhag, 9-86.

Hansen 1997a — M. H. Hansen, "A Typology of Dependent Poleis", Th. H. Nielsen (ed.), *Yet More Studies in the Ancient Greek Polis* (*Historia Einzelschriften* 117) Stuttgard, 29-38.

Hansen 1997b — M.H. Hansen, "Emporion. A Study of the Use and Meaning of the Term in the Archaic and Classical Periods", Th. H. Nielsen (ed.), *Yet More Studies in*

the Ancient Greek Polis (*Historia Einzelschriften* 117) Stuttgard, 83-106.

Hansen ve Nielsen 2000 — M. H. Hansen ve Th. H. Nielsen, "The Use of the Word Polis in the Fragments of Some Historians", P. Flensted-Jensen (ed.) *Further Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgard, 141-150.

Harrison 1899 — J. E. Harrison, "Delphika.-(A) The Erinyes. (B) The Omphalos", *JHS* 19, 205-251.

Harrison 1912 — J. E. Harrison, *Themis. A Study of the Social Origins of Greek Religion*, Cambridge.

Harrison 1928 — J. E. Harrison, *Myths of Greece and Rome*, Londra.

Haussoullier 1881 — B. Haussoullier , "Inscriptions de Delphes : décret relatif à la fondation des jeux Sotéria en 276", *BCH* 5, 300-316.

Haussoullier 1898 — B. Haussoullier, "L'oracle d'Apollon à Claros", *RPh* 22, 257-273.

Hawkins 1997 — J. D. Hawkins, "Muksas", E. von Ebeling ve B. Meissner (ed), *Reallexikon der Assyriologie und voderasiatische Archäologie,* Bd. 8., Berlin ve New York, 413.

Hayden 1991 — B. J. Hayden, "Terracotta Figures and Figurines, and Vase Attachments from Vrokastro, Crete", *Hesperia* 60, 103-144.

Head 1887 — B. W. Head, *Historia Numorum*, Oxford.

Hedrick 1988 — Ch. W. Hedrick, Jr., "The Temple and Cult of Apollo Patroos in Athens", *AJA* 92, 185-210.

Hegyi 2003 — D. Hegyi, "Hekatombe", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 43, 307-309.

Heilmeyer 1972 — W. -D. Heilmeyer, *Frühe Olympische Tonfiguren* (*Olympische Forschungen* VII), Berlin.

Heilmeyer 1979 — W.-D. Heilmeyer, *Frühe olympische Bronzefiguren. Die Tiervotive* (*Ol. Forsch* XII), Berlin.

Hellmann 2004/5 — M.-C. Hellmann, "Bois sacrés grecs et monuments", *Cahier VI, Table ronde - Bois sacrés : dans le cadre du thème 1 et du thème 6,* Paris, 154-159.

Hemingway 2004 — S. A. Hamingway, *Horse and Jokey from Artemision: A Bronz Equestrian Monument of the Hellenistic Period*, Ewing.

Hepding 1907 — H. Hepding, „Die Arbeiten zu Pergamon 1904-1905: II. Die Inschriften", *AM* 32, 241-377.

Hepding 1910 — H. Hepding, "Die Arbeiten zu Pergamon 1908-1909: II. Die Inschriften", *AM* 35, 401-493.

Hereward 1958 — D. Hereward, "Inscriptions from Pamphylia and Isauria", *JHS* 78, 57-77.

Herrero 1989 — S. M. Herrero, "Un oráculo del Apolo de Claros en Galicia", *Anejos de Gerión* II, 357-364.

Hertel 2007 — D. Hertel, "Der aiolische Siedlungsraum (Aiolis) am Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit", J. Cobet, V. von Graeve, W.-D. Niemeier ve K. Zimmermann (ed.), *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı. 26. September – 1. October 1999. (Milesische Forschungen 5)*, Mainz, 97-122.

Herzog 1901 — R. Herzog, "Bericht über eine epigraphisch-archäologische Expedition auf der Insel Kos im Sommer 1900", *AA*, 131-140.

Hesperia — *Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*

Hewitt 1909 — J. W. Hewitt, "The Major Restrictions on Access to Greek Temples", *TPAPA* 40, 83-91.

Higgins 1967 — R. A. Higgins, *Greek Terracottas*, Londra.

Higgins 1969 — R. A. Higgins, *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum. Volume I-II. Greek: 730-330 B.C.*, Oxford (ilk basım 1954).

Hogarth 1908 — D. G. Hogarth, *Excavations at Ephesus. The Archaic Artemisia*, Londra.

Holland 1933 — L. B. Holland, "The Mantic Mechanism at Delphi", *AJA* 37, 201-214.

Holland 1944 — L. B. Holland, "Colophon", *Hesperia* 13, 91-171.

Holleaux 1906 — M. Holleaux, "Note sur une inscription de Colophon Nova", *BCH* 30, 349-358.

Holtzmann 1993 — B. Holtzmann, "Les sculptures de Claros", *CRAI*, 801-817.

Hopkinson 1989 — N. Hopkinson, *A Hellenistic Anthology*, Cambridge.

Hotz 2005 — S. Hotz, *Rituale im öffentlichen Diskurs griechischer Poleis der Kaiserzeit*, Heidelberg Ruprecht-Karls-Universität, (yayınlanmamış doktora tezi)

Howard 1893 — A. A. Howard, "The Αὐλός or Tibia", *HSCP* 4, 1-60.

Howe 1958 — T. P. Howe, "Linear B and Hesiod's Breadwinners", *TPAPA* 89, 44-65.

HSCP — *Harvard Studies in Classical Philology*

HTR — *The Harvard Theological Review*

Huber 2005 — I. Huber, *Rituale der Seuchen und Schadensabwehr im Vorderen Orient und Griechenland*, Münih.

Hughes 1991 — D. D. Hughes, *Human Sacrifice in Ancient Greece*, Londra.

Hughes 1999 — D. Hughes, "Hero Cult, heroic honors, heroic death: some developments in the Hellenistik and Roman periods", R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Hero Cult*, Stockholm, 167-175.

Huxley 1970 — G. L. Huxley, "A Note on a Seven-Stringed Lyre", *JHS* 90, 196-197.

Huxley 1972 — G.L. Huxley, *The Early Ionians*, Shannon (ilk baskı Londra 1966).

Hürmüzlü 2004 — B. Hürmüzlü, "Burial Grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic Periods", A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. –C. Tzannes ve Y. Ersoy (ed.), *Klazomenai,Teos, and Abdera: Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera. Abdera 20-21 October 2001*. Selanik, 77-95.

IG — *Inscriptiones Graecae*

Isaakidou ve diğerleri 2002 — V. Isaakidou, P. Halstead, J. Davis ve S. Stocker, "Burnt animal sacrifice at the Mycenaean 'Palace of Nestor', Pylos", *Antiquity* 76, 86-92.

Isager ve Skydsgaard 1995 — S. Isager ve J. E. Skydsgaard, *Ancient Greek Agriculture. An introduction*, Londra ve New York.

Isthmia VII — I. K. Raubitschek, *Isthmia VII. The Metal Objects (1952-1989)*, New Jersey, 1998.

IstMitt — *Istanbuler Mitteilungen*

Işık 1980 — F. Işık, *Die Koroplastik von Theangela in Karien und ihre Beziechungen zu Ostionien*, Tübingen.

Işık 2007 — F. Işık, "Protogeometrik Yontucuklar Işığında Ege Göçlerinin Niceliği ve İonia Kültür Kimliği Üzerine", E. Öztepe ve M. Kadıoğlu (ed.), *Patronvs. Çoşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı*, İstanbul, 203-216.

IvPergamon II — M. Fränkel, Die Inschriften von Pergamon, II, Berlin, 1895.

IvPriene — F. Hiller von Gaertringen (ed.), *Inschriften von Priene*, Berlin 1906.

İçten ve Engelmann 1998 — C. İçten ve H. Engelmann, "Inschriften aus Ephesos und Kolophon", *ZPE* 120, 83-91.

Jacobsthal 1956 — P. Jacobsthal, *Greek Pins*, Oxford.

Jacoby 1914 — F. Jacoby, *Das Marmor Parium,* Berlin.

Jacoby 1929 — F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin.

Jacquemin 1984a — A. Jacquemin, "Lampes", *L'Antre corycien II (BCH suppl*. IX), 157-165.

Jacquemin 1984b — A. Jacquemin, "Petits objets divers", *L'Antre corycien II* (*BCH suppl.* IX), Paris, 166-175.

Jameson 1994 — M. H. Jameson, "Theoxenia", R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence*. *Proceedings of the Second International*

Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 22-24 November 1991, Stockholm, 35-57.

JANER — *Journal of Ancient Near Eastern Religions*

Jantzen 1955 — U. Jantzen, *Griechische Greifenkessel*, Berlin.

Jantzen 1972 — U. Jantzen, *Samos VIII: Aegyptische und orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*, Bonn.

Jarosch 1994 — V. Jarosch, *Samische Tonfiguren. Des 10. bis 7. Jahrhunderts V. Chr. aus dem Heraion von Samos* (*Samos* 18), Bonn.

JdI — *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*

Jeffery 1990 — L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Geece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from Eight to Fifth Century B.C.*, Oxford (ilk baskı 1960).

Jevons 1886 — F. B. Jevons, "The Rhapsodising of the Iliad", *JHS* 7, 191-308.

JHS — *Journal of Hellenic Studies*

Jolivet 2003a — V. Jolivet, "Le sondage 1.E", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 67-88.

Jolivet 2003b — V. Jolivet, "Le sondage 1.L", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 121-124.

Jolivet 2003c	V. Jolivet, "Le sondage 1.M", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 125-136.
Jolivet 2003d	V. Jolivet, "Le sondage 1.R", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 151.
Jolivet, Robert 2003a	V. Jolivet, R. Robert "Le sondage 1.T", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 153-164.
Jolivet, Robert 2003b	V. Jolivet, R. Robert, "Le sondage 1.K", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 99-119.
Jones 2002	M. W. Jones, "Tripods, Triglyphs, and the Origin of the Doric Frieze", *AJA* 106, 353-390.
JRS	*The Journal of Roman Studies*
Kadletz 1978	E. Kadletz, "The Cult of Apollo Deiradiotes" *TAPA* 108, 93-101.
Kagan 1982	D. Kagan, "The Dates of the Earliest Coins", *AJA* 86, 343-360.
Kah 2007	D. Kah, "Militärische Ausbildung im hellenistischen Gymnasion", D. Kah ve P. Scholz (ed.), *Das hellenistische Gymnasion*, Berlin, 47-90.

Kalligas 1968	P. G. Kalligas, "Khronika: Arkhaiotetes kai mnemeia Ionon neseon", *ADelt* 22, 302-322.
Kaminski 1991	G. Kaminski "Thesauros: Untersuchungen zum antiken Opferstock", *JdI* 106, 63-181.
Kaplan 2008	D. Kaplan, "Apollon'un Kökeni", B. Can ve M. Işıklı (ed.), *Doğudan Yükselen Işık. Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı,* İstanbul, 471-480.
Karageorghis 1973-74	V. Karageorghis, *Excavations in the Necropolis of Salamis* 3 (*Salamis* 5), Nicosia.
Karageorghis 1977	V. Karageorghis, C.-G. Styrenius, M.-L. Winbladh ve C. Adelman, *Cypriote Antiquities in the Medelhavsmuseet*, Stockholm.
Karageorghis 2003	V. Karageorghis, S. H. Houby, K. Slej, M.-L. Winbladh, S. N. Fischer ve O. Kaneberg, *The Cyprus Collections in the Medelhavsmuseet*, Nicosia.
Kassab-Tezgör ve Sezer 1995	D. Kassab-Tezgör ve T. Sezer, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu. Cilt 1. Protohistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler* (*Varia Anatolica* VI/2), İstanbul.
Kayan 1995	İ. Kayan, "Klaros Kazı Alanında Jeomorfolojik-Jeoarkeolojik Araştırmalar", *Ege Coğrafya Dergisi* 8, 1-24.
Keesling 2003	C. M. Keesling, *The Votive Statues of the Athenian Acropolis*, Cambridge.
Keramopoulos 1917	A. Keramopoulos, "Khronika", *ADelt* 3, 66-79.

Kern 1900	O. Kern, *Inschriften von Magnesia*, Berlin.
Kernos	*Kernos. Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique. Liège, Univ., Centre d' études de la religion grecque antique.*
Kilian 1975	K. Kilian, *Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit* (Prähistorische Bronzefunde XIV, 2), Münih.
Kilian-Dirlmeier 1979	I. Kilian-Dirlmeier, *Anhänger in Griechenland* (*PBF* XI.2), Münih.
Kinch 1914	K. F. Kinch, *Vroulia*, Berlin.
Kinkel 1878	G. Kinkel, *Epicorum Graecorum Fragmenta*, Leipzig.
Klebinder-Gauß 2007	G. Klebinder-Gauß, *Bronzefunde aus dem Artemision von Ephesos* (Forschungen in Ephesos XII/3), Viyana.
Kleibl 2006	K. Kleibl, "Die Terracottavotive des Apollon-Heiligtums Emecik", D. Berges (ed.), *Knidos. Beitrage zur archaischen Stadt*, Mainz 2006, 153-183.
Kleiner ve diğerleri 1967	G. Kleiner, P. Hommel ve W. Müller-Wiener, *Panionion und Melie*, Berlin
Knab 1934	R. Knab, *Die Periodoniken. Ein Beitrag zur Geschichte der gymnischen Agone an den 4 griechischen Haupfesten*, Giessen
Knibbe 1995	D. Knibbe, "*Via Sacra Ephesiaca*: New Aspects of the Cult of Artemis Ephesia", H. Koester (ed.) *Ephesos: Metropolis of Asia*, Valley Forge, 141-156.

Koch 1924	H. Koch, “Lakiadai”, *RE*, XII 1, 524-525.
Kommos IV	J. W. Shaw ve M. C. Shaw (ed.), *Kommos IV. The Greek Sanctuary.* Text and Plates, Princeton ve Oxford, 2000.
Kondis 1949/51	I. D. Kondis, “Two Archaic inscriptions from Camirus”, *ASAtene* 27-29, 347-349 = *SEG* XII, 364.
Kontoleon 1886	A. E. Kontoleon, “Epigraphai Klarou, Phokaias, Tralleon, Nysis, Thyateiron”, *BCH* 10, 514-521.
Kopcke 1968	G. Kopcke, “Heraion von Samos: Die Kampagnen von 1961/1965 in Südtemenos”, *AM* 83, 250-314.
Kothe 1970	H. Kothe, “Apollons ethnokulturelle Herkunft.”, *Klio* 52, 205-230.
Kourouniotis 1910	K. Kourouniotis, “Τὸ ἐν Βάσσαις ἀρχαιότερον ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος”, *ArchEph* 49, 271-332.
Kourouniotis 1916	K. Kourouniotis, “Excavations and Investigations in Chios 2”, *ADelt* 2, 190-215.
Kramer 1970	K. Kramer, *Studien zur griechischen Agonistik nach den Epinikien Pindars*, Köln.
Kraus 1960	T. Kraus, *Hekate: Studien zu Wesen und Bild der Göttin in Kleinasien und Griechenland*, Heidelberg.
Krause 1982	C. Krause, “Eretria. Ausgrabungen 1981”, *AntK* 25, 150-160.
Kruse 1933	G. Kruse, *RE* XVI, 1, s.v. “Mopsos”
KST	*Kazı Sonuçları Toplantısı*
Kurke 1992	L. Kurke, “The Politics of ἁβροσύνη in Archaic Greece”, *Classical Antiquity* 11, 91-120.

Ladtstätter ve Lang-Auinger 2001 S. Ladtstätter ve C. Lang-Auinger, " Zur Datierung und kunsthistorischen Einordnung einer Apollon Kitharodos-Statuette", F. Krinzinger, *Studien zur hellenistischen Keramik in Ephesos*, Viyana, 71-81.

Lamb 1934/35 W. Lamb, "Excavations at Kato Phana in Chios", *BSA* 35, 138-164.

Lambrinoudakis 1976 V. K. Lambrinoudakis, "Anaskaphe sto Hiero tou Apollonos Maleatas", *Praktika*, 202-208 (*non vidi.*).

Lambrinoudakis 1988 V. K. Lambrinoudakis,"Veneration of Ancestors in Geometric Naxos", R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 235-245.

Lambrinoudakis ve Sgouleta 2005 V. Lambrinoudakis ve Z. Sgouleta, "Consecration of groves and trees", *ThesCRA II,: Addendum to vol. I:, Consecration*, 310-316.

Lanckoronski ve diğerleri 1892 K. G. Lanckoronski, G. Niemann ve E. Petersen, *Städte Pamphyliens und Pisidiens II: Pisidien*, Prag, Viyana ve Leipzig

Landels 1963 J. G. Landels, "The Brauron Aulos", *BSA* 58, 116-119.

Landels 1964 J. G. Landels, "Fragments of Auloi Found in the Athenian Agora", *Hesperia* 33, 392-400.

Landels 1981 J. G. Landels, "The Reconstruction of Ancient Greek auloi", *World Archaeology* 12, 298-302.

Landels 1998 J. G. Landels, *Music in Ancient Greece and Rome*, Londra ve New York.

Lane Fox 1986 — R. Lane Fox, *Pagans and Christians. In the Mediterranean World from the Second Century A.D. to the Conversion of Constantine*, New York.

Langdon 1976 — M. K. Langdon, *A Sanctuary of Zeus on Mount Hymettos* (*Hesperia Suppl*. 16), Princeton.

Langenstroer 1992 — M. Langenstroer, "Das Orakelheiligtum des Apollon im Klaros", O. Brehm (ed.), *Μουσικὸς ἀνήρ, Festschrift für M. Wegner zum 90. Geburstag* (*Antiquitas* 3/32), Bonn.

Lapie 1833 — P. M. Lapie, *Carte de la Grece Ancienne*, Paris.

Larson 2007a — J. Larson, "A Land Full of Gods: Nature Deities in Greek Religion", D. Ogden (ed.), *A Companion to Greek Religion*, Oxford, Malden ve Victoria, 56-70.

Larson 2007b — J. Larson, *Ancient Greek Cults*, New York ve Londra.

Latacz 2007 — J. Latacz, "Frühgriechische Epik und Lyrik in Ionien", J. Cobet, V. von Graeve, W.-D. Niemeier ve K. Zimmermann (ed.), *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı. 26. September – 1. October 1999. (Milesische Forschungen 5)*, Mainz, 681-700.

Laumonier 1958 — A. Laumonier, *Les cultes indigènes en Carie*, Paris.

Lebrun 1990 — R. Lebrun, "Quelques aspects de la divination en Anatolie du sud-ouest", *Actes du IIe Colloque international du C.E.R.G.A. sur «Oracles et mantique en Grèce ancienne» (Kernos* 3), 185-195

Lechat 1890 — H. Lechat, "Mors antiques en bronze", *BCH* 14, 385-388.

Lefkandi I — M. R. Popham, L. H. Sackett ve P. G. Themelis (ed.), *Lefkandi I-II Plates-Text. The Iron Age. The Settlement. The Cemeteries,* Oxford, 1979-1980

Lefkandi II.1 — R. W. V. Catling ve I. S. Lemos, *Lefkandi II. The Protogeometric Building at Toumba. Part 1. The Pottery* (ed. M.R. Popham, P. G. Calligas ve L. H. Sackett), Oxford, 1990.

Lefkandi II.2 — M. R. Popham, P. G. Calligas ve L. H. Sackett (ed.), *Lefkandi II. The Protogeometric Building at Toumba. Part 2. The Excavation, Architecture and Finds* (*BSA Suppl*. 23), Oxford, 1993.

Lefkandi III — M. R. Popham ve I. S. Lemos, *Lefkandi III. The Toumba Cemetery. The Excavations of 1981, 1984, 1986 and 1992-4. Plates* (*BSA Suppl*. 29), Oxford, 1996.

Legrass 1905 — L. Legrass, *Les légendes thébaines dans l'épopée etla tragédie grecques*, Paris.

Lehmann 1960 — K. Lehmann, *Samothrace*, 2, II, *The Inscriptions on Ceramics and Minor objects*, New York.

Lehmann 1969 — P.W. Lehmann, *The Hieron, Samothrake*, New York.

Lejeune ve Dubois 1998 — M. Lejeune ve L. Dubois, "Archaic dedicatory inscriptions from Claros", *CRAI*, 1141-1151.

Lemos 2002 — I. S. Lemos, *The Protogeometric Aegean. The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC*, Oxford.

Lemos 2007 — I. S. Lemos, "The Migrations to the West Coast of Asia Minor: Tradition and Archaeology", J. Cobet,

V. von Graeve, W.-D. Niemeier ve K. Zimmermann (ed.), *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı. 26. September – 1. October 1999. (Milesische Forschungen 5)*, Mainz, 713-727.

Lenschau 1944 — Th. Lenschau, "Die Gründung Ioniens und der Bund am Panionion", *Klio*, 201-237.

Letters 1969 — R. J. Letters, "The Scales of Some Surviving ΑΥΛΟΙ", *Classical Quarterly* 19, 266-268.

Leuteritz 1997 — E. Leuteritz, *Hellenistische Paideia und Randgruppen der Gesellschaft. Herrscher und Frauer, 'Bildunspolitik' und Eukosmia*, Münih.

LIMC — *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*

Liapis 2007 — V. J. Liapis, "Zeus, Rhesus and the Mysteries", *Classical Quarterly* 57, 381-411.

Lightfoot 2000 — J. L. Lightfoot, "Sofisticates and solecisms: Greek literature after the classical period", O. Taplin (ed.), *Literature in The Greek & Roman Worlds. A New Perspective*, New York, 217-256. O

Lightfoot 2008 — J. L. Lightfoot, *The Sibylline Oracles, with Introduction, Translation, and Commentary on the First and Second Books*, Oxford.

Linfert 1983 — A. Linfert, "Der Apollon von Daphne des Bryaxis", *Damaszener Mitteilungen* 1, 165-173.

Livrea 2004 — E. Livrea, "Lycidas and Apollo in Theocritus' Thalysia", *Eikasmos* 14, 161-167.

Lloyd-Jones 1976 — H. Lloyd-Jones, "The Delphic Oracle", *Greece and Rome* (2nd Ser.) 23, 60-73.

Loraux 1995	N. Loraux, *The Experiences of Teiresias. The Feminine and the Greek Man*, Princeton.
Loucas 1990	I. Loucas, "Le Daphnéphorion de Phlya, la daphnéphorie béotienne et l'oracle de Delphes", *Actes du IIe Colloque international du C.E.R.G.A. sur «Oracles et mantique en Grèce ancienne» (Kernos* 3), 211-218.
Lovette Guichard 2005	C. Lovette Guichard, *Travels and Traversals in the Hellenistic Oracular Temples at Klaros and Didyma*, Columbia (UMI Microform 3188764).
LSJ	H. G. Liddell ve R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1985 (genişletilmiş ilk baskı 1968).
Luce ve diğerleri 1993	J.-M. Luce, V. Déroche, D. Laroche ve P. Pétridis, "Delphes", *BCH* 117, 619-644.
Maas 1974	M. Maas, "On the Shape of the Ancient Greek Lyre", *The Galpin Society Journal* 27, 113-117.
Maas 1978	M. Maas, *Die geometrischen Dreifüsse von Olympia* (*OlForsch* 10), Berlin.
Maas 1992	M. Maas, "Polychordia and the Fourth-Century Greek Lyre", *The Journal of Musicology*, 10, 77-88.
Maas ve Kilian-Dirlmeier 1998	M. Maas ve I. Kilian-Dirlmeier, "Aigina, Aphaia-Tempel XVIII. Bronzefunde ausser Waffen", *AA*, 57-104.
Maas ve Synder 1989	M. Maas ve J. M. Synder, *Stringed Instruments of Ancient Greece*, New Haven.
Macridy 1905	Th. Macridy, "Altertümer von Notion", *ÖJh* 8, 135-173.

Macridy 1912 — Th. Macridy, “Antiquités de Notion II”, *ÖJh* 15, 36-67.

Macridy ve Picard 1915 — Th. Macridy ve Ch. Picard, “Fouilles du hiéron d’Apollon Clarios à Colophon”, *BCH* 39, 33-52.

Mägele 2005 — S. Mägele, “Die Kultstatue des Apollon von Klaros und ihre Rezeption in der Kaiserzeit: Zum Neufund einer Statue des Apollon Kitharodos in Sagalassos”, *Oracle in Antiquity and the Cults of Apollo in Asia Minor, symposium, Izmir 17-20 August*, 2005. (baskıda).

Mallwitz 1959/60 — A. Mallwitz, Eine Kultstätte im Athenaheiligtum, *IstMitt* 9/10, 76-85.

Marangou 1969 — E. Marangou, *Lakonische Elfenbein- und Beinschnitzereien*, Tübingen.

Marcadé 1994 — J. Marcadé, "Rapport préliminaire sur le groupe cultuel du temple d'Apollon à Claros", *REA* 96, 447-463.

Marcadé 1998 — J. Marcadé, “Nouvelles observations sur le groupe cultuel du temple d'Apollon à Claros (état d'octobre 1997)”, *REA* 100, 299-323.

Margreiter 1988 — I. Margreiter, *Alt-Ägina II.3: Die Kleinfunde aus dem Apollon-Heiligtum*, Mainz/Rhein.

Marinatos 1988 — N. Marinatos, “The imagery of sacrifice: Minoan and Greek”, R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 9-20.

Marinatos 1993	N. Marinatos, "What were Greek sanctuaries? A synthesis", N. Marinatos ve R. Hägg (ed.), *Greek Sanctuaries. New approaches*, Londra ve New York, 228-233.
Martin 1965	R. Martin, *Manuel d'architecture grecque* I, *Matériaux et techniques*, Paris.
Martin 1966	R. Martin, *Annuaire de l'École pratique des Hautes études. IVe section 1966-1967*, Paris, 176-177.
Martin 1971	R. Martin, *Annuaire de l'École pratique des Hautes études. IVe section 1970-1971*, Paris, 222-225.
Martin 1994	R. Martin, *L'art grec*, Paris.
Martin ve diğerleri 1970	R. Martin, J. Charbonneaux ve Fr. Villard, *La Grèce hellénistique*, Paris
Martin ve Metzger 1976	R. Martin ve H. Metzger, *La religion grecque*, Paris.
Maurizio 1995	L. Maurizio, "Anthropology and Spirit Possession: A Reconsideration of the Pythia's Role at Delphi", *JHS* 115, 69-86.
McDonald 1972	W. A. McDonald, "Excavations at Nichoria in Messenia: 1969-1971", *Hesperia* 41, 218-273.
Mee 1998	Ch. Mee, "Anatolia and The Aegean in the Late Bronze Age", E. H. Cline ve D. Harris-Cline (ed.), *The Aegean and the Orient in the Second Millennium, Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, Cincinnati, 18-20 April 1997*, Cilt. 1 (*Aegaeum* 18), 137-148.
MEFRA	*Mélanges de l'École Francaise de Rome, Antiquité*
Mellink 1960	M. J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 64, 57-69.

Mellink 1961	M. J. Mellink, “Archaeology in Asia Minor”, *AJA* 65, 37-52.
Meritt 1935	B.D. Meritt, “Inscriptions of Colophon”, *AJP* LVI, 358-397.
Meritt 1972	B. D. Meritt, “The Tribute Quota List of 454/3 B.C.”, *Hesperia* 41, 403-417.
Meritt ve diğerleri, *ATL*	B.D. Meritt, H.T. Wade-Gery ve M.F. McGregor, *The Attic Tribute Lists* I-IV, Cambridge/Mass., 1939-1953.
Merkelbach 1991	R. Merkelbach, “Ein Orakel des Apollon für Artemis von Koloe”, *ZPE* 88, 70-72.
Merkelbach ve Schwertheim 1983	R. Merkelbach ve E. Schwertheim, “Die Inschriften der Sammlung Necmi Tolunay in Bandırma (Teil II). Das Orakel des Ammon für Kyzikos”, *EA* 2, 147–154
Merkelbach ve Stauber 1996	R. Merkelbach ve J. Stauber, "Die Orakel des Apollon von Klaros" *EA* 27, 1-54.
Merkelbach ve Stauber 1998	R. Merkelbach ve J. Steuber, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten, I: Die Westküste Kleinasiens von Knidos bis Ilion*, Stuttgart ve Leipzig.
Metzger 1940/41	H. Metzger, “Le sanctuaire de Glanitsa”, *BCH* 64/65, 5 – 33.
Metzler 1971	D. Metzler, “Ein griechisches Plektron”, *Archiv für Musikwissenschaft* 28.2, 147-150.
MH	*Museum Helveticum*
Milet III	G. Kawerau ve A. Rehm, Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre

1899. III: Das Delphinion in Milet. Berlin, 1967 (ilk baskı 1914).

Miller 1977 — S. G. Miller, "Excavations at Nemea, 1976", *Hesperia* 46, 1-26.

Miller 1978 — S. G. Miller, "Excavations at Nemea, 1977", *Hesperia* 47, 58-88.

Miller 1979 — S. G. Miller, "Excavations at Nemea, 1978", *Hesperia* 48, 73-103.

Miller 1980 — S. G. Miller, "Excavation at Nemea, 1979", *Hesperia* 49, 178-205.

Miller 1981 — S. G. Miller, "Excavation at Nemea, 1980", *Hesperia* 50, 45-67.

Miller 1984 — S. G. Miller, "Excavation at Nemea, 1983", *Hesperia* 53, 171-192.

Miller 2004 — S. G. Miller, *Ancient Greek Athletics*, New Haven

Milne 1941 — J. G. Milne, *Kolophon and its Coinage: A Study*, New York.

Mitchell 1989/90 — S. Mitchell, "Archaeology in Asia Minor 1985-1989", *Archaeological Reports* 36, 83-131

Mollard-Besques 1954 — S. Mollard-Besques, *Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite Grecs, Étrusques et Romains I. Époques Préhellénique Géométrique, Archaïque et Classique*, Paris.

Mollard-Besques 1963 — S. Mollard-Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite Grecs, Étrusques et Romains II. Myrina. Musée du Louvre et collections des universités de France*, Paris.

Mommsen 1898 — A. Mommsen, *Feste der Stadt Athen in Altertum, Geordnet nach attischem Kalender*, Leipzig

Monbrun 2003 — Ph. Monbrun, "Apollon, le scorpion et le frene à Claros", *Kernos* 16, 143-170.

Montegu 1976 — J. C. Montegu, "Note on the Labyrinths of Didyma", *AJA* 80, 304-305.

Montiglio 2000 — S. Montiglio, *Silence in the Land of Logos*, Princeton.

Moret 1982 — J.-M. Moret, "L'apollinisation de l'imagerie légendaire à Athénes dans la seconde moitiè du Ve siècle", *RA*, 109-136.

Moretti 2005 — J. Ch. Moretti, "Le temple d'Apollon à Claros", *Oracle in Antiquity and the Cults of Apollo in Asia Minor, symposium,* Izmir 17-20 August, 2005. (baskıda)

Morgan 1990 — C. Morgan, *Athletes and Oracles. The transformation of Olympia and Delphi in the eight century BC*, Cambridge.

Morgan 1993 — C. Morgan, "The origins of pan-Hellenism", N. Marinatos ve R. Hägg (ed.), *Greek Sanctuaries. New approaches*, Londra ve New York, 18-44.

Moutsopoulos 1990 — E. A. Moutsopoulos, "Musique et Musicalité dans les oracles Chaldaïques", *Actes du IIe Colloque international du C.E.R.G.A. sur «Oracles et mantique en Grèce ancienne» (Kernos* 3), 281-293

Muss 2007 — U. Muss, "Late Bronze Age and Early Iron Age Terracottas: Their Significance for an Early Cult Place in the Artemision at Ephesos", A. Çilingiroğlu

ve A. Sagona (ed.), *Anatolian Iron Ages 6. The Proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Eskişehir, 16-20 August 2004* (*ANES Suppl*. 20), Leuven/ Paris/ Dudley, 167-194.

Mutschmann 1917 — H. Mutschmann, "Ein unbekannter Mythograph", *RhM* 72, 150-153.

Müller-Wiener 1980 — W. Müller-Wiener "Milet 1978-1979. Vorbericht über die Arbeiten der Jahre 1978 und 1979. Mit Beitrage von P. Herrmann, W. Koenigs, R. Könster, A. U. Kossatz und W. Voigtländer", *IstMitt* 30, 23-98.

Mylonas 1937 — G. E. Mylonas, "A Mycenaean Figurine at the University of Illinois", *AJA* 41, 237-247.

Mylonas 1961 — G. E. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton.

Naumann 1983 — F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*,Tübingen

Naumann ve Tuchelt 1963/64 — R. Naumann ve K. Tuchelt, "Die Ausgrabung im Südwesten des Tempels von Didyma 1962"*, IstMitt* 13/14, 15-62.

Nilsson 1932 — M. P. Nilsson, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, California.

Nilsson 1950 — M. P. Nilsson, "Lampe und Kerzen im Kult der Antike", *Opuscula Archaeologica* 6, 101- 110.

Nilsson 1951 — M. P. Nilsson, "Die Prozessiontypen in griechischen Kult", *Opuscula selecta ad historiam religionis Graecae* I, Lund, 166-214.

Nilsson 1955 — M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion I*, Münih.

Nilsson 1972 — M. P. Nilsson, *Greek Folk Religion*, Philadelphia.

Niniou-Kindelli 2003 — V. Niniou-Kindelli, "The Bull and the Sanctuary of Poseidon at Chania", *The Bull in the Mediterranean World. Myths and Cults*, Atina, 132-137.

Nock 1928 — A. D. Nock, "Oracles théologiques", *REA* 30, 280-290.

Nock 1952 — A. D. Nock, "Hellenistic Mysteries and the Christian Sacraments", *Mnemosyne* 5, 177-213

Nollé 1987 — J. Nollé, "Südkleinasiatische Losorakel in der römischen Kaiserzeit", *Antike Welt* 18, 41-49.

Nollé 1996/97 — J. Nollé, "Medien, Sprüche, Astragale zum Orakelwesen im kaiserzeitlichen kleinasien", *Nürnberger Blätter zur Archäologie* 13, 167-172.

Nordquist 1994 — G. C. Nordquist, "Some notes on musicians in Greek cult", R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence. Proceedings of the Second International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 22-24 November 1991*, Stockholm, 81-93.

O'Brien 1993 — J. V. O'Brien, *The Transformation of Hera: A study of ritual, hero, and the goddes in the Iliad*, Maryland.

Ogden 2002 — D. Ogden, *Magic, Witchcraft and Ghosts in the Greek and Roman Worlds: A Sourcebook*, New York.

OGIS — W. Dittenberger, *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae,* Leipzig, 1903-1905.

Ohly 1940 — D. Ohly, "Frühe Tonfiguren aus dem Heraion von Samos I", *AM* 65, 57-102.

Ohly 1953 — D. Ohly, "Die Göttin und ihre Basis", *AM* 68, 25-50

Ohnesorg 1991 — A.Ohnesorg, "Altäre auf Paros", R. Étienne ve M.T. Le Dinahet (ed.), *L'espace sacrificiel dans les civilisations méditerranéennes de l'antiquité (Lyon 1988)*, Lyon, 1991, 121-126.

OlForsch 13 — H. Phillip, Bronzeschmuck aus Olympia (Olympische Forschungen 13), Berlin, 1981.

OlForsch 16 — B. Fellmann, Frühe olympische Gürtelschmuckscheiben aus Bronzen (Olympische Forschungen 16), Berlin, 1984.

Oliver 1986 — A. Oliver, Jr., "Review: Olympische Forschungen XIII, Bronzeschmuck aus Olympia by Hanna Philipp", *AJA* 90,105-106.

Oppé 1904 — A. P. Oppé, "The Chasm at Delphi", *JHS* 24, 214-240.

Ortaç 2001 — M. Ortaç, *Die hellenistischen und römischen Propyla in Kleinasien* , Ruhr Üniversitesi (yayınlanmamış doktora tezi).

ÖJh — *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien*

Özgen ve diğerleri 1996 — İ. Özgen, J. Öztürk, M. J. Mellink, C. H. Greenewalt, Jr., K. Bıyıklıoğlu, L. M. Kaye, *Heritage Recovered, The Lydian Treasure*, İstanbul.

Özgünel 1996	C. Özgünel, *Mykenische Keramik in Anatolien* (*Asia Minor Studien* 23), Bonn
Özgünel 2001	C. Özgünel, *Smintheion. Troas'ta Kutsal Bir Alan*, Ankara
Özgünel 2003	C. Özgünel, "Geometrische Keramik von Alt-Smyrna aus der Akurgal-Grabung", B. Rückert ve F. Kolb (ed.), *Probleme der Keramikchronologie des südlichen und westlichen Kleinasiens in geometrischer und archaischer Zeit. İnternationales Kolloquium, Tübingen 24.3.-26.3.1998* (*Antiquitas* 44), Bonn, 69-89.
Özgünel 2006	C. Özgünel, *Karia Geometrik Seramiği*, İstanbul.
Palagia 1980	O. Palagia, *Euphranor*, Leiden
Palatine Anthology	W. R. Paton (çev.), *The Greek Anthology*, (The Loeb Classical Library), Londra, 1953.
Paquette 1984	D. Paquette, *L'Insturement de musique dans la céramique de la Grèce Antique*, Paris.
Paris 1887	P. Paris, "Fouilles au temple d'Athèna Cranaia", *BCH* 11, 405 – 444.
Parke 1940	H. W. Parke, "A Note on the Delphic Priesthood", *The Classical Quarterly* 34, 85-89.
Parke 1972	H. W. Parke, *Greek Oracles*, Londra (ilk basım 1967).
Parke 1985	H. W. Parke, *The Oracles of Apollo in Asia Minor*, Londra.
Parke 1986	H. W. Parke, "The Temple of Apollo at Didyma: The Buildings and its Function", *JHS* CVI, 121-131.

Parke ve Wormell 1956	H. W. Parke and D. E. W. Wormel, *The Delphic Oracle Vol I: The History*. *II: The Oracular Responses*, Oxford.
Parker 1983	R. Parker, *Miasma. Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Oxford (ilk baskı 1978).
Parker 2000	R. Parker, "Greek States and Greek Oracles", R. Buxton (ed.), *Oxford Readings in Greek Religion*, Oxford, 76-108.
Parker 2006	R. B. Parker, *Polytheism and Society at Athens*, Oxford.
Payne 1974	H. G. G. Payne, *Protokorinthische Vasenmalerei*, Mainz.
Pearson 1917	A.C. Pearson (ed), *The Fragment of Sophokles*, vol. I-III, Cambridge.
Peek 1976	W. Peek, "Zitat eines Orakels für Smyrna", *ZPE* 21, 145.
Peek 1985	W. Peek, "Hermesianax von Kolophon, Olympiasieger im Ringen der Knaben", *EA* 5, 155.
Perachora I	H. Payne, *Perachora* I. *The Sanctuaries of Hera Akraia and Limneia*, Oxford 1940.
Perachora II	T. J. Dunbabin, *Perachora* II. *The Sanctuaries of Hera Akraia and Limneia*, Oxford 1962.
Persson 1942	A. W. Persson, *The Religion of Greece in Prehistoric Times*, Berkeley ve Los Angeles.
Petropoulou 2008	M.-Z. Petropoulou, *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity, 100 BC to AD 200*, Oxford ve New York.

Petzl 1987	G. Petzl, *Die Inschriften von Smyrna II* (*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 24), Bonn.
PGM	A. H. Karl Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae. Die Griechischen Zauberpapyri*. I-II, Münich-Leipzig, 2001 (ilk baskı 1928, 1930).
Phaklaris 1977	P. Phaklaris, "ΧΕΛΥΣ", *ADelt* 32, 218-233.
Picard 1922a	Ch. Picard, *Ephèse et Claros. Recherches sur les sanctuaires et les cultes de l'Ionie du Nord*, Paris.
Picard 1922b	Ch. Picard, "Un oracle d'Apollon Clarios à Pergame", *BCH* 46, 190-197.
Picard 1952	Ch. Picard, "Sur d'ancients et nouveaux oracles théologiques de Claros", *Aegyptus* 32, 3-9.
Piérart 1984	M. Piérart, "Deux notes sur la politique d'Athènes en mer Égée", *BCH* 108, 161-176.
Pilgrimage	J. Elsner ve I. Rutherford (ed.), *Pilgrimage in Graeco-Roman and Early Christian Antiquity. Seeing the Gods*, Oxford, 2006.
Pinkwart 1965	D. Pinkwart, *Das Relief des Archelaos von Priene und Die "Musen des Philiskos"*, Kallmünz.
Pleket 1958	H.W. Pleket, *The Greek inscriptions in the 'Rijksmuseum van Oudheden' at Leyden*, Leyden.
Pleket 1975	H. W. Pleket, "Games, Prizes, Athletes and Ideology. Some Aspects of the History of Sport in Greco-Roman World", *Stadion* 1, 49-89.
PMG	D. L. Page (ed.), *Poeta Melici Graeci*, Oxford, 1962.

Pollitt 1979	J. J. Pollitt, “Kernoi from the Athenian Agora”, *Hesperia* 48, 205-233.
Poplin 1984	F. Poplin, “Contribution ostéo-archéologique à la connaissance des astragales de l'Antre corycien”, *L’Antre corycien II* (*BCH suppl.* IX), Paris, 381-393.
Pounder ve Dimitrova 2003	R. L. Pounder ve N. Dimitrova, “Dedication by Thessalian League to the Great Gods in Samothrace”, *Hesperia* 72, 31-39.
Prent 2006	M. Prent, *Cretan Sanctuaries and Cults: Continuity and Change from Late Minoan IIIC to the Archaic Period*, Leiden.
Pritchett 1979	W. K. Pritchett, *The Greek State at War* III, Berkeley.
Pugliese Carratelli 1963/64	G. Pugliese Carratelli, "Χρησμοί di Apollo Kareios e Apollo Klarios a Hierapolis in Frigia", *ASAtene* 41/42 (n.s. 25/26), 351-370.
Pulleyn 1997	S. Pulleyn, *Prayer in Greek Religion*, Oxford.
RA	*Revue Archéologique*
Ragone 1998	G. Ragone, “Dentro l’àlsos. Economia e tutela del bosco sacro nell’Antichità Classica”, C. A. Livadie ve F. Ortolani (ed.), *Il sistema uomo-ambiente tra passato e presente: tra passato e presente*, Edipuglia, 11-26.
Ramsay 1911/12	W. M. Ramsay, “Sketches in the Religious Antiquities of Asia Minor” *BSA* 18, 37-79
Ramsay 1914	W. M. Ramsay, *The Teaching of Paul in Terms of The Present Day*, Londra / New York / Toronto.

Ramsay 1918	W. M. Ramsay, "Studies in the Roman Province Galatia: II. Dedications at the Sanctuary of Colonia Caesarea, *JRS* 8, 107-145
Ratté ve diğerleri 1986	C. Ratté, T. N. Howe, C. Foss, "An Early Imperial Pseudodipteral Temple at Sardis", *AJA* 90, 45-68.
RE	*Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*
REA	*Revue des Études Anciennes*
REG	*Revue des Études Grecques*
Renfrew 1985	C. Renfrew, *The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi*, Londra
Reynolds ve Wilson 1974	L. D. Reynolds ve N. G. Wilson, *Scribes & scholars: a guide to the transmission of Greek and Latin literature*, Oxford (2. baskı).
RhM	*Rheinisches Museum für Philologie*
Richardson 1891	R. B. Richardson, "Discoveries by the American School at Plataia in 1890. VI. Votive Inscription", *AJA* 7, 406-421.
Richter 1968	G. M. A. Richter, *Korai: Archaic Greek Maidens*, Londra.
Richter 1970	G. M. A. Richter, *Kouroi, Archaic Greek Youths, A study of the development of the Kouros type in Greek sculpture*, Londra (ikinci baskı).
Rickenbach 1999	J. Rickenbach, "Dodona – eine der ältesten Orakelstäin der Antike", A. Langer ve A. Lutz (ed.). *Orakel. Der Blick in die Zukunft* (*Ausstellungskatalog Museum Rietberg*), Zürih, 44-49.

Ridgway 1977 — B. S. Ridgway, *The Archaic Style in Greek Sculpture*, Princeton.

Rigsby 1996 — K. J. Rigsby, *Asylia. Territorial Inviolability in the Hellenistic World*, Berkeley.

Robbins 1916 — F. E. Robbins, "The Lot Oracle at Delphi", *Classical Philology* 11, 278-292.

Robert 1915 — C. Robert, *Oidipus* I-III, Berlin.

Robert 1936 — L. Robert, "Études d'épigraphie Grecque", *RPh* 62, 60-190.

Robert 1954 — L. Robert, *Les fouilles de Claros*, conférence donnée à l' université d'Ankara le 26 Octobre 1953, Limoges (= *OMS* VI, 1989, 523-550).

Robert 1957 — L. Robert, "Fouilles de Claros et mission Robert 1954", TAD VII, 5-6.

Robert 1959 — L. Robert, "Rapport sur les fouilles de Claros en 1958", *TAD* IX, 35-36.

Robert 1960a — L. Robert, "Fouilles de Claros 1959", *TAD* X, 58-59.

Robert 1960b — L. Robert, "Claros", *Anat. Stud.* X, 21-22.

Robert 1962 — L. Robert, *Villes d'Asie Mineure. Études de géographie ancienne* (2. baskı), Paris.

Robert 1967 — L. Robert, "L'oracle de Claros", C. Delvoye ve G. Roux (ed.), *La civilisation grecque de l'Antiquité à nos jours*, 305-312, Brüksel.

Robert 1968 — L. Robert, "Trois oracles de la théosophie et un prophète d'Apollon", *CRAI*, 568-599. (= *OMS* V, 584-615).

Robert 1969	L. Robert, “Inscriptions de Laodicée du Lycos”, J. D. Gagniers, P. Devambez, L. Kahil ve R. Ginouvès, *Laodicée du Lycos. Le Nymphée. Campagnes 1961-1963*, Quebec ve Paris, 247-387.
Robert 1971	L. Robert, “Un oracle gravé à Oinoanda”, *CRAI*, 597-619 (= *OMS* V, 617-639).
Robert 1973	L. Robert, “Sur les inscriptions de Délos”, *Études déliennes* (*BCH Suppl*. I), Paris, 435 – 489.
Robert 1995	R. Robert, "Une tête classicisante inédite de Claros", *Monuments et Mémoires de la Fondation E. Piot*, 74, 1-33.
Robert 1999	R. Robert, "Le poète de Claros", *CRAI*, 173-188.
Robert ve Robert 1954	L. Robert ve J. Robert, *La Carie. Histoire et géographie historique II: Le Plateau de Tabai et ses environs*, Paris.
Robert ve Robert 1989	L. Robert ve J. Robert, *Claros I. Décrets Hellénistiques*, Paris.
Robert ve Robert 1992	J. Robert ve L. Robert, "Décret de Colophon pour un chresmologue de Smyrne appelé à diriger l'oracle de Claros" *BCH* 116, 279-291.
Robert, *Hellenica*	L. Robert, *Hellenica* I-XIII, Paris, 1938 – 1965.
Robert, *OMS*	L. Robert, *Opera minora selecta* I-VII, Paris, 1967-1990.
Roberts 1981	H. Roberts, “Reconstructing the Greek Tortoise-Shell Lyre”, *World Archaeology* 12, 303-312.
Robinson 1941	D. M. Robinson, *Olynthus* X: *Metal and Minor Miscellaneous Finds*, Baltimore

Robinson 1951 — E. S. G. Robinson, "The Coins from the Ephesian Artemision Reconsidered", *JHS* 71, 156-167.

Rohde 1898 — E. Rohde, *Psyche*: *Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, Freiburg.

Rolley 1973 — C. Rolley, "Bronzes Géométriques et Orientaux a Délos", *Études de deliennes* (*BCH Suppl*. I), Paris, 491-524.

Rolley 1983 — C. Rolley, "Les grands sanctuaries panhelléniques", R. Hägg and N. Marinatos (ed.), *The Greek Renaissance of the 8th Century B.C.: Tradition and Innovation*, Stockholm, 109-114.

Roscher 1901 — W. H. Roscher, "Zur Bedeutung der Siebenzahl im Kultus und Mythus der Griechen", *Philologus* 60, 360-373.

Roscher, *Lexicon* — W.H. Rocher, *Ausfürliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, 1884-1937.

Rosenberger 2001 — V. Rosenberger, *Griechische Orakel. Eine Kulturgeschichte*, Darmstadt.

Rougetet 1992 — J. Rougetet, "Note en vue de la présentation et de la restauration du sanctuaire de Claros", J. de La Genière, M. Amandry, L. Delattre, J. Rougetet, N. Şahin ve M. Schwaller, *Cahiers de Claros* I, Paris, 101-116.

Rouse 1902 — W. H. D. Rouse, *Greek Votive Offerings, an Essay in the History of Greek Religion*, Cambridge.

Roux 1976 — G. Roux, *Delphes, son oracle et ses dieux*, Paris.

RPh — *Revue de Philologie, de littérature et d' histoire ancienne.*

Ruge 1933	W. Ruge, “Moksoupolis ”, *RE* XIV.1, 409.
Rumscheid 1994	F. Rumscheid, *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus* I, Mainz.
Rupp 1983	D. W. Rupp, “Reflections on The Development of Altars in the Eighth Century B.C.”, R. Hägg and N. Marinatos (ed.), *The Greek Renaissance of the 8th Century B.C.: Tradition and Innovation*, Stockholm, 101-107.
Rusjaeva 2003	Anna S. Rusjaeva, “The Main Development of the Western Temenos of Olbia in the Ponthos”, P.G. Bilde, J. M. Højte ve V. F. Stolba (ed.), *The Cauldron of Ariantas. Studies presented to A.N. Ščeglov on the occasion of his 70th birthday* (*Black Sea Studies* 1), Aathus,93-116
Sakellarakis 1988	J. A. Sakellarakis, “Some Geometric and Archaic votives from the Idaian Cave”, R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 173-193.
Sakellariou 1958	M. B. Sakellariou, *La Migration Grecque en Ionie*, Atina.
Salmon 1972	J. Salmon, John, “The Heraeum at Perachora and the early history of Corinth and Megara”, *BSA* 67, 159-204.
Samos V	H. Walter, *Samos V, Frühe samische Gefässe. Chronologie und Landschaftsstile ostgriechischer Gefässe*, Bonn, 1968.

Sandars 1963	N. K. Sandars, "Later Aegean Bronze Swords", *AJA* 67, 117-153.
Sandars 1978	N. K. Sandars, *The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean 1250-1150 BC.,* Londra.
Schmidt 1968	G. Schmidt, *Samos VII. Die Kyprische Bildwerke aus dem Heraion von Samos*, Bonn.
Schmidt 1995	I. Schmidt, *Hellenistische Statuenbasen*, basım yeri.
Schuchhardt 1886	C. Schuchhardt, "Kolophon, Notion und Klaros", *AM* 11 , 398-434.
Schwaller 1992	M. Schwaller "Sondage 2a, 2b, secteur des temples d'Apollon et d'Artémis", J. de La Genière, M. Amandry, L. Delattre, J. Rougetet, N. Şahin ve M. Schwaller, *Cahiers de Claros* I, Paris, 65-90.
Schwenn 1934	F. Schwenn, "*Teiresias*", *RE*, V A1, 129-132.
Schwertheim 1983	E. Schwertheim, *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung II: Miletupolis. Inschriften und Denkmäler* (*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 26), Bonn 1983.
Scott 1918	J. A. Scott, "The Sacrifice of Goats in Homer", *Classical Quarterly* 12, 46.
SEG	*Supplementum Epigraphicum Graecum*
Sekunda 1982	N. V. Sekunda, "A Bronze Horse-Frontlet from Vrokastro, Crete", *BSA* 77, 251-253.
Shaw 1980	J. W. Shaw, "Excavations at Kommos (Crete) during 1979", *Hesperia* 49, 207-250.
Sherk 1991	R. K. Sherk, "The Eponymous Officials of Greek Cities III", *ZPE* 88, 225-260.

Sherrat ve Crouwel 1987	E. S. Sherrat ve J. H. Crouwel, "Mycenaean Pottery from Cilicia in Oxford", *Oxford Journal of Archaeology* 6, 325-352.
SIG	*Sylloge Inscriptionum Graecarum*
Simon 1953	E. Simon, *Opfernde Götter*, Berlin.
Simon 1986	Ch. G. Simon, *The Archaic Votive Offerings and Cults of Ionia,* (Yayınlanmamış doktora tezi), Berkeley.
Simon 1998a	E. Simon, *Die Götter der Griechen*, Münih (genişletilmiş 4. basım).
Simon 1998b	E. Simon, "Archäologisches zu Spende und Gebet in Griechenland und Rom", F. Graf (ed.), *Ansichten griechischer Rituale. Geburtstags-Symposium für Walter Burkert, Castelen bei Basel 15. bis 18. März 1996,* Stuttgart ve Leipzig, 126-142
Sina 2008	A. E. Sina (çev.), *Homeros İlahileri*, İstanbul.
Sinn 2005	U. Sinn, "Alsos", *ThesCRA* IV: *Cult Places, Representations of Cult Places*, 12-14.
Smith 1843	W. Smith, *Grecian Archipelago,* Strand.
Smith, *Dictionary*	W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquites*, Londra 1870-
SNG Kayhan	K. Konuk, *Sylloge Nummorum Graecorum. The Muharrem Kayhan Collection,* İstanbul 2002.
SNG Tübingen	*Sylloge Nummorum Graecorum, Münzsammlung Universität Tübingen.* (Berlin, 1981-)
SNG von Aulock	*Sylloge Nummorum Graecorum, Sammlung Hans Von Aulock, Berlin. 1957-*

Snodgrass 1980	A. M. Snodgrass, *Archaic Geece. The Age of Experiment*, Londra
Snodgrass 1991	A. M. Snodgrass, "Economic Dedication at Greek Sanctuaries", *Anathemata, Scienze dell'Antichità* 3-4, 287-294.
Snodgrass 2000	A. M. Snodgrass, *The Dark Age of Greece*, New York (ilk baskı 1971).
Sokolowski 1954	F. Sokolowski, "On Prothysia and Promanteia in Greek Cults", *HTR* 47, 165-171.
Sokolowski 1955	F. Sokolowski, *Lois Sacrées de l'Asie Mineure,* Paris.
Sokolowski 1962	F. Sokolowski, *Lois Sacrées des Cités Grecques*, *Supplément*, Paris.
Sokolowski 1968	F. Sokolowski, "Sur l'oracle de Claros destiné a la ville de Syédra", *BCH* 92, 519-522.
Sokolowski 1969	F. Sokolowski, *Lois Sacrées des Cités Grecques*, Paris.
Somolinos 1998	J. R. Somolinos, "Ártemis Efesia en Lydia y Apolo Clario en Éfeso: Mántica y propaganda religiosa en época imperial", J. F. G. Castro (ed.), *IX Congreso Español de Estudios Clásicos, Madrid, 27 al 30 de septiembre de 1995* (*Historia y Arqueología* VI), 207-212.
Sourvinou-Inwood 1987	C. Sourvinou-Inwood, "Myth as History: The Previous Owners of the Delphic Oracle,", J. Bremmer (ed.), *Interpretations of Greek Mythology,* Londora, 215-241.

Sourvinou-Inwood 1993 — C. Sourvinou-Inwood, “Early sanctuaries, the eighth century and ritual space: fragments of a discourse”, N. Marinatos ve R. Hägg (ed.), *Greek Sanctuaries. New approaches*, Londra ve New York, 1-17.

Soyöz 2006 — U. Soyöz, “The Labyrinth as a Metaphor for the Ritual of Oracle in Temples of Apollo in Asia Minor”, J. K. Werts (ed.), *Visualizing Rituals Critical Analysis of Art and Ritual Practice*, Cambridge, 10-21.

Stavropoullos 1938 — F. D. Stavropoullos, “Ἱερατικὴ οἰκία ἐν Ζωστῆρι τῆς Ἀττικῆς”, *ArchEph* 101, 1-31.

Strocka 1978 — V. M. Strocka “Die frühesten Girlandensarkophage. Zur Kontinuität der Reliefsarkophage in Kleinasien während des Hellenismus und der frühen Kaiserzeit”, S. Şahin ve diğerleri (ed.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für F. K. Dörner* II, Leiden, 887-900.

Strocka 1989 — V. M. Strocka, “Archaischer Raubvogel in Tire”, *Akurgal'a Armağan = Festschrift Akurgal* (*Anadolu* 22, 1981/83), Ankara, 270-271.

Strocka 1996 — V. M. Strocka, “Datierungskritierien kleinasiatischer Girlandensarkophage”, *AA*, 455-473.

Strocka 2002 — V. M. Strocka, “Der Apollon des Kanachos in Didyma und der Beginn des strengen Stils”, *JdI* 117, 81-125.

Stroszeck 2004 — J. Stroszeck, “Divine protection for shepherd and sheep Apollon, Hermes, Pan and their christian counterparts st. Mamas, st. Themistocles and st. Modestos”, B. S. Frizell (ed.), *Pecus. Man and*

Animal in Antiquity. Proceedings of the conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002, 231-240, Roma.

Stroud 1968 — R. S. Stroud, "The Sanctuary of Demeter and Kore on Acrocorinth: Preliminary Report II: 1964-1965", *Hesperia* 37, 299-330.

Stubbings 1951 — F.H. Stubbings, *Mycenaean Pottery from the Levant*, Cambridge.

Styrenius 1998 — C.-G. Styrenius, *Asine*, Stockholm.

Suárez de la Torre 1990 — E. Suárez de la Torre, "Parole de poète, parole de prophète: les oracles et la mantique chez Pindare", *Actes du IIe Colloque international du C.E.R.G.A. sur «Oracles et mantique en Grèce ancienne»* (*Kernos* 3), 347-358.

Syme 1978 — R. Syme, *History in Ovid*, Oxford.

Szabo 1994 — M. Szabo, *Archaic Terracottas of Boeotia*, Roma.

Şahin 1987 — S. Şahin, "Epigraphica Asiae Minoris Neglecta et Iacentia", *EA* 9, 61-72.

Şahin 1992 — N. Şahin, "Les terre cuites du sondage 1a", J. de La Genière, M. Amandry, L. Delattre, J. Rougetet, N. Şahin ve M. Schwaller, *Cahiers de Claros* I, Paris, 51-64.

Şahin 1998 — N. Şahin, *Klaros. Apollon Klarios Bilicilik Merkezi*, İstanbul.

Şahin 1999 — N. Şahin, "Yeni Buluntular Işığında 'Lyra'lı Apollon Klarios' İkonografisi", N. Başgelen, G. Çelgin, A. V. Çelgin (ed.), *Anatolian and Thracian Studies in Honour of Zafer Taşlıklıoğl*u (*Armağanı*

Anadolu ve Trakya Çalışmaları I), İstanbul, 199-212.

Şahin 2001 — N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, İstanbul.

Şahin 2005 — M. Şahin, "Terrakotten aus Knidos: Erste Ergebnisse, die Kulte auf der Rundtempelterasse", *IstMitt* 55, 65-93.

Şahin 2007 — N. Şahin, "Notion-Klaros-Kolophon Üçgeninde Myken Sorunu", E. Öztepe ve M. Kadıoğlu (ed.), *Patronvs. Çoşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı*, İstanbul, 329-338.

Şahin ve diğerleri 2003 — N. Şahin, A. Ersoy, C. Tanrıver, I. Şahin ve S. Akad, "Klaros 2001", 24. *KST* 2. Cilt, 81-90, Ankara.

Şahin ve diğerleri 2004 — N. Şahin, C. Tanrıver, I. Şahin, A. Ersoy, D. S. Akar, S. Akad ve Ş. Ful, "Klaros 2002 Yılı Kazı, Restorasyon ve Epigrafi Çalışmaları", *25. KST* 2. Cilt, 73-86, Ankara.

Şahin ve diğerleri 2005 — N. Şahin, C. Tanrıver, I. Şahin, A. Ersoy, D. S. Akar, Y. Sezgin, S. Akad, B. Yolaçan, A. Koçak Yaldır, E. Doğan, Ö. Ürkmez, B. Ünlüoğlu, "Klaros, 2003", *26. KST* 1. Cilt, 291-304, Ankara.

Şahin ve diğerleri 2007 — N. Şahin, C. Tanrıver, D. S. Akar, E. Taştemur, Ö. Ürkmez, İ. Önol, "Klaros 2005 (5. Yıl)", *28. KST* 1. Cilt, 589 - 608, Ankara.

Şahin ve diğerleri 2008 — N. Şahin, C. Tanrıver, D. S. Akar Tanrıver, E. Taştemur, İ. Önol, E. Doğan, Ö. Ürkmez, "Klaros, 2006", *29. KST* 3. Cilt, 427 - 448, Ankara.

TAD — *Türk Arkeoloji Dergisi*

Talamo 2003	C. Talamo, "Testimonia", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II*. L'aire des sacrifices*, Paris, 219-244.
TAM	*Tituli Asiae Minoris*
Tanrıver 1989	C. Tanrıver, *Antik Metinler ve Arkeolojik, Numismatik ve Epigrafik Buluntular Işığında Klazomenai'da Kython Sorunu*, İzmir (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
TAPA	*Transactions of the American Philological Association.*
Taplin 1980	O. P. Taplin, "The Shield of Achilles within the Iliad", *Greece and Rome* 27, 1-21.
Tarsus III	H. Goldman, G. M. A. Hanfmann ve E. Porada (ed.), *Excavations at Gözlü Kule Tarsus*, *Volume III*: *Iron Age,* New Jersey, 1963.
Taşlıklıoğlu 1963	Z. Taşlıklıoğlu, *Anadolu'da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar*, İstanbul.
Technau 1929	W. Technau, "Griechische Keramik im samischen Heraion", *AM* 54, 6-64.
Texier 1862	Ch. Texier, Asie Mineure. *Descriptions géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie*, Paris.
The Bull	*The Bull in the Mediterranean World. Myths and Cults*, Atina, 2003.
Themelis 1994	P. G. Themelis, "Artemis Ortheia at Messene. The Epigraphical and Archaeological Evidence", R.

Hägg (ed.), *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence. Proceedings of the Second International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 22-24 November 1991*, Stockholm, 101-122.

ThesCRA — *Thesaurus Cultus et Rituum antiquorum,* 2005-

Thomas 1835 — J. Thomas, *Insulae Maris Aegaei*, Londra.

Thomsen 1995 — A. Thomsen, "Suburbane Heiligtümer bei Kyaneai. Eine Quelfassung bei Kyaneai – das Orakelheiligtum des Apollon Thrykseos?", F. Kolb (ed.) *Lykische Studien* 2, Bonn, 43-48.

Thomson 1943 — G. Thomson, "The Greek Calendar", *JHS* 63 (1943), 52-65.

Thouvenot 1972 — R. Thouvenot, "Un oracle de l'Apollon de Claros à Volubilis", *BAM* 8, 221-227.

Tod 1949 — M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions* II, Oxford.

Tomaschitz 2004 — K. Tomaschitz, *Ad Fontes!*, Viyana

Tomlinson 1963 — R. H. Tomlinson , "The Doric Order: Hellenistic Critics and Criticism", *JHS* 83, 133-145.

Tomlinson 1977 — R. A. Tomlinson, "The upper terraces at Perachora", *BSA* 72, 197-202.

Tomlinson 1988 — R. A. Tomlinson, "Water supplies and ritual at the Heraion Perachora", R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 167-171.

Touchais 1982	G. Touchais, "Chronique des foulles et découvertes archéologiques en Grèce en 1981", *BCH* 106, 529-635.
TPAPA	*Transactions and Proceedings of the American Philological Association*
Troy IV	C. W. Blegen, C. S. Caskey ve M. Rawson, *Troy IV. Settlements VIIa, VIIb and VIII,* New Jersey, 1958.
Tuchelt 1970	K. Tuchelt, *Die archaischen Skulpturen von Didyma*, Berlin.
Tuchelt 1971	K. Tuchelt, "Didyma. Bericht über die Arbeiten 1969/70", *IstMitt* 21, 45-108.
Tuchelt 1973	K. Tuchelt, *Vorarbeiten zu einer Topographie von Didyma* (*IstMitt* Beiheft 9), Tübingen.
Tuchelt 1979	K. Tuchelt, *Früche Denkmäler Roms in Kleinasien*, Tübingen.
Tuchelt ve diğerleri 1984	K. Tuchelt, H. R. Baldus, A. von den Driesch, K. Gödecken, W. Schiele, P. Schneider ve U. Wintermeyer, "Didyma, Bericht über die Arbeiten der Jahre 1980-1983", *IstMitt* 34, 193-344
Tuna-Nörling 1999	Y. Tuna-Nörling, *Daskyleion I. De attische Keramik* (*Arkeoloji Dergisi* VI), İzmir.
Ürkmez 2006	Ö. Ürkmez, *Klaros'ta Bulunmuş Olan Kuroslar*, İzmir (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
Valavanis 2004	P. Valavanis, *Games and Sanctuaries in Ancient Greece. Olympia, Delphi, Isthmia, Nemea, Athens*, (çev. D. Hardy), Atina.

Van Bremen 1996 — R. van Bremen, *The Limits of Participation. Women and Civic Life in the Greek East in the Hellenistic and Roman Period*, Amsterdam.

Van Straten 1981 — F. T. van Straten, "Gifts for the Gods", H. S. Versnel (ed.), *Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, Leiden, 65-151.

Van Straten 1988 — F. Van Straten, "The god's portion in Greek sacrificial representations: Is the tail doing nicely?", R. Hägg, N. Marinatos ve G. C. Nordquist (ed.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*, Stockholm, 51-68.

Van Straten 1993 — F. Van Straten, "Images of Gods and Men in a Changing Society: Self-identity in Helenistic Religion", A. W. Bulloch, E. S. Gruen, A. A. Long ve A. Stewart (ed.), *Images and Ideologies: Self-definition in the Hellenistic World*, Berkeley.

Van Straten 1995 — F. T. Van Straten, *Hiera Kala. Images of Animal Sacrifice in Archaic and Classical Greece*, Leiden.

Van Straten 2000 — F. T. Van Straten, "Votives and Votaries in Greek Sanctuaries", R. Buxton (ed.), *Oxford Readings in Greek Religion*, Oxford, 191-223.

Vanschoonwinkel 1990 — J. Vanschoonwinkel, "Mopsos: Légende et réalité", *Hethitica* 10, 185-211.

Várhelyi 2001 — Z. Várhelyi, "Magic, Religion, and Syncretism at the Oracle of Claros", S. R. Asirvatham, C. Pache ve J. Watrous (ed.), *Between Magic and Religion. Interdisciplinary Studies in Ancient Mediterranean*

Religion and Society, Lanham / Boulder / New York / Oxford, 13-31.

Verger 2003 — S. Verger, "Note sur quelques objets en bronze du sanctuaire de Claros: secteur 1, fouilles 1990-1993", J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly, P. Gauthier, R. Robert, N. Şahin ve S. Verger, *Cahiers de Claros* II. *L'aire des sacrifices*, Paris, 173-177.

Vernant 1974 — J.-P. Vernant, *Mythe et Société en grèce ancienne*, Paris

Vernant 1989 — J. -P. Vernant, "At Man's Table: Hesiod's Foundation Myth of Sacrifice", M. Detienne ve J. -P. Vernant (çev. P. Wissing), *The Cuisine of Sacrifice among the Greeks*, Chicago, 21-86.

Vernière 1990 — Y. Vernière, "La théorie de l'inspiration prophétique dans les dialogues pythiques de Plutarque", *Actes du IIe Colloque international du C.E.R.G.A. sur «Oracles et mantique en Grèce ancienne» (Kernos* 3), 359-366

Versnel 1989 — H.S. Versnel, "Myth and Ritual", L. Edmunds (ed.), *Approaches to Greek Myth*, Londra, 49-50, 54.

Versnel 1993 — H. S. Versnel, *Inconsistencies in Greek and Roman Religion. Vol. 2: Transition and Reversal in Myth and Ritual*, Leiden.

Vierneisel 1961 — K. Vierneisel, "Neue Tonfiguren aus dem Heraion von Samos", *AM* 76, 25-59.

Vierneisel-Schlörb 1997 — B. Vierneisel-Schlörb, *Kerameikos XV: Die Figürlichen Terrakotten. I. Spätmykenisch bis späthellenistisch*, Münih.

Vlassopoulou 1990 — C. Vlassopoulou, *Decorated Architectural Terracottas from the Athenian Acropolis. Catalogue of Exhibition*, Atina.

Voigthländer 1972 — W. Voigthländer, "Quelhaus und Naiskos im Didymaion nach den Perserkriegen", *IstMitt* 22, 93-112.

Von Fritze 1894 — H. Von Fritze, *Die Rauchopfer bei den Griechen*, Berlin.

Von Graeve 2007 — V. von Graeve, "Zur Kunstgeschichte früher milesischer Terrakotten", J. Cobet, V. von Graeve, W.-D. Niemeier ve K. Zimmermann (ed.), *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı. 26. September – 1. October 1999. (Milesische Forschungen 5)*, Mainz, 645-668.

Von Thüngen 1994 — S. F. von Thüngen, *Die frei stehende griechische Exedra*, Mainz.

Von Wilamowitz-Möllendorf 1903 — U. von Wilamowitz-Möllendorf, "Apollon", *Hermes* 38, 575-586.

Von Wilamowitz-Möllendorf 1908 — U. von Wilamowitz-Möllendorf, *Greek Historical Writing and Apollo. Two Lectures Delivered Before the University of Oxford, June 3 and 4, 1908*, (çev. G. Murray), Oxford.

Waelkens 1993 — M. Waelkens (ed.), *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)* (*Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 5), Leuven.

Waldstein 1905 — Ch. Waldstein, *The Argive Heraeum II: Terra-cotta Figurines, Terra-cotta Reliefs, Vases and Vase Fragments, Bronzes, Engraved Stones, Gems, and*

Ivories, Coins, Egyptian, or Graeco-Egyptian Objects, Cambridge.

Walter 1965 — H. Walter, *Das griechische Heiligtum: Heraion von Samos,* Münih.

Walter ve Vierneisel 1959 — H. Walter ve K. Vierneisel, "Heraion von Samos: Die Funde der Kampagnen 1958 und 1959", *AM* 74, 10-34.

Wamser-Krasznai 2007 — W. Wamser-Krasznai, "Aphrodite auf der Akropolis von Perge?", E.Laflı ve A. Müller (ed.), *Terracotta Figurines in the Greek and Roman Eastern Mediterranean: Production, Diffusion, Iconography and Function 2-6 June 2007,* (*BCH* Foll. Suppl.), baskıda.

Wankel 1979 — H. Wankel, *Die Inschriften von Ephesos* Ia (*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 11.1), Bonn.

Wegner 1968 — M. Wegner, *Musik und Tanz* (*Archaeologia Homerica* III U), Göttingen

Weickert 1957 — C. Weickert, "Die Ausgrabung beim Athena-Tempel in Milet 1955", *IstMitt* 7, 102-132.

Weiler 1981 — I. Weiler, *Der Sport bei den Völkern der Alten Welt*, Darmstadt

Weill 1985 — N. Weill, *La Plastique Archaïque de Thasos. Figurines et statues de terre cuite de l'Artémision. I-Le Haut Archaïsme* (Études Thasiennes XI), Paris.

Weinberg 1974 — G. D. Weinberg, "A Wandering Soldier's Grave in Corinth", *Hesperia* 43, 512-521.

Wernicke 1896 — K. Wernicke, "Apollon", *RE* 2.1, s.v., 1-111.

West 1969 — M. L. West, “Reviewe: Greek Lyric Poetry: A Selection of Early Greek Lyric, Elegiac and Iambic Poetry by Lyrici; D. A. Campbell”, *JHS* 89, 126-127.

West 1992 — M. L. West, *Ancient Greek Music*, Oxford.

Whitley 2001 — J. Whitley, *The Archaeology of Ancient Greece*, Cambridge.

Whitley 2004/05 — J. Whitley, “Archaeology in Greece 2004-2005”, *Archaeological Reports* 51, 1-118.

Wiegand 1941 — Th. Wiegand, *Didyma*, Berlin.

Williams 1981 — C. K. Williams II, “The City of Corinth and Its Domestic Religion”, *Hesperia* 50, 408-421.

Winter 1991 — N. A. Winter, “Terracotta Figurines from Kourion: The Workshops”, F. Vandenabeele ve R. Laffineur (ed), *Cypriote Terracottas, Proceedings of the First International Conference of Cypriote Studies*, Brüksel, 221-224.

Witt 1971 — R. E. Witt, *Isis in the Ancient World*, New York/ Ithaca.

Yağcı 2007 — R. Yağcı, “Soli (Kilikia) Miken IIIC Kapları”, E. Öztepe ve M. Kadıoğlu (ed.), *Patronvs. Çoşkun Özgünel’e 65. Yaş Armağanı*, İstanbul, 367-376.

Yavis 1949 — C. G. Yavis, *Greek Altars: Origins and Typology, Including the Minoan-Mycenaean Offertory Apparatuses*, Saint Louis.

Yerkes 1952 — R. K. Yerkes, *Sacrifice in Greek and Roman Religions and Early Judaism*, New York.

Zaidman ve Pantel 1992	L. B. Zaidman ve P. S. Pantel, *Religion in the Ancient Greek City*, (çev. P. Cartledge), Cambridge.
Zeitlin 2002	F. I. Zeitlin, "Apollo and Dionysos: Starting from Birth", H. F. J. Horstmanshoff, H. W. Singor, F. T. Van Straten ve J. H. M. Strubbe (ed.), *Kykeon. Studies in Honour of H. S. Versnel*, Leiden-Boston-Köln, 193-218.
Zimmermann 2007	K. Zimmermann, "Frühe Dachterrakotten aus Milet und dem Pontosgebiet", J. Cobet, V. von Graeve, W.-D. Niemeier ve K. Zimmermann (ed.), *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı. 26. September – 1. October 1999. (Milesische Forschungen 5)*, Mainz, 631-636.
ZPE	*Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*

Antik Kaynaklar

Aelius Aristides, *Hieroi Logoi*

Ailianos, *Peri zoon İdiotetos*

Aiskhylos, *Agamemnon*

Eumenides

Hepta epi Thebas

Khoiphoroi

Persai

Ammianus Marcellinus

Anacreontea

Ananius

Apollodoros (pseudo), *Bibliotheka*

Epitome

Apollonios Rhodios

Aristophanes, *Aves (Ornithes)*

Eirene

Fragmenta

Lysistrata

Aristoteles, *Athenaion Politeia*

Mekhanika

Politika

Arnobius

Athenaios

Ausonius, *Eclogarum liber*

Cicero, *de Divinatione*

De Imperio Cn. Pompei

de Natura Deorum

de Senectute

Clemens Alexandrinus, *Protrepticus*

Cornelius Labeo

Diodoros

Diodoros Sicullus

Diogenes Laertios, *Pythagoras*

Dionysios Periegeta

Erathostenes, Fr. 15.

Etymologicum Magnum

Eumenides

Euripides, *Alkestis*

Bakkhai

İphigeneia en Taurois

Eusebios, *Khronika*

Praeparatio evangelica

Eustathius, *Commentarii ad Iliadem*

Commentarii Dionysius Periegeta

Harpokration

Helladios

Herakleides Pontikos

Herakleitos

Herodianus

Herodotos

Hesiodos, *Erga kai Hemerai*

Fragment 278 W (=Strabon, 14. 1. 27)

Theogonia

Hesykhios (Leksikographos)

Himerius, *Orationes*

Hipponaks, Fr. 5-11 (West)

Historiae Augustae Scriptores

Homerik Hymnoi

Homeros, *İliada*

Odysseia

Horasius, *Odes*

Hyperides

İamblikhos, *De Mysteriis (Aegyptiorum Chaldaeorum Assyriorum)*

De vita Pythagorica

İsaios, *peri tou Apollodorou klerou*

peri tou Aristarkhou klerou

İstros, fr. 50i

Kallimakhos, fr. 194.

Hymnoi

Konon

Ksanthos Sardianos, Fr. 17

Ksenophon Ephesios, *ta kata Anthian kai Habrokomes Ephesiaka*

Ksenophon, *Anabasis*

Hellenika

Lakedaimonion Politeia

Lactantius Placidus*, in Statii Thebaida Commentum*

Lactantius, *Divinarum Institutionum*

Longos, *Daphnis kai Khloe*

Lukianos, *Alexandros*

Bis accusatus

De Luctu

De Syria Dea

Dialogi Deorum

Jupiter Tragoedus

Timon

Lykophron, *Aleksandra*

Lysias

M. Velleius Paterculus

Makrobios, *Saturnalis*

Martianus Capella

Maximus Tyrius, *Dissertationes*
Mimnermos Fr. 9 (=Strabon 14.1.4)
Nikandros Fr. 31
Aleksipharmaka
Theriaka
Nikolaos, Damaskoslu Fr. 16
Oinomaos
Oracula Sibylline
Origenes, *contra Celsum*
Ovidius, *Ars Amatoria*
Fasti
Metamorphoses
Palatine Anthology
Pausanias
Philostratos, *Epistulae*
Vita Apollonii Tyana
Philostratus Junior, *Imagines*
Photios, *Bibliotheka*
Pindaros, *İsthmia*
Nemea
Olympia
Paian
Pythia
Platon, *İon*
Nomoi
Phaidron
Politeia
Plautus, *Pseudolus*
Plinius, *Naturalis Historia*
Plutarkhos, *Aemilius Paulus*
Alkibiades

Aratos
Aristides
De E apud Delphos
De Pythiae oraculis
Kimon
Lysandros
Nikias
Numa
Pelopidas
Pompeius
Quaestiones Graecae
Solon
Themistokles
Theseus
De defectu oracularum
Plutarkhos (pseudo), *De musica*
Polybios
Pomponius Mela
Porphyrios, *Epistula ad Anebonem*
De Abstinentia
Proklos Fr. 1. (Kinkel 1878, 53)
Khrestomathia
Propertius
Pseudo Skylaks
Scholia in Euripidem, Phoenissae
Scholia in Apollonium Rhodium
Scholia in Aristophanem plutum
Scholia in Aristophanem Ranae
Scholia in Aristophanem, Nephelae
Scholia in Iliadem
Scholia in Lycophronem Alexandra

Scholia in Nicandrum Alexipharmaca

Scholia in Nicandrum Theriaca praefatio

Scholia in Odysseam

Scholia in Pindarum (*Scholia in Nemea*)

Scholia in Pindarum Olympia

Servius, *commentari in Aeneam*

Simonides

Solinus

Sophokles, *Antigone*

Statius, *Thebaidos*

Stephanos Byzantios

Strabon

Suetonius, *De vita caesarum*, *Tiberius*

Suidas Leksikographos (= *Suda*)

Tacitus, *Annales*

Tatianos, *Oratio ad Graecos*

Tertullianus, *De Immortalitate Anima*

Themistokles, *Epistulae*

Theodoretus Cyrrhius

Theokritos, *Epigrammata*

Theophrastos, *Kharakteres*

Peri Pyros

Peri Python Historias

Theopompos, Fr. 351

Theosophia (Buresch 1973, 55 v.d. = Merkelbach ve Stauber 1996, 42-44, no. 26)

Thukydides

Tzetzes, *Khiliades*

Scholia in Lycophronem Alexandra

Valerius Flaccus, *Argonautica*

Varro, *de lingua Latina*

Vergilius, *Aeneis*

Vitruvius

Diğer Kısaltmalar

a.d. arasında değişmektedir
a.g.e adı geçen eser
a.g.m adı geçen makale
a.g.y adı geçen yazar
cm. santimetre
çev. çeviren
ed. editör(ler)
fig. figür
kat. no katalog no
lev. levha
m. metre
M.Ö. Milattan önce
M.S. Milattan sonra
res. resim
yy yüzyıl
v.d. ve devamındaki sayfalar

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Arkeoloji Anabilim Dalı

APOLLON KLARİOS KÜLTÜ, KEHANET PRATİKLERİ VE ADAKLAR

DOKTORA TEZİ

CİLT II

KATALOG ve LEVHALAR

Duygu Sevil AKAR TANRIVER

DANIŞMANI: Prof. Dr. Nuran ŞAHİN

İZMİR – 2009

CILT II
İÇİNDEKİLER

KATALOG
A) KUTSAL ALANIN MİMARİSİ VE KÜLTLE İLİŞKİLİ BULUNTULAR..... 679
I. Antefiks'ler..... 679
II- Kültle İlişkili Buluntular..... 682
B) ADAKLAR..... 688
A - PİŞMİŞ TOPRAK FİGÜRİNLER..... 688
I- Boğa / Öküz Figürinleri..... 688
II- At figürinleri..... 705
III- Koç Figürini..... 712
IV- Kuş Figürinleri..... 713
V- Tekerlekler..... 713
VI- Protogeometrik – Geometrik İnsan Figürinleri..... 715
VII- İonia Tipi Giyimli Erkek Figürinleri..... 721
VIII- Apollon Figürinleri..... 728
IX- Atlılar..... 740
X- Kadın/Tanrıça Figürinleri..... 741
XI- Diğer Figürinler..... 747
B- METAL HEYKELCİKLER..... 749
C- HEYKELLER..... 750
D- BRONZ KAPLAR..... 755
E- PİŞMİŞ TOPRAK KAPLAR..... 759
I- Antropomorphik libasyon kapları..... 759
II- Üç Ayaklı Kazanlar (Tripodes)..... 760
III- Kernoid Kaplar..... 765
IV- Protogeometrik Skyphoslar..... 769
V- Protogeometrik Monokrom Skyphoslar..... 772
VI- Protogeometrik Konik Ayaklı İçki Kapları..... 774
VII- Maşrapalar..... 776
VIII- Çeşitli İçki Kaplarına Ait Düz Dipler..... 780
IX- Bardaklar (Tasse)..... 782
X- Dik Gövdeli Geometrik Açık Kaplar..... 786
XI- Protogeometrik – Geometrik - Arkaik Diğer İçki Kapları..... 789
XII- Kraterler ve Dinoslar..... 811
XIII- Amphoralar, Hydrialar ve Diğer Büyük Boyutlu Kapalı Kaplar..... 822
XIV- Oinokhoeler..... 829
XV- El Yapımı Kaplar..... 831
XVI- Orientalizan Kaplar..... 832
XVII- M.Ö. 6-5. yy. Yerli Üretim Açık Kaplar..... 835
XVIII- Meyva Tabağı..... 838
XIX- M.Ö. 6-4. yy Attika Üretimi Kaplar..... 839

XX- Parfüm Kapları 848
XXI- Minyatür Kaplar 849
XXII- Kandiller 851
XXIII- Zoomorphik Kulp 852
XXIV- Kalıp Yapımı Kaseler 853
F- CAM KAPLAR 853
G- SİLAHLAR 854
H- SÜS EŞYALARI 871
I- BALIKÇILIK ALETLERİ 881
J- AT KOŞUMLARI 884
K- OBELOS'LAR 884
L- MÜZİK ALETLERİ 885
I- Aulos 885
II- Lyra 886
M- DOKUMA ALETLERİ 893
N- ZAR 895
O- PHALLOS'LAR 895
P- DİĞER ADAKLAR 896

LEVHALAR

KATALOG

A) KUTSAL ALANIN MİMARİSİ VE KÜLTLE İLİŞKİLİ BULUNTULAR

I. Antefiks'ler

AA 1 **Lev. XXXVI**

Torba No : 2003/05-06

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Künkler ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Çakıllı ve gri balçıklı tabaka

Derinlik : 1,01/0,83

Buluntu Türü: Pişmiş toprak antefiks parçaları

Ölçüler : Yükseklik: 6,3 cm Kalınlık: 2,2 cm Genişlik: 10,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı ile sarımsı kırmızı arasında 5 YR 6/6-5/6 arasında

Boya Rengi : Kırmızı ile çok koyu gri a.d. 2,5 YR 4/8-N 3/ a.d.

Hamur : Kum ve bol mika katkılı hamur

Tanım : Yedi parça halinde korunmuş antefiks parçaları. Üst kısmı orijinal şekilde bitmektedir. Bu kısmın arkasında firnisli yüzey bulunmaktadır. Üstte palmet yaprakları sol kenarda volüt başlangıcı.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy ortaları

Benzerler : Zimmermann 2007, lev. 79.3; Vlassopoulou 1990, lev. 16, no. 19.

AA 2 **Lev. XXXVI**

Torba No : 2003/05

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Künkler ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Çakıllı ve gri balçıklı tabaka

Derinlik : 1,01/0,93

Buluntu Türü: Pişmiş toprak antefiks parçaları

Ölçüler : Genişlik: 5,4 cm Kalınlık: 1 cm Uzunluk: 4,5 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 4/8

Hamur : Bol mika ve kum katkılı hamur

Tanım : İki parça hainde korunmuş antefiks parçaları. Parçanın yüzeyi ince bir plaka halinde atmış görünmektedir. Parçalardan biri antefiksin alt kenarına ait. Burada antefiks ince bir şekilde bitmektedir. Üstte volüt, sağ köşede lotusun yaprağı (?) diğer parça üst kısımlara aittir. Palmet yaprakları ve sağda volüt başlangıcı.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy ortaları

Benzerler : Bk. **AA 1**

AA 3 **Lev. XXXVI**

Torba No : 2003/05-07

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Künkler ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Çakıllı ve gri balçıklı tabaka

Derinlik : 1,01/0,77

Buluntu Türü: Pişmiş toprak antefiks parçaları

Ölçüler : Yükseklik: 7,8 cm Kalınlık: 1,2 cm Genişlik: 12,5 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Boya Rengi : Siyah 5 YR 2,5/1

Hamur : İnce kum, bol mika katkılı

Tanım : Üç parçası korunmuş antefiks parçaları. Sağ ve alt kenarı orijinal. Alt kenar düz olarak bitmektedir. Sağ kenarda ise arkaya doğru uzanan düz bir çıkıntı bulunmaktadır. Bunun yanı firnislidir. Sağda volüt, merkezdeki yuvarlak bombeden çıkmaktadır. Volütün kolu iki keskin profilli ince plastik bant arasında kalın, bombeli ana koldan oluşmaktadır. Volütün solunda alt köşede lotus çiçeğinin bir yaprağı korunmuştur. Ortada üstte iki volüt arasına yerleşmiş yaprakları yukarı doğru bakan

palmet çiçeği yer alır. Çiçeğin merkezi aynı zamanda lotusun merkezini oluşturur. Solda palmetin en dış yaprağı korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy ortaları

Benzerler : Bk. **AA 1.**

AA 4 **Lev. XXXVI**

Torba No : 2003/05

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Künkler ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Çakıllı ve gri balçıklı tabaka

Derinlik : 1,01/0,93

Buluntu Türü: Pişmiş toprak antefiks parçası

Ölçüler : Yükseklik: 6,5 cm Kalınlık: 1 cm
Yan derinlik: 1,6 cm Genişlik: 3,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 2,5 YR 5/6-N 2,5 /

Hamur : Kum ve ince mika katlkılı hamur

Tanım : Antefiks sol alt köşe parçası. Alt kenarı düz olarak bitmektedir. Sol yan kenarında arkaya doğru uzanan ince çıkıntı, bunun yan tarafı da boyalıdır. Volütün bir yarısı korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy ortaları

Benzerler : Bk. **AA 1.**

II- Kültle İlişkili Buluntular

AB 1 **Lev. XXXVII-XXXVIII**

Kült Heykeli

Apollon tapınağında, *naos*'un arka duvarının önünde duran ve Apollon, Artemis ve Leto'dan oluşan Klaros kült heykeli, 1954 yılından itibaren parçalar halinde ele geçmiştir. Parçaların büyük boyutluları, heykelin orijinal konumunun etrafında, tapınağın üzerine saçılmış olarak ele geçmiştir. Buluntu durumları nedeniyle, Klaros Üçlüsü adı verilen heykel grubu ikinci *adyton*'un arka duvarına siyah mermerden inşa edilmiş olan platformun üzerinde durduğu kabul edilmektedir. Kutsal alanın asıl tanrısı Apollon'u oturur durumda ortada gösteren, beyaz mermerden yapılmış heykel grubunda, onun sağında kardeşi Artemis, solunda ise annesi Leto ayakta durmaktadır. Artemis, göğüslerinin altından bir kemerle sıkılmış ince bir *khiton* giymektedir. Grup içinde en çok parçası korunmuş olan Leto ise *khiton* üzerine *himation* giymektedir. Diğerlerine göre daha büyük ölçekte yapılmış olan olan Apollon'un en büyük parçaları, üzerini giydiği *khimation* ve özenli işlenmiş sandaletlerinin görülebildiği bacaklarıdır. Başka bazı küçük parçalarının yanı sıra başından kesilerek ayrılmış olan boyun parçası da ele geçmiştir. Üst kımına ait parçalar çok bilgi vermese de, nümizmatik verilerden hareketle, Apollon'un sol tarafında bir *kithara* taşıdığı anlaşılmaktadır. Olasılıkla, yana ve öne doğru uzanan sağ elinde ise bir defne dalı bulunuyordu. Bu elinde bir *plektron* taşıması da mümkün görünmektedir. M.Ö. 2 yy'da, belki yüzyılın ilk yarısında yapılmış olan kült heykelinin ele geçen parçalardan hareketle 7 metreyi geçen bir yüksekliğe sahip olduğu hesaplanmıştır.

Yayın: Kült heykeli bir çok eserde yayınlanmakla birlikte en kapsamlı çalışmalar şunlardır: Robert 1957, 5; Marcadé 1994, 447-463; Bourbon ve Marcadé 1995, 519-524; Flashar 1998/99, 227-239; Flashar 1999b; Marcadé 1998, 53-94, 299-323.

AB 2 **Lev. XXXIX**

Buluntu Yeri : Apollon Tapınağı birinci *adyton*'un içinden

Buluntu Türü: Omphalos

Cinsi : Mavi mermer

Ölçüler : Alt çevresi: 1,65 cm
Yükseklik: 62,7 cm
Çap: 53 cm
Ön yüz delikleri: 11cm, 15 cm, 44 cm, 54 cm
Arka yüz delikleri: 18 cm, 29 cm (delikler 7 mm)
Kamanın derinliği: 4 cm
Tepe deliği: 3,5x2 cm (derinlik 3 cm)

Tanım : Uzun yumurta biçimli omphalos. Yüzeyi parlatılmadan bırakılmıştır. En üst noktasında 3,5x2 cm boyutlarında dikdörtgen bir delik, gövdesinde 7 mm çapında altı küçük delik bulunmaktadır. Kenarları yer yer kırılmış olan alt yüzeyde muhtemelen dört kamanın merkezinde büyük bir çukurluk yer almaktadır. Kamaların sadece bir tanesi korunmuştur.

Yayın: Robert 1959, 35, lev. XXXIV, fig. 3; Cook 1959/60, 43. fig. 15; Mellink 1960, lev.13, fig. 10; Étienne 1990, 37-39, fig. 2; Parke 1985, 169.

AB 3 **Lev. XXXIX**

Kült Masası

Hellenistik Apollon altarının üzerinde ele geçen 120x100x15 cm ölçülerinde bir mermer plaka, altarda izleri saptanan iki kült masasından birine ait olmalıdır. Masanın sağ yarısına ait ince mermer bloğun ön yüzünde olasılıkla masa ayağının hizasına gelen kısımda, dikdörtgen bir alanda, alçak kabartma olarak yapılmış bir *anthemion* bulunmaktadır.

Yayın: Robert 1959, lev. XXXIII, fig. 1; Robert 1960a, 58.

AB 4 **Lev. XL**

Altar parapet parçaları

Mermerden, üzerinde defne dalından oluşturulmuş girland ve phiale kabartması bulunan plaka ve benzer girlanda sahip parça. Bunlar olasılıkla Hellenistik Apollon altarının parapet bloklarıdır. M.Ö. 3. yy'ın ortası.

Yayın: Strocka 1996, 457-458; Strocka 1978, 893, not. 49; Rumscheid 1994, 280-181, 287-288, 294, no. 85, lev. 56, 6.

AB 5 **Lev. XL**

Güneş Saati

Mermerden yapılmış ve 79x110 cm. ölçülerinde, ince bir *plinthos* üzerinde yükselen konik şekilli güneş saati. Kaidesinde, geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta, bunun Apollas oğlu Athenagoras isimli bir *agoranomos* tarafından Dionysos ve Halk için diktirildiği kaydedilmektedir. İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'nde korunmaktadır.

Yayın: Bean 1995, 175; Akurgal 1990, 139; Şahin 1998, 48-49, resim 73.

AB 6 **Lev. XLI**

Koltuk

Apollon altarının güneyinde, güneydoğuya bakar durumda, dikdörtgen şekilli bir kaide üzerinde ele geçmiştir. Düz bir sırt dayanma kısmına sahip olan koltuğun kol dayama yerleri plastik olarak yılan şeklinde işlenmiştir. Kol dayama kısımlarının dış yüzünde, bu yılanların kuyruk kısmına yerleştirilmiş spirallerden yukarı doğru kanatlar yükselmektedir. Koltuğun alt kısmının yan yüzlerinde de dalları spiral şekilli çiçek motifleri yer almaktadır.

Yayın: Robert 1959, lev. XXXV, fig. 5; Mellink 1960, lev. 13, fig. 11; Şahin 1998, 49, resim 74.

AB 7 **Lev. XLII**

Buluntu Yeri : Propylon

Buluntu Türü: Üç Ayak

Cinsi : Mermer

Ölçüler : Genişlik: 69 cm Derinlik: 52 cm Yükseklik: 51 cm

Tanım : Üç tarafa uzanan dikdörtgen çıkıntılar şeklinde ayaklar. Yaklaşık olarak eşkenar üçgen kesitlidir. Arkası düze yakın, iki yan daha kavislidir. Üstte dış kenarlarda 4 cm'lik ince silme. Ortada 26x7,5 cm ölçülerinde ayağa benzer delik. Ayakların alt bitimleri dairesel şekilli ince bir plinthos'un üzerine yerleştirilmiş aslan pençeleri şeklinde işlenmiştir.

Yayın : Étienne ve Varène 2004, 244, fig. 100.

AB 8 **Lev. XLIII**

Buluntu Yeri : Batı Onur Anıtları, Eksedra'nın doğusu

Buluntu Türü: Perirrhanterion

Cinsi : Mermer

Ölçüler : Yükseklik: 54 cm Kaide çapı:59 cm
Çanak genişliği (korunan): 41 cm Çanak cidarı: 3,5 cm
Dikdörtgen delik: 14x14 cm Delik derinliği: 6 cm

Tanım : Yuvarlak kaide üzerinde yükselen, kanallarla bezeli şaft. Şaft kısmı yukarı doğru genişlemektedir. Çanak kısmı kırıktır. İç bükey şekilli üst yüzeyde dikdörtgen delik yer almaktadır

Tarihleme : Hellenistik

Benzerler : Furtwängler 1906, lev. 66, no. 1-3.

AB 9 **Lev. XLIV**

Buluntu Yeri : Hekatomb'daki hayvan bağlama bloklarının yanından (depoda korunmaktadır)

Buluntu Türü: Çatı kiremidi

Cinsi : Pişmiş toprak

Ölçüler : Uzun kenarı: 68 cm
Kısa kenarı: 54 ve 55 cm
Kalınlığı: 3 cm
Pervaz yüksekliği: 6 cm

Tanım : Dikdörtgen formlu *stroter*. Üzerinde parmakla yapılmış iki oluk.

Tarihleme : M.S. 1. yy (?)

Yayın : Delattre, de la Genière, Şahin 2003, lev. VIII-IX.

AB 10 **Lev. XLIV**

Torba No : 2007/03

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 B

Buluntu Yeri : Güneydoğu köşe

Tabaka : Mermer parçacıklı sert zemin içi

Derinlik : 2,30

Buluntu Türü: Bağlantı kaması

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Dış parça: Yükseklik: 7 cm Genişlik: 5,3 cm Derinlik: 6,1 cm

İç parça : Yükseklik: 10,3 cm Genişlik: 3,8 cm Derinlik: 3,7 cm

Tanım : Dikdörtgen prizma şeklindeki içi boş bir parça ve onun içine çakılmış daha ince, masif, dikdörtgen kesitli kamadan oluşmaktadır. Bir yüzde, üst ve altta birbirine ters bir şekilde oturtulmuş iki *alfa* harfi yer alır. Üstte, içteki kamanın üzerine de *alfa* harfi işlenmiştir. Yine aynı yüzde sağ kenarda küçük döküm çapakları yer alır. Ayrıca, iç kamaya ait 1,2x4,2x2,4 cm boyutlarında, birleşmeyen küçük bir parça daha ele geçmiştir.

Tarihleme : Roma

Benzerler : Aynı teknikte bir kama için bk. *Isthmia VII*, lev. 9, no. 43.

AB 11 **Lev. XLV**

Katalog No : 330

Sektör : Apollon (kuzey)/2003

Plankare : J 14 C

Buluntu Yeri : Apollon Tapınağı 1. krepisi, 3-4. blok derzinin önü.

Buluntu Türü: Astragalos

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 7,3 cm Genişlik: 5,8 cm Kalınlık: 2,4 cm

Tanım : Boylamasına bölünmüş yarım bir *astragalos*'un döküm yöntemiyle yapılmış bronz kopyası. Alt kenarında taşa sabitlemeyi sağlayan yassı plaka şeklinde kenet bağlıdır. Bu kenetin asıl kısmı *krepis* üzerinde kalmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 3 yy.

Benzer : Klaros'da daha önceki kazılarda ele geçmiş aynı türdeki bir *astragalos* için bk. Schwaller 1992, 79, fig. 1-2; Şahin 1998, 60, res. 4.

AB 12 **Lev. XLV, CXXXIII**

Sektör : Apollon (kuzey)/2003

Plankare : J 14 C

Buluntu Yeri : Apollon Tapınağının 1. krepisi, 4-5. blok derzinin önü.

Buluntu Türü: Astragalos

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 7,5 cm Genişlik: 5,8 cm Kalınlık: 2,1 cm

Tanım : Boylamasına bölünmüş yarım bir *astragalos*'un döküm yöntemiyle yapılmış bronz kopyası. Alt kenarında taşa sabitlemeyi sağlayan yassı plaka şeklinde kenet bağlıdır. Bu kenetin asıl kısmı *krepis* üzerinde kalmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy

Benzer : Bk. **AB 11**.

B) ADAKLAR

A - PİŞMİŞ TOPRAK FİGÜRİNLER

I- Boğa / Öküz Figürinleri

BA 1 **Lev. XLVI**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,53

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini

Ölçüler : Yükseklik: 5,6 cm Uzunluk:9,7 cm Genişlik: 2,9 cm

Hamur Rengi: Mat kahverengi 10 YR 6/3

Hamur : Bol kireç, mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Pişmiş toprak boğa / öküz figürini. Masif, el yapımı. Kuyruğun uç kısmı kırıktır. Arka sağ bacak diğer bacaklara göre daha az kırıktır. Baş kısmında kulaklar ve ağız kırıktır.

Tarihleme : Protogeometrik (M.Ö. 980-950)

Benzerler : Heilmeyer 1972, 35, 97, lev. 2, no. 4. Muss 2007, 178, fig. 5, 2 kat no. 9.

BA 2 **Lev. XLVI, CXXXIII-IV**

Torba No : 2004/ 25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,33

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini başı.

Ölçüler : Ağız Çapı: 3 cm Derinlik: 7,5 cm (kafa uzunluğu)
Uzunluk: 9,3 cm Genişlik: 7,2 cm (boynuzlar) / 3,5 cm (boyun)
Hamur Rengi: Açık gri 10 YR 7/2
Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 8/3
Hamur : Seyrek kireç ve kum katkılı hamur
Tanım : İçi boş ve el yapımı. Başı ve kısmen boynu korunmuştur. Sağ boynuzun ucu, sol boynuzun büyük bir bölümü ve kulakları kırıktır. İleriye uzanarak, yukarı kıvrılan boynuzlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Üçgene yakın stilize başın iki yanında iri yumrular şeklinde belirtilen gözlerin yanlarından uçları kıvrılmış olan kulaklar çıkmaktadır. Burun ve ağız kısmı uzatılmış ve konik bir şekle sokulmuştur. Bu kısmın içi boş bırakılmış ve bir delikle boyun içindeki boş alana bağlanmıştır. Hayvanın gerdan çıkıntısı da basitçe belirtilmiştir.
Tarihleme : M.Ö. 10. yy
Benzerler : Karageorghis 1977, 40, lev. 24, no. 2; Karageorghis 2003, 158-159, no. 183-184.

BA 3 **Lev. XLVII**

Torba No : 2007/23
Sektör : Apollon
Plankare : K 15/C-D
Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi
Tabaka : Siyah balçık
Derinlik : -0,05/-0,09
Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz başı
Ölçüler : Uzunluk: 16 cm Genişlik: 8,9 cm (boyun) / 8,5 cm (baş)
Derinlik:11,6 cm
Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 5/6
Astar Rengi : Koyu kahverengi 7,5 YR 5/6
Boya Rengi : Koyu kahverengi 7,5 YR 3/3
Hamur : İnce kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı pişmiş toprak boğa başı. Yüzün ortasından geçen bir çıkıntı yüzü ikiye ayırmakta ve burun ucu ile sonlanmaktadır. Gözler patlak, bir dairenin içine bastırılarak yapılmış gözbebeği oluşturulmuştur. Burnun altında gerdan kısmı bir çıkıntı ile belli edilmiştir. Boyun kısmından itibaren kırıktır. Ayrıca boynuzları kırıktır. Astar üzerine yer yer korunmuş boya görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 9. yy sonları

Benzerler : Yüz formunun bir benzeri için bk. Jarosch 1994, lev. 2, no. 7.

BA 4 **Lev. XLVIII**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,15

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini

Ölçüler : Yükseklik: 15,7 cm Genişlik: 8,1 cm Derinlik: 14,1 cm

Hamur Rengi: Çok koyu gri 2,5 Y 3/1

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 6/4

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 5/4

Hamur : İnce kireç, mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Pişmiş toprak gövdesi çark yapımı, başı masif, el yapımı boğa / öküz figürini. Başta iki ucu kırık küçük boynuz ve hemen onun altında iki küçük dışa çıkık yuvarlıkla belirtilmiş kulaklar, gözler dışa çıkık ve patlak, burun öne doğru uzatılmış ve boru görünümlüdür. Gerdan bir çıkıntı halinde burnun altından başlayarak ön bacakların arasında sonlanır. İki ön bacak masif ve kırıktır. Sırt ve gövdenin arkası kırılmıştır. Astar ve boya yer yer korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 9. yy sonu

Benzerler : Gözlerin şekli için bk. Jarosch 1994, 98, lev. 2, no. 7.

BA 5 **Lev. XLIX-L**

Torba No : 2007/20-24

Sektör : Apollon

Plankare : K15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,33/-0,05

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini

Ölçüler : Baş uzunluğu: 21,3 cm Boyun çapı: 12,8 cm
Yüz uzunluğu:13 cm Cidar: 1,8 cm
Arka parçası: Yükseklik:21 cm Uzunluk: 23 cm Derinlik: 19,5 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı gri 2,5 YR 7/1

Astar Rengi : Pembemsi gri ile pembe a.d. 5 YR 7/2 ile 5 YR 7/3 a.d.

Hamur : Kum ve bol mikalı gri hamur

Tanım : Birçok parçaya sahip asıl olarak kafa ve kalça kısmı korunmuştur. Kafa kısmında boyun çarkta, yüz kısmı elde şekillendirilmiştir. Patlak gözler, göz etrafında yiv, uzun burun. Burun delikleri ve ağız geniş oyuk şeklinde bir domuz ağzına benziyor. Üçgen formlu baş, boyun altında küçük gerdan, boynuz ve kulaklar kırık. Kalça kısmı ve iki bacak korunmuştur. Gövde çark, arka kısım elde şekillenmiştir. İkisi de boş olan bacaklar elde şekillenip sonradan yapıştırılmıştır. Aşağı sarkan kalın kuyruk, üçgen profilli genital organın iki yanında kırmızı ek boya. Testisler küçük olarak belirtilmiştir. Yüzey hafif açkılı.

Tarihleme : M.Ö. 850-800

Benzerler : Benzer bir yüz için bk. Jarosch 1994, 98, lev. 3, no. 9; benzer bir gövde için bk. Jarosch 1994, 104, lev. 5, no. 79.

BA 6 **Lev. L, CXXXIV**

Torba No : 2004/ 23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini arka bacaklar ve gövde parçası.

Ölçüler : Derinlik: 10,1 cm Genişlik: 10,5 cm

Bacak uzunlukları: 10,2 cm (sağ bacak) 6,5 cm (sol bacak)

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Siyah 10 YR 2/1 (firnis)

Hamur : Seyrek kireç ve bol kum katkılı hamur

Tanım : El yapımı pişmiş toprak boğa / öküz figürini arka bacakları ve gövde parçası. Sağ bacakta altı tane siyah firnis bezemeli bant korunmuş durumda. Bunlardan dört tanesi gövdeye doğru uzanmakta diğer iki tanesi ise sol bacaktaki diğer iki bantla birleşmekte, sol tarafta korunan siyah firnis bezemeli üç banttan sonuncusu ise olasılıkla gövdeye uznmaktadır. Sağ bacakta, gövdenin iç kısmından bacağa doğru boşluk bırakılırken, sol tarafta gövdeden bacağa geçişteki boşluk kapatılmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

Benzerler : Jarosch 1994, no. 150.

BA 7 **Lev. LI**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini ayak ve gövde parçası

Ölçüler : Yükseklik: 11,2 cm Derinlik:3,9 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 8/3

Boya Rengi : Çok koyu kırmızı 2,5 YR 2,5/2

Hamur : Seyrek kireç katkılı, bol kum katkılı hamur

Tanım : El yapımı üç parçası korunmuş boğa / öküz ayak ve gövde parçası. Olasılıkla **BA 6** ile aynı figürinine aittirler. Aşağıya doğru daralan silindirik bacak ve bacağın karına bağlandığı kısım. Bacağın yan yüzünde gövdeden aşağıya kadar birbirine teğet iki kalın bant yer almaktadır. Yine bacak başlangıcına ait olabilecek bir parça daha bulunmaktadır. Üzerinde dik olarak yerleştirilmiş üç firnis bant bulunmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

BA 8 **Lev. LI**

Torba No : 2007/23-25

Sektör : Apollon

Plankare : K15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,09/-0,23

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini

Ölçüler : Yükseklik: 19 cm Derinlik: 16 cm Uzunluk: 8 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı ile kırmızı a.d. 2,5 YR 6/6 ile 2,5 YR 5/6 a.d.

Boya Rengi : Kırmızı 10 R 4/6 ile 10 R 5/6 a.d.

Hamur : İnce mika ve ince kum katkılı hamur

Tanım : Aslında başı olmayan bütün bir boğa / öküz idi fakat sadece sağrı parçası kalmış ve diğer parçalar dağılmıştır. Gövde çarkta çekilmiş, arka kısım elle kapatılmıştır. Bacağın içi bir çubuğun döndürülerek sokulmasıyla boşaltılmış, bacak gövde bağlantısı bir delik yardımıyla açık hale getirilmiştir. Sağ arka bacakta arkada iki yumru şeklinde diz belirtilmiştir. Kuyruk aşağıya doğru düz olarak incelerek inmektedir. Genital organlar belirtilmiştir. Figürün bütün yüzeyi firnis boyadır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

Benzerler : Jarosch 1994, lev. 11, no. 32.

BA 9 **Lev. LII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini sağ kalça parçası

Ölçüler : Yükseklik: 12,1 cm Derinlik: 6,8 cm Genişlik: 9,1 cm

Hamur Rengi: Açık sarımsı kahverengi 10 YR 6/4

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 3/4

Hamur : Yoğun mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Boğa / öküz sağ kalça parçası. Gövde çark yapımıdır. Silindirik gövdenin arka kısmı ile elde şekillendirilmiş ve boğanın arkasını oluşturan düz kısmı ve sağ arka bacağın üst kısmı korunmuştur. Masif olarak yapılmış bacak gövdeye sonradan eklenmiştir. Arka kısımda bir delikle anüs belirtilmiştir. Bütün dış yüzey firnisle kaplıdır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

BA 10 **Lev. LII**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini gövde parçası

Ölçüler : Çap: 7,5 cm Cidar: 1,4 cm Uzunluk: 8,3 cm

Hamur Rengi: Pembe ile kırmızımsı sarı a.d. 5 YR 7/3-7/6 a.d.

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile koyu gri a.d. 5 YR 5/6-5 YR 4/1 a.d.

Hamur : Mikalı ve kum katkılı hamur

Tanım : Çark yapımı boğa / öküz silindirik gövde parçası. Gövde üzerinde aplike olarak yapılmış bir sığırın ayağı ve kuyruğu (?) vardır. Ayak konik şekillidir ve bir çentikle tırnak ayırımı gösterilmiştir. Gövdenin öbür tarafında ise bir plastik bant yer almaktadır. Her tarafı firnisle kaplıdır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

BA 11 **Lev. LIII**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,33

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini gövde parçası

Ölçüler : Yükseklik: 4,5 cm Derinlik: 8,8 cm Genişlik: 8,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 5/8

Hamur : Seyrek iri kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Çark yapımı boğa / öküz sırt parçası. Silindirik bir gövdenin üst kısmı ya da alt kısmı. Üstte ortada olasılıkla bel kemiği bir çıkıntı şeklinde belirtilmiştir. Bunun bir ucunda kırılmış kısımdan anlaşıldığı kadarıyla plastik bant iki yana açılarak genişlemektedir. Sırt kısmı ise burada boynun başlangıcı yeralıyor olabilir. Eğer alt kısmı ise, karındaki plastik çıkıntı ve cinsel organ bağlantısı olduğu düşünülebilir. Plastik bant üzerinde geniş bir firnis bant uzanmaktadır. Bu bandın iki tarafındaki bezeme birbirinden farklıdır. Bandın hemen yanında firnisle boyanmış ve rezerve bırakılmış alanların alternatif olarak yer değiştirmesiyle iki sıralı çok düzenli olmayan bir dama tahtası motifi yer almaktadır. Bunun yanında firnisle boyalı bir dikdörtgen ve onu takip eden rezerve alanı bölen iki dikey bant yer almaktadır. Plastik bandın diğer tarafı ise ince firnis bantlarla dikdörtgen rezerve kutulara bölünmüştür. Bu kutular

alternatif olarak bir boş bırakılmış bir diğeri elle düzensizce çizilmiş ince yatay çizgilerle bezenmiştir.

Tarihleme: Geometrik

Benzerler: Hayden 1991, 118, no. 16, fig. 7.

BA 12 **Lev. LIII, CXXXV**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacağı

Ölçüler : Bacak çapı: 5,3 cm Yükseklik: 17,1 cm Toynak çapı: 6,1 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı ile açık kahverengi a.d. 2,5 YR 6/6-7,5 YR 6/4 a.d.

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 10 R 5/6- N 2,5/ a.d.

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Çark yapımı pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacağı. Yukarı doğru genişleyen dik bacak. Üst kısımda, gövdeye geçişten çok küçük bir parça korunmuştur. Bacak içindeki boşluk gövdeye geçiş kısmına doğru ve toynak içinde genişletilmiştir. Kil toynak kısmında dışarı doğru çekildikten sonra merkeze döndürülerek ayak altında yuvarlak bir deliği bulunan, geniş ve yuvarlatılmış bir toynak oluşturulmuştur. Bütün bacak, toynak hizasına kadar dalgalı firnisle kaplanmıştır.

Tarihleme : Protogeometrik/Geometrik

BA 13 **Lev. LIII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacağı

Ölçüler : Bacak Çapı: 4,1 cm Yükseklik: 14,6 cm Toynak çapı:5,7 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Boya Rengi : Siyah N 2,5/

Hamur : Bol mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacağı. Toynak dahil alt kısmı çarkta üst tarafı elde şekillendirilmiştir. Toynağın yapılışı kat. No. **BA 12** ile aynı. Üst kısımda paralel ve yatay iki bant yer almakta. Alttaki banddan toynağın üzerine kadar tüm bacak yer yer dökülmüş dalgalı firnisle kaplıdır. Üst kısımda bacağın gövdeye yapıştırıldığı alan da korunmuştur. Not: Bacağın ayrı yapılarak gövdeye sonradan yapıştırıldığının izi.

Tarihleme : Geometrik

BA 14 **Lev. LIV, CXXXV**

Torba No : 2004/29-32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacak parçaları

Ölçüler : Yükseklik: 7,9 cm Derinlik: 3,7 cm Genişlik: 9,1 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/3

Boya Rengi : Çok koyu grimsi kahverengi 10 YR 3/2

Hamur : Seyrek kireç, mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Pişmiş toprak boğa / öküz figürinine ait iki bacak parçası. Bacakların çark yapımı olduğu anlaşılıyor. Silindir şekilli iki kısa bacak ve bacakların gövdeye bağlandığı küçük kısımlar korunmuştur. Bu gövde bağlantılarından bir tarafta gövdenin

dik bir şekilde yükseldiği diğer tarafta açılarak karın kısmı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bacak içindeki boşluklardan birisi gövde boşluğuna açılmaktadır. Diğerinde boşluk kapatılmıştır. Ayak uçları hafifçe dıştan kalınlaştırılarak toynak oluşturulmuştur. Bacakların orta kısmında ise kalın bir plastik bantla diz vurgulanmıştır. Firnis boya ile toynakların çevresi ve diz kısmındaki plastik bant boya ile bezenmiştir. Gövdenin dik olduğu tarafta (hayvanın göğsü ya da arkası) gövdeden gelen bir bant dik olarak ayak ucuna kadar uzanmaktadır. Bacakların dışa bakan yanlarında yine aynı şekilde diğer banda parelel olarak gövdeden toynağa kadar uzanmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 10. yy-8. yy arası

Benzerler : Form için bk. Jarosch 1994, lev. 10, no. 208; benzer boya uygulaması için bk. *Kommos IV*, no. AB 74, lev. 3.14.

BA 15 **Lev. LIV**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,50/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacak parçası

Ölçüler : Yükseklik: 14,2 cm Derinlik: 7,3 cm Genişlik: 7,1 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı ile pembemsi gri a.d. 5 YR 7/6-5 YR 6/2 a.d.

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 6/4

Boya Rengi : Kırmızı ile açık kırmızı a.d. 10 R 5/6-10 R 5/3 a.d.

Hamur : Kum katkılı hamur

Tanım : Çark yapımı pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacak parçası. Gövdeye bağlantı kısmı da korunmuştur. Ayak kısmen kırıktır. Aşağıya doğru hafifçe daralan silindirik bacak. Ayak ucu dışarı doğru çekilerek toynak oluşturulmuştur. Bacağın orta kısmında birbirine parelel iki yiv arasında bırakılmış ince plastik bant ile diz

oluşturulmuştur. Gövde ile bacağın birleştiği kısımda yer alan üçgen şekilli rezerve alanın dışında bütün bacak firnis boya ile kaplıdır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

BA 16 **Lev. LV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini ayak parçası

Ölçüler : Yükseklik: 3,5 cm Derinlik: 2,2 cm Genişlik: 1,4 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/6

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 8/3

Boya Rengi : Siyah N 2,5/

Hamur : Seyrek iri kireç ve kum katkılı hamur

Tanım : Pişmiş toprak boğa / öküz figürini ayak parçası. İki ayrık olarak yapılmış toynağın biri kırılmış biri korunmuştur. Üzerinde siyah renkte enlemesine üç bant yer almaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 9. yy-8. yy

Benzerler : Jarosch 1994, no. 199.

BA 17 **Lev. LV**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacağı

Ölçüler : Yükseklik: 4,4 cm Derinlik: 2,4 cm Genişlik: 1,5 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/6

Boya Rengi : Açık kırmızı 2,5 YR 6/6-2,5 YR 4/2 a.d.

Hamur : İri, seyrek kireç katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı boğa / öküz bacak parçası. Üst kısımda oval aşağıya doğru yuvarlaklaşan ve çok düzgün olmayan bir bacak. Diz, bacağın ön tarafına bir çıkıntıyla belirtilmiştir. Toynak da ayağın alt kısmının konik biçimde kalınlaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Ön tarafa açılmış küçük bir çentikle hayvanın tırnak ayırımı gösterilmiştir. Bütün bacak firnisle kaplıdır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy-7. yy

Benzerler : Jarosch 1994, lev. 12, no. 454, 455, lev. 14, no. 160, 172.

BA 18 **Lev. LV**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacağı

Ölçüler : Yükseklik: 7,7 cm Derinlik: 4,4 cm Genişlik: 3,1 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kahverengi 10 YR 5/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi ile kırmızı a.d. 2,5 YR 3/4-2,5 YR 5/8 a.d.

Hamur : Kum katkılı hamur

Tanım : Çark yapımı boğa / öküz bacağı parçası. Aşağıya doğru hafifçe daralan bacak. Alt kısmı dışa doğru çekilerek konik toynak oluşturulmuştur. Diz kısmı plastik bir bantla belirtilmiştir. İzlerden bacağın iç tarafının üst bölümü hariç tamamen firnisli olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

Benzerler : Jarosch 1994, lev. 15, no. 210; *Kommos IV*, no. AB 74, lev. 3.14.

BA 19 **Lev. LV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini bacak parçası

Ölçüler : Yükseklik: 7,3 cm Derinlik: 4,6 cm Genişlik: 4 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi ile kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 6/4-5 YR 5/3 a.d.

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/3

Boya Rengi : Kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 5/3-7,5 YR 2,5/ a.d.

Hamur : Seyrek kireç, bol kum katkılı hamur

Tanım : Çark yapımı boğa / öküz bacak parçası. Bacak alt kısmı ve toynak kırıktır. Kısa, silindirik bacak alt kısımda dışa doğru açılmaktadır. Tüm bacak firnisle kaplıdır. Bacağın gövde ile birleştiği alanda, bacağın ön kısmında paralel yatay olarak çizilmiş üç bant başlamaktadır.

Tarihleme : Geometrik

BA 20 **Lev. LV**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz ayak ve bacak parçası

Ölçüler : Toynak Çapı: 4,9 cm Yükseklik: 4,5cm

Hamur Rengi: Pembe ile kahverengi a.d. 5 YR 7/4-10 YR 4/3 a.d.

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 2,5 YR 5/6-5 YR 2,5/1 a.d.

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı boğa / öküz ayak ve bacak parçası. Silindirik bacağın alt kısmı konik şekilde genişletilmesiyle toynak oluşturulmuştur. Toynakdan bacağa geçişte geniş, sığ bir yiv bulunmaktadır. Bacağın bir yüzünde yan yana iki küçük koni şekilli çıkıntı ile arka tırnaklar gösterilmiştir. Sol tırnağın hizasından aşağıya doğru yapılmış bir çentik ile toynak aralığı belirtilmiştir.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

Benzerler : Jarosch 1994, lev. 12, no. 454, 455.

BA 21 **Lev. LV**

Torba No : 2004/23-32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz figürini boynuz parçası

Ölçüler : Çap: 3,1 cm Uzunluk:5,9 cm

Hamur Rengi: Açık gri N 7/

Boya Rengi : Gri N 5/

Hamur : Mika katkılı , yanık ya da gri monokrom hamur

Tanım : Masif, el yapımı iki parça halinde korunmuş boğa / öküz boynuz parçası. Başa birleşme yerinden kırıktır. Kavisli, silindirik formlu, uca doğru incelen bir boynuzdur.

Tarihleme : Geometrik

BA 22 **Lev. LV**

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz boynuz parçası.

Ölçüler : Boynuz çapı: 1,9 cm Uzunluk: 4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Boya Rengi : Kırmızı ile çok koyu gri a.d. 2,5 YR 5/6- N 3/ a.d.

Hamur : Az kireç, mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı boğa / öküz boynuz parçası. Küçük, kavisli ve silindirik formludur. Başa bağlanma yerinden kırıktır.

Tarihleme : Geometrik

BA 23 **Lev. LV**

Torba No : 2004/07

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Açmanın kuzeyi

Tabaka : Küçük taş yongalarıyla sıkıştırılmış zemin içi

Derinlik : 2,08/1,95

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz boynuzu parçası.

Ölçüler : Boynuz çapı: 1,6 cm Uzunluk: 4,4 cm

Hamur Rengi: Sarı 10 YR 7/6

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Boya Rengi : Siyah 5 YR 2,5/1

Hamur : Seyrek mika katkılı temiz hamur

Tanım : Masif, el yapımı boğa / öküz boynuz parçası. Küçük, kavisli ve silindirik formludur. Başa bağlanma yerinden kırıktır. Bir tarafında boydan boya uzanan bir kalın bant bunun üzerinde düzensiz bir köpek dişi motifi oluşturacak şekilde yan yana dik kısa sivri uçlu bantlar yer almaktadır.

Tarihleme : Geometrik

BA 24 **Lev. LV**

Torba No : 2004/34

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,56

Buluntu Türü: Pişmiş toprak boğa / öküz boynuz parçası

Ölçüler : Boynuz çapı: 3,1 cm Uzunluk: 7,8 cm

Hamur Rengi: Pembe ile açık kahverengimsi gri a.d. 5 YR 7/4-10 YR 6/2 a.d.

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6

Hamur : Küçük kireç, mika ve az kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı boğa / öküz boynuz parçası. Başa birleşme yerinden kırıktır. Kavisli, silindirik formlu uca doğru incelen bir boynuzdur. Üzerindeki az korunmuş firnis izlerinden tüm boynuzun firnisle kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihleme : Geometrik ?

BA 25*

Boğa / öküz ayağı parçası. Inv. Kl. 90. 12. 1990, Sondaj 1.D. M. Ö. 7. yy. Dewailly 2003, 61, lev. XVII, 5.

BA 26* **Lev. LV**

Boğa / öküz heykelciği başı. Inv. Kl. 93.1. 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 103, lev. XXVII, 3.

BA 27* **Lev. LV**

Boğa / öküz başı. Inv. Kl. 89.2. 1989, sondaj 1B. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a , 19, lev. II, 3. M.Ö. 5. yy tabakasından.

II- At figürinleri

BA 28 **Lev. LVI**

Torba No : 2007/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,71

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at figürini

Ölçüler : Yükseklik: 14,2 cm Genişlik: 7 cm Derinlik: 7,2 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/6

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6 ile 6/6 a.d.

Boya Rengi : Kahverengi 7,5 YR 4/3

Hamur : İnce mika katkılı hamur

Tanım : Gövdesi çark, başı masif, el yapımı pişmiş toprak at figürini baş ve gövde parçası. Uzun ve ince yüz, patlak iki göz, burun ucuna açılmış iki delikle oluşturulmuş burun delikleri ve aralıklı bir ağız. Kulaklar iki küçük çıkıntı halinde belirtilmiştir. Kulakların hizasından başlayan yele tırtıklı şekilde bir kısmı korunmuş olan sırta kadar iniyor. İki ön bacak kırık fakat izi görülmektedir. Gövde ve arka bacaklar kırıktır. Astar üzerinde yer yer boyalar korunmuştur.

Tarihleme : Erken Geometrik

Benzerler : Heilmeyer 1972, 101, lev. 10, no. 56-57.

BA 29 **Lev. LVI**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at figürini başı

Ölçüler : Yükseklik: 4,4 cm Derinlik: 4,9 cm Genişlik: 1,9 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 6/6

Astar Rengi : Hamur ile aynı

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6

Hamur : Az mika katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı at başı. Başta uzun bir burun kısmı. Hafif aralık bir ağız. Kulaklardan biri küçük çıkıntı şeklinde görülmekte. Kulak arasından enseye inen düz yele. Boyundan itibaren kırık. Üzerinde çok az bölümde astar ve boya korunmuştur.

Tarihleme : Erken Geometrik

Benzerler : Bk. **BA 28**.

BA 30 **Lev. LVI**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Pişmiş toprak küçük at figürini başı

Ölçüler : Yükseklik: 4,5 cm Genişlik: 2,6 cm Derinlik: 6,1 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/4

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 5/6

Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı at başı. Uzun burun kısmı ve ucunda iki küçük çukur şeklinde burun delikleri, bunun altında hafifçe belirgin ağız aralığı. Küçük yuvarlak çıkıntı şeklinde kulaklar. Yele kısmı kırık. Boyundan aşağısı kırık. Yer yer boyaları korunmuştur.

Tarihleme : Erken Geometrik

Benzerler : Bk. **BA 28**.

BA 31 **Lev. LVII**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at başı

Ölçüler : Yükseklik: 9,1 cm Genişlik: 5,5 cm Derinlik: 15,7 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 10 R 5/6

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 5/3

Hamur : İnce mika katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı pişmiş toprak at başı. Elips formlu bir baş ve başa bağlı uzatılarak yapılmış burun. Bastırılıp birer delik oluşturularak yapılmış gözler. Yelenin başlangıcının bir kısmı korunmuştur. Boyundan itibaren kırık. Üzerindeki astar ve boya yer yer korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 10. yy-9. yy

Benzerler : Jarosch 1994, 97-98, lev. 1, 3, no. 2, 11, 12.

BA 32 **Lev. LVIII**

Torba No : 2007/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,23

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at figürini başı

Ölçüler : Uzunluk: 7,8 cm Derinlik: 6,6 cm Genişlik: 6,1 cm

Hamur Rengi: Koyu gri 10 YR 4/1

Astar Rengi : Açık kırmızı 2,5 YR 6/6

Boya Rengi : Kırmızı 10 R 5/6

Hamur : İnce mika, kum ve kireç katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı at başı. Yuvarlak formlu bir yüze bastırılarak yapılmış bir çift göz. Alından bir çıkıntı şeklinde başlayan yele. Yine bir çıkıntı şeklinde yapılmış iki kulaktan biri korunmuştur. Başın arkası ve yüzün bir kısmı kırıktır. Astar üzerine yer yer boya korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 9. yy

Benzerler : Jarosch 1994, 98, lev. 3, no. 11, 12.

BA 33 **Lev. LIX**

Torba No : 2007/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,23

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at figürini başı.

Ölçüler : Uzunluk: 11,3 cm Genişlik: 7,7 cm Derinlik: 7,9 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine kırmızı

Hamur : Bol mika ve az kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı at başı. Yüzde bastırılarak yapılmış iki göz korunmuştur. Yüzün diğer bölümleri kırıktır. Çıkıntı şeklinde sadece bir kulak görülmektedir. Alında dalgalı şekildeki yele boyuna kadar inmektedir. Boyundan itibaren kırıktır.

Tarihleme : Geometrik ?

BA 34 **Lev. LIX**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at yelesi parçası

Ölçüler : Kalınlık: 0,7 cm Uzunluk: 4,1 cm Genişlik: 3,3 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/4

Boya Rengi : Çok koyu gri ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 3/1-3/3 a.d.

Hamur : Mika ve az kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı üçgene yakın şekilli at yelesi. Yelenin bir kenarı düz diğer kenarı ise iç bükey şekillidir. Ucu yuvarlatılmıştır. Ön yüzünde kalın çizgilerle yapılmış iç içe üç üçgen vardır. Bu çizgiler kenar konturlarını tekrar etmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 9. yy

Benzerler : Jarosch 1994, lev. 3, no. 12.

BA 35 **Lev. LX**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at figürini

Ölçüler : Yükseklik: 5,7 cm Genişlik: 5,1 cm Derinlik: 11,2 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 5/4

Astar Rengi : Kırmızı 10 R 5/6

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı gri 10 R 3/1

Hamur : İnce mika katkılı hamur

Tanım : İçine sopa sokarak boşaltılmış daha sonra elle düzeltilmiş pişmiş toprak at figürini. Uzun, ince bir gövdeye sahiptir. Gövdenin ön kısmı kırıktır. Arka kısımda masif kırık iki bacak ve yine kırık bir kuyruk. Gövdenin altında genital uzuv. Gövdenin

her iki yanında ikişer delik ve etraflarında buraya monte edilmiş bir objenin (vazo ?) yuvarlak izi görülmektedir. Astar ve boya yer yer korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ikinci çeyreği

Benzerler : Benzer silindirik gövdeli masif bir at için bk. Jarosch 1994, 125, lev. 29, no. 396.

BA 36 **Lev. LX**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,50/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at figürini bacak parçası.

Ölçüler : Yükseklik: 12,7 cm Derinlik: 5,4 cm Genişlik: 3,5 cm

Hamur Rengi: Açık sarımsı kahverengi 10 YR 6/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/4

Boya Rengi : Siyah ile koyu gri a.d. N 2,5/-N 4/ a.d.

Hamur : Bol kum katkılı hamur

Tanım : At ön sağ bacak ve gövde parçası. Gövde çarkta çekilmiş, bacak masif ve elde yapılmıştır. Silindirik bir gövdeye bacak dıştan yapıştırılmıştır. Üst kısımda boyun başlangıcının yükseltisi görülebilmektedir. Bacakda diz, toynak ve bacağın arkasındaki arka toynak çıkıntı şeklinde gösterilmiştir. Toynak doğala yakın bir şekilde konik olarak gösterilmiştir. Gövde altı ve bacağın iç kısmı rezerve bırakılmış diğer kısımlar firnisle boyanmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

Benzerler : Jarosch 1994, lev. 14, no. 185.

BA 37 **Lev. LXI**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak at figürini bacak parçası

Ölçüler : Yükseklik: 8,1 cm Derinlik: 2,2 cm Genişlik: 2,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 5/8

Hamur : Seyrek mikalı temiz hamur

Tanım : Masif, el yapımı at figürini bacak parçası. Gövdeye yapıştığı yerden ayrılmıştır. Silindirik şekillidir. Yan yüzünde gövdeden uca kadar uzanan iki parelel bant bulunmaktadır. Gövde bağlantısının alt kısmında da firnis izleri görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ikinci çeyreği

Benzerler : Jarosch 1994, lev. 29, no. 396.

BA 38* **Lev. LXI**

At başı. İnce uzun yapılı baş, kürevi şişkin gözler. Inv. Kl. 89. 4. 1989, sondaj 1B. Uzunluk: 10,5. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 21, lev. IV, 3.

BA 39* **Lev. LXI**

At başı. Inv. Kl. 93. 8. M.Ö. 7. yy. 1993, Sondaj 1K. Dikdörtgen altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 102 lev. XXVII, 4. Aynı attan 103, 7a-7d tabakasında da bahsedilmektedir.

BA 40*

Küçük at figürini parçası. 1990 Sondaj 1.D. M.Ö. 7. yy sonu. Dewailly 2003, 60.

BA 41*

Küçük at başı. Uzunluk: 2,6; Yükseklik: 2,5 cm 1990, sondaj 1C, Inv. Kl. 90. 96. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 43.

BA 42*

At heykeliciği parçası. 1992-1993 Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 103.

III- Koç Figürini

BA 43 **Lev. LXII**

Torba No : 2007/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunağın doğusu, dikdörtgen Arkaik sunağın taş dolgusu içinden

Tabaka : Koyu kahverengi, iri taşlı toprak

Derinlik : 0,74

Buluntu Türü: Pişmiş toprak koç figürini

Ölçüler : Yükseklik: 4 cm Derinlik: sağrı: 1,8 cm baş:2,5 cm kafa uz.: 2,4 cm Uzunluk:5,4 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 5/6

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Hamur : Çok ince mika katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı sağa doğru ayakta koç figürini. Kuyruğu, bacakları kırık. Çizgi ile yapılmış çekik badem göz. Aşağıya kıvrık, helezon şeklinde boynuz ve bunu içine yerleştirilmiş kulak. Arka yüzde boynuzun alt kısmı kırık. Gövde altı boyunca uzanan aplik olduğunu gösteren kil kalıntıları ve yüzeyde izler. Karında 1 mm'lik delik.

Tarihleme : Geç Arkaik

Benzerler : Weill 1985, 43, 45, 46, lev. 9, no. 52; Szabo 1994, 125, fig. 143; *Corinth XII*, 27, lev. 4, no. 51.

IV- Kuş Figürinleri

BA 44*

Kuş heykelciği. 1992-1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 103.

BA 45*

Kuş başı. M.Ö. 8-7. yy 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 128.

BA 46* **Lev. LXIII**

Kuş figürini. Inv. Kl. 90.4. 1990 sondaj 1.D. M.Ö. 3-M.Ö. 1. yy. Dewailly 2003, 58, lev. XVI, 2; fig. 15.1.

BA 47*

Kuş protomu. Inv. 1.M13.1. Selçuk müzesi.1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 128.

V- Tekerlekler

BA 48 **Lev. LXIII**

Torba No : 2007/25
Sektör : Apolllon
Plankare : K 15/C-D
Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi
Tabaka : Siyah balçık
Derinlik : -0,11/-0,23
Buluntu Türü: Pişmiş toprak tekerlek
Ölçüler : Kalınlık: 0,9 cm Çap: 6,5 cm Genişlik: 2,5 cm
Tekerlek çıkıntısı çapı: 1,8 cm Çıkıntının delik çapı: 0,7 cm
Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 5/6

Hamur : Bol mikalı hamur

Tanım : El yapımı, masif pişmiş toprak tekerlek. Tekerleğin merkezinde bir tarafı çıkıntılı diğer tarafı düz bir delik mevcuttur. Çıkıntılı tarafta tekerleğin ana gövdesinde kırmızı boya ile iç içe üç halka bezeme. Çıkıntının etrafı tamamen kırmızı boyalı. Astar korunmamıştır. Boya yer yer görülmektedir.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Benzer örnekler için bk. Heilmeyer 1972, 107, lev. 21, no. 121; Jarosch 1994, 175-176, lev. 33, no. 1131-1133; *Lefkandi III*, lev. 58, no. 1, 5, 6, 7, 19, lev. 60, no. 23; *Kommos IV*, lev. 3.39, no. AB 19.

BA 49 **Lev. LXIV**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Pişmiş toprak tekerlek

Ölçüler : Kalınlık: 0,8 cm Çap: 5,1 cm Genişlik: 3,3 cm
Çıkıntı çapı: 1,4 cm Delik çapı: 0,3 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Hamur : Bol mikalı ve az kireç katkılı hamur

Tanım : El yapımı, masif yuvarlak pişmiş toprak tekerlek. Merkezinde iki tarafında çıkıntı bulunan delik mevcuttur.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BA 48**.

BA 50* **Lev. LXIV**

Araba tekerleği. Inv. 1.K7a.1. Selçuk Müzesi inv. 23/74/92. Çap: 11,5 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 105, lev. XXV,2. Benzer

şekilde geometrik motiflerle bezeli iki araba tekerleği için bk. Lemos 2002, fig. 60. 7-8 (Kos, Geç Protogeometrik).

BA 51*

Araba tekerleği. 1992-1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 103.

VI- Protogeometrik – Geometrik İnsan Figürinleri

BA 52 **Lev. LXV, CXXXVI**

Torba No : 2007/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak altı

Tabaka : Siyah balçık, ana kayanın üzeri

Derinlik : -0,37/-0,60

Buluntu Türü: Pişmiş toprak erkek figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 3,8 cm Derinlik: 2,9 cm Genişlik: 2,4 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 4/6

Hamur : Çok ince mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı insan başı. Suratın ileri doğru uzatılmasıyla burun oluşturulmuş. Yassı bir çubuğun ucu ile gözler düzensiz olarak oluşturulmuş, yuvarlak kesitli bir çubuk ile derin burun delikleri belirtilmiştir. Saç konturu alında hafifçe belli edilmiştir. Kulaklar simetrik olmayan bir şekilde yukarı bakan oval çukurlar biçiminde yerleştirilmiştir. Başın sağ tarfında olasılıkla bir monte yerinin negatif izi. Bütün yüzeyde firnis boya izi. Boyundan kırık.

Tarihleme : Protogeometrik (?) / Geometrik

Benzerler : Jarosch 1994, lev. 34-35, no. 706, 712.

BA 53 **Lev. LXV**

Torba No : 2004/20

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunağın doğusundaki dikdörtgen Arkaik sunağın doğu bölümünden

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,57

Buluntu Türü: Pişmiş toprak figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 2,7 cm Derinlik: 2 cm Genişlik: 1,8 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Astar Rengi : Pembemsi beyaz 5 YR 8/2

Hamur : Bol mika ve az kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı stilize insan başı. Oval formlu bir kil topağının bir kenarının iki parmak arasında sıkıştırılmasıyla gözler ve burun oluşturulmuştur. Arkada ense kısmındaki saçlar belirtilmiştir. Boyundan aşağısı kırıktır.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Jarosch 1994, 147, lev. 34, no. 706.

BA 54 **Lev. LXV, CXXXVI**

Torba No : 2007/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak altı

Tabaka : Siyah toprak ile anakaya arası

Derinlik : -0,32

Buluntu Türü: Pişmiş toprak erkek figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 6,7 cm Genişlik: 4 cm Derinlik: 6,2 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 5/4 ile 2,5 YR 4/3 a.d.

Boya Rengi : Kırmızı ile çok koyu gri a.d. 2,5 YR 5/6 ile 2,5 YR N 3/ a.d.

Hamur : İnce mika, seyrek kum katkılı temiz hamur

Tanım : Boyundan kırık masif, el yapımı erkek figürini başı. Hafifçe sağa yatıktır. Burun ileri doğru büyük ve kemerlidir. Kaş çıkıntıları hafifçe belirtilmiştir. Dudaklar kalın ve ağız hafif aralıktır. Çene ince ve aşağıya sarkık olarak yapılmıştır. Burun delikleri iki küçük delik ile belirtilmiştir. Gözler bastırılarak yapılmış bir daire ve ortasına yerleştirilmiş bir küçük delikle belirtilmiştir. Sol kulak göze doğru açılan bir at nalı şeklinde işlenmiştir. Sağ kulağın ancak izi görülebilmektedir. Başın arkası yukarı doğru uzatılmıştır. Başın arkasından enseye doğru uzanan bir dik yivin iki tarafına yerleştirilmiş dik, uzun kazıma çizgilerle saçlar belirtilmiştir. Bütün yüzey ince bir firnis boya ile kaplıdır. Saç kısmı özellikle daha kalın firnisle boyalıdır. Kalın boynun sağ tarafında ve çenenin altında gövdeye monte edildiğini gösteren negatif iz bulunmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

Benzerler : Yüz hatları ve gözlerin benzeri için bk. Rolley 1973, 516-517, fig. 22-25, no. 19. Saç stilizasyonunun geç bir tekrarı Bayraklı'da ele geçen bir bronz figürinde görülür. Bk. Akurgal 1962, 375, lev. 98, fig. 11-13.

BA 55 **Lev. LXVI**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak el ve kol parçası

Ölçüler : Kol çapı: 1,9 cm Obje çapı: 1,1 cm
Uzunluk:4,1 cm Obje uzunluğu: 4,1 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6-6/6

Boya Rengi : Kahverengi 7,5 YR 4/4

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Masif ve el yapımı insan figürünün sağ el ve kolunun bir bölümü. Elin vücudun ön tarafında içeriye doğru kıvrılmış bir durumda, kolun yere paralel olarak

tutulduğunu söylemek mümkündür. Bilek ve kol kalındır. Elde silindirik bir obje tutmaktadır. Alt ucu orijinal üzeri parmak hizasından kırıktır. Kalın üç parmak objenin üzerinde kıvrılarak onu tutmaktadır. Parmakların ele birleşme eklemleri kabaca gösterilmeye çalışılmıştır. Bütün parça firnisle kaplıdır.

Tarihleme : Protogeometrik ?/Geometrik

BA 56 **Lev. LXVI**

Torba No : 2004/12

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Sıkıştırılmış zemin içi

Tabaka : Mermer parçacıklı gri toprak

Derinlik : 1,75/1,69

Buluntu Türü: Pişmiş toprak insan figürini bacak ve ayak parçası

Ölçüler : Yükseklik: 4,2 cm Derinlik: 2,8 cm Genişlik: 1,1 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı ile kırmızı a.d. 2,5 YR 6/8-5/6 a.d.

Boya Rengi : Beyaz

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Masif ve el yapımı insan figürü bacak ve ayak parçası. Yaklaşık diz hizasından kırıktır. Düzenli bir şekilde işlenmemiştir. Kabaca işlenmiş ayakdan, bacak öne ve yukarı doğru yükselmektedir. Üzerinde beyaz boya izleri görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy'ın ilk yarısı

Benzerler : Delos'dan bir insan figürinine ait benzer ayak için bk. Rolley 1973, 516-517, fig. 22-25, no. 19. Geç bir örnek için bk. Vierneisel-Schlörb 1997, 5, lev. 2, no.9.

BA 57 **Lev. LXVI**

Torba No : 2007/26

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,23/-0,36

Buluntu Türü: Pişmiş toprak insan ayağı

Ölçüler : Yükseklik: 3,9 cm Bacak çapı: 1,4 cm Derinlik: 3,2 cm Genişlik: 1,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 5/6

Hamur : İnce mikalı hamur

Tanım : Masif, el yapımı küçük insan ayağı figürin parçası. Bacağın bir kısmı korunmuştur. Ayakta iki adet tırnak insize çizgi ile belli edilmiştir. Bacak, ayak ve ayak altında yer yer boya korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy'ın ilk yarısı.

Benzerler : Bk. **BA 56**

BA 58 **Lev. LXVI**

Torba No : 2007/26

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,23/-0,36

Buluntu Türü: Pişmiş toprak insan ayağı.

Ölçüler : Yükseklik: 6,8 cm Bacak çapı: 2,3 cm Derinlik: 5 cm Genişlik: 2,9 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Sarımsı kırmızı 2,5 YR 5/6

Boya Rengi : Kırmızımsı siyah 2,5 YR 2,5/1

Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı pişmiş toprak insan ayağı figürin parçası. Bacağın bir kısmı korunmuştur. Bilek kemiği bir çıkıntı şeklinde belli edilmiştir. Ayakta bir bot varmış gibi bileğin üzerinden başlayan astar üzerine siyah renkli boya yer yer korunmuştur.

Tarihleme : Geometrik (M.Ö. 8. yy)

Benzerler : Bk. **BA 56**.

BA 59 **Lev. LXVII**

Torba No : 2007/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,09

Buluntu Türü: Pişmiş toprak figürin gövdesi

Ölçüler : Yükseklik: 18,5 cm Bacak çapı: 7,1 cm Ayak (kaide) çapı: 8,1 cm Kalınlık: 0,9 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/2

Astar Rengi : Kırmızı 2,5 YR 4/6

Boya Rengi : Siyah 2,5 YR 2,5/1

Hamur : İnce mika ve kireç katkılı hamur

Tanım : Çark yapımı, içi boş boru biçimli büyük boyutlu pişmiş toprak figürin gövdesi. Gövdenin üst kısmı kırıktır. Kaide kısmı dışa çekik ve yivlendirilmiştir. Gövde kısmında da dört yiv sırası bulunmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 8. yy

Benzerler : Jarosch 1994, 522, lev. 37-38, no. 525, 530, 531.

BA 60* **Lev. LXVII**

Erkek heykelciği başı. Inv. Kl. 92. 40. 1992, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 103, lev. XXVI, 1.

BA 61*

Pişmiş toprak küçük *kouros*. 1992-1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 103.

BA 62*

İki tane insan bacağı parçası. M.Ö. 8-7. yy. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 103.

VII- İonia Tipi Giyimli Erkek Figürinleri

BA 63 **Lev. LXVIII**

Torba No : 2007/22

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 B

Buluntu Yeri : Künkün doğusu, dikdörtgen Arkaik sunağın güneyi

Tabaka : Gri balçıklı tabaka

Derinlik : 0,27

Buluntu Türü: Pişmiş toprak İonia tipi giyimli erkek figürini

Ölçüler : Yükseklik: 16,3 cm Baş: Yükseklik: 2,7 cm
Kaide: Yükseklik: 0,9 cm Genişlik: 3,9 cm Derinlik: 5,5 cm
Vücut: Genişlik: 4,7 cm Derinlik: 3,5 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi ile mavimsi gri a.d. 2,5 YR 5/4 ile 5 B 5/1 a.d.

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Beyaz astar (2,5 Y 8/2) üzerine pembe boya

Hamur : İnce kum, ince mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı, dikdörtgen plinthos üzerinde elleri iki yanda dik olarak duran erkek figürini. Sol ayak hafif önde. *Khiton* ve üzerine *himation* giymiş, *himation*'un bir ucu kalın bir demet şeklinde sol omuzdan dizlere kadar gövde ortasından sarkmaktadır. Ayakta sivri uçlu botlar. Dışarı çıkık alın, geniş düz burun, etli dudaklara sahip baş. Kalın bukleli saç demediyle çevrelenmektedir. Sol kulak saçın üzerine çıkmaktadır. Yatay dilimler şeklinde (dedalik) gösterilmiş saç arkada omuzlardan sırta kadar uzanmaktadır. Arkada bel girintisi abartılı şekilde gösterilmiştir. Bütün yüzey beyaz astar üzerine pembe boya ile kaplıdır. Kaide iki parça halinde restore edilmiştir. Boya arka tarafta tamamen ön tarafta yer yer dökülmüştür.

Tarihleme : M.Ö. 520

Benzerler : Rhodos'tan benzer örnekler için bk. Higgins 1967, 36, lev. 140; Mollard – Besques 1967, lev. 25, no. B 200, B 201.

BA 64 **Lev. LXVIII**

Torba No : 2007/21

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 B

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın güneyi, künkün doğusu

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,33

Buluntu Türü: Pişmiş toprak İonia tipi giyimli erkek figürini

Ölçüler : Yükseklik: 11,1 cm Genişlik: 7,2 cm Derinlik: 3,3 cm

Hamur Rengi: Gri ile açık kırmızı a.d. 7,5 YR 5/1 ile 2,5 YR 6/6 a.d.

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/3

Boya Rengi : Beyaz astar boya

Hamur : Seyrek ince mika katkılı temiz hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı. *Khiton* ve *himation* giymiş ayakta duran erkek figürini ön gövde parçası. Kollar hafif kıvrık, eller yanda yumruk yapılmış, boncuk dizisi şekilli ikişer saç lülesi omuzlardan göğüse doğru uzanmakta. *Himation*'un yuvarlak yakası boyun çevresinde seçilmektedir. Kalın pileli *khiton* sol omuzdan kalın bir döküm halinde aşağıya uzanmaktadır. Figürin yüzeyinde yer yer beyaz astar boya korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 520

Benzerler : Mollard – Besques 1954, lev. 25, no. B 200, B 201.

BA 65 **Lev. LXIX**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm, tabanın batı ucundaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,16

Buluntu Türü: Pişmiş toprak İonia tipi giyimli erkek figürini

Ölçüler : Yükseklik: 7,5 cm Derinlik: 3,7 cm Genişlik: 4,5 cm

Hamur Rengi: Grimsi kahverengi ile koyu grimsi kahverengi ara. 10 YR 5/2-4/2 ara.

Astar Rengi : Açık gri 10 YR 7/2

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe boya

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı, ekek figürini baş ve üst gövde parçası. Başının sol tarafının arkası ve yüzünün sağ kısmı kırık. İnce, uzun bir yüz, basık bir burun, etli dudaklar. Giyimli ve kollar iki yana serbestçe bırakılmış. Sol omuzdan gelen göğüs üzerinde kalın bir kat oluşturmuş pileli *khiton*. Alından dik şekilde yükselen saçlar, bele kadar uzanmakta. Arkada saçlar yatay, birbirine parelel bukleler halinde (*dedalik*) gösterilmiştir.

Tarihleme : M.Ö. 6.yy'ın ikinci yarısı

Benzerler : Bk. **BA 63**

BA 66 **Lev. LXIX**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,28

Buluntu Türü: Pişmiş toprak İonia tipi giyimli erkek figürini başı

Ölçüler : Yükseklik: 4,3 cm Derinlik: 3,2 cm Genişlik: 2,7 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/2

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı ile açık kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 6/6-6/4 a.d

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı erkek başı. Boynundan altı kırık. İnce, uzun bir yüz. Yüksek alın, küçük bir burun, etli dudaklar. Saçlar alından yükselerek, kafanın üzerinde ve arkasında küçük bir kütle oluşturmakta. Başın üzerinden boynun yanlarına kadar

uzanan ve arkada uzun saçlar yatay birbirine paralel bukleler (dedalik) şeklinde gösterilmiştir.

Tarihleme : M.Ö. 6.yy'ın ikinci yarısı

Benzerler : Bk. **BA 63**

BA 67 **Lev. LXIX**

Torba No : 2003/04

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güney-doğu köşedeki hayvan bağlama bloğunun önünden

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,42-0,22

Buluntu Türü: Pişmiş toprak İonia tipi giyimli erkek figürini

Ölçüler : Yükseklik: 6,5 cm Derinlik: 5,7 cm Genişlik: 3,6 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/4

Astar Rengi : Açık gri ile açık kırmızımsı kahverengi a.d. 10 YR 7/2 ile 5 YR 6/4 a.d.

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Pişmiş toprak figürin kaide ve bacak parçası. Dikdörtgen bir kaide üzerinde ayakta duran figürün bacak ve ayakları. Sol ayak önde gösterilmiştir. Kalın bir kumaş demedi sol bacağı açıkta bırakarak sağ bacağın üzerinden aşağıya sarkmaktadır. Arka yüzde sağ bacak kabaca belirtilmiştir. Diz hizasında sol bacağın üzerini örten küçük bir etek parçası korunmuştur. Ayaklarda parmaklar gösterilmiştir. Yer yer beyaz astar üzerine pembe boya korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy sonları

BA 68 **Lev. LXIX**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,44-0,30

Buluntu Türü: Pişmiş toprak İonia tipi giyimli erkek figürini

Ölçüler : Yükseklik: 7,8 cm Derinlik: 6,3 cm Genişlik: 3,9 cm

Hamur Rengi: Pembe ile gri a.d. 7,5 YR 7/4 ile 10 YR 5/1 a.d.

Astar Rengi : Açık gri ile çok açık kahverengi a.d. 2,5 Y 7/2 ile 10 YR 7/4 a.d

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe boya

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak figürin kaide ve bacak parçası. Dikdörtgen bir kaide üzerinde ayakta duran figürün bacak ve ayakları. Sol ayak önde gösterilmiştir. Dik çizgilerle kıvrımları belirtilmiş kalın kumaş demeti sol bacağı açıkta bırakarak sağ bacağın üzerinden aşağıya sarkmaktadır. Arkada sağ bacağın üst ve alt baldırı görülmektedir. Kalçanın sol tarafından aşağıya sarkan kalın bir kumaş demedi zikzak şeklindeki kıvrımlarla sol diz arkası hizasında bitmektedir. Beyaz astar üzerine pembe boya görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy sonları

BA 69*

Giyimli erkek figürini. (Inv. S1-33). Yükseklik: 3,4 cm. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 55, lev. V.

BA 70*

Himaton'lu ayakta erkek figürini (Inv. S1-2). Yükseklik: 6 cm. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 52, lev. III.

BA 71*

Erkek başı. (Inv. S1-27). Yükseklik: 3,9 cm. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 51, lev. I.

BA 72*

Khiton ve *himaton*'lu ayakta erkek (Inv. S1-42). Yükseklik: 6,4. M.Ö. 6. yy sonu. Şahin 1992, 53, lev. IV.

BA 73*

Ayakta *himation*'lu erkek figürini (Inv. S1-49). Yükseklik: 6,4 cm. Şahin 1992, 53, lev. IV.

BA 74*

Himation'lu ayakta erkek figürini (Inv. S1-43). Yükseklik: 4,5 cm. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 53, lev. IV.

BA 75*

Himation'lu ayakta erkek figürini (Inv. S1-5). Yükseklik: 8 cm. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 53, lev. IV.

BA 76*

Khiton ve *himation*'lu ayakta erkek figürini (Inv. S1-4). Yükseklik: 6,4. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 52-53, lev. IV.

BA 77*

Khiton ve *himation*'lu ayakta erkek figürini (Inv. S1-3). Yükseklik: 8 cm. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 52, lev. III.

BA 78*

Bir erkek figürininin başının arka parçası. (Inv. S1-11). Yükseklik: 5,4 cm.M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 52, lev. II.

BA 79*

Bir erkek figürininin başının arka parçası. (Inv. S1-9). Yükseklik: 3,5 cm. Şahin 1992, 52, lev. II.

BA 80*

Bir erkek figürininin başının arka parçası. (Inv. S1-10). Yükseklik: 5,5 cm. M.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 51-52, lev. II.

BA 81*

Giyimli erkek figürini omuz ve baş parçası. İnv. Kl. 90.7. 1990 Sondaj 1.D. Dewailly 2003, 60, lev. XVII, 1.

BA 82*

İonia tipinde giyimli erkek figürini baş ve göğüs parçası. Kl. 91. 95. 1991, Sondaj 1E. Jolivet 2003a,s. 75, lev. XXII, 2.

BA 83* **Lev. LXX**

İonia tipinde giyimli ayakta erkek figürini. 1991, Sondaj 1.E. tabaka 15. Jolivet 2003a, 73, biri Inv. Kl. 91. 47 lev. XXI, 1.

BA 84*

İonia tipinde giyimli ayakta erkek figürini . KL.92. 39. 1992, Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 128, lev. XXIX, 8.

BA 85* **Lev. LXX**

İonia tipi giyimli erkek figürini . KL.92. 2. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 128, lev. XXIX, 7.

BA 86*

İonia tipi giyimli erkek figürini. Kl. 93. 9. 1993 Sondaj 1.T. Dikdörtgen altar. Jolivet, Robert 2003a, 155, lev. XXXIII, 2.

VIII- Apollon Figürinleri

BA 87 **Lev. LXX**

Torba No : 2007/22

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 B

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın güneyi, künkün doğusu

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,32/0,24

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 2,8 cm Derinlik:3,3 cm Genişlik: 2,2 cm

Hamur Rengi: Koyu grimsi kahverengi 10 YR 4/2

Astar Rengi : Grimsi kahverengi 10 YR 5/2

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Bol mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı. Bukleli saçlar, alnın üzerinde bir çerçeve oluşturmaktadır. Patlak gözler ve iri bir burun, kapalı ve küçük bir ağız, yuvarlak çene. Çene altından kırık. Yer yer beyaz astar korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Bk. **BA 88**.

BA 88 **Lev. LXX**

Torba No : 2007/22

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 B

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın güneyi, künkün doğusu

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,32/0,24

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürini başı

Ölçüler : Yükseklik: 3,6 cm Derinlik: 3,5 cm Genişlik: 2,3 cm

Hamur Rengi: Koyu gri 10 YR 4/1

Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : İnce mika, kireç ve kum katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı. Saçlar, alnın üzerinde yuvarlak bukleler şeklinde bir çerçeve oluşturuyor ve ensede iki burgu şeklinde birbirine bağlanıyor. Badem gözler, çıkık burunla birleştirilmiş kaşlar ve dolgun dudaklar, yuvarlak çene. Boyun hizasından kırık. Beyaz astar yer yer korunmuş.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Dewailly 2001, fig. 6, KL 91, 101.

BA 89 **Lev. LXXI**

Torba No : 2003/12

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,20

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 3,7 cm Derinlik: 2,9 cm Genişlik: 2,2 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 4/4

Astar Rengi : Grimsi kahverengi 10 YR 5/2

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Mika ve az kum katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı. Saçlar, alnın üzerinde yuvarlak bukleler şeklinde bir çerçeve oluşturuyor ve ensede iki burgu şeklinde birbirine bağlanıyor. Büyük badem gözler, hafif arkaik gülümseme. Burun ve çenede kırık vardır. Boynun az bir kısmı mevcuttur. Üzerinde çok az beyaz astarı korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Bk. **BA 88**.

BA 90 **Lev. LXXI**

Torba No : 2003/12

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,20

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 3,6 cm Derinlik: 3,3 cm Genişlik: 2,1 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 5/6

Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı. Saçlar, alnın üzerinde yuvarlak bukleler şeklinde bir çerçeve oluşturuyor ve ensede iki burgu şeklinde birbirine bağlanıyor. Büyük badem gözler, iri burun, küçük bir ağıza karşın dudaklar abartılı. Üzerinde yer yer korunmuş beyaz astar boya.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Bk. **BA 88**.

BA 91 **Lev. LXXI**

Torba No : 2003/04

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güney-doğu köşedeki hayvan bağlama bloğunun önünden

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,42-0,34

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 2,8 cm Derinlik: 3,1 cm Genişlik: 1,9 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/3

Astar Rengi : Açık sarımsı kahverengi 2,5 Y 6/3

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : İnce mika ve ince kum katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı. Saçlar, alnın üzerinde yuvarlak bukleler şeklinde bir çerçeve oluşturuyor ve ensede iki burgu şeklinde birbirine bağlanıyor. Yüzü aşınmış, geniş ve basık bir burnu var. Boyundan itibaren kırık. Üzerinde çok az korunmuş beyaz astar.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Bk. **BA 88.**

BA 92 **Lev. LXXI**

Torba No :2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K15 A

Buluntu Yeri : Künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,39

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 3,2 cm Derinlik: 2,1 cm Genişlik: 2,3 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/8

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Hamur : Mika katkılı

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürin başı. Boyun, baş birleşiminde aşağısı ve arkası kırık. Oval formlu yüz. İri, patlak göz, küçük ve etli dudaklar. Saçlar, alnın üzerinde yuvarlak bukleler şeklinde bir çerçeve oluşturuyor .

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Bk. **BA 88.**

BA 93 **Lev. LXXII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri alçık

Derinlik : 0,62/0,25

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürini

Ölçüler : Yükseklik: 6,1 cm (toplam 2 parça: 9,5 cm)
Derinlik:1,7 cm Genişlik: 4,2 cm

Hamur Rengi: Koyu gri 2,5 Y 4/1

Astar Rengi : Açık kahverengimsi gri 10 YR 6/2

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak Apollon figürini ön gövde parçası. Sağ el *plektron* tutar ve aşağıya uzanmış, sol el kaplumbağa kabuğundan yapılmış yedi telli *lyra* tutuyor. Üzerinde *khiton* ve *himation* var. Yer yer beyaz astar korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : *Lyra*'lı Apollon figürinleri için bk. Blinkenberg 1931, lev. 110, no. 2354-2356, lev. 135, no. 2918-2920; Mollard – Besques 1954, lev. 10, no. B 79, lev. 2, no. 85; Higgins 1969, lev. 108, no. 799; Alroth 1989, 84, fig. 41; Szabo 1994, 130, fig. 146; Dewailly 2000, 344-345, fig. 240, baş için karşılaştır **BA 101**; Büyükkolancı ve Doğan 2007, 124-127, no. 1-3.

BA 94 **Lev. LXXIII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,62/0,25

Buluntu Türü: Pişmiş toprak figürin kaidesi

Ölçüler : Yükseklik: 1,4 cm Derinlik: 5,2 cm Genişlik: 3,6 cm

Hamur Rengi: Koyu gri 2,5 Y 4/1

Astar Rengi : Açık kahverengimsi gri 10 YR 6/2

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak figürin kaide parçası. Üzerinde iki çıplak ayak korunmuştur. Çıplak ayaklar hafif açık ve sol ayak biraz önde gösterilmiştir. Dikdörtgen formludur. Muhtemelen *lyra*'lı Apollon figürinlerine aittir. Muhtemelen **BA 93**'ün parçası olmalıdır.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Bk. **BA 93**.

BA 95 **Lev. LXXIII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,28

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürini

Ölçüler : Yükseklik: 5,9 cm Derinlik: 1,5 cm Genişlik: 3,9 cm

Hamur Rengi: Gri ile açık gri a.d. 5 YR 5/1- 5YR 7/1 a.d.

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürini ön gövde parçası. Sağ eli yana uzatılmış, sol elle karın üzerindeki kaplumbağa kabuğundan yapılmış

lyra'nın boynuz kısmından tutar durumda. Elbisesi *khiton* üzerine *himation*. Yer yer korunmuş beyaz astar.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Bk. **BA 93.**

BA 96 **Lev. LXXIII**

Torba No : 2003/15

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güney künk sırasının batı profili, hayvan bağlama bloğunun kuzeyi

Tabaka : Siyah balçık içi

Derinlik : Kesitten

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürini alt gövde parçası.

Ölçüler : Yükseklik: 8,4 cm Derinlik: 2,2 cm Genişlik: 4,9 cm

Hamur Rengi: Koyu gri 5 Y 4/1

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/3

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak *lyra*'lı Apollon figürini alt gövde parçası. Sağ el *plektron* tutar durumda aşağıya uzanmış, sol diz öne doğru çıkmış ve üzerinde elbise kıvrımları, karın üzerinde sol elinde tuttuğu *lyra*'nın boynuz ve kiriş kısmı. Üzerinde yer yer beyaz astar boyası korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı

Benzerler : Bk. **BA 93.**

BA 97 **Lev. LXXIV**

Torba No : 2003/12

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,20

Buluntu Türü: Pişmiş toprak figürin kaide parçası

Ölçüler : Yükseklik: 2,2 cm Derinlik: 4 cm Genişlik: 3,5 cm

Hamur Rengi: Mat kahverengi 10 YR 6/3

Astar Rengi : Mat kahverengi ile kırmızımsı sarı a.d. 10 YR 6/3- 5 YR 6/6 a.d.

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak figürin kaide parçası. Üzerinde iki çıplak ayak korunmuştur. Çıplak ayaklar hafif açık ve sol ayak biraz önde gösterilmiştir. Kaide dikdörtgen formludur. Üzerinde beyaz ve pembe boyaları az olarak korunmuştur. Muhtemelen bir *lyra*'lı Apollon figürinine aittir.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başı.

Benzerler : Bk. **BA 94**.

BA 98 **Lev. LXXIV**

Torba No : 2003/12

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,20

Buluntu Türü: Pişmiş toprak figürin kaide parçası

Ölçüler : Yükseklik: 1,3 cm Derinlik: 4,1 cm Genişlik: 4,4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 5 YR 5/4

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak figürin kaide parçası. Üzerinde iki çıplak ayak korunmuştur. Çıplak ayaklar hafif açık ve sol ayak biraz önde gösterilmiştir. Kaide dikdörtgen formludur. Muhtemelen *lyra*'lı Apollon figürinlerine aittir.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy

Benzerler : Karşılaştır **BA 94**.

BA 99 **Lev. LXXIV**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,28

Buluntu Türü: Pişmiş toprak figürin kaide parçası

Ölçüler : Yükseklik: 1,9 cm Derinlik: 2,8 cm Genişlik: 4 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 4/3

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6-7/6

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak figürin kaide parçası. İnce dikdörtgen formlu bir kaidenin üzerinde iki ayak. Sol ayak önde sağ ayak arkada. Sivri uçlu bot giymiş gibi görünmektedir. Sol ayak bileği üzerinde giydiği elbisenin küçük bir bölümü görülmektedir. Üzerinde yer yer beyaz astar üzerine pembe boya korunmuştur. Muhtemelen *kithara*'lı Apollon figürinlerine aittir.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy sonu 4. yy başı

Benzerler : Benzer için bk. **BA 103**.

BA 100 **Lev. LXXIV**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,31

Buluntu Türü: Pişmiş toprak *barbiton*'lu Apollon?

Ölçüler : Yükseklik: 3,5 cm Derinlik: 2,2 cm Genişlik: 2,1 cm

Hamur Rengi: Grimsi kahverengi ile siyah a.d. 10 YR 5/2-7,5 YR 2,5/1 a.d.

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 7/8

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı Apollon figürini başı. Arkası ve boyundan aşağısı kırık. Çeneye doğru sivrilen yüz şekli. Göz kapakları belirtilmiş, iri bir burun ve etli dudaklar. Saç kısmı aşınmış. Üzerinde yer yer beyaz astar üzerine pembe boya korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy. son çeyreği

Benzerler : Benzer için bk. Dewailly 2001, fig. 6, no. KL 91.09.

BA 101* **Lev. LXXV**

Lyra taşıyan Apollon figürini. 1991, Sondaj 1E. Tabaka 15. Dewailly 2000, 344, fig. 240; Jolivet 2003a, 73. Env. Kl. 91. 101, lev. XXI, 2. M.Ö. 5. yy.

BA 102* **Lev. LXXV**

Lyra taşıyan Apollon. Kl. 93. 10. 1993 Sondaj 1.T. Dikdörtgen altar. M.Ö. 5. yy. Jolivet 2003d, 155, lev. XXXIII, 1.

BA 103* **Lev. LXXV**

Kithara taşıyan Apollon figürini. 1991, Sondaj 1E. tabaka 15. Dewailly 2000, 344-345, fig. 242; Jolivet 2003a, 73. Bir tanesi Kl. 91. 8, lev. XXI, 3, M.Ö. 5. yy sonu 4. yy başı.

BA 104* **Lev. LXXV**

Lyra taşıyan Apollon, sağ elde *plektron*. Yükseklik: 17,7 cm. M.Ö. 5. yy'ın son onluğu.1990, sondaj 1C, Inv. Kl. 90. 34. Şahin 1999, 212; Dewailly 2000, 344-345, fig. 241; Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 44, lev. XII, 1-2.

BA 105*

Lyra taşıyan Apollon (Inv. S1-36). Yükseklik: 13,5 cm. Kil 5YR 7/6. *Khiton* ve *himation* giymiş. M.Ö. 4. yy'ın ikinci yarısı. Şahin 1992, 55, lev. VII; Dewailly 2001, 373, fig. 7.

BA 106*

Lyra taşıyan Apollon (Inv. S1-37). Yükseklik: 5,4. Kil 5YR 7/6. S1-36nın tipinde *Khiton* ve *himation* giymiş. M.Ö. 4. yy'ın ikinci yarısı (?). Şahin 1992, 55, lev. VII.

BA 107*

Lyra taşıyan Apollon (Inv. S1-39). Yük.: 5,5. S1-36'ya benzer. M.Ö. 4. yy (?). Şahin 1992, 55, lev. VII.

BA 108*

Lyra taşıyan Apollon (Inv. S1-56 bis). Yükseklik: 5,7. S1-36'ya benzer. *Khiton* ve *himation* giymiş. M.Ö. 4. yy (?). Şahin 1992, 55, lev. VII.

BA 109*

Başında *kalathos* bulunan erkek başı. KL.92. 51. MÖ. 4. yy'ın ikinci yarısı. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 126, lev. XXIX, 2.

BA 110* **Lev. LXXV**

Ayakta duran, *polos* giymiş ve *lyra* taşıyan erkek figürü. KL. 92.36. M.Ö. 4. yy. 1992 Sondaj 1K. Dewailly 2001, 373, fig. 7; Jolivet, Robert 2003b, 101, lev. XXV, 1.

BA 111*

Apollon (Inv. S1-1) Yükseklik: 9,8. M.Ö. 6. yy ortası. Şahin 1992, 52, lev. III.

BA 112*

Apollon (Inv. S1-8). Yükseklik: 8,6 cm. M.Ö. 6. yy'ın sonu. Şahin 1992, 53, lev. IV.

BA 113*

Figürin parçası. *Lyra* taşıyan Apollon (Inv. S1-30). Yükseklik: 9 cm. Şahin 1992, 53, lev. V.

BA 114*

Figürin parçası. *Lyra* (?) (Inv. S1-38). Yükseklik: 2,5 cm. Şahin 1992, 53, lev. V.

BA 115*

Figürin parçası. *Lyra* (Inv. S1-52). Yükseklik: 4,3 cm. Şahin 1992, 53, lev. V.

BA 116*

Apollon başı (Inv. S1-28). Yükseklik: 2,9 cm. M.Ö. 5. yy'ın ilk yarısı. Şahin 1992, 52, lev. II.

BA 117*

Lyra taşıyan Apollon başı. KL.92. 38. M.Ö. 5. yy. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 126, lev. XXIX, 1.

BA 118*

Apollon başı (Inv. S1-29). Yükseklik: 3,2 cm. M.Ö. 5. yy'ın ilk yarısı. Şahin 1992, 52, lev. II.

BA 119*

İonia tipinde ayakta duran ve *barbiton* tutan erkek figürü. M.Ö. 6. yy'ın son çeyreği. 1992-1993, Sondaj 1K. Jolivet, Robert 2003b, 101.

BA 120*

Barbiton tutan Apollon. KL.92.1. 1992, Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 128.

BA 121* **Lev. LXXV**

İonia tipinde giyimli *barbiton* taşıyan Apollon figürini. 1991, Sondaj 1E. tabaka 15. Jolivet 2003a, 73. Olasılıkla bu figürin Dewailly 2001, 372, fig. 6'da yayınlanmıştır.

IX- Atlılar

BA 122 **Lev. LXXVI**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri balçıklı

Derinlik : 0,36

Buluntu Türü: Pişmiş toprak atlı figürini

Ölçüler : Yükseklik: 7,1 cm Derinlik: 3,1 cm Genişlik: 6,5 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 6/4-10 YR 4/1 a.d.

Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe

Hamur : Bol mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı sağa doğru giden bir atlı figürini. Atın baş, boyun ve göğüs kısmı ile atlının belden yukarısı korunmuştur. At başı dik, ileri bakar durumda ve güçlü olarak tasvir edilmiştir. Yelesi, iki kademeli biçimde kabaca belirtilmiştir. Başa ve yelelere yapışık kulakları sivri bir şekilde gösterilmiştir. Atın baş ve yüz detayları zayıf hatlarla belirtilmiştir. Yanak üzerinde yuları görülmektedir. Ağız ve burun kısmı tahrip olmuştur. Atlı, gövdesini öne doğru eğerek atın yelesine yaslamış kafasını sağa döndürerek sağ omuzun üzerinden bakar durumda gösterilmiştir. Yüzünün tam ortasından küçük bir taş parçası attığı için tahrip olmuştur. Sadece geniş ve kalın dudaklı bir ağzı olduğu anlaşılmaktadır. Kalın bir pelerin ve başörtüsü ile örtünmüştür. Sağ kolu mantonun altından çıkarak aşağıya uzanmakta ve dirsekten öne kıvrılmıştır. Sağ el atın gövdesi üzerinde korunmuştur. Figürün arka tarafı aşınmış da olsa süvarinin

başının arkasında bir bant ve kısmen giysileri seçilebilmektedir. Yer yer beyaz astar astarı ve küçük bir bölümde pembe boyası görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy / 5. yy

Benzerler : Bir atlı için bk. Blinkenberg 1931, no. 2362.

BA 123* **Lev. LXXVI**

Atlı figürini (Inv. S1-34) Yükseklik: 5; Uzunluk.: 7 cm. M.Ö. 6. yy. sonu (?). Şahin 1992, 55, lev. VI.

X- Kadın/Tanrıça Figürinleri

BA 124 **Lev. LXXVII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,44-0,30

Buluntu Türü: Pişmiş toprak oturan kadın figürini

Ölçüler : Yükseklik: 10,6 cm Derinlik: 6,5 cm Genişlik: 4,4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/3

Boya Rengi : Beyaz astar ve pembe boya

Hamur : Bol mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak oturan kadın figürini. Baş kısmı kırıktır. Yukarı doğru daralan ve üst kısmı profilli bir oturma bölümü olan bir tabureye oturmakta, ayaklarının altında ince bir sehpa bulunmaktadır. Zengin kıvrımlı peplos giyen figürün sol eli dizinin üzerinde sağ eli ise göğüs üzerindedir. Elbisesinin etek kısmında ortada kalın hat halinde uzanan kumaş kıvrımı ayak bileklerine kadar uzanmaktadır. Peplosun eteği kırlangıç kuyruğu şeklinde kıvrımlara sahip bir hat olarak sağ dizin üzerinden aşağıya sarkmaktadır. Peplosun altından ayaklara kadar uzanan bir

elbisenin etek ucu görülmektedir. Sırt kısmında ince pileler halinde kalça üzerine kadar sarkan peplosun eteği, belden başlayarak kalça üzerinde açılan iri zikzaklı kırlangıç kuyruğu şeklinde sonlanmaktadır. Yer yer beyaz astar ve pembe boya izleri görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başları

Benzerler : Higgins 1969, lev. 22, no. 120; Büyükkolancı ve Doğan 2007, no. 4, 133, res. 15.

BA 125 **Lev. LXXVII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K15A/J15C

Buluntu Yeri : Künkün batısı, kuzey bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,40

Buluntu Türü: Pişmiş toprak oturan kadın figürini

Ölçüler : Yükseklik: 7,7 cm Genişlik: 2,2 cm Derinlik: 2,5 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Hamur : Kum ve bol mika katkılı hamur

Tanım : Masif. Baş örtülü. Arka kısmı kaba. Sağ el göğüste, elde bir şey tutuyor, sol el dizde. Tahtta oturur durumda.

Tarihleme : M.Ö. 5 .yy'ın ikinci yarısı

Benzerler : Mollard - Besques 1954, lev. 32, no: B 278; Margreiter 1988, 70, lev. 12, no. 171; Viernesel-Schlörb 1997, 34, lev. 22, no: 107.

BA 126 **Lev. LXXVII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,28

Buluntu Türü: Pişmiş toprak oturan kadın figürini parçası

Ölçüler : Yükseklik: 4,7 cm Derinlik: 2,7 cm Genişlik: 1,7 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi ile açık kırmızı a.d. 2,5 YR 5/4-4/2 a.d.

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Hamur : İnce mika ve az kum katkılı hamur

Tanım : Kalıp yapımı, yanda dikdörtgen şeklinde koltuğun bir kısmı ile figürün bacağının üst kısmı ve baldır korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başları

Benzerler : Mollard - Besques 1954, 47, lev. 32, no. B 291.

BA 127 **Lev. LXXVIII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,44-0,30

Buluntu Türü: Pişmiş toprak kadın figürini başı

Ölçüler : Yükseklik: 3,7 cm Kalınlık: 2,7 cm Genişlik: 2,3 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 4/6

Astar Rengi : Açık kırmızı 2,5 YR 6/6

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak kadın figürini başı. Başının arkası ve boyundan aşağısı kırıktır. üç sıra küçük dalgalar şeklinde betimlenmiş kahküller, kalın bir bant halinde alnı çevrelemektedir. Başın üstü kulakları da örten bir örtü ile kapatılmıştır. Uzun ince yüzde gözler, göz kapakları da belli olacak şekilde belirtilmiştir. Gözler kısık ve çekiktir. İri ve basık bir burun, etli küçük dudaklar ve çıkık bir çene betimlenmiştir. Yer yer korunmuş beyaz astar boya görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 5. yy başları

Benzerler : Mollard – Besques 1954, lev. 44, no. B 444.

BA 128 **Lev. LXXVIII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,44-0,30

Buluntu Türü: Pişmiş toprak kadın figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 1,9 cm Derinlik: 1,3 cm Genişlik: 1,4 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı 5 YR 4/6

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Mikalı, az kum katkılı hamur

Tanım : Pişmiş toprak, çift kalıp yapımı kadın figürin başı. Kafasının arkası ve boyundan aşağısı kırık. Kafasında kırık kesimde keskin bir yükselmenin başladığı görülmektedir. Bu nedenle bir yere aplike edildiği düşünülebilir. Kalın bir kumaş kafanın üstünü ve yanlarını kapatmaktadır. Küçük çentiklerle detaylandırılmış saçlar alnı ve yüzün yan taraflarını kaplamaktadır. Çekik gözler, iri burun ve ince dudaklara sahiptir. Yer yer korunmuş beyaz astara sahiptir.

Tarihleme : M.Ö. 6 yy / 5. yy ?

BA 129 **Lev. LXXVIII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm, tabanın batı ucundaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,16

Buluntu Türü: Pişmiş toprak figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 2,5 cm Derinlik: 1,6 cm Genişlik: 1,9 cm

Hamur Rengi: Grimsi kahverengi 10 YR 5/2

Astar Rengi : Açık kırmızı ile açık kahverengi a.d. 2,5 YR 7/6-7,5 YR 6/4 a.d.

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe

Hamur : Mika katkılı ve az kireç katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak kadın figürini başı. Başın arkası ve boyundan aşağısı kırık. Yuvarlak ve geniş bir yüz. Alında ortadan iki yana doğru açılarak yüzün iki yanını ve kulakları örten boynu açıkta bırakan saçlar. Çıkık alın kemiği, çekik gözler, iri burun, küçük ağız, hafif gülümseme. Üzerinde yer yer beyaz astar üzerine pembe boya korunmuş.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy

Benzerler : Margreiter 1988, 69, lev. 10, no. 154.

BA 130 **Lev. LXXVIII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K15 A

Buluntu Yeri : Künklerin batısı, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,31

Buluntu Türü: Pişmiş toprak kadın figürini başı

Ölçüler : Yükseklik: 3,6 cm Derinlik: 3,8 cm Genişlik: 2,1 cm

Hamur Rengi: Mat kahverengi 10 YR 6/3

Astar Rengi : Mat kahverengi ile kırmızımsı sarı a.d. 10 YR 6/3-5 YR 6/6 a.d.

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Bol mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak kadın figürini başı. Boyundan aşağısı kırıktır. Kahkülleri dışarıda bırakan tüm başı, kulakları ve boynun arkasını örten bir örtü görülmektedir. Örtünün altından saçın bir topuz yapıldığı anlaşılmaktadır. Tek sıra iri

buklelerle belirtilmiş kahkül bir yarım daire şeklinde çevrelemektedir. İri çekik gözler, basık burun, etli gülümseyen dudaklara sahiptir. Dışarı doğru çıkık yuvarlak bir çenesi vardır. Yer yer korunmuş beyaz astar boya görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy sonu, M.Ö. 5. yy'ın ilk yarısı

Benzerler : Mollard – Besques 1954, lev. 81, no. C 176; Vierneisel – Schlörb 1997, 18-19, lev. 12, no. 49.

BA 131 **Lev. LXXVIII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Doğudaki künklerin batısından, güney-doğu bölüm

Tabaka : Mermer parçacıklı zemin altı, gri balçık

Derinlik : 0,68

Buluntu Türü: Pişmiş toprak kadın figürini

Ölçüler : Yükseklik: 2,4 cm Kalınlık: 2,1 cm Genişlik: 1,8 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi ile kırmızımsı kahverengi a.d 7,5 YR 6/4-5 YR 5/4 a.d.

Astar Rengi : Aşınmış

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : İnce kum, çok seyrek mika katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı, baş parçası. Yüz hafifçe belirgin, yüzü dikdörtgen şekilde çevreleyen ve kulakları örten saç, önden arkaya doğru uzayan ince bukleler şeklinde belirtilmiş, başın arkası kaba. Yüzü aşınmış.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy / 5. yy

BA 132 **Lev. LXXIX**

Torba No : 2002/08

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Sıkıştırılmış zemin altı, doğudaki taş yığınlarının batısından

Tabaka : Gri renkli toprak

Derinlik : 1,42

Buluntu Türü: Pişmiş toprak kadın figürin başı

Ölçüler : Yükseklik: 2,6 cm Derinlik: 1,8 cm Genişlik: 2,4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6

Boya Rengi : Beyaz astar

Hamur : Bol kireç, mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Çift kalıp yapımı pişmiş toprak kadın figürini başı. Boyundan aşağısı kırık. Yüksek ve başın üstünü tamamen çeviren tam bir daire şekline yakın diadem ya da *kalathiskos*. Kafanın tepe noktasından, yaprak şeklindeki saç demetleri bu diademe arkadan bağlanmaktadır. Önde alnı çevreleyen iri kahkül lüleri yine bu çıkıntının altından gözükmektedir. Küçük ve üçgen şekilli yüzdeki detaylar aşınmıştır. Silik olarak göz, burun ve ağız seçilebilmektedir. Yer yer korunmuş beyaz astar görülmektedir.

Tarihleme : Hellenistik

Benzerler : Mollard – Besques 1963, 166, lev. 201, g, no. 1250 h, lev. 201, i, no. M 108.

XI- Diğer Figürinler

BA 133 **Lev. LXXIX**

Torba No : 2003/04

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güney-doğu köşedeki hayvan bağlama bloğunun önünden

Tabaka : Gri balçık içi

Derinlik : 0,42-0,34

Buluntu Türü: Pişmiş toprak figürin başı (Eros ?)

Ölçüler : Yükseklik:3,1 cm Derinlik: 3,3 cm Genişlik: 2,1 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Boya Rengi : Beyaz astar üzerine pembe

Hamur : Mikalı hamur

Tanım : Pişmiş toprak kalıp yapımı figürin başı. Başının üst kısmı tahrip olmuştur. Arkaya doğru uzanan sivri bir kafa kısmı vardır. Çıkıntı şeklindeki saç bukleleri çok az korunmuştur. Başın arkasında saçları örten bir örtü yukarıdan aşağıya inmektedir. Yüzü aşınmıştır, iri bir burnu var, hafifçe dudaklar belirtilmiştir. Üzerinde yer yer beyaz astar üzerine pembe boya izleri korunmuştur.
Tarihleme : İ.Ö 5. yy ?

BA 134* **Lev. LXXIX**

Tapınak oğlanı ?. 1991, Sondaj 1E. tabaka 15. Jolivet 2003a, 74; Kl. 91. 85; lev. XXI, 5.

BA 135*

Bes figürini. 1991, Sondaj 1E. tabaka 15. Jolivet 2003a, 74.

BA 136*

Küçük bir Silenos figürinine ait parçalar. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 128.

BA 137*

Silenos/komedi aktörü ? başı parçası. 1992 Sondaj 1.L. Jolivet 2003b, 122.

BA 138*

Sakallı erkek figürini parçası. Sakalı doğulu tarzda, elinde *skeptron* ? 1990, sondaj 1C, Inv. Kl. 90. 37. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 43.

BA 139*

İnsan figürini parçası. Sol elinde, göğsünün üzerinde bir nesne (sunu ?) taşımaktadır. (Inv. S1-7). Yükseklik: 3,6 cm. Şahin 1992, 53, lev. V.

BA 140* **Lev. LXXIX**

Zenci başı. 1991, Sondaj 1E. tabaka 15. Jolivet 2003a, 74; Kl. 91. 47; lev. XXI, 4.

B- METAL HEYKELCİKLER

BB 1* **Lev. LXXX**

Pendantif bronz üzerine altın işlemeli tanrı Sobek figürini. Inv. 1.K7c.1. Selçuk Müzesi. Env. 11/74/92.Yükseklik: 6,5 cm. Mısır üretimi, M.Ö. 8-7. yy. 1992 Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. de La Genière 1993b, 389 ve 397, fig. C1-C2; Jolivet, Robert 2003b, 105, lev. XXVI, 2.

BB 2* **Lev. LXXX**

Gümüş doğan başı şeklinde aplik. Inv. 1.K(N)7a.1. Selçuk Müzesi. 4/43/93.Yükseklik: 4,6; Genişlik: 5 cm. 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 105, lev. XXVII, 1; fig. 36, 4.

BB 3 **Lev. LXXX, CXXXVI**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Deniz kumunun altından gelen siyah balçık tabaka

Derinlik : -0,17

Buluntu Türü: Plaka üzerinde kuş pençesi

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Genişlik: 2,8 cm Derinlik: 2,5 cm Yükseklik: 0,9 cm

Tanım : İnce plaka şeklindeki dikdörtgene yakın kaideye oturtulmuş bir yırtıcı kuş pençesi. Üç parmağı ve mahmuzu belirtilmiş, bilek kısmından kırık. Ayağın hemen yanında kaidede yer alan iki delik diğer ayağa ait olmalı.

Tarihleme : M.Ö. 6-5. yy

BB 4 **Lev. LXXX**

Torba No : 2007/05

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 A

Buluntu Yeri : Açmanın kuzeydoğu köşesi

Tabaka : Mermer parçacıklı sert zemin içi

Derinlik : 2,02

Buluntu Türü: Kol

Cinsi : Gümüş ?

Ölçüler : Uzunluk: 4,2 cm El genişliği: 1,1 cm Pazu çapı: 0,8 cm

Tanım : Pazudan kırık sol el ve kol. Dirsekten hafif kırık, el bilekten dışa hafif dönük işaret parmağı ve baş parmak içe kıvrık, diğer üç parmak birbirine yapışık olarak ileri doğru uzanmakta. Avuç içinde, aya çizgileri belirtilmiştir.

Tarihleme : Roma ?

Benzerler :

C- HEYKELLER

BC 1* **Lev. LXXXI**

Timonaks'ın *kouros*'u

1995 yılında no. 3 ile birlikte Valerius Flaccus anıtının kuzeyinde birlikte bulunmuşlardır. Heykelin belden yukarısı ve dizlerden aşağısı kırıktır. Eller kalçanın iki yanına yapışıktır. Diğer iki *kouros* gibi kurban taşımadığı anlaşılmaktadır. Sol bacağı üzerinde üç satır halinde *boustrophedon* bir yazıt bulunmaktadır.

Τιμῶναξ ὸ Θοδώρο ἀνέθηκε / τὼπόλλωνι τὸ πρῶν ἰερεύ / σας

" Theodoros oğlu Timonaks birinci rahipliği sırasında Apollon'a adadı"

Selçuk Müzesi Env. No. Kl.95 S281

Yükseklik: 0,752 m.

Tarihleme: M.Ö. 6. yy'ın üçüncü çeyreği(?) M.Ö. 550 civarı.

Yayın: Dewailly ve diğerleri 2004, 47-55, no. 5, fig VIII, 1; IX, 1; X, 1-2.

BC 2* **Lev. LXXXI**

Kouros moskhophoros

1953 yılında propylon'un kuzey doğusunda ele geçmiştir. Dizlerinden aşağısı, başı ve sol kolu kırıktır. İki eliyle göğsünün üzerinde bir boğa (?) tutmaktadır. Boğanın üzerinde *boustrophedon* olarak /MNHMA / ΩN /AYTO yazısı bulunmaktadır. Lejeune ve Debois tarafından "onun anısına" şeklinde çevrilmektedir.

İzmir müzesi Env. No: 3504.

Yükseklik 1,29 m.

Tarihleme: M.Ö. 6. yy'ın üçüncü çeyreği.

Yayın: Robert 1960a, 59; Holtzmann 1993, 809-811, fig. 7-8; de La Genière 1998a, 241; Lejeune ve Dubois 1998, 1144-1145; Dewailly ve diğerleri 2004, 33-41, no. 3, fig. IV, 1; V, 1, 3.

BC 3* **Lev. LXXXI**

Kurban taşıyan *kouros*

1995 yılında no. 3 ile birlikte Valerius Flaccus anıtının kuzeyinde bulunmuşlardır. İki kolu ve dizlerinden aşağısı kırıktır. Göğsünün üzerinde elinde bir adak taşıdığını gösteren iz bulunmaktadır.

Selçuk Müzesi Env. No. Kl.95 S280.

Yükseklik 1,56 m.

Tarihleme: M.Ö. 540 civarı

Yayın: De La Genière 1998a, 241; Lejeune ve Dubois 1998, 1141-1144; Dewailly ve diğerleri 2004, 41-47, no. 4, fig. VI, 1, 4; VII, 1, 3.

BC 4* **Lev. LXXXI**

Kouros başı

Tapınağın güneyinde (yol) döşemenin üzerinde 1959 yılında bulunmuştur. Yüzü aşınmıştır. boyun ve aşağısı kırıktır.

İzmir Müzesi Env. No: 3711.

Yükseklik 0,32 m.

Yayın: Dewailly ve diğerleri 2004, 55-56, no. 6, fig. XI 1-4.

BC 5*

Kouros kalça parçası

1994 yılında Tapınağın güneyinde, Roma anıtlarının batısında bulunmuştur.

Env. No. Kl. 94 S279.

Yayın: Dewailly ve diğerleri 2004, 56, no. 6.

BC 6

Kouros

2003 yılında, Batı Onur Anıtları sektöründe Arkaik kutsal yolun batısında Roma tabakasında 2004 yılında ele geçmiştir. İzmir Müzesi'nde korunmaktadır.

Baş ve boyun omuz hizasından, sağ kol dirsekten, sol kol ise hemen omuz altından kırıktır. Göbek ve göğsün hemen ortasında kalan gövde bölümünde, büyük bir olasılıkla buzağı olması gereken bir hayvanın, ancak heykelin gövde kısmı ile birleştiği bölümü korunabilmiştir. Sol bacak, kalçaya yakın üst baldır kısmından, sağ bacak ise hemen diz altından kırılmıştır.

Uzunluk: 1.44 m.

Genişlik: 0.65 m.

Buzağı (korunan) : 0.24 x 0.14 cm.

Tarihleme: M.Ö. 6. yy.'ın 3. çeyreği

Yayın: Şahin ve diğerleri 2005, 297, 304, res. 5. Ürkmez 2006, 100-107.

BC 7

Env. No : Kl 96 S 320 Kl 95 S 282/1 Kl 95 S 286/1 S 233 ya da 933?

Buluntu Yeri : ?

Buluntu Türü: Apollon heykeli parçası

Cinsi : Mermer

Ölçüler : Plinthos yüksekliği: 9,5 cm

Heykel yüksekliği: 62,5 cm

Plinthos üzerinden yükseklik: 56,5 cm

Plinthos genişlik: 66 cm.

Eser derinliği: 76 cm

Ayak uzunluğu: 39 cm

Omphalos yüksekliği: 40 cm

Tanım : Apollon heykel parçaları. İnce, şekilsiz bir plinthos üzerinde sağ ayağı üzerinde ayakta duran, sol ayağını bir boğa başının üzerine basmış olan tanrının mantosunun altında bir omphalos yeralır.

Tarihleme : M.Ö. 2. yy

Benzerler : Elbise kıvrımları, Klaros kült heykeli ile karşılaştırılabilir.

BC 8

Env. No : S 210

Buluntu Yeri : ?

Buluntu Türü: *Lyra*'lı heykel parçası

Cinsi : Mermer

Ölçüler : Genişlik: 12 cm Derinlik: 8,5 cm Yükseklik: 9 cm

Tanım : Sol kol yana açık, altında yedi telli *lyra*'nın *kollops*'ları

BC 9

Env. No : S 204

Buluntu Yeri : ?

Buluntu Türü: Boğa ağız ve burun parçası

Cinsi : Mermer heykel

Ölçüler : Genişlik: 10,5 cm Derinlik: 6 cm Yükseklik: 11,8 cm

BC 10

Buluntu Yeri : ?

Buluntu Türü: Boğa göz, yanak ve yele parçası

Cinsi : Mermer heykel

Ölçüler : Uzunluk: 18 cm Genişlik: 13,5 cm Kalınlık: 7,5 cm

BC 11

Env. No : S 209

Buluntu yeri : ?

Buluntu Türü: Küçük at/geyik heykelciği ?

Cinsi : Mermer

Ölçüler : Genişlik: 11,5 cm Derinlik: 7,5 cm Yükseklik: 9 cm

Tanım : Ayakta duran geyik ya da at heykelciği. Arkasındaki izlerden heykelciğin daha büyük bir eserden koptuğu anlaşılmaktadır.

BC 12 **Lev. LXXXII**

Torba No : 2007/07

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 A

Buluntu Yeri : Apollon

Tabaka : Güney kesit

Derinlik : 1,73

Buluntu Türü: Saç lülesi

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 3,4 cm Derinlik: 0,9 cm Yükseklik: 1,4 cm

Tanım : Masif, bir ucu kalın diğer ucu , incelerek yukarı kıvrılan parça. Ön yüzde üç plastik çıkıntı, sivri uca doğru düzleşerek uzanmakta arka yüzde ince çizgi ile birbirinden ayrılmış üç dilim yine sivri uca doğru daralmaktadır.

Tarihleme : Hellenistik ?

Benzerler : *Corinth XII*, 65, no. 491, 492, levha 47; *Isthmia VII*, lev. 4, no. 24.

D- BRONZ KAPLAR

BD 1*

Bronz üç ayak parçası. Inv. 1.M.10.2. Silindirik bir parça. Uzunluk: 6,4; çap: 3,3 cm. 1992 Sondaj 1. M.Ö. 7. yy sonu. Jolivet 2003c, 128 ve 175, fig. 45, 2 ve 57, 4.

BD 2*

İnci dizili bronz kazan ağız parçası (?). Yükseklik: 6,5; genişlik: 14,5 cm. M.Ö. 6. yy. 1990, sondaj 1D. Inv. 1.D.4.52. Dewailly 2003, 59, lev. XVII, 4. Ayrıca, Verger 2003, 176 ve Fig. 57,6. Ancak burada 4. tabaka değil 7. tabakada ele geçtiği belirtilmektedir.

BD 3 **Lev. LXXXII, CXXXVI**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: Kulp

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 4 cm Çap: kalın kısım: 1,2 cm / ince kısım: 0,7 cm

Tanım : Yuvarlak kesitli bronz kulp. Bir kürenin iki tarafına yerleştirilmiş iki konik kısımdan oluşmaktadır. Genel yapısıyla bir makarayı andırmaktadır. (İki kalın diskin arasındaki küreden oluşan orta bölümün her iki tarafına yerleştirilmiş iki koni).

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : *Isthmia VII*, lev. 16, no. 74.

BD 4 **Lev. LXXXII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,17

Buluntu Türü: Kap parçası

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 4,1 Genişlik: 2,3 cm Kalınlık: 0,05 cm

Tanım : Dikdörtgen, ince bronz parça.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BD 6.**

BD 5 **Lev. LXXXIII, CXXXVI**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Deniz kumunun altından gelen siyah balçık tabaka

Derinlik : -0,17

Buluntu Türü: Kulp

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk:5,9 cm Sapın Çapı:0,5 cm

Uç kısım genişlik: 2,1 cm Uç kısım derinliği: 1,1 cm

Tanım : Bronz kulp. Bir ucu ezilip kıvrılarak yassı bir şekile dönüştürülmüştür. Sap kısmı daire kesitlidir.

Tarihleme : Geometrik

BD 6 **Lev. LXXXIII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık içi

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Kap parçası

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 7,5 cm Genişlik: 4,5 cm Kalınlık: 0,2 cm

Tanım : Bir kenarı muhtemelen orijinal, düzgün bir şekli olmayan bronz levha. Üç küçük parça da buna ait olmalıdır.

Tarihleme : M.Ö. 6-5. yy

Benzerler : Boardman 1967, 227-228, lev. 93, no. 412.

BD 7 **Lev. LXXXIII**

Torba No : 2003/06

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık içi

Derinlik : 0,93/0,83

Buluntu Türü: Kap parçası

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 12 cm Genişlik: 6,3 cm Kalınlık: 0,05 cm

Tanım : İnce bronz parça. Bir tarafı dışarı kıvrılarak düz bir profil oluşturulmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 6-5. yy

Benzerler : Bk. **BD 6.**

BD 8 **Lev. LXXXIV**

Torba No : 2003/08

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık içi

Derinlik : 0,72

Buluntu Türü: Kap parçası

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 4,5 cm Genişlik: 4,2 cm Kalınlık: 0,2 cm

Tanım : Şekilsiz bronz parça.

Tarihleme : M.Ö. 6-5. yy

Benzerler : Bk. **BD 6.**

BD 9 **Lev. LXXXIV**

Torba No : 2003/10

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık içi.

Derinlik : 0,44

Buluntu Türü: Kulp parçası

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 3,9 cm Genişlik: 2,8 cm Kalınlık: 1,7 cm

Tanım : Bronz kulp parçası. Haç şeklinde bir monte yerine eklenmiş yuvarlak kesitli kulpdan oluşmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 6-5. yy

E- PİŞMİŞ TOPRAK KAPLAR

I- Antropomorphik libasyon kapları

BE 1 **Lev. LXXXV, CXXXVII**

Torba No : 2004/ 25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,33

Buluntu Türü: Ağzı insan yüzü formunda libasyon kabı

Ölçüler : Dış çap: 4,7 cm İç çap:2,3 cm

Yükseklik: 7,3 cm Cidar kalınlığı: 1 cm

Hamur Rengi: Açık gri 10 YR 7/2

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 8/3

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Basit, dıştan kalınlaştırılmış ağızlı, yüksek dar silindirik boyunlu, tek kulplu kapalı kap ağız, boyun ve kulp parçası. Elde yapılmış olan kabın kulbunun karşısına gelen kısmı bir erkek yüzü şeklinde işlenmiştir. Burun delikleri abartılı işlenmiş olan büyük bir burun, iri yumrular şeklinde işlenmiş gözler, belirgin bir şekilde çökük yanaklar, ince kapalı dudaklarla belirtilmiş ağız, keskin oval biçimli çene, iki yanda iç detayları belirtilmemiş kulaklar vardır. Üzerinde hiçbir ek boya görülmemektedir.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Göz ve yüz yapısı Girit'te Lato'da bulunan primitif başlara benzemektedir. Bk. Demargne 1929, 109-110, no. 63, fig. 23, 412-413, lev. 28, 6-11, no. 68-72,74,75.

BE 2*

Pişmiş toprak kadın başı şekilli vazo eklentisi. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C.15. Yükseklik: 4 cm. Peloponnessos'da M.Ö. 2-1. yy'larda görülen libasyonla ilişkili bir kaba ait olabilir. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 38, lev. XI, 1, 1.

II- Üç Ayaklı Kazanlar (Tripodes)

BE 3 **Lev. LXXXVI, CXXXVIII**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Üç ayaklı kazan ayağı

Ölçüler : Yükseklik: 10,5 cm Kalınlık: 1,1 cm Genişlik: 4,9 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 8/4

Boya Rengi : Çok koyu gri 10 YR 3/1

Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Pişmiş toprak üç ayaklı kazan ayağı. Gövdeye bağlandığı yerin dönüşü korunmuştur. Dış yüzde tam ortada dikdörtgen panel içerisinde içi taralı en üstte bir adet yarım baklava dilimi, altında üç adet tam baklava dilimi mevcuttur. İki yandaki dikdörtgen panellerde ise yatay çizgili bezeme. Ayak ve bir yanı kırık. Astar üzerine boya bezeme.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Pişmiş toprak kazanlar için bk. Snodgrass 2000, 281-285.

BE 4 **Lev. LXXXVI, CXXXVIII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı'nın arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Üç ayaklı kazan ayağı

Ölçüler : Uzunluk: 11,2 cm Kalınlık: 2,1 cm Genişlik: 2,9 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/6

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 5/4 ile 3/3 a.d.

Hamur : İnce kum katkılı, temiz hamur

Tanım : Aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli ayak. Alt yüz düz, arka yüz merkeze doğru daralarak bir üçgen kesit oluşturmaktadır. Ön yüzde her iki kenarda ince plastik bantlar. Bunların arasında iki yandan derin yivlerle sınırlı dikdörtgen bezeme alanı. Yatay çizgiler ve bunların uçlarının kısa diagonal çizgilerle birleştirilmesiyle oluşmuş zikzak motifi ile süslü bezeme alanının etrafı plastik bantları da örten bir firnis boya ile çevrelenmiştir. Yan yüzler dik olarak çekilmiş üç derin yivle dört plastik bantla ayrılmıştır. Her iki yan taraf da firnisle kaplıdır. Arka yüz rezerve bırakılmıştır.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Ayağın kesidi, metal üç ayakların kesidi ile karşılaştırılabilir. Bk. Rolley 1973, 495, fig. 7 ve *FdD* V.3, lev. II-IV.

BE 5 **Lev. LXXXVI, CXXXIX**

Torba No : 2007/22

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,06/-0,05

Buluntu Türü: Üç ayaklı kazan ayağı

Ölçüler : Kalınlık: 2,8 cm Genişlik: altta:3,5cm üstte: 7 cm Uzunluk:25,8 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi ile açık kırmızı a.d. 7,5 YR 6/4 ile 2,5 YR 7/6 a.d.

Astar Rengi : Pembe ile açık kahverengi arasında 7,5 YR 7/3 ile 6/3 arasında

Boya Rengi : Kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 5/4 ile 3/1 a.d.

Hamur : Çok ince mika katkılı hamur

Tanım : Dik, aşağıya doğru hafifçe incelen profilli dikdörtgen kesitli üç ayaklı kazan ayağı. Üst tarafta gövdeye bağlandığı nokta içeri dönen ve iki yana doğru açılan kısım. Alt uçta yüzey tamamen atmış oval oturma düzlemi. Ön yüzde iki kenarda derin yiv. Yan yüzler iç bükey arka yüzde iki plastik bant arasında derin oyuk ortasında ince karina. Üst kısımda 8 cm'lik bir bölümde vazo yapışma izi. Ön yüzde derin yivlerin arasında iki ince bant arasında üstte çift konturla belirlenmiş yukarı asılı yatay taralı üçgen. Bunun altında alternetif olarak yerleştirilmiş ¾ yatay çizgi ve kontur tekniği ile yapılmış kum saati dizisi.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Form açısından benzer için bk. **BE 4.** Geometrik kulplar üzerindeki benzer bezem için bk. *Samos V*, lev. 46, no. 279.

BE 6 **Lev. LXXXVII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Üç ayaklı kazan kulp parçası

Ölçüler : Uzunluk: 9,1 cm Kalınlık: 1 cm Genişlik: 2,3 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 7/8

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 2,5 YR 5/8-2,5 YR N 2,5 / a.d.

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Halka formlu kulp parçası. Dikdörtgen kesitli, yassı kulp. İki ucu da kırıktır. Alt uçta olasılıkla kaba bağlandığını gösteren bir açılma görülmektedir. Kulbun iç yüzünün bir kısmı hariç bütün kulp firnisle kaplıdır.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. Coldstream 1977, 121, fig. 37b (Geç Geometrik II).

BE 7 **Lev. LXXXVII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Üç ayaklı kazan parçası

Ölçüler : Uzunluk: 5,9 cm Orta çap: 3,3 cm Sap çapı: 1,1 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 7/8

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 10 R 4/6- N 2,5/ a.d.

Hamur : Mika ve kum katkılı amur

Tanım : Yuvarlak kesitli parçanın orta kısmında disk şekilli bir makara vardır. İki ucu da kırıktır. Tüm yüzey firnisle kaplıdır. Bronz üç ayaklı kazanlarda görülen kazan ile ayağı birbirine ağlayan desteklere benzemektedir.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bronz kazanlardaki benzer destek parçaları için bk. *FdD* V.3, lev. XXV, 329, 330; lev. XXXVIII, 428.

BE 8 **Lev. LXXXVII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Üç ayaklı kazan ayak parçası

Ölçüler : Çap: 1,5 cm Yükseklik: 9,5 cm Genişlik: 2,2 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi ile pembe a.d. 5 YR 6/4-7,5 YR 7/4 a.d.

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/3

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Bir üç ayaklı kazana ait düz, silindirik ayak. Alt ucu yuvarlatılmıştır. Üst kısmı kırıktır. Bir kenarında vazoya bağlantı yerinin bir kısmı korunmuştur.

Tarihleme : Geometrik

BE 9 **Lev. LXXXVII, CXXXIX**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Üç ayaklı kazan parçası

Ölçüler : Yükseklik: 2,5 cm Kalınlık: 0,9 cm Uzunluk: 8,5 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi ile çok koyu gri a.d. 2,5 YR 3/3-N 3/ a.d.

Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Gövde altı ve ayak parçası. Kürevi gövde altı parçası. Yuvarlak kesitli ayak bağlantı noktası. İç, dış ve ayak firnisli.

Tarihleme : Geometrik

BE 10* **Lev. LXXXVII**

Kazan eklentisi ?. Rython'a ? ait bir protom parçası. At ya da kuş figürü. Inv. 1.T12.5. Yükseklik: 10; alt kısım 4,8 x 5,3 cm. 1993 Sondaj 1.T. Dikdörtgen altar. Jolivet, Robert 2003a, 157, lev. XXXV, 3.

III- Kernoid Kaplar

BE 11 **Lev. LXXXVIII, CXL**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,08

Buluntu Türü: Pişmiş toprak kernoid pithos

Ölçüler : Çap: 41,2 cm Yükseklik: 9 cm Kalınlık: 1,7 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 2,5 YR 5/8 ile 2,5 YR N 2,5 / a.d.

Hamur : Bol ince mika ve ince kum katkılı hamur

Tanım : Dışarı çekik, kalın ağız tablası, dik boyun, hafifçe açılan omuz. Boyun üzerine yerleştirilmiş bir sıra testicikten dört tanesi tam olarak korunmuştur. Testiler masif olarak yapılmış yalnızca ağız kısmı hafifçe çukurlaştırılmıştır. Aşağısı sivriltilmiş kürevi gövdeden daralarak yükselen boyun, dışarı çekik ağıza sahiptirler. Dudak kenarında düzensiz olarak diagonal küçük çentikler yeralır. Pitosun dudak kenarında küçük çentiklerle yapılmış üçgen dizisi. Boyun omuz geçişinde diagonal çentiklerle süslü (ip motifi) plastik bant. Bunun üzerinde ve altında delinerek yapılmış çift sıra nokta dizisi. İç yüz ve dış yüz tamamen firnis kaplı. Dudak tablası boş bırakılmış ve üzerine dil motifi grupları yerleştirilmiştir. Bir tarafta altı dil motifi korunmuştur. Bu üzerindeki işlevsiz küçük kaplarıyla örneği daha önce bulunmamış olan kernos benzeri bir kap olmalıdır. Eski kazılarda olasılıkla bu kaba ait bir boyun ve omuz parçası bulunmuştur. Bk. de La Geniere ve Jolivet 2003, lev. 4,4.

Tarihleme : Geometrik

BE 12 (a-d) **Lev. LXXXVIII**

Torba No : 2007/20

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,33/0,06

Buluntu Türü: 4 adet pişmiş toprak minyatür kap

Tanım: Muhtemelen **BE 11** pithosuna ait pişmiş toprak dört adet masif minyatür kap. Kulpsuz küçük bir testicik formunda olan kapların bir yüzünde bir yere monte edildiklerini gösteren izler bulunmaktadır.

a) yükseklik: 4,2 cm
çap: 2,3 cm
hamur rengi: kırmızı 2,5 YR 5/6
hamur: çok ince mika katkılı hamur

b) yükseklik:4,4 cm
çap: 2,1 cm
hamur rengi: açık kırmızı 2,5 YR 6/6
hamur: çok ince mika katkılı hamur

c) yükseklik:4,9 cm
çap: 2,3 cm
hamur rengi: koyu kahverengi 7,5 YR 5/6
boya rengi: siyah 5 YR 2,5/1
hamur: ince mika katkılı hamur

d) yükseklik: 4 cm
çap: 2,1 cm
hamur rengi: kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

boya rengi: çok koyu gri 5 YR 3/1

hamur: çok ince mika katkılı hamur

Tarihleme : Geometrik

BE 13 (a-c) **Lev. LXXXVIII**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: 3 adet pişmiş toprak minyatür kap

Tanım: Muhtemelen **BE 11** pithosuna ait üç adet masif minyatür kap. Kulpsuz, küçük bir testicik formunda olan kapların bir yüzünde bir yere monte edildiklerini gösteren izler bulunmaktadır.

a) yükseklik: 4,5 cm

çap: 2 cm

hamur rengi: kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

boya rengi: kırmızımsı siyah 2,5 YR 2,5/1

hamur: ince kum katkılı hamur

b) yükseklik: 5 cm

çap: 2,2 cm

hamur rengi: kırmızımsı sarı 7,5 YR 6/6

boya rengi: koyu gri 7,5 YR 3/1

hamur: ince mika katkılı hamur

c) yükseklik: 4,9 cm

çap: 2,4 cm

hamur rengi: koyu kahverengi 7,5 YR 4/6

hamur: ince mika katkılı hamur

Tarihleme : Geometrik

BE 14 **Lev. LXXXVIII**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Pişmiş toprak minyatür kap

Ölçüler : Yükseklik: 4,9 cm Çap: 3,1 cm

Hamur rengi : koyu kahverengi 7,5 YR 5/6

Hamur : İnce mika katkılı hamur

Tanım : Elle yapılmış, içi boş, kulpsuz küçük bir testicik formundaki kabın, altında ve yanlarında bir yere monte edildiğini gösteren küçük eklenti parçaları vardır. Olasılıkla bir yük hayvanına monte edilmişti.

Tarihleme : Protogeometrik/Geometrik

Benzerler : Üzerine vazoların monte edildiği bir at figürini için bk. *Lefkandi* III, lev. 50, 3; 126 (a)

BE 15*

Minyatür kap. İnv. 1.M8/10.3. Bir kernosa ya da bir hayvan figürinine ait olabilir. Yükseklik: 5,4; Ağız çapı: 4 cm. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 126, fig. 43, 3.

BE 16*

Minyatür masif amphora. Inv. 1.K7b.7. Bir kernosa ya da bir hayvan figürinine ait olabilir. Gövde üzerinde yatay firnis bantları. Yükseklik: 4,8; Dip çapı: 2,3 cm. 1992-1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b,s. 105, fig. 35,6

IV- Protogeometrik Skyphoslar

BE 17 **Lev. LXXXIX, CXLI**

Torba No : 2004/ 25-26-28-29-32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Ağız çapı: 17 cm Yükseklik: 8,9 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 6/6

Astar Rengi : Pembe ile açık kahverengi a.d. 7,5 YR 7/4-6/4 a.d.

Boya Rengi : Kırmızımsı sarı ile koyu kırmızımsı gri a.d. 5 YR 6/6-4/2 a.d.

Hamur : İnce kum ve seyrek kireç katkılı hamur

Tanım : Skyphos ağız ve gövde parçası. Dışa çekik ince dudak. Dışta dudak kenarında kalın bant onun altında kulplar arasında üç tane altılı konsantrik daire altta iki bant gövde altı ve iç yüzü tamamen firnis kaplı. Kulp kenarlarında dıştan gövde altına kadar uzanan düzensiz bant. Kulbun üst yüzünde bütün kulbu kuşatan düzensiz bant.

Tarihleme : Geç Protogeometrik ya da Sub-Protogeometrik

Benzerler : Aynı formda ve altılı konsantrik daireli bir skyphos için bk. *Lefkandi II* 1990, 21, 22, 102, lev. 5, no. 120 h.

BE 18 **Lev. LXXXIX, CXLI**

Torba No : 2004/ 29-33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos (Attika)

Ölçüler : Ağız çapı: 17,2 cm Yükseklik: 6,7 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 6/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Koyu kahve ile koyu gri a.d. 7,5 YR 5/6-3/1 a.d.

Hamur : Bol ve iri kireç tanesi ve kum katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövdeye ait iki parça. Kabın iç kısmında dudak altındaki ince rezerve bant dışında tüm yüzeyi kaplayan siyah firnis, dudak kısmında siyah bant, kabın dış kısmında dudak altında 0,3 mm kalınlığında bir bant, bu bantın altında, çapı 6,3 cm olan ikili konsantrik daireler. Sağ kenarda kulp bağlantı izi.

Tarihleme : Geç Protogeometrik

Benzerler : Desborough 1952, 80, 81, lev. 10, no. 2032 (48); Lemos 2002, lev. 36, 4-5 (Kerameikos).

BE 19*

Protogeometrik skyphos parçası. 1989, sondaj 1B, Inv. 1.B.25. M.Ö. 10. yy. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a , 22, lev. IV, 1; fig. 4, 1.

BE 20 **Lev. XC, CXLII**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 2,6 cm Kalınlık: 0,4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6-6/6 a.d.

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 5/3-2,5/1 a.d.

Hamur : İnce kum, bol mika katkılı hamur

Tanım : Dudak parçası. Dışa çekik ince dudak, derin gövde, dudak kenarında ince bant. Hemen altından başlayan konsantrik daireler. İç yüz dudak altındaki ince rezerve bant dışında tamamen firnisli.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 18**.

BE 21 **Lev. XC, CXLII**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Uzunluk: 7,6 cm Genişlik: 11,1 cm Kalınlık: 0,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 5/8

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızı ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 2,5 YR 4/8-5YR 3/2 a.d.

Hamur : Az kireç ve mika, kum katkılı hamur

Tanım : Gövdeye ait beş parça. Kulplar arasında onbirli iki konsantrik daire. Merkezdeki konsantrik daire dolu, gövde altı firnisli, içi tamamen firnisli.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 18**.

BE 22 **Lev. XC, CXLII**

Torba No : 2004/17

Sektör : Apollon

Plankare : K15B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak

Tabaka : Taş dolgu içi

Derinlik : 0,93/0,80

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Uzunluk: 3,4 cm Genişlik: 3,3 cm Kalınlık: 0,5 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Pembemsi gri 7,5 YR 6/2

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi 5 YR 3/2

İç firnis : Koyu kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 3/3

Hamur : Bol mikalı ve kireçli hamur

Tanım : Gövde parçası. Derin gövde. İç içe sekiz konsantrik daire, merkezde firnisle doldurulmuş küçük daire. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 18**.

V- Protogeometrik Monokrom Skyphoslar

BE 23 **Lev. XC, CXLIII**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 5,8 cm

Hamur Rengi: Koyu kahverengi 7,5 YR 5/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızı ile kahverengi a.d. 2,5 YR 5/8-7,5 YR 4/4 a.d.

Hamur : Mikalı ve seyrek kireç katkılı hamur

Tanım : İki parçası korunmuş ağız, gövde ve kulp. Dışa çekik ince dudak, diagonal halka kulp başlangıçları, dik derin gövde. Kulp altı dışında dış ve iç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : *Lefkandi I*, 41 ve 302, lev. 32-33 (Subprotogeometrik III); Ersoy 2004, 46, fig. 33i.

BE 24 **Lev. XCI, CXLIII**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Ağız Çapı: 12,8 cm Yükseklik: 8,1 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 4/8

Hamur : İnce mikalı hamur

Tanım : Dışarı doğru açılan dudak, açık S profilli. Gövde ve kulp bağlantı parçaları. Dışta dudak altında ince yiv. Dış yüz karın altına kadar firnisli. Gövde altında iki ince paralel bant. Kulp üstü firnisli. Kulp altı rezerve. İç yüz tamamen firnisli. İki parça korunmuştur.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 23**.

BE 25 **Lev. XCI, CXLIII**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 5,6 cm

Hamur Rengi: Mat kahverengi 10 YR 6/3

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi 5 YR 3/3

Hamur : Çok seyrek, ince mika katkılı hamur

Tanım : Ağız, kulp ve gövde parçası. Dışa çekik, ince dudak. Dş bükey profilli sığ gövde. Diagonal halka kulp. Dış yüz aşınmış, bezeme seçilememektedir. İç yüz tamamen firnisli (?).

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 23**.

VI- Protogeometrik Konik Ayaklı İçki Kapları

BE 26 **Lev. XCI, CXLIV**

Torba No : 2004/27

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunak ile yuvarlak sunak arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,59/-0,10

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Dip çapı: 4 cm Yükseklik: 4,9 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6

Boya Rengi : Kırmızı ile koyu kırmızımsı gri a.d. 2,5 YR 4/8-3/1 a.d.

Hamur : Seyrek kireç katkılı ince hamur

Tanım : Küresel gövde, konik kaide. İç yüz tamamen, dış yüz kaide gövde birleşim yerinden 1 cm yüksekliğe kadar firnisli. Kaide kenarında ince bant.

Tarihleme : Orta ya da Geç Protogeometrik

Benzerler : Konik yüksek kaideli skyphos ya da içki kapları için bk. *Lefkandi I*, 298, fig. 8 E; *Lefkandi II*, 20, 21, 101, lev. 46, no. 107; Aytaçlar 2004, 26, fig. 11.

BE 27 **Lev. XCI**

Torba No : 2004/29-32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Dip çapı: 4,5 cm Yükseklik: 6,3 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 6/6

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Boya Rengi : Kahverengi 7,5 YR 5/3

Hamur : Katkısız, ince hamur

Tanım : Kaide ve gövde parçası. Konik, dışa çekik oturma alanlı ayak. Aşağıya doğru sivrilen kürevi gövde. Dış yüzde gövde altında paralel ince bantlar. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Orta ya da Geç Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 26.**

BE 28 **Lev. XCI, CXLIV**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Kaide çapı: 5,4 cm Yükseklik: 3,9 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/8

Boya Rengi : Dış: Koyu kahverengi 7,5 YR 5/6 / İç: Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6

Hamur : Bol mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Gövde altı ve konik kaide parçası. Oval gövde dışa doğru açılan yüksek konik ayak. İç ve dış tamamen firnisli.

Tarihleme : Orta ya da Geç Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 26.**

VII- Maşrapalar

BE 29 **Lev. XCII, CXLIV**

Torba No : 2004/ 19-22-23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,80/-0,14

Buluntu Türü: Maşrapa

Ölçüler : Ağız çapı: 12,2 cm Yükseklik: 6,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 5/8

Boya Rengi : Siyah 5 YR 2,5/1

Hamur : İnce kum katkılı temiz hamur

Tanım : Maşrapa ağız, gövde ve kulp parçaları. İçte ve dışta aşınmış siyah firnis. İnce dudak düz, açık. S profilli gövde. Dudaktan çıkıp hafif yukarı taşarak karına bağlanan basık, oval ve dikey kulp.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Technau 1929, lev. XVIII, no.3; Özgünel 2006, lev. 54 b; Berti 2007; lev. 52, no. 1. Benzer formda zikzak bezemeli bir örnek için bk. *Clara Rhodos III*, mezar LXIV, 108, no. 2.

BE 30 **Lev. XCII, CXLIV**

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Maşrapa

Ölçüler : Yükseklik: 5,5 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Koyu gri ile kırmızımsı kahverengi a.d. N4/ - 5 YR 5/4 a.d.

Hamur : Mika ve seyrek kireç katkılı hamur

Tanım : Kulpla birlikte tam profil. Hafif dışa açık ince dudak. Dış bükey profilli sığ gövde. Düz dip. Dudak kenarından çıkan dikey yuvarlak kulp. İç yüz ve kulp tamamen, dış yüz, dudak kenarında ve gövde altındaki rezerve bant dışında firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Bk. **BE 29**.

BE 31 **Lev. XCII, CXLV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Maşrapa

Ölçüler : Ağız çapı: 8 cm Yükseklik: 3,7 cm

Hamur Rengi: Koyu grimsi kahverengi 10 YR 4/2

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Koyu gri 5 YR 4/1

Hamur : İnce kireç ve kum katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Dışa çekik ince ağız. Kürevi derin gövde. Dış yüz dudak altındaki ince, rezerve bant dışında firnissiz. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Protogeometrik

Benzerler : *Lefkandi I*, 295 (Subprotogeometrik); *Lefkandi III*, mezar 55, lev. 62 (geç Protogeometrik); Aytaçlar 2004, 28, fig. 14. 4 (M.Ö. 10. yy sonu-9. yy ilk çeyreği).

BE 32 **Lev. XCII, CXLV**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Maşrapa

Ölçüler : Yükseklik: 5,5 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/6

Astar Rengi :Pembemsi beyaz 7,5 YR 8/2

Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 5/6

Hamur : Katkısız hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Dışa çekik ağızlı, şişkin karınlı kap. İç yüz tamamen firnisli. Dış yüzde dudak kenarında ve ağız, gövde geçişindeki rezerve bantlar dışında tamamen firnisli ?.

Tarihleme : Geç Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 31**.

BE 33 **Lev. XCII, CXLV**

Torba No : 2004/30

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,40/-0,12

Buluntu Türü: Maşrapa

Ölçüler : Yükseklik: 2,1 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/6

Boya Rengi : Kırmızı ile çok koyu gri a.d. 2,5 YR 4/6-N 3 / a.d.

Hamur : İnce kum katkılı temiz hamur

Tanım : Kulp ve ağız parçası. Dışarı doğru açılan ince dudak, dudağa bağlı oval kesitli dik kulp. İç ve dış firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Bk. **BE 29**.

BE 34*

Maşrapa. Inv. 1.K 7.3. Yükseklik: 5,6; Kaide Çapı: 4,2 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 104, fig. 33, 6.

BE 35*

Konik kaideli tek kulplu maşrapa. Inv. 1.K(N) 7d.2. Yükseklik: 5,9; Kaide Çapı: 3,4 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 104, fig. 33, 3.

BE 36*

Maşrapa. Inv. 1.K7c.21. Yükseklik: 5,7; Kaide Çapı: 4,1 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 104, fig. 33, 7.

BE 37*

Tek kulplu maşrapa parçaları. Inv. 1.K(N) 7a.7. Yükseklik: 7; Kaide Çapı: 4,8 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 104, fig. 34, 1.

VIII- Çeşitli İçki Kaplarına Ait Düz Dipler

BE 38 **Lev. XCIII, CXLV**

Torba No : 2003/10

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,56/0,44

Buluntu Türü: Skyphos (?)

Ölçüler : Dip çapı: 4,4 cm Yükseklik: 1,3 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile çok koyu gri a.d. 5 YR 5/4-3/1 a.d.

Hamur : İnce kum, seyrek kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Dip parçası. Altı iç bükey düz dip. Konikal gövde altı. İç tamamen firnisli.

Tarihleme : Subprotogeometrik / Geometrik

Benzerler : Andrioménou 1985, 66, fig. 30, no. 84-46; *Lefkandi I*, 294, fig. 7, G-K, lev. 28, 70/P 5-6, lev. 145, 36.5; Coldstream 1968, lev. 10 c, e.

BE 39 **Lev. XCIII, CXLV**

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Tek kulplu açık kap

Ölçüler : Dip çapı: 4,2 cm Yükseklik: 2,7 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 5/4-3/1 a.d.

Hamur : Kum ve bol mika katkılı hamur

Tanım : Düz dip, dikey kulbun gövdeye bağlandığı yer, şişkin gövde. İçi tamamen, dış gövde altındaki kalın rezerve bant dışında tümüyle firnisli.

Tarihleme : Subprotogeometrik / Geometrik

Benzerler : Bk. **BE 38**.

BE 40 **Lev. XCIII, CXLVI**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Tek kulplu kase (?)

Ölçüler : Dip çapı: 5 cm Yükseklik: 3,1 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/8

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi 5 YR 2,5/2 İçi: Kırmızı 2,5 YR 4/8

Hamur : Kum, seyrek kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Gövde ve dip parçası. Düz dip, kürevi gövde. Gövde altında bant şekilli dikey kulbun bağlantı kısmı korunmuştur. Dış yüz dibin üzerindeki kalın rezerve bant dışında tamamen firnisli, iç yüz de tümüyle firnisli.

Tarihleme : Subprotogeometrik / Geometrik

Benzerler : Bk. **BE 38**.

BE 41 **Lev. XCIII, CXLVI**

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Kantharos ?

Ölçüler : Dip çapı: 6 cm Yükseklik: 2,8 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile siyah a.d. 5 YR 5/6-2,5/1 a.d.

Hamur : İnce kum katkılı hamur

Tanım : Düz dip ve alt kürevi gövde parçası. İç, dış tamamen firnis kaplı. Dip rezerve.

Tarihleme : Subprotogeometrik / Geometrik

Benzerler : Bk. **BE 38**.

IX- Bardaklar (Tasse)

BE 42 **Lev. XCIII, CXLVI**

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Bardak (Tasse)

Ölçüler : Ağız çapı: 9,8 cm Yükseklik: 7,5 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile siyah a.d. 2,5 YR 5/4-5 YR 2,5/1

Hamur : Mika, seyrek kireç ve kum katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Aşağıya doğru dik olarak daralan konik gövde ve ince dudak. İç, dış tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy

Benzerler : Bu tip kapların yayılımı ve tarihlenmesi için bk. Ersoy 2004, 48. Benzer örnekler için bk. Ersoy 2004, 46, fig. 3 j-m, 47, fig. 4 f-g; Walter ve Vierneisel 1959, 13, fig. 14. 2-3; Technau 1929, fig. 18. 3.

BE 43 **Lev. XCIII, CXLVI**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Bardak (Tasse)

Ölçüler : Yükseklik: 4,4 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı ile açık kahverengi a.d. 2,5 YR 6/6-7,5 YR 6/4 a.d.

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/3

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile çok koyu gri a.d. 5 YR 4/6-3/1 a.d.

Hamur : Kum, az kireç ve ince mika katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Düz, keskin profilli ağız, konik derin gövde. Dışta dudak altındaki ince, rezerve bant dışında iç ve dış tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy

Benzerler : Bk. **BE 42**.

BE 44 **Lev. XCIV, CXLVII**

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Bardak (Tasse)

Ölçüler : Dip çapı: 7 cm Yükseklik: 4,4 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi ile açık sarımsı kahverengi 10 YR 7/4 ile 6/4 a.d.

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

İç firnis : Kırmızımsı kahverengi ile koyu kırmızı a.d. 2,5 YR 4/4 ile 3/2 a.d.

Hamur : Bol kireç ve ince mika, kum katkılı hamur

Tanım : Gövde altı ve dip parçası. Yukarı doğru açılan dik gövde. Düz dip, gövdeden dibe geçişte keskin kıvrılma (karina). Dış yüz keskin sırt hizasına kadar firnisli. Bunun altı ve dip rezerve. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy

Benzerler : Bk. **BE 42**.

BE 45 **Lev. XCIV, CXLVII**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Bardak (Tasse)

Ölçüler : Yükseklik: 5,4 cm Kalınlık: 0,8 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/8

Boya Rengi : Kırmızı ile kırmızımsı kahverengi a.d. 2,5 YR 5/8-5/4 a.d.

Hamur : Çok ince mika, seyrek kireç ve kum katkılı hamur

Tanım : Gövde ve dip parçası. Ağıza doğru yavaşça açılan dik gövde. İç ve dış tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy

Benzerler : Bk. **BE 42**.

BE 46 **Lev. XCIV, CXLVII**

Torba No : 2004/30

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,40/-0,12

Buluntu Türü: Bardak (Tasse)

Ölçüler : Ağız çapı: 12 cm Yükseklik: 3,7 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 7/8-6/8 a.d.

Boya Rengi : Kırmızı ile koyu kırmızı a.d. 2,5 YR 5/6-3/2 a.d.

Hamur : Seyrek kireç, ince kum katkılı hamur

Tanım : Ağız kısmı. Dışa açılan düz, ince ağız kenarı. İç ve dış firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy

Benzerler : Bk. **BE 42**.

BE 47 **Lev. XCIV, CXLVII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Bardak (Tasse)

Ölçüler : Yükseklik: 5 cm Kalınlık: 4,5 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı ile kahverengi a.d. 5 YR 5/8-7,5 YR 5/4 a.d.

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Koyu kahverengi 7,5 YR 4/6-3/2 a.d.

Hamur : Az kum ve mika, seyrek kireç partiküllü hamur

Tanım : Dudak ve gövde parçası. Dik ve ince dudak, aşağıya doğru daralan konik gövde. Dış yüzde bir panel bırakan firnis boya, panelde üstte iki yatay çizgi. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy

Benzerler : Bk. **BE 42**.

X- Dik Gövdeli Geometrik Açık Kaplar

BE 48 **Lev. XCIV, CXLVIII**

Torba No : 2004/30

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Küllü tabaka

Derinlik : 0,40/-0,12

Buluntu Türü: Dik gövdeli açık kap

Ölçüler : Yükseklik: 5,3 cm Kalınlık: 0,5 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı ile açık kahverengi a.d. 7,5 YR 7/6-6/3 a.d.

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 4/4-2,5/1 a.d.

Hamur : Seyrek kireç, mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Konik gövde, ince düz dudak, dudak kenarında küçük yumrucuk. Dudak kenarında iki ince bant. Yumru altında iki dik çizgi ile ayrılmış iki panel (?). Sağdaki panelde üstteki panele ayrılmış tekli meander dizisi. Altta iki yıldız (sekiz kollu), sol köşede belki bir yıldızın kolları. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Bezeme için bk. Özgünel 2003, 80, lev. 14, no. 11 a, b

BE 49 **Lev. XCV, CXLVIII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı'nın arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Dik gövdeli açık kap

Ölçüler : Yükseklik: 4,2 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/4

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Koyu kahverengi ile çok koyu kahverengi a.d. 7,5 YR 5/8 ile 2,5/2 a.d.

Hamur : İnce mika, kum ve kireç katkılı hamur

Tanım : Birbiriyle birleşmeyen dört parçası korunmuştur. Düz, dik ve ince dudak. Dik gövde keskin bir profille konik olarak daralan gövde altı. Dudak kenarında kalın bir bant onun altında üstten parelel iki bant alttan üç bantla sınırlanmış gövde üzerinde geometrik motifler: alt kısımda diklemesine yerleştirilmiş içi taralı çift konturlu üçgen (?). Etrafı kontur çizgiyle çevrilmiş haç motifi. İç içe üç çizgi ile oluşturulmuş baklava motifi. İç yüzü tamamen dalgalı firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Benzer form için bk. Boardman 1967, 124, no 284, 316. Benzer konturlu haç motifi için bk. Langdon 1976, lev. 23, no. 277.

BE 50 **Lev. XCV**

Torba No : 2004/30

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Küllü tabaka

Derinlik : 0,40/-0,12

Buluntu Türü: Dik gövdeli açık kap

Ölçüler : Yükseklik: 3,9 cm Kalınlık: 0,7 cm Genişlik: 4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı ile kahverengi a.d. 5 YR 6/6-7,5 YR 5/4 a.d.

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızı ile kırmızımsı kahverengi a.d. 2,5 YR 4/8-4/3 a.d.

Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Konik gövdeli açık bir kaba ait gövde parçası. Altta yatay bant, üstte iki dik çizgi, solda ikili saç örgüsü (?), sağda içi taralı baklava motifi, iç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

BE 51 **Lev. XCV, CXLVIII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Dik gövdeli açık kap

Ölçüler : Uzunluk: 4,9 cm Kalınlık: 0,6 cm

Hamur Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kahverengi 7,5 YR 5/4

Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Yukarı doğru açılan dik gövde. Dik üç parelel çizginin solunda yatay dikdörtgen kutu dizisi, alternatif olarak alttan ve üstten küçük bir çizgi ile çizilmiştir. Onun altında içi çapraz taralı üçgen dizisi, üstte meander (?). Üç çizginin sağında üstte tek çizgi ile belirlenmiş kare (?) içinde kenarlara içten oturtulmuş çapraz taralı üçgenler (?). İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

XI- Protogeometrik – Geometrik - Arkaik Diğer İçki Kapları

BE 52 **Lev. XCVI, CXLIX**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollo

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Açık kap

Ölçüler : Kalınlık: 0,4 cm Uzunluk:1,5 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/3

Astar Rengi : Pembemsi gri 7,5 YR 6/2

Boya Rengi : Beyaz 2,5 Y 8/1

Hamur : İnce kum katkılı temiz hamur

Tanım : Ağız parçası. Dışarı açılan ince dudak. Dudakta beyaz boyayla yapılmış diagonal çizgilerle birbirine bağlı spiral dizisi. İç yüzde dudak kenarında beyaz astar üzerinde firnis izleri.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bezeme için bk. *Samos V*, lev. 1, no. 1, 8, 10.

BE 53 **Lev. XCVI, CXLIX**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollo

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: İçki kabı

Ölçüler : Yükseklik: 2,4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 8/3

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi ile koyu kahverengi a.d. 2,5 YR 3/4-7,5 YR 3/2 a.d.

Hamur : Çok ince mikalı temiz hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Dışa çekik ince dudak, keskin dudak gövde ayırımı, derin ? gövde. Dudakta iki firnis bant, gövde başlangıcında kalın bant, iç yüz dudak kenarı ve gövdeden itibaren firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Boardman 1967, 127, no. 372.

BE 54 **Lev. XCVI, CXLIX**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: İonia kyliksi (?)

Ölçüler : Yükseklik: 3, 7 cm.

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/3

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi 5 YR 4/3

Hamur : İnce mika ve kum katkılı

Tanım : Dışarı açılan ince dudak. Keskin dudak gövde geçişi. Dudak üzerinde üstten ve alttan iki çizgi ile sınırlanmış alanda yan yana baklava dizisi. Gövde tamamen iç yüz dudak altındaki ince rezerve bant hariç firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Langdon 1976, 60, lev. 20, no. 234.

BE 55 **Lev. XCVI, CXLIX**

Torba No : 2004/30

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,40/-0,12

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 3,4 cm Kalınlık: 0,6 cm Genişlik: 4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 2,5 YR 5/6-N 2,5/ a.d.

Hamur : İnce kireç ve kum katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. İçeri çekik dudak, derin gövde, keskin dudak gövde geçişi. Dudak üzeri firnisli, gövdede solda etrafı firnisli kulp çıkıntısı, yanında yıldız ve iki dik çizgi. İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Çizgilerle oluşturulmuş metopların ortasında tek yıldız bezemeli tek kulplu bir kase için bk. Langdon 1976, 59, 65, lev. 23, no. 226, 278.

BE 56 **Lev. XCVI, CXLIX**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Açık kap (kantharos ?)

Ölçüler : Yükseklik: 2,3 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile siyah a.d. 5 YR 4/3 ile 2,5/1 a.d.

Hamur : Kireç ve kum katkılı hamur

Tanım : Dışa çekik ince dudak. Yumuşak dudak, gövde geçişi. Dudak kenarında ince firnis bant. Dudak ile gövde geçişindeki kalın bandın altında yatay nokta dizisi. İç yüz dudak altındaki geniş rezerve bant dışında tamamen firnisli. Bant içinde en az yedili dik kısa çizgi grubu.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Brann 1961, lev. 19, no. O 24.

BE 57 **Lev. XCVI, CXLIX**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Kalınlık: 0,5 cm Uzunluk: 2,6 cm Genişlik: 3,8 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/4

Astar Rengi : 7,5 YR 8/2

Boya Rengi : Dış: Kırmızımsı kahverengi ile siyah a.d. 2,5 YR 4/3-N 2,5 / a.d. İç: Kırmızı 10 R 5/6

Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Olasılıkla çentikli ağızlı bir skyphosa ait gövde parçasıdır. Bir tarafta üç dik çizgi onun yanında dört sıra nokta dizisi. İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Benzer bir skyphos için bk. *Clara Rhodos III*, 85-87, no. 2.

BE 58 **Lev. XCVI, CXLIX**

Torba No :2004/27

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunak ile yuvarlak sunak arasındaki alan

Tabaka : Taş dolgu

Derinlik : 0,59/-0,10

Buluntu Türü: Kase

Ölçüler : Ağız çapı: 12,8 cm Yükseklik: 4,2 cm

Hamur Rengi : Açık kahverengimsi gri 10 YR 6/2

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 4/1

Hamur : Katkısız, kaliteli hamur

Tanım : Hafif içe çekik ağız, ince dudak, kürevi gövde. İçi ve dışı firnisli. Yanmış ve firnisinin çoğu atmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 6.yy

Benzerler : Boardman 1967, 171, no. 858

BE 59 **Lev. XCVII, CXLIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Ağız Çapı: 12,2 cm Yükseklik: 2,8 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi ile kırmızı a.d. 2,5 YR 5/4-4/6 a.d.

Astar Rengi : Pembemsi beyaz 7,5 YR 8/2

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile çok koyu kırmızı a.d. 2,5 YR 5/4-2,5/2 a.d.

Hamur : İnce kum ve mika katkılı hamur

Tanım : Ağız parçası. İçe çekik ağız kenarı, derin gövde, dışta dudak kenarında ince bant, kulplar arasında geniş rezerve bant, altında firnis. İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy

Benzerler : *Delos XV*, lev. 48, no. 36; Boardman 1967, 170, no. 854.

BE 60 **Lev. XCVII, CL**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Çanak ?

Ölçüler : Yükseklik: 4 cm.

Hamur Rengi: Koyu kahverengi 7,5 YR 5/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Koyu kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 5/8-3/1 a.d.

Hamur : İnce kum ve mika katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Dışa çekik ince dudak. Derin gövde. Dudak altında iki bant arasındaki geniş boş alanda dalgalı çizgi. Karın üzerinde ince bir bant. Karından aşağısı firnisli. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geometrik ?

BE 61 **Lev. XCVII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Kalınlık: 0,6 cm Uzunluk: 3 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/3

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 5/4 ile 2,5/2 a.d.

Hamur : İnce kum katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. Üzerinde içi taralı kırık meander. Sağında tek çizgi ile yapılmış bir meander, altta ince bir çizgi. İçi firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : *Samos V*, lev. 41, no. 230.

BE 62 **Lev. XCVII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Skyphos, Krater ?

Ölçüler : Kalınlık: 0,7 cm Uzunluk:2,9 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/3

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 4/4 ile 3/2 a.d.

Hamur : İnce kum, bol mika katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. Üzerinde içi taralı meander. İçi firnisli. **BE 101**'in parçası olabilir.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Bezeme için bk. *Samos V*, lev. 30, no. 156.

BE 63 **Lev. XCVII, CL**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 2,5 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Kahverengi 7,5 YR 4/3

İç firnis : Koyu kahverengi 7,5 YR 3/2

Hamur : Kum ve kireç katkılı hamur

Tanım : Hafif içeri çekik düz ağız. İç, dış firnisli. Dış yüzde sonradan kazıyarak yapılmış yan yana iki dikdörtgen.

BE 64 **Lev. XCVII, CL**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollo

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 2,4 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/4

Boya Rengi : Çok koyu kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 2,5/3-2,5/1 a.d.

Hamur : Bol ince mika, kum ve kireç partiküllü hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Dik ve ince ağız. Dudakta çentik, derin gövde. İç ve dış yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Aytaçlar 2004, 29, fig. 16, 1052/1.

BE 65 **Lev. XCVII, CL**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Ağız çapı: 13,8 cm Yükseklik:3,2 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Boya Rengi : Siyah 5 YR 2,5/1

Hamur : Kum ve çok seyrek kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Ağız parçası. İçe çekik, ince ağız, dudakta büyük çentik, derin gövde. Dudaktaki çentik firnisli, kulplar arasındaki dikey çizgilerin negatif izi korunmuş. İç yüzü tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Walter 1968, lev. 83, 464.

BE 66 **Lev. XCVII, CL**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 2,1 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 7/3

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 4/1

Hamur : Yoğun mika katkılı hamur

Tanım : İki parçası korunmuş ağız ve gövde. Dik, çentikli dudak. Hafif şişkin bir gövde daralmaktadır. İç ve dış tamamen firnisli.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : **BE 64**

BE 67 **Lev. XCVIII, CLI**

Torba No : 2004/22

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Taş dolgu

Derinlik : 0,80/0,59

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Ağız Çapı: 13,8 cm Yükseklik: 7,9 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 7/3-6/3 a.d.

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile çok koyu gri a.d. 5 YR 5/3-3/1 a.d.

Hamur : İnce kum katkılı hamur

Tanım : Ağız, kulp, gövde. Dik, çentikli ağız., şişkin olmayan derin gövde, diagonal kulp. Dudak kenarı, kulp firnisli. Gövdede kulpların bağlantı noktasından aşağıya inen ve kulp çevresini kaplayan firnis bant. Kulbun sağında panel başlangıcı. İç yüzü firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Form için bk. Ersoy 2004, 50, f,g. 6b

BE 68 **Lev. XCVIII, CLI**

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Ağız çapı: 18,6 cm Yükseklik: 6,5 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/8

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 3/4

Hamur : Seyrek kum katkılı hamur

Tanım : İki parçası korunmuş ağız, kulp ve gövde parçası. İçe çekik ağız, dik çentikli dudak, diagonal kulp. Dudakta çentiği kaplayan firnis, kulp yanlarında aşağıya uzanan firnis boya. Kulplar arasında yatay bir çizgiye dikey olarak bağlanmış üç çizgi (panelin köşesi). İçi tamamen firnisli. Kulp üzerinde firnis izleri. Kulp altındaki alan rezerve. Gövde altında yatay bant izi.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : **BE 67**.

BE 69 **Lev. XCVIII, CLI**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos ?

Ölçüler : Yükseklik: 2,7 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/3

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 8/4-7/4 a.d.

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : Seyrek mika, kireç katkılı hamur

Tanım : Ağız parçası. Dışa çekik ince ağız. Dış yüzde ağız kenarında ince yatay çizgi altında iki sıra dama motifi. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geometrik ?

BE 70 **Lev. XCVIII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Uzunluk: 2,4 cm Genişlik: 2,5 cm Kalınlık: 0,7 cm

Hamur Rengi: Mat kahverengi 10 YR 6/3

Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : Seyrek kireç parçacıklı hamur

Tanım : Gövde parçası. İki çizgi arasında alttan ve üstten çizgi ile sıralanmış dar çengel meander dizisi. İçi firnisli.

Tarihleme : Geometrik

BE 71 **Lev. XCVIII, CLI**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 1,8 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/4

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Kahverengi 7,5 YR 4/3

Hamur : Az mika, bol kum katkılı hamur

Tanım : Çentikli ağızlı. Dudak gövde geçişinde ince bant. Sağda kulp bölgesinin etrafındaki firnisli alan. Kulplar arasında üç dik çizgi. İç yüz firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 8-7. yy.

Benzerler : Ersoy 2004, 46, fig. 3 f.

BE 72 **Lev. CLI**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Skyphos / Kotyle

Ölçüler : Yükseklik: 2,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 5/8

Astar Rengi : Sarımsı kırmızı 5 YR 7/6

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengi ile siyah a.d. 2,5 YR 3/4-5 YR 2,5/1 a.d.

Hamur : İnce kireç ve kum katkılı hamur

Tanım : Ağız parçası. Dik, inceltilmiş dudak, derin gövde. Dudak kenarında ince, rezerve bant. Kulplar arasındaki rezerve panelde, panelin üst kenarından başlayarak panel altındaki yatay ince çizgiye kadar uzanan dik, kısa çizgiler. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : **BE 71**

BE 73 **Lev. XCIX, CLII**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Kalınlık: 0,6 cm Uzunluk: 2,2 cm Genişlik: 3,1 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6

Astar Rengi: 7,5 YR 7/4

Boya Rengi: Açık boya: Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6 Koyu boya: Kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 4/3

Hamur : Katkısız temiz hamur

Tanım : Ağız parçası. Dik düz ağız. Dudak altında açık renkli iki bant arasında koyu renkte yapılmış nokta dizisi. Altta koyu renkli bant başlangıcı. İç yüzde dudak kenarında rezerve bırakılmış bandda dik kısa çizgi grubu (koyu firnisle yapılmış).

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Dudağı bezemeli skyphos'lar için bk. *Lefkandi I* 1980, 64.

BE 74 **Lev. XCIX, CLII**

Torba No : 2004/26

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,30

Buluntu Türü: Minyatür skyphos

Ölçüler : Ağız çapı: 8,7 cm Yükseklik: 3,8 cm

Hamur Rengi: Pembe 5 YR 7/4

Boya Rengi : Koyu sarımsı kahverengi 10 YR 3/4

Hamur : Temiz hamur

Tanım : Ağız, kulp ve gövde. Düz ağız, aşağıya doğru daralan konik gövde, diagonal kulp. İç ve dış firnisli.

BE 75 **Lev. XCIX, CLII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı'nın arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu alıtından gele siyah balçık

Derinlik :-0,11/-0,37

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 4,7 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/3

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Kahverengi ile koyu kahverengi a.d. 7,5 YR 4/4 ile 3/2 a.d.

Hamur : Çok az kum ve kireç katkılı temiz hamur

Tanım : Bir büyük, iki tane buna yapışmayan parçası korunmuştur. Ağızda çentik. İçi tamamen firnisli. Bu firnis dudak kenarına da taşıyor. Çentiğin alt kenarında ince firnis bant. Kulplar arasında alttan iki ince bantla sınırlanmış alanda iki dik çizgiyle bölünmüş dikdörtgen paneller. İki yandaki panelde dik olarak üst üste oturtulmuş içi çapraz taralı dış yüzü çizgi konturlu üç üçgen. Arada dik olarak yerleştirilmiş taralı iki kırık meander kolu.

Tarihleme : Orta Geometrik

Benzerler : Bezeme için bk. Özgünel 2003, 76, lev. 10, no. 1 a-e.

BE 76 **Lev. XCIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,22/-0,63

Buluntu Türü: Krateriskos ?

Ölçüler : Uzunluk:6,1 cm Kalınlık: 0,7 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Astar Rengi :Pembe 5 YR 7/4

Boya Rengi : Çok koyu gri ile sarımsı kırmızı a.d. 5 YR 3/1 ile 4/6 a.d.

Hamur : Az kum ve mika katkılı hamur

Tanım : Çiftli diagonal kulbun bir yarısı korunmuş. Kulp altındaki rezerve alanda dik balık kılçığı. İç yüz ve kulbu tamamen boyalı.

Tarihleme : Geometrik

BE 77 **Lev. XCIX, CLII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C / K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 4,2 cm Kalınlık: 1,1 cm Genişlik: 5,9 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 5 YR 8/3

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6-4/6 a.d.

İç boya : Siyah 5 YR 2,5/1

Hamur : İnce kum ve ince kireç katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. İki dik çizgi ile sınırlanmış alanda ortada iki dik çizgi, solunda dik olarak yerleştirilmiş içi dolu baklava dizisi, sağında diagonal basamaklı merdiven motifi. İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Protogeometrik

Benzerler : Bezeme için bk. *Lefkandi I*, lev. 259 a.

BE 78 **Lev. C, CLII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,22/-0,63

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Kalınlık: 0,8 cm Uzunluk: 6,6 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/3

Boya Rengi : Kahverengi ile kırmızımsı kahverengi a.d. 7,5 YR 4/2 ile 5 YR 5/4 a.d.

Hamur : Az mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. Üstte çoklu dik çizgi grupları. Altta iki kalın bant, onların altında firnis boya. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bezeme için bk. *Lefkandi III*, lev. 95, no. 17, 19.

BE 79 **Lev. C, CLII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Ağız çapı: 4,2 cm Yükseklik: 2 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6

Boya Rengi : Koyu kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 4/6-3/1 a.d.

İç firnis : Koyu kahverengi 7,5 YR 5/6-3/2

Hamur : Kum ve ince mika katkılı hamur

Tanım : Kaide parçası. Konik kaide içi ve dışı firnisli.

BE 80 **Lev. C, CLIII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından
Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka
Derinlik : -0,11/-0,37
Buluntu Türü: Bardak (?)
Ölçüler : Uzunluk: 3 cm Kalınlık: 0,4 cm
Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/3
Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3
Boya Rengi : Siyah 10 YR 2/1
Hamur : İnce kum ve bol mikalı hamur
Tanım : İkisi birleşen dört parçası korunmuştur. Dik, ince dudak, silindirik gövde. Dudak kenarında ince bant, bunun altındaki alanı ikiye bölen dik çizgi, sağda bir yay ve altında içi taralı üçgen (göz ?), solda iki nokta. Gövde parçası üzerinde yatay bir çizgi ve ondan aşağıya uzanan dik çizgi, onun solunda firnisli alan sağda panel (?), dik olarak yerleştirilmiş iç içe üçgenler (?). Diğer gövde parçasında üstte zikzak (baklava dizisinin alt yarısı), altta içi taralı meander. İçi tamamen firnisli.
Tarihleme : Geometrik

BE 81 **Lev. C, CLIII**

Torba No : 2004/18
Sektör : Apollon
Plankare : K 15 B
Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak
Tabaka : Taş dolgu içi
Derinlik : 0,91/0,80
Buluntu Türü: Kuşlu kase
Ölçüler : Uzunluk: 5,5 cm Genişlik: 5,2 cm Kalınlık: 0,6 cm
Hamur Rengi: Koyu grimsi kahverengi 10 YR 4/2
Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3
Boya Rengi : Koyu kahverengi 7,5 YR 4/6-3/4
Hamur : İnce kum ve seyrek mika katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. İki çizgi ile ayrılmış iki bezeme alanı. Üstte iki dik çizginin sağında içi taralı baklava motifi (?) solunda taban çizgisine oturan dışı konturlu içi çapraz taralı üçgen. Solunda dik çizgi. Alt alanda dik kısa çizgi sırası. Parçanın kenarında tamirat deliği.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Ersoy 2004, 51, fig. 8. a-c.

BE 82 **Lev. C, CLIII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Kuşlu kase

Ölçüler : Yükseklik: 3,5 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/4

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 4/4-2,5/1 a.d.

Hamur : Kireç partiküllü, temiz hamur

Tanım : Ağız ve gövde paçası. Dik, ince ağız. Dudakta geniş çentik, derin gövde. Dudak kenarında ve çentiğin altında ince bant, kulplar arasında kalın çizgi ile yapılmış üçgen (?), içinde firnis izi. İç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : **BE 67**

BE 83 **Lev. CI, CLIII**

Torba No : 2004/30

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Küllü tabaka

Derinlik : 0,40/-0,12

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Ağız çapı: 13,8 cm Yükseklik: 3,5 cm

Hamur Rengi: Açık sarımsı kahverengi 10 YR 6/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/4

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile koyu kahverengi a.d. 5 YR 5/6-7,5 YR 4/6 a.d.

Hamur : İnce kireç katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. İçe hafif çekik ağız, hafif çentikli dudak, kürevi gövde. Dudak altında ince bant. Kulplar arasında iki çizgi arasındaki metopta sağa doğru masif kuş (?), boynunun arkasında yukarı asılı üçgen, sol tarafta yukarıdan sarkan ağaç meander, sağ tarafta içi taralı baklava (?). İçi ise tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 730 civarı.

Benzerler : Form ve bezemenin benzeri için bk. *Clara Rhodos III*, mezar LVII, 97, 100, no. 2 (11754). Ayrıca bk. *Clara Rhodos III*, mezar LXII, 106, no. 1 (11856), fig. 99 ve Snodgrass 2000, 78, fig. 38.

BE 84 **Lev. C**

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri :Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Kuşlu kase

Ölçüler : Uzunluk:2,4 cm Kalınlık: 0,5 cm Genişlik: 2,7 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 6/6

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 5/4-3/1 a.d.

Hamur : İnce mikalı, temiz hamur

Tanım : Gövde parçası. Üstte silüet halindeki kuşun gövde altı ve bacakları onun altında iki bant. İç tümüyle firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : *Samos V*, 105, lev. 42, no. 242.

BE 85 **Lev. C, CLIII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Kuşlu kase

Ölçüler : Yükseklik: 2,1 cm Kalınlık: 0,4 cm Uzunluk: 2,6 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : Çok ince kum katkılı hamur

Tanım : Ağız parçası. Ağızda hafif çentik. Çentik üzerinde ince yatay bant. Kulplar arasında dik çizgi onun sağında iç içe iki baklava motifi.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : *Samos V*, 106, lev.44, no. 265.

BE 86 **Lev. CI, CLIV**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Kantharos kulbu (?)

Ölçüler : Uzunluk: 4,7 cm Genişlik: 3,9 cm Kalınlık: 0,8 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı ile kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 6/6-5/3 a.d.

Astar Rengi : Çok açık kahverengi ile mat kahverengi a.d. 10 YR 7/3-6/3 a.d.

Boya Rengi : 5 YR 4/6

Hamur : İnce kum ve mika katkılı hamur

Tanım : Kulp ve ağız parçası. İnce, dışarı çekik dudak ve ondan diagonal olarak yükselerek oval bir kavisle aşağıya kıvrılan bant kulp. Kulbun üst yüzeyi iç bükey. Dudak içi ve dışı firnisli. Kulbun iki yan yüzü firnisli. Üst yüzünde iki çizgi arasında ters şevron dizisi.

Tarihleme : Geometrik

BE 87 **Lev. CI, CLIV**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Kantharos kulbu

Ölçüler : Uzunluk: 7,2 cm Kalınlık: 1 cm Genişlik: 1,5 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 7/6

Astar Rengi : Hamur rengi ile aynı

Boya Rengi : Koyu kahverengi 7,5 YR 5/8-3/2 a.d.

Hamur : Az kum, bol kireç katkılı hamur

Tanım : Yatay olarak açılan, keskin bir dönüşle aşağıya kıvrılarak diagonal olarak kaba yaklaşan oval kesitli kulp. Kulbun iki yan yüzünde ve üst yüzünün ortasında kulp boyunca uzanan üç ince bant ve bu üç bandı birleştiren yatay kısa çizgiler.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : *Lefkandi II* 1990, 83, 129, lev. 35, no. 769.

XII- Kraterler ve Dinoslar

BE 88 **Lev. CII, CLIV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Skyphos-Krater ?

Ölçüler : Kalınlık: 0,9 cm Uzunluk: 4,5 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 4/6 ile 3/2 a.d.

Hamur : İnce kum, bol mika katkılı hamur

Tanım : Alt gövde parçası. Kalın firnisli alan üzerinde alternatif olarak dikine yerleştirilmiş içi dolu baklava dizisi ve paralel dik çizgiler. İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : Sub-Protogeometrik

Benzerler : Bezeme için bk. *Lefkandi I*, lev. 263 b.

BE 89 **Lev. CII, CLIV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Kalınlık: 1 cm Uzunluk: 4,8 cm

Hamur Rengi: Sarı 10 YR 7/6

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Boya Rengi : Kırmızımsı sarı ile kahverengi a.d. 7,5 YR 6/6 ile 4/4 a.d.

İç firnis : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : Kum, mika katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. Altta yatay kalın bant. Sağda iki dik çizgi solda bir diagonal çizgi ve ona sağdan eklenmiş diagonal çizgiler. Onun solunda iki kavisli çizgi. İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç protogeometrik

Benzerler : Lemos 2002, lev. 2. 2 (Kerameikos), lev. 49.1 (Lefkandi).

BE 90 **Lev. CII, CLIV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Açık kap

Ölçüler : Kalınlık: 0,7 cm Uzunluk: 6,4 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kahverengi ile koyu kahverengi a.d. 7,5 YR 4/4 ile 3/2 a.d.

İç firnis : Kırmızımsı kahverengi 5 YR 5/4

Hamur : ince kum, seyrek kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Açık bir kabın omuz parçası ?. Üstte kabın dışa doğru açılış başlangıcı. Bu alanda yatay bant. Dikine iki çizgi arasında yatay yerleştirilmiş içi dolu köpek dişi dizisi. Bunun sağında ve solunda birer dik çizgi. İçi firnisli.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bezemenin benzeri için bk. *Lefkandi III*, lev. 97.b.

BE 91 **Lev. CII, CLIV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Skyphos Krater

Ölçüler : Kalınlık: 0,9 cm Uzunluk:6,2 cm

Hamur Rengi: Pembe 5 YR 7/4

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/3

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile çok koyu gri a.d. 5 YR 5/4 ile 3/1 a.d.

Hamur : Seyrek kum ve kireç, ince mika katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. Omuzdan karına geçişte iki yiv. Yine bu alanda kalın bant boya. Omuzda dört konsantrik daire parçası. Solunda banddan dik olarak yükselen küçük bir kafes motifi parçası. İç yüz tamamen boyalı.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Desborough 1952, lev. 10, 607, 1091.

BE 92*

Küçük krater gövde ve kulp parçası. 1989, sondaj 1B, Inv. 1.B.46. Kulp altında geyik ?. Geç Geometrik. M.Ö. 8. yy sonu 7. yy başı. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a , 22, lev. IV, 7; fig. 4,9.

BE 93 **Lev. CII, CLV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Açık kap

Ölçüler : Ağız çapı: 13,2 cm Yükseklik: 3 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 4/2 ile 2,5/1 a.d.

Hamur : İnce kum katkılı hamur

Tanım : Dıştan kalınlaştırılmış dudaklı, aşağıya doğru genişleyen gövdeli açık kap. Omuzda üç yiv. Dudaktan yivlerin altına kadar gelen alan firnisli, buna birleşen kısa çizgilerin uçları. Dudak üzerinde yatay kısa çizgi grubu. İçi tamamen boyalı.

BE 94 **Lev. CII, CLV**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Dinos

Ölçüler : Yükseklik: 2, 8 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 5 YR 6/4

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile çok koyu gri a.d. 5 YR 4/6-3/1 a.d.

Hamur : Kum ve ince mika katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. İçe çekik ağız, dıştan kalınlaştırılmış dudak, kürevi gövde, omuz üzerinde iki yiv. Her yeri firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Boardman 1967, 115, no. 138.

BE 95 **Lev. CIII, CLV**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,62/0,25

Buluntu Türü: Stamnoid-krater

Ölçüler : Ağız çapı: 21,2 cm Yükseklik: 4,3 cm

Hamur Rengi: Grimsi kahverengi ile mat kahverengi a.d. 10 YR 5/2-6/3 a.d.

Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : Kum, ince mika, seyrek kireç katkılı hamur

Tanım : Ağız kenarı ve gövde parçası. Hafif dışarı çekik, dik boyun. İç yuvarlaklaştırılmış ağız, kürevi gövde. İçte tüm boyun firnisli. Parçanın rengi yanmaktan dolayı değişmiştir.

BE 96 **Lev. CIII, CLV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Ağız çapı: 20,8 cm Yükseklik: 3,1 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Boya Rengi : Çok koyu gri 5 YR 3/1

Hamur : Bol kum ve kireç katkılı hamur

Tanım : Ağız ve boyun parçası. İçe çekik, dıştan keskin şekilde kalınlaştırılmış dudak, aşağıya doğru açılan boyun. Dış yüz tamamen, iç yüz dudak ağzındaki rezerve bant dışında firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy

Benzerler : Boardman 1967, 111, fig. 67, no. 85.

BE 97 **Lev. CIII, CLV**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A/J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın ve Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Yükseklik: 4,3 cm

Hamur Rengi: Kırmızı ile açık kahverengi a.d. 2,5 YR 5/6-7,5 YR 6/3 a.d.

Boya Rengi : Kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 4/4-3/1

Hamur : Kum ve bol mikalı hamur

Tanım : Ağız ve boyun parçası. Konik olarak kalınlaştırılmış dudak, düz boyun, boyun altında plastik bant. İç ve dış yüz tamamen firnisli, dudak tablasında dik bantlar.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Benzer krater profili için bk. *Samos V*, 52, 53, fig. 33 b, lev. 63, no. 365.

BE 98 **Lev. CIII, CLVI**

Torba No : 2003/10

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temellerinin arasından

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,56/0,44

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Yükseklik: 4,4 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/4

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile çok koyu gri a.d. 5 YR 4/6-3/1 a.d.

Hamur : Kum ve bol mika katkılı hamur

Tanım : Dudak ve boyun parçası. Dik boyun, dıştan kalınlaştırılmış dudak, keskin boyun, omuz geçişi, düz boyun ve dudak üstü firnisli. İç tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Bu tür dik yaka boyunlu kraterler için bk. *Samos V*, 32, 33, fig. 17 a-b, lev. 19, no. 108, lev. 21, no. 123.

BE 99*

Krater parçaları. Inv. 1.K7b.10. Yükseklik: 16,4; Çap: 30,2 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 104, fig. 34, 3.

BE 100 **Lev. CIII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Kalınlık:1,7 cm Uzunluk: 8,2 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembemsi beyaz 7,5 YR 8/2

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : İnce kum ve bol mika katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. Geometrik motiflerle doldurulmuş paneller. Bu panellerden birinde iç içe baklava motifi. Bir diğerinde iç içe şevron dizisi. İçinde üst kenarından orta kısmına kadar gelen firnis bant.

Tarihleme : Geç Geometrik

BE 101 **Lev. CIII, CLVI**

Torba No : 2004/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Açmanın doğusu

Tabaka : Gri renkli, taşlı sert tabakanın içi

Derinlik : 1,29/0,91

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Ağız Çapı: 18,6 cm Yükseklik: 3,4 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 5 YR 5/4

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/3

Boya Rengi : Kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 5/4-2,5/1 a.d.

Hamur : Seyrek kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Ağız ve gövde parçası. Yuvarlatılmış, içe çekik ağızlı, ince dudak çıkıntısı, kürevi gövde. Dudak kenarında kalın bant altında iki çizgi ile sınırlanmış, kısa diagonal çizgi dizisi altta içi taralı meander dizisi. İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Benzer bir profil için bk. Lemos 2002, lev. 38.1

BE 102 **Lev. CIV, CLVI**

Torba No : 2003/13

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Deniz kumlu tabakanın altı

Derinlik : -0,34

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Uzunluk:4,3 cm Kalınlık: 1,1 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/3

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/3

Boya Rengi : Siyah ile kahverengi a.d. 7,5 YR 2,5/1 ile 7,5 YR 4/4 a.d.

Hamur : Az mikalı temiz hamur

Tanım : Gövde parçası. İnce bandın altında yatay içi taralı meander. Olasılıkla omuz parçası. Üstte plastik bir eklentinin koptuğunu gösteren izler. İç yüzü firnisli.

Tarihleme : Geometrik

BE 103 **Lev. CIV, CLVI**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Yükseklik: 3,5 cm Kalınlık: 0,9 cm Genişlik: 5,7 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 8/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 8/4 ile 7/4 a.d.

Boya Rengi : Siyah 7,5 YR 2,5/1

Hamur : Katkısız temiz hamur

Tanım : Krater gövde parçası. Üstte kalın altta yine iki kalın bant arasında üç sıra zikzak motifi. İç yüz tamamen boyalı.

Tarihleme : Erken Geometrik

Benzerler : Bezeme için bk. Coldstream 1968, lev. 42 d, no. 144 a.

BE 104 **Lev. CV, CLVII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Boyun Çapı: 18,4 cm Yükseklik: 22,4 cm Kaide çapı: 12,3 cm
Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı 5 YR 5/8
Astar Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 7/6
Boya Rengi : Kırmızı 2,5 YR 5/8
Hamur : Kum ve bol mika katkılı hamur
Tanım : Sekiz adet krater kaide ve gövde parçası. Oval formlu, dik yaka boyunlu (?), yüksek pedestal altta dışarı doğru açılarak profilli bir ayak oluşturur. Kabın içi, dışta pedestal ve alt gövde tamamen firnis kaplı. Omuzda iki bant arasında bir çizgiyle ayrılmış, üstte içi noktalı yatay baklava, altta meander dizisi, bunun altında karın kısmında üstten tek alttan çift bantla sınırlanmış alanda, bir ince bantla ikiye ayrılmış üstte iki dik çizgi ve içi firnis dolu kelebek motifinden oluşan friz, altta düzensiz zikzak.
Tarihleme : Geç Geometrik (M.Ö. 8. yy sonu)
Benzerler : Akurgal 1993, lev. 25-b.

BE 105 **Lev. CVI**

Torba No : 2007/16
Sektör : Apollon
Plankare : K 15/ C-D
Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi
Tabaka : Siyah balçıklı taş dolgu
Derinlik : 0,97/0,81
Buluntu Türü: Dinos
Ölçüler : Yükseklik: 9 cm
Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6
Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 8/4
Boya Rengi : Kahverengi 7,5 YR 4/3
Hamur : İnce mika ve kum katkılı hamur
Tanım : Dışa çekik ağızlı, ağıza bağlanmış kazan kulp ve kulp boşluğunda bir kabara, kürevi gövde. Ağız tablasında boya ile yapılmış dikine çizgi grupları. Gövdenin dış yüzünde kulp etrafı firnisli hemen altta diagonal olarak taralı bir friz, gövde altı kalın ve ince bantlar. Kulplar arasındaki panelde baklava dilimi, köşelerinde üçgenler

onun yanında karelere bölünmüş ve içi noktalanmış dikdörtgen panel. İçte boyalı bantlar.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy

Benzerler : Benzer formda Arkaik Dönem'e ait bir gri monokrom dinos için bk. Hertel 2007, 98, not. 8, lev. 9, 1 (=Boehlau ve Scheffold 1942, 114, lev. 46, 18); Bezeme için bk. *Troy IV*, 254, 281, fig. 304, no. 6.

BE 106 **Lev. CIV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Kalınlık: 1,1 cm Uzunluk: 8,3 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/3

Boya Rengi : Koyu gri N 4/

Hamur : Seyrek iri kireç partiküllü, kum katkılı hamur

Tanım : Boyun ve gövdeye ait iki parça. Boyuna doğru daralan küresel gövdeli krater. Boyundan omuza geçişte plastik bant. Boyun tamamen siyah boyalı. Gövdede dik üç çizgi ile ayrılmış alanda dama motifi. İçi tamamen boyalı.

Tarihleme : Geç Geometrik

Benzerler : Bezeme için bk. *Lefkandi I* 1979, lev. 44, no. 64; *Lefkandi I* 1980, 61.

BE 107 **Lev. CIV, CLVI**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C / K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Büyük krater ayağı

Ölçüler : Kalınlık: 1,2 cm Uzunluk: 4 cm Genişlik: 4 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Yanmış

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : Kum, bol ince mika katkılı hamur

Tanım : Ayak parçası. Konik şekilli, pencere şeklinde açıklıkları bulunan bir ayağın parçası. İki yanı orijinal bitimli, üzerinde ince bantla oluşturulmuş çerçeve içinde, biri sağa biri sola bakar şekilde üst üste yerleştirilmiş iki köpek dişi motifi dizisi. Bu kaba ait bir parça eski kazılarda da bulunmuştur. Bk. Jolivet 2003a, lev. 23, 1, fig. 22.8.

Tarihleme : Geç Geometrik

XIII- Amphoralar, Hydrialar ve Diğer Büyük Boyutlu Kapalı Kaplar

BE 108 **Lev. CVII, CLVIII**

Torba No : 2007/29

Sektör : Apollon

Plankare : K15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak altı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,24

Buluntu Türü: Üzengi kulplu akıtacaklı kap (stirrup-jar) ?

Ölçüler : Uzunluk:11,8 cm Genişlik: 13 cm Cidar: 1,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı ile açık kırmızı a.d. 5 YR 7/6 ile 2,5 YR 7/8 a.d.

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile kırmızı a.d. 2,5 YR 4/4 ile 2,5 YR 4/8 a.d.

Hamur : Az mika, az kum katkılı hamur

Tanım : Omuz ve gövde parçası. Bir kenarda boyun açıklığı başlangıcı. Kırmızı boya ile karın merkezinde Malta haçı, onu çevreleyen alanda ortası boyalı elle çizilmiş iç içe yarım dairelerden oluşan bir bant, yarım dairelerin dışında bandın içindeki boş alanlar firnis boyalı bunun altında zikzak dizisi ve tekrar elle çizilmiş iç içe yarım dairelerden oluşan bant.

Tarihleme : Erken Protogeometrik

Benzerler : Benzer tarzdaki bezeme ve form için, Lemos 2002, no. 3. 3. (Submyken-Protogeometrik)

BE 109 Lev. CVIII, CLVIII

Torba No : 2004/33

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12/-0,34

Buluntu Türü: Kapalı kap (Amphora ?)

Ölçüler : Uzunluk: 4,4 cm Kalınlık: 0,7 cm Genişlik: 4,8 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/3

Astar Rengi : Beyaz 10 YR 8/1

Boya Rengi : Siyah 5 YR 2,5/1

Hamur : Seyrek kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Omuz parçası. Dik açılan omuz üzerinde dokuz konsantrik daire.

Tarihleme : Protogeometrik

BE 110 Lev. CVIII, CLVIII

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Amphora

Ölçüler : Uzunluk: 7,1 cm Kalınlık: 0,9 cm Genişlik: 5,1 cm

Hamur Rengi: Çok açık kahverengi 10 YR 8/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/4

Boya Rengi : Kahverengi 10 YR 5/3

Hamur : Çok az mikalı ve kum katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. Üstte dörtlü konsantrik daire, altta firnis bant.

Tarihleme : Protogeometrik

BE 111 **Lev. CVIII, CLIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Kapalı kap kaidesi

Ölçüler : Dip Çapı: 16 cm Yükseklik: 4,2 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembemsi gri 5 YR 6/2

Boya Rengi : Siyah 7,5 YR 2,5/1

Hamur : Kum, ince mika, seyrek kireç katkılı hamur

Tanım : Kaide parçası. Oturma düzlemi kalınlaştırılmış konik kaide. Gövde bitiminde kaide üzerinde pişirildikten sonra aralıklarla açılmış ortalama 0,7 cm çapında beş delik. Kaide dışı alt kısımdaki ince rezerve bant dışında firnisli.

Tarihleme : Geometrik

BE 112 **Lev. CVIII, CLIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Amphora (?)

Ölçüler : Kalınlık: 1,5 cm Uzunluk: 8 cm Genişlik: 8,7 cm

Hamur Rengi: Koyu kahverengi 7,5 YR 4/6

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 4/6-4/3 a.d.

Hamur : Bol mikalı hamur

Tanım : Gövde altı parçası. Kaide geçişine kadar korunmuştur. Gövde altında kalın bir bant. İnce bir bantla sınırlanmış alanda yan yana köpek dişi dizisi.

Tarihleme : Protogeometrik ?

Benzerler : Benzer bezeme için bk. Lemos 2002, lev. 6.2.

BE 113 **Lev. CIX, CLIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Amphora

Ölçüler : Ağız çapı: 12,8 cm Yükseklik: 3,5 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/4

Boya Rengi : Siyah 2,5 YR N 2,5 /

Hamur : İnce kum katkılı hamur

Tanım : Ağız ve boyun parçası. Dışarı açılan dıştan kalınlaştırılmış, dış bükey profilli, keskin kenarlı dudak. Dışta dudak altında ince plastik bant. Dudak içte ve dışta firnisli.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bu tip ağız profilli kapalı kaplar için bk. *Lefkandi II*, 1, lev. 68.

BE 114 **Lev. CIX, CLIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: Amphora

Ölçüler : Ağız çapı: 16 cm Yükseklik: 4,4 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/4

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi 5 YR 4/4

Hamur : Az kum, az kireç ve ince mika katkılı hamur

Tanım : Ağız ve boyun parçası. Dışa açılan dıştan kalınlaştırılmış dudak. Dudak iç profili yuvarlaklaştırılarak dudak altında iç bükey profil oluşturulmuş. Dudak içte ve dışta firnisli.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bu tip ağız kenarlı kaplar için bk. *Lefkandi II*, 1, lev. 68, no. 485.

BE 115 **Lev. CIX, CLX**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Amphora

Ölçüler : Ağız çapı: 12,8 cm Yükseklik: 5 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/4

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : Az kumlu temiz hamur

Tanım : Ağız ve boyun parçası. Dışarı doğru açılan dıştan kalınlaştırılmış dudak. İç yüzde dudak altında kalın bant. Dudak tamamen firnisli.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 113**.

BE 116 **Lev. CIX, CLX**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Amphora

Ölçüler : Ağız çapı: 15,6 cm Yükseklik: 3,5 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Koyu gri 7,5 YR 3/1

Hamur : Az kum katkılı temiz hamur

Tanım : Ağız ve boyundan küçük bir parça. Dışarı doğru açılan dıştan kalınlaştırılmış dudak. İç yüzde dudak altında kalın bant. Dudak tamamen firnisli fakat aşınmış.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Bk. **BE 113**.

BE 117 **Lev. CIX, CLX**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Kapalı kap

Ölçüler : Ağız Çapı: 12 cm Yükseklik: 2,3 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 5 YR 5/6-3/2 a.d.

Hamur : Seyrek kireç parçacıklı hamur

Tanım : Dışa doğru açılan dıştan kalınlaştırılmış dudak. Aşağıya doğru dikleşen boyun. Dudak kenarı içte ve dışta firnisli.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Benzer ağız profilli Protogeometrik kaplar için bk. *Lefkandi II*, 1, lev. 68, no. 483, 493.

BE 118 **Lev. CIX**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Amphora

Ölçüler : Yükseklik: 9 cm Kalınlık: 0,8 cm

Hamur Rengi : Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızı ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 2,5 YR 4/8-3/3 a.d.

Hamur : Kum, ince mika ve seyrek kireç katkılı hamur

Tanım : Boyun ve omuz parçası. Yukarı doğru daralan dik boyun, geniş omuz. Boyun altında ince bant, boyun, omuz geçişinde bir bant. Bu banddan sarkan onlu uzun dil grubu.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Benzer omuz bezemesine sahip örnekler için bk. *Lefkandi II*, 1, lev. 29, no. 477, lev. 66, no. 470.

BE 119 **Lev. CIX**

Torba No : 2004/26

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,30

Buluntu Türü: Karından kulplu Amphora ?

Ölçüler : Yükseklik: 5,5 cm Kalınlık: 0,5 cm

Hamur Rengi: Pembe 5 YR 7/4

Astar Rengi : Pembemsi beyaz 7,5 YR 8/2

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile çok koyu gri a.d. 5 YR 5/8-3/1 a.d.

Hamur : Mikalı, ince kumlu hamur

Tanım : Boyun parçası. Üst kısmında kalın bant. Boyun, omuz geçişinde ince bant. Bunun altında iki konsantrik daire başlangıcı.

Tarihleme : Protogeometrik

Benzerler : Benzer bezeme için bk. *Lefkandi II*, 1, lev. 61, no. 451.

XIV- Oinokhoeler

BE 120 **Lev. CX, CLX**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Oinokhoe

Ölçüler : Boyun Çapı: 9,5 cm Yükseklik: 12,8 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı 5 YR 5/6

Boya Rengi : Açık kırmızı ile kırmızı a.d. 2,5 YR 4/2 ile 2,5 YR 5/6 a.d.

Hamur : İnce kum katkılı hamur

Tanım : Yonca ağızlı oinokhoe ağız ve gövde parçası, kabın dış kısmında tüm yüzeyinde farklı iki renkte alacalı metalik firnis. Dudak kenarında hafifçe belirgin üç yiv.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy ?

BE 121 **Lev. CX, CLXI**

Torba No : 2004/26

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,30

Buluntu Türü: Oinokhoe

Ölçüler : Kalınlık: 0,7 cm Uzunluk: 8 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 8/3

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile çok koyu gri a.d. 5 YR 5/8-3/1 a.d.

Hamur : Mikalı hamur

Tanım : Omuz ve karına ait iki adet parça. Omuz üzerinde alttan ve üstten bir çizgiyle sınırlanmış alanda sağda alt çizginin üzerinde yedili yarım konsantrik daire. Onun solunda üst çizgiye asılmış dört kısa çizgi bundan çıkarak alt çizgiye kadar uzanan yumuşak hatlı zikzak. Parçanın altında kalın bir bant üzerinde ince bir çizgi. Karın parçasında çapraz taralı üçgen bunun dış hatlarına paralel üçlü çizgi grupları.

Tarihleme : Erken Protogeometrik

Benzerler : Desborough 1952, lev. 5, no. 549 (4); Lemos 2002, lev. 7.1.

XV- El Yapımı Kaplar

BE 122 **Lev. CXI, CLXI**

Torba No : 2004/ 29-32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Kapalı kap

Ölçüler : Ağız çapı: 8 cm Yükseklik: 4,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 4/6

Astar Rengi : Açık kırmızı ile kırmızı a.d. 2,5 YR 6/6-5/6 a.d.

Hamur : Kireç, kum, mika katkılı hamur

Tanım : Beş parça kapalı kap, ağız ve gövde parçası. El yapımı. Hafif dışarı çekik basık, silindirik boyun, yuvarlatılmış dudak, hafifçe dışarı açılan omuz. Boyun, omuz geçişinde diagonal çentiklerle süslü plastik bant.

Tarihleme : Protogeometrik / Geometrik

Benzerler : Benzer bezemeli el yapımı bir kap için bk. *Lefkandi II* 1, 132, lev. 40, 78, no. 847.

BE 123 **Lev. CXI, CLXI**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Minyatür kase

Ölçüler : Dip çapı: 2,4 cm Yükseklik: 1,8 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Hamur : Bol ve iri kum ve kireç katkılı hamur

Tanım : El yapımı. Düz, dışarı açılan ağız, konik gövde. Hafif belirgin düz dip.

Tarihleme : Geometrik

XVI- Orientalizan Kaplar

BE 124* **Lev. CXI**

Orientalizan dinos parçaları. Inv. 1.K.7.2. Yükseklik: 14,9; Çap yaklaşık 28-30 cm. M.Ö. 7. yy ortası. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. de La Genière 1993b, 389 ve 393, fig. 3; Jolivet, Robert 2003b, 103-104, lev. XXV, 3; fig. 32, 2.

BE 125 **Lev. CXII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı ile Apollon Tapınağı arasındaki alan

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Kapalı kap (oinokhoe ?)

Ölçüler : Kalınlık: 0,5 cm Uzunluk:2,5 cm Genişlik: 4,2 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/3

Astar Rengi : Beyaz 10 YR 8/1

Boya Rengi : Kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 4/4 ile 2,5/1 a.d.

Hamur : Seyrek kum ve ince mika katkılı hamur

Tanım : Karın kısmından amorf bir parça. Altta kalın firnis bant. Üstte ince bandın üzerinde meander dizisi.

Tarihleme : Orientalizan

BE 126 **Lev. CXII, CLXII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeyde künkleri batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,30

Buluntu Türü: Krater

Ölçüler : Kalınlık: 0,8 cm Uzunluk: 5,9 cm Genişlik: 9 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 5 YR 5/4

Astar Rengi : Beyaz 7,5 YR 8/1

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile çok koyu gri a.d. 5 YR 5/3-3/1 a.d.

İç firnis : Kahverengi 7,5 YR 4/4

Hamur : Kum ve ince mika katkılı

Tanım : Gövde parçası. Üstte figürlü frize ait küçük bir parça . İki küçük çizgi ve iki nokta. Altında iki çizgi arasında diagonal kısa çizgi dizisi. Altta hayvan frizi. Sağa doğru silüet teknikte bir aslanın (?) enseden sağrıya doğru olan bölümü. Sağda göğüs üzerinde kısa rezerve çizgi. Sağrının üzerindeki boşlukta nokta rozet. Belin üzerindeki boşlukta frizin üst çizgisine asılmış çoklu çizgi grubu. İçi tamamen firnisli.

Tarihleme : Orta Orientalizan (?)

Benzerler : Benzer doldurma motifleri için bk. Akurgal 1993, lev. 115 b ve 116 a.

BE 127 **Lev. CXII, CLXII**

Torba No : 2007/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,97/0,81

Buluntu Türü: Kotyle

Ölçüler : Yükseklik: 4,2 cm Kalınlık: 0,3 cm Genişlik: 3,3 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 5 YR 4/3

Astar Rengi : Açık sarımsı kahverengi 10 YR 6/4

Hamur : İnce mikalı hamur

Tanım : Kazıma bezemeli açık kap gövde parçası. Dört friz halindedir. En üst ve en alttaki frizlerden çok küçük kısımlar korunduğu için anlaşılmamaktadır. Fakat üstte muhtemelen geometrik bir motif bulunmaktadır. Frizler iki çizgi arasındaki çarpı motifi ile ayrılmıştır. Ana frizde insize bezeme ile yapılmış sağa doğru bakan bir geyik, aynı alanda geyiğin solunda bir tel üzerinde karşılıklı duran iki kuş figürü, alttaki frizde ise sağa doğru bir köpek ? figürü yine insize çizgilerle yapılmıştır. Hemen önünde yine sağa doğru bir keçinin arka ayağı, sağrısı ve kuyruğu görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy

Benzerler : Figürlerin bütün çevresinin ve detaylarının kalın ve korkak bir el tarafından çizilmiş kazıma çizgilerle belirtilmesi bir Protokorinth aryballos'u üzerindeki figürleri hatırlatmaktadır bk. Payne 1974, 13-14, 23, lev. 21. Bir metal kabı taklit ediyor olmalıdır. Kazıma çizgilerle yapılmış çoklu minyatür hayvan frizi ile bezeli daha geç dönemden bir gümüş alabastron için bk. Özgen ve diğerleri 1996, 124-125, no. 78. Bu alabastron'da da friz ayırma bantları da kazıma çizgi ile yapılmış motiflerle oluşturulmuştur.

BE 128 **Lev. CXII, CLXII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Tabak

Ölçüler : Ağız Çapı: 24,2 cm Yükseklik: 2,8 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Astar Rengi : Pembe 7,5 YR 7/4

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengi ile siyah a.d. 5 YR 5/4-2,5/1 a.d.

Hamur : İnce kum ve mika katkılı, seyrek kireç katkılı hamur

Tanım : Geniş kenarlı, sığ tabak, ağız ve gövde parçası. Dışa çekik, hafif kavisli geniş dudak, içte dudaktan dibe geçişte yuvarlatılmış profilli plastik bant. Alçak halka kaide, dışta dudak kenarında firnis boya. İçte plastik banddan itibaren firnis.

Tarihleme : Orientalizan

Benzerler : Benzer profile sahip bir tabak için bk. Waldstein 1985, fig. 80.

XVII- M.Ö. 6-5. yy. Yerli Üretim Açık Kaplar

BE 129 **Lev. CXIII, CLXII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Dip çapı: 8 cm Yükseklik: 1,7 cm

Hamur Rengi: Grimsi kahverengi 10 YR 5/2

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Boya Rengi : Siyah 5 YR 2,5/1

Hamur : Seyrek kireç, kum ve mika katkılı hamur

Tanım : Kaide parçası. Alçak konik kaide. Dışta bezeme yok. İçte, tondoda büyük bir firnis daire çevresinde kalın rezerve bant ve onun çevresi firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 6-5. yy.

Benzerler : Boardman 1967, 171, fig 118, 858.

BE 130 **Lev. CXIII, CLXII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Dip çapı: 5,8 cm Yükseklik: 2 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı 5 YR 5/8

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 2,5 YR 4/8-N 2,5 / a.d.

Hamur : Katkısız temiz hamur

Tanım : Kaide parçası. Kısa konik kaide. Kaidede ince yiv. Kaide altı dışında her yer siyah firnisle kaplı.

BE 131 **Lev. CXIII, CLXIII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Dip çapı: 4,4 cm Yükseklik: 0,7 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi ile gri a.d. 2,5 YR 6/4-N 6 / a.d.

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 6/3

Boya Rengi : Koyu gri ile siyah a.d. 5 Y 4/1-2,5/1 a.d. Beyaz 5 Y 8/1

Hamur : İnce kum katkılı temiz hamur

Tanım : Kaide parçası. Kısa konik kaide. Çok ince cidarlı. Dışta kaide gövde geçişinin üzerinde firnis boya. Kaidede oturma düzleminin dışında ince bant. Oturma düzlemi içte hafif yükseltilmiş olup beyaz boya ile boyanmıştır. Kaide altı merkezi

çeviren kalın rezerve bant dışında tamamen firnisli. İç yüzde, merkezinde firnis daire bulunan rezerve tondo ve çevresinde firnis boya.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy-5. yy

Benzerler : Ersoy 2004, 58, fig. 17 d.

BE 132 **Lev. CXIII, CLXIII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Dip çapı: 5,4 cm Yükseklik: 1,1 cm

Hamur Rengi: Pembemsi gri 5 YR 6/2

Astar Rengi : Hamur rengi ile aynı

Boya Rengi : Kahverengi 7,5 YR 5/3-4/3 a.d. İç Yüz: Çok koyu gri 5 Y 3/1

Hamur : İnce kum katkılı temiz hamur

Tanım : Kaide parçası. Alçak konik kaide. Gövdenin kaideye birleştiği kısım ve kaide siyah firnisli. Kaide altı firnissiz. İçi firnisli, yuvarlak rezerve tondo.

Tarihleme : M.Ö. 6-5. yy

Benzerler : **BE 131**

BE 133 **Lev. CXIII, CLXIII**

Torba No : 2003/10

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,56/0,44

Buluntu Türü: İonia kyliksi

Ölçüler : Yükseklik: 3,2 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Pembe 5 YR 8/4

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile siyah a.d. 5 YR 4/6-2,5/1 a.d.

Hamur : Temiz katkısız hamur

Tanım : Ağız ve gövde. Diagonal olarak dışarı çekik dudak, şişkin gövde, dışta dudak kenarında ve kulplar arasında bant. İçte dudak kenarında ve dudak gövde geçişi altındaki ince rezerve bant dışında firnis boya.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy

Benzerler : *Tarsus III*, 289, fig. 144, no. 1402.

BE 134 **Lev. CXIII, CLXIII**

Torba No : 2003/10

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,56/0,44

Buluntu Türü: Skyphos

Ölçüler : Dip çapı: 3,6 cm Yükseklik: 1,1 cm

Hamur Rengi: Pembe ile sarımsı kahverengi a.d. 7,5 YR 7/4-10 YR 5/4 a.d.

Boya Rengi : Kırmızı ile koyu kırmızımsı kahverengi a.d. 2,5 YR 4/8-5 YR 3/3

Hamur : İnce kum, seyrek kireç ve mika katkılı hamur

Tanım : Konik kaide, iç ve dış firnisli.

XVIII- Meyva Tabağı

BE 135 **Lev. CXIII, CLXIII**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık toprak

Derinlik : 0,62/0,25

Buluntu Türü: Meyve tabağı

Ölçüler : Dip çapı: 7,4 cm Yükseklik: 4,4 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi ile gri a.d. 5 YR 6/4-7,5 YR 5/1 a.d.

Astar Rengi : Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Koyu gri ile siyah a.d. 7,5 YR 3/1-2,5/1 a.d.

Hamur : İnce kum katkılı hamur

Tanım : Kaide ve gövde parçası. Kenar profili diagonal olarak keskin bir şekilde biten geniş silindirik kaide. Yüksek silindirik pedestal, pedestal üzerinden keskin bir biçimde açılan gövde. Gövde içinde rezerve bırakılmış tondoda merkezde bir nokta, etrafında küçük daire, dışta gövde üzerinde ince rezerve bant, gövde altı ve kaide üstü firnisli. Kaide yan profili rezerve. Hamuru sonradan yanmıştır.

Tarihleme : Geç Arkaik

Benzerler : *Agora XII,* fig. 9, no. 965.

XIX- M.Ö. 6-4. yy Attika Üretimi Kaplar

BE 136 **Lev. CXIV, CLXIII**

Torba No : 2003/13

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın son bloğunun batısı

Tabaka : Deniz kumlu tabaka

Derinlik : 0,19/-0,35

Buluntu Türü: Attik Kyliks

Ölçüler : Yükseklik: 1,8 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 5 YR 5/4

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Boya Rengi : Koyu kırmızımsı kahverengiden 5 YR 3/2-siyah parlak firnise kadar

Hamur : Çok ince mikalı, temiz hamur

Tanım : Siyah figür tekniğinde yapılmış bir Attika lotos-palmet bantlı kyliks'ine ait ağız parçası. Dışa çekik ince ağız. Ağız altında kalın bant. Kulplar arasında palmet dizisi, bir palmet ve bir tomurcukdan oluşuyor. Dik bir damla şeklindeki tomurcuk üzerinde beyaz ek boya, palmetin ortadaki yaprağında da kırmızı ek boya.

Tarihleme : M.Ö. 525-475

Benzerler : Tuna-Nörling 1999, lev.14, no.249.

BE 137 **Lev. CXIV, CLXIII**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: C tipi Kyliks

Ölçüler : Ağız çapı: 13 cm Yükseklik: 2,8 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 2,5 YR 4/8- N 2,5 / a.d.

Hamur : Katkısız hamur

Tanım : Ağız parçası. Dışa açık inceltilmiş dudak. Bir kenarda kulp bağlantı izi. İç ve dış tamamen firnisli.

Tarihleme : Geç Arkaik

Benzerler : *Agora XII*, fig. 4, no. 415-432.

BE 138 **Lev. CXIV, CLXIII**

Torba No : 2003/12

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,30/0,19

Buluntu Türü: C tipi Kyliks

Ölçüler : Yükseklik: 2,2 cm

Hamur Rengi: Çok açık kahverengi ile mat kahverengi a.d. 10 YR 7/3-6/3 a.d.

Boya Rengi : Parlak siyah firnis

Hamur : Katkısız temiz hamur

Tanım : Ağız parçası. Dışa doğru kavisli bir şekilde açılan dudak. Ağız kenarı altında ince set, içte dudaktan gövdeye geçişte geniş yiv. İç ve dış siyah parlak firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 525-500

Benzerler : *Agora XII*, fig. 4, no. 398-401.

BE 139 **Lev. CXIV, CLXIV**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık toprak

Derinlik : 0,62/0,25

Buluntu Türü: C tipi Kyliks

Ölçüler : Yükseklik: 1,2 cm

Hamur Rengi: Mat kahverengi 10 YR 6/3

Boya Rengi : Parlak siyah firnis

Hamur : İnce temiz hamur

Tanım : Dudak parçası. Hafif kalınlaştırılmış, dışa açılan ince dudak, derin gövde. Dışta dudak gövde geçişinde ince yiv. İç ve dış siyah firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 525-500

Benzerler : *Agora XII*, fig. 4, no. 398-401.

BE 140 **Lev. CXIV, CLXIV**

Torba No : 2003/04

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güneydeki hayvan bağlama bloğu önünden

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,42/0,22

Buluntu Türü: C tipi Kyliks

Ölçüler : Ağız çapı: 12 cm Yükseklik: 3,2 cm

Hamur Rengi: Pembe 5 YR 7/4

Boya Rengi : Siyah firnisli

Hamur : İnce, temiz hamur

Tanım : Dudak, gövde ve kulp parçası. Dışa açılan ağız, sığ gövde, diagonal kulp. İç kesimde dudak gövde geçişi keskin bir setle belirtilmiş. Dış yüz tamamen firnisli, sadece kulp altı ve kulbun içe bakan yüzleri rezerve, bu kısımda kırmızı ek boya kullanılmış. İç kısım tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 525

Benzerler : *Agora XII*, lev. 19, fig. 4, no. 398.

BE 141 **Lev. CXIV**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A / J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37/-0,54

Buluntu Türü: C tipi kyliks

Ölçüler : Dip çapı: 7,2 cm Yükseklik: 1,5 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Pembe 5 YR 7/4

Boya Rengi : Koyu kahverengiden 7,5 YR 5/6 parlak siyah firnise kadar

Hamur : Katkısız temiz hamur

Tanım : Kaide parçası. Disk şekilli kaide, kaidenin üzeri ayağa doğru hafifçe yükselmektedir. Diskin yan yüzünde hafif düzleştirme; kaide altı merkeze doğru kavisli

olarak yükselmektedir. Diskin yan yüzündeki silme üzerindeki rezerve bant tamamen firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 500-480

Benzerler : *Agora XII*, lev. 20, fig. 4, no. 420.

BE 142 **Lev. CXIV, CLXIV**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: C tipi kyliks

Ölçüler : Dip çapı: 7 cm Yükseklik: 2,5 cm

Hamur Rengi: Açık kırmızı 2,5 YR 6/8

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Boya Rengi : Siyah N 2,5 /

Hamur : Çok ince mika katkılı hamur

Tanım : Kaide parçası. Kısa ayak, disk şekilli kaide, yuvarlatılmış profil. Ayak ve kaide üstü firnisli. Kaide yanı ve oturma alanı rezerve, kaidenin içi dibe kadar firnisli.

Tarihleme : M.Ö 500-480

Benzerler : *Agora XII*, lev. 20, fig. 4, no. 420.

BE 143 **Lev. CXIV, CLXIV**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık toprak

Derinlik : 0,62/0,25

Buluntu Türü: Kyliks

Ölçüler : Yükseklik: 1,8 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Parlak siyah firnis

Hamur : Katkısız temiz hamur

Tanım : Kaide parçası. Dış bükey profilli halka kaide. Oturma düzlemi kenarında ince plastik bant. Tüm yüzeyler siyah firnisli. İçte tondo etrafında baskı bezemeye ait düz çizgi ve onun üzerinde kavisli bağlantı çizgileri.

Tarihleme : M.Ö. 460-450

Benzerler : Benzer kaide profili için bk. *Agora XII*, lev. 22, fig. 5, no. 474.

BE 144 **Lev. CXIV, CLXIV**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Stemless kyliks

Ölçüler : Uzunluk: 5,2 cm Kalınlık: 0,4 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Siyah N 2,5 /

Hamur : Çok az miktarda kum katkılı hamur

Tanım : Kaide parçası. Kaidenin oturma kısmı kırık. Gövdeden kaideye geçişte bir çentik. Dipte iki set. İçi, dışı ve altı firnisli. İçte tondoyu çeviren dil motifi. Onun dışında ters yumurta dizisi, onun üzerinde tekrar dil motifi.

Tarihleme : M.Ö. 420

Benzerler : Benzer baskı bezeme için *Agora XII*, lev. 50, no. 498.

BE 145 **Lev. CXV, CLXIV**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Siyah firnisli skyphos

Ölçüler : Yükseklik: 1,4 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Siyah N 2,5 / Ek boya: Kırmızı 10 R 4/6

Hamur : Çok ince mikalı hamur

Tanım : Kaide parçası. Konik gövde keskin dış hatlı halka kaide. İç ve dış yüz tamamen firnisli. Halka kaidenin altı ve iç yüzü de firnisli. Dipte orta kısımda daire şeklinde firnis bant. Bantla kaide arasındaki geniş rezerve bant ek kırmızı boya ile boyanmış.

Tarihleme : M.Ö. 525

Benzerler : Benzer kaide profili için bk. *Agora XII*, fig. 4, no. 335.

BE 146 **Lev. CXV, CLXIV**

Torba No : 2003/04

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güneydeki hayvan bağlama bloğu önünden

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,42/0,22

Buluntu Türü: Lekanis

Ölçüler : Yükseklik: 2,1 cm Genişlik: 2,1 cm Kalınlık: 0,6 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 5 YR 6/6

Astar Rengi : Açık kırmızımsı kahverengi 5 YR 6/4

Boya Rengi : Kırmızımsı kahverengiden 5 YR 4/4-Parlak siyah firnise kadar

Hamur : Az mika katkılı temiz hamur

Tanım : Gövde parçası. Dışa doğru kavislenen dudak altı dar. Yatay kapak oturma çıkıntısı, dudak kırık. Keskin bir açı ile içe dönen gövde altı. Dudak altında

rezerve alanda diagonal olarak yerleştirilmiş dalgalı çizgi dizisi. Gövde altı, kapak oturma düzlemi üzeri ve iç yüz firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 480-400

Benzerler : *Agora XII*, lev. 40, no. 1217, 1221.

BE 147 **Lev. CXV, CLXIV**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık toprak

Derinlik : 0,62/0,25

Buluntu Türü: Tek kulplu çanak

Ölçüler : Yükseklik: 2,3 cm

Hamur Rengi: Kırmızı 2,5 YR 5/6

Boya Rengi : Parlak siyah firnis, yer yer kırmızı

Hamur : İnce kum katkılı temiz hamur

Tanım : Kulp ve ağız parçası. İçten kalınlaştırılmış, geniş oturma yüzeyli dudak. Yumuşak bir kavisle daralan bir gövde, dudak kenarına bağlanmış, yuvarlak pofilli, kalın, yatay kulp. Her yeri siyah parlak firnisli. Yanmadan dolayı yer yer boyaları dökülmüş.

Tarihleme : M.Ö. 400-350

Benzerler : Benzer ağız profilli tek kulplu çanaklar için bk. *Agora XII*, fig. 8, no. 755-759.

BE 148 **Lev. CXV**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Kantharos

Ölçüler : Uzunluk: 2,5 cm Genişlik: 2,3 cm Kalınlık: 0,6 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Kırmızı ile siyah a.d. 2,5 YR 4/8- N 2,5 / a.d.

Hamur : İnce, mika katkılı hamur

Tanım : Alt gövde parçası. Dışta altta konik olarak içe kıvrılan bölümün üzerinde dik olarak yerleştirilmiş plastik dil motiflerinin alt ucu. İç yüz firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 320-310

Benzerler : Benzer gövde bezemesi için bk. *Agora XII*, fig. 7, no. 704.

BE 149 **Lev. CXV, CLXV**

Torba No : 2003/06

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasından

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,93/0,83

Buluntu Türü: Kantharos

Ölçüler : Ağız çapı: 11,6 cm Yükseklik: 1,7 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/4

Boya Rengi : Parlak siyah firnis ve yer yer kırmızı firnis

Hamur : İnce kum katkılı temiz hamur

Tanım : Ağız, kulp tablası ve kulp. Dışa açılan ağız, ağız kenarı ince, aşağıya doğru indikçe kalınlaştırılmış, üçgen profilli dudak. Dudaktan çıkan, ucu yuvarlaklaştırılmış üçgen kulp tablası. Kulp tablasına ve ağıza beraber bağlanmış üçgen profilli dik kulp. İçi ve dışı firnisli.

Tarihleme : M.Ö. 350-325

Benzerler : *Agora XII*, fig. 7, no. 700.

BE 150* **Lev. CXVI**

Siyah firnisli küçük pyksis parçası. Silindirik formlu. 1989, sondaj 1B, Inv. 1.B.110. *Athenian Agora XXX*, no. 1058, lev. 101; Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 20, lev. III, 1, 1. M.Ö. 5. yy'ın ikinci yarısı.

BE 151 **Lev. CXVI**

Torba No : 2003/04

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güneydeki hayvan bağlama bloğu önünden

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,42/0,22

Buluntu Türü: Açık kap

Ölçüler : Uzunluk: 2,2 cm Kalınlık: 0,4 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi 7,5 YR 6/3

Boya Rengi : Parlak siyah firnis

Hamur : Katkısız, temiz hamur

Tanım : Siyah firnisli açık kap gövde parçası. Dış yüzünde dış bükey profilli geniş plastik bant, altında yiv. İçte, yaylarla birbirine bağlı palmet baskı.

Tarihleme : M.Ö. 4. yy

XX- Parfüm Kapları

BE 152 **Lev. CXVI, CLXV**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14/-0,33

Buluntu Türü: Halka askos

Ölçüler : Yükseklik: 3,3 cm

Hamur Rengi: Pembe 7,5 YR 7/4

Astar Rengi : Hamur rengi ile aynı

Boya Rengi : Sarımsı kırmızı ile çok koyu gri a.d. 5 YR 5/6-3/1 a.d.

Hamur : Bol kireç ve ince kum katkılı hamur

Tanım : Gövde parçası. Keskin omuz, gövde geçişi, şişkin karın. Omuz üzerinde ince bant. Gövdenin üst yarısında üç yatay çizgi, bunları birbirine bağlayan baklava dizisi. Bunun altında iki bant. Bu bandın üstünden ve altından çıkan içi dolu köpek dişi dizisi. Dişlerin arasındaki boşlukta üçgen motifleri.

Tarihleme : Geometrik

BE 153*

Korinth aryballos parçası. Inv. 1.D.8.71 ve 68. Yükseklik: 3 cm. 1990, Sondaj 1.D. Dewailly 2003, 61, fig. 16, 9.

BE 154*

Küçük parfüm kabı. Bucchero grisi. Inv. 1.D.4/7.33 Dewailly 2003, 59, fig. 15,2.

BE 155*

Küçük parfüm kabı ağız parçası. Hellenistik Dönem? 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C.308. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 41, fig. 7, 4.

XXI- Minyatür Kaplar

BE 156 **Lev. CXVI, CLXV**

Torba No : 2002/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Krepislerin doğusu, güney bölüm

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,62/0,25

Buluntu Türü: Amphoriskos

Ölçüler : Dip çapı: 1,6 cm Yükseklik: 6,5 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı ile kahverengi a.d. 5 YR 5/6-7,5 YR 4/4 a.d.

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 7/3

Hamur : İnce kum ve mika katkılı hamur

Tanım : Dip ve alt gövde parçası. Düğme şekilli, masif kaide. Konik gövde.

Tarihleme : M.Ö. 5-4. yy

BE 157 **Lev. CXVI, CLXV**

Torba No : 2003/11

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzey künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temeli arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,44/0,30

Buluntu Türü: Gri monokrom kase

Ölçüler : Ağız çapı: 8 cm Yükseklik: 3 cm

Hamur Rengi: Gri ile koyu gri a.d. 5 YR 5/1-4/1 a.d.

Astar Rengi : Gri ile koyu gri arasında N 5 /-N 4 / arasında

Boya Rengi : Siyah 5 YR 2,5/1

Hamur : Kum ve az kireç katkılı hamur

Tanım : Dış bükey kavisli gövdeye sahip. Üstten düzeltilmiş profilsiz dudaklı düz dipli kase. Dış yüz bezemesiz, iç yüz tamamen firnisli.

Tarihleme : Klasik Dönem ?

BE 158*

Minyatür amphora kaide parçası. Hellenistik Dönem? 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C.308. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 41, fig. 7, 5.

XXII- Kandiller

BE 159 **Lev. CXVI**

Torba No : 2003/04

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güneydeki hayvan bağlama bloğu önünden

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,42/0,22

Buluntu Türü: Kandil?

Ölçüler : Uzunluk: 3,1 cm Yükseklik: 2,3 cm

Hamur Rengi: Pembe 5 YR 7/4

Boya Rengi : Koyu kahverengi ile siyah a.d. 7,5 YR 3/2- N 2,5 / a.d.

Hamur : İnce kum katkılı hamur

Tanım : Ağız kenarı, yakma deliği ve dip parçası. İç bükey profilli gövde, inceltilmiş dudak kenarı, hafif belirgin düz dip, kısa yakma deliği çıkıntısı, oval, geniş yakma deliği, kaide altı dışında her yeri firnisli. Renginin değişmesinden kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 475-430 arası

Benzerler : Kassab-Tezgör ve Sezer 1995, 56-57, no. 117-118.

BE 160*

Kandil parçası. Inv. 1.E15.6. 1991, Sondaj 1 E. Yükseklik: 2; çap: 7,8 cm. Jolivet 2003a, 74, fig. 26, 9.

BE 161*

Kandil parçası. M.Ö. 5. yy. Delattre 1992, 30, Inv. S1-107, fig 10.

BE 162*

Siyah firnisli kandil. İnv. 1.M8/9.3. Uzunluk: 8; Yükseklik:3; Ağız çapı: 3,1 cm. 1992 Sondaj 1.M., Jolivet 2003c, 127, fig. 43, 7.

BE 163*

Kalıp yapımı kandil parçası. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C.14. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 38, lev. XI, 1, 2.

XXIII- Zoomorphik Kulp

BE 164 **Lev. CXVI**

Torba No : 2007/05

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : İçi taş dolgulu alanın doğusu

Tabaka : Küçük taşlarla sıkıştırılmış zemin içi

Derinlik : 1,42

Buluntu Türü: Pişmiş toprak yunus

Ölçüler : Uzunluk: 9,9 cm Genişlik: 3,1 cm Derinlik: 2,9 cm

Hamur Rengi: Çok açık kahverengi ile açık kırmızımsı kahverengi a.d. 10 YR 7/4 ile 5 YR 6/4 a.d.

Hamur : Katkısız hamur

Tanım : Pişmiş toprak yunus biçimli masif kulp parçası. Başın üzerinde iki insize çizgi ile detaylandırılmış ve bir çıkıntı şeklinde yapılmış yüzgeç. Gözler iki yanda çukurlaştırılarak oluşturulmuştur. Bir tarafta gözün üzerinde üçlü dalga şeklinde insize süsleme yer alır. Gözlerin kenarları çift insize çizgiyle uzatılarak, bir insize çizgiyle iki kısma ayrılmış ağız konturuyla birleştirilerek üçgen bir şekil verilmiştir. Ağzın bir tarafı kırıktır. Her iki tarafta yan yüzgeçler iki insize çizgi ile belli edilmiştir. Çıkıntı şeklinde yapılmış sırt yüzgecinin bir kısmı korunmuştur. Kuyruğa doğru insize bir S motifi yer almaktadır. Astar ve boya yoktur.

Tarihleme : Hellenistik

Benzerler : Wamser-Krasznai 2007.

XXIV- Kalıp Yapımı Kaseler

BE 165*

Kalıp yapımı kase parçaları. 1989, sondaj 1B, Inv. 1.B.67. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 18, lev. II, 1.

BE 166*

Kalıp yapımı kase parçası. 1989, sondaj 1B, Inv. 1.B.64. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 18, lev. II, 2, 1.

BE 167*

Kalıp yapımı kase parçası. 1989, sondaj 1B, Inv. 1.B.66. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 18, lev. II, 2, 2.

F- CAM KAPLAR

BF 1*

Kadeh parçası. Inv. 1.E3.176. 1991, Sondaj 1.E. Yükseklik: 5,7; çap: 7,4 cm. M.S. 2. yy sonu- 3. yy'ın başı. Jolivet 2003a, 68, fig. 20,5.

BF 2*

Büyük kase parçası. Inv. 1.K3.2. Yükseklik: 2,2; Çap: 11, 6 cm 1992-1993, Sondaj 1K. Jolivet, Robert 2003b, 100, fig. 30, 5.

BF 3*

Alabastron ağız parçası. İnv. 1E15.1. Yük. 1.2 çap: 3,2 cm. Arkaik ?. 1991, Sondaj 1E. Jolivet 2003a, 75, fig. 26, 10.

BF 4*

Kaide. Inv. 1.E3/4.46. 1991, Sondaj 1.E. Yükseklik: 2; çap: 4,6 cm. M.S. 2. - 3. yy. Jolivet 2003a, 70, fig. 20, 12.

G- SİLAHLAR

BG 1 **Lev. CXVII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,11

Buluntu Türü: Balta

Cinsi : Taş

Ölçüler : Uzunluk: 9,2 cm Genişlik: 4,3 cm Kalınlık: 2,9 cm

Tanım : Bir tarafı geniş ve keskin diğer tarafı dar ve küt olarak işlenmiş siyah renkte granit balta.

Tarihleme : M.Ö. 850-700

Benzerler : Şahin 2007, 336, resim 2-3; Tarsus'ta ele geçen ve Orta Demir Çağ'a tarihlenen benzer şekilli bir taş balta için bk. *Tarsus III*, 388, fig. 180, no. 1 (38. 514).

BG 2 **Lev. CXVII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/-0,14

Buluntu Türü: Pişmiş toprak model balta

Ölçüler : Kalınlık: 0,9 cm Uzunluk:9,1 cm Genişlik:7 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı 7,5 YR 6/6

Hamur : Mika ve az kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı pişmiş toprak model balta parçası. Dikdörtgen şeklinde, parçanın iki uzun kenarında iki küçük çıkıntı yer almaktadır.

Tarihleme : Protogeometrik – Erken Geometrik

Benzerler : İki yanında küçük çıkıntıları olan demir ya da bronz yassı baltalar için bk.; *Lefkandi III*, lev. 61, no. 33, mezar no. 54; *Lefkandi* I, lev. 133, no 22; Snodgrass 2000, 235, fig. 84, mezar no. 27; Dieterle 1999, lev. 56-57 (Dodona) ; http://www.regione.sicilia.it /beniculturali/dirbenicult/musei/musei2/engibleo.htm (Castiglione, Ragusa); Foltiny 1961, 285-288, lev. 95, fig. 1.6.

BG 3 **Lev. CXVII**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,50/-0,67

Buluntu Türü: Pişmiş toprak model balta

Ölçüler : Uzunluk: 7,1 cm Kalınlık: 1 cm Genişlik: 5,8 cm

Hamur Rengi: Kahverengi 7,5 YR 5/3

Astar Rengi : Pembe ile açık kahverengi a.d. 5 YR 7/3-7,5 YR 6/3 a.d.

Hamur : Mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Masif, el yapımı model balta parçası. Dikdörtgen şeklinde, parçanın uzun kenarından birisinde küçük bir çıkıntı yer almaktadır. Bir tarafı kırıktır.

Tarihleme : Protogeometrik – Erken Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 2**.

BG 4 **Lev. CXVIII, CLXVI**

Torba No : 2007/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,57

Buluntu Türü: Pişmiş toprak model balta

Ölçüler : Uzunluk: 12,3 cm Kalınlık: 1 cm Genişlik: 5,7 cm (çıkıntılı)

Hamur Rengi: Kırmızımsı kahverengi 5 YR 5/4

Astar Rengi : Çok açık kahverengi 10 YR 8/4

Hamur : Bol mika ve kum katkılı hamur

Tanım : Dikdörtgen formlu masif, el yapımı pişmiş toprak model balta. Bir tarafında kare formlu küçük bir çıkıntı mevcuttur. Üzerinde yer yer korunmuş açık renkli astar. Alt ve üst kısa kenarları kırık.

Tarihleme : Protogeometrik – Erken Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 2**.

BG 5 **Lev. CXVIII, CLXVI**

Torba No : 2007/26

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,23/-0,36

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Demir

Ölçüler : Uzunluk: 7,4 cm Genişlik: 2,1 cm Kalınlık: sivri uç: 0,5 cm
ince uç: 0,7 cm

Tanım : Demir ok ucu. Uca doğru sivrilen üçgenimsi baş kısmı ve belli bir noktada içe doğru daralarak daha kısa sap kısmı. Yoğun korozyona uğramıştır.

Tarihleme : Protogeometrik- Geometrik

Benzerler : *Kommos IV*, 365, 367, lev. 5.26, no. 11, 32

BG 6 **Lev. CXVIII, CLXVI**

Torba No : 2007/26

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,23/-0,36

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Demir

Ölçüler : Uzunluk: 6,6 cm Genişlik: 1,6 cm Kalınlık:sivri uç: 0,5 cm kalın uç: 0,7 cm

Tanım : Demir ok ucu. Uca doğru sivrilen üçgenimsi baş kısmı ve belli bir noktada içe doğru daralarak oluşturulmuş sap kısmı. Korozyona uğramıştır.

Tarihleme : Protogeometrik- Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 5**.

BG 7 **Lev. CXVIII, CLXVI**

Torba No : 2007/19

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,68/0,33

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Demir

Ölçüler : Uzunluk: 6 cm Genişlik: 1,4 cm Kalınlık: sivri uç: 0,4 cm kalın uç: 0,9 cm

Tanım : Demir ok ucu. Uca doğru sivrilen üçgenimsi kısım. Belli bir noktada daralarak oluşturulmuş sap kısmı. Yoğun korozyona uğramıştır.

Tarihleme : Protogeometrik- Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 5**.

BG 8 **Lev. CXVIII, CLXVI**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Demir

Ölçüler : Uzunluk: 5,5 cm Genişlik: 1,3 cm Kalınlık: sivri uç: 0,5 cm
sap kısmı: 0,4 cm

Tanım : Demir ok ucu. Uca doğru sivrilen üçgenimsi baş kısmı. Belli bir noktada daralarak oluşturulmuş sap kısmı. Yoğun korozyana uğramış.

Tarihleme : Protogeometrik- Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 5**.

BG 9*

Demir (?) ok ucu. İnv. 1 E15a.1. Uzunluk: 4,8; sap çapı: 0,8 cm. 1991, Sondaj 1E. de Jolivet 2003a, 75, fig. 26, 11.

BG 10*

Demir ok ucu. Inv. 1.K(N)7a-d.1. Uzunluk: 4,2; genişlik: 2,1; kalınlık: 0,3 cm. 1992-1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 106, fig. 36, 11.

BG 11 **Lev. CXVIII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Deniz kumunun altından gelen siyah balçık tabakası

Derinlik : -0,22

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Kalınlık: 0,07 cm Uzunluk: 4,2 cm Genişlik: 1 cm

Tanım : İki kanatlı, uzun yuvarlak kesitli saplı ve tek mahmuzlu ok ucu.

Tarihleme : M.Ö. 7. ve 6. yy

Benzerler : Akurgal 1993, lev. N 3, alt sağ (Smyrna); Klebinder- Gauß 2007, 271, lev. 86, no. 893-894 (Ephesos).

BG 12 **Lev. CXVIII, CLXVI**

Torba No : 2003/12

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,20

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 3,5 cm Genişlik: 1,3 cm Delik Çapı: 0,5 cm

Tanım : Üç kanatlı, yuvarlak sap delikli.

Tarihleme : Arkaik

Benzerler : Lamb 1934/35, lev 32, no.13.

BG 13*

Demir izleri taşıyan bronz mızrak ucu. Inv. 1.K(N)7e.2 (Selçuk müzesi). Uzunluk: 10,2; Genişlik: 3,5; sap kısmı çapı: 1,8 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın altı. Jolivet, Robert 2003b, 108, fig. 39, 4.

BG 14* **Lev. CXVIII**

Bronz ok ucu 1989, sondaj 1B, Inv. 1.B.125. Uzunluk: 4,2; genişlik: 1; sap çapı: 0,6 cm. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 20, lev. III, 2.

BG 15* **Lev. CXVIII**

Bronz mahmuzlu ok ucu. Uzunluk: 4; genişlik 1,2 cm. 1990, sondaj 1C, Inv. 1C.205. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 44, lev. XIII, 1.

BG 16*

Bronz mahmuzlu ok ucu. Inv. 1.D.7.56. 1990, Sondaj 1.D. Dewailly 2003, 60, fig. 17, 5.

BG 17 **Lev. CXIX, CLXVI**

Torba No : 2007/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,22/-0,32

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 6,3 cm Genişlik: 1,7 cm Kalınlık: 0,3 cm (kama)
0,2 cm (sap)

Tanım : Bronz ok ucu. Yaprak şeklinde kama kısmı ince, kısa bir sap kısmı. Yer yer korozyona uğramış.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : *Kommos IV*, lev.5.29, no. 1

BG 18 **Lev. CXIX, CLXVII**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 5,1 cm Genişlik: 1,7 cm Kalınlık: 0,1 cm

Tanım : Adak ok ucu. Yassı, üçgen şeklinde, sivriltilmiş çift mahmuzlu, uca doğru genişleyen saplı.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : *Lefkandi III*, lev.78, A 14 ve lev. 128, A 14; Lamb 1934/35, 151, no. 15, lev. 32; Gallet de Santerre ve Tréheux 1947/48, 233-234, no. 82, fig 27.

BG 19 **Lev. CXIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 3,3 cm Genişlik: 1,4 cm Kalınlık: 0,1 cm

Tanım : Bronz adak ok ucu. İnce, yaprak şeklinde, sivri mahmuzlu ok ucu. Mahmuzlardan biri korunmuştur.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 18**.

BG 20 **Lev. CXIX, CLXVII**

Torba No : 2004/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,67

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 5,1 cm Genişlik: 2,5 cm Kalınlık: 0,1 cm

Tanım : Adak ok ucu. Üçgen şeklinde, sivriltilmiş mahmuzlu fakat uç kısmı, mahmuzlarından biri kırık ve sap kısmı sağlam ok ucu parçası.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 18**.

BG 21 **Lev. CXIX, CLXVII**

Torba No : 2004/28

Sektör :Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,30/-0,35

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 4,2 cm Genişlik: 1,6 cm Kalınlık: 0,2 cm

Tanım : Bronzdan yapılmış adak ok ucu. Yassı, üçgen şeklinde mahmuzları keskinleştirilmiştir. Tümüyle sağlamdır.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 18**.

BG 22 **Lev. CXIX, CLXVII**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 4 cm Genişlik: 1,1 cm Kalınlık: 0,1 cm

Tanım : Adak ok ucu. Üçgen şeklinde baş kısmına sahip her iki mahmuzu ve sapı kırık ok ucu parçası.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 18**.

BG 23 **Lev. CXIX, CLXVII**

Torba No : 2004/32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,67

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 4,9 cm Genişlik: 1,7 cm Kalınlık: 0,3 cm

Tanım : Adak ok ucu. Üçgen şeklinde baş kısmına sahip her iki mahmuzu kırık parça.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 18**.

BG 24 **Lev. CXX**

Torba No : 2004/31

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,43

Buluntu Türü: Ok ucu

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 4,2 cm Genişlik:1,9 cm

Tanım : Kemikten yapılmış adak ok ucu. Yassı, üçgen şeklinde, mahmuzları keskinleştirilmiştir.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 18**.

BG 25 **Lev. CXX, CLXVII**

Torba No : 2007/17

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunağın üst taşları arasından

Tabaka : Küllü tabaka

Derinlik : 1,02

Buluntu Türü: Mızrak

Cinsi : Fildişi

Ölçüler : Uzunluk: 10,9 cm Genişlik: 1,6 cm Kalınlık: 0,9 cm
Sap çapı: 0,9 cm Baş uzunluğu: 7,1 cm

Tanım : Baş kısmı eşkenar dörtgen kesitli, oval profilli sap. Ucun sapa bağlandığı kısımda iki kenarda derin yivle kanatları belirtilmiştir.

Tarihleme : Geometrik

BG 26*

Bronz bıçak. Submyken/Protogeometrik ? Inv. 1.K7a.9. Uzunluk: 8,3 cm. Sap kısmında iki perçin deliği. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 106, fig. 36, 7 ve 173-174, fig. 57, 2.

BG 27*

Bronz bıçak. Submyken/Protogeometrik ? Inv. 1.K7a.8. Uzunluk: 13,8 cm. Sap kısmında dört perçin deliği. Deliklerde demir izleri. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 106, fig. 36, 5. 173-174, fig. 57, 1.

BG 28 **Lev. CXX, CLXVII**

Torba No : 2004/ 23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,64/ -0,14

Buluntu Türü: Bıçak

Cinsi : Demir

Ölçüler :Uzunluk: Kısa parça: 7,3 cm Uzun parça: 14,2 cm

Genişlik: Kısa parça: 1,4 cm Uzun parça: 1,8 cm

Kalınlık: Kısa parça: 0,4 cm Uzun parça: 0,4 cm

Tanım : Kısa parça: Uç kısmına doğru daralan dikdörtgen formlu kesici kısım ve tek perçin çivisi bulunan kısmı.

Uzun parça: Düz, dikdörtgen formlu uç kısmına doğru daralan kesici kısım ve tek perçin çivisi bulunan daha kalın bir form gösteren sap kısmı.

Tarihleme : Erken Geometrik

Benzerler : Kilian 1975, lev. 93, no. 3-10; Coldstream 1977, 32, fig. 4 (b).

BG 29 **Lev. CLXVIII**

Torba No : 2007/24

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Deniz kumlu tabaka

Derinlik : -0,05/-0,11

Buluntu Türü: Bıçak

Cinsi : Demir

Ölçüler : Büyük parça: Uz.: 8,9 cm Gen.: 2,1 cm Kal.: 0,6 cm /pimli: 0,9 cm
Küçük parça: Uz.: 4,9 cm Gen.: 1,8 cm Kal.: 0,4 cm

Tanım : İki parça halinde demir bıçak. Dikdörtgen formlu büyük parçanın bir yüzünde iki, diğer yüzünde tek pim parçası korunmuştur. İki ucu da kırıktır. Küçük parça da dikdörtgen formludur. İki ucu da kırık. İki parça da yoğun korozyona sahiptir.

Tarihleme : Protogeometrik / Geometrik

Benzerler : Kilian 1975, lev. 93, no. 3-10; *Kommos IV*,365, lev. 5. 24, 5. 28, no. 8,9; Snodgrass 2000, 219, fig. 75.

BG 30 **Lev. CXX**

Torba No : 2004/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,28

Buluntu Türü: Bıçak

Cinsi : Demir

Ölçüler : Uzunluk: 6,4 cm Genişlik: 1,5 cm Kalınlık: 0,5 cm

Tanım : İki parçası korunmuş demir bıçak. Uca doğru daralan ve aşağıya doğru iç bükey olarak kıvrılan kesici kısım, dikdörtgen şekilli sap kısmına sahiptir.

Tarihleme : Protogeometrik / Geometrik

Benzerler : Bk. **BG 29**.

BG 31 **Lev. CXXI, CLXVIII**

Torba No : 2004/22

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,80/0,59

Buluntu Türü: Bıçak

Cinsi : Demir

Ölçüler : Uzunluk: 8,1 cm Genişlik: 1,6 cm Kalınlık: 0,5 cm

Tanım : Demirden yapılmış bıçak parçası. Düz, dikdörtgen bitim kısmına doğru daralan sap, dipten uca doğru incelen bıçak kısmı. Sap kısmındaki iki delik, birinde bir perçin çivisi korunmuştur

Tarihleme : Geç Protogeometrik / erken Geometrik

Benzerler : *Lefkandi III*, 196, 197, lev. 61, no. 32 ve lev. 78, no. B 10; Kilian 1975, lev. 93, no. 3-10; Coldstream 1977, 32, fig. 4 (b).

BG 32 **Lev. CXXI**

Torba No : 2004/ 28

Sektör : Apollon

Plankare : K15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi, taban üstü

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,35/-0,30

Buluntu Türü: Halka

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Genişlik: 1,2 cm Çap: 2,8 cm Küçük deliklerin çapı:0,4 cm

Tanım : Karşılıklı iki deliği bulunan kalın şeritten bronz halka. Olasılıkla bir bıçağın sap kısmının bileziğidir.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Furtwängler 1906, lev. 116, no. 38.

BG 33*

Demir kama parçası. İki tarafı da keskin, yan yana iki pim deliği olan kılıç tipli kama. Inv. 1.K(N)7e.3. Uzunluk: 8,2; Genişlik: 3,7 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın altı. Jolivet, Robert 2003b, 108, fig. 39, 5.

BG 34*

Demir bir mızrağa ait dört parça. İnv. 1.T9/12.2. 1993 Sondaj 1.T. Dikdörtgen altar. Uzunluk: 29; kalınlık: 4,5 cm. Jolivet, Robert 2003a, 157.

BG 35*

Demir bıçak. İnv. 1.T9/12. 1. Uzunluk: 17, genişlik: 2,5 cm. 1993 Sondaj 1.T. Dikdörtgen altar. Jolivet, Robert 2003a, 157, fig. 54,5.

BG 36*

Demir mızrak ucu parçaları. 1989, sondaj 1B, Inv. yok. Uzunluk: 19,5: sap kısmının çapı: 2,5 cm. Geometrik Dönem (1B 13. tabaka). Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 23.

BG 37*

Demir parçaları. Silah ya da alet. Uzunluk: 20 cm. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C. 207. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 45.

BG 38*

Demir silah parçası, kesici bir aletin ağız kısmı (?). 1989, sondaj 1B, Inv. yok. Uzunluk: 18,5: ağız kısmı genişliği: 2,3 cm. Geometrik Dönem (1B 13. tabaka). Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 23.

BG 39 **Lev. CXXI**

Torba No : 2007/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Küllü balçık

Derinlik : 0,97/0,81

Buluntu Türü: Bileği taşı

Cinsi : Siyah kum taşı

Ölçüler : Uzunluk: 5,2 cm Genişlik: 2 cm Kalınlık: 0,75 cm

Tanım : İnce, uca doğru daralan dikdörtgen formlu, iki yanı hafif kavisli bileği taşı. Bir ucu kırık diğer ucu orijinal bitimli.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Furtwängler 1906, lev.119, no. 14-18; Boardman 1967, 236, no. 527-528.

BG 40 **Lev. CXXI, CLXVIII**

Torba No : 2007/31

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunağın kuzey-doğusu

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/-0,44

Buluntu Türü: Bileği taşı

Cinsi : Siyah kum taşı

Ölçüler : Uzunluk: 8,7 cm Genişlik: 2,5 cm Kalınlık: 1,1 cm

Tanım : Dikdörtgen formlu, siyah kum taşından bileği taşı. Bir yüzü, bir kısa ve bir uzun kenarı orijinal bitimlidir. Diğer kısa kenarda ise küçük bir delik görülmektedir. Yer yer kırıkları bulunmaktadır.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Furtwängler 1906, lev. 119, no. 14-18; Kilian 1975, lev. 94, no. 34.

BG 41*

Gri taş. Bileği taşı parçası (?). Inv. 1.K7c.28; Uzunluk: 6,6; Genişlik: 2,8; Kalınlık: 0,8 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 105, fig. 36, 3.

BG 42*

Arduvaz taşı (karataş). Bileği taşı. Uzun dikdörtgen.Üstte askı deliği. Uzunluk: 7; genişlik: 1,9; kalınlık: 0,3 cm. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C. 220. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 47, lev. XIV, 5.3; fig. 10, 18.

BG 43*

Arduvaz taşı (karataş). Bileği taşı. Uzun dikdörtgen.Üstte askı deliği. Uzunluk: 10,4; Genişlik: 1,5; Kalınlık: 0,5 cm. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C. 219. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 47, lev. XIV, 5.4; Fig. 10, 17.

BG 44*

Arduvaz taşı (karataş). Bileği taşı. Uzun dikdörtgen.Üstte askı deliği. Uzunluk: 11; Genişlik: 2,2; Kalınlık: 1,3 cm. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C. 218. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 47, lev. XIV, 5.5; fig. 10, 16.

BG 45*

Gri taş. Bileği taşı parçası (?). Inv. 1.K(N)7c.27; Uzunluk: 3,6; genişlik: 2; kalınlık: 0,8 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 105, fig. 36, 1.

BG 46*

Gri taş. Bileği taşı parçası (?). Inv. 1.K(N)7d.1. Uzunluk: 7,5; genişlik: 2,8; kalınlık: 1,3 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 105, fig. 35, 8.

BG 47 **Lev. CXXI, CLXVIII**

Torba No : 2007/07

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Batı bölüm

Tabaka : Taş dolgulu zemin altı

Derinlik : 1,39

Buluntu Türü: Sapan taşı

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Uzunluk: 3,4 cm Genişlik: 2 cm Kalınlık: 1,2 cm

Tanım : Badem şeklinde kurşun sapan taşı. Bir yüzünde hafifçe çökme görülmektedir.

Tarihleme : M.Ö. 4. yy ?

Benzerler : *Corinth XII*,200, lev. 91, no. 1525, 1526, 1527.

H- SÜS EŞYALARI

BH 1 **Lev. CXXI**

Torba No : 2003/08

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Gri balçık

Derinlik : 0,72

Buluntu Türü: Defne yaprağı

Cinsi : Bronz (üzerine altın yaldız)

Ölçüler : Uzunluk: 5,3 cm Genişlik: 1,5 cm Kalınlık: 0,05 cm

Tanım : Dövme yöntemiyle yapılmış ince uzun defne yaprağı. Bir yüzünde yaprak damarını belirten orta çizgi.

Tarihleme : M.Ö. 5-4. yy

Benzerler : *Isthmia VII*, lev. 42, no. 275-276 (defne ya da zeytin yaprağı); *Kommos IV* 2, lev. 5.11, no. 36; Kilian 1975, lev. 88, no. 7-10.

BH 2* **Lev. CXXI**

Bronz defne yaprağı. 1989, sondaj 1B, Inv. 1.B.106. Delattre, de La Genière, Şahin 2003a, 20, lev. II, 4. M.Ö. 4. yy ?

BH 3* **Lev. CXXI**

Üç tane bronz defne yaprağı. İnv. 1.M9.9-11. Uzunluklar: 8,8; 7,3 ve 5 cm. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 127, lev. XXX, 4; fig. 44, 3-5.

BH 4* **Lev. CXXI**

Bronz defne yaprağı. Delattre 1992, 30 Inv. S1-22. Fig 16. Uzunluk 8,6 cm., genişlik 2,9 cm., kalınlık 0,1 cm.

BH 5 **Lev. CXXII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,17

Buluntu Türü: Defne yaprağı

Cinsi : Bronz (üzerine altın yaldız)

Ölçüler : Uzunluk: 3,8 cm Genişlik: 1,6 cm Kalınlık: 0,02 cm

Tanım : İnce, uzun bronz yaprak. Uç ve dip kısmında ikişer adet üçgen şekilli çıkıntılar bırakılmış, bunların arkaya kıvrılmasıyla yaprak bir yere tutturulmuş olmalı. Bu levhalardan üçü tam korunmuş birinin küçük bir kısmı korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 6. yy

Benzerler : Krş. **BH 1** ve *Kommos IV* 2, lev. 5.11, no. 36

BH 6* **Lev. CXXII**

Bronz fibula parçası. Inv. 1.K(N)7c.20. Uzunluk: 6 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 106, lev. XXVII, 2; fig. 36, 9.

BH 7 **Lev. CXXII, CLXVIII**

Torba No : 2004/23

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,14

Buluntu Türü: Yay tipli fibula parçası

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 4,9 cm Delik Çapı: Geniş: 0,8 cm Dar: 0,3 cm

Tanım : Daire kesitli, ortası kalınlaştırılmış, her iki uca doğru incelen fibula parçası.

Tarihleme : Protogeometrik/geç Geometrik

Benzerler : Caner 1983, 30-31, lev. 2, no. 12 A (Tip II d, Blinkenberg II); Klebinder-Gauß 2007, 27, lev. 1, no. 13 (Ephesos); *Lefkandi I*, lev. 167, no. 11-12, lev. 216 f.

BH 8 **Lev. CXXII**

Torba No : 2004/28

Sektör : Apollon

Plankare : K15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: Fibula iğnesi

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 8,2 cm Kalınlık: 0,8 cm

Tanım : Bronz fibula iğnesi. Yaklaşık olarak dört köşe kesitli, iki ucu sivri ve kavisli. Ortadan ikiye ayrılmış olan parça birleştirilmiştir.

Tarihleme : Protogeometrik / Geometrik

BH 9 **Lev. CXXII, CLXVIII**

Torba No : 2007/20

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,33/0,06

Buluntu Türü: Küre eklentili, üzengi tipli fibula

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Genişlik: 3,7 cm Yükseklik: 2,4 cm

Ortadaki büyük topun çapı: 1,1 cm

İkinci topun çapı: 0,9 cm

Küçük topun çapı: 0,7 cm

Tanım : Bronz fibula. Yarım daire formludur. Bir köşesinde kıvrılarak oluşturulmuş iğnenin sabitlendiği nokta diğer köşede ise iğne yuvasının oturduğu hafifçe çukurlaştırılmış bölüm. Ana gövdede ortada bir küre (1,1 cm çapında) onun iki yanında aynı boyda iki küre (0,9 cm çapında) ve iğne yuvasının hemen yanında daha küçük boyutlu bir küre (0,7 cm çapında) bulunmaktadır. İğnenin sabitlendiği yerin hemen yanında bronz tel sarılarak yapılmış bir süsleme yeralır. Sadece iğnesi kırıktır.

Tarihleme : Protogeometrik/ Geometrik

Benzerler : Caner 1983,36, lev. 3, no. 44 (İasos örneği Protogeometrik Dönem'e tarihlenir),47,48 (Tip III).

BH 10* **Lev. CXXII**

Phryg tipinde bronz fibula. İnv. 1.T12. 30. 1993 Sondaj 1.T. Dikdörtgen altar. Uzunluk: 2,7 cm. Jolivet, Robert 2003a, 157, lev. XXXV, 2.

BH 11 **Lev. CXXII**

Torba No : 2007/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,37

Buluntu Türü: Küre eklentili, üzengi tipli fibula parçası

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Çap: 1,7 cm

Tanım : Küre şekilli, üzerinde açılmış (?) 0,3 mm genişlikte küçük bir oyuk ve iki küçük girinti bulunmaktadır. Olasılıkla bu oyuklara ince bronz teller bağlanmıştır. Bu şekliyle bir kürenin iki yanından çıkan bacaklar ve bir kapama iğnesinden oluşan tipte bir fibulaya aittir.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Caner 1983, 43-45, lev. 6-7, no. 99-107; Klebinder- Gauß 2007,s. 32, lev. 3-6, no. 28-85 (bacaklı fibula tipi).

BH 12* **Lev. CXXIII**

Dürbün şekilli fibula levhası. Kemik ya da fildişi. Birbirine bağlı iki yuvarlak şeklinde üzeri insize olarak yapılmış daire motifleri ile bezeli. Delattre 1992, 32 Inv. S1-21, fig. 16. M.Ö. 7-6. yy. Lindos, Sparta, Tocra ve Perakhora'dan bilinmektedir.

BH 13*

Bronz fibula parçası. Inv. 1.K7c.2. Uzunluk: 11,2 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 106, fig. 36, 8.

BH 14*

Bronz iğne (?). Inv. 1.K7c.3. Uzunluk: 16,3 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 106, fig. 36, 10.

BH 15 **Lev. CXXIII**

Torba No : 2004/12

Sektör : Apollon

Plankare : K15 B

Buluntu Yeri : Hellenistik künklerin doğusu

Tabaka : Sıkıştırılmış zemin içi

Derinlik : 1,65

Buluntu Türü: İğne

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 5,4 cm Kalınlık: 0,3 cm

Tanım : Bronz iğne. Bir ucu kalın bir ucu diğerine göre daha incedir.

Benzerler : *Kommos IV*, lev. 5.8, no. 55-56; Klebinder- Gauß 2007, 241, lev. 21, no. 301, 303.

BH 16 **Lev. CXXIII**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın temelinin batısı

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,17

Buluntu Türü: Kaplama levhası

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Pim uzunluğu: 0,43 cm Genişlik: 4 cm Kalınlık:0,05 cm
Pimin içten içe uzunluğu: 0,3 cm Orta delik çapı:0,29 cm
Yükseklik: 2,2 cm Kenar delik çapı:0,2 cm

Tanım : Dikdörtgen formlu bronz kaplama parçası. Üç tarafı da orijinal konturu korunmuş bir tarafı kırık. Arkadan vurma tekniği ile yapılmış arkası dikdörtgen şeklinde sınırlandırılmış ve yine aynı teknikte zikzak motifi ile bezenmiştir. Uzun kenarların birinde yaklaşık 9 mm. Aralıklarla açılmış üç pim deliği bulunmaktadır. Diğer uzun kenarda her iki uçta pimleriyle beraber korunmuş iki delik yeralır. Olasılıkla orta kısımda yeralan küçük kırık alanda da bir delik yeralıyordu. Korunan köşe kısmında pim deliklerinden daha büyük çaplı bir delik daha yer almaktadır.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Benzer levhalar için bk. Waldstein 1905, lev. CII 1764-1772, CIII 1774, 1792, CIV 1733; Boardman 1967, 221, lev. 91, no. 340.

BH 17 **Lev. CXXIII**

Torba No : 2003/12

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık içi

Derinlik : 0,20

Buluntu Türü: Kemer parçası ?

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 3,7 cm Genişlik: 0,8 cm Kalınlık: 0,1 cm

Tanım : Uzun, ince bronz levhacık. Dış yüzünün üzeri sık aralıklarla yivlendirilmiştir.

Tarihleme : Arkaik ?

Benzerler : Kilian 1975, lev. 82, no. 25; Klebinder- Gauß 2007, 180, 273, lev. 89, no. 915-917.

BH 18 **Lev. CXXIII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: Halka

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Çap: 2,9 cm Kalınlık: 0,2 cm

Tanım : Bronz halka. Bir bronz telin yuvarlak şekilde kıvrılmasıyla oluşturulmuştur. İki uç birbirinin üstüne bindirilmiştir ve sabitlenmemiştir.

Tarihleme : Arkaik

Benzerler : Boardman 1967, 212, lev. 87, no. 249, 7, 2.

BH 19 **Lev. CXXIII, CLXVIII**

Torba No : 2004/10

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Hellenistik künklerin doğusu

Tabaka : Sıkıştırılmış döşemenin iç dolgusundan

Derinlik : 1,79

Buluntu Türü: Halka

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Kalınlık: 0,3 cm Çap: 1,8 cm

Tanım : Küçük bronz halka.

Benzerler : *Isthmia VII*, lev. 38, no. 235-237; Lamb 1934/35, lev. 32, no. 17; Kilian 1975, lev. 71, no. 43-65.

BH 20 **Lev. CXXIII**

Torba No : 2004/10

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Hellenistik künklerin doğusu

Tabaka : Sıkıştırılmış küçük taşlardan oluşturulmuş döşemenin iç dolgusundan

Derinlik : 1,79

Buluntu Türü: Halka

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Kalınlık: İnce kısım: 0,3 cm / kalın kısım: 0,4 cm Çap: 2,7 cm

Tanım : Büyük bronz halka.

Benzerler : Lamb 1934/35, lev. 32, no. 17; *Isthmia VII*, lev. 38, no. 235-237; Caskey ve Amandry 1952, lev. 46, no. 92; Boardman 1967, 212, lev. 87, no. 244; Kilian 1975, lev. 71, no. 34-65.

BH 21 **Lev. CXXIV**

Torba No : 2004/28

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: Halka

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Kalınlık: 0,2 cm Çap: 2,4 cm

Tanım : Bronz halka. Bir bronz telin yuvarlak şekilde kıvrılmasıyla oluşturulmuştur. İki uç birbirinin üzerine bindirilmiştir ve sabitlenmemiştir.

Tarihleme : Arkaik

Benzerler : Bk. **BH 18**.

BH 22 **Lev. CXXIV**

Torba No : 2004/22

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunağın içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,54

Buluntu Türü: Helezon

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 1,5 cm Kalınlık: 0,1 cm Çap: 0,9 cm

Tanım : Helezon şeklinde kıvrılmış ince bronz bant. Olasılıkla bir çubuğun üzerine sarılarak bir iğne oluşturulmuştur.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Furtwängler 1906, 417, lev. 116, no. 52, 59; Kilian 1975, lev. 70, no. 43-46.

BH 23*

Kristal boncuk. Konik şekilli. Çap: 1,5 Yükseklik: 0,7 cm.1990, sondaj 1C, Inv. 1.C.82. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 44, Fig. 8.12

BH 24*

Amberden minyatür nar. Inv. 1.K8.5; Selçuk müzesi env. yok. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 105.

BH 25*

Cam yassı boncuk. Inv. 1.K3.4. Çap: 1,16 cm; kalınlık: 0,7 cm 1992-1993, Sondaj 1K. Jolivet, Robert 2003b, 100, fig. 30, 6.

BH 26 **Lev. CXXIV, CLXIX**

Torba No : 2004/12

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Sıkıştırılmış zemin içi

Tabaka : Mermer parçacıklı gri toprak

Derinlik : 1,75-1,69

Buluntu Türü: Asa başı (topuz) ?

Cinsi : Opal

Ölçüler : Uzunluk: 3,2 cm Genişlik: 2,4 cm Derinlik: 2,9 cm
Delik Çapı: 1 cm Korunan kısmında yarıçap: 2,3 cm

Tanım : Kürevi formlu asa başı (?) parçası. Yarı saydam, açık kahverenkli, yer yer beyaz yuvarlak şekilli damarları olan opal topuz. Dış yüzü parlatılmıştır. İçte geniş deliğin bir kısmı korunmuştur.

I- BALIKÇILIK ALETLERİ

BI 1 **Lev. CXXIV**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın temelinin batısı

Tabaka : Deniz kumu altından gelen siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,17

Buluntu Türü: Balık ağı ağırlığı

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Genişlik: 5,8 cm Kalınlık: 0,7 cm Yükseklik: 2,1cm

Tanım : Dikdörtgen formlu. İkiye katlanmış, kurşun plaka.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : *Corinth XII*, 193, lev. 88, no. 1449; *Kommos IV*, lev. 5.50, no. 19-27 (özellikle benzer örnek no. 19)

BI 2 **Lev. CXXIV**

Torba No : 2007/19

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,68/0,33

Buluntu Türü: Balık ağı ağırlığı

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Uzunluk: 5,9 cm Genişlik: 2,1 cm Kalınlık: 0,8 cm

Tanım : Dikdörtgen formlu, ikiye katlanmış kurşun plaka.

Tarihleme: Geometrik

Benzerler: Bk. **BI 1.**

BI 3 **Lev. CXXIV**

Torba No : 2007/19

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,68/0,33

Buluntu Türü: Balık ağı ağırlığı

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Uzunluk:5,9 cm Genişlik:0,9 cm Kalınlık:0,6 cm

Tanım : Dikdörtgen, ince, uzun ikiye katlanmış kurşun plaka.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : *Kommos IV*, lev. 5.50, no. 21; *Isthmia VII*, lev. 72, no. 455-456.

BI 4 **Lev. CXXIV**

Torba No : 2007/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak altı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,24/-0,60

Buluntu Türü: Balık ağı ağırlığı

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Uzunluk: 6,3 cm Genişlik: 0,9 cm Kalınlık: 0,5 cm

Tanım : Dikdörtgen, ince, uzun, ikiye katlanmış plaka.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler :Bk. **BI 3.**

BI 5 **Lev. CXXIV**

Torba No : 2007/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak altı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,24/-0,60

Buluntu Türü: Balık ağı ağırlığı

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Uzunluk: 5,7 cm Genişlik: 0,9 cm Kalınlık:0,9 cm

Tanım : Dikdörtgen, ince, uzun, ikiye katlanmış kurşun.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Bk. **BI 3**.

BI 6 **Lev. CXXIV**

Torba No : 2003/07

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künklerin batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Sarı ve siyah balçık

Derinlik : 0,83/0,77

Buluntu Türü: Balık ağı ağırlığı

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Uzunluk: 6,2 cm Genişlik: 3,3 cm Kalınlık: 0,4 cm

Tanım : Kurşun levha. Yuvarlak şekilli bir kenarında dikdörtgen şekilli bir çıkıntı bulunmakta ve sonradan tam ortasından ikiye katlanmıştır.

Tarihleme : Geometrik / Arkaik

Benzerler : Bk. **BI 1**.

J- AT KOŞUMLARI

BJ 1* **Lev. CXXV**

Bronz aplik olarak tanımlanmıştır. Ancak at koşum takımının yanaklık parçası olmalıdır. İnv. 1.M9/10.1. Uzunluk: 9,3; yükseklik: 5,3; kalınlık: 0,3 cm. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 127, lev. XXX, 1,3; fig. 44, 6.

Benzer: Bk. Donder 1980, lev. 6. 47.

BJ 2* **Lev. CXXV**

Bronz at koşumu parçası. Uçları halka şeklinde, ve birer uçlarından biribirine bağlı iki çubuk. Yukarıdaki at koşumu ile birlikte olabilir. Inv. 1.M.12.2. M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı. İtalya üretimi olarak tanımlanmaktadır. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 129 ve 175. lev. XXX, 5; fig. 57, 5.

Benzer: Donder 1980, lev. 6. 47.

K- OBELOS'LAR

BK 1*

Bronz ve demir şiş (obelos ?). Inv. 1.K7c.4. Uzunluk: 28,5 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 106, fig. 36, 12.

BK 2*

Demir ızgara şişi (?). Uzunluk: 13 cm. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C. 208. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 45.

L- MÜZİK ALETLERİ

I- Aulos

BL 1 **Lev. CXXVI, CLXIX**

Torba No : 2007/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,57

Buluntu Türü: *Aulos* (flüt)

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 8,7 cm Genişlik: 1,2 cm Kalınlık: 0,2 cm

Tanım : Kemik *aulos* parçası. *Aulos*'un ana gövdesinin 3/1'lik bölümün yarısı korunmuştur. Bu gövde üzerinde iki tarafta birer ses deliği bulunmaktadır. Uçlardan biri orijinal bitimli diğer yerleri kırıktır. Arka yüzde *aulos*'un diğer parçasının bağlantı yerinin bıraktığı iz görülmektedir. Dış yüzey perdahlıdır.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

Benzerler : *Corinth XII*,197, kat. no.1503, levha 90, fig. 30; Dawkins 1929, 236-237, lev. 161-162 (M.Ö. 7.yy'ın ikinci yarısına tarihlenen 14 kemik örnek).

BL 2 **Lev. CXXVI**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen Arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Aulos* (flüt)

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 6,8 cm Genişlik: 0,6 cm Kalınlık:0,3 cm

Tanım : Kemik *aulos*'a ait parça. Dış yüz perdahlı, iç yüzde işlenme izlenlerinden dolayı yivler. İçte bir uçta *aulos* parçalarının birbirine bağlantısı için girinti kısmı korunmuştur. Delik izi yoktur.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

Benzerler : Bk. **BL 1**.

II- Lyra

BL 3 **Lev. CXXVII, CLXIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Kollops*

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 8,6 cm Genişlik: 0,9 cm
Kalınlık: 0,7cm Delik çapı: 0,5cm

Tanım : Uzun, ince, uçlara doğru giderek incelen ve yuvarlatılmış, ortasında deliği bulunan iki parça kırık kemik *kollops*. Ortadaki deliğin kenarları aşınmıştır. Üzeri birbirine paralel ince kazıma çizgilerle bezenmiştir.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

BL 4 **Lev. CXXVII, CLXIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Kollops*

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 5,3 cm Genişlik: 1,1 cm

Delik çapı: 0,3 cm Kalınlık: 0,9 cm

Tanım : Uzun, ince, uçlara doğru giderek incelen, uçlarından kırılmış olan ve ortasında deliği bulunan kemik *kollops*. Üzerinde bezeme yoktur.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

BL 5 **Lev. CXXVII, CLXIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Kollops*

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 6,2 cm Genişlik: 0,8 cm

Delik çapı: 0,4 cm Kalınlık: 0,8 cm

Tanım : Uzun, ince, uçlara doğru giderek incelen, uçlarından biri kırık, diğeri orijinal olan ve ortasında deliği bulunan kemik *kollops*. Orta deliği aşınmıştır. Üzerinde deliğin her iki yanında birer kazıma çizgi, bunların yanında iki çizgi arasının çapraz taramayla oluşturulmuş iki bant vardır.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

BL 6 **Lev. CXXVII, CLXIX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Kollops* (?)

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 3,5 cm Orta çap: 0,4 cm En geniş çap: 0,6 cm

Tanım : Uzun, ince, uçlara doğru giderek daralan ortası kalın bir yiv şeklinde inceltilmiş kemik *kollops* ?. Üzeri birbirine paralel yivlerle bezenmiştir.(Bir tarafında yedi diğer tarafında dokuz yiv mevcuttur.)

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

Benzerler : Argos'daki Heraion'undan ortası daha dar ancak çizgileri bulunmayan bir fildişi nesne için bk. Waldstein 1905, lev. CXL, no.38.

BL 7 **Lev. CXXVII, CLXX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : - 0,37

Buluntu Türü: *Kollops*

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 3,8 cm Genişlik: 1,2 cm

Kalınlık: 0,9 cm Delik çapı: 0,5

Tanım : Uzun, kalın, uçlara doğru daralan, ortasında deliği bulunan kemik *kollops*. Üzerinde bezeme yoktur.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

BL 8 **Lev. CXXVII, CLXX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Kollops*

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 4,9 cm Genişlik: 0,7 cm

Kalınlık:0,6 cm Delik çapı: 0,4 cm

Tanım : Uzun, ince, uçları oval olarak tamamlanmış, ortasında deliği bulunan dikdörtgene yakın formlu kemik *kollops*. Ortasındaki deliğin etrafında aşınma izleri vardır. Üzerinde bezeme yoktur.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

BL 9 **Lev. CXXVII, CLXX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Kollops*

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 4,4 cm Genişlik: 1,3 cm

Kalınlık: 0,5 cm Delik çapı: 0,7 cm

Tanım : Uzun, yassı, uçlara doğru daralan, ortasında deliği bulunan kemik *kollops*. Ortasında bulunan deliğin etrafı aşınmıştır. Deliğin her iki yanında üç kalın yiv bulunmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

Benzerler : Benzer formda ancak düğme olarak tanımlanan bir nesne için bk. *Corinth XII*, 178-179, lev. 79, no. 1274.

BL 10 **Lev. CXXVII, CLXX**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Kollops*

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 6,3 cm Genişlik: 0,9 cm
Kalınlık: 0,7 cm Delik çapı: 0,3 cm

Tanım : Uzun, ince, uçlara doğru daralan ve bitiş yerleri yuvarlatılmış, ortasında bir delik bulunan kemik *kollops*. Deliğin iki tarafı aşınmıştır. Bezeme olarak deliğin her iki yanında üç yiv bunun yanında üç yivle bölünmüş iki geniş alanda zikzak bezeme ve uç kısımlarında çoklu yiv vardır. (Bir uçta yedi diğer uçta beş yiv korunmuştur.)

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

Benzerler : Aynı türde bezeme ve yakın bir form gösteren ancak kollops olarak tanımlanmamış bir buluntu için bk. *Corinth XII*, 178-179, lev. 79, no. 1274.

BL 11 **Lev. CXXVIII, CLXX**

Torba No : 2004/30

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak dışı

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,12

Buluntu Türü: *Kollops*

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 4,9 cm Genişlik: 1,1 cm Kalınlık: 0,8 cm
Delik çapları: 0,75 cm (büyük) / 0,5 cm (küçük)

Tanım : Uzun, kalın, uçlara doğru daralan ortasında deliği bulunan ve bu deliklerden biri diğerinden biraz daha geniş kemik *kollops*. Üzerinde bezeme yoktur.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

BL 12 **Lev. CXXVIII**

Torba No : 2003/17

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C/ K 15 A

Buluntu Yeri : Dikdörtgen arkaik sunağın batısı

Tabaka : Küllü, siyah balçık

Derinlik : -0,37

Buluntu Türü: *Lyra* ses kutusu parçaları

Cinsi : Kaplumbağa kabuğu

Ölçüler :

a)	Uzunluk: 3,3 cm	Genişlik: 1,8 cm
	Kalınlık: 0,3 cm	Delik Çapı: 0,6 cm
b)	Uzunluk: 2,5 cm	Genişlik: 2,2 cm
	Kalınlık: 0,8 cm	Delik çapı: 0,5 cm
c)	Uzunluk: 2 cm	Genişlik: 2,6 cm
	Kalınlık:,3 cm	Delik çapı: 0,6 cm
d)	Uzunluk: 2,8 cm	Genişlik: 3,4 cm
	Kalınlık: 0,4 cm	
e)	Uzunluk: 2,3 cm	Genişlik: 3 cm
	Kalınlık: 0,7 cm	Delik çapı: 0,5 cm
f)	Uzunluk: 2,2 cm	Genişlik:2,4 cm
	Kalınlık: 0,8 cm	

Tanım:Toplam 20 adet kaplumbağa kabuğu parçası. İlk olarak altı tanesi kaplumbağa kabuğu olarak tanımlanmıştır. Sonradan bunlara 16 adet parça daha eklenmiştir. İlk altı parçanın tanımları şu şekildedir:

a) Dört tarafı da kırıktır. Üzerine bir delik açılmıştır. Üzerinde iki doğal yiv vardır.

b) Üç tarafı kırık, bir tarafı orijinal, üzerinde bir delik, üst yüzeyi karinalı.

c) Dört tarafı kırık, üzerinde bir kırık delik ve üst yüzeyinde doğal bir yiv.

d) Üç tarafı tamamen kırık, bir tarafının bir kısmı orijinal diğer kısmı kırık, üst yüzeyi doğal yivli.

e) Üç tarfı kırık, bir tarafı orijinal, üzerinde bir delik, üst yüzeyi karinalı.

f) Üç tarafı tamamen kırık, bir tarafının küçük kısmı orijinal, üst (?) yüzeyi karinalı, alt (?) yüzeyi yivli.

Tarihleme : M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı

BL 13 **Lev. CXXVIII**

Torba No : 2007/19

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,68/0,33

Buluntu Türü: *Lyra* ses kutusu parçası

Cinsi : Kaplumbağa kabuğu

Ölçüler : Uzunluk: 2,9 cm Genişlik: 1,7 cm Kalınlık: 0,4 cm

Tanım : Kaplumbağa kabuğu parçası. Sırt sırta iki panel içinde yaş yivleri görülmektedir.

Tarihleme : Geometrik

BL 14 **Lev. CXXVIII**

Torba No : 2007/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,23

Buluntu Türü: *Lyra* ses kutusu parçası

Cinsi : Kaplumbağa kabuğu

Ölçüler : Uzunluk: 1,5 cm Genişlik: 2,3 cm

Kalınlık: 0,4 cm Delik çapı: 0,4 cm

Tanım : Ortasında kırık deliği bulunan kaplumbağa kabuğu parçası.

Tarihleme : Geometrik

M- DOKUMA ALETLERİ

BM 1 **Lev. CXXIX, CLXXI**

Torba No : 2007/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak altı

Tabaka : Siyah kömürlü, yuvarlak sunak öncesi tabaka

Derinlik : -0,32

Buluntu Türü: Pişmiş toprak ağırşak

Ölçüler : Yükseklik: 1,85 cm Çap: 2,5 cm Delik çapı: 0,5 cm

Hamur Rengi: Açık kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 6/3 ile 7,5 YR 4/1 a.d.

Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3

Hamur : İnce kum ve mika katkılı hamur

Tanım : Üstten ve alttan basık kürevi form.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : *Corinth XII*, 175, lev. 77, no. 1213.

BM 2 **Lev. CXXIX, CLXXI**

Torba No : 2007/29

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 C/D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak altı

Tabaka : Siyah kömürlü tabaka, yuvarlak altar öncesi tabaka

Derinlik : -0,32

Buluntu Türü: Pişmiş toprak ağırşak

Ölçüler : Yükseklik: 2,9 cm Çap: 3,3 cm Delik çapı: 0,5 cm

Hamur Rengi: Kahverengi ile koyu gri a.d. 7,5 YR 5/3 ile 7,5 YR 4/1 a.d.

Astar Rengi : Mat kahverengi 10 YR 6/3

Hamur : Seyrek küçük taş ve seyrek kuvars, çok ince mika katkılı hamur

Tanım : Ortası geniş, uçlara doğru konik şekilde daralan ağırşak. Üst yüzde ortada, yatay ince yiv.

Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Burr 1933, 602, fig. 70, no. 255; *Troy IV*, fig. 289, no. 36-403, 37-660.

BM 3*

Dikdörtgen tezgah ağırlığı. Inv. 1.K(N)14.2. Yükseklik: 6,5 cm; genişlik: 4,9 cm; kalınlık: 3,3 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın altı. Jolivet, Robert 2003b, 107, fig. 39, 1.

BM 4*

Pişmiş toprak ağırşak. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C.81 bis. Küre şekilli. Çap: 3,6 cm; kalınlık: 2,7 cm. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 42, fig. 8, 4.

BM 5* **Lev. CXXIX**

Pişmiş toprak tezgah ağırlığı. Disk şekilli. Çap: 4,5 cm; kalınlık: 1,6 cm. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C. 222. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 47, lev. XIV, 5.2; fig. 10, 14.

BM 6* **Lev. CXXIX**

Diskoid tezgah ağırlığı. İnv. 1.M8/9.1.Selçuk Müzesi İnv. 30/74/92. Çap: 4,5 cm; kalınlık: 2,2 cm. Dairesel mühür içinde *kithara*, iki asma deliği. Hellenistik. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 127, lev. XXIX, 3.

BM 7*

Pişmiş toprak tezgah ağırlığı. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C.281. Çap: 6,7 cm, kalınlık: 4,4 cm. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 40, fig. 6, 1.

BM 8*

Tezgah ağırlığı. Çap: 5,6 cm; kalınlık: 3,2. 1990, sondaj 1C, Inv. Kl. 90. 94. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 43, fig. 8, 13

BM 9*

Tezgah ağırlığı (yayında pendantif olarak tanımlanmıştır). Diskoid, iki asma delikli. 1.E3/4.8. 1991, Sondaj 1E. Çap: 3 cm; kalınlık 1,7 cm. Jolivet 2003a, 70, fig. 20, 11.

N- ZAR

BN 1* **Lev. CXXIX**

Küçük zar. Pişmiş toprak. Bir kenarı 0,9 cm olan küp şekilli, Delattre 1992, 28. Inv. S1-35, fig 15.

O- PHALLOS'LAR

BO 1 **Lev. CXXIX**

Torba No : 2004/22
Sektör : Apollon
Plankare : K 15 B
Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi
Tabaka : Siyah balçık
Derinlik : 0,80-0,59
Buluntu Türü: Phallos
Cinsi : Taş
Ölçüler : Uzunluk: 6,9 cm Kalınlık: 3,8 cm

Tanım : Doğal şekli bir penise benzeyen beyaz taş (mermer ?). Ucuna bir çizik atılarak idrar deliği belli edilmiştir.

BO 2 **Lev. CXXIX**

Torba No : 2007/09

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 A/B

Buluntu Yeri : Açmanın kuzey- doğusundan

Tabaka : Çakıllı taban

Derinlik : 1,46

Buluntu Türü: Amulet

Cinsi : Lacivert cam

Ölçüler : Uzunluk: 1,5 cm Genişlik: 1,2 cm Derinlik: 1,3 cm

Tanım : Lacivert camdan arkası düz, askı deliği olan minyatür erkek genital organı şeklinde amulet. Üstte, 0,8 cm derinlikte, 0,4 cm çapında bir delik bulunmaktadır.

Benzerler : Üç bronz amulet için bk. Fanin 1871, 57, lev. 29.

P- DİĞER ADAKLAR

BP 1* **Lev. CXXX**

Bronz orientalizan hayvan bezemeli parça. M.Ö. 6. yy'ın ilk yarısı. Arkaik Apollon tapınağı. 1990. İzmir Müzesi. De La Genière, Rougetet 2003, 170, lev. XXXVI, 2.

BP 2* **Lev. CXXX**

Bronz insize spiral motifli süsleme elemanı. Minyatür Aolik sütun başlığı (?) İnv. 1.M9/10.2. Yükseklik: 3,5 cm; uzunluk: 3,7 cm; kalınlık: 1,6 cm. 1992 Sondaj 1.M. Jolivet 2003c, 127, lev. XXX, 2; fig. 44, 7.

BP 3* **Lev. CXXX**

Bronz yuvarlak levha. Inv. 1.D.7.39. 1990, Sondaj 1.D. Dewailly 2003, 60, lev. XVII, 3; fig. 17, 6.

BP 4* **Lev. CXXX**

Bronz rende parçası. Bir ucu oval şekilde bitmektedir. İnv. 1.T12. 2. 1993 Sondaj 1.T. Dikdörtgen altar. Uzunluk: 8 cm; genişlik: 5,8 cm. Jolivet, Robert 2003a, 157, lev. XXXV, 4.

BP 5*

Bronz minyatür araba aksı (?) Inv. 1.K7c.19. Uzunluk: 5,4 cm; çap: 1,1 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 106, fig. 36, 6.

BP 6 **Lev. CXXX**

Torba No : 2004/14

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Günet-batı köşe

Tabaka : Sıkıştırılmış zemin içi

Derinlik : 1,57

Buluntu Türü: Çivi

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 3,5 cm Baş çapı: 0,9 cm

Tanım : Bronz çivi

Benzerler : *Isthmia VII*, lev. 75, no. 488, lev. 78, no. sub. 507.

BP 7 **Lev. CXXX**

Torba No : 2003/16

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 A

Buluntu Yeri : Güneydeki künk sırasının batı profili, hayvan bağlama bloğunun kuzeyi

Tabaka : Siyah balçıklı tabaka

Derinlik : -0,11/-0,37

Buluntu Türü: Plaka

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 1,4 cm Genişlik: 3,8 cm Kalınlık:0,05 cm

Delik çapı (1): 0,6 cm Delik çapı (2): 0,5 cm

Tanım : Dikdörtgen bronz plaka. Kısa uçlarında karşılıklı birer delik.

Benzerler : *Isthmia VII*, lev. 94, no. IM 2511, lev. 95, no. IM 498.

BP 8 **Lev. CXXXI**

Torba No : 2004/12

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Dolgu alanın kuzey-batısı

Tabaka : Gri, taşlı toprak

Derinlik : 1,71

Buluntu Türü: Disk

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Kalınlık: 0,4 cm Çap: 3,2 cm

Tanım : Kurşun disk.

BP 9 **Lev. CXXXI, CLXXI**

Torba No : 2004/15

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Hellenistik künkün doğusu

Tabaka : Küçük taşların sıkıştırılmasıyla oluşturulmuş döşemenin iç dolgusundan

Derinlik : 1,45/1,28

Buluntu Türü: Plaka

Cinsi : Bronz

Ölçüler : Uzunluk: 9,2 cm Genişlik: 2,1 cm Kalınlık: 0,1 cm

Tanım : Uzun, ince, dikdörtgen şeklinde, yapısında bükülmeler meydana gelmiş bronz plaka.

BP 10 **Lev. CXXXI**

Torba No : 2007/06

Sektör : Apollon

Plankare : L 15 B

Buluntu Yeri : Açmanın kuzey-batı bölümünden

Tabaka : Mermer parçacıklı sert zemin içi

Derinlik : 1,74

Buluntu Türü: Obje

Cinsi : Kurşun

Ölçüler : Uzunluk: 3,2 cm Genişlik: 2,3 cm Kalınlık: 1,5 cm

Tanım : 0,7 cm kalınlıkta, uçlara doğru incelen (bir ucu 2 mm diğer ucu 5 mm) spiral olarak sarılmış kurşun şerit.

BP 11 **Lev. CXXXI**

Torba No : 2007/25

Sektör : Apollon

Plankare : K 15/C-D

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,11/-0,23

Buluntu Türü: Obje

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 5,3 cm Genişlik: 2,2 cm

İnce uç kalınlık: 1,3 cm kalın uç kalınlık: 1,9 cm

Tanım: Yuvarlatılarak işlenmiş kemik obje. Bir ucu diğer uca göre daha kalın.

BP 12 **Lev. CXXXI, CLXXI**

Torba No :2003/12

Sektör : Apollon

Plankare : J 15 C

Buluntu Yeri : Kuzeydeki künkün batısı ile Apollon Tapınağı'nın temelleri arasındaki alan

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : 0,30/0,19

Buluntu Türü: Obje (?)

Cinsi : Kemik

Ölçüler : Uzunluk: 2,4 cm Genişlik: 1,9 cm

Kalınlık: 0,9 cm Delik çapı: 1 cm

Tanım : Silindirik objenin yaklaşık 4/1'lik kısmı. Üst ve alt kenarda ikişerli plastik bant şeklinde profil. Orta kısım dış bükey profilli. Her iki kenarda parçanın merkezine doğru açılmış iki delik. Sol kenardaki diğerine göre daha büyük (1 cm). 0,8 cm çapındaki diğer deliğin ağız kısmı aşınmıştır. Parçanın ortasında iki deliği birbirine bağlayan ince kazıma çizgi. Parçanın alt yüzeyi düzgün. Üst yüzeyi 0,4 cm'lik bir cidar bırakacak şekilde 0,5 cm derinlikte yuvarlak şekilde oyulmuş.

BP 13*

Kemik obje. Inv. 1.K(N)7c.29. Uzunluk: 4,4 cm; genişlik: 1,4 cm; kalınlık: 0,7 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 105, fig. 36, 2.

BP 14*

Kemik yuvarlak obje. Menteşe parçası (?) Inv. 1.K(N)7e.4. Çap: 1,5 cm. 1992- 1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın altı. Jolivet, Robert 2003b, 107, fig. 39, 2.

BP 15*

Kemik obje. Dikdörtgen şekilli, ortasında delik. No. 22'ye benzer ölçülerde? Inv. 1. K(N) 11/12.1. M.Ö. 6-7. yy 1992-1993, Sondaj 1K. Dikdörtgen altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 102. fig. 30,14.

BP 16*

Kemik obje. İnce uzun, ortada delik. Uzunluk: 4,5 cm; kalınlık: 0,5 cm. 1990, sondaj 1C, Inv. 1.C. 221. Delattre, de La Genière, Şahin 2003b, 47, lev. XIV, 5.1; fig. 10, 15.

BP 17 **Lev. CXXXI**

Torba No : 2004/ 32

Sektör : Apollon

Plankare : K 15 B

Buluntu Yeri : Yuvarlak sunak içi

Tabaka : Siyah balçık

Derinlik : -0,34/ -0,67

Buluntu Türü: Öğütme taşı

Cinsi : Trachit ?

Ölçüler : Uzunluk: 14,4 cm Çap: Üst: 4,1 cm x 4,3 cm / Alt: 8,5 cm x 8,1 cm

Tanım : Kahverengi trachitten yapılmıştır. Düzensiz dikdörtgen prizması şekilli taşın alt yüzü dış bükeydir.

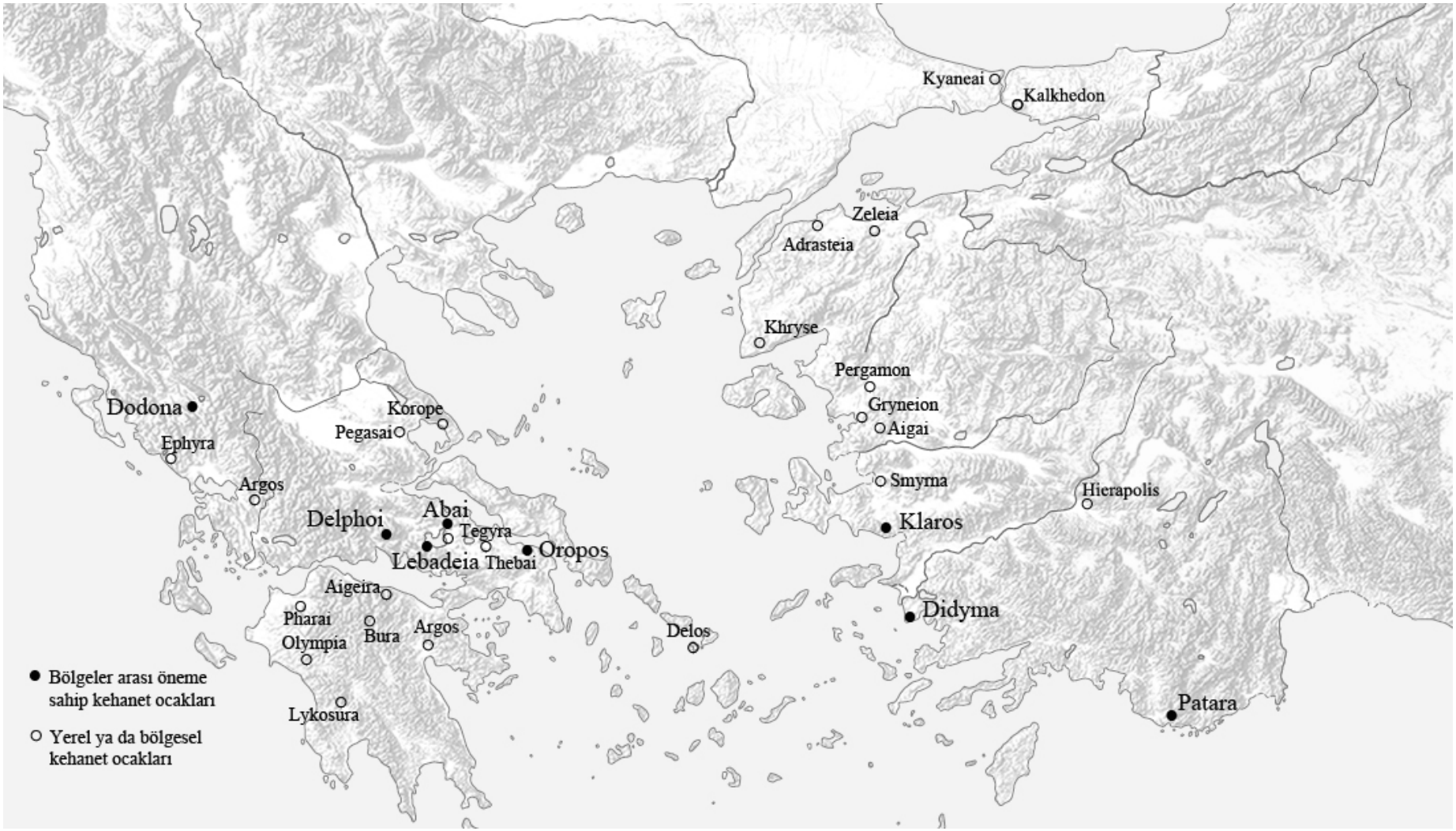
Tarihleme : Geometrik

Benzerler : Furtwängler 1906, 168, lev. 67, no. 26.

BP 18*

Siyah taş. Uzun Ağırlık (?).Uzun, uç kısımda girintili bir bağlama kısmı?. Inv. 1.K(N)7.5. Uzunluk: 11,5 cm; genişlik: 5,5 cm; kalınlık: 4,4 cm. Ağırlık: 440 gr. 1992-1993, Sondaj 1K. Yuvarlak altarın dolgusu. Jolivet, Robert 2003b, 105, fig. 35, 7.

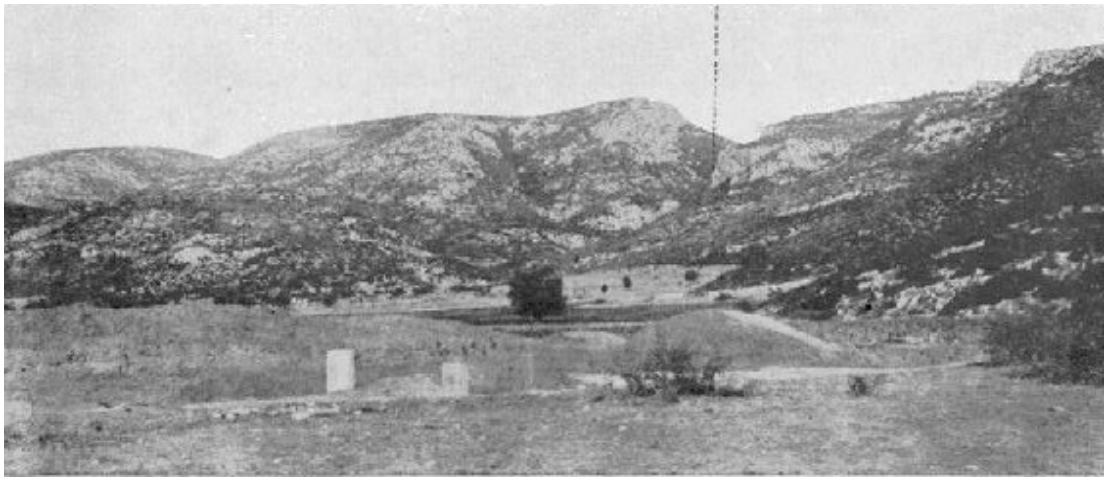
LEVHALAR

Harita 1: Klaros ve Ege dünyasındaki diğer kehanet ocakları

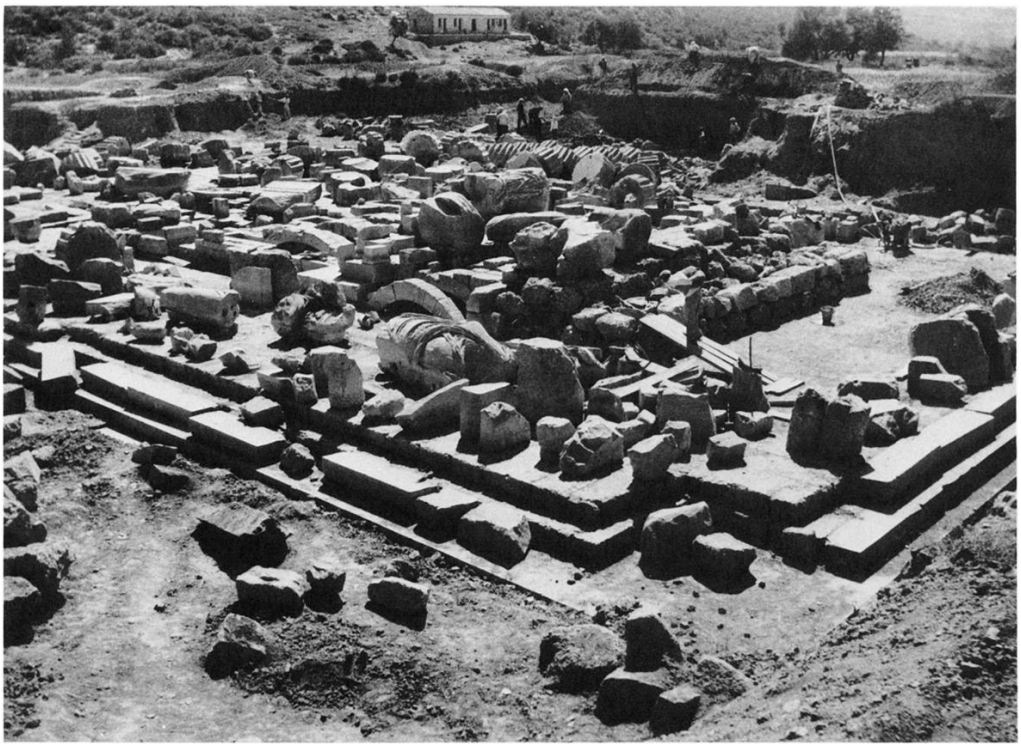
Harita 2: Kolophon-Notion-Klaros

1. Klaros 1913, kazı öncesi Macridy ve Picard 1915, fig. 1.

2. Klaros 1913, Propylon (*BCH* 120 (1996), 380, fig. 4).

1. Klaros. Robert kazıları. Mellink 1961, lev. 25, fig. 9

2. Klaros 1953. (Bryn Mawr arşivi no. 53-9-12; yeni no: 308)

1. Ana Tanrıça'ya adak steli (Macridy 1912, 57, fig. 26)

2. Klaros 2003, Apollon Sektörü
J 15- C/K 15-A Plankaresi, düzeltilmiş anakaya zemin

1. Yuvarlak Sunak, Kuzey kesim. 2004

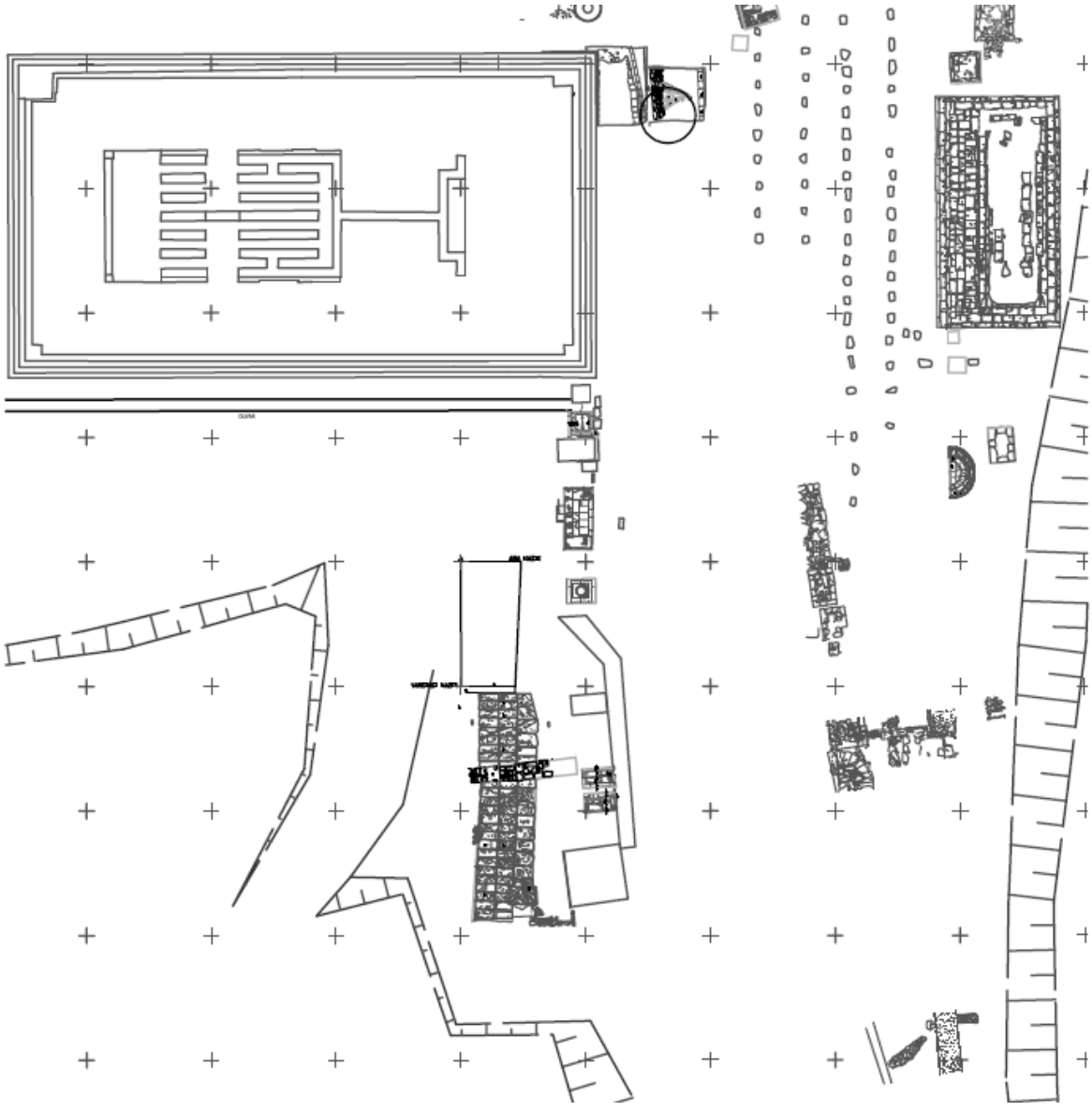
2. Yuvarlak Sunak, Güney kesim. 2007

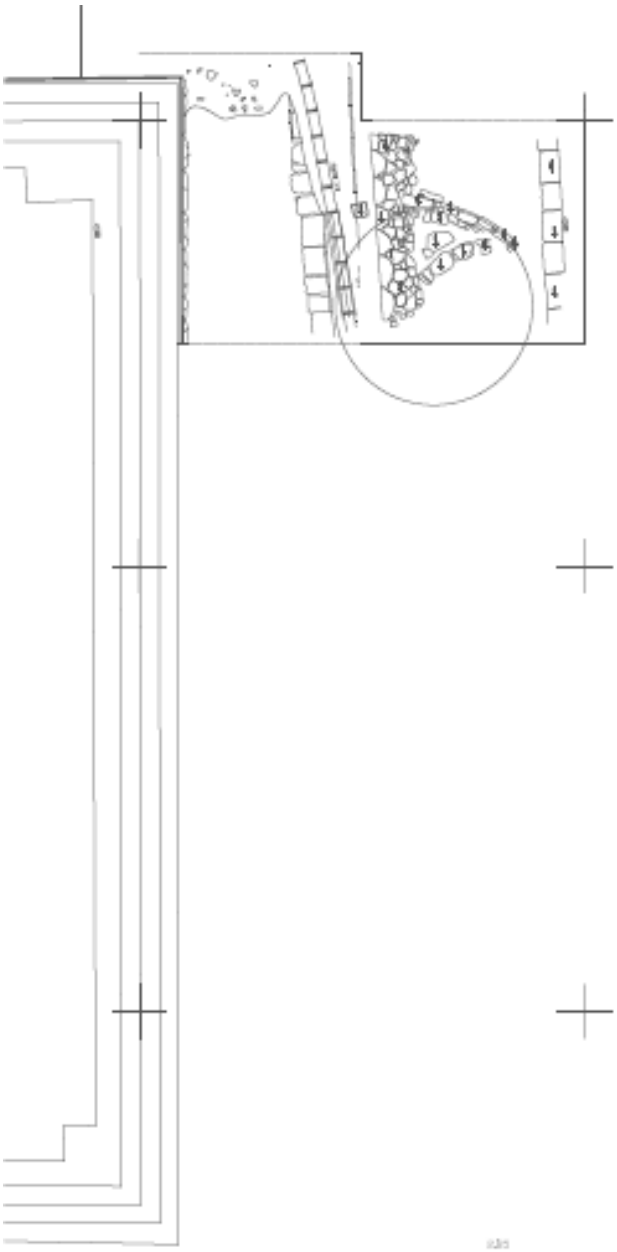
1. Yuvarlak Sunağın iç yüzü, Kuzey kesim. 2004

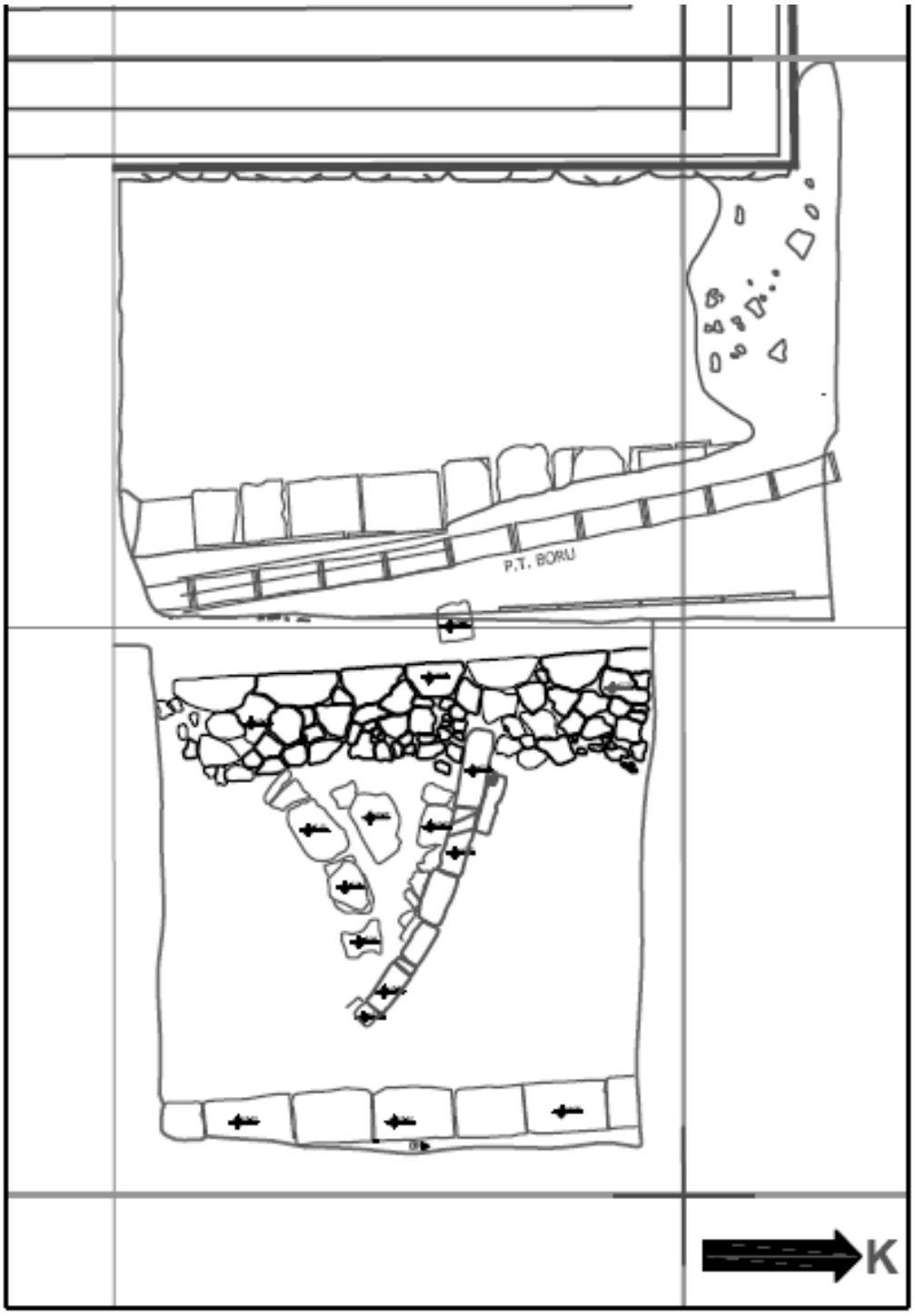
2. Yuvarlak Sunağın iç yüzü, Güney kesim. 2007

Klaros 2004

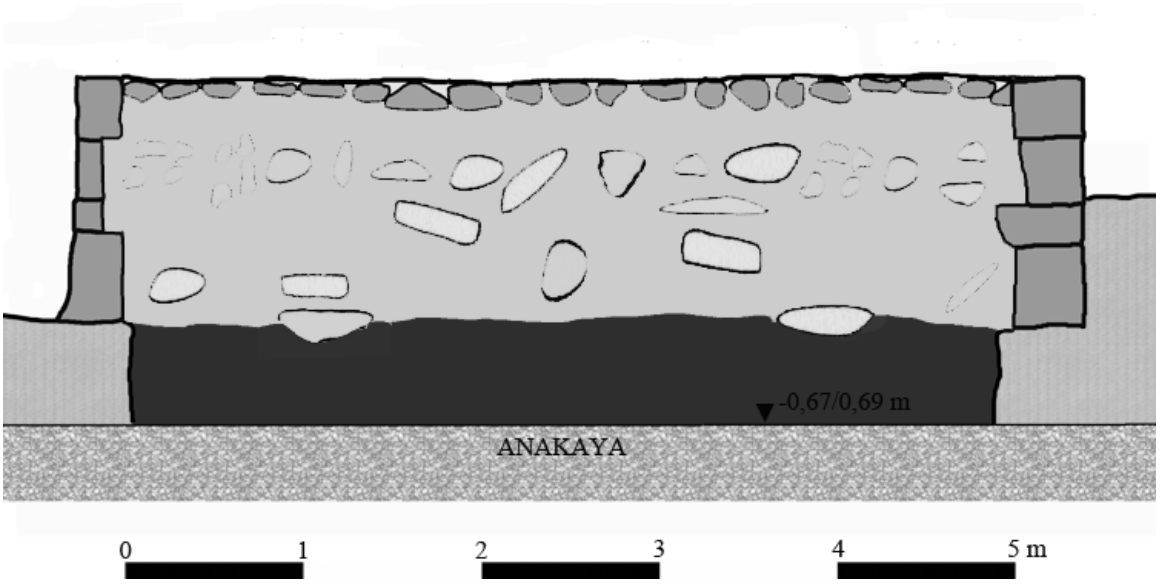
Klaros. Apollon Sektörü, 2002-2004

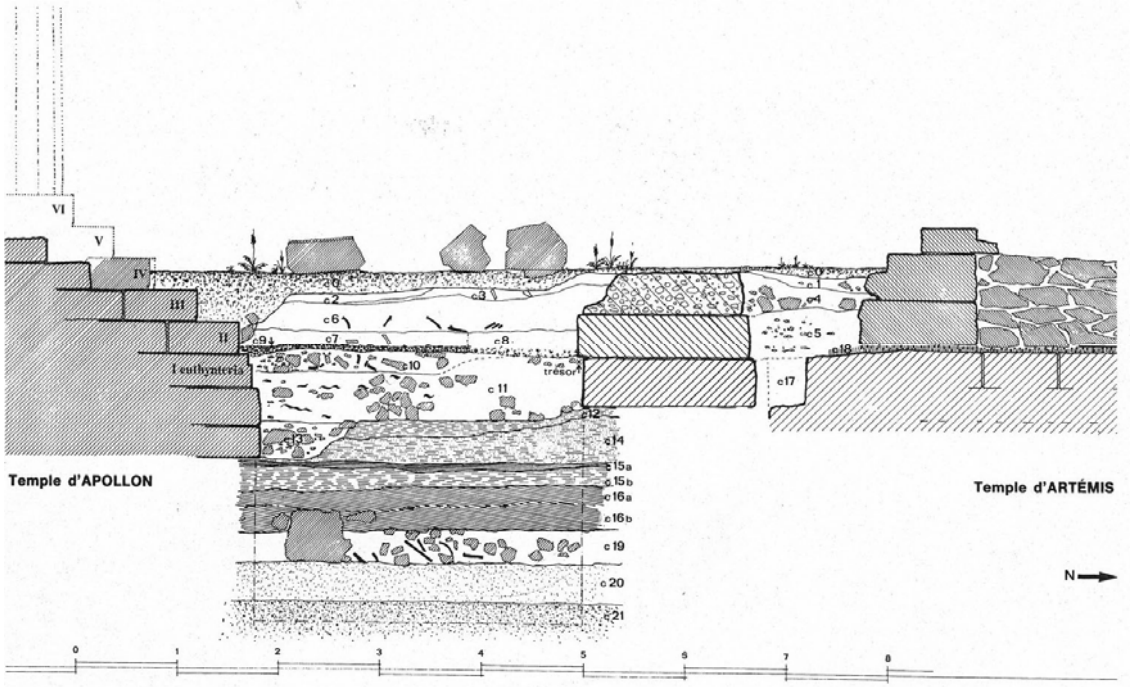
15

APOLLON SEKTÖRÜ
ÖLÇEK:1/50 AĞUSTOS 2004

0 50 100 150 200 250 m

1. Yuvarlak sunak, Şematik Kesit, Kuzey-Güney.

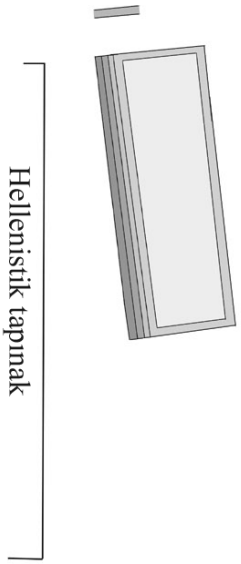
2- Klaros 1988. Sondaj 2ab, kuzey-güney kesidi (Schwaller 1992, 80 fig. 3).

1. Apollon Sektörü 2003. Arkaik sunak, batı kenar.

2. Apollon Sektörü 2007. Arkaik sunak, kuzey kenar.

1. Arkaik Apollon Altarı

2. Arkaik Apollon sunağı, hayvan bağlama bloğu.

1. Klaros 2004. Arkaik sunağa ait stucco parçalarından bir detay.

2. Klaros 2007, Geometrik ve Arkaik altarlar

1. Klaros 2007. Arkaik sunağın dolgusu

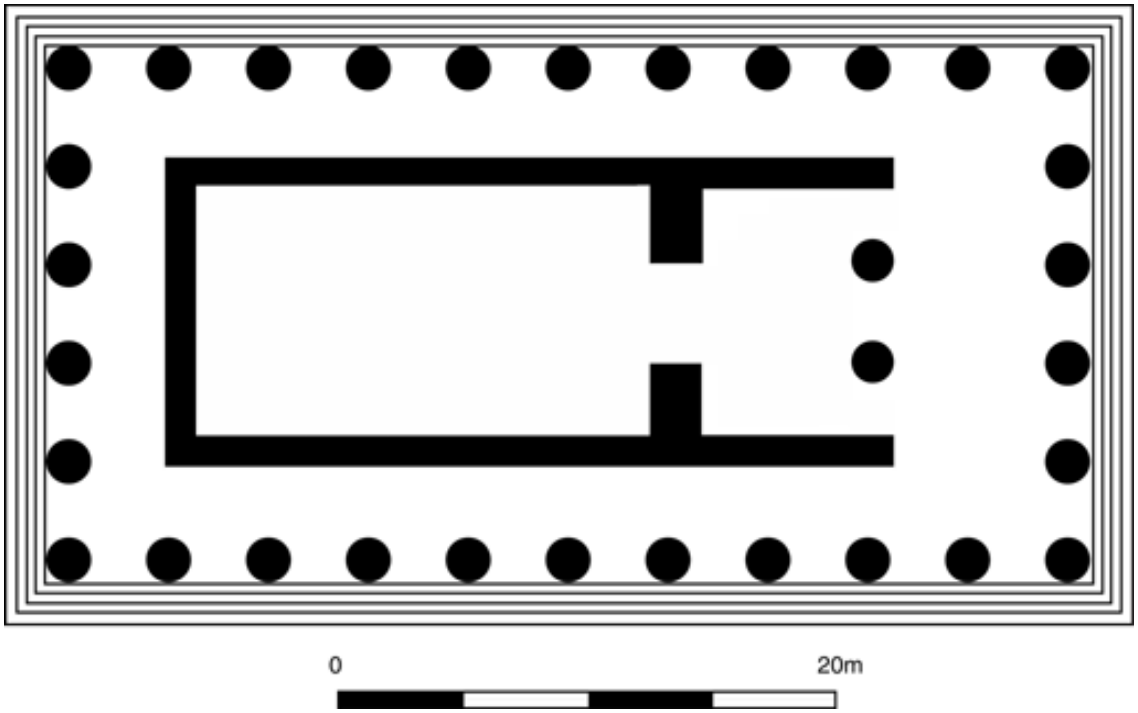
2. Klaros 2007. Arkaik sunağın güneyi. Taban.

1. Klaros 2007. Apollon sunağı batı yüz. Stucco kaplama

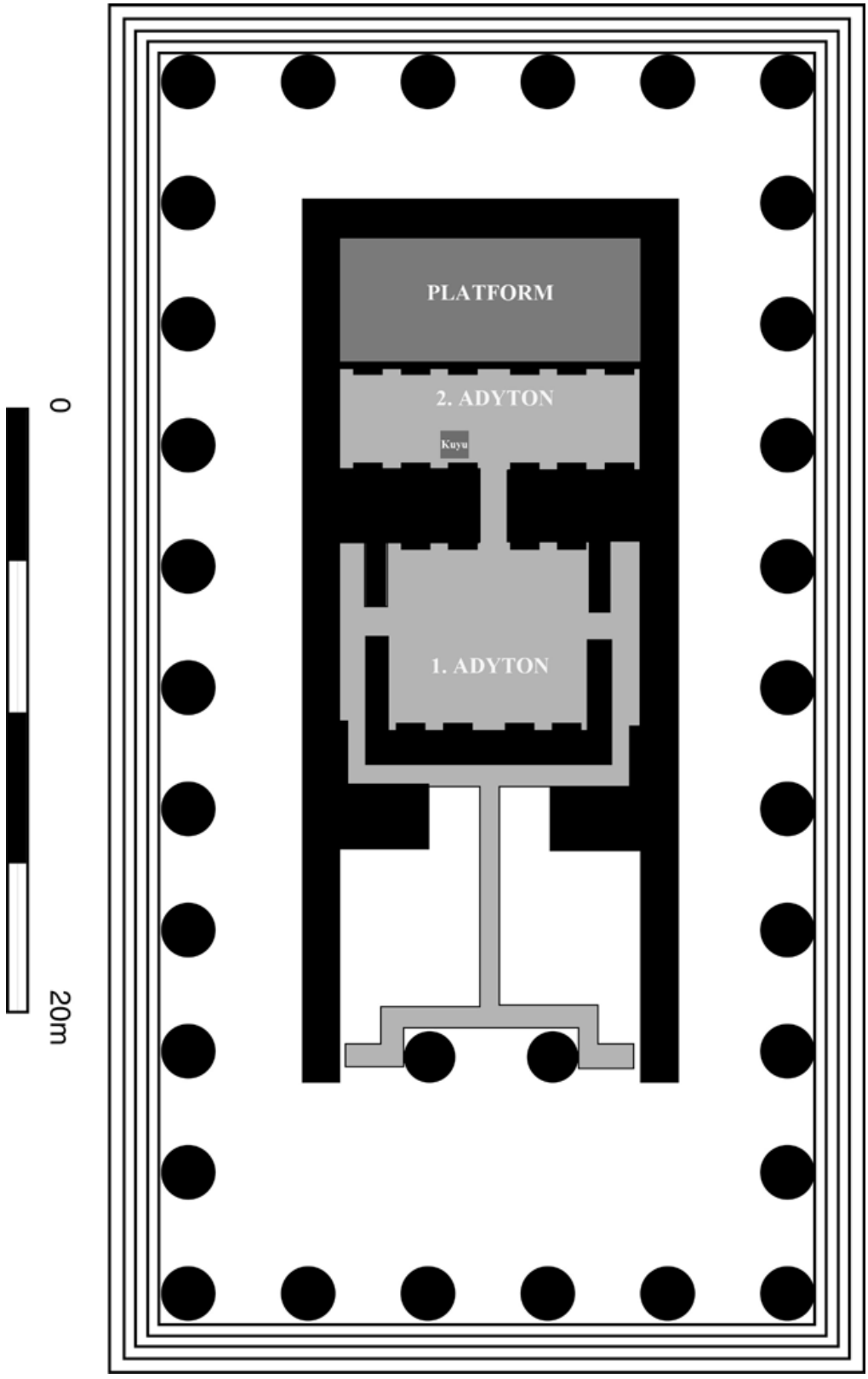
2. Apollon Klarios Tapınağı, Batıdan görünüm

1. Apollon Klarios Tapınağı. zemin kat planı

2. Bronz astragalos, *in situ*.

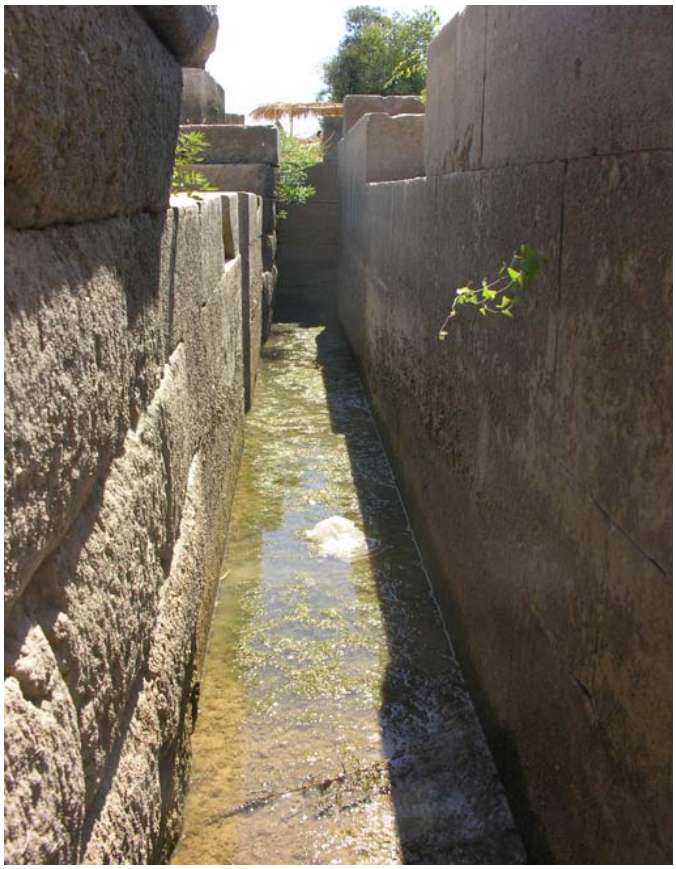
Apollon Klarios Tapınağı

1. Merdiven, güney kanat.

2. Koridor, Pronaos’un altı

1. Koridor, batı kanat

2. Koridor, güney Kanat

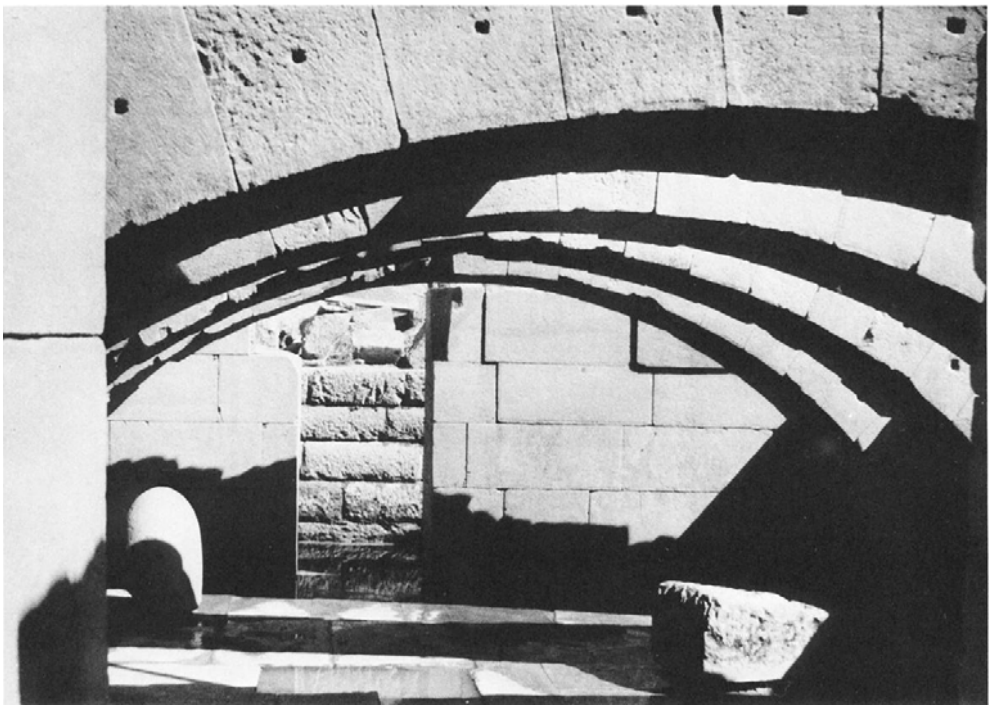
1. İkinci Adyton

2. Birinci Adyton

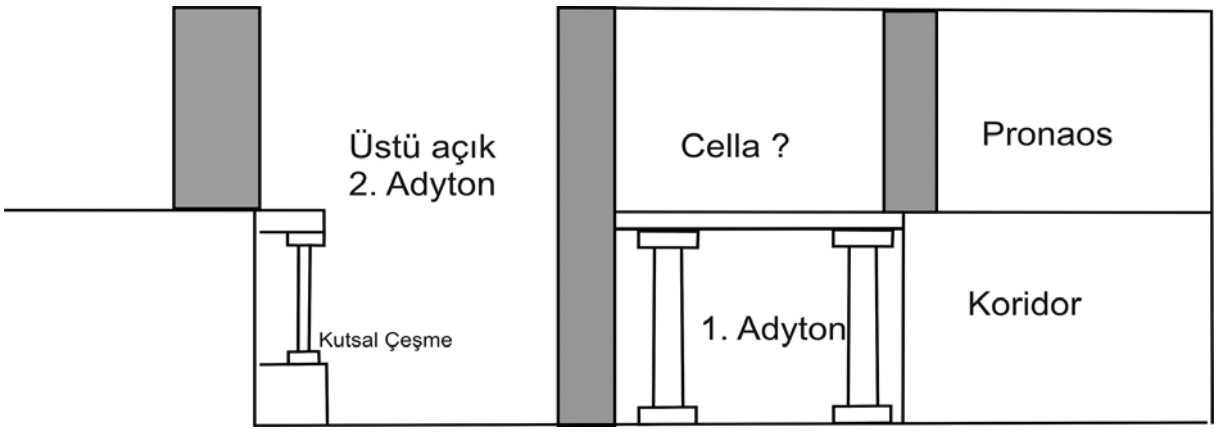
1. İki adyton arasındaki geçit

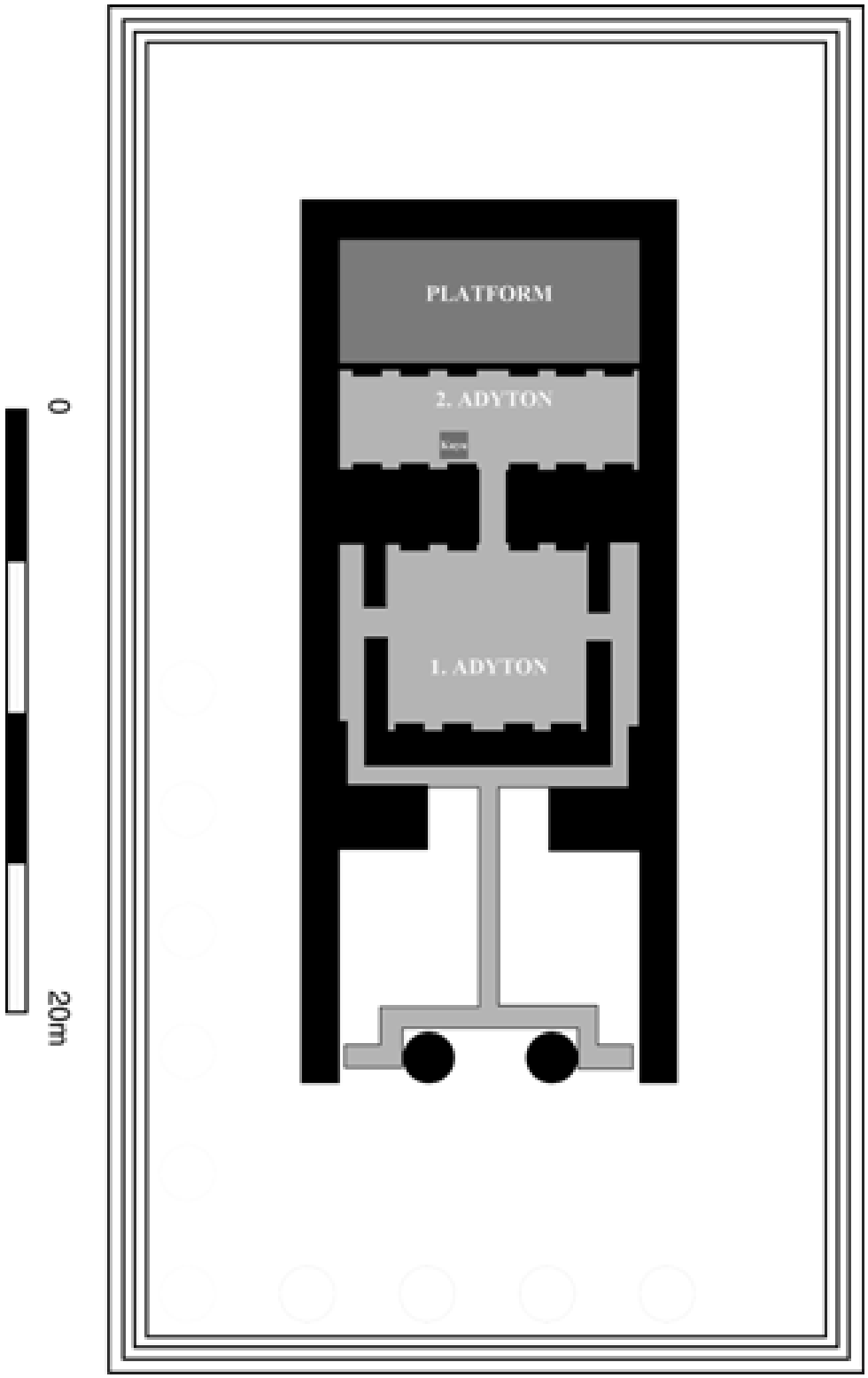
2. Birinci Adyton. Omphalos. Mellink 1960, lev.13, fig. 10

21 Tapınanağın arkasındaki su kanalı

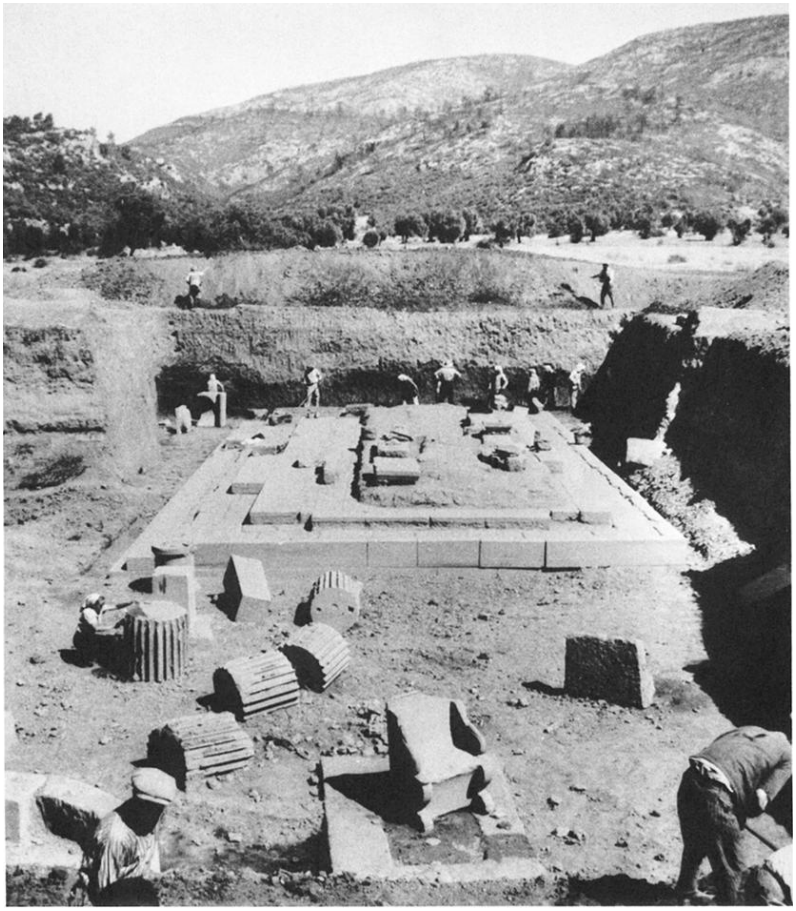
2. İlk Tapınak (Lovette Guichard 2005, 194 fig. 39'dan)

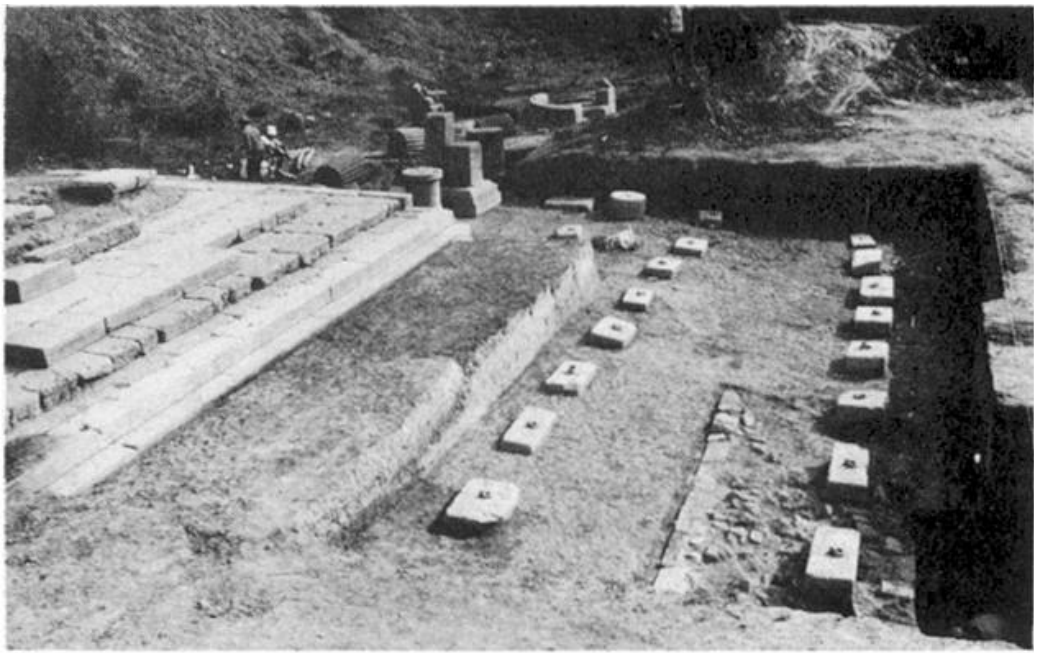
Tapınağın M.Ö. 2. yüzyıl'daki planı

1. Hellenistik Apollon Sunağı

2. Sunak, güneyden görünüm (Mellink 1960, lev.13, fig. 11)

1. Mitchell 1989/90, 99, fig 21

2. Hellenistik Dönem sonrası kutsal yolun batı kenarındaki onur anıtları.

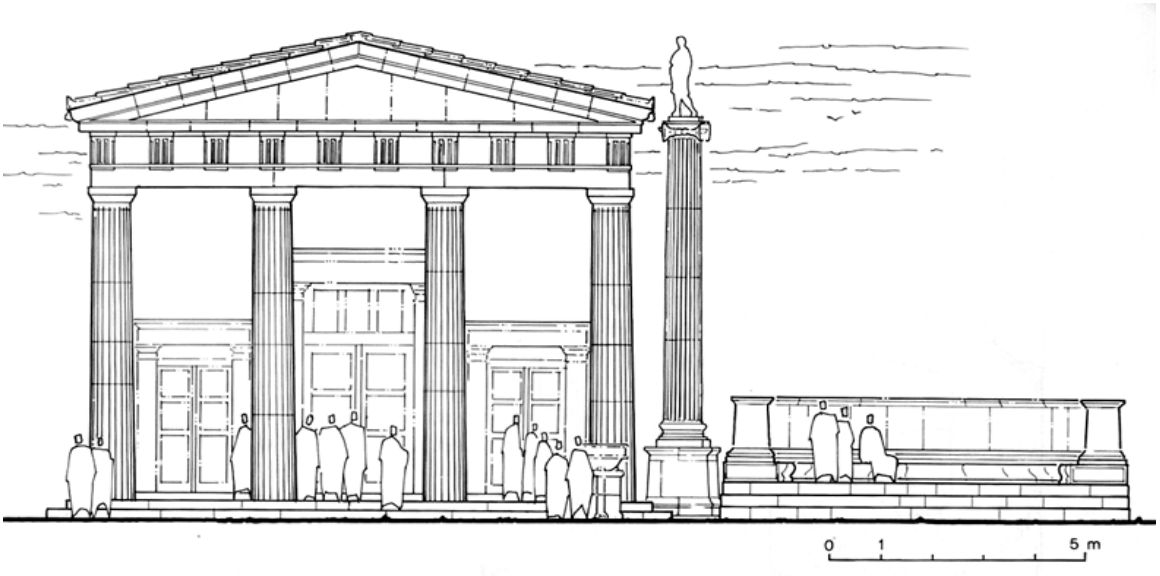
1. Apollon Tapınağı. Krepis'lerdeki yazıtlar

2. Klaros'dan Notion'a bakış.

1. Klaros ve Notion arasındaki arazinin havadan görünüşü.

2. Propylon'un ve çevresinin güneyden görünümü (Étienne ve Varène 2004, 237, fig. 88)

1. Augustus Dönemi Kolophon Sikkesi (Flashar 1998/99, lev. 12, 1)

2. Traianus Dönemi Kolophon sikkesi (Flashar 1998/99, lev. 12, 2)

3. Commodus Dönemi Kolophon sikkesi (Flashar 1998/99, lev. 13, 1)

4. Caracalla Dönemi Kolophon sikkesi (Flashar 1998/99, lev. 13, 2)

5. Maximinus Dönemi Kolophon sikkesi (Flashar 1998/99, lev. 13, 3)

6. Trebonianus Gallus Dönemi Kolophon sikkesi (Flashar 1998/99, lev. 10, 1)

7. Gemme (Flashar 1998/99, lev. 12, 4)

1. 2003 K15A J15C sondajı Kasa no 16. Hayvan kemikleri

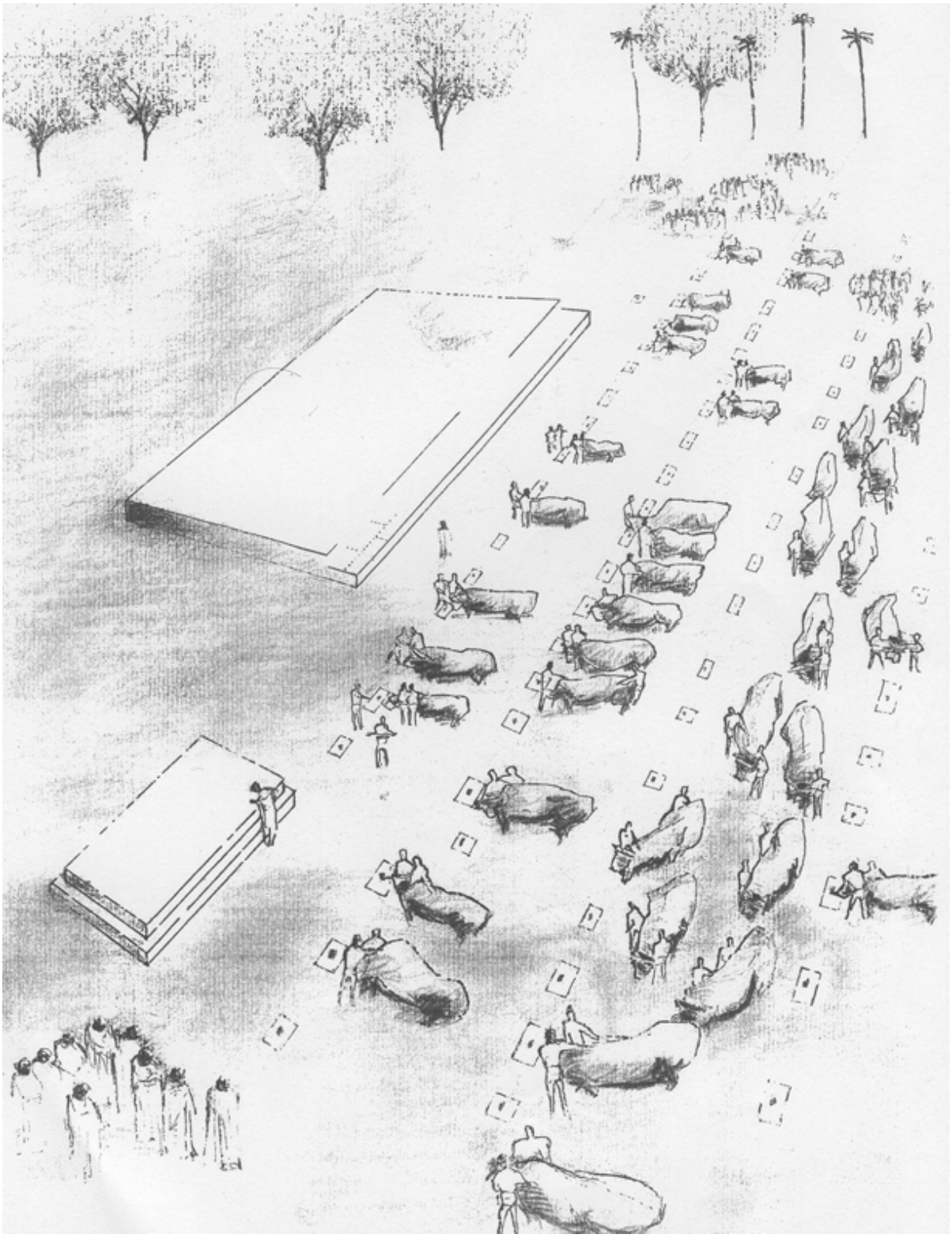
2. 1. 2003 K15A J15C sondajı Kasa no 16. Hayvan kemikleri

1. 2003 K15A J15C sondajı Kasa no 17. Hayvan kemikleri

2. Klaros 2004. Yuvarlak altarının dolgusu içinde ele geçen yanmış kemik parçaları içeren küllü toprak

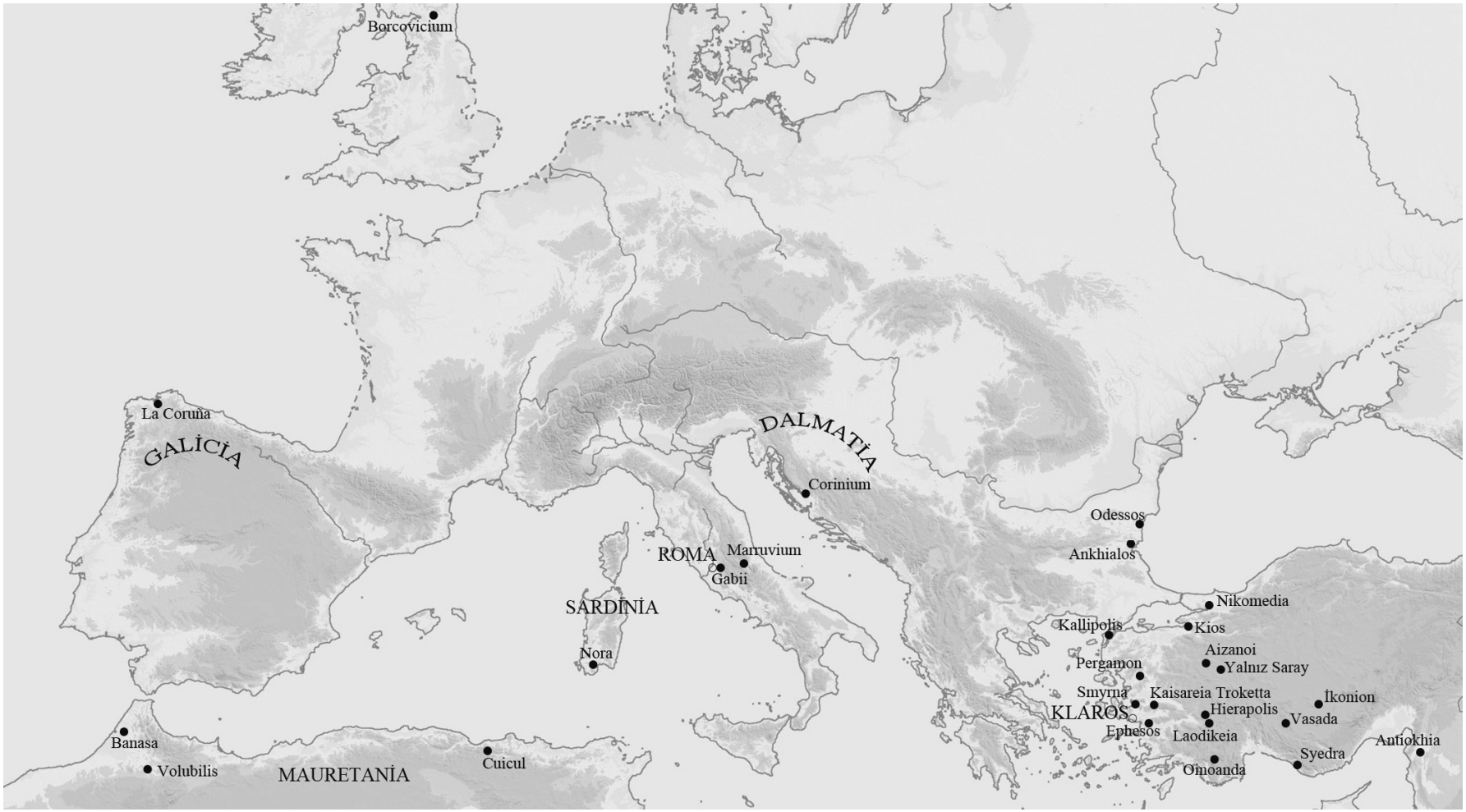
Klaros hekatombunda kurban töreni (De La Genière 2001, 82, fig. 4)

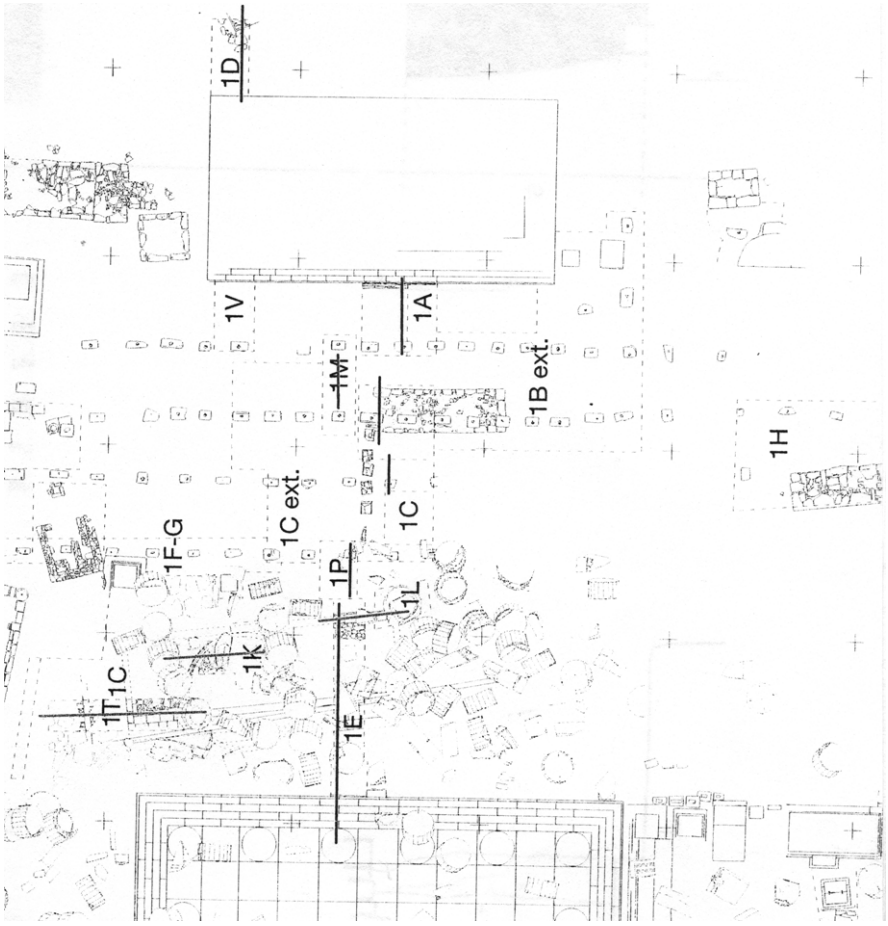
1. Smyrnalı khresmologos Menophilos dekreti
(Robert ve Robert 1992, 281, fig. 1)

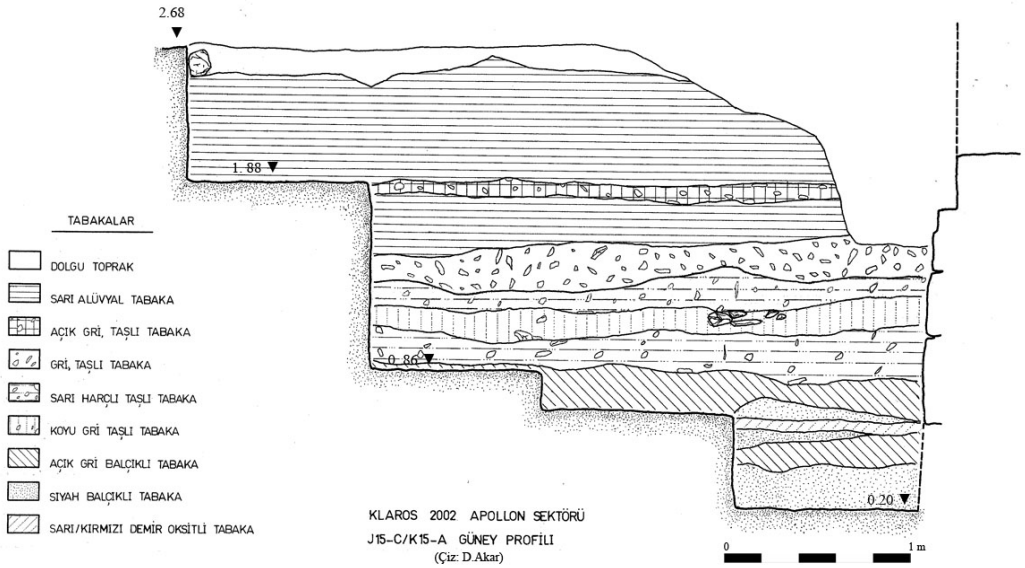
2. Klaros omphalos'u (**AB 2**)

Klaros kehanetlerinin buluntu yerleri

1. Klaros'da 1989-1993 yılları arasında çalışılan açmaları gösteren plan
(De La Genière ve Jolivet 2003, Plan B'den.)

2. Apollon Sektörü, 2002.

AA 1

AA 2

AA 3

AA 4

AB 1

AB 1. Apollon, sol ayak

AB 1. Apollon, boyun parçası

AB 1. Apollon, sağ diz parçası

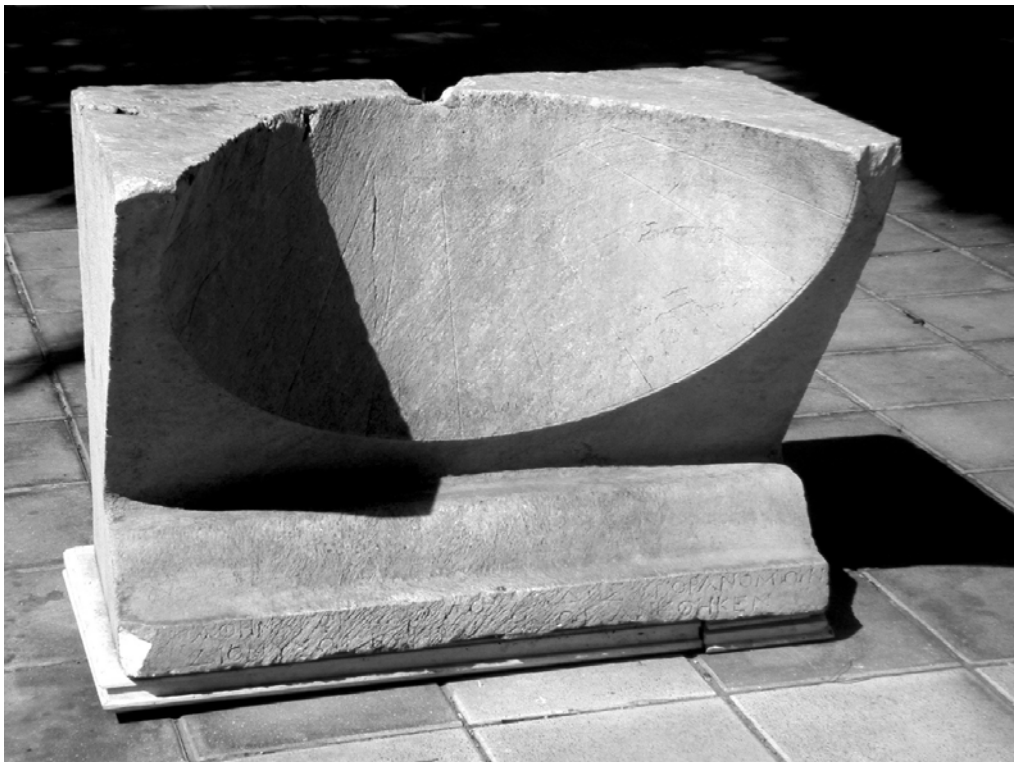
AB 2

AB 3

AB 4

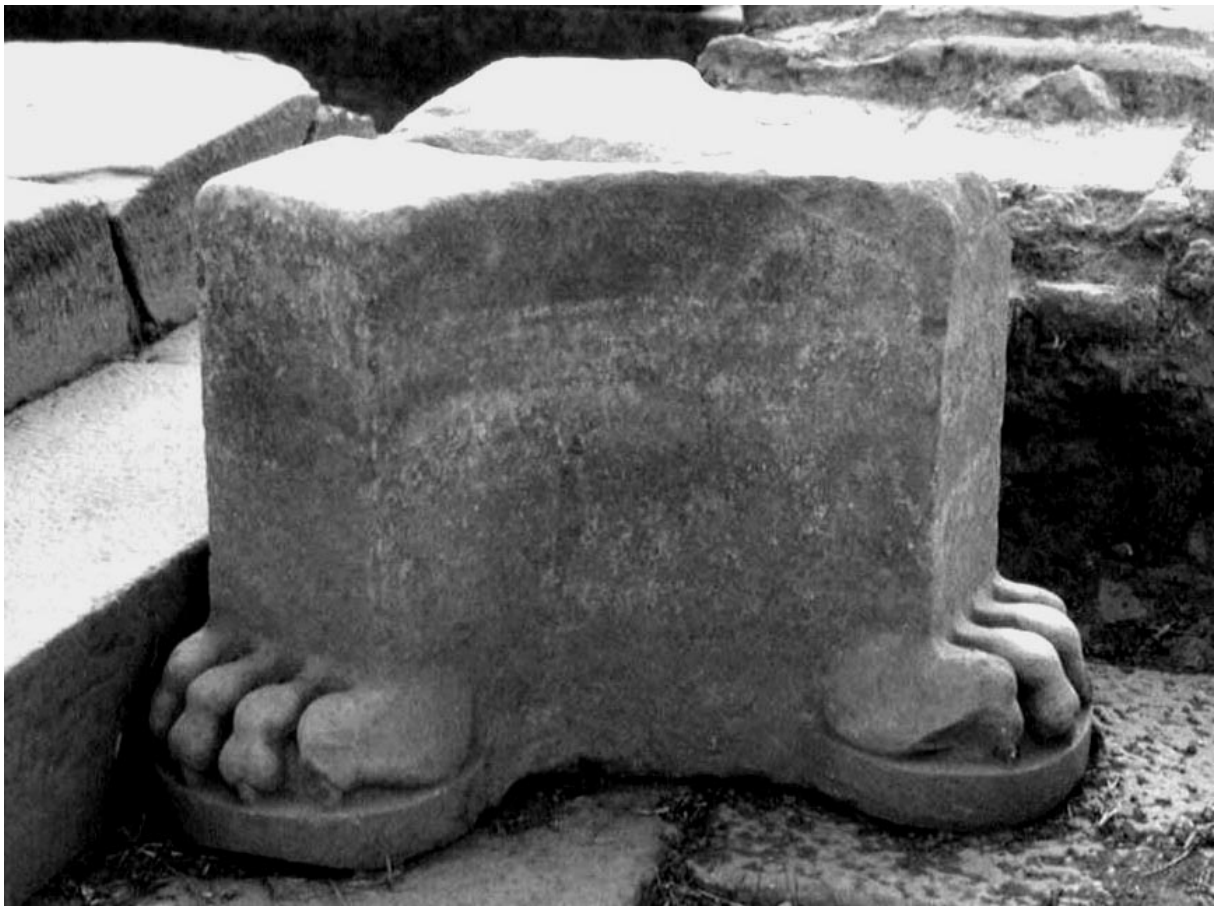

AB 5

AB 6

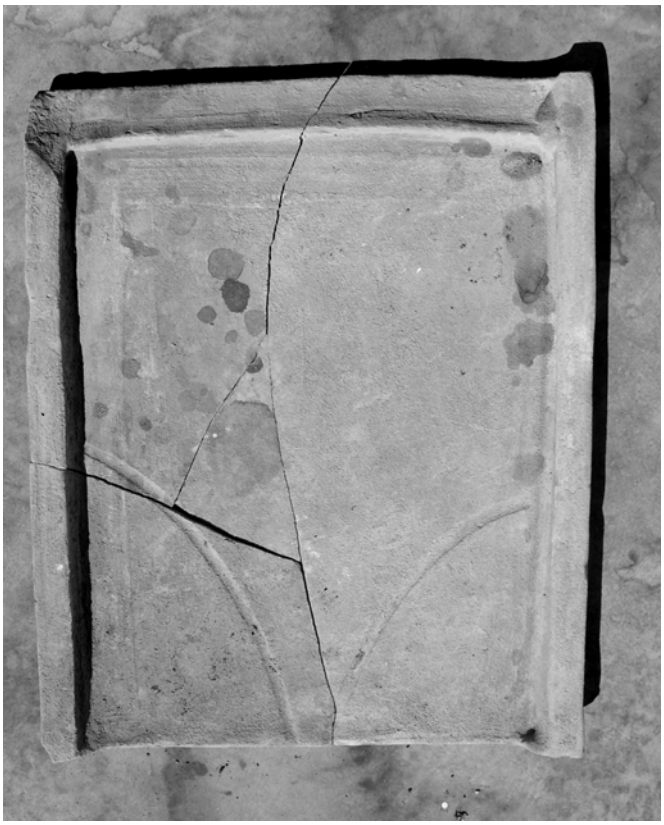

AB 7

AB 8

AB 9

AB 10

AB 11 (ön)

AB 11 (arka)

AB 12

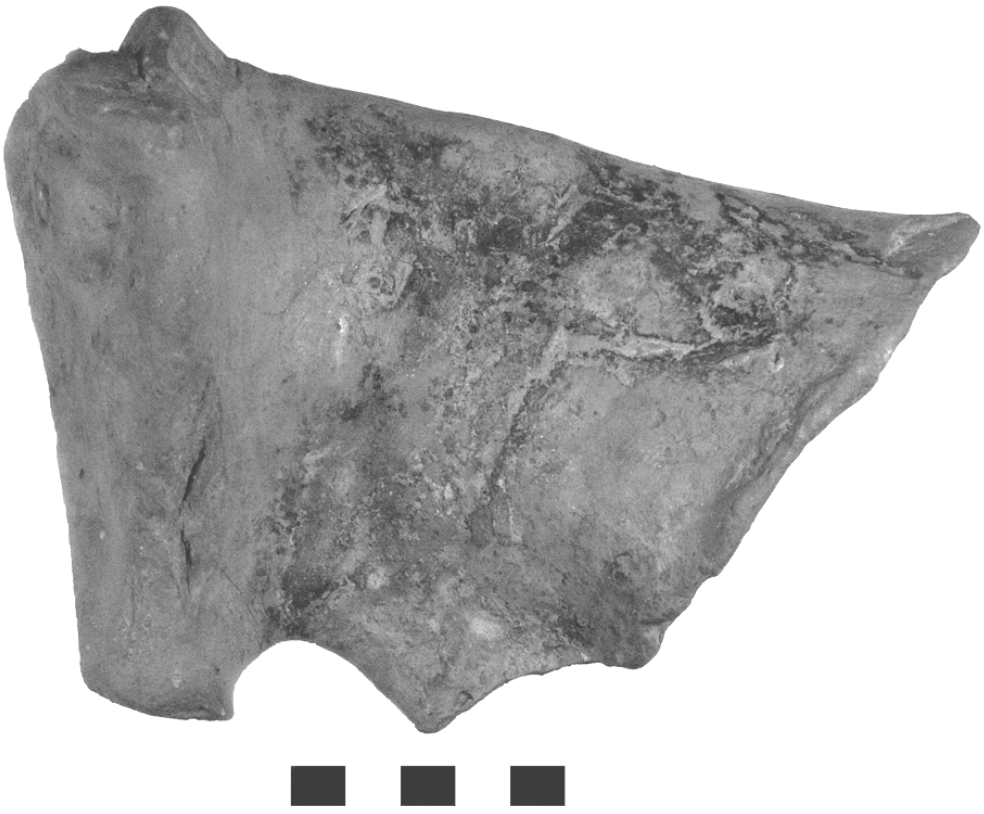
BA 1

BA 2

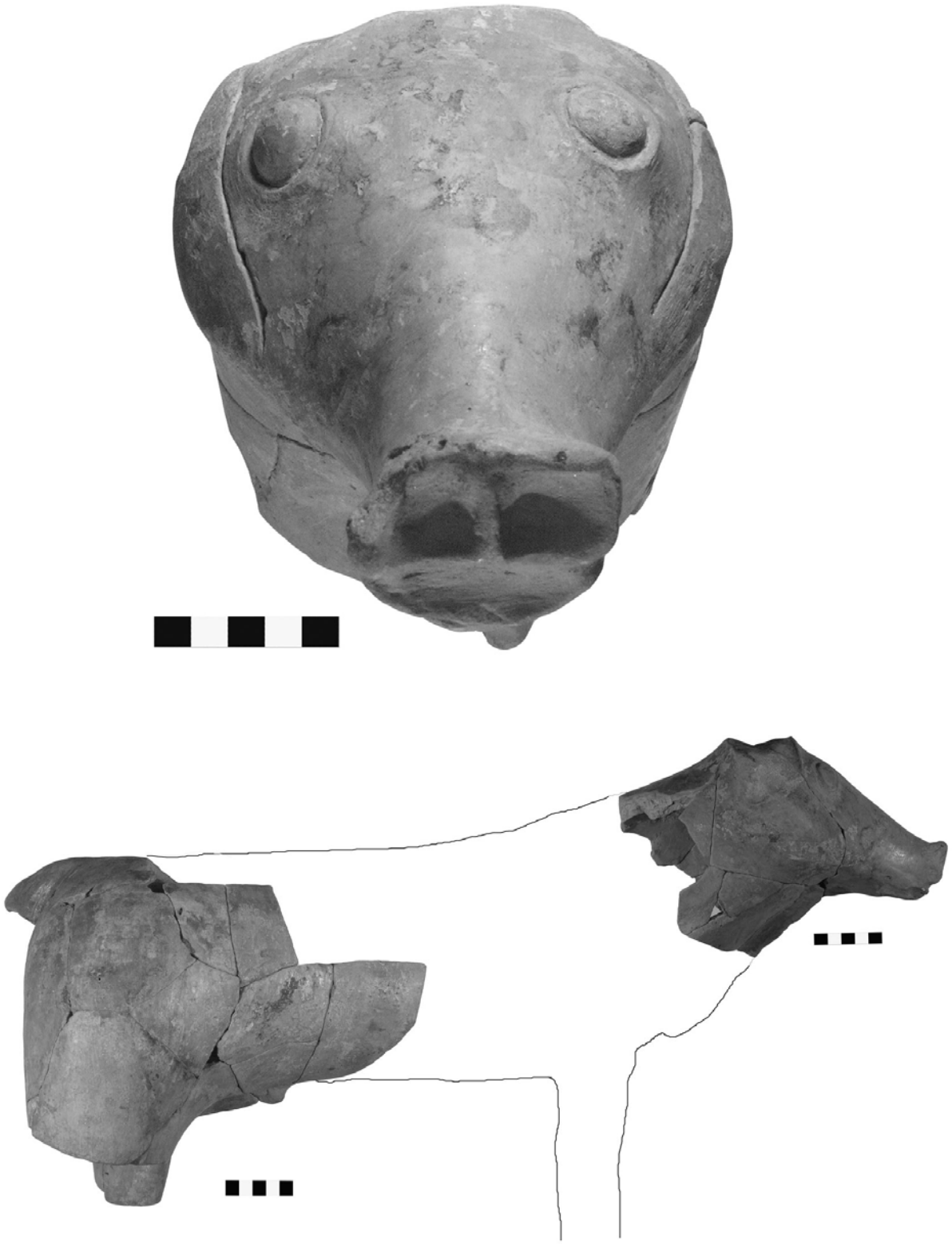

BA 3

BA 4

BA 5

BA 5

BA 6

BA 7

BA 8

BA 9

BA 10

BA 11

BA 12

BA 13

BA 14

BA 15

BA 16 (1/2)

BA 17 (1/2)

BA 18 (1/2)

BS 19 (1/2)

BA 20 (1/2)

BA 21 (1/2)

BA 22 (1/2)

BA 23 (1/2)

BA 24 (1/2)

BA 26*

BA 27*

BA 28

BA 29

BA 30

BA 31

BA 31

BA 32

BA 32

BA 33

BA 34

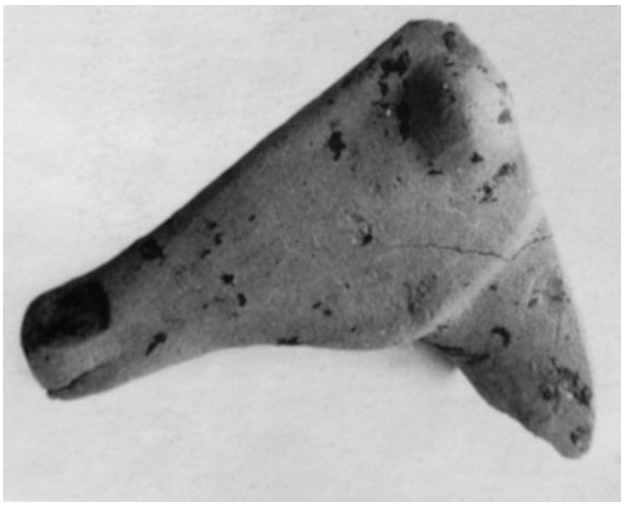
BA 35

BA 36

BA 37

BA 38*

BA 39*

BA 43

BA 43

BA 46*

BA 48

BA 49

BA 50*

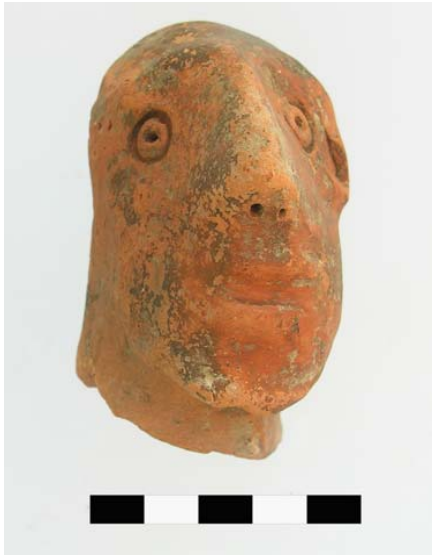
BA 52

BA 52

BA 53

BA 54

BA 54

BA 54

BA 55

BA 56

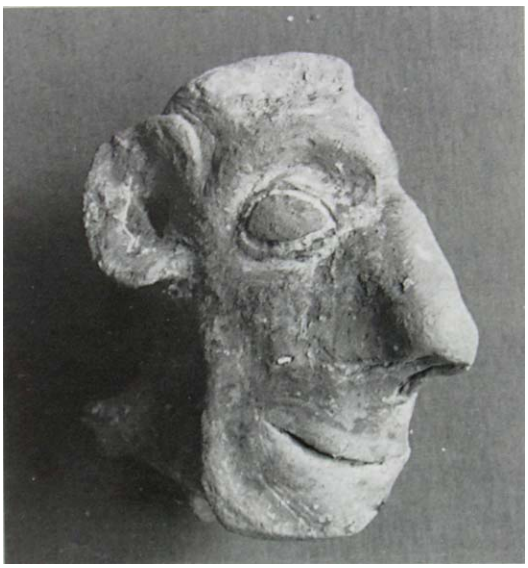
BA 57

BA 58

BA 59

BA 60*

BA 63

BA 64

BA 65

BA 66

BA 67

BA 68

BA 83*

BA 85*

BA 87

BA 88

BA 88

BA 89

BA 90

BA 91

BA 92

BA 93

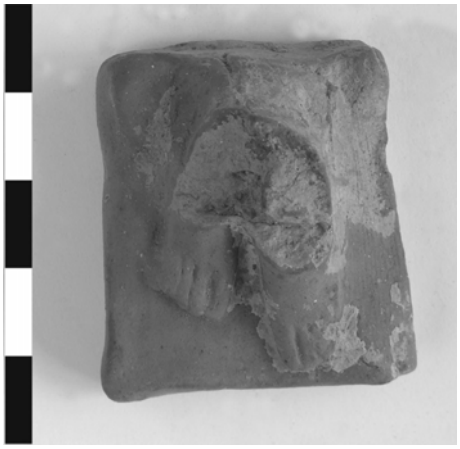
BA 94

BA 95

BA 96

BA 97

BA 98

BA 99

BA 100

BA 101*

BA 102*

BA 103*

BA 104*

BA 110*

BA 121*

BA 122

BA 123*

BA 124

BA 125

BA 126

BA 127

BA 128

BA 129

BA 130

BA 131

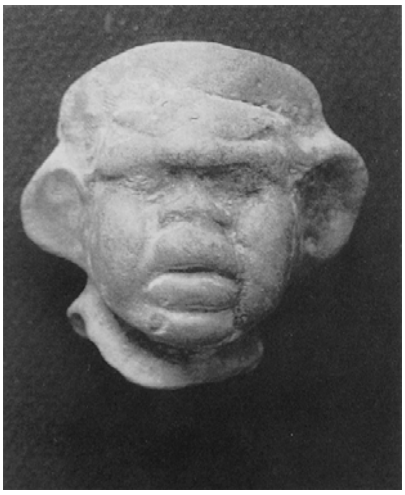
BA 132

BA 133

BA 134*

BA 140*

BB 1*

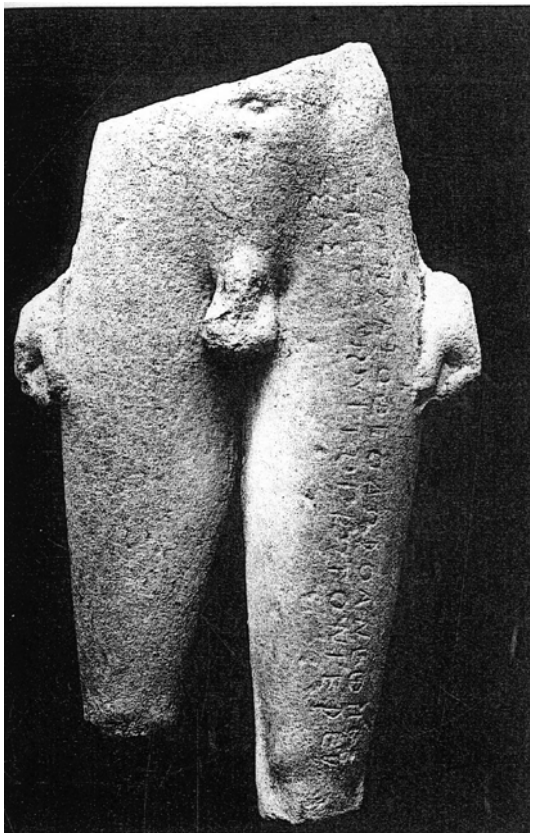
BB 2*

BB 3

BB 4

BC 1*

BC 2*

BC 3*

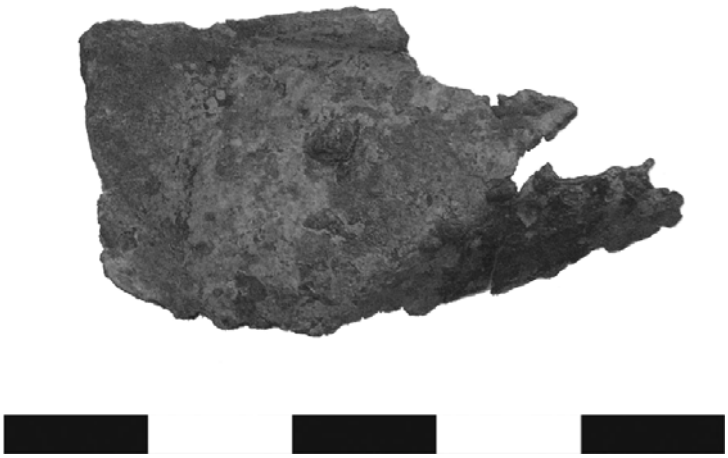
BC 4*

BC 12

BD 3

BD 4

BD 5

BD 6

BD 7

BD 8

BD 9

BE 102

BE 103

BE 106

BE 107

BE 104

BE 105

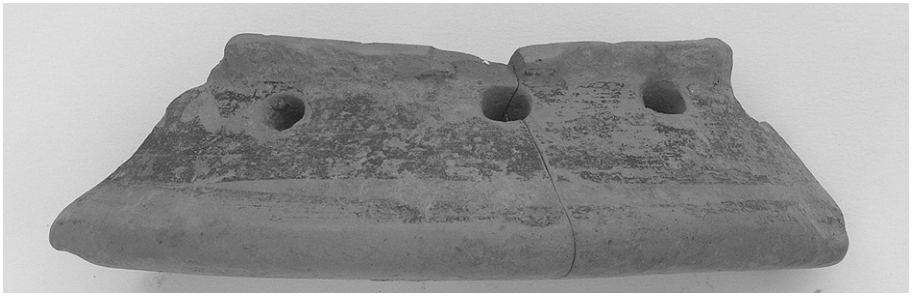
BE 108

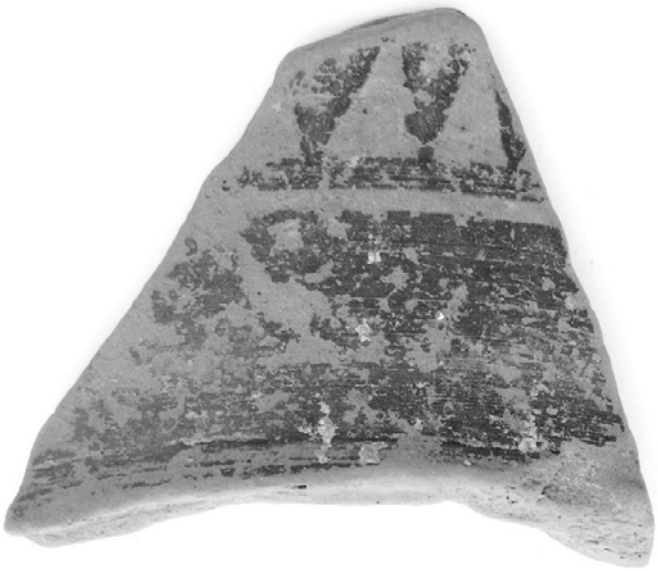
BE 109

BE 110

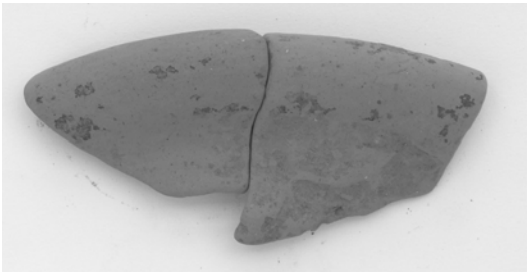
BE 111

BE 112

BE 113

BE 114

BE 115

BE 116

BE 117

BE 118

BE 119

BE 120

BE 121

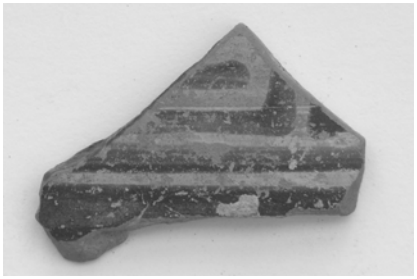
BE 122

BE 123

BE 124*

BE 125

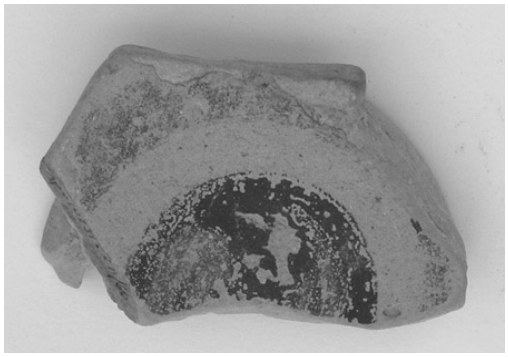
BE 126

BE 127

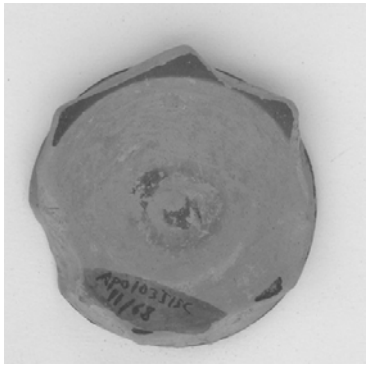
BE 128

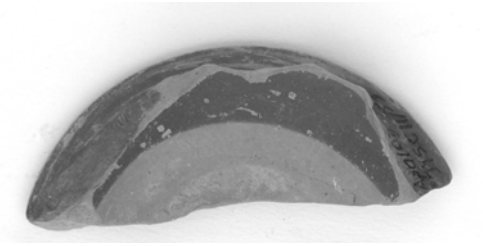
BE 129

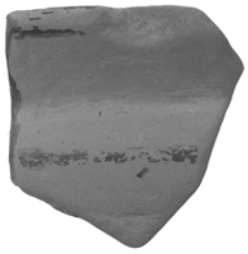
BE 130

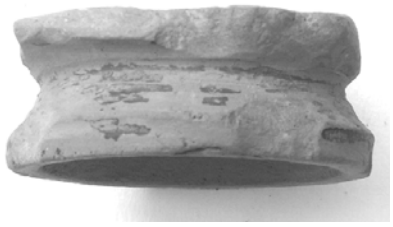
BE 131

BE 132

BE 133

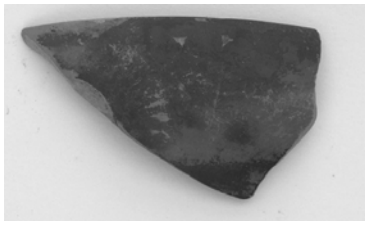
BE 134

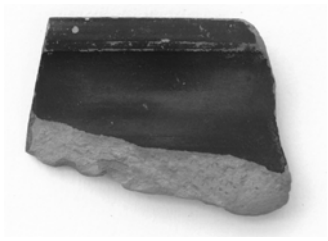
BE 135

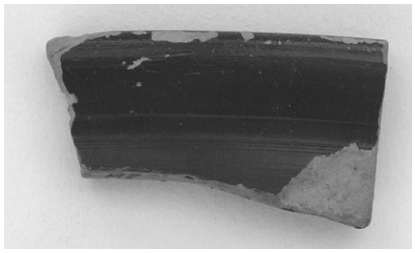
BE 136

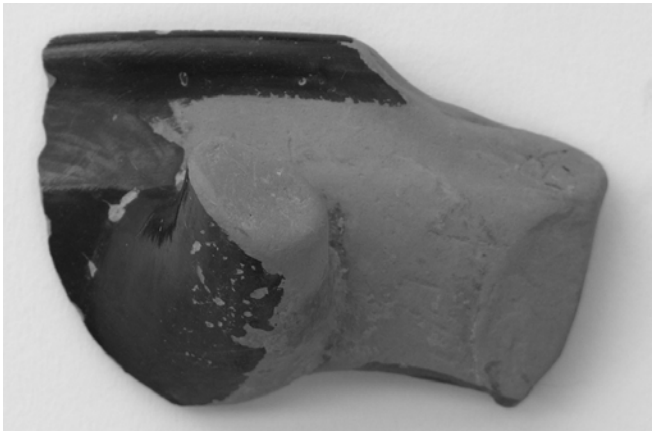
BE 137

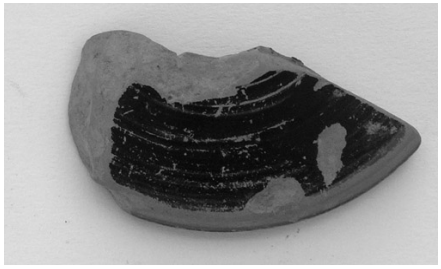
BE 138

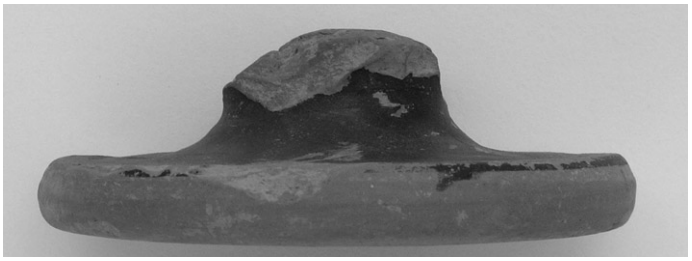
BE 139

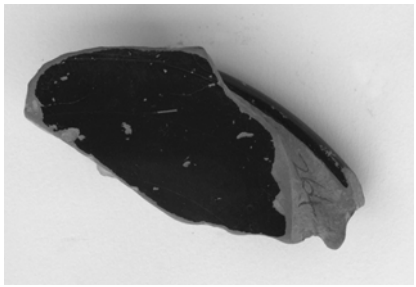
BE 140

BE 141

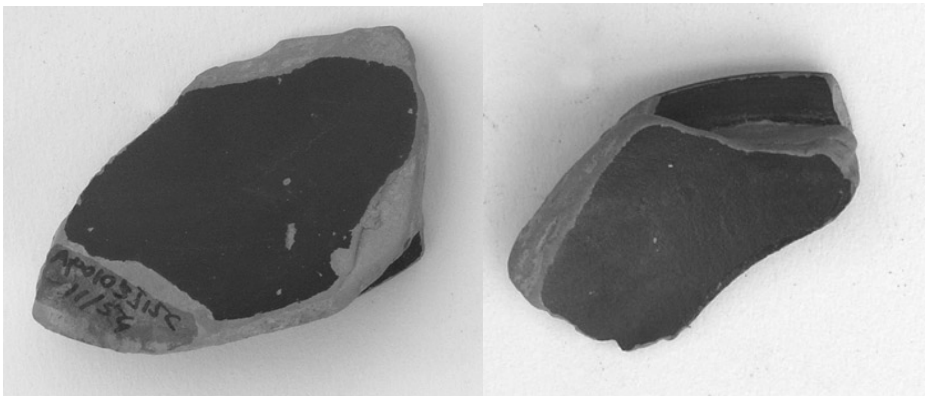
BE 142

BE 143

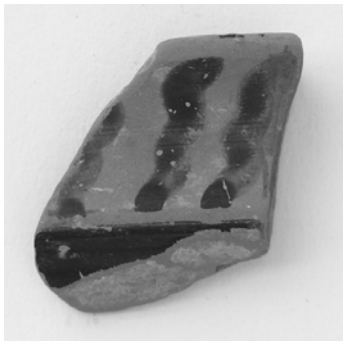

BE 144

BE 145

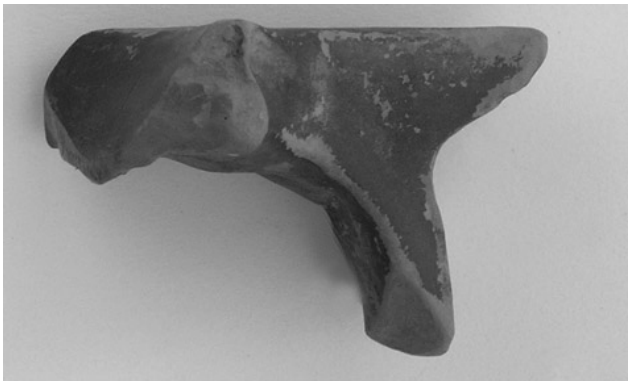

BE 146

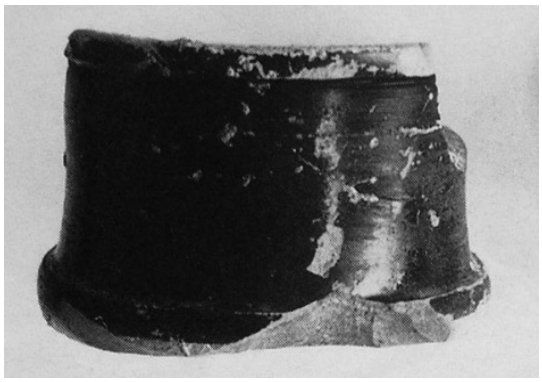
BE 147

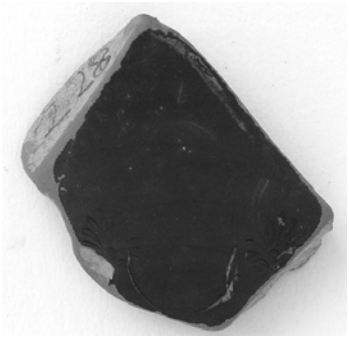

BE 148

BE 149

BE 150*

BE 151

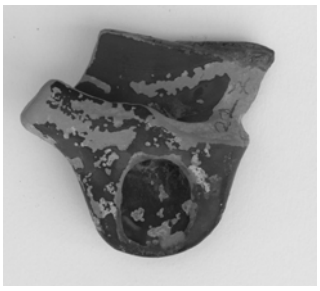
BE 152

BE 156

BE 157

BE 159

BE 164

BG 1

BG 2

BG 3

BG 4

BG 5

BG 6

BG 7

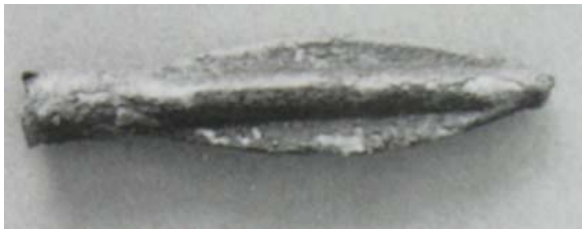
BG 8

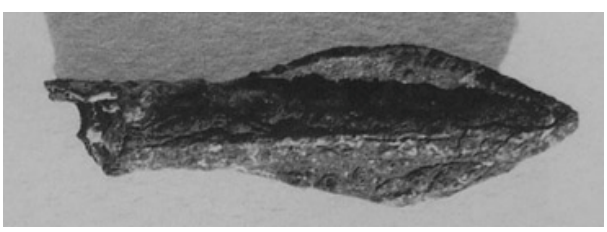
BG 11

BG 12

BG 14*

BG 15*

BG 17

BG 18

BG 19

BG 20

BG 21

BG 22

BG 23

BG 24

BG 25

BG 28

BG 30

BG 31

BG 32

BG 39

BG 40

BG 47

BH 1

BH 2*

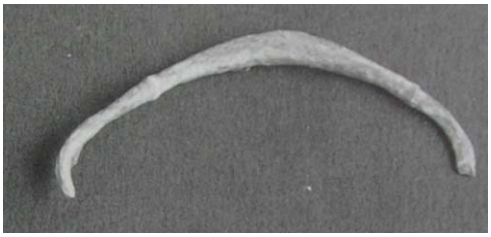
BH 3*

BH 4*

BH 5

BH 6*

BH 7

BH 8

BH 9

BH 10*

BH 11

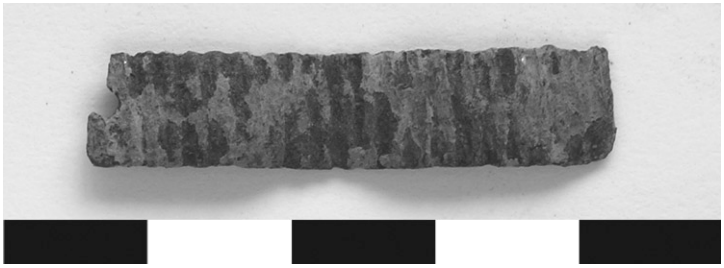
BH 12*

BH 15

BH 16

BH 17

BH 18

BH 19

BH 20

BH 21

BH 22

BH 26

BI 1

BI 2

BI 3

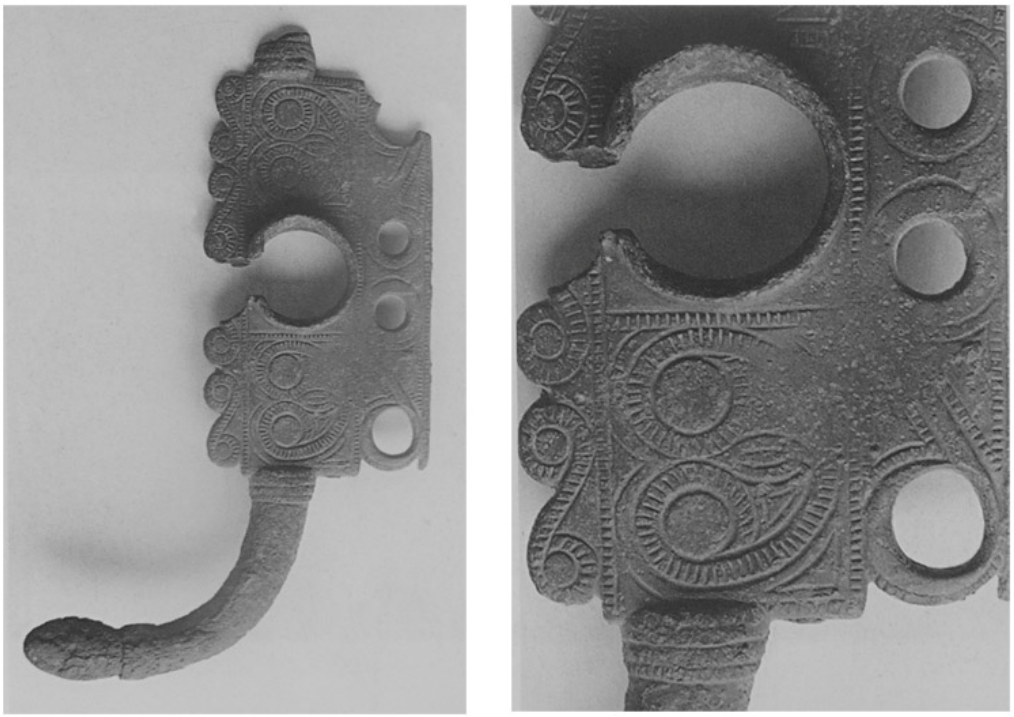
BI 4

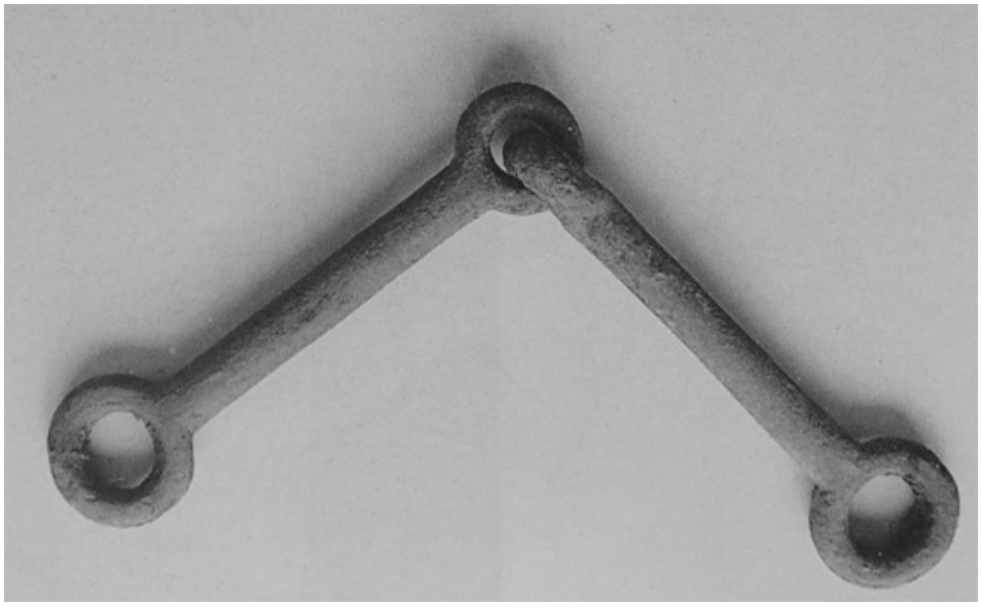
BI 5

BI 6

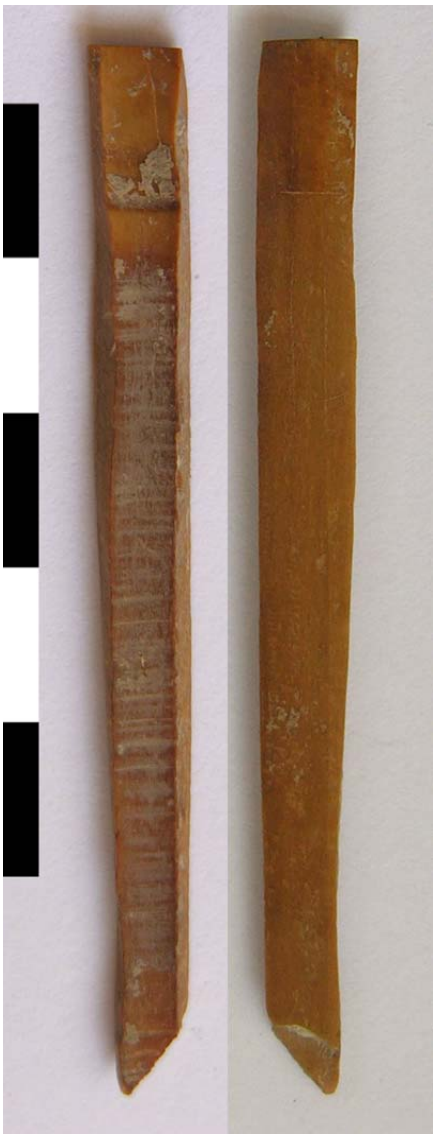
BJ 1*

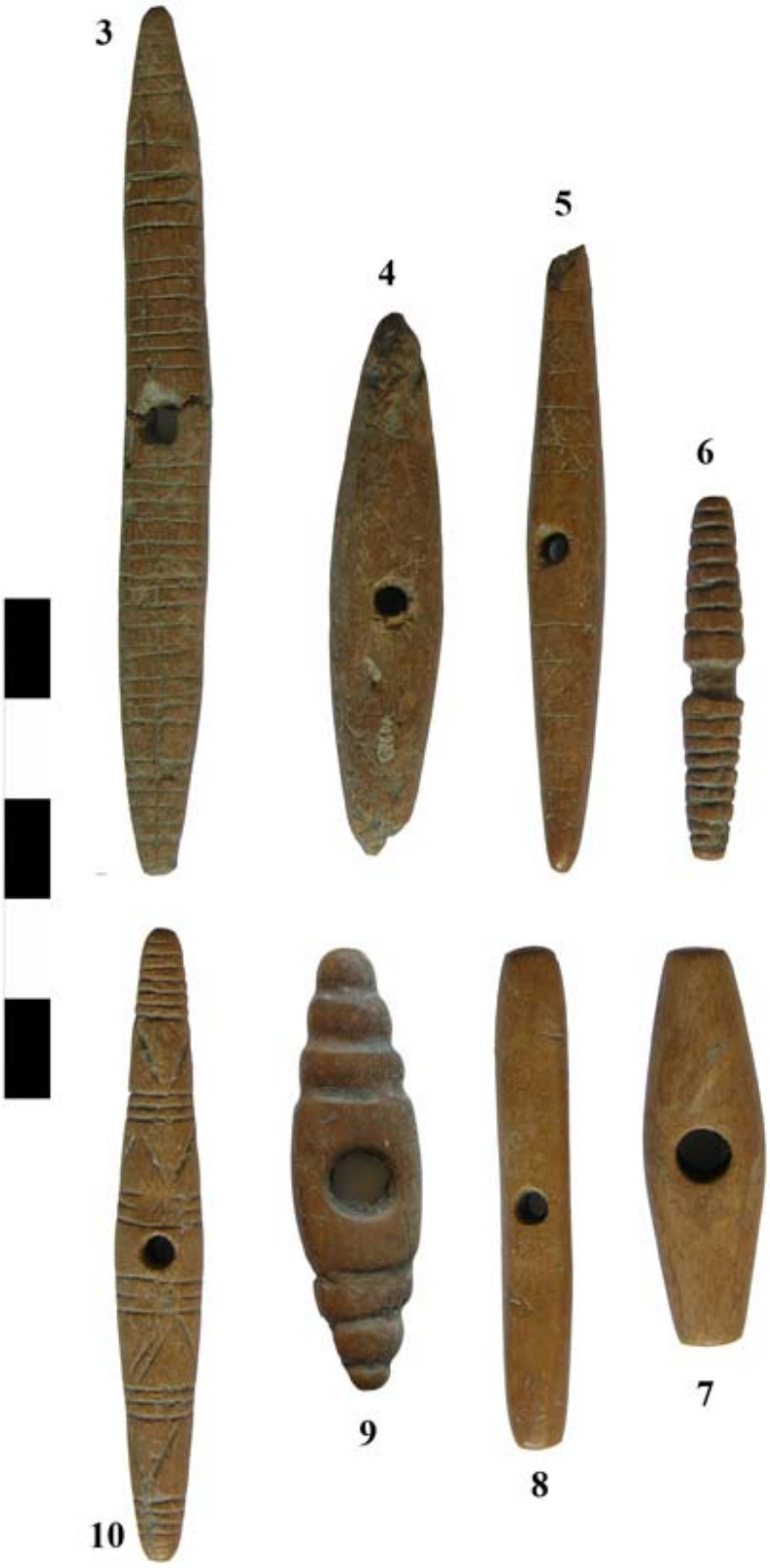
BJ 2*

BL 1

BL 2

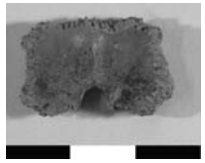
BL 3 – 10

BL 11

BL 13

BL 14

BL 12

BM 1

BM 2

BM 5*

BM 6*

BN 1*

BO 1

BO 2

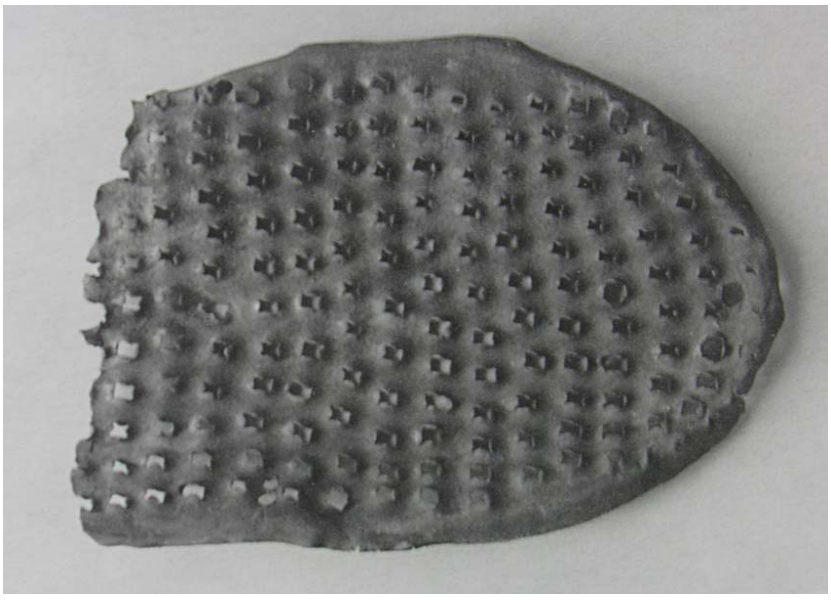
BP 1*

BP 2*

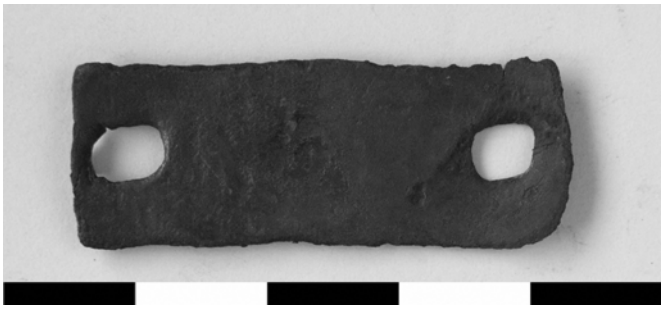
BP 3*

B P 4*

BP 6

BP 7

BP 8

BP 9

BP 10

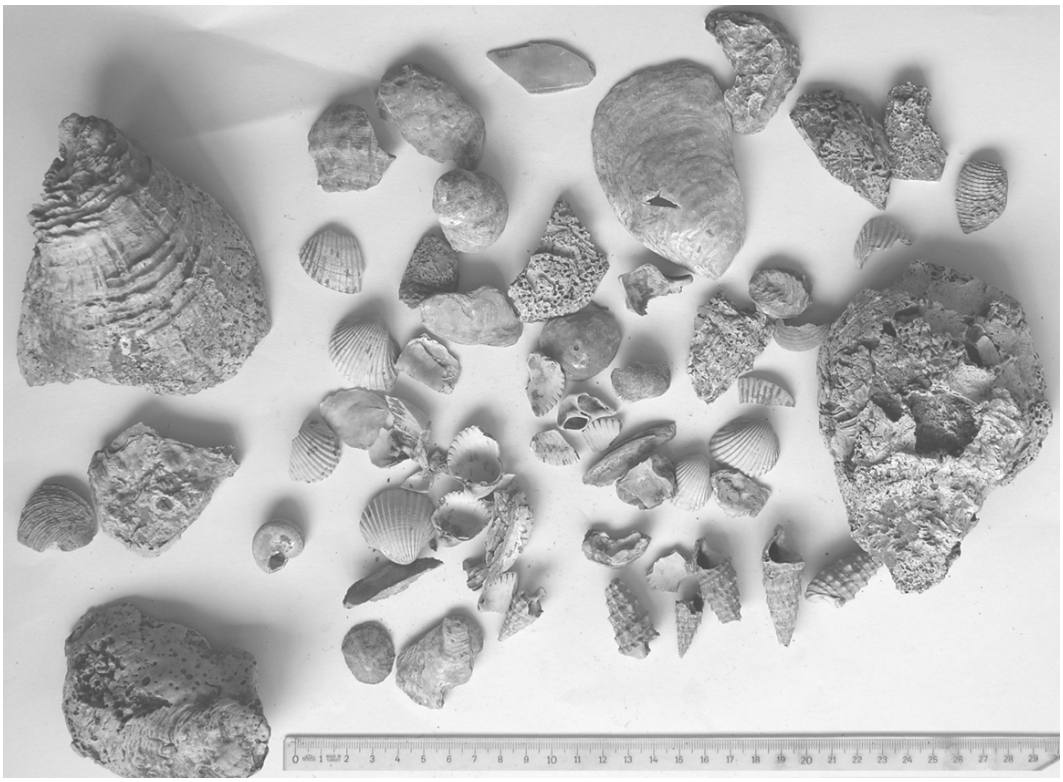
BP 11

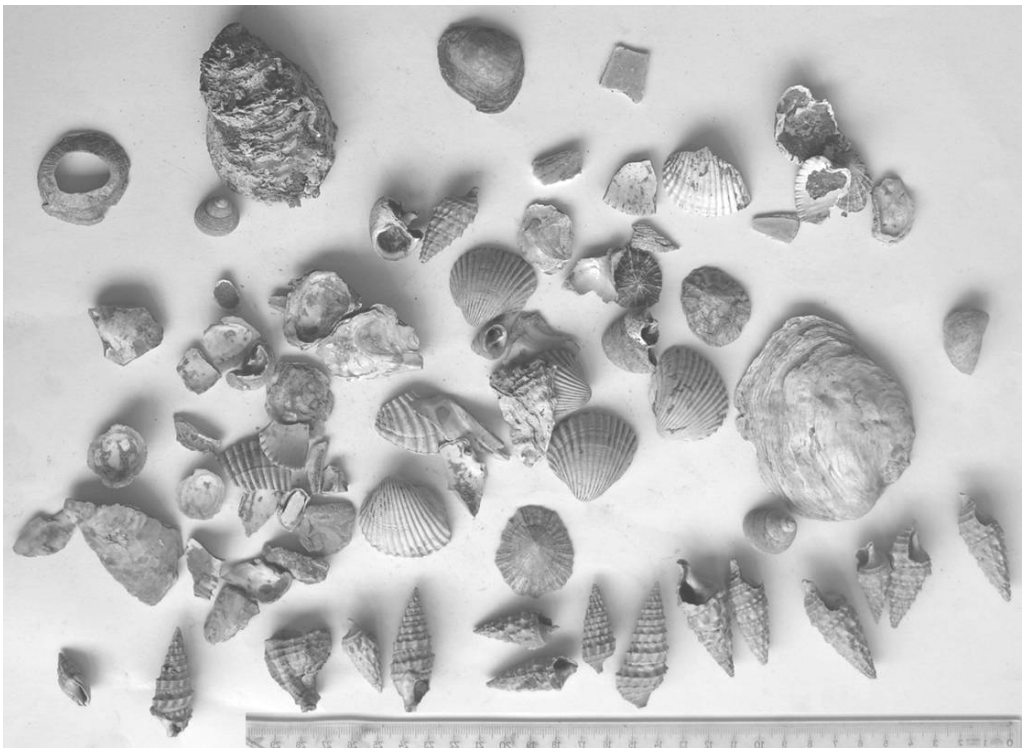
BP 12

BP 17

1. 2003 yılında ele geçen deniz kabuklar

2. 2003 yılında ele geçen deniz kabukları

BE 1

BE 3

BE 4

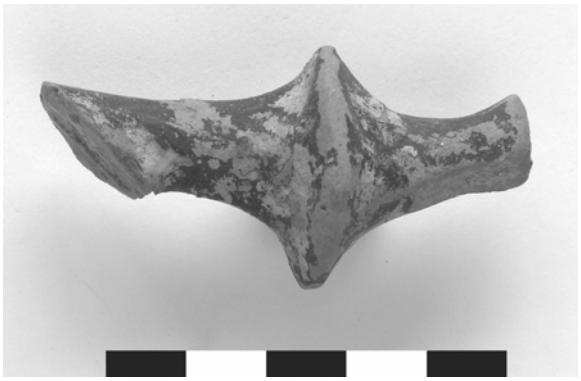

BE 5

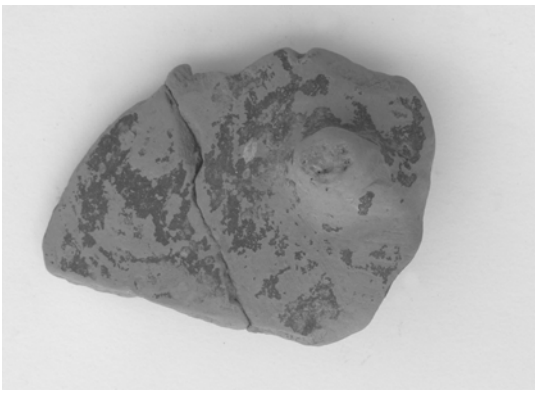
BE 6

BE 7

BE 8

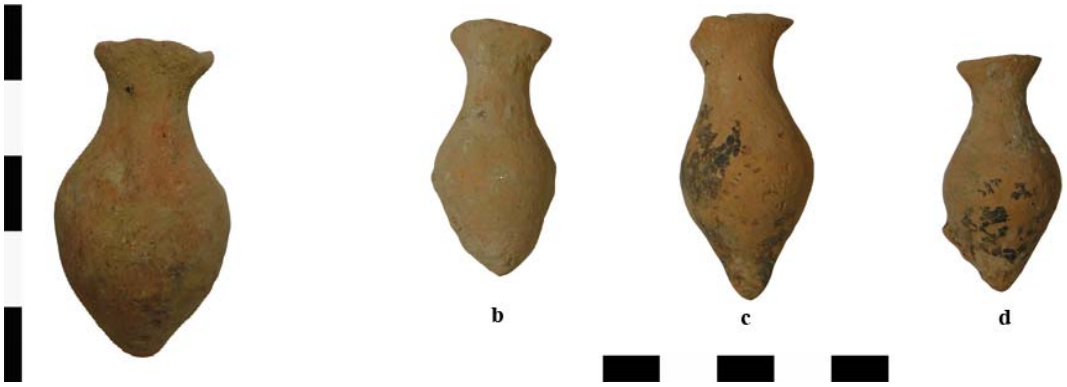
BE 9

BE 10*

BE 11

BE 12 a **BE 12 b-d**

BE 13 a-c **BE 14**

BE 17

BE 18

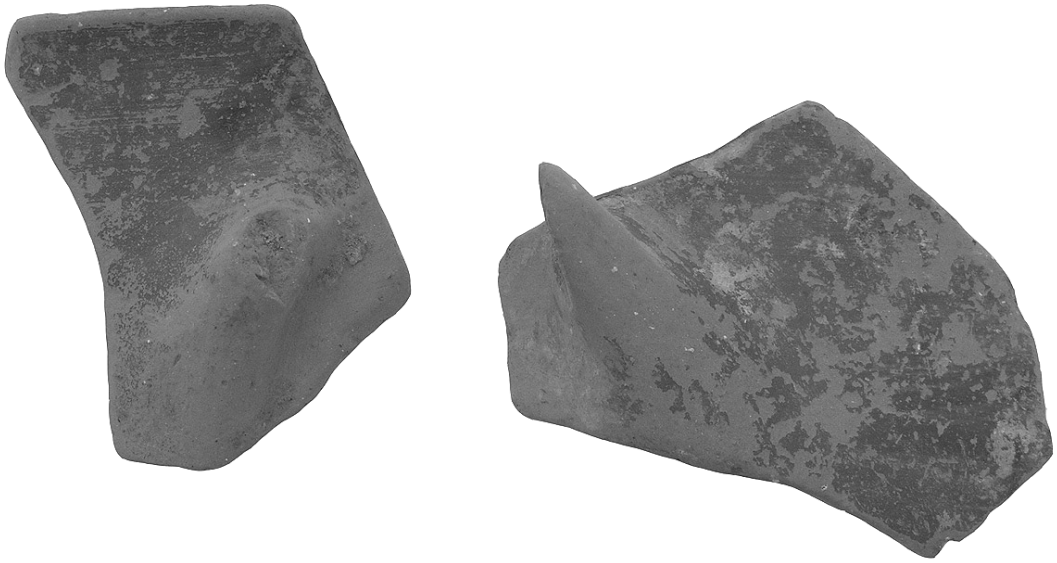
BE 20

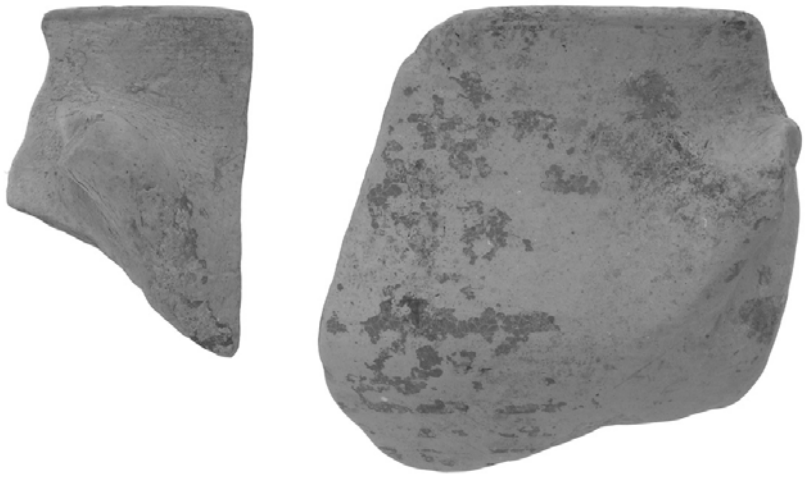
BE 22

BE 21

BE 23

BE 24

BE 25

BE 26

BE 27

BE 28

BE 29

BE 30

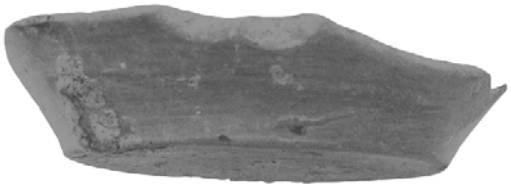
BE 31

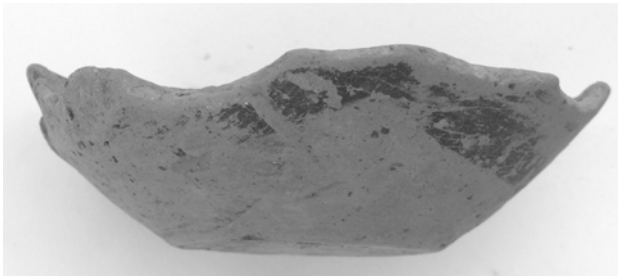
BE 32

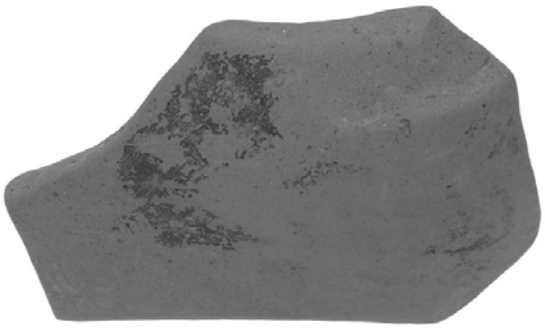
BE 33

BE 38

BE 39

BE 40

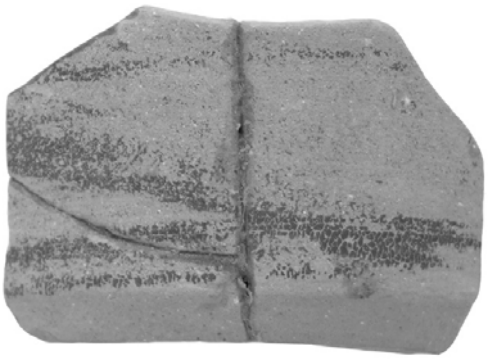
BE 41

BE 42

BE 43

BE 44

BE 45

BE 46

BE 47

BE 48

BE 49

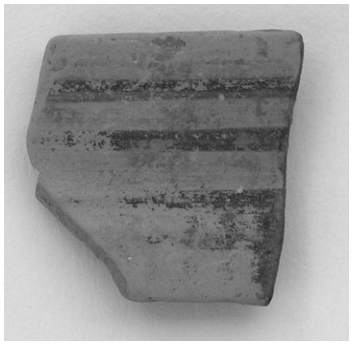
BE 50

BE 51

BE 52

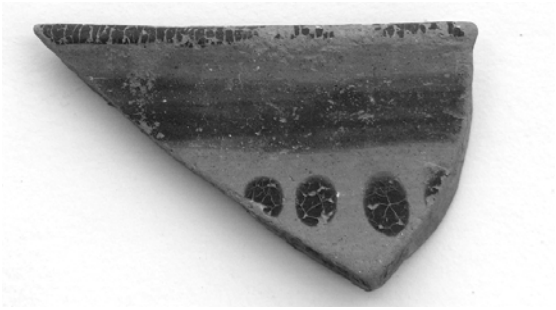
BE 53

BE 54

BE 55

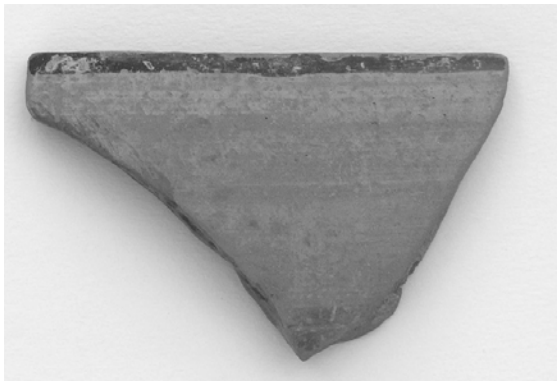
BE 56

BE 57

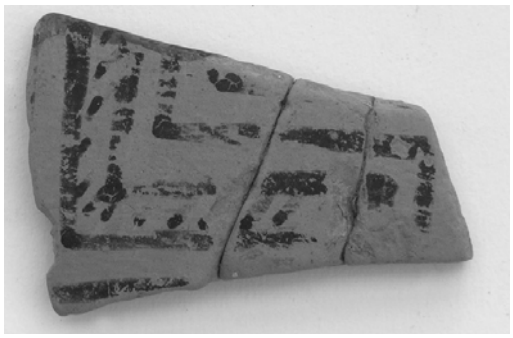
BE 58

BE 59

BE 60

BE 61

BE 62

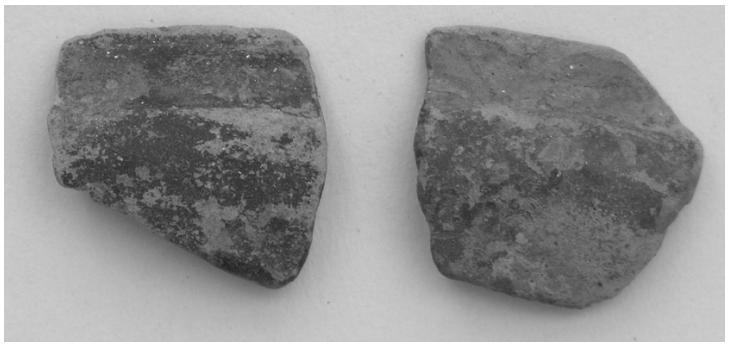
BE 63

BE 64

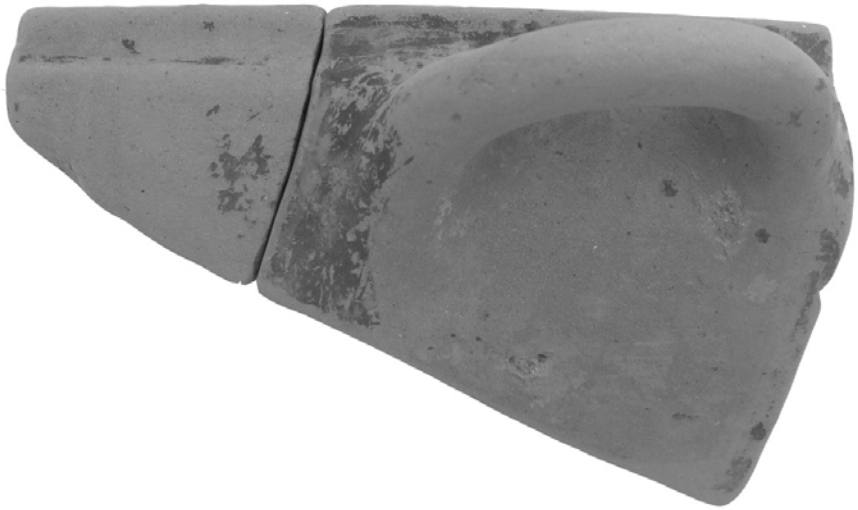
BE 65

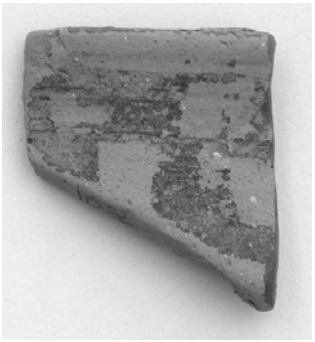
BE 66

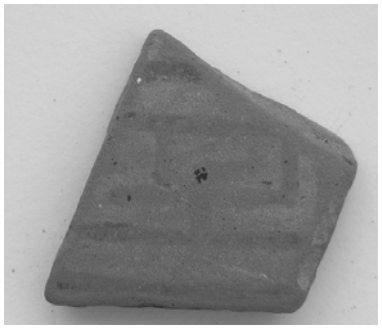
BE 67

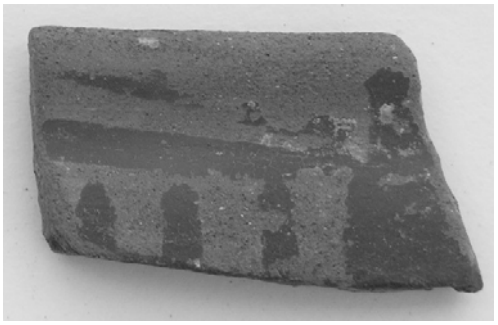
BE 68

BE 69

BE 70

BE 71

BE 73

BE 74

BE 75

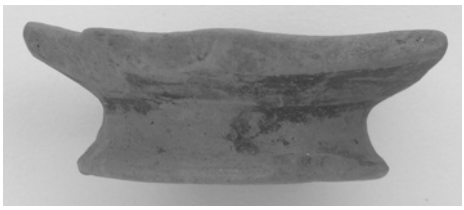
BE 76

BE 77

BE 78

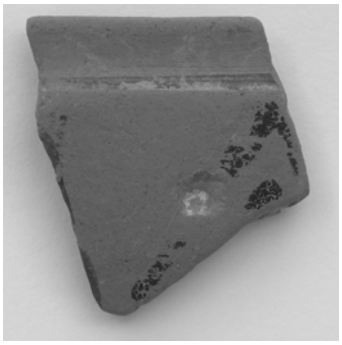
BE 79

BE 80

BE 81

BE 82

BE 84

BE 85

BE 83

BE 86

BE 87

BE 88

BE 89

BE 90

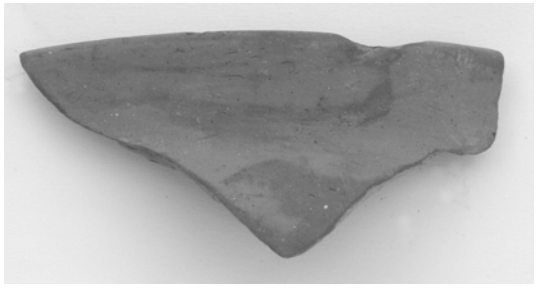
BE 91

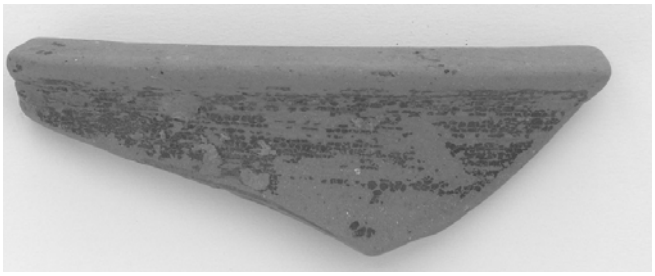
BE 93

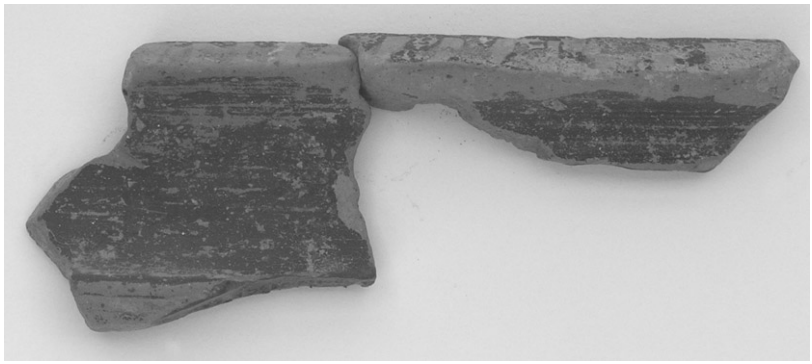
BE 94

BE 95

BE 96

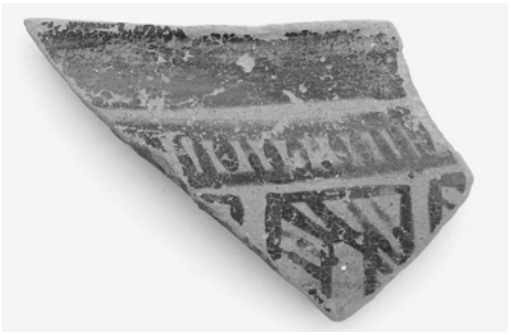
BE 97

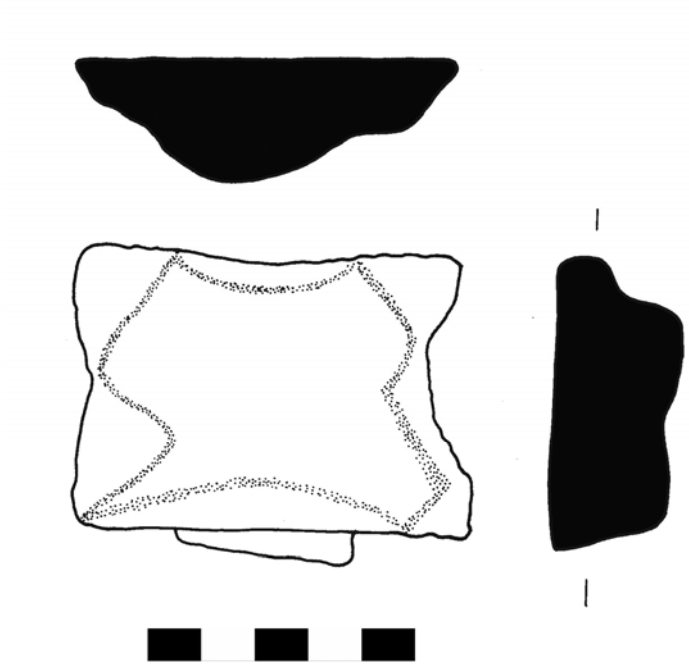
BE 98

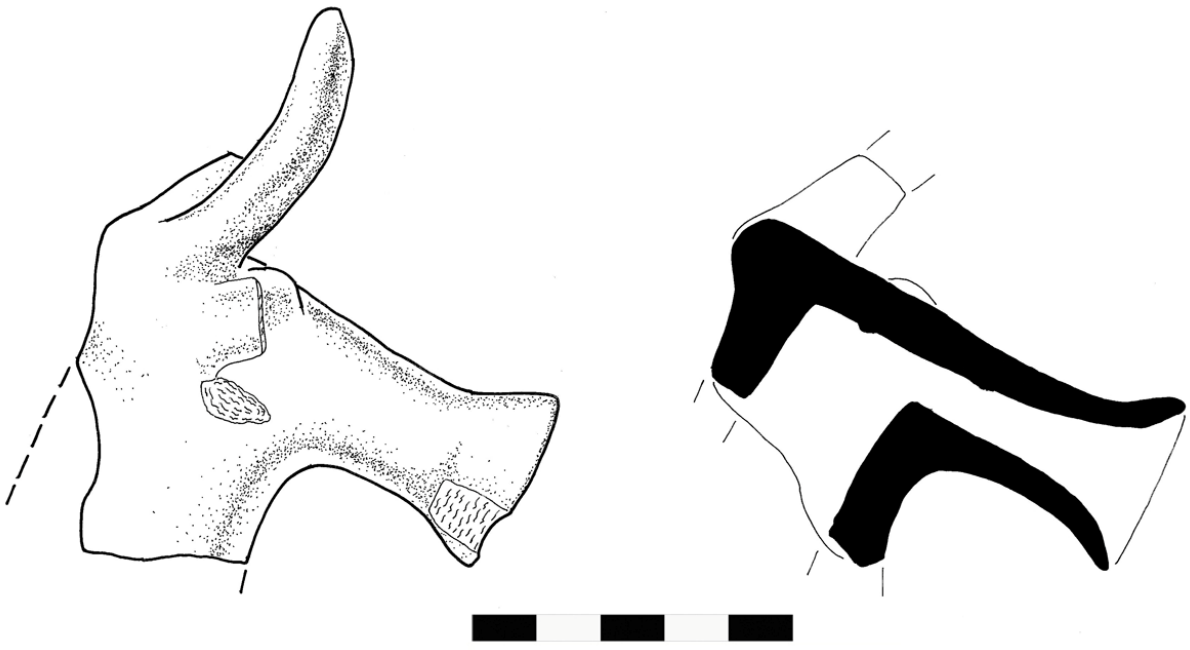
BE 100

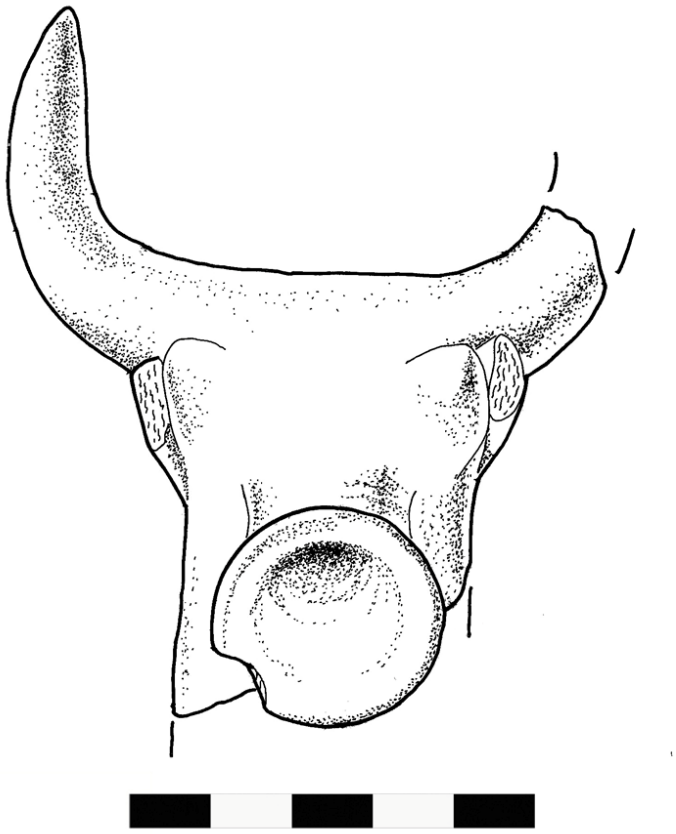
BE 101

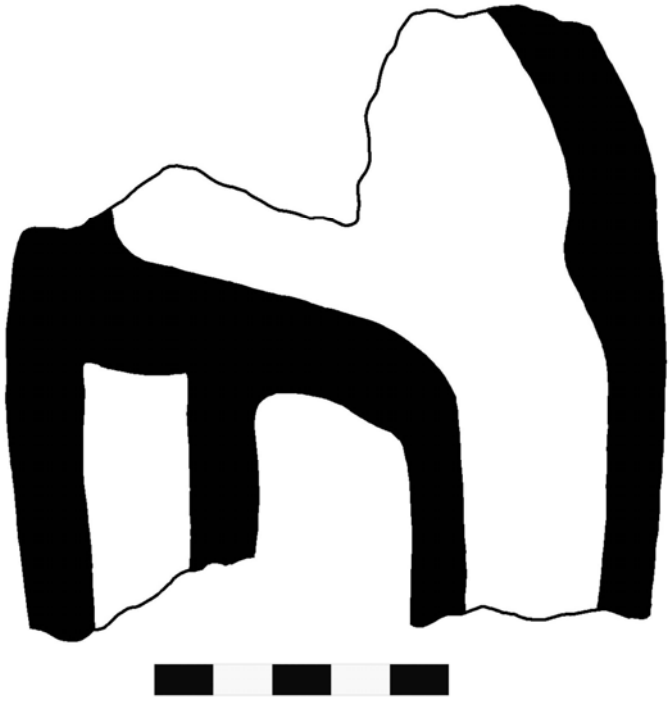
AB 12

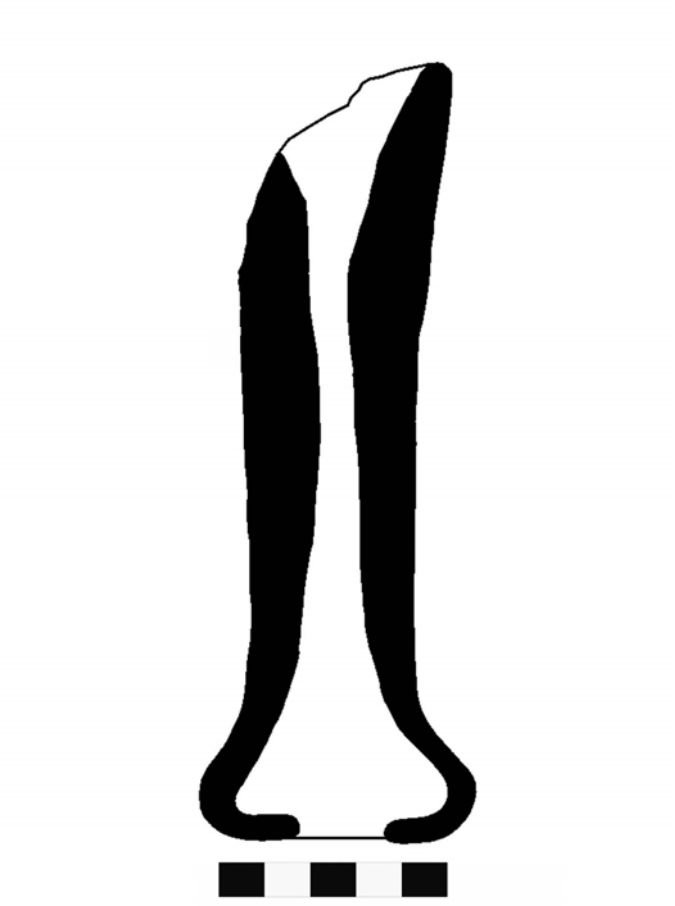
BA 2

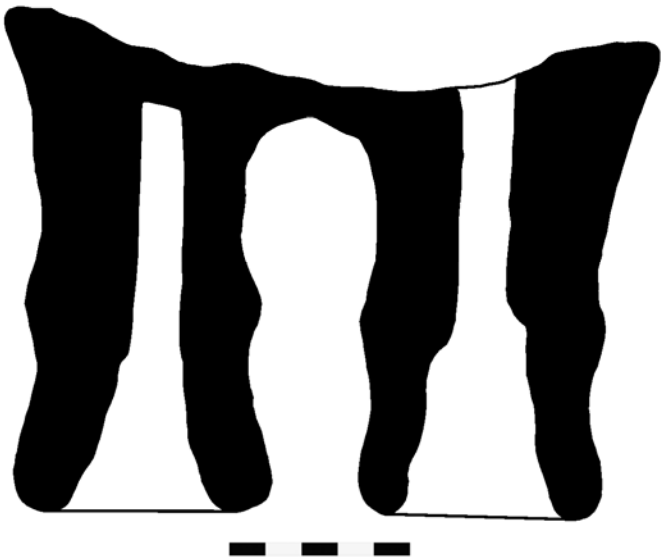
BA 2

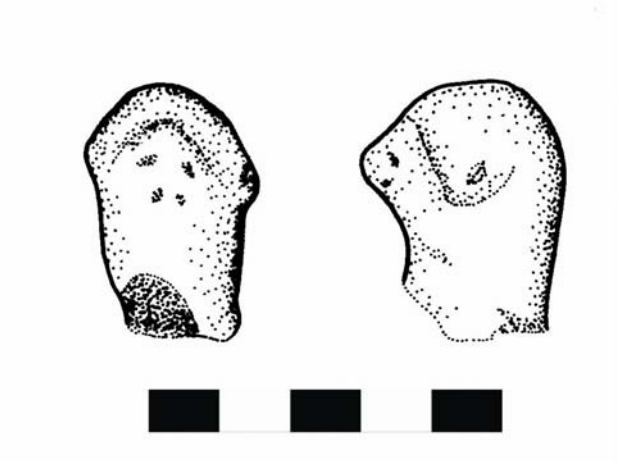
BA 6

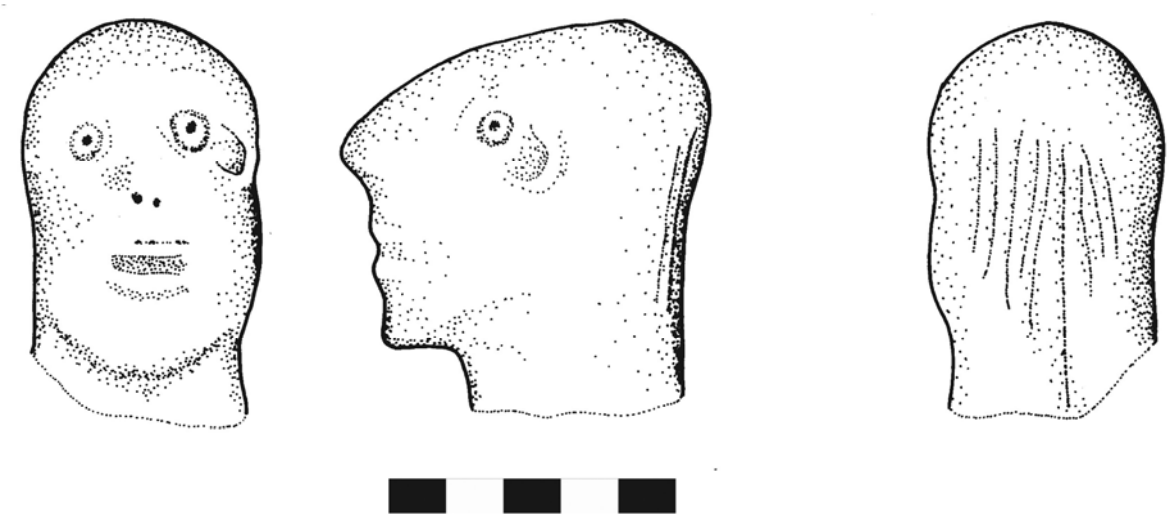
BA 12

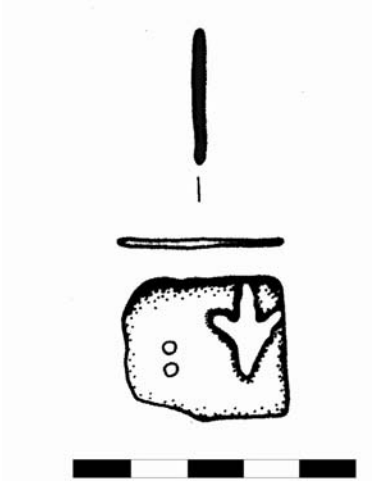
BA 14

BA 52

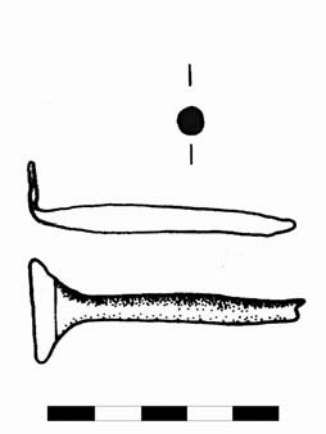
BA 54

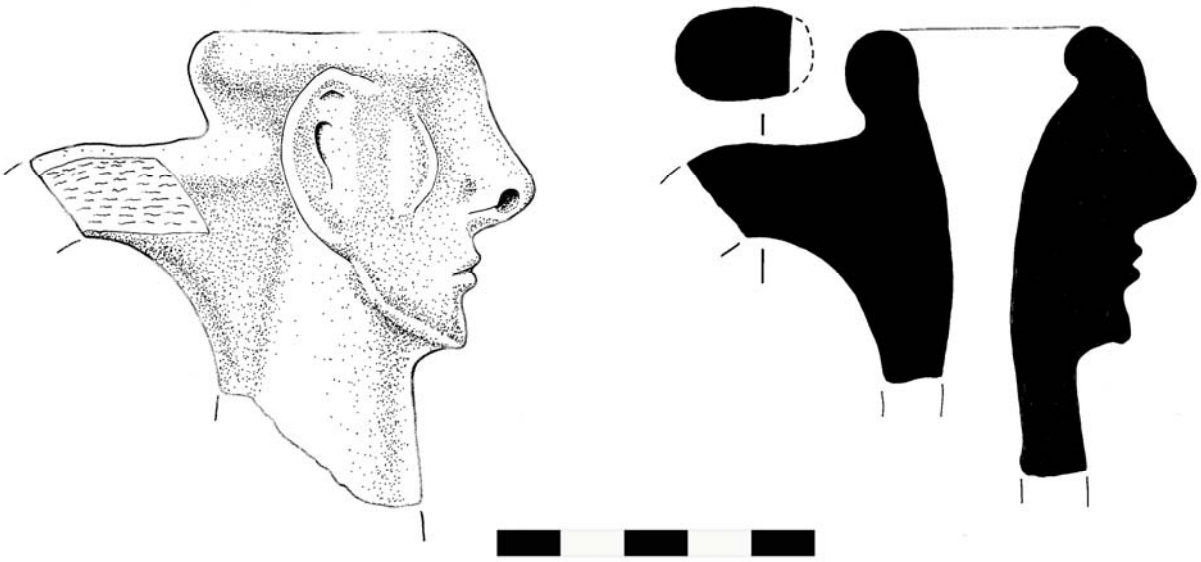
BB 3

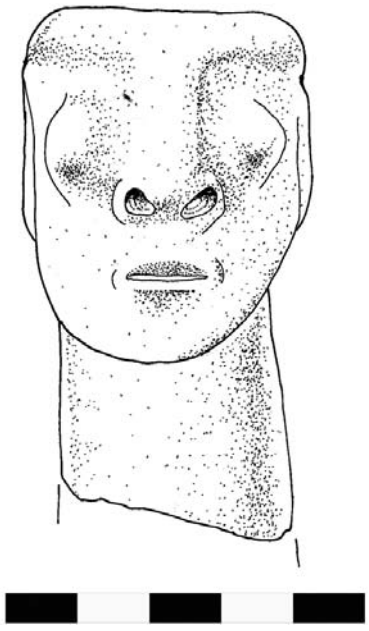

BD 3

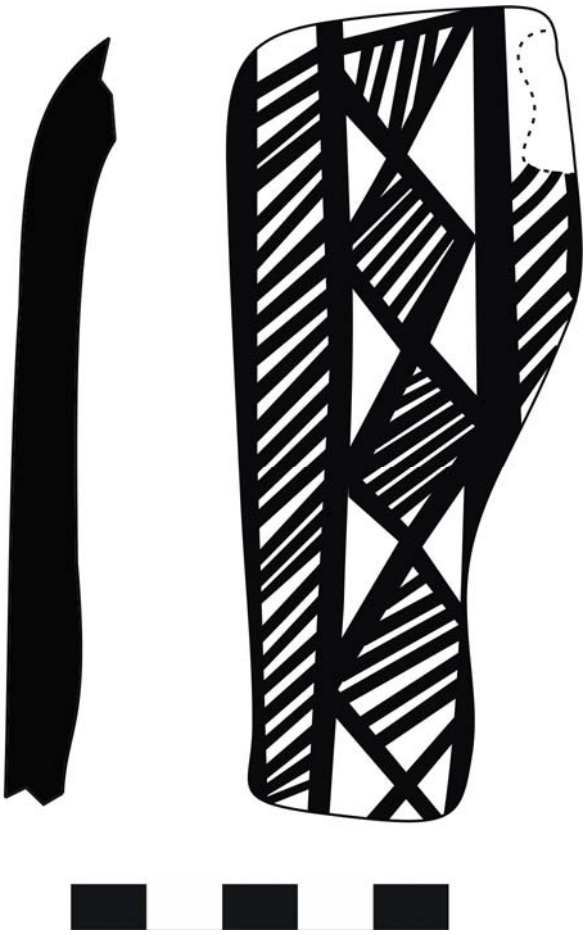

BD 5

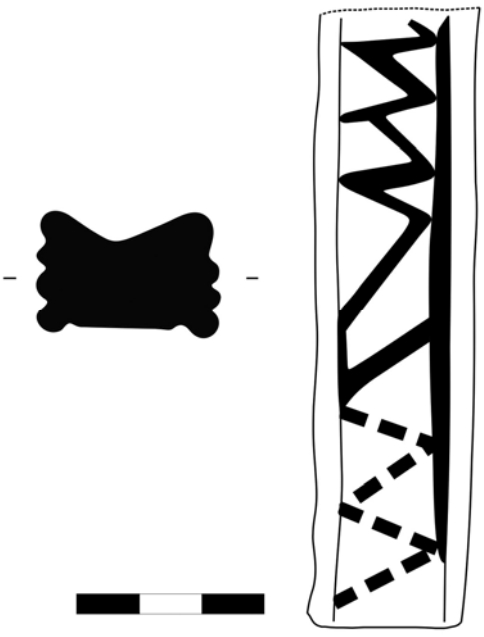

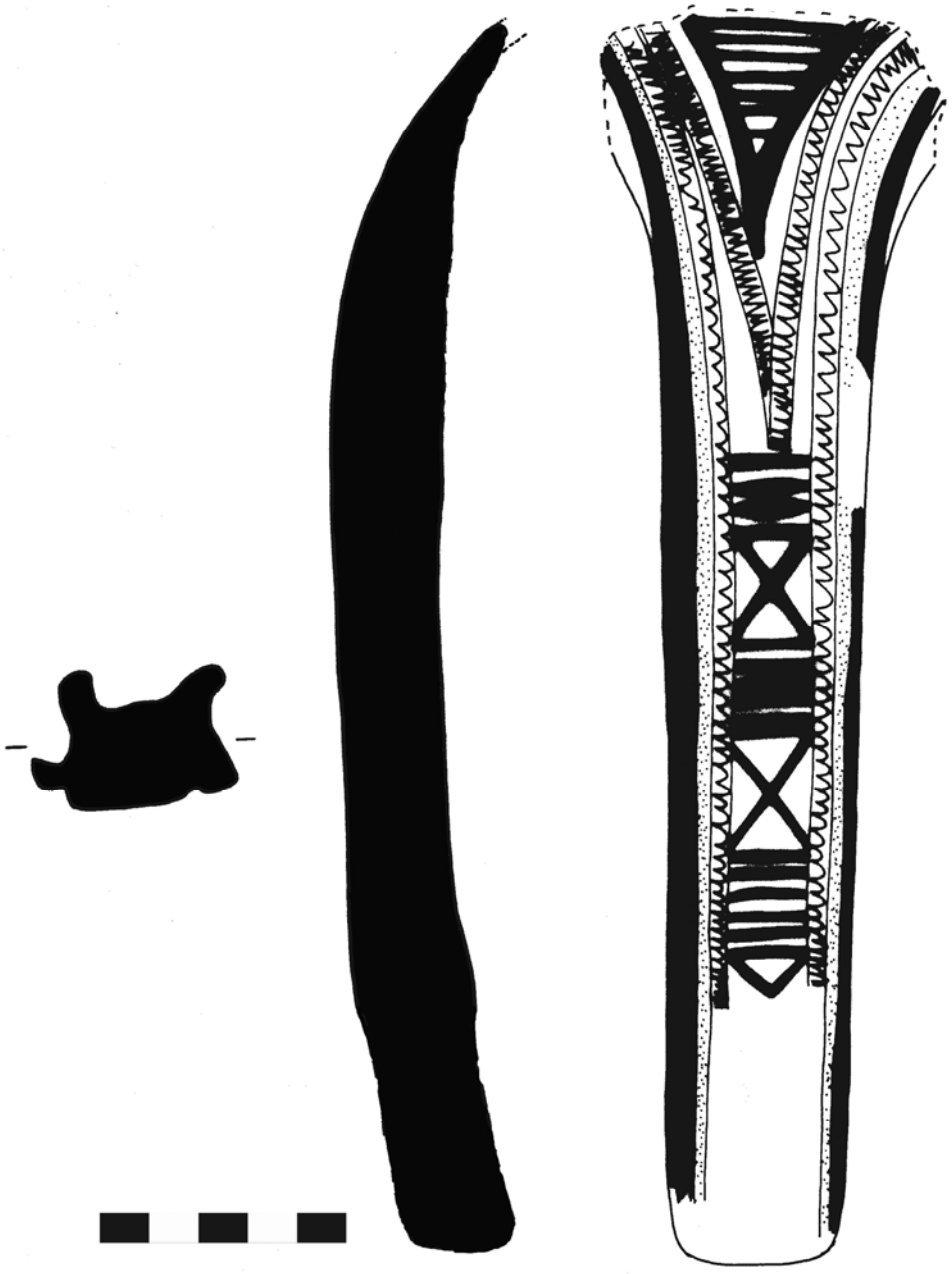
BE 1

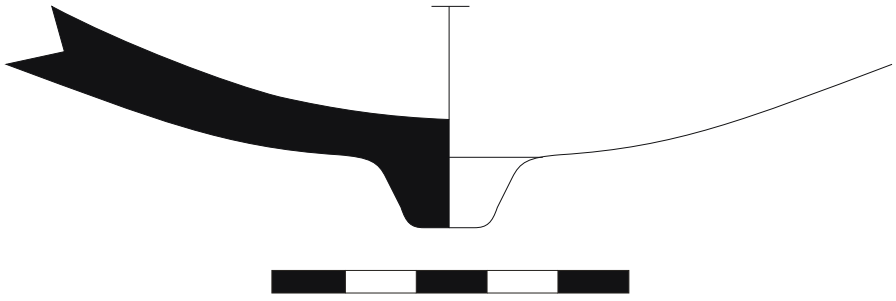
BE 3

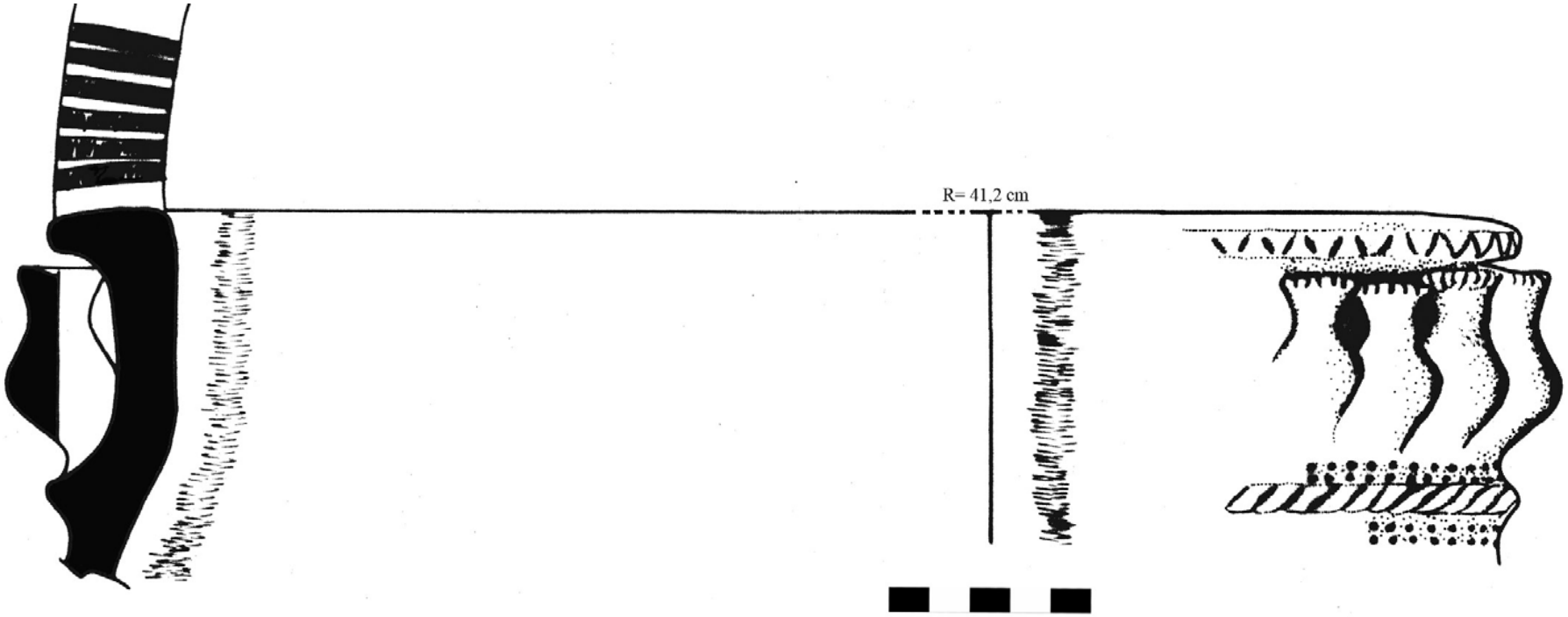
BE 4

BE 5

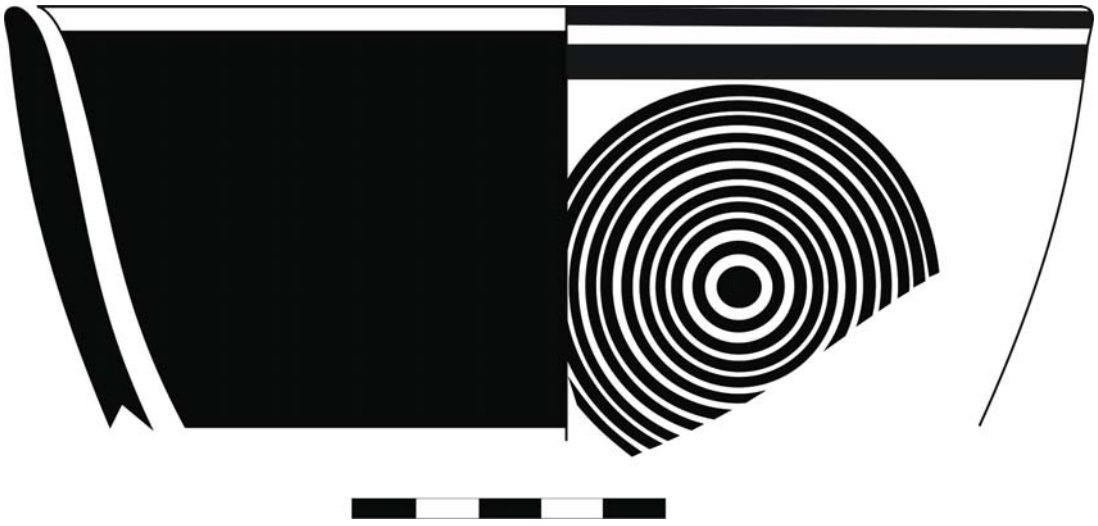
BE 9

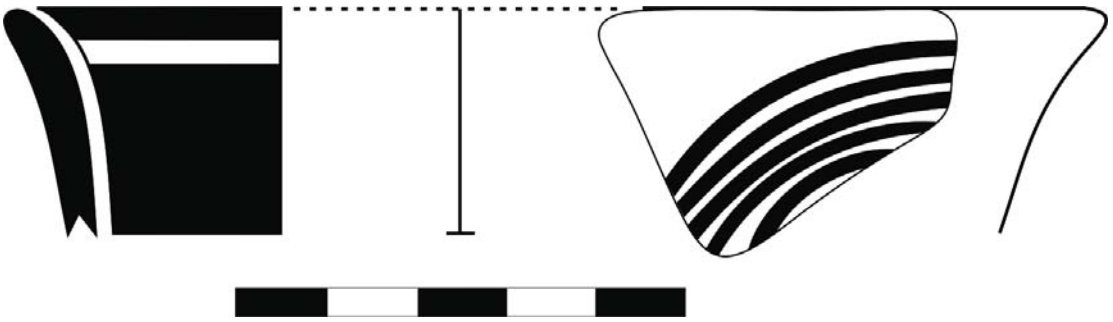
BE 11

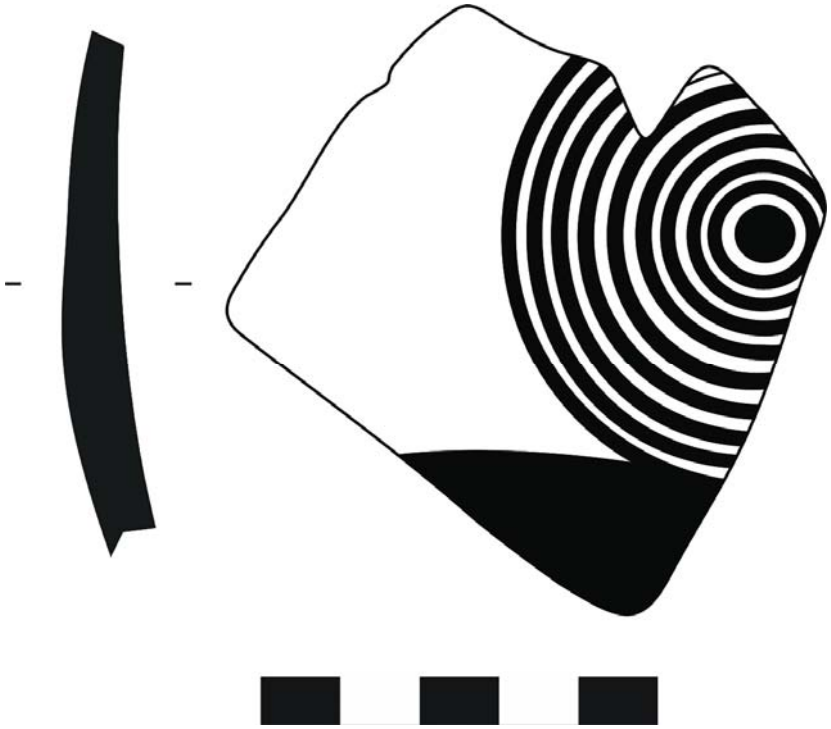
BE 17

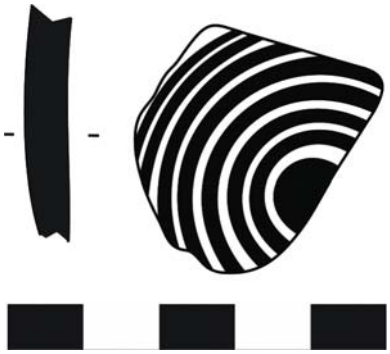
BE 18

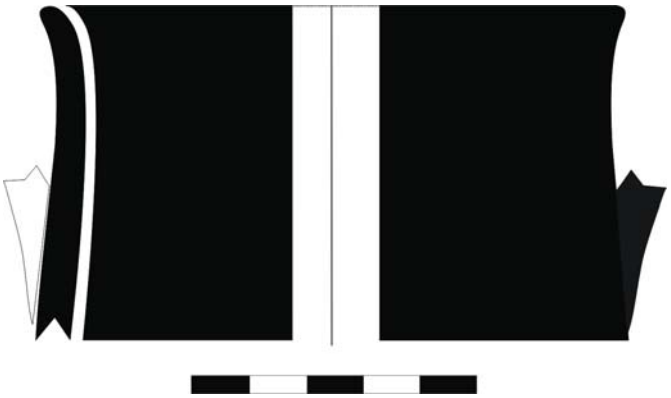
BE 20

BE 21

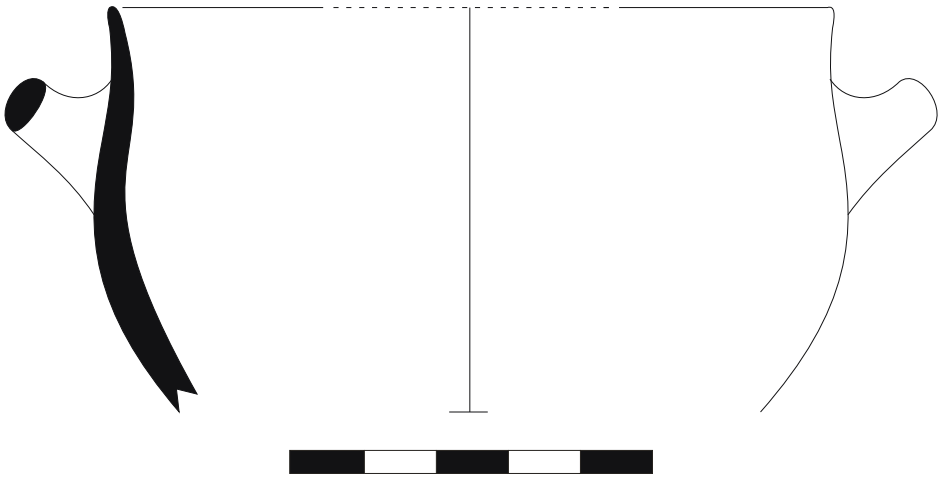
BE 22

BE 23

BE 24

BE 25

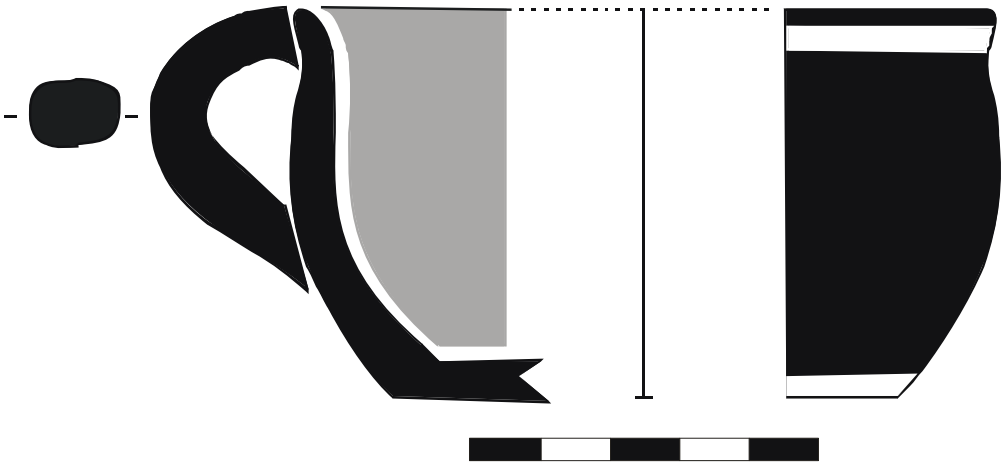
BE 26

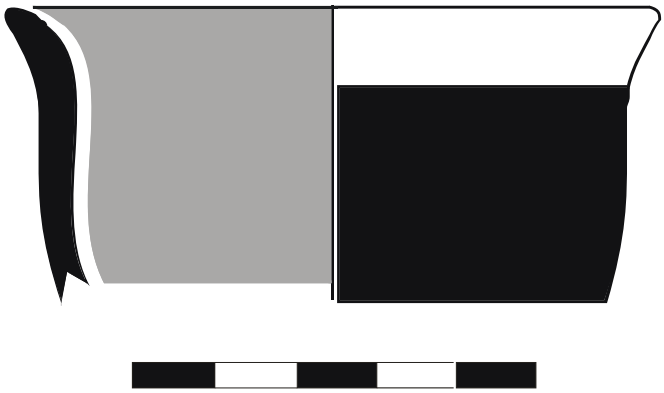
BE 28

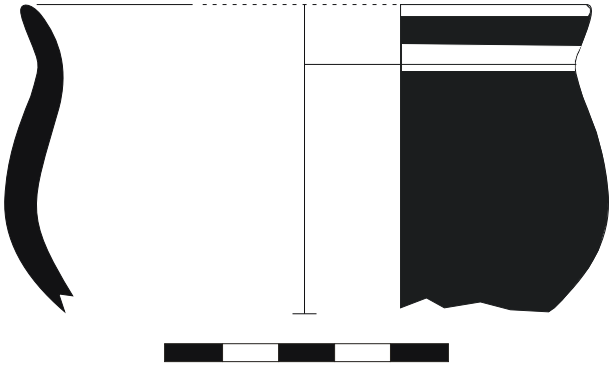
BE 29

BE 30

BE 31

BE 32

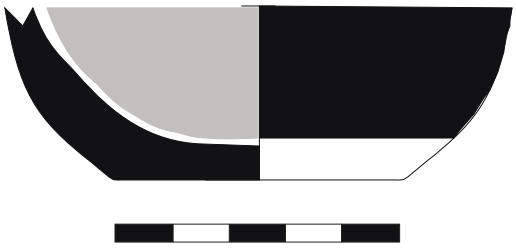
BE 33

BE 38

BE 39

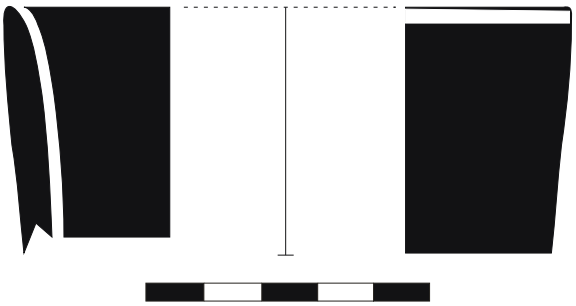
BE 40

BE 41

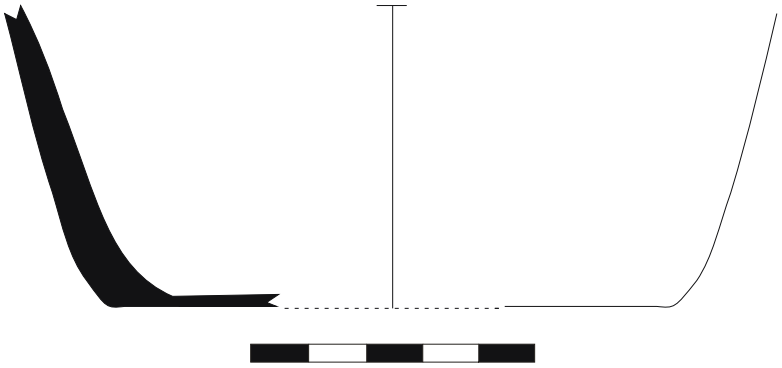
BE 42

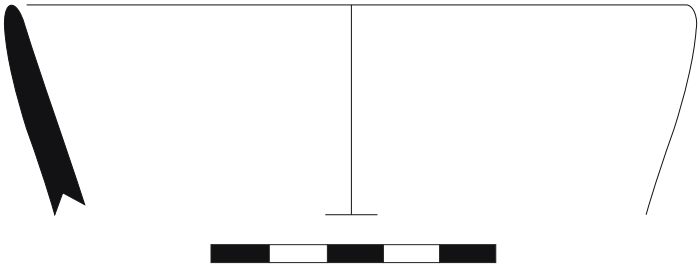
BE 43

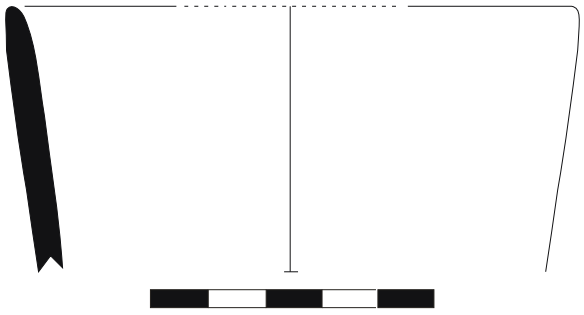
BE 44

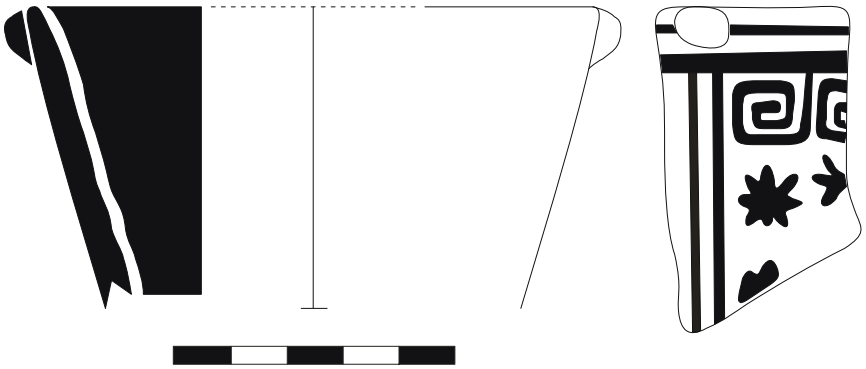
BE 45

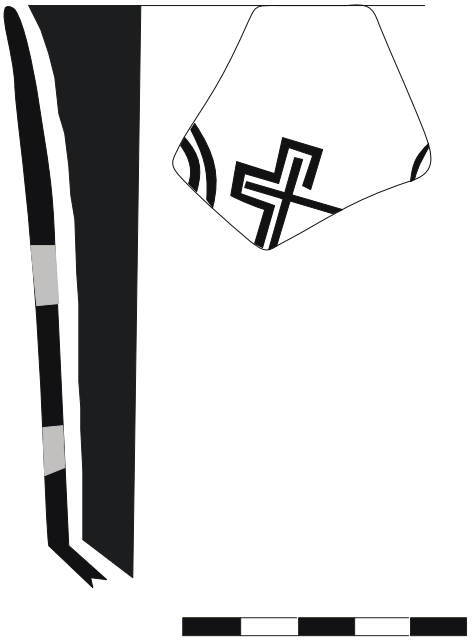
BE 46

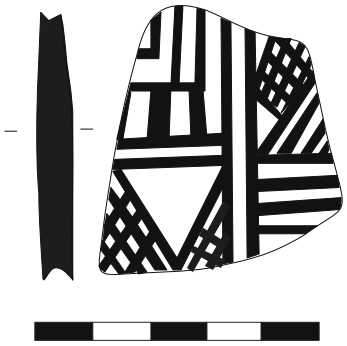
BE 47

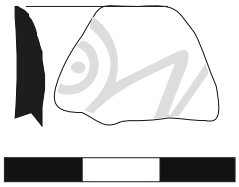
BE 48

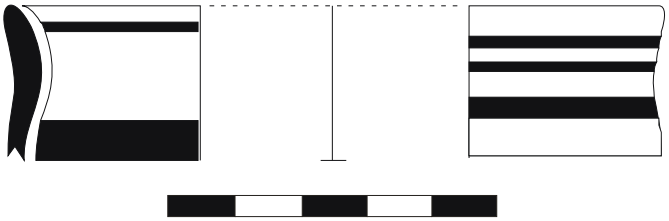
BE 49

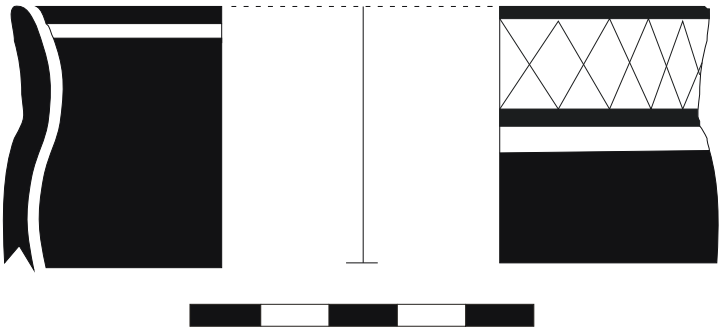
BE 51

BE 52

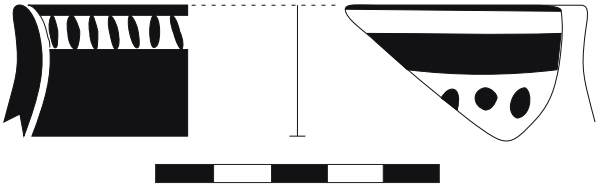
BE 53

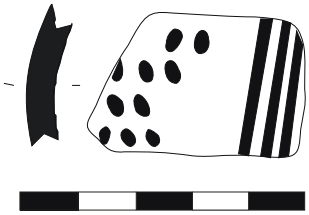
BE 54

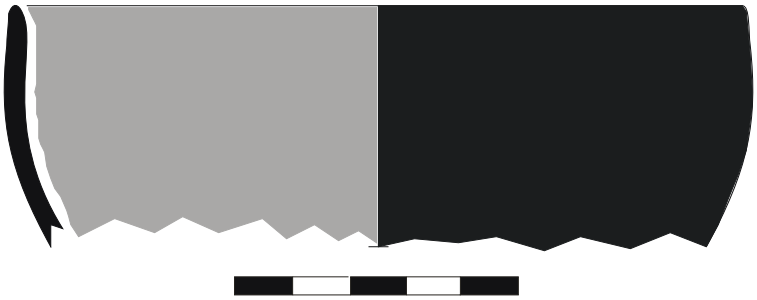
BE 55

BE 56

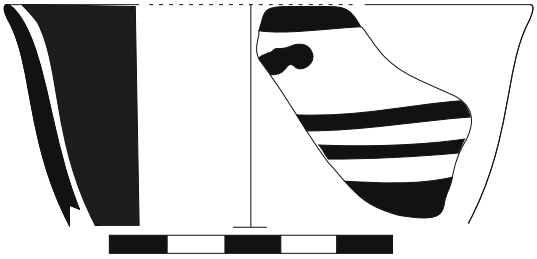
BE 57

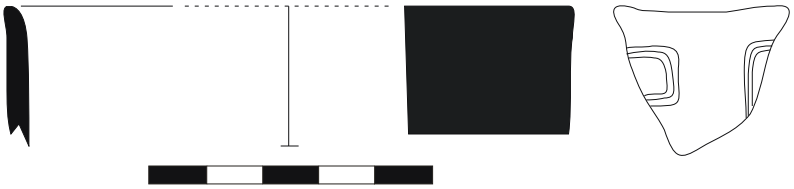
BE 58

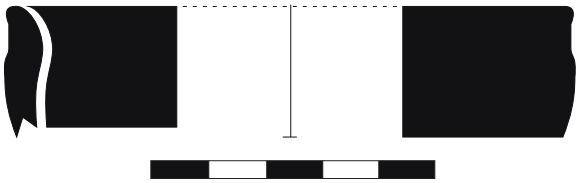
BE 59

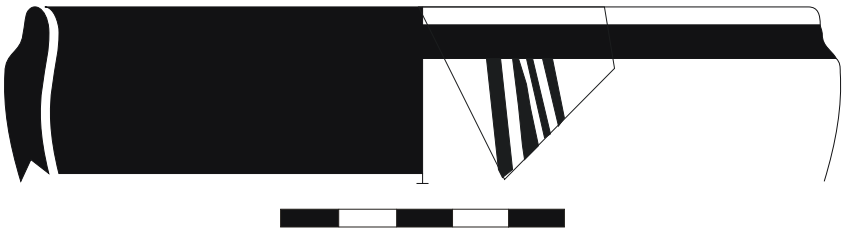
BE 60

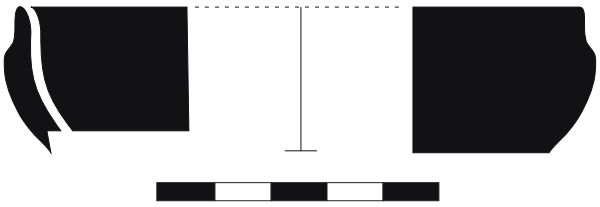
BE 63

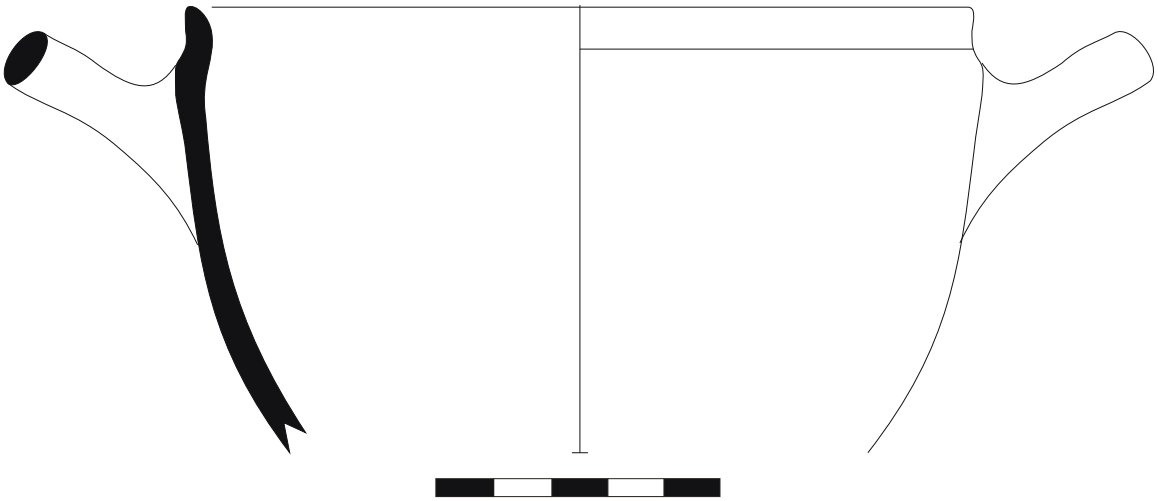
BE 64

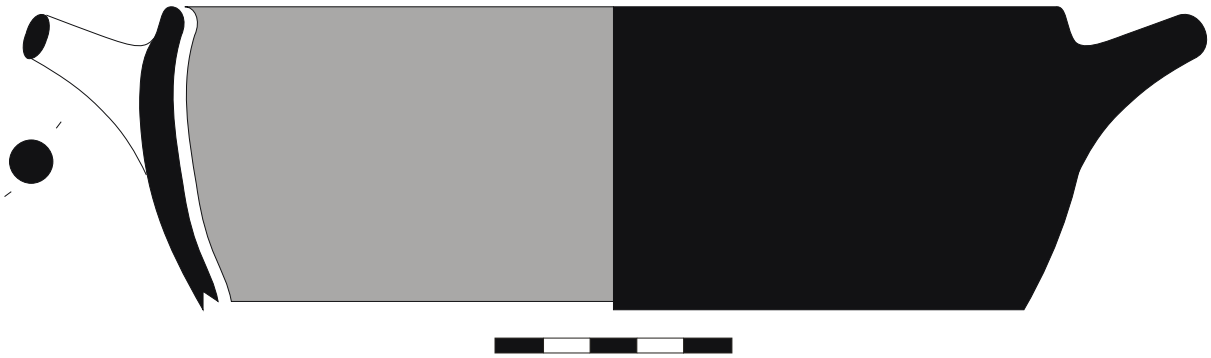
BE 65

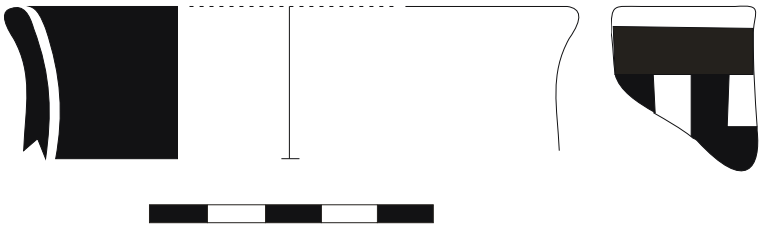
BE 66

BE 67

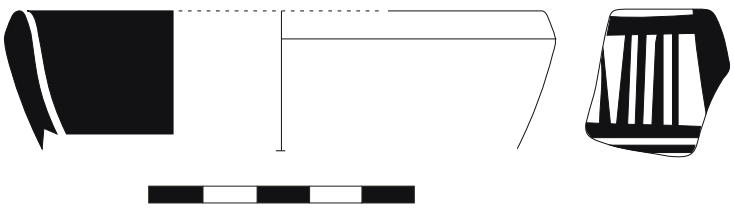
BE 68

BE 69

BE 71

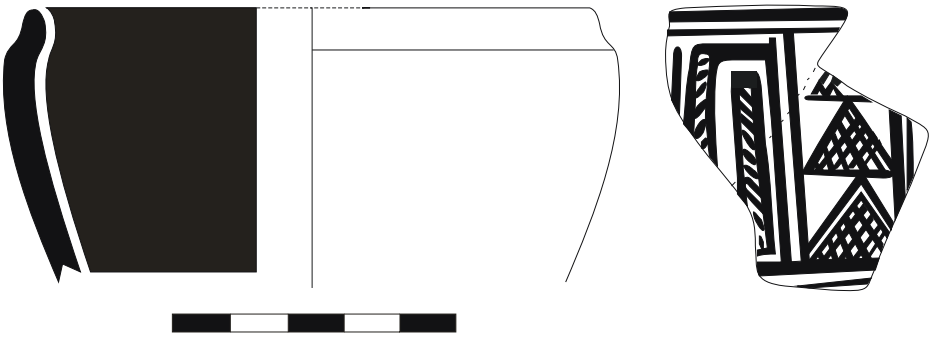
BE 72

BE 73

BE 74

BE 75

BE 77

BE 78

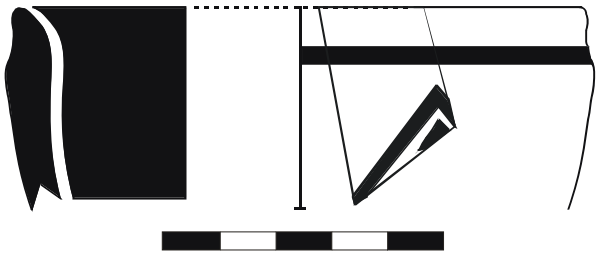
BE 79

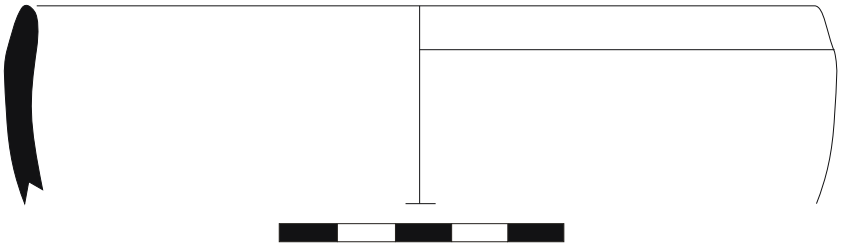
BE 80

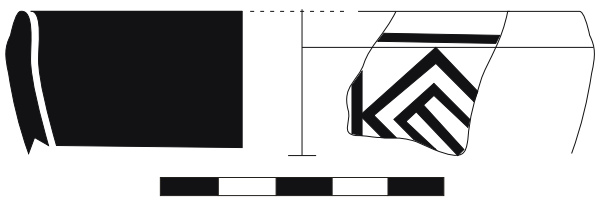
BE 81

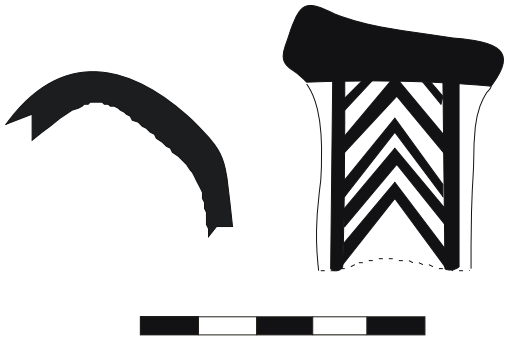
BE 82

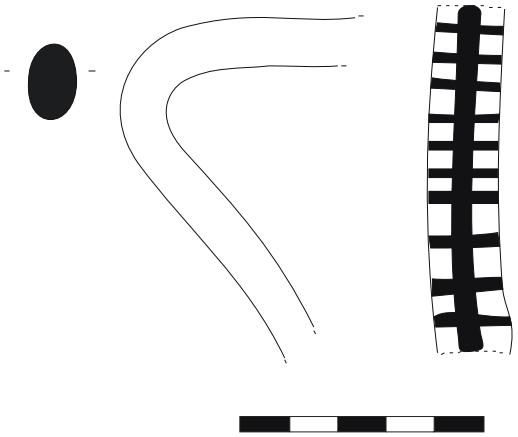
BE 83

BE 85

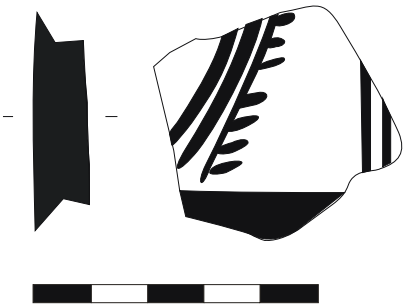
BE 86

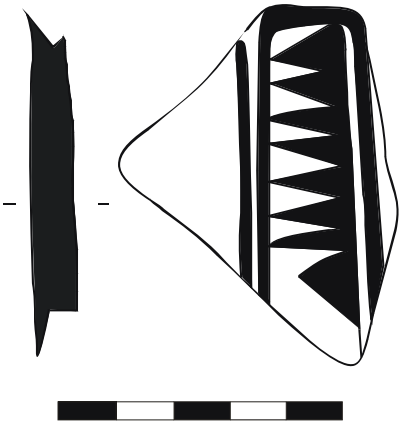
BE 87

BE 88

BE 89

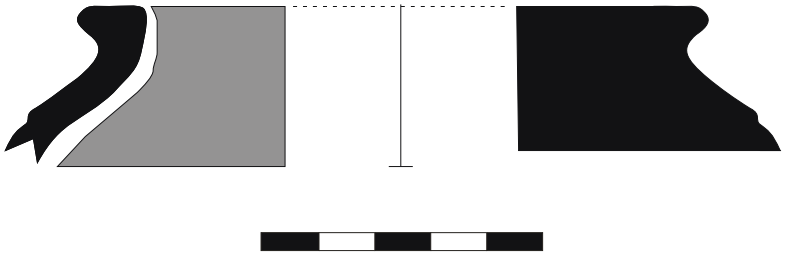

BE 90

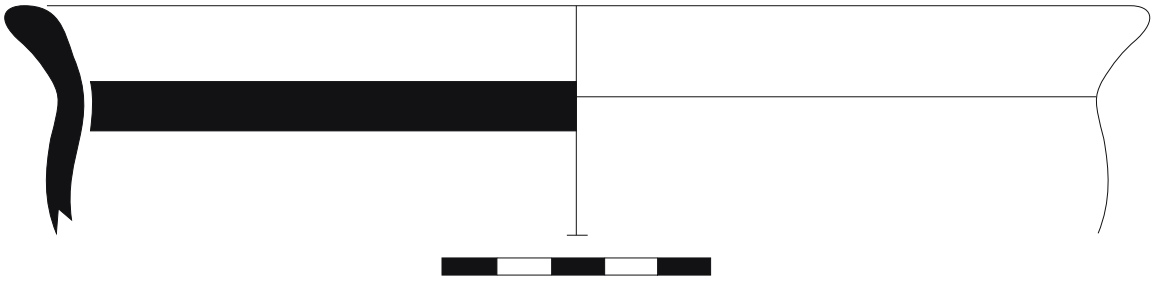
BE 91

BE 93

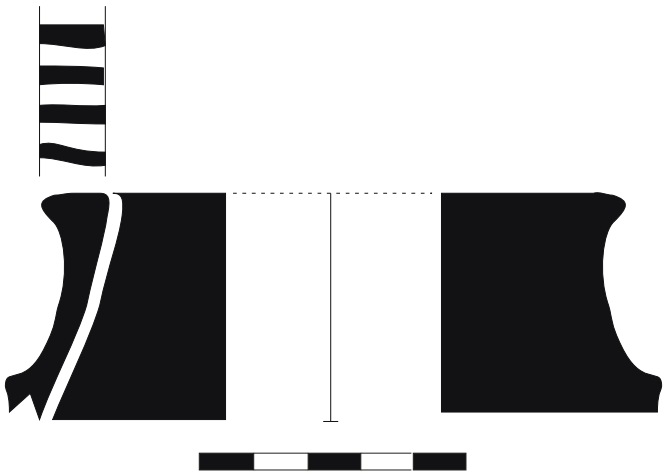
BE 94

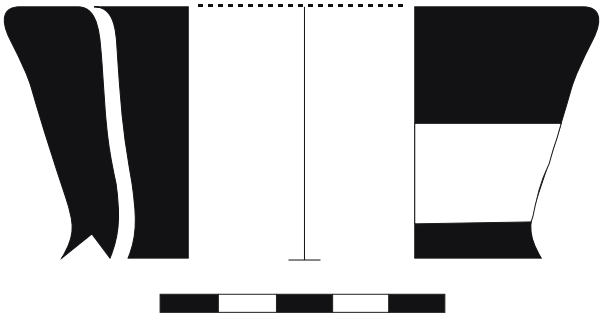

BE 95

BE 96

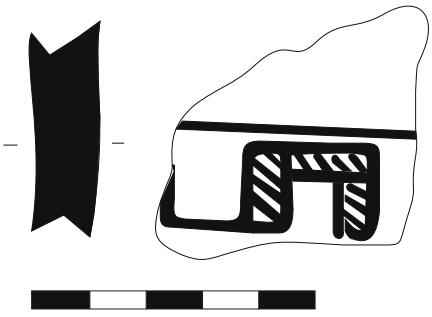

BE 97

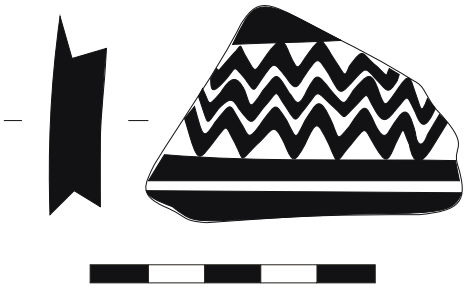
BE 98

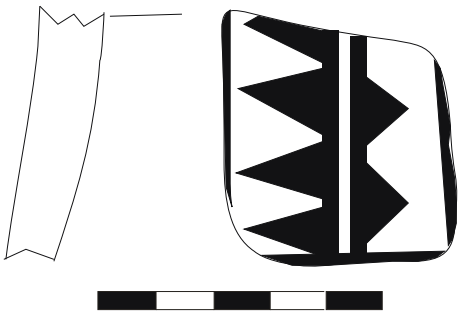
BE 101

BE 102

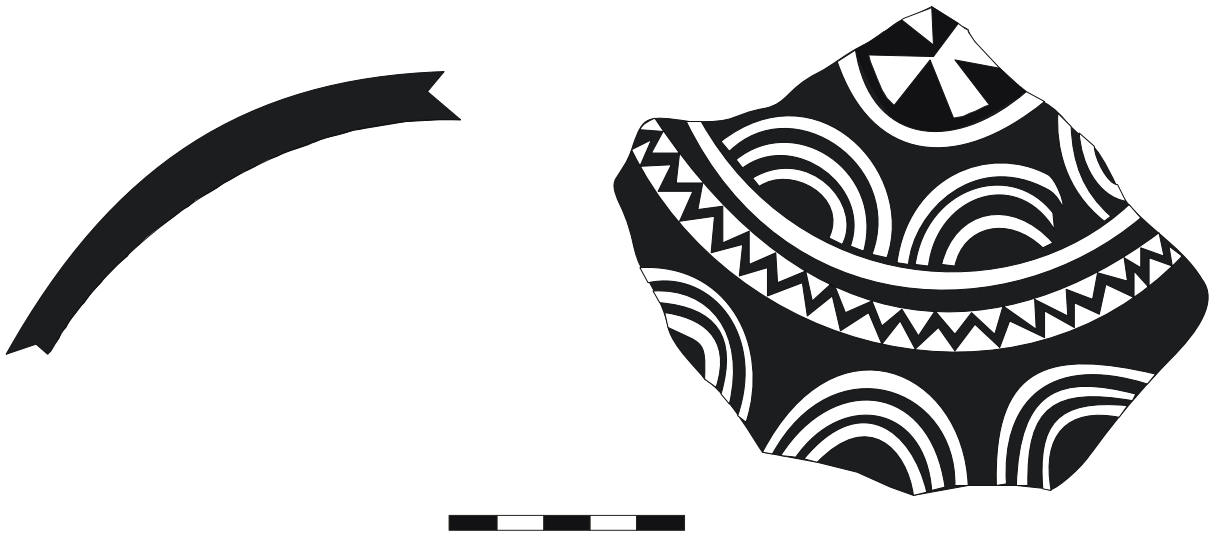
BE 103

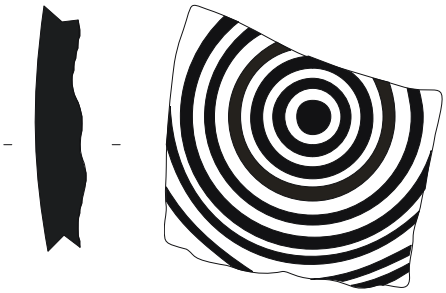
BE 107

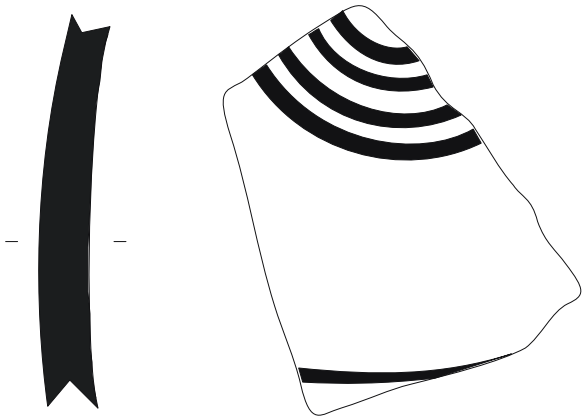
BE 104

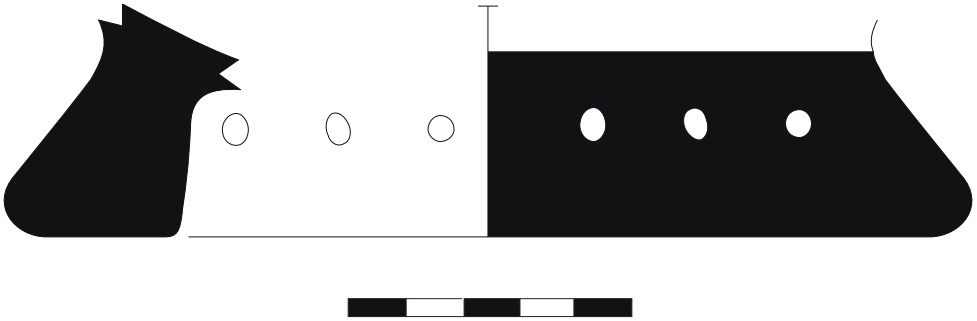
BE 108

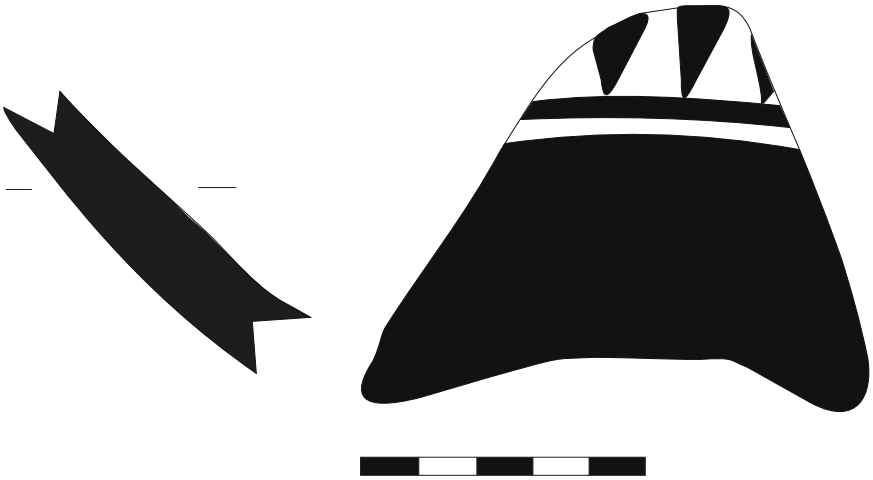
BE 109

BE 110

BE 111

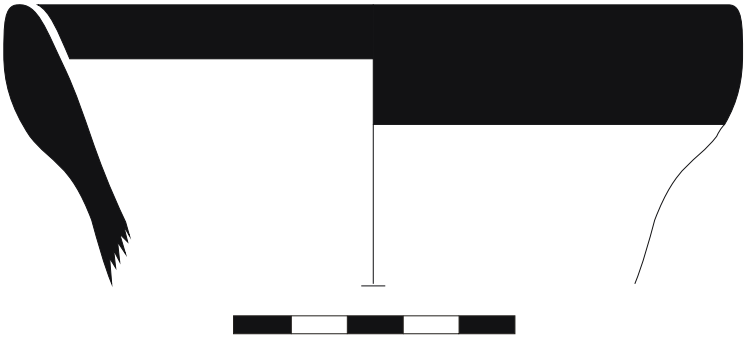
BE 112

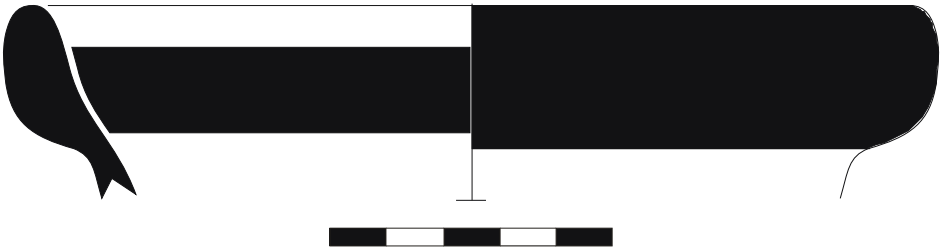
BE 113

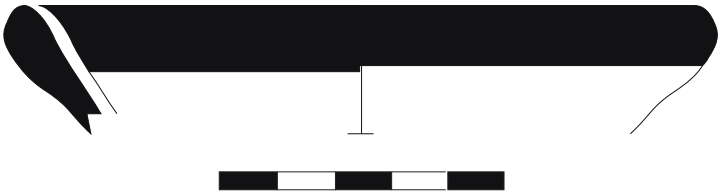
BE 114

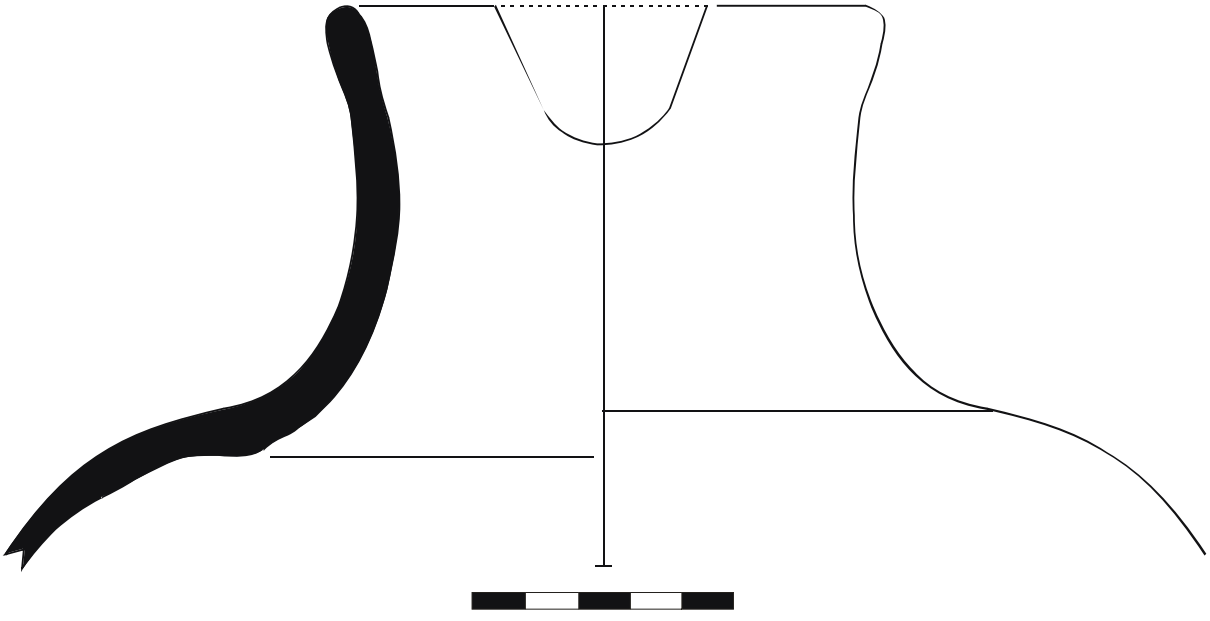
BE 115

BE 116

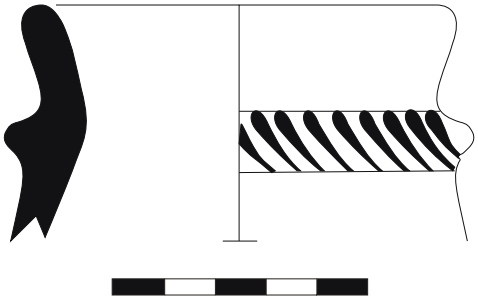
BE 117

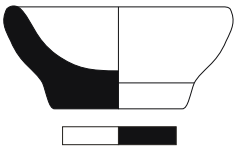
BE 120

BE 121

BE 122

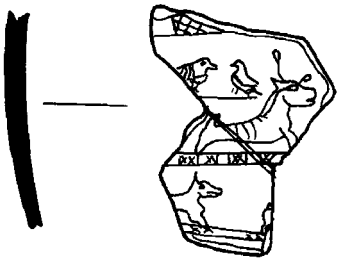
BE 123

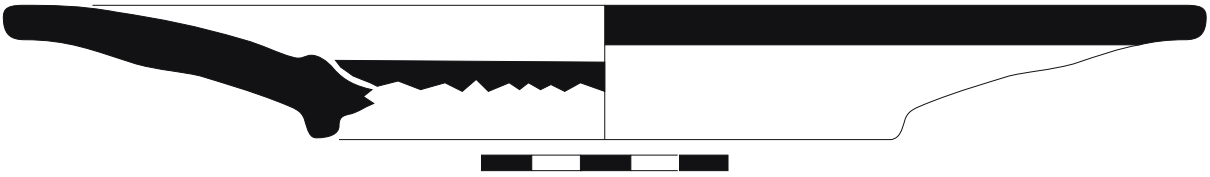
BE 124*

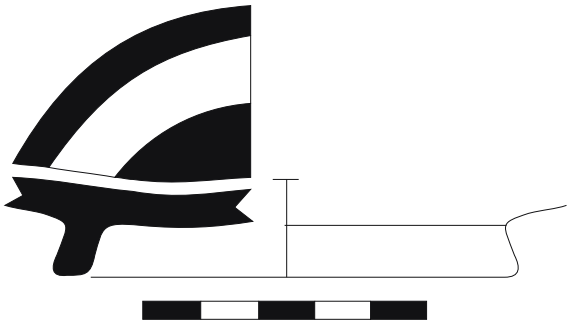
BE 126

BE 127

BE 128

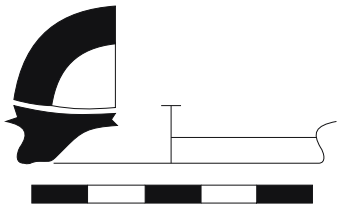
BE 129

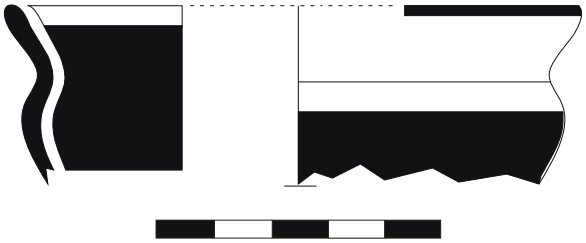
BE 130

BE 131

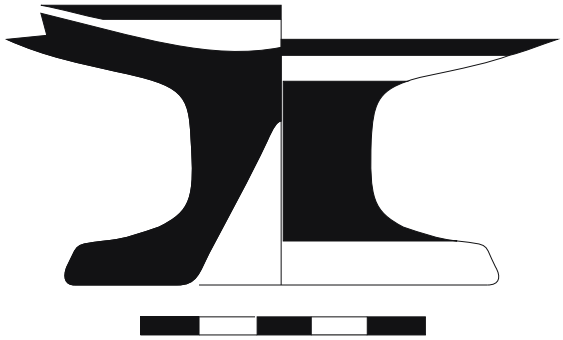
BE 132

BE 133

BE 134

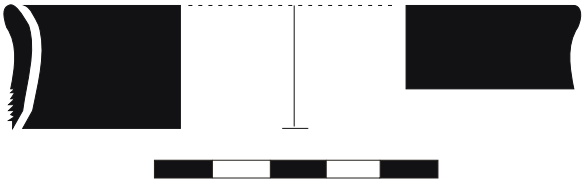
BE 135

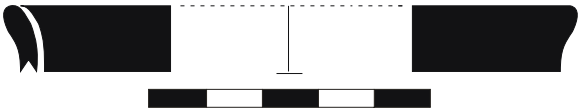
BE 136

BE 137

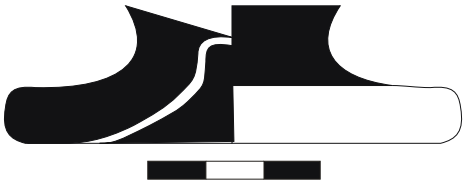
BE 138

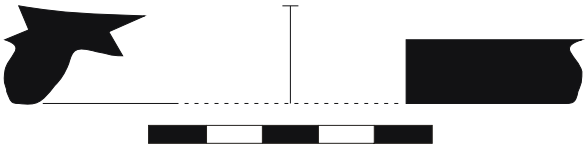
BE 139

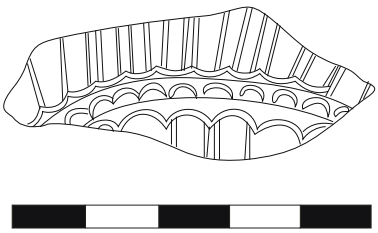
BE 140

BE 142

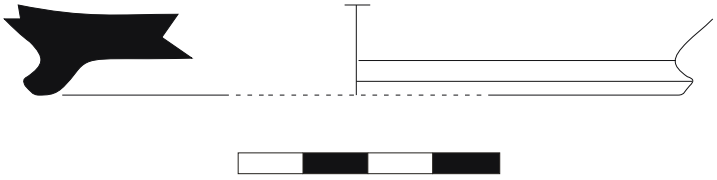
BE 143

BE 144

BE 146

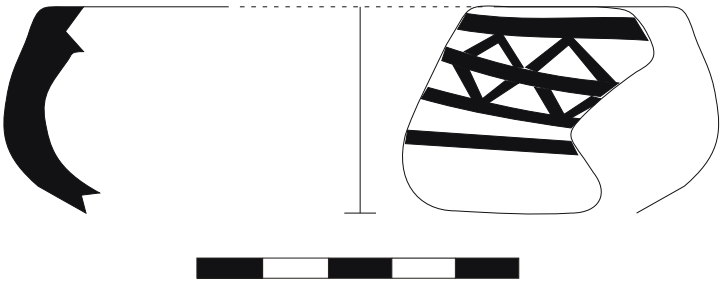
BE 145

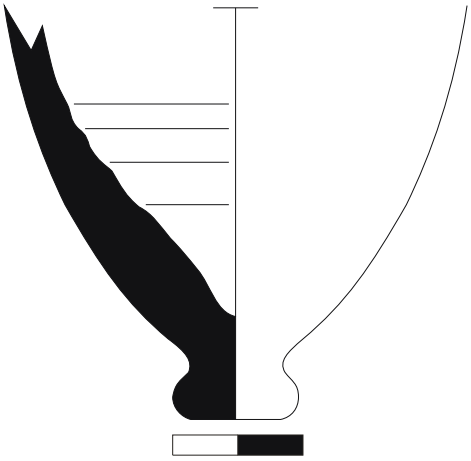
BE 147

BE 149

BE 152

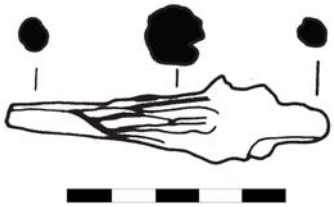
BE 156

BE 157

BG 4

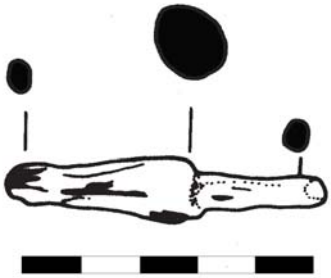
BG 5

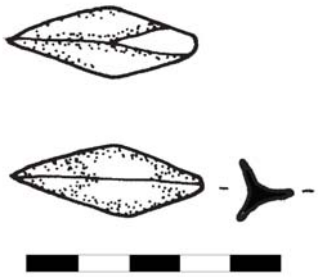
BG 6

BG 7

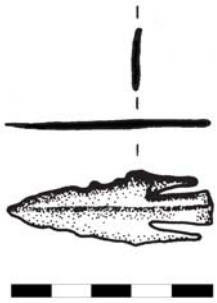
BG 8

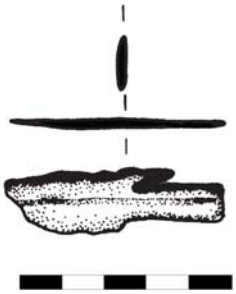
BG 12

BG 17

BG 18

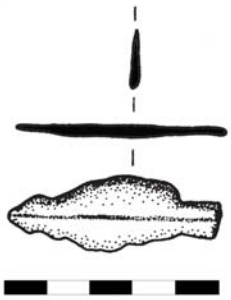
BG 20

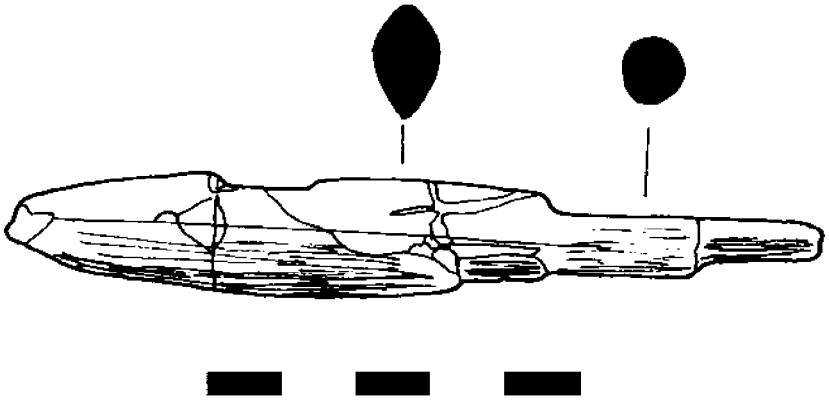
BG 21

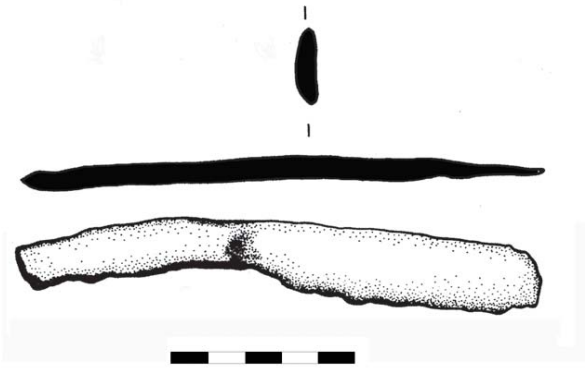
BG 22

BG 23

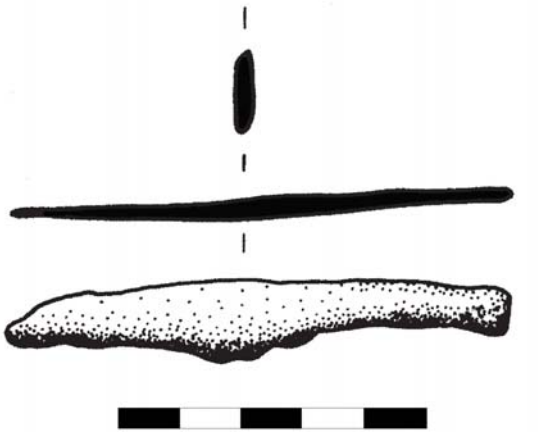
BG 25

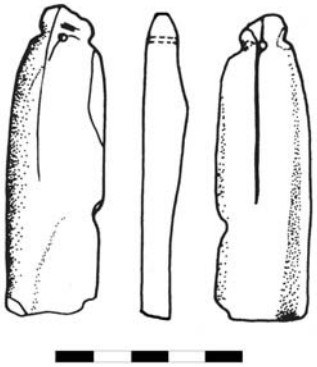
BG 28

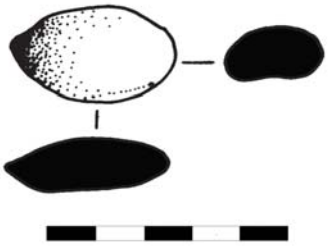
BG 29

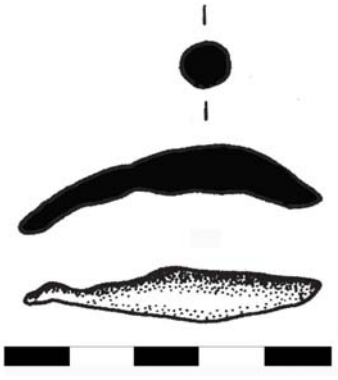
BG 31

BG 40

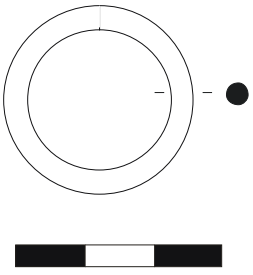
BG 47

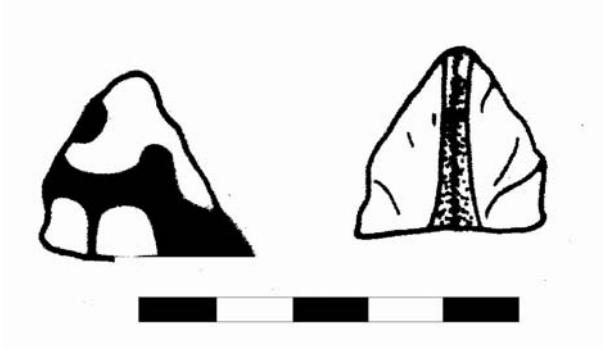
BH 7

BH 9

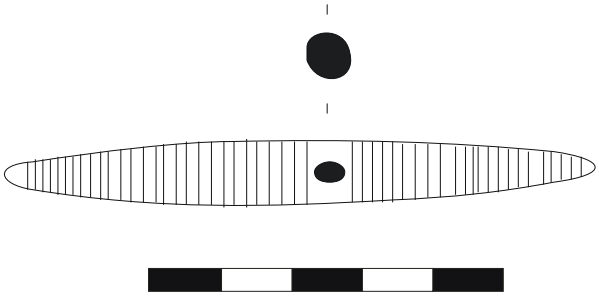
BH 19

BH 26

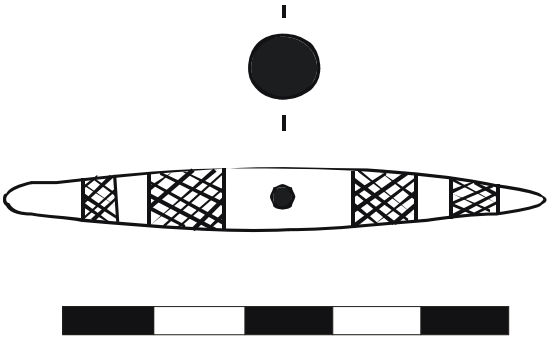
BL 1

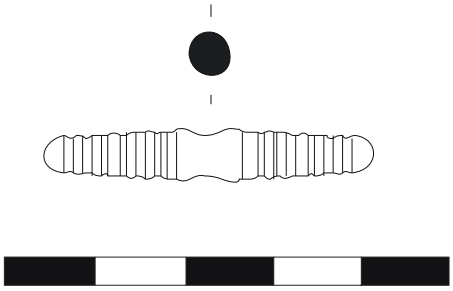
BL 3

BL 4

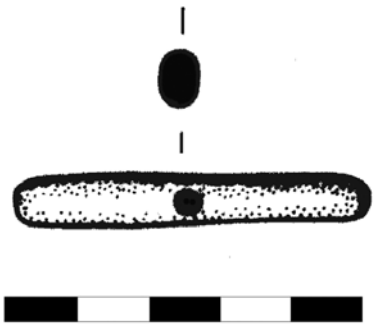
BL 5

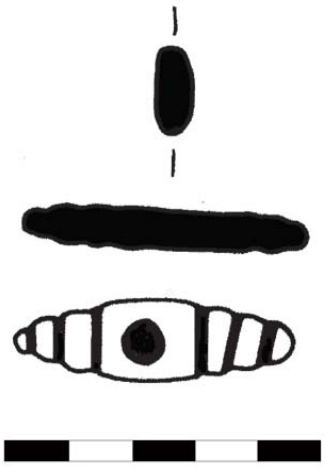
BL 6

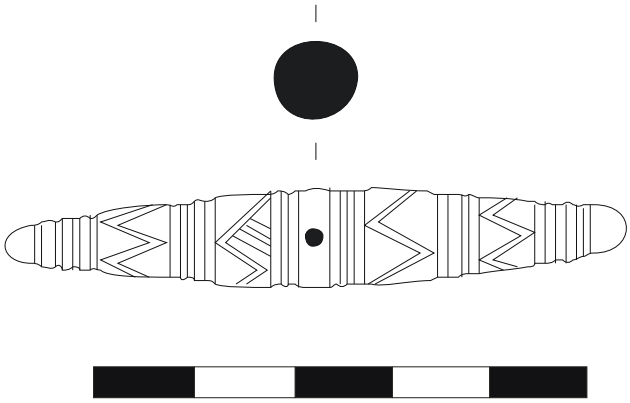
BL 7

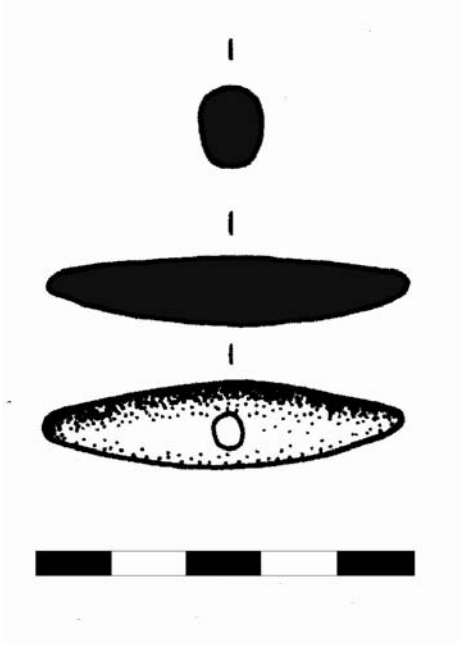
BL 8

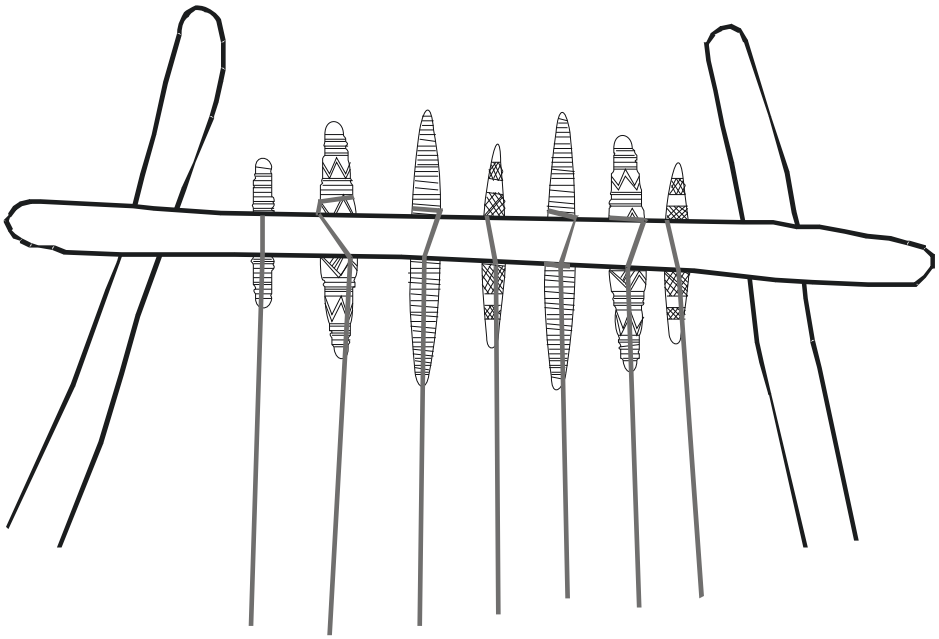
BL 9

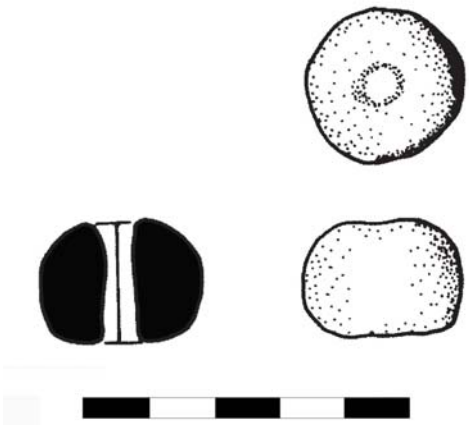
BL 10

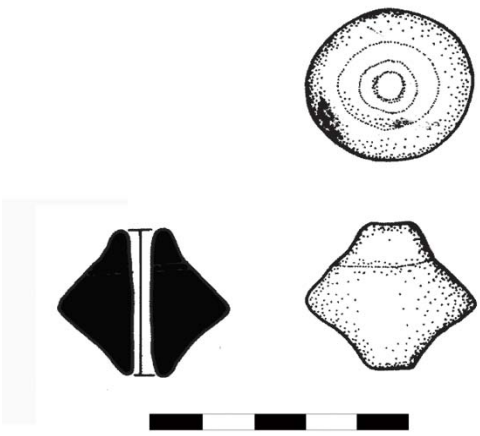
BL 11

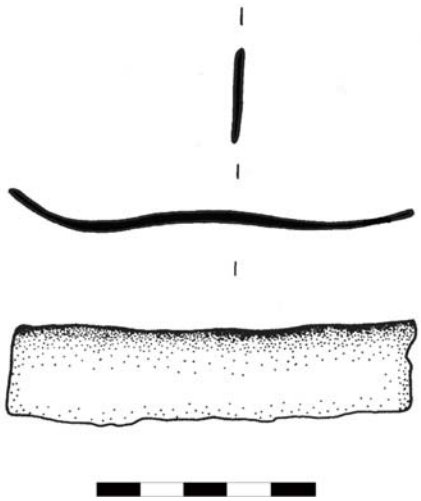
a) *Kollops*'ların bir lyra'da kullanımı

BM 1

BM 2

BP 9

BP 12